

Keszeg Vilmos

HIEDELMEK, NARRATÍVUMOK, STRATÉGIÁK

8.

NÉPRAJZI
EGYETEMI
JEGYZETEK

Keszeg Vilmos

Hiedelmek, narratívumok, stratégiák

NÉPRAJZI EGYETEMI JEGYZETEK 8.

Keszeg Vilmos

Hiedelmek, narratívumok, stratégiák

Egyetemi jegyzet

BBTE MAGYAR NÉPRAJZ ÉS ANTROPOLÓGIA INTÉZET
KRIZA JÁNOS NÉPRAJZI TÁRSASÁG
KOLOZSVÁR, 2013

Kiadja a KRIZA JÁNOS NÉPRAJZI TÁRSASÁG
400162 Kolozsvár, Croitorilor (Mikes) u. 15.
telefon/fax: +40 264 432 593
mobil: +40 758 643 494
e-mail: kriza@mail.dntcj.ro
www.kjnt.ro

© Kriza János Néprajzi Társaság
© Keszeg Vilmos

Lektorálta: dr. Pócs Éva

Szerkesztette: Czégényi Dóra és Jakab Albert Zsolt

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
KESZEG, VILMOS

Hiedelmek, narrativumok, értelmezési stratégiák /
Keszeg Vilmos. - Cluj Napoca : Kriza János Néprajzi Társaság, 2013
Bibliogr.
ISBN 978-973-8439-69-6

398(498.4)

A kötet kiadását támogatta:

Borítóterv és tipográfia: Könczey Elemér
Tördelte: Sütő Ferenc

Készült a kolozsvári GLORIA és IDEA Nyomdában.
Igazgató: Nagy Péter

© www.kjnt.ro/szovegtar

Tartalom

BEVEZETÉS. A JEGYZET TÁRGYA, CÉLJA, SZEMLÉLETE	11
ALAPFOGALMAK	19
Hiedelem	19
Érték, értékrend, identitás, státus	22
Életpálya, élettörténet, biografikus beszédmód	23
Reprezentáció	25
A specialista mint kontextualizált egyén	25
Közösségek	27
A mindennapi élet	29
Transzcendens kommunikáció	30
Megváltozott tudatállapot	32
HIEDELEMKUTATÁS	33
Tudományközi hiedelemkutatás	33
Kánonok a hiedelemkutatásban	40
Az ősvallás, a mitológia rekonstruálása	40
A nyelvi-textuális-műfaji aspektusok vizsgálata	44
A műfajok rendszere	44
A hiedelemtörténetek tipológiai elemzése	46
A hiedelemtörténetek morfológiai elemzése	48
A hiedelemelemek szimbolikus-expresszív funkciója	49
A hiedelmek pragmatikai vizsgálata	49
A romániai hiedelemkutatások	49
Következtetések	52
A hiedelemmondák morfológiai elemzése. Esetelemzés	53
Bevezetés	53
A hiedelemtörténetek morfológiai elemzése	57
Következtetések	68
A román pap és hiedelemköre az Erdélyi Mezőségen. Esetelemzés	69
Bevezetés	69
A paphoz fordulás oka	70
A paphoz fordulás kontextusa	71
A pap	73
A szolgálat	73
A szolgálat feltétele, leállítása, következménye	74
A hiedelemkör morfológiai elemzése	75

A szövegek tipológiája	77
A hiedelemkör biológiája	79
Adattár	82
Következtetések	101
A JÓSLÁS ÉS TECHNIKÁI	102
A jóslás	102
Bevezetés	102
Jósláskutatás a magyar etnológiai irodalomban	105
A jóslás története	106
A jóslás tekintélyének megingása.	116
Jóslástechnikák.	119
Csillagjóslás	119
Geomancia	129
Tükröző felületek használata	130
Rhabdomancia	130
Dactylomancia	130
Sorsvetés	131
Álomfejtés, oneiromancia	131
Arithmomancia (numerológia)	134
Betűjóslás	135
Bibliomancia	135
A testjóslás technikái.	135
Vállnézés, válljóslás, lapockajóslás, ómoplatoszkópia	135
Tenyérjóslás, kiromancia	135
Koponyatan, frenológia	138
Homloktan, metoposzkópia.	138
Szeplők a testen.	138
Fiziognómia.	139
Szemdiagnosztika, íriszdiagnosztika, iridológia.	140
Viszketésből történő jóslás	140
Kártyajóslás, kártyavetés, kartomancia	140
Kávéjóslás	141
Öntés	142
Axinomancia	142
A jóslás funkciói	142
Következtetések	146
Jóslások az Erdélyi Mezőségben. Esetelemzés	147
Jóslástechnikák.	147
A test mint receptor	147
Álomfejtés.	151
Az átmetezett élet/idő	155

Előjelek értelmezése	157
Időjóslás	157
Születés	158
Házasság	158
Halál	158
Évkezdés	159
Elindulás	159
Természetes jelek értelmezése	159
Időjárás	160
Egyéb előjelek	160
Analógián alapuló jóslások	161
A jóslás specialistái	168
Kísérlet a megjósolt jövő elhárítására	182
A jóslás kontextusai és funkciói	182
Következtetések	184
A cseberbenzés. Egy tudakozódási rítus elemzése. Esetelemzés.	185
A tolvajlás hiedelemköre az irodalomban	185
A cseberbenzés	186
A tudakozódási rítus morfológiai elemzése	186
Reprezentatív szövegkorpusz	187
A tudakozódási rítus releváns elemei	193
A rítus szemantikai modellje	194
A lokális rítusmodellek közötti eltérések	195
Analóg tudakozódási szertartások	195
A rítus szociálanropológiai és etnopszichiátriai értelmezése	195
A cseberbenzés mint beszédesemény	196
Az előzmények	197
A rítus	202
A látomás történetbe öntése	203
A narratívum expanziója	204
Összefoglalás	205
Függelék	206
Következtetések	211
HIEDELEM ÉS TÁRSADALOM	212
Hiedelemhasználati habitusok	212
Hiedelmek gyakorlása	212
Test, testhasználat és hiedelem	212
Terek és hiedelmek	215
Hiedelmek és a kalendáris év, az évszakok kapcsolata	216
Hiedelmek és az életpálya	218
Hiedelmek és csoportkultúrák	220
Hiedelem és nemek	223

A tavaszi hiedelmek az Erdélyi Mezőségen. Esetelemzés	226
A terep.	226
A mindennapi élet	227
Következtetések	235
A hiedelmek biografikus funkciói	239
Egy hiedelemmotívum biografikus funkciója. Esetelemzés	252
Következtetések	258
Tájban élő ember: hiedelem és biográfia. Esetelemzés	259
A kutatói szándék	259
A kutatás	259
L. M. biográfiája. L. M. élettere	260
L. M. és a tradíció	264
L. M. hiedelmeinek biografikus és genealógiai funkciója	267
L. M. hiedelmei: topológia és természeti környezet	274
A férfi és a női világ: eltérő világok	279
Összefoglalás	282
Következtetések.	282
A HIEDELEMRŐL VALÓ BESZÉLÉS: BESZÉDMŰFAJOK, KONTEXTUSOK, HELYZETEK, CÉLOK, STRATÉGIÁK	283
Hiedelmek, médiumok és szövegműfajok	283
A vizualitás mint médium	283
A kép.	283
A szín	284
A szagok	285
Tapintás, érintés, dörzsölés, verés	286
Az oralitás szövegműfajai	286
Hiedelemmonda	286
Eredet- és történeti monda	287
Hiedelemtörténet.	287
Proverbiumok.	287
Népmese.	288
Átok, káromkodás	288
Varázsszó, varázsige	289
Archaikus ima.	289
Írás.	289
Írott szövegműfajok	296
Szent levelek	296
Szerencse lánclevele	296

Vendégkönyvi bejegyzések	296
Gombírat, toronygombírat	297
Szibilla könyvek, sorskönyvek, sorsvető könyvek	297
Kincskereső kézikönyvek	300
Királyfeliratok, álom-orákulumok	301
Omen	301
Varázsirodalom	301
Varázskönyv.	301
Babonaellenes népkönyvek	302
Babonaellenes prédikációk	304
Nyomatott és online reklámok, felhasználói oldalak, portálok	305
Következtetések	306
A hiedelemről való beszélés helyzetei	306
A beszédcselkvés értelmezésére szolgáló elméletek	307
A hiedelemről való beszélés módjai.	310
A beszélés mint rituális beszéd	310
A hiedelemről való ritualizált beszéd.	310
A hiedelmek irreleváns kontextusai	312
A hiedelemről való beszélés stratégiái	312
Beszédmódok	312
Beszélési stratégiák.	313
Helyzetértelmezés: az esemény és reprezentáció. Esetelemzés	317
Az etnográfus narratívája	317
Hiedelem és reprezentáció	317
A lokális társadalom	318
Esetek, biografikus történetek	318
Az integráló narratívum	319
Következtetések	321
Lüdercet látni. Esetelemzés	322
Az etnográfus narratívája	322
Kik láttak lüdercet?	325
A lüdercről való beszélés	326
Tartalomelemzés	328
Mikor tűntek el a lüdercek?	334
Adattár	334
Következtetések	340
Rontás és gyógyítás: interpretációk. Esetelemzés	341
Az etnográfus narratívája	341
Eseménytörténet	342
Az első helyzetértelmezés: a rontás.	343
A papnál tett látogatás	344

Az utasítások végrehajtása	344
Újabb látogatás a templomban	345
A helyzet újraértelmezése	345
Az átok mint hátrányos helyzet	345
Az átokmondás körülményei	347
A genealógia	349
Értelmezés	351
Adattár	354
Következtetések	357
A hiedelem megjelenítése a szépirodalomban. Esetelemzés	359
Rontás és boszorkányság a szépirodalmi univerzumban.	359
A korszak és kisebbségi ideológiája	362
Szerzők és művek.	363
Következtetések	385
A HIEDELMEK STÁTUSA	388
A hiedelmek funkciói	388
A változó hiedelmek	400
Következtetések	401
A mágia restabilizációja a román online médiában. Esetelemzés	402
Bevezetés	402
A varázslók imázsépítése	404
A reklámszövegek formai leírása	405
A reklámszövegek tartalmi leírása	406
Egy varázsló vallomásai	410
A varázslat igénybevétele	411
A hatóságok figyelmében	415
A 2010. évi törvénytervezet	418
A varázslás intézményesítésének sorsa	420
Következtetések	423
Melléklet	424
Helynévmutató	431
Szakirodalom	434
Képmelléklet	493
A képek forrásai	511
Superstiții, strategii narative și de interpretare.	514
Folk Beliefs, Narrative and Interpretative Strategies.	515

BEVEZETÉS. A JEGYZET TÁRGYA, CÉLJA, SZEMLÉLETE

A vilásképek, a tudás-, majd az eszmerendszerek differenciálódása óta a hiedelemről való beszélés az emberiség legállandóbb, legmakacsabb episztemológiai diskurzusa. Ez a diskurzus mindvégig hiedelemellenes magatartást követett. S paradox módon mégsem szüntette meg a hiedelmeket, hanem épp ellenkezőleg, újabb és újabb hiedelmeket termelt. A hiedelem együtt haladt a tudással. Illetve, félreértés ne essék, a hiedelem maga is tudás. Megfelel minden olyan elvárásnak, amit a tudással szemben támasztunk: a világot teszi érthetővé, az embernek szüksége van rá, mindig, korszakról korszakra megújul.

Ma már világos(abb)an látjuk, hogy miért ennyire életképes, rugalmas a hiedelem. Az egyik magyarázat az emberi gondolkodás előítéletes természete, a másik pedig az emberi identitásépítés stratégiája. Ami más és ami a másé, más korszaké, más kulturális csoporté, más korosztályé, ami a másiké, azt az ember hajlandó előítélettel kezelni. Az előítélet, a másság megőrzésének kézenfekvő formája az, hogy hiedelemnek minősítsünk valamit.

Hiedelmé csak a másik embernek van. Aki hiedelemről beszél, ahhoz a hiedelem gyanúja a legkisebb mértékben sem férhet. Illetve, akiről beszél, az valamiért elmarasztalható, mert hiedelmei vannak, mert hisz valamiben. A hiedelem tehát mindig egy másik mikrouniverzumhoz tartozik, egy aszimmetrikus viszonyt jelenít meg. Továbbá a hiedelem mindig a múlt, a volt, a letűnt, amiről a jelen magas bástyái mögül immár fölényesen lehet nyilatkozni. Illetve a hiedelem a modernnel, a tudományossal, a technikával szemben az elavult, a primitív, a tökéletlen.

Bár a hiedelmeken mindig túllépni akarunk, embertársainkat felvilágosítani törekszünk gondolkodásuk és viselkedésük irracionális motívumairól, valójában a hiedelmekre szükségünk van. Minden kor, minden csoport, minden egyén identitása részben a hiedelemről való tudás alapján szerveződik. A jelen és a múlt mítoszát/ellenmítoszát, a tudomány, a szakszerűség tekintélyét megteremtő, a másságot megkérdőjelező/mitizáló nyilvános diskurzusnak, legtöbbször a hatalom játékszabályait követő processzusnak számtalan rítusát és eseményét ismerjük. A tudás különféle formáinak kiosztása, minősítése folyamatosan állít elő tekintélyes és marginális pozíciókat. A történelem fordulása minden esetben legitimizál és delegitimizál értelmezési stratégiákat.¹ A társadalmi diverzifikálódás minden esetben a „társadalmi egyenlőtlenségek újratermelését”, a társadalmi egyenlőtlenségek újraszervezését hozza magával a mentális reprezentációk területén is. A középkor nagy mágusainak, Albertus Magnusnak, Heinrich Cornelius Agrippa von Nettesheimnak a biográfiájában még megvannak mindazok a motívumok, amelyekkel a

¹ A rendelkezésünkre álló számtalan cím közül szinte önkényesen emeljük ki Kulcsár Zsuzsanna művelődéstörténeti tanulmányainak gyűjteményét, amelyek a tudás ellentétes minőségekbe való átfordulását, a tudásnak a kollektív életet szabályozó, „botránykeltő” hatását bizonyítják (Kulcsár Zs. 1978).

koruk csodálatát fejezte ki irántuk. Nemesei családból származtak, egyetemi tanulmányokat folytattak, a teológiai tanulmányok értelmezői voltak, az egyház, az egyetem, a fejedelmek szolgálatában álltak, tanításaikat a fiatalok tömege hallgatta. Agrippának azonban már nincs módjában tiszteletben meghalni. 1484-től² újraíródnak a biográfiák, a rájuk maradt vizuális megjelenítéseken a mágus környezetéből eltűnnek a könyvek, a laboratóriumok, az íróasztalok. Helyükbe szenny és rendetlenség kerül. 1428-tól megkezdődik a boszorkányok pere s ezzel együtt egy sajátos tudásrendszer kompromittálása, a nyilvánosság szintje alá kényszerítése, művelőinek kriminalizálása. Ebben a látványos és részleteiben indulatos processzusban a hatalom elosztása történt meg. A megyei és helyi hatóságok, az egyház, az orvos és a tudós felségterületként vette birtokba a tudást, az igazságszolgáltatást, a lélek gondozását, a test kezelését.³ A fény százada újra állást foglalt a racionalizmus egyedül üdvös volta mellett. Manifesztumai, termékei láthatatlanná tették egy másik gondolkodási paradigma bizonyítékait. A tudás optimizmust, diadalérzetet árasztott. Európa mint „forró társadalom” a gondolkodás linearitása és optimizmusa mellett kötelezte el magát.⁴ A tudomány gyors fejlődést ígért, az embert alapvetően érdeklő kérdések megválaszolását. Az európai elit életvitelében láthatóvá vált az eljárási racionalitás, az ész szituálása. Mindaz, ami nem kötődött szorosan a mindennapi praxishoz, átvonult a művészetbe.⁵ Valamint az irracionalitás, a babona, a hiedelem gyűjtőmedencéjébe. Elképzelni ezt a folyamatot a számítógépek Delete billentyűjének működése alapján lehetne. A kivágott fájlok a szemétkosárba kerülnek, s mindaddig ott maradnak, amíg a számítógép gazdája végleg eliminálja onnan is.

A fenti példa azonban mégsem jó. Azt sugallja, hogy a hiedelem leválasztható a nem-hiedelemről, hogy a hiedelem elválasztható a tudás, a hit egyéb formáitól, a tudománytól, a vallástól, a társadalmi gyakorlattól. Hogy a hiedelemről ez a meggyőződés él, azzal magyarázható, hogy maga a hiedelemkutatás is így izolálta és írta le. Azt, ami a kutatásra kiválasztott egyén életében organikusan egymáshoz kapcsolódik, a kutató önkényesen választotta külön. Pedig tulajdonképpen már Bronislaw Malinowski leszámolt a mágia–vallás–tudomány fejlődésvonallal. Mondván, hogy e tudatformák egymással párhuzamosan élnek, mert eltérő funkciókat vállalnak fel (B. Malinowski 1925/1948). A fenti példa azt is sugallja, hogy a hiedelem csökkent értékű tudás. Pedig ez aligha van így. Igaz, a gépnek, a számítógépnek és talán az állatnak sincsenek hiedelmei. Az embernek viszont szüksége van rájuk. Annak az embernek, aki vállalja álmait és reményeit, vállalja a depresszióját, érzelmeit és a félelmeit, vállalja a tévedéseit, kudarcait, bűneit és bűnhődéseit. Az ember

² Az évet Ioan Petru Culianu jelöli ki választóvonalnak (I. P. Culianu 1984/1994).

³ A középkori mágikus tudás elleni összefogásról: R. Muchembled 1994/1997.

⁴ A „forró” és a „hideg” társadalom kategóriáját Claude Lévi-Strauss használja a hagyományos értelmezési sémákat elvető, dinamikus társadalmak, *kumulatív kultúrák*, illetve a hagyományos értelmezési sémákat tiszteletben tartó és ezért stabil, stagnáló társadalmak, *stacionáló kultúrák* megnevezésére (C. Lévi-Strauss 1952/1987).

⁵ E kérdésekről lásd: E. Husserl 1936/1998; J. Habermas 1988/1993.

a hiedelmei felől érthető és értelmezhető. Olyanképpen, ahogyan a szociológus Marcel Mauss írta: „Mindig van egy olyan pillanat, amikor a fogalmakká nem kristályosodott, sőt szervesen nem is csoportosított tények tudománya a kupac tetejére kitűzi a tudatlanság lobogóját: »különfélék«. Ide kell behatolni. Az ember bizonyos benne, hogy itt vannak feltárandó igazságok: először is, mert tudjuk, hogy nem tudunk, meg azért is, mert élen-ken átérezzük, hogy milyen sok tény van.” (M. Mauss 1950/2004c: 425.)

Az utóbbi évek is gyakran bizonyították, hogy a netkultúra, az úrhajózás, a média is szükségét érzi a hiedelemnek. E-mail ládánkban olykor-olykor ismeretlen címről érkezett szerencselevelet találunk. Azzal a figyelmeztetéssel, hogy megkerülhetetlenül ettől függ életünk és jövőnk. Amennyiben új lapra mentjük, s hét, kilenc vagy tizenkét címre egy klikkeléssel elpostázzuk, mindent megtettünk a boldogságunkért. De ha nem, minden perspektíva bezárul előttünk. Hisszük, nem hisszük? Válaszolunk vagy nem? Arra mindenképpen jók ezek a levelek, hogy szembesítsenek önmagunkkal: azzal, hogy jövőnk van, hogy értékeink vannak, szereteteink vannak, áhítozunk valamire. Azt bizonyára már Lucien Lévy-Bruhl előtt is elmondták, utána mindenképpen sokan, hogy a Trobriand-szigetek lakóihoz hasonlóan sokan vannak meggyőződve arról, hogy a győzelemhez erőre, bátorságra és lőfegyverre van szükség, a halfogás végett csalit kell akasztani a horogra, a hálót ügyesen a vízbe kell vetni. De arról is, hogy mindehhez egyébre is szükség van, amit hol az ima, hol az amulett, egy szerencsét hozó gesztus biztosítani tud. Illetve, hogy az erő és a bátorság nem mindig vezet győzelemre, s hogy a finom csalira sem harapnak mindig rá a halak. Ezt tudta a 48 éves Ílán Rámón repülő ezredes is, Izrael első asztronautája, a Columbia úrhajó utasa, amikor 2003 elején az úrbe magával vitte a Bibliát és néhány szerencsét hozó kabalát. Dolly, a klónozott birka születése óta várható volt az első embermásolat elkészülte is. Az már a dolgok logikájához tartozik, hogy Éva megszületésének hírért Brigitte Boisselier biokémikus asszony 2002 karácsonyán tette közzé. A média menten találgatni kezdte, milyen lesz az új időszámítással kezdődő világ.

A tudomány–hiedelem csata valójában eldőlt. A felvilágosodás óta csupán erőltetett s főként megjátszott kísérletek történtek a hiedelmek rehabilitálására. Valójában hiedelmek vannak, a hiedelemnek szerepe van az egyén és a társadalom életében. A hiedelemnek mégsincs tekintélye, nincs fóruma, nincs fejedelme.

A jegyzet szerzője 1990-től egyetemi oktató. 1991-től vezet a hiedelemmel kapcsolatos tárgyat. Ez a tárgy éveken keresztül keretet teremtett a kultúra és a társadalom sajátos perspektívából való értelmezésére. Rendre merült fel a kutatástörténeti dimenzió, a mitológiával, a vallással, a történelemmel és a művészettel való rokonság és analógia, a struktúraszerűség, a szövegszerűség, a szöveg- és a történetmondás, a fikciószerűség, a megváltozott tudatállapot. Következésképpen, az etnológia szakos hallgatók mindenik évfolyama remélhetőleg más-más élménnyel távozott a kurzusról. Habár a témáról nem lehet mindenkit meggyőző módon egyetemi jegyzetet készíteni, a szerzőt ez a meggyőződés ösztönözte írásra.

Az a meggyőződés, hogy a hiedelem nem az emberi butaság kultúrtörténete; annyi-
ra fontos, hogy nem lehet nem beszélni róla, illetve nélküle nem lehet megérteni sem az

embert, sem a humán kultúrát. Nem lehet megérteni a tudomány történetét. Hiszen a hiedelem maga is meggyőződéssel vállalt tudás, akárcsak a tudomány. Általa könnyebb megérteni a vallást, a vallásos ember viselkedését. Mert a hiedelem is csak ott és addig létezik, ahol és amíg szükséges hinni benne. És könnyebb megérteni a művészetnek a csodával határos világát. Mert, ha belegondolnánk, nagyon meg kellene lepődnünk azon, hogy az ember mennyire természetes módon, mekkora precizitással ismeri, sőt tiszteli azt, aminek nincs valódi, anyagi formája, alakja, ami csupán percepció, konstrukció, reprezentáció: csak regény, csak film. Ha valaki azt állítja, hogy látja a transzcendens világ lényeit, az vagy hazudik, vagy beteg, vagy valóban látja azokat, és épp ebben különbözik tőlünk, akik nem vagyunk képesek erre. A kutató Lammel Annamária ezen kijelentését tartjuk a legmegfelelőbb kiindulópontnak a hiedelmek értelmezéséhez, az értelmezés szükségessége melletti érveléshez (Lammel A. 1999). Ugyanis a hiedelemértelmezésnek nem lehet célja a leleplezés, a hiedelem felszámolása, egyfajta népművelő szándék, mint ahogyan arra az áldott emlékeztű kutató, Nagy Olga ösztönzött beszélgetéseink alkalmával. Nem kevesebb a feladata, mint annak a megértése, hogy miért és hol van, mikor, hol milyen formában van, ahol van, miért nélkülözhetetlen, milyen szerepeket vállal fel. Milyen tudás a hiedelem, mennyiben hit, mennyiben megváltozott tudatállapot, kulturális betegség, mennyiben hagyományos és mennyiben modern, mennyiben racionális és mennyiben explicit, milyen médiumai vannak? Nagy kihívás úgy értelmezni a hiedelmet, ahogyan az értelmezi, aki igénybe veszi, akinek szüksége van rá. S ha beszélünk róla, lehetőleg ne úgy tegyük azt, ahogyan – sajnos – halálos beteg ismerősünkkel, idős hozzánk tartozóval. Ne sajnálattal, és ne tüntető toleranciával. Mert az, ha mi nem hiszünk a hiedelemben, nem kérdőjelezi meg annak létezését. Mint ahogy a vallás van, létezik az ateistától függetlenül, és a tudomány, a művészet létezik, még akkor is, ha nem mindenki vesz tudomást létezéséről.

A *hiedelem* a mitikus lények és a személytelen varázserő létezését tételező tudatforma és gyakorlat, és az ezekkel összefüggő tárgyak, szövegek, cselekvések és attitűdök rendszere. Ennek megfelelően két nagy területe a világkép (mitológia) és a hiedelemcselekvések (mágia). A hiedelemcselekvések típusai a serkentő, a rontó, a preventív, az elhárító mágia, a divináció (jóslás). A hiedelem mint értelmezési és mint cselekvési rendszer alkalmazásának legrelevánsabb területe az egyéni életvezetés (egészség, szexualitás, táplálkozás, a lélek túlvilági sorsa, divináció), a társadalommal, a transzcendenciával és a természettel való kapcsolattartás, a test és a háztartás, a gazdaság integritása, a szerencse, a munkavégzés (földművelés, állattartás, munkafolyamatok) eredményességének és hasznának biztosítása, a vallásos élet, a mindennapok, az ünnepek és az emberélet fordulójának rítusai. A hiedelemtudás egyik része általános ismeret, másik része informális szerepekhez (férfi, nő, specialista) kötődő kulturális tőke. Megnevezésére a 19–20. század során különböző terminusokat használtak (mitológia, ősvallás, hitvilág, babona, hiedelemvilág, néphit, hiedelemtudat, hiedelemrendszer).

A kultúra rendszerén belüli helyének, a vele szemben érvényben lévő társadalmi attitűdök kialakulásában jelentős szerepet játszottak a reformáció korától érvényben lévő,

a hit és a vallásos gyakorlat purifikálására irányuló egyházi rendelkezések, a 15–18. század között kibontakozott boszorkányüldözés, a 18. század racionalizmusa, a 19. századtól kiépülő népoktatás. Habár az újkortól kezdve az egyház, az oktatás, a tudomány felszámolhatónak vélte, a hiedelemrendszer olyan funkciókkal rendelkezik, amelyek a vallással és a tudománnyal párhuzamos tudatformává teszik. A hiedelemmel szembeni előítéletek felszámolására jelentős lépést tett a Visegrádon 1975-ben megtartott *A hiedelmek természete, szerveződése és szerepe a mindennapi tudatban* témájú konferencia (lásd: Frank T. – Hoppál M. szerk. 1980).

A *Hiedelmek, narratívumok, stratégiák* egyetemi jegyzet tárgya a kultúra ezen sajátos területének ismertetése. S bár kézenfekvő lenne a magyar hiedelmek rendszerének bemutatása, a hiedelmek történetének összefoglalása, sajátosságainak komparatistikai szempont szerinti kikövetkeztetése, a magyar hiedelemkutatás történetének áttekintése, a szerző ezt nem tartja, nem tarthatja céljának. Ilyen összefoglaló munkák készültek már.

Tekintve, hogy mindezen összefoglalások elérhetőek, jelen egyetemi jegyzet nem tér ki a bennük kifejtett tudománytörténeti eredményekre. A *Hiedelmek, narratívumok, stratégiák* a hiedelemértelmezésnek azt a paradigmáját fejt ki, amely jelentős mértékben a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem Magyar Néprajz és Antropológia Tanszékén (ma: Intézet) született meg, 1990 után. Ez a paradigma alapvetően szociológiai és pragmatikai természetű. Azt hangoztatja, hogy a hiedelmek nem vizsgálhatók és nem értelmezhetők az őket igénybe vevő személyek nélkül, a hiedelemhasználat stratégiáinak és habitusainak, valamint kontextusainak ismerete nélkül. Épp ezért a jegyzet minden állítása mögött a romániai terepen frissen, az 1980-as évektől tett megfigyelések állnak. A szerző ezért érvényesítette a korábbi jegyzeteinek eljárását, ami az egyetemi jegyzetekre talán általában nem jellemző: az esetelemzések közlését. Ezzel kívánja szemléltetni, követhető és követésre ösztönző módon, hogy milyen gyűjtőmódszerrel és -technikával érhető tetten a hiedelem működése, milyen szakirodalmi apparátussal, milyen fogalomrendszerrel és milyen értelmezési-elemzési módszerrel lehet következtetést megfogalmazni. Ennek az eljárásnak a hátránya, hogy a következtetése nem általánosítható. Reméljük azonban, hogy az előnye annál nagyobb: láthatóvá teszi azt a környezetet és helyzetet, amelyben a hiedelem élő funkciót tölt be, logikus és explicit.

A jegyzet tárgya. Hogy röviden megnevezzük a vállalt feladatot, azt mondhatjuk, hogy a *Hiedelmek, narratívumok, stratégiák* egyetemi jegyzet két tételt állít fel és tesz explicitté. Az egyik szerint a hiedelem biografikus funkcióval rendelkezik, olyan értelemben, hogy része az egyén életvezetési stratégiáinak, szerepet játszik az egyén elődeihez, kortársaihoz, környezetéhez való viszonyában. Valamint, a hiedelmek szerepet játszanak az egyén életpályájának alakításában, meghatározhatják annak fordulópontjait és minőségét. Ezért az életpálya narratív megjelenítésében, az élettörténetben, illetve ennek töredékeiben, az élmény- és az igaztörténetekben a hiedelmek látható módon szerepet kapnak. A másik tétel szerint a hiedelemről való beszélés a hiedelmek létezésének egyik formája. A hiedelemről való beszélésnek stratégiái, médiumai, finalitásai és kontextusai vannak.

Az elmúlt években a szerző irányításával ilyen témában történtek kutatások, készültek kutatási beszámolók, egyetemi záródolgozatok. A Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék archívumában 35 záródolgozat elemezte a romániai magyar társadalom hiedelmeinek funkcióit. A Kriza János Néprajzi Társaság adattárában közel 250 kutatási beszámoló van letétbe helyezve.⁶ A Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék hallgatóinak hiedelem témájú kutatásai folyamatosan láttak napvilágot a *Lenyomatok* című periodikában,⁷ a *Korunk* című folyóirat *Hiedelmek kora – korunk hiedelmei* tematikus számában,⁸ olyan kötetekben, mint az *Emberök, szövegek hiedelmek*,⁹ *A beteg ember*,¹⁰ a *Rontók, gyógyítók, áldozatok*.¹¹

A jegyzet célja. A jegyzet az előbb vázolt tételek kifejtése mellett a következő célokat vállalja fel: a hiedelmeknek a kultúra szerkezetében való elhelyezése; a hiedelemkutatás paradigmáinak bemutatása; a hiedelemről való beszélés terminológiájának összefoglalása; a hiedelem kutatásában és értelmezésében hasznosítható elméletek és módszerek bemutatása; a hiedelem funkcióinak, a hiedelem használati kontextusainak bemutatása.

A jegyzet elsősorban a kolozsvári, tágabban a magyar etnológia, valamint humán- és társadalomtudomány szakos diákok számára kíván oktatási anyag, olvasmány lenni. Ez motiválja a téma tematikai felbontását, az egyes fejezetek kulcsszavakkal való felvezetését, a következtetések fejezetenkénti összefoglalását, a kötet illusztrációkkal való ellátását. A magyar nyelvű akadémiai összefoglalásokban kifejtett kérdéseket – tekintve hozzáférhetőségüket – a jegyzet nem ismétli meg. A tartalmi vagy módszertani szempontból figyelemre méltó tanulmányokat, kutatásokat a jegyzet *Olvasmányok* címszó alatt kivonatban ismerteti.

Tankönyvben, egyetemi jegyzetben kevésbé honosodott meg az esettanulmány mint tudományos szövegtípus. Az elemzések jelen kötetben való előfordulását kutatás- és értelmezésmódszertani szempontok indokolják. A kutatásszervezés folyamatát kívánják szemléltetni a kutatási szándék megfogalmazásától kezdve az adatgyűjtésen, a források természetén, a forráskritikán, a szakirodalmi kontextusba való belehelyezésen, az elemzés módszerén keresztül a következtetések megfogalmazásáig. A szerző előszeretettel ajánlja a fiatal kutatók figyelmébe a strukturalizmus, a morfológia, a tartalomelemzés, a beszélés antropológiája, az esetelemzés módszerét.

⁶ A szakdolgozatok és a kéziratok jegyzékét Czégényi Dóra publikálta (Czégényi D. összeáll. 2012).

⁷ 2002 és 2008 között, a kolozsvári Kriza János Néprajzi Társaság (KJNT) Kriza Könyvek sorozatán belül (a 12., 19., 23., 26–28. és 31. kötetben), a *Lenyomatok* 1–7. kifejezetten a fiatal kutatóknak biztosított publikációs lehetőséget, s ezáltal szakmai nyilvánosságot.

⁸ A kolozsvári *Korunk* című folyóirat XIV. évfolyamának 3. száma (2003). Lásd: Keszeg V. 2003a.

⁹ A néprajz szakos hallgatók tanulmányait tartalmazó kötet (Czégényi D. – Keszeg V. szerk. 2001).

¹⁰ A néprajz szakos hallgatók egyetemi záródolgozatait tartalmazó tanulmánykötet (Czégényi D. – Keszeg V. szerk. 2010).

¹¹ A néprajz szakos hallgatók egyetemi záródolgozatait tartalmazó tanulmánykötet (Keszeg V. szerk. 2012).

A diákok mellett a kötet mindenkihez szól, aki a népi, hagyományos kultúra, a világképek és a hiedelmek, a romániai magyar társadalom iránt érdeklődik. A kötet maximálisan használja a kolozsvári diákok által végzett kutatások következtetéseit. Ezért a jegyzet olyan szintézis, amely az utóbbi negyedszázad, a romániai magyar társadalom élő hiedelmeit foglalja össze.

A jegyzet szemlélete. A hiedelmeket a *rendszeresség elve* szerint kívánjuk láttatni. Egyrészt a hiedelmek szerveződnek rendszerbe; egy hiedelemeseményben a hiedelemelemek egymással komplementáris (egymást kiegészítő, egymással összekapcsolódó) és egymást kizáró viszonyban vannak. Másrészt, a hiedelmek más jellegű (generációs, etnikus) rendszerekkel állnak összefüggésben. A *kulturális relativizmus*, a *kulturális pluralizmus* a kultúrák sokféleségének, változatosságának, másféleségének elfogadására ösztönöz. Az émikus és az étikus nézőpontok, az etnocentrikusság és a policentrikusság együttes érvényesítése, a kulturális konszenzusok és előítéletek figyelembe vétele különösen fontos ennek a tárgynak az esetében. A kultúrák határainak a hiedelem általi átjárhatóságát, illetve az átjárás nehézségeit az intra-, az inter- és a transzkulturális kommunikáció vizsgálata teszi láthatóvá. A hiedelmek olyan különböző regiszterekre gondolunk, mint a nemesség, az értelmiség, a parasztság hiedelmei, a városi és a falusi hiedelmek. A *történetiség elve* esetünkben is azt jelenti, hogy a hiedelem – akárcsak a kultúra, a kommunikáció, a társadalom – történeti kategória. Hosszú időtartamban szemlélve alakulástörténete van, sőt mondhatnánk többes számban is, alakulástörténetei vannak. Ezeknek az alakulástörténeteknek pedig fordulópontjai vannak, korszakai. Az egyes korszakokon belül a hiedelmek sajátos konfliktusokat termelnek, sajátos feladatokat oldanak meg, bizonyos hiedelemstratégiák, -cselekvések tekintéllyel rendelkeznek, másokat elutasítanak vagy elfelejtene. Vannak-e sajátos hiedelmei az úrutazás, a terrorizmus, az elektronikus kommunikáció korának? Igen, vannak. A történetiség elvével együtt számolunk azzal, hogy a hiedelmek *fejlődés-vagy hanyatlásnarratívákba* illeszkednek: a hiedelmeknek történetük van, amellyel a hiedelmet használók is számolnak. S bár egy felszínes feltételezés szerint hajlandók vagyunk azt hinni, hogy a hiedelem gyakorlása visszaszoruló tendenciát követ, több eset arról győz meg, hogy az új élethelyzetek új hiedelmeket termelnek ki. Az azonban vitathatatlan, hogy a felszámoló életformák, foglalkozások hiedelmei kontextusuk megszűnésével együtt eltűnnek. Szintén a történetiség elvével kapcsolódik össze a jegyzet által szigorúan érvényesített másik elv, a *forráskritika elve*. Meggyőződésünk szerint a hiedelem értelmezése során kötelező visszalépni ahhoz a kontextushoz, amelyben a hiedelem funkcionálisan felhasználásra került. Meg kell tudni találni a hiedelemnek azt az értelmezését, amely az illető helyzetben érvényesült (M. Bloch 1949/1996: 61–97). A *párhuzamos különidejűség elve* a 20. századi antropológiai gondolkodás nagyszerű gondolata (W. Kaschuba 1999/2004: 151–152). Az eszmék, a gondolkodás evolúciós vonal szerinti felfogása mellett azt az evidens tényt nevezi meg, hogy különböző korokból származó, egymásnak ellentmondó eszmék, kulturális habitusok, világképelemek egymással párhuzamosan, kortársi viszonyban élnek, vannak használatban. Az új világkép, az új

eszmerendszer nem feltétlenül számolja fel végérvényesen az előző eszmerendszer teljes struktúráját. Annak elemei beépülnek az új eszmerendszerbe, esetleg jelentést, státust, funkciót változtatva. (Kifejti: M. Bloch 1949/1996: 32–60; T. Kuhn 1970/2000: 150–164.) A budapesti folklorisztikai iskolában meghonosodott *egyéniségkutatás* tudatosította, hogy a kultúra működését, (tárgy-, szöveg- vagy kapcsolati) formáját, jelentéseit és hatásait egyetlen keretben lehet érthető módon megfigyelni és leírni: az egyén gyakorlásának és életének keretében. A hiedelmek kulturális funkcióinak megértéséhez elengedhetetlen az enkulturalizáció, a kulturális adaptáció, az áthagyományozás formáinak leírása, azoknak az egyéni habitusoknak a megfigyelése, amelyek által az egyén ismétlődően alkalmazza a kultúrát. A *kulturális attitűdök* elve azt a meggyőződést érvényesíti, hogy a kulturális tények nem evidens módon léteznek, hanem az egyén bizonyos álláspontra helyezkedik velük szemben, valamilyen módon értékeli, bizonyos mértékben fogadja el őket, személyes bevonódása a kultúra egy regiszterébe sajátos. Az elfogadás és az elutasítás sávjának a következő állomásai vannak: feltételek nélkül elfogadja, egyértelműen elutasítja vagy közömbös vele szemben. (M. Sherif – C. W. Sherif 1948/1969; C. W. Sherif – M. Sherif – R. Nebergall 1965. Ismerteti: E. Griffin 1991/2001: 185–195.)

És végül, a szerző kifejezi azt a meggyőződését, hogy a kultúrát a *mindennapi élet* keretében lehet és kell értelmezni. Ha a kultúrát elválasztjuk a használati habitusoktól és rutinjaitól, az előfordulás kontextusaitól, lemondunk arról, hogy megértsük szerepét, jelentését és jelentőségét. Valamint azt a meggyőződését, hogy a *hagyományos jelleg* nem feltétlenül az ősiséget jelenti, hanem csupán azt, hogy olyan kultúráról van szó, ami használat, gyakorlás keretében kerül átvételre és átadásra. A hagyományozás dinamikus folyamatában folytonosan megtörténik az elutasítás, a revitalizálás, a szelekció, az aktualizálás.

Köszönet. A munka befejezése után a szerző megköszöni dr. Pócs Éva tanácsait, Czégényi Dóra és Jakab Albert Zsolt szöveg gondozásában, Plătică Mihai a fényképek minőségének biztosításában nyújtott segítségét.

ALAPFOGALMAK

Tematika: hiedelem; érték, értékrend, identitás, státus; életpálya, élettörténet, biografikus beszédmód; reprezentáció; a specialista mint kontextualizált egyén; közösségek; mindennapi élet; transzcendens kommunikáció; megváltozott tudatállapot.

Terminológia: érték, státusfeszültség, identitás, narratív identitás, beágyazottság, életpálya, élettörténet, biografikus beszédmód, autobiografikus beszédmód, reprezentáció, kognitív attitűd, specialista, kontextualizált egyén, közösség, beszélőközösség, interpretív közösség, emlékezőközösség, mindennapi élet, transzcendens kommunikáció, megváltozott tudatállapot.

Hiedelem

Miért hiszünk a hiedelmekben? A kérdésben anomália húzódik meg. Valójában a hiedelmekben nem hiszünk. Amiben hiszünk, az nem hiedelem. Illetve, lehetséges, hogy hiedelem, nekünk azonban erről nincs tudomásunk. Másoknak azonban nyilvánvaló, hogy amiben mi hiszünk, az hiedelem. De az is lehetséges, hogy nem hiedelem, csupán mások tartják annak. S ebben az esetben az ő hiedelmük az, hogy amiben mi hiszünk, az hiedelem. Ebben a tévedésbe nem csupán mások esnek, hanem mi magunk is. Amiben mások hisznek, aminek az igaz, helyes voltáról mások meg vannak győződve, arról mi magunk is gyakran vélekedünk úgy, hogy hiedelem.

Mihelyt valamit hiedelemnek tartunk, abban már nem hiszünk. Ez azonban nem jelenti sem azt, hogy többé nem gyakoroljuk, sem azt, hogy elfelejtjük. Azaz, a hiedelmek nem csupán azért vannak, hogy higgyünk bennük. Más funkciójuk is van az életünkben. Például az, hogy újra és újra kijelenthessünk, hogy nem hiszünk bennük. Azaz, hogy elhatárolódjunk tőlük, s ezáltal újra és újra megerősítsük azt a meggyőződésünket, hogy amiben mi hiszünk, az nem hiedelem. De az is lehet, hogy csupán megszokásból hajtjuk végre a hiedelemcselekvéseket. Vagy hagyománytiszteletből.

De ugyanakkor azt is tudnunk kell, hogy más is van, amiben úgy hiszünk, hogy nem vagyunk meggyőződve igaz voltáról. A reklámok például. Vagy az eredettörténetek.

Mi is a hiedelem?

A feltételezhetően finnugor eredetű szó látványos jelentésváltozáson ment át. A 15–16. században a 'hűsít, üdít, enyhít', 'árnyékoz, árnyékkal üdít' jelentéseket hordozta. A 17. században kapcsolódott össze a *hisz* ige szócsaládjához tartozó *hit* fogalom jelentéskörével, új jelentése 'valakiben, valamiben való hit', illetve 'bizodalom, bizonyosság, biztonság; remény'. A 18. században 'vélemény', majd 'tévhit'.¹² Az újlatin nyelvek *superstition*

¹² A jelentésfejlődés és a gazdag irodalom friss áttekintése: Czégényi D. 2012a.

(lat. *superstitio*, fr. *superstition*, ang. *superstition*, spanyol *superstición*, olasz *superstizione*) szava ’fölkölte állás’, ’túlélés’ jelentést őrzött meg.

A magyar hiedelmek első nagy rendszerét Ipolyi Arnold mint *mitológiát* írta meg 1854-ben, *Magyar Mythologia* címmel (Ipolyi A. 1854). 1896-ban közölt tanulmányában Katona Lajos is „mitológiai irányokról és módszerekről” értekezett. Sajátos terminussal *szerves mítosznak* nevezte ezt a tudást (Katona L. 1896). Róheim Géza 1925-ig melengette azt a szándékot, hogy újabb „Ipolyit”, azaz mitológiát írjon (Róheim G. 1925). A mitológia valójában istenekről, természetfeletti lényekről, hősökről és ősökről, a világ teremtéséről és berendezéséről szóló történetek rendszerét jelenti. Ám a 19. század során, a 20. század első felében ezzel a fogalommal nevezték meg a természeti népek kultikus, rituális és mágikus funkciójú gyakorlatát is. Lucien Lévy-Bruhl életműve a transzcendens világgal való kapcsolattartáson alapuló prelogikus gondolkodást és a misztikus élményt tartotta a világkép sajátjának (L. Lévy-Bruhl 1922, 1927, 1931, 1935, 1938). Claude Lévi-Strauss a mitológia logikáját, a mitológiát mint szemiotikai jelek struktúráját, mint parole-jellegű gyakorlatot írta le. Leírásában szerepeltek a mítoszokat a mindennapok szintjén láthatóvá, megélhetővé tevő rítusok és cselekvések (C. Lévi-Strauss 1958, 1964–1971, 1973). A Trobriand-szigeteken Bronislaw Malinowski szintén a mítoszok gyakorlati, az ünnepi rítusokat, a vadászatot, a halászatot, az együttélést, az erkölcsöt szabályozó funkcióját hangsúlyozta ki (B. Malinowski 1926, 1948/1993). Évtizedek múlva a mitológia terminus a természeti népek teremtéstörténeteinek, a biblikus történetek megnevezésére szakosodik és a történetek esztétikai kvalitásait vizsgálja (Sz. A. Tokarev 1982/1988; Je. M. Meletyinszkij 1976/1985). Miközben a neolatin nyelvek továbbra is népi mitológiát emlegetnek, a népi tudást és gyakorlatot általában babonának, hiedelemnek, néphitnek, hiedelemrendszernek nevezik.

A klasszikus, a 20. században kibontakozó szociálintropológia a *mágia* címszó alá vonta a cselekvések, gyakorlatok, rítusok rendszerét. A mágia paralogikus világkép és a hozzá kapcsolódó gyakorlat. A természettudományosan fel nem fogható természetfölötti erőmechanikusan aktivizálható, jegyek, szimbólumok, szavak, gesztusok által. Két nagy területe az európai középkorban Albertus Magnus, Agrippa von Nettesheim életművében uralkodó, az alkímiával, a matematikával, a csillagismerettel összekapcsolódó tudós mágia és a természeti népek gyakorlati mágiája. Technikái az utánpótlás, az érintésen és a származáson alapuló kapcsolat, elvei a hasonlóság és ellentét. A mágikus cselekvések rendszerét James George Frazer alakította ki (1890/2005), gyakorlati funkcióját Bronislaw Malinowski (1948/1993), szociális funkcióját pedig Max Weber (1904–1905/1982), Marcel Mauss (1950/2004), Émile Durkheim (1912/2003) értelmezte.

A hiedelmek értelmezésében különböző szempontok érvényesültek.¹³

Az ismeret- és a rendszerelmélet a hiedelmeket a világképek, a tudás és a cselekvések rendszerébe helyezte, ahol a hiedelem és a nem-hiedelem, a tudás és a gyakorlat, a tudomány, a vallás és a hiedelemgyakorlat kiegészíti egymást (R. Benedict 1928). A tudás

¹³ Az áttekintés alapja: M. B. Black 1975.

evolucionista értelmezésében a hiedelem megelőzi az ismereteket verifikáló tudományt, a tudományos rendszerből kiszoruló, elavult tudáselemek szintén a hiedelemrendszerben kapnak helyet. Ebben a perspektívában a hiedelem olyan világértelmezés, amely kívül szorul a tudomány legitimáló boltozatán (a metaforát a vallásszociológiai irodalom használta), vagy pedig a világot értelmező tudomány réseit tölti be, átmeneti jelleggel.

A hiedelem (pontosabban a mágia) szerepét Bronislaw Malinowski hangsúlyozta: a hiedelem a vallással és a tudománnyal együtt értelmezi a világot és a létezést (B. Malinowski 1948/1993). A kultúra, s ezen belül a hiedelem a „valóság kodifikációja” (D. D. Lee 1959). A tények, az értékek rendszere olyan kognitív térkép vagy labirintus (E. C. Tolman 1948; A. F. C. Wallace 1961/1970), amely alapján az egyén a világban eligazodik. A hiedelmet lehetetlen elhatárolni a többi tudatformától és tudásrendszertől; a tudománnyal, a vallással, a személyes meggyőződésekkal, a mindennapi élet rutincselekvéseivel, a lokális életvilág elemeivel (társadalmi kapcsolatok, munkavégzés) szervesen összekapcsolódva működik.

A pszichológia felől induló hiedelemkutatás az élményt, a látomást, a recepciót, a tudatállapotot, az előérzetet, az ösztönt egyéni teljesítményként közelítette meg (S. Freud 1932/1977; G. Bateson 1936; G. Jahoda 1969/1975; C. G. Jung 1934/1996).¹⁴

Az események vizsgálata, a mikrotörténet a kultúra dinamikáját, a jelentések aktualizálását, a hiedelmeket mint a társadalmi kapcsolatokba illeszkedő cselekvéseket ragadta meg (G. Bateson 1951/1966; W. D. Sabeau 1984/1988).

A szociológia az értékrendszerek koherenciáját és dinamikáját (C. Du Bois 1955), az értékrendszerek által előírt minták (*ideal patterns, behavioural patterns, configuration*) követését (C. Kluckhohn 1952), az attűdök, az előítéletek, a személyes bevonódás, a társadalmi kapcsolatok és viszonyok formáit tette vizsgálat tárgyává. A szociálintropológia kezdte érvényesíteni a kultúra leírásában az *émikus* (*emic*) és *étikus* (*etic*) nézőpontot; az első a kultúrát használó egyén, a másik pedig a kívülálló idegen perspektívája (K. L. Pike 1954, később M. Harris 1968; P. J. Pelto 1970).

A nyelvészeti megközelítés a világról való beszélés technikáit, a jelentéstulajdonítás, a kommunikáció nyelvi eszközeit, kódjait tekintette át (W. H. Goodenough 1951; B. N. Colby 1966). Nyelvészeti megalapozottságú az az etnológiai irányzat, amely a kultúrát az anyanyelv analógiája (*native language*) szerint elemzi, s a bennszülöttek (*native knowers, native actor*) kompetenciájának tekinti. (D. Hymes 1964; W. H. Goodenough 1970) A kultúrába való beleszületés a társadalomban meglévő értékek, jelentések és attűdök tudomásulvételét eredményezi.

A mitológia, a folklorisztika a hiedelmeket megjelenítő szövegeket, történeteket tekintette kutatása tárgyának.

Az eszme- és a művelődéstörténet az eszmék és a tudás rendszereinek időbeli kibontakozását, konfliktusait és kölcsönhatásait követte nyomon (J. Huizinga 1919/1979;

¹⁴ Az osztrák pszichológus, Gustav Jahoda a hiedelmet a megfigyelés, az asszociáció, a megerősítés téves voltára, a csodavárára, a hagyomány presztízsére, a hagyományörzésre vezeti vissza (G. Jahoda 1969/1975).

E. Friedell 1928/1993; A. J. Gurevics 1972/1974; M. M. Bahtyin 1965/1982; E. Husserl 1936/1998).

Az elmondottakat összegezve a hiedelmet nem lehet pontos definícióban meghatározni. A hiedelem egységes világgép, tudás, töredékes tudáselem; cselekvés, szokás, rítus, habitus; előítélet, attitűd, vélekedés, feltételezés; test-, lelki- és tudatállapot; szolidáris vagy konfliktusos társadalmi kapcsolat, viszony; élmény; nyelv, kifejezésforma; beszéd, diskurzus, reprezentáció; szöveg, történet; hagyomány; tartalom, funkció.

Érték, értékrend, identitás, státus

A szociológia az értékek több értelmezését érvényesíti. Abraham H. Maslow szerint az érték az emberi élet megélését lehetővé tevő, a fejlődést motiváló szükséglet, amely folyamatosan újratermelődik (A. H. Maslow 1954). Ronald Inglehart azokat a hiányzó javakat (anyagi javak, az önkifejezés lehetőségei) nevezi értékeknek, amelyek megszerzésére irányuló törekvés az embert állandó aktivitásban tartja (R. Inglehart 2000). Milton Rokeach értelmezésében az értékek társadalmilag kidolgozott, az egyén által elfogadott viselkedésmódok (instrumentális értékek) és végállapotok (terminális értékek), amelyek az emberi viselkedés normái és motivációi (M. Rokeach 1969). Ebben az esetben az érték az ember előtt lebegő céllal azonos. Az eszközértékek egyik csoportjába a morális értékek tartoznak, amelyekhez az egyén viselkedését hozzáírányítja. A felvállalt morális értékek megsértése büntudatot eredményez. A másik csoportba tartoznak a kompetencia értékek, amelyek alapján az egyén egy teljesítményre alkalmasnak vagy jogosnak minősül. A társadalmi érvényesülés kudarcai mind az önértékelésben, mind a *státusfeszültségben* nyilvánulnak. A státusfeszültség az egyénben kialakuló frusztrációs érzés, amely a meglévőnek vélt kompetenciái és elért eredményei ellenére érvényesülő társadalmi alulértékelés, érvényesülési kudarckövetkeztében áll elő.¹⁵

Az értékszociológia az embert biológiai, kulturális és szociális lényként határozza meg. Az értékek egyik része szubjektív jellegű, másik része objektív, a társadalom, az intézmények által előírt érték (Hankiss E. 1977: 342–343). Hasonló meg gondolásból, néhány évvel korábban David Riesman az embert ezért nevezte belülről, illetve kívülről irányított embernek (D. Riesman 1950/1968).

Az egyén értékekkel való azonosulásának dinamikus képlete az identitás. Az értékek gyakorlása a társadalmi kapcsolatokban, a velük való azonosulás a valós identitás (konceptuális én, személyközi én),¹⁶ ennek megkonstruált, a külvilág felé forgalmazott formája

¹⁵ A téma irodalmát áttekinti: Keller T. 2008.

¹⁶ Az identitás fogalmát kidolgozó Erik H. Erikson szerint az identitás a serdülőkor végére, a serdülőkori krízisek hatására a 20 éves korra alakul ki. Az egyén ekkor már az alkatának megfelelő szerepeket is kiválasztja (E. H. Erikson 1958/1991). Az identitás gazdag irodalmából: az önmagunkról szóló tudás területei (U. Neisser 1988/1992), a fogalom története (P. Stachel 2005/2007), a nemzeti identitás (Pataki F. 1982; Gereben F. 1999).

a narratív identitás. Az élettörténet előállítás 1. a folyamatosan változó én megértését, keresését, 2. megalkotását és 3. – a történet elmondása által – megőrzését (*maintien de soi*) teszi lehetővé (P. Ricoeur 1983–1985, 1990, 2001). Philippe Lejeune értelmezésében a narratív identitás annak elmondása, hogy „hogyan váltam magammá” (Ph. Lejeune 1980: 19). A narratív identitás az élettörténet (D. P. McAdams 1988/2001: 165), az *énről szóló narratívum* (K. J. Gergen – M. M. Gergen 1988/2001: 78–83). Pászka Imre szerint a történet az „én-rendszer” alapvető formája. (Pászka I. 2007: 320–366). Identitással rendelkezik az egyén és a csoport (egyéni és kollektív identitás). Az egyéni identitás komponensei a nemzeti, a nyelvi, a vallási, a nemi, a foglalkozási, az életkori identitás. Az egyén társadalmi megítélését, sikerességét fejezi ki a státus, a presztízs és a kapcsolatháló. A státus az egyénnek a társadalmi hierarchiában elfoglalt helyét megjelenítő minta, a pozícióval együtt járó jogok és kötelezettségek összessége.¹⁷ A kapcsolatháló a társadalmi beágyazódás következménye. A *beágyazottság* gazdaságszociológiai fogalom, kidolgozója Mark Granovetter. Az 1985-ben megfogalmazott elmélet szerint a gazdasági tevékenység alapján az egyén személyes kapcsolatokat alakít ki, beágyazódik a társadalomba. Az egyén erős és gyenge kötések által kapcsolódik a társadalomhoz. Míg az erős kötések erősen igénybe veszik az egyént, lekötik a figyelmét, a gyenge, laza kötések az egyén számára a saját csoportján kívüli tájékozódást teszik lehetővé. (M. Granovetter 1985/1994.) A tartós és erős társadalmi kapcsolatok birtoklását és kamatoztatását a francia szociológus, Pierre Bourdieu erőforrásnak, *társadalmi tőkének* nevezi. A szimbolikus tőke további formái a gazdasági és a kulturális tőke (P. Bourdieu 1980). A hiedelmek az értékrend részét képezik, az hozzájuk való viszonyulás individuális identitást szervez és jelenít meg, az egyéneket társadalmi hálóba integrálja. (Elemzések: Kotics J. 2001.)

Életpálya, élettörténet, biografikus beszédmód

A 20. században kibontakozott antropológiai irodalom hosszasan elidőzött az életpálya és az élettörténet viszonyánál. Az életpálya az egyén által bejárt életút, a valóság része, az egyén környezetével való folyamatos szembesüléseinek, interakcióinak sora. Az élettörténet az életpálya szimbolikus reprezentációja, a jelenben (egy beszédhelyzet körülményei között) feltáruló/feltárt múlt. Az élettörténet több is, kevesebb is, másabb is az életpályánál. Az életpálya szimbolikus megkonstruálásában több tényező játszik szerepet. A tényezők egyik része az egyéntől függetlenül, a beszédhelyzetben, az élettörténet mondásának kontextusában kezd érvényesülni. Ilyenek a szövegelőzmények (pretextusok), a beleértési tartományok, a történettel szembeni olvasói (hallgatói) elvárások, előírások, a történetmondással kapcsolatos automatizmusok, forgatókönyvek, a műfajiség szabályai. A tényezők másik része szubjektív természetű, akaratlagos vagy akaratlan: a közlési szándék,

¹⁷ A fogalom kidolgozója, Ralph Linton, *tulajdonított* (örökölt, készen kapott) és *elért státust* különböztet meg (lásd: R. Linton 1936/2006: 268., 270).

finalitás, az emlékezés korlátai és torzításai, az egyéni narratív és nyelvi kompetencia és performancia. Mindezen tényezők függvényében a mesélő szelektál az emlékei közül, az emlékeket sajátos kronológiai rendbe és oksági viszonyba szerkeszti, interpretálja őket, jelzi fontosságukat és jelentésüket, s a nyelvi és paralingvisztikai eszközök segítségével kommunikálhatóvá alakítja. Ugyanakkor, az élet társadalmi kiterjedése révén, az élettörténet óhatatlanul magába olvaszt társadalmi implikációkat is: kortársak jelenlétét, közreműködését jelzi (Niedermüller P. 1988).

Az életpálya morfológiai modelljét David G. Mandelbaum szerkesztette meg. E modell az egyéni életet fordulópontok mint határvölvök közötti életszakaszokra tagolja. „Sok fordulópont előírászerű, kötelező jellegű, másokat az egyén maga választ”. (D. G. Mandelbaum 1982: 37.) Az egyes életszakaszok a fordulópontot követő adaptációk alapján válnak egyneművé. Az adaptáció „beépített folyamat, mert minden személynek módosítania kell élete folyamán több megrögzött viselkedési modelljét, hogy megbirkózhasson az új feltételekkel. Minden személy azért változtatja meg az életvitelét, hogy fenntartsa a folytonosságot, vagy a csoportban való részvétel céljából, vagy a társadalmi elvárások vagy az énkép miatt, vagy egyszerűen a fennmaradás érdekében”. (D. G. Mandelbaum 1982: 37.) Az egyes életszakaszokon belül az egyén a teret, az időt azonos módon használja, stabil mikrotársadalomban él, stabil én-tudattal rendelkezik.¹⁸

Az élettörténet formájának, funkcióinak, elhangzása helyzeteinek, értelmezésének változatossága miatt helyesebb *(auto)biografikus beszédmódról* beszélni. Olyan kommunikációs aktust értünk alatta, amelyben egy személyes identitás biografikus reprezentáció formájában jelenik meg és tölt be szerepet. A beszédmód definíciója szerint egyik oldalról az adott beszédesemény, beszédaktus, beszédstílus, a másik oldalról a személyes képességek, a szerepek, a kontextusok, az intézmények, az értékek, az attitűdök szabályozzák. Azaz, a biografikus epizódok elaborálására szolgáló helyzetek, a történetek megszerkesztésére, előadására, értékelésére, lereagálására vonatkozó szabályok, stratégiák, szerepek és egyéb hagyományok, valamint beszélői adottságok együttesen határozzák meg. A biografikus beszédmód több jellegzetes beszédtypust érvényesít. A *reprezentatív biográfia* egy korszak, egy társadalmi milió, egy korosztály jellegzetes eseményeit egy egyénhez rendeli hozzá. Az egyén ebben az esetben a társadalom reprezentatív figurájaként jelenik meg, élettörténete a társadalmi átlag életrajzi eseményeit tartalmazza. A *státustörténetek* az egyén társadalmi pozícióját támasztják alá, társadalmi kapcsolatait, teljesítményeit legitimálják. A történetek hol a státus elfoglalásának feltételét képezik, hol folyamatosan szükség van rájuk a státus megőrzéséhez. A *presztízstörténet* tartalmában is, funkcióban is közöl áll a státustörténetekhez. Olyan biográfiai epizódot tartalmaznak, amely átmeneti jelleggel befolyásolja az egyén megítélését, az egyén helyzetét, az egyén választásait. A státustörténetektől eltérően nem kíséri végig az egyént az élete útján, nem befolyásolja státusát. A *sztereo-típ történetek* minimális biografikus referenciával rendelkeznek. Az egyént a közösségben

¹⁸ Az elemzési szempontok alkalmazásával készült analízis: Páczkán É. 2002.

normatív életpálya, és ennek megjelenítésére szolgáló biografikus séma szereplőjévé teszük meg. És végül vannak a *pszeudo-biográfiák*, azok a biografikus narratívumok, amelyek nem rendelkeznek empirikus értékkel, az extenziójuk, referencialitásuk konvencionális. A történet mindenképpen reprezentációként működik, hiszen szereplője közismert személy, a történet pedig egy állítást fogalmaz meg róla. Azonban forgalmazói, befogadói egyaránt tudatában vannak a történet alaptalan voltának. Ennek ellenére a történetbe foglalt eseményt találónak és jellemzőnek fogadják el. A történet a hatáskeltés, egy személy jellemzése végett hangzik el.

Az autobiografikus beszéd autosztereotípiá, a narratív identitás megalkotásának és kommunikálásának eszköze és módja. A biografikus beszéd heterosztereotípiá, a társadalmi megítélés, számontartás eszköze és módja.

Az elemzés hasonló lehetőségeit kutatja Giovanni Levi, amikor fontosnak tartja a propozográfiá és modális életrajz, az életrajz és a kontextus, az életrajz és a határesetek vizsgálatát (G. Levi 1989/2000).

Reprezentáció

A fogalom a szemiotika fogalomtárában került forgalomba. Olyan, a 'valóságról kialakított kép', amely láthatóvá, megérthetővé tudja tenni a lezajlott eseményeket vagy a fiktív valóságot. A valóság és a róla szóló kép között olyan szoros viszony is kialakulhat, amelyben a kép átveszi a valóság helyét, helyettesíteni tudja azt, meghamisítja a valóságot, vagy pedig olyan valóságot teremt, amely csupán a reprezentációban él. A valóság és a reprezentációja kapcsolata a reprezentáló reláció. Az ember reprezentációhoz való viszonyulása a kognitív attitűd. A reprezentációnak a világra való ráterjesztése az extenzió.¹⁹ A hiedelemtörténetek sajátos formában jelenítik meg a természeti környezetet, az emberi kapcsolatokat.

A specialista mint kontextualizált egyén

A népi specialista a népi-populáris kultúrát szolgáltatásszerűen, a környezettől elütő módon újratermelő személy. Kulturális tőkére a hagyomány átvétele, felhalmozása, és tudatos, programszerű tapasztalatszerzés által tesz szert. Tudását, képességét szolgáltatásszerűen bocsátja környezete rendelkezésére. Mindennapi életvitele jelentősen módosul, idejét a felkérések, megrendelések teljesítésére fordítja. Szolgáltatásai anyagi és morális elismerést biztosítanak számára. Felkészültsége, professzionalizmusa, a hagyomány tisztelete és megújítása révén hírnévre, szakmai presztízszre tesz szert. Kezdetben szűk környezete igényeit elégíti ki, majd egyre szélesebb társadalmi körből fordulnak hozzá.

¹⁹ A szövegsemiotikai terminológia forrása: Terestyéni T. 1992, továbbá: P. Ricoeur 1998.

Életterében állandósulnak a szolgáltatáshoz szükséges tárgyi kellékek. Kapcsolathálójában megnő az erős kötések szerepe. Kapcsolattartása jelentősen formalizálódik, tevékenységét szerepszerűen fejti ki.

A népi specialisták kutatásának egyik alapvető kérdése az, hogy a népművészet, a populáris kultúra előállítása, gyakorlása révén a társadalmi kapcsolathálóknak mennyire strukturálódnak át. Az egyén milyen mértékben válik kontextualizált egyénné, a társadalmi kontextusba való beépülés hogyan jelenik meg a specialista perspektívájából, illetve a társadalmi környezet (család, lakóközösség, vásárlók stb.) felől. A speciális foglalkozás a hagyományból nő-e ki, vagy épp ellenkezőleg, a hagyomány ellen fordulva kezd el működni? Egy sikeres életpályához milyen mértékben szükséges a hagyomány elsajátítása, milyen mértékben szükséges az iskolai és az önképzés? Az alkotás hogyan szervezi át az egyén életterét, életvilágát, életvezetését? Milyen piacot alakít ki az egyén, amely térben áruként nyújtja tudását és termékeit? Vagy egyáltalán: kívánja-e áruként forgalmazni speciális foglalkozása termékeit? Milyen megélhetést biztosít az egyénnek az alkotás? Milyen viszonyulások állandósulnak a szűk szociális közegben a népi tehetséggel szemben? A kutatás másodsorban a specialista élettörténetének pragmatikai funkcióira kérdezett rá. Van-e az élettörténetnek a termékekhez és a szolgáltatáshoz hasonló reprezentációs funkciója? Melyek azok a kontextusok, amelyekben forgalmazásra kerül a specialista élettörténete? Milyen formái, módozatai, szerkesztési szabályai vannak az élettörténetnek? Milyen szerepet játszik az élettörténet a szerepépítés folyamatában? Milyen motívumokból építkezik az élettörténet? Milyen történetek szólnak az egyénről a környezetében?

Raymond Boudon francia szociológus több kortársával együtt (Pierre Bourdieu, François Bourricaud) az egyén és a társadalom, az egyén és a hatalom, az egyén és az intézmények viszonyát, az egyéni érvényesülés stratégiáit vizsgálta. François Bourricaud *individualisme institutionnel*, Raymond Boudon *individualisme méthodologique* terminussal nevezi meg a társadalom által tárgyasított, kontextualizált egyént. Az utóbbi szerint az egyének függőségi és függetlenségi viszonyban állnak a társadalommal. Első esetben az egyén viselkedését a felöltött társadalmi szerepe határozza meg. A szerep felvétele lehet irreverzibilis esemény, máskor lehetséges a szerepből való kilépés; az egyén konfliktusos viszonyban állhat a szerepével. A szerep felvételekor az egyén társadalmi kontextusba illeszkedik be. (R. Boudon 1972/1990.)

A chicagói szociológiai iskola szerep-szemlélete szerint a mindennapi élet olyan színpad (keret), amelyben az egyén szerepszerűen gyakorolja a kultúrát, folyamatosan láthatóvá teszi meggyőződéseit, opcióit, szabályozza és ellenőrzi a róla forgalomba kerülő reprezentációkat. A kultúra használata társadalmi kapcsolatok alapján zajló interakció, amelyben az egyén társadalmi szerepet alakít, cselekvési mintát követ (E. Goffman 1959/1999).

Közösségek

A 20. századi etnológiai irodalomban a közösség új formáinak meghatározására került sor. A *beszélőközösség* fogalmat a beszélés néprajzának megalapozója, Dell Hymes használta. Értelmezésében a beszélőközösség tagjai ismerik és használják a nyelv és a nyelvhasználat szabályait, s ezen túl ugyanannak a beszédhálózatnak a tagjai, ugyanazon beszédhelyzetekben és beszédeseményekben vesznek részt. Ezeknek az ismereteknek és habitusoknak a birtokában a beszélőközösség tagjai közötti kommunikáció esemény jellegű. (D. Hymes 1974/1997: 475–480.) A beszélőközösség beszédesemények által és keretében épül ki és működik. A beszédesemények alapját a kapcsolattartás és az egyetértés rutinjai és habitusai képezik. A beszédesemény feszültségeket termel és vezet le, megteremti az információk közösségen belüli kiegyenlítődsét, az egyének szocializálódását és marginalizálását, a belső véleménykülönbségeket csökkenti.

A kommunikációs kapcsolatok mellett a beszélőközösség kialakulását és működését a beszédhelyzetek, beszédalkalmak tartják fenn. A magyar (és európai) folklorisztika a beszédhelyzeteket és beszédalkalmakat, valamint az ezekhez kapcsolódó beszédmódokat különböző paradigmákban írta le. A szokáskutatás a rítusok struktúráját és funkcióját vizsgálta, s ebben a keretben helyezte el a különböző szövegtípusokat.

A 20. század során történt meg az *emlékezőközösség* mint társadalmi, szubkulturális csoport meghatározása. A fogalom olyan közösségeket nevez meg, amelyek azonos emlékezeti motívumokat, tartalmakat tartanak számon, ezekhez azonos értelmezéseket kapcsoltak, s az emlékezést azonos társadalmi keretben, azonos vagy hasonló emlékezési habitusok és rítusok formájában gyakorolják. Az emlékező társadalmat Jan Assmann a következőképpen határozta meg: „Az emlékezés kultúrája [...] társadalmi kötelezettségek betartása körül forog: az emlékezés kultúrája a csoport ügye. Középpontjában a következő kérdés áll: »Mit nem szabad elfelejtenünk?« Minden csoportnak megvan – többé-kevésbé explicit formában és többé-kevésbé központi helyzetben – a maga hasonló kérdése.” (J. Assmann 1992/1999: 30.) A szerző a kérdést a szervezett emlékezés 18. századi kialakulását nyomon követő Pierre Nora alapján veti fel.²⁰ A francia munkacsoport szerint az emlékezés által a múlt visszahódítása történik meg. A különböző csoportok az emlékezés révén a maguk identitását konstruálják meg. (P. Nora 1986 II/1.: XXIX.) Az elmélet korai előzménye, Maurice Halbwachs 1925-ben megjelent munkája három emlékezőközösséget mutatott be (a család, a felekezeti közösség és az arisztokrácia). A családot olyan közösségként láttatta, amely felügyel az emlékezésre, kiigazítja a tévedéseket, állandósítja az emlékezés és a beszélés szertartásos alkalmait és helyzetait, valamint gondoskodik az emlékek továbbadásáról és újratermeléséről. A család mint emlékezőközösség elsősorban az elődökre vonatkozó tudás, a genealógiai emlékezet fenntartásáról gondoskodik (M. Halbwachs 1925: 199–242), életvezetési és családszervezési modelleket közvetít.

²⁰ A francia terminus: „collectivité-mémoire” (P. Nora 1986 II/1.: XVII).

Felszínen tartja, szelektálja és gazdagítja a családtörténeti és a biografikus emlékezetet, ezekhez újabb és újabb értelmezéseket kapcsol. A család tagjait beavatja a család múltjába, ráirányítja a figyelmet az elődök sorseseeményeire, teljesítményeire.

A magyar néprajzi irodalom az emlékezőtársadalom kutatását szintén több paradigmában végezte. A szövegtipológia vizsgálta az emlékezetben őrzött vagy kihelyezett szövegek típusait (pl. történeti monda), a rítuskutatás az emlékezeti tartalmak felidézésének rituális kereteit és módjait írta le.

A beszélő- és az emlékezőközösség működése jelentős szerepet játszott a közösségtudat, az azonos helyzetértelmezés kialakításában, a természeti, a szociális környezetre vonatkozó tudás feldolgozásában. A közösségek harmadik típusát a szakirodalom az *interpretív (értelmező) közösség* terminussal nevezi meg. A terminust Stanley Fish kezdeményezte. Értelmezésében az interpretív közösség olyan formális vagy informális társadalmi formáció, amely adott objektumokat (tények, események, tárgyak, szövegek) adott időben és kontextusban azonos módon értelmez. Stanley Fish két megjegyzést fűz a definícióhoz. Eszerint az objektumok jelentése az értelmezők konszenzusaként, konstrukciójaként jön létre, s nem feltétlenül esik egybe az objektum eredeti (pl. az objektum megalkotója által az objektumnak tulajdonított) jelentésével. Illetve, ebből kifolyólag a jelentések újabb kontextusokban újraszerveződnek, azaz változnak. (S. Fish 1980.) Az interpretív közösségek elméletével kapcsolatos szakmai diskurzus több jelentős megállapítást tett. Sz. Kristóf Ildikó *interpretív tőkének* nevezi azt a közös tudást, amelyet a közösség a közösséggé válás folyamán felhalmoz és az interpretáció aktusában érvényesít (Sz. Kristóf I. 1998: 67). Problémás az interpretív közösség határainak meghúzása. A fogalom tulajdonképpen olyan individuumok összességét nevezi meg, akik csupán ugyanannak a helyzetnek, szövegnek az értelmezése idején és értelmezése által látszanak egy közösséghez tartozni, valójában az életvitelük, mentalitásuk, térbeli helyük eltérő; nem feltétlenül állnak egymással kapcsolatban, ha igen, a formáció inkább hálózatnak nevezhető.²¹

Mind a hiedelmek gyakorlása, mind a hiedelemről való beszélés újraszervezi a társadalmat, feszültségeket, konszenzusokat termel. A hiedelem mint tudatállapot, ismeret, gyakorlat, attitűd és hagyomány a társadalmon belül beszélő-, emlékező-, értelmező-, akció- és élményközösségeket hoz létre. Ezek egyik része csupán egy esemény idejére szerveződik, egy másik része pedig huzamosan megmarad, gondoskodik a maga újratermelődéséről.

²¹ Az MTA Irodalomtudományi Intézetének Elméleti Osztálya 1995-ben vitaesten járta körül a fogalmat (Kálmán C. Gy. szerk. 2001). A fenti gondolat forrása: Kálmán C. Gy. 2001: 40.

A mindennapi élet

A fogalom az 1930-as években tűnt fel a társadalomtudományokban, az osztrák származású Alfred Schütz 1932-es munkájának tulajdoníthatóan. Az 1950-es években az amerikai társadalomtudomány, főleg a szociológia kezdte újra használni a szakterminust. Ez a szociológia a *Life-World*-ot, tehát a „mindennapi tapasztalatok, orientációk és cselekvések szféráját” állította az érdeklődés középpontjába. Alfred Schütz szerint a mindennapi élet a kognitív struktúrák, az emberi-társadalmi aktivitások, a társadalmi kapcsolatok rendszeréből szerveződik. Ez a három terület a kutatás három egymást kiegészítő irányzata. A mindennapi élet szerveződésének folyamatát, a kognitív struktúrák működését a fenomenológiai szociológia vizsgálja. A mindennapi élet aktivitásait az interakcionista megközelítések kutatják. Ezzel együtt jár egy sajátos etnometodológia. Az új kutatási vonulat kérdése az, hogy a mindennapi élet rutincselekvéseit hogyan képes leírni az, aki maga is része ennek a világnak.

Az egyén születésétől kezdve egy adott természeti-társadalmi környezetben éli meg. Az individuum számára ez közvetlen valóság. Az egyén épp a mindennapi életben éli meg a közösséghez való tartozását. A csoport a mindennapi élet szerkezetében nyilvánítja ki magát. A mindennapi élet tehát kollektív jellegű. Azaz: a mindennapi tudás az individuumok számára nem mindig tudatos kontextus. Ez a kontextus határolja körül a kommunikációt, a hiányzó információk, rejtett tartalmak formájában.

A mindennapi élet kutatásának szemlélete és módszertana bizalmatlanságot és ellenzést váltott ki a társadalomtudományok művelőiből.²² Az új irányzat azt a veszélyt rejtette magában, hogy az etnológia korábban kialakult terminológiája, kutatásterülete gyökeresen átszerveződik, eredményei érvénytelennek minősülnek, kiiktatódik a kultúra és a társadalom kutatásában érvényesített történetiség elve. Továbbá az a kérdés is felmerült, hogy az egyén világának, mentalitásának vizsgálatából származó eredmények vajon érvényesek lesznek-e az össztársadalomra vagy legalábbis társadalmi csoportokra. A mikrotörténeti dimenzióban vajon visszatükröződik-e a történelem? Ezek az aggályok azonban nem igazolódtak be. A kutatások a társadalom kutatásában új eredményeket hoztak: a társadalomban meglévő ki nem mondott, hallgatolagos tudást, a hétköznapiakban alkalmazott láthatatlan minták, a mindennapi tevékenységek, rutinok, az egyén tapasztalatainak megismerését. A mikrotörténeti kutatás (Natalie Z. Davis, Giovanni Levi, Carlo Ginzburg) azt bizonyítja, hogy az egyén milyen mértékben tud bekapcsolódni a történelembe, hogyan érvényesítheti a maga akaratát, a lokális társadalom és az egyén hogyan konstruálja meg a maga világát, a hatalom hogyan érvényesíti a maga hatását az individuum életében. Carlo Ginzburg szerint az átlagember élete épp az átlagosságánál fogva reprezentatív (A. Schütz – T. Luckmann 1974; Niedermüller P. 1981; T. Luckmann 1983; M. de Certeau 1980/1990; Gyáni G. 1997).

²² A fogalom történetét összefoglalja Niedermüller P. 1981.

Transzcendens kommunikáció

A fogalom alapját a *szakrális (vallásos) kommunikáció* képezi. A szakrális kommunikáció „az emberek a másik világ(ok) emberfölötti lényeivel való kommunikációja” – írta a fogalmat Jan G. Platvoet holland vallástörténész nyomán megalapozó Lovász Irén (J. G. Platvoet 1999, Lovász I. 2002: 9).

A képzet és a fogalom történetében három korszak különíthető el. A vallás kommunikációként való értelmezésének alapját a transzcendens világ azon – 19. századtól érvényes – elképzelése teszi lehetővé és szükségessé, miszerint lények népesítik be, akiket folyamatosan tisztelni és engesztelni kell (E. B. Tylor 1871 I.: 427, idézi Lovász I. 2002: 10.) A törzsi és a történelmi vallások mindenik – ritualista, funkcionalista, hermeneutikai, szociológiai, esztétikai – leírása kitér 1. a transzcendens világ szerkezetére, 2. a transzcendens világ meg tapasztalásának technikáira, a kapcsolattartás kultuszban szerveződő formáira, valamint 3. a transzcendens lények kultuszának társadalom-, csoportképző hatására.²³

A transzcendens világ deskriptív modellje az 1960-as évekig volt érvényben. Ekkor születtek meg a kommunikáció vizsgálatának operatív modelljei, a *tranzaktív*, majd ezt követően az *interaktív*, végül pedig a *kultivációs kommunikációs modell*. A vallás mint kulturális rendszer lehetővé teszi a transzcendens világ elképzelését és meg tapasztalását, a transzcendens világ lényeivel való kapcsolattartást, a transzcendens világ lényei megnyilatkozásainak a földi világban való meg tapasztalását, a transzcendens lények befolyásolására irányuló emberi cselekvéseket. Ez a kapcsolat mindkét – transzcendens és emberi – oldalról akciókban nyilvánul meg; az akciókat szándékok váltják ki, és az akciók az ember esetében érzelmekben, attitűdökben, viselkedésformákban, habitusokban konkretizálódnak. A kommunikáció tranzaktív modellje a kommunikációt a kommunikációs felek szukcesszív, összekapcsolódó aktivitásaként írta le, amelynek középpontjában a kommunikációs szándék, az üzenet áll. Az interaktív modell a kommunikációt a kommunikációs felek közös teljesítményeként ragadta meg, amelyben a kommunikációs felek folyamatosan kommunikációs helyzetben vannak, folyamatosan hatnak egymásra. A modell a hangsúlyt a partnerek nyitottságára, kommunikációs hajlandóságára helyezi. A harmadik modell a kommunikáció világtéremtő hatását emeli ki. A kommunikáció során realitás termelődik, a kommunikációs felek láthatóvá teszik szándékaikat, elvárásaikat, kölcsönösen befolyásolják egymást. A tranzaktív és az interaktív felfogás a kódot, a csatornát, a kommunikációs eseményt látta. Ezek a szempontok a harmadik modell esetében lekerülnek a napirendről. A tranzaktív felfogás élesen elválasztja egymástól az adót

²³ Lucien Lévy-Bruhl szerint a teremtő istennel a rítusok által tartható a kapcsolat (L. Lévy-Bruhl 1935: 15–17). Az égi üzenetek álomban és csoda formájában receptálhatók (L. Lévy-Bruhl 1938: 71–97, 102–131). Mircea Eliade szerint az ember a szent közelében igyekszik élni. Ennek rituális eszköze a kozmogónia megismétlése. Igényli a szentség megnyilatkozását, a *hierophániát* (M. Eliade 1957/1987). Helmuth von Glasenapp a világvallások transzcendens szférájának szerveződésében az örökkévaló személyes isten, a túlvilági segítők, a menny és a pokol meglétét, a vallásos társadalom szerveződésében a jogrend, a kasztrendszer, a papi rend meglétét követi nyomon (H. von Glasenapp 1972/1981: 447).

és a vevőt, az interaktív modell viszont nem különbözteti meg a beszélői szerepeket. A kultivációs modell elhanyagolja az egyes kommunikatív események jelentőségét, a teljes eseményrendre, annak következményére figyel.²⁴

A definíciókat felsorolva Em Griffin a kommunikáció világának árnyaltabb értelmezését készíti el. Eszerint a kommunikáció 1. interperszonális befolyásolás (szociálpszichológiai hagyomány), 2. információfeldolgozás (kibernetikai hagyomány), 3. a nyilvános beszéd megszerkesztése (retorikai hagyomány), 4. jelek segítségével történő jelentésátvitel (szemiotikai hagyomány), 5. a társadalmi valóság létrehozása és megtestesítése (szociokulturális hagyomány), 6. az igazságtalan diskurzus elleni kihívás (társadalomkritikai hagyomány), 7. az egyén dialógus általi felfedezése (fenomenológiai hagyomány) (E. Griffin 1991/2001: 34–46).

A vallásos gyakorlatnak kommunikációelméleti értelmezését Lovász Irén kezdeményezte. A holland vallástörténész, Jan G. Platvoet, Jan van Baal és Michael Pye nyomán a vallás olyan viselkedés, amely az emberek és a nem verifikálható lények között kommunikációt valósít meg (J. G. Platvoet 1990; J. van Baal 1981; M. Pye 1972 – idézi Lovász I. 2002: 10–14). Illetve, Melford E. Spiro nyomán, a vallás „kulturálisan posztulált emberfölkötti lényekkel való, kulturális minták szerint szerveződő interakciókból áll” (M. E. Spiro 1966, idézi Lovász I. 2002: 14). Jurij M. Lotman kommunikációértelmezését követve a vallásos kommunikáció két formáját különítette el. Az egyik az egyén és a transzcendens lény kommunikációja, a másik pedig – a szerző figyelmét lekötő – autokommunikáció. Ebben az esetben a szakrális félhez forduló egyén valójában önmagára hat. Idézzük a szerzőt: „A kommunikáció Én–Én között zajlik, de az üzenet kontextusa és kódja a kommunikáció folyamán az emberben megváltozik. Az üzenet egy másik, nem empirikus világ kontextusába helyeződik, és ennek megfelelően speciális kóddal párosul. Ezzel az új kóddal – amely azt mondhatja a feladóval, ez hozzám szól és rólam szól – érzékel meg a vevőhöz, ugyanahhoz az énhez. Csakhogy ez az én a kommunikációs folyamat során önmaga is megváltozott. Tehát ugyanaz az én, de mégsem ugyanaz. A szakrális kommunikációs akció mindig valami belső változással jár együtt.” (Lovász I. 2002: 51.) A szerző a szakrális kommunikációnak a következő csatornáit azonosítja: I. verbális csatorna (ima, vallásos rítusok szövegei); II. nem verbális csatornák: 1. vokális kommunikáció (paralingvisztikai elemek pl. szipogás, sírás, intonáció, ritmus, ének, zene), 2. a nem beszélés, a csend kommunikációs formái (meditáció), 3. mimika, 4. tekintet, 5. szag, illat (tömjén), 6. mozgásos kommunikáció: a. gesztus (imára kulcsolt kéz),²⁵ b. testtartás (lehajtott fej), c. térhasználat (templomi tér használata), d. kinezikus kommunikáció (kálváriajárás), e. érintéses kommunikáció (szent szobor érintése); III. kulturális szignálok (ruha, hajviselet,

²⁴ A kommunikáció három meghatározása: 1. a közlés ismeret átadása (tranzaktív modell, C. E. Shannon – W. Weaver 1949), 2. interakció, konszenzus a dolgok fölött (interaktív modell, T. Newcomb 1953), 3. a világ megkonstruálása (kultivációs modell, G. Gerbner 1969).

²⁵ A szerző a kéz imagesztusait külön is áttekinti. Ezek: a kéztartások, a kézmozdulatok (kéz fölemelése, az érintés, a kézrátétel, a mellverés). (Lásd: Lovász I. 2005.)

jelvény). (Lovász I. 2002: 8.) Ezt követően a szerző az imát mint vallásos szövegtípust és mint kommunikációs aktust értelmezi.

Olvasmány

Az 1970-es években a szibériai sámán a szakrális kommunikációban a következő beszédmódokat, -technikákat és -stratégiákat alkalmazta: az emberi nyelvből hiányzó szavakat használ, a transz állapotában értetlenül beszél; a mindenki által ismert szavak sajátos formában (pl. ritmus, dallam) való használata; a fő-sámán előénekli a szöveget, a segédje ezt megismétli; a sámán utazását a helynevek, térszíni formák hosszas felsorolásával érzékelteti; performatív beszédmódot használ (a szellemeknek parancsot ad, a szellemeket megidézi, invokálja); rontáskor, átkozódáskor durva, trágár szavakat használ. A transzcendens kommunikációban az alkalmazott nyelv szemantikai jelentése mellett nagy szerepet kapnak a paralingvisztikai technikák (dallam, suttogás, hangerő), a performatív megoldások (parancs, invokáció, átok, nyelvi agresszió, ismétlés). (Hoppál M. 2005: 292–293.)

A dél-amerikai, kolumbiai Chocó-vidék emberá törzs sámánjai katasztrófák (tömeges halál) és betegség esetén a szellemek segítségét kérik. A szellemekkel való kommunikációban rögzített, ritualizált a szertartás helye, a szellemeknek felkínált étel, a szellemeket segítő tárgy (botok, kagylók) sámán általi használata, kötelező a sámán inaskodása idején készített, állat alakú padon való ülés. A ritualizáltság, a rögzítettség a világ örök rendjét reprodukálja. A szellemekkel való beszélés azonban rögzítetlen, improvizált. Az esetlegesség, az egyediség a keretek közé fogott, felügyelt változást képviseli. (Losonczy A. 2012.)

Megváltozott tudatállapot

A megváltozott tudatállapot olyan tudatforma, amikor az ember másként érzékeli környezetét és önmagát. Az érzékelés lehet mennyiségi (éberség, tudatosság) vagy minőségi (tartalmi). Jellegzetes formái a gondolkodásban beállt változás, az érzelmekben beállt változás (eufória, levertség), a test érzékelésének megváltozása, felfokozott érzékelés (hallucináció, látomás).

Megnevezései: *transz*, *eksztázis*, *révülés*, *rejtezés*. A természetfeletti szférával való, a transzcendens kommunikáció formája. Minden társadalomban megtalálható, az emberek mintegy egynegyede részesül látomásban. A társadalmak 90 százalékában ismeretes a természetfeletti kommunikáció intézményesített formája. A hagyományos társadalomban a megváltozott tudatállapot, az erre való képesség bizonyos tisztségek és szerepek (sámán, pap, látó) betöltésének feltétele, a modern társadalom marginalizálja, betegségnek minősíti a megváltozott tudatállapotot. Egyik magyarázata a lélek testen kívüli utazása, a másik az egyén démon általi megszállása. Az első magyarázat a látomásban való részesülést, a második a megszállottságot értelmezi. Megváltozott tudatállapotot eredményezhet a meditáció, a hallucinogén anyagok (alkohol, bolondgomba) használata, a sajátos testkezelés (a légzés felgyorsítása vagy visszafogása, a rituális böjt, a virrasztás, a mozdulatlanság, vagy a megérőltető mozgás, a hideg és a meleg hatás alkalmazása, a tánc, a zene, a füst). Organikus eredetű az agydaganat, a vérzés által kiváltott megváltozott tudatállapot (J. Boddy 1992; E. Bourguignon 2004; R. Lewis-Fernández 1992; Grynæus T. 1998; Pócs É. 1998).

A hiedelemélmények jelentős része (álmok, látomások) megváltozott tudatállapotban érzékelt realitás. Egyes specialisták (pl. halottlátók) ebben az állapotban válaszolták meg a hozzájuk intézett kérdéseket.

HIEDELEMKUTATÁS

Tematika: a hiedelemkutatás és a szaktudományok (régészet, művelődéstörténet, írás-, nyomtatás-, könyvtörténet, szellem- és eszmetörténet, etnomedicina, orvosi antropológia, etnopszichiátria, etnobotanika, etnofarmakológia, etnomikológia, etnozoológia, népi kozmogónia, földrajztudomány, nyelvtudomány, jogi népszokások, szociológia, népi vallásosság); a hiedelemkutatás paradigmái: az ősvallás, a mitológia rekonstruálása; a nyelvi-textuális-műfaji aspektusok vizsgálata (a műfajok rendszere, a hiedelemtörténetek tipológiai elemzése, a hiedelemtörténetek morfológiai elemzése, a hiedelemelemek szimbolikus-expresszív funkciója), a hiedelmek pragmatikai vizsgálata; a romániai magyar hiedelemkutatás.

Tudományközi hiedelemkutatás

A hiedelmek kutatása elsődlegesen a népi és a populáris kultúrát vizsgáló etnológia és az emberi viselkedés tudománya, az antropológia keretében történik. Az etnológián belül a hiedelemkutatás a 19. század második felében, az ősvallás- és a mítosz kutatás keretében született meg (Ipolyi Arnold 1854; Csengery Antal 1857; Kandra Kabos 1897). Ezek mellett a szaktudományok mellett több tudományterület említhető, amely érintkezik a hiedelmek kutatásával.

A régészeti leletek, valamint a feliratok vizsgálata során a **régészet** gyakran fogalmazhatott meg a mentalitásra, a túlvilágrépre, a tárgyak mágikus funkciójára vonatkozó megállapításokat (Roska M. 1923/1930; László Gy. 1944, 1946; Dienes I. 1978). A **művelődéstörténet** a társadalom mentalitásának, életkörülményeinek, intézményeinek áttekintése során kitér a lélekképzet, betegség- és gyógyításszemlélet, az iskola és az egyház által elvetett eszmék és mentalitások bemutatására (Domanovszky S. szerk. 1939–1942; Kosáry D. 1980). A **művészettörténet** előszeretettel időzött el a törzsi és paraszti társadalmak hiedelemvilágából merített toposzok, kifejezésformák, műfajok (szürrealizmus, torzó, mágikus realizmus, jóslatirodalom stb.) elemzésénél (*A művészet ősi formái* 1972/1982; összefoglalások: Hamvas B. – Szepes E 1982; Voigt V. 1982; Csép A. 1982; Szerdahelyi I. 1982). Az **írás-, a nyomtatás- és a könyvtörténet** az írás mágikus célú felhasználását jelezte (Pogány P. 1978: 211–242; Kristóf I. 1995; Tóth I. Gy. 1996: 113–116; Láng B. – Tóth G. P. szerk. 2009). Egy, a közelmúltban lezajlott konferencia *A könyv mágiája, a mágia könyvei* címmel hirdetett előadásokat (ARIES – Association pour la Recherche et l'Information sur l'Ésotérisme, 1992).

A boszorkányperek feltárása nyomán a **szellem- és az eszmetörténet** hosszasan érdeklődött a boszorkányság intézményrendszere, valamint a középkori mágia elmélete és technikái iránt. Az anyagról, az univerzumból, az univerzális kommunikációról, a dolgok közötti éroszról és a memóriáról sajátos elképzelést valló imaginárius tudomány, a mágia, a 17. században visszaszorult, és átengedte a helyet az analitikus, kvantitatív világmentelkezésnek (I. P. Culianu 1984/1994, továbbá J. Habermas 1988/1993). Edward Evan

Evans-Pritchard afrikai terepmunkája során a boszorkány társadalmi szerepkörét azonosította (E. E. Evans-Pritchard 1937, 1965). Ezen a csapáson haladva Richard Kieckhefer a boszorkányvád működését mutatta be (R. Kieckhefer 1976). Pócs Éva a nyugat- és közép-európai falu boszorkányság bűnbak, a közép-délkelet-európai vallásos boszorkányság igazságszolgáltató, valamint a kelet-európai, ortodox megszállott/megszálló boszorkány típusát különítette el (Pócs É. 2005). A boszorkányvadás és -üldözés az európai, a magyar mentalitástörténet (a protestáns vallásos, a tudományos, a jogi gondolkodás) sarkalatos fordulópontja (Klaniczay G. 1986; Kristóf I. 1998; Pócs É. szerk. 2001b; Tóth G. P. 2008).

Az orvostudomány és etnológia találkozási területe az **etnomedicina** (népgyógyászat, népi orvoslás, népi gyógyászat), amely a népi, hagyományos betegségeképzeteket és gyógyítástechnikákat rendszerezi. Érdeklődése kiterjed a testképre (népi anatómia), az emberi szervezet állapotaira és működésére (terhesség, öregség; népi élettan, fiziológia), a betegségek eredetére (népi kóroktan), a betegségeképzelekre (népi tünettan), valamint a terápiákra, a gyógymódokra és a gyógyítókra. A népi gyógyászat egyik része a népi empirián alapszik (gyógynövények, természetes hatóanyagok, hideg–meleg hatás, sebészi beavatkozás, lásd: Antall J. – Buzinkay G. 1975, 1979), másik része a paraszti mitológiával érintkezik, a mágia különböző formáit alkalmazza (Pócs É. szerk. 2010). Úttörő munkájában Vajkai Aurél az etnomedicina következő területeit azonosította: humán- és állatgyógyászat; testrészek, testi hibák, a beteg ember, a haldoklás; a betegség oka (isten büntetés, rontó lények, mágia, lelki okok), gyógymódok (a betegség elhárítása, ráolvasás, vallásos eljárások, természetfeletti gyógymódok, emberi vagy állati testrészek és váladékok használata, vegyi anyagok használata, hideg–meleg hatás, füstölés, gőzölés, sebészi beavatkozás), betegségek és gyógyításuk, a gyógyító személye (néző, javas, táltos, bába, román pap, kovács, patikus (Vajkai A. 1943). A népi gyógyítás történeti eszmerendszerei (a 10. századig) a pneumatán, (a 10–17. században) a humorális patológia, (a 18–20. században) a szolidáris patológia, a materiális gyógyászat (Oláh A. 1986). A magyar népi gyógyászat korszakait, kutatástörténetét és eredményeit Hoppál Mihály foglalta össze (Hoppál M. 1990). A magyar, ezen belül a romániai magyar kutatás eredményeinek jegyzéke szintén hozzáférhető (Czégényi D. – Keszeg V. szerk. 2010: 435–454).²⁶

Az orvostudomány és az antropológia közös területe az **orvosi antropológia**, a biokulturális alkalmazkodás tudománya. Területei: test és identitás, testrepresentációk, a táplálkozás történeti antropológiája, betegség- és halálképek, orvoslási rendszerek (népi orvoslás, természetgyógyászat, alternatív medicina, spirituális gyógyítás, szerhasználat, pszichiátriai kezelés), népegészségügy, nemek és reprodukció, gyógyítás és hatalom, a gyógyítónak válás antropológiája. (Összefoglalás és irodalom: Lázár I. – Pikó B. szerk. 2012.)

Az **etnopszichiátria** a 20. század közepétől a pszichiátria és az etnológia közös kutatási területe. Előzményei Sigmund Freud és Róheim Géza életművéhez nyúlnak vissza.

²⁶ A nemzetközi etnológiai irodalomban lásd: E. Ackerknecht 1971.

Megalapozói Louis Mars, Tobi Nathan, Georges Devereux (G. Devereux 1970). A két szaktudomány közös erőfeszítésével itt történik meg a sajátos képességekkel rendelkező specialisták (sámánok, halottlátók, gyógyítók, jósok) szerepkörének, valamint a kivételes élményekben való részesülés (látomás, túlvilági utazás élménye, előérzet, telepátia), a vallásos mozgalmak értelmezése, a viselkedési zavarok és a terapeutikus technikák leírása. Az etnopszichiátria a megváltozott tudatállapot kategóriájában helyezi el a transz, a megszállottság, az eksztázis, az elragadtatás állapotát. A kutatások a transz és a megszállottság szociokulturális hagyományainak fontosságát hangsúlyozzák. A magyar néprajzi irodalom állandó jelleggel gyűjtötte és értelmezte a vallásos látomásokat, a transzcendens lények általi megszállottság, a halott- és az álomlátás, valamint a jóslás eseteit. (A kérdéskör összefoglalása: Jádi F. – Tüskés G. 1996; Grynæus T. 1998, 2000; Pócs É. szerk. 1998; Lovász I. 1998; Szacsvay É. 2000.)

Olvasmány

Zempléni András a szenegáli wolof és lebou törzsek keretében figyelte meg a mentális zavarok formáit és a törzsek által alkalmazott terápiákat. A mentális zavar két különböző állapot értelmezésére használatos. Egyik esetben az egyén szervezetében, a másik esetben a környezetével való kommunikációban bekövetkezett változást nevezik meg ezzel a diagnózissal. A zavarokat minden esetben külső erők, boszorkányok, ősök szellemei és a mágia okozhatják. A gyógyítás egyik formája a beteg szocializálása környezetében, a másik az egyénnek a rontástól való megtisztítása. (Zempléni A. 1968, 1985.)

Az **etnobotanika** a növények analitikus leírását, rendszertani elhelyezését a bennszülött társadalom növényismeretével, a növények felhasználásával kapcsolatos gyakorlatával, tájhasználati stratégiáival egészíti ki. Ennek a tudásnak a részét képezi a növények mitikus lényekkel való kapcsolata, a növények mágikus, rontó és gyógyító célokra való alkalmassága. Mint antropológiai tudomány a 19. század második felében jelent meg; az 1980-as években nagy lendülettel bontakozott ki (Peru, Bolívia, Nepal, India, Kína). A magyar néprajztudomány a népi természetismeret körében helyezte el az etnobotanikai ismereteket (Szabó L. 1990). Az utóbbi években az etnobotanikai ismeretek a vegetációtudomány, az ökológia keretébe illeszkedtek (etnogeobotanika, etnoökológia) (Molnár Zs. – Bartha S. – Babai D. 2009; Molnár Zs. 2012).

A Kalotaszegi flóráját, a kalotaszegi társadalom növényismeretét bemutató szerzőpáros a növénytakaró fejlődéstörténete mellett a leírás következő szempontjait érvényesítette: gyűjtögetés, növények a gazdálkodásban, dísznövények, növények a népi gyógyászatban, a növények szemiotikai, esztétikai szerepe, növényekhez kapcsolódó hiedelmek, növénynevek. A növényekkel kapcsolatos hiedelmek a következők: a növény az állatok terméketlenségét váltja ki, ezért használatuk tiltás alá esik; több növény biztosítani tudja az állatok termékenységét és hasznát; több növény szerelmi varázslásra alkalmas; több növény a mindennapok mágiájában használatos, szerencsehozó szereppel; a bodza az ördög fája, több növény pedig a rontó lények távoltartását biztosítja (Péntek J. – Szabó A. 1985).

Olvasmány

Ha az állatot veresgyűrű sommal megütik, vagy a kecske fecskevirágot lát, véreset vizez; a házba bevitt rezgőfűtől poloskák lepik el a házat; a barkától, a tavaszi héricstől és a martilapu virágjától a tojások megzúlnak, a tyúkok nem tojnak, nem kotolnak vagy megdöglenek; az uborkára dobott herehura here az uborkatermést, a mocsári gólyahír a juhok tejhozamát fokozta; a mogyorós lednek, a rozmaring, a keskenylevelű kenderkefű a lányok férjhezmenését akadályozta meg; a borostyán, a nadragulya, a szikárka, a szulák, a bablevelű varjúháj férjijósásra, a tejointó galaj haláljósásra alkalmas; a fehér fagyöngy, az ostorménfa szerencsét biztosít, az ámpolnavirág, a bőrlevél, a bodzafa szerencsétlenséget okoz; a mezei iringó, a tövisbokor, a fokhagyma, a zergeboglár, a lómenta rontó lényeket tart távol. (Péntek J. – Szabó A. 1985: 166–170.)

A népi növényismeretben szereplő növényeknek a gyógyszergyártásban való felhasználását, a hagyományos növényi gyógyszereket vizsgálja az **etnofarmakológia**.

Az **etnomikológia** a 20. század közepén született. Megteremtője az amerikai Robert Gordon Wasson.²⁷ A magyar gombaismeretre vonatkozó korai feljegyzések Beythe Istvántól, Lencsés Györgytől, K. Mátyus Istvántól származnak. Néprajzi feljegyzést végzett Gunda Béla, Ujváry Zoltán, László Kálmán, Kicsi Sándor András, Sántha Tibor. Az első, a Kárpát-medence magyar lakosságára kiterjedő alapkutatót Zsigmond Győző dolgozta ki (Zsigmond Gy. 2009). Tőle származik több személy és család, több település, Székelyföld gombaismeretének feltárása, valamint az egyes gombafajokra vonatkozó tudás rendszerezése (Zsigmond Gy. 2011). A gombahasználatot meghatározó tudás, a gombák ehető vagy mérges voltára vonatkozó meggyőződések egyik része a hiedelem területén helyezhető el. A samanisztikus kultúrákban a gomba hallucinogén szerként használatos, transztechnika részét képezi. Bizonyos gombák a boszorkányság képzetkörébe illeszkednek. (Zsigmond Gy. 2009: 33–41, 84–88, 2011: 37–52.)

Olvasmány

A gombák érdekes elrendezésben, szabályos kört formálva jelenhetnek meg a föld színén. A kör neve *boszorkánykör*, *boszorkánygyűrű*, *boszorkányfolyás*. Az európai hiedelmek szerint ebben a körben boszorkányok, tündérek (angol), törpék (breton, dán) táncolnak és énekelnek. A boszorkánykörbe álló fiatalok egymásba szeretnek. A boszorkánykörben teleholdkor elhangzó kívánság beteljesül (angol). A boszorkánykörből gyűjtött harmat a látást javítja (skót). A boszorkánykörben kincs van (skót). Az 1950–1960-as évek urbánus legendáiban a földön kívüli lények leszállópályája a boszorkánykör. A boszorkánykör a boszorkányok gyűlésezése helyén alakul ki (Algyógy). (Zsigmond Gy. 2009: 84–88.)

A pecsétviaszgomba népi neve *szépasszonykalán*. Szűz Mária kanálként használta (román legenda). A szépasszonyok, tündérek, a forgószele okozta félrement száj esetén a beteg ezzel kanalazta a levest (Mezőség). Pora daganatot gyógyít (Dunántúl). A halhatatlanság növénye (Kína), isteni gyógyfű (Japán). (Zsigmond Gy. 2011: 185–186.)

A fenti tudományterületekhez kapcsolódik az állatismeret, az állatok értékesítését vizsgáló **etnozoológia**. A mítoszok és a mondák állat alakú szereplőiről több alkalommal készült összefoglaló munka (Tasnádi-Kubacska A. 1939; Farkas H. 1982). Vajkai Aurél „népünk természetismerete” keretében foglalta össze az állatokra vonatkozó tudást.

²⁷ A nemzetközi kutatások és eredmények Robert Gordon és Valentina Pavlovna Wasson (1957, 1968), Roger Heim (1963), Claude Lévi-Strauss (1970/1973), Tatiana I. Elizarenkova és Vladimir N. Toporov (1976), Jan Lelley (1997/1999), valamint Frank M. Dugan (2011) nevéhez fűződnek.

Következtetése, hogy a néprajztudomány hosszasan időzött el az állatokhoz kapcsolódó hiedelmeknél, mint a reális állatismeretnél (Vajkai A. 1948). Hasonló összefoglaló munkát írt Kós Károly (Kós K. 1968). Erdész Sándor a magyar kígyókultuszról, Kicsi Sándor András a vízbíborjúról készített monografikus feldolgozást (Erdész S. 1984; Kicsi S. A. 1988). Erdész Sándor és Keszeg Vilmos az állatalakot öltő hiedelemleányokat mutatta be (Erdész S. 1960; Keszeg V. 1995). A seprűnyélen való lovaglás, a boszorkánygyülekezetbe utazás nyugat-európai eredetű; a boszorkány lóvá való változása a korai magyar hitvilágban ismert motívum. A pogánykori hiedelem szerint a kantár nyakba vetésével lehet lóvá változni. A táltos bika vagy láng alakban való küzdelme megtalálható mind az ural-altaji sámánhitben, mind a magyar hiedelmekben. Több keleti nép hiedelme szerint a sámán állatalakban viaskodik. A tudósok állattá tudnak változni (Erdész S. 1960). Több tanulmány összesítette az állatokhoz kapcsolódó jósló (Wlislocki H. 1892; Szendrey Zs. 1937; Fehér J. 1943) és gyógyító eljárásokat (Bakos N. 1982). Ujváry Zoltán a mágikus és rituális funkciójú alakoskodó játékok állatmaszkjait írta le (Ujváry Z. 1964, 1989).

Olvasmány

1. Sós Tibor Miklósvár és környékén a kétéltű- és hullófaunával kapcsolatos ismereteke elemezte. A régióban 27 faj létezik. Ezek közül a helyi társadalom 10 fajt ismer, a vízisiklóhoz, a keresztes viperához, a zöld és a barna varangyhoz kötődnek hiedelmek. A béka a boszorkányhiedelmekkel van kapcsolatban (Sós T. 2008).

2. A 19. század végén Wlislocki Henrikné Kalotaszegen a következő „jósló állatokat” írta össze.

Ha a terhes asszony röpködő denevért szemlél, sebes szájú gyermeke születik. A macskával való találkozás balszerencse jele; ha a beteg ágyát kaparja, halált jelez; ha mosakszik, vendég érkezik; ha megölik, a családra hét évi szerencsétlenség szakad. Ha a kutya megugatja a keresztelői menetet, a csecsemő korán meghal; ha az ajtó előtt vonít, halált vagy tüzesetet jelez; álomban jóbarát érkezését jelzi előre. Farkassal találkozni szerencse, álmodni ellenségek fölötti győzelem. Rókával találkozni balszerencse, álmodni tüzeset vagy vereség elszívődése. Ha menyét vagy görény tűnik fel a gazdaságban, halált jelez előre, álomban perpatvart, haragot. Az evet álomban tűzkár előjele. Ha egér fészkel be a terhes asszony ágyába, vagy a testén végigszalad, nyomorék gyermeke születik; ha szilveszter éjszakán cincog, a lány hamarosan férjhez megy; álomban kár, veszély jele. Ha nyúl megy át a lakodalmi menet előtt, bajt hoz a fiatal pár; ha a keresztelő menet útját vágja át, szegénységet jelez előre; ha temetési menet előtt megy, közeli rokon halálát mutatja; álomban ijedség előjele. A fehér ló szerencsét hoz, álomban is örömet, boldogságot jelez. Szamárral és disznóval találkozni, bagolyt látni, varjú és csóka káromgatását hallani szerencsétlenség, tehénnel, juhval és kecskével szerencse. A szarka vendéget jósol, azonban a házra szállva boldogtalanságot, temetéskor pedig újabb halottat jelez. A seregély örömet hoz, a fecske álomban jó hírt jelez. Ha a harkály a háztetőn kopog, új családtag születik. Ha tavasszal az első harkály jobb oldalon tűnik fel, egészséget, ha bal felől, akkor betegséget hoz. Jó hírt hoz a galamb is, álomban kedves vendég érkezését jelzi előre. Ha a lakodalmi menet előtt kotló megy át, az ifjú pár bőséges gyermekáldásra számíthat. Ha tyúk megy be a terhes asszony házába, könnyen átesik a szülésen. Ha a gólya a terhes asszony jobb oldalán jelenik meg, fiúgyermeke születik, ha bal felén, akkor lány. Ha beteg ember házára száll, a gyógyulását jelzi előre. Ha nászmenet útjába kerül, boldogságot hoz. Ha álomban jelenik meg, hírt jelent. Ha a keresztelő menet lúddal találkozik, az újszülött életében a pletyka sok gondot okoz. Álomban rossz hírt jelez. Ha a kígyó vagy a gyík jobb oldalon tűnik fel, gondtalan nyarat jelez előre, ha bal felől jelenik meg, irigyek áskálódását. Ugyanezt jelenti a gyíkkal vagy kígyóval való álmódás. Ha valaki a békát szárazon pillantja meg, gondtalan nyárral lesz része. Ha viszont a béka vízben tartózkodik, kárt jelez. Ugyanez a jelentése a béka álomban való feltűnésének. Ha a ház körül tűnik fel, irigyek áskálódását jelzi előre. Ha az ember fehér pillangót pillant meg elsőnek, szerencséjében, ha feketét, gondokban lesz része. Ha fehér lepke száll a beteg emberre, hamarosan felépül, ha fekete, hosszasan betegeskedik. Álomban pajtásokkal való vidám együttétet jelent. (Wlislocki H.-né 1892.)

A csillagismeretet, az égitestekhez kapcsolódó tudás összegző tudományterület a **népi kozmogónia**. A mítosz kutatásnak is markáns része. Témái: a világ és az ember teremtése, az özönvíz, a világvége, a Nap, a Hold, a csillagok hatása az élőlények élet-funkcióira, csillagnévismeret, jóslás. (F. Boll – C. Bezold 1918/1987; Kálmány L. 1893; Toroczkai-Wigand E. 1916; Lükő G. 1985/1993; Brill T. 1994; összefoglalás: Zsigmond Gy. 1999; Voigt V. 1997/2005). Claude Lévi-Strauss az égitesteknek a törzsi gondolkodás jelentésszervezésében betöltött kód szerepét elemezte (C. Lévi-Strauss 1964).

Az ásványok égitestekkel való kapcsolatát a középkori mágia és alkímia dolgozta ki; a gazdag hagyományt a kortárs ezotéria elmélete és gyakorlata, a kabala újította fel. A kőzetek, sziklák, hegyek és a hiedelmek közötti kapcsolat iránti érdeklődés a folklorisztikában őrződött meg. „Erdély földje ritkaságait” összefoglalva Kőváry László a helyek, a kőzetek, a barlangok és a bányák bemutatásával indítja könyvét, annyiszor idézve meg a hozzájuk kapcsolódó helyi hiedelmeket, ahányszor erre alkalma nyílik (Kővári L. 1853). Kezdeményezése sok követőre talált (Herrmann A. 1893; Berze Nagy J. 1925; Dömötör S. 1966; Dám L. 1968; Vőő G. 1992). A gazdag hagyományt Kakas Zoltán gyűjtötte össze, rendszerezte, és multimediális eljárással tette hozzáférhetővé (Kakas Z. 2000). Szendrey Zsigmond a varázslásban használatos ásványokat foglalta össze (Szendrey Zs. 1937b).

Az **etnogeológia** Hála József életművében állt össze rendszerré (ásványok és kőzetek felhasználása az archaikus tűzgyújtási módokban, kőbányászat, kötörés, kövezés, kőfaragás; lásd: Hála J. 1995).

A **földrajztudomány** mindkét ága, a természet- és a társadalomföldrajz, akárcsak a regionális földrajz számon tartja a természeti környezetre, a térszíni formákra, valamint a természethasználatra vonatkozó hiedelmeket. Az erdők (Ferenczi I. 1960; Seres A. 1981), a vizek (Kálmány L. 1895; Téglás G. 1906), a hegyek és a barlangok (Herrmann A. 1893; Téglás G. 1905) saját mitológiával rendelkeznek, amelyek meghatározzák a térben való közlekedés, munkavégzés habitusait. A lokális társadalomban érvényben lévő kognitív térképek tartalmazzák a mitikus lények akcióterét. A hiedelmeket is tartalmazó kognitív térképek megtanulásának egyik alkalma a tavaszi határkerülés.

A **nyelvtudomány** több ága vállalkozott a nyelvben megőrződött hiedelemképzetek azonosítására (Pais D. 1975; O. Nagy G. 1957). A kolozsvári nyelvészeti iskola hosszas erőfeszítéssel gyűjtötte össze a határ- és helyneveket, gyakran azonosítva hiedelmet hordozó toponimeket (Murádin L. 1998, 2010). „A helynevek egy másik csoportjában a régi korok babonás gondolkodása tükröződik” – írta 1968-ban Szabó T. Attila az olyan helynevekről, mint a Bálványkő, Bálványosvár, Boszorkánysziget, Ördögös, Tündérluk (Szabó T. A. 1980: 22–23). A hiedelmekről való beszélés helyzeteinek és módjainak gazdag tárházát nyújtják az *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár* (SzT) megjelent, több évszázad nyelvállapotát bemutató kötetei. A teljességre törekvés igénye nélkül emeljük ki a *boszorkány* származékszavainak gazdag adatolását (boszorkányasszony, boszorkányi, boszorkányos, boszorkányoz, boszorkányság, boszorkánysági), az *ördög* szónak az erdélyi régi magyar nyelvben 1582-től való előfordulásait (ördögadta, ördögfi, ördögharapás,

ördöghitű, ördögi, ördögkép, ördöglelkű, ördöglelkűz, ördöglelkűződés, ördögnemzetség, ördög-paktikálás, ördögrokolya, ördögség, ördögszülötte, ördögteremtette, ördögtojta, ördögös, ördögösbeli, ördögösködik, ördögösködő, ördögösség, ördögöz; lásd: SzT 1975–2009).

A hiedelmek szerepet játszottak a törvénykezésben, ezért a **jogi népszokások** is több hiedelemgyakorlatot tartanak számon. Ezek egyik része a középkori ítélkezés hivatalosan elfogadott formája (Tárkány Szücs E. 1981; Makó Lupescu M. 1999; Tóth G. P. 2001). Másik részük a tettes, a tolvaj kilétét, eltűnt tárgy és személy hollétét tudakoló eljárás (Gunda B. 1989; Keszeg V. 1992, 2001a; Kiss A. 2004), vagy népítéleti eljárás (Peti L. 2003, 2003a, 2005, 2007a; Kinda I. 2005, 2008). A boszorkányperek történetének rekonstruálása, a perek elemzése a hivatalos intézmények és a hiedelemvilágkép konfrontációját, a mágia gyakorlásának kriminalizálódását tette láthatóvá (Tóth G. P. szerk. 2000; Tóth G. P. 2011).

Olvasmány

A magyar törvénykezés kezdetén a szent királyok a vallást igyekeztek megtisztítani minden varázslattól és mágiától. Szent István a következő rendeletet hozta a boszorkányokkal kapcsolatban:

31. FEJEZET. A boszorkányokról

Ha valami boszorkány találkozik, vigyék a bírák törvénye szerint az egyház eleibe és bizzák a papra, hogy bőjtöltesse és oktassa hitben: bőjtölés után pedig menjen haza.

4. §. Ha másod izben taláztatik azon véteken, alázza meg magát ismét bőjtöléssel; annakutána a templom kulcsával keresztforma bélyeg süttetvén mellére, homlokára és a vállá közzé, menjen haza.

2. §. Ha pedig harmad izben, adják a bírák kezébe.

A jövődömondást a következőképpen fogta vissza:

32. FEJEZET. A bűbájosokról, ördögösökről és jövődömondókról

Hogy Isten teremtménye minden gonosznak ártalmától ment maradjon és senkitől kárvallást ne szenvedjen, hacsak nem Istenről, ki előmenetelét is adja, tanácsi végzésből vetettünk nagy rettentő tilalmat az ördögösöknek és bűbájosoknak: hogy senki bűbájjal vagy ördögös tudománnyal egy embert is eszéből kiforgatni vagy elveszteni ne merjen.

4. §. De ha mégis ember vagy asszonyember ennekutána illetén dologra vetemednék, adják annak a kezébe, a kit megrontott, avagy rokonai kezébe, hogy tegyenek törvényt reá az ő akaratjok szerint.

2. §. Ha pedig jövődömondók taláztatnának, a kik hamuban s más effélékben mesterkednek, igazítsa meg őket a püspök az ostorral.

1. Endre parancsolatja vagy rendelkezései a pogány szokások gyakorlását tiltotta meg:

4. §. A szentségtelen scytha szokásoktól és hamis istenektől forduljanak el és rontsák el a bálványokat.

Szent László király a tüzesvas- és vízpróbát törvényesnek minősítette, végrehajtását a következőképpen szabályozta:

28. FEJEZET. A tüzes vas és forró víz próbájánál való tanúságról

Valahányszor vízzel vagy vassal való ítéllettétel leszen, legyen ott három alkalmas tanu, hittel próbált emberek, a kik mind az ártatlannak ártatlanságát, mind pedig a vétkesnek vétékét megbizonyítsák.

1. §. A vastól két pénz, a víztől egy pénz járjon a papnak.

A latrokat és a boszorkányokat a püspöki igazságszolgáltatásnak vetette alá:

34. FEJEZET. A lator asszonyok és boszorkányok meglakoltatásáról.

A lator asszonyok és boszorkányok úgy lakoljanak, a mint a püspök jónak látja.

Kálmán király első törvénykönyvében szintén a tüzesvas és a vízpróba szabályozásával találkozunk:

22. FEJEZET. A tüzes vas és forró víz próbájáról. Micsoda helyeken lehessen?

Megtiltjuk, hogy vassal és vízzel való próbát akármely egyházban is ne tegyenek, hanem csak püspöki székhelyen és nagy prépostságokban, mint Pozsonyban és Nyitrán.

A boszorkányokról és a bűbajosokról a következőképpen rendelkezett:

57. FEJEZET. A boszorkányokról

A boszorkányokról pedig, mivelhogy nincsenek, semmi emlékezet ne legyen.

60. FEJEZET. A bűbajosokról.

*A bűbajosokat a főesperes meg az ispán emberei keressék fel és vigyék törvény eleibe.*²⁸

A **szociológia** a társadalmi kapcsolatok értelmezésére több alkalommal készített elemzést hiedelemcselekvésekről. Marcel Mauss a mágának a környezet manipulálását, a társadalmi kapcsolatokat és az egyéni döntéseket szabályozó szerepét hangsúlyozta: „A varázsló művészete megoldási módokat ajánl, felnagyítja a dolgok hatóerejét, megelőlegezi a hatásokat, és ezáltal teljesen kielégíti azokat a vágyakat és elvárásokat, várankozásokat, amelyeket teljes generációk együttesen tápláltak”. (M. Mauss 1902–1903/2004a: 185.) Ugyanígy klasszikus értelmezésnek bizonyult a társadalmi sugallatra bekövetkező halálról készült elemzés (M. Mauss 1926/2004b).

A **népi vallásosság** a vallási gyakorlat, a laikus vallásos mentalitás etnológiai-antropológiai szempontú megközelítése. (Összefoglalás: Bárh J. – Bartha E. – Kósa L. – Szigei J. 1990. Szakirodalmának összefoglalása: Tánczos V. 1995a, 2010.) A hiedelemgyakorlatoknak és -mentalitásnak a népi vallásosság keretében való értelmezését Pócs Éva kezdeményezte (Pócs É. szerk. 2008a).

Az utóbbi évszázadok, majd követhetőbb formában az utóbbi félszáz év során a hiedelmek összekapcsolódtak olyan **ál-, naiv és populáris tudományos rendszerekkel és elméletekkel**, mint az ezotéria, UFO-kutatás, a sci-fi, a világég-, a katasztrófa-, az összeesküvés-elméletek, a meditációs technikák, rajongói habitusok, sztárkultuszok stb.

A hiedelemkutatás többévszázados történetében különböző célok, szándékok, szemléletek és módszerek érvényesültek. A változó kutatási stratégiák a hiedelemrendszer újabb és újabb tulajdonságát és funkcióját tárták fel.

Kánonok a hiedelemkutatásban

Az ősvallás, a mitológia rekonstruálása

A hiedelem kutatását az Európa-szerte elterjedt, a különböző nemzetek etnogenezisével kapcsolatos érdeklődés indította el. Ennek a 17. századtól kibontakozó, részben történeti, részben vallásos indíttatású folyamatnak a keretében fogalmazódott meg az ősvallás és a mitológia rekonstruálásának szándéka. A kutatások kezdeményezői különböző foglalkozású és érdeklődésű személyek voltak: papok, történészek, jogtudósok és nyelvészek. A kutatásba különböző forrásokat vontak be. A honfoglaló magyarok vallásosságának

²⁸ A törvények forrása: *Corpus Juris Hungarici /Magyar Törvénytár (1000–1526)*. 1896/2001 <http://mek.oszk.hu/01300/01396/html> (2013. 02. 14.)

bizonyítékait többen keresték a történeti feljegyzésekben, a gesztákban és krónikákban (Otrokocsi Fóris Ferenc, Cornides Dániel, Ipolyi Arnold). Mások egyháztörténeti forrásokban nyomoztak a „pogány” vallásosságot tiltó rendelkezések után (Otrokocsi Fóris Ferenc). A régészek által feltárt tárgyi leletek több alkalommal vetettek fényt a vallásos meggyőződésekre, a túlvilághitre, a mágikus meggyőződésekre (Ipolyi Arnold). László Gyula és Dienes István a sírokból feltárt régészeti leletekből (lófej, élelem, fegyver, a csontváz nyugat–kelet irányú elhelyezése) következtetett a honfoglaló magyarok túlvilághitére (László Gy. 1944, 1946; Dienes I. 1978). A téves etimologizálástól eltekintve a nyelvi hagyományok (szókészlet, frazémák) megszólaltatása jelentős eredményeket mutatott fel (Ipolyi Arnold, Kandra Kabos). E kutatások késői nagy teljesítményei Pais Dezsőnek a szókészlet elemeit elemző, megszünt hiedelemképzeteket (*hajgatás, hejgetés, áld, átkoz*) rekonstruáló tanulmányai (Pais D. 1975). Szintén célravezetőnek bizonyult a szájhagyományban megőrződött hagyományos szövegek elemzése (népmesék, fabulatok, népdalok, proverbiumok). Solymossy Sándor a magyar népmesék szereplőivé vált (sárkány, vasorrú bába) hiedelemképzeteket azonosította (Solymossy S. 1922, 1927, 1931), Berze Nagy János az égigérő fa mesei motívum mitikus összefüggéseit tárta fel (Berze Nagy J. 1958). A kutatási paradigmát Diószegi Vilmos magyar és szibériai terepen, leningrádi és szibériai archívumokban végzett kutatásai zárták le az 1950–1960-as években. Megállapításai a samanizmus továbbélő motívumaira (kettős lélekképzet, a táltos elragadása, révülése, fölös csontja, viaskodása) vonatkoznak. Összefoglaló munkája *A pogány magyarok hitvilága* (Diószegi V. 1978). A rítusok vizsgálata is jelentős eredményeket mutatott fel. A mágikus funkciójú hiedelemcselekvések rendszerezése Ipolyi Arnold és Róheim Géza mellett több kutató érdeklődési körében állt. Sebestyén Gyula a 20. század fordulóján rendszerezte a regölés formáit és funkcióit, a regösénekek típusait (Sebestyén Gy. 1902, 1902a), Szendrey Zsigmond és Szendrey Ákos az átmeneti rítusok és kalendáris ünnepek (temetés, napforduló) hiedelemcselekvéseit (Szendrey Á. 1928, 1941, 1959; Szendrey Zs. 1937, 1937a, 1941, 1941a, 1941b; Szendrey Zs. – Szendrey Á. 1940). Gunda Béla és Ujváry Zoltán az agrárrítusok, a földművelés és állattenyésztés mágikus eljárásait (Gunda B. 1989, Ujváry Z. 1969), Ujváry Zoltán a maszkos alakoskodások formáit és funkcióit kutatta (Ujváry Z. 1983–1988). Magyar hiedelmek Kelet és Nyugat közötti közvetítő szerepéről utóbb is születtek tudományos eredmények (Dömötör T. 1964; Pócs É. 2002).

A kutatásokat két hipotézis kísérte végig: a hiedelmek az ősi monoteizmus és animizmus bizonyítékai. A kutatás által elért eredmények jelentősen felduzzadtak. A kutatás a samanizmusban azonosította a honfoglaló magyarok vallását, majd sor került a samanizmus típusainak, regionális változatainak, survival elemeinek leírására (Diószegi V. 1958/1998; Voigt V. 1996/2000; Hoppál M. 1996/1998a). A samanizmus és a táltoshit azonosításának hiányosságait és buktatóit Pócs Éva foglalta össze (kozmogónia, Isten-, szellem- és démonvilág, lélekképzet, kommunikáció a szellemvilággal) (Pócs É. 1993, 2009). Tóth G. Péter a „gonosz megalkotásának” eszme- és társadalomtörténeti folyamatát követte végig (Tóth G. P. 2002). Az ősvallás kutatása során tudatosodott a magyar nyelv finnugor eredete. Szintén ebben a kutatási paradigmában állandósult a 20.

században a magyar hiedelemrendszer keleti és nyugati elemeinek azonosítására irányuló törekvés.

Az ősvallás és a mitológia rekonstruálására tett kísérlet különböző kutatási módszerekkel találkozott össze, és különböző kutatási vonulatokban élt tovább. Egyik oldalon állandósult a hiedelmek rendszerszerűségének hangsúlyozása. A hiedelmek rendszerben való láttatása több keretben történt meg. A „népi mitológia” a hiedelemlények katasztrévé vált, a hiedelemmonográfiák áttekintették a hiedelemlények hiedelemkörét (Bihari A. összeáll. 1980), a hiedelemlények éves kalendárium szerinti akcióit. A diffuzionista irányzat hatására a hiedelemkutatásban is állandósult a hiedelmek kulturális régiók szerinti szerveződésének vizsgálata. (Például: Pócs É. 1964; Barna G. 1979; Fejős Z. 1985; Csőgör E. 1998.)

Az európai etnológiai kutatások egyik módszere a kartográfiai módszer, amely egy egységes kérdőív alapján különböző reprezentatív gyűjtőpontokon feltárt adatokat térképre vetíti. A térképek segítségével a kultúra térbeli elterjedésére következtet. A magyar kartográfiai kutatások három hullámban bontakoztak ki, az 1940-es, az 1950-es és az 1960-as években. 1958–1959-ben jelent meg a munkát összehangoló kérdőív és a gyűjtési útmutató. A terepmunka 1959–1969 között bontakozott ki 420 településen. A kérdések összesen 200 témára irányították a figyelmet, ebből 24 a hiedelemrendszer része. A térképek 1987–1992 között kilenc kötetben láttak napvilágot. Az ezernél több, megszerkesztett térképből kiadásra előkészített válogatásban 66 térkép hiedelemelemek térbeli megoszlását szemlélteti (568–573. Kivirágoztatott ág, tűzgyújtás; 574–575. Tilalmas napok; 576–584. Halál, temetés; 599–604. Mágia; 605–612. Rontás és gyógyítás; 613–616. Táltoshit; 617–621. Boszorkány, lidérc; 622–6524. Házikigyó; 625–628. Luca-nap; 629–634. Kozmogónia; lásd: Barabás J. et al. szerk. 1992; a témáról: Gunda B. 1939; Barabás J. 1957; Borsos B. 2003).

A hiedelmek kutatásában napjainkig napirenden maradt a nemzeti specifikumok azonosításának szándéka. A 20. század első évtizedeiben Solymossy Sándor a népmesékben megőrződött motívumokat keleti eredetre vezette vissza (Solymossy S. 1922, 1927, 1931, 1991). Az etnogenezisre és az ősvallásra irányuló kutatásokat Róheim Géza általános etnológiai paradigmába irányította át. 1925-ben megjelent, a mitológiai paradigmát lezáró könyvében a következő megállapításra jutott: „A magyar néphit és népszokás igazi tömegét, túlnyomó nagy részét csak egy jelzővel illelhetjük: európai [...] Egyáltalában nem túlzás, ha röviden azt mondjuk: a magyar néphit szláv néphit”. (Róheim G. 1925: 334–335.) Ennek ellenére életművében visszatér a magyar hiedelmek finnugor kontextusba való ágyazásának szándéka. A sámán szerepkörének továbbélését elemző könyvében Diószegi Vilmos a következőképpen teszi fel a kérdést: „vajon a táltos-, garabonciás-, tudósjelölthöz fűződő hiedelemcsoport kizárólag a magyarság tulajdona-e” (Diószegi V. 1958/1998: 28). Majd a következő megállapítást teszi: „Hiedelemcsoportunk történeti vizsgálása tehát rokonnépeink hitvilágához, vagyis a sámánhithoz vezet el bennünket”. (i. m. 34.) A magyar sámánjelölt „etnikus sajátosságai” a következők: „1. A hivatás felsőbb rendelés (azaz már »úgy születik«); 2. A jelölt gyermekkorában a többi gyerektől eltérő

módon viselkedik; 3. A jelöltnek természetfeletti lények jelennek meg”. (i. m. 37.) A boszorkányról írott összefoglaló munkájában Szendrey Ákos a „magyar boszorkány” specifikumait gyűjtötte össze (Szendrey Á. 1948/1986: 63). Ezzel párhuzamosan tisztázódott több hiedelemelem etnikus eredete (Diószegi V. 1968; Barna G. 1981; Keszeg V. 1996). Pócs Éva a magyar hiedelemrendszer mediátori szerepeinek, rontásformáinak közép-európai és balkáni párhuzamait vizsgálta (Pócs É. 1989, 2001).

A *Magyarság néprajza* című első nagy szintézis 1933–1937, majd 1941–1943 között látott napvilágot. Benne *Hitvilág* címmel Solymossy Sándor írt két fejezetet. (Solymossy S. 1937: 342–450/1943: 286–382.) Az első címe: *Babonás hiedelmek és eljárások*. Ő állapítja meg, hogy a *babona* szót nem a nép használja, hanem az értelmiségi: „Mit értünk babonán? Miféle hiedelmek és eljárások tartoznak ide? Könnyű olyanféle kijelentéssel napirendre térni fölötte, hogy babona az, ami a józan ésszel ellenkezik. Sok minden ellenkezik a józan észszel, ami nem babona. De még esetünkben is kinek a józan esztét vegyük zsinórmértékül? A tudományokban jártas szakemberét-e, az átlagos nagyközönségét-e, vagy a népi gondolkodás színvonalán állót?” (Solymossy S. 1937: 342/1943: 286.) *Népbabonáink ősrétégéből* a pars pro toto elvét alkalmazó mágikus eljárásokat tekinti át (ember és környezete egysége, a családtagok egysége, az egészség és a testrészek összefüggése). *Ősvallási babonákként* tér ki a kimondott szó varázserejére (ráolvasás), a meztelenség babonájára, a ruhák babonáira, a jövőndőlésre és a rontásra. A másik, *A magyar ősi hitvilág* című fejezetben tisztázza, hogy a mitológia az antik népek istenhitét jelentette, ezért a hiedelmek megnevezésére nem adekvát a terminus. Ezért a szerényebb *hitvilág* kifejezés használatát javasolja. Míg a vallás hierarchiát épít fel, szembehelyezkedik az előző hitbeli hagyományokkal, a hitvilág nem. A törvények és rendeletek következtében a hitvilág elemei visszaszorultak, többnyire az egyéni életvezetésben konzerválódtak. Az ősi hitvilág elemeiként nevezi meg az álomlátást, a lélekhitet, a halálfélelmet, a kísértetjárást, az animizmust és a totemet. Az ural-altaji hitvilág maradványaiként pedig a házi bálványt, a sámánt és annak kellékeit, a világfát és a világ-szerkezetet. A hitvilág alakjai a táltos, a sárkány, a garabonciás, a boszorkány.

Dömötör Tekla írta az Eötvös Loránd Tudományegyetem Folklore Tanszéke által kiadott egyetemi jegyzet *Hitvilág* című fejezetét (*Az európai néphitfogalom kialakulása, A magyar néphitkutatás története, A magyar néphit történeti rétegei. Magyarországi boszorkányperek, A néphit megjelenési formái a késő feudalizmusban s a kapitalizmusban, Mágikus cselekmények, Varázsigék, Természetfeletti lények és erők, A hely és idő szerepe, Világkép, természetismeret, Néphit és mese*) (Dömötör T. 1979/1989a). A szerző 1981-ben *A magyar nép hiedelemvilága* címmel adta ki a hiedelemrendszerről készített szintézisét. Kitér a néphit és a vallás ellentmondásos viszonyára, a néphit funkcióira (gyakorlat, norma, esztétikum). A néphit kutatásának lehetséges forrásai a kereszténység előtti kultúra emlékei, a 17. századtól a babona elleni harc, a boszorkányperek anyaga. A kötet fejezetei a mitikus lények, a mágia és jóslás, a kozmogónia, az időjárás mágijának, a népi vallás, az élők és holtak viszonyának bemutatása (Dömötör T. 1981).

A hiedelemkutatás új szintézise a *Magyar néprajz VII.* kötetében található. A *magyar néphitkutatás története és főbb fejezetei* címmel Dömötör Tekla foglalja össze a

forráscsoportokat: a pogány magyarok hitvilága, a kereszténységre áttért magyarok néphite, a reformáció és az ellenreformáció kora, a boszorkányperek, a felvilágosodás kora (Dömötör T. 1990). Ezután Pócs Éva jegyez két nagy fejezetet (Pócs É. 1990). A *Világkép* fejezet a Földre, az égre, a világ tagoltságára, az égitestekre, a természetre vonatkozó népi tudást foglalja össze. A mitikus lények három csoportját határolja el: a természetfeletti lényeket (kísértet, természeti szellemek, tündér, szépasszony, házi- és segítőszellemek, helyek szellemei, démonikus lények között nyomók, ördögszerető, betegségdémonok, fiktív lények között természetmagyarázó lények, büntető lények), az átmeneti lényeket (emberfarkas) és a természetfeletti képességű embereket. Az emberi világ hiedelmei között a tér és idő, az ember, az élet és a halál hiedelmeit foglalja össze. A szintézis második fejezete a *Mágia*. A mágia eszközei a cselekvések, a tárgyak, a szavak; formái a tilalmak, a gazdálkodás mágiája, a háztartás mágiája, az egyéni boldogulás mágiája, a rontás, a jóslás. (i. m. 527–692.) A népi gyógyításról Hoppál Mihály, a természetismeretről Szabó László írt ugyanitt összefoglaló fejezetet (Hoppál M. 1990; Szabó L. 1990).

Az ELTE Folklore Tanszéke korábbi előzmények (1966, 1978, 1979) után 1998-ban jelentette meg *A magyar folklór* című egyetemi jegyzetet (Voigt V. szerk. 1998). A szerzők áttekintik a folklorisztikai kutatás történetét, gazdag irodalomjegyzék kíséretében (Katona I. 1998; Voigt V. – Ortutay Gy. – Katona I. 1998; Voigt V. 1998). Ebben a tudományos munkában a néphit és a népi vallásosság bemutatása közös fejezetben történik meg. A fejezetet Bartha Elek jegyzi, a következő témakörökkel: kutatástörténeti áttekintés, az ősi magyar hitvilág, néphit a középkorban és a kora újkorban, magyar néphit – európai néphit, a néphit térben és időben, a paraszti világkép, természetfeletti lények, mágia, népi természetismeret, népi gyógyászat, népi vallásosság (Bartha E. 1998).

A magyar népi kultúra című tankönyv hiedelemről szóló fejezete a tér- és az időszemléletre, a hiedelemlények hiedelmeire, a mágiára és a jóslásokra tér ki (Keszeg V. 2008a).

A nyelvi-textuális-műfaji aspektusok vizsgálata

A hiedelmek kutatásának másik paradigmája a nyelvi-textuális-műfaji aspektusokat vizsgálta.

A műfajok rendszere. A magyar etnológiai irodalom európai ösztönzésre a 20. század során a *monda* terminussal jelölte meg a hiedelemtörténeteket. A terminus meghonosodása Kálmány Lajosnak, Honti Jánosnak (1962), Balassa Ivánnak (1963) tulajdonítható. A monda legalább egy epizódból álló epikus szövegműfaj, amely a szüzsé megformálásában és nyelvi megjelenítésében esztétikai szempontokat érvényesít. Az epikus műfajok rendszerében a hiedelemmonda közel áll az eredetmondához és a történeti mondához, valamint a mítoszhoz, a legendához, a népmeséhez, az igaztörténethez.²⁹ Változatai

²⁹ A mese és a monda közötti különbségek leírása Török Károlytól származik, a hiedelemmonda mondán

a személyes élménytörténet, az igaztörténet, továbbá a helyi monda és a vándormonda, a hiedelemmonda és az álhiedelemmonda. Műfaji karaktereinek összefoglalására újra és újra sor került. A *Magyar Néprajzi Lexikon hiedelemmonda* szócikkét Dömötör Tekla (Dömötör T. 1979a), a *Világirodalmi Lexikon*ét pedig Nagy Ilona írta (Nagy I. 1988). Az ELTE Folklore Tanszékének munkatársai által szerkesztett *A magyar folklór* című, mindkét egyetemi jegyzet *Hiedelemmondák* fejezetének szerzője Dömötör Tekla (Dömötör T. 1979/1989, 1998). A *Magyar néprajz* monumentális vállalkozás *Népköltészet* című kötetében Nagy Ilona írt összefoglaló fejezetet a hiedelemmondáról, ahol a műfaj meghatározása mellett kitér a népmesével való rokonságra, a tartalmi, a formai és szerkezeti jegyekre, a hagyományozás módjaira, a mondakutatás történetére (Nagy I. 1988b). A műfaj leírása és szemléltetése megtörtént a Balassa Iván és Ortutay Gyula által készített *Magyar néprajz* című népszerűsítő, összefoglaló munkában is (Balassa I. – Ortutay Gy. 1979: 556–560).

A hiedelemmondák gyűjtését Ipolyi Arnold kezdeményezte. Az első gyűjteményt Balassa Iván tette közzé 1963-ban (Balassa I. 1963). A hiedelemmonda gyűjtői és kutatói Albert Ernő, Bakos József, Banó István, Bihari Anna, Bosnyák Sándor, Dégh Linda, Dobos Ilona, Dömötör Tekla, Ferenczi Imre, Hoppál Mihály, Horváth István, Jung Károly, Kakas Zoltán, Kovács Ágnes, Körner Tamás, Luby Margit, Magyar Zoltán, Pócs Éva, Salamon Anikó, Seres András, Voigt Vilmos, Zakariás Erzsébet. A terepen a 20–21. század fordulóján feltárt hiedelemadatok és -szövegek közlésével párhuzamosan kezdődött el az archívumokban elhelyezett kéziratok gyűjtése, valamint a korábban közölt hiedelemszövegeknek a forráskritika szabályait érvényesítő összegyűjtése, adatolása és újraközlése tematikus, tipológiai és regionális gyűjteményekben. Diószegi Vilmos „a magyar mitológiával foglalkozó XVIII–XIX. századi művekből” közölt válogatást (Diószegi V. szerk. 1971/1978). Láng Benedek és Tóth G. Péter a „kincskereső kézikönyveket” gyűjtötte össze és közölte (Láng B. – Tóth G. P. szerk. 2009). Verebéli Kincső a Folklore Fellows Magyar Osztályának gyűjtéséből tett közzé néphit szövegeket (Verebéli K. szerk. 1998). Pócs Éva készítette el és közölte a 20–21. századi „álmok és látomások”, a mitikus lényekkel, démonokkal, szellemekkel, tudós emberekkel kapcsolatos narratívumok gazdag gyűjteményét (Keszeg V. – Peti L. – Pócs É. szerk. 2009; Pócs Éva szerk. 2012). A kolozsvári etnológiai iskola a hiedelemhasználatot társadalmi és szövegkontextusban láttató forrástípusokat jelentetett meg (András E. E. – Ambrus J. 2008; Berekméri I. A. – Vajda A. 2008; Bálint D. – Kovács P. – Balácsi D. – Ozsváth I. 2009; Czégényi D. – Keszeg V. szerk. 2010; Kiss D. – Bajkó Á. 2010; Keszeg V. 2012; Nagy J. – Ozsváth I. 2012; Keszeg V. szerk. 2012).

Hiedelemtartalmat vagy -funkciót hordoz több más szövegműfaj is (regösének, ráolvasás, archaikus ima, szent levél, szerencse lánclevele, átok, káromkodás, proverbium, népmese).

belüli helyének kijelölése pedig Kálmány Lajostól (lásd: Balassa I. 1963: 14, vö: Nagy I. 1988b: 146).

A hiedelemtörténetek tipológiai elemzése. 1963-ban Budapesten került sor az International Society for Folk-Narrative Research munkaértekezletére (Dömötör T. 1964). Itt vetődött fel az a kérdés, hogy készíthető-e olyan katalógus, amely a világ minden népének mondaanyagát felölelheti. Ha igen, milyen szövegek kerüljenek be? Egyik álláspont szerint a nemzetközileg elterjedt, nagy területen ismert, valamint fabulat jellegű szövegeket érdemes katalogizálni. Mások szerint az egy motívumból álló, egységes, formailag zárt, hiedelemtartalmat közlő, legalább két területen rögzített szövegeket is érdemes archíválni. További álláspont: nemcsak a kiérlelt szövegeket, hanem a töredékeket, a helyi változatokat is be kell vonni a vizsgálatba. Az értekezletnek jelentős magyar visszhangja volt (Voigt V. 1965; Dobos I. 1970).

A hiedelemmondák katalógusát Körner Tamás készítette megírni. Első közleménye (Körner T. 1967) után a halállal kapcsolatos hiedelemmondák rendszerezésével a munkamódszer mintáját mutatta be (Körner T. 1970). Itt jelentek meg a típus leírására szolgáló kritériumok. Ezek a következők: 1. A típus hivatkozási száma. 2. A típus megnevezése. 3. A megjelent katalógusokra való hivatkozás. 4. A típus rövid szűzsévézslata. 5. A változatok felsorolása. 6. Egy mintaszöveg teljes terjedelemben való közlése.

A teljes magyar hiedelemmonda katalógust Bihari Anna készítette el 1980-ban. A magyar hiedelemmondák tematikus csoportjai a következők: 1. sors, végzet, előjelek, 2. kísértet, 3. szellemek vonulása, 4. túlvilágjárás, 5. természeti démonok, 6. váltott gyermek, 7. elvarázsolts lények, átváltozás, 8. ördög, 9. betegségdémonok, 10. természetfeletti (mágikus) javakkal és erővel rendelkező emberek, 11. mitikus állatok és növények, 12. kincs, 13. természetfeletti lények, 14. mágikus tárgyak, 15. tabu (Bihari A. összeáll. 1980). Az európai hiedelemrendszerben a magyar hiedelemmondák sajátossága a természetfeletti (mágikus) javakkal és erővel rendelkező emberekről (boszorkány, tudós páásztor, tudós kocsis, gyógyító ember, néző, halottlátó, tudós bába, táltos, garabonciás diák, továbbá a kevésbé ismert patkányos ember, tudós molnár, tudós vadász, tudós méhés, tudós kertész, tudós pap, tudós koldus, ördögös báró) szóló történetcsoportok nagy száma, valamint az Európában népszerű, a természeti démonokhoz és az emberi létesítmények szellemlényeihez kötődő történetek alacsony száma, illetve hiánya (Körner T. 1967).

Olvasmány

1. Mi a motívum? A motívumot a szakirodalom a következőképpen határozza meg: „[lat. 'mozgat' szóból]: a folklóralkotások legkisebb tartalmi egysége, amely a hagyományozás során felismerhetően azonos marad” (Voigt V. 1980: 648). A motívum jelentése implicit jellegű, a motívum előfordulási kontextusainak összességéből következtethető ki. Hiedelemmotívum-e a *karácsony este*? Ha igen, mi a jelentése? Fejős Zoltán az 1970-es évek második felében egy Nógrád megyei településen, Karancskesziben végzett hiedelemkutatást. Az adattárban a keresett fogalom a következő kontextusokban fordul elő: fokhagymát kell fogyasztani (rontás ellen, egy gerezedet; 363–365. számú adat), karácsony este az istállóra keresztet kell rajzolni fokhagymával, rontás ellen (361.), trágyadombra kell kuporodni, férjtudakolás végett (552.), meg kell verni az eszterhéjat férjtudakolás végett, ha búzaszem esik ki, gazdag kérő jelentkezik, ha rozs, szegény (553.), a lány egy vesszővel kimegy, ha férfit lát, férjhez fog menni a következő évben (554.), éjfél miséről hazamenet szenteltvizet kell venni a szájba, szenteltvízzel kell arcot mosni, s akkor a lány megálmódja a jövődöbelijét (555.), a gazdasszony nem kel fel a karácsonyi asztaltól, hogy a tyúk a kacsa, a lúd üljön a tojásán (293.), karácsony böjtjén minden termékből (kukorica, zab, árpa, búza) vesznek, az asztal alá teszik, abból adnak a kisállatoknak, hogy egészségesek legyenek

(290.), a gyümölcsfákat megverik, hogy teremjenek (217.), nagypénteken vagy karácsony böjtjén a lovat három határ találkozásához viszik, hogy veszélytől, lopástól védve legyen (268.), december 24-én cipőt sütnek, ezt koldusnak adják (370.), december 24-én nem házról házra jártak, csupán a tehéntartó gazdához mentek köszönteni, aki az udvaron fogadta a látogatókat, köszöntés kíséretében egy vesszőt adtak neki, amivel tavasszal az állatokat kihajtsa, ez a „csordavessző” (252.), lucaszékéről azonosították a boszorkányokat (806–816.), nem szabad sok vizet inni, mert akkor nyáron sokat szomjazik (96.) (Fejős Z. 1985).

Tehát karácsony este a megnyílt idő: mitikus lényekkel lehet kommunikálni, halottakkal, rontást, betegséget lehet elhárítani, bőséget, termékenységet befolyásolni, a lány jövőjét megtudakolni.

2. Hogyan használjuk a hiedelemmonda katalógust?

Az alábbi történetet az 1905-ben született I. J. mondta el, 1985. július 6-án Mezőbodonban. Késő délután kezdtünk el beszélgetni, s az éjszaka leszállt már, amikor véget vetett emlékei felidézésének. Történeteit családtagjai is élénk érdeklődéssel követték.

Nagyapám szegény ő is csészákocsis vót. Az öreg elmesélte, hogy az egyik kocsis társó a grófot vitte négy lóval. Ott csak ördögi dögökkel tudtak menni, mert négy lovat vezetni, oda ember nem mehetett csak ördögi dolgokkal. S elértek egy kocsmához. Mind itt vót valahol, Záhon. S amikor odaért a kocsmához, egyszerre csak megállt mind a négy ló, mintha megkötették volna. S akkor az öreg leszállt s a gróf a pus-kájával mellette vót s azt mondja: – Mért állt meg, Józsi? Azt mondja: – Hallgassan csak, méltóságos uram. Na. Leszállt s megkerülte a lovakat hatszor, hétszer, s amikor hetedszer megjárta, akkor bekiáltott a kocsmábo: – Aki megkötette a lovakat, legyen szíves, jöjjen ki, me ha nem, a bal fülét meglövöm. Háj, nem is törődött vele. Azt mondja a grófnak: – Adj ide a puskát. Élesre van, meg van tötve? – Meg. S meglötte a lónak a fülét. A gróf: – Te, te, te, Józsi, te Józsi, te, nehogy meglődd a lovat, te! – Ne féljen, méltóságos uram. Meglötte, s ecce csak látta, hogy kijön a kocsmábo, folyt a vér annak a pacáknak a füléből, aki megkötötte. Kiáltotta: – Menj, menj, menj! Hát egy veder pálinkát adott, fogadást csinált, hogy megállítatta eztet. Na, de ez eszelebb vót, ez jól tudta. [Nevet.] Igen.

A fenti történetben a következő motívumok találhatók meg: tudós (kocsis), ördög segítő, a lovak megkötése, hétszer, megkerülni, a lovak fülének meglövése, a bal fül meglövése, a meglőtt személy elengedi a lovakat. A szövegben előfordulnak olyan **szituatív elemek**, amelyek az eseményeket lokalizálják, térben, időben és társadalomban helyezik el. Ezek a következők: *nagyapám, nagyapám kocsis társó, a grófot vitte, Mezőzáh, kocsmá közelében, a gróf fegyvere, az ellenfél* (egy másik tudós) *fogadásból kötötte meg a lovakat*. A szituatív elemeket a hiedelmek lokális társadalomban betöltött funkciójának értelmezésekor használjuk. És vannak **textuális elemek**, amelyek a motívumokat és a szituatív elemeket szövegbe ágyazzák (névelő, névutó, kötőszó, toldalékok). Ezeket pedig a narratívumok esztétikai kvalitásainak vizsgálatakor vonjuk be az elemzésbe.³⁰

Ha felütjük a hiedelemmonda katalógust, a következő kategóriákra bukkanunk.

L. Természetfeletti (mágikus) javakkal és erővel rendelkező emberek. A magyar hiedelemrendszerben a következő tudós személyek találhatók meg: boszorkány, tudós pásztor – tudós gulyás, tudós kocsis, gyógyító ember, néző, halottlátó, tudós bába, táltos, garabonciás diák, egyéb tudományos ember (patkányos ember, tudós molnár, tudós vadász, tudós méhészt, tudós kertész, tudós pap, tudós koldus, ördögös báró).

A mezőbodonai narratívum helyét keresve az *L3. Tudós kocsis* alfejezetnél kell megállnunk. A tudós kocsisról szóló narratívumok három csoportba sorolódnak: *I. Tudós kocsis tudományszerzése, II. A tudós kocsis tette, III. Tudományosok/tudós kocsisok vetélkedése*. Nekünk tehát a III. csoport történeteit kell fel lapoznunk. S itt azonnal a következő szűzsére bukkanunk: *1. Másik tudós kocsis / gulyás stb. nem engedi továbbmenni a kocsit. A tudós kocsis a kocsirúdba szeget ver / borosüveget ver hozzá / pitykét köt a suhogóra és suhint vele, a másik tudományos ember megsebesül / kifolyik a szeme*. A mezőbodonai I. J. nagyapjának kocsis társó tehát ugyanúgy járt el, mint a magyar nyelvterület sok más tudós kocsis. Felismerte, hogy lovai rontás, megkötés áldozatai. Azt is tudta, a lovak hogyan oldhatók fel a rontás alól, az ismeretlen vetélytárs hogyan kényszeríthető arra, hogy szabadon engedje a megkötött lovakat. I. J. történetének főszereplője egy olyan módszert alkalmaz, amelyet a katalógus nem nevez meg.

Itt már elértük célunkat: megtudhatjuk, hogy az általunk gyűjtött hiedelemtörténetnek hol, mikor bukkantak fel párhuzamai. A katalógus 13 forrást nevez meg, közöttük vannak nyomtatásban közölt és kéziratoss források. (Bihari A. összeáll. 1980: 87–90.)

³⁰ A hiedelemszöveg nyelvi elemeinek rendszerezése: Hoppál M. 1970/2006.

A hiedelemtörténetek morfológiai elemzése. A tipológiai kutatások a hiedelemtörténetet kész, lezárt, előadáskor csupán emlékezetből felidézett produktumként közelítették meg. Ezeket követően lépett színre a hiedelemtörténeteket a történetnyelvtanok alapján létrehozó folyamat vizsgálata. Vlagyimir J. Propp meseelemzése nyomán Bohuslav Beneš a Fehér-Kárpátok vidékén gyűjtött hiedelemmondák morfológiai elemzésére tett kísérletet. Megállapítása, hogy a hiedelemmondák elemzése számára adaptálni lehet a Propp által elkülönített funkciókat. A hiedelemmondák cselekménye a D (démoni lény, hiedelemlény) és R (reális lény, ember) funkciója közti viszony. A szűzség négy típusa: 1. R önállóan cselekszik, 2. D győzelme R fölött, 3. R győzelme D fölött, 4. semleges kimenetelű küzdelem (R értékeinek elvesztése árán nyer). A kutatás több következtetést állapított meg. 1. A hiedelemtörténetekben előforduló funkciók száma, akárcsak a mesék esetében, korlátozott. 2. A funkciók sorrendje – a meséktől eltérően – nem szigorúan kötött. 3. A hiedelemmondákban 4 szerepkör különül el: a démoni lény, a reális lény, a démoni segítő és a reális segítő szerepkörre. 4. A hiedelemtörténet morfológiai meghatározása: valóságos lénynak démoni lényekre – és fordítva – gyakorolt bárminemű kölcsönös vagy egyoldalú hatása. 5. A hiedelemmondák morfológiai típusai: D/R (a hiedelemlény győzelme az ember felett), R/D (az ember győzelme a hiedelemlény fölött), DR (a küzdelem kimenetele eldöntetlen: mindkét fél vesztes vagy győztes). 6. A Bohuslav Beneš által elemzett hiedelemmondák 40%-a a következő képletet követi: R fél; D megtámadja R-t, R védekezik; R bajba sodródik; R varázseszközt használ; D üldözi R-t; R-nek D-től való megmentése. A hiedelemmondák fele a következő alapképletet követi: az ember (R) fél, D megtámadja az embert, R kárt szenved (B. Beneš 1978).

Egy, az Erdélyi Mezőség falvaiban végzett kutatás során 1980–1995 között 650 hiedelemszöveg gyűlt össze. Az elvégzett morfológiai elemzés következtetései a következők. 1. Az egyes (hiedelemlényekhez kapcsolódó) hiedelemkörökben, sem a mitológia egészében a funkciók nem azonos fontosságúak. Vannak kötelező módon előforduló alapfunkciók, és vannak fakultatív funkciók, amelyek egy hiedelemkörben vagy előfordulnak, vagy nem. A hiedelemkörhöz való tartozásuk az előfordulás gyakorisága alapján dönthető el. 2. Bohuslav Beneš azt állapította meg, hogy a hiedelemtörténetekben a funkciók sorrendje nem kötött. E kijelentéshez két megállapítás fűzhető. A hiedelemmondákban D egy funkcióját R egy funkciója követi. A funkciók sorrendje egy hiedelemkörön belül kötött. 3. A hiedelemkör globális modellje az előforduló összes (alap- és fakultatív) funkcióból áll. Ha a hiedelemtörténet modellje egybeesik a hiedelemkör globális modelljével, akkor integráló narratívumról beszélhetünk, ami a hiedelemkör improduktív jellegére utal. 4. A hiedelemrendszer egészében több hiedelemkörben ismétlődő történettípust találunk. Ezek a következők: a. D tudomásul adja jelenlétét, R nem fél: *találkozás* (a lüderccel, a boszorkánnyal, a prikuliccsal, a sárkánnyal stb.); b. D tudomásul adja jelenlétét, R eredményesen védekezik: *elhárítás*; c. D tilt, R megszegi és bűnhődik: R a *hibás*; d. R szert tesz erőre, megtámadja R-t. 5. A morfológiai vizsgálat lehetőségei a következők: a. a morfológiai elemzés, a funkciók azonosítása alapján, lehetővé teszi a különböző hiedelemlények hiedelemkörének különválasztását; b. a hiedelemkörök változásának nyomon követése, egy-egy hiedelemkörben feltűnő új funkció azonosítása; c. a hiedelemkör (képzet) elemzése lehetővé teszi annak megállapítását, hogy egy hiedelemlény megjelenítése milyen narratív formában történhet meg (Keszeg V. 1999, 1999a).

A hiedelemelemek szimbolikus-expresszív funkciója. A szimbolikus antropológia a hiedelemképzetek és -elemek expresszív funkcióját tárja fel. Mircea Eliade a vallásos jelképek egyetemes érvényességét bizonyította a különböző kultúrák különböző területeiről vett példákkal (M. Eliade 1952). A szemiotika előretörését követően elkészült szimbólumlexikonok a különböző korok és kulturális regiszterek, a díszítőművészet, a rítusok és a lírai műfajok szimbolikus kifejezésformáival együtt a hiedelmek expresszív funkcióban való használatát szemléltették (J. E. Cirlot 1962; R. Smeets 1975; J. Chevalier – A. Gheerbrant 1991; Hoppál M. – Jankovics M. – Nagy A. – Szemadám Gy. 1990). Gazdag előzmények után Tánczos Vilmos *Folklórszimbólumok* címmel foglalta össze a magyar népi kultúra szimbólumrendszerét (Tánczos V. 2006).

A hiedelmek pragmatikai vizsgálata

A magyar hiedelemértelmezés történetében fordulópontot jelentett *A hiedelmek természete, szerveződése és szerepe a mindennapi tudatban* címmel szervezett tudományos tanácskozás. A rendezvény 1975. április 28–30-án zajlott le Visegrádon, a Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatócsoportja és a Tömegkommunikációs Kutatóközpont szervezésében. Az előadók olyan tudományterületeket képviseltek, mint a néprajztudomány, antropológia, szociológia, pszichológia, esztétika, általános nyelvészet, történelem, művészettörténet, kommunikációtudomány, vallás- és mítosz kutatás. A hiedelemmel szembeni korábbi előítéletek kiiktatásával a következő kérdések és értelmezések merültek fel: a mindennapi tudat szerkezete, a hiedelem és a tudás, a hiedelem és a vallás viszonya, a hiedelmek szerepe a mindennapi életben, az írott és a vizuális kommunikációban; hiedelem és hamistudat, a hiedelem mint individuális élmény és mint társadalmi viszonyok reprezentációja, hiedelem a technika korában, a technika mítosza, a történelem mítosza, az élettörténet mitikus megjelenítése; hiedelem és emlékezet, hiedelem és előítélet; a hiedelem és a mítosz mint téma és mint sztereotípiák a művészi alkotásokban. Az előadások 1980-ban láttak napvilágot (Frank T. – Hoppál M. szerk. 1980).

Az utóbbi évtizedek nagyméretű vállalkozásának bizonyult a Pócs Éva által kezdeményezett és szervezett *Tanulmányok a transzcendensről* című konferencia sorozat, amely a hiedelmeket interdiszciplináris és interkulturális dimenzióban közelítette meg (Pócs É. szerk. 1998, 2001, 2002, 2004, 2007, 2008, 2010).

A romániai hiedelemkutatások

Az 1980-as évektől kezdődően a hiedelemkutatás kiterjedt a Partium (Bartha-Balog E. 1999, 2001; Füvessy A. 1997; Pete-Komáromy S. 2006), az Erdélyi Mezőség (Hoppál M. 1976; Keszeg V. 1981, 1993, 1996, 1997, 1999/2005; Tatár E. T. 2007, 2010), Aranyosszék (Fodor A. 2008, 2009, 2012; Komáromi T. 1996, 1997, 2009), Udvarhelyszék (Gagyi J. 1998), Erdővidék (Zakariás E. 1993), Csíkszék (Pócs É. 2001a), a Szilágyság (Czégényi D. 2004, 2012a; Soós Párhonyi T. 2004, 2010; Nagy M. 2001) vidékére, a gyimesi csángó

(Bosnyák S. 1982; Czégényi D. 2008; Salamon A. 1987; Salló Sz. 2007, 2008, 2012; Tankó Gy. 1996; Pócs É. 2008a) és a moldvai csángó régióra (Bosnyák S. 1980; Csoma G. 1992, 2000; Peti L. 2003a, 2007a; Seres A. 1994; Kinda I. 2008, 2009, 2010; Kocsis M. 2005, 2010).

A romániai magyar nyelvterületen a 20. században ismert mitikus lények az időjárás-démonok (*sárkány*, *forgósziel*), a természeti démonok (*tündér*, a *törpék* vagy *kicsi ördögök*; az *óriás* a gyimesi és moldvai magyarok hiedelmeiben, a *kincsőrző fehér ember* a Mezőségen és Kalotaszegen), a kísértők (a *kísértet*, a *hazajáró halott*, a *lúdércszerető*; az *ördög* Moldva vidékén, a *halál* a bukovinai csángók körében), a segítők (*ördög*; a *fehér ember* a Mezőségen), az áldottak (a *szent asszonyok* a bukovinai magyarok körében), az átkozottak (a *kereszteetlen gyermek*; a *bolygó mérnök* Moldva és Bukovina vidékén), a büntetők (a *kedd asszonya* a Mezőségen). Szórványosan tűnik fel a *rontó csuma* a Mezőségen és Bukovinában, az öngyilkosságra ösztönző *piros sipkás ördög* a Nyárad vidékén, az erdők *vadlénya* és a *rekegő* a Gyimesek vidékén, a vízbeölt gyermekből lett *var-tyogó* Moldovában. A román mitológia megerősítő hatását tükrözi a Mezőségen ismert *sztrigoj* (időjárásdémon), a Bukovinai székelyek körében ismert *erdők anyja*, a Mezőségen a *vârcolac* néven ismert kereszteetlen gyermek, a *marțolea* néven ismert kedd asszonya. Emberfeletti képességgel rendelkező személyek a kutyává változó idegbeteg ember, a *prikulics* a Mezőségen és környékén, a rontó tekintetű *igéző*, a *váltott gyermek*, a tudományosok közül a *táltos*, a *garabonciás*, az *esőhozó* a Mezőségen és Moldvában, az *esőkötő* a Mezőségen és Bukovinában, a *boszorkány*, a *tudós pásztor*, a *tudós kocsis*, a *román pap*, a *halottlátó*, a *jós* vagy *néző*, a *gyógyító* vagy *javas*. A Mezőségen az *esőhozó solomonár* néven is ismert. Mitikus-mágikus erővel rendelkező állat a szalamandra, a fehér kígyó, a gyík, a földi kutya, a víziborjú, a menyét, a fecske, a gólya, a növények közül a *vasfű* és a *matraguna*.

A hiedelmek áttekintése gyakran egy-egy folklór- vagy településmonográfia keretében történt meg (Magyarózdról Horváth I. 1971; a Gyimesek vidékéről Salamon A. 1987; Tankó Gy. 1996, Pócs É. szerk. 2008a; Magyaróról Zsigmond J. – Palkó A. 1996; a Felső-Nyikó mentéről Zsidó F. 2000; a Barcaságról Seres A. 1984; Klézseről Pozsony F. 1994; Aranyosszékről Keszeg V. 2004, Mezőségről uő. 2012a).

Több kutató kísérelte meg a hiedelmek átmeneti rítusokban, a mindennapi munkavégzésben és életvezetésben alkalmazott formáinak és ezek funkcióinak rögzítését. Makkai Endre és Nagy Ödön a két világháború közötti erdélyi falvak téli néphagyományait rendszerezve tette közzé a lányok férjjeszlő eljárásait, az újesztendő és a tavaszi jeles napok egészségre, termésre vonatkozó mágiáját (Makkai E. – Nagy Ö. 1939/1993). A mágikus cselekvésre alkalmas időpontok az év és évszakkezdés időpontjai, a jeles napok (szilveszter, január 1, vízkereszt, Szent Iván, nagypéntek, Katalin, András, Luca napja, karácsony), a hét kiemelkedő napjai (péntek), kiemelt napszakok (reggel, naplemente, éjfél). A kolozsvári hóstáti temetési rítus szokáselemei előrejelezték a bekövetkező halált, lépésről lépésre biztosították a haldokló nyugalalmát, a meghalt személy lelkének nyugalalmát, az élők biztonságát a halott közelében, a halottakkal való kapcsolattartást (visszasírás, tükör

letakarása, tűz kioltása, a főzési tilalom, kenyérevési tilalom, halottmosó víz előntése, beköszönés a halottas házhoz, virrasztás, koporsóba helyezett tárgyak, gombok, kötések kioldása, a sírásás) (K. Kovács L. 1944). Balázs Lajos Csíkszentdomokoson az emberélet három fordulója egészségre és szerencsére, a lélek nyugalma vonatkozó mágikus eljárásait, élők és holtak kapcsolatára vonatkozó narratívumokat gyűjtötte össze (Balázs L. 1994, 1995, 1999). Virág Magdolna a haldoklás és a temetés tövisháti hiedelemcselekvéseit (a halál bekövetkeztének megjóslása, a halott nyugalma biztosítása, a visszajáró halott) gyűjtötte össze (Virág M. 1994). Az erdővidéki asszonyok tudásának részét képezte a szerelmi varázslás és a hatheti tilalom (Zakariás E. 2000). Péntek János és Szabó Attila Kalotaszeg népi növényismeretének kutatásakor a hiedelemcélú növényhasználatot is regisztrálta. Több növény alkalmas ártó lények távoltartására vagy megidőzésére, betegségek gyógyítására és megelőzésére, tejhaszon biztosítására (Péntek J. – Szabó A. 1985). Zsigmond Győző a romániai magyar égitest-magyarításokat, az égitestekhez kapcsolódó, az emberek és az állatok egészségét, a termést befolyásoló preventív és serkentő mágia eljárásait gyűjtötte össze (Zsigmond Gy. 1999). A szerző etnomikológiai kutatásai tárták fel a gombának a boszorkánykodással való kapcsolatait (Zsigmond Gy. 2009). A preventív, a serkentő és gyógyító mágia gazdag területe a népi humán- és embergyógyászat (Keszeg V. 1981, 2007/2010; Vasas S. 1985; Czégényi D. – Keszeg V. szerk. 2010). Vajkai Aurél 1943-ban foglalta össze a Borsa-völgyi népi gyógyászat rendszerét. Materiális és pszichikai okok mellett betegséget idézhetnek elő a mitikus lények és mágikus erejű személyek (a lidérc, a prikulics, az ördög, a csoma, a boszorkány), továbbá az isteni büntetés, a rontás (a csinálmány, az igézés, a rábőjtölés, az átok). Ennek megfelelően a gyógymódok között gyakran szerepel a szómágia (ráolvasás, fogadalom, ima), az átviteli és homeopátiás (hasonlósági) mágia, a nekromancia (halott testrészének alkalmazása). A gyógyító személyek egyik része (néző, javas, táltos, bába, román pap) kivételes adottsággal, képességgel, tudással rendelkezik (Vajkai A. 1943). Keszeg Vilmos az írás és az írott szövegek vallásos és mágikus célra való felhasználását dokumentálta (Keszeg V. 2008: 116–125.)

Csőgör Enikő monografikus munkában tárta fel a mezőségi világkép és alkalmazott mágia tordatúri hiedelemrendszerét (Csőgör E. 1998). Keszeg Vilmos az Erdélyi Mezőség településein végzett kutatás alapján foglalta össze a természetfeletti lényekről és a mágikus erővel rendelkező személyekről való beszélés helyzeteit is finalitásait. A hiedelemről való beszélés egy sajátos kozmikus, egzisztenciális, szociális élményt nyújt, a valóságot (tér és idő) értelmezi, cselekvési, viszonyulási és értelmezési normákat közvetít, személyes élményeket értelmez, közösségi tapasztalatot és tudást örökít át, a lokális emlékezet formája. (Keszeg V. 1999/2005).

Az 1990 utáni hiedelemkutatások figyelme három kérdésre összpontosult: a hiedelemtudás rendszerbe szerveződésére, narratív természetére és funkcióira. Keszeg Vilmos, Nagy Magdolna, Czégényi Dóra egy-egy személy, Szabó Enikő egy család hiedelmeinek szerveződését mutatta be (Keszeg V. 1991, 2003; Balássy Szabó E. 2001; Czégényi D. 2001, 2003, 2011; Nagy M. 2001). Gagy József, Peti Lehel a 20. század középi, a kollektivizálás és a kommunista ideológia kezdetével összefüggő, látók körül

kibontakozó, udvarhelyszéki és moldvai vallási mozgalmakat, valamint a rejtezés-, látomástechnikákat tárta fel (Gagyi J. 1998; Peti L. 2005/2007, 2008, 2010, 2012). Több kutatás 20. századi rontók és gyógyítók, javasok működését, a lokális társadalom kapcsolattartási problémáinak kezelésében játszott szerepét elemezte (Soós Párhonyi T. 2002, 2004; Mátyus Zs. 2004; Keszeg V. 2005; Salló Sz. 2008; Komáromi T. 2009), kiemelten a papok szerepét (Keszeg V. 1996a; Komáromi T. 1996; Czégényi D. 2004; Gagyi J. 2008). Több tanulmány elemezte a lüderc, az ördög általi megszállottság eseteit (Keszeg V. 2003; Komáromi T. 2007). Keszeg Vilmos szintézist készített a mezőiségi jóslási technikákról, valamint a cseberbenézést mint divinációs technikát elemezte (Keszeg V. 1997, 2001a, 2002).

1990 után a kolozsvári hiedelemkutatások a pragmatikai vizsgálatokhoz zárkóztak fel. A figyelem három irányba fordult: a hiedelemtudás specialisták kezében való koncentrációjára, a hiedelmeknek az emberi életpályát és a mindennapi életet módosító szerepére, valamint a hiedelemről való beszélés beszédesemény jellegére. A résztvevő megfigyelés, az interjúkészítés és a szociológiai módszerek alkalmazásával sikerült képet alkotni az individuális hiedelemhasználati habitusokról, a hiedelemnek a lokális életvilágba való beépüléséről, a hiedelemesemények esemény jellegéről, kibontakozásáról, lefolyásáról, hatásairól.

Következtetések

1. A hiedelmek kutatása az etnológia kutatási területe. Az etnológia több szaktudománnyal közösen értelmezi a hiedelmek szerepét.
2. A hiedelemkutatás történetében több kutatási kánon határolható el. Ezek a hiedelemrendszer eredetét, nemzeti jellegét, területi elterjedését, a hiedelemtörténetek műfaji, tipológiai, morfológiai sajátosságát és expresszív funkcióját, valamint pragmatikai aspektusát tárták fel.
3. A romániai magyar hiedelemkutatás különböző kutatási célokat követett.

A hiedelemmondák morfológiai elemzése. *Esetelemzés*³¹

Tematika: a régióként ismert hiedelemlények száma; a régióként ismert hiedelemkörök szerkezete; a hiedelemtörténetek morfológiai elemzése: funkciók, narratív struktúrák és hiedelemkörök; a hiedelemkörök változása, szétfejlődése.

Terminológia: kettős természetű motívum, hiedelemkör, funkció, alapfunkció, fakultatív funkció, globális funkcióképlet, integráló narratívum, integráló szűzsé.

Bevezetés

A hiedelemrendszer, akárcsak a kultúra egésze, gyakorlati, valóságértelmező funkciójának tulajdoníthatóan, állandó változásban van. Egységes voltáról, mind a kultúrkörök, mind a tájegységek, de még egy közösség szintjén is, csupán hipotetikusán beszélhetünk. Az eltérések a hiedelemlények szintjén is nyilvánvalóak: a lények száma, attribútuma, szerepköre mind térben, mind időben változik. (Pócs É. 1979: 331.)

A különbségek létrehozásában két eltérő, de egybejátszó, kulturálisan meghatározott mechanizmus érvényesül. Az egyik a valóság receptálása, ingerhatásainak tagolása, a másik pedig az ingerhatások integrálása. Olykor eltérő ingereket az ember azonos módon receptál. A szekérszörgecs, ostorcsattogás ugyanannak a lénynek a megnyilatkozási módja, mint a bivaly, disznó vagy fehér ló alak. Vagy még egyértelműbb példa: az ostorcsattogás és a rőfögés ugyanannak a lénynek a hangja. Ezt a

Predikátum₁ – Szubjektum – Predikátum₂

típusú adekvát/inadekvát asszociáción alapuló kettős természetű motívumot Láng János a mitikus gondolkodás sajátosságának tekinti (Láng J. 1979: 57).

De a hiedelmek köréből bőven hozható példa az ellenkező esetre is, mikor a kultúra egy ingert tagolva érzékel. Ebben az esetben a képlet ilyenképpen módosul:

Szubjektum₁ – Predikátum – Szubjektum₂

Az élmény tagolásán alapszik a lüderc és a visszajáró halott hiedelemkörének szétfejlődése. Mindkettő a halott hozzátartozója alakjában jelenik meg, a hiedelemrendszer azonban hol az egyik, hol a másik szférába utalja. Bukovinában a lüderccsirke és a lüdercszerető ugyanaz a mitikus lény. A Mezőségen viszont alakjuk különválik, a lüderccsirke az ördög nevű segítő lény, a lüderc fogalma csupán a lüdercszerető attribútumait tartalmazza.

³¹ Az esetelemzés *A hiedelemmondák morfológiai elemzésének néhány tanulsága* című tanulmány (Keszeg V. 1999a) gondolatmenetét követi. Példaanyaga a *Mezőségi hiedelmek* (Keszeg V. 1999/2005) kötet adataival bővült.

A boszorkány mezőségi hiedelemköréből hiányzik a forgószerűben való megjelenés motívuma. Az akciók szintjén viszont megtalálható a forgószerű elleni védekezés. Ez a *távozz tőlem, tisztátalan* elhárító textust is tartalmazza. A forgószerű tehát alakatlan, rontó mitikus lény. A rendszerben az emberfeletti erővel rendelkező tudományosok szférájából (más tájegységek hiedelemrendszerében itt található meg) áttevődött a természetfeletti mitikus lények szférájába.

A mezőségi hiedelemrendszerben a földi kutya mágikus erővel rendelkező állat, amelynek megfogása gyógyító erőt kölcsönöz az embernek. A prikulics pedig antropozoomorf lény. Harmadik generációs törvénytelen gyermek, aki időnként kutyává átalakulva támadja meg az embereket. A két hiedelemkört a kutya alakja nem szervezi egységbe. Bukovinában viszont a purkulics olyan lény, aki két testvér kapcsolatából születik, hét évig ember, hét évig pedig földi kutya. A földi kutya megfojtása ugyanúgy gyógyító erőt biztosít az embernek, mint az Erdélyi Mezőségen. Bukovinában tehát a két mitikus lény egy tartományba integrálódott.

A veszettorvos a magyar nyelvterületen olyan specialista, aki veszett állatokat gyógyít. A Hortobágyon a tudományos orvosnak funkcióbővüléssel kialakult egy helyi változata. A veszettorvos nemcsak a veszett állatok gyógyításához ért, hanem meg is tudja veszíteni az állatokat.

Bukovinában a fehér asszony és a szépasszony, Moldvában pedig a lüderc és a rossz szellem homológ alakok, ugyanazt a funkciót teljesítik ki. A fehér asszony, illetve a rossz szellem hasadással vált el és függetlenedett az eredeti mitikus lénytől.

A legtöbb tájegységen a tudományosok között ismert az időjárást szabályozó ember. Moldvában és Bukovinában polarizálódott a tudós akcióköre. Moldvában *esőcsináló*, Bukovinában pedig *esőkötő*.

Bukovinában és a Hortobágyon ismert a patkányokat elvezető, elpusztító tudományos alakja. A Mezőségen ez a funkció nem alakít ki külön specialistát. A patkányok elpusztítása helyenként még napjainkban is a férfiak vasárnap délelőtti, kalákában végzett ténykedése.

A moldvai hiedelemrendszerben figyelhető meg a keresztény vallás erős hatása. A szentek önálló funkcióval rendelkező lények (pl. Jézus, Szűz Mária, Szent Péter, Szent Mihály). A mezőségi hiedelemrendszer szerkezetében ez a szféra irreleváns.

A hiedelemrendszer eltérő tagolása és alakulása tetten érhető a hiedelemlényekre vonatkozó népi terminológiában is. E terminológia olyan klasszifikációs elvek alapján termelődik, amelyek hagyományos és új értékszempontokat egyaránt érvényesítenek. (Részletesebben lásd: Keszeg V. 1994a: 28–30.)

A hiedelemlények azonosítására a leíró szemantika kínálja az egyik lehetőséget. Eszerint szükséges figyelembe venni „azokat a különféle fizikai ingereket, melyekre a rendszer használói mint hasonlókra reagálnak, és azokat az emikus törési pontokat, ahol két ikonra, mint lényegileg különbözőkre reagálnak (vagy ítélik meg őket), ha ugyanabban a környezetben behelyettesítik őket”. (M. B. Black 1975: 25.)

A szemantikai komponensek és ezek szerveződése alapján a magyar nyelvterületen készített recens gyűjtésekben (Bosnyák S. 1977, 1980, 1982, 1984; Fejős Z. 1985; Barna G. 1979; Jung K. 1985) előforduló hiedelemlények a következőképpen klasszifikálhatók:

1. táblázat: Emberfeletti erejű lények

A lény alapfunkciója	A lény neve	Mezőség	Moldva	Bukovina	Gyimes	Karancskeszi	Hortobágy	Jugoszlávia
alakváltoztató	prikulics ¹	prikulics	–	–	–	–	–	–
	prikulics ²	–	–	prikulics	–	–	–	–
tudományos	(táltos ¹) (elragadott)	(táltos)	–	–	–	–	táltos	táltos
	táltos ² (révülő jó)	szent ember	táltos	táltos	táltos	táltos	–	–
	garabonciás	garabonciás	–	garabonciás	–	garabonciás	garabonciás diák	garabonciás
	esőhozó	solomonar	esőcsináló	esőföktő	–	–	–	–
	boszorkány	boszorkány	boszorkány	boszorkány	boszorkány	boszorkány	boszorkány	boszorkány
	tudós páásztor	csordapáásztor	tudós páásztor	tudós páásztor	tudós páásztor	tudós páásztor	tudós páásztor	–
	tudós kocsis	kocsis	–	–	–	tudós kocsis	tudós kocsis	kocsis
	pap	román pap	–	tudós pap	tudós pap	–	–	–
	halottlító	–	halottlító	halottlító	halottlító	halottlító	halottlító	–
	gyógyító	–	–	–	–	gyógyító	gyógyító	(gyógyító)
	veszettorvos	–	–	–	–	–	veszettorvos	–
	patkányos ember	–	–	–	–	–	patkány elkül- déséhez értő ember	–
áldottak	egyéb tudós	piritista	tudós ember	cigány asszony	–	hetedik gyermek	–	–
		–	–	guruzsmás asszony	–	dudás	–	–
		–	–	jósló asszony	–	egyéb	–	–
megrontottak	szentek	–	–	szentek	–	–	–	–
	elátkozott mérnök	–	–	–	–	elátkozott mérnök	–	–
	váltott gyermek	–	–	–	–	váltott gyermek	váltott gyermek	–
igéző	igéző	(igéző)	–	–	–	váltott gyermek	–	–

2. táblázat: Természetfölötti lények

A lény alapfunkciója	A lény neve	Mezőség	Moldva	Bukovina	Gyimes	Karancseszti	Hortobágy	Jugoszlávia
időjárásdémon	sárkány	sárkány	sárkány	sárkány	sárkány	-	-	-
	forgószél	forgószél	-	-	-	-	-	-
	strigoi	strigoi	-	-	-	-	-	-
	tündér	tündérlányok	tündér	tündér	tündér	-	-	-
természeti démonok	erdők anyja	-	-	erdők anyja	-	-	-	-
	vadleány	-	-	vadleány	vadleány	-	-	-
	törpék	kicsi ördögök	pityi emberke	puják	törpék	-	-	-
	óriás	-	óriás	óriás	óriás	-	-	óriás
	bányarém	-	-	-	-	bányarém	-	-
	kincsőrzó öreg	-	-	-	-	-	-	kincsőrzó öreg
	szépasszony	-	szépasszony	szépasszony	szépasszony	menyecske	-	-
	fehér asszony	-	-	fehér asszony	-	-	-	-
	kísértet	tisztátalan	kísértet	kísértet	kísértet	kísértet	kísértet	-
	hazajáró halott	halott	hazajáró halott	hazajáró halott	hazajáró halott	-	-	hazajáró lelkek
kísértők	rossz szellem	-	rossz szellem	-	-	-	-	-
	lüdérc ¹ (szerető)	lüdérc	lüdérc	lüdérc	lüdérc	-	-	-
	ördög ¹	-	ördög	ördög	-	ördög	-	ördög
	szecsco	-	-	-	-	-	szecsco	-
	peretyika	-	peretyika	-	-	-	-	-
	kuli	-	-	kuli	-	-	-	-
	halál	-	-	halál	-	-	-	-
	tüzes ember	-	-	-	-	tüzes ember	-	-
	ördög ²	ördög	-	lüdérc	ördög	lüdérc	lüdérc	lüdérc
	lüdérc ² (csirke)	-	-	-	-	-	-	-
segítők	fehér ember	fehér ember	-	-	-	-	-	-

A hiedelemtörténetek morfológiai elemzése

A hiedelemmlények szemantikai alapon történő klasszifikációja nem mindig célravezető és kielégítő. A módszer legszembevetőbb fogyatékosága a hiedelmek élő voltával, a pragmatikai jellemzőkkel és a kontextualitással szembeni közömbösség. A hiedelmek ugyanis a gyakorlatban sokféleképpen manifesztálódnak. Ennek egyik gyakori módja a narratív struktúrák szervezése, amelyek a konkrétum logikáját és az epikus törvényeket alkalmazva kötnek meg kognitív képeket és relációkat. A konkrétum logikája a hiedelemképzetek konkrét helyzet és viszonyok formájában, konkrét helyszínen, időben és egy lokális társadalom egyéneinek szerepeltetésével teszi érzékelhetővé. Az epikus törvények az események megjelenítésének, a történetsszervezés eszközei és tendenciái (Voigt V. 1978; Keszeg V. 2011: 17–18.) A történetek hosszú távon át tárolják a világképet. Épp ezért a narratívumok érzékenyek a világkép változására (diakron dimenzióban), valamint a lokális társadalomban bekövetkezett változásokra (szinkron dimenzióban).

A népi narratívumok vizsgálatának egyik módja a morfológiai elemzés. A módszert Vlagyimir Jakovlevics Propp dolgozta ki 1928-ban (V. J. Propp 1928/1975). S habár a továbbiakban maga sem alkalmazta az epikus struktúrák tipologizálására, alapvetően meghatározta vele a strukturalista vizsgálódásokat.

Vlagyimir J. Propp meglátása az, hogy a mesében állandó és változó elemek találhatók. A struktúra vizsgálhatóságának céljából el kell tekinteni a variáns elemektől, illetve ezeket egy véges számú alapkomponeens manifesztálódásaként kell kezelni. Ezek az alapkomponeensek a funkciók. Propp a funkciót a következőképpen határozza meg: „a mese sok esetben ugyanazt a cselekvést tulajdonítja a legkülönbözőbb szereplőknek. Ez lehetővé teszi, hogy a mesét a *szereplők funkciói* szerint vizsgáljuk [...] Funkción a szereplők cselekedetét értjük a cselekményen belüli jelentése szempontjából”. (V. J. Propp 1928/1975: 35–37.)

A hiedelemmondák elemzésére Propp morfológiai módszerét Bohuslav Beneš alkalmazta. (B. Beneš 1978). Leegyszerűsítette és adaptálta a funkciók és a szimbólumok rendszerét. Következtetései közül itt mindössze a következőket emeljük ki: a funkciók rendje nem kötött, mint a mesék esetében. Illetve a funkciók egymásutánisága esetleg nagy hiedelemkorpusz esetében állapítható meg (B. Beneš 1978: 225). Továbbá, a hiedelemmondák nagy százaléka épül ugyanarra a morfológiai képletre. A leggyakoribb az

i e⁻ D⁻ R⁻

(ahol i = indító szituáció, e⁻ = ember fél démontól, D⁻ = démon megtámadja embert, R⁻ = ember bajba sodródik)

szerkezet, valamint ennek komplexebb változata, az

i e⁻ D⁻ R⁺ L P S

(ahol R⁺ = ember eredményesen ténykedik, L = ember varázseszközzel tesz szert, P = démon üldözi embert, S = ember megszabadul démontól).

Bohuslav Beneš munkája a magyar hiedelemmonda kutatásban is visszhangra talált (Zentai T. 1975–76; Fejős Z. 1981, 1985). Így a magyar nyelvű szövegek viszonylatában is világossá vált, hogy az egyes mitikus lények egy-egy funkciókört kötnek le. Ennek következtében alakjuk sztereotip, számuk pedig véges, minthogy a funkciók száma is korlátozott. (Fejős Z. 1981: 110.)

Ezen túlmenően azonban a kutatás nem találta meg a módszer gyakorlati alkalmazhatóságát. Jelen dolgozat egy mezőiségi hiedelemgyűjtés alapján az egyes hiedelemkörök narratívumainak tipologizálására, a hiedelemtörténetek narratív sémáinak kikövetkeztetésére, a hiedelemkörök alakulásának vizsgálatára alkalmazza.

1. Minden hiedelemkör esetében kijelölhetők azok a funkciók, amelyek előfordulása kötelező, valamint azok, amelyek előfordulása lehetséges. Az *alapfunkció* a mitikus lény karakterét határozza meg, s kijelöli a lény helyét a hiedelemlények rendszerében. Az azonos alapfunkció csoportba vonja a lényeket, az eltérő funkció pedig elhatárolja őket egymástól. A *fakultatív funkciók* a lény akciókörét jelölik ki, a hiedelemkörök határát húzzák meg.

A tudós (tudományos) emberek hiedelemköre például kötelező módon tartalmazza a K (R-nek démoni erővel való megjelölése) funkciót. E hiedelemkörök minden további funkciója ennek függvénye. Ez az a funkció, amely R-t D-vé alakítja, s amely ugyanakkor elhatárolja a tudós embert a természetfeletti lényektől. Ez utóbbiak ugyanis eleve beavatás, tanulás nélkül rendelkeznek varázserővel.

Ugyanilyen determináló a D^+ , valamint a D_{1-3}^- funkció. A tündérlányok hiedelemköre például a Mezőségen csupán a D^+ -t, a lüderc csupán a D_{1-3}^- -t, a boszorkányé és a papé pedig mindkettőt alkalmazza.

A példák sora folytatható. A tündérlányok és a fehér ember esetében az R^+ funkció O (megjutalmazás) formájában jelentkezik. E funkciót egyetlen más hiedelemkör sem alkalmazza. A marjolea (kedd asszonya) pedig a T_1 (a tilalom megszegése miatti büntetés R életében) funkción alapszik.

Az alap- és a fakultatív funkciókból áll össze az egyes hiedelemkörök *globális funkcióképlete*. A globális képletek közös funkciói közelítik egymáshoz a hiedelemköröket, az eltérő funkciók/a funkciók hiánya pedig elhatárolja őket egymástól.

Az alábbiakban néhány mezőiségi hiedelemkör globális funkcióképletét közöljük.

1.1. A prikulics alakváltoztató lény, a bozótos, földsuvasodásos táj tartozéka az Erdélyi Mezőségen. Ezt a képességet szándékosan nem lehet megszerezni. Az ember prikulicsnak születik, vagy átok, különösen szülői átok miatt válik azzá. Labilis idegrendszer, holdérzékenység jellemzi őket, marginalizált, magányos, emberkerülő személyek. Gyalogosan járnak, rövid idő alatt nagy távolságot tesznek meg. Arcuk, kezük karcolások nyomát viseli, öltöztük zilált. Családjukat elhanyagolják. Általában családos férfiak, akik mind a munkájukat, mind családfői szerepüket hiányosan teljesítik. Ritkábban a háziasszonyi szerepet elutasító, a férfiasan öltözködő asszonyokat is prikulicsnak tartják. Testi jegye a rövid, ritka szőrzettel borított, 10 cm hosszúságú farok. A roham hatására kutya alakot ölt. Az alakváltoztatásra

általában éjszaka, holdváltozáskor, valamint ködös, borús, őszi időben kerül sor. A betegség bizonyos időszakonként ismétlődik, egy, két, három, hat, kilenc, tizenkét hónapoként. Az átalakulásra határon (kukoricásban, boglya mögött, sáncban) kerül sor. Az állat szőre fehér, nyakán fekete vagy fekete-fehér sállal. Kutyaként nyugtalanul bolyong, kilenc határt jár be, ember nyomában cselleng, kutyákkal verekszik, embert támad meg, akár hozzátartozóját is. Leszaggatja ruháját, megkarmolja. Emberi alakját csupán a vér láttán tudja visszanyerni. Tulajdonképpen agresszivitását is ez magyarázza. Azért támad, hogy *vért eressen*, hogy szabadulni tudjon kutya alakjától. Ha nem lát vért, elpusztul.

A gyűjtés során a következő, a 20. század második feléből származó esetek kerültek felszínre. Egy alsódetreheimi prikulics egyik ismerősenek útját állta a faluban. Ismerőse késsel megvágta a kutya lábát. A seb másnap is látható volt. A nagysármási F. D.-t nyári éjszaka a határon közelítette meg a prikulics. A kutyája is vele volt, ám a két kutya nem verekedett össze. F. D. a vasvillával megszúrta az állatot. A szúrásról másnap felismerték az egyik falubeli férfit. A felsódetreheimi T. J. szintén személyes találkozásról számolt be. Történetében kutyáját hiába uszítja a prikulicsra. Ő is villával sújt rá, a kutya így tűnik el. Az 1980-as években egy férfi a roham hatására kutyává alakult. A falu határában bolyongott. Minthogy sem emberrel, sem állattal nem találkozott, a határon pusztult el. A bőr és a hús leszáradt a testéről.

A prikulicsról szóló történetekben a következő alapfunkciók fordulnak elő:

- C^D_2 D (a még emberi alakban található prikulics) tanácsot ad R-nek (leendő áldozatának), a prikulics elleni védekezéssel kapcsolatban
- B D (a prikulics) transzfigurációja (egy ember kutyává változik)
- D^-_1 D (a prikulics) megtámadja R-t (áldozatát)
- S_1 R-nek (ember, áldozat) D-től (prikulics) való megmentődése D korábbi tanácsa alapján
- B D (a prikulics) visszaváltozása

1.2. Az állattenyésztés az Erdélyi Mezőségen a kiterjedt legelőknek köszönhetően gyakori, hagyományos foglalkozás volt. A **csordapásztor** a falu szolgálatában álló alkalmazott. Magányosan él, ritkán érintkezik a falu lakóival. Egyedül kell gondoznia, megóvnia a nyáját. Mágikus erővel vagy mágikus eszközzel (bot) rendelkezik. Ha botjával körbekeríti a legelőterületet, az állatok a körön kívül nem léphetnek, illetve sem vadállat, sem ember nem hajthatja el, nem károsíthatja meg azokat. Botját a nyáj közepén a földbe szúrja, s nyugodtan bemehet a faluba, mert a nyáj nem szóródik szét, nem károsodik meg. Ha állatokat valaki megrontja, bundáját bottal ütve idézi és bünteti meg az állatok bántalmazóját. Vetélytársa állatait megkárosíthatja, elveszi a tejüket, szétszéleszti őket.

A csordapásztorról szóló történetek a következő alapfunkciókat tartalmazzák:

- Z_3 a varázseszköz vagy a tudomány, az erő megszerzése
- R^-_1 R (ember) vagy D (varázserővel rendelkező tudományos személy) megtámadja D-t (a varázserővel vagy mágikus erejű bottal rendelkező csordapásztor nyáját)
- L_5 a bot megvédi a nyáját

L_1 a pásztor tudása segítségével varázsol (állatokat ront)

D/R D (a csordapásztor) győzelme R (ember) vagy D (másik, varázserővel rendelkező tudományos személy) fölött

1.3. A tudós kocsis az Erdélyi Mezőség falvaiban élő fölbirtokos uraság szolgálatában állt. Tudásra, erőre tesz szert. Ennek egyik formája a segítő lény, az ördög kiköltése a hónalj alá tett tojásból. Ennek a tudásnak a birtokában kifogástalan tisztaságot tart az istállóban, parancsolni tud a lovaknak, levegőbe emelkedve gyorsan tesz meg nagy távolságokat, a döglött lovat is vágára tudja kényszeríteni.

Egyik vándormonda szerint a tudós kocsis lovait egy másik tudós személy fogadásból megállásra kényszeríti. A tudós kocsis fegyverrel átlövi az egyik ló fülét, s ezzel ellenfelét sebesíti meg, aki a rontás alól feloldja a lovakat. A történet funkciói a következők:

Z_3 a tudomány, az erő megszerzése

L_1 a varázserő használása

D^-_1 D (az ellenfél) megtámadja D-t (a varázserővel rendelkező tudós kocsist)

D/D D (a tudós kocsis) legyőzi D-t (a lovakat megkötő ellenfelét)

1.4. A román pap az ortodox vallás lelkésze. Szerepköre ambivalens, kedvezően vagy károsan tudja befolyásolni az egészségi állapotot, az ember pszichikai állapotát, a családi életet, a szexuális életet, a termékenységet, a szerencsét. A vallásos vagy a mágikus erő alkalmazásával, mise szolgáltatásával gyógyít, ront és jósol. Mediál az ember és az Isten között, hatalma van a gonosz felett. Képessége isteni támogatásra, ördöggel való együttműködésre, mágikus erejű eszközök használatára vezethető vissza. Misét szolgáltat, böjtöt, intenzív vallásgyakorlást ír elő. Szolgáltatásaiért pénzt kér. Felekezettől függetlenül bárkit fogad. A hozzá való fordulás a protestáns közösségekben nem számít felekezeti hűtlenségnek.

Hiedelemkörének alapfunkciója a K (R, a pap démoni erővel való megjelölése). Ez a funkció az R-t (a papot) D-vé (démoni erővel rendelkező személlyé) alakítja. A hiedelemkör további funkciói:

D^+ D (pap) segít R-en (a bajba jutott emberen)

D^-_2 D (pap) megbosszulja magát

R^-_2 cselekedete miatt R (károkozó) bűnhődik

R^-_4 R (károkozó) megtámadja R-t

C^D_2 D (pap) tanácsot ad, segítséget nyújt R-nek (bajba jutott embernek)

S_1 R-nek (károsult személy) D-től (démoni lény, rontás) való megmentése démoni cselekedet alapján

A román pap hiedelemkörének történetei leggyakrabban a következő narratív sémákat alkalmazzák:

D^+ D (pap) segít R-en (a bajba jutott emberen)

S_2 D (pap) meggyógyítja a megrontott R-t

$R^-_4 C^D_2 R^-_2$ R (károkozó) megtámadja R-t; a károsult R tanácsot kér a papról (D); a károkozó cselekedete miatt bűnhődik

1.5. Az igézés a rontás leggyakoribb formája. Az igézés képességével az egyén születésétől fogva rendelkezik. A rontást elkövetheti tudtán kívül vagy szándékosan. Embert, állatot és növényt egyaránt károsíthat. A rontás lehet gyógyítható vagy végzetes. Az igézés megelőzhető és elhárítható, amulett viselésével, preventív gesztus vagy ráolvasás segítségével. Az igézés gyógyítása vízvetéssel történik, amit végezhet specialista vagy alkalmi személy.

Az igéző hiedelemkörének narratívumai a következő funkciókat tartalmazzák:

- D_1^- D megrontja R-t
- R_3^+ R eredményesen védekezik D hatásával szemben
- b_2^+ R eredményesen tudakozódik D felől
- C_1^R R segít a megrontott R-en
- S_1 R meggyógyítása varázscselekvéssel

1.6. A lüderc. Az Erdélyi Mezőségen a közelmúltban a legnépszerűbb mitikus lény volt. Alakja a magyar nyelvterület minden régiójában ismert.

Alakot változtató lény. Elhagyott helyen él, bozótban, erdőben, földcsuszamlásban, agyaggödörben. Elsődleges alakban szikrákat szóró nyomtatórúd, vagy fejjel és elnyúló farokkal rendelkező üstökös. Ebben az alakban repül át az égen és szállja meg áldozata házáat és magát a személyt. Itt emberi alakot ölt, elhunyt vagy messzire került férfi hozzátartozó, hűtlen szerető alakját ölti. Incubus, aki szexuális kapcsolatot tart áldozatával, szexuális élményben részesíti, megnyomja, elgyötri. Áldozatát mindaddig látogatja, amíg áldozatát megszabadítják tőle, vagy amíg az áldozat elpusztul.

A hiedelemkör narratívumainak alapfunkciói a következők:

- D_1^- D (lüderc) megtámadja R-t
- e^- R (az áldozat) fél D-től (lüderctől)
- C_2^R R-nek (áldozat) R (hozzátartozó, ismerős) ad tanácsot
- R_1^- R megtámadja D-t (lüderc)
- R/D R megszabadul D-től (lüderctől)
- D/R D elpusztítja R-t (áldozatát)

1.7. A visszajáró halott. Visszajár a korán, erőszakos halállal halt személy, hogy leélje megszakadt életét. Visszajár a nyugalomban megháborított halott, ha gondolnak rá, ha siratják, ha sírjáról elvisznek valamit. Valamint az, akinek elvégzetlen dolga maradt, vagy valamilyen szükséges tárgya maradt ott (kisgyermek szoptatása, használati eszköz). Ha megjelenik, ártalmatlanul kóborol, hanghatásokkal adja tudtul jelenlétét (bútorrecsegés), tárgyakat mozdít el. Ha agresszív, akkor megveri, megnyomja, fojtogatja, elsorvasztja hozzátartozóját. Látogatása elhárítható. A halott emlegetésekor mindig verbális elhárítást kell alkalmazni (*nyugodjék*), nyugalmaért pénzt kell adományozni a templom javára, pénzt, ételt vagy használati tárgyakat kell adományozni koldusoknak. Ha látogatása ismétlődik, misét kell rendelni, fokhagymával bekenni a ház nyílásait, egy lakatlan szobában ételt kell tálalni számára. Ha megjelenik, nem tanácsos szoba állni vele.

A hiedelemkör narratív reprezentációi a következő funkciókat tartalmazzák:

- D^-_1 D (visszajáró halott) megtámadja R-t
- D^+ D (visszajáró halott) ártalmatlan, örömet szerez R-nek (hozzátartozó)
- C^D_1 D (a halott) kívánságának teljesítése
- C^R_2 R-nek (meglátogatott személy) R ad tanácsot, nyújt segítséget
- S_1 R a tanácsot követi D (visszajáró halott) eltávolításáért
- R/D R megszabadul D-től
- D/R D megkárosítja R-t

1.8. A tisztátalan megnevezése gyűjtőfogalom, több ártalmas természetfeletti lény jegyeit összegző hiedelemképzet. Alakváltoztató lény. Leggyakrabban állat (ló, bivaly, kutya, macska, disznó, nyúl, tyúk), ember (ismerős vagy ismeretlen, óriás), tárgy (kerék) alakját ölti. Sokszor láthatatlan, ilyenkor hanghatások alapján érzékelhető a jelenléte. Ilyen hangok a dörömbölés, a láncc- és a szekérsörgés, puskalövés, kakaskukorékolás, disznóröfögés. Fényként imbolygó gyertyafény, szikra formájában jelenik meg. Máskor a bútorokat és az edényeket borogatja össze. Akciókörében a következő cselekvésformák fordulnak elő: megjelenik, megfenyeget, megrémít, az emberre telepszik, megnyom, megszállva tart egy térrészt, lakást. Hozzá tartozó formájában a lakásban érzékelhető a jelenléte. Ismeretlen, állat alakban, idegen térben, víz (tó, híd, forrás, malom), temető, fűzfa közelében érzékelhető. Általában sötétedés után lép akcióba. Alakja és akcióköre közül áll a visszajáró halotthoz, a lüderchez, az ördöghöz és a kísértethez. A visszajáró halottól eltérően azonban nem feltétlenül ismerős alakját ölti, a lüderctől eltérően látogatása idején nem kezdeményez szexuális kapcsolatot, az ördögtől eltérően más alakot is ölthet, a kísértettől eltérően nem csupán a túlvilágról kirekesztett lélek.

Narratív reprezentációiban a következő alapfunkciók fordulnak elő:

- D^- D (tisztátalan) megtámadja R-t
- R^+_3 R (ember) védekezik D (tisztátalan) hatásával szemben
- C^R_2 R (megtámadott ember) R-től (embertől) kér és kap segítséget
- R/D R megszabadul D-től
- D/R D (tisztátalan) megkárosítja, halálra gyöttri R-t (áldozatát)

1.9. A fehér ember bolygó vagy kincsőrző szellem. Szakállas, ősz öreg. Általában szerencsét hoz, jósol, megmutatja a kincs lelőhelyét, a vásárba igyekvőnek pénzt ad, vásári szerencsét biztosít, a malomból hazatérőnek liszthasznót biztosít. Ezért *szerecsseembernek* is nevezik. Udvariasan kell köszönteni, zsebkendőt, fehér rongydarabot átnyújtani neki. A vele való találkozást titokban kell tartani. A találkozásra váratlanul, településen kívül, temető, bodzafa közelében kerül sor.

A hiedelemkör letisztult, fabulat jellegű történetben jelenik meg. A narratívum alapfunkciója:

- O D (fehér ember) megjutalmazza R-t.

A különböző hiedelemkörök eltérő számú és jellegű funkciókat tartalmaznak. Bármely funkció bármely hiedelemkörben nem fordulhat elő. Bizonyos hiedelemkörök összeegyeztethetetlenek bizonyos funkciókkal.

Az azonos funkciókat alkalmazó hiedelemkörök eltérnek egymástól abban, hogy a közös funkció helyét a funkciók sorában más-máshol jelölik ki. Ha például a D^- funkció megelőzi R funkcióját, akkor agresszív, ha pedig követi R funkcióját, akkor védekező, bosszúálló a szóban forgó lény. A tudományosok csoportjegye a K (démoni erővel való megjelölés) funkció azonos helyen való alkalmazása.

2. A hiedelemmondák teljesen vagy részlegesen realizálják a hiedelemkör globális képletét.

A monda funkcióképlete két esetben közelíti meg, meríti ki a globális képletet.

Ha a hiedelmet egy vagy kevés személy ismeri, a hiedelemkör funkcióinak száma és sorrendje azonos. A mezőszégi mitológiában ezt az esetet képviseli a táltos, a kicsi ördög, a tündérlány. Mindenik hiedelemkör survival jellegű, alkalmatlan a változatképzésre. Egy másik sajátossága az ilyen típusú hiedelemkörnek a töredékes jelleg. A táltos esetében például a K (erővel való megjelölés) funkciót nem követi az erő R vagy D javára/ellen való felhasználásának funkciója.

A hiedelemkörök fejlődési tendenciája a funkcióknak globális modellbe való rendeződése. A mesélési gyakorlat kitermel egy *integráló szűzsét*, mely a hiedelemkör modelljeként működik. E szűzsé a szájhagyományban fabulatként él. Ezt a szintet találjuk meg a prikulics, a tudós kocsis és a forgósél hiedelemkörében. A prikulics hiedelemköre a Mezőségen még produktív. Már rendelkezik integráló szűzsével, de a funkciói külön-külön is beépülnek memoratokba. A tudós kocsis és a forgósél hiedelemköre csupán az integráló szűzsé formájában él.

Az integráló fabulatokban nemcsak a funkciók száma és sorrendje azonos, hanem a funkciók megjelenési formája is. A prikulics hiedelemkörében stabil elem a prikulics és az áldozat neme (a prikulics kötelező módon férfi, áldozata nő), a közöttük levő viszony (házasság), a küzdelem színhelye (kukoricás, kaszáló), a prikulics felismerése (fogai közé szorult ruhadarabról), a felismerés következménye (válás). A történet tehát szimbolikus, mitopoetikai elemekkel operál.

Leggyakrabban azonban – és ez az élő, produktív hiedelemkörök esete – a hiedelemmonda funkcióképlete nem meríti ki a globális képletet. A mondák különböznek mind az alkalmazott funkciók számában, mind a kezdő- és zárófunkcióban.

A boszorkányhiedelmek például gazdag korpuszban manifesztálódnak. Az alkalmazott funkciók a következők:

- Z_4 a tudás megszerzése démoni cselekedet által
- D_1^- D megtámadja R-t
- D_2^- D megbosszulja magát
- D_5^- D megváltoztatja R-rel kapcsolatos szándékát
- D_6^- D védelmet nyújt
- R_3^+ D hatásával szemben R védekezik
- C_2^D varázserejű segítőtársnak R javára történő kihasználása

C_2^R ember segítőtárs
 L_4 varázsvédelem D hatásával szemben
R/D R győzelme D fölött
 T_2 R büntetése

A hiedelemkör produktivitását bizonyítja az alternatív funkciók nagy száma. Mind a boszorkány akcióköre (D^-) mind az ellene való védekezési lehetőségek (R^+) köre terebélyes. Lássunk néhány konkrét funkcióláncot.

2.1.1. <i>De tudjátok, mit mondanak? Azé Gyulánénak is vót. Miko beteg vót az én nagyanyám. Egy másfél évig olyan beteg vót, hogy még pelenka vót alatt, nem tudatt jární.</i>	i	kiindulóhelyzet
<i>S arra tanított engemet az öregasszony, Máriskó néni, hogy vigyek be egy fecskéfészket és tegyem az öregasszonynak a feje alá, me ha a feje alá teszem este, reggere meg van halva... (Mezőbodon, 55 éves nő, 1985)</i>	C_2^D	D R tanácsadója
2.1.2. <i>Vót egy varázslóasszony, meghótt, me má öreg vót, ő is meg kellett hogy haljan. És annak is vót ördöge, de eadta a lányának eiszé az ördögeket.</i>	i	kiindulóhelyzet
<i>S mégis a sátány annyira kínozza őtet ott a temetőbe is, hogy sokszó mondták, hogy lyukas vót a sírgödör, holta után. Látszódat, úgy vót egy olyan kevés lyuk oda bé. És járt bé a szellem oda hozzájo.</i>	R_2^+	R megveszi D ördögeit
<i>S ecce egy nyáron, miután etemették, egy pár hónapra, egy nagy idő jött, egy nagy villámlás, belécsapatt a sírba, úgy, hogy kidobta a koporsót teljesen. Kijött a felszínre a koporsó, kihozta úgy darabakba, úgy vót má összetörve, nem egészbe. A villámlás belécsapatt. Ez tiszta igaz vót. Aztán visszatemették, persze. Van eiszé már vagy húsz éve. (Mezőbodon, 42 éves nő, 1985)</i>	T_2	R büntetése
2.1.3. <i>Aztán a tejit, má nagyapám éppen megcsinálta,</i>	R_3^+	R védekezik D-vel szemben
<i>láttam én, hogy léánka vótam, hogy e vót véve a tehénnek a teje.</i>	i	kiindulóhelyzet
<i>S akko azt mondták,</i>	C_2^R	ember a tanácsadó
<i>hogy vesznek egy új fazakat, egy korondi fazakat, s egy új láncat. S akko azt a láncat béteszik a tűzbe, s a tehént odatartsák, hogy pisílik belé a fazékba, s akko odateszik abba a pisibe s azt mondják, hogy úgy égjen az az ember, ameddig nem jön vissza, hogy mondja meg, hogy ki.</i>	L_4	varázsvédelem D hatásával szemben
<i>S visszajött a teje a tehénnek.</i>	R/D	R győzelme D felett
<i>Me visszajön az ember s megmondja, hogy adja vissza.</i>		
<i>S ez éppen igaz vót, ezeket csinálták. (Mezőbodon, 55 éves nő, 1985)</i>		

A korpuszban szereplő mondák gyakori típusai:

- 2.2.1. Z_4 valaki boszorkánnyá válik
2.2.2. D_1^- D megtámadja R-t
2.2.3. $R_3^+ C_2 R/D$ a boszorkány megtámad valakit;
R tanács alapján védekezik, legyőzi D-t
2.2.4. T_2 a boszorkány bűnhődése

3. A hiedelemmondák morfológiai vizsgálata lehetővé teszi a hiedelemrendszer változásának megragadását is.

Habár a prikulicsról többször szó esett az eddigiek során, érdemesnek tartjuk még egyszer visszatérni a hozzá fűződő hiedelmekhez.

Az eredetével kapcsolatos motivációkat a K (démoni erővel való megjelölés) funkcióba integráltuk. Ezúttal azonban lássuk a funkció konkrét megjelenési formáit. A magyarázatok közül három a különleges születéssel magyarázza a prikulics alakváltoztató képességét. Egyik vélekedés szerint idegbetegként, a másik szerint holdkórosként születik. Mindkettő ugyanarra a képzetre vezethető vissza. A megszokottól eltérő, a különleges, a beteges, az abnormális a primitív kultúrákban kivételes figyelemben részesül. Egyéb adatunk is van arra vonatkozóan, hogy a holdkóros, minthogy állandó és intenzív kapcsolatban van az égitesttel, különleges képességek birtokosa, környezetében pedig a figyelem tárgya.

Most azonban nagyobb figyelmet érdemel az a motiváció, amely szerint prikulics a harmadik generációs törvénytelen bitang gyermekből lesz. Törvényen kívül fogant, elfajzott, ezért olykor ember, olykor pedig állat. Bukovinában azt is tudják, hogy a prikulics a testvérek vérfertőzéséből születik, és hét évig emberként, hétig pedig a földben kutyaként él. A képzet ilyen szálon az incesztus tilalom létrejöttéhez kötődik.

A fajtalanul, átok alatt fogant és született gyermek motívuma a népmesékben is megtalálható. Közülük az *Állatvőlegény* különböző változatait és típuskombinációit említhetjük. Ilyen mese az *Ámor és Pszüché* (AaTh 425A), *A szép lány és a szörny* (AaTh 425C), *Szóló szőlő, mosolygó alma, csengő barack* (MNK 425X), *A madárszerető* (AaTh 432), *A békakirályfi* (AaTh 440), *A sündisznó* (AaTh 441).

A felsorolt mesetípusok közös epizódjai a következők:

- Valaki átok alatt állatnak születik vagy állattá változik.
- Csellel, segítségnyújtás fejében hálótársat szerez magának.
- A nászéjszakáján megszabadul az átoktól, végleg emberré változik, s házasságot köt megváltójával.

Ugyanezeket az epizódokat megtaláljuk a prikulics hiedelemkör közismert fabulatjában. A fabulat szerkezete a következő:

- Valaki átok alatt prikulicsnak születik. Ezért időnként kutyává változik.
- Állatéletét sikerül titokban tartani. Emberek megtámadásával mindig visszaváltozik emberré. Házasságot köt.
- Közvetlenül a lakodalom után a feleség felfedezi férje prikulics-voltát. Elválik tőle.

A szüzsék összehasonlítása alapján nyilvánvalóvá válik, hogy a népmesék és a prikulics monda ugyanazon téma ellentétes redakciója.

Az összevetés alapján a hiedelemkör változásának lényeges mozzanatát érjük tetten. A prikulics az agresszív lényből egyre inkább elátkozott, szenvedő lényké alakul a D^- (D megtámadja R-t) funkció elveszíti korábbi értékét, R^+ (R megszabadítja D-t) funkcióvá alakul át. Ugyanezt az interpretációt érvényesítik a D^-_3 (D tudomásul adja jelenlétét) funkcióra épülő élménytörténetek, amelyekben R nem hajlandó megváltani D-t. Ez a megoldás az e^- (R fél D hatásától) funkció elmaradásával jár együtt.

A mitikus lénnel szembeni magatartás kihat az epikus kontextusra. A prikulics esetében a hiedelemkör funkcióit integráló monda fabulattá, survival-elemmé válik, s egyre inkább perifériára tolódik. A hiedelemkör mai elemei egyre inkább a $D_1^- >> R_1^+$ funkcióváltás köré épülnek.

A funkcióváltás és az ebből eredő átstrukturálódás a mitológia létformája. A világkép változása csökkenti a mitológia struktúrájának kohézióját. A fellazult rendszer elemei az új világkép elvárásainak megfelelően épülnek be új rendszerbe. Ilyenkor változik a rendszer szerkezete, az elemek paradigmaticai és szintaktikai környezete. Az új környezet viszonyhálózata kisajátítja az elem jelentését, és a felszabaduló jelentés-komponensek idővel kimaradnak a jelentésmezőből.

A prikulics esete nem az egyedüli példa e jelenségre.

A boszorkány hiedelemkörének funkciója a K (R-nek démoni erővel való megjelölése). E funkció szerint R szándékosan szerzi meg a tudást, és az ezzel együttjáró kárhozottat. Újabban azonban a boszorkány egyértelműen negatív lénné való átértékelődése következtében a tudás megszerzése nem szándékos. Minthogy a boszorkánynak át kell adnia a tudást halála előtt, az átvétel a hozzátartozó megváltása céljából történik. A K funkció tehát átértékelődik R_2^+ (R megszabadítja D-t) funkcióvá.

A *vârcolac* égitestfaló lény. Eredetileg a keresztleletlenül meghalt gyermekek kerültek fel a holdba, s ők ették a holdat. A moldvai csángók ma sem alkalmazzák a magzatelhajtást, mert az anya halála után az utolsó ítélet napjáig kell egye elhajtott magzatát.

A *vârcolac* hiedelemkörben a holdfalás eredetileg a D_2^- funkcióhoz volt sorolható. A keresztleletlenül meghalt gyermek bosszúból pusztította a holdat. A képzet hiedelemalapjának (a magzatelhajtás tiltásának) elsorvadásával a D_2^- funkció D_1^- -gyé transzformálódott, azaz a mitikus lény előzmények nélkül támad R világára.

Ugyanez a transzformáció érhető tetten a szerencsekígyó hiedelmének változásában. Amíg a szerencsekígyó hiedelme élő volt, a kígyónak a gazdaság elleni támadása a T_1 funkciót merítette ki (a tilalom megszegése miatt R szerencsétlenségbe sodródik). A hiedelem megszűnte után kialakult szűzsé (kígyó városi tömbházlakásban kiszívja a gyermek vérért) a

$T_1^- >> D_1^-$ (D megtámadja R-t) transzformációt alkalmazza.

Hogy a hiedelemkörök mind állandó, mind változó elemeket is tartalmaznak, arra Kálmány Lajos is figyelmeztetett. 1885-ban írott tanulmányában fogalmaz ilyenképpen: „Más a tündér, más a boszorkány, micsodák tehát a szépasszonyok? E kérdésre ezúttal csak így felelhetünk: a szépasszonyok ma már a különböző ágú magyar népeknél különféle lényekké fejlődtek; egyiknél, mint a Háromszékieknél, boszorkányfélék, máshol meg, mint Kőrispatak tájékán a Feekhez és a szláv Villákhoz hasonló tündéreket jelentenek. Ha azonban a Szeged népe ajakán élő hagyományokat veszem alapul, azt kell állítanom, hogy a Szépasszonyok nem vehetők sem boszorkányoknak, sem tündérekné”. (Kálmány L. 1885/1978: 340.)

A hiedelmek fejlődésének egyik formája a szétfejlődés, a hasadás. Gyakran megfigyelhető, hogy egy hiedelemkörben egy funkció több homológ, egymással paradigmaticus

viszonyban lévő formával rendelkezik. Az adatközlők esetenként hol egyiket, hol másikat építik be a narratív struktúrába. Utólag ezek a homológ elemek oppozícióba kerülnek egymással, és a hiedelemkörön belül olyan állandó vonzatokat alkotnak a regens elemmel, hogy a hiedelemlény fedőneve eltérő karakterű lényeket integrál. A fejlődés következő fázisa az, amikor az ambivalens lények egyike megkülönböztető nevet kap. A névadás legtipikusabb formája a hiedelemlény valamely tulajdonságát megnevező jelző állandósulása (pl. tisztátalan, szerencsehozó ember, kicsi ördög).

A szétfejlődés következtében vagy egy hiedelemkör ambivalenciája szűnik meg, vagy funkciómegoszlással két azonos előjelű, homológ lény jön létre.

A magyar nyelvterületen általánosan ismert mind a lüderccsirke segítőszellem, mind a lüderc ördögszerető alakja. A lüderccsirke akciósférájába tartozik a gazdájával való szerelmi kapcsolattartás és a pénzfordás. A lüderc tűz alakban megjelenő ördögszerető.

A Mezőségen e két lény akcióköre polarizálódott. Az ördög néven ismeretes segítőszellem csupán a rábízott feladatot teljesíti, nemi kapcsolatot nem tart gazdájával. Ez teljesen a lüderc attribútuma.

Dé példaként felhozható a Kálmány Lajos által említett szépasszony esete. Ilyen nevű lény a vizsgált falvakban nem ismeretes. A boszorkány akcióköre viszont erősen kiterjedt. Elsősorban rontó lény, az emberi egészség és a tehenek tejhozama fölött van hatalma. Felkérésre azonban oldani tud. Ettől a természetfeletti erővel rendelkező személytől függetlenül maradt meg a tündér alakja, egyértelműen pozitív akciósférájával.

Az alábbiakban két monda morfológiai elemzését végezzük el.

<i>Azt is mondták, hogy régebb, miko vótak a vízimalmak Egerbegyen s Radnótnan, s oda mentónk a malamba. A tóhátiak s a detreiek ők Egerbegyre játak, ezek a doboniak Radnótra jártak. S ahogy mentek haza a malamból, sok tündérlányok táncoltak. (– Ezek a vizek mellett?) Igen. És a léányok ahogy ők táncoltak és sokan vótak, azt mondta, hogy is vót a köszönet, me köszöntek nekie. Ezek a bácsik, jöttek a malambó, me ketten vótak.</i>	i	kiindulóhelyzet
<i>Köszöntek neki, hogy – Bună sara!³² S ez azt mondta: – Bună să fie inima!³³ – úgy fogadták. – Hol jártaták? – Vótunk a malamba.</i>	E ⁺	R nem fél D-től
<i>– Na, azt mondja a jóisten szaporítsa meg a liszteteket. De, azt mondja, ne mondd meg senkinek, ha haza mész. Azt mondta a tündér.</i>	O	R megjutalmazása
<i>Hazament az ember, nem mondat semmit a feleséginek. Az őrlés fogy, használják, elmúl egy év, megint használják. Egyszer azt mondja az asszony: – Te ember, milyen lisztet hoztá nekem, hogy mióta használjuk, s még nem fogy e. – Használjad csak, majd elfogy ő. Az e nem fogyatt soha.</i>	§	összekötő elem
<i>– Ha miko sok év múlt el, eccer az ember megmondta a feleséginek [...] Ahogy megmondta a feleséginek, a liszt elfogyott [...]</i>	T ₁	R megbüntetése a tilalom megszegése miatt

(Andrássy-telep, 68 éves nő, 1988)

³² Jó estét! (rom.)

³³ Legyen jó a szíved/szándékod! (rom.)

<i>A dolag úgy került, hogy ő valahol szóga vót. Egy turma júná.</i>	i	kiindulóhelyzet
<i>És valami kollégákkal elloptak egy juhat vagy kettőt. A másik turmából. A kollégák levágták s csináltak ott egy vacsorát, egy ebéd, amit csináltak, s még adtak e is belőle, vettek valamilyen bort. Megmondta a másik, a kollégájok, te, azt mondja, tük vittétek e, adjátok vissza a juhat vagy fizessétek meg, me tük megjárjákat. És, ők nem, hagy ők nem, ők nem.</i>	R_4^-	R megtámadja R-t
<i>S az ement s adatt egyedül, mit tudam, hol járt s adatt egyedül, mit tudam, hol járt ilyen varázslókná. S aztán az rendezte el, az varázsolta el. De majd meghótt aztán.</i>	C_2^D	démoni segítőtárs R javára történő kihasználása

(Mezőbodon, 48 éves férfi, 1985)

A morfológiai elemzés végeredménye két teljesen eltérő képlet:

ie^+OT_1 illetve $iR_4^- C_2^D$

Különbözőségük bizonyítja, hogy a szétfejlődés következtében kialakult két hiedelemkör egymás oppozíciója. A primér hiedelemkör ambivalenciája a két szekunder hiedelemkörben oldódott fel.

Következtetések

1. A magyar nyelvterület különböző régióiban a hiedelemlények száma eltér.
2. A hiedelemtörténet a hiedelemlény hiedelemkörének narratív megjelenítése. A narratívum alapeleme a funkció.
3. A különböző hiedelemkörök más-más funkciókból építkeznek, a funkciók sorrendje eltér.
4. A morfológiai elemzési módszer a hiedelemrendszert megjelenítő hiedelemtörténeteket elemzi. A morfológiai módszer segítségével elkülöníthetők egymástól a különböző hiedelemkörök, megállapítható a hiedelemkörök régiók szerinti és időbeli változása.

A román pap és hiedelemköre az Erdélyi Mezőségeen.

Esetelemzés³⁴

Tematika: a paphoz fordulás oka; a paphoz fordulás kontextusa; a pap kvalitásai; a szolgálat; a szolgálat feltétele, leállítása, következménye; a hiedelemkör morfológiai elemzése, a szövegek tipológiája; a hiedelemkör biológiája.

Terminológia: tudós pap, román pap, affinitás, régens elem.

Bevezetés

A gyűjtés hiányosságának, elfogultságának tulajdoníthatóan a *román pap* alakja szinte teljességgel ismeretlen a néprajzi leírásokban.³⁵ A magyar hiedelemmonda katalógus számon tartja ugyan a *tudós papot*, hiedelemkörét azonban mindössze töredékekből építi fel (Bihari A. összeáll. 1980). Ismertségét Bosnyák Sándor jelezte egy adattal a gyimesi, két adattal pedig a bukovinai magyarok köréből (Bosnyák S. 1977, 1982). Albert Ernő szintén a Gyimesből közölt néhány hiedelemmondát (Albert E. 1995). Valójában azonban nagyobb figyelmet érdemel, hiszen a romániai magyar népi kultúra egyik, a román kultúra részéről érkező hatásnak tulajdonítható legjellemzőbb sajátossága.

Az Erdélyi Mezőségeen a mágia a 20. században szerepet játszott az állattartás, földművelés gyakorlatában, a hiedelemlényekhez kapcsolódó tudás (népi mitológia) pedig változatlanul a nyitott világ transzcendens élményét termelte újra. A hiedelem egyszerre a mágikus vezérlés eszköze, tudás és vallás. Itt, most mindössze a *román pap* hiedelemkörére térünk ki.

³⁴ Az itt közzétett elemzés megjelent: Keszeg V. 1996a.

³⁵ Alulírott az 1981-ben megvédett egyetemi záródolgozatában tette közzé először a román papról szóló detrethemtelepi gyűjtését (Keszeg V. 1981a: 58–60). Az 1980–1990-es években vézett terepmunka román papra vonatkozó adatait, s a témáról készült első szintézist 1994-ben írt, 1995. február 24-én megvédett doktori disszertációjában tette közzé (Keszeg V. 1994c I.: 40–42, II.: 48–50; kötetben: 1999: 56–67, 241–263). A szerző kutatását követően és ezzel párhuzamosan Erdély-szerte ráirányult a figyelem az ortodox pap nyújtotta mágikus szolgáltatásokra, újabb és újabb lokális és regionális esetek, központok és hálózatok leírására került sor, Aranyosszékről (Komáromi T. 1996), a Szilágyságból (Czégényi D. 1999, 2001, 2004), Csíkszékről (Pócs É. 2001, 2004), Udvarhelyszékről (Gagyi J. 2007, 2008). A 19. századtól a szakirodalomban szórványosan előforduló adatokat Czégényi Dóra gyűjtötte össze. (Lásd: Czégényi D. 2010, illetve 2012: 113–120.) Az ortodox pap által nyújtott szolgáltatást Pócs Éva a közép-európai mágia és boszorkányság történetébe és tipológiájába illesztette. A személyesen végrehajtott rontással, a helyi társadalomban működő parasztboszorkányokkal szemben a gyakorlatot szent személy hajtja végre, intézményi keretben, s a rontás ilyenképpen a divináció, az istenítélet formája. A rítus Európának abban a régiójában őrződött meg, ahol a boszorkányüldözés nem zajlott le. (Pócs É. 2001.)

A román pap a legtöbb román hívőt összesítő, hivatalos ortodox vallás lelkésze. A román ortodoxia a keleti kereszténység egyik ága. Romániában az 1948-tól az egyedül megtűrt vallás, 1989-ig. Templomai bizánci stílusban épülnek, belülről gazdagon díszítettek. Papjai családot alapítanak, a szerzetesek (*kalugerek*) viszont nőtlenséget fogadnak. Szakállt viselnek. Gyakorlatukban, s erről az alábbi közlések meggyőzően vallanak, a mágiát is alkalmazzák. E szolgáltatást, fizetség ellenében, a más vallásúaknak is biztosítják.

A téma gyűjtése nem jelentett nagyobb nehézséget, mint a népi vallásosság, a mágikus gyakorlat egyéb területeinek megközelítése. Felvetése minden gyűjtőponton eredményesnek bizonyult. A kutatás során bejárt gyűjtőpontok: Ecken (EC, 1994), Cegótelke (CG, 1994), Detrehemtelep (DT, 1979–1994), Felsődetrehem (FD, 1982), Gernyeszeg (GE, 1994), Magyardécse (MD, 1994), Magyarpalatka (MP, 1994), Magyarorszávat (SZO, 1994), Mezőkeszű (MK, 1994), Mezőköbölkút (KÖ, 1994), Nagysármás (NS, 1994), Szentmáté (SZM, 1994).

A paphoz fordulás oka

Paphoz a legkülönbözőbb esetekben fordulnak. *Lopással, vagy bántattak, megverték valakit.* (KÖ, 83 éves férfi, 1994) *A paphoz komoly dógakkal mentek.* (CG, 65 éves nő, 1994) *Mikor valami baj vót, hogy valami nyughatatlanság, nehézség vót. Na, ilyenkor vótak, s még olyanko is vótak, hogy fizették, miko akarták, hogy tegyüik fel, hogy fiúra tették a gondjukat, s akkor amilyen formában meg akarták közelíteni.* (MP, 59 éves nő, 1994) *Betegség esetén is. De ha valamit loptak el, aztán mentek, fizettek a papnak, miséket. Hogy aztán kiderül. Az megvan most is, az a szokás.* (MK, 91 éves nő, 1994) *Én is nagybeteg voltam, élet-halál közt voltam, s elment a férjem.* (SZM, 55 éves nő, 1994) *Már legyen vagy így, vagy úgy, mer vannak szerencsétlenek, aki például nyomorék, s nem él, se nem hal. S má kénytelen, hogy valamihez fogjon.* (NS, 63 éves nő, 1994) *Egyik azzal ment, hogy olyan részeges a férje.* (NS, 44 éves férfi, 1994) *Egy asszony mindig féltette az urát. Hogy jár egy másik asszonyhoz.* (DT, 30 éves nő, 1991) *Azak a papak úgy meg tudják csinálni magát, hogy megunja a feleségit is, hogy maga csak civakodik, iszik, és nem megy haza.* (CG, 74 éves férfi, 1994) *Több pap van, amelyik eztet elolvassa az embernek, hogy hogy fog élni, milyen szerencsés lesz az élete s a sorsáról jövődőlnek.* (FR, 58 éves férfi, 1994)

Gyakorlatilag tehát a pap az egyéni, családi, gazdasági, közösségi élet bármely frusztrációs helyzetén segíteni tud, illetve az élet bármely területét megkárosíthatja. Vázlatosan az okok a következőképpen integrálhatók:

– az egyéni élet	– károsodása	– egészség–betegség
	– károsítási szándéka	– nyugalom–nyugtalanlás
	– jóslás, tudakolás	– józan élet–züllottság
– a családi élet		– a jövő–tudat hiánya
		– rontás – ember által
		– mitikus lény által
	– károsodása	– a családalapítási képesség / képtelenség
	– károsítási szándéka	– a kíváнатostól eltérő párvalasztás
	– jóslás, tudakolás	– frigiditás, impotencia
		– kicsapongás, hűtlenség
		– rendszertelen élet
		– féltékenységg
		– szeretet–szerelem hiánya
– gazdasági egzisztencia		– válás
	– károsodása	– hozzátartozó távolléte
	– károsítási szándéka	– lopás
	– tudakolás	– tűz
		– tehénhaszon

Az ágrajz világosan leképezi a mezőiségi ember életeszményét. A felsorolt tényezők azok az értékek, amelyek szükségesek az élet leéléséhez, károsodásuk pedig feszültséget, távollattalanság-érzetet kelt. Biztosításuk, illetve hiányuk kiküszöbölése egyszerre egyéni és közösségi érdek. Ezért nem szólják meg azt a személyt, aki paphoz fordul baja orvoslása végett, illetve ezért ítélik el azt, aki környezete megkárosításáért fizet misét, tart böjtöt.

Ez a kép árnyalódik, szegmentálódik, ha a helyzetet egy közösségben vizsgáljuk. Közösségi normához kötött, hogy milyen üggyel kell / lehet / tiltott paphoz menni. A marosszéki székely cigányok körében van meg a következő szokás: – *Leesküsznek, hogy nem isznak. – Mennek, fizetnek egy csomót a román papnak, hogy csinál nekik misét, hogy esküsznek, hogy ennyi és ennyi idő alatt nem isznak több italt. – A feleségek zavarja, hogy: – Menj, esküdj le, hogy ne igyál többet [...] – Nagy pénzeket fizetnek, hogy csinál misét nekik. S aztán jöttek ide s kínáltam. „Le vagyak esküve.”* (GE, 77 éves férfi, 74 éves nő, 1994)

A paphoz fordulás kontextusa

A cselekvés motivációja mélyen vallásos. Egy ambivalens meggyőződés húzódik mögötte. Különösen a román lakosságot jellemzi az a hit, hogy minden rossz az elszabadult, az emberi gonosztságot, a csapásokat kiváltó *dracu, satana, necurat* (ördög, sátán, tisztátalan) műve. Ezért gyakran a gonosztevőt is sajnálkozva nézik, mert akarata ellenére, a gonosz hatása alatt cselekszik. Másoldalról pedig az isteni gondviselésbe vetett hitet aktivizálja a hiedelemkör, azt, hogy a gonosz megfékezhető, a baj korrigálásához isteni segítségre van szükség.

Minden közösségben tudnak 2-3 olyan papról, aki eredményesen dolgozik. Ha rendellenességet érzékelnek környezetükben, az asszonyok ezekhez a papokhoz irányítják a bajbajutottat.

A paphoz fordulás kvázi-nyilvánosságban történik. Az egyén előzetesen egyáltalán nem, esetleg néhány személlyel tudatja szándékát. Ugyanilyen okból távoli falu papjára esik a választás még akkor is, ha a faluban is dolgozik pap. A titokzatosságra különösen rossz, rontási szándék esetén vigyáznak. Egyébként, minthogy a cselekvés nem esik szankció alá, sem a róla való beszélést nem tiltja tabu, a hír általában kiszivárog, s a falu nyílt titka lesz, amelyről suttogva beszélnek. Olykor a hírt szándékosan verik dobra, s ilyenkor a helyzet stratégiai csapdaként fogható fel. A közösség feszülten figyeli a bajbajutott, bűjtő személyt, családot, s annak függvényében, hogy ki hogyan viszonyul hozzájuk, következtetnek az illető személy ártatlanságára/bűnös voltára. A tettes maga is lelki terror alá kerül, a következményektől való félelmében önként jelentkezik, s kiegyezést ajánl fel, a szolgálat megszüntetéséért könyörög. E megtévesztéssel néha tényleges szolgálat nélkül is előugratják a tetteket, vagy megelőzik a bajt.

A paphoz forduló egyén a szolgálat, a bűjt letelte után maga is nyilvánosan nyilatkozik az útvjáról. Vonaton, autóbuszon utazva például az alkalmi ismerősök közötti beszélgetésekben ez az egyik forró téma. Mind a maguk személyes, mind falusfelek eseteit kibeszélik. E beszélés egyaránt betölti a konkrétum logikáján alapuló létértelmezés és a szórakoztatás funkcióját. Mind a beszélő, mind a hallgató részéről a működő értékbázis kinyilvánítását és konfrontációját valósítja meg.

A román paphoz fordulás a közösség szemében nem minősül felekezeti hűtlenségnek, hitetlenségnek. Így a protestánsok is gyakran igénybe veszik az ortodox szolgáltatást. A szolgálat nem teszi szükségessé az átkeresztelkedést (habár súlyos esetekben erre is van példa), sem a vallásos szertartásban való (huzamos) részvételt.

Paphoz általában a család nőtagjai fordulnak. Ha a baj megtörténik, elsősorban, ha teheti, maga a károsult, ha nem, közeli hozzátartozót (anyát, lányt, nagynénit) kér meg erre. Ritkábban férfi is vállalkozik, ráveszi magát a pap felkeresésére. Ha a károsult tiltakoznék a szolgálat ellen, tudta nélkül kerül sor a szolgálatra.

Aki még nem járt papnál, az tapasztalt ismerőst, hozzátartozóját kéri meg arra, hogy elkísérje. Sőt arra is van példa, hogy többen összetársulnak, s kocsival szállíttatják el magukat a kiválasztott paphoz. *Én is vittem. Fe kellett menni Bábolna felé... Az egyik, ahová vittem ezeket a román asszonyokat, s a másik ide Miculába.*³⁶ – Miért mentek? – Egyik azzal ment, hogy olyan részeges a férje. Csináltassanak szluzsbát,³⁷ hogy a Jóisten büntesse meg azt, akire haragusznak. (NS, 40 éves férfi, 1994)

Az említett esetekben *paphoz mennek, román paphoz mennek, papakhaz járnak, szógálatot csináltatnak, szluzsbát (/mise/szolgálat) csináltatnak, szógálatot fizetnek, misét fizetnek, bőtölnek, rábőtölnek.*

³⁶ Nicula (Füzesmikola, Kolozs megye).

³⁷ slujbă (rom.) – (mise)szolgálat

A pap

Egyetlen eset, egy református pap kivételével a szertartást román papok végzik. *A magyar pap nem.* (CG, 74 éves férfi, 1994) *A román pap az foganatosabb.* (KÖ, 68 éves férfi, 1994) *Nem mindegyik tud a román papak közül se.* (CG, 65 éves nő)

A válaszok szerint három kvalitással kell rendelkezni a papnak: felkészült (*Akinek nem hivatása, nem tudja, hogy mit tesz az, nem szabad, hogy azt felvegye, s azzal foglalkozzék.* MP, 82 éves férfi, 1994), idős, tapasztalt (*Inkább az ilyen idősebb papakhaz... A mostani fiatal papokat úgy veszik, hogy nem elég komolyak.* MP, 59 éves nő, 1994), könyve legyen (*Van, amelyiknek van könyve. Nem akármelyik román papnak van. Van, aki csak szógálatat csinál, könyörög.* KÖ, 68 éves férfi, 1994).

Valójában a pap alakja ambivalens. Közvetítő Isten és ember között, de ugyanakkor hatalma van a gonosz felett is. Tudásával megfékezni is, aktivizálni is tudja ez utóbbit. Segíteni és ártani tehát egyaránt tud. Ezért megítélése sem egyértelmű. *Ez nem ördögös dolog, ez vallásos* – hangzik el gyakran védelmére. A fekete mágia alkalmazása miatt azonban sokan borzadnak tőle. Egyik adatközlő indoklása: *Nagyon sajnós. Most például az Úristen, hogy veszi aztat, hogyha én elmegyek egy paphoz és megmondom, hogy maga tartozik tízezer lejje, s én kérem aztat, hogy az Isten büntesse meg, hogy mé nem adja meg nekem azt a pénzt. Hát eztet most má az Isten tervezi? Hát nem szabad ilyesmit csinálni. Én ellene vagyok, hogy elmenjek a román paphoz, hogy csináltassam meg. Vagy, hogy az Isten vegye e, ami a legkedvesebb a házba. Vagy ilyesmit.* (GE, 70 éves férfi, 1994)

A szolgálat

A beszámolókból két szertartástípus körvonalazódik.

Első esetben az egyén elmondja jövelele okát / célját. Az aznapi páciensek a déli misén közös templomi szertartáson vesznek részt. A pap itt olvassa fel, milyen ügyek megoldását terjeszti Isten elé. Elég csupán lefizetni a szolgálatot, a misén való részvétel nem kötelező. A szolgálatnak nagyobb a hatása, ha egymás után, egymástól függetlenül három pap végzi el, vagy ugyanaz a pap három misét végez. (*Három mise kell egy imához.*) Ha az eredményre rövid időn belül van szükség, különböző településeken két, három vagy kilenc pap imádkozik egyidőben ugyanazon célért.

Második esetben a szertartás individuális jellegű. Az adatközlők gyakran említik, hogy a tehetséges papoknak nem is kell elmondani a jövetel okát, a páciensre ránézve megmondják nevét, életkorát, hogy vállalják-e vagy nem a segítséget. A beszélgetésre és a szertartásra olykor a szentélyben kerül sor. A pap könyvet használ, vagy az imát / átkot olvassa innen, vagy a kár okozóját tudakolja meg belőle. Egyik adatközlő szerint apró cirillbetűs könyv, elől fekete, hátrább piros betűkkel nyomtatva. Mikor saját kezével felnyitotta a könyvet, születési dátumához nyílt ki. Egy másik beszámoló: *Van olyan pap is, akinek van egy könyve, egy nagy könyve... abból kiolvassa, hogy milyen... Elmondja, hogy milyen betegsége*

van, s azután ő kiolvassa s lemondja, hogy ez mutatódott... Nem tudom, logia,³⁸ vagy minek mondják. Pravila.”³⁹ (MP, 59 éves nő, 1994) Ketten is a legfélelmetesebb könyvként a *Setanie Marie, Vasile-t, Cetanie lui Marie, Vasile-t* említik.⁴⁰ Ahhoz nem szabad hozzányúlni, csak az, akinek nincs... csak ő s a felesége, semmi más egyebe nincs. (NS, 82 éves férfi, 1994) Ketten is azzal magyarázzák két pap gyerekeinek fogyatékoságát, hogy a tiltás ellenére is használták a könyvet, s ez hatott ki utódaikra. Ketten pedig azt részletezik, hogy miközben nekik olvasott, imádkozott, a papról ömlött a veríték.

Mindkét szertartásnak egyéb összetevői is vannak. A páciens a beteg egy vagy három ruhadarabját is magával viszi, amire a pap szintén ráolvas, s ezt a böjt, a szolgálat végeztéig a betegnek viselnie kell. A beteg embernek szentelt vizet / kenyeret is küldhet, a megrontott állat részére pedig vízre / lisztre / korpára olvas. Szentelt vizet ajánlhat a lakás, a gazdasági épületek behintésére is. Ugyanakkor a böjt, a szolgálat idejére imát is írhat elő.

Több mise esetén ezekre napi vagy heti egy alkalommal kerülhet sor.

A böjtöt a károsult, vagy egy / több hozzátartozója vállalja fel. Az adatközlők heti egy, két, három böjtöt említenek. A heti egy böjtre sor kerülhet a baj megtörténtének napján, bármely kijelölt vagy kiválasztott napon. Leggyakoribb a keddi, a szerdai, a pénteki és a szombati böjt. (*A keddi napot, úgy mondták, hogy az igiyek napja. [...] A szombat a halottak napja.*) Egy adatközlő három egymásutáni napon tartott böjtöt. A pap, belátása szerint, 3, 4, 9, 10 napi böjtöt ír elő leggyakrabban. A böjt felfogadója viszont addig folytathatja, amíg a várt eredmény bekövetkezik.

A könnyű böjt félnapi étel- és italtilalmat jelent. Délután olajjal készült étel fogyasztható. A nehéz böjt egész napos, a nap lenyugvásáig, a csillagok feljöveteléig tart. Hatásos, ha ez idő alatt az egyén semmit nem fogyaszt, a szentelt kenyér, vagy egy karéj kenyér és egy pohár víz azonban megengedett. A zsíros étel fogyasztása tilos. A legszigorúbb böjt idején a gazdaság állatai is koplalnak, az egyén pedig nem hagyja el a házat, nem beszél, csak imádkozik. A böjt idején a házból, az udvarról semmi sem adható ki.

Egyik adatközlőnek a pap kilencnapi böjtöt írt elő. Az idő csökkentése céljából nyolc családtaggal együtt egy napon „tudta le”. A hatás nem maradt el.

A szolgálat feltétele, leállítása, következménye

A pap a páciens jelentkezésekor eldönti, hogy vállalhatja-e az ügyet vagy nem. Ha megvan győződve a páciens vétkes voltáról, vissza kell utasítania. *A pap miko kinyissa a könyvet magának, meg is mondja. Hogy tarthat vagy nem tarthat, hogy szépen menjen haza. Megmondja: – Du-te frumos acasă,⁴¹ maga nem tarthat semmit. – Szóval*

³⁸ logie (rom.) – ige, beszéd; *Euchologion* – Nagy Szertartáskönyv (ortodox liturgikus könyv)

³⁹ pravilă (rom.) – (egyházi) törvény(könyv)

⁴⁰ cetanie (rom.) – ima; ráolvasás

⁴¹ Menj szépen haza.

a román paphaz én elmenyek, és én tartak valakire, ha nem az, akire én tartak, nem vállalja. Tudja. Elutasítsa. Nem szabad hogy tartsam én is réa s ő is mind réám. – Neki megmutatkozik. – Miko kinyissa a könyvit, neki megmutatkozik. (CG, 74 éves férfi, 65 éves nő, 1994). Ha a pap ennek ellenére is vállalja a mise elvégzését, az átok vagy rá, vagy páciensére száll vissza. A szövegkorpuszban több olyan történet is olvasható, amely a pap vagy a mise megrendelőjének szenvedését, bűnhődését részletezi. A pap ruháit szaggatja magáról, a mise rendelője pedig örülten jár, haját kibontja, tépi, könyörög a megvádolt személynek, *mezítelenül beleült a váluba, mind akinek elment az esze.*

Ha a várt eredmény bekövetkezik (a beteg meggyógyul, a kár megtérül, a károkozó jelentkezik), a szolgálat leállítható. Ilyenkor a pap a misét, a károsult a bűnt félbeszakítja.

A szolgálat következményeként a halált, a bomlott idegállapotot, a betegséget említik. *(Állandóan nyugtalan volt. Más: Aki hibás vót, megdagadatt, megkékült, mind a posztó, úgy nézett ki, mind egy tizliteres hordó. Hogy repedett ki, nem fért a koporsóba.)*

Többször történik utalás a végzetes kimenetelű szertartásra, az *afureseniere*, *furăseniára*. E szó magyar jelentése a 'kiátkozás', s maga a cselekvés halálos következménnyel jár. Ezzel kapcsolatban idézünk néhány szöveget: *Régebb hallattam, hogy csináltak furăseniát. Măma az nem pap, aki csinálja. Régebb hallattam, hogy adtak furăseniát a fődekér.* (SZM, 80 éves nő, 1994) *A románok csinálják az afureseniet. Azt mondják, az halálra megy. – Az a fekete mise.* (MD, 60 és 70 éves nők, 1994) *Akár melyik pap. De úgy hallattam, hogy mostanába nem vállalják az ilyen áfurăseniát, nem akarnak halált. Magyarakná nem hallattam, hogy beszéljék.* (FD, 30 éves nő, 1991)

A hiedelemkör morfológiai elemzése

Vlagyimir J. Propp morfológiai módszerének (V. J. Propp 1928/1975) Bohuslav Beneš által adaptált változatát (B. Beneš 1978) alkalmazva írható le mind a hiedelemkör, mind az egyes mondák morfológiai szerkezete.

A hiedelemkör alapfunkciója, akárcsak minden tudományos ember köré szerveződő hiedelemkörnek, a K (R-nek démoni erővel való megjelölése) funkció. Ez az a funkció, amely R-t D-vé alakítja, s amely ugyanakkor elhatárolja a tudós embert a természetfeletti lényektől. Ez a funkció azonban a mondákban implicit módon van jelen. A pap mágikus erővel rendelkező lény, szimbóluma tehát a D lesz. A hiedelemkör egyéb funkciói:

- D⁺ D (pap) segít R-en
- D₂⁻ D (pap) megbosszulja magát
- R₂⁻ cselekedete miatt R (károkozó) bűnhődik
- R₄⁻ R (károkozó) megtámadja R-t
- C₂^D D (pap) tanácsadója, segítőtársa R-nek
- S₂ R-nek (károsult) D-től (tisztátalan, szellem, rontás) való megmentése démoni cselekedet alapján

A konkrét hiedelemmondák azonban csak részlegesen realizálják a globális képletet. Lássuk néhány konkrét monda funkciószerkezetét.

1.	<i>Úgy történt, azér hiszem eztet, mer láttam,</i>	i	kiinduló helyzet
	<i>nagyanyámnak miko eveszett a húsvágógépje, nagyapám kalapja s a kolbásztőtő.</i>	R_4	R-nek R-rel kapcsolatos funkciója
	<i>Megkérdezte a családjátó, hogy melyik vitte e. Egyik se vállolta, me nem vitték e. Na jól van, fiaim, ha nem vitték e, hazahozza, aki evitte.</i>	b_2^-	a tolvaj iránt sikertelen érdeklődés
	<i>Zsoltárt imádkozatt</i>	L	imádkozás
	<i>és a paphaz járt, misét szolgáltottat, hányodik misére, arra má nem emlékezek, me nem érdekelt engemet,</i>	C^D_2	a pap a segítőtárs
	<i>de elég az, hogy akko miko hazahozták, na gyertek, nézzétek meg, hová tették le a húsvágógépet és amit evittek, úgy erre emlékszek. (EC, 68 éves nő, 1994)</i>	DR	az erők kiegyensúlyozottak
2.	<i>Most nem is rég történt, hogy egy asszony mindig féltette az urát. Hogy jár egy másik asszonyhaz. S ement, s nem is tudam, mit csinált,</i>	i	kiinduló helyzet
	<i>megcsinálta</i>	C^D_2	a pap a segítőtárs
	<i>hogy jöjjen haza, vagy mi is legyen vele, legyen beteg, s jöjjen haza s neki mondja meg, hogy trábált azza az asszonnya s ő a hibás.</i>	R_4^-	R megtámadja R-t
	<i>És eltelt az a hat hét, a szolgálat, és a hat hétre azt mondják, hogy olyan rosszul lett az asszony.</i>	§	összekapcsoló elem
	<i>Kibontatta, me kontya vót, kibontatta a haját s olyan vót, mind bolond asszony. Rászállt az átok, me az ember nem vót hibás. (FD, 21 éves nő, 1982)</i>	T_1	bűnhődés az alaptalan varázslás miatt

A hiedelemkör mondái leggyakrabban a következő funkcióképletet alkalmazzák:

D^+ (D segít R-en)

S_2 (a pap meggyógyítja a megrontott R-t)

$R_4^- C^D_2 R_2^-$ (R megtámadja R-t; a károsult tanácsot, segítséget kér a paptól; cselekedete miatt a károkozó bűnhődik)

A történetek legtöbbször két epizódból állnak. D (boszorkány, pap, csinálmány) segítségével R (ember) megrontja R-t (ember). Ezután R paphoz folyamodik segítségért, aki feloldja a rontás alól, a károkozó bűnhődik.

A szövegek tipológiája

A román papról szóló közlések egyik része atipikus szövegnek minősül. Ezeket az adatközlő egy, a gyűjtő által teremtett és irányított helyzetben, a gyűjtő kérésére szerkesztette. E szövegek interpretáló jellegűek, s azt az implicit tudást hozzák felszínre, amely a népi

közösségen belüli tipikus beszédhelyzetben nem verbalizálódik, de amely a papról való beszélés kognitív háttérét, értelmezési horizontját képezi. A hiedelemkör implicit háttérének a következő tételek tekinthetők:

1. A román papok a transzcendens erők aktivizálói.
2. Kérésre (fizetség ellenében) tanácsot adnak / misét szolgáltatnak / böjtöt írnak elő.
3. A szolgáltatás által a hiányzó információ birtokába lehet jutni / elégtételt lehet szerezni / a hiányt, a bajt meg lehet szüntetni / kárt lehet okozni.

Ezek az atipikus szövegek műfaji szempontból a dite szintjén állnak. A hiedelemkör ismertetésekor információkészletüket felhasználtam, közlésüktől viszont – terjedelmi okokból – eltekintek.

Tipikus szövegnek a papról szóló hiedelemmondákat (fabulat, memorat) tekintem. Ez az a szövegszerkesztési forma, amelyben természetes körülmények között a román papról beszélnek. A mondák a román paphoz járás mellett a hiedelemkör másik elsődleges kontextusát alkotják.

A katalógusba besoroltam minden olyan epikus konstrukciót, amelyben szereplőként a román pap előfordul. A mondakör kollektív, általános jegye tehát a *dramatis personae*, a típus klasszifikátora pedig a pap akciójának valamely jellemzője (motiváció, finalitás, eredmény). Eszerint külön típusba kerülnek a pap által kezdeményezett akcióról (1–3. típus), a pap bűnhődéséről (4. típus), a pap kérésre történt ténykedéséről (5–7. típus), a papra való hivatkozás alapján végzett tudakozódásról (8. típus) szóló történetek.

A hiedelemkört Bihari Anna mondakatalógusának (Bihari A. összeáll. 1980) rendszerébe illesztettem. Helye a *Természetfeletti (mágikus) javakkal és erővel rendelkező emberek* fejezetben van, az *Egyéb tudományos emberek* kategóriában. Jelzete tehát L/10./VII. A típusok lebontásánál Bihari Anna számozását nem vehettem figyelembe, ugyanis az itt szereplő két rekonstruált típus nem képviseli a mezőségi hiedelemkör szerkezetét.

A tipológia szerkezete a következő:

L/10./VII. Román pap

1. A pap erejét fitogtatja.
2. A pap bosszút áll az őt ért sérelemért.
3. A pap lányokat keres, hogy férjhez adja őket.
4. A pap bűnhődik / az átok a papra száll vissza, amiért ártatlan ember ellen végzett misét.
5. A pap kérésre a megrontott / kárt szenvedett emberen segít.
- 5.A Tanácsot ad.
- 5.B Mise / előírt böjt által segít.
- 5.B/a Eltávolítja a visszajáró halottat/tisztátalant.
- 5.B/b Beteget gyógyít.
- 5.B/c Rontást visszafordít.

- 5.B/d Hírt szerez távol levő hozzátartozóról.
 5.B/e Egyéb segítség.
 6. A pap kérésre ártatlan ember ellen tart misét/ír elő bűjtöt (megront). Vissza-
 utasítja a szolgálatot.
 6.A Az ártatlan ember szenved / meghal.
 6.B A rontás visszaszáll a kezdeményezőre.
 6.C A mise hatástalan.
 6.D A pap elutasítja a szolgálatot.
 7. A pap kérésre a bajt/kárt okozó ember ellen tart misét/ír elő bűjtöt (büntet).
 7.A A bajt / kárt okozó ember szenved/meghal.
 7.B A kár megszűnik.
 7.C A baj / kár okozója szenved, és a kár megszűnik.
 7.D A pap mise / előírt bűjt által kideríti a károkozó/tettes kilétét.
 8. A kárt vallott ember bűjtre/misére hivatkozva fedi fel a tettes kilétét.

A hiedelemkör biológiája

A hiedelemkör hagyományos jellegére utal kifarrottsága, belső szervezetsége és egyéb hiedelemkörökkel való kapcsolata. A morfológiai elemzésből kiderült, hogy a hiedelemkör megkötött néhány alafunkciót, és állandósult néhány olyan epikus klisé, amelyre a hiedelemmondák ráépülnek.

Szükséges viszont arra is kitérni, hogy a hiedelemkör az affinitás törvényének hatására milyen hiedelmekkel alkot alkalmi vagy lokális kapcsolatokat.

A román pap alakjához legközelebb áll a boszorkány, a varázsló, a javasasszony. Ez utóbbi személyek szintén emberfeletti, mágikus erővel rendelkeznek, s hozzájuk is hasonló esetekben fordulnak segítségért. A tehén tejének visszahozása, a visszajáró szellem, a tisztátalan eltávolítása, a szerelmi mágia az említett tudományosok hatáskörébe is tartozik. E lények nem rivalizálnak egymással, segítségük igénybevétele fakultatív vagy szimultán módon történik. A bajbajutottak esetenként hol paphoz, hol javasasszonyhoz fordulnak, hol pedig egyidejűleg veszik igénybe szolgálataikat. Ez utóbbi esetre a szövegkorpuszban több példát is találunk.

A hiedelemrendszernek a népi vallásossággal való összekapcsolódására nem ez az egyedüli bizonyíték.⁴² Más alkalommal is jeleztük már, hogy a köztudatban egyre több hagyományos hiedelemlény integrálódik a *tisztátalan*, *ördög* kategóriába. S e terminusok egyértelműen vallásos értékrenden alapuló klasszifikáció termékei (Keszeg V. 1994a).

⁴² A szerző 1998-ban fogalmazta meg azt a meggyőződését, hogy a hiedelem a népi vallásosság része (Keszeg V. 1999).

A pap és az említett lények hiedelemkörei azonban nem teljes mértékben fedik egymást. A pap hiedelemkörében például az állattartás mágiája mellett nem jelenik meg az agrármágia, mint a boszorkány esetében. Hasonlóképpen szórványosabb és redukáltabb a pap mantikus gyakorlata, mint a javasasszonyé. Továbbá, alapvető eltérés van az alkalmazott technikában. A pap a vallásos kultúra tárgyi elemeit és szövegeit használja fel, a boszorkány és a javasasszony pedig többnyire a mágia elveit, eljárásait, szövegeit és tárgyait. Hogy e viszony a továbbiakban hogyan alakul, melyik hiedelemkör milyen mértékben jut dominanciára, azt a kultúra organikus fejlődése dönti el. A mitológia alakulástörténete azt bizonyítja, hogy azonos funkciójú hiedelemlények nem maradnak meg hosszú távon egymás mellett, vagy funkciómegoszlás által specializálódnak, funkciókörük megoszlik, beszűkül, vagy pedig valamelyiküknek teljesen át kell engednie a terepet a győztes lénynek. A Mezőségen így hasadt a lüderc (ördögszerető és segítő) hiedelemköre két szférára, s önállósodott a *lüderc* (szerető) és az *ördög* (segítő lény) alakja. Hasonlóképpen van példa a sorvadásra. A romániai magyar nyelvterületen a magyar és a román vihardémon, a garabonciás és a solomonár egy ideig egymás mellett élt. Néhány évtizede azonban a kultúra ökonómiára való törekvése, s a román mitológia állandó hatása teljesen felszámolta a garabonciás hiedelemkörét (Keszeg V. 1994a).

A magia innaturalis művelése népi közösségben a javasember hatáskörében mentődött át napjainkig. A Mezőségen rögzített szövegek viszont azt jelzik, hogy az ortodox papok szintén alkalmazzák mind a halott-, mind a démonidézést és -űzést. Más alkalommal térünk ki arra, hogy a középkor során művelt fekete mágiának a Mezőségen milyen (szórványos) népi megfelelői bukkantak elő.⁴³

A kontaminálódás sajátos esetét bizonyítja egy nagysármási közlés. A cseberbenezés Erdély-szerte ismert hidromantikus tudakozódó eljárás (Keszeg V. 1992). A lopás utáni hat hétben a károsult ezzel az eljárással tudakolhatta meg a tolvaj kilétét. A szertartást az utóbbi időben egyre gyakrabban végzik a vasárnap délelőtti mise idején. Az említett közlés pedig arról tudósít, hogy a cseberbe töltött víz is a paptól származik.

E gondolkörben a román papról szóló szövegek két típusára szeretnénk még kitérni.

Az alakulóban (formálódóban vagy szétesőben) lévő hiedelemkörök gyakran termelnek konfúzt, besorolhatatlan szöveget. Ezeket a hiedelemkör regens elemének (esetünkben a pap alakjának) hiánya, valamely szubordinált elem domináns volta jellemzi. S mint-hogy a szubordinált elemek több hiedelemkörben előfordulhatnak, a szöveg megfeneklik két hiedelemkör határán, s hovatartozásának megállapítása problematikussá válik. Ezek a szövegek a hiedelemkör azon periferiáját alkotják, amely a működő hiedelemrendszeren belül a hiedelemköröket lazán egymáshoz köti, s közeget biztosít az elemek áramlásának. A román pap hiedelemkörének gazdag periférikus anyagából szemléltetésképpen egy olyan történetet közlünk, amely az epikumot a hiedelem szférájából profán szférába

⁴³ Az összefoglalás a *Mit hoz a tavasz? A szerepek differenciálódása a tavaszi időszakban* címmel 2007. április 24-én hangzott el Sepsiszentgyörgyön a *Szent György és napja a néphagyományban* című rendezvényen.

lendíti. A szövegformálás során a hiedelemmondát létrehozó centrifugális erő megszűnik, a centripetális erő egy más centrum felé sodorja el a szöveget. (Előzmény: a faluban törvénybe ütköző dolgot követtek el.)

S akko réáfogták V. B.-ra. Igaz, így vót, te P.? P.: – Há hogyne. S akko a felesége hozzáfogott böjtölni, hogy az Isten derítse ki, hogy ki vót. S kihozták a kutyát. P.: – A nyomozókutyát. Aztán a kutya elment ehhez a családhoz. Kapart az ajtón, hogy nyissák ki. Mikor kinyitották az ajtót, csak bámult a kutya, nem ugratt reá egyikre se. S akko aztán kiderült más évre, a fiak, a középső fia, valahol ismét lopott s... – Megfogták s akko bévallotta, hogy bément oda a verondára s levetkezett. [A kutya ezért nem tudta követni.] – Igen. – Sze szinte mi is nyavalyát kaptunk. Tetszett látni, hol lakunk. Ahogy jött, végig a kerteken, feljött nálunk is alol a kertig. Úgy adta az Isten, hogy nem jött fel, hát nyavalyát is kaptunk volna, ha a kutya feljött volna. S aztán meggondolta magát s ment a V. B.-hoz. Úgyhogy nekifogott böjtölni, misézni s aztán kiderítette az ártatlanságokat. Meg is hótt az a B. Nem is csodálom. (MD, 60 és 70 éves nő, 1994)

Az előzőekben többször szó esett arról, hogy a román pap megítélése nem egységes. Azon túl, hogy helyeslik vagy ellenzik ténykedését, igénybe veszik vagy nem szolgálatait, a róla való beszélés egy más magatartást is feltár. A kultúra alakulásának egyik szabálya az, hogy tartalmi, formai sajátosságainak „felfutása” után kitermelődik annak paródiája. A paródia kétségbe vonja az értelmezés, az értelmezés (statisztikai-formai-szerkezeti) megformálásának egyedül helyes, érvényes voltát. E jelenséggel ritkán ugyan, de a román pap hiedelemkörének gyűjtése során is találkoztunk. Az alábbi történet a hiedelemmondák hangulatteremtésével, epikus sémájával indul, s végül papellenes csattanót kap.

Miko az emberem beteg vót, tényleg akko rosszul vót. Na, menjünk, menjünk Cristurenibe a kălugăr paphoz.⁴⁴ Lássuk, mit mond az.

– Melyik Cristurenii?

– Kolozsvártól még 13 km felfelé. Kellett menjünk a kurszávol.⁴⁵ S elmegyünk egy másik asszannyal, annak is a léánkájo...

– Hamarább az én emberem vót. Hamarább ő vót.

– S kellett vinni egy csukat,⁴⁶ egy fekete csukat. S akko elvittem én.

S ő maradott, S. az emberemme, s elmentem én avva az asszonnya. Má miko ementünk, meg is mutassák, hogy itt lakik. A főtértő nem messze lakott ez a pap. Na, menjünk bé. Ha má pap vót, én bémentem nyugudtan. Nem féltem. De előttiünk vót még kettő. Mind innét Szovátról, azak is elmentek. Az, akinek vót ura, de jártok fére más emberre. Nem elégedtek meg az ők urakka. Azakat összeszidta. Hogy tük, a kurvák, jöttek ide, hogy én tegyelek rendbe, igazítsalak meg, amé tük kurvák vatak. Na most né, pucoljatak ki a házbo. Na, mejek én, s azt mondja nekem, neki ott vót az ágyo, ült az ágyon. Jó hosszúra vót az asztal elöl, s küdett, hogy üljek le a székre. Ahogy mentem,

⁴⁴ călugăr (rom.) – barátpap.

⁴⁵ cursă (rom.) – autóbusz.

⁴⁶ tyúk

lehet, nézett utánam, egy fazék vót az ölibe, tollú, s a tollúba tojások. Azt a tollút ott a tojások közt mind tépte. De a fejit nem emelte fe, hogy nézzem ingemet. S úgyhogy tényleg, nem tudta, magyarázzo nekem, ahogy a tyukat elvette, amit kellett hogy hozzak, hogy: – Magának a férje nagy beteg. Mondam: – Igaz. Az mondja...

– Nem könyvben nézte?

– Nem, abba a fazékba, amelyikbe tépte a tollút. S azt mondja: – Van magának sok gyermeke. Mondtam: – Van. Azt mondja: – Van lányo is. – Van. – De a lányo má 15 éves. Mondam: – Nem igaz. Így né még az ujjamma rá is mutattam: – Nem igaz. Most – mondam –, hazudatt, má csak ötéves a lányom. Azt mondja, ingemet összetévesztett. S azt mondja: – Én magának nem tudak mondani semmit. Mondam: – Miért? – Azé, me maga nem hiszen bennem. – Nem is hiszek. Ha így beszél, hogy higgyek?! Azt mondja: – Egész nyugodtan menjen dógára, me nem tudak mondani semmit. Semmit, semmi. Me aki nem hisz, csinálhossák akkáhogy meg, ha az ember nem hisz, nem fog. Egyáltalán. Ha boszkányitura,⁴⁷ akárhogy legyen, nem fog hozzájo, ha nem hiszen. Mondták, hogy ez abból élt. Hozta bé a tyukakat, récéket Kolozsvárro s adta el. Akik ott vótak, szovátiak, mindegyiknek mutattam: – Na lássátok a cristuren-i papat. (SZO, 53 éves nő, 1994)

Adattár

1. A pap erejét fitogtatja (imádkozással fát kiszárit)

(1) Megint tudak egy esetet. Leánka vótunk és pünkösztö, vagy miko szokták kivinni a képeket, ezeket a szentképeket. És lementek ide, nem hiszem, hogy maga tudja azt az idős papat. K., vaj melyik vót az, az erős hitű papnak tartotta magát. Akko innnen vitték a vizet, ahol van ez a kút né, most is megvan. Onnan vitték ők cseberrel vaj kantákkal, az asszonyok, me nagy aszály vót akko is. Kivitték a szentképeket, onnan vittek egy-egy kanta vizet. S ő akkor meglátta, hogy mennyi fűzfa van ott. S ahogy mentek arra, azt mondja: – Hiszitek – me a román pap azt mondta, hogy milyen nagy erővel járnak ők, a román papok –, hogy ez a fűzfa elszárad? Azt mondják, hogy letérdelt és imádkozott, a nép ott volt körül, s annyira imádkozott a pap, azt mondják, hogy ő tartott ott egy prédikációt, egy misét, s miko visszatértek a kúttó, már a fűzfának le vótak hajolva, lankadva... nem száradt el teljesen, de élet má nem vót a levelébe, s le vótak lankadva az ágai. S valamennyi idő múlva elszáradt teljesen. (MB, 55 éves nő, 1994)

2. A pap bosszút áll az őt ért sérelemért (ember halálát okozza)

(2) Itten vót Szováton egy pap, és bezárták még a templomajtót is, hogy ne tudjan oda bémenni. Az én bácsámnak vót egy olyan lakatja, hogy azt senki ki nem tudta nyitni. Azt kérték e. Bézárták, hogy ne tudjan bémenni még a pap se. És el kellett menjen a pap, elüldözték. De azak, akik elüldözték nem hatták nyugtan, meghaltak már. Azt mondják, na ez is abból, ez is abból halt meg. Akkor hirtelen. Azt mondta a pap: – Na, megemlegetitek. Aztán mind meghaltak.

– Azé, me az a pap nem akarta azt, hogy a szentképek legyenek a falon. Le akarta venni a szentképeket a falról. S azak nem akarták. (MSz, 63 éves nő, 1994)

3. A pap lányokat keres, hogy férjhez adja őket

(3) Az a kócsi, egy román papnak aki azelőtt vót, mind ott vót a felesége a faluba. S amég itt vót, eljöttek, valami papi gyűlés vót. Azt mondta nekem az anyósa, román asszony, de jóhiszemű, egyidősek vagyunk, aszonta, hogy átment a papilakról az anyósához. A kócsi pap. Má az asszony egyedül lakik, mind

⁴⁷ boscănitură (rom.) – boszkonya, rontás.

én, sok szobái vannak. – Da mai vin domnișoara aici la dumneavoastră?⁴⁸ Má, kovártélyba jönnek még kisasszonyok? Azt mondja: – Acuma nu sunt. – Da dacă vin, spune să vie la mine să le mărit.⁴⁹ Na érti eztet? Nekem megmondta az asszony. Még az asszony is szidta. Azt mondja: – Dă-l în sărăcie, popa așa grăește? Da el cum poate să mărite pe cineva?⁵⁰ Na. (SzM, 80 éves nő, 1994)

4. A pap bűnhődik / az átok a papra száll vissza, amiért ártatlan ember ellen végzett misét

(4) Eveszett egy háztó Földváron egy táblo szalonna. A harmadik-negyedik szomszédasszony mondta, híresztelte, hogy nálla a szénábo van egy táblo szalonna, látszik benne egy kutya fogainak a helye. A szalonmás asszony vót a pap mosónéja, a másik a pap tejesasszonya vót. A pap ahelyett, hogy kibékítette vóna őket, misét tartatt. A másodikban a tejesasszony letérgyepelt, az orrát lehajtatta a földig. Addig nem emelkedett fe, amég mindenki e nem ment. A mosóasszony azt hittem, hogy neki van igaza. A harmadik misén a tejesasszony megint úgy viselkedett. A misén beszaladt a kutya, ugatatt, háromszó körbefutatta a szószéket s kifutatt. Azt jelentette, hogy ő vót a tettes. A pap megzavaradatt, nem tudta, hogy mit csináljon, kiabált, dobta le a ruháit. Az emberek kellett lefoggják. Az Isten büntette meg, mer ő vót a hibás, amér nem békítette ki a két asszonyt, és a kutyát vitte eléje. (DT, 67 éves nő, 1971)

(5) Kentelkén, itt egy másik román faluba vót pap. Mondták, hogy megzavaradatt a léánya, me valami téves misét fizetett valaki, és a papra fordult, és a gyermeke érezte meg azt a bűnhődést. (BE, 59 éves nő, 1994)

5. A pap kérésre a megrontott / kárt szenvedett emberen segít

5.A. Tanácsot ad

(6) S aztán megint fáj a lábam. Fáj a jobb lábam innen fennrő a farambó. Fáj, egész le a lábomig. Az olyan fájás vút, hat hónapig egy szemrebbenésig meg nem szűnt a fájás. Mintha tépték vóna ki a lábamat. S aztán vótak azok a nagy nyílások, s olyanko má nem is tudtam, hogy mit még csináljak. Akármerre mentem, evittek, sugaraszták. Lekencén a kórházba. Mind úgy fáj, mind úgy fáj. Hazajöttem a kórházból, álmodtam, hogy húsvét előtt. Húsvét előtt? Jól emlékszem, vagy húsvét után? Álmodtam, hogy a harangozó, akinek a felesége csinálta nekem a betegséget, öntött egy veder vizet félkörbe, hogy lépjek bele, hogy haljak meg. Ezt álmodtam. De nem én léptem bele először, hanem hajtottam a tehenet, egy ekkora vessző vót a kezembe, s hajtottam a tehenet, mintha most is látnám ezt az álmot, hogy belélepett a tehén s azután én. Pontosan úgy fáj a téhennek is a lába, mind ahogy fáj nekem. S ha én léptem vóna belé, meg is haltam vóna. S aztán a férjem, ha én ezt így álmodtam, elment a paphaz, az a pap Betlehenbe halt meg. Elment hozzá, s azt mondja a pap: – A maga feleségének nem az Isten adja a betegséget. A maga feleségének a föld istene csinálja azt a betegséget. Maga elhiszi, hogy vannak földistenek? – Ha mondja a tisztelendő úr, hogyne hinném el. – Vannak, azt mondja. De neki csinálva van. De menjen haza, én adak egy imádságot, magyarul adta, ezt az imádságot minden este mondja el. És adak három napi bötet. De ne egész nap. Na, gyon le van gyengülve. És a felesége jobban lesz. A maga felesége pünkösztre fe fog kelni az ágyból. S amiko szolgálta a miséket, hogy én böjtöltem, olyan rosszul voltam. Ehhez ennyit.

– Hogyhogy földi istenek?

– Ezek rossz emberek. (SzM, 62 éves nő, 1994)

(7) Ment az erdőbe egy lőszékérrel. Miko beérnek a kalugerhez, fogadja őket a kaluger, egy szakállas idősebb ember. S elmondja Sz. bácsi, hogy né már mióta nyomorék a felesége, deréktól lefelé, azt mondja, béna. A kaluger elévesz egy nagy könyvet, forgat, forgat, megnézi, s azt mondja: – Hallgasson ide jóember. A maga felesége meg van csináltotva s vízre van dobva. Soha az életbe lába többet nem lesz. Ez így marad, ahogy van. Elélhet nyolcvanéves koráig, nyolcvanöt, de ez a lába soha többet nem lesz. Ne is vigye sehová. S így szépen hazahozta, s akkor az öreg megcsinálta a végrendeletet. Mindent a mostohalányára iratatt. Mindent. Házot, bútort, mindent. S letették a törvényszékre a végrendeletet. (TO, 65 éves nő, 1982)

⁴⁸ Még jönnek kisasszonyok ide magához?

⁴⁹ – Most nincsenek. – Ha jönnek, mondja, jöjjenek hozzám, hogy adjam férjhez őket.

⁵⁰ Hagyd a szerencsiába, a pap ilyent mond? Hogy tudjon ő férjhez adni valakit?

(8) Na most ebbe a faluba megint vót egy asszony, vót annál a bonci papnál. Az is megjárta a békával. Azt mondja, hogy vasárnap vót a faluba, és hazament este, letette a ruháit, az asztalra tette az első szobába, és másnap elment, hogy tegye el. Hogy csináljon egy kicsi rendet. Hát, azt mondja, egy nagy béka volt. Megijedett, s kidobta az ablakan. Ha kidobta az ablakan, a fia beteg vót, a kórházba vót. Nem kapták a betegségit. Kapta magát, elment a bonci paphaz. S azt mondja a bonci pap: – Na, mi a baj? Kinyitja a prajilát: – Beteg a fiad – azt mondja. De nem kapják a betegségit, de mondd meg, hogy operálják meg a gyomrával. A te fiad – azt mondja – nem tud megházasadni – azt mondja –, de ha megoperálják, meg fog házasadni. Elhalad s meg fog házasadni. S elmondja, hogy mi történt a békával. – Jó, hogy nem ölted meg, mert megölted volna a fiadat. Na aztán elmegy a kórházba s mondja, hogy operálják meg a fiát. Jobban lett a fia. Azután meen egy szomszédasszan, hogy menjen bé hozzá. Egy nagy kígyó várto, hogy menjen bé az asszonyhaz. – Jaj mekkora kígyó, de nehogy megöld! Nem ölte meg, de elvitte aztán a kígyót. S miko visszament a paphaz, me visszament. Mind a ketten. Azt mondja: – Jó, hogy nem öltétek meg, me megöltétek volna a saját gyermeketeket. Mennek most is. De hogy hogy csinálják, én eztet nem érthetem meg. (SzM, 62 éves nő, 1994)

(9) F – A csordából eltűnt egy tehén. És miután eltűnt, köröztettem a néptanácsnál, a miliciánál,⁵¹ mindenütt. Ők értesítették az összes néptanácsot, a milicia is, a mezei milicia is. És senki nem tudott róla. S akkor eltelt öt hét.

N – Te hol vótál a papnál? Kócsan nem?

F – Kentelkén. Vót itt egy pap. Má nyugdíjas. Még él. Most Kócsan van. Aztán mondták az emberek, próbáljam meg, menjek a paphaz is. Szóval senki nem tudat semmit róla. S elmentem. Úgy fogadott, ilyen verándája vót, mint itt nálunk, kinyitatta az ajtót: – Na, ce-i baiu.⁵² Mondom neki, hogy eltűnt egy bihalyam. S azt kérdi, jelentettem a néptanácsnál? Mondom: – Igen. Vótam s köröztettem s kerestem. Össze-vissza. Azt mondja: – Ai vre-o şinere (?)? – Am. – Na, du-te acasă, că se găseşte.⁵³

N – Igen, de kellett bötöljél.

F – Nem. Nem. Hanem azt mondja, menjek haza, me a bihaly meg fog kerülni. Na hazajöttem, nem tölt belé egy hét, ecer jön a szomszéd faluból egy ember, ismerős vót, ő is tudta, hogy nekem eltűnt a bihalyam, s jön, pont szüret vót, s jövíünk haza a szüretéről, s vár itt a kapuba. S azt mondja nekem: – Măi P., hai să-ți spun o veste bună. Dai un aldomaş, dacă spui io o veste bună? – Da, cum să nu.⁵⁴ Na, s azt mondja, né megkaptam a bihalyadat. – Há hogy? Azt mondja, né vótam Betlehenbe, s Betlehenbe a vásárba, s akart venni két bihalyat, s amikor megvót a vásár, akkor azt mondta az embernek, hogy csináljanak cédulát, me ő cédula nekü nem hagyja. Me né a szomszéd faluba történt egy eset, s az nyomozva van. Azt mondja: – Na én valamit tudak errő a bihalyró. – Hol? – Gyere, me megmutatam az embert. Ement. S kerülő úton kezdte a dógot s az ember tényleg bevallta, hogy nála van egy idegen bihaly. S úgy derült ki, hogy a tehén elment innét s egész Betlehemig nem állt meg. S ott meglátto a csordát. A pásztor amiko látto, gondolta, a szomszéd községből jött, majd jön a gazdájó, s megkeresi. A legelső házhoz, amikor mentek bé, akkor a bivaly ment azokkal együtt. S mondja az embernek a pásztor, hogy biztos fog jönni a gazdájó, megy megkeresi. Most hová vigyem, me né, jött a csordábo egy idegen bivaly. Az ember beengedte s reggel mikor hajtották ki a csordát megint kiengedte. Ez így ment öt hétig. Este kötötte be, reggel engedte ki. Öt hét után gondolta a pásztor, te, mér hagyjam én a bihalyt, me hozzám jött a csordábo. S vette a bihalyt, megkötötte s elvitte. S amikor elvette, ez az ember elment s jelentette a néptanácsnál. S akkor a néptanácsnál elővették: – Te, nálad öt hétig vót egy idegen állat, te mér nem jelentetted? Te nem tudod, mi a szabály? S az ember megjed, s így derült ki. Akkor az öregasszony azt mondta: – Na lássátok, a Jóisten derítette ki.

N – Mi úgy hittük, hogy tényleg a papok.

F – Annak tulajdonítottuk, hogy így derült ki.

– A papnak kellett fizetni?

F – 25 lejűt adtam. (CT, 71 éves férfi, 66 éves nő, 1994)

⁵¹ miliție (rom.) – rendőrség

⁵² Na, mi a baj?

⁵³ Van egy (?)? – Van. – Na, menj haza, mert megkerül.

⁵⁴ Te P., gyere, mondjak egy jó hírt. Fizetsz áldomást, ha mondok egy jó hírt? – Persze, hogyne.

(10) Tudja, hogy jártam, most úgy tizen... Nem hazudak. Dógaztam a porcelángyárbo 31 évig. Vót iparam, fél norma. Építettem itt fenn. Há sár vót az Ajtanyi utcán, nem vót járdo. Jövek a léányommal 11 órakko, a gyárból. Azt mondja, menjünk itt a temetőn, nehogy ne lássunk, belélépünk a vízbe. Hát mikor ott vagyunk a kanyarba éppen, én nem figyeltem. A lányom azt mondja: – Édesapám, né egy magos ember. Mondam: – Hallgass, ne beszélj hülyeségeket. – Nézd csak meg. Hát ő megfordult s efutatt le. Én megállottam, s nézem, ki lehet az. Há kérem szépen, ahogy én mentem, ő jött. De tudja, milyen cilinder kalapja vót? Magas vót, négy méter. Ilyen nadrágja vót, buggyos vót, vagy hogy mondják. Lefutattam a sarakig, menyek a léányomhoz, kötem a vejemet, mondam: – Gyere, kelj fe. Ő nem men, azt mondja, nem men sehová. Aztán mentem én, a kutyák ugattak itt korán, mondam a feleségemnek, én regge kelek fe korán. Korán, amíg nem járnok. Menyek, lássom, hogy milyen nyom vót az. Tudja hát, kérem, miko jövek ott fe, megálllok, hol megállott, nézem, mind a lónak a patája. Érti. És innén az útbó ment egy sírig, a sírnál ott a patanyom, ott már eltűnt.

– Lyuk nem volt?

– De igen, vót egy lyuk. Na, mondam a feleségemnek, látod. Vót a román pap. Itt. Nagyan rendes ember vót. Olyan rendes ember vót az az ember, úgy köszönt az utcán kérem mindenkinek. Temettünk egy szegény embert. Alig vótak vagy hárman. Mondom neki: – Domn pârinte dragă, aş avea să vă spuie ceva necaz.⁵⁵ Na, azt mondja nekem: – Hai să mergem aici, să nu ne audă nimeni.⁵⁶ Na, féreléptünk, s mondam: – Uite, ce-am pătit și cum a fost. – Când a fost? – Zic că vineri, la unspe și vo un sfert, douăzeci. – Na auzi, domnule dragă,⁵⁷ nekem van egy könyvem azt mondja. Nekem van egy könyvem, elmeek s meg-nézem. Hány óra vót? Mondam. Pénteken éjjel vót, fél tizenkettő felé. – Unde ai umblat?⁵⁸ Mondam, jöttem a gyárból a léányommal. – Ő is látto? – persze, hogy látto. A léányom vette észre. Na, azt mondja: – Măine sau poimăine viu și vă spuie.⁵⁹ S jött a pap, oda haza hozzánk. Na, azt mondja: – Ai avut noroc, că n-ai avut legătură cu el și n-ai vorbit cu el, că ăla hăl necurat o fost.⁶⁰ Azt mondja, ettől az órától eddig jár.

– Akkor ez azt jelenti, hogy minden este jár?

– Azt mondtá, de la ora cutare, la ora cutare umblă.⁶¹

– Hány évvel ezelőtt volt ez?

– Vagy tizenhatal?

– Ez volt az egyedüli ilyen eset? (TO, 70 éves férfi, 1988)

5.B. Mise / előírt böjt által segít

5.B/a Eltávolítja a visszajáró halottat/tisztátalan

(11) Az unokatestvéremmel is megtörtént. Az édesanyja meghalt, és jött hozzá egy este. Miko sötétetett bé. s vót két fia s a férje, és tartották, és nem bírták tartani, olyan erős vót, hogy menjen ki hozzája. És az ablakra tettek sötétítőt, és mégis látta. – Hagyjatak ki édesanyámhoz, me nézd meg elhúzta a sötétítőt, és mind csinál a kezével, hogy menjek ki. Még édesapám mondtá, hogy egy este ő is ott volt, s tartotta I.-t, me így hívták az unokatestvéreket, és azt mondtá, hogy olyan erős vót, hogy nem bírta tartani. S elment édesanyám, és mondtá neki, hogy menjenek el a paphaz. Mátéba. Nem akart menni. Azt mondtá: – Mié hogy menjek, milyen jól minden este jön édesanyám, és látom édesanyámat. Aztán csak levitték. S olvasatt neki a pap, s azután nem még látta többet. Na de jött minden este jött az ablakhoz, vagy ha ment ki, kint vót. Muszáj vót, hogy menjenek vele ki. (BM, 64 éves nő, 1994)

(12) Én voltam. A férjemmel. Neki meghalt az édesapja. Őtet tényleg hogy megkísértette a tisztátalan. Az édesapjának itt vót a marhájok nállunk. Hatalmas marha. S minden reggel az apja itt vót, és nagyon szerette az apját. S olyan hirtelen halt meg. Vittük Besztercére, s a mentőn meghalt. Miko fellépett a mentőbe, meghalt. Miko megérkezett, megszeppent, meghűlt a vére. Azt állapították meg az orvosok is. Annyit

⁵⁵ Tiszteletes úr, drága, el akarnám mondani a bajomat.

⁵⁶ Gyere menjünk innen, hogy ne halljon senki.

⁵⁷ – Mikor volt? – Mondom, pénteken, negyed tizenkettőkor, tizenegy húszkor. – Na, hallja, drága uram.

⁵⁸ Hol jártál?

⁵⁹ Holnap vagy holnapután jövök s megmondom.

⁶⁰ Szerencséd volt, hogy nem volt semmilyen kapcsolatod vele, és nem beszéltél vele, mert az a tisztátalan volt.

⁶¹ Ettől az órától eddig az óráig jár.

jártunk orvosná, de nem tudtuk megmenteni. Három hét alatt annyira legyengült, hogy olyan lett mind az ujjam. Azóta egy kicsit idegesen is maradt ő. Mert mondom, nagyon rosszul volt. És szerencsére megmondott mindent. Akkor is voltak az állatok. Elmentem fejni, és kijött fejni reggel. Olyan 5 órakor kelt fel. S kimentem én is fejni, me úgy vót akkor két darab marhánk. Mondom neki: – Miért sírsz, te? Hát azt mondja: – Apu most kelt fel innen mellülem. Mind egy hideglelés átment rajtam is. – Há hogy kelt fel apád, ha meg van halva? S akko má láttom, hogy baj van. Nem mondtam senkinek semmit. Megfejem a tehenyet, kijöttem. Annyira legyengült, egy csésze vizet nem tudatt tartani a kezibe. Ejtette el. S ő nem gondolt arra. Elment, mer akkor még nem vót a kismalom nekünk, ide a szomszédba a malomba, s a testvéreinek, hozzon át két véka kukoricalisztet. Összerogyott a zsák alatt. Hozzáfogott sírni. Hát ami búza megfordult a hátunkon. S a hátán neki is s a léányomnak is. De akkor mondom két liter kukoricalisztű összergyogyott. Te Istenem, Jóistenem! Há, azt mondja, 50 kilós, 60 kilós zsákokat vittem s nézzen oda, nem bírok el 20 kilót. Vagy 25 kilót elhozni. S akko észrevettem, hogy ő annyira el vót keseredve. Miért? Mondom: – Há mégis mit látsz te? – Há apu minden reggel mellettem van. Jaj, jaj, na itt baj van. Akko úgy kerültem a román papház. Az a M. vót, egy fiatal...

– Itt vót?

– Itt vót. S akko elmentem a román paphoz s elmondtam az esetet. – Jaj, așa-i de rău I. bácsi, da de ce n-ai venit până acuma? – Da pentru că n-am știut.⁶² Na. Eljött és meglátogatta, s akkor azt mondja, semmi baj, nála, azt mondja, nagy baj van, s elmondott mindent, hogy mit látott és hogy. S akkor eccer azt mondtá, hogy lássó, hogy viszik a kapukat a szövetkezet irányába. A kapukat. Há mondom, hogy vigyék a kapukat a szövetkezet irányába. Ha te olyan beteg vagy, hogy vigyenek hogy cementet csináljanak. Hát ez nem igaz. Me ötöt a tisztátalan hívta ki. De én nem engedtem kimenjen. Mondom: – Semmit, neked bent van a maradásod. Sem az állatokhoz nem engedtem, én mentem reggel és elláttam őket, fejtem. Nehezemre vót, de többet nem engedtem. Láttam, hogy baj van. S akkor a tiszteletes úr is megmondta, hogy amit fordított és olvasott, és böjtöltem, s nem volt szabad kimenni. Könnyen megölhette vóna a gonosz lélek, hogy ő kiadta, hogy mi van vele. Na, akkor mikor a román templomba felmentünk, a román templomba vitt be, s ahogy mondtá a román pap, még bennem is, gondoltam, úgy éreztem, mintha valami ment vóna ki. De tiszteletes úr, mondam, annyira folyt a víz azon az emberen, mintha patakba folyt vóna. S imádkozott. S egy olyan nagy könyvből olvasott. S aztán elévette azakat a mit tudam én, Sitania lui Măria și Vasilie. Na, mikor a tiszteletes úr, láttom, hogy N-en átugrott, azt mondja: – E. néni, én pentru I. bácsi orice fac, da mai este încă un preot, amândoi să facem.⁶³ Vótam Kentelkén, vót egy idős pap. Annak is megvan az a könyve. S abbó. Mind a ketten eccerre. I. bácsival baj van. Azt mondja, hogy menne hamarabb, hogy ne gyengítse le annyira, hogy valami történjen. S akkor elmentem oda. S mondam, hogy átugrott, me azt mondja: – E. néni, și eu am om... (?) și eu am copil acasă.⁶⁴ Tudja, hogy van, valami átkokkal van az ők nagy könyvük. S azakan átugrott belőlük, látta, hogy olyan súlyos vót, amit tudta ő, kihagyta belőle. Mondam, hogy mik vannak abba, őrizzen meg a Jóisten. Őrizzen meg a Jóisten. S annyi vót. Eljöttem haza, felvette, inget és gagyát vittem, egy olyan rövid gagyát és inget vittem neki s egy zsebkendőt, azt hiszem. Három darabot. Odaadtam neki a zsebkendőt, inget és az én emberem megvátozott.

– S ő nem kellett, hogy ott legyen?

– Nem, hát ő az ágyba vót, nem mehetett ki. Én nem tudtam, hogy mentem vóna, elmentem vóna ahhoz a paphoz. Na én még böjtöltem is. Nem tudtam, mi és hogy van. Amég aztán elmondta a tiszteletes úr. Mondom, hogy vótak ilyen esetek.

– A böjtölés hogy vót? Hetente egy nap?

– Dehogy hetente egy nap. Három naponta. A keddi napot, úgy mondták, hogy az irigyek napja, a szerda és a pénteki nap. Me a szombat, az a halottak napja, úgy mondják ezek a román papak.

– A szerda kinek a napja?

– Úgy mondják ők, ezek a böjtös napok.

– Egy héten három napot?

– Igen.

– Semmit nem volt szabad enni ezeken a napokon?

⁶² Jaj, annyira rosszul van I. bácsi, miért nem jött eddig? – Mert nem tudtam.

⁶³ I. bácsiért bármit megteszek, de van még egy pap, csináljuk mind a ketten.

⁶⁴ Nekem is van emberem... (?) Nekem is van gyermekem otthon.

– Há, tiszteletes úr, egészen estig kellett tartani. Nehéz böjt volt. Amég a csillagok feljöttek. S akkor megettem egy szelet kenyeret s egy pohár vizet ittam. Annyi vót. Mert súlyos vót. Hogyha könnyebb az eset, akkor csak délig tartsa az ember. Akkor úgy őrizkedik, nem eszik zsíros ételt. Imádkozik.

– Ilyenkor még az állatnak se volt szabad adni?

– Nem. És nekem muszáj vót, me nem vót kinek. (MB, 55 éves nő, 1994)

(13) Ez megtörtént, megtörtént épp velem. Mert a férjem meghalt... Hát meghalt a férjem, és nem tudtam annyi bátorságot venni, hogy a lakásba bennlakos legyek, hogy bennlakjak. A féléstő, a féltségtő. S így történt, hogy mint máma eltemettük, másnap a rokonság segített hererakodni és minden, na, elhordoztunk a szomszédokba, kitől mit kértünk. És vót két szép süldőm, s nem tudtam gondviselni a féltségtől, mert nem tudtam bennaludni a szobában. De persze nem láttam semmit se. Felmentem a csentrubá⁶⁵ alunni a leányomhaz. És na mi legyen, hogy legyen? Na, mondam, itt hagyam a szép kicsi lakásamat, vagy, mondam, csináljatak vele amit akartak. S ez úgy történt, hogy fenn a leányamnál egy éjjel arra ébredtem meg, hogy hallok egy nagy zenezőt. S én hama-hama felszöktem, kinyitám az ablakat, de álmamban. Mikor kinézek, a férjem. S a férjem avva szólított meg, hogy mér engedtem meg a muzsikaszót. Persze, az én férjem hívó vót. Jehovista hívó vót. S ő engemet evve nagyon-nagyan megátkozott, hogy így mondjam, hogy ne engedjek meg muzsikaszót az ő temetésin, a virrasztójába, hanem hívők temessék őtet. S én eztet megszegtem. S a férjem annyira megharagudt ream, lehúzta a cipőjít, fogta így, s engemet szemközt vágott. S akkor én is hamar mintha lett vóna cipő a lábaman, s én is visszavágtam. S mikor én visszavágtam, én már az ágyban vótam. Itt torkan vótam fogva. Már nem tudtam szóhoz jutni, annyira fojtogatatt, hogy már magaman kívül vótam. Akkor én a nagy hareba elkaptam a kezit. Bocsánatot kérek, hogy kifejezzem, így az ujját bekaptam a számba, s leharaptam az ujját. S az ujjá bennmaradt a számba. Én többet őt nem láttam. S én avval a nagy kinnal maradtam. Reggel amikor felkeltem, a párna a fejem alatt víz vót, bendő. Ettől a perctől nekem kerek hat hónapig nyugtam nem vót. Papokhaz kerültem, szógálatot kellett csináltassak. Akkor otthon mind ahogy így nevezik a románok, olyan fészteniát,⁶⁶ e kellett vigyem a papot le a lakásomra, kiszentelte a házat, de nekem mégse vót ez kielégítés. Nem vót nyugvásom, pihenésem kerek hat hónapig. Annyira elsoványodtam, tönkrementem, hogy nem lehetett az arcomra ismerni. Minden éjje, minden éjje kétsze-háromszó megjelent. De olyan küszködésem, hogy azt nem tudam kifejezni. S mindenkinek sírtam e, hogy né mi történt velem. Kérdezték: – Nincsen fátyla, szemfedele. Mondam: – Van. – Na – azt mondja –, vedd elő a szemfedelit, tedd réá a személtapátra, gyujtsd meg, füstöld meg magadat velle. Akkor én, regge annyi erőm nem vót, hogy az ágyambó fekeljek, mondam a leányomnak, hogy vedd elő azt a szemfedelet, és gyútsuk meg a lapátan, s álljunk réá mind az egészen, s füstöljük meg magunkat. Akkor felkeltem az ágyból, fogózva, ementünk a szemfedéldarabhoz, megfogtuk, rátettük a lapátra, meggyutattam. S az nem akart elégni, tanár úr. Egy alak alakult ki abból a hamvból. Abból a fekete hamvból. Hol alak, szem alak, száj alak, váll alak, fej alak alakult ki, percenként, ahogy az égett e hamvái. Annyira meg vótam attól iszonyodva, tönkrementem, nem tudtam magamnak erőt adni. Kerek hat hónapig. Annyira legyötört, annyira tönkrementem. Mindenkinek meséltem el az álmat. Azt mondták, ameddig én a lakásba nem megyek vissza lakni, addig békét nem fog hagyni. Amíg nem fogadam vissza a lakásamat. Mert azér haragszik, hogy megtagadtam a lakásomat. S mért nem háltam a lakásba. Aztán hat hónap után jöttem úgy ahogy helyre. Hat hónap után, szégyelem is kifejezni, megtagadtam a gyászt. A fekete ruhát nem vettem le, de már felvidultam. Annyira kikapcsolódtam ebből a küsködésből. – Akármelyik román pap vállalkozik erre? – Persze, akármelyik román pap. Persze, aztán kellett neki mondanom mindent, mert kérdezte, hogy mit látak? Zörög a bútor, csörömpölést, vagy az edények? Vagy jön be, és kérdez valamit. Vagy mit? Hogy ő miről csinálja a szógálatot. S aztán így, hogy mikor a harmadik szógálatot csinálta a román pap, még ott abba a szent helybe is, a pap mikor engemet letakart avval a palásttal, s az a biblia a fejemen, s mondta, hogy mondjam az imát, csorgatt a nyálam, ömlett a könnyem. Mintha elszorította volna valami a torkamat, nem tudtam az imát elmondani. Annyira gyötört akkor az a rossz szelleme, hogy nem akarta megengedni, hogy végig elmondjak egy imát. (TO, 65 éves nő, 1994)

⁶⁵ centru (rom.) – központ

⁶⁶ feştanie – szentelés

5.B/b Beteget gyógyít

(14) Még vót itt Kékesen is a pap, az öreg pap. Az öreg paphaz ha menté, megfordította ő is.

A pap rajtam is segített, tudjátok meg. Ecce 8 hónapon keresztü feküdtem ágyba. Le vótam bénulva. Akkor az pendely vót deréktő le és ing. Nagyanyám, mer anyám meg vót halva, bevitte a pendelyemet s az ingemet a paphaz. És kilenc napot böjtöltek, összegyűlt az egész család, és én lábra álltam. A pap imád-sága által. Ez igaz volt. Öreg pap volt. Én nem tudtam semmit, én a halállal viaskodtam, úgy le voltam gyengülve. (VE, idős nő, 1994)

(15) [A fia] Egész éjjel húzott, hogy hal meg. Mára jöttem az orvostól, hónap kell menjek vissza. Mondta a doktor, hogy nehogymeg próbáljam, hogy a gyermek otthon meghaljon, miko látom, hogy rossz-szul van, menjek vissza. Éjjel, egész éjjel húzott, nem aludt, olyan 6 hónapos volt. S menjünk vissza az orvoshoz. Azt mondja, hajnalba gyalog mentünk be Kékesig, azt mondja nekem a doctor: – Știe Dumnezo, ce să mai fac cu el.⁶⁷ Má nem még tudja, mit csináljon. Akko mintha valaki mondta vóna. A bábaasszannak mondam onnan a faluból: – E. néni, mondam, tudja, hol lakik itt a román pap? – Igen – azt mondja, itt a sikátorba. – Nem jön, menjünk hozzájo? S elmentünk, tiszteletes úr, de az magyarul is tudatt. Azt mondja, legyen hitünk, imádkozunk. S na elkezdett olvasni neki, olvasatt, olvasatt, imádkozatt azután magyarul is. A gyermek annyira sirt, hogy folyt a papról a víz. Azt mondja, ne aggódalmaskodjak, ne izéljek, hogy sír a gyermek, azér tud imádkozni, azt mondja. S azután elkezdett magyarul. Ha mi nem érjük, hogy mit imádkozott románul, ő tud magyarul is. Imádkozatt magyarul is. S tiszteletes úr, ahogy kijöttem a paptól az útba, elaludt a gyermek. Addig nem aludt öt percet. Öt perc alvása nem vót. És kiértünk az útba, elaludt. Ez úgy vót, szomba délután olyan 4–5 óra. Azt mondta a román pap: – Să vii și la biserică. Da când vezi că ies oamenii din biserică.⁶⁸ Hogy ne... S avval a gyermek elaludt. Egész éjjel aludt, egész nap. Egész olyan tájig, amég vótam a papná vele. Addig meg se ébredett, tiszteletes úr. Na és elmentem a templomba. Amiko kijött hogy olvasta a bibliát, hogy menjek oda elejibe. Akko a köntösit rátette a gyermekre, megsúg-ta: – Lásza – azt mondja –, hogy használt, hogy imádkoztunk érte. De azé maradjunk benn a templomba utoljára, azt mondja. Maradjunk a templomba. Levetkeztettük, tiszteletes úr, purdéra. S olyan nír-rel,⁶⁹ olyan olajjal megkente a gyermeket a tetejítől a talpáig, a tenyerét mind-mind. És nem ébredt fel a gyer-mek. És elmentem vissza a kórházba vele. Délután felébredett. Vigan. Semmi baja nem vót, tiszteletes úr. S hazajöttem vele. S meghattam a testvéremnek, R.-kának, hogy varrjan neki inget, me mikorrá jövünk, meg lesz halva. Úgy volt. (MB, 64 éves nő, 1994)

(16) – A betegekkel mostanában paphoz mennek-e?

– Én vótam most, hogy beteg vótam. Nem vótam én, hanem a léányom ment el. Hogy leestem a diófárról...

– Leesett Zs. néni most két éve egy diófárról.

– Én nekem annyira fájtt itt, látszik is, még meg van ütve, egy kis csomó van. Bévittek a kórházba, én nem tudtam hallgatni. Csak kiabáltam s jajgattam. A fájdalomtól. Ahogy mind bémunva vót a szemem, me megüttem egy kicsit a kisagyamat is, s mind mondták: – Mé nem nyitad ki a szemedet? Nem tudtam ki-nyitni. Megfogtak, hogy vigyenek, né nyissa ki a szemét, nyissa ki. Annyit kiabáltam. – Hallgassan, mámi, me itt a kórházba sokan vannak. Is vannak betegek, akik pihennének. MÉR csinál úgy? Hát én nem bírtam a nagy fájdalomtól. S közben úgy ahogy állottam ott, még most se képzelem magamat, hogy a kórházbo le-hettem vagy a menyemnél vótam. Ott láttam a sarokba egy lámpát. És az a lámpa mind égett. Hogy égett, mindha a függönyből mind csinálták a pászkát.⁷⁰ Szoktam én csinálni ezt a peracet, a pászkát. És ahogy... mondam: – Óltsátok el azt a villanyt, ne mind süssétek azt a peracet, mert én égek el egészen. Nekem égett el egészen itt né hátul. Mondam: – Ti csináljátok a pászkát, adjátok el, s csináljátok a pénzt.

– Zs. néni beszélt fére.

– Férebeszéltem, igen. S aztán na egy kicsit jobban lettem, s elhozatt a léányom ide Betlehenbe, me vótam a fiamná s aztán elhozatt Betlehenbe is. Mondam a léányomnak: – Te, kéne menjünk a paphaz

⁶⁷ Tudja az Isten, mit csináljak még vele.

⁶⁸ Gyere a templomba is. De akkor, amikor az emberek mennek ki.

⁶⁹ mir (rom.) – szentelt olaj

⁷⁰ pască (rom.) – kovásztalan kenyér, pászka

– mondam –, hogy olvassan nekem, mondam. Két éccaka nála is úgy kiabáltom. – Édesanyám, édesanyám, alol is vannak, fejl is. – Mit csinálnak? – Restellem, azt mondja. – Fiam, mit tudjak csinálni, nekem annyira fáj, hogy én nem tudak túrni. Hogy fáj, vagy nem vótam én jól, a fejem, nem tudam. Elmentünk, elment a paphoz, s fizetett misét.

– Melyik paphoz?

– Betlenbe. Az állomás utcába. Ott lakik, az mondta, az állomás mellett.

– B.-nek az apósa.

– Minek is hitták? Tudtuk a nevét. M.?

– S mondam a léányomnak: – Te fizettél misét, de nem egyet kell fizetni, me három misét. Én úgy tudom, három mise kell egy imához. S aztán elment is még fizetett. Megmondta a papnak, s csinált három misét. S ahogy elmentünk a paphoz, s imádkozott, kit iccaka kiabáltom, s többet nem még kiabáltom. Többet nem még jajgattam úgy, ahogy jajgattam. Me megmondták a szomszédak, jaj, azt mondja, találkozott a szomszédasszanya I., a léányom, s: – Mi van itt nállatak, mi vót az éccaka? Azt mondtam a férjemnek, jaj, istenem, az a férfi mit tud csinálni avval az asszannyal, annyira jajgat. Ó azt hitte, hogy a feleségit veri. Nem tudta, hogy én ott vagyok, ingemet elhoztak oda. – Nem – azt mondja –, idesanyám beteg és az. Két éccaka úgy jajgattam. S akko többet, hogy a papnak elmondtuk, nem. Azt mondta: – Doamnă – má ezt I.-nek mondta –, ruga lui Dumnezo mare. Și pești toți... hogy el tudja... (BE, 76 éves nő, 1994)

5.B/c Rontást visszafordít

(17) Ezek a románok sok mindent tudnak.

Hanem betegségbe én is szenvedtem. Mi okból s mi által, nem tudom, mert a léányom férjénél vót, annak annyit mondott egy román pap, hogy úgy akarták, hogy elválasszák a... mer román férje van... a léánt a férjítő. Szóva irigységből, nem tudom, milyen formábo. Na. Mi csináltak, mit nem, elég az hozzá, hogy rám esett a nyomorúság. Nem felejttem soha, jöttünk egy kékesi vásárból és valamit, mit tudom én, eladtunk, vagy hogy volt, az én léányom elmaradt, itt a férjével, nekik vót téve, dehát úgy sikerült, hogy mi jöttünk haza. Habá mi se vótunk akko olyan idősök. És eljöttünk, azt hiszem, tehenet vagy disznóva vótunk, tudom, hogy eladtuk, s aztán I. megivott egy sört, és: – Gyere, menjünk szépen haza. S mikor ideérkeztünk haza, volt egy olyan öv forma, minden szín össze vót csavarva, piros, kék, sárga, minden, akko a férjem felvette, de én ecce belerúgtam. S ő elhajította. A hídról a kiskapuig. Úgy vót. Én belerúgtam, a férjem elvette s feltette. Eljöttünk haza, minden. Nem telt két-három napba, vót akko szilvánk. És az mondta: – Te E., annyira unlak, te el kell menjél a háztól. Há mondom: – Te I., mi... Ilyen idős korba? Há, gondolom, biztos ivott, vagy valami, abba az időbe nem ivott I. Vagy mi van veled, hogy menjek el a háztól. – Menjél, me nem kellesz. – Jól van, I. Mit tudjak még csinálni? A léányomnak vót kicsije, mit tudjak én csinálni. Má csak egy lot⁷² szilvánk vót. Két munkaerő. Egy csumó kukoricánk. Két helyt vót kukoricánk. Cukorrépa. Menjek el! Nem felejttem e soha, ez vót szeredai nap. Szereda, csütörtök, szombaton vótunk, vót egy bátyánk, segített. Vasárnap levágtam egy csirkét, készültünk, menjünk szilvát szedni. Ement fe a testvéréhez, nekik is vót szilvájok, menjünk közösen, akkor, ők is jönnek az ők... mi a miénkkel. Hogy menjünk szilvát szedni. Amiko megvót a reggeli, minden hazajön, egy kicsit... ő szépen eljött haza, vót valami szilvánk, egész két óráig vagy háromig pattogottuk, hogy ízet készítsünk belőle. Nem ilyen szilváról vót itt szó, hogy betegye pálinkának, hanem neki az vót, hogy legyen baj. Úgy akartuk, hogy kifőzzük délután. Megyünk szilvát szedni, s délután miko hazajövünk, kifőzzük itt a szomszédba A. bácsiékná. S olyan gonoszul jött, hogy én akko el kellett menjek. Nem tudtam elképzelni, hogy mi van. Me mi, magyarak, buták vótunk. Azt mondja: – De nekem azonna tűnj el! Elvette a szilvát, mondom, készen van a reggeli, jöjjenek, hogy együnk, s hogy menjünk. – De te tűnj el a háztól. – Há hogy tűnjek el a háztól? – mondam. – Én ezt mind rakam belé (pálinkába), nekem nem ke íz, nekem ke semmi. Rakom be pálinkának mind. Elveszi a kosarat és... – Te, hogy teszed, miko megpattagattuk, szép besztercei szilvát s engedjem, hogy tedd bele. Elvettem a szilvát s akko belérugatt a lábomba. Én annyira felidegeskedtem, vótak ott valami zsákok, úgy meglöktem, hogy hanyattesett a zsákokan. S eltűntem dógamra. Kijöttem, s akkor nem még kellett se reggeli, semmi, nem tudtam elképzelni, hogy né valami történt ebből az övből. Há honnan tudjam, hogy ez mi. Menjek el a háztól. Na ement, ement. Bejöttem, lefeküdtem, nem még kellett szilvaszedés. – Né, te E.,

⁷¹ Asszonyom, az Isten könyörülete nagy. És mindenek felett...

⁷² lot – tábla, parcella

mit tudjak csinálni? – mondtam a léányomnak. Hova menjek. Az a bátyánk, azt mondta, menjek hozzájuk, amég elfelejti, Besztercére. Há, mondam, ki tudja, milyen ördögei vannak, hogy menjek én valaki házára, ilyen munkaidőbe, mikor annyi a dolog, hogy nem tudjuk, hogy lássuk a fejünket a sok munkától. Vót a Bánátba egy testvérem, én addig meg se álltam. Tettem magamnak 3-4 rend ruhát, úgyé a léányomma egy táskát becsomagoltam, a vejem traktorista vót, akko is vótak kapálni. Sírva maradt el a léányom, én is elkeseredve, s elmentem. Ó, hogy nehogy megébredjen, gondoltam, hogy veszekedik. Miko jöttek ilyen bolondságai, akko kellett, hogy tegye. S ő azé adta, én akko nem tudtam, akko is román paphaz kerültünk. Na. Szóval elmentem. Azt akarom mondani, hogy történt ez. Na az most má honnan tudta, én itt vagyok borzási, hogy az én, ahogy mondja a román, istoria mea.⁷³ Az én történetemet, hogy mi történt itt.

– A Bánátban volt...

– A Bánátban volt egy olyan oltyán cigánné. S azt mondja a léántestvérem: – Néném – má én vótam a legnagyobb –, próbálja meg, lássuk mégis, mit mond magának. Me nekem mindent megmondott. – Nekem nem kell, én nem hiszek. Azt mondja: – Há mégis, hogy lássó, hogy igaz vagy nem igaz. Az magát úgyse ismeri, se a történetit. Mindent megmondott az ég világán. Az a kártyábo, tudja, feleltem úgy, amennyire gondoltam én, s akkor... de én nem hogy hittem. Megmondta: – Dumneata nu prea crezi. Da eu-ți spun adevărul,⁷⁴ hogy milyen... Az ördögge az is, há mive. Azt mondja: – dumneata ești trimis de acasă pe o perioadă.⁷⁵ Maga el van jöve egy időszakra. De a férje maga után jön. Jönne hamarább, de nem tudja, hogy hol van. Nem tudja. Én küdtem levelet édesanyámnak, de irtam, hogy ne mondja meg. De csak aztán megtudta. Három hétre csak eljött. Három hétig odavoltam. És megmondta a cigánné: – Să ști că vine soțul după dumneata. Da n-o știut unde ești. Nu știe.⁷⁶ És jön, mennél hamarabb. Mijek vót, maga mit vett fel a kapuból? Akko jutott eszembe. Á, itt baj van. Azér kellett eljöjjen én? – Ai – azt mondja –, doi tineri acasă.⁷⁷ Van két fiatalja. Van egy lánya vagy mit tudam én, úgy mutatkozik, egy idegeny van a házba. S azoknak vót csinálva, s magukra, idős emberekre esett a nyomorúság. Ce-ai luat din poartă?⁷⁸ Mit vett fel a kapuból? Hát én mondom, egy övet. – Igen? De nem mondtam, csak utoljára, hattam, hogy mondjan el minden. – Dumneata ai avut pus ceva pe poartă și ai luat sus. Mondam: – Da. – Să ști, că un străin vrea să despartă pe tinerii ăia, de a căzut pe dumneavoastră.⁷⁹ Ez a második eset, miko megbénultam, akko nem bírtam jární. S mind ezek csinálták, akik tették ezt a dógat. Na.

– S hogy szabadult meg?

– Mind a román pap által. Eljöttem. De ő nem tudta. Én gondoltam, ki tudja, milyen bolondság a fejibe ment. S akkor eljöttem haza, ejött utánom, sirt, azt mondja: – E., miért tetted ezt, hogy eljöttél? Ott egy csomó szilva szedetlen, egyiket még leszédtek valahogy, de kukoricaszedni... [A lánya] – Há hogy maradjon otthon, miko maga mind kergeti. Há nem buta, hogy üljen itt. Anyunak el kellett menni.

– Munkába vót akkor. Délután nem akart semmit segíteni. Szegény léányom, kicsivel, ahogy lehetett. Na aztán három hétre visszajöttem. S mondam, elmentünk a román paphaz. Vannak olyan papok, hogy van nekik, tudja, hogy tudják, hogy mi történt. S akko aszerint adta, hogy mit börtöljön.

– Könyvből nézi meg?

– Könyvből, könyvből.

– Itt a helybéli papnál volt akkor?

– Nem. Dézszen vótam egy idős papná. Az aztán elmondatt mindent. Hogy milyen napot tartunk.

– Mind a ketten tartották? A férje is?

– Nem. Én a léányomma. S akko háliszennek megszabadultam.

– A szíjjal mi lett? Ott maradt?

– Nem, aztán egy időre eltűnt. Há gondoltam, elvette valaki, há öv vót. Nem tudtuk. De akkor, amikor a lábaim annyira fájtak, egy zsebkendő össze vót kötve, regge, egy tiszta új zsebkendő, oda vót téve az

⁷³ Az én történetem.

⁷⁴ Maga nem nagyon hisz. De én megmondom magának, azt mondja, az igazat.

⁷⁵ Maga el van küldve otthonról egy időre.

⁷⁶ Tudja meg, hogy a férje jön maga után. Csak nem tudta, hogy hol van. Nem tudja.

⁷⁷ Van, azt mondja, két fiatal a házában.

⁷⁸ Mit vett fel a kapuban?

⁷⁹ Magának a kapujába volt téve valami, s maga felvette. Mondam: – Igen. – Tudja meg, egy idegen el akarja választani a fiatalokat, s magára esett [a rontás].

útnak a szélire. De a férjem nem engedte, hogy felvegyem. Azt mondja: – Soha az életedbe az útról fel ne vegyetek semmit. Ott üljön, ahol van. Se ne rúgjál bele, se nem. Nem engedte többet, hogy felvegyünk semmit. Ha zsebkendő, ha akármilyen, ott üljön az útba. De mindig az fel vót véve. Tudtuk, hogy regge korán mentünk a téhenre a legelőre, vittük ki. S az oda vót rakva, s miko látta, hogy nem vettük el, akkor megint vették el. S megint rakták. Megmondták névre. Megmondta saját maga kiadta, hogy ő vót a tettes. De én azt mondtam, távol tartam, a házomat soha nem kerüli meg. Szomszédba van. A fiú még jön, de ők soha nem kellnek nekem. Ő tudja, hogy tudunk mindent. Ilyen. Így vót, tiszteletes úr. Ilyen dógokat. A sátán munkája, nem isteni munka. Hát az Isten nem akarja az embert hogy megölje. Rosszat az embernek. Mi magyarok az ilyenben nem hiszünk. De ilyen román babona dolgokkal... (BO, 55 éves nő, 1994)

(18) Én mondanak egy élő példát. Ez nem hazugság, magamról. El vótam menve Tacsra leg- és legelőszőr. Na és ültem három hónapig ott, és hazajöttem. A szüleim elcsaltak vissza. Na hazajöttem, s mit tudam én, jött valaki, eljött egy román, egy özvegy menyecske hozzánk, s azt mondta nekünk, hogy adjunk elő két méter cernát, így megmérte az asztalnál. Nem kell több neki.

– Fekete cernát.

– Fekete cernát. Csak annyit, hogy varrjan fe egy gombat. Nem még hozta sohase vissza. De akkoriba mi vót az, semmi. De mi nem gondoltunk rosszra. Úgy megcsináltok engemet, tetszik tudni [Nevet.], hogy hogy mondjam, jött réám egy olyan roham, egy olyan búsulás. Úgy ki tudtam sírni magamat, futattam a kertbe, hogy ne lásson senki. Aztán még ott is láttok. Vót egy nagynéném, mentem hozzája a kerteken fel, sajnáltak, mondta: – Jaj, te, I. úgy sír hohottal,⁸⁰ biztos bánja az urát, vigyék vissza. Miko már elhagyott a gyötrődés, nem vótam én beteg, csak jött, nekem jött, na. És amikor elhagyott, kerültem elé, mentem bé, mondja édesanyám: – Na, vót E. néni, azt mondta, hogy te vótál ott, úgy sírtál, ha bánod az uradat vaj akarsz visszamenni, gyere, vigyünk. Én mondtam egy csúnyát nekie: – Ha kell magaknak, menjenek magak. Na, annyiba maradt. Há vótam egy párszor... Barátfalván vót... Há má vót vagy 20–30 éve. Édesapám édesanyámmal gyalog mentek Barátfalváro. Akkor nem jártok autók. Na, háború idő alatt. Háború után mindjárt, me én 45-be mentem férhez. Úgy 46–47-be lehetett ez. És elmentek gyalog, és elvitték nekem egy ruhámot. És két hétig kellett édesanyám minden második nap bötöljen. Azt a ruhát addig nem dobtam le, s mind fordítva tartattam, a fonáján. Így mondták. Úgy meg vótam csinálva, miko kinyitatta azt a könyvet, úgy mondják ők, pregyéla,⁸¹ vagy hogy mondják ők rományul, azt mondta: – A maga léánya sajnos úgy meg van csinálva, halottal. Ez nehéz kicsinálni, me a földbe van. De megpróbáljuk. Úgy megcsináltok, azt mondja, úgy meg van csinálva, mindenkinek tetszedjék, de ne tudja senki elvenni. Hogy ne tudja férhez menni. Na édesanyám, aratás és meleg idő vót, úgy dógozott, hogy egész nap bötölt. Nem mondhatam, nem beszélt ő rossz órábo, miko lejártok a napak, többet engemet az a sírás nem gyötört. És férhez mentem. (CT, 65 éves nő, 1994)

(19) A fiatalok össze... izéltek. S valaki megrontatta, rossz élet vót a családbó. S elmentek az izéhez, s az segített. Meg tudja csinálni, hogy meg is unja, meg tudja csinálni, hogy éljenek tovább. (CT, férfi, 1994)

5.B/d Hírt szerez távollevő hozzátartozóról

(20) A papak sokat tudnak csinálni. S a kártya is megmondja. Én magamról beszélek. Mikor P. a testvérem el vót zárva akkor a katonáéknál. El vótam menve Fődvárra, szűttem ott egy ágyterítőt R. néniéknél. S elvettem, s elmentünk a román paphaz. Fődvárra. Lássuk, mit mond a pap. És adott bötet, hogy böteljünk. S böteltünk is, kilencen böteltünk egy nap. És aznap írt a testvérem haza levelet. Abba a napba írt, amikor kilencen böteltünk egy nap. Ha kilenc napat bötelttem volna én egyedül, akkor 9 hétig ment volna. De kilencen böteltünk egy nap, abba a napba írt levelet. És kéremszépen hazajöttem, és kellett tartasuk a kedd napat. Hazajöttem hétfőn este s mondam: – Édesapám, ne vigye el a tejet reggel, mert úgy mondta a pap, hogy ne vigyenek el semmit a háztól. Nem szabad kiadni. – Na – azt mondja –, ugyé, hogy igaza vót A. M.-jének? Mert a keresztanyja öcsémnek elment ide egy kártyavető asszonyhaz és kivetette a kártya, hogy egyik testvére egy úr mellett van, s valamibe jár. Na ha nem lett volna igaz, nem mondanám. (VE, nő, 1994)

⁸⁰ Itt: zokogva.

⁸¹ pregyéla, pravilă – törvény

5.B/e Egyéb segítség (válás után a részeges férj zaklatását megszünteti, a gazdaság szerencséjét visszaállítja, fogadalmat szentesít)

(21) Szegény N., ő meginn vót a férjéér. Rosszul éltek, részeges vót, tekergő vót. Má azt se tudta, mi csináljon. S aztán...

– Hova ment?

– Há vót ő ott Dézs mellett. Bonc, vagy milyen falu van ott. Na ottan.

– Aztán rendbejöttek?

– Annyit csinált, hogy nem még jött, és nem még zaklatta többet a férje. (MVB, 40 éves nő, 1994)

(22) N – Szóval mi is vótunk. Én is vótam a román papná. Ha döglett meg disznónk vaj állatunk pusztult el.

F – Ugye melyik nap döglük meg, azt a napat szokták bötelni.

N – Má nemcsak azt a napat. Mondja ő, hogy melyik napat. De azér én is vótam.

– Hol?

N – Há most má Vermesen is van egy pap, azután van itt Kentelkén is. A kócsi is.

F – Aztán vót Újfaluba s...

N – Edeni-be, csak az meghalt.

– Disznó miatt volt a papnál?

N – Igen. Mind máma elhozta az urammal a vásárból a malacat, nem is evett, reggere meg vót döglőve. Akko vettünk mind másot. Az élt egy hónapig, megdöglett az is. Maradtunk disznó nélkül, me mind pusztultak e. Ementem a paphaz. Én köszöntem a Jóistenhez...

F – ...hog forduljan jóra.

N – Azótától nem is vót... Pedig meg kellett volna tartsam minden héten a napat, de nem tartattam csak egy darabig. Egy liter vizet vittem, egy kiló lisztet vagy korpát. Azt mondta a pap, miko jövek haza, hogy locsoljam meg az istállót, locsoljam meg a ketrecet, az ólat a vízzel, s aztán az állatoknak adtam lisztet.

F – Ó arra olvasott.

N – Igen. Megmondta, melyik napat tartsam és úgy. (CT, 75 éves férfi, 65 éves nő, 1994)

(23) Most is mennek ezek a cigányok, például ha valamit csinálnak...

N – ...leesküsznek, hogy nem isznak.

F – ...mennek, fizetnek egy csomót a román papnak, hogy csinál nekik misét, hogy esküsznek, hogy ennyi és ennyi idő alatt nem iszak több italt.

N – A feleségek zavarja, hogy menj esküdjé le, hogy ne igyál többet.

– Ezért elmennek a paphoz?

F – Igen, igen, inkább ezek a székel cigányok. Sátorasak. Ezek járnak ide GE-re a román paphaz. Nagy pénzeket fizetnek, hogy csinál misét nekik. S leesketi. S aztán jöttek ide s kínáltam. – Le vagyok esküve.

– Egy időre?

F – Igen, egy időre fogadja meg, hogy nem iszik. (GE, 77 éves férfi, 73 éves nő, 1994)

6. A pap kérésre ártatlan ember ellen tart misét/ír elő böjtöt (megront) / Visszautasítja a szolgálatot

6.A Az ártatlan szenved / meghal

(24) Nálunk történt néhány éve, ezt a S.-t elvette egy magyar ember, románnyol tartatt. Most is avval tart. És elvette, és nem szerette. Hiába vót magyar, az ő nyelvin, nem szerette és ekiudte. És most az a menyecske, melyikke élt, él mámo is, soha nincsenek jól. Elment ez a menyecske, és fizetett. Fizetett misét, és azt mondta: – Nyugodt lehetsz, amég él, ők jól nem lesznek soha. Igaz vót, úgy is van. Má én úgy mondam, a román pap sokat tud. (MP, 82 éves nő, 1994)

(25) Románok vótak. Csinált, hogy menjen férhez. Idősebb leán vót. Ha ember, akkái, hogy ő mehesen férhez. Így a papakkal. Meghalt ippeg a léántestvére. S annak emaradt egy léánkája. Még mai napig is il az asszan. És a testvérít ölte meg, drága. Nem tudta, hogy kire csinálta. A testvére ilyen hirtelen csak fefordult, egy-kettőre meghalt. Aztán kiderült, a sógora miatt. Aztán lett még három fiak. Egyik meg van halva, de kettő még megvan. Az öregek má meghaltak. Szegény C. néni. Mindig emlegették, hogy C. ölte meg a testvérít. Az csinált... tudták, hogy jár effélékbe... (AM, nő, 1994)

(26) *Férjnél vót, vót neki első ura. Vót több gyermeke. S azután megint férhezment, meghalt a férje. És az anyóssa megcsinálta, hogy haljan meg. Nem szerette, hogy mér ment férhez. És na, nem sikerült neki, hogy annyira csinálja meg, de ott van má, mindjá ott van karácsony s most is ott van az ágyba, szegénynek a kezei, nem is lehet mondani, hogy meg van égvé.*

- Hogy csinálják?
- Ezeket úgy, hogy vannak papak.
- Hova járnak?
- Kócs. (VE, idős nő, 1994)

(27) *Hát az unokatestvéremről van szó, aki ezelőtt tíz vagy tizenegy évvel... Sajnos, már meghalt. Mikor a huszadik életévét betöltötte, pont azon a napon halt meg, mind katona. Hát úgy volt, hogy az édesanyja a szomszédasszonyával, akivel rokon is volt, tyúkok miatt [nevet] nem egyeztek. S nemcsak a tyúkok miatt, mert a szomszédasszonyának is volt lánya, és úgy akarta volna a szomszédasszony, hogy Gy. az ő lányát vegye el feleségül. Persze a fiúnak nem tetszett. S erre fel a szomszédasszony, talán V.-nek hívták, ha jól emlékszem, elment a papokhoz. Elment hamarabb a kentelkei román paphoz, az különben a mostani kocsí román pap, idős. Annak is van egy szerencsétlen lánya, a pap elrendezte a lányát, férhezadta egy elég értelmes valakihez, három gyereke van, azt nem tudom, hogy a gyereke normális-e a nőnek... Elment a paphoz, de a pap nem akarta elvállalni. Én nem tudom, milyen misét akarhatott... csak lehet, hogy a fekete misét akarta fizetni a fiúra, s nem vállalta. Többször is elment a paphoz, de nem vállalta. Fogta az asszony, s elment Tordán túl, nem tudam, milyen helységbe egy paphoz, s az elvállalta. S attól a pillanattól kezdve, ahogy a pap a misét elkezdte, a fiú attól a pillanattól rosszul érezte magát. Állandóan nyugtalan volt. Állandóan lelkiismeretfurdalása volt, nem volt nyugta soha. Attól a pillanattól. S eccer hazajött. Pár napi szabadságra. S úgy volt megcsinálva attól a paptól, hogy hazajön a fiú, s elmenyen ahhoz a szomszédasszonyhoz. Pedig ők nem beszéltek. S elment és kért egy liter pálinkát kölcsön. Nem volt pálinkájuk főzve. Nem tudom pontosan. Azt mondta a szomszédasszony, hogy ad neki, menjen haza, hozzon egy üveget. El is ment. Lehet, hogy az idő alatt az asszony a pálinkát elkészítette, amíg... valami a csuda tudja, hogy mivel. El is vitte a fiú a pálinkát, aznap szépen összecsomagolt, és vissza is ment. Ahogy kilépett a kapun, az annyit búcsúzott a szüleitől, testvérétől, mert ketten voltak testvérek, még van egy fiútestvére, az ma is él, családja van már, mikor kilépett a kapun, ment egy pár lépést, visszanezett a kapura. Megint ment, megint visszanezett. Többször. A szüleinek is olyan gyanús volt... nem tudták elképzelni... valósággal érezték, hogy valami a fiúkkal van. Hogy ő annyi lépés után többször is... valósággal a kaputól is elbúcsúzott. Elment a katonasághoz vissza, a kapitányát nem kapta ott, akinek a pálinkát szánta. Azt mondta, ha a kapitánya nincs ott, ő azt a pálinkát elfogyasztja még két barátjával. Meg is kínálta a két barátját, ittak, meg is itták a pálinkát, azt nem tudom megmondani, milyen nap volt, nem emlékszek, nem tudom pontosan, de másnap reggel, tehát egész éjszaka a fiú nagyon nyugtalan volt. Majnem semmit nem aludt. Ezt mondták a társai. Jött-ment, jött-ment. Reggel öt órakor kiment, egyikkel, akivel ivott, egymás mellett kimentek az udvarra. A harmadik fiú, az szolgálatos lehetett reggelig, az rájuk lőtt. De hogy. Az unokatestvéremet elérte, úgy a jobb keze benne volt a zsebében, s elérte a kezét meg a máját. A máján keresztülment a golyó, szétszakította a máját. S elérte a másik fiút is, aki az ő bal oldalán volt. S azt is úgy megbénította, hogy örök életre meg van nyomorodva. Már nem emlékszem, hogy a hátgerincét érte volna, vagy lábait, hogy nyomorék lett. Egy életre.*

– Gy. meghalt?

– Csak nem halt meg akkor azonnal, hanem bevitték sürgősen a kórházba, s aztán azon nap meghalt. Pontosan azon a napon halt meg, amikor a születésnapja volt. Pontosan a huszadik életévét töltötte volna be.

– A szomszédasszonynak nem volt azután lelkiismeretfurdalása?

– De úgy hallottam, hogy aztán volt. Nagy temetés volt. A temetés után az édesanyja ő is elment a paphoz s megtudta, hogy... ezt nem tudom, hogy mondják meg a papok, hogy ez csinálmány volt a fiúra. Megtudta, hogy ez a szomszédasszony, ez csinálta ezt a dolgot. Úgyhogy az egész falu elítélte ezt az asszonyt, hogy hogy tehetett ő ilyen dolgot, hogy akarta, hogy a lányát elvegye feleségül, nem kellett volna ő ezt a fekete misét ráfizesse, mért nem fizetett kisebbet, könnyebb misét. Nemhogy az a fiú, az hibátlan volt. Szerintem. Hogy ők a szülők nem egyeztek, vagy hogy a lányát elvegye, nem kellett volna, hogy az az ártatlan fiú épp a legszebb életévébe meghaljon. (MD, 38 éves nő, 1994)

6.B A rontás visszaszáll kezdeményezőjére

(28) Fizettek misét, hogy bolonduljon meg, aki hibás. Úgy szolgáltattak. S börtölt is. Miko a bört kitött, az asszony megbolondult. Az, aki a misét fizette. Mert ő volt a hibás, me nem vót elég, hogy a fákat össze-törte, még melléje misét is fizetett. Úgyhogy azt mondták róla... mezítenül beleült a vályúba, mind aki-nek elment az esze. Úgyhogy ezt is mindig mondták, hogy e teljesen csak a mise. (MD, 60 éves nő, 1994)

(29) Most nem is rég történt, hogy egy asszony mindig féltette az urát. Hogy jár egy másik asszonyhaz. S ement, s nem tudam, mit csinált, megcsinálta, hogy jöjjen haza, vagy mi is legyen vele, legyen beteg, s jöjjen haza s neki mondja meg, hogy trábált⁸² aza az asszonnya, s ő a hibás. És etelt az a hat hét, a szolgálát, és hat hétre azt mondják, hogy olyan rosszul lett az asszony. Kibontatta, me kontya vót, kibontatta a haját, s olyan vót, mind egy bolond asszony. Rászállt az átok, me az ember nem vót hibás. Mer az ember senkive nem trábált. Hanem az asszony közbe szerelmeskedett a szomszédjáva. S azt mondják, hogy az asszony ki kellett hogy vallja az urának, hogy: – Én vagyok a hibás. Megmondta. Igazán. S hogy kacagták, hogy: – Na né, kellett neki boszkonyálás, kellett neki pap! S aztán azótátó lett az asszony hívó. Attó a szent perctő. (FD, 30 éves nő, 1991)

(30) N – Mondd el te, P. A.-val. Nem tudad? Ement S. a fekete tyúkkal. Mind én mondjam el? Nem há, nem hallattad.

F – Azt mondták, hogy elopták a borát a pincébő. S elopta a szomszéd vagy nem tudam, melyik. S akko ement, hogy csináltassa meg őket.

N – Ement a pogacsai határon oda ahol van... tett egy fekete tyúkat, s akkor elment oda, hogy csináltassa meg a szomszédjábó két embert. Hogy elopták a borját. Ameddig megcsináltatta ő, há nem azak vótak a hibásak, me nem lopták e, megbolondult ő. Aztán ement hozzájuk, csókolta őket, kért vizet, hogy bocsássanak meg neki, ezek nem tudták, hogy mit bocsássanak meg. – Há mi megbocsátunk, me mi nem csináltunk semmit neked, se te nekünk. Aztán akko mondta, hogy na azt mondja: – Vót né S. A., adatt szógálatot, papná vót, igen, adatt szógálatot rátok, hogy ti loptátok e a borját, s azé jütt, hogy csókoljan, me nem vót igaz, me né réája fordult. Majdnem hasadatt ki, s kiábált. De ezek nem tudták, hogy riájok adatt szógálatot. Varázslóna is vót, persze, me a paphaz nem ke tyúk, vót Gerebenesen egy asszonná. Igen, anná vót előbbsző, s azután a papná. Adatt szógálatot a pap. Igen, igen. (MB, 55 éves nő, 1985)

6.C A mise hatástalan

(31) Úgy messziről hallottam én, hogy meggyógyult és használt, ha vót a papoknál. Éppég itt is vót egy család, hogy a fiú vette vóna e a léánt. Közepes rendű család és a legszegényebb vót valamikor a faluba. De ha már eljött az az idő, hogy jártok bé városra návétázni,⁸³ akko má ő is egysorba vót, az ember a mostaniakka. De hát mégis... és az a fiú elvette ennek a lányját. A fiú anyja nem akarta. Nem akarta, elment a román paphoz, odaállott s letérdepelt a pap elejibe, imádkozott, hogy a fiú térjen meg, s hagyja ott a léánt. Semmi sehol. Kibékiültek a szülők, a fiú elvette a léánt, s van má két gyermekük. S aztán hogy a betegségtől meggyógyult vóna valaki a papi keveréstől, nem tudom. Az imádkozástól. A hite, ha nincs meg a hite... (MP, 81 éves nő, 1994)

6.D A pap elutasítja a szolgálátot

(32) Ez a szomszédunk azt is megcsinálta, a fiú szerette erősen a léánt. S az anyja el... kamarási vót az anyja. Elment Gyéresre, a paphaz, megmondta az a pap, nem szabad, me vétek. Ne bontsa szét, me szereti, hagyjan békét, hogy vegye el. S akko visszajött, azt mondja, az asszany, és megmondta a léánnak, s az elment egy paphaz, s megszopvédéálták.⁸⁴ Úgy mondják... S akkor herejött, s a fiú csak elvette. A fiú gazdag, s léány szegényebb. Mára olyan jól élnek, egy éjje született mind a kettő. A fiú is, a léány is.

Menye: – Ki vót az?

– G. J., S.-va. Mára tartsák a születénapiakat... Most nem csiálnok ilyesmiket. (MP, 82 éves nő, 1994)

⁸² Összeszűrte a levét.

⁸³ Ingázni.

⁸⁴ Meggyóntatták.

7. A pap kérésre a bajt (kárt) okozó ember ellen tart misét / ír elő böjtöt (büntet)**7.A A bajt / kárt okozó szenved/meghal****(33)** – Olyan, hogy mostanában valaki gyógyult volna meg, volt-e?

– Hát ezeket nem szokták elmondani, ezek olyan családi titkok. Valakinek az urával vagy a gyermekivel... Ődő elteltivel szokták mondani. Én beszélek magamról, mert valamikor én is vótam. Fiatal koromban.

– Hol volt B. néni?

– Milyen falu volt a Sármás mellett? Egy kicsi falu. S én is voltam, s nekem is kinyitatta a könyvet. S azé gondolkoztam, hogy hogy mondta annak a könyvnek. Egy nagy-nagy könyv... a pravila... vót az a biblia. S ahogy van a románoknál a templom... Nem tudom, milyen szentélynek mondják magyarul. Ahová nem szabad bemenjen a nő, csak a pap. S akkor oda bevitt a pap, és ott egy olyan nagy könyv vót, akkor ideadta nekem, hogy csináljak így a kezem mel, hogy így nyitsam fel. [Mutatja.]

– Tehát a becsukott könyvre kellett keresztet csinálni?

– Igen, így és így és akkor azt mondta, hogy nyitsam fel. S kinyitattam a könyvet. S akko abba a könyvbe az a dátum vót, amikor én születtem és amelyik hónapba és ahányodikán. Az vót. De először mindent megkérdezett, hányba születtem, harmincötbe, április 27. Amikor kinyitattam a könyvet, az a nap vót. Az olyan... nem nagy betűs, de nem román írás vót, valami egyéb írás. S akko nézte, hajtatta a könyvet, hajtatta, fekete betűs vót a könyv, elől mind fekete betűs vót. S akkor utoljára má piros betűs vót. S akkor azt mondja nekem, hogy azt mondja: – Oare cine ți-o putut face dumitale⁸⁵... Nézte... [Érthetetlen.] S akkor azt mondta nekem, hogy tartsak kilenc keddet és kilenc pénteket. S aztat meg kellett én fizessem... elfelejtettem, mennyi vót az a pénz, minden esetre nem vót olyan drága, s akkor én tartattam a kilenc keddet és kilenc pénteket. Úgy ahogy én tudtam, félnap nem ettem, imádkoztam délig. Na így. S akkor... az vót egy hosszú idő. S én azér vótam, me nekem van ez a léányom, de ez olyan törvénytelen gyermek. Én nem vótam férjnél, s otthon a családbo nagyon nehéz körülmények közt vótam. A léánkám született februárbo, s én vótam ősszel. Emlékszem, hogy ásták a répát ott miko mentünk arra felé. S akko édesanyám mondta, hogy menjek, má látto, hogy úgy e vótam zárkózva a világtól, nagyon nehéz körülmények közt vótam. S akkor én emondtam... mint az orvosakná, ha nem mondja meg az ember, hogy milyen beteg, hiába megyen. S én kilenc hétre, mikor lejárt először a kedd nap, élt még édesanyám is, édesapám is... má mondam, hogy a léánkám huszonhat éves. Édesapám beteg lett. Összeesett, édesapám rosszul lett. Hát én nyilvántartattam, mert engemet érdekelt. Má vótak léánytestvéreim, azak elfelejtették. Nem vót az ők nehézségek. De én mindent kísértem, na ezen a héten lejárt négy hét, öt hét, hat hét... Na, így történt. Kedden lejárt a kilencedik hét, édesapám összeesett. Rosszul vót s helyrejött. Me édesapám mindig egészséges ember vót, nem vót beteges, s helyrejött. S ment tovább. S pénteken beteg lett édesanyám. S édesanyám hat hétig vót... olyan beteg vót, hogy halálos beteg. Me emlékszem, hogy elkapott az ősz, úgy karácsony nagyhetére, péntekre került az utolsó, s már nem tudtuk, hogy süssiünk szombaton vagy nem, me édesanyám olyan rosszul vót. Hogy nem tudtuk, hogy hányadán vagyunk. S a léánytestvéreim is elfelejtették, de én nem felejtettem e, me én nyilvántartottam. Bánkodtam, s akko e vótam keseredve, hogy kellett ez nekem, há mi lesz velem, én emaradak ott a kicsi léánkámmó... S hat hétig beteg vót, s édesanyám helyrejött. S édesanyám betötötte aztán a kilencven évet, s a nyáron aztán meghalt.

– B. néni, én ezt úgy értsem, hogy a szülei valahogy közbeszóltak, hogy ne menjen férjhez ahhoz a fiúhoz?

– Igen. Én úgy értettem... úgy csináltom, ahogy nem kellett vóna. Aztán ezt [a gyermeket] csináltom olyanna, akihez nem hattak és nem mentem el. De ők akadályoztak, amikor az időm vót. Mikor hozzám illő fiúm vót, akkor vót a baj. Én így húztam ki a fiatal éveimet. Ez bántott, és én így értettem meg. Amikor vót az időm és hozzám illő fiúm vót, akkor kellett vóna hogy engedjenek. De mikor a léánkám lett, má harminchárom éves vótam. Na. S akkor... szóval olyan körülmények között vótam, hogy azt kibeszélni nem lehet. Na és akkor azt úgy gondoltam, s aztán soha nem felejtettem e, me nagyon nagy dolog vót... mér nem hattak, mikor eljött az idő, ahová kellett, ahová nekem is kellett volna. Na úgyhogy bántott a lelkiismeret s bántoni fog mindig. Hogy a fiatal éveimbe nem vótam rendbe. S aztán lett ez a léánkám úgy, ahogy lett, s akkor mindig eljött az ideje, hogy hozzáillő fiút kapott, telepedjen le, hogy lássom, hogy legalább ő rendbe van. Úgyhogy én nem vótam férjnél... [Még beszél az életéről.] Na én a papakról ennyi

⁸⁵ Ki csinálhatta magának?

tudak. Hogy meggyőződik az ember abba a sorsba, amibe az Isten rendeli. A papak ezt csinálják. De úgy az ördögge nem tudam. Má a papná nem úgy van, hogy emenyek és fizetek misét, hogy úgy legyen, ahogy én akaram. Nem. Hanem hogy legyen meg az Úrnak az akaratja. Hogy eztet önként vállalja, ahonnet jött. Na. Na, de az ördöggel eztet nem tudam, hogy csinálják, de csinálják. Mert mindig vót és van. (MP, 59 éves nő, 1994)

(34) – Ha tűz volt, akkor is a paphoz mentek?

N – Vót, mostanában vót tűz, miko fegyútatták itt a szénát a tavaly.

F – Itt is történt.

N – Akko mentek a paphaz. Na de nem tudam, mi derült ki.

F – Akire gyanakadtak, a kovács, hogy jelentették a milicián, az halt meg. Megmondta, hogy kiásso a sírját, miko hal meg.

N – Megmérgezte magát. Má a milicia akarta másodszo elvinni. Ő még vót elzárvo... Ez nem azt jelenti, hogy ő vót a tettes. Igen ne csiált vóna semmit, csak elérte vóna s az ilyennek, aki pappal csinál, és ő nem csiál semmit, sem is beteg, csak mondjuk egy kicsit elszédül, valami ilyen van, valami jele van. A harmadik héten egy-két óra, s kész van. A valódi.

F – Amelyik jelentette, hogy ő járt 10-12 óra körül arra, annak megdöglett két drága lova. Nem ötszáz lovak. És egyik disznó... két disznója vót, mázsások, egyik megölte, megette a másikat. Utáno egyik hónapra, megdöglett egyik, olyan 50-60 ezres ló... (CT, 74 éves férfi, 65 éves nő, 1994)

(35) – Igen, hetente egy nap, a pénteki az szigorú böjt és nem tudom, talán még a keddi nap. Hát nálunk volt egy eset, az én gyermekkoromban, amikor egy tüzeset után a szomszéd, a szomszéd legényre gyanakodott. Hogy az gyújtotta fel a szénát. És az is elment a román paphoz, nem is titkolva, hogy ő most miért tart böjtöt s imádkozik. De azon a napon még az állatai se ettek. Se a gyermeknek, semminek nem adott enni, csak olvasta a bibliát, és hát a kilencedik hétre a szomszéd legény megzavarodott. Mert szerintem tudatában volt, hibásnak érezte magát, és annyira furdalta a lelkiismeret, és tudta, hogy most már jön a kilencedik kedd, péntek, két napot böjtölt az asszony, azt tudom, hogy arra a napra megfutamodott. Futóbolond lett. Aztán Dicsőbe hozták helyre. És azt mondták, na ugye, az átok, a böjt, a román pap csinálata eredményes volt. Szerintem inkább az önvád volt, ami előidézte. (SB, nő, 1994)

(36) F – Történt itt a szomszédba egy eset. Fiatalember volt itten a szomszédunkba, ide jött vejnek. És ő az ember, mind a fiatalember, jár a Gostatbo⁸⁶ dolgozni, egy menyecskével összeszúrta a levet. És na, ki tudódott. És na, a felesége tudta, meghallotta és akko nem tudott mit csinálni, elment a román paphaz. És a román pap mit csinált, mit nem csinált, elég az, hogy a fiatalember beteg lett. S akkor olyan rosszul vót már, nem tudtak mihez kezdeni. Az orvoshoz elvitték Lekencére. S akkor ezeknek eszékbe jutatt, te, mi voltunk a román papnál. S akkor szaladtak megint a román paphaz, hogy térítse vissza...

[A nő suttogva, az udvaron dolgozó emberről: – Éppen ennek a bácsinak a veje vót.]

F – Ennek a veje vót, s a léány a vót. Ne. Még mai napig is járnok a paphaz...

N – Én itt vótam kiállvo az útba, s akko jöttek, s szaladnak a román paphaz. Mondam neki: –Te R. – me R.-cának hitták –, mi van nálatok, hogy ilyen hirtelen? – Hát az, aki hibás – azt mondja –, az haljan meg. S meghalt a férfi. Nem tött belé egy hét, meghalt az anyja. [Suttogva.] Rebesgették a faluba, hogy az anyja tudatt a dolgról.

F – Falusi viszonylatba mindenki annak tulajdonította, hogy ők vótak a román papná, a román pap mit tudom én, mit csinál s ebből kifolyólag meghalt. S az asszony is, az anyóssa.

N – Aztán, hogy mi igaz ebbe...

F – Nagy hitelt adnak ezeknek a román papoknak.

N – Sajnos, hogy még a reformátusok közt is vannak, akik praktikálják⁸⁷ ezt. (CT, 71 éves férfi, 66 éves nő, 1994)

⁸⁶ Gostat – állami gazdaság.

⁸⁷ Gyakorolják, úzik

(37) *Én láttam egy ügyet, így lenne, nem így lenne. Éppég erről beszélek. A sógoram vót, ilyen brigádoféle, az igazgató úrt elhagyta a felesége. S annyira szerette azt az asszonyt, vót egy gyereke is, eljött hozzánk. Pont találo édesanyám. Az édesanyám román asszony vót. S mondja, hogy jártom, hogy nem. Mondja édesanyám: – Tudja, mit mondanak? Maga fizessen vagy három misét. Itt, ott, ott. A jó Isten hátha helyrehozza, s elválosztja attól, akivel összepaktált. Úgy is tettünk. Pont én vótam az. Nekem adott ezer lej a kezembe. Azt mondja: – Te J., mi csinálj, még van három hét, menj, ahová édesanyád mondja. Elmentem Vermesre. Vót egy öreg pap Nagyfaluba, és egy Kentelként. És azt mondta ez e a vermesi, hogy egy kedd nap fogja csinálni a misét. Úgy beszélt azoknak is. Na. Én kértem egy nyugtát, pecséttel, hogy mutassam meg, hogy mennyi pénzt adtam, az igazgató pénziből. 150 lej vót fejenként. Na megmaradt nekem 500 lej, me eköttem 50-et. És miko mentem vissza az igazgató úrhoz, mutatom a nyugtákat, mondja: – A pénz a tiéd. Álltom 4 hétig dolgozni, és hazajöttem. És ha hazajöttem, 3 hétre kapak egy táviratot: – J. – azt mondja –, a tennap temettük el a vót feleségemet. Úgy is vót, meghalt. És, hogy. Akko vótak e szaladók, gyorsfutók, hogy az áldásba hitták. Kárpátok. Mive hordták a kukoricát. A vót felesége ment egy kocsiával, avval a latorral, akivel élt. S egy olyan Kárpát belécsapódott, az asszont megölte, s a férfit nem. Ez direkt így vót. Az áldott Isten keze volt, de az így történt, ezt én láttam. Hanem azt mondom, java része a papokhoz ezek mennek, ezek az elválók, s nem élnek jól a családbó. S ha valaki ellop valakitől valamit. (MB, 67 éves férfi, 1994)*

(38) *Történt ilyen eset itt nálunk, pont a sógoram is benne vót. Fogságbo vótam, 48-ba jöttem haza, 4 évig vótam Oroszországbo. A sógoram... Eloptak egy kas méhet. Régebben, tetszik tudni, nem kaptárba tartották, hanem kasba. Gyékényből vót fonva, megtapasztva, bécukrozva, kereszt csinálvo lépbő, s abba tartatták a méheket. A falu végén egy románna vót a pálinkafőző üst is. És eloptak egy kas méhet. 20 kiló vót kasastól, méhestől, lépestől. 20 kilós vót. S akkor elvitték, bétették egy abroszba vagy lepedőbe, elvitték és bétették a szereshez, a lakásához, valami kő közé bérakták oda. Ott vót a méh egy kerek hétig. 7 nap. S akkor mit gondoltak, mi nem a sógoram, s vót egy jó barátja, s vótak ilyen asszonyok. A sógoramnak vót vaj 80 veder bora, tetszik tudni. Évente a szőlőbe. Akko vette, vitte ki egy öste a plévederre este a bort. Az vót 10 literes. S akko még loptak tyúkokat is, vettek rizskását is, minden féléket, készítették ételt s tartattak lakomákat. Nem minden este, tudja. Vótak nők s férfiak. És ezek akko azt gondolták, vágják le a méhet. Me tudja, akko úgy vót, béáztották hideg vízbe, leseperték a tollúseprűvel, s akkor megölték a méhet. Elég az hozzá, kivették a mézet s bétették egy tálbo. S akko ivás közbe mulattak, ettek, bujászkodtak. Akko szépen aki ett a mézből... vége vót. Ami megmaradt, megmaradt, a lakoma eltött, mindegyik elszaladt, elmentek haza. Akkor a tulajdonos, aki ellopta a méhet, akko kieresztette regge, 7 vagy 8 óra között menni a csorda, tudja. Egy olyan magas ember vót, gyönyörű szép ember vót. Kiengedte a tehenyeket. S összeesett. Bévített és meghalt. Az vót az első. Ha lejártak a napak, a pap... pénteket, keddet, mit tudam én, mit tartattak. Akkor a sógoram, virágvasárnap harangoztak, kezdték összehúzni, régebben szokás vót szalagat tenni, lógatni, szalagat tenni a fonadékja hajába miko konfirmáltak, na elkezdtek harangozni, s akko készültek nagy asztalazásra, presbiter vót a sógoram, s a léánya vegye az úrvacsorát. És azt mondta a léányo neki: – Apu, úgy ennék egy kicsi mézet. Olyan kaphatós ember: – Állj, fiam... Vett egy tángyért, evette a kést, és neki is vót öt kas méhe. Ment, s egy méh megmarta a torkát. S miko kijött a csúrajtón, az édesanyja ott vót a konyha előtt, ült a padán. Akko má úgy megmarta, hogy nem tudatt beszélni. – Édesanyám, halak meg, édesanyám, halak meg. Alig valamit ejtett ki. Amiko összehúzták a harangat, meg vót halva. Ez a második eset vót. A léányo kellett menjen, hogy vegyen úrvacsorát, és akko így csinálódott egy seb, kilis, ami szokott csinálódni vérűjulásból, a fenekére. Az meghalt abból. Akkor a két asszony elmentek Telesre, béangászáldottak,⁸⁸ de mind mászás asszonyok vótak. Kérem, mai nap se tudják, hol vannak eltemetve. Elbódaragtak. Elment öt vagy hat személy. Ott vót a szomszéd innét fentrő, a rokonságból, az nem ett a mézből, semi baja nem vót. Kérem, ő is ott vót a muriba. Fiatalember. Öt személy elment. Megcsinálták. (CT, férfi, 1994)*

(39) – Most mennek ehhez a mátéi paphoz is.

– Milyen ügyben?

– Ha elloptak valamit. Ez pont még kollektív vót, egy asszonnak, ott lakik szembe a tiszteletes úrral, a sógora mind ment hozzájuk. Nekem pont az asszan mondta. Azt mondja, egy este ment az ura, hogy

⁸⁸ Szolgálatba álltak.

hozzan fe pálinkát a pincéből. Ment s miko lement, a vedres korsó üres vót. S felment, s azt mondja: – Te A., nekünk üres a vedres korsónk. – Há hogy? – Há üres, gyere lássod. Aszondta, hogy elment oda Kócsba, aki adja férhez a léányokat. Elment Kócsra. S akko ement a paphaz s azt mondta a pap, hogy – Da ce, s-o golit demijana?⁸⁹ S ő még megirtóztatt.

– Anélkül, hogy mondott volna valamit?

– Anélkül. Így mondta az asszony. Aztán én nem tudom. S azt mondta: – Na lasă,⁹⁰ tartsan három szombat, bötöljen délig, s az ember ilyen conductor⁹¹ vót a kollektívbe. A gyümölcsösbe vótak, ott dógoztak. S azt mondják ezek az emberek, akik dógoztak vele, hogy azt mondja: – Io mă duc să munc ceva.⁹² S elment az ember félre, hogy egyék valamit, s nem még jött, nem még jött. S ementek a társai, hogy lássák, mit csinál. S azt mondják, hogy el vót kékülve. S akkor felfogták, s béhozták egy strájfa, s bevitték Besztercére, s meghalt. S a faluba mindenki azt mondta, azé halt meg, mert megitta a pálinkát. (SzM, 80 éves nő, 1994)

(40) Volt egy illető, voltak méhei. És összetársultak vagy ketten, s mit gondoltak ők, úgy né gondatlanságból ementek ők, s ellopták a mézet. S akkor az nem tudatt mit kezdeni, elment a román paphaz. S tényleg. S utána az egyik meghalt. Akkor nem tött bele egy év s meghalt a másik. (CT, 71 éves férfi, 1994)

(41) Nem is olyan rég, ecce egy fiú katonának készült. Akarta, hogy legyen egy kis pénze is, és ezér elopatt otthonról egy zsák búzát s eadta. Az anyja mind kérdezte, hogy ki lopta e. De senki nem jelentkezett. És akko az anyja szógálotat csináltotatt, hogy a tolvaj haljan meg, de először mondja meg, hogy ő lopta e a búzát.

Azt hiszem, úgy október vót, miko ement a fiú, aztán tíz-tizenkét napra rá beteg lett. Nagybeteg vót. Az orvosak haza is küdték. Erőssen beteg vót. Meg is halt, huszonnégy éves vót. De először kiátotta: – Én loptam e. Többet semmit se mondatt.

A temetésen három falubó vótak. (DT, 75 éves nő, 1971)

(42) Felsődetrén C.-nek az apja négy unokájára lakatt. Eadta az ökrit tizenháromezer lejér. Edugta a pénzt, de mégis eveszett. Nem adta vissza se a családjo, se a szomszédak... Miko a harmadik misének vége vót, a veje csak azt tudta kiátni: – Menj, M., add vissza a pénzt, én loptam e. S meghalt. (DT, 75 éves nő, 1971)

(43) Hogy járt S. V.-vel? Ez a szomszédba vót nállunk, ez tiszta igaz vót. Azt mondják, hogy csak meg ke simogassa a tehént, vaj emenyen s a tehény nyomából veszen egy kicsi sárt vagy port. A ganéjából. Elviszi, s akko eveszi. S akkor az ember itt lakik egy kicsit messzebb. Akkor ez az asszony már úgy elvette a tejt a tehénynek, hogy csak sovánkzott a tehény, sovánkzatt, se nem vót se fele a tejnek, se nem még vót jó. Akko ő elment s adatt szógálotakat az asszony mind a papná. Az ember olyan rosszul lett, hogy csak hentergett a földön. S akko a felesége eszaladatt ide, de J.-ékhaz jött hamarább, Gy.-ékhaz. S akko megmondta J.-nek Gy.-nek, hogy jöjjön fel ide K.-hoz, hogy mondja meg, hogy állítsa meg a szógálotakat, valamit, me S. hal meg. S akko aztán szerencsére románok vótak ők, R.-nek, vagy mit tudam én, me aztán leállította a szógálotakat, s úgy lett jobban az ember. Ez tiszta igaz vót. (MB, 55 éves nő, 1985)

7.B A kár megszűnik

(44) Úgy történt, azért hiszem eztet, mer láttam, nagyanyámnak miko elveszett a húsvágógépje, nagyapám kalapja s a kolbásztótó. Megkérdezte a családjátó. Hogy melyik vitte e. Egyik se vállolta, me nem vitték e. – Na jól van, fiaim, ha nem vittétek e, hazahozza, aki evitte. Zsoltárt imádkozott, és paphaz járt, misét szolgáltotatt, hányodik misére, má nem emlékszek, me nem érdekelt akko engemet, de elég az, hogy akko miko hazahozták: – Na gyertek nézzétek meg, hová tették le a húsvágógépet és amit evittek. Úgy erre emlékszek. (EC, 62 éves nő, 1988)

⁸⁹ Na, mi van, kiürült a korsó?

⁹⁰ Na, hagyja.

⁹¹ conductor (rom.) – vezető, sofőr

⁹² Megyek enni valamit.

(45) *Itt egy valaki ment a vásárba. Kékesi az illető. Elhullt a bukszája az útan. Valami pénzzel. Egy gyerek megkapta. Odaadta az édesanyjának. Az anyja eltette a pénzt, borzási volt. Már az ember kapcsolt vóna. Látta, hogy ott vót a gyerek. – Nem kaptátok meg? Se én, se a másik. Elment nem tom hova misét fizetni. S a szegény asszony ezér vagy másér, nem érezte jól magát, hazavitte a pénzt az embernek. Borzási asszony. (MB, 67 éves férfi, 1994)*

(46) – Hallottam, hogy a pap is különféle módon tudja megmondani, hogy ki volt a tettes. Könyvbe nézett?
– Könyvbe. Olvasatt. Én azt a könyvet... mind ahogy I.-ka mondta. Aki elment a... Szegény, hogyné lett volna elkeseredve. Akarták kérdezni. Elment. Megpróbálta. Hallotta I.-ka, merre vannak, sokat ment ő abba a faluba. És azt kérdezte a tiszteletes úr, miko a könyv így kimutatta, hogy... megmondta már, hogy kiről van szó... azt kérdezte, hogy ki fogja megtartani azt a börtöt, amit mond ő neki. Azt mondta nénikém, hogy ő egyedül. Ne szedjen ő másokat elő, édesanyámékat vagy a másikat, ő egyedül lakik, ő egyedül tartsa. Annyit imádkozatt... imádkoztunk mi. Há hogyné, szegénykének elopják a kicsi pénzt. És azt mondta, hogy tartsa meg a börtöt egy pénteki napon. Ne még menjen ki a házból, ha lehet, ne menjen ki. Tudta... [érthetetlen félmondat]. Se nem mentek, se nem jött.

– Megkérdézem, Décsében hallottam, hogy még a majorságot se volt szabad megetetni?

– Ezt nem mondta.

– Csak ő?

– Csak ő egyedül. S imádkozatt. S börtölt. Pénteken. S második pénteken má visszavitték a pénzt. Má muszáj akko má megdögléjek akko az a másik. És visszavitték akko a pénzt, így a verandaajtón ki vót törve az ablakszem, ott hajigálták bé. Me édesanyám nem vót még otthon. Fenn vót az unokatestvéremnél. Me aztán ők örökölték a telket, mindent, egy fedél alatt laktak. Aztán a gyermekeik... ők vállalták szegénynek a mindenfelét.

...A másik bukszába meg, me a kicsi bukszáját is elopták, amibe vót háromszáz valamennyicske leje. Ő tartotta külön a többi, s a kötőpénzeket tartotta úgy. Mind az özvegyasszonyak. És bé vót hajigálva mind törve az ablakszem, ott hajigálták bé. Me édesanyám nem vót még otthon. Fenn vót az unokatestvéremnél. Me aztán ők örökölték a telket, mindent, egy fedél alatt laktak. Aztán a gyermekeik... ők vállalták szegénynek a mindenfelét.

– S ő leállította.

– Nem börtölt többet. Ha visszakapta a pénzét. Akkor ez tiszta igaz vót. Mondta a pap, hogy el kell menjen a házához. Vaj a háza előtt. Nem ment be a házába, hanem ment le az utcán... az utcán, a kapuja előtt eltört a lába.

– Hm.

– Ez nem hazugság. Ma is él a férfi. Eltört a lába a nénikó kapuja előtt. Még azt mondta, hogy... csúful káromkodott... csúnyát mondott.

– Igen.

– Így az Isten csináljon meg tükteket vaj ingemet. Magára mondta eztet. Na, azótától hiszek. Én addig nem nagyon hittem. De kezdem hinni... ha létezik? Ha Isten van, létezik. És ha benne van az a lélek, az a hit. Szegény néném is sírt, mi is sírtunk, imádkoztunk, hogy az Isten adja vissza, segítse vissza nénikének. S meghallgatta a Jóisten. (AM, 60 éves nő, 1994)

(47) S. L. nagyapjáná, P. L.-né ecce elopták a pénzt. Szógalotat csináltott. Ement a román paphaz, mer a magyar nem értett ilyenhez. A szógalot őt-hat napból állott. És nem vót szabad enni. Aztán az utolsó nap a pénzt visszadobták a tornácba. (DT, 75 éves nő, 1971)

7.C A baj / kár okozója szenved, és a kár megszűnik

(48) Mami mondta eztet. Ahun ők laktak, abba a kis utcába valahol. És azt mondja mami, hogy eloptak... Szűttek régebb az asszonyak. Akko műk csináltuk a stafirungat meg... Elloptak egy vég vásznat. Készen. Miko má, úgy szépen össze vót tekerve. Miko má le vót véve az esztovátáró, s meg vót fehérítve. Ement, csinált egy ilyen misét. Ilyen fekete misét. Azt mondta mami, me abba az utcába lakatt. Hogy a vászonyja a... az ángyójátó lopta e. Eszibe se jutatt, hogy... ő tudta a ház járását. Aztán ment úgy az útan: – Ángyó néni drágo [utánozza az éneklő hangot], bocsásson meg nekem, én loptam el a vásznát,

nem vágtom le még semmit, ángyó néni, drágo, visszahoztam a vásznát. Így sírt-rítt, amég bévitte az ángyójának a vásznót. Azt mondta mámi, az igazság vót. Mámi mindég emlegette. Hogy hogy vitte vissza az az asszany a vásznót. [Utánozza.] – Ángyó néni drágo, ne haragudjan réám, én loptam el a vásznát... Vissza kellett vigye, me rosszul lehetett. Azt mondták, vissza kellett vigye, me ha nem, kettőbe hasadik. És nagyon rosszul van. Olyan rosszullét jön reá, hogy muszáj visszavigye. Me ha nem viszi vissza, belépusztulhat. (AM, 60 éves nő, 1994)

(49) Itt a községbe. És elment az illető, akitől ellopták a ruhákat, elment a paphaz. Ez most történt, ebbe az évbe. És lejártak a bötök, és az asszony még mindig mind imádkozott, hogy az Isten derítse ki. S olyan rosszul lettek a családba, hogy hasadtak ki. És visszavittek minden holmit. Ez nem hazugság, ez igazság. (VE, idős nő, 1994)

(50) – A pap is avatkozik a tehén dolgába?

F – Igen. Nem tudam, mennyit fizetett és a pap azzal az izével, mikor csinál misét, misézik, és nem tudam, mit adott nekik... Korpát vagy mit tudam én.

N – Korpát kellett vigyen hazulról. De ráfeji azt a tejet? Vagy száraz korpával?

F – Aztán azt adta a tehénnek oda. S megette, s úgyhogy aztán avval talán visszanyerte. És ezeknek aztán megtörtént a baj. Hogy a tehén béesett az izébe, hogy le kellett vágják. [érthetetlen név] Azt mondja: – Na látod, ki volt a hibás? És nem hittem volna.

N – Azt mondta a pap: – Chiar M. dumitale a luat laptele. Azt mondja: – De peste pârau.⁹³

F – Megmondta a könyvből. (BE, 64 éves férfi, 59 éves nő, 1994)

(51) N – Megjárta itt né a szomszédunkba. Erről a P. I-ről, akiről beszéltünk az előbb, hogy a láncot hogy köti keresztbe. Így is, meg így is, s akko le is, mindenféleképpen össze-vissza fódozza a tehenet láncal, és szembeönti mind keresztül-kasul a tehenet. Na, a télen mullott egy éve dögölt meg a tehene, be vót esve a jászolba éjjel. A szomszédja román ember. Ez a I. Azt mondta, hogy elvették a tejit mind a két tehénnek.

F – L. mondta?

N – L. L. elmondta nálunk. És elment Nagyfaluba, ide Apanagyfaluba, mert ez vegyes falu, csak a román falu van külön és a magyar falu külön. És ement a román paphoz Nagyfaluba, és azt mondta: – Chiar veșinu dumitale a luat laptile – azt mondja –, peste pârau.⁹⁴ Azt mondta a férfi: – Most én mit csináljak, annyi tejet se tudok fejni, hogy legyen a kisbornyúnak. – Én fogok imádkozni evégből. Nem tudom, én ezzel nem vagyok tisztába, ez ördögi dolog vagy isteni dolog vagy, hogy képzeljem el az ilyesmit. Imádkozik, de kire imádkozik, mire imádkozik. S azt mondja, hogy nézze meg, hogy vissza fog jönni a teje, és őtet fogja érni a nyomorúság, utol fogja érni, miko lejár a bötnek az utolsó napja, velük valami fog történni. Hát egy pénteken, csütörtökön éjjel, péntek virradóra, nem is szóltak senkinek semmit, hát egyszercsak látom, hogy halad fel a... egy pár ökrük is vót az istállóba, s haladnak fel a szánnal, ilyen falusi szánnal, az ökrökkel letakarva, s akko má láttam, hogy állat van a szánba letakarva, mert havazott, nagy tél volt a télen múlt egy éve. S mindjá jön M., azt mondja: – I. néni, mit mondtam magánok? Lássá, hogy megjárta Is.? Megdögölt a tehene. A jászolyba kapta meg megdögölve. Befordították az ökrök oda. Ez meg kellett történni, me ezt megmondta a pap, hogy ez meg fog történni. Na de, most mire imádkozott? Hogy dögölgön meg az állatja, vagy [valaki nevet] nem tudam elképzelni az ilyent, hogy kire és mire imádkozik.

– És mondják, hogy ilyenkor az, aki az állatot megrontotta, kell hogy jöjjön a házhöz.

N – Igen, igen, de nem szabad, azt mondják, mi nem foglalkoztunk efélével.

F – Szóval amikor fizetnek rá misét, akkor nem szabad adni ki, mert akkor jelentkezik az az illető, aki a hibás. És ameddig nem kap attól a családtól valamit, addig ő rosszul van.

N – Rosszul érzi magát. (BE, 64 éves férfi, 59 éves nő, 1994)

7.D A pap mise / előírt böjt által kideríti a károkozó / tettes kilétét

⁹³ Épp a maga Misije vitte el a tejet. Azt mondja, a patakon túlról.

⁹⁴ Épp a maga szomszédja vette el a tejet, azt mondja, a patakon túlról.

(52) A kollektívvel, hogy loptak. Akkor bé vótak perelve. Má ott vótak a raktár mellett, hogy loptak. Csinált ahogy tudatt a raktáros, az éjjeliőrrel, hogy tudjan megélni. Na, anyósomék is egy-egy vederral, kettőt mindig vittek. De nem hogy az öregasszony vitte, de ő má úgy mondta, miko törvényre került, hogy ő vitte. Olyan vót, hogy velle úgy se csináltak volna semmit. És akkor megfogták vagy négy mázsával vagy mennyivel. Gabonával. Me úgy jöttek, hogy nem vették észre. Be vótak perelve, hogy oda hordja valaki. De nem is úgy lopták, hanem mentek az asszonyak délbe a neccekké, s akko má megsokalták, hogy valakit tegyenek be, hogy má legyen vége, ijedjék meg a nép. S ako betették anyósamat és Zs. nénit. S akko anyósam mind mondta: – Menj, te Zs. a paphoz, menj, te Zs. Nem vótam megszokva. Mi magyarok nem nagyon, pláne a reformátusok nem nagyon foglalkozunk ilyesmikke. Ritka, amelyik foglalkozik. Na, elment a lánya anyósamnak. Ement ide Kócsra. Aztán adott neki böjtöt, szombat napot hogy tartson. Tartott az öregasszony, vaj hét szombatot adott neki, vaj hatot, én nem is tudom, de sokat adott. Megtartotta rendszeren őket, má ment, el is ment az illető. El is ment akkor, hogy adjon egy kést. De nem, hogy nem vót kése. És akkor az öregasszonynak eszébe jutott, hogy mér ment. Nem mondatt semmit. A kést elvitte s visszahozta. Na, de ért a szőlő, a szőlőből evett. Az udvaron vót. Akkor D., má megmondanám a szemibe, kifőzte a pálinkát, és addig nem ment anyósamhaz. Má mind gyanakadtak, hol D., hol ez, hol a másik. S akko már D. nem ment oda, má lehet, hogy érezte magát hibásnak. S akko ement és vitt pálinkát. Egy negyedliter pálinkát. Eljött, odátette az ablakra, azt mondja: – Hoztam egy kis pálinkát, hogy kóstold meg. Pedig főzött addig eleget, de soha nem vitt. S anyósamnak nem jutott eszébe. Ha elment, akko jutott eszébe. – Jaj, kellett volna dobjam a pálinkát utánna. Aztán nem még tartatta [a böjtöt], me észrevette, hogy ez vót, s a másik vót. (MB, 59 éves nő, 1994)

8. A kárt vallott ember böjtre / misére hivatkozva fedi fel a tettes kilétét

(53) F. – Vannak olyan dolgok, valaki lopott vagy valamit csinált, s akkor azt mondja, menyek a román paphaz. És akkor... Például most vót egy, tegnapelőtt egy eset. Az én komám...

N – Én rövidebben mondom el. Téglát vetettek, me most má van téglevető gép is itt a faluba. Új házat akarnak építeni, s traktorra van ott szükség. Két traktor vót, az egyik saját traktor, az egyik kölcsönként. A traktortól egy alkatrész elvesztődött, hogy másnap nem tudtak munkába állni. Rengeteg munkás, minden, étel, kalács, kész, nem tudnak hozzáfogni a munkához, nincs a traktornak az alkatrésze. A faluba elhíresztelik a hírt, szombaton mentek hazafelé a munkások, hogy nem tudnak dolgozni, mert valamit elloptak, de nincs semmi baj, mennek azonnal a paphaz. Ha valaki az utcán megkapta, vissza kéne adja, csak akinek traktorja van... A falu kicsi, tudtak róla. S nem is telt olyan sok idő, délután má hallszódott, me sokan vótak a kalácsába. Mondták, mennek, hogy a Jó Isten derítse ki. És má jelentkezett is az ember: – Hát én nevettem, és gondoltam, hogy a vejemé, s bédobtam az udvarára. Me ott is van traktor. S megkerült az alkatrész. Na. (CT, 66 éves férfi, 41 éves nő, 1994)

Következtetések

1. A román pap köré a tudományosokhoz hasonló szerepkör (hiedelemkör) épült. A pap a szakrális kommunikációt a mágia gyakorlásával társítja.

2. A pap hiedelemköre szervesen beilleszkedett a hiedelemrendszerbe; több hiedelemkörrel organikus kapcsolatban áll.

A JÓSLÁS ÉS TECHNIKÁI

A jóslás

Tematika: jósláskutatás a magyar etnológiai irodalomban; a jóslás története, a jóslás tekintélyének megín-gása; jóslástechnikák; a jóslások elvi alapjai, státusai, funkciói.

Terminológia: mantika, divináció, disciplina aruspicum, haruspex, augur, nekromancia, alectryomancia, haruspicina ex tispicina, hieroszkópia, ordália, vaspróba, vízpróba, keresztpróba, evési próba, asztrológia, horoszkóp, geomancia, hidromancia (hydromancia), gastromancia, onimancia, krystallo-mancia, rhabdo-mancia, dactylomancia, sorsvetés, kleromancia, sortilegium, oneiromancia, arithmomancia, betűjóslás, bibliomancia, hépatoszkópia, kiromancia, frenológia, metoposzkópia, fiziognómia, szemdiagnosztika, ön-tés, axinomancia.

Bevezetés

Saul gyermekkorában apja elveszett szamarainak keresésére indult. Szolgájuk tanácsára Sámuel főpaphoz fordult tanácsért. A főpap Jahvétól egy nappal korábban azt az utasítást kapta, hogy emelje királlyá azt, aki másnap keresni fogja őt. Sámuel királlyá kente Saul-t, s a zsidó törzsek is királyukká fogadták. Kr. e. 1047–1007 között uralkodott. Egyesítette a tizenkét törzset, győzelmes csatákat vívott Izrael ellenségeivel, a filiszteusokkal és az ammóniakkal. Udvarába hívta Dávidot, aki zenével sokszor megvigasztalta a királyt. Ám népszerűségét látva többször megpróbált szabadulni tőle. Ekkor Dávid a filiszteusok oldalára állt. Az újabb csata előtt Saul kétiségek gyötrik. Hiába imádkozik, Isten nem felel kérdéseire.

Az alábbi történetet Sámuel I. könyvének 28. része mondja el.

Sámuel halála után Saul a jövendőmondókat és a varázslókat kiirtotta. Ám a filiszteusok nagy hadát látva elbizonytalanodott, s szolgáit szétküldte a földön, hogy halottidéző asszonyt keressenek. Csak nehezen került egy halottidéző Endorban. Saul álruhát öltött, s éjnek idején látogatta őt meg. Az asszony vonakodott teljesíteni az idegen látogató kívánságát: – Íme, te jól tudod, hogy mit cselekedett Saul, hogy kiirtotta a föld-ről a varázslókat és jövendőmondókat; miért akarod törbe ejteni az én lelkemet, hogy megöless engem? A látogató fogadkozása hallatán, kétségbeesését látva mégis teljesíti ké-rését, megidézi a halott Sámuel-t. A párbeszédet a biblia szerint idézzük:

– Miért háborgattál, hogy felidézttél engem? – kérdezte Sámuel.

– Igen nagy szorultságban vagyok – mondta Saul –; a filiszteusok hadakoznak ellenem, az Isten eltávozott tőlem, és nem felel már nekem sem próféták által, sem álomlátás által; azért hívtalak téged, hogy megmondd nekem, mit kell cselekednem.

– Ugyan miért kérdezel engem, ha az Úr eltávozott tőled és ellenségeddé lett. Elvette az Úr a királyságot a kezedből, és adta azt a te társadnak, Dávidnak. Mivel nem hallgattál

az Úr szavára és nem hajtottad végre a felgerjedt haragját. Az Úr Izraelt veled együtt a filiszteusok kezébe adja, s holnap a fiaiddal együtt velem leszel.

A lesújtó hír hallatán Saul a földre esett. A jövődölés másnap beteljesedett. A csatában mindhárom fia meghal, maga pedig a Gilboa hegyen a kardjába dőlt.

A fenti történetben több olyan mozzanat található, amely miatt érdemesnek tartottuk felidézni.

Királyvá válásától kezdve Saul állandó kapcsolatban áll Istennel. Istenben bízva bizakodással tekint a jövőbe. Mikor azonban Isten elfordul tőle, s a jövő – a másnapi harc kimenetele – homályba borul, a bizonytalanság elviselhetetlenné válik. Nem tud úgy indulni a küzdelembe, hogy ne tudja annak kimenetelét. S bár maga tiltotta be a jövődömondást, úzte ki országából a jövődömondókat a varázslókkal együtt, halottidézőhöz viteti magát, maga beszél rá a húzódozó, az idegennel szemben bizalmatlan asszonyt a törvénszegésre.

A halottidéző Endorban lakik, a Tabor hegység melletti kis faluban. Távol van a király udvarától, magányosan él. Jól tudja, hogy az országban tilos a halottidézés, ám ő kivonja magát a törvények alól. Tudja, hogy Sámuel Saul váltotta a trónon, Jahvét is tiszteli. Ugyanakkor mindenkitől független, halottidéző tudását nem adja fel. Kitart meggyőződése mellett, miszerint a halottak ismerik a jövőt. A hozzá forduló kétségbeesetteken szívesen segít. Ehhez azonban meg kell keresni és meg kell találni őt. Ez alól a király sem kivétel. Nem a jósasszonyt viteti palotájába, hanem ő megy el hozzá.

Aki ismeri a jövő titkát, az nem földi személy. Egy másik világban él, a túlvilágon. Ismeri Jahvé szándékait. Nem szívesen áll szóba élő személlyel, haragosan vonja felelősségre Saul, amiért megháborította nyugalmát.

Az idő előtt feltáruló jövő súlyos, nyomasztó. Saul, bár harcedzett fejedelem, össze-roppan, amikor megtudja, hogy rövid egy nap múlva fiaival együtt a túlvilágon lesz, országát pedig a filiszteusok veszik hatalmukba. Ereje elhagyja, a földre omlik. Minthogy aznap semmit sem evett, a halottidéző asszony borjút vág, kovásztalan kenyeret süt, hogy erőt öntsön a királyba.

Miért érezzük általában érvényesnek Saul esetét azokra a helyzetekre, amelyekben jóslásra, tudakozódásra kerül sor?

1. A jóslás, a tudakozódás akkor válik aktuálissá és fontossá, amikor valamilyen oknál fogva az egyén elveszíti a kapcsolatot a jövővel (egy helyzet/állapot alakulása, kimenetele, egy bizonyos helyzetben alkalmazható viselkedési stratégia) vagy a múlttal (egy betegség, valamilyen kár oka, személy vagy tárgy eltűnése). A helyzet válsághelyzetnek nevezhető, amelyben gondot okoz a jelenbeli állapotok okának ismeretlen volta, a perspektívák, a cselekvés- és viselkedésmódok hiánya, akárcsak a cselekvési alternatívák nagy száma. A jóslás, a tudakozódás az idősíkok, az események különböző időben lezajló szegmenseinek összekapcsolása. A jóslás, a tudakozódás a jelen, egy adott helyzet, a mindennapi élet fölé emelkedés, a múlt vagy a jövő eseményeinek jelenben történő számbavétele, a jelenben elvégzett cselekvések múltbeli történésekkel vagy a jövőben elérendő állapottal való legitimálása. Mint ilyen, a jóslás *az idő kezelésének, manipulálásának rítusa, az idő és az*

események integritását helyreállító, a múlt, a jelen és a jövő közötti feszültségeket feloldó rítus. A jóslás, a tudakozódás az időhöz való tudatos viszonyulása, az idő döntésekkel és cselekvésekkel való előkészítése, irányítása, szabályozása, a múlt és a jövő jelenben történő birtokbavétele.

2. A jóslás, a tudakozódás az időről való tudás speciális technikákkal történő előállítása. A jósló és a tudakozódó rítusok kognitív kontextusát a következő meggyőződések képezik: az események között ok-okozati viszonyok érvényesülnek, az események szukcesszív vagy párhuzamos, analóg viszonyban vannak egymással. Azaz, az események vagy befolyásolják az okság elve alapján vagy – a párhuzamosság, az analógia elve alapján – reprezentálják egymást. A jóslás mint rítus a következő strukturális elemekből épül fel: egy problematikus helyzet, a problémák és a kérdések azonosítása; a tudakozódó rítus végrehajtása; a problematikus helyzet és egy narratív reprezentáció egymásnak való megfeleltetése.

3. A jóslás a jelen korrekciója, a reménykeltés rítusa. A jóslás a jelenben elvégzett rítus, amely a jelen megváltoztatására irányul. Transzparenssé tesz egy helyzetet, feltárja előzményeit és távlatait, megingatja, kikezdi státusát, megszüntetését, megváltoztatását, alakítását kíséri meg. A realitással szemben ellenrealitást, a jelen alternatíváját állítja elő. Felkészít a bekövetkező események elviselésére.

4. A jósló, tudakozódó egyén olyan *specialista*, aki jeleket (álom, testállapot, környezeti tényezők, atipikus helyzetek) értelmez, transzcendens lényekkel (halottak, démonok, mitikus lények) kommunikál, az individuális sorsra, a múlt, a jelen és jövő összefüggésére vonatkozó reprezentációkat, jóslásnarratívumokat állít elő, a múlt, a jelen és a jövő között mediál. A jós sajátos szerepe a következőképpen szerveződik: kivonja magát az érvényben lévő társadalmi kapcsolatokból, sajátos szerepben reszocializálja magát, sajátos szolgáltatást nyújt a hozzá fordulóknak, nincs legitim pozíciója, gyakran atipikus testi jegyekkel, képességekkel rendelkezik, környezetét sajátos tárgyakból, sajátos módon szervezi.

A jóslat olyan eseménytörténet vagy biografikus narratívum, amelyet a jóslás mint speciális cselekvés állít elő, s amely a jövő vagy múlt történéseit jeleníti meg retrospektív módon vagy anticipáció formájában. Csökkenti a jelen kaotikus voltát, intranszparenciáját, a múlt–jelen–jövő közötti dialektikus feszültséget, a múlttal és a jövővel szembeni bizalmatlanságot.⁹⁵ A múlt vagy a jövő feltárulhat spontán módon (előérzet, álom, látomás) vagy szándékos cselekvés, jóslástechnika alkalmazásával. A jóslást mint cselekvést elvégezheti az egyén, személyes kezdeményezésből, a jóslásra szakosodott specialista vagy intézmény, az egyén, az egyén hozzátartozói vagy ismeretlen személy kezdeményezésére, az egyén tudtával vagy tudta nélkül. Az egyénre vonatkozó jóslás történhet az egyén érdekében, vagy az egyén ellenében (tolvaj kilétének feltárása). A jóslás alapvetően kommunikációs aktus. Egyik esetben a jóslás kiindulópontja a kérdés, amikor az egyén egy aktuális helyzetből kérdez rá a helyzet előzményére vagy kimenetelére. Második helyzetben a vá-

⁹⁵ A bizonytalanság információéhséget és bizalmatlanságot termel. A kommunikáció csökkenti a bizonytalanságot (C. Berger 1988). Charles Berger elméletét ismerteti E. Griffin 2001: 138–149.

ratlanul receptált üzenethez szükséges magyarázatot, értelmezést keresni. A jóslat mint narratívum használat szempontjából lehet homodiegetikus vagy heterodiegetikus narráció. Első esetben a jóslatot az egyén valamilyen identitásstratégia keretében használja fel, második esetben a jóslat egy egyénről való beszélés részét képezi.⁹⁶

A jóslás a mindennapi vagy a jelesnap cselekvések egyike, ilyenképpen a mindennapi vagy a jelesnap cselekvésekkel, viselkedésformákkal, életvezetési stratégiákkal alkot rituális koherenciát. A jóslat mint narratív szöveg az egyéb szövegekkel alkot közös szöveg-univerzumot, textuális koherenciát.⁹⁷

Jósláskutatás a magyar etnológiai irodalomban

A magyar etnológia gazdag, a jóslást feldolgozó irodalma különböző szempontokat érvényesített.

A folklórkutatás hagyományai nyomán jelentős lokális-regionális jóslásmonográfiák készültek el (Kovács E. 1982: 281–286.; Barsi H. 1984; Enyedi E. 1992a; Keszeg V. 1994c, 1997; Csögör E. 1998: 211–220.; Derjanecz A. 2001, 2001a). Ezzel párhuzamosan kísérlet történt a jóslástechnikák tipológiai áttekintésére (Hernádi Gy. – Vinkó J. [1992]; Enyedi E. 1992; Keszeg V. 1994c; Derjanecz A. 2001). Terepmunkák során és történeti források elemzésével tisztázódott a halotttlátás eszmetörténeti és társadalmi kontextusa, sor került több halottlító biográfiájának megörökítésére. (Barna G. 1973, 1982, 1982a; Czövek J. 1987; Peti L. 2010b). A jósláskutatás az emberi élet átmeneti rítusaiban (Wlislocki H. 1890; Jung K. 1978, 1990: 65–67, 1992; Balázs L. 1994: 167–183, 1995: 22–51, 1999: 258–260) és a jelesnapok szokásaiban (Szendrey Zs. 1933; Tátrai Zs. 1990; Tátrai Zs. – Karácsony Molnár E. 1997) találta meg a jóslástechnikák primér kontextusát. A figyelem külön ráirányult az agrár életmód időjárás tudakozódási hagyományára (Gub J. 1992), a tolvajlást követő tudakozódásra (Szendrey Á. 1956; Diószegi V. 1982; Tárkány Szűcs E. 1982; Gunda B. 1989; Fazakas I. – Székely Sz. Magdolna 1990: 228–230; Keszeg V. 1992, 2001a). Kitüntetett figyelem követte az álmofejtés hagyományait (Bosnyák S. 1977: 197–222, 1980: 136–145, 1982: 110–112, 2005). Több tanulmány értelmezte a jóslásoknak az egyén és a közösség életében betöltött szerepét (Hahn I. 1985; Keszeg V. 1997; Gagyí J. 1998b; Derjanecz A. 2001a; Hesz Á. 2005). Elkészült több jós biografikus bemutatása (Limbacher G. 1994, 1995; Gagyí J. 1998b; Erdős K. M. 2005–2006). A hiedelemrendszer összefoglaló szintézisei újra és újra a hiedelemrendszer keretében jelölték ki a jóslástechnikák helyét (Dömötör T. 1981: 167–173; Pócs É. 1990: 686–692). Jelentős tudomány- és kutatásszemléleti előrelépésnek bizonyult az álmok és látomások antropológiai és pszichiatríai, az eksztázis és megszállottság formájaként való megközelítése (Pócs É. szerk. 1998; Keszeg V. – Peti L. – Pócs É. szerk. 2009).

⁹⁶ A homo- és a heterodiegetikus narráció leírása: J. Lintvelt 1981: 38–39.

⁹⁷ A rituális és a textuális koherencia értelmezése: J. Assmann 1999: 101, 141–142.

A jóslás története

A történelem során a jóslás összekapcsolódott az intézményekkel és az ideológiákkal. A középkor végéig az állam (a királyi udvar, a királyság), az egyház (kolostorok), az egyetemi oktatás keretébe integrálódott. A jóslás gyakorlata és ideológiája összekapcsolódott a vallási ideológiával és gyakorlattal, a tudománnyal, a birodalmi, a kormányzási stratégiákkal, a kollektív és az individuális sors stratégiáival.

A jóslás hivatását Komoróczy Géza megfogalmazása segítségével szemléltetjük: „Az ókori Keleten a társadalmi és gazdasági rendszer, a társadalmi szervezet, a templom és a palota volt az egyedüli, amely a nagy tudományt, a főfoglalkozású tudósokat igényelte, s amely ezeket el is tudta tartani. A rendszer a tudomány elé kitűzte a feladatot: a jövőbe nézzen. Tegye lehetővé, hogy az ország elhárítsa a reá váró fenyegetéseket, kikerülje a veszélyeket. Az előjelekben minden megvan: csak tudni kell olvasni őket. Segítségül szolgálnak a klasszikus szövegek. Erre a feladatra hivatott a tudomány. A nagy tudomány a rendszerstabilitás eszköze. A tudósok mint a társadalom egészének biztonságán munkálkodó intellektuális foglalkozási csoport különülnek el. A nagy tudomány intézményekhez kötődik, [...] mint intézmény is, mint a társadalom egyéb intézményei által foglalkozási csoportként elfogadott és respektált szellemi erő. Ez annyit jelent, hogy a nagy tudomány nem egyszerűen az ember megismerő tevékenységének egy általánosító vagy elvont formája, hanem emellett, ha nem egyenesen inkább, intézményekhez rendelt tudásanyag és az e tudást fenntartó magasan kvalifikált személyzet.” (Komoróczy G. 1995: 37.)

A Mezopotámiát benépesítő társadalmak (sumer, akkád, babilóniai, asszír, perzsa, hettita, méd) életében a jóslás a kollektív sorsot szabályozó intézmény szerepét töltötte be. Az ékírásos irodalom az i. e. 2. évezred második harmadától vallásos keretben megörökítette, rendszerezte és értelmezte a megfigyeléseket. Az irodalom korai termékei az álmértelmezések és az asztrológiai jóslatok voltak (pl. a *Gilgames*ben található álmértelmezések, asszír álmoskönyv). Az i. e. 1700-tól bontakozott ki az akkád nyelvű irodalom, amely előjelekből következtette ki azoknak a törvényeknek az érvényesülését, amelyeknek az istenek is alá voltak rendelve. Az i. e. 1. évezredben az asszírok a királyság jövőjét tudakolták meg a jóslatokból. (Komoróczy G. In: Szepes E. et al. 1977: 767–768.)

Újbabilónia megalapítói, a káldeusok a kollektív sorsot jósolták meg. Megfigyelték, hogy az égitestek egymáshoz való viszonya bizonyos időközönként ismétlődik, és állásuk – illetve az istenek szándéka – befolyásolja a földi történéseket (napfogyatkozás), valamint az élőlények, főként az emberek életét. Asztrológiai munkáik az éjszaka egének alapos ismeretéről tanúskodnak. Minden égi történet következményeket von maga után. Továbbá a káldeusok értelmezték az álmokat, a természetes jeleket, a föld viselkedését, a leölt állatok belső szerveinek elhelyezkedését és tulajdonságait. Sargon király nagy munkában foglalta össze a káldeusok jóslástanát.

Szemléltetésül néhány értelmezést választottunk. A kutya viselkedéséből az alábbi következtetéseket vonták le. Ha a palotába belépő kutya szürke színű, a palota lángok martalékává lesz. Ha a kutya sárgás színű, a palotát erőszak pusztítja el. Ha pedig vörös,

akkor a palota bántatlan marad. Ha a kutya okádni kezd a házban, gazdája hamarosan meghal. Ha a trónterembe megy vizelni, a király halálát jelzi előre. Ha a templomban keríti hatalmába az inger, felhőszakadás, árvíz, tömeges pusztulás fenyegeti az országot. Jó-soltak a madarak röptéből, a falevelek zizegéséből, a torz lények születéséből. A felvágott számár beleit a következőképpen értelmezték: „Ha egy számár beleiben jobboldalt lenyomatokat találunk, vízáradás lesz. Ha a számár belei jobboldalt kanyargósak és feketék, Isten megnöveszti a termést az Úr országában. Ha a számár belei baloldalt kanyargósak és feketék, akkor Isten az Úr országában nem fogja növesztetni a termést. Ha a számár belei jobboldalt kanyargósak és kékesek, akkor gyász vonul az Úr országába. Ha a számár belei baloldalt kanyargósak és kékesek, nem lesz gyász az Úr országában.”⁹⁸

Egyiptomban az i. e. 20. századtól próféciák voltak népszerűek (Noferti intelmei, Bárány jóslata, Fazekas jóslata). Ízisz istennő álomfejtő volt. Dendara két temploma Hathor ég-istennőnek és Ízisznek volt szentelve. A jóslás másik formája az asztrológián alapult. (Kákosy L. In: Szepes E. et al. 1977: 768–769.) Hathor templomának csillagkép-ábrázolásai a templomban végzett asztrológiai jóvendölésre utalnak. Memphisz és Buszirisz városok templomaiban a betegek álmokképekben látták meg, hogyan gyógyíthatják meg magukat. Ápiszt – egyiptomi nyelven Hápi –, a szent bikát, a termékenység istenét a memphiszi Ptah-templomban őrizték. A neki bemutatott áldozati állat mozgásából a pap következtetett a jövőre.

A jóslás megnevezésére szolgáló egyik szó görög eredetű: a jóslás tudományát *manti-kának* hívták. A görög jóslás az istenek üzenetének receptálása és értelmezése volt, ezért a templomokban zajlott. A papok a jóslatot javaslat formájában szerkesztették meg és népszerűsítették. Az i. e. 7–6. században a papok javaslataik által közvetlenül is beavatkoztak a politikai villongásokba. Tekintélyüket bizonyítja az, hogy a történetírók (Hérodotosz, Xenophón, Thuküdidész) szívesen idézték a jóslatokat. Jelentőségük az i. e. 4. századtól megszűnt; stratégiát és technikát váltva a csillagjóslást, az álomfejtést, a tenyérjóslást és a sorsvetést magánszemélyeknek végezték. (Lázár Gy. In: Szepes E. et al. 1977: 769–770.)

Apollón jósdája Delphoiban, Zeusz jósdája pedig Dodonában volt. Delphoiban előbb Gaia, majd a lánya, Daphné jósolta a jóvendőt. Babérfává változott, amely szintén alkalmas lett a jóslásra. Uranosz és Gaia lánya, Phoibé a delphoi jósda hírére öregbítette. A Püthon Delphüné nevű sárkánykígyót, Gaia földanya gyermekét Apollón elpusztította, a föld mélyébe ásta. A sziklában keletkezett hasadékon a sárkánykígyó testéből származó gázok áramoltak a föld színére. A jósló papnők ezeket a gázokat lehelték be, ennek hatására kerültek kapcsolatba Apollónnal. Dodona az i. e. 2. évezredben vált Zeusz kultuszának egyik helyszínévé. Egy tölgyfára szállt galamb szólította fel a helybélieket, hogy Zeusz tiszteletére szentélyt építsenek. Jóshelyként működött az i. sz. 4. évszázadig. Mindkét templomban papnők tették fel a kérdést, s ők hallhatták meg az istennő válaszát. Delphoiban a papnő a háromlábú székét a templom alatti sziklahasadék fölé helyezte,

⁹⁸ A káldeus jóstudomány összefoglalása: A. Lehmann 1898/1900: 51–63; az idézet a 61. oldalon.

ahonnan földalatti gőzök áramoltak a felszínre. A papnő a kiszivárgó gázok okozta bódulatban beszélt az istennővel. Dodona peleiadésznak (peleia 'galamb') nevezett papnői a földistennő utasításait közvetítették. Zeusznak a feltett kérdésre adott válaszát a papnők a szent tölgyfa leveleinek zizegéséből, a szent forrás vizének csobogásából, vagy a szentély fölött feltűnő galambok röptéből olvasták ki. A jóslás előtt a papnők a forrás vizéből ittak.⁹⁹

A görög mitológia több híres jós emlékét őrizte meg. Látnok volt Apollón, akinek Kis-Ázsiában és Itáliában több jósdája volt (Delphoi, Délosz, Didüme, Klarosz, Kolophón, Peloponnészosz). Lányai, a szibüllák (szibillák) szintén jövőbe láttak. Teiresziász nimfa fia volt, a thébai vak jós. Látását akkor veszítette el, amikor akaratlanul meglátta a fürdőző, meztelen Athénét. Anyja, Kharikló nimfa – egy másik mítosz szerint Zeus, egy másik szerint pedig maga a vakságát okozó Athéné – kárpótlásul jóstehetiséggel ruházta fel.¹⁰⁰ Teiresziász lánya, Mantó szintén látnoki képességgel rendelkezett. Mantó fiának, Mopszosznak Malloszban volt jósdája. Apollóntól tanult jósolni, s Libüában gyakorolta a jóslást a hérosz Mopszosz. Apollón másik jós-tanítványa a mükénéi Kalkhasz volt. Arisztaios, Apollón fia az embereket is oktatta a jóslás művészetére. Világtalan volt és jósolt a király Ágénor. Melampusz értett az állatok nyelvén, ez a képessége tette alkalmassá a jövőmondásra. Parnasszosz Poszeidón fia volt, megalapította a püthói jósdát, ahol a madárjóslást honosította meg. Jósolni tudott a Földanya Gaia, a dalnok Orpheusz, a kentaur Kheirón, tengeri isten Néreusz és Próteusz, a király Pittheusz, az egyiptomi királylány Theonoé, Priamosz lánya, Kasszandra, az argoszi Theoklümenosz, a thébai hős Akarnon, Hérophilé papnő, Amphiarosz, Helenosz, jósoltak a nimfák, a najádok, az eksztatikus állapotban lévő szibüllák. Trophóniosz hérosz Poszeidón templomot épített, testvérével megépítette a delphoi szentély küszöbét; maga is jövőbe látott. Jóslat jövedőlte meg Meidasz, Oidipusz, Parisz, Ákrisziosz sorsát. Álomból jósolt Hermész.

A görögök gyakorolták a nekromanciát. Ebben az esetben halottakat idéztek meg, hogy tőlük kérjenek tanácsot. A bolyongó Odüsszeusz az Ókeános partjára vezeti hajóját, a „ködbe és felhőbe takart” város közelébe. Kirké, a jósnő tanácsa szerint a halottak kedvenc ételeit és italait viszi magával. Gödört ás, abba ereszti a juh és a kos vérét, tejet, mézet, bort, vizet önt, daralisztet hint bele. Az állatokat az isteneknek áldozza. A halottak sűrű csapatokban érkeztek Hádész birodalmából. Köztük volt Teiresziász is, a thébai jós. Idézzük Homérosz szövegét:

Végre közelgett lelke a thébai Teiresziásznak,
szép aranyos bottal; rámismert, szólt is azonnal:
»Isteni sarj, Láertiadész, leleményes Odüsszeusz,
jaj, te szegény, mért fordultál el a nap sugarától

⁹⁹ A 'dodonai jóslat' a homályos jelentésű üzenet megnevezésévé vált.

¹⁰⁰ Teiresziász mítosza kapcsán Róheim Géza értelmezi az európai látó, a jós szerepkörét (Róheim G. 1984: 424–464).

s jöttél nézni a holtakat és a mezőt, hol öröm nincs?
Menj a gödörtől már és vond el a jóhegyű kardot,
hadd ízleljem a vért és mondjak néked igaz szót.«

Szolt; mire hátrahúzódva, ezüstszögű kardomat újra
visszaeresztettem hüvelyébe. Ivott a sötétlő
vérből és azután így szolt hozzám a derék jós:
»Édes, könnyű utat keresel haza, fényes Odüsszeusz,
csakhogy az isten szörnyűvé teszi; mert sose hinném,
hogy te kijátszod a Földrázót, aki megdühödött rád
szörnyen, amért szeretett fiusarját megvakítottad.
S tán így is hazaértek azért, keseregve, bajok közt,
csak lelkedre vigyázz, fékezd meg a társaidét is,
rögtön amint odaérkeztek remekívű hajóval
Thrinakié szigetére, kifutva a kékszinű vízből,
és legelő tehenekre találtok, nagyszerű nyájra,
Hélioszéra, ki mindent lát és hall a világon.
Hogyha az állatokat nem bántod, utadra ügyelsz csak,
akkor tán hazaértek, bár keseregve, bajok közt.
Hogyha pedig bántod, veszedelmet jósolok akkor,
embereidnek s bárkádnak; te magad ha megélsz is,
későn érsz s bajosan haza, társad mind odavesztve,
mások bárkáján, s palotádban bajra találsz majd:
dölyfös férfisereg, amely vagyondod fölemészti;
isteni hitvesedet kéri mind, kincset ajánlv.
Csakhogy erőszakukért bosszút állsz majd hazatérve;
s hogyha megölted a kérőket palotádnak ölében,
csellel akár, vagy szemtől-szembe velük, hegyes ércel,
végy egy jólfaragott evezőt válladra, bolyongjál,
míg olyanokhoz nem jutsz, kik tengert sose láttak,
s ételüket sem eszik megsózva a tengeri sóval:
és sohasem láttak pirosarcú fürge hajókat,
sem könnyű evezőt, mely szárnya a fürge hajónak.
Íme, világos jelt mondok, nem véted el akkor.
Majd amidőn egy más vándor jó szembe veled s szol:
magszóró a lapát, mit fényes válladon őrzöl,
akkor a jó evezőt szúrd nyomban a földbe, Poszeidón
istennek pedig ott áldozz remek áldozatokkal,
vágj le bikát és kost, és kant, mely hágja az emsét,
aztán menj haza és ott áldozz szent hekatombát
tágterű égbe lakó örökéletű isteneinknek,

mindnek sorban. A tengerről jó majd a halálad,
gyöngéden közelít hozzád, és könnyü öregség
végén sujt csak rád, amidőn körülötted a néped
boldogan él. Ezt mondom néked igaz szavaimmal.«”
(XI. ének)

Görögországban szokásban volt a madarak viselkedéséből való jóslás is. Az *alectryomanciát* úgy gyakorolták, hogy a földre írott betűkre gabonamagvakat szórtak. Egy éhes kakast közel engedtek, s a betűket abban a sorrendben olvasták össze, amilyen sorrendben a kakas róluk elkapkodta a magvakat. Az így kapott szó a jövőt jóslta meg. A madarak röpte (az irány, a keltett zaj, a hallatott hang) szintén alkalmas volt a jövő megtudakolására. Az *Iliászban* olvashatjuk a következőket:

„gémadarat küldött jobbról most nékik Athéné
jó közel útjukhoz; nem láthatták a szemükkel,
mert sűrű éj volt, ám hallották szárnyszuhogását.
Szörnyen örült Odüsszeusz a madárnak, s kérte Athénét.”
(X. ének)

A rómaiak értelmezték az álmokat, a belső szervek elhelyezkedését és színét, a természetes jeleket, a madarak röptét. Az etruszkok tisztelt jósa volt Tarchies (Tages). Tanításait (jóslások, csodák, villámlás, földrengés) a *Tagesi Könyvek* foglalták össze. Numa királynak álmában Faunus, a mezők, az erdők és a legelők istene jelent meg, elmondani a rossz termés okát. Aeneaszt Tiberinus, a Tiberis folyó istene, Janus isten fia látogatta meg álmában, s arra ösztönözte, hogy kössön békét Evanderrel, Palatinus város alapítójával.

Az állam céljaira hivatalnokok jósoltak, a *haruspex*ek és az *augurok*. A *disciplina aruspicum* béljóslás volt, amit a rómaiak az etruszkoktól sajátítottak el. A *haruspex* béljós volt, a *haruspicinát* művelte,¹⁰¹ az áldozati állatok (*hostae consultatoriae*) testét értelmezte. A belső szervek (*exta*) közül a máj, a tüdő, a lép, a vese és a szív volt alkalmas a jövőmondásra, annak alakja, nagysága, színe. A *haruspex* befolyásolhatta (enyhíthette vagy elháríthatta) a béljóslás által megjövendölt eseményt.

Az *auguriumot* (görög szóval az *ornitomanciát*) – az istenek véleményének a madarak röptéből és viselkedéséből való kiolvasását – Róma városának alapítója, Romulus intézményesítette.¹⁰² Az *augur* segédeszköze a *lituus*, a kampóbot volt; ezzel kört húzott maga köré, abba állt, imádkozott s várta az isteni választ. Vagy ezzel jelölte ki az égtájat, ahonnan a jóslásra alkalmas madárnak fel kell tűnnie. Plutarkhosz írja Romulus varázsbotjáról: „Romulus nagyon istenfélő volt, sőt még a jósláshoz is értett, és úgynevezett

¹⁰¹ Az összetett szó jelentése: *haru* (*hara*) 'aprólék, szerv', *spex*, *specere* 'nézni, figyelni'.

¹⁰² A szó alapját képező *aug* fő jelentése 'növelni, szaporítani, felnagyítani'.

lituus-t, vagyis görbe jósbót hordott magával. Lituusszal jelölik meg az égtájakat a madárjósok, mikor leülnek jósszékiükbe. Romulus jósbótját a Palatinuson őrizték, de mikor a gallok elfoglalták a várost, nyoma veszett. Mikor aztán a barbárokat elűzték, rátaláltak a vastag hamuréteg alatt, s bár minden más elhamvadt és megsemmisült, nem tett kárt a tűz benne.” (Plutarkhosz 1978 I.: 67.)

Nem minden madár volt alkalmas, s nem mindenkinek. A harkály Mars madara volt, ezért kiemelt figyelemmel követték viselkedését. A sas szintén profétikus madárnak számított, mert Zeusz madara volt, *ornis mantikos* vagy *sacra avis*. A holló Apollón, a csóka és a bagoly Athéné, a kakukk Veszta, a lúd pedig Junó madarának számított. A galamb királynak való, mert a galamb mindig „udvarával” repül. A hollók, a varjak, a baglyok, a kakasok hangjukkal adtak jelt; a sas, a keselyű a röptével. Ha a földre szórt magokat kapkodó szárnyasokat figyelték, akkor a jóslás neve *auspicial ex tripudii*, vagy *auspicial pullaria* volt. Erre a célra tyúkokat tartottak fenn. Attius Navius híres pap, augur volt. Picus erdei isten volt, órakulumbot mondott a hozzá fordulóknak. A szent ligetben tartózkodó Egeria nimfát jóslataiért keresték meg. Carmenta a szülést segítő lény volt, ő az újszülöttek sorsát látta előre.

A rómaiak figyelték az égi jeleket, a villámlást és a dörgést, akárcsak a föld viselkedését, a földrengést, a vulkánok lávaömlését. A divináció ezekben az esetekben *haruspicina ex tispicina* (a görög nyelvben *hieroszkópia*).¹⁰³

A *Párhuzamos életrajzok* gyűjteményében Plutarkhosz csodálattal ír Aemilius Paulus hadvezér erényeiről, aki i. e. 168-ban Perszeusz makedón királlyal harcolt, Pydnánál. A csata előtt holdfogyatkozásra kerül sor. „Mikor beállt az éjszaka, és vacsora után pihenőre tértek és elaludtak, az égen magasan járó telihold hirtelen elsötétedett, egymás után mindenféle színben játszott, majd fénye kihunyott és eltűnt. A rómaiak, szokásuk szerint, bronzedényekkel nagy zajt csaptak, hívták vissza a hold fényét, s égő fahasábokat és fáklyát emelgettek az ég felé. A makedónok semmi ilyesmit nem tettek, hanem nagy rémület és zavar fogta el a tábornokot, és sokan azt suttozták, hogy ez a csodás látomás a király vesztét jelenti. Aemilius nem volt teljesen járatlan és tapasztalatlan a holdfogyatkozások szabályaiban, amelyek a holdat meghatározott időszakonként a föld árnyékával homályba borítják, és mindaddig sötétben hagyják, amíg a hold át nem halad az elsötétített égtájon, és fényét a naptól ismét visszakapja. Minthogy pedig sokat adott a vallásra és szenvedélyesen foglalkozott az áldozással, a jóslással, mihelyt meglátta, hogy a hold visszanyerte tisztaságát, tizenegy üszőt áldozott fel neki. Kora hajnalban Herculesnek áldozott húsz ökröt anélkül, hogy kedvező jelet kapott volna; végre a huszonegyediknél megjelentek a jó előjelek, és győzelmet ígértek abban az esetben, ha védekező harcot folytatnak. Százökrös áldozatot és ünnepi játékokat ajánlott fel tehát az istennek” – örökíti meg a harci előkészületek Plutarkhosz. (Plutarkhosz 1978 II.: 266.)

¹⁰³ A római divináció technikáit Mihaela Paraschiv foglalja össze, Cicero könyvének magyarító jegyzeteiben (Cicero kb. i. e. 44/1998: 205–207).

Tiberius Gracchus tagja lett az augurok testületének. Több csatában bizonyította hősiességét és megfontoltságát. Néptribunusként a régi törvény gyakorlását kezdeményezte, hogy a meghódított területeket a szegények között osszák szét megművelésre. Mikor a szenátussal konfliktusba került, s már-már a nép rokonszenvét is elveszítette, a népgyűlésen szavazásra került sor. Szintén Plutarkhosz foglalja össze az eseményeket. A szavazás reggelén „kora reggel megjelent a házában az az ember, aki a jósláshoz használt csirkéket hozta, eleséget hintett eléjük, de a csirkék egy kivételével nem jöttek elő, még akkor sem, mikor a ketrecet az ember jó erősen megrázta, de még az az egy sem nyúlt az eleséghez; megrázta bal szárnyát, lábát kinyújtotta és visszazaladt a ketrecbe. Ez az eset Tiberiust egy korábbi baljóslatú előjelre emlékeztette. Volt neki egy díszes, pompás művi sisakja, amelyet a csatákban szokott viselni; ebbe észrevétlenül kígyók kúsztak be, tojásokat raktak és kiköltötték őket. A csirkékkel történt eset Tiberiust ezért még inkább nyugtalanította, de mégis útnak indult hazulról, mivel értesült róla, hogy a nép már összegyűlekezett a Capitoliumon; mielőtt azonban kilépett az ajtón, olyan erősen megbotlott a küszöbben, hogy lába nagyujján a körme behasadt, és a vérzés átnedvesítette saruját. Alig ment néhány lépésnyire, bal felől a háztetőn két veszekedő hollót láttak, az egyik holló lelökött egy kődarabot, és bár természetesen sok járókelő haladt el a közelben, a kő Tiberius lábára esett. Ez a jel a kíséretében levők közül még a legbátrabbakat is megállásra bírta.” A nap valóban tragikus halált hoz számára. (Plutarkhosz 1978 II.: 661.)

Jelentős római művészek tartották érdemesnek elidőzni fölötté. Cicero (i. e. 106 – i. e. 43), a szónok, politikus, író *De divinatione* (A jóvendölésről) címmel foglalta össze a jóslás melletti érveit. Tudomása szerint a nagy ókori népek más-más jósló eljárást alkalmaztak. Az asszírok az egyén sorsát a csillagok útjából következtették ki. A káldeusok és az egyiptomiak a születés csillagjegyéből jóvendöltek. Kis-Ázsiában (Kilikia, Piszidia, Pamfília) a madarak röptét figyelték meg. A nagy tudósok közül tisztelettel beszélt a jóslásról Szókratész, Zénón, Püthagorasz, Demokritosz, a Zénont követő sztoikus iskola. Könyvet írt róla Krüszziposz, Diogenész. A szofista athéni Antiphon híres *oneirokritikus* (álomértelmező) és *teratoskopos* (csodaértelmező) volt.

Értelmezése szerint a jóslás által a halandó ember az istenekhez kerül közel. Krüszziposzt idézve mondja, hogy a jóslás az istenek üzenete, az emberrel kapcsolatos szándékai megértésének képessége. (Cicero 1998: 187.) Ha elfogadjuk az istenek létezését, azt, hogy az istenek törődnek az emberrel, akkor a jóslást nem lehet kétségbe vonni (i. m. 87–89, 115). A megnevezésül szolgáló *divination a divus, dues, a mantika* pedig a *mania* (‘őrült, önkívületi állapotban lévő’) szóból ered. (i. m. 41). A jóslás mint művészet a megfigyelésekből álló tapasztalatot, a kidolgozott és átörökített technikákat érvényesíti (madárjóslás, csillagok mozgása, természeti jelek). Nem művészet akkor, amikor az ember a lélek rendellenes viselkedése, állapota alapján jut az isteni üzenete birtokába. Ilyen jóslási forma az álom, az isteni sugallat, az extatikus delírium, az orákulum. Azok az álmok hordoznak jelentést, amelyek a test hatásától függetlenül folynak le, a szabad lélek termékei. Csupán azok az álmok nem teljeseznek be, amelyeket az ember nem tud helyesen megfejteni. Emlékezetes Aeneas többszöri álma ősei földjének visszaszerzéséről, Szókratész

börtönbeli álma halála időpontjáról, Szimonidésznek a hajóra szállás elnapolására vonatkozó álma (i. m. 57–103).¹⁰⁴

A judaisztikus hagyományban az évezredek során a divináció jelentős átalakuláson ment át. A szándékaival azonosuló személyeknek Jahvé több generáción keresztül rendre feltárta az emberiség jövőjének közeli és távoli eseményeit. A divináció alapvető formája a profétikus és az onirikus divináció, a látomás és az álom. Ádám látnok, akinek Jahvé elárulja, milyen sors vár az emberi nemzetségre. A testvérgyilkosság után angyal hozza tudomására, hogy fia fog születni, akinek gyermekei benépesítik a földet. Úriél angyal értesíti Noét a közelgő özönvívről. Ábrahámnak Jahvé angyali hangon fiú utódot ígér, a megszülető Izmaelnek pedig sok utóda lesz. A fiatal Sámuellel isten hangja közli, hogy alkalmas lesz a prófétaságra. Jónás Jahvé utasítására Ninive pusztulását jövendöli. Ge-deonnal angyal közli, hogy isten kiválasztotta őt népének a bálványoktól való megszabadítására. Debóra jóslat alapján lázítja Izrael népét elnyomói ellen. A bibliai idők szereplői között többen értenek az álmok fejtéséhez. Dánielt isten ajándékozza meg azzal a képességgel, hogy látomásokat és álmokat fejtse. Jákob több emlékezetes és sorsdöntő álmot lát. Egyik álmában az égig érő létra fölött Jahvé jósolja meg utódai születését. Egy másik álomban angyal figyelmezteti arra, hogy csíkos és tarka állatokat kérjen munkája jutalmául. Álomban kapja azt az utasítást is, hogy Mezopotámiából térjen vissza Kánaánba. Fia, József híres álomlátó és álomfejtő. Álom jósolja meg a tizenkét testvér közül történő kiemelkedését. A fáraó börtönében figyelnek fel álomfejtő képességére, s amikor a fáraó álmát megfejtve Egyiptomot megmenti az éhínségtől, a fáraó magához emeli. A judaisztikus hagyomány bővelkedik a természeti jelek értelmezésében. Ezékiel a babiloni fogság idején természeti jelenségekből fejt meg Jahvé büntető szándékát és a zsidó nép felemelkedésének ígérését. Bálám Jákob törzséből csillagot lát felemelkedni, ezáltal megjövendöli Jézus születését. A betlehemi csillag feltűnését többen is a megváltó születésének jeleként értelmezték.

A *Zóhár* (a *Ragyogás könyve*) az i. sz. 2. században íródott, Simon rabbi munkája. A 13. században nyomtatták. Az ótestamentumhoz kapcsolódó értelmezések, a látomások és a megvilágosodások bemutatása (lásd: Bíró D. – Réti P. 1990).

A kínai jóslás alapkönyve a *Ji King* (A *változások könyve*) volt. Eredettörténete szerint az i. e. 3. évezredben keletkezett, Fu Hszi császár alkotása. Az i. e. 11. században Ven Vang véglegesítette és írta meg hozzá a magyarázatokat (Csongor B. 1977). Szellemisége áthatotta a nagy vallásos és filozófiai és vallásos rendszereket, a konfucianizmust és a taoizmust. Más jóslási rendszerektől eltérően nem adott tényeket világít meg, tár fel, hanem a változást, az átalakulást. A jóslat szerves részét képezi annak előírása, hogy az embernek mit kell tennie, mit kell változtatnia annak érdekében, hogy a megjósolt állapot bekövetkezhessék. A könyv jelek rendszere. Alapjelei az 'igen' jelentésű — vonal és a

¹⁰⁴ Szimonidész, a görög költő utazni készült. Egy holttest került útjába, amit emberhez méltóan eltemetett. Álmában megjelent a halott, s arra intette, hogy halassza el a hajóutat. A hajó a tengerbe süllyedt. (Cicero 1998: 73.)

’nem’ jelentésű szaggatott – – vonal. Ezek a *jaok*. Ezek egymás alatti három sorban való elhelyezéséből nyolc újabb alapjel keletkezik, a nyolc *kua*. Két *kua* függőleges (azaz, hat sorban történő) összevonásából keletkezik a hatvannégy *tuan*. Ebből a hatvannégy jeltől magyarázható meg a világ és az egyén életének változása.

A jóslás a következőképpen gyakorolható. Pénzermét kell dobni, s megegyezés szerint a fej a pozitív jao, jele a hosszú vonal, az írás a negatív jao, amit szaggatott vonallal ábrázolunk. A jeleket lentől indulva írjuk egymás fölé, s így megszületik az egyik a 64 tuanból. Ezután *A változások könyvében* megkeressük az illető tuan jelentését.

Olvasmány

1. Az európai középkori mágia nagy szintézisét Agrippa von Nettesheim foglalta össze. A *De occulta philosophia* (*Titkos bölcsélet*) című munkája a mágia általános szemléletébe beépíti a jóslás és tudakozódás alapvető formáit (H. C. Agrippa 1533). A jövő megtudakolható az állatok, a madarak viselkedéséből, az ég és a föld jeleiből (dörgés, villámlás). Egy asztrológus¹⁰⁵ nyomán a jóslás következő 12 helyzetét sorolja fel. Rossz jel, ha a házból kilépő ember bal oldalán áll meg egy érkező személy vagy madár (*Fervetus*); ha balról érkezőnek és jobb felé haladnak (*Confervetus*); ha a háta mögött jobb oldalt megállnak (*Scimasarvetus*); ha az embert megelőző személy vagy madár bal oldalán áll meg (*Scassarvetus*); ha jobbról érkezőnek, a háta mögött jobbra elhaladnak, s pihenni megállnak (*Herrena*). Szerencsét jelent, ha balról érkezőnek (*Fernova*); ha jobbról érkezőnek és bal felé elhaladnak (*Viara*); ha megállnak a jobb oldalán (*Confernova*); ha hátulról érkezőnek és elhagyva őt jobb felén állnak meg (*Scimasarnova*); ha hátul jelennek meg, s mikor az ember feléjük indul, megállnak (*Scassarnova*); ha balról érkezőnek s jobb irányba elhaladnak az ember előtt (*Emponent*).¹⁰⁶

Agrippa az állatok viselkedéséből történő római és arab jóslás gazdag példatárát is összegyűjtötte. A csóka más-más üzenetet közöl, ha kényelmesen helyezkedik el valahol, ha jobbról vagy balról érkezik, ha hallgat vagy károg, ha hátulról vagy előlről érkezik, ha menekül. Ha párosan repülnek, boldog házasságot jövendölnek, ha magányosan, megözvegyülést. Szintén özvegyiség jele magányos galambot látni. A jóslásban tekintélyes hírhordozónak számít a holló. Ha károgni kezd, a fennálló egészségi, anyagi, családi helyzet megváltozását adja hírül. A hattyúk a vizek titkait ismerik, ezért jó jel a járókelőknek és a hajósoknak, ha vidám hattyúkat látnak. Ha viszont héja repül el fölöttük, akkor az ő szava megváltoztatja a hattyúk jövendölését. Magasan repül, Jupiter titkait ismeri, s ezek birtokában megsemmisítheti a többi madár előrejelzését. A pelikán az érzékeny lelkiület embereit kárvallását jövendöli meg. A gólya feltűnése egyetértést ad hírül. Ha sirály balról jobbra repül, vendégek örvendeztetnek meg; ha jobbról balra, akkor kellemetlen személy látogatása várható. A bagoly a halált jelenti; elvétele a szorongalom és a lankadatlan figyelem példamutatója.

Az etruszk papok az eget 16 rétegre osztották, s figyelték, a villámok melyik rétegből hullnak a földre, a kilenc isten közül melyik dobta a földre. A nagyhírű személyek születését égi jelek adták tudtul. A csecsemő Platon száját méhek szállták meg, megjövendölve szónoki tehetségét. A római pestisjárványt egy évvel korábban tej- és véreső jelezte előre.

A négy elem mindenike alkalmas a jóslásra. A geomancia formái a földrengés, a földcsuszamlás, a föld alatti morajlás, a föld alól feltörő illatok. A hidromancia a vizek áradásából és elapadásából, a viharokból, az eső színéből, a víz színén, a kutakban és a forrásokban megjelenő látomásokból von le következtetést. Az aeromancia a szél irányát, az égen megjelenő szivárványt, a holdudvart, a felhők alakját értelmezte. A piromancia a tűz színét, lobogását, az üstökösök megjelenését, a tűzben feltűnő látomásokat vette alapul.

A jóslás egyéb formái az álmok és a látomások, a prófécia értelmezése. A halottak nyugtalan lelke válszolni tud a jövendőmondó kérdéseire. (H. C. Agrippa 2010 I.: 146–180.)

2. A *Ji King* egytálla a kínai irodalomnak is alapvető műve. Stílusát szemléltetendő, az 56. tuan leírását idézzük.

¹⁰⁵ Michele Scott (1175–1232), Avicenna és Averroës fordítója.

¹⁰⁶ A *Confert* eset bemutatása hiányzik.

56. LÜ / A VÁNDOR

*felül Li, a kapaszkodó, a tűz
alul Ken, a Nyugvás, a hegy*

A hegy (*Ken*) mozdulatlanul nyugszik, fölötté a tűz (*Li*) pedig fellángol és máris továbbgerjed. E kettő ezért nem marad meg sokáig együtt. A vándor osztályrésze az idegenség és az állandó elválás.

ÍTÉLET

A VÁNDOR. Siker a kicsinységen keresztül.
A vándor számára üdvös az állhatatosság.

Vándorként és idegenként az embernek nem szabad barátságtalannak, vagy erőszakosnak lennie. Az embernek nincs nagy ismeretségi köre, s ezért nem nagyon tanácsos felvágnia. Óvatosnak és visszafogottnak kell maradnia, ezzel védheti meg magát a rossztól. Azzal érhet el sikert, ha előzékeny és szolgálatkész másokkal szemben. A vándornak nincs állandó lakóhelye, otthona az utca. Ezért különösen ügyelnie kell arra, hogy belül szilárd és egyenes maradjon, s csak a jó helyeken táborozzon le és csak jó emberekkel érintkezzen. Ebben az esetben sorsa üdvösen fog alakulni, s háborítatlanul róhatja tovább az útját.

KÉPZET

Tűz a hegyen: ez a VÁNDOR képe.
Így a nemes ember világos és óvatos
a büntetések kiszabásánál,
s nem húzza-halasztja a peres ügyeket.

Amikor a hegyen felég a fű, az fényesen világít. A tűz azonban nem marad meg egy helyen, hanem új táplálék után nézve állandóan tovább vándorol. Csak egy gyorsan átfutó jelenségről van szó. Ugyanígy kellene, hogy legyen a büntetésekkel és perekkel is. Ezeknek is gyorsan lezajló, átmeneti jelenségekké kell lenniük, s nem szabad őket sokáig halogatni. A börtönöknek is olyan helyeknek kell lenniük, amelyek az embereket csak átmenetileg fogadják be, mintha csak vendégek lennének. Nem szabad, hogy az emberek lakóhelyévé váljanak.

AZ EGYES VONALAK

Hatos az elején azt jelenti:
Ha a vándor kicsinyes dolgokkal foglalja el magát,
ezáltal balszerencsét von magára.

Egy vándornak nem szabad feladnia a méltóságát, s útja során közönséges dolgokba keverednie. Minél alacsonyabb és védtelenebb kifelé a helyzete, annál jobban kell befelé vigyáznia a méltóságára. Nagyon téved ugyanis az idegen, ha azt gondolja, hogy viccelődéssel és mulatságos magatartással kedvező fogadtatásra találhat. Ennek csupán az lesz a következménye, hogy megvetik és lekezelően bánnak vele.

Hatos a második helyen azt jelenti:
A vándor egy fogadóhoz érkezik.
Vele van a tulajdona.
Elnyeri egy ifjú szolgáló állhatatosságát.

A vándor, akiről itt szó van, szerény és visszafogott. Belsőleg nem veszíti el magát, s ezért menedékre talál. Kifelé sem veszíti el az emberek jóindulatát, s ezért mindenki támogatja, úgyhogy a végén még tulajdonra is szert tesz. Azonkívül csatlakozik hozzá egy hűséges és megbízható szolgáló, ami egy vándor számára felbecsülhetetlen értéket jelent.

Kilences a harmadik helyen azt jelenti:
 Leég a vándor fogadója.
 Elveszíti ifjú szolgálja állhatatosságát.
 Veszély.

Egy erőszakos idegenről van szó, aki nem tud viselkedni. Olyan ügyekbe és vitákba keveredik, amelyekhez valójában semmi köze. Ezáltal elveszíti menedékét. Saját szolgálójával is idegenként, lekezelően bánt. Ennek következtében elveszíti annak hűségét. Márpedig ha idegenként senki sincs, akire az ember támaszkodhatna, akkor az nagyon veszélyes.

Kilences a negyedik helyen azt jelenti:
 A vándor megpihen egy menedékhelyen.
 Szert tesz tulajdonára és egy fejszére.
 A szívem nem örül.

A kép egy olyan vándort mutat be, aki kifelé tud mértéket tartani, jóllehet belül erős és célratörő. Így aztán legalább egy menedékhelyet talál magának, ahol elidőzhet. Az is sikerül neki, hogy tulajdonra tegyen szert. Vagyonaival azonban nincs biztonságban. Állandóan résen kell lennie, s készen kell állnia arra, hogy akár fegyverrel is védekezzen. Ezért nem igazán érzi jól magát. Állandóan tudatában van annak, hogy idegen egy idegen országban.

Hatos az ötödik helyen azt jelenti:
 Elejt egy fácánt; az első nyíllövésre lezuhan.
 Ez aztán végül dicséretet terem, s hivatalhoz juttatja.

Az államférfiak utazásaik során egy fácán ajándékozásával szokták a hercegnél tiszteletüket tenni. A vándor itt egy herceg szolgálatába kíván lépni. E célból elejt egy fácánt, amelyet első lövésre eltalál. Így barátokra tesz szert, akik dicsérik őt, s akik beajánlják. Végül a herceg elé bocsátják, aki hivaltal juttat a számára.

Gyakran adódnak körülmények, amelyek az embert arra ösztönzik, hogy idegenben próbáljon meg otthonra találni. Ha tudja, hogy hogyan kezelje az ilyen helyzetet, s hogyan kell magát a helyes módon bevezetnie, akkor szert tehet egy baráti körre, s még idegenben is képes lehet kialakítani a maga tevékenységi körét.

Kilences legfőkéül azt jelenti:
 A madárnak leég a fészke.
 A vándor először nevet,
 aztán jajgatnia, s könnyeznie kell.
 Könnyelműségében elveszíti a tehenet. Baj!

A madár képe, melynek leég a fészke, a menedékhely elvesztésére utal. Ha a madár fészke építésénél könnyelmű és elővigyázatlan volt, akkor könnyen elérheti egy ilyen csapás. Ugyanígy van ez a vándorral is. Ha hagyja magát belefeledkezni a mókába és kacagásba, s megfeledkezik arról, hogy ő csak egy vándor, akkor később lesz majd oka sírni és jajveszékelni. Ha ugyanis az ember könnyelműségében elveszíti tehenét – vagyis szerénységét és alkalmazkodó képességét –, akkor ennek rossz vége lesz. (Ji King 1992 I.: 253–256.)

A jóslás tekintélyének meggingása

A zsidó monoteizmus ellene fordult a nem prófétikus jóslásnak. Ennek meglétét is több példa támasztja alá. Ráguél főangyal asztrológiát, jóslást, amuletteket tanított az embereknek. Saul halottlátóhoz fordult, hogy megtudakolja a másnapi harc kimenetelét. A hajón sorsvetéssel tudakolják meg, hogy a vihar okozója az Úr elől rejtőzködő Jónás. Mózes könyvében az Úr halálos büntetést ír elő azoknak, akik jövőndőt mondanak: „És akár

férfi, akár asszony, hogyha ígésző vagy jövőmondó lesz közöttök, halállal lakoljanak; kővel kövezzétek azokat agyon; vérök rajtok.” (3Móz 20,27.) Szintén Mózes által üzeni népének, hogy „utálatosnak” tartja a profétikus divinációtól eltérő jóslást: „Ne találassék te közötted, aki az ő fiát vagy leányát átvigye a tűzön, se jövőmondó, se ígésző, se jegy-magyarázó, se varázsló; / Se bűbájos, se ördögösöktől tudakozó, se titok-fejtő, se hallotidéző; / Mert mind utálja az Úr, aki ezeket műveli, és ez ilyen utálatosságokért űzi ki őket az Úr, a te Istened te előled.” (5Móz 18,10–12.) Cserében megígéri népének, hogy a próféták által mindig tudomásukra hozza szándékait: „Prófétát támasztok nékik az ő atyjokfiái közül, olyat, mint te, és az én ígéimet adom annak szájába, és megmond nékik mindent, amit parancsolok néki.” (5Móz 18,18.) Ha pedig valami nem teljesedik be, az nem az Úr üzenete volt. A tiltás ellenére azonban a jövőmondás megmaradt a zsidók körében, vallásos keretbe illeszkedve.¹⁰⁷ Az ószövetségi könyvek Dávid Akház nevű, Ezékiás Manassé nevű fiáról említik, hogy továbbra is áldoztak és jövőmondást gyakoroltak. Egy alkalommal, amikor Saul, fia és népe a filiszteusok ellen harcolnak, maga kezdeményezte a sorsvetést (1Sám 14,18).

Görögországban az i. e. 5–4. században a jóslás tekintélye megingott. A szofisták, a cinikusok a jóslás ellen fordultak. Démokritosz, Diogenész, Szókratész, Platón, Arisztotelész, Epikurosz elutasítóan viszonyult az álmofejtéshez; Plutarkhosz, Artemidórosz pedig védelmére kelt. Empedoklész és a pithagoreusok, majd az i. sz. 1–5. század újplatonikus filozófusai (Porfüriosz, Alexandrinus, Héliodórosz) igyekeztek fenntartani az asztrológia tekintélyét. (Lázár Gy. In: Szepes E. et al. 1977: 770–771.)

A császárság korától már Rómában is korlátozták a jövőmondó, csillagjós káldeusok tevékenységét. 529-ben császári rendelettel betiltották a görög filozófiai iskolákat is. A középkorban a jövődöntelmezés a maleficum területére tevődött át, a démonokkal való kapcsolattartásnak, nigromantiának tartották. Hans Biedermann idéz egy Petrus Binsfeld nevű szerzőt 1591-ből: „Meg jósolni titkos és jövődönt dolgokat, amelveket az Emberi böltsesség nem hozhat létre, csak az ördög ereje és az segítsége által lehet.” Nagy Szent Atanáz alexandriai egyházi író, egyházatya, püspök, i. sz. 295/296(?)–373 között élt. Az eretnekek ellen hadakozva írja a 317 körül keletkezett *De Incarnatione Verbi Dei (Isten igéjének megtestesüléséről)* című munkájában: „Valamikor minden tele volt orákulummal és az emberek tévhitével... most azonban, hogy kihirdették és elterjesztették Krisztus tanait, megszűnt a jövődöntés elvakultsága és többé nem találni jóst. Korábban elkápráztatták az embereket különféle jelenségekkel és fantazmákkal.” (H. Biedermann 1976/1989: 220–221.)

Az álmofejtés tekintélyének megomlása a 13. században következett be. Európa szellemi központjában, Párizsban latin nyelvre fordítják Arisztotelész természetfilozófiai értekezéseit, közöttük van a *De insomniis et de divinatione per somnum* (Az álmokról és

¹⁰⁷ A zsidó divinációt összefoglalva Alfred Lehmann állapítja meg: „ily módon a zsidó hittudósoknak sikerült a pogány démonológiát a vallással [...] kiengesztelni s ettől fogva a chaldeusok varázstudománya minden alakjában ugyanúgy virágzott a zsidóknál, mint minden más országban.” (A. Lehmann 1898/1900. 90.)

az álomjóslatról) címet viselő munka is.¹⁰⁸ Ebben Arisztotelész azt bizonyítja, hogy a látomások és az álmok nem profétikus jellegűek, nem isteni eredetűek, az emberi agy termékei. S bár a római egyház tiltani igyekszik Arisztotelész műveinek olvasását, az egyetemi oktatásban a tiltást figyelmen kívül hagyva írásai kötelező olvasmánnyá válnak.¹⁰⁹

A következő két támadás a reformáció, majd a felvilágosodás idején érte a jóslást.

A középkor keresztény színezetet adott néhány korábbi eljárásnak, s így megnyújtotta azok életét. A vaspróbát Szophoklész mutatta be tragédiáiban. *Ordália* néven a babiloni, egyiptomi, görög és római eredetű, a középkorban (az 5–13. századig) alkalmazott istenítélet volt. Perdöntő bizonyíték hiányában vették igénybe az isteni kinyilatkoztatást. Több formában gyakorolták. A boszorkányperek során a pap szentelt ostyát adott a vádlott szájába, énekelt a tűzben lévő három férfiról, majd egy parázson felhevített, szentelt vízzel tisztított vashengert adott a kezébe; könyörgött, hogy amennyiben bűnös, a vas égesse el, ha ártatlan, ne szenvedjen sérülést. A vádlott a vasat kilenc lépésre kellett hogy elvigye. Ekkor kezét bekötötték, a kötést lepecsételték, három nap múlva bontották fel. Az égési sebből állapították meg bűnös vagy ártatlan voltát. Ha a seb hamar gyógyult, a gyanúsított személyt szabadon engedték. Ezt a próbát nevezték *vaspróbának*. *Vízpróba* alkalmazásakor összekötötték a vádlott kezét-lábát, megszentelt folyóvízbe dobták. Ha elmerült, ártatlannak nyilvánították, mert a szentelt víz befogadta (Tóth G. P. 2001). A *keresztpróbára* tett személyek keresztekre álltak, karjukat vízszintesen kinyújtották. Akinek a karjai elsőnek hanyatlottak le, azt minősítették hibásnak. Az *evési próba* esetén a gyanúsított személy szájába ételt tettek, s ha azt nehézség nélkül lenyelte, felmentették a vád alól.¹¹⁰

Olvasmány

1. A *Várad i regestrum* (*Várad i jegyzőkönyv*) az 1208–1235 közötti ordáliák eseteit közli, szám szerint 389 esetet. A próbát vallásos szertartással készítették elő. A vádlottnak 1–1,5 kg tüzes vasat kellett kezébe fognia, s kilenc lépés távolságon vinnie. Indokolt esetben az idős vagy a beteg vádlottat hozzátartozója helyettesítette. 1279-től az egyház nem vehetett részt a szertartáson. (Bunyitay V. 1883: 77–80; Makó Lupescu M. 1999; Bednay D. 2009: 20; Solymosi L. – Szovák K. szerk. 2009.)

2. Philipp Melanchton (1497–1560) német író, reformátor, teológus volt, előbb a hitújító Luther Márton, majd a humanista Rotterdami Erasmus pártján állt. 1531. augusztus 17-én Johann Carion asztrológusnak, matematikusnak és történésznek írja az 1531-es [Halley] üstökösről: „Több mint nyolc napja látható egy üstökös. Miként ítélts felőle? Úgy tetszik, a Rák fölött áll, mivel nem sokkal a Nap után lemegy, feljön pedig

¹⁰⁸ Arisztotelész hét kisebb értekezését összefoglaló *Parva Naturalia* (*Lélekfilozófiai írások*) című mű két traktátusa (Arisztotelész 1988).

¹⁰⁹ A 13. századi európai szellemiségben Arisztotelész álomértelmezése az itáliai Assisiből terjedő ferences mozgalommal ütközött meg, amely az istenséggel való kapcsolattartás alapvető formájának az álmokat és a látomásokat tartotta. Az eszmék ütközését és párhuzamos jelenlétét Pósn László Robert E. Lerner *Himmelvision oder Sinnendelirium? Franziskaner und Professoren als Traumdeuter im Paris des 13. Jahrhunderts* (*Égi vízió vagy érzékszervi delírium? A ferencesek és a professzorok mint álomfejtők a 13. századi Párizsban*) című tanulmányának ismertetésében foglalja össze (Pósn L. 1997).

¹¹⁰ Az istenítélet formáit és magyar alkalmazásait Tárkány Szücs Ernő 1979-ben foglalta össze. Az istenítélet népi közösségben való alkalmazása az önbíráskodás egyik formája, amikor a vitás helyzet eldöntését a sorsra vagy a véletlenre bízták. Az önbíráskodás másik formája az erőszak alkalmazása volt (párbaj). Mindkét esetben a bíráskodás kimenetelét mindkét félnek el kellett fogadnia, tiszteletben kellett tartania. (Tárkány Szücs E. 1981: 794–796.)

röviddel napfelkelte előtt jó fel. Ha vörös lenne, jobban tartanék tőle. Kétségtelenül uralkodók halálát jelenti, csóvját viszont mintha Lengyelország felé fordítaná. De várom a Te ítéletedet. Teljes szívemből hálás lennék, ha közölnéd velem, mint vélekedsz.” A levélbe foglalt kérdések határozottan jelzik azt, hogy a humanista teológus égi jelnek tartja az üstökös megjelenését. Levele bővelkedik kora divinációs újdonságaiban. A levél élén arról értesíti hittársát, hogy leánygyermek született, a születés időpontja alapján apácává kell lennie. Foglalkoztatja továbbá az, hogy friss látomások megjövendőlték Keresztély király visszatértét, politikai forrongások bekövetkeztét, háború közeledtét, a császár bukását. (A. Warburg 1920/1986: 10–11.)

3. Hitler a svájci Karl Ernest Krafft asztrológus tanácsaihoz igazodott, Churchill Barbara Harris jövendöléseit tartotta tiszteletben. Sztálin Wolf Messin jós véleményét kérte a német invázió megállításáért. 1941-ben meglátogatta a híres moszkvai jósnőt, Dmitrievna Nikonovát, aki megjövendőlte, hogy „a Vörös Kakas győzni fog. A dicsőség a tied lesz.” Leonid Brezsnyev egy Dzsuna nevű parapszichológus szolgálatait vette igénybe. Charles de Gaulle asztrológusa Maurice Vasset (alias Regulus) volt. Jacques Chirac horoszkóp olvasásával kezdte a napot. Ronald Reagan amerikai államelnök szintén állandó jelleggel betartotta asztrológusa horoszkóp-előírásait. Államfői esküje letételének időpontját 9 perccel későbbre módosította, mert a horoszkóp szerencsésebb pillanatnak tartotta. Diplomáciai útjai előtt mindig kikérte az asztrológus tanácsát. Asztrológusa választotta ki az orosz államfővel a nukleáris fegyverek használatának elvetését leszögező egyezség aláírásának időpontját (1987. december 8., 13.30 óra).

A kommunizmus köztudottan a tudományos materializmus és az ateizmus ideológiáját propagálta, mind a miszticizmust, mind a vallásgyakorlást üldözte. Ennek ellenére a jósok népszerűek maradtak a szocializmus éveiben is. A kommunizmus világhírű jósasszonya volt a bolgár Baba Vanga (1911–1994). 12 éves korában az erdők tündéreitől kapta tehetségét. 14 éves korában megvakult. A bulgáriai diplomáciai úton lévő politikusok (Todor Zsivkov, Indira Gandhi) őt is meglátogatták. A román államfő és felesége többször kérte ki véleményét. Megjósolta a Kursk tengeralattjáró elvesztését. A Ceaușescu házaspár a bukaresti Mama Omida (kb. 1940–1994) jóslatait vette igénybe. A jóst kocsí szállította rendszeresen az államfői lakásba. Kegyvesztetté vált, amikor három hónappal kivégzésük előtt vérontást jósolt, egy nagy ünnep táján. „Az Elena Ceaușescunál tett utolsó látogatásakor anyám elmondta azokat a szörnyűségeket, amelyeket előre látott. Megjósolta, hogy katasztrófális körülmények között fog meghalni, decemberben, a nagy ünnep közelében” – emlékezett vissza Omida lánya.¹¹¹

Jóslástechnikák

Csillagjóslás. Sosem volt titkos tudomány. Pogány eredetű. A korai matematika, csillagismeret és a démonológia kapcsolódott össze benne.¹¹² Eredete az i. e. III–II. ezredben, Mezopotámia sumér-babiloni kultúrájában gyökerezik, ahol az ország jövőjének, az uralkodó családja eseményeinek megismerésére szolgált.

Megnevezésére két görög szó szolgált: az *aszttronómia* (*asztér* 'csillag', *nomosz* 'törvény') és az *asztrológia* (*asztér* 'csillag', *logosz* 'tudomány'). A jelentésszakadás a hellenizmus korában indult el. Ma az első a csillagismeret tudományának, a másik a csillagjóslás megnevezésére szolgál. A *genethialógia* (*genethlia* 'születésnap', *logosz* 'tudomány') későbbi képződmény, az i. e. 1. évezred közepétől az egyéni sors alakulását tudakolta meg.

¹¹¹ Anghelescu, Liana: Fiica Omidei, prima vrăjitoare cu blog. *HotNews*. 2007. 07. 10. <http://www.hotnews.ro/stiri-arhiva-1052914-fiica-omidei-prima-vrajitoare-blog.htm> (2012. 06. 12.)

¹¹² Az asztrológia ilyenszerű meghatározása: A. Warburg 1986: 22. Komoróczy Géza a csillagászati matematika és a csillaghit (csillagvallás) kapcsolatából vezeti le. Az asztrológiának a más tudományselemléti kontextusban történt leértékelődését a szerző sajnálatosnak és történetietlennek tartja; megnevezésére a *csillagtudomány* terminust javasolja. (Komoróczy G. 1995: 11–12.)

Virágkora a hellenizmus. Arisztotelész szerint a négy alaptulajdonság (meleg, száraz, hideg, nedves) a bolygókat is jellemzi. Ptolemaiosz, az alexandriai iskola mestere, a geocentrikus világkép megalapozója, asztrológiai műveket írt. Szemléleti alapja: a világminőség központja a Föld; a Nap és a Hold is bolygónak számít. A hét bolygó: Merkúr, Vénusz, Nap, Mars, Jupiter, Szaturnusz, Hold. A Napot arról a bolygóról nevezték el, amely az első órájában uralkodott. Megjósolható a földrengés, a politikai változás, az időjárás, az újszülött sorsa, a háború kimenetele, az elveszett tárgy helye. Van politikai, meteorológiai asztrológiai, genethialógia (az újszülött sorsa), a mindennapok asztrológiája.

Ebből fejlődik ki az asztrológiai éves jóvendölés, amely a 15–18. század között volt érvényben. Tartalmazta az időjárás, a mezőgazdasági munkák alakulását, a háborúk, járványok, katasztrófák előrejelzését. Százéves kalendáriumot az 1612–1664 között élt Mauritius Knauer páter készített. Feltételezte az időjárás hétéves szakaszosságát. A reflektált idő: 1701–1801 (M. Knauer 1654/1702). Később is ért meg kiadást.

Olvasmány

1. Nostradamus (Michel de Nostradame) 1503-ban született a francia Saint-Rémy-de-Provence-ban. Fital kora nagy ambíciója volt a gyógyító füvek megismerése, ezért éveken keresztül vándorolt, gyarapította tudását. Tudásával elégedetlenkedve 1521-ben Montpellierben az orvosi egyetemre jelentkezett, majd gyakorló orvos lett. Agenben telepedett le, családot alapított. Az inkvizíció figyelme elől újra láthatatlanná vált. 1550-ben Salonban telepedett le, újabb házasságot kötött. Itt hunyt el 1566-ban.

A csillagok mozgására és hatására nagyapja hívta fel a figyelmét, asztrológiai tudását az orvosi egyetemen alapozta meg. 1550 után egyre több időt töltött horoszkópok készítésével, jóvendöléssel. Kortársai bizalommal vették igénybe tudását, a király is szívesen társalgott vele, mások kétségbe vonták próféciait. Éves jóslatait, előrejelzéseit évkönyveiben tette közzé.

Fő műve, a *Michel Nostradamus Mester Próféciái* először 1555-ben jelent meg, egy lyoni nyomdában készült. A fiának címzett előszó szerint a csillagok szemlélése közben az isteni ihlet lángocska formájában szállta meg. Jóslatai így születtek. Könyve 353 darab négy soros versből, *centuriából* áll. Jóslatai szörnyű katasztrófák bekövetkezését látták előre.

Előrejelzései sejtelmesek, többértelműek, értelmezésre szorulnak. Tekintve, hogy több próféciaja hamarosan beigazolódott, egyik kutatója azt feltételezte, hogy a versek az események lezajlása után, 1580 táján – Nostradamus halála után – keletkeztek, s az egész kötet megjelenését korábbra datálták. Ezt a feltételezést támasztaná alá az is, hogy a Nostradamus-szal kortárs irodalom nem emlegeti művét.¹¹³

2. Luther Márton (1483–1546) német hitújító, a római vallás reformátora. Wittenbergi professzorként 1517-ben fogalmazta meg 95 tételét, kiváltva a katolikus egyház támadásait.

A kor gondolkodását, vallási és politikai életét meghatározó és megosztó közéleti személyiség horoszkópját többen is elkészítették. Ketten közülük olasz asztrológus volt. Luca Gaurico (Lucas Gauricus, 1476–1558) a törvényszéki asztrológiát művelte. Luther horoszkópjához az 1484. október 22-i dátumot, a napon belül az 1 óra 10 percet vette alapul. A dátum szerint Luther démoni küldetést teljesít, és csúfos halált fog érni. A másik asztrológus, aki hasonló ellenszennvel jósolja meg élete alakulását, az Girolamo Cardano (Cardanus, 1501–1576) fizikus, matematikus és orvos. A német asztrológus, Johann Carion szintén 1484. október 22-ét veszi alapul, ám a születést 9 órára lokalizálja, s ilyenképpen Luther horoszkópjából kiesik a démoni küldetés. Ezt a Luther-horoszkópot fogadja el több, a hitújítást támogató kortárs német személyiség (Melanchton, Reinhold). Szándékuk Luther Márton hitújító (prófétai) szerepének a középkori csillaghiedelem szerinti legitimálása. Az asztrológusok szerint a plánéták (Szaturnusz és Jupiter) felsorakozása (nagy konstelláció) miatti 1484-es év „hősies férfiakat támasztott”, ezek közé helyezik Luther Mártont is. Lichtenberger már évtizedekkel korábban megjósolta, hogy ebben az évben jelentős vallási reformátornak kell megszületnie.

¹¹³ Az összefoglalás Gérard Morisse tanulmánya alapján készült (G. Morisse 2004).

A közvélemény feszült figyelemmel várta az eseményt: a protestánsok a „kis próféta”, a pápisták az „ördög cimborája” megszületését.

Nyilvánvaló, hogy a születés időpontjának változtatása a horoszkópkészítés mögött húzódó politikai szándékokra vezethető vissza. A két születési dátum két politikai szándékot alapozott meg: egy történelmi és egy mitikus igazságot. Továbbá pedig, Luther Márton élete védnökének egy német-keresztény szentet (Szent Márton) és a pogánykori plánétaistenek által irányított) törvényszerűségek határozzák meg. (Warburg A. 1920/1986: 18–22.)

Mi a véleménye Luther Mártonnak a pogány eredetű asztrológia keresztény revitalizációjáról? Először is, történelmi tény az, hogy Luther Márton 1483. november 10-én született. A horoszkópok tehát nem a tényleges dátum alapján készültek. Elfogadja, hogy a kozmológiai esemény, a természeti csoda isten mindenhatóságát bizonyítja. Hitbeli társával, Melanchtonnal viszont abban nem ért egyet, hogy az ember sorsát kozmikus (a pogánykori plánétaistenek által irányított) törvényszerűségek határozzák meg. S ezzel ellene fordul mind az olasz, mind a német horoszkópkészítésnek.

1527-ben jelent meg az említett német asztrológus, Johannes Lichtenberger *Jövendölés* című munkája. Luther Márton elfogadja a felkínálkozó lehetőséget, előszót ír hozzá, hogy benne kifejtse a jövendöléssel kapcsolatos álláspontját. Az előszóból a következő lutheri gondolatokat emeljük ki. 1. A jövendölés „nem egyházi megnyilatkozás”, sem csillagászati munka, hanem pogány művészet. 2. Isten és angyalai jeleket állítanak az égen és a földön. A jelek azonban nem mindenkinek szólnak. A jelek által isten nem a keresztényeket, hanem a hitetleneket szólítja meg: „a jámborak végett ilyesmi nem esik, mert nekik nincs rá szükségük”. Isten nem ómenekkel tereli a keresztényeket, mint az ember kiáltással a lovakat és az ökröket. 3. A hívő kereszténynek nincs szüksége jelekre. Istennel való kapcsolata szorosabb, jövőjével kapcsolatban nem bizonytalanodik: „Keresztényeknek nem szükséges kíváncsiskodni ilyesféle jövendölések után, mert ők átadták magukat Istennek, ilyen fenyegetésre, értelmezésre nincsen szükségük”. 4. Isten és az angyalok nem tévednek, amikor jeleket hagynak; a csillagfejtők igen. Tévednek akkor, amikor nem tudják megfejteni, hogy kinek szól az üzenet; akkor, amikor a sátán sugallatait és jeleit is az angyaloknak tulajdonítják.¹¹⁴

Egy 1543-ban tett nyilatkozatában így határolódott el a jövendöléstől: „Nem is tartok felőlük semmit, nem is tulajdonítok nekik semmi jelentőséget sem, de szeretném, ha a következőt megfeytené nekem: Ézsau és Jákob egy apától és anyától, egyszerre és egyazon csillagzat alatt születtek, mégis szinte ellentétes jellemmel, alkattal és természettel. Vagyis, amit Isten végez s ami Isten műve, azt ne akard a csillagoknak betudni. Ó, az ég nem törődik ezzel, mint ahogy az Úr sem törődik az éggel. Az igaz keresztényen vallás százszor is leleplezi és bebizonyítja az ilyen mesék és képzelgések mibenlétét.” (Idézi: A. Warburg 1920/1986: 68.)

A jók bizonytalanokodásaira tett megjegyzése nem egyszerűen téves születési horoszkópjára utal. Luther Mártonnak is személyes élménye lehetett az az özönvízpánik, amelyet a meteorológiai asztrológiai váltott ki azáltal, hogy 1524 februárjára világméretű árvizet jövendölt. A mellékelt ábrát Reymann nevű asztrológus készítette, az 1515-ös évi horoszkópnaptárban tette közzé. A képen látható, csillagokkal tarkított hal a Halak jegyét ábrázolja, a jegy idején felsorakozó plánétákkal. A hal vízárdatot zúdít a földre, ezáltal a néhány épületből álló városra. Az égszakadás egyaránt érinti a pápát és a császárt (jobbra) és a parasztokat (balra). A készülődő pánikot igyekezett csitítani a császári asztrológus, Georg Tannstetter ábrája. A kép alsó rétegében szorgoskodó embereke (parasztok) láthatók. A középső réteg az időjárást meghatározó hét plánétát jeleníti meg, amint a nekik kiszolgáltató emberek szorgoskodását figyelik. Legfelül, Istennek a felhőből kinyúló keze a plánétaisteneket mérsékleire inti, azaz a teremtményei iránti gondviselést gyakorolja.¹¹⁵ (A. Warburg 1920/1986: 29–30.)

¹¹⁴ Luther Márton előszavát közli: A. Warburg 1920/1986: 70–74.

¹¹⁵ A német művelődéstörténészek tettek kísérletet az asztrológiának a politikai és a társadalmi életet szabályozó szerepének feltárására. Johann Friedrich a korabeli asztrológiai irodalomban azt követte, milyen szerepe volt a jóslásnak a reformáció és a parasztháború korában (J. Friedrich 1864). Friedrich von Bezold azt vizsgálta, hogy az asztrológiai előrejelzések hogyan alakították a középkori történelemszemléletet (F. Bezold 1892/1918). Gustav Hellmann tekintette át az özönvíz-pánikot tápláló populáris nyomtatványokat (G. Hellmann 1914). (Hivatkozta A. Warburg 1920/1986: 28–30.)

Isten felügyel teremtményeire. Georg Tannstetter horoszkóp illusztrációja, 1523

Az *élettörténet* általában az egyén megtett életútját, szelektív életpályáját, az életpálya epizódjait jeleníti meg. Van azonban egy másik, sajátos formája is, amely az életpálya egyén előtt álló szakaszát mondja el: a jövő történetét. Ebben az esetben az élettörténet referenciája, extenziója imaginárius jellegű. Megkonstruálásakor az egyén az életét a környezetében megfigyelt életpályákhoz igazítja, tapasztalati tőkéjét és szándékait, vágyait, adottságai és körülményei figyelembe vételével sematikus modellbe projektálja. Kiterjedését tekintve biografikus jövőképe vonatkozhat a közeljövőre, az élet egészére, esetleg az utóéletre.

A *horoszkóp jövőt megjelenítő narratívum*. Előállításának tudománya a csillagióslás, az *asztrológia*. Alaptétele szerint az égitestek (a Nap, a Hold és a nyolc bolygó, a Merkúr, a Vénusz, a Mars, a Jupiter, a Szaturnusz, az Uránusz, a Neptunusz, a Plútó) állása és járása meghatározza az emberek jellemét, sorsát, egészségi állapotát, az országok sorsát, a politikai élet alakulását, az élőlények életkörülményeit, az időjárást. Formái a szülé-
 tési asztrológia (események előrejelzése, a jellem kikövetkeztetése), politikai asztrológia

(egy nemzet, egy ország jövőjének előrejelzése), terminus-tanácsadás (üzleti vállalkozás, házasságkötés, utazás időpontjának előírása), geofizikai asztrológia (időjárás, katasztrófák előrejelzése), orvosi asztrológia (betegségek diagnosztizálása, gyógyító eljárások előírása).

A horoszkóp készítésének története. Az i. e. 3–2. évezredben alakult ki a mezopotámiai sumér-babiloni kultúrában (akkádok, babilóniaiak, asszírok, káldeusok). Innen terjedt el a nagy ókori civilizációkba (Egyiptom, Izrael, India, Kína, Perzsia, Görögország, Róma). A mezopotámiai csillagjósásról kevés adat maradt fenn. Feljegyzések és táblák készültek az újbabilóniai birodalmat megalapító káldeusok (asszírok) részéről, I. és II. Sargon asszír király idejéből. Ezeket áthatja a meggyőződés, hogy az égitestek szabályosan mozognak, konstellációjuk ismétlődik, s a földre és az emberek életére gyakorolt hatásuk is szabályosan érvényesül. A csillagokból, az előjelekből való jóslás tudománya a *mantika* volt. A közvetlenül az időszámítás kezdete előtti és utáni görög asztrológia művei fennmaradtak, ugyanis a csillagjósálás nem minősült titkos tudománynak. Csillagászati munkássága is volt Eukleidésznek, Eratoszthenésznek, Claudiosz Ptolemaiosznak. Ptolemaiosz az *Apoteleszmátika* című munkájában kísérlete meg az asztrológia és az arisztotelészi természetkép összebékítését. Kimutatta, hogy a négy alaptulajdonság (meleg, száraz, hideg, nedves) az égitesteket is jellemzi, s ennek következtében befolyásolják az évszakok alakulását, a földi eseményeket, a föld különböző részein élő népek életét. Hatásuk eltérő, az égen elfoglalt helyüktől (égi jegy és ház) függ.¹¹⁶ Híres asztrológus volt a római Marcus Manilius, az arab Abu Massar, Albertus Magnus, Rogerius Bacon. A csillagjósálás újkori nagy mestere volt Regiomontanus (Johann Miller), Mátyás király kedvelt csillagőse, Regensburg püspöke, a Julianus-naptár reformátora; Paracelsus, Johann Cario, Rhaeticus (Georg Joachim). A csillagokból való olvasást Jacques Gaffarel az égi ábécékre vezette vissza (felhők alakja, villám, madarak röpte).

Átélté a geocentrikus világnézet bukását, átvészelte a középkori kereszténység üldözését. Megítélése ambivalens módon történt. V. Szixtus pápa 1568-ban bullában nyilatkozta azt, hogy a szabad akarat és az asztrológia nem összeférhetetlen. Olykor papok, egyházi előjárók maguk jövendöltek. II. Szilveszter pápa, Pierre d'Ailly Cambray bíboros korábban asztrológus volt. Mások asztrológusok tanácsát követték. III. Kelemen pápa asztrológiai előrejelzést készíttetett, IV. Kelemen Rogerius Bacont asztrológiai munkásságát patronálta, II. Pál pápa mellett udvari asztrológus dolgozott, IV. Szixtus pápa az asztrológus Regiomontanust püspökké nevezte ki, VIII. Ince pápa asztrológust vett igénybe koronázása időpontjának kiválasztásához, Richelieu bíboros asztrológust tartott maga mellett.¹¹⁷ X. Leo pápa 1520-ban asztrológiai tanszéket szervezett. III. Pál pápa Lucas Gauricus asztrológus püspökké léptette elő. Mások a vallás nevében kiközösítették, üldözték az asztrológusokat. A középkor és az újkor határán Agrippa von Nettesheim *De occulta philosophia* című munkájában illesztette bele a korabeli tudományok kontextusába.¹¹⁸ A Kopernikusz és Kep-

¹¹⁶ Ptolemaiosz asztrológiai felfogását ismerteteti: A. Lehmann 1898/1900: 224–235.

¹¹⁷ Az asztrológiát támogató pápák jegyzékét Klaus Matefi állította össze. Forrás: <http://www.klausmatefi.lima-city.de> (2012. 07. 21.)

¹¹⁸ Agrippa asztrológiai felfogását ismerteteti: A. Lehmann 1898/1900: 285–297.

ler által megalkotott heliocentrikus világnézet következtében különvált a csillagásztantól (asztronómia), kizárólagosan a jövő előrejelzésének művészete maradt. A felvilágosodás racionális gondolkodása következtében jelentősen háttérbe szorult.

A nyugati (európai) horoszkóp a Nap pályáját (állatöv) 12 állatövjelre (jegy, csillagjegy) osztja. Ezek a kos, a bika, az ikrek, a rák, az oroszlán, a szűz, a mérleg, a skorpió, a nyilas, a bak, a vízöntő, a halak. Ugyanakkor a Nap pályája által körülírt kört a vízszintes horizont- és a függőleges meridián-tengely 12 házra osztja. Az ember sorsát a csillagok konstellációja, a domináns állatövi jegy, valamint a bolygóknak a házakban elfoglalt helye határozza meg.¹¹⁹

Leonhard Reymann 1515-ben készítette a mellékelt ábrát. A belső kör a hét plánétisztent ábrázolja, a bal középmezőtől indulva a következő sorrendben: Vénusz, Hold,

Özönvizet előrejelző horoszkóp. Reymann horoszkópja, 1515.

(Forrás: A. Warburg 1986: 29.)

¹¹⁹ Az európai horoszkóp bemutatása: A. Lehmann 1898/1900: 304–313.; Fónagy I. 1943/1999: 230–252.

Merkúr, Jupiter, Szaturnusz, Mars, Nap. A közbülső kör az állatöv, benne a 12 csillagjegyet (csillagkép): Kos, Bika, Ikrek, Rák, Oroszlán, Szűz, Mérleg, Skorpió, Nyilas, Bak, Vízöntő, Halak. A külső kör az ember életének területeit ábrája: a számozás rendjében: az élet (jellem, temperamentum), az üzleti élet (anyagi helyzet), kapcsolatok (barátok, testvérek), otthon (szülők, születési hely), gyermekek, egészség–betegség, házasság–szerelem, halál, vallásos élet (hit, Isten), hatalom (tekintély, hírnév, állás), érzelmek (remény, jótekingység, siker), szenvedés (szerencsétlenség, börtön, ellenség, bánat).

Az európai gyakorlat mellett a horoszkóp készítésének több nagy irányzata ismert. A kínai horoszkóp szintén az i. e. 3. évezredből ered, állatjegyei a patkány, a tigris, a sárkány, a ló, a majom, a kutya, a bivaly, a nyúl, a kígyó, a kecske, a kakas, a disznó. A arab horoszkóp sumér eredetű, Olaszország megszállása után Sziciliában meghonosodott és máig fennmaradt a paraszti gyakorlatban. Ebben a rendszerben minden ember valamilyen fegyver jegyében születik, s emellett sorsát meghatározza a születés helye és a szülők társadalmi státusa. A rövid fegyverek a kés, a tör, a hosszú kés, az arab tör, a közepes fegyverek a csillag, a buzogány, a fejsze, a lánc, a hosszú fegyverek pedig a kard, a lándzsa, a parittyá, az íj.¹²⁰

Olvasmány

A vatikáni könyvtárban található egy 16. századi latin nyelvű kódex. Első része Eukleidész-kivonat, második része asztrológia elméleti munka, a harmadik pedig horoszkópokat tartalmaz, a következő felosztás szerint: császárok, királyok horoszkópja (Miksa császár, VIII. Henrik angol király, I. Ferenc francia király, Zsigmond lengyel király); pápák horoszkópja (II. Pál, III. Pál, VII. Kelemen pápa); hercegek, őrgrófok, grófok, püspökök horoszkópja; nagyhírű tudósok horoszkópja (Regiomontanus, Erasmus, Dürer, Luther); városok és épületek alapítása, újraépítése (Firenze, Velence, Bologna); a Melanchton-család horoszkópja.

A kódexben négy magyar király horoszkópja is megtalálható. Ezek a királyok Hunyadi Mátyás, II. Lajos, I. Ferdinánd, I. Miksa.

Huszt József kutatása tisztázta, hogy a kódex szerzője Othmarus német mester, aki a horoszkópokat csupán összegyűjtötte. I. Ferdinánd és I. Miksa horoszkópját a hírneves asztrológus, Lucas Gauricus kéziratban – nyomtatásban 1552-ben megjelent, *Tractatus astrologicus* című – horoszkópgyűjteményéből vette át. Mátyás horoszkópját olyan asztrológus készítette, aki közelről ismerte a magyar király élete eseményeinek pontos dátumát.

„Ma a kiemelkedő férfiakról tanulmányok, életrajzok jelennek meg; akkor ezeket részben horoszkópgyűjtemények [sic!] pótolták” – állapítja meg Huszt József (Huszt J. 1928: 2).

A 16. században megjelenik és hihetetlen méretekben bontakozik ki a nyomtatás. A művelődés történetében új korszak nyílik, amelyben a könyv és az olvasás beépül a mindennapi életbe. A különböző társadalmi rétegek rendre, fokozatosan építik be kulturális gyakorlatukba. Hatására elmozdulnak a kulturális horizontok, a lokális hagyományok közvetítésére szakosodott oralitás mellett meghonosodik a vallásos és világi értelmiségi

¹²⁰ A horoszkóp bemutatásakor Hernádi Gyula és Vinkó József munkáját vettük alapul (Hernádi Gy. – Vinkó J. [1992]: 13–63).

kultúrát népszerűsítő, a megörökítés által a kulturális eszményeket állandósító, az időben és térben távoli életvilágokba bepillantást nyújtó nyomtatott könyv, később a hírlap. A *kalendárium* a 15. században született meg, Regiomontanus kezdeményezésére (1474). Legkorábban csillagászati-időjárású évkönyv szerepét töltötte be, amely hamarosan az egészséges életvezetésre, gazdálkodásra vonatkozó tanácsokkal egészült ki, s rendre történelmi-földrajzi-természettudományos ismereteket, majd szórakoztató-oktató olvasmányokat közölt. A kalendárium történetével szorosan összefonódott a *ponyva*, a *népkönyv* története.¹²¹

A kalendárium jelentősége – többek között – abban áll, hogy az antik és a középkori asztrológiát konzerválta és elterjesztette. Ebben a vállalkozásában nagy szerepük volt a szöveget kiegészítő illusztrációknak.¹²² Pogány Péter ponyva-kutatásaiból tudjuk, hogy a szerencsekönyvek a 18. században lepték el a vásári ponyvákat. Csíziók, az álmoskönyvek, kiromantikái és lutris tanácsadók, a szerencse verses ábécéjének, a szerencsekerek kiadásai, a szerencsés és szerencsétlen napok jegyzékei és példatárai, Fortuna, Sybilla-könyvek, szerencse-kézikönyvek, orákulumok láttak napvilágot, gyors egymásutánban. A könyvcímek a jövő megismertetését, a jövő titkainak feltárását ígértek: *Álom könyvetske, miken kell az ejjeli látásokat, jelenéseket és álmokat érteni és magyarázni; 1799-iki Esztendőbeli megnagyobbított álmoskönyv a Lottériában megjátszásra ajánlható számokkal; Mit mond a tenyerünk?; Szerencsét mutató magyar ábécze, Szerentse és Szerentsétlenség Tüköre; Fortuna, az az szerentsének avagy szerencsétlenségnek kerekke, Jóslatok, melyekkel 36 különböző kérdésre a plánéták és görög hamisistenek 36 képeik körül írt 576 számban felelnek, Szerencse sáfár, az az: olyan zsebben hordozható Könyvetske, melly a Szerentse Vadászóknak kinyomtatattván készült A megavúlt Szerentse Tüköre helyett; Sybilla. Jövendő-mondó. Közöttük kelendőnek bizonyultak a horoszkópok is. A Bartalits család nyomdájában 1869-ben jelent meg, s 5 krajcárért került forgalomba a *Jövendőlések, azaz szerencsés vagy szerencsétlen nap vagy órában született-e valaki*. Tornyai János az egyek hónapok szerencsését versben foglalta össze, s kötetben terjesztette (*A jelen és jövők titka, avagy mi van a sors könyvében megírva*).¹²³ Ebben a folyamatban a horoszkóp a társadalmi életben, a szórakoztató játékok és olvasmányok körében kontextualizálódik. „Jóllehet nagy költséggel, de tsak a vitézlő Magyar*

¹²¹ Az írás elterjedésének körülményeit és következményeit alább foglaltuk össze (Keszeg V. 2008: 45–79, 90–102). A könyv születéséről: F. Braudel 1979/2004: 405–411; L. Febvre – H.-J. Martin 1958/2005. A ponyva művelődéstörténeti jelentőségéről: R. Mandrou 1964 (lásd: Elekes L. 1970); N. Zemon Davis 1975/2001. A magyar kalendárium történetéről: Gellériné Lázár M. 1974; Szelestei Nagy L. 1988; Dukkon Á. 1988. Az olvasás forradalmáról és történetéről: G. Cavallo – R. Chartier 1997.

¹²² A kalendáriumok ilyen szempontú jelentőségét és történetét összefoglalja: A. Hauber 1916. Ismerteti: A. Warburg 1920/1986: 23–25. A képi megjelenítés jelentőségéről fogalmazza Aby Warburg: „Miután a mozgatható betűkkel történő nyomtatás segítségével a tudós gondolat megkezdte aviatikus pályafutását, most a képnyomtatás művészete révén a képi eszme is – melynek nyelve ráadásul nemzetközileg érthető volt – szárnyakat kapott” (i. m. 32).

¹²³ A ponyvairodalom szerencsekönyveit ismerteti: Pogány P. 1978: 211–243.

nemzetnek kedve tselekedtette [...] hogy ő nékik is legyen valami olly játékok, mellyel ürességben időt mulathassanak [...] mivelhogy pedig az előbbi Szerentse könyvek igen kioszlottanak [...] látván, hogy sok jámbor keresi, és kívánnya: tetszett, hogy én is újonnan kinyomtatnám” – indokolta ügyszeretétét egy 1794-es szerencsekönyv kiadója (idézi Pogány P. 1978: 224). Egy ponyvaköltő őszintén beismerte, hogy Fortuna titkait maga sem ismeri: „mint a legostobább / Tyúk az ábécéhez; / Annyit ért e kis könyv / A jövődőléshez. –/ Sybillánk azért van / Hogy megnevettesen / S elmulattasson tán / Borongó kedvedben” (idézi Pogány P. 1978: 236).

Olvasmány

1. A csillagjegyeket az ókori zsinagógákban padlómozaikként jelenítették meg. A középkori katedrális építészet díszítésre használta.¹²⁴ A polgári építészetben szintén feltűnnek a zodiákus motívumai. Zodiákus szobát készíttetett a 16. században Diószegi István kőfaragóval Báthory Zsigmond diplomatája, Kakas István a Kolozsvár főterének keleti oldalán álló házában (Gaal Gy. 1995). Az épület építése a 14–15. században kezdődött, majd a tulajdonos, Wolphard Adorján plébános és püspöki vikárius a 16. század második harmadában reneszánsz stílusúra alakította. A család egyik örököse, a főbíró Wolphard István a század végén folytatta az átalakítást. Korai halálát követően az özvegy új férje, a fejedelmi titkár, diplomata Kakas István fogott építkezésbe, 1590 után. Ezekben az években készült el a Zodiákus terem néven ismert helyiség. Téglalap alakú terem, dongaboltozatába 3+3 fiók nyúlik bele. A fiókok 4+4 gyámkőre támaszkodnak. A boltzat hosszanti tengelyének és a fiókok tengelyének találkozási pontjában 3 zárókő helyezkedik el. A 8 gyám- és a 3 zárókőre 10 faragott csillagjegy (Kos, Skorpió, Bak, Bika, Ikrek, Szűz és Mérleg, Halak, Rák, Oroszlán), valamint 2 címer (Hunyadi, Kakas) került. A faragványok kivitelezésének egyenetlensége több kőfaragó közreműködésére vall. Ugyanakkor nyilvánvaló, hogy a csillagjegyek a brassói humanista, Honterus metszeit követték. A művészettörténet által felvetett kérdések a következők: mi magyarázza, hogy az állatövi jegyek közül hiányzik a Nyilas és a Vízöntő? A ház melyik tulajdonosa, a főbíró Wolphard István, 1585/1586 előtt, vagy pedig a fejedelmi diplomata Kakas István, 1590 után rendelte meg a munkát? Az épületet 1994-ben átvizsgáló művészettörténész, Kovács András az épület szerkezete, datálható strukturális elemei alapján azt állapította meg, hogy a terem díszítését Wolphard István rendelte meg. Az eredeti terv a teljes csillagos égboltot jelenítette volna meg, középpontba állítva a tulajdonos címerét. A terv a megrendelő halála miatt befejezetlen maradt, az új tulajdonos pedig a maga címerének elhelyezésével zárta le.

A kolozsvári Zodiákus terem csillagjegy ábrázolása beszédes példa az asztrológiai szemlélet sorozatos rekontextuálódására. A pogánykori csillaghit vizuális motívumai a humanista Honterus közvetítésével a 16. század végén dekoratív funkcióhoz jutottak a kolozsvári lakásban. A használatból kikerült helyiségek reneszánsz épületelemei építészet- és művelődéstörténeti örökségként konzerválódtak. 1994-ben így kerültek be a köztudatba. Ugyanebben az évben az épület új tulajdonosa megsemmisítette őket.¹²⁵

2. Albrecht Dürer 1514-ben készítette a *Melankólia I.* című művét, a középkori asztrológiából ihletődve. A metszet főszereplője, Melankólia kezében Szaturnusz jelképe a körző, s szintén a plánétát idézi az előtte fekvő gömb. A távolban a tenger fölött a Szaturnusz sugarakban szórja fényét. A humorális patológiát valló ókori orvosok (Hippokratész) szerint a fekete epe okozza; ellenszere a Jupiter megidézése. Ezzel párhuzamosan a melankólia a megszállottság, örület sajátos állapota. Az asztrológia tudomása szerint a Szaturnusz jegyében születik, s az egyént jövődőlésre teszi alkalmassá. Dürer festményén ezt idézi a főszereplő feje fölött a falba mélyített számnégyszet. Fejét pedig a búskomorságot előző *teukrion* (gyógynövény) díszíti. A kép felületét uraló fegyelem humanista kompozícióvá alakítja a művet. A kép annak a hosszú folyamatnak az utolsó állomása, amely során a betegségnek és a Szaturnusz által befolyásolt

¹²⁴ Áttekintését lásd: Klaus Matefi: *Bibliai vallások és az asztrológia*. Forrás: <http://www.klausmatefi.lima-city.de> (2012. 07. 21.)

¹²⁵ Az épület leírását Kovács András végezte el (Kovács A. 1994).

személyiség típusnak számító melankólia a középkor után, a reneszánsz, a barokk, a romantika korában a művészi alkotáshoz szükséges kiválasztottság (Arisztotelész), ihlet, lelkiállapot, érzékenység, receptivitás (Ficino) metaforájává változott át.¹²⁶

Albrecht Dürer: Melankólia I. 1514

3. Bákó központjában 1991-ben tették le az ország legnagyobb, Európában nagyság szerint negyedik ortodox katedrálisának alapkövét, amely az Úr Mennybemenetele nevet viseli. 2008-ban a katedrális köré parkot terveztek, benne szökőkúttal. A kutat virágkelyhet utánzó 12 függőleges betonlap veszi körül, mindeniken egy-egy csillagjegy. Az építmény elhelyezését az ortodox egyház elítélte.

¹²⁶ A mentalitás és a jelentés átrendeződését gazdag irodalom követte nyomon (R. Klibansky – E. Panofsky – F. Saxl 1964/2002).

Csillagjegy ábrázolás Bákó központjában. (Forrás: <http://www.ziaruldegarda.ro>)

Geomancia. Keleti eredetű jóslás. Jelentése: *geosz* 'föld' + *mantisz* 'látnok'. Eredetileg a föld viselkedéséből levont következtetéseket jelentette. Jelentéssel rendelkezett a föld morajlása, ropogása, rázkódása, megrepedése. Ezek a jelek ritkán, szélsőséges helyzetben szóltak meg. A káldeusok a viasz és az ólom öntését sorolták a geomanciához. Alapformája azonban az, amikor a földre, a homokba vagy papírlapra az ember – figyelmét ki- kapcsolva és egy kérdésre összpontosítva – vonalakat vagy pontokat rajzol,¹²⁷ s ezek számát és elhelyezkedését értelmezi. A „pontozó művészet” a 15. századra alakult ki. Alapműve a Cremonai Gerardus által 1160 körül lefordított arab munka.

A geomanciát Agrippa illesztette az asztrológiába. Homokba vagy papírra pontokat kell írni. Ezután a pontokkal beszórt felületet 5 függőleges és 5 vízszintes vonallal 16 mezőre kell osztani, azaz a pontokat – bizonyos eljárások segítségével – a horoszkóp 12 házába kell beírni. (A. Lehmann 1898/1900: 317–320.)¹²⁸

Egy másik eljárás szerint négy sorba tetszőleges számú vonalat vagy pontot kell rajzolni. A vonalakat vagy pontokat össze kell számlálni, páros szám esetén a sort két, páratlan szám esetén egy ponttal kell helyettesíteni. Az egymás alatt elhelyezett pontokból kapott alakzatot kell értelmezni. (Amennyiben mind a négy sorba egy-egy pont kerül, a szerencsétlenségek sorát jelenti. Amennyiben mind a négy sorban 2-2 pont található, ambivalens helyzetet jelöl: fáradtságos munkával megszerzett jövedelmet; balesettel járó utazást;

¹²⁷ Afrikában a jeleket egy kerek tálcára szórt, növényi eredetű púderbe írják (B. Maupoilt 1943; idézi Alexandrian 1983/1994: 212).

¹²⁸ A geomancia elterjesztését Alexandrian Christofe de Cattin 1558-ban megjelent, *La Géomancie* című munkájának tulajdonítja (Alexandrian 1983/1994: 210–211).

hűtlen szeretőt; nők miatti bosszankodást. Egyértelműen szerencsés kombináció a 2x2 és 2x1 pontból álló alakzat: örömet, sikeres üzletet, jó hírt, harmonikus kapcsolatokat. (Hernádi Gy. – Vinkó J. [1992]: 151–156.)

Tükröző felületek használata. A kristálynézésre az ókorból van hivatkozás. A tükröző felületek szerint a jóslás következő formái ismertek: *hidromancia* (természetes vízfelület), *gastromancia* (serlegbe tett víz), *onimancia* (víz helyett olajból és koromból készített keverék, körömrre vagy tenyérre kenve), *krystallomancia* (kő, kristály). Az eljárás magyar változata a köröm mákolajjal való bekenése. Tükröt használtak a magyar kincskereső táltosok is. A középkor új technikát honosított meg, a természetes mágiával kapcsolta össze a jóslástechnikát (Jean-Baptiste Della Porta 1612). A néző huzamos böjt után vállalkozott a tudakozódásra, hallucinogén szerekhez folyamodott, növények égetésével füstöt gerjesztett, mereven nézett a fényes felületre. Ilyen körülmények között látomásban részesült. A tükrőnézés újabb fordulópontja a spiritizmus 19. századi megjelenése és elterjedése. Ettől a kortól kezdve a néző médium, aki megidézett szellemet látott a tükrőben. (Alexandrian 1983/1994: 229–233.)

Rhabdomancia (ógörög *rhabdos* 'vessző') varázsvessző segítségével történő kereséstechnika. Vízér, nemesfém, kincs, eltűnt tárgy, halott személy hollétének megtudakolására vették igénybe. Története szerteágazó. Az ókori pogány tudakozódás vessző nélkül történt. A föld gyomrában rejlő kincs vagy holttest helyét a muslicasereg, a naplementekor a földből felszálló pára jelezte. Ilyen helyen este szájával lefele fordított, zsírral megkent bronzedényt ástak a földbe. Ha reggelre vízcsepp gyöngyözött a felületén, akkor forrást lehetett találni. Tacitus szerint a germánok faágat metszettek, darabokra vágták, hieratikuss (papi, szent) jeleket karcoltak a pálcákra, majd ezeket egy fehér szőttesre hajították, és az elrendeződésükből következtetést vontak le. A tulajdonképpeni varázsvessző Németországban jelent meg a 15. században. Minerológusok aranyat, ezüstöt kerestek a segítségével. Innen ered az elnevezése: *Ruthe eines Bergmans*, *Virgula Mercurialis*. A kútásók egy évszázaddal később vették igénybe. Franciaországban honosodott meg, két magyar kalandor terjesztette el a 17. században. Holttest keresésére való alkalmassága egy 1692-es évi Lyon-i gyilkosság áldozatainak és elkövetőjének előkerítése nyomán került be a köztudatba. A varázsvesszőre vonatkozóan különböző előírások vonatkoztak, pl. mogyoróvessző legyen, két darabból kell összeállítani, villa alakú legyen. Rezgése vagy függőleges pozícióba kerülése a keresett tárgy megtalálását jelzi. Az egyház többször támadást indított ellene. Az első világháborút követően *radiesztézia* néven vált újra népszerűvé. (Alexandrian 1983/1994: 241–246. További irodalom: Diószegi V. 1980; H. Biedermann 1976/1989: 186–187; Pócs É. 2006.)

Dactylomancia. Összetett görög szó, 'gyűrű + jóslás'. Hajszára akasztott gyűrű lengése ábécé vagy vizescsésze fölött. Rabelais a középkor görög származású római történetésének,

Ammien Marcellin-nek tulajdonítja a jóslástechnika leírását, a 371-es évből. (F. Rabelais 1546/1711 III.: 140.)

A **sorsvetés** (gör. *kleromancia*, lat. *sortilegium*) alapját az a meggyőződés képezi, hogy a véletlen emberi mozdulatban isteni jel nyilatkozik meg.¹²⁹ Különböző formájú és színű kövecskékkel, csontocskákkal vagy tábláskákkal végezték. Ezeket a tárgyakat a földre szórták, s ilyenkor az elhelyezkedésüket, a látható oldalunkon található ábrát, egymáshoz való viszonyukat értelmezték, vagy urnából, edényből emelték ki találomra. A 12. századtól, majd a nyomtatás megjelenése után a kérdezőt a sorsvető könyv segítségével a kérdésétől dobókocka vezette el az egyik adekvát válaszig. A 19. századtól a sorsvetés új – a nyomtatással szintén összefüggő – formája volt a vásári forgatagban árusított *planétacédula* vásárlása. A jövőjére kíváncsi egyén „szerencsését” betanított fehér egér, madár húzta ki. (l. *sorskönyvek*, *sorsvető könyvek*, *Szibilla könyvek*.) Ugyanebben az időszakban – a 16. században – a *sorsvetés*, a *sorsvonás* és a *sorshúzás* az elosztás, a nyeremény ki-sorsolásának megnevezésévé vált.¹³⁰

A sorsvetésnek a magyar nyelvterületen elterjedt formája a *rostaforogatás*, a *rostavetés*. A technika az ókortól használatos, ellopott, eltűnt tárgyak, tolvaj és gyilkos hollétének megtudakolására. A rostát vagy a szitát magasba emelik, ingani engedik. Vagy megperdítik, s szabadon engedik. A kilendülés iránya a tolvaj, a bűnös tartózkodási irányát mutatja. Konkrétabb megoldásban a gyanúsítottak körben állnak, s a kilendülő rosta azonnal megmutatja, ki volt a tettes. Máskor az ollóval magasba emelt rosta a felsorolt nevek egyikek elhangzásakor jön mozgásba. A rostaforogatást általában asszonynak kell végeznie. (Dömötör S. 1929; Szendrey Á. 1948/1986: 299–302; Gunda B. 1989.)

Szintén sorsvető eljárás a *babvetés*, a *bobolás*. Korai említése a boszorkányperekben található meg. A jós 41 paszuly- vagy kukoricaszemet helyez a rostára vagy a szitára. Találomra három csoportba osztja, s a három csoportból addig vesz el 4-4 szemet, amíg az egyes csoportokban négynél kevesebb szem marad. A maradék szemeket rendre három sorba rendezi el. Amikor a 41 szemet elrendezte a három sorba, a szitát megrázza, s a szemek elrendezéséből következtet az ellopott tárgyra vagy az eltűnt személyre. (Sebestyén Gy. 1900, Szendrey Á. 1948/1986: 286–290.)

Álomfejtés, oneiromancia. Mint minden jóslástechnika, megítélése ellentmondásos. Diogenész nevetségesnek tartotta. Homérosz szerint minden álom isteni üzenet, nem mindenik teljesedik be. Egyes álmokat isten azért továbbbít, hogy az embernek kedvét szegje, próbára tegye.

Mezopotámiában az álmokról szóló első feljegyzések az i. e. 3. évezredben készültek. Az álmok két típusa volt ismert. Az álombeli üzenet esetében az álomban megjelenő isten

¹²⁹ Megjegyezzük, hogy a Magyar Néprajzi Lexikon az *istenítélet* címszó alá vonja a tudakozódás e formáit (Tárkány Szűcs E. 1979).

¹³⁰ A régi erdélyi magyar nyelv szavainak szövegkontextusa: Szabó T. A. 2002: 878–880.

egyértelműen közli üzenetét. A másik álmotípus, a szimbolikus álom esetén az egyén csupán az álmot érzékeli, megfejtését magának kell elvégeznie.¹³¹ Az álmofejtés az álom „feltörése”, „feltárása”, „feloldása” (sumer *bur*, akkád *pasáru*, héber *pásár*). Az eljárás lépései: 1. az álom szegmentálása, 2. a szegmentumok megmagyarázása, 3. az álom szegmentumainak összegző értelmezése.¹³²

Alapkönyvének az újkorig a daldianosi Artemidórosz (i. sz. 2. sz.) *Oneirokritika* (*Álmoskönyv*) című munkája számított. Könyve megírására a szerzőt az édesanyja városában tisztelt Apollón isten szólította fel.¹³³ Könyvét a szerző a fiának ajánlotta. Felhasználta a jóslás egyiptomi és ázsiai hagyományait, valamint az utazásai során hallott álmotörténeteket. Álomértelmezésében az alexandriai könyvtár megalapító Ptolemaios Sótér (Hierophilos) álmotipológiáját követte. Eszerint vannak az istenek által küldött álmok, az emberi lélekben születő álmok és a külső tényezők hatására születő (pl. erotikus) álmok.

Az álmok eredete, értelmezhetősége a könyv első fejezetének témája. Artemidórosz csoportosításában az egyik álmotípus a mindennapi, közönséges álom, amely valamilyen külső hatásra alakul ki, a jelennel van kapcsolatban, s alvás után feledésbe merül. Ennek *enüpnion* a neve (latin megfelelője az *insomnium*). A másik álom az onirikus látomás, az *oneirosz* (latin *somnium*). Olyan jövőre vonatkozó előrejelzés, amely emlékezetes marad, s az egyént a jövőjén való töprengésre ösztönzi. Vagy kérésre, vagy spontánul kerül rájuk sor. Értelmezni ezeket érdemes és szükséges. A látomás jelek segítségével jeleníti meg a jövőndőt, a megjelenítés lehet egyszerű vagy összetett. Az álmok az ember lelkében kapják meg képi formájukat. Az értelmezéshez az embernek gyakran segítséget kell kérnie.¹³⁴ Az álom értelmezőjének figyelembe kell vennie az álmot látó személy korát, foglalkozását, társadalmi státusát (szabad polgár, rabszolga), anyagi helyzetét, egészségi állapotát, hangulatát. Valamint, az álmot teljes terjedelmében, minden epizódjával együtt lehet értelmezni. (Lásd minderről: Hahn I. 1985: 26–36.) Ezt követően a szerző az álmok témáit és motívumait rendszerezi. A könyvet a 9. században arabra fordították. A 16. században olasz, latin, francia, angol, német fordítások, kivonatok készültek belőle.

Az ókori Keleten, valamint Görögországban megválasztották az álomban részesülés helyét. A kiválasztott személy a szentélyben töltötte az éjszakát. (Komoróczy G. 1995a: 51.) Görögországban a beteg állapotának fordulását Aszklépiosz templomában álmodták meg. Nagy Sándor halálos sebekkel feküdt, néhány tábornoka elment Aszklépiosz templomába, megtudakolni, hogy a fejedelmet a palotában hagyják-e vagy a szentélybe vigyék. Válasz: hagyják ott, ahol van. Lehmann írja le, hogyan gyógyítottak Görögországban Hippokratész előtt (Kr. e. 4000). A beteget a templomba fogadták. Böjtölt napokon át, bort

¹³¹ A tipológia: L. Oppenheim 1956; idézi Komoróczy G. 1995a: 72.

¹³² Az asszír omenek értelmezését bemutatja Komoróczy G. 1995a: 55–67.

¹³³ Feltételezhetően az augurok tudását (*Oionoscopia*), a kéz alapján történő jóslást (*Kheiroskopia*) is összefoglalta.

¹³⁴ Az oneiromancia két fázisa az *oneiroszkópia*, az álom érzékelése, és az *oneirokritika*, az álmok értelmezése.

nem fogyasztott. Az orvosok körülvezették a templomban, ahol képeket és a gyógyulások emlékére állított táblákat nézték meg. Áldozatot mutattak be. A beteg fürdött, bekenték kenőcsökkel, megfűstölték, a templom belsejében lévő ágyban elaltatták. Ekkor vált méltóvá a kinyilatkoztatás befogadására. Az orvosok az így kapott előírást tartották be a kezelés során. A tengerészek útnak indulás előtt Poszeidón templomában aludtak, imádkoztak a tengeristenhez az út eseményeinek előrevetítéséért.

Az 1800-as években az álmoskönyvek özöne került a vásárlók elé.

Az álomértelmezés történetében az utolsó fordulópontot a pszichoanalízis hozta. Ez az irányzat az álomban nem a jövőt, hanem az álmodó egyén múltját, tudatalatti világát ismerte fel.¹³⁵ Sigmund Freud (1856–1939) szerint a lelkiismeret mint felettes én felügyel az egyén ösztöneire, elfojtja azok szabad érvényesülését. Az önkontroll alóli felszabadulás (a vágyteljesülés) egyik eszköze az álom. Az álom a pszichikum terméke – álommunka –, amelynek két alapvető funkciója van: feldolgozza az aktuális, napi ingereket, valamint biztonsági szelepként levezeti a felhalmozott feszültségeket. Az egyén élményeinek és traumáinak narratív formában való megjelenítése során a tapasztalatok jelentősen módosulnak, összesűrűsödnek, eltorzulnak, az esemény egyes epizódjai kihangsúlyozódnak; álomszimbolika segítségével válnak expresszív, s személyes asszociációs logikát követnek. Az álomfejtés a szimbolikus elemeket és az asszociáció eljárásait követi, hogy megértse az „álommunka” célját, a „vágyteljesülésre irányuló kísérletet”. Lehetetlen az álmok mindenikét értelmezni, annál is inkább, mert az egyén ugyanolyan mértékben igyekszik elrejtetni, hajlandó elfelejteni, mint explicitté tenni álombeli élményeit. (S. Freud 1932/1977.) A fenti gondolatmenetet egy 32 évvel korábbi szintézis, az *Álomfejtés* alapozta meg, amely azt bizonyította, hogy „az álmok megfejthetők, és hogy [az eljárás] alkalmazásakor minden álom értelmes lelki képződménynek bizonyul, amely meghatározható helyen beilleszthető az ébrenlét lelki működésébe” (S. Freud 1900/2003: 15).

Carl Gustav Jung két hipotézist állított fel. Ezek a következők: „a tudattalannak van kóroktani jelentősége”, valamint, ebből kifolyóan az álmok „tudattalan lelki tevékenység közvetlen megnyilatkozásai”. (C. G. Jung 1934/1996: 7.) Az álom fontos kóroktani információkat tartalmaz, a diagnosztizálásban segítséget nyújt. Az álom sajátos szimbólumok által megjelenített üzenet: „tanácsos az álom szimbolikáját [...] valóságos szimbólumnak, azaz a tudatban még fel nem ismert s formailag még formát nem öltött tartalom kifejezésének” felfogni. (i. m. 35–36.) Ezt még az sem ingatja meg, hogy bizonyos álmok mind a beteg, mind az egyén számára értelmezhetetlenek maradnak.

Ezt a gondolatot fogalmazza meg a szépirodalom nyelvén Krúdy Gyula: „A rabok álmai könnyűvé teszik a mérlegnek azt a serpenyőjét, amelybe szomorú életsorsuk van vetve, a másik serpenyőbe pedig a kegyetlen törvény. Csak nézzük meg azokat a képeket, amelyeket felébredése után rajzol a szegény rab a börtöne falára. Vagy hallgassuk meg, hogy a börtönlakók hogyan magyarázgatják egymásnak álmaik jelentőségét! Rájövünk,

¹³⁵ A gondolat forrása: Komoróczy G. 1995a: 47.

hogy olyan helyen járunk, ahol az álmokat nem szokás nyomban elfelejteni.” (Krúdy Gy. 1925/2000: 5.)

A pszichoanalízist és a jungiánus archetípus-szemléletet a kognitív pszichológia követte, amely az álmot az egyén mentális cselekvéseként, a mentális reprezentáció termelésének formájaként határozza meg.¹³⁶

A felvilágosodást követően az álom rekontextualizálódása következett be. 1. A paraszti kultúrában az álomértelmezés megmaradt a mindennapi életvezetés keretében. A városi társadalomban specialisták tudástőkéjévé változott, akik ellenszolgáltatás ellenében bocsájtják környezetük rendelkezésére. 2. Az álom tekintélyének aláásásában jelentős szerepe volt a művészi beszédmódnak, amely a sejtelmes, metaforikus-szimbolikus kifejezés egyik eszközeként sajátította ki. 3. A 20. század második felében a kognitív tudományok az álmot kutatási témává avatták. Az álomértelmezést elutasító előítéletekkel szemben arra tettek kísérletet, hogy az álomfejtést a maga szociális-világnézeti kontextusában magyarázzák meg. Egyik irányban az etnológia és a kulturális antropológia, másik irányban a narratológia, az emlékezetkutatás és a kognitív pszichológia vonták be figyelmük körébe. Első esetben az álom a kulturális másság, második esetben a narratív stratégiák, struktúrák és kompetenciák szemléletes példájává vált.

Maurice Halbwachs az álmot a társadalmi felügyelet nélküli emlékezés mintapéldájaként mutatta be (M. Halbwachs 1925). Az 1930-as évektől kezdve a klasszikus filológia fordult az ó- és középkori álomirodalom felé.¹³⁷

Arithmomancia (numerológia). A jóslásnak e formája a görög és a zsidó kultúrából ismert. Azon a meggyőződésen alapszik, hogy a betűk számértékkel rendelkeznek, a számok pedig bolygóknak feleltethetők meg. A jóslató kérdésének megfelelő szavakból indul ki. Amennyiben valaki vezércsillagát szeretné megtudni, a maga és szülei nevét veszi alapul, kiszámítja a nevek számértékét, az összeget 9-cel osztja, s a maradékot megfelelteti egy bolygónak (1 és 4 = Nap, 2 és 7 = Hold, 3 = Jupiter, 5 = Merkúr, 6 = Vénusz, 8 = Szaturnusz, 9 = Mars). (A. Lehmann 1898/1900: 320–322.) A névszámból az ember jelleme, a szívzámból (a névben szereplő magánhangzók számértéke) az érzelmeit, a személyiségzámból (a névben szereplő mássalhangzók számértéke) fizikai tulajdonsága, a születésszámból (a születési év, hónap, nap, születési hely) a plánéták hatása tudható meg. (Hernádi Gy. – Vinkó J. [1992]: 76–81.) A zsidó kabbala *gemátriának* nevezi azt az eljárást, amikor a szentírás egy szavát vagy szövegét a számérték alapján más szóvá vagy szöveggé transzformálja, s ezáltal rejtett információ szerezhető meg (R. Goetschel 1992: 59).

¹³⁶ Az álom értelmezésében beállt fordulatot bemutatja H. T. Hunth 1989; idézi Komoróczy G. 1995a: 69.

¹³⁷ Roger Pack és Karl Brackertz Artemidórosz könyvét (Pack, R. A. 1963, K. Brackertz 1979), Dario del Corno a görög (Corno, D. del 1969), Steven M. Oberhelman a bizánci álomirodalom (S. M. Oberhelman 1981) szövegeit, Alan Gardiner és Aksel Volten az egyiptomi (A. H. Gardiner 1935, A. Volten 1942), Leo Oppenheim az asszír álmoskönyveket tette közzé (A. L. Oppenheim 1956).

Betűjósolás. Germán jóslástechnika. A germán írásjelek, a rúnák az i. e. 1–2. században keletkeztek. Gyógyításra, preventív és offenzív mágiára szintén használható volt. A 22 rúnát fa- vagy fémlapra vésték, kartonlapra rajzolták. A jóslató személy összekeveri a lapokat, ezután 13 lapot taláalomra kiválaszt közülük, ezeket az órajárással ellentétes irányban körbe helyezi, a 13. lapot a kör közepére teszi. Most következik a jósló személy értelmezése, aki az egyes rúnákat a mellette lévő két, a középre tett és a körben vele szemben lévő jellel hozza összefüggésbe., valamint figyelembe veszi a rúna pozícióját (a kör középpontjához képest álló vagy fordított pozíció). Megtudakolható a jóslató személy egyénisége, sorsa, anyagi helyzetének, szociális kapcsolatainak, magánéletének, karrierjének alakulása. (Hernádi Gy. – Vinkó J. [1992]: 82–84.)

A **bibliomancia** a biblia taláalomra való felnyitásával történik. A véletlenül kiválasztott ige eligazítást nyújt.

A testjósolás technikái. A *hépatoszkópia*, *májjósolás* mezopotámiai jóslástechnika. Szíriában előbukkant babiloni agyagmodellek alapján rekonstruálható a májjósolás működése. A máj felületét két térfélre osztották. A „mi” térfél hibátlan volta, akárcsak a „nem-mi” térfélen megtalálható abnormális jel „jó” jelentést hordoz a „mi” szocium számára. Ha abnormális jel fordul elő a „mi” térfélen, vagy hibátlan a „nem-mi” térfél, kedvezőtlen esemény előjele a „mi” szocium számára.¹³⁸

Vállnézés, válljósolás, lapockajósolás, ómoplastoszkópia. Káld-babilóniai (nem görög) eredetű jóslás. A 10–13. századi kódexek többször kitértek rá, később jelentése elhomályosult. A kiválasztott állatot (bárány, juh) feláldozzák, lapockáját kiveszik, a húst eltávolítják róla. Általában három kérdés válaszolható meg a lapocka megfigyeléséből. Csúcsának (a hátgerinchez közeli részének) színéből életre-halálra lehet következtetni. A tiszta, fehér szín egészséget és hosszú életet jelez előre. Ha foltos, zavaros, sötét, akkor közeli halált. A lapocka közepe az időjárásról tudósít. Ha a lapockának ez a része fehér, tiszta időt jelez előre. Ha foltos, akkor szeszélyes időjárást. És végül, ha a lapocka mindkét fele tiszta, fehér, akkor békés évek következnek, ha a jobb oldalon vörös foltok színezik, vagy a bal oldalon hosszú fekete csík húzódik, háborúra lehet készülődni. Az ómoplastoszkópia jelentését Scheiber Sándor fejtette meg (Scheiber S. 1974/1996).

A **tenyérjósolás**, a **kiromancia** a görög és a római kultúrában vált népszerűvé. Arisztotelész ismerte a tenyérvonalakat, a rövid és a hosszú életre következtet belőlük. A 15. században a cigányok újították fel. Egy francia író jegyezte fel, hogy 1427 augusztusában egy 120 főnyi csapat érkezett Párizs környékére, Csehországból. Magukat Alsó-Egyiptomból származtatták. Feketék voltak, kócos hajúak, piszkosak, szinte pőrék. Tenyérből jósláltak.

¹³⁸ J.-W. Meyer 1987-es értelmezését ismerteti Komoróczy G. 1995: 29–31.

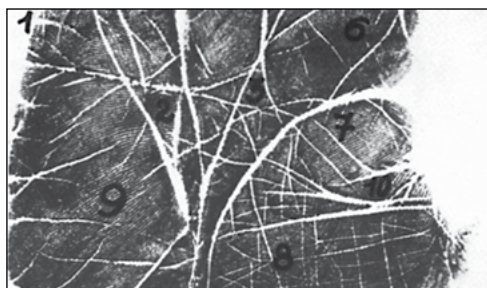
Párizs polgárai csapatostul özőnlöttek hozzájuk. Asztrológiai megalapozása a középkor és az újkor során történt meg. Népszerűsítő kiadványok a ponyván terjedtek.

Tenyérjósásra vagy bármelyik tenyér alkalmas, vagy a bal tenyeret vizsgálják. Jósásra a tenyeret átszelő vonalakat, a tenyérben található dombokat, vagy az ujjakat használgják. A tenyeret átszelő négy vonal az élet-, a fej-, a szív- és a sorsvonal. Értelmezhető a hosszuk, folytonosságuk, elhelyezkedésük, mélységük, elágazásuk, egymáshoz való közelségük. A dombok a hét plánétáról kapták nevüket; értelmezhető a magasságuk, kifejtettségük, barázdáltságuk. Az ujjak esetében beszédes a hosszuk, az ujjat átszelő vonalak.

Olvasmány

Kosutány István az ezoterikus tudományok iránt érdeklődő orvos (1880–1972). Ifjúkorától olvasta a tenyérjósolás irodalmát, orvosi pályáján tett megfigyeléseit lejegyezte és rendszerezte. „Kidolgoztam magamnak egy könnyen és a kéz beszenyezése nélkül keresztülvihető módot tenyérleNyomatok készítésére. Gyűjtöttem százával, ezrével a lenyomatokat, pontosan elkönyvelve őket. Gyűjteményem ma már több ezerből áll, százával óvodás-elemista-polgárista gyermekektől, felnőttektől, öregektől, százával elme-idegbetegektől, operáltaktól, de ikrektől, öngyilkosoktól, akasztott bűnözőktől, minden korú-nemű-rangú egyénektől is fel- és lefelé, Amerikától Sziámig és Japánig, Londontól Jeruzsálemig és Brazíliaig” – írta 1942-ben könyve előszavában. Megfigyeléseit a következő csoportokban foglalta össze: a kéz általános tulajdonságai (széles–keskeny, testes–vékony, érdes–nyirkos, boltozatos kézhát – teknős tenyér, egyenes–mélyedé- es, reszkető–merev, nagy, ormótlan – kicsi, kialakult, puha–izmos, meleg–hideg, vörös-lila–halvány); az ujjak tulajdonságai (bütykös, egyenes, görbe, visszafelé hajló, barázdált; az ujjközők sajátossága; a mutatóujj a hatalomvágy, a középső ujj az elővigyázatosság, a gyűrűsujj a művészi érzékenység, a kisujj a szervezőkészség kifejezője); a kéz fogás jellege; a tenyér vonalak, dombok; a kéz szőrzete; a körmök sajátossága (nagy–kicsi, hosszú–rövid; keskeny–széles; ferde; szögletes–tégla- alakú; vörös–lila–kékes–halvány; boltozott–karomszerű. Leírta az „elemi vagy primitív”, az „ásó vagy gyakorlatias, ügyes”, a „filozofikus vagy bütykös”, a „szegletes, hasznos, dolgozó”, az „ideális”, a „kúpos vagy művészi” és a „vegyes kéz” típusát. Gyerme- kpácienseit megfigyelve a kéz alapján a következő típusokat határozta el: nagyevő; kíváncsi, kedélyes, fecsegő gyermek; zárkózott, titkolózó gyermek; sokoldalú, de nem alapos gyermek; jó kombinációs képességű, éles eszű gyermek; ravasz, hamis gyermek; öntudatos bátorság, határozottság, önvédelem, a férfias erőtudat ébredése; bátortalanság, önbizalomhiány; hazug, megbízhatatlan gyerme- k; haragos, dühös gyermek; lusta, hanyag gyerme- k; érzéki; akaratos, szeszélyes, irigykedő gyermek. A nőket pedig a következő csoportokba sorolta a kéz alapján: lusta, büszke, fősvény, hazudozó, irigy, nyalánk és torkos, haragos és civakodó, érzéki. (Kosutány I. 1942/1988.)

Kosutány István kézlenyomat elemzése- i közül kettőt idézünk. Az egyik értelmiségi, a másik gyilkossá- gért kivégzett férfi tenyerét mutatja be.

„Reális életpályán mozgó, egyetlen- zett művelt úr kézlenyomata.” Dr. Kosutány István gyűjteményéből. (Forrás: Kosutány I. 1942: IV.)

„Gyilkosságért kivégzett egyén kézlenyoma- ta, pár héttel a kivégzés előtt.” Dr. Kosutány István gyűjteményéből. (Forrás: Kosutány I. 1942: IV.)

Ha az alapvonalazottságot tekintjük, úgy megállapíthatjuk, hogy olyan egyénnek kezéről készült lenyomat, ki alapján nem lett volna bonyolult lelki-szellemi berendezésű egyéniség. De akaratlanul bonyolódott belé a sors által szótt-font nehéz élethálóba s úgy járt, mint a pókhálóba esett légy: mentül jobban akarna szabadulni, annál jobban belébonyolódik a leküzdhetetlen szálakba! Kezdjük mindjárt ott, hogy a 3-nál látható kiáltó keresztjel s az ugyanott kialakulóban lévő „lezárt kéz” már messziről utal arra, hogy a kéz gazdája nagy átéléseken, nehéz megpróbáltatásokon kell hogy keresztülmenjen. Az egyes tenyérdombok szinte elődülledő túlfellettsége nagy erőtudatra, nagy cselekedni akarásra mutat, valaki, aki „nagyot akar cselekedni”! A cselekvést azonban ferde vágányra tereli a túlfellett és árkolt Vénuszdomb (8), mely a cselekvés mozgató rugóját gátolatlanul adta a szexualitás szavával kormányzó Vénusz istenasszony kezébe! 9 jelzi az élénk, színes, sőt a jelekből kivilágító hamis illúziók berkeibe csalogatva viszi előre rabszolgáját, a 7 jelzi a hirtelen hevílékenységet, vérmes temperamentumot, a 9 feletti vonalak által jelzett többé-kevésbé erőszakos cselekvési irányt, míg a 6-tal jelzett Jupiterdomb fejlettsége a merészen reáhajló s részben vonalsorompóval lezárt szív vonal a cselekvési terv lendületét, sőt túlméretezettségét. Nem csoda, ha mindezek alapján ismételtlen sor kerül érzelmi-szerelmi próbálkozásokra (1), melyek azonban, miként a jelek mutatják, nem bizonyulnak megfelelőeknek, nem váltják be a hozzájuk fűzött szép reményeket, sőt nemcsak megnemértésre, de igen heves jelenetekre és kitörésekre vezetnek.

Az érzelmeiben csalódott ember macacsságával keresi a „megértő nőt” s újból a „Nőhöz” menekül elkeseredésében. Élete: kálváriajárás. De ez szinte magától értetődik a kéz vonalak rajzolata alapján (8) s újból asszonyi bosszúállás (9 felett és 8 alatti vonalak) jeleivel. Nagy megrázkódtatásokon, sőt ismételtlen megát életveszélyeken is (5 körüli, részben a képből kimaradt vonalak, továbbá a 3 alatti s körüli vonalak a „háromszögben”. Az előbbeni vízen és utazás közben történő veszedelmet, utóbbi vérrel-fegyverrel, esetleg háborúval kapcsolatos veszélyt jelképez!). Szívzavarokra mutat a 2 körüli láncozatos és ágas-bogas szív vonal, agyi idegek túlfeszítettségére és kifáradására a fejszalak rajza 3-nál és lekanyarodása 9 felé. Alhasi zavarokra (vakbél érzékenység, sérvhajlam) mutat a kép alján 5 körüli csak részben látható vonalkép, míg 4 körüli hosszú, egyenes sziget valószínűsít egy húzamos fennálló hörg- illetve tüdőátágulatot.

Ezt megerősíti a 3 alatt, az életrajzon kívül hosszan lehúzó, majdnem zárt, félszigetszerű rajzolat, mely a tüdőknél egyik szülő részéről visszamaradt, öröklött ellenállás csökkenését jelenti.

A jobb kézen lévő s itt nem látható sokkal előnyösebb vonalrajzolat arra mutat, hogy az I. életfél nagy küzdelmei után lecsillapodva, a II. életfél, a végső kifejlődés kora jóval kiegyensúlyozottabb, békésebb-nyugodtabb leend, mi a jelekből következtetve, bizton várható.

Ha megfigyeljük a lenyomatot, rögtön észrevesszük az egész kéznek nyers, durva felépítettségét. A hüvelykujji tenyérpárna gömbölyded, húsos izomzatával szinte kidomborodik a képből, jelezvén az általa képviselt durva izomzat hajtóerejét, az életrajz furcsa kapcsolatát a fej- és sorsvonalakkal, mely 3-nál nyílt szigetet alkotva utal arra a nagy életkatasztrófára, mi a kéz gazdájára a megfelelő fiatal életkorban várakozik. 3-nál befejeződik a sorsvonal olyan ponton, mely kézelemzési számítások szerint 18–20 évnél felel meg. Szinte hallgatólág kiáltja bele a tenyérbe: „Élted sora itten beteljesülést nyer!” Az életrajz már rövid lefutás után ugyancsak 20 éves kornál megfelelő helyen 4-nél beletorkollik a sorsvonalba: mintegy beléfut saját végzetébe. 6-nál a fejszalak és szív vonal közt áthidalás látható, s ezzel kialakul egy olyan vonalakzat, mely igen nagyon közel áll ahhoz a vonalképhez, melyet „lezárt kéz”-nek szoktunk nevezni, s mely mindig nagy tragikus életeseményeknek az életbe való bekapcsolódását, az ősrégi magyarázat szerint pedig egyenesen akasztás általi halált szokott jelenteni. A sors különös játéka, hogy ugyancsak 6-nál egy gémeskütszerű ábra is alakul ki, mely egy kevés fantáziával kiegészítve, veszedemesen hasonlít az akasztófához!

Betetőzi a végzetszerű jeleket a hüvelykujjon 5-nél látható ún. „Salamongyűrű”, mely jelen esetben két kardszerűleg keresztbeállított éles vonalból alakul ki, mi csodálatosképpen ősrégi magyarázat szerint ismét és ugyancsak fulladás, illetve kötél általi halált jelképez! Ma már az újabb kézelemzés magyarázatában sokat enyhítettünk eme kegyetlen jelentőségeken és azt sokkal enyhébb értelemben szoktuk magyarázni, de mindenesetre érdekes megfigyelése s megállapítása a régieknek, kik eme jelet mindenkor fenti szomorúan végzetes értelemben használták. Ha hozzávesszük, hogy a túlfellett Kis-Marsdomb (1) maga is heves indulatosságot mutat, mit megerősít a határmezsgyén végigvonuló, mélyenszántó árok, mely ominózan fenyegetőleg mutat a már említett életrajz jelző 4-es pont felé s végül a 2-nél látható kidülledő izompárna által jelképezett mintegy állatias érzékiséget, akkor talán magyarázatát találjuk annak, hogy fenti gyilkosság vad indító rugóját homosexuális kapcsolat előzte meg!

(Kosutány I. 1942/1988: 124–126.)

Koponyatan, frenológia. Dr. Franz Joseph Gall (1758–1828) bécsi agykutató és anatómus orvos az agy és az idegrendszer, a pszichológiai folyamatok agyi lokalizációjának vizsgálatát alapozta meg. Megállapította, hogy a szellemi és erkölcsi tulajdonságok organikus természetűek, a tevékenységek agyi központok által zajlanak le. Életművét az agykutatás vitte tovább.

Másik irányban a karakterológia próbálta hasznosítani életművét. Eszerint a szellemi élet kihat az agy formájára, ez pedig a koponya formáját alakítja. A koponya felületének elváltozásai a dudorok, amelyekből az egyén tulajdonságaira lehet következtetni.

A frenológia egyik területe a fej formájának értelmezése. A kerek koponya erős, bátor, öntudatos jellemre, a négyszögletű megbízható, céltudatos, innovatív emberre vall. A széles fejű személy energikus és extrovertált, a keskeny fejű zárkózott. A tojás alakú koponya értelmiségi alkat jellemzője. A frenológia a koponya felületét 26 karaktermezőre osztotta. Az egyes mezők markáns jegyei a jellemről árulkodnak. A karaktermezőkből következtetni lehet az érzelmi stabilitásra, a házastársi, szülői kvalitásokra, az operativitásra, az elővigyázatosságra, az önbecsülésre, a lelkiismeretességre, az eredetiségre, a kommunikációs kompetenciákra, a racionalitásra, emberismeretre, időérzésekre stb.¹³⁹

Homloktan, metoposzkópia. Kidolgozója Girolamo Cardano (1501–1576) olasz matematikus, filozófus, orvos, aki az asztrológia körébe vonta a homlok tanulmányozását. A homlokot hét vízszintes mezőre osztotta, s mindeniket egy-egy bolygónak rendelte alá. Feltételezése szerint a bolygók hatással vannak az emberi szervezetre, s ez a hatás a homlokokon keletkező ráncokban tükröződik. A Jupiternek alárendelt mezőben keletkező ránc nagylelkű, nemes, önérzetes emberre vall. Akinek homloka felső felében három párhuzamos ránc követi egymást, békés, higgadt, ám szerencséje forgandó, s valószínű, hogy a fején fog megsebesülni. Cardanót követően Philip Phinella gazdag metszetgyűjteményen ábrázolta megfigyeléseit. Majd Signor Cavaliere Spontini fejlesztette tovább a technikát, megnövelve a vizsgálatba bevont arcfelületet. (Ismerteti K. Seligmann 1948/1987: 241–249.)

Szeplők a testen. A szeplőkből való jóslást a hagyomány a görög jósra, Melampuszra vezethető vissza. A szeplők elhelyezkedésével kapcsolatban a következő megállapításokat teszi: „Egy szeplő az ember homlokán vagyont és boldogságot jelez; az asszony homlokán arra utal, hogy hatalmas lesz, talán uralkodó is. Ha a szeplő közel van a szemöldökhöz, ez a férfinak boldog házasságot jósol egy csinos és erényes nő oldalán; és hasonló jövőt ígér a lányoknak is. Szeplők az ornyergén bujaságot és szertelenséget jelentenek mindkét nem számára. A szeplők, ha az orrcimpán tűnnek fel, állandó utazást közölnek.” Általában a test bal oldalán előforduló szeplők bajt, szerencsétlenséget, a jobb oldaliak pedig szerencsét és pozitív jellemet jeleznek. Hasonló eljárással értelmezte Girolamo Cardano a testen

¹³⁹ A frenológia megállapításait ismerteti Hernádi Gy. – Vinkó J. [1992]: 131–134.

elhelyezkedő szeplőket. Cardano a test aprólékosabb felosztását végezte el, az egyes testrészeket a csillagjegyekkel hozta összefüggésbe. Az orrnyergén elhelyezkedő szeplő viselőjét a Mérleggel hozza kapcsolatba. Ha az állkapcsón helyezkedik el, akkor a Bakkal érintkezik. Jean Belot, az okkult tudományok tudósa szerint a Szaturnusz a bal fület, a Jupiter a jobbot, a Mars a homlokot, a Nap a jobb szemet, a Vénusz a balt, a Hold az orrot, a Merkúr pedig az állat uralja. Az értelmezést a 17. században Richard Saunders fejlesztette tovább. A szeplő helye és színe egyaránt árnyalja az általa jelzett jövőt. (Ismerteti K. Seligmann 1948/1987: 239–241.)

Fiziognómia. Az arcvonások és az érzelmi élet, a jellem értelmezésének reneszánsz és barokk kori művészete. A kinézés és az erkölcsi karakter közötti összefüggés az ókortól ismert. Előfutárai Arisztotelész, a szofista Laodikeai Antonius Polemon (i. e. 2. század). Az első összefoglalása a *Secretum secretorum* című, Arisztotelésznek tulajdonított arab levél a 10. századból, amely a 12. századi fordításban vált ismertté. Ezt követően a 13. századtól megszorozódott a témába vágó munkák száma. Megalapozói Joannes de Indagine, Jean-Baptiste Della Porta, Bartolommeo Cocale, Michel Lescot. Rendre figyelembe vették a fogak elhelyezkedését, az áll, az orr, a fülek, a szem formáját, a homlokot, a hajzatot. Indagine könyve 1531-ben látott világot. Cocale művét, *A fiziognómia kézikönyvét* 1533-ban nyomtatták ki, amelyben híres emberek arcát, jellemét és sorsát vetette össze. Lescot 1540-ben adta ki a *Fiziognómiát*. Több-kevesebb népszerűséggel napjainkig átvészelte a századokat. Előbb a filozófia, majd a különböző szaktudományok fordultak ellene. (Ismerteti: K. Seligmann 1948/1987: 249–254.)

A fiziognómia történetének érdekes mozzanata, hogy a 19. században Cesare Lombroso orvos a bűnözés felismerésére és megelőzésére próbálta alkalmazni, kriminálantropológiai, statisztikákon alapuló kutatás alapján. Erőszakra a természetből, az állat- és a növényvilágból is számtalan olyan eset nevezhető meg, amelyeket az ember esetében törvények alapján büntetnek. Az élelemszerzés végett, a rossz bánásmód miatt, önvédelemből, ellenszenvből, rivalizálásból minden élőlény agresszióhoz, gyilkossághoz folyamodik. A törzsi társadalmak több olyan szokást ritualizáltak, amely ütközik a polgári törvényekkel (gyermekek, nők, öregek, betegek elpusztítása, kannibalizmus). Az agresszióra való hajlam az élő szervezetben örökölt ösztön, amit az ember esetében a nevelés igyekszik kiiktatni, az elkövetett agressziót pedig büntetni. A büntetés formái sokszor maguk is brutálisak (megcsonkítás, elpusztítás).

Vannak-e bűnözésre való hajlandóságnak testi jegyei? A szerző 79, 12 évnél fiatalabb bűnöző testalkatának vizsgálata a következő eredményeket hozta. 39 bűnözőt elálló fülei tettek feltűnővé, 21 személy homloka alacsony és szűk, 19 koponyája lapos, 16-nak a járomcsontja kiugró, 14-nek az állkapcsa erős, 14-nek az arca aszimmetrikus volt, 10-nek a homlokát haj borította. A „bűnöző típus” tehát karakterisztikus fizikai tulajdonságokkal rendelkezett. A gyilkosok 59%-a, a tolvajok 67%-a rendelkezett szembetűnő fizikai jegyekkel. Közülük 54% a családban örökölte a törvénysértésre való hajlandóságot. (C. Lombroso 1896/1992, különösen 147–149.)

Cesare Lombroso javaslata, hogy a született (javíthatatlan) bűnözők büntetése a legdrasztikusabb is lehet, a körülmények hatására elkövetett bűnözés büntetése pedig enyhébb kell legyen. Bár tanait elvetették, a 20. században újabb és újabb követőkre talált.

Szemdiagnosztika, íriszdiagnosztika, iridológia. A szivárványhártya (lat. *iris*) alapján készített diagnózis, az alternatív orvoslás eljárása. Kezdetei a 17. századba nyúlnak vissza. Kidolgozására a 19. század második felében került sor (a svéd Nils Liljequist, a magyar Péczely Ignác). Alapját az a megfigyelés képezi, hogy a szivárványhártya mezői megfeleltethetők a különböző testrészeknek. A testrészek betegségei előreláthatók és követhetőek a szivárványhártya elváltozásából. A különböző kutatók több-kevesebb zónából álló írisztérképet állítottak össze.

A **viszketésből történő jóslás.** A jóslás ezen módjáról a hindu szent könyv, a véda is említést tesz.

Kártyajóslás, kártyavetés, kartomancia. Specialista bevonásával történő jóslás. Az esemény részei a keverés, az emelés, a terítés és az értelmezés. A keverés és az emelés a jövő titokzatos voltát valószínűsíti. A terítés és az értelmezés a jóslás technikai részét képezi. Az értelmezésben szerepet játszik a jóslató személy neve, a jóslatással kapcsolatos igénye (házasság, egészség, érvényesülés, anyagi helyzet), a jós tájékoztatására feltárt helyzete, a jósnak a jóslatóval kapcsolatos tudása és implicit szándéka (megvigasztalni, biztatni), a jós technikai tudása és tapasztalata. A kártyák egyik része szigorúan pozitív, másik része szigorúan negatív jelentéseket jelenít meg, több kártya pedig a kontextustól függően jut jelentéshez. A terítés a kártyák hordozta jelentést a múlt, a jelen vagy a jövő tartományába osztja be.¹⁴⁰

A specialista segítségével történő jóslás a két fél közötti, a kártyák segítségével történő kommunikáció. A jóslató a jövőjével kapcsolatos kételyeit, kérdéseit veti fel, beszélgetést kezdeményez. A jós a jóslástechnika alkalmazásával válaszol a kérdésekre. A jóslás technikai eljárásait élettapasztalataival és a korábbi jósláshelyzetek tapasztalataival egészíti ki. A formális kommunikációs helyzet valós kommunikációvá alakul. Az egyik jósláskönyv szerzői ezt így fogalmazzák meg: „A jós és a kérdező között egyfajta kapcsolat alakul ki, s a kártyavető kitűnő beleélő képességgel, intuícióval, jellemfelismerő erővel előhalássza tudatalattijának bugyraiból azokat a képeket, amelyekkel foglalkozunk. [...] Mindehhez tegyük hozzá, hogy a kártyajóslásnak semmi köze az elvont jóslástechnikákhoz; itt nincs szükség számításokra, tudományos megfigyelésekre, nincsenek adeptusok, hermetikusok; a kártya az érintkezés eszköze. Személyes kapcsolaton alapul, s azon a hiten, hogy a nagy Világegyetemben semmi sem történik véletlenül, és a kérdező kezeiből áradó fluidum keverés közben úgyis meghatározza a kártyák sorrendjét, nem is

¹⁴⁰ A kártyajóslás szemiotikai értelmezése: Szuhay P. 1976.

szólva arról a mágikus pillanatról, amikor némi habozás után, »magnetizálva« a lapokat, végül is rászánjuk magunkat a húzásra. A kártyavetés talán ezért a legnépszerűbb jóslástechnikák egyike.” (Hernádi Gy. – Vinkó J. [1992]: 183.) Ezen túl, a jóslás a jóslatónak jövőtudatot állít elő, a jós számára szakmai és anyagi elégtételt nyújt.

A kártya feltételezhetően ázsiai eredetű tárgy. A papírkészítés elterjedése előtt bőrből, pergamenből is készült, a papírral párhuzamosan készülhetett elefántcsontból, fából, műanyagból, alumíniumlemezből. A téglalap alakú kártya mellett ritkán kör vagy ovális alakú is lehetett. Ritkábban bélyeg-, gyufásdoboz méretben is kiviteleztek. Ázsiában valószínűleg cél is szolgált, Európában jóslásra, szórakozásra (játék és bűvészet), oktatásra használták. Európában a kártyát a 15. századtól vették igénybe jövőndőlésre. A mai jóskártya a 17. században készült el. Kínában, Koreában, Japánban és Indiában a 9–12., Perzsiában a 16. században terjedt el. Európába az arab, mongol és cigány migráció, valamint az olasz kereskedők és a keresztes lovagok közvetítették át. Az első adat az 1367-es évből származik. A 14. században a kártya jelenlétét Bázelen, Firenzében, Nürnbergben, Zürichben, Augsburgban, Burgundiában és Hollandiában örökítették meg. A kezdetek korában ismert volt az olasz, a spanyol, a francia és a német színjelű kártya. A kártya a 17. században honosodott meg az oktatásban, nyelvtani, csillagászati, földrajzi, mitológiai, irodalmi ismeretek terjesztésére. (Kriston Vízi J. 1991: 8–24.)

Az európai kártyák ábráinak eredetisége alapján felvethető az európai kártya önálló kialakulásának lehetősége is. Az első kártyasorozatok egyedi darabok, manuális termékek voltak, arisztokrata környezetben tűntek fel. A 15. századtól a kártyakészítés mesterséggé vált, a fametszetek műhelyekben készültek. Ikonográfiája a 16–19. századok között alakult ki. (Berend M. – Jánoska A. szerk. 1993: 181–182.) A jóslásban használt kártyák jelentését jóskönyvekbe foglalt versek tanították meg.¹⁴¹ Jóslás céljára készült a tarokk-kártya és a jóskártya. A kártyajóslási technikák a kártyahúzás (emelés) és a kirakás. (Berend M. – Jánoska A. szerk. 1993: 193, 196–200.)¹⁴²

A kávéjóslás a 18. század második felében terjedt el, a kávéfogyasztás térhódításával. Az arab és az iszlám világból indult el, Itáliában a 17. század első felében tűnt fel, Európa többi részén a 17. században terjedt el. Magyarországon a 18. század első felében vált népszerűvé.

Az eljárás a következő. Az őrölt kávé főzetét a jóslató személy elfogyasztja. A kiürült csészét a jóslató hirtelen mozdulattal egy tányérra fordítja, a zaccot hagyja lecsurogni a csésze oldalán. Vagy, a zaccot egy tányérra önti, s engedi ott szertefolyni. A csésze

¹⁴¹ Két verset idézünk, a megfogalmazást szemléltetendő: *Hullámokon a hajó, / Örökséged várható. / Szerencséd is megjelen, / Szárazon és tengeren.* Valamint: *A nyaraló – a játékban, / Sikert jelent játékidban, / Szerencsét az üzletekben; / Jó sorsot a szerelemben.* (Forrás: Kriston Vízi J. szerk. 1991: 22.)

¹⁴² Az összefoglalás a kártya, kártyajóslás, kártyagyártás szócikkeket vette alapul (Berend M. – Jánoska A. szerk. 1993). A témához tartozik Jánoska Antal tanulmánya, amely a *magyar kártya (Tell-kártya)* történetét írja meg (Jánoska A. 1999).

oldalára vagy a tányérra száradt zaccban jeleket keres. A különböző jóslási hagyományok más-más jeleket keresnek (a héber ábécé betűi, egyiptomi hieroglifák, a latin ábécé karakterei, figuratív ábrák). A zacc által beborított felületet egy függőleges és egy vízszintes vonallal négy mezőre osztják. A vízszintes tengely fölötti mezőben a jóslató személy jövőjének előjelei jelennek meg, a tengely alatti mezőben a múltjára vonatkozó jelek. A függőleges tengely bal oldalán a jóslató személy érzelmi életének eseményei, jobb oldalán anyagi helyzetének és munkájának eseményei. (Hernádi Gy. – Vinkó J. [1992]: 193–197.)

Az **öntés** Európa-szerte elterjedt, az újkortól datált technika, a betegség, az ijedtség okának megtudakolása, továbbá álmatlanság gyógyítása végett. Könnyen olvasható anyagot kanálban cseppfolyós állapotba juttattak, ezt pedig hideg vízbe csurgatták a beteg feje fölé. A jós a hirtelen megszilárduló anyag formáját értelmezte. A kiöntött anyag a magyar nyelvterületen az ón, az ólom volt. Dunántúlon és Kelet-Magyarországon viaszt olvasztottak, Észak-Magyarországon pedig tojásfehérjét öntöttek. A magyar nyelvterület keleti felén *szótalan* vízbe öntötték az ólomot, a pohár mellé kést, bibliát helyeztek. Több helyen szitán, rostán keresztül öntöttek. A betegnek néhány kortyot innia kellett a vízből, testét lemosták a vízzel, a kiöntött tárgyat pedig párnája alatt kellett tartania vagy a nyakában hordoznia. (Diószegi V. 1981; Oláh A. 1986: 136–137; Szendrey Á. 1948/1986: 291–299; Komáromi T. 2001.)

Az **axinomancia** az ókori népek, majd az újkorban Észak-Európa népeinek tudakozási technikája. A fejszét a földre állították, nyelével a magasban. Körbetáncolták a fejszét, amíg a földre borult. A ledőlt fejsze nyelének irányában kellett megkeresni a tolvajt. (Migne 1840: 152.)

A jóslás funkciói

A tudakozódás olyan tevékenység, amely időben vagy térben távol zajló eseményekről való információszerzést kísérel meg. Azzal a céllal, hogy egy frusztrált tudatállapot korrekcióját, átállítást hajtsa végre. Olyan megismeréstechnikai eljárás, amely pszichikai állapot aktivizál, és amely energiatartalékokat manipulál (képesé/képtelenné tesz bizonyos teljesítményekre, nyugalmat vagy erős érzelmeket generál). Cselekvésként feltételezi a fizikai tér átrendezését (tárgyak beszerzése, elhelyezése), funkcióként az idő manipulálását. A partikuláris jelent a múlthoz köti, a jelent a jövő felé nyitja meg. Megkonstruálja az idő egységét, előállítja ennek az egységének a narratív reprezentációját. Összefüggéseket, analógiákat állapít meg, rendet statuál.

A jóslási gyakorlatot a következő meggyőződések legitimálják.

1. A folyó idő folyamatosan alakítja az emberi (kollektív és individuális) sorsot. A történések kihatással vannak következményükre. Ezért alapvető emberi igény a jelen előzményét képező események ismerete, valamint a jelenben végzett cselekvések jövőben kibontakozó következményeinek ismerete.

2. A folyó idő tárgyasítható, kezelhető. A lineárisan haladó időben lezajlott események felidézhetőek, akár esemény formájában, akár kivonatos formában. Ugyanígy megismerhetőek a jövőben bekövetkező események. Akár esemény formájukban, akár kimenetelük, következményük formájában.

3. Az időben kibontakozó sors feltárható, anticipálható. A múlt és a jövő megismerése olyan tőke, amely a múltbeli és a bekövetkező események következményeinek elviselésében, a jövőre való felkészülésben játszik szerepet.

4. A jóslás elvi-elméleti kontextusban alkalmazott technika. Összefüggésben van a korszak tudományos, vallásos, mágikus és művészi világgépével, technikai adottságaival, a társadalmi szerepek és kapcsolatok rendszerével, az individuális és kollektív élet finalitásával és szabályozásának stratégiáival.

A jóslás és tudakozódás történetében a jóslás és tudakozódás következő státusai azonosíthatóak.

1. Az intézményesített (legitimált) jóslás hivatalosan illeszkedett a korszak intézményeinek életébe. A jósök valamely intézmény (templom, állam, oktatási intézmény) keretében, papként, tudósként fejtették ki munkájukat, a korszak elfogadott tudásrendszere alapján. A jóslás előrejelezte az uralkodó sikereit és kudarcait, a természeti katasztrófát, az ország, a birodalom sorsát.

2. Amennyiben a kor vallásos vagy tudományos ideológiája elhatárolódott a (delegitimált) jóslástól, a jóslást és a jósokat üldözték, megvetették. A jós távol élt az intézményektől, népes településeken vagy településtől távol rejtőzködött, esetleg vándoréletet élt. Megítélésében az intézmények és a lakosság, a társadalom különböző rétegei, esetleg maguk a magánszemélyek ellentmondásosan vélekedtek.

3. A tekintélyét veszített, pszeudo-legitimált jóslás attrakcióként, játékos szokásként szórakoztató funkciót töltött be. Szórakoztató szerepet játszhatott a gyermekek, a fiatalok, a lányok, a nők életében. A jóslás tekintélyvesztéséhez jelentősen hozzájárult a művészetben való szerepeltetése. A filmek, regények jóslásepizódjai a művészi fikció, a fantázia területén kontextualizálódtak. Petőfi Sándor *Jövendölés* című verse az álmot a művészi sors tragikumának szemléltetésére használja fel. Thomas Mann *József és testvérei* című regényének főhőse a fáraó álmait megfejtve hoz létre egy új, ökonomikus, biztonságot nyújtó világot. A király álmát sikeresen értelmező szegénylegény története a népszerű népmesei szüzsék egyike. A népballadákban megjelenő álom-epizódok a tragikus női sorsot jelzik előre.

A jóslás egyidőben több, valamint koronként, társadalmanként, egyénenként eltérő igényeket elégít ki.

1. A jóslás által a világban való létezés, a világhoz tartozás általános élménye termelődik újra. Miközben az egyén jövőjére vonatkozó eligazítást keres, egyéneket (specialistákat), lényeket (halottak, transzcendens erők) vesz igénybe, ismerős és ismeretlen személyekkel veszi fel a kapcsolatot, kalendáriumhoz igazodik hozzá, eseményekbe, folyamatokba integrálja az életét. A jóslás során környezetének tárgyait, növényi és állati eredetű anyagait sajátos módon használja fel. A jóslás a nembeli és az individuális kiszolgáltatottságot utasítja el, a világhoz való kötődés, tartozás érzését erősíti.

2. A jóslás által az ember a kollektív és az individuális létezés, az események és a történések finalitását keresi. Elutasítja a létezés, a történések kaotikus, áttekinthetetlen, intranszparens voltát; a jóslást végrehajtó egyén a cselekvéseihez lehetséges kimeneteket kapcsol hozzá. Összefüggéseket teremt egyének, élőlények élete, események között; életét hozzáigazítja más egyének életéhez.

3. A jóslás az időkezelés, az idő szervezésének, az időről való tudás előállításának stratégiája, rítusa. Feloldja egy helyzet, a jelen perspektívatlanságát, a jövőt transzparenssé teszi, lehetséges eseményekkel tölti fel. Cselekvési alternatívát keres, segít az optimális viselkedésmódok, döntések kiválasztásában. Metacselekvésként megnyitja a jelent a jövő felé; ezért az időhatárok átjárásának, az idő linearitása megteremtésének egyik stratégiája. A jóslat a jövőről szóló (leggyakrabban biografikus) narratívum. Az ember akkor fordul jósláshoz, amikor a jelenben hiányoznak a cselekvési alternatívák, vagy a több cselekvési alternatíva adott.

A jóslások rendszere az éves kalendáriumban, a mindennapokban, valamint az emberi életpályán kijelöli azokat az időpontokat és helyzeteket, amelyekben a jövőre vonatkozó hipotetikus tudás elaborálható. Továbbá, a jóslások rendszere tartalmazza a jövő azon eseményeit, amelyekre vonatkozóan a jelenben ismeretekre lehet szert tenni. A jóslásra alkalmas időpontok a nap-, év- és az évszakkezdő időpontok, a kalendárium kiemelkedő időpontjai, szentek névnapjai, az emberi életpálya átmeneti rítusai, a munkavégzés kezdő- és záró időpontjai, kiemelkedő eseményei (vásár, szövés befejezése). Azaz, jóslásra mindig az idő szembesül a kérdéssel, hogy nem szegi-e meg vallása és felekezete előírásait, nem kerül-e tisztátalan lények uralma alá. A divináció alkalmazásának lehetséges következményeit, a szertartás során aktivizált transzcendens erők mibenlétét, a szertartás engedélyezett vagy tiltott voltát az egyén önmagában, a specialistával vagy lelkészével tisztázza. Amennyiben a jósló szertartás igénybevételéről környezete tudomást szerez, heves véleménymondás keresztüzébe kerül.

A divinációs eljárás idején a vallásgyakorlás intenzívebbé válik. Az egyén és a szándékába beavatott hozzátartozója sűrűn imádkozik, misét fizet a szertartás eredményességéért. Több divinációs szertartás forogatókönyvében szerepel a keresztény imák mondása, a keresztény szimbólumok (kereszt), templomi készítmények (szentelt víz, szentelt gyertya, tömjén) használata. Szintén több divinációs szertartás előírja a rítusban részt vevők rituális megtisztulását, rendszeres böjt segítségével.

4. A jóslás és a tudakozódás egyes formái jogi funkcióval rendelkeznek. A történelem folyamán az igazságszolgáltatás intézményei (királyi udvar, törvényhozás, törvénykezés, egyház) tudakozódási rítusokat intézményesítettek, a rítusok által előállított válaszokat perdöntő bizonyítéknak fogadták el. Bizonyos történések (betegség, hirtelen halál, kár elszenvedése) ma is az istenítélet formáinak minősülnek. A tudakozódást gyakran követi a károkozó elleni akció (híresztelés, mágikus eljárás, isteni büntetés kérése, törvény elé idézés).

5. A jóslás az egyénre és a lokális társadalomra vonatkozó tudás előállításának technikája. Az individuum jövőjére vonatkozó narratívum tartalmazza egészségi állapotának,

társas, családi, szakmai életének, anyagi helyzetének, szociális kapcsolatainak alakulását. Utólagosan, a jóslat igazolódása vagy alaptalanná válása után a jóslat a közösségi emlékezetben megmarad biografikus narratívumnak.

6. A jóslástechnikák zöme elveszítette elsődleges funkcióját, megszűnt a jövőre vonatkozó tudás előállítására irányuló technikának lenni. A 20. század során a szórakoztató funkciót öltve maradt meg a szilveszteri, a jelesnapi szokások, az átmeneti rítusok forrattkönyvében. Majd, a funkcióváltás következő szintjén a felszámolódott életformáról való beszélés, emlékezés hálás témájává változott. Ebben a szerepkörben fedezte fel és kontextualizálta a média. A nyomtatott és az elektronikus napisajtó előszeretettel idézi fel a naphoz kapcsolódó jóslási technikákat, a populáris könyvkiadás kézikönyvekben teszi hozzáférhetővé a jóslástechnikákat.

Olvasmány

1. A *ponyvairodalom* több mint két évszázadokon keresztül a jóslási tanácsok áradatát tette hozzáférhetővé. Ezek egy része egyszerűen szórakoztató olvasmányként, más része viszont a jóslásban vagy a jóslási technikák elsajátításában használt kézikönyvként kerültek használatba. Mindenképpen, jelentősen kihatottak a jóslással szembeni attitűdök, mind negatív, mind pozitív előítéletek kialakulására és terjedésére, valamint a jóslástechnikák népszerűsítésére, terjedésére.

A szerző megnevezése, a kiadás éve nélkül¹⁴³ látott világot *A kártyavető asszony históriája*. A történet falusi környezetben játszódik, szereplői a beteg férj, Bajcsi András, felesége, Ágnes asszony, a feleség édesanyja, valamint Mondokiné, a kártyajós. Férje egészségi állapota miatti aggodalmában Ágnes asszony édesanyja tanácsára kártyajóshoz fordul. A kártya valóban igazolja a férj állapotának súlyos voltát. Mondoki azt javasolja, hogy Ágnes asszony péntek éjjel a temető szélső sírjáról füveket gyűjtsön, fürdesse meg őket a holdfényben, s annak teáját adja férjének. Mikor a rémült asszony feláll, hogy dolga végeztével hazasiessen, szoknyája egy száraz ágba akad. A halottak bosszújára gondolva megzavarodik. Mondokinét – a szerző nem kis elégtételére – börtönbe zárják, ott pusztul el.

A szerző már a történet elején olvasója tudomására hozza saját felvilágosult álláspontját a jóslással és a jósasszonnyal kapcsolatban. A jósok csalók, haszonlesők, munkakerülők, a jóslás pedig szemfényvesztés. „Elhatározták tehát, hogy elhívják a vén Mondokinét. Ott lakott a falu végén, egy rongyos viskóban és rongy volt rajta minden ruhadarab is. Pizskos, szurtos és nyeltes volt, mint afféle munkakerülő lélek, a ki csak csalásból és mások könnyen hívóségének kizsákmányolásából él. [...] Egy pizskos játékkártyát terített ki a cigány-asszony az asztalra. Megbőkte mindegyik kártyát ujjával, mintha valami titkos erőt öntene a papírlapba. A szegény asszony áhitattal nézte akár a szent írást. Pedig igazibban az ördög bibliájának kelle-ne nevezni. [...] A jövő isten kezében van. Embernek nem adatott, hogy annak titkát kifürkéssze. Aki mégis ki akarja olvasni a csillagokból, kártyákból, madarak repüléséből, vagy bármi más módon, az vagy bolond, vagy pedig csaló.”

2. Hahn István Artemidórosz könyvét társadalomtörténeti keretben értelmezte. A szerző szerint az álomértelmezés a társadalmi különbségek tudomásul vételét és elfogadását, az elégedetlenségek elfojtását szolgálta. Az álomértelmezés története a mentalitás megértéséhez szolgáltat adalékokat. Néhány gondolatot idézünk a könyvből. „A megfejtések tematikai csoportosítása a társadalmi közérzetnek és elvárásoknak osztályok, társadalmi csoportok, esetleg etnikumok szerint is lebontható összképét nyújtja; végül a megfejtések irányultsága némi képet ad a konkrét, térben és időben meghatározott társadalmi közeg mozgásának lehetőségeiről és korlátairól, törekvéseiről és megalkuvásairól, érdekeinek és érdeklődésének köréről.” (Hahn I. 1985: 9.) „Az a társadalom, amelynek ideológiája az álomfejtésekben kifejezésre jut: hierarchikus, statikus, konformista, patriarchális szemléletűnek tűnik – legalábbis az első, felszínes benyomások alapján.” (Hahn I. 1985: 15.) „Az álomfejtő tehát, ha megfejtéseit az elhíhetőség határain belül akarja tartani, jóslataiban – a

¹⁴³ Valójában Tábori Róbert a ponyvafüzet szerzője. A kiadvány feltételezhetően 1886-ban jelent meg, Budapesten, Méhner Vilmos Könyvkiadóhivatalában. Terjedelme 8 lap.

jókban csakúgy, mint a kedvezőtlenekben – az adott társadalom lehetőségeihez igazodik. A rabszolgákra más kilátások érvényesek, mint a szabadokra, a szabadokon belül mást remélhet és mástól kell rettegnie a szegénynek, a konszolidálatlan élő középszerű, ám vagyontalan személynek (metrios) és a gazdagnak – aki alkalmasint »nagyember« (megistan) is, és vagy már visel valamely méltóságot, vagy annak várományosa.” (Hahn. I. 1985: 29.)

Következtetések

1. A jóslás az idő kezelésének, az idő manipulálásának rítusa. Jelentős szerepet játszik az idő dimenzióinak egységbe szervezésében, s ezáltal az életvezetésben, a cselekvési alternatívák megkeresésében.

2. A jóslás koronként más-más ideológiai és kulturális rendszerbe illeszkedett. Ennek következtében koronként különböző technikái voltak használatban.

3. A jóslás megítélése koronként és társadalmanként eltérő, funkciói változnak. A jóslás kapcsolatban áll a korszaknak azzal az értékrendjével, amellyel az egyén élete során azonosul.

4. A jóslások egyik része egy mindenki által ismert átlagtudás részét képezi, másik része különleges tudással vagy képességgel rendelkező specialisták tulajdonában van. A specialisták gyakrabban nők, ritkábban férfiak.

Jóslások az Erdélyi Mezőségen. Esetelemzés¹⁴⁴

Tematika: a test mint receptor, álomfejtés, az átmetszett élet/ídő, előjelek, természetes jelek, analógián alapuló jóslás, a jóslás specialistái (ónöntés, kártyaolvasás, madárjóslás, jóslás rostával, jóslás vonalakból, tenyérjóslás, jóslás kávéból, asztaltáncoltatás, halottlátó, piritista) elhárítható-e a megjósolt jövő, a jóslás ideje, a jóslás kontextusai, a jóslás funkciói, mi jósolható meg, következtetések.

Terminológia: csuklás naptára, tüsszentés naptára, előjel, természetes jel, kinyilatkoztatás, böjt, tudós, tudományos, piritista, halottlátó.

A következőkben az Erdélyi Mezőség 20 falujában, valamint néhány közeli településen végzett gyűjtés bemutatására kerül sor. A kutatás a hiedelmek 20. századi állapotának funkcióinak a feltárását tűzte ki célul. Az egyes adatközlőkkel többször félíg strukturált interjú készült. A kérdések kitértek a hiedelemlényekkel, a mágikus gyakorlatokkal és a jóslással kapcsolatos tudásra és élményekre.

A gyűjtőpontok: Almásmálom (AM, 1994), Andrásy-telep (AT, 1988), Cegótelke (CG, 1994), Detrehemtelep (DT, 1979–1994), Ecken (EC, 1988), Felsődetrehem (FD, 1982), Ger-nyeszeg (GE, 1994), Magyarberéte (BE, 1994), Magyarborzás (MB, 1994), Magyardécse (MD, 1994), Magyarfráta (FR, 1985), Magyarpalatka (MP, 1994), Magyarszovát (SZO, 1994), Mezőbodon (BO, 1985), Mezőkeszű (MK, 1994), Mezőköbölkút (KÖ, 1994), Mező-vere-segyháza (VE, 1994), Nagysármás (NS, 1994), Sáromberke (SB, 1994), Szentmáté (SZM, 1994), valamint Makfalva (MF, 1994), Sinfalva (SF, 1994), Torda (TO, 1980–1985).

Az elemzés a következő kérdésekre tér ki: az Erdélyi Mezőségen alkalmazott jóslási és tudakozódási szokások technikái és típusai, funkciói, a jósláshoz való folyamodás helyze-tei, a jóslást végző és a jósláshoz folyamodó személyek kiléte.

Jóslástechnikák

A test mint receptor

A mezősegi recens adatok gazdagsága bizonyítja azt, hogy az emberi szervezet receptív környezetének eseményeire. A testről leolvashatók a bekövetkező események.

A szervezet két alapelv szerint működik receptorként. Egy testrészt fölös/hiányos volta, deformálódása előrejelzi a személy képességeit, életének menetét. Egy testrészt atipikus

¹⁴⁴ Az elemzés a szerző *Jóslások a Mezőségen. Etnomantikai elemzés* című könyvének (Bon Ami Könyvkiadó, Sepsiszentgyörgy, 1997) rövidített változata.

fiziológiai megnyilatkozása jelt ad az egyén szimultán megítéléséről vagy életének fordulatáról. Mindkét esetben a különleges, kivételes, szokatlan testalkat, testfunkció válik jellé. A mezőségi jóslásokban a testrészek a következőképpen jeleznek eseményeket:

hosszú haj (születéskor) – hosszú élet;
 fehér hajsza – szerencse;
 széles homlok – értelem;
 viszkető szem
 jobb – bánat;
 bal – öröm;
 csengő fül
 jobb – rossz hír;
 bal – öröm;
 égő, viszkető arc – szidalom, pletyka;
 viszkető orr – bosszúság;
 megütött könyök – pletyka;
 bal – emleget az anyós;
 ujj
 hat ujj – szerencse;
 hátrakunkorodó ujjak – szerencse, értelem;
 viszkető tenyér
 jobb – adósság;
 bal – kereset;
 köröm
 fehér foltok – szerencse;
 láb
 viszkető talp – tánc;
 megbotlás – szerencse;
 jobb lábbal (lány) – lánnyal találkozik;
 bal lábbal (lány) – fiúval találkozik.

A testi jegyek (hosszú hajsza, széles homlok, hat ujj, fehér folt a körmen) a teljes életidőre vonatkozó relevanciával bírnak s az egyén sorsát, képességeit általánosságban jelzik. Az atipikus fiziológiai megnyilatkozások a test produktumai, az egyént a szocium szférájába kapcsolják. Az általuk jelzett események már nem a sorsot, csupán a hétköznapi, a társas élet eseményeit jelzik előre. A jóslások e csoportjában társadalmi konvenciók működnek: a fül hírt, a tenyér pénzt, a talp a táncot konnotálja. Töredékesen megőrződött az emberi test bináris opozíció szerinti szerveződése: a test jobb oldalán receptált üzenetek általában rossz, a bal oldalon receptáltak pedig kedvező eseményeket jövendölnek.

A homlokból, a ráncokból, az anyajegyekből, a szeplőkből, a viszketésből, a csuklásból történő jóslás a mantika különálló, autonóm területeit képezte. E rendszerek felbomlása a test és a kozmosz analóg felépítése és állandó szimpátiája képzetének megingásával hozható összefüggésbe.

Az emlékkeres füzetek gazdag iniciációs hagyományt őriztek meg. Tordán és környékén a 19. század végétől az 1970-es évekig keletkezett 52 füzetből olyan (titkos) kódok kerültek elő, mint a „szerelem ábécéje”, a betűk, a hónapok, a napok, színek, a boríték, a szem színének, a csók „jelentése”. Valamint a tüsszentés és a csuklás „naptára”. Mindkét naptár félórás időegységekre osztja a napot, és az egyes időegységekhez a szerelemmel, az egyén szociális életével, szerencsével és egészséggel kapcsolatos jelentéseket rendel hozzá.

A tüsszentés naptára

0–0,30	nem tudod elfelejteni
0,30–1	egy fiú álmodik rólad
1–1,30	bajban vagy
1,30–2	érted folynak könnyek
2–2,30	kapsz pénzt
2,30–3	egy boldog perc
3–3,30	egy szőke lány elveszi a barátodat
3,30–4	ne taposd le a boldogságot a lábaiddal
4–4,30	ne viccelj a szerelemmel
4,30–5	ne játszdj a szerelemmel
5–5,30	a boldogságod közel van
5,30–6	meg fogod látni
6–6,30	a távolból gondol rád
6,30–7	mindig együtt fogtok lenni
7–7,30	egy hasznos fiú kifejezi szerelmét
7,30–8	egy boldog nap
8–8,30	kapsz egy levelet
8,30–9	összeveszel valakivel
9–9,30	egy öröm
9,30–10	egy barátod gondol rád
10–10,30	egy jó barátság
10,30–11	elköltöd a pénzedet
11–11,30	egy barátságot szerelemmé teszel
11,30–12	láthatatlan öröm
12–12,30	a felejtetlenség örömet hoz
12,30–13	ő egy csókot kap tőled
13–13,30	boldog leszel
13,30–14	bizalmad lehet benne

- 14–14,30 be fog teljesedni a kívánságod
 14,30–15 meg fogsz ismerni egy fiút
 15–15,30 emlegetni fognak
 15,30–16 kérdez valamit tőled
 16–16,30 másra gondol
 16,30–17 boldog vagy
 17–17,30 szerelmes vagy
 17,30–18 kapsz egy csokor virágot
 18–18,30 valamit fog mondani neked
 18,30–19 fogsz menni moziba
 19–19,30 ne gyűlölj
 19,30–20 egy kis tévedés
 20–20,30 el fog hagyni
 20,30–21 legyen gondod rá
 21–21,30 ne hagyj magad becsapni
 21,30–22 akar látni téged
 22–22,30 egy ismerős gondol rád
 22,30–23 beszél rólad
 23–23,30 meg fogtok esküdni
 23,30–24 megbánod, hogy férjhez mentél hozzá
 (Kövend, 1982)

A csuklás naptára

- 0,30–1 egy szőke álmodik rólad
 1–1,30 egy szőke el akarja venni a barátodat
 1,30–2 pénzt kapsz
 2–2,30 az életed és az egészséged veszélyben van
 2,30–3 könnyet ejt érted
 3–3,30 féltékeny
 3,30–4 próbáld elfelejteni egy másért
 4–4,30 eltaposod az örömet
 4,30–5 elismeri a tévedését
 5–5,30 ne csinálj vagy egy hülyeséget
 5,30–6 csókolódsz
 6–6,30 újra álmodni fogsz vele
 6,30–7 aki szeret, távol van
 7–7,30 egy jó barátod megérdemli a szerelmet
 7,30–8 ismeretséget akarsz
 8–8,30 nemsokára találkozni fogsz vele
 8,30–9 szerencséd lesz egész életedben
 9–9,30 szerencsétlenség fog érni az életben

- 9,30–10 jó hírt fogsz kapni
 10–10,30 egy szőke gondol rád
 10,30–11 szerencséd lesz
 11–11,30 megölel
 11,30–12 találkozni fogsz vele
 12–12,30 örült érted
 12,30–13 két lej
 13–13,30 egy váratlan séta
 13,30–14 a felejthetlenség örömet hoz
 14–14,30 csókot kapsz
 14,30–15 meg leszel hódítva
 15–15,30 egy barna fiú gondol rád
 15,30–16 adsz valamit
 16–16,30 akar látni
 16,30–17 sétálni fogsz
 17–17,30 gondol rád
 17,30–18 kapsz egy meghívót
 18–18,30 össze fogsz veszni vele
 18,30–19 bizalmas lehet benne
 19–19,30 megkéri a kezdet
 19,30–20 szeretve vagy
 20–20,30 kapsz egy levelet tőle
 20,30–21 megharagszik rád
 21–21,30 valaki rosszat beszél rólad
 21,30–22 légy figyelmes a barátoddal
 22–22,30 akar látni téged
 22,30–23 bánod, hogy összevesztetek
 23–23,30 egy ismeretlen megy hozzátok
 23,30–24 ne hagyd magad elcsábítani
 (Kövend, 1982)

Álomfejtés

A legkülönbözőbb beszélgetési alkalmak keretet teremtettek az álmokról való beszélgetésre, a beteljesedett álmok elmesélésére.

Mondta valaki, hogy édesapámmal álmodtam, már nincs sok hátra, megyek közéjek. (FR, 49 éves férfi) Én százszázalékba meg vagyok győződve, mert ezt az én édesanyamtól hallottam, mert mondta sokszor, hogy az éjjel édesapámmal álmodtam, nézzétek meg, hogy eső lesz. S én ezt az azótától kezdve tapasztaltam. Kilencvenkilenc és fél százalékba mindig igaz. Ha valakivel olyanál álmodak, aki meg van halva. Ez mindig beválik. Már másnap látom, hogy olyan napsütés van, de délben esik. (GE, 70 éves férfi) Én

megálmodtam. Én álomban láttam meg az uramat, hogy ült az udvar közepén. Éppen így né. És én mentem egy fiatalemberre az esküvőre. S gondoltam, el kéne köszönjek tőle, me sokáig éltünk együtt. Mer akkor már körülbelül 30 éve voltunk együtt. Mennyit éltem én vele, köszönjek el tőle legalább. S visszamentem s kezet fogtam vele s elköszöntem. S abba az évbe meg is halt. Ezt így... mintha most látnám, hogy ült, s hogy beszéltem vele. Ezt álomban... mindennek van valami jelentősége. Csak az ember nem törődik vele. Hogy na..., tudja meg. (NS, 83 éves nő) Mikor meghalt a testvérem, szénával álmodtam. Hogy a széna tetején a szekérbe le vót feküdve. (MB, 64 éves nő) Itt a szomszéd-ba történt, hogy egy léánnak letapatta az édesapját az autó. S a kórházba vót. S na mind rosszul, rosszul vót az apja, s na, egy hétre, kettőre izenték, hogy jobban van. Ő álmodott szénáva. A széna az szomorúság. Másnapra izenték is, hogy az édesapja rosszul van. Neki bétéljesedett az álma. (BO, 16 éves lány) Ha álmodsz nyúlla, akkor terhes maradsz. Egy szomszédasszonyunk ecce nyúlla álmodott. S három hét múlva, mondtam én nektek. Úgy szitkalózzat szegény asszony. (FD, 20 éves nő, 1982) S megint azt mondták, hogy az álmat is lehet tapasztalni. Én pedig tapasztaltam, nekem akkarmilyen álmom beteljesül. Akár rosszra, akár jóra. Sokszó álmodtam szilvát, úgyhogy ettem szilvát s cseresznyét, s másnap sírtam. Ez igaz. De úgy is van. Én úgy tapasztaltam magaman, hogy igaz. Én is amikor így álmodak valamit, éppen úgy is van. (FD, 20 éves nő, 1982) Hát az úgy volt, hogy elmentem B.-hoz. [Nevet.] A földszinten kerestem, és a második emeletre küldtek fel. Felmentem, s kerestem, kerestem, kerestem, s kellett nagyon menjek a vécére. S kimentem a kórházból s elmentem egy ilyen közbudiba. Nem angol véce volt, hanem mokányvéce, olyan moldvai véce. S ráálltam. De mielőtt bementem volna, épp azelőtt sepregetett ott, aki a jegyet adta. És a [...] épp akko sepergette ott be a lyukba. Bementem s ráálltam, s ahogy ráálltam, a lábam besüllyedt térdig. De nem vót nagy dolog, csak pisi vót, arra emlékszem. Térdig szépen belesüllyedtem, de aztán fel is dobott. Nem tudtam elvégezni a dolgomat, s ott egy kútnál megmosakodtam. S akko aztán megint mentem B.-hoz. Másnap vettem lozt.¹⁴⁵ [Nyert.] (TO, 28 éves nő, 1985)

A gyűjtőpontokon a következő álmoképeknek tulajdonítanak jelentést: jármű – lemaradás (Magyardécse); vonat – lemaradás (Mezőbodon); szekér – lemaradás (Felsődetrethem, Detrethemtelep, Mezőbodon); piszkos, zavaros víz, sár – betegség (Mezőbodon, Detrethemtelep, Magyardécse, Makfalva); szar – szerencse (Detrethemtelep, Felsődetrethem, Torda); vér – váratlan hír (Felsődetrethem, Mezőbodon); sírás – öröm (Sinfalva); hosszú haj – betegség (Sinfalva, Makfalva); hajvágás – halál (Makfalva); csóré ember – halál (Mezőverese gyháza); szeretkezés – halál (Mezőverese gyháza), veszekedés (Magyardécse); menyasszony – halál (Torda), teherbeesés (Detrethemtelep); asszony – bosszúság, rossz (Detrethemtelep, Felsődetrethem), betegség (Felsődetrethem, Magyardécse); férfi – szerencse (Detrethemtelep, Felsődetrethem); kisgyermek – bosszúság (Detrethemtelep), betegség (Felsődetrethem); fiúgyermek – jó (Mezőbodon, Sinfalva); kislány – bosszúság

¹⁴⁵ Sorsjegy.

(Detrehemtelep, Bodon, Sinfalva); cigány – havazás (Detrehemtelep), szerencse (Magyardécse); cigányasszony – veszekedés (Felsődetrehem); román asszony – kár (Felsődetrehem); pap – ördög (Felsődetrehem); halott – halál (Magyarfráta), eső, havazás (Detrehemtelep, Felsődetrehem, Gernyeszeg, Magyardécse); disznó – halál (Detrehemtelep), betegség (Detrehemtelep, Mezőbodon); ló – legény, szerető (Mezőbodon, Torda); fehér ló – vendég (Detrehemtelep); szürke ló – szerencse (Detrehemtelep); juh – eső, havazás (Felsődetrehem); nyúl – teherbeesés (Felsődetrehem); harapós kutya – rossz ember (Magyardécse, Detrehemtelep); kígyó – rossz ember (Magyardécse), szerencse (Detrehemtelep); szőlő – betegség, sírás (Mezőbodon, Detrehemtelep); szilva – sírás (Mezőbodon, Detrehemtelep); cseresznye – sírás (Detrehemtelep); széna – halál (Magyarborzás), szomorúság (Mezőbodon); szalma – szomorúság (Felsődetrehem); zöld fű – reménység (Mezőbodon); zöld – jó, szerencse (Felsődetrehem), váratlan hír (Magyardécse); véres hús – rossz, baj (Magyardécse), halál (Torda); tojás – kár (Magyardécse); kártya – ördög (Detrehemtelep); pénz – ördög, szerencse (Detrehemtelep); arany – szerencse (Detrehemtelep); kés – fájdalom (Detrehemtelep); gyűrű – fogság (Torda); eltörő gyűrű – halál (Magyarborzás); templom – kár (Magyardécse); foghúzás – halál (Detrehemtelep, Magyardécse, Magyarborzás, Mezőkeszű, Mezőveresegyháza); kidőlő fal – halál (Detrehemtelep, Gernyeszeg, Mezőkeszű); meszelés, mész – halál (Detrehemtelep, Gernyeszeg, Magyarborzás); padlásra menni – halál (Torda).

Az álom komplex kép, amelyben a motívumok csupán morfológiai elemek. Ezért értelmezésük a teljes álom ismeretében végezhető el. Ha az álombeli foghúzás fájdalommal, vérzéssel jár, közeli hozzátartozó halálát jelenti. Ellenkező esetben távoli ismerős hal meg. Egyazon esemény különböző személyek álmában eltérő módon manifesztálódik. Továbbá, ugyanazon motívum, a kontextustól függően, különböző jelentéssel rendelkezhet, valamint, egyazon jelentést különböző álmok hordozhatnak.

A fogalmak, jelenségek és jelentések bináris oppozíciókba szerveződve helyezkednek el a kultúra értéktengelyén. A jeleszközök szintjén ilyen oppozíciópárt alkot a férfi – nő, fehér – fekete, zöld – száraz, lent – fent, a jelentések szintjén pedig a szerencse – baj, öröm – bánat, élet – halál, egészség – betegség. Ebben az esetben a jelentések oppozíciója metaforikusan tevődik át a jeltárgyak síkjára.

A „fordított világ” elve alapján az álombeli történés fordítottja realizálódik a valóságban. Az utazás értékvesztést, a sírás örömet, a széklet szerencsét, a szeretkezés halált, a pap ördögöt jelent.

Harmadik elvként az analógia említhető. Az álombeli pozitív érték a valóságban is pozitív értéket jelenít meg. Az álombeli halott halált, a harapós kutya gonosz embert, a véres hús bajt, az arany szerencsét, a kés fájdalmat, az eltörő gyűrű, a fekete zászló, a foghúzás és a kidőlő fal halált konnotál.

Etnikai sztereotípiá a fenti adatbázisban kétszer fordul elő. Az álomban megjelenő cigány havazást és szerencsét, a román asszony pedig kárt jelent.

Az álmok között kiemelt helyet foglalnak el a kinyilatkoztatások. Ezekben egy transzcendens lény (leggyakrabban szent, halott, ősz öreg) cselekvési formát/normát ír elő az

embernek. A transzcendenssel való kommunikációt lehetővé tevő transzállapot mester-ségesen is kiváltható, böjtölés által.

Hát én emlékszem, hogy vannak, aki nem süt szombaton, me megálmodta, hogy ne süssen. Hallottam. (PA, 59 éves nő) Máminak megjelent megint álmábo, hogy milyen napot tartsan bé... Találkozott valakivel... Megjelent neki egy vénember, egy szakállós vénember, álmábo, s azt mondta neki: – E. – úgy szólította a nevit –, te milyen napot tartasz be? – Nem tudam – azt mondja –, a vasárnapot. Mondta, hogy azt mondja, hogy: – Te nem kéne a vasárnapot bétartsad, me te sokat olvasad a bibliát, és te... Kér-di: – Milyen napot tartsak bé? Hogy mikorá mondja meg, hogy milyen napot tartsan bé, akko anyu megébresztette, me mámi úgy, az álmábo valahogy úgy, ahogy aludt, vergődött, s úgy... Azt mondta, hogy megébresztette s akko az ember nem tudta megmondani nekie, hogy milyen napot tartsan be, I.-ke néninek mondtam. P. I.-ke néninek, s azt mondta, hogy imádkozzék az Istennek, me megint megjelenik neki az a vénember, vagy az a valaki, s megmondja, hogy milyen napot tartsan be. Megmondtam máminak, de aztán nem tudam, nem még álmodatt ilyesmit. (FD, 20 éves nő) Álmodtam, hogy szombaton ne süssek, me D. megvakul. Mintha álomba lett vóna, hogy egy asszony ejött hozzám, s azt mondta: – Ne még süssé szombatnap. De azt mondja: – Valami nagy csapás ér tégedet. S valahogy úgy Záhon vótam a piacon. S há mondam, mi, miféle álom. S azt mondja: – Meg fog vakulni a férjed. Vagy valami effélét mondtat nekem. De miko feköttem, úgy nem fogadtam fe, hogy nem fogok sütni szombatnap, de egy darabig azé nem sütettem. Most má esmét sütök szombatan. S akko inkább, mondam, nem sütek szombatnap. S egy darabig, nem is tudam, vagy tíz esztendeig is eiszem nem sütettem szombatnap. Na de most megint. A nyomorúság sokszor rávitt, s süttöttem. Pedig valahogy, megmondom az Úr előtt, úgy félek. (BO, 42 éves nő) Megint van, hogy bötéljé. Máminak egy leánytestvérinek megjelent álmábo, hogy ne egyék zsírost szombaton, pénteken, me azt mondja, meghal a leánkájo. És úgy is vót. Vót neki egy leánykájo, és ő nem, nem tartotta bé ezt az álmod, hogy ne egyék zsírost pénteken. És meg is halt a leánkájo... Megint álmodta ecce, hogy ne egyék zsírost, disznóhúst vagy ilyesmit. S megjelent, hogyha nem eszik, akko ő levágjo a gyermekit, hogy is mondjam, megöli a gyermekit s megfőzi a fazékba. S azóta betartsa ezt a pénteket, nem eszik soha-soha zsírast. S azt mondja, azután többet nem álmodatt, de meddig miko ett, minden pénteken álmodta, hogy így csinál, vagy úgy csinál, vagy ilyesmitet álmodatt. Van igaz benne. S mióta bétartatta, nem még álmodik egyáltalán semmit. (FD, 20 éves nő) Az én nagymamám, ez a décsi nagymamám meghalt, én nagyon szerettem a nagyanyámat. Meghalt, talán 76 éves vót. S a halála után többször álmodtam a nagymamámmal. S ecce álmodtam egy olyan kellemetlen álmod, hogy elvette azt a vashorgot, amivel szokták a tüzet piszkálni, s kereken az asztal mellett szaladatt utánom. S mondta: – Megállj csak, te, adak én neked! Mé nem hagysz békémet s mé nem hagysz engem nyugton? Adak én neked is! Hallottam azt az erős szuszogását, hogy fűjt, hogy járt kereken az asztal mellett, hogy üssön meg, verjen meg. Akko mondtam a szomszédasszonynak, né mit álmodtam a nagyanyámma. – Jaj, fiam – azt mondja – ilyenke ke

adni valamit a szegényeknek. Me amíg nem adsz a szegény gyermeknek vagy valakinek valamit, addig állandóan fog zavarni. Vót a fiamnak egy kis kosztümje. Odaadtam egy szegény családnak. Odaadtam egy ingit a gyermeknek. Nem azé, hogy hittem az ilyes-
mínek, azt mondta az öreg mama: – Próbáld csak meg, nézd csak meg – azt mondja –, hogy békédet hagy. S tényleg többet nem álmodtam nagyanyámma. Azelőtt még kétsze-
háromszo is álmodtam. S mindig fenyegetett. (BE, 59 éves nő) – Arról beszéltek-e, hogy a halott szelleme visszajár? – Igen. – S kínozza a hozzátartozókat. – Igen, igen, igen. Hal-
lottam én is, hogy a szellem visszajár, s aztán... Mit is kellett csinálni? Igen, igen, álmod-
tunk. Például én apósamma álmodtam, s mindég ott nálunk. – Ezt álmodta? – Igen. S
mindég adtam, hogy egyék. Azt mondták, hogy: – Süssé három perezet, s add oda há-
rom szegénynek, aki rá van szorulva. S többet nem álmodsz. Ez igaz. Nem álmodtam
többet. Sütettem pereceket, odaadtam a cigánygyermeknek s többet nem álmodtam.
(GE, 74 éves nő) Hallottam egyet, hogy egy ember megálmodta, szomszéd falusi vót,
hogy ő megtalálja a szerencsáját Kolozsvárt. Mind ment Kolozsvárra. Egy ember rá-
ismert, hogy látta ott többször. Azt mondja: – Miféle vagy te ember, hunnét jöttél ide?
Azt mondja: – Ni, én megálmodtam, hogy itt találam meg a szerencsém. – Na – azt
mondja –, én is megálmodtam. Annál az embernél a kert fenekibe van egy üst pénz. Ki-
ásta s vót pénze. (KÖ, 83 éves férfi) Most beszéljük édesanyámat. Úgy örvendtünk min-
dig, hogy kedden este nem fon édesanyám, me akko süített palacsintát és szombaton öste
is. Me sokan vótunk, aztán nem süit palacsintát, me igen sokat ke álljunk. S aztán akko
sokat kellett fonjan. S akko tudtuk, hogy kedden van a palacsintának a rendje. Akko
megkérdeztük, hogy mié. Azt mondta, hogy amiko valamelyik testvérem, me sokan vó-
tunk testvérek [...], kedd este font is, s a gyermeket is rengette, s elaludt, s azt álmodta,
hogy vót Kamarást egy nyomorék gyermek. Azt ismerte édesanyám, aztot a nyomorék
gyermeket. S kérdezte, hogy: – Mit csinálsz Anikó? S ő azt mondta: – Fonak. – Ha még
fonni fogsz kedden öste, eljövek és meglátlok. S soha nem font édesanyám. Soha nem fe-
lejtette el. (MP, 59 éves nő)

Befejezésül idézzük egy magyarborzási asszony „álomtipológiáját”: Énszerintem há-
romféle álm van. Tapasztalatom szerint így van. Álmodik az ember azzal a sok földi
mindenséggel, amit nappal végez. S van a gonosz, amelyik az embert állandóan... [kí-
sérti]. Lehetséges, hogy csak a harmadik féle álm, amikor a Jóisten egyszer-egyszer
álm által..., amikor az ember felszabadul álm által. Vannak olyan álmok, hogy olyan
nehéz helyzetbe kerül az ember, hogy kibújni sehogy sem tud. Én mindig azt álmod-
tam, egy olyan kis madzag, szál, mondhatni, belekapaszkodtam, egy feljárnál. (MB,
55 éves nő)

Az átmetszett élet/idő

A mágia szakirodalma említi a nekromantia egyik formáját, amely az élő szervezet bioló-
giai folyamatának felgyorsításán, átmetszésén alapul. A tűzbe vetett test pillanatok alatt
„fogyasztja el” életét, előrehozva ezáltal azt az eseményt, amely az idő természetes folyása

esetén később következik be. Ugyanígy árulkodik a felbontott élő szervezet valamely része (zsigerek, belek, velő, csont, magzat, tojás) a bekövetkező eseményről (Ipolyi A. 1854: 531; H. Biedermann 1976/1989: 241; K. Seligmann 1948/1987: 14; Nyerges Á. 1961).

E jóslások elvét alkalmazza néhány mezőszégi eljárás. Ezekben azonban az átmetszett koponya, mellkas, gyomor szerepét a növény, tojás csírája vagy a rügy tölti be. A kizöldülő Katalin-ág, Luca-ág árulkodik a természetes körülmények közötti zöldülés, virágzás szimultán eseményeiről. A feltört tojás csírája szintén a jövő titkát hozza előre. A hagymakalendárium készítés ugyanezt az alapelvet alkalmazza. A függőlegesen átmetszett, felbontott csíra a következő év kódolt időjárását tárja fel. (A szokás értelmezése: Cl. Gaignebet 1990: 41–47.)

A hagymakalendárium készítését általánosan gyakorolták/gyakorolják. *Még az én időmbe is. 40–42 éves voltam. Még akko én is kellett hogy csináljak. A feleségem akko réaúszított, hogy má csináljak én is. A hagymát kettőbe vágtuk, s azakat a tokokat levettük, tettünk belé sót. 12 hónap van, 12 olyan tokat. S akkor figyeltük, hogy a tokban hogy olvad el a só. Vót olyan, amelyikbe elolvadt. Kineveztük, január, február, így a tokokat. Aztán ha a másodikba vagy a harmadikba elolvadt, na, ebbe a hónapba esős idő van. vagy hogyha csak egy kicsit olvadatt el, gyengén fog lenni eső. Akkor vót júniusba, júliusba, elolvadt, hogy csak víz lett, hüj, akko itten árvíz van. Ebbe a hiszembe vótunk mü. Csináltam én is, hogyne. Mind az öregektő. (CT, 74 éves férfi)*

A következő esetben a rítus elvégzője a lány, a rituális módon megszerzett magok a jövőt feltáró álmot sugallnak. *Egy almábo ha kapunk kilenc magat, akkor a párna alá kell tenni, s azon az éjjel megálmodad a férjed. (FD, 8 éves lány) Megeszel kilenc almát, egy nap, és annak a magját meggyüted, s béteszed a párna alá. S akko is megálmodad a férjedet. (BO, 16 éves lány) Akko aztán azt meginn megcsináltam ecce, karácsony előtt tizenkét nappa ementem a vásárba. S kellett lopjak valakitő egy almát. De csak úgy, ha lopam. Me hogyha veszek, akko nem jó, nem érvényes. Aztat meg is próbáltam. Ementem és loptam. Addig fészkelődtem ott, hogy lopjak. Gondoltam, ha megfognak, na nagyléány vótam, szégyelltem. Hogy hazajöttem, és minden regge beléharaptam, de nem haraptam le, és a fogamat tettem beléje, s visszatettem a párnám alá. S karácsony estéjén meg kellett egyem. Kimentem a kapuba, megettem, hogy lássom, ki jön leghamarább, milyen nevű, olyan lesz a férjem. Aztán, milyen helyt laktam én, ülhettem vóna éjjfélig, amég eljön valaki hozzánk. De aztán nem tudtam megenni, mert vót egy testvérem, négyéves vót s az meglátta. Az almát. S addig sírt, amég oda kellett adjam. Annyit búsultam érte, hogy én nem menyek férhez most. (BO, 42 éves nő)*

A születendő gyermek neme leölt állat testéből jósolható meg. *Állatná miko levágják a disznót. És a disznónak van a hája. S abból tudják, hogy ünő vagy... Van olyan jegy a közepin. És arról szokták mondani a régiek. Édesanyámtól hallottam, nem mástól. (VE, nő, 1994) Még azt is mondták, hogy miko disznót vágtak, s a háján hogyha vót egy lyuk, s vót fiatalasszony a házná, akko azt mondták, hogy neked lányod lesz. S ha nem vót lyuk, na, akko fiad lesz. (GE, 70 éves férfi)*

Előjelek értelmezése

A jelértelmezés alkalmazásával különböző területeken találkozunk.

Időjóslás

A kezdet és a folytatás kapcsolata az időjóslásban annak a meteorológiai megfigyelésnek a kivetülése, amely szerint a hideg- és meleghullámok az év során ritmikusan változnak.

Egy nap/egy esemény és egy időszak időjárása közötti analógia. Medárd napjának időjárása jelzi az utána következő negyven nap időjárását. Január első tizenkét napjának időjárása jelzi az év tizenkét hónapjának időjárását:

E. néni azt is meg szokta jegyezni, hogy január első tizenkét napjába, hogy hullatt a hó. Amelyik napba hullatt, abba a hónapba esik az eső. Hogyha délelőtt, akko a hónap első felibe. (DT, 48 éves nő) „Mikor újságra volt eső, hideg, szép idő – úgy rátart.” Nagyanyám mindig mondta. (TO, 70 éves nő)

*Hogyha csepeg vízkereszt,
Keréknyomba vizet ereszt,
Bőtermő idő lesz. (GE, 70 éves férfi)*

*Hogyha szépen fénylik Vince,
Megtelik borral a pince.
Kamarája, pajta s a csűr,
S Szent Mihály majd édes bort szűr. (GE, 70 éves férfi)*

*Pongrác napi esőtő
Nő a fű a mezőbő,
De búcsúzz e a szőlőtő.
Pünkösdi napi esőtő
Nő a fű a mezőbő,
De búcsúzz e a szőlőtő. (GE, 70 éves férfi)*

Pongrác, Bonifác, Szervác, ez a három fagyosszent s utána betetőzi Orbán. Ha addig nem fagy le a szőlő, akko lesz jó termés. Akko meg kell itassuk Orbánt, ke koccintsunk vele, ne fagyassza meg a szőlőt. (NS, 63 éves nő)

*Médárdus ha tiszta, derült,
A nyár má szinte sikerült.
De ha ekko esik eső,
40 napig ke az esernyő. (GE, 70 éves férfi)*

Két nap időjárása alternatív viszonyban van: Katalin és karácsony napjának időjárása egymásnak ellentéte. A sáros Katalin fagyos karácsonyt, a fagyos Katalin sáros karácsonyt jelent.

Születés

Az alábbi értelmezések a születés körülményeit az egész életre kiható jelnek fogják fel. A pénteken született gyermek szerencsétlen, a kedden vagy csütörtökön született pedig szerencsés lesz (Magyardécse). A vastag köldökszínór gazdagságot, a vékony pedig szegénységet jelez. A *hurokkal* született gyermek szerencsés lesz, ahogyan a burokban született is. Ha a gyermek hosszú hajjal születik, hosszú lesz az élete (Detrehemtelep). Ha az aszszony a terhesség idején, ruhája zsebébe tesz valamit, az jelet hagy a gyermek testén. *Még én is tudok egy olyant, hogy azt mondja, hogy a kötényébe ugorkát vitt, és mondom: – Milyen jegy az? – Te, annyi ugorkát vittem a kötényembe, s nem mondtam azt, hogy „én Istenem, őrizd meg”. És nézd meg, az ugorka ott van. De szóló ideje volt, s a zsebembe – azt mondja –, állandóan csak szőlőgerezdet hordtam, me nagyon szerettem a szőlőt. Mindig vót egy gerezd szőlő a zsebembe. Nézd meg a gyermeknek a hátán!* (CT, kb. 41 éves nő)

Házasság

Az előző modell alapján az ifjúkor történései a házasságot, a házasságkötés napjának körülményei pedig a házaseletet befolyásolják. Ha a lány eltöri a tükört, annyi év múlva megy férjhez, ahány darabra tört a tükör (Felsődetrethem, Ecken). A lány a tükör eltörése után hét évig hajadon marad (Gernyeszeg, Torda). Ha valaki rosszul gombolja kabátját, sánta lesz a szeretője (Felsődetrethem). Ha lehull valaki kabátjáról a gomb, elhagyja a szeretője (Felsődetrethem). Ha az esküvő napján halott van a faluban, az ifjú pár házaselete szerencsétlen lesz (Detrehemtelep, Magyardécse): *Mikor készültek a lakodalomra, s azon a héten valaki meghót, azt mondták, ennek nem lesz szerencséje, me halott van a faluba.* (GE, 74 éves nő) Mikor az esküvőre kenyeret, kalácsot, tésztát sütnek, s az megég, szerencsétlen lesz a házaselet (Magyardécse). A lakodalom napi eső áldásos, boldog házasság vagy rossz élet jele. Ha templomba menetelkor fúj a szél, az ifjú pár élete viharos lesz (Detrehemtelep): *Én azt nem szerettem, mikor Pistáék esküdtek, hogy egy disznó átment az után, s ment egy szekér egy üres hordóva.* (DT, 50 éves nő)

Halál

A tükör eltörése nem csak a férjhezmenést, hanem a halált is befolyásolja. *Ha a tükör eltörik, számoltuk meg, hogy hány darabra tört, s annyi év múlva halsz meg.* (FD, 20 éves nő) Ha a halott szeme kicsit nyitva marad, hamarosan magával visz valakit (Felsődetrethem, Nagysármás, Veresegyháza). Ha a ravatalon a halott feje kissé elbillen, abból az irányból lesz a következő halott. Ha fiatalos, sima a halott arca, a következő halott fiatal lesz (Magyardécse, Detrehemtelep): *Ha szép a halott, fiatal hal meg utána.*

Édesapám szegény, nyugodjék, mikor meghalt, azt mondták, milyen szép, mintha élne. S fiatal is halt meg utána. (VE, nő, 1994) Ha a lány félmeztláb jár, meghal az anyja. Ha a nő férjezett korában készít nyüstöt, hamarosan meghal a férje (Detrehemtelep). *Az is halált jelent, ha valakinek a fényképe leesik magától a falról.* (TO, 70 éves nő) *Miko kiviszik a halattat, s harangoznak, miko megáll a harang, akko melyik üt vissza, ha a nagy üt vissza, férfi hal meg, ha a kicsi harang, asszony.* (MK, 74 éves férfi) *Visszaüt a harang. Miko megáll a harang, akko magába visszaüt még egyet. S miko a kicsi harang üt vissza, nő hal meg, s miko a nagy, férfi hal meg.* (VE, nő, 1994)

Évkezdés

Aki újévben alszik, egész évben álmos lesz (Magyarborzás). Akit az újév pénzzel a zsebében ér, nem lesznek anyagi gondjai (általános). Az újévi férfilátogató szerencsét, a nő szerencsétlenségét hoz (Makfalva, Bodon, Fráta, Ecken). *Ha újév reggelén kinézel és férfit látsz először, az szerencsés év lesz, ha nőt, nem; és újév reggelén férfi köszöntsön be a házba, ne nő – a fehérmép nem hoz szerencsét az újévre.* (TO, 70 éves nő) *Nagyünnepbe, karácsonyba, húsvétba nem nagyon illik nőnek menni a házhoz, me viszed a szegénységet. Ha véletlenül ke menni a szomszédba, me mi nagyon jól vagyunk a szomszédokkal, s át kell menni, nem menyünk. Menjen ő.* (CT, 46 éves nő) *K., az Isten nyugtassa, azt mondta, hogy nem szabad hogy a szék ledőljen... az utolsó nap. Ha edől, akko... úgy őrizkedett, hogy ne dőljen e a szék.* [Ti. szilveszter napján.] (FD, 74 éves férfi)

Elindulás

Aki trágyába lép, szerencsés lesz (Detrehemtelep, Magyardécse). Aki elindul, s valamiret visszafordul, nem lesz szerencséje (Általános). Ha az úton valaki üres vederrel jön szembe, szerencsétlenségét jelent (általános). Ilyenkor, ha az ember szekérrel indult el, visszatér, kifogja az állatokat, újra befogja, és azután elindulhat. Asszonnyal, gyerekkel találkozni szerencsétlenség, a férfi szerencse (Sinfalva, Gernyeszeg, Detrehemtelep). *Nagybátyámtó hallattam, mikor vásárba mentek, nagyon őrizkedtek, egy macska el ne menjen előtte, vagy ha elment egy macska vagy fehérmép a szekér előtt, szerencsétlenül jártak. Vagy mikor elindult édesapám, tartam észbe, nagybátyámmal, elindultak Tordáro szekérrel, megrakva gabanával, a marhák ecceriből nem akartak húzni. És nem akartak húzni, nagybátyám azt mondta: – Térjünk vissza, mert szerencsétlenül járunk. És visszatért, és azon a nap nem ment a vásárba, addig, amég nem történt úgy, ahogy ők gondolták.* (FR, 67 éves férfi)

Természetes jelek értelmezése

Az e csoportba sorolt jóslások közös jegye a két esemény közötti okság, amely, az előző csoporttól eltérően, fordított rendben érvényesül. Egy későbbi esemény az előjelben előrevetíti magát, az előjel az esemény előeffektusa.

Időjárás

A csoportosan járó csókák, a verekedő, későre elnyugvó állatok, a mosakodó és fát kaparó macska, a sokat kukorékoló kakas, a nyüzsgő hangyák és legyek, a hempergő ló, az alacsonyan repülő fecskék, a farkát letartó fecske, a füttyülő rigó, az alacsonyan szálló füst, a holdudvar esőt jelentenek (általános). Ha este kukorékol a kakas, lágy idő lesz. A szétszóródva alvó nyáj (Nagysármás), az egyenesen felszálló füst (Magyardécse), a tiszta, fényes (*meredt szemű*) csillagok (Nagysármás), az udvar nélküli hold (Gernyeszeg), az eső utáni szivárvány tiszta időt, a forgószeél szárazságot (Nagysármás) jelez. Jó termésre lehet számítani, ha tavasszal sok a cserebogár (Magyardécse, Szengyel), ha szilveszterkor holdvilágos éj van, ha februárban megdördül az ég (Magyardécse). Hosszúra nyúlik az ősz, ha az eper másodszor is virágzik, ha a gyümölcsfa, az akác, az orgona, az ibolya ősszel is kivirágzik (Detrehemtelep, Sinfalva, Magyardécse), ha szeptemberben ökörnyál száll a levegőben (Gernyeszeg). Ha a fa sír a tűzön, hideg lesz (Magyardécse). *Ha magasra száll a tyúk ősszel, kora ősszel már magasra felül, például a farakásra vagy a csűrbe vagy fákra, gyümölcsfákra, azt mondják, hogy hosszú tél lesz.* (BE, 59 éves nő)

Egyéb előjelek

Ahol megbotlik az ember, ott kincs van a földben (Andrássi-telep). Ha a terhes asszony szemet talál, fia, ha gombot, lánya születik (Magyarborzás). Ha az asszony *jobb felől* érez, lánya, ha *bal felől*, fia, ha hegyes a hasa, fia, ha lapos, lánya lesz (Veresegyháza). A kemencén lógó edény, a házban a földön mászkáló gyerek vendéget jelez. Ugyanezt jelenti, ha asztalterítéskor a háziasszony a szükségesnél több tányért vagy evőeszközt tesz az asztalra. Az előtött só veszekedés előjele. Kéményseprővel vagy cigánnyal találkozni, csontot találni szerencsét jelent. *Ha kibomlik a nadrágszíjúd, találkoza anyósadda* (Detrehemtelep). *Ha megfordul a kenyér, amikor vetik bé, vendég eszik belőle* (Detrehemtelep). Ugyancsak vendéget jelez, ha magától kinyílik az ajtó, ha a kakas a kapura repül, és ott kukorékol, ha az udvaron szarka csörög. A pókháló a házban leánykérőt jelent. *Mondták régebb az öregek, miko tángyér törik e, fazakasinas születik* (Detrehemtelep). Ha megreccsen a bútor, haláleset lesz a házban (Gernyeszeg). Minden embernek van egy csillaga, s ha meghal, az lemegy. Ha lehull egy csillag, valaki meghalt. *Lement a csillagja* (Ecken, Detrehemtelep, Magyardécse). *Miko a kutya vastagon, úgy né, orgonál, úgy ugat, mintha énekelne, úgy... S hogyha bénéz a házbo az ablakon, akko is halott lesz.* (Felsődetrehem) –Miből lehet tudni, hogy halott lesz? –*A bagoly úgy énekel. Mind a kéményen van állandóan. Éppen a szomszédba ott vót, én léánocska vótam, ott meghalt egy asszony. Egész nap vót kapálni, s hazajött, főzött vacsorát. A gyermekeinek olvasott mesét, s akko hallatták, hogy a bagoly énekel. S éccaka meg is halt. Azé mondták, akko mondták, hogy ez nagyon igaz.* (FD, 20 éves nő) *Itt vót egy eperfánk. Sírt a bagoly itt az eperfán. Mondtam: – E. néni, vagy magának, vagy nekem szól. De valamelyikünknek szól. Nemsokára, két-három napra meghalt az asszony. Reggel még beszélgettem vele, kiengedte a tyúkokat a ketrecből, elment bé a házbo, s meg is halt, olyan hirtelen. Igaz vót.* (MB, 64 éves nő)

Analógián alapuló jóslások

Az alábbi jóslások hasonlítanak abban, hogy ember teremtette helyzetben kerül sor rájuk, s e konkrét helyzet kimenetele analógia alapján adja meg a választ.

A gyermek nemének/számának megjósolása gyűrű/tű segítségével. Egy gyűrűt vagy tűt cérnára rögzítenek, s az így készült ingát háromszor függőlegesen aláengedik a férfi vagy nő hüvelyk- és mutatóujja között, majd a tenyér fölé emelik. Ha az inga mozdulatlan marad, az illető személy nem számíthat gyermekáldásra. Ha az inga körbeleng a tenyér fölött, leánygyermek, ha egyenes irányba mozdul ki, fiúgyermek várható. Az eljárást addig ismétlik, amíg az inga mozdulatlan marad. Detrehemtelepi változatát a kíváncsi személy maga végzi: *Vesze egy cérnát, megméri a fejedet, csak akkor várod. Rákösz egyik, végre egy gyűrűt, a másikat rácsavarad az ujjadra. Odatartad egy pohár víz felé, ahányszor körbefordul, annyi gyermeked lesz, vagy ha leány, annyi év múlva mész férhez.* (DT, 25 éves nő)

A gyermek nemének megjósolása sóval. A terhes asszony fejére tudtán kívül sót szórnak, és figyelik első mozdulatát. Ha az orrához nyúl, fia, ha megnyalja a száját, lánya lesz. Ha a fejéhez kap, fia, ha a lábához, lánya születik (Magyarborzás).

A gyermek nemének megjósolása kendővel. *Leterítenek egy kendőt a födre. S azt mondták a terhes asszonynak, hogy vegye fel a födről. S hogy hogy veszi fe a födről. Hogyha a közepit fogja meg s úgy veszi fe, fiú lesz, s ha a négy sarkát fogja össze, s úgy veszi fe, leány lesz.* (GE, 65 éves nő)

A gyermek nemének megjósolása rostával, szitával. A jóslásnak csupán az emléke maradt fenn Detrehemtelepen.

Jóslás a nyerőcsont (villacsont) segítségével. A majorság nyerőcsontját megszárazítják, majd két személy gondol valamire, s a csont két végét ketten húzni kezdik. Akinek törik a csont *boga*, annak teljesül a kívánsága (Detrehemtelep). Felsődetrehemben az eljárást a halál megtudakolására alkalmazták: *Amelyiknek letört a vége, az hal meg hamarabb, s amelyiknek megmarad, az él.* (FD, 20 éves lány)

Haláljóslás Szent Iván napján. A szokás román eredetű. Sânziene napon (június 24.) virágkoszorút fontak, a család minden tagja számára. A koszorúkat felhajigálták a háztetőre. Aki lehull, hamarosan meghal (Magyarborzás, Cegőtelke). *Sânziene nap kellett fonni ahányan vótak, annyi koronát. És átdobta a pajta tetején. S amelyik leesett, az halt meg hamarabb. Azt mondták R.-ék, mindég csinálták, szombaton is megcsinálták.* (BO, 16 éves lány) *Van egy Sânziene nap, az már nyár közepén van. aratás előtt van. Akkor valami olyan Sânziene-virág, nem tudom, hogy mondják magyarul aztat, aztat*

összegyűtik a virágot s kalácsot fonnak belőle, s feldobják a házra. S akinek megáll a kalács a házon, az megél, s akinek lehull, az meg fog halni abba az esztendőbe. Minél hamarabb meg fog halni. (FR, 67 éves férfi)

Jóslás csíp vessző segítségével. Általánosan ismert cselekvés. Párhuzamai ismertek Andrászi-telepen, Mezőbodonban, Detrehemtelepen, Felsődetrehemben, Gernyeszegen, Magyarborzáson, Magyardécsében, Nagysármáson. Mezőveresegyházán az eljárás a következő: a szövés befejeztekor valaki a lába közé fogja a csíp vesszőt, s azzal kimegy az utcára. Az első megpillantott személy (Magyarborzáson állat) neméből következtetnek a családban születendő gyermek, illetve a gazdaságban születendő állat nemére. Andrászi-telepen a lány azt jóslta meg, hogy férjhezmegy-e a következő szövésig. *Szöttem vásznat, és amikor a vászon elfogy, ott van két csíp vessző. És azt mondták, mikor felülnek reá lóhátra, és miko kimenyek, és ha fiút látok, akkor fiam lesz, és ha leányt látok kint, akkor leányom lesz. Én kimentem, ott a rétbe, János szomszéd állt a tornácon, na mondam: – Fiam lesz. Az is lett. Fiú lett.* (VE, nő, 1994) *Mikor az osztovátát bontottuk le, akkor a csípét vettük ki belőle, betettük így a lábunk közé s behunytuk a szemünket. Kimentünk a kapuig, hogy kit látunk meg hamarabb. Férfit vagy nőt. S akkor úgy lesz fiú vagy lány, s ha bornyuzó a tehény vagy valami, akkor tudtuk, hogy fiú vagy lány lesz. Miko a fiam született, há szöttem éppen. Valakit kiküdtem én, nem én mentem ki. A csíp így a lába közt. S egy férfit látatt meg. – Férfi láttá, fiam lesz. Má a harmadikat várom. Aztán fiú lett. Eztet tartattuk. Mindig a csíppe kimentünk, hogy lássuk meg, hogy milyen bornyú lesz.* (GE, 65 éves nő) *Miko az osztovátát bontották le, akkor mentünk ki avval a csívesszővel, miko léánkák vótunk, ha vót vaj egy állapotos asszony a faluba. Akko hama, édesanyám, menjek a csíp vesszővel a trágya tetejéig, behunyt szemme, s hogyha kinyitad a szemed, ha fiút látsz, akkor fiú lesz annak az asszonnak... ha léánt látsz, akkor leány lesz.* (MK, nő, 1994)

Férjjóslás gombok segítségével. A szokás Felsődetrehemben kislányok játékszokása. Kabátjuk, ingük gombjait egyenként, fentről lefele indulva megfogják, mindenik gombra egyik „férjjelölt” státusát mondják: *cigány, dobos, kapitány*. Ha háromnál több a gombjuk, a mondókát újrakezdi. Férjük az lesz, akinek neve az utolsó gombra esik.

A legények érkezésének tudakolása.¹ Veresegyházán a lányok fonóban jóslták meg a legény érkezését: *Köveket, jó darab köveket tettünk a tornácra, s akkor arra pisiltünk, s amelyik jobban párállt, annak jött hamarabb a fiúja.* (VE, nő, 1994)

A legények érkezésének tudakolása.² Szintén fonóbeli játékos szokás. Változatait Cegőtelnén, Magyarborzáson és Mezőveresegyházán mondták el. *Ahogy fontunk, azak a nagy tályogok vótak, csepű, vagy szösz, vagy kender, ami vót, abból téptünk olyan, hogy is mondtuk, fölggyújtó, és azokat dobtuk fel a gerendáig, mer akkor nem vót plafon, akkor gerendás házak vótak, és amelyik fennebb ment és lejött égve, annak már jött a*

szerelemese. Jaj, milyen boldogok voltunk. Feldobtunk vagy tízet is. Addig, amég jött le égve. (VE, nő, 1994) A fonóba miko jártunk, csináltunk olyan gomolyagakat, s gyűjtattunk meg, hogy lássuk, melyiké gyúl meg hamarább. Hogy melyik megy férhez hamarább. Csináltunk több gomolyagot, több fiúra. Tettük oda a neveket. S akko melyik gyúlt meg hamarább. (MB, 55 éves nő)

Cegőtélkén ezzel az eljárással a lány azt tudakolhatta meg, hogy a fiú szereti-e.

Férj jóslás cédula segítségével. Detrehemtelepen a cédulákat András napján készítették: András napko tizenkét kicsi papírra ráírsz egy-egy fiúnevet. Béteszed a párna alá, s még teszel egy gagyát, egy kombinét és egy szelet pirított kenyeret. Aznap bötölsz. Másnaptól minden nap bédobsz egy papírt a tűzbe. Amelyik utoljára marad, ahhoz mész férhez, akinek a neve rajta van. (DT, 24 éves nő)

Férj jóslás leborított tányérral. A szokás a szilveszteri szórakozás része volt Bodonban, Köbölkúton, Magyarorszáton, Magyarpalatkán. A tányérral leborított tárgyak szabadon variálódhattak. A legfiatalabb éveimbe, egy vagy két ilyen fonóba vótam. Rendre má kezdtek kihagyni. Má éppeg megkonfirmáltom, na, akko ötventü kezdtek ezek a régi szokások kimaradni. Úgyhogy én emlékszem ezekre, me nekem vótak nagyobb testvéreim, mentek a nagyobb léányokhoz, a fonóba. S akko szilveszter éjszakáján tettek kilenc tángyéért az asztastra. Az alá a kilenc tángyér alá kilenc félét tettek. Fésűt, tükret, gyöngyét, kormat, tepertyűt, szalonnatepertyűt. Na, szóval kilenc félét. S akkor mindegyiknek tudták, hogy mikor felemelik, mire emelik fel, mit jelent. A tepertyű gazda lesz, a korom fekete lesz, a fésű nagyfogú lesz, csúnya lesz. S akko ezek után vót, aki hitte, vót aki nem hitte. (MP, 59 éves nő) Gyűltünk össze a fiatalság újév estéjén. Aztán tettünk, leborítottunk hét tángyéért az asztastra. Az alá a hét tángyér alá tettünk pénzt, gyapjút, kenyeret, tükret, fésűt, hét félét. Sót is. Akko aztán emeltük meg. Amelyik pénzt emelt, nagygazda vót, pénzes vót. Hogyha gyapjút emelt, akkor aztán sok juha vót, bács vót. Hogyha kenyeret, akko nagygazda vót. Szenet is tettünk, azt mondták, hogy az fekete. És a fésű, az nagyfogú. Amelyik azt emelte, kacagtunk egyet-egyet, jó nagyat. S tettünk gyufát, azt mondtuk, hogy na, az fingas. (BO, 75 éves nő) Szilveszter éjszakáján le szoktunk borítani kilenc tángyéért. S akko alája rakunk kenyeret, sót, kilenc félét. Fésűt, gyűrűt, pénzt, ollót, nagyfűt, gombat. S akko ezekre rámondjuk. Mi kimenyünk, a negyedik léány lerakja, hogy mi ne lássuk. Bejűvünk, és három tángyér a tiéd, három a tiéd, kiválasszuk. S akko, mit kapatt alatta. Ha kenyér, akko gazdag után menyek férhez. Ha ollót, akko szabó után, ha a fésűt kapom, akko nagyfogú lesz, ha gyűrűt, büszke lesz. Ha pénzt, gazda lesz. Így rendre. Ha tű, akko szabó lesz. Mindegyiknek mondtunk egy-egy ilyent. (BO, 39 éves nő)

Férj jóslás böjtöléssel. A férj jóslásra legalkalmasabb nap András napja. A lányok ezt a napot megböjtölték, hogy éjszaka megálmodják jövőendő férjüket (Detrehemtelep, Mezőbodon). Sinfalván a lány ezen a napon addig evett almát, amíg egyikben kilenc magot

talált. A kilenc magot a párnája alá tette. Veresegyházán egy kanál lisztből, két kanál sóból, egy kanál vízből készített tésztát, Magyarborzáson száraz tésztát, palacsintát, Magyar-szováton fánkot, Gernyeszegen egy szelet kenyeret, Sáromberkén tükröt vagy zsebkendőt, András-telepen egy férfi családtag nadrágját tette a feje alá. Veresegyházán speciális csinálmány került a párna alá: a lány a szájából kivett falatot egy csipetnyi sóval keverte össze, mellé tette jobb hajfonatának szalagját, s mindezt egy férfigatyába helyezte. Nagysármáson és Gernyeszegen „asztalt terítettek” éjszakára az ágy mellé, székre. A román lányok vízke-reszt napján végezték ezt a jóslást (Magyarpalatka), párnájuk alá az aznap megszentelt bazsalikomot tették (Magyarborzás). Magyarborzáson a harmadik böjtös kedden álmodták meg a leendő férjet. András-telepen és Magyardecében a fiúk is böjtöltek, ugyanilyen céllal, habár a feleségjóslo nap Katalin napja volt. *November 30-án ők egy böjtöt fogadtak, azon a napon. Nem ettek semmit, mert akkor meglássák éjszaka a jövődöbeli férjeket. Tükröt tettek a székre és egy pohár vizet, és akkor megálmodták, hogy ki lesz a férjek, a jövődöbeli társak.* – Ez bevált? A.-ka néni próbálta? – *Én próbáltam.* (NS, 63 éves nő) *Aztán összeegyeztünk a leányak, hogy böjtölünk András napjára, s megterítjük az asztalt, egy székre. S András napján egész nap böjtölünk. Lefekszünk, s akko éjjel megálmodjuk, hogy ki lesz a férjünk.* – A párna alá mit kellett tenni? – *Azt nem mondták nekem. Semmit se tettünk, csak nem ettünk, böjtöltünk. S hát én biza megjártam. Lefeküdtem, s éjje tizenkét órákko megébredtem, s olyan éhes vótam, hogy muszáj vót, hogy felüljek, s ott vót az étel, s ettem én. S nem álmodtam semmit.* (GE, 74 éves nő) *Én 14 esztendőös vótam. Elmentem reggel hazulról a fonósházba. Hogy ne egyek egész nap, böjtöljek. Kérdezte édesanyám: – Te léánka, te mér mész el hazulról? Mondom: – Kell menni kalákábo. Mer akkor az volt a szokás, hogy többen összeálltunk, és annak a háziasszony-nak fontuk a fonalat. És ott ültünk éjfélig. Este mikor hazamentünk, egy kanál lisztet, egy kanál sót, egy kanál vizet összekavartunk, azt a párna alá tettük. Utána aztán megette. És kive álmodak. Há álmodtam az uramma.* (VE, nő, 1994) *Aztán télen böjtöltünk Szent András-ko. Gyúrtunk meg száraztésztát, megsütöttük ott a kályhán, akko bétettük a párna alá, s aztán abból... Én palacsintát nem csináltam. Még élt máxim, nyugudjék, nagymamám, na. S akko mondta: – Te, csinálj palacsintát. – Én nem csinállok olyasmit, mondam. Ha lefekszek, hátha álmodak valamit. Én Andrásokka álmodtam akkor éjjel. Egész éjjel láttam az Andrásokat. De az én Andrásomat nem láttam.* (MB, 55 éves nő) *Ak- kor az vót a szokás, süttöttek fánkot. Az a léány, aki már férjhezadó vót, a falatot bétette a szájábo, s aztán kivette. Akko vett egy csipet sót, azt is hozzátette, s akkor jobbfelölről ki- fonta a haját, régebb úgy vót, béfonták a hajakat és kivette a szalagját és vett egy gatyát és abba tette, belegöngyölítette, és bétette a párna alá. És amiko lefeküdt, az lesz az övé. Régebben így csináltak.* (VE, nő, 1994) *Má igazán megmondam, itt van a férjem is, én édesapa nélkül növekedtem, a nagyobbik bátyám... testvéremnél. Akkor mondták, hogy ha három keddet böjtölnek, akko csak abba a három napba meglássa a jövődöbelit. Va- lamit én is álmodtam a harmadik kedd éjjel, hogy vizet... azt álmodtam, hogy eljött Z., a férjem, egy korsó vízzel, és nem tudam, mit mondatt, de nekem adott belőle. Na. Aztán, hogy igaz lett volna? A Jóisten ilyen formálag jelentette?* (MB, 55 éves nő)

Férfijóslás gombócfőzéssel. Ugyancsak általános volt a szilveszter éjszakai gombóc-főzés (Mezőbodon, Gernyeszeg, Magyardécse, Magyarszovát, Sáromberke, Szentmáté, Mezőveresegyháza). A gombócokat lisztből, zsemlekásából (Magyardécse) készítették. Mezőbodonban káposztalevélbe göngyölték. A gombócba fiúnevet tartalmazó cédulát tettek. Ha a lány egyedül volt, három vagy hét gombócot gyúrt, s az elsőnek felbukkanó gombócot vette ki a vízből. Ha többen voltak, mindenki számára készítettek egy-egy gombócot, s rendre vették ki a fazékból. Magyardécsében a gombócokat pontban éjfélkor dobták a zubogó vízbe. Magyarszováton arra vigyáztak, hogy a gombócok egyszerre kerüljenek a vízbe. *Főztünk ilyen galuskákat, ilyen ződ káposztáva, de csak neveket írtunk rá. Akko belégöngyölítettük abba a ződ lapiba, és neveket: Pista, János, mindenféle nevet. S akko három olyan galuskát ki kellett kapjak. S milyen név talált nekem, olyan lesz a férjem. Az első kibontottam... Aztán egy se vót igaz.* (BO, 39 éves nő) *Szilveszter estéjén gyűltünk össze, akkor gyúrtunk tésztát, mind ilyen kicsi golyókat vágtunk, abba tettünk neveket, cédulát. Beletettük abba a kicsi tésztába, így el... mind a gombócakat. Mikor főtt a gombóc a fazékba, s amiko főtt, tettük bele. Amelyik hamarabb fejt, azt kivettük, s azt mondtuk, az után mejünk férhez.* (SzM, 69 éves nő)

Férfihezmenés megtudakolása szalonnával. A szokás a lányok szilveszteri szórakozásához tartozott. *Szalonnatepertyút vágtak, kítették az asztalra, s megnevezték a leányoknak a nevét. S amelyiket hamarabb elkapta a macska, az ment hamarabb férhez.* (VE, nő, 1994) *S akko tettük a szalonnát le sorjába, le a földre, s akko hitták a macskát. S e vót nevezve, ez az én darab szalannám, a másik a másiké, a harmadik harmadiké. S akkar a macska végigszagolta, s melyiket vitte hamarabb, abba az évbe az ment férhez. Vitte el a macska a szalonnát: – Na, te mész férhez hamarabb.* (SZO, 53 éves nő)

Férfihezmenés megtudakolása égő gyufával. A lány meggyújtott egy gyufaszálat, s tartattuk fe. *Ha erre görbült, erre mentünk férhez. Ha arra, akko arra* (Felsődetrethem, Detrehemtelep).

Férfihezmenés megtudakolása csizmával. Szilveszter napján dobtuk a ház tetején át a csizmát. *Amerre dőlt a szára, arra felé menyünk férhez* (Mezőbodon).

Férfihezmenés megtudakolása aprított fával. *Megint felvagtunk egy nagy kosár fát, s a butykóná hattuk. S ementünk, s hoztunk be egy-egy ölle. S hogy ha párosáva hoztuk be a fát, akko azt mondtuk, hogy férhez menyünk az idén, ha páratlanul, akko nem menyünk férhez hama.* (BO, 39 éves nő)

Férfihezmenés megtudakolása a disznóröfögésből szilveszter éjszakáján. *Elmentünk az ólhaz, megrúgtuk az ól ajtóját, hogy lássuk, hányat röfög a disznó. Hogyha egyet röfögött, akko csak egy év múlva megyek férhez, ha kettőt, két év múlva.* (BO, 39 éves nő)

Férjhezmenés megtudakolása kutyaugatásból. A jóslást a magyar lányok szilveszter, a román lányok vízkereszt éjszakáján végezték. *Nagyanyám mondta, hogy kimentek éjjélkor, s megálltak az udvar közepibe, s aztán merre felölnő ugattak a kutyák, arrólno jött a léánykérő.* (NS, 68 éves férfi) *Ki kell vinni szilveszter estéjén két kalányt. Aztat össze kell verni, a kalányokat. Ahonnan ugatnak a kutyák, onnan jön a szeretője.* (VE, nő, 1994)

Férjjóslás kerítéskaró segítségével. E szokást a lányok fonóbeli szórakozásként gyakorolták. Mezőveresegyházán szilveszter éjszakáján került rá sor. A lány behunyt szemmel kiment a kerítéshez, megszámolt kilenc karót. Az így kiválasztott karó formájából jóslták meg a jövőendőbeli férfi alakját. A hántott karó szegény, a kérges gazdag férjet jelentett. *Miko mentünk a táncra, akko mentünk ki, s megjegyztük a kertbe a karókat, me akko úgy vót a kert... – Fűzfábo vót fonva. – S vótak téve karók, s arra vót fűzve a fűzfa. Olvastuk meg a karókat, a kilencedik karót úgy behunyt szemmel kötöttük meg. – Mivel? – Há egy ronggyal. S akko másnap néztük meg, hogy milyen a karó. Ha horgas a karó, akko horgas lesz a férjünk. [Nevetnek.] Ha magos a karó, akko magos lesz.* (MP, 82 éves nő)

Férjjóslás növény segítségével. Veresegyházán bukkant elő az alábbi szokásváltozat: *Miko leány voltam, mentünk az erdőre. Vót egy magas, kövér növény. A nevit nem tudam, hogy mi lehetett az. Tettük fel úgy száraztul a gerenda alá. Úgy neveztük mind-egyiket, hogy ez Márton, ez Pista, másik Péter, Feri, Sanyi. Amelyik megmaradt zöldnek, nem száradt el, az vót a miénk. Én is tapasztaltam, mind csak az én urammal. Nem száradt el az a növény. Hosszú szára vót, ződ levele. Tettük a padlásra a gerenda alá.* (VE, nő, 1994)

Tolvaj kilétének megtudakolása böjttel, szolgálattal. Az eljárás a divináció egyik formája. *Na és aztán böjtöltek is, miko valakinek valamije eveszett. És miko a kilencedik péntek kitőtt, az illető, aki elopta, elment oda... Ez megtörtént anyósamma. Lakadalma vót a léányának és a hárászkendőit valaki ellopta. Ilyen fekete hárászkendőt. Erősen hiányzott. Azt mondta: – Nem baj, tartak én kilenc pénteket. S aztán az öregasszony bötölt, s miko a kilencedik péntek kellett vóna kiteljen, a hárászkendő bé vót dobva oda a... kapun bejül. – Az ember felfogadta a böjtöt? – Igen. Mindig imádkozott, hogy a Jóisten derítse ki, aki elopta a hárászkendőt. (GE, 74 éves nő) Például Bodonba történt. Akko még Bodonba laktam. Egy fiú, az is olyan nagy tekergő, ivó vót, megszemelte, például, hogy én elmentem a malomba, letettem a két véka búzát. És a malom megállott, má állófélbe vót. Akko vót parasztkő, parasztkőné őreltünk. Nem lett megőrelve. Én számbaadtam a mónárnok, a mónár: – Tedd csak oda le, aztán majd miko megindul, hónap, megőrelem. Hónap nem jöttem. Hónaputánig a búza elveszett. Miko menyek, hogy keressem, nincs a búza. Így mondvá. És akkor egy illető hallatta ezt, hogy hová tettem s ő látta, az ement, s elopta. Ellopta? E vót lopva. Nincs a zsák, nincs a búza, nincs mit őrelni, nincs. Hiába*

kérdem, a mónár honnan adja ide. Akkor aztán a illető, kié vót, mondjuk, mintha én lettem vóna, ement, s adott olyan szógálotakat, hogy ő az ágyba majdnem halt meg, hasad ki, hasad ki. De olyan rosszul vót. – Édesanyám, édesanyám, menjen és térítse vissza a szógálotakat, me én mindjá meghalak. Én mindjá kihalad, én olyan beteg vagyok. Én vittem el a búzát, én vittem el a malombó, menjen, mondja meg a mónárná. S emenjen, s térítsék vissza. Annyira félt. Tényleg hogy ő vitte e, s hogy visszaadta a búzát, nem vót semmi baj. – Ezt pappal csinálják? – Én azt hiszem, hogy kuruzsló. Kuruzslóasszony. Vót Bodonba egy asszony. (AT, 74 éves nő) – Itt egy néninek elopták a húsát. Most két éve. Disznót vágatt, s bétette a füstölőbe, s elopták az egészet. Nem tudam, ha maradt egy fél ódalas. A többit mind, mind... – A fia vitte el, na. – Jó, mi így gondoltuk. De ő szegén nem tudta. Egy olyan tekergő fia vót, egy olyan 18 éves, mind ivott, és nem dolgozott, vótak neki olyan barátjai. Körülbelül csak azak vitték e. Akko etőtt, újév után, neveltek egy másikat, hízlalták úgy, ahogy tudták, azt is levágto. Szinte avva is úgy járt. A lakatat levágták, s evitték. De nem az egészet, abbó hattak. Az asszan elkeseredett mélyen. Mélyen elkeseredett, s lehet, hogy belé is gondolt a gyermekibe, de nem tudta, hogy hogy legyen. És fogatt bötelní. És bötelt és bötelt, annyit bötelt, hogy a kapálóba nem vót ereje, hogy a kapát feemelje, hogy kapáljon. Na, emúlt a kapálás ideje, úgy gyengén, lazán, ahogy tudatt, annyi böt, úgyé, az kigyengíti. És akko... és nem is vót, mit enni se. Emlékszem, még én vettem neki egy kiló szalonnát a piacról. S azt a kiló szalonnát is, csak egy kicsit tégy az uradnak a táskába, akko tégy a fiadnak, me ő is ment. Hát ő szegény annyira legyengült, hogy le vót gyengülve má. És úgy aratás felé nagybeteg lett a fia. Hogy napszúrást kapatt, mit kapatt, jött a mentő, s elvitte. S ez vót aratáskor, s a fiát a karácsony még ott kapta Vásárhelyt a kórházba. Ott, ahol az agy s a gondolkodás... nem tudam, hogy mondják annak. Na, abba feküdt ő sok ideig. És már én nem mertem mondani, pedig barátném. Én nem mertem mondani, de ez az ő szógálotja kapta meg a fiát. Az ő bötje. Ő bötölt másra, s éppen az ő gyermeke vót benne. – S ilyenkor segíteni lehet a betegnek? – Há, mit lehet? – Valami az illetőnek a dógávo, vagy beteg lesz, vagy valami éri... – Vagy ötet, vagy a családját. (AT, 77 éves férfi, 74 éves nő) Igen, te, elopták ennek a F. I.-nak a hámját most vagy két-három napja. A múlt héten pénteken vagy szombaton. Kihirdették a templomba, hogy ha nem viszik vissza vagy dobják vissza, akko csinálnok ilyen áfureszényiát.¹⁴⁶ Ez a románoknál, azt mondják, ez a nagyböjt. Ez olyan, hogy halálro van, ez nagyon nagy dolag. S akko, ha menyen valaki a házokhoz, akko tud meg, hogy az. De inkább vizet kér inkább. Az olyan szomjas, hogy hal meg. S nem jó, hogy adjá. Hadd, hogy pusztuljan e ott előttd. Ez úgy van. azt mondták, hogy csinálnok afureszényiát, vagy keressék a cseberbe. (FD, 20 éves nő)

Jóslás köldökzsinórból. Az összebogozott ködökit hétéves korábo odaadták a gyermeknek, hogy bogozza ki. Ha kibogozta, okos lett. (Torda, Detrehemtelep)

¹⁴⁶ Kiátkozás.

A jóslás specialistái

A döntési szféra, a szolgáltatások rendszeréhez hasonlóan, gyakran intézményszerűen működik. Ilyenkor a tudás (ismeretek, technikák, stratégiák) szimbolikus tőkét képez, s alkalmazása az értékek cseréje szerint történik. A specialista, a jós megszerzi, megtanulja, kikísérletezi a tudást s magántulajdonként óvja. Környezetének csupán anyagi (pénz, termény) és presztízs-értékek (megbecsülés, tisztelet) ellenében biztosítja a szolgáltatást.

A ma jóslással foglalkozó személyek népi megnevezése az Erdélyi Mezőségen gyakran *tudós, tudományos*. A meglátogatott falvakban ma már csak szórványosan fordul elő a hivatásszerű jóslás. Az alábbi adatok a 20. század elejének mantikus gyakorlatáról színes képet nyújtanak. Általánosabbnak az *önöntés* gyakorlása nevezhető. Több helyről jelezték halottlátók meglétét. A vándorjósok (cigány tenyérjósok) nem tűntek el teljesen, a hozzájuk való fordulás azonban ritkábbá vált. A környező városokban olykor „cédulás” mádjárjósok is láthatók. Néhány jóslási technika pedig (pl. kávéjóslás, horoszkópértelmezés) épp napjainkban van terjedőben.

Nézés a cseberbe. (Bemutatása külön fejezetben.)

Önöntés. Ijedtség esetén vízbe öntött ón segítségével tudakolják meg a rémület okozójának kilétét. Ahol a szokás megmaradt, ott általában többen is gyakorolják, minden esetben nők, általában idősebbek. Körzetük gyakran a családra, a szomszédságra, ritkán az egész falura terjedt ki. A jóslást ellenszolgáltatás nélkül végezték. *Az ónt megolvasztatta. S akkor vízbe, a feje felett tette... Mondjuk a szita vót, s alája vót téve edény, hogyha a vízbe belédobta, ne menjen ki. A gyermeknek, az enyémnek tyúk jött ki, miko megvetették. Szakálba, annak is akko. Egy öreg, mind az öregasszony.* (BO, 64 éves nő) *Ónot olvasztottak, ónot vetettek, így mondták. Hogy is történt, azt nem tudom. Hogy a kanálba megmutassa, hogy mitől ijedett meg a gyermek. mikor a kanálba beleöntik azt a forró ólmot, szétfolyik és azt az alakot veszi fel. Én látni se láttam.* – Itt a faluban valaki csinálta-e? – *Igen, idős nénik foglalkoztak. Kettőre emlékszem, a vén F. A.-né és M. J.-né. Már a 40-es években idős asszonyok voltak. Azok foglalkoztak ilyen ónvetéssel. Ónot kell vetni, így mondták, attól aztán elmúlik az ijedtség, azt mondták. Kivetik az ólmot, meglátják, mitől ijedt meg, s akkor az ijedtség nem tesz kárt a gyermekbe.* (SB, 62 éves nő) – *Miko egy gyerek vagy valaki megijed valamitől, vetik az ónt.* – *Vót egy öreg cigányasszony. S ha valaki megijedt, álmába szökött fel, na ónat kell vetni. Aztán elvette a karikát a kályháról, beengedte a merítőkanállal oda az ónat, s megolvadt. És akko leborították valami fehér lepedőre, azt, aki meg vót ijedve, letakarták, s akko a fejire tette annak a tálót a vízze, s az ónat beléöntötte. S akko azt monda, ne nézzétek meg, hogy lát-szik a feje, amitő megijedett. A másik monda, ez embertő ijedett meg, me emberforma. Ez az asszony meghalhatatt körülbelül a negyvenes évek végén.* (GE, 70 éves férfi, 65 éves nő) – *B. néni mivel jósolt? – Hát aztán vette az ónat is... Miko megijedett valaki. Aztán használt az. Nekem is vetettek ónat. És annak hittem.* – *Igen, az ónbó kijön az, amitő*

megijedett. Aztat én is hallattam. Háramsza ke vetni ónat. Azt megolvasszák az ónat. Egy edénbe tesznek vizet a kályhára, az ónat megolvasszák egy rossz merítőkanálba, s aztán ő azt mondja, szentelt vizet hoz a román paptó. Egy-egy kicsit öntött abba a vízbe. S akko aztán, miko megolvadt az ón, akko... mondatt románul, mondatt, hogy mi ne értsük. S akko bésupintatta és: – Jaj, fiam, fiam, a szívedre vót menve. Fekete jött ki. De vót, amiko bédobta, s nem jött ki semmi fekete. Csak az ón. S akko formálódta. Ő mondta... – Né, hogy mutatja, nem láttad. Mutassa például a kutyát. – Ki vót formálódva, attó ijedt meg. – Vagy a bikátó. – Vagy ha embertő ijedett meg: – Na nézd meg az embert a botta. Úgyhogy kijött az ónbó. Aztán mi is hittük. (GE, 77 éves férfi, 74 éves nő) – Akárki érthet hozzá? – Nem, vótak öregasszonyak, akik azt direkt értették. Egy vesszőcskére kötöttek egy új kanalat, és abba van az az ólom. Akkor megolvastották, tettek egy kicsi zsírt kanálbo, és láng fölé tartották, megolvadt az ólom, s akko egy szitát tartottak a kicsi gyerek felé, és azt... Egy tálba tiszta vizet tettek, s akko azt a forró kanál ólmot beleöntötték a tál vízbe. S akkor... – A tál a szitában van? – A tál a szitában van, a szita a gyerek fején. S akko, miko megöntözik azt a forró kanál ólmot, akkor az így: sss – elszólja magát, s akkor, akitől megijedett a gyerek, egy olyan szobor alakul ki az ólomból. Ezt háromszor szokták megcsinálni megismételni, péntek napokon s kedden szokták ezt csinálni. S akkor azt a kis ólmot, azt le tudja olvasni, aki ért hozzá. Na ez ettől ijedett meg. (NS, 63 éves nő) Én megjártam S.-vel, éppen én jártam meg. hát meg vót ijedve, sírt, s akko jött valaki, vetette az ónt, s nem tudam, kutya vót vaj mi. (BO, 57 éves nő) Nekem vót egy léánkám, született kettő... Egyik tizenegy hónapos vót, s megszületett a másik. A leánka vót má két hónapos. Mit tudom én, igaz, nem igaz, na egy este a leánka rosszul lett. Hal meg, s hal meg, s hal meg. Na, jön egy szomszédasszony. – Na – azt mondja –, menjetek, hogy ótsanak neki szenet, mer meg van igézve. Ement az uram vagy három helyre, és elment egy helyre, és azt mondja: – Stá,¹⁴⁷ hogy dobjak a cusutorán¹⁴⁸ is. Ahogy dobtak, vitté ruhát, ahogy dobta keresztül a ruhán, ahogy kiömlött, mint a koporsó jött ki. – Na – azt mondja –, menj haza, me a gyermeked meghal, me nézd meg, a koporsó. Na akkor az uram, de már rég, van vagy 48 éve, az én uram 46 éve elveszett a háborúba, még azelőtt vót. Na azóta nem még vót, hálaistennek semmi baj. De meg is halt a leánko. (FR, 76 éves nő) Ement a kicsi vederrel a csorgóra, hogy hozzon vizet, s a kutya rászökött, a szomszéd kutyája. S annyira megijedett, hogy rá két napra, háromra, esténként mind látta a kutyát maga előtt. Ébredett fe álmából, s: – Né a kutya, né a kutya! Elvitte az édesanyja bé a faluba, egy asszanyhaz, amelyik tud vetni ónna, s egy darab ónt, s mindjá kijött a kutya. Hogy a kutyától ijedett meg. S aból a vízből egy kicsit ivutt, s jobban lett. Az ónt megtartják, mind avval öntik meg. (BO, 51 éves nő) Itt, Bodonba, ha valaki megijedt valamitől, akkor öntik az ónt a cseberbe, és az jön ki az ónból, amitől megijedt. Velünk nem történt meg, és ezért pontosan nem tud-

¹⁴⁷ Állj meg.

¹⁴⁸ Ónon.

juk. Tehát elmegy az a valaki, aki megijedt, ahhoz az asszonyhoz, aki ért ehhez. Az asszony román vót, épp most a tavasszal halt meg az öreg néni. A magyarok nem foglalkoztak. Megönti az őnt, bedobja a cseber vízbe, és közbe mond is valamit, de mivel nem mondja hangosan, nem tudjuk, hogy mit mond. A vizet 9 kútból kell vinni. És kijön az, amitől megijedt. Például a kutya. Nálunk a gyermekeknél fordul elő. A vizet éjjel, éjfélt után kell kimerni a kilenc kútból, nem sokat kell merni. Amikor a vizet viszik, nem szabad beszélni, sőt még hátra se nézni. A vizet az asszony kell vigye. 3-4 napra az ijedés után kell elmenni. (BO, 10 éves kislány)

Kártyaolvasás. Az Erdélyi Mezőségen a századforduló első felében volt népszerű eljárás. A szomszédasszonyunk, E. ángyó... Mikor a háború alkalmával édesapám is fogoly vót Oroszországba. S mind mondta anyunak, hogy: – Menj – azt mondja –, vaj egy tudós asszonyhaz, lássod, mit mond, még él az urad? Me nem kapott nem tudom hány évig levelet tőle. – Az enyém is ott van, azt mondja, s én ementem, s megkaptam, hogy él még. S ement nem tudam, hová, milyen asszonyhaz, s az olvasatt neki ott a kártyából, s megmondta, hogy: – A te urad egy vasgyárba dolgozik, s egy vasat visz a hátán. S ő arra a napra tartatt számat, s miko a férje hazajött, megkérdezte. S tényleg, azt mondja: – Vasgyárba vótam, s egy vasat vittem a hátaman. Egy nagy vasat cipelt. A sátány elment, s megkereste. S hozta a hírt vissza az asszanyak, hogy él. [Közbeszólás: De egyik ördög nem kapta meg.] Nem kapta meg, igen. Akko eljött egy öreg sánta ördög, s elment, megkereste, má a másíak nem tudták megkapni. Azt mondta: – Menjetek és keressétek meg. Ha él, ha hal, hol van, de keressétek meg, hogy mi van vele. Megkapták egy vasgyárba, egy vasat vitt a vállán. (BO, 39 éves nő) Én is ementem ecce egy ilyen kártyavetőnéhez. Szokálba vótam, anná a R.-ná, ha ismerték. Aztán hogy tudatt valamit az az asszony, nem, nem tudam. Is vetett a kártyáva. Szóva nem azé mentem, hanem vót nekie földje, me akko még nem vót kollektív. És a szomszédom meghívutt, hogy menjünk neki segíteni szedni, me felibe dógozták, hogy szedjük le s vigyük is haza. S a kórét is levágtuk. S még vótunk vagy négy-öt olyan fiatal léányak, s akko úgy vót a vásár, ha fehoradjuk a padlásra, vet a kártyábó, kimodja a szerencsénket. S na én is kíváncsi vótam, hogy most má mi lesz, ki lesz. Kivetette a kártyávo, azt mondta, hogy szerencsém nagy lesz, pénzes leszünk, lesz pénzem, de nem lesz örömem benne. Gyermekeim sok van, csak nem fognak megélni, s akko azt mondta, hogy édesanyámé nagyon sokat fogak esekedni, édesanyám e fog kötözni messze tőlem, siratam, a gyermekeim nem fognak szót fogadni. Igazán, amit mondatt mostanig, minden teljesült. Ő úgy elmondta, s mind úgy van. (BO, 39 éves nő) – Próbálták megtudakolni. – Próbáltuk, s nekem épp megmondta egy cigánné a kártyából. Hogy özvegyemberhez menyen férhez, akinek van két gyermeke. Én azt mondtam, beütöm a fejít, ha így beszél velem. [Nevet.] Be is vált. Be is vált. Aztán mikor bejött hozzánk, én láttam, én tudtam. Öregebb volt, mint én, tíz évvel volt öregebb, mint én. Én voltam 19 éves, és ő volt 29 éves, mikor hozzámentem én. De szép ember volt, s aztán én nem néztem, csak őtet. Ő 19 éves vót, mikor megnősült, s a felesége 16. Mert az anyja férjhezment, s ő nem akart az emberhez odamenni, ő

házba akart maradni, a saját házába vót. S aztán az öregasszony elment, nem vót se ki főzzön, se ki mosson, hányódott, ivott, csavargott. S aztán megszerette ezt a leánykát, me csak leánka vót, 16 éves. Ezek a miénkek tizenhetek és még mindig leánkák. S aztán akko elvette. S akko be kellett menjen román katonának. Ő vót az első háborúba is. S onnan ahogy leszerelt, nősült meg, s akkor aztán elvitték román katonának. S most ott maradt a gazdaság avval a leánkával. S annak volt egy öccse, kisebb mint ő. Vitte maga mellé, s ketten gazdálkodtak, amég hazajött. Akko 3 évet kellett csinálni, nem mind most. S aztán akkor..., hogy mondjam, négy leánkájó lett. S aztán kettő meghalt hamarabb, mind ő. És kettő megmaradt, s én neveltem aztán fel. S aztán akkor... tíz évig éltek együtt. Megkapta a tébécét, s aztán nem tudták úgy kezelni, mint most, hogy kikezeljék. S aztán a tébécé elvitte... – S arra még emlékszik M. néni, mikor a cigány asszony mondta a kártyából? Házhoz jött? – Nem drága, mer én otthon vótam, én nem vagyok idevaló. – Hanem? – Feketelak. 25 km Szamosújvár felé innét. Én odaivaló vagyok. S aztán a cigánné bejött, én a barátnémnál vótam, és annak aszondja: – Na, keressek neked a kártyábo. Mármind neki. Adja a tenyerit. – Add, hogy nézzem meg a kártyát, azt mondja. – Na nézd meg a kártyát, s elvette a kezit. S aztán mondott nekie, hogy neki vót egy gavallérja, de a szülei nem szerették, így-úgy, ahogy szokta a cigánné. S aztán akko azt mondja a leány, keressen nekem is, lássuk, nekem mit mond. Mondom: – Én nekem nem kell ilyesmi. De keressen, lássuk, mit mond. – Na – mondom –, ha te úgy akarod, hadd, hogy keressen. S akkor aztán nekifogott a cigánné, s kiterítette a kártyát, s azt mondta, hogy én... me innét mentem haza, me apámék idekötöztek. Mer apám azt mondta, hogy kijön onnan a faluból, hogy az ő gyermekei ne haljanak meg úgy, mind a másé, mer ott a faluba nincs se élet, se halál. Se busz nem járt be, se vonat nincsen. Ő látta, hogy milyenek vagyunk, vagyunk arravalók, hát menjünk a világba. S otthagyt a földjít ingyen s a szőlőt, s a házat lebontotta. S mindent elprédált, csak jöjjön onnan ki. S aztán akkor... Mit is akartam mondani? – Hogy a kártyába... – Igen, kártyában a cigánné megmondta. S aztán azután, miután meghalt az uram olyan hirtelen, feketébe vótam, de elmentem a leányomhoz Bukarestbe, mer szoktam menni kétsze-háromszonégyszer egy évbe, amíg lehetett, most nem tudok menni. S akkor a leányom állapotos volt a fiával. S feküdt benn a kórházban, szülni. S én azért mentem, hogy maradjak a házban, amíg ő hazajön. S odajön egy cigánné... Ő közbe visszajött. Mondom: – Te mér jöttél? – Há, azt mondták, nincsen ágy, nincsen hely, me csak a szomszédba vót a szülészet. Majd ha érzem, hogy jön a fájás, menjek vissza. Addig engednek el másokat, s lesz hely. Leültünk egy padra a ház mellé. S közbe jön a cigánné, azt mondja: – Doamnă, să vă cat [caut] de noroc. Azt mondja: – Lasă că norocu-i la Dumnezeu – a leányom. – Doamnă, nu tre să-mi dai nimic, dacă nu voi spune dreptatea. Eu vă spun cum...¹⁴⁹ Na azt mondja nekem a leányom, hogy: – Anyu, hagyjuk, hogy mondja. Mondom: – Te

¹⁴⁹ Asszonyom, keressem [mondjam] meg a szerencsáját. Azt mondja: – Hagyja, mert a szerencse az Istennél van – a leányom. – Asszonyom, nem kell adnia semmit, ha nem az igazat mondom. Én megmondom, hogy...

hagyjad, hát neked mond, nem nekem. Te fizeted. S aztán elkezdte, s mondta neki, mióta laknak ott, s az urát mind vitték előre, az ura már a külkereskedelemben került, ott volt igazgató. És még séf-igazgató¹⁵⁰ is vót. Ott. 23 évet csinált ott. Nem helyezték ki, me nem gazdagadatt meg. Ment, mindig külföldön vót, de az nem lopott soha. Úgy szerettem, Istenem. S aztán azt mondja: – Hagyjuk, hogy mondjon magának is, lássuk, magáról mit mond. A cigánné román vót, me ott nem tud magyarul senki, s aztán ő magyarul mondta nekem. Mondom: – Hadd hogy keressen, ha te úgy akarod. Nekem mindegy, ha mond, ha nem mond, me én a cigányoknak nem hiszek. – Na – azt mondja –, hagyjuk, hogy mondja. Kiteríti a kártyát. – Vai, doamnă, ce-ai avut dumneata în casa dumitale în vara asta. Ai avut o jale mare, mare.¹⁵¹ Nem mondta, hogy az uram meghalt, csak nagy gyász, sok nép vót az udvaron, teli néppe. Má ő tudta má, hogy miről van szó, hogy meghalt az uram, azelőtt két hónapra temettük el. De megmondta a cigánné, ahogy a kártyát kiterítette, rögtön. – Na – azt mondja – spune mai departe,¹⁵² a leányom. S aztán akko kezdte, mondta, hogy nem vesztettem el eddig mindenemet. Elvesztettem az uramat, de többet fogok veszteni abba az évbe, mind amennyit gondolok. Elveszték mindent, úgy maradok né. Akkor alakult meg a kollektív, abba az évbe. Ez vót tavasszal, s ősszel megcsinálták a kollektívet. Tényleg úgy volt, ahogy ő mondta, hogy... Ez a ház csak pirosba vót akkor. Nem vót piros ez a ház. A rossz ház le vót húzva, s ez pirosba vót kész, ez a fürdőszoba s a konyha vót készen csak. A konyhából temettük el. S gondolkozott. S még mondja azután: – Doamnă, pentru aia nu face rău, că îi avea ce-ți trebuie cu timpul.¹⁵³ Gondoltam, igaz, ha én dolgozok. De, ha nem dolgozok, nem lesz. Mondom, há én dolgoztam na. S aztán elment. Azt mondta: – La doamna îi frică, că a muri.¹⁵⁴ S a cigánné még mondta a kártyából, hogy én nem vagyok odavaló, mer én úgy mentem. Azt mondta, nagy út áll a hátam mögött. De az út folytatódik. Igen, mert haza kellett jöjjenek. Má folytattam az utat. Aztán akkor a leányom elment. Azt mondta, hogy fél a leánya, hogy meghal a szülésetbe. [...] Tíz hónapig hordta. A tizedik hónapból má csak egy hét hiányzott, miko a cigánné odament. S azt mondta, hogy fél, hogy meghal. De meglesz a... nagy fia lesz. S a homlokán lesz jegy. Érti? – Igen. – És nagy fekete haja lesz, s az olyan okos lesz, hogy az mindenkin túltesz az eszivel. S úgy is lett. – Úgy lett? – Úgy. Amelyik évbe bevégezte az iskolát, s ment az egyetemre, 9,25-el bement. A leány 9,50-el. – S a jel? – Megvan, meglett a jel is, s meglett a gyermek is. Úgy, ahogy mondta, és nem lett semmi baja. (NS, 83 éves nő) A sátorosok, azok ahogy bejön a házhoz, mindjárt azt mondja, hogy adja ide, instállok a tenyerit, hogy mondjam meg a jövőjét, de én nem álltam kötélnek. Én nem akartam... Az itteni cigányok nem. Egy volt, egy orosz asszony, akit az első világháborúkor hozott egy cigány férfi, aki foglalkozott a

¹⁵⁰ Főigazgató.

¹⁵¹ Jaj, asszonyom, mi volt a maga házában az idén nyáron. Nagy bánata volt, nagy.

¹⁵² Mondja tovább.

¹⁵³ Asszonyom, azért ne búsuljon, mert lesz, ami kell, idővel.

¹⁵⁴ Fél, hogy meghal.

kártyavetéssel. És akkor, abban az időben még, ez a második világháború után halt meg, M.-nének hívták, így emlegette mindenki, és az vetette a kártyát. Nahát az magyar leányoknak is és magyar házakhoz is eljárt kártyavetni. Annak a jóslatába hittek, a M.-nének. Nem is tudott szegény jól magyarul, rakta a kártyákat... Így-úgy... Annak hittek. Na meg a szomszédombba is volt egy sváb asszony, második szomszédba lakott, az foglalkozott vele, s az szokott hozzánk átjönni téli estéken kötögetni, édesanyámék is fennültek, fennültünk, édesapám a legtöbbször felolvasott, hangosan, s az asszonyok, a nők, mi leánykák, kötöttek, fontak, és át szokott jönni. És volt rá eset, hogy mondta ez a sváb néni, hogy: – Na, gyerekek, megnézünk a kártya. De az csak szórakozás volt nálunk, hogy kirakta a kártyát. De ez az asszony is járt házakhoz kártyát vetni. Jártak hozzá. A kártyavetésbe hittek. Többnyire. Emlékszem, olyan figurás kártyák voltak, képekbe, most is mintha hallanám, hogy: – Pap, ami biztos. Mert ahol pap alak megjelent, a szomszédságában lévő jel mellé, az már bizonyította, hogy biztosan bekövetkezik. No, ennek hittek. (SB, 62 éves nő)

Madárjóslás. Az alábbi közlés a madárjóslás egy máig megőrzött formáját nevezi meg: az előgépelt, a szerencsét, szerelmi életet, a jövőbeli házastárs nevét, foglalkozását, olykor arcképét tartalmazó cédulát idomított madár húzza ki. E szolgáltatás vásári-piaci attrakciónak változott. *Igazán nem is mondtam e senkinek. F. se tudja, hogy csináltam én is. Ementem Ludasra s vannak azak a madarak, hogy húzzák a cédulákat. Mondam, húzzak egy cédulát én is magamnak. És kijött, hogy miko hány éves leszek, milyen nagy szerencsétlenség fogja érni az emberemet, úgy is vót, hogy olyan nagybeteg vót, majnem levágták a lábát, mind hittem, és vártam, hogy jöjjen e az az idő, s bé is teljesedett, pontosan úgy, ahogy vót megírva a cédulábo. E is égettem a cédulát a tűzbe aztán. Éppég úgy vót megírva. Bételjesítődött, hogy higgjuk. Én is mind vártom, hogy harmincvalahány éves koromba történik, s úgy is történt, pontosan. Az is olyan dolog vót, az a madár.* (BO, 52 éves nő)

Jóslás rostával, szitával. A rosta keretébe ollót szúrtak, s az ollót két személy hüvelykujjával tartotta a levegőben. Ha a rosta elmozdult, a gyanúsított személy bűnösségét igazolta. *L. néni a bőrrostát az asztalra tette, az ollóval csinált valamit, és azt mondta: – Kedves szellem, mondd meg az igazságot. Megkérdezte, hány évig élnek a vénasszonyok, s a rosta annyiszor fordult meg. Ha nem hitték, s újból próbálták, a rosta nem mozdult. Azt is megmondta, hogy a leányok miko mennek férhez. Igaz, nem mindig teljesült bé. (DT, 70 éves nő) Valami fuszulykaszemeket tesznek beléje [a rostába], valamit ráznak, me én nem láttam, csak ahogy hallattam én is, hogy egy kicsi fuszulykát tesznek belé a rostába, s azt ott mind rázza, s annak mind olvas, s akko jönnek az ördögek, igen, híjja őket, s küdi, na ide menj, s oda menj, s keresd meg, lássad, hogy hogy van, s mi van, s hozza vissza a hírt nekie.* (BO, 39 éves nő)

Jóslás vonalakból. A geomancia eredetileg a föld jeleinek (földalatti hangok, földrengés) értelmezését jelentette. A jóslás egy távoli párhuzamát a Mezőségen is említik. *Bogosiékná vót egy öreg cigány, az mind jósolt, kinek ki az irigye, kihez megyen férhez, milyen szerencséje lesz. Úgy mind írt össze-vissza, aztán olvasta ki. Vittünk neki szalonát, aluttejjet.* (DT, 50 éves nő)

Tenyérjóslás. *A férjemnek megjósolták, hogy azt vesz el, akit nem engednek. Őtet tiltották tőlem... – Elment valakihez? – Egy cigánné ment haza. Haza hozzájak. – Gyere, hogy mondjak neked szerencsét. Szeretsz egy leányt a faluból, és édesanyád nem engedi, hogy menjen utánod. De csak elveszed. S lesz két leányod. – Hazugság. Aztán úgy is vót, ahogy mondta a cigánné. (VE, nő, 1994) Miko férhezmentem, nemsokára egy vasárnap ejött hozzám egy csigányasszony, fiatalasszony. Nézőné vót. És az öregek a templomba vótak. S vót nekem egy néném, akinek a férje Oroszországba vót fogságbo. S a cigánné, hogy adjak neki tőtött káposztát, mert ő állapotos, s megmondja nekem a szerencsét. Nekem nem kellett szerencse akko, fiatal vótam. A néném azt mondja: – Hadd, hogy mondjan nekem, neki az ura fogságba vót. Mit mondott, nem érdekelt engem. Na azután azt mondja: – Mondjak neked is. A bal tenyeremet odaadtam, nézett a tenyerembe. Hogy mit mondott, mit nem, nem tudom, de végig azt mondta, lesz két gyermekem nekem, az első leány, második fiú, s annak lesz egy jegy a füle megett. Hét évre született a gyermek. S meg is van. Máma is. A jegy a füle megett. És valamit mondatt, hogy ne mondjam el senkinek, de erre nem emlékeztem. Úgy bántam aztán. S élt nekem nagyapám, s azt mondja: – Má leányod van, jó lenne, ha lenne fiú. S nemsokára meg is kellett szülnem. – Nekem fiam lesz. – Honnan tudad? – Nekem megmondta a nézőné, ezelőtt nem tudam miko. S bémentem a szülészetre, s nem is jutatt eszembe. S megszületett a gyermek, s a bábaasszony megfűresztette. S azt mondja: – Mondak valamit, de ne ijedjen meg. A fiának van egy jegy a füle megett. Meg is van máma is. (VE, nő, 1994) Most itt a szomszédba van egy asszony, elmaradt ő is az urától, és azt mondta: – Tartsa a tenyerit, nem ke adjan semmit. Megmondja, hogy halt meg az ura, hogy viselkednek a gyermekei. És hogy lesz neki az élete végig. Nem akarta az asszony. Megcsinálta egy magyar asszonnak, ennek a szomszédnak. Igazat mondatt mindent-mindent. Van két nagyléánya, és járt egy fiú utáno a faluba, szerette a léánt erősen, erontatták tőle. Megmondta azt is a léánnak. Neked vót rendelve, de elrontották. A cigánné mondta, a tenyeribő. Az lássa a tenyeribő. Me tud. Na. Azak tudnak jól. Van egy-egy, hogy hazudik... Az az asszan most hogy bántjo, hogy nem hatta, hogy csináljo, lisztet, szalannát, tyúkat, mindenfélét kértek azak a cigánnék. Nem akart adni az asszan semmit. Akkor elment ahhoz a magyarhoz, az adott neki, amit kért, s megmondta a leányoknak a szerencséjüket. Egyik húszéves, másik huszonkettő. Az ellenségek nem engedték. (MP, 82 éves nő)*

Jóslás kávéból. A falvak lakossága csupán az utóbbi, az 1970–1980-as években vált kávéfogyasztóvá. A zaccból való jóslás is a legutóbbi időben honosodott meg. *Nekünk*

most né egy rokonunk feakasztatta magát. S nem tudam, az óvóné, úgy hallattam, úgy mondta B., én nem is vettem úgy számba. Kávéba, nem tudam, mit ízélt. Azt mondja: – Te B., itt kijön valami rokonság, mutat valami gyászt. B. nem mondta, csak miután megtörtént ez. A fiúk jönnek haza Gyéresről, hogy holnap mennek temetésre, mert egy unokatestvérünk felakasztotta magát. Azután mondja B., na azt mondja: – Nem szóltam semmit, mind gondolkoztam, ki van öreg, ki fog meghalni. (DT, 51 éves férfi) – Ezekről mondják, hogy öröklík a tudományt? – Nem. Az a boszkonya. Én úgy mondam, ahogy van. Nekem van egy sógorom. Még él most. Hozzájo ment egy olyan, amelyik nézett a kávéba. S mondatt a kávéba belé. S az öreg vót. S ő mondta meg a sógornőnek, hogy ő nem tud meghalni, amég nem adja át valakinek azt a tudományt. S azt mondja: – Vedd át – azt mondja –, hogy tudjak nyugodtan meghalni. – Aztán átvette? – Átvette, me hamarabb már mind tanította. Láttá, mind magyarázta nekie. S miko má kitanította, akko mondta meg nekie, hogy át ke adja nekie, me addig nem hal meg. Mondta nekem a sógornőm. – S ő kitől kapta a tudományt? – Azt nem tudam, hogy az öregasszony kitől. S aztán kezdte magyarázni nekem is a kávékat. – Na, nézd meg. – Ó, hagyj nekem békét, ne add át nekem is, mert nem kell. (SzO, 53 éves nő) – Hallatta? Éppen az én ángyóm vót nálla. Nem tudom, mi járatba vót, az orvosná, vót ott egy jó orvos, most is megvan, s van egy fehérnép, mind ilyen kávékka foglalkozik, de így szellemi dógokka biztos. Miko bément a házba az illető, má megmondta, hogy hogy híjják. S akko megkészt egy csupor feketekávé, s az asztalra teszi, s a kávéba belenéz, s megmondja, hányan vannak a családba, s hány gyerekük van, s megmondja a nevüket, s mi járatba van. s hogy ki lehet bogozni vagy nem lehet az ilyen... Megmondja. Ke vinni egy ruhaneműdarabot, s ott hagyod nálla, s akko három hét múlva megint emeen, s ha ki tudja csinálni, vállalja, s ha nem, küdi tovább. – Ha ő csinálta meg, akko nem még tudja kibogozni. (BO, 39 éves nő, 52 éves nő)

Asztaltáncoltatás. A spiritiszta szeánszok legnépszerűbb technikája az asztaltáncoltatás volt. Az alábbi közlések ezzel kapcsolatosak. *Megtáncoltassák az asztalt, s aztán az előjön s beszélnek vele.* – Volt olyan, aki értett hozzá? – Vót, vót. – S mikor volt ez szokásban? Régen? – Nem olyan régen. Még most is vannak egyesek, akik... – Értenek még most is hozzá? – Igen, igen. Az öregebbek még mindig. Csakhogy most már nem használják annyira, mert egy kicsit ki vannak vakaródva itt Sármáson. – Mit kérdeznek meg a halottaktól? – Megkérdezik, hogy ott hogy van, mit csinál, s az megmondja, és hogy mit gondol ő hazulról. S azt is megmondja. Mindenre válaszolnak, amit kérdeznek. Rendesen beszél. De azt mondják, aki beszél vele, hogy is mondjam, oda kell üljön az asztalhoz, rá kell tegye a kezit az asztalra, s aztán úgy beszéljen a másikkal. Ha nem, akko nem jelentkezik. Összeköttetésbe van, nem tudom mi. De az asztal táncol előre. Amég előhíjják. Nem tudom, me én soha nem próbáltam meg azt se, csak hallottam. De most is van olyan. Vannak, akik avval foglalkoznak, tudja meg. – Lehet hallani a hangját? – Lehet, de nem látni semmit. Nem lát semmit, csak hallja a hangját. Visszahíjják ki a testvérit, ki a feleségit, ki az urát. Visszahíjják most is. De az, mondam, aki a léányát

vesztette el, hogy hazajárt a léánya annyi ideig, minden áldott éjjel kopogtatta meg az ablakot, s az anyja ült fel, s beszélt vele, s aztán ment vissza. Sírt az anyja nappal, hogy mit tudjan csinálni, me megint volt a léánya, s ő nem ért ahhoz. Aztán mind mondták, menjen a papokhoz, s menjen ide, menjen oda. – Ez hol volt? – Feketelakon, ahonnan vagyok én. – S mikor? – Hát aztán 19 éves vótam, mikor eljöttünk onnat. A léány se vót, talán 2 évve vót nagyobb, mind én. (NS, 83 éves nő) Mondta egy asszony Betlenbe, hogy a húga nagyon rosszul élt a férjével. Nagyon iszákos vót a férje. Azt mondja, hogy mind nem tudta, hogy mi a fenét csináljon vele. S valakitő érdeklődött az öreg Zs. néni, hogy hol lehetne találni egy ilyen jósló nőre. S elmentek fel a hegyekbe, nem tudom, tetszett hallani itten Kájánról. Van Nagykáján, Kiskáján, Debrec, Ispánmező. És azt mondja Zs. néni, elmentek fel a hegyekbe a testvérivel a részeges férjnek, és elmentek egy emberhez. Egy ember foglalkozott ilyen jóslásokkal. Azt mondta, ősz vót, késő ősz vót, fe vót rakva a kóré, haza vót hordva, fe vót rakva magas üsztürü formába, és azt mondja, az öreg bácsi benn a házba... elmondták ezek az asszonyok, né, mi bajuk van, mié mentek. Mondta az öreg, egy öreg bácsi vót: – Helyrehozam én minnyá. Elkezdett az öreg beszélni, ottan matatott, nem tudom, mit csinált, mit nem csinált, és azt mondja az öreg-asszony, hogy úgy megijedt, miko hallatszódott egy nagy zúgás, azt mondja, az asztal elkezdett táncolni a házbo magától. S kinyíltak az ajtók, azt mondja, az az üsztürü kóré mind szétszóródott, pedig azt mondja, szél nem vót sehol. Az egész udvarán, attól a nagy babonáskodástól, ahogy az öreg beszélt ottan. Az istállóajtó kinyílt, becsukódott, az ajtók a háznál mind kinyíltak, becsukódtak. Borzalmas volt, valósággal ijedelem volt, ameddig az öreg ottan dolgozott. S kifizették az öregnek a díjat, amit kért tőlük, nem tudom, pénzt vagy másegyebet, hazamentek, s akko helyrejött a M. Helyrejött egy ideje. (BE, 59 éves nő) Édesapám fogságba vót Oroszországba. És... mind az öreg... mind az asszonyak..., hát gyermek emaradva, édesapám Oroszországba fogságba. Nagymamám, úgyé, heten voltunk otthon, mind asszonyok. Édesanyám is elment a szellemekhez. Vót ott az ősi erdőbe egy asszony, mentünk oda édesanyámmal egy vasárnap reggel, ha menjünk, ott vótak rokonaink is, hogy lássuk, hogy él édesapám, vagy nem él. Meünk mi is, jön egy fiú, édesanyámnak az unokatestvérinek a fia, és beszélünk ott, s azt mondja az asszony, na, veszi az asztalt, igen, de a négy sarkába nem vót egy vasszeg se. Csak faszeg kellett hogy legyen. Na, akko felhívta valami V. nevet. Azután felhívott egy S. nevet. Azután... az egyik akkor halt meg. Na, négy rendet felhívott és kérdi, hogy: – Keressétek meg, hogy ez a K. I. a hottak közt van, meg van halva? Hogyha meg van halva, akkor üssél a lábaddal egyet. Hogyha nincs meghalva, akkor üssél kettőt, hogy nincs meghalva. Hogyha él, és jön haza, üsd ki azt a napot, amelyikre hazajön. Na jó. S akkor felhívja, s azt mondja, nincs meghalva. – Nincs meghalva? Mind járt, kereste a szellemet. S akkor üttette, hogy nincs meghalva. – Na, akko keresd meg, hogy él. Üttett a lábával, hogy él. Akkor azt mondja, hogy: – Üsd ki, hogy mikorá, melyik hónapba jön haza. Mi vótunk úgy augusztusba. – Üsd ki, melyik hónapba jön haza. Mára azt mondja, hogy augusztus, hányadika. Kiütette októberre. – Na, akkorára hányadikán jön haza. Kiütette pont tizenötödikére. Pontosan édesapám akkor jött haza, pont 15-re.

Hogy hogy, bėjött ide Tekébe a testvéreihez, lakott két testvére, ott megnyírták, hazahozták, szombaton estére érkezett haza. Pont, má péntek vót 15, s 16-ra érkezett haza. Na. Pontosan. Ez a szellem dógozott. (KÖ, 66 éves nő) Azt akartam mondani, hogy nekem vót egy nagynéném. Az sokat tudatt. Vette az asztalt, megmondta, hogy hány évig él akármelyik. Ha két évig élsz, kétszer hajtsa meg az asztalt. Ha öt évig, ötször. Megmondta, hogy hány évig élsz. Mindent megmutatatt. Úgy csudálkoztunk. Mikor megöregedett, vót ismerőse Kolozsvárra, eladta az asztalt. Annyit mondtuk neki, a léányok, hogy mér adta el. – Más asztallal nem lehet csinálni? – Nem. Az mindent megmondatt. Ő beszélt vele. Megmondta, hogy hány éves és hányba született. Annyiszo hajtatta meg az asztalt. A nagyobbik testvérem mondtá: – Ne adja el az asztalt, Zs. néni. – Mér, ti úgyse tudtak velle beszélni. – Há, megtanít Zsuzsika néni minket. – Ő is tanulta? – Tanulta valakitől. S megmondta, hogy te elválsz, s el is vállott az urától. El is maradatt, ott maradatt nállunk. Azt is megmondta, hogy elopják a pénzt. El is loptak 70000 lejt. Akko az sok vót. [...] Miko meghalt, 400 leje vót. (MP, 82 éves nő) Az uram hogy meghalt, ez a nagynéném megmondta, én nem hittem: – Zs., nincs semmi. – Én kikerestem az asztalla. S. nem él sokat. Miko a legszebb lenne az életed, akkor meghal. Meg is halt. – Há honnét tudta? – Megmondta. Az az asztal nem szereti a hazugságokat, a hamisságokat. Csak az igazságot. Ha hibázik egy szóval, odacsapja az asztal, hogy... csak. Az az asztal, az jó erőssen... Annyit mondtuk, hogy ne adja oda az asztalt senkinek. Sok vót az a pénz, amit kapatt érte, s odaadta. Bánták az egész gyermekei. (MP, 82 éves nő) Na, annak vótam szemtanúja több esetben is. Amikor volt egy vásárhelyi postás alkalmazva Sáromberkén, és eljött a fonóházba és körbeültek az asszonyok. Félkörbe. Rá kellett helyezték a tenyerüket az asztalra. A postás le volt ülve egy kis székre, és nézte az asztalt. Egyáltalán a közelében nem volt. És az asztal emelkedett és kopogott. És érdeklődtek... Ugye, háború után volt, mindenki a hozzátartozója után kérdezősködött. Hogy az él, hogy kopogja ki az asztal. Él, vagy meghalt. Hát például az én sógorom fiatal fiúként került el angol fogságba. De előzőleg megsebesült. És annak is, nem tudom, ez a postás kopogta ki, vagy a kártyavető, hogy meg van sebesülve, de haza fog jönni hamarosan. Voltaképpen be is következett, hála Istennek, így történt. Na, de milyen összefüggésbe lehet, ugye én nem tettem a kezemet az asztalra, még nem volt ott a korom. És nem volt megengedve. Na, de én végignézttem, hogy az asztal lába emelkedett, és kopogott. Hogy az egy szuggesztió volt, az asszonyokat szugerálta meg, az asszonyok mozgatták az asztalt? Hogy történt, nem tudom, de... (SB, 62 éves nő) – A háború idején terjedt el az asztaltáncoltatás? – Nem tudom, a férjem szokott mesélni valamit, hogy talán a szolgájok vót. A szolgátok vót, Dezső? – Igen. Az táncoltatta. De így né, heten vagy nyócan, ahányan vótak, réájo kellett tegyék a kezeket az asztalra. S réátették, s akko levették egy kicsi idő múlva, s akko a táblo, az asztal megindult. S aztán ütött. Azt mondták, ha ez él, akko hányat üssé. Hármat vagy négyet. Amennyit ütött. Eztet láttam én is. – Miket kérdeztek? – Hát ez akko vót, mikor Erdély ketté vót vágvo. S aztán erró a részrő, Romániából vótak sokan átmenve. S aztán még hazajönnék vagy nem, ilyesmiket. (NS, 68 éves férfi, 63 éves nő) – Asztaltáncoltatás volt-e itt a faluban? – Vót itt is egy szolga, az is

táncoltatta az asztalt. Én hallottam róla, velem egykorú vót. Én má olyan süldő legényecske vótam. S én is kíváncsi vótam, lássam. És ement a házhoz. Annyian vótak ott benn, mondam, én nem menyek bé. Hát hallam, hogy mondják, hogy táncoltatják az asztalt. Ráteszik... nem tudom, hányan körülülük az asztalt, ráteszik a kezüket, az az illető, aki vezeti ezt a játékot, az valamit mormol, hókuszpókusz, nem tudom, miket, s az asztal kezd mozogni, táncolni. Na, egy széria¹⁵⁵ lejárt. Jön egy másik széria. Akkor újból kezd ez a mondókáját, s az asztal nem mozdul. De ez a játékvezető ez izzad, nem mozdul az asztal. Akko azt kérdi, hogy kiné van itt Biblia. Egyik azt mondja, hogy nállam van. – Na, menjen ki – azt mondja. Ennyit tudtam róla, többet semmit. Hallottam, mint fiatal. (NS, 75 éves férfi)

Halottlátó. Az Erdélyi Mezőségen és környékén működő halottlátók technikájáról nem rendelkezünk kimerítő leírással. A szertartást titok és titokzatosság fedi. Édesanyám [halott] kérdezte édesapámtól, édesapám hallotta valósággal édesanyámnak a hangját, és kérdezte, mit csinálnak a gyermekek. – De hagyjál, hogy pihenjek. Többet ne zavarjatok. S az éjjel csak édesanyámmal álmodtam. Fiatalon, harmincöt éves korában halt meg édesanyám. Láttam. Egy léánkát szült és odatette a kemencére, hogy süttötte a tepertyűt. S mondom: – Édesanyám, az a léánka az meghal, megsül. – Ne félj, nem lesz semmi baja. S én akko leöntöttem a forró zsírt róla, s a léánka mind az arcamba kapott, hogy szopjan. S én jártam édesanyám után. – Édesanyám, jöjjen, adjan szopni. Kérdezte, hogy én szeretem. Mondom, hogyne szeretném, a testvérem. Ez egy álom, de valósággal láttam, és utána akartam telefonálni édesanyámnak, de eltűnt messze. S a léánka csak mind az ölembe, anyaszült mesztelen. Sehol semmi baja, hogy megsült abba a tepertyűs zsírba. Édes jó Istenem, rövid álomom van, s mégis ilyesmiket. Hat gyermeket hagyott itt édesanyám. Hat testvérek maradtunk el. Én voltam a legnagyobb. – Kékesen történt, amit mondott? – A halottidéző igen, Kékesen. De már meghalt. Ezelőtt vagy húsz esztendővel. S még mondtuk édesapámnak, hogy hagyjan békét, ne zavarja. – Nem – azt mondja –, akarom tudni, hogy ez igaz. – Akármit lehet kérdezni a halottól? – Édesanyám meg volt halva azelőtt vagy tizenöt esztendővel. S édesapám akkor beszélt vele. Édesanyámat idézték édesapám által. Édesapám akarta hallani a hangját, s akart vele beszélni, s akarta tudni, hogy ez igaz. Megszólalt. – Csak úgy a szobában megszólalt? – Igen, a szobába. De nem tudom, hogy hogy csinálta, mert én nem voltam ott. Csak édesapám. S kérdezte, hogy mit csinálnak a gyermekek. S utoljára kért, hogy többet ne zavarjuk: – Hagyjál I. békében. (SzM, 69 éves nő) Há, figyeljen ide. Csak az ilyesmit nem mondják, hogy merre járnak, s mér járnak. De most innét vót egy fiatalasszony, fiatalabb, mint én. És elment, oan helyre ment el, egy oan helyre ment el, hogy féltéséges volt átmenni az erdőn. És túl az erdőn vót egy ház, és elment ahhoz. Ahhoz, akié vót a ház, ha élt. De ő eléhozza a halattat, hogy én is, aki akarja, vagy maga

¹⁵⁵ Sor, rend.

is, hogy beszél, amelyik halattal akar. Eléhozza magának, s maga beszél. – De ez hogy van? – Nem mondja, csak a sógora mondta meg, hogy né mit csinált. – S akkor látni lehet a halottat, vagy csak a hangját hallják? – Ő csak a hangját. Ő hallja. Le vót feküve a földre, így né, s annak az asszannak, aki csinálto, fogta a kezit. S akkor az az asszan valamit mondatt, ki tudja, hogy mit, s akko eléjütt, hogy az, aki le vót feküve a földre, látto a másikat. S beszélt avva. S avval a halattal beszélt az élő... Beszélt, mind ahogy mi most beszélünk, úgy beszélt a halatta. – Ez mire volt kíváncsi? – Mind azt mondták, hogy csinálmánybo van ezzel, avval, azért, hogy lássa, hogy az a halatt mit mond. Hogy tényleg igaz, vagy nem igaz, hogy mondja meg a halatt nekie. – De a halottak tudják az ilyeneket? – Há, én honnat tudjam? Tisztátalan. Ő az ördege beszélt, persze, hogy az ördeg a rosszat akarja, nem a jót. (SzO, 53 éves nő) Egy asszonnak megölték a fiát, s ement, hogy lássó. S megmondta, hogy a barátjo ölte meg. A legjobb barátja. S akko még ment valamelyik. Szóva meghalt a férje, s nem tudta, hogy hol a pénz. Asszondja akko a férje nekie, hogy elment oda, nem tudatt pihenni, aszmondja, mennyire szerettem a kicsipárnát, s ott van benne, mindig azt tettem a fejem alá. Megmondta, hogy hol a pénz. Aztán én mintha nem hinném őket. (SzO, 63 éves nő) – Valaki járt-e vissza, hogy nem hagyta a családtagokat nyugodni? – Na, én ezt hallottam egy öreg nénitől, aki nekem hozott, Betlenbe laktunk, s minden héten szokott hozni egy-egy borkán¹⁵⁶ tejjölt. Minden héten eljött, s egyszer leült az öreg mama. S mondta, a férje mikor meghalt, nem mondta meg, hogy hol van az egész pénz. Hallotta, érdeklődött valakitől, hogy hol lehetne találni az ilyen valakire, aki ezt fel tudja idézni, hogy a halottnak a szelleme az megjelenik, vagy hogy a csudába lehetett. És az megmondja, hogy há a pénz. S ement Kolozsvárra, s éppen Kolozsváron talált egy ilyen valakire, valaki odaküdte egy pontos címre. Hogy oda menjen, és ott az az illető, egy férfi, az fe tudta idézni a halottat. Előidézte, és megmondta, hogy hol van a pénz. És hazajött, és azt mondta, megtalálta a pénzt ott, ahol mondta, de azt mondják, ez borzasztó nagy vétek, ilyesmiket csinálni. Hogy ilyesmi is létezik. Szóval a szellem, az beszélt. (BE, 59 éves nő) Keszüben mondta valaki, hogy Szavában volt valaki, aki tudott beszélni a halottakkal. – Az nem Szavában volt. Még innen Palatkán is van egy román asszony, meghalt az ura, hirtelen halt meg, a mezőn, s az asszony egy idegbeteg. Aztán mind hánykolódatt, vergődött, nem tudatt belényugodni, hogy meghalt, hogy megölték az urát. S az vót. De nem tudom, hogy hol, messze. Vót olyanál. – Az hogy csinálja ezt? – Nem tudom. Csak azt tudom, hogy vót, s az azt mondta, hogy megölték az urát. Hogy hogy, ezt nem tudom. (MP, 59 éves nő) – ... Lejöttek Bukarestből a nyomozók... Három gyereke maradt el. A kisebbik két éves volt. – Szeretfalván ismeri ezeket a cigányokat, a volt lókupeceket. – I.-ékat? – Igen. Melyik vót itt nálunk? Hogy azt mondta, hogy Szeretfalván egy embernek megölték a fiát. A rádió is leadta eztet. – Ez igaz vót. – Én is hallottam. Egy reggel korán, hogy egy ember tud beszélni a halottakkal. A rádió is adta le, ez igaz. Három léányo van, ott lakik

¹⁵⁶ Üvegkanna.

kint egy erdő alatt. Félnék a leányai, hogy lakjanak velle, az apjak beszél a halottakka. De hét éven alól. Hét évtől fel már nem beszél. Én még mondam nekik, ahogy mondta a cigánné, te, lehet, az az ember. Hogy mit mondatt a rádió. Hogy azt mondja, megfogja a kisujját és beszél a halottakka. – Szóval Szeretfalváról vótak nála. – Szeretfalváról vót egy. S azt mondta a halott, azt mondta: – Édesapám, ne törődjön, én is vótam egy kicsi hibás, de engemet az ölt meg, aki bévitt engemet ölbe hozzátok. És akko az ember erre fel őtet jelentette. Kiadta. S ő ölte meg. Azt mondta a cigány, ha nem hisztek, ez szent igaz vót, ez most történt Szeretfalván. Gyertek, hogy mutassam meg, hol lakik az az ember, adja a címet s menjetek oda. De a leányom félt elmenni. Hogy menjen ilyen világbo. (CT, 74 éves férfi és 65 éves nő)

A piritisták jóslása. A piritista alakja gyakran összemodósik az asztalt táncoltató spiritista alakjával. Ám míg az asztantáncoltató egy helyi közösség tagja, a piritista állandóan vándorol. Szerepkörében a jóslás, a tudakozódás a hipnotizálással és az akrobatikus mutatvánnyal, a szórakoztatással kapcsolódik össze. (Keszeg V. 1994. 155–165.) – *Ezek a piritisták. Tetszett hallani? Azaknak most má rendes gyülekezetek van. De irtózatos. Egy nagyvásár vót, me így a szó hozza ki, nagyvásár vót, fiatal legényecske vótam, hát hogy én is tudjam meg a múltat s a jövőt. Akkor elmentem harmadik magunkkal a barátokkal, na, gyere menjünk mi is a jóshaz. S elmentünk bé. Sátor vót csinálva a piacon. Sok közönség vót, egymás után mentek bé. És mikor rákerült a sor, hogy bémentem, egy előszoba vót, le vót firhangazva, ő belül vót, a lepedőn belül. Azt láttam, me a lepedőn keresztül lehetett látni, láttam, hogy egy nagy tükör van előtte, s ő abból beszélt. Mikor bement az ember, a tükörbe látta. S ő tudta. Mikor bementem: – Na, üljen le J. I. J., született 1905. december 9., és elmondta nekem pontosan. Van, azt mondja, 37 lej a zsebembe. S megmondta, hogy hány szeretőm van, kit szeretek, névileg. És akko megijedtem. S mondam a többieknek, s ők megijedtek, s nem mertek bémenni. S ez a spiritizmus. S akkor estére csinált egy nagy felhajtást. Szóval cirkuszt. Kiváltotta az engedélyt, a községi vendéglőt átadták nekie, csináltak egy pódiumot nekie fenn, s akkor aztán odagyűltek. Há kidobolták a faluba, hogy nagy gyűlés van, szóval ünnepély van, és mindenki láthat csudákat s nem tudom mit. Eljött a szolgabíró, főszolgabíró, ott vót, vót egy Sz. nevű, férfisزابó, úrisزابó, me úgy vót ő, csak uraknak dolgozott, úgy is járt cilinderbe s frakkos kabátbas. Büszke ember vót. Csak úgy ment, mintha rugón húzták vóna. S aztán hát, begyűltek, sokan-sokan vótak. Mikor elkezdte... Először csinálta, hogy petróleumot fűjt ki, meggyújtatta, hát az nem nagy dolog vót. Akkor aztán valami gyűrűket húzott keresztül az ujján, bevette a szájába, s innét hózta le. S ilyesmiket mutatatt be. Há látták, hogy olyan jó ropogosan kacagnak, a társaság, azt mondja: – Főbíró úr, legyen szíves, mondja meg, hány óra van. Gondolta, hogy vegy ki az órát. Bényúl, nézi, nincsen órája. Azt mondja: – Itt van nálam, ne keresse. De én ezt összetörtem. – Jaj, ne merje, me én azt még ötvenezer lejér se adam. Még akko nagy pénz vót. Megfogta, s úgy összetörte [kezét összeütögeti], s megmutatta. – Magáé, vagy nem a magáé? Hát a hátulja, a lemeze nem tört össze. Az úgy meg vót ijedve, sárgulva, a szolgabíró, hogy nem*

tudta, hogy hová legyen. – Na, ne búsuljan, nincsen semmi baj. Ement vissza a pódiumra, mit csinált, mit nem, hókuszpókusz, nem tudam mi, dobta innen, dobta túl a kezét, azt mondta: – Most mondja meg, hány óra. S akko má a zsebibe vót az óra. Na, nagy kacagás vót a terembe. Azt mondja, mikor látta, hogy nagy kacagás van, azt mondja, ez a szabó erősen kacagta. Azt mondja: – Hallgassan ide, legyen szíves, ne kacagjan, hanem emelje fel a fővegjit, mert a felesége bugyigója benne van. Emelte, s benne vót. Azt mondja: – Nagyságos asszony, nézze meg, magán van a bugyigó? Igen, s mindjár tapogatta, nem vót rajta. Azt mondja: – Há, hogy létezik ez? – Na, nincs semmi – azt mondja –, tegye vissza a kalapot a fejire, visszatette, a bugyigó visszament a helyire. Aztán, hogy ez szemfényvesztés vót, hogy mi vót, azt nem lehet tudni, de ezt láttuk, a szemünkke, én végignézttem, éltes emberek. Akko vótak legények, ilyen büszke legények, ő tudta: – Gyűjjen csak ide – azt mondja –, maga, s maga is onnan, mondta névileg. Jöjjenek ide mind a ketten. Ide fel a pódiumra. Tegyék össze a kezüket, összetették a kezeket így, s összeragasztotta őket. Na – azt mondja –, váljanak el. Nem tudtak elválni. Akkor röhögés. Akkor egy másik legény nagyon röhögte őket. Tapsolt, hogy ezeket a híres-bölcsés legényeket..., hogy mit csinált! Na, elválasztatta őket. – Na, jöjjen maga csak ide, mondta a nevét. Maga tudja, mit csinál, nézzen a szemembe. A szemibe nézett nekie. – Na, jól van – azt mondja –, s ecce csinált nekie, s né itt van a veder, lássó, végigmegy, azt mondja, ezen a soston, s szedi nekem a szőlőt. Elvette a vedret, s jaj, be szép szőlő, be jó szőlő, s végigszedte a vederbe. Na, s hozza fel a szőlőt. Hát röhögés vót, olyan... – A hipnotizálók is úgy tanulják? – Azok is, azok is iskolába. (BO, 77 éves férfi) Elköltöztem Kolozsvárra. A Dermatába dolgoztam, a vasút mellett laktam, s akko a feleségem, az első, minden vasárnap ment a gyülekezetbe. Há, mind csak hívott, gyere te is, gyere te is. Nem akartam menni. Mit tudom én, mondom, milyen, de minden vasárnap kellett [neki] a tíz lej a kasszába. Mondam: – Hova viszed? – Kell – azt mondja – adni valamit. Na, jó. Elég az hozzá, hogy elmegyek a borbéház, s a borbé is abba a gyülekezetbe járt. Az asszany is, az ember is, hogy: – I. bácsi, így jöjjen, de nézze meg, milyen szépen énekelünk, prédikálunk. Na jó. Elmegyek haza, ebédelek, el is megyek. Székeken kereken ültünk, középen vót egy olyan karosszék. Énekeltek, rendes templomi éneket énekeltek, s hallgattak végig, s aztán elkezdett prédikálni. Prédikált, prédikált, prédikálta a fekete hollót, mit tudam én, miféle fekete holló vót, hogy feket holló gyere ide, s nem tudom mi, s ott mind mondatt, mondatt, mondatt, ecce leült szépen s elaludt. A két kezit leeresztette. S akko ekezdte a sornak, hogy mi a kívánsága. Megmondta, hogy hány éves, hány évig él, s mindent-mindent elmagyarázott. Én mind hallgattam, eccer azt mondja nekem. Ott túl a másiknak, éppen egy sármási vót, azt mondja az öreg: – Na, mondja meg nekem is, otthon mit csinál a feleségem? – A maga feleséginé benn van ez és ez az ember, harangazó, meg akarja fejni a tehenyet. S akko jöttem réá, hopp, itt baj van. Az én asszanyam azért jön ide, hogy ő tudja, hogy én hova járok el. S mit csinállok. S, na aztán, miko hozzám érkezett, azt mondta nekem: – Magának nem mondak semmit, mert úgyse hisz nekünk. Megmondta nyíltan: – Nem mondak semmit, mer maga úgyse hisz. Ez harmincháromba vót. (BO, 77 éves férfi)

Kísérlet a megjósolt jövő elhárítására

A jóslások a jövőre vonatkozó tudást termelik. A korábban említett eljárásokban általános az így megtudakolt jövőhöz való fatalista viszonyulás: hiába tudjuk előre a bekövetkező eseményt, tenni ellene semmit sem lehet, mindössze felkészülni az elviselésére.

A mezősegi korpuszban egyetlen eljárás alkalmas a megjósolt jövő elhárítására.

Általános megjegyződés az, hogy a kutyavonítás halált jelent. Ezt tudva, a kutyát vagy eltávolítják a háztól, ám ebben az esetben új tulajdonosához viszi a bajt, vagy elpusztítják. Egy detrehemtelepi adatközlőt idézek: *Én azt tudam, a régi öregektől. Hogyha a kutya orgonál, azt e ke rendezni a háztól. Vagy a kutya epusztul, vagy valaki a házból.* (DT, 48 éves férfi)

Ennek az alaphelyzetnek két további változata ismert. – *S megint, miko a tyúk kukkurigol. Akko megint csak a házro nem tudam, hányszor... – ...Tizenkétsze... – ...Így né átborítani a tyukat a fején, kecskebukázvo. S akko onnan mérték. Onnan a... tizenkétsze, s akko levágod a nyakát. Én is láttom édesanyámtól. – De honnan mérték? – Az asztaltól a küszöbig. Nem tudom, kilencszer vagy tizenkétszer, s ha a feje a küszöbre esett, akko levágto. S ha nem esett a küszöbre, akko valaki elment a családból. Mamád, vagy nagyanyád, vagy a rokonságból. Ha a küszöbre esik a feje, s levágod, akkor nem hal meg.* (DT, 48 éves férfi, RG, 28 éves férfi) – Ha a tyúk kukorékol? – *Azt mondják, fogd meg a nyakát, a lábát, nyújtsd ki, és nem tudam hányszor forgasd meg a küszöbig, s ha a küszöbre ér a nyaka, le kell vágni. – S akkor a bajt el lehet küldeni? – Igen, akkor nem történik baj. – S ha belül vagy kívül esik a feje? – Akkor baj lesz. Akkor le kell vágni. De ha nem, akko hagyjad, hogy éljen tovább. Nekem épp így kukkurigolt, kértem itt a román szomszédasszonytól: – Mit tudjak csinálni, kukurigol egy fekete tyókom. S azt mondja: – Fogd meg a lábát s a nyakát, nyújtsd ki, s így háromszor forgasd meg a küszöb előtt, s ha a küszöbre kerül a nyaka, azt le kell vágni. Ha a lába, akkor ereszd, hogy menjen.* (NS, 63 éves nő)

A halált tehát atipikus esemény, a tyúk kukorékolása jelzi előre. A halált ki lehet elégiteni a tyúk elpusztításával, feltéve, ha a tyúk alkalmas a halálnak a házból való eltávolítására. Ha az asztaltól a küszöbig mért távolság tizenkét tyúkhossznál nagyobb, a halál a házban marad, családtagot követel, a tyúk feláldozása ez esetben fölösleges. (Párhuzamok: Nagy J. 1892: 71; Balásy D. 1905: 41; K. Kovács L. 1944: 21; Pócs É. 1964: 225; Jung K. 1992: 73.)

A jóslás kontextusai és funkciói

A jóslások megkülönböztetett szereppel rendelkeznek a szokások között. Kognitív kontextusukat a transzcendens világra, az idő megnyithatóságára és kezelésére, valamint a szociális környezetre, a jóslás specialistáira vonatkozó tudás képezi. Ha a tudakozódás időpontját vesszük számba, kiderül, hogy jeles napok, fordulópontok köré csoportosulnak.

Tekintsük át a jóslások éves kalendáriumát: vízkereszt (január 6., hajdani évkezdő nap), Szent István napja (június 24., a nyári napforduló napja), Katalin napja (november 25.), András napja (november 30.), Luca napja (december 13.), Szilveszter (december 31.). E sorba szabályosan illeszkedik a születés, a házasságkötés, a temetés, a szövés befejezésének napja. A jeles napok, akárcsak az emberi élet fordulói, egy időciklus, egy életszakasz lezárására, egy új ciklus kezdésére, mágikus befolyásolására hivatottak. Ezért a cselekvések erősen ritualizáltak. Mind az elvégzendő cselekvések, mind azok elvégzési kontextusa előíráshoz kötődik.

A szerelmi jóslások nagyrésze Katalin és András napja köré sűrűsödik. És nem véletlenül. E napok a paraszti életvitelben a fonó kezdetét jelentették. A fonó pedig az ismerkedésre, barátkozásra, a télközi ünnepek az érzések kinyilvánítására nyújtottak lehetőséget.

A jóslástechnikák strukturáltságát szemléltetendő, végezzük el az András napi jóslások morfológiai elemzését. 1. *A szokás elvégzésének ideje*, november 30., András apostol napja. Különböző motivációk révén András házasságszerző szent, napja ezért alkalmas a jóslás elemzésére (Bálint S. 1977: 507). Az időpont a tudakozódó személy nemének és válásának függvényében változik: a fiúk Katalin, a román lányok vízkereszt napján végzik a jóslást. 2. *A jósló személy*. András napja a lányok férjjóslására alkalmas időpont. A nő–férfi oppozíció a jóslásra alkalmas két nap, András és Katalin napjának szétválását okozta. A jósló személynek tisztának, éhesnek és öntudatlan állapotban (alvás) kell lennie. 3. *A rítusban szereplő tárgyak* teljes készlete: tükör, pohár víz, étel (kenyér, palacsinta, fánk; liszt, só, víz keveréke), férfiak által használt ruhadarab (zsebkendő, gatyá, nadrág), személyesen használt ruhadarab (szalag a hajfonatból), szerelmi, vegetációs szimbólum (alma).

A szokásváltozatok ebből a kelléktárból válogatnak, hol egy, hol több elemet. Sőt, az elemek tovább strukturálhatóak. A legkomplexebb variáns a szájban megforgatott falatot, sőt, a jobb hajfonatból kibontott szalagot alkalmazza a jóslásra. Ugyanazon eredmény elérésére más-más cselekvési lehetőségek állnak az egyén rendelkezésére.

Az ismertetett jóslások alapján rekonstruálhatók azok a helyzetek és körülmények, amelyek bizonytalansága, alternatív kimenetele frusztrálja a mezőiségi embert. Ezek a következők: a születés, a férjhezmenés, a halál, a betegség, az események, a szociális élet, az anyagi élet, az állattartás, az időjárás. E létfeltételek alternatíváiban a következő negatív és pozitív értékek relevánsak.

- Születés: a születendő gyermek neve (fiú–lány) és száma (keves–sok); a megszületett gyermek élettartama (hosszú–rövid), értelmi képessége (okos–buta), szerencséje (szerencsés–szerencsétlen), egészsége (egészséges–beteg).
- Férjhezmenés ideje: a jövőbeli fizikai állapota (szép–csúnya, egészséges–sánta), neve, foglalkozása, anyagi helyzete (gazdag–szegény), lakhelyének iránya, hűsége (hű–hűtlen); a házasság minősége (boldog–viharos); teherbeesés (igen–nem).
- Betegség: oka, kimenetelen (gyógyítható–gyógyíthatatlan).

- Halál: előrelátható ideje (kései–korai), a házastárs halálának ideje (előbb–utóbb); a következő halott életkora (idős–fiatal); várható-e közeli haláleset (nem–igen).
- Események: fordulat minősége (előrelátható–váratlan); tartalma (előrehaladás–lemaradás, öröm–bánat, bosszúság, sírás); az esemény kiváltója (angyal–ördög).
- Szociális élet (vendég érkezése, anyóssal találkozni, rossz ember, veszekedés).
- Anyagi helyzet: szerencse–szerencsétlenség; gazdagság–szegénység; hasznon, kereset – adósság, kár; vásári szerencse (igen–nem), kincs.
- Állattartás: a születendő állat neme.
- Időjárás: csapadék (eső–hó, sok–kevés); hőmérséklet (meleg, lágy idő – fagy); évszakok (hosszú ős, rövid tél).

Következtetések

1. A mezőiségi jóslások alapján rekonstruált értéktáblázatból kiolvasható, hogy azt egy földművelő, állattartó, vásárjáró közösség működteti, amelyet érzékenyen érint anyagi helyzetének (időjárás, termés), számbeli összetételének (nem), tagjainak egészségi és értelmi stabilitása. Ebben a társadalomban különösen a női nem kiszolgáltatott. A férjhezmenéssel kapcsolatos jóslások nagy száma arra utal, hogy az események szintjén a lányok alig befolyásolhatják életük fordulópontjait.

2. A mezőiségi jóslások a családi és a magánélet eseményeire kérdeznek rá. A jóslások szinte kizárólagosan az egyén és a család státusában bekövetkező változásokra kérdeznek rá. A korábban a kollektív események előestéjén alkalmazott jóslás teljesen visszaszorult.

3. A jóslások egyik része a társasági életbe integrálódott és szórakoztató funkciót öltött magára.

4. A jóslások jellegzetes beszédeseményeket generálnak. Releváns kontextusban kerül sor a jóslást szükségessé tevő helyzet értelmezése, a jóslástechnika kiválasztása, a specialistával folytatott kommunikáció. Irreleváns kontextusban történik meg a jóslás utólagos felidézése, valamint a tudakozódás szórakoztató szándékú végrehajtása.

A cseberbenezés. Egy tudakozódási rítus elemzése.

Esetelemzés¹⁵⁷

Tematika: a tolvajlás hiedelemköre a szakirodalomban, a tolvaj kilétének megtudakolása: rostaforгатás, cseberbenezés; a rítus morfológiai elemzése, szemantikai modellje, antropológiai és pszichiátriai értelmezése, a rítus mint beszédesemény; összefoglalás, következtetések.

Terminológia: szemantikai modell, megváltozott tudatállapot, narratív pragmatika, mentális reprezentáció, nyilvános reprezentáció, személyes bevonódás, látomás, narratívum, reprezentáció.

A tolvajlás hiedelemköre az irodalomban

A magyar összefoglaló munkák mindenike érinti a tárgykört. Róheim Géza szerves összefüggést lát a mágia, a varázslat és a lopás között. (Róheim G. 1946/1984: 229.)

Ipolyi Arnold *Magyar Mythológia* című könyvében olvasható a következő megállapítás: „a boszorkány jövendölése már csak a tolvajság felfedezésére vetetik igénybe”. Az eljárások közül a bélből és rostával való jóslást említi. A boszorkányperek irataiból a tolvaj megrottására vonatkozó adatokat idéz. (Ipolyi A. 1854: 440–441.) Kandra Kabos mindössze egy megjegyzést szentel a témának: „A jóslás egykori nagy kelendőségének még felismerhetők a nyomai a népeletben, mely a rostaforгатással tudja ki a tolvajt”. (Kandra K. 1879: 362.) Ipolyi Arnold feltételezése sajnálatos módon szívósan beépült a köztudatba. Szendrey Ákos *A magyar néphit boszorkánya* című könyvében szintén a boszorkány képességének tekinti a tolvaj személyének megtudakolását. Szegedi, Somogy megyei, csallóközi adatokra hivatkozva említi, hogy a boszorkány babszemmel tudta megállapítani a tolvaj kilétét. Ugyancsak babszemekből jóslt, mondott szerencsét, jövendőt a moldvai csángók *bobolója*. A eljárás Európa-szerte sok változatban ismert – állapítja meg. Az ókorban jelent meg, a 16–17. században tűnt fel újra. A magyar anyagból a következőket említi. A Szilágyságban, a Nyírségben az ollótartó általában asszony. Délvidéken a meggyanúsított személy tartja a rostát. Erdélyben, a Nyírségben, Szatmár, Pest környékén ketten végzik a műveletet. E személyek Csallóközben, Göcsejben, a palócoknál csak asszonyok lehetnek. Lengyeltótiban, Somogy-szentpálon szűz leánynak kell végrehajtania a jóslást. A hajdani varázsszavak helyébe keresztény imák kerültek, különösen gyakori a Szent Péterhez intézett megszólítás.

Szendrey Ákos a rostával végzett tudakozódás két változatát találta meg. Vagy nevet sorolnak, s a tolvaj nevének említéskor megmozdul a rosta, vagy pedig megpörgetik a rostát, s amerre perdül, arra van a tolvaj. (A témakör: Szendrey Á. 1948/1986: 285–302.)

¹⁵⁷ Az esetelemzés közölt változatai: Keszeg V. 1992, 2001a/2002.

Ugyanezeket az adatokat említi Dömötör Tekla is 1981-ben készült összefoglalóban (Dömötör T. 1981: 173), valamint a *Magyar Néprajzi Lexikon* V. (Diószegi V. – Tárkány Szűcs E. 1981) és a *Magyar néprajz* VII. kötete (Pócs É. 1990: 691).

A rostával történő jóslásról Gunda Béla külön tanulmányt írt. A szokás számtalan párhuzamát említi a magyar nyelvterületről, akárcsak az angol, német, lengyel, szlovák, francia, észt hiedelmek köréből. A tanulmány jegyzetanyaga a szokáskör gazdag irodalmát összegzi. (Gunda B. 1989: 11–28.)

A fenti áttekintésből az derül ki, hogy a tolvaj kilétének cseberbenézéssel történő megállapítását sem a történeti, sem a kortárs magyar etnológiai irodalom nem jelzi. Az irodalomnak mindössze a Borsa-völgyéből van tudomása a szokásról: „Jakab Istvánné sem hisz a boszkonyában, kuruzslásban, de egyszer fonala elvesztésekor mégis csöbörbe nézetett kilenc gyerekkel. Igaz, a fonál így se került elő”. (Vajkai A. 1943: 32–33.) Szélesebb körű alkalmazását – lokalizálás nélkül – Peter Burke az újkori Európából datálja (P. Burke 1978/1991: 130). Az Erdélyi Mezőségeen végzett hiedelemgyűjtés során a cseberbenezés élő tudakolozási rítusként bukkant fel (Keszeg V. 1992, 2001a/2002, 2010). Ezzel egyidőben került sor gyergyói előfordulásának leírására (Enyedi E. 1992, 1992a).

Eleonora Sava a kartográfiai módszer alkalmazásával 2005–2007 között 85 (zömében) erdélyi településre terjesztette ki kutatását. A terepmunka 25, Beszterce-Naszód, Szilágy, Kolozs, Fehér, Maros, Szeben, Brassó és Kovászna megyei településről igazolta 100 évre visszamenőleg a rítus élő, alkalmazott voltát. A rítus szórványosan és enyhén túllépi a Kárpátok déli karéját. A kérdőívre adott válaszok szerint a szertartást román és magyar, ortodox és más vallású, falusi és városi (Marosludas, Torda, Kolozsvár), földműves és más foglalkozású (ipari munkás, értelmiségi) személyek ismerik és veszik igénybe. Az ortodox valláshoz és egyházhoz való kapcsolódása evidens, habár a protestáns és katolikus felekezetű személyek szintén célravezetőnek tartják. A kutatásba bevont félszáz személy fele személyesen vett részt a szertartásban. Az írott feljegyzések hiányában a szerző archaikus divinációs elemeket hasznosító új képződménynek tételezi. (N. Sava 2007.)

Alább az Erdélyi Mezőség településén az 1980–1990-es évek során végzett terepmunka során rögzített hiedelemközlések reprezentatív korpuszát közöljük. Gyűjtőpontok: Almásmálom (AM, 1994), Andrásy-telep (AT, 1988), Cegőtelke (CT, 1994), Detreheimtelep (DT, 1979–1994), Felsődetreheim (FD, 1982), Magyarberéte (MB, 1994), Magyarorszávat (SZO, 1994), Mezőköbölkút (KÖ, 1994), Nagysármás (NS, 1994).

A cseberbenezés

A tudakozódási rítus morfológiai elemzése

A morfológiai szemlélet a tárgyi vagy virtuális objektumok szerkezeti elemeit különíti el, az elemek közötti kapcsolatokat állapítja meg. Újabb hulláma a jelentésnek a szerkezeti elemek szerveződéséből való születését vizsgálja. A Hoppál Mihály által – Benjamin

Colby nyomán – *etnográfiai szemantikának* nevezett szemiotikai irány munkaeszköze a szemantikai modell. „A szemantikai modell a jelentésmechanizmust akarja ábrázolni. Ezzel a modellel azt szeretnénk megvalósítani, hogy az adott kultúra [...] alkotóelemeinek kapcsolódási törvényeit feltárjuk. A kutató előtt áll az a feladat, hogy az adott rendszer jelentéssel bíró elemi egységeit meghatározza, és megvizsgálja azt, hogy milyen szabályok alapján kapcsolódnak össze nagyobb egységekké.” (B. Colby 1966, Hoppál M. 2006: 144.) A módszer lépései: 1. a terepmunka elvégzése, 2. a reprezentatív korpusz (adatbázis) összeállítása, 3. a hiedelemrendszer legkisebb, önálló jelentéssel rendelkező elemeinek azonosítása, 4. a hiedelemelemek kapcsolódási sorainak összeállítása, 5. a hiedelemkör ágazójának megszerkesztése.

Reprezentatív szövegtörzs

(1) Miko loptak valamit, összehívtak tizenkét, tizenkét éven aluli leányt. Fehérbe öltöztek, szalagot tettek. Letérdeltek egy cseber köré, ahova az asszony beletört egy tojást. Egy égő gyertyával járt körbe, mondta a Miatyánkot. A vízben meg kellett jelenmie a tolvaj képének. A gyertyát az asszony minden szónál a másik leány fejére tette. Csak reggel kilenc és tizenkét óra között lehetett csinálni. (DT, 66 éves nő, 1972, kivonat)

(2) A lopások után egy ötven-hatvan év körüli asszony járt megkeríteni a tolvajt. Reggel összegyűjtöttek hat, tizennégy évnél fiatalabb leányt, aki aznap még nem evett, egy csebert megtöltöttek vízzel, beletettek egy tojást. A leányok és az asszony körülállták a csebert, s letakarták őket egy lepedővel. Az asszony egy hosszú román imádságot mondott, s erre a tolvaj és az egész lopás megjelent a vízben. (DT, 76 éves nő, 1972, kivonat)

(3) [A vizet] szombaton is, vasárnap is. Szombaton, miko lehaladt a nap. S vasárnap is reggel. Akko ke csinálni, miko a pap a templomba van. Addig ke csinálni. S ke hogy legyen kilenc leány, de csak tíz évig. Amég nem jön meg a dogak. Azt mondja, hogy kilátszik. Visznek esetleg 2-3 faluból is leányokat, hogy ismerjék meg, ha esetleg az ő falujából van. Ő is így vitte. Ameddig csinálta az asszony, addig mind imádkozik. A Miatyánkot. Nekem csak ezt mondta az ember. Me van egy felsődetrei asszony, amelyik azt csinálja. S ő nem rosszakat, nem boszkonyákat dógozik. Csak ilyen templomi dógakka, imádságokka. (FD, 21 éves nő, 1982)

(4) Ke hozni hét kútból vizet. S. R.-nek az anyja megmagyarázta, hogy talán ke vinni szombaton regge is, vasárnap is vizet. De korán regge, miko még nem vitt senki vizet. Nem tam mé. S akko ke imádkozzan az asszony. Odaállnok a léánkák, letakarja a fejeket, s akko meglásso, hogy mi lesz. (FD, 21 éves nő, 1982)

(5) – S a lopás után mennyi ideig lehet látni? – Én nem tudam. Én valamennyire hat hetet tudak. Nem vagyak biztos benne. (FD, 21 éves nő, 1982)

(6) – Azt is csebrezik. – Itt hogy csinálják? – Csak magyarázták, mi nem láttuk, nem néztük. Mi nem is nézhetünk. Csak kilenc évig. Három kilencéves gyerek... – Leány? – Lehet fiú is, lány is, csak a kilenc évet ne haladja meg. S abba tesznek egy veder vizet, s abban van egy nagy kereszt. – Kereszt? – Egy nagy kereszt van, ami direkt szentelt kereszt, bedobják a cseberbe. S akkor az ortodox pap tartja az istentiszteletet a templomba, s ez pont abba az időbe van. Például, nekem elvész valamim az én házomnál, hívok gyereket, én nem látok, ők lássák. Például, ez ilyen ruhába van, olyan ruhában van. – Ezt valaki levezeti? Valaki imádkozik? – A pap imádkozik a templomban. – Ott a háznál. – Ott igen, bibliát is tesznek. A bibliát teszik, vagy fogják a gyermekek a kezekbe, ezt nem tudom pontosan. – Gyertyát nem égetnek? – Gyertyát égetnek. Minden gyereknek van egy gyertya a kezibe, s a biblia az oda le van téve a cseber körül valahova. Elmondják a Miatyánkot vagy Hiszekegyet. Letakarják egy lepedővel. Letérgepelnek. – Tojást vagy gyűrűt tesznek? – Gyűrűt s a keresztet. Van ilyen nagy szentelt kereszt. – Elkéri a templomból? – Nem, van akinek van... Mi nem csináljuk ezt, nekünk nem szokásunk, ezt az ortodoxok csinálják. A magyarok nem csinálják. – Mit mondanak, tényleg igazat mutat? – Igen. Azt mondják, itt ment be s vitte. Például sokan elmentek a rendőrségre, s mondták, hogy né ők látták. Azt mondják [...] hogy ez nem érvényes dolog. De, bár bebizonyítsa saját magának, hogy igenis ez lopás, tudja, hogy ki volt. Le vannak takarva lepedővel, a kezekben ég a gyertya, s úgy lássák... Úgy csinálják titokban, csak elhújják a gyerekeket, hogy ne tudja az egész falu. Aztán mégiscsak elmondjuk. – Aznap bőjtölnek? – Igen, vasárnap szokták csinálni, aznap nem ettek. – A gyermekek is éhesen kell menjenek? – Igen, éhesen, éhesen. (NS, 63 éves nő, 1994)

(7) – Lopás után a tolvajt a cseberben keresik? – *Há, há [nevet] most má nem.* – Megvolt itt is? – *Vót, vót.* – Utoljára mikor néztek cseberbe? – *Én azt mé nem tudom.* – *Tudjátok miko? M., mikor mondták, ezt a Zs.-ka nénit... Ott hallattam én, hogy mondták.* – *Mikor ellopták nekünk a szalonnánkat. Aztán mind mondták, hogy nézzük ki a cseberben. De aztán nem néztük. Ángyó nem értett hozzá... Egy esztendőbe elopták a füstelőből az egész szalonnánkat. Éjjel. Mind elvitték. Mind, hogy nézzük ki, nézzük ki, há nem.* – *Hogy szokták csinálni? Kellett egy asszony, aki értette? – Kellett, kellett. Otthon, miko még léánko vótam, má azé lehet, hogy konfirmáltam, tőlünk is loptak el picsókát és tőtött rucát. S kinézték a cseberbe. S An., ő is látto s At., a M. nénié. Akko látták H.-t és N.-t. Igen. Én má azé úgy elfelejtettem.* – *Volt egy asszony, aki levezette? – Kell legyen. S hét léány, vagy kilenc, má elfelejtettem. Léányok, hogy még ne konfirmáljanak. És aztán a csebert oda teszik közbül... – Mondam, nálunk is otthon. Még amiko lehettem olyan 14-15 éves, vagy lehettem több is, minden esetre süldő léánka vótam, a léánkák le vótak takarva. Egy lepedőve letakarva. – Térdeltek vagy álltak? – Térdepeltek. Oda szalmát vittünk be, oda a cseber mellé. Aztán mű is kellett, akik künn vótunk, imádkoztunk. – Magyarul vagy románul? – *Mi magyarok vótunk, magyarul. S aztán, ott ecce csak láttak... Mondam, egy cigány vót, akit ott láttak. – Né, né, né –, mondták, s aztán At. látta a legjobban, s An., s még nem tudom, ki, hárman: – Né, né, né... Hogy ott laktunk lenn akko, aztán mondtuk: – Né, né, né, most van a hegybe. N. kiért hamarább, s még várta H.-t, hogy vigye a másik zsákat is. Igen, látták. Aztán én, ha nem láttam, nem tam, hiszem is, nem is. Me én valóságbo nem láttam, csak ahogy mondták a léánkák.* (SzO, 54 éves nő, 46 éves nő, 1994)*

(8) – *Én úgy tudom, a cseberbe a vizet nem akármikor lehet vinni. – Nem akármelyik nap. Úgy tudom, péntek nap. – Vagy kedd vagy péntek. – Az az asszony, aki levezette, magyar volt? – Igen. Magyar. – Magyar, s a gyermekek is. – Há, csak ilyen ismerős, rokonok, léánkák. Aztán egész éjjel ott kellett üljének. Megkezdve estétől, s akkor két rendbe is. Akkor már ott mind imádkoztak, akkor kibúttak, aztán megint vissza, hogy csak éjjel után mutatkozott, vagy hogy vót. – Igen, este? – Igen, estétől reggel feléig. Úgyhogy ott is háltak. Nálunk. Má aztán éjjel vót, akko nem mentek. Nem vót, csak lámpo. Nem vót villany a faluba. – Aznap a leányok nem is ettek? – Igen, bőjtöltek. Mi éjjel csináltuk. Tudam, hogy estére jöttek a leányok, és nem vót szabad, hogy egyenek. S se nem vót szabad, hogy zsírost adjunk nekik. Emlékszem, hogy azt mondták, úgy a bőjtöléssel, hogy miko má reggel lett, akko aztán adtunk, hogy egyenek, de nem vót szabad zsírust adni, csak bőjtöléssel. Aztán... (SzO, 54 éves nő, 46 éves nő, 1994)*

(9) *Nem tudom, melyik faluban loptak tyúkokat, s megismerték a gyermekek: – Né, hogy veszi ki a tyúkokat, teszi a zsákba. Mind a cseberbe látták.* (BE, 59 éves nő, 1994)

(10) *Nekem 52-ben magyarázta egy osztálytársnőm Bethlembe, hogy ellopták az ekét. Ellopták az ekéjükét, és belenéztek a cseberbe. De azt hiszem, kellett egy aranygyűrűt is beletenni. Megkapták, azt mondja, meglátták. Nem tudom, kik nézték. Felismerték a szomszéd falusi embert. S visszahozta az ekét.* (BE, 62 éves férfi, 1994)

(11) – *A cseberbenézést akárki levezetheti? – Mindenki, mindenki. Akié vót a kár, odagyűltek. Mer, ha valamit elloptak, csak olyan asszonyok, akikre azt mondták a románok, is iertate¹⁵⁸. A prescuráko¹⁵⁹ csinálják a iertat¹⁶⁰ asszonyok. – Akinek kárja vót, az alatt az idő alatt, amiko a templomba vót az istentisztelet, akko megtötettek egy csebert vízze, s akkor kilenc gyerek... – Fiú vagy leány? – Fiú. Kilenc fiúgyereket körbetettek a cseber köré, s akkor néztek a vízbe. Le vótak takarva egy lepedőve, hogy ott sötét legyen. S akkor ott nézték a cseberbe. Én is eccer vótam, mer egy nagynénémnek valami kárja vót, de aztán [Nevet.] mind a gyerekek, néztük, láttuk egy kicsi világosságot... [Nevet.] Akadt közöttünk olyan, aki mondta: – Né-né-né, most... Valami vásznak tűnt e, szóttek annakidején. S akko: – Né, hogy viszi a vásznat! – azt mondja. De nem látott sem mit. – Reggel a gyermekeknek volt szabad enni? – Független volt attól. A templomozás ideje alatt. Kellett nézni. S akko így mondták, hogy mi, akik ott vótunk körbe a cseber mellett, meglássuk. – Közben valaki imádkozott? – Az igen, akinek a kárja vót, az igen. – A cseberbe mit kellett tenni? – Vízet. Tiszta víz vót. (CT, 74 éves férfi, 65 éves nő, 1994)*

(12) – *Szoktak nézni. Csak hallottam. Inkább akkor vót, amikor lejárt a háború. Sokan nem jöttek haza, aztán mentek az asszonyak. Ők törődtek. Mindenki a magáét. Aztán nézték, hogy él a férjek. Vagy*

¹⁵⁸ Tiszták, felszabadítottak.

¹⁵⁹ Áldozati kenyér.

¹⁶⁰ Tiszta, felszabadított.

valakitől nagyobb dógot eloptak. De nem, nem, ezekke inkább az ortodoxak. A reformátusak egy kicsit... Azé mi is belé... – Hogy néztek cseberbe? – Miko loptak, vagy valakit megöltek. Akko mentek többen, gyermekek. – Fiúk vagy lányok? – Fiút is lehet, leányt is. Úgy 8-9 évig. – Az aranygyűrű kell belé. – Azt betesz a cseberbe, s a cseber fenekén megáll a gyűrű. És akkor belenéz, s a gyűrű közepibe lássó az embereket. S akkor megismeri. – Tojást szoktak beletenni? – Nem hallottuk. – Milyen napon lehetett? – Pénteken és kedden. Este. – Hány gyermek kellett? – Öt vagy hét. És akko a gyermek megismeri azt az embert, aki benne van a gyűrűbe. Me a falusi embereket ismerik a gyermekek: – Na, ez lopta el. Ez a tettes, ez ölte meg, ez lopta el. (KÖ, 68 éves férfi, 66 éves nő)

(13) – C. J.-éknél. Olyan hét-nyolc éves lehettem. – Tovább nem is lehet. – Addig, addig. – Csak addig szabad? – Addig. Aztán nem látod, hiába is nézed, nem látod... Lehattunk olyan tizenketten vagy tizenöten. De, azt hiszem, megvan az is, hogy hányan kell hogy legyenek. A vizet a cseberbe kitették a ház közepére, benn a házba, minket letérdepeltettek a cseber köré. S rá a fejünkre tettek egy lepedőt. Aztán vót egy asszony, aki vezette a műveletet. Annyit mondtuk a Miatyánkot, s nem jelent meg a kép a vízbe. S megint mondtuk. S kiengedett egy cseppet a levegőre. S megint visszamentünk. Le vótunk takarva egy lepedőve. Először megjelent, még megijedtem, amikor megjelent egy férfinak az arca, de úgy felnagyítva, nagyba. Még valamelyik léánko úgy megijedt, s felsikoltott. S azután aztán kezdtük látni a képet. Talán láttuk a háziasszonyt, talán akko is a kollektívbe dolgoztak, csak arra emlékszem, hogy mondta, hogy hazament és zsíros kenyeret evett. S láttuk tényleg, ahogy ette a zsíros kenyeret. – Mit loptak el? – Szalonnát. És na aztán kezdődött a kép. Láttuk, hogy két férfi, de én nem ismertem náluk az épületeket, én nem nagyon tudtam, hogy hol jött be. Csak láttam, amikor a szalonnát belerakták zsákba, két férfi volt, s láttuk, hogy aztán a két férfi hogy ment keresztül a kerten, és... – Felismerték? – Nem, mert nem idevalósiak voltak. Szomszédfalusiak voltak, alsódetreiek, de láttuk, ahogy keresztülmentek a kerten, szőlők is voltak, látszódtak a szőlőtőkék, és látszott, ahol átszöktek a kerítésen. Mind a ketten. S aztán a szomszédnál, ott D. L.-éknél kiugrottak a kerten, és azután én nem tudom, mintha elszakadt volna a film, azután meg láttuk, hogy mind mentek a férfiak, mentek, mentek. – Éjszaka volt, nappal? – Nem tudom, már nem emlékszem. Úgy látszott a vízben, fehér-feketén. Akkor aztán még annyit láttunk, hogy beértek a faluba, s én még arra is emlékszem, hogy a kerítésre ki volt írva Miliția vagy Poliția. Ennyire emlékszem, aztán tovább má nem is láttuk. Nem ismertük a falut se, hiába láttuk az utcát vagy a házakat, má mi nem ismertük. – Éhesen kellett nézni? – Igen, éhesen, nem vót szabad enni akko regge. Olyan szédültek voltunk, annyit imádkoztunk, annyit mondtuk a Miatyánkot, amég megjelent a kép. – Ki vezette le? – Úgy emlékszem, hogy egerbegyi asszony. Nem emlékszem rá. (DT, 35 éves nő, 1985)

(14) Hát, amikor nagyapádeknél elvittek minden ruhát. Meglátták a cseberbe, hogy Örke felé vitték. Mentünk mi aztán, elmentünk a két lóval. Elmentünk A., J. és én. Má ők a cseberbe megnézték, hogy Örke felé vitték, s milyen formájú kertre vótak kiterítve R.-nek a ruhái. S mentünk biza, s mentünk, nézelődni, de nem tudtunk felismerni semmit. – S mit vittek el? – A ruhákat. Apádnok a nagykabátját, A. bátyádnak a szövetruháját, kivágták a párnákat, kiöntették a tollat, s belerakták R.-nek a ruháit. Vótak a magyar ruhái. Teljesen mindent, egy éccaka mindent felpakoltak az első házba. – S ki nézte meg a cseberbe? – A Fundeturából van egy vénasszony. S aztán vótak a léánkák, akik nézték. Aztán mi ementünk, me a léánkák megmagyarázták, hogy így és úgy. Végigmentünk a falun, s ott néztük. De, há ott annyi napraforgókert vót, azt mondták a léánkák, de nem tudtuk felismerni. Aztán bémentünk, ott vót egy gyümölcsös, ott az emberek ittak, nekifogtunk sörözni. Etelik a nap, este lett. Ecce lássuk, összeültek ezek az öregek, elkezdtek sírni. Úgy sírtak. Azt mondták, ittunk egész nap, de hónap kollektívbe leszünk. Akkor alakult meg a kollektív. S akko ébredtek meg az öregek szegények. (DT, 60 éves férfi, 1985)

(15) – Most miko meggyutatták a kóróját izének. N. L.-nek. – S akkor néztek a cseberbe? – Igen. S meglátták, hogy K. [é]s Z. Oda kell egy asszony, aki érti magát. – S ke bötöljenek. Az asszony csak kérdi töllek, hogy mit láttok. – Ő ke hogy imádkozzék. – Detréró vót egy asszony. – S a vízbe kell tenni egy tojást. – Belé kell tenni egy aranygyűrűt. – Igen, má ötven évve ezelőtt vót aranygyűrű. – Én nem tudam, de N. L.-né nem látszódtatt semmi. S akko azt mondta a vénasszony, hogy: – Van aranygyűrűjük? – Van. Azt mondja: – Na, adja ide az aranygyűrűt. Betette a hordóba, s akko megjelent a kertbe a világ, s mindent láttok benne. (DT, 53 éves férfi, 30 éves férfi, 24 éves nő)

(16) Magyarázta V. bácsi, hogy az a B., éppen ő, ennek a V.-né apjával elloptak egy hordót, 2-3 vedres hordó pálinkát. Elvitték azt mondja, a nem tudam, mennyit mondatt, ötödik, hatodik, tizedik házhöz. Fetették a szalma tetejére. Azt mondták, ha leteszik a földre, a szalmába, az érzik. Ha feteszik, lefelé nem jön a szagja a pálinkának. S megkeresték a cseberbe. Látták, hogy ki vót. S kérdezték: – Te vótál B.? – Én

vótam, engemet kaptak el. Látták, hogy éccaka hogy vitték a hordót, s hogy mit csináltak. Mindent láttok. De vagy ötven éve vót, azt hiszem. Mondták, hogy valóságro nem is tagadta, nem is csodálkozott, hogy mé mondják, hogy ő lopta e. Azt mondja V. bácsi, ez nem tisztátolan. Ez tiszta dolag. (FD, 21 éves nő, 1982)

(17) – Mostanában még nézettek cseberbe? – Igen, igen. A., az U.-néké. Elopták a tehenyeket. – S lát-ták? – Látták, igen, magyarázta, nem tudam, ki magyarázta nekem, hogy azt mondja, hogy U. bé vót rúg-va, S. [É]s későre ment haza. S azt mondják, hogy a tehény kinn vót az udvaran, nyár vót, és éccaka csak hallják, az asszony és a gyermekek benn aludtak a házbo, hogy szól a lánc. És a gyermek kinézett, milyen a fiatal, visszament, s lefeküdt. Gondolta, hogy kinn van az apja. Aztán mondták a léánkák a szomszédba, akik látták, hogy jött egy ember, a fejére rá vót húzva egy harisnya. Bémentek az udvarra, megfogták a bornyúnak a láncát, hogy vitték. Miko hazaértek, S. I.-hez, má azt mondják, ő lopta el, odaértek, bevitték a pajtábo. S az asszony, J.-kának [ti. S. I.-nek] az anyja, s az embernek a felesége, nyitatták a kaput, s vitték bé a pajtábo. – De az arcukat nem ismerték fel. – De tudták, hogy hová vitték. S azt hiszem, hogy Detrén vót keresve. Igen, A.-nak az anyja. (FD, 21 éves nő, 1982)

(18) S. A. mondta egysze, hogy mind tűnnek e a rucái. Vótak kicsirucái. S mind mondta, hogy valaki lop-ja e, lopja e. Állj meg, keresse meg a cseberbe. Azt mondja. Összegyűjtett gyermekeket, há, azt mondja, drágo, mind kiátották a gyermekek: – Ni scroafa, cum duce rațele, ni scroafa cum duce rațele.¹⁶¹ Hogy a koca fogta meg a rucákat, s ette meg. Megmutatta a cseber, hogy mi ette meg az ő rucáit. (FD, 21 éves nő, 1982)

(19) A lovat, Detrén, ellopták. Látták a cseberbe, hogy ellopták a lovat, s mentek az utcán. S bémentek az udvarra. S az asszony megesókolta az urát örömbbe, hogy elvitték a lovat. Nem tudam, hová vitték e a lovat, me sötét vót, nem látták. – Ez most történt? – Ez most, egy hete vót csak. S keresték a cseberrel a lo-vat, ezelőtt vagy két-három nappal. (FD, 21 éves nő, 1982)

(20) Miko S. P.-nek ellopták a pénzt. B.-t gyanították. Látták, hogy B.-ék. Nem tudam, a tengeren, hol vótak S. P.-ék, s etűnt valami pénzek. Aztán megnézték a cseberbe. Aznap nem vót szabad ígyék, ká-romkodjanak. S akko azt mondták, hogy nem vót jó, me Sz. P. káromkadatt akko regge. (DT, 30 éves fér-fi, 1985)

(21) – Régebben volt-e olyan szokás, hogy amikor valamit elloptak, cseberben nézték meg? – Igen. Most is van. – Igen? – Most is. A pap maga, a román pap maga csinálta meg. Nála loptak, s nem kapta a tolvajt. S ő is megkapta. Csakhogy a milícia tiltsa, azt mondják, hogy ez babona. – Hogy csinálják, tessék elmonda-ni. – Vesznek egy új csebert. – Igen, kell vásárolni új csebert erre az alkalomra? – Me nem szabad egy régi-be tegyék. Melyikbe nem vót még víz. S aztán abba beléteszik a vizet, s ke kilenc gyermeket híjjanak össze a szomszédbo. – Fiút vagy leányt? – Mindegy. S azokat körbetérgepelletik a cseber mellé, s letakarják egy pokróccal. S aztán azok mondják, hogy ők mit látnok. S amit láttak, az mind beigazolódott. – A gyerme-kek hány évesek kell hogy legyenek? – Tíz körül. Lehet kisebb is, de nagyobb nem. – Imádkoznak közben? – Közben nem, előtt. Mielőtt letérgepeljenek, akkor imádkoznak. – Egy asszony jár körbe? – Nem, nem. így állnak, s nézik, s hallgassák, hogy mit mondanak a gyermekek. Kérdezik, még mit láttak? Mondják, hogy: – Mi láttuk, hogy ember jött a kerítés mellett. Ki vót terítve a ruha. Most veszi le a ruhát, amit el-lopni akart. Vagy a másik, aki búzát vitt: – Né, most viszi a hátán a zsákot... Mindent megmondtak. Min-dent, ami történt a háznál tíz év óta erre. – Ezt vasárnap délelőtt a mise idején kell csinálni? – Nem fontos. Nem fontos. – Hétköznap kellett csinálni? – Pénteken vagy kedden. – A böjtös napokon? – Igen, mert a ro-mánoknál ezek... – Aznap böjtölni kellett a háziaknak? – Igazán nem tudom, mert én nem próbáltam még soha. – Mit mondanak, bevált, amit mutatott a cseber? – Be, igen, igen. Hát ismerősök vótak a gyermekek onnat az utcából. És letakarták őket, s megkérdezték: – Na, most mit láttok, mi vót... megmondták, hogy melyik éjjel. Aztán akkor elkezdték a gyermekek: – Né, itt mennek végig, ott jönnek vissza, most mászik ide fel, vagy most veszi a zsákot, most húzza le a ruhát, mindent megmondtak. – A vizet honnan kellett hozni? – Nem vót szabály, csak víz legyen. – Tenni mit kellett a cseberbe? – Semmit, csak az izének a gyűrűjét, a papnak a gyűrűjét, azt az aranygyűrűt, a román papnak. Nem a magyarnak. – S a faluban akinek néznek valamit, a gyűrűt a papról mindig el kellett kérni? – A pap kellett tudjon rólla. Ő imádkozott otthon. – A pap? – Há persze. Azé mondták a milicisták, hogy ez tilos. De ő nem bánta, me nem kapták rajta semmin. Na. Egy fiatal román pap van itt most. (NS, 83 éves férfi, 1994)

(22) – Aztat műk is megcsináltuk. Loptak tőlünk gabonát s műk is megcsináltuk. – Kijött. – Aki látta, annak kijött, meglátto. – Kilenc leánnyo, nyócévesek, kilencévesek. A románokná van az a gyöngy, az a

¹⁶¹ Né a koca, hogy viszi a rucákat, né a koca, hogy viszi a rucákat.

kereszt. – Mikor kellett csinálni? Nappal, este? – Este. – Hány lány kellett? – Kilencen vótunk. És le vótunk takarva. – Vótak még a milicián is. Bémutatódatt, s elvittek. Aztán azt mondja a pázo:¹⁶² – Hagyjan békít nekem. Nem is csinált semmit. – Én is láttam, megvilágosadatt a telek. Este csak halványon mutatkozott. S akko aztán félbehattuk, s akko éfélko megint nekifogtunk. Tizenkét órako. – Ilyenkor böjtölni kellett? – Nem, semmit, nem kellett böjtölni. – Egy tükör vót bétéve. S az a kereszt a közepin a tükernek. S a tüker úgy vót... víz vót egy arasz? – S a tükörrel felfelé? – Igen. S gyertya a kezibe mindegyiknek. Égett. Így tartattuk né a gyertyát a kezünkbe a cseberben. – S kellett a katalikus Hiszekegyet mondani. S a Miatyánkot. Kilencszer a Miatyánkot. – Kórusban? – Igen. S akko aztán a tizedik vót a Hiszekegy. S a tizenegyedik a katolikus ima, hogy... Szentséges Szűzmária, magasztald a... Nem tam, hogy hogy van. Ez vót a tizenegyedik. És háromszó ismételtük e, s miko harmadszor ismételtük, akko megvilágosadatt. A tükerben az egész telek... – S fel lehetett ismerni? – Igen. – Egyszerre látták? – Nem. Ha réagondol egy fiúra, többet eltűnik, nem is lát semmit. Nem szabad rá gondolni a fiúkra. Amelyik rá gondolt... Én arra gondoltam réjok, azonnal, na ez S. Ahogy ezt kigondoltam, kész is vót. Többet eltűnt, s nem láthattam. – De a többiek igen. – Csak vagy kilencen látták, a többiek nem látták. A kilenc közül. – Ide kellett még egy asszony, aki levezette. – Léány vót. Az a léány, me az anyja értette, s ő már tudta. – Ehhez valamilyen tudomány kellett? – Annak a férje fogságba maradt. Oroszországbo. Nem evve a háborúva, hanem a másikka. És megcsinálto, hogy láto, hogy él a férje. Szóva nem is, me az apja vót. – Az ő urát mind várto, hogy jöjjen haza a háborúbó, s nem jött haza. Eztet megcsinálták, és látták, hogy van két gyermeke. – Ez aki csinálto, még az is megtörtént, hogy hátul vótunk ott né, az ajtóná. A cseberre. S azt mondta, hogy né, nem jó, me mondtuk, hogy nem jön, meg van állvo az ajtóba. – Na – azt mondja –, gyertek fere az ajtóból. S akkor evettük a csebert, s előre hoztuk a ház közepibe. Ha mü ott vótunk, nem engedték, hogy... [bejőjön]. S akko aztán mi ejöttünk a ház közepibe, s akko ő bejött a pitarba s fement a híjüba. S akko a szomszéd léány mondta, hogy mászott a lajtorján. (SzO, 53 éves nő, 63 éves nő, 1994)

(23) – Lopás után cseberben szoktak nézni? – Igen. – Décsében mondták, hogy nem hallották. Magyar asszony végezte? – Igen. Ehhez is kell legyen hit. Akkor bötöl. Akkor megcsinálja, egy vasárnap csinálja. Az istentiszteletkor. A cseberben volt tiszta víz. – Milyen víz, honnan? – A kútból, a házi kútból. – Mikor kellett meríteni? – Akkor. Akkor bérakták a vizet, bétöltették, tíz gyermekek kerekentérdelek. A háziasszony imádkozott. A [többiek] a templomban voltak, imádkoztak. Vagy két helyt sikerült meglátni. A gyermekek látták meg. – Le voltak takarva? – Le voltak takarva. A fehér abrosszal, s akkor rá vót téve zód ágoeska. Hogy árnyékosabb legyen, hogy jobban látszódjék a cseberben. – A cseberbe mit kellett még tenni? – Csak a víz. – Nem volt szabad enni? – Nem, bötelték, s a háziak is. S térdepeltek, s nézték, mondták a Miatyánkot. Abba az időbe megjelent. Az az asszony má meg van halva s az ura is, de élnek a gyermekek. Bétörték egyiknek az ablakját, akinek megcsinálto B. E. néni a vizet. Hites asszony volt, megint a mamukája is, s az ura. Megcsinálto és meglátták, hogy ki volt. Megijedtek, hogy mér törték be kövekkel az ablakot. Hogy ne-hogy valaki haragossa legyen, s valamit csináljon. Akarta tudni, hogy ki törte be az ablakát. S meglátták. S aztán ennyi maradt. Mert a sógora volt. – S a másik? – Az román volt. Ott is meglátták. – Lopás volt? – Ellopták a dióját az asszonymnak. A fáról lerázták, és ellopták. Nem olyan öreg... há öregasszony volt. Ellopták. Aztán, szegény asszony, ő is megcsinálto, úgy gyűtett oda gyermekeket. És meglátták, és megismerték a gyermekek. – S aztán beismerte? – Be, be, hogy elvitte a dióját. Még azt is látták, hogy a zsákot hogy tette a hátáro. – Az asszony járt körbe? – Ezt ők vezették, a háziak. – Itt a háziak? – Ez a háziasszony, ez hitt abban. Nem járt körbe, hanem imádkoztak a bibliából. S böjtöltek, azan nap nem ettek semmit, se a gyermekek. Semmit a világban, s nem ittak vizet... Amilyen napan történt, azt megbötölték háromszor. Három héten keresztül. Imádkoztak, és nem dógoztak. – Kölcsön adni? – Semmit ki a házból. Semmit nem adtak ki, se nem vettek e semmit. Ha vitt valaki valamit, azt se fogadták el. Se nem adtak, se nem vettek. Aztán tudja az áldás, hogy ez létezik. (AM, 60 éves nő, 1994)

(24) – Lopás után a cseberbe keresik a tolvajt? RP – Az itt is volt. Nekünk az unoka... a nénémnek... miko A.-nak elopták... akko néztek a cseberbe. – Mit loptak el? RI – A ruháját. – Ez mikor történt? – Olyan negyven... negyvennyolcba, olyanko. S aztán na, mind az öregasszonyak, hogy... ha valaki a faluból van, akkor felismerik. Kellott menjen a gyermek. – Léányok? – Csak fiúk. És itt fiúk vótak. Aztán valamelyik megmozdult. Má kezdtek őt látni valamit a gyertya alatt, le vótak takarva. S kellett imádkozzanak. Akkor már nem láttak semmit se. S akko azt mondta egy bácsi: – Na, láttad, P., a cseberbe? Aztán nem sikerült.

¹⁶² Őr.

De itt is néztek. – Azóta aztán nem volt ilyen? – Nem. Nem néztek többet. – Ezt valaki levezette? – Hogyne. A nagynéném, ő szervezte, ő csinálta eztet. – Vasárnap kellett? – Vasárnap délelőtt. (BE, 64 éves férfi, 59 éves nő)

(25) – [Nevet.] *Tanárr úr, én is így vótam... Egy embernek elloptak egy bárányt. Persze, az asszonyakba felmerült az a... de mind a rományoktól bújt ki... és ott kilenc gyerek nézte a vízbe, hogy ki vitte el, vagy hol a bárány. Tett egy cseberbe vizet... – Honnan kellett hozni? – Kútból. Az a gazda vagy asszan kellett hívjan kilenc gyermeket. De a gyerekek hétéven... Fialtal gyerekek. – Fiúk vagy leányok? – Fiúk. De leányok is vótak. Fialtalak lehettek. Olyan nyóc-kilenc évesek. Az asszony, a háziasszony: – Na, nézzetek a cseberbe. Odanézzetek, ne nézzetek sehova, semmit ne beszéljétek. Lássuk, mit láttok, mondjátok. – Né, a bárány, hogy fut. Né, hogy fut utána az ember. Én szintén néztem, de én őszintén mondam, én nem láttam semmit. De a kilenc gyerek közül vót, aki látto. – Felismerték azt, aki elvitte a bárányt? – Fel, fel, fel. És a kilenc gyerek kereken a csebernél nehezen tértünk. Én meg aztán úgy bészorultam én is a fejemmel, lehet, hogy azért nem láttam tisztán. És az én szüleim ilyesmitől tiltattak... Így hogy aztán csak látták. Elhurcolta ott a hunya alatt azt a bárányt, s elment. Aztán elenyésződött a hír, csak megtudódott, de egyéb felé nem nagyon jártak. – Ezt csak régebben csinálták, vagy még az elmúlt években is? – Ezt régebben, nem most. Most ilyesmiket nem csinálnok. (CT, 74 éves férfi, 1994)*

(26) *Vót most. Nem tudom, hogyha hallották, hogy azokat az asszonyokat, amelyikeket mind ölték. – Igen, hallottam. – Most megkapták aztat, amelyiket utoljára... egy kútba volt bedobva. Igen. Nálunk is a halastót elengedték, azt mondták, hogy lehet, hogy oda. A gyermekek, akik benéztek a cseberbe, a vízbe, azok azt mondták, hogy láttak két embert, és betették az asszonyokat megölve a zsákba, és fetették a szekérbe, evitték egy tóház, és oda bedobták. És ott a tó mellett van egy szép ház. S akko azt hitték, hogy itt nálunk, me itt van egy szép ház a tó mellett. És elmentek, és eleresztették a tót, és megkeresték, de nem vót ott. És akkor a kútba kapták meg. És így vót, hogy hét gyermeket... bütel, én nem tudam, hét asszony, öregasszony. És letakarták, és benéztek, és ott látták. A gyermekek azt mondták, hogy tóba dobták. De közbe nem, me kútba. – A böjt mit jelentett? Egy napot? – Én nem tudam. – A hét öregasszony a rokonságból vót? – Nem rokonság. Mikor lejárt a büt, akkor odatették a gyermekeket. (MB, 64 éves nő, 1994)*

(27) *Miko... 42-be vagy 43-ba valaki lepiszkolta a lobogót. Itt a nagy iskolának a... szóval leventeiskola vót. Reggere valaki lepiszkolta a lobogót. Fel vót húzva a lobogó hosszú-hosszú rúdra. S megkapták egy regge bepiszkolva. Aztán akko úgy elverték, szembe, túl a templomon, unokatestvérem vót. P. M., s aztán úgy elverték a csendőrek, hogy eljött egy vasárnapon regge, bejött a templomba, mind eldagaadtak a lábai, mindene. S akko aztán még a csendőrek is nézték a cseberbe. Nézték a cseberbe és látták, hogy azok. – Itt hogy szoktak a cseberbe nézni? – Talán tettek belé vizet. S aztán én nem tudam, még mit csináltak. (SzM, 69 éves nő, 1994)*

(28) *Ecce elloptak két dísznyótt ott I.-jékon fennébb. Ott, ahol tér bé az ösvény, hogy menyünk I.-jék felé. Ott hátra vótak az ólak. Kivették, s kihajtották ott hátrafelé, a bői leelőre. Ott várta a remorka¹⁶³, s evitték. Bánkodatt szegény ember, még vót egy hét karácsonyig, hát mit vágjan. És akko magyarázták neki, I.-ke magyarázto éppen, hogy nekifogtak, és cseberbe keresték meg. És így mutatkozott meg. Kilenc leánka... – Hét és kilenc. – Ezek keresték ki. Összegyűtötték, és cseberbe néztek. Mit imádkoztak, és mit mondtak, én nem tudom, de ezek kikutatták és megismerték, hogy ki eresztette el a disznókat, és ki hajtatta el. De avval maradtak. (AT, 65 éves férfi, 74 éves nő, 1985)*

(29) *A leánkának elvesztődött az órájo, az asztalró. Nem vótak idegenyek, rokonak vótak nálunk akko. Pontosán hét órákko megnézte az órát, fél hét vagy hét óra vót. S mire ementek, az óra nem vót meg. Azé bánom, hogy nem néztük meg. Az asszony akarta keresni a cseberbe. Mondam: – Te, állj meg, megkeresi, megmondja, haza menyen a másik, s akko baj lesz köztünk. Hadd a fenébe az órádot. Azért bánom, ha megnézem a cseberbe, te, biztos lettem vóna akko hirtelen. Én kéntelen vagyok másro gondolni. Én rég gondaltam erre. De megcsiálam a dógat. Azé bánom, hogy nem engedtem. Most biztos vónék. – De ezt mennyi ideig lehet csinálni? A lopás után mennyi ideig? – Há akkámiko. Lehet, lehet. (FD, 42 éves férfi, 1982)*

¹⁶³ utánfutó

A tudakozódási rítus releváns elemei

Résztvevők. A tudakozódási rítusban a károsult család tagjai passzív résztvevőként, jelenlévőként vesznek részt. Az aktív szereplők a kislányok és a szertartást vezető idős asszony. A szomszédoknak, az idegeneknek a rítus idején nem szabad megközelíteniük a házat, mert ezzel veszélyeztetik a szertartás eredményes kimenetelét, valamint a tolvajlás gyanújába eshetnek.

Tisztaság, rituális tisztaság. A tudakozódás sikerének alapvető feltétele a rítusban részt vevők tisztasága. A biológiai tisztaság a specialistára és a kislányokra érvényes. A szertartásban csupán menstruáció előtti korban lévő kislányok vehetnek részt. A 20. század elején tisztaságukat fehér ruha és fehér szalag viselésével és jelezték, illetve megerősítették. Ugyanilyen feltétel az, hogy a lányok még ne barátkozzanak fiúkkal. Ha a szertartás idején valamelyik lány fiúra gondol, a víz tükrén látható látomás szertefoszlik. A biológiai érés alacsonyabb életkorra való áttevődése miatt a 20. század során a szertartásban részt vevő lányok életkora 12-14 évről 6-7 évre csökkent. A szertartást vezető specialistának öregnek, menopauzában lévőnek kell lennie. A román szóhasználat szerint az ilyen asszony *feloldott, megszabadult*.¹⁶⁴ Esetleg szent életű asszony akkor is eredményesen vezetheti a szertartást, ha már több szülésen túl van, megállapodott családi életet él.

A rituális tisztaság feltételei az ételtől és az italtól való aznapi önmegtartóztatás, valamint a minimális vallásos gesztusok elvégzése. A böjtökre és az imádkozásra vonatkozó előírás, valamint a káromkodásra vonatkozó tilalom egyaránt érvényes a családtagokra és a szertartás aktív résztvevőire.

A körben állás. A szertartásra a tér közepén kerül sor. Magyarorszáton a csebet az udvar közepén helyezték el, a legtöbb gyűjtőponton azonban a lakás egyik helyiségének (konyha) közepébe tették, s a kislányok ezt térdepelték körül.

Az idő. A tudakozódást általában a lopást követő hathetes intervallumban kell sorra keríteni. A szertartáshoz szükséges vizet ajánlatos böjtös napokon (kedden, pénteken), éjszaka (különösen szombaton), napkelte előtt (vasárnap), mise idején (vasárnap) beszerezni. A szertartás számára ajánlatos időpont a reggel, délelőtt, különösen a vasárnap délelőtti istentisztelet, mise ideje.

Az ima, a mise. A szertartásban elhangzó szövegek kizárólagosan a vallásos kommunikáció szövegkorpuszába tartoznak. A károsult család tagjai már szombaton este, vasárnap reggel imádkoznak az igazság fényre kerüléséért. A vasárnap délelőtti misén az ortodox pap a templomban imádkozik a szertartás kimeneteléért. A szertartás idején a kislányok és a specialista mindaddig folyamatosan imádkoznak, amíg a látomás beindul a víz színén.

Kellékek. A vizet a háziasszony kilenc különböző kútból meríti. A víznek némának kell lennie, azaz begyűjtése idején senkihez nem szabad szólania, valamint megkezdetlennek kell lennie, azaz, más célra nem használhatnak belőle, begyűjtés idején nem szabad kiloccsannia. A vízbe az egyik családtag karikagyűrűjét helyezik, valamint egy tojást. A vízbe kerül a templomból beszerezett tömjén és ortodox kereszt. A csebet kerülő asszony égő gyertyát tart a kezében.

¹⁶⁴ A román szó: *iertată*.

A rítus szemantikai modellje

4. táblázat. A hiedelemkör ágrajza

cseberbenézés	résztevők	asszony	– román	– körbejár	
			– ténykedése	– imádkozik	
		– kellékei	– nincs	– kezében	
			– gyertya		
		– számuk	– 6		
			– 9		
			– 12		
		– koruk	– 7–8		
			– 10	– menstruálás előtt	
			– 12		
		– 14			
	– helyük	– a cseber körül	– térdelve		
			– állva		
	– öltözetük	– előírás nélkül	– fehér ruha		
		– előírás	– szalag		
	– ténykedésük	– imádkoznak			
	kellékek	háziak	– szerepük passzív		
			– előírás	– tisztaság	– böjt
				– józanság	
				– büntetlenség	
cseber			– víz	– érintetlen	
		– ellátottság		– beszerzés	– idő
				– szombat	– napnyugta
				– vasárnap	– napkelte
			– tojás	– egészben	– hely
			– aranygyűrű	– beletörve	– kút
gyertya	– meggyújtva				
	– asszony kezében				
körülmények	idő	– délelőtt	– bármelyik nap	– mise idején	
		– hat hétben	– vasárnap		
	hely	– lakásban			
		– udvaron			
	résztevők		– lányok	– letakarva	
		– imádkoznak			
		– asszony	– körbejár		
			– kezében gyertya	– ég	

A lokális rítusmodellek közötti eltérések

A cseberbenezésnek a kutatás során megfigyelt formája krisztianizálódott rítus, divinációs szertartás. Szerkezete településenként apró eltéréseket mutat.

Cegőtelkén és Almásmálomban nincs szükség specialistára, minden asszony alkalmas a levezetésére. Nagysármáson és Cegőtelként kisfiúk is nézhetnek cseberbe. Magyarberétén a cseberbenezésre kizárólagosan kisfiúk alkalmasak.

Nagysármáson és Cegőtelkén a kötelező kellékek között nem szerepel a tojás. Egy közlés szerint Detrehemtelepen a tojást beletörlik a vízbe. Nagysármáson a cseberbe tett gyűrű a pap gyűrűje. Ugyanitt csupán új cseberrel végezhető el a szertartás. Almásmálomban a letakart gyermekeket zöld ágakkal is beborítják. Nagysármáson a gyerekek is gyertyát tartanak a kezükben.

A szertartás elvégzésére ajánlott időszak a délelőtt, különösen a vasárnapi istentisztelet ideje. Cegőtelként este, Magyarorszáton éjszaka, különösen éjfél idején ajánlatos sort keríteni rá. Cegőtelkén a böjtös napokat, a keddet és a pénteket ajánlják erre a célra. Magyarborzáson a szertartást megelőzően hét asszony böjtöl a cseberbenezés eredményességéért. Magyarorszáton a vizet kedden és pénteken merítik, Cegőtelkén a mise idején.

Analóg tudakozódási szertartások

1. Magyarorszáton újév napján, Nagysármáson szilveszter éjszaka, éjfélkor a lány a kútba néz, hogy jövődöbelijét meglássa.

2. Magyarorszáton a megrontott személynek egy veder vízbe kellet néznie, hogy megismerje a rontás okozóját.

3. Magyarborzáson, Felsődetrehemben, Tordán, Köbölkúton a lány aranygyűrűt tett egy pohárba, vizet töltött rá, s a víz színén megláthatta jövődö férjét. Magyarborzáson tükör segítségével néztek a vízbe. Felsődetrehemben és Tordán szilveszter éjszakájának éjfele volt alkalmas a nézésre. Mezőköbölkúton a kút fölé tartott, friss vízzel töltött pohárba kellett nézni.

Magyarborzáson, Gernyeszegen, Magyarorszáton ezzel a módszerrel a távol lévő családtag sorsáról lehetett érdeklődni. Nagysármáson tányérra hamut szitáltak. Ide állították a vízzel töltött poharat, aranygyűrűt tettek bele, s ebben nézték meg a távollévő hozzátartozó állapotát.

A rítus szociálantropológiai és etnopszichiátriai értelmezése

A tolvajlás cseberben való látása, nézése sajátos fizikai és intellektuális teljesítményt feltételez.

A szertartást levezető specialistának keresztényi kvalitásokkal kell rendelkeznie. Kapcsolatban áll a lelkésszel, rendszeres templomlátogató, kialakult imarepertoárja van.

Érzelmi vonzalomtól mentesnek kell lennie, azaz, idősnek, menopauzában lévőnek. Specialistaként tanácsot ad a rítus előkészítéséről, magabiztosan levezeti a szertartást. A szertatás napján böjtöt tart. Elhelyezi a kellékeket, útbaigazítja a lányokat. A térdeplő lányok mögött körbejárja a csebet, kezében égő gyertyával. Minden lány mögött megáll, a gyertyát a lány feje fölé tartja, amíg az ima egyik sorát elmormolja. Miután a látomás elkezdődik, figyel a leányok izgatott beszédét, kérdéseivel irányítja a figyelmüket.

A látók valójában a lányok. A szakirodalom az ő teljesítményüket magyarázza a megváltozott tudatállapottal (E. Bourguignon 2004; R. Lewis-Fernández 1992; Grynaeus T. 1998). Zsenge életkorúak, a menstruáció és fiúkkal való barátkozás előtt. Imát kell tudniuk, amit a szertartás kezdetén folyamatosan mondanak. Terepismerettel kell rendelkezniük, hogy azonosíthassák a látomás szereplőit és helyszíneit. A látomás beindulása után feszülten és izgatottan, felhevülten követik az eseményeket, közben figyelik társaik megjegyzéseit. A szertartás végén részt vesznek a lopás eseményének rekonstruálásban. És végül, minden lánynak szerepe van a tolvajlás történetének terjesztésében.

A lánykor cseberbenezésre alkalmas időszaka 2-3 évet foghat át. Egy lány több alkalommal nézhet cseberbe. Feltételezhetően látó képessége a tapasztalatoknak tulajdoníthatóan performálódik. A közösség számon tartja látó képességét, habár ez a képessége nem marad emlékezetes a közösségben. A cseberbenezésre való alkalmassága miatt a közösségben értelmesnek és komolynak tartják.

A cseberbenezés mint beszédesemény

A tolvajlás megtörténte után a közösség újrászerveződik. Az eseményben való részvétel során több személy olyan szerepet ölt magára, amelyet a szertartás lezárultáig képvisel; napokon keresztül a szerep szabályai szerint viselkedik.¹⁶⁵ A cseberbenezés különböző beszédeseményekből épül fel. Közöttük van rituális, szertartásos szövegmondás, amely a szakrális kommunikáció része (a megrendelt, fizetett templomi mise, a családtagok imája és fohásza, a specialista és a lányok imamondása). A családtagok napokon keresztül készítenek elő az eseményt. Az ekkor alkalmazott stratégiák a következők: a falu közvéleményének befolyásolása, az ismeretlen tolvaj zsarolása, a rítus forгатókönyvének összeállítása, a szertartás aktív résztvevőinek (pap, specialista, kislányok) felkérése. Az előkészítő szakaszban a hangulat fokozódik. A közösség felháborodottan veszi tudomásul a tolvajlást, idézi fel a korábbi lopáseseményeket, találgatja a tolvaj kilétét. A kárt elszenvedett család vállalkozása közüggé minősül át. A szertartás legfőbb szövege a látomástörténet. A látomás idején a lányok a vizuális élményt kulcsszavakban verbalizálják. A látomás lezárulta után a történetet a gyerekek és a felnőttek közös erőfeszítéssel végső formába ön-

¹⁶⁵ A kontextualizált egyén: R. Boudon 1979/1990; az én felöltött szerepekben való megnyilatkozása: E. Goffman 1956/1999. A beszélés etnográfiaja beszélői szerepeket különböztet meg: D. Hymes 1974/1997.

tik és a falu felé forgalmazták. A látomás forgalomba került narratív formája az igazságszolgáltatás szerepét tölti be, minthogy bűnözőt leplez le és bélyegez meg.¹⁶⁶

Az alábbiakban a narratív reprezentáció készítésének egy sajátos technikáját, valamint egy tematikus történetcsoport használati módját és értékét kívánjuk bemutatni. A kérdésfelvetés a narratív pragmatika területén helyezkedik el. Olyan részkérdésekre keressük a választ, mint: milyen társadalmi szerepek, tapasztalatok és intézmények szavatolják a történetek hitelességét, milyen társadalmi kapcsolatrendszer forgalmazza a történeteket? Illetve, bizonyos helyzetekben a történetek hogyan képesek szabályozni az emberi viszonyokat és kapcsolatokat? E kérdéseket a beszélés mint viselkedésforma vizsgálatának irodalmából szigeteltük el. Általuk lehetségesnek tartjuk a beszédműveknek a tartalom, a műfajiság, a forma mellett egy funkció szerinti átcsoportosítását. A népi kultúra szövegtípusainak pragmatikai szempontú megközelítése tulajdonképpen néhány éve elkezdődött. A szemlélet egyik kezdeményezőjeként említhető Erdélyi Zsuzsanna, aki az archaikus imák leírásában fontosnak tartotta a szövegmondás körülményeinek, funkcióinak értelmezését (Erdélyi Zs. 1976).

Ez a kísérlet azon előzmények sorába illeszkedik, amelyek az irracionális viselkedés kognitív, a társadalmi viszonyokban, a rituális vagy mindennapi cselekvésekben építkező, s ezáltal megtapasztalható, működő valóságát elemzik. Korábbi hipotézisünk az volt, hogy a racionalitáson túli világ szövegvalóság. Azáltal létezik, hogy szövegek szólnak róla. A hiedelem textusban való reprezentálása nagymértékben narratív sémák által történik. A korábbi hipotézishez azt tesszük hozzá: a szövegek nem csupán létezővé, felidézhetővé tesznek egy nehezen megtapasztalható világot, hanem újabb események szervezői, irányítói is. Relevanciájuk, legitimitásuk, hatalmuk van abban a társadalmi térben, amely fenn tartja őket. Ezúttal a bemutatásra kerülő eseménnyel azt kívánjuk bemutatni, hogyan szerzi meg egy család a jogot arra, hogy rituális módon előállítson egy történetet az őt ért károsodásról, s a történet forgalmazásával befolyásolja, szabályozza a közvéleményt.

Az előzmények

2000. március 22-ről 23-ra, szerdáról csütörtökre virradólag egy mezősegi faluban¹⁶⁷ egy udvarról eltűnt 3 nyúl. A tulajdonos egy 13 éves kislány volt, H. A gazdaságban két évvel korábban ő kezdeményezte a nyúlartatást. Az első példányokat zsebpénzből vásárolta. A faluban ő kereste meg a megfelelő apaállatokat, tartotta számon az anyaállatok vemhességét. A fölös állatokat ő értékesítette. Az állatok eltűnése tehát érzelmileg őt érintette legerősebben.

Minthogy egy 13 éves gyereknek a felnőttek világában nem lehetett esélye igazságot keresni, a „nyomozást” H. anyja, középkorú, 1961-ben született asszony irányította. Legelőször

¹⁶⁶ A folyamatot Dan Sperber a mentális reprezentáció nyilvános reprezentációjá, majd a nyilvános reprezentáció mentális reprezentációjá válásával magyarázza. D. Sperber 1996/2001: 42–44.

¹⁶⁷ Lakosságának 75%-a református vallású magyar, 25%-a pedig ortodox vallású román.

megtörtént az esemény hipotetikus rekonstrukciója. A családtagok számbavették, hogy ki, mikor, milyen munkálatokat végzett az állatok körül. Egyértelművé vált, hogy nem valamelyikük gondatlansága miatt tűntek el az állatok. Ilyen alapon a lopást éjjeli 11 és 3 közé lokalizálták. A nyomok számbavételével arra is fény derült, hogy a tettes a kert felől hatolt be a gazdaságba.

Ezután két napon keresztül folyt a tettes keresése.¹⁶⁸ „Megszólították” azokat a személyeket, akikre valami oknál fogva gyanú eshetett. Először a közeli ismerősök, szomszédok kerültek szóba, akik tréfából követhették volna el a lopást. Ezután azok a személyek, akikkel H. korábban „üzletet kötött”, állatot cserélt, akiktől állatot vásárolt, vagy akiknek nyulat adott el. Legerősebben egy olyan gyerekre esett a gyanú, aki egy kettejük közötti konfliktusban bosszút fogadott H. ellen. Egy másik kisfiú H.-tól már régen vásárolni szeretett volna nyulat, elegendő pénze azonban nem gyűlt össze. Az ellenőrzés rá is kiterjedt. A nyomok a kertek alatt egy, az utcában lakó alkoholista férfi gazdasága felé vezettek. A szomszédok segítségével könnyen ellenőrizni lehetett, hogy se élve, sem vágott állapotban nincsenek nála az állatok.

Ezzel egyidőben H. anyja összegyűjtötte a faluban a közelmúltban, néhány hónap leforgása alatt esett tolvajlások adatait. Így derült ki, hogy hasonló károsodás több családot is ért. Az egyik családtól 10, egy egyedül élő özvegyasszonytól 5 tyúk, egy másik özvegyasszonytól több réce tűnt el. Két udvarról pedig a kerítésépítéshez tartogatott betonoszlopok, egy, a falu szélén lakó idős házaspártól gázcsövek vesztődtek el. Az tehát nyilvánvalóvá vált, hogy a tettesek olyan személyek, akik jól ismerik a falu lakosságát, ismerik a gazdaságokat, a háztartásban élőket és azok életvitelét. A lopásokra általában a faluszéli gazdaságokban, valamint az idős, magányosan élő személyek gazdaságában került sor. A faluban él néhány olyan deviáns család, amely az évek során elrekesztette egy-egy szomszéd állatát, az udvaron hagyott szerszámokat lopott el. Bizonyíték nélkül azonban őket nem lehetett megvádolni. Szóba került még két, a faluban átmenetileg tartózkodó személy. Egy szomszéd falusi román gazda pálinkafőzdet állított fel a faluban. Hogy holt-szezonban a felszerelésnek baja ne essék, a gazda néhány állatát a pálinkafőzde mellé telepítette, őrzésükre, s egyúttal az üstök őrzésére két cigánylegényt fogadott fel, szintén valamelyik szomszéd faluból. A két legény sem saját gazdaságot, sem állandó háztartást nem vezetett. Olykor alkalmi munkát vállaltak melegeitel ellenében. Tolvajlásan többször is rajtakapták őket.

A tudakozódás során az asszonynak sikerült a közvéleményt felélesztenie, elérnie azt, hogy a gazdaságukat ért, egyébként jelentéktelen károsodást a falu saját ügyének fogadja el. A közelmúltban megesett hasonló tolvajlások felidéztetése eredményeképpen a H.-t ért kárban mindenki a falu erkölcsi rendje és a tulajdonra vonatkozó hallgatólagos elv megsértését látta. Ezért is már a nyomozás során sokan készségesen az asszony segítségére siettek. Segítettek beszerezni a szükséges információkat, gyanújukkal segítettek

¹⁶⁸ Hasonló helyzet hangulatos leírásával indítja Mikszáth Kálmán *A néhai bárány* című novelláját.

újabb és újabb személyekre irányítani a figyelmet. Támogatásukra az asszonynak a továbbiak során is szüksége volt.

Az anya a hasonló helyzetekben mások által is alkalmazott stratégiát, a megzsarolást is megpróbálta. A rendőrséghez fordulással, a román pap szolgálataival (kiátkozás, mise) és cseberbenézéssel fenyegetőzött. Viselkedésének kognitív kontextusát az, a mezősegi falvakban általánosan elterjedt meggyőződés képezte, hogy hasonló helyzetekben a misefizetés, a rábőjtölés, a cseberbenezés eredményesnek bizonyul a tolvaj kilétének megtudakolására, a kártérítésre való kényszerítésére, illetve egészségi állapota negatív irányba való befolyásolására. A faluban mindenik eljárás eredményességét korábbi esetek szavalták, az eljárás sokszor eredményesnek bizonyult. A károsultak szándékáról értesülve, a mise, a bőjt nyomán előálló betegségtől, esetleg haláltól, vagy a nyilvános megszégyenüléstől, a törvényes igazságszolgáltatástól tartva a tettes gyakran jelentkezik, megkérleli a megkárosított családot, kártérítést ajánl fel. Kiléte, tette ilyenkor nyilvánosságra kerül ugyan, azonban a tolvajlást nem követi sem törvényes eljárás, sem kollektív megbélyegzés. A kártérítésre való hajlandóságával békítő szándékát, az erkölcsi megítélés alóli feloldás igényét jelzi. A „kiegyenlített” lopás a későbbiekben nem hozható fel a személye elleni nyilvános vádaskodásban.

Azonban mikor a nyúllopás, valamint a faluban esett tolvajlások eseménytörténete összeállt, a tettes még mindig makacsul hallgatott.

H. édesanyja meg van győződve mind a pap általi kiátkozás, mind a rábőjtölés és a mise biztos hatásáról. A tettest azonban sem betegséggel, sem halállal nem akarta károsítani. Csupán kilétéről akart meggyőződni. Ekkor került sor a környéken emberemlékezet óta folytonosan és eredményesen használt tudakozódó eljárás forgatókönyvének összeállítására. Olyan személyeket keresett fel, akik a közelmúltban szintén nézettek cseberbe, vagy valamiért pontos értesüléseik voltak a rítus lezajlásáról. Mintegy 8-10 esetről készült élménybeszámoló meghallgatása után, pénteken felkereste a több falut kiszolgáló specialistát, a felsődetreheimi 70 esztendőes román (cigány) asszonyt, T. N.-t, akit legtöbbször ragadványnevéen (N. lui P.) ismerik. T. N. két gyermekének megszülése után kezdte ilyen irányú ténykedését. Az asszony elvállalta a cseberbenezés levezetését. H. édesanyját két további személyhez irányította el. Először a szintén felsődetreheimi ortodox pópához, hogy a vasárnap délelőtti misére imát rendeljen, hogy *adjan egy imát a templomba*. Ezért 20.000 lejt kellett fizetni.¹⁶⁹ Az ima rendelésénél leánykori nevét kellett bemondania, vasárnap a mise keretében ezen a néven említette fel a pápa. A paptól egyúttal el kellett kérni az ilyen esetekben használt szentelt (ortodox) keresztet, egy kis üveg szentelt vizet és tömjént. T. N. továbbá egy idős román asszonyhoz, L. V.-hez irányította. A falut ismeri, ő tudja megmondani, hogyan lehet/kell a szükséges vizet és a lányokat összegyűjteni.

H. édesanyja szombaton délelőtt összeválogatott 7 leányt. A legszigorúbb feltétel az, hogy *amelyiknek nincsen meg a menstruációjak*. A válogatásnak néhány további

¹⁶⁹ Ez pl. két kg cukor ára.

gyakorlati kritériuma is volt. A lányok között románoknak is lenniük kellett, hogy T. N.-nel értekezni tudjanak. Továbbá együtt az egész falu területét kellett lefedniük, hogy a látomásban megjelenő személyeket, helyszíneket legalább néhányan felismerjék. Olyan kislányra is szükség volt, aki a szomszéd román falut is ismeri, hogy az esetleges idegenből jött tolvajt felismerje. Értelmi képességeik, kommunikációs készségük és képességük szintén döntő érv volt a válogatásban. Sem a lányok, sem szüleik nem szegültek ellen H. édesanyja kérésének. A lányok tekintélyét emeli az, hogy ilyen helyzetben elsőnek pillantják meg a tolvajt, pontosan azonosítják be a személyeket és a helyszíneket. A szertartás lezárulta után ők azok, akik a faluban széthordják a hiteles értesüléseket. Az asszony a lányokkal megállapodott a vasárnapi esemény részletei felől. A lányoknak előírászerűen nem szabad semmilyen ételt fogyasztaniuk a cseberbenezés előtt.

Szombaton délután 3 órától H. édesanyja összegyűjtötte a vizet. Egy vederrel szótlanul ment az utcán. Ez az előírás is a víz tisztaságát, hatását garantálja. Hét kútból merített egy-egy vederrel. Hat közvetlen szomszédot választott. Bár ennek a víz alkalmassága szempontjából semmilyen jelentősége nincs, a hat család közül egyik román nemzetiségű volt, a hetedik pedig a maguké. Az utca végén lakó sógornője kútjából is merített. Ebből azonban útközben kiloccsant, ezért az egész vederrel előntötte.¹⁷⁰

A vizet egy kölcsönként, tisztára mosott cseberbe töltötte össze.¹⁷¹ Már délután bele-tette a keresztet, egy tojást, saját aranygyűrűjét, a szentelt vizet és a tömjént. A csebert az eresz alá állították, s egy pokróccal takarták le. Ettől kedve a házból és az udvarról semmit sem volt szabad kiadni, kivinni, sem kérésre, sem önként. A szomszédok tanácsára a ház-igazgató a saját kútjukat is letakarta. Szerintük a tettes bármit dobhat vagy önthet a kútba, s ennek következtében a tudakozódás eredménytelen lesz.

H. édesanyja szombaton este töltöttkáposztát rakott össze, kalácsot sütött, s több üveg üdítőt vásároltak. Az asszony és az udvaron élő anyósa esti imájukba foglalták a tudakozódás eredményes kimenetelét.

Vasárnap, március 26-án reggel napfelkelte előtt a csebert az eresz alól bevitték a konyhába. A helyiség közepén lévő asztalt eltávolították, hogy a cseber közepre kerülhes-sen. A háziasszony a cseber köré használt ruhákat terített, hogy a lányok arra térdepeljenek. A térnek a rítus számára történő átrendezése végett. Együtt és a helyükön voltak azok a kellékek, amelyek a szertartás tárgy és proxemikai világát képezték.

Az események linearitása önmagában nem alkalmas a helyzet leírására.

A csütörtök reggeltől folyó érdeklődés, nyomozás az egész falut bevonta az esemény-be.¹⁷² Erre az asszony a közösség informális kommunikációs csatornáit használta. A köz-elmúltban megesett tolvajlások felszínre kerülése, együttes emlegetése felháborította a falut. H. édesanyjának intézkedését sokan bátorították, s tanácsokkal látták el az asz-

¹⁷⁰ Az asszony nincs jó viszonyban sógornőjével. Elképzelhető, hogy udvariassági gesztusból merített kútjából. A tudakozódás eredményessége érdekében azonban nem akarta felhasználni a vizet.

¹⁷¹ A család nagyobbik gyermeke, a 17 éves lány idegenkedve fogadta a csebert. Attól félt, hogy halált hoz a házhoz.

¹⁷² A személyes bevonódás: C. Sherif – M. Sherif – R. Nebergall 1965, ismerteté E. Griffin 1991/2001: 187–189.

szonyt. Szombati szervezkedését az utcában mindenki izgatottan figyelte. A lányok és a cigányasszony vasárnap délelőtti gyülekezése tovább fokozta az izgalmakat. Ahogy egy szomszéd jellemezte a helyzetet: *zúgott a falu*.

A cseberbenézést megelőző események több szempontból is figyelmet érdemelnek. H. édesanyja napokon keresztül egyre intenzívebben sajátította ki és működtette a falu kommunikációs hálóját. Érdeklődésével, fenyegetőzésével, intézkedéseinek popularizálásával napokon keresztül dominálta a közvéleményt. Az idő előrehaladtával fokozatosan polarizálódott a közvélemény. Az emlékezetből felszínre kerültek a tolvajlással, majd a cseberbenézéssel, a román paphoz fordulással kapcsolatos történetek. Ezek képezték azt a narratív repertoárt, amely alapján a falu meghozza a maga döntését: helyesli vagy elítéli, jogosnak vagy túlzottnak, kivihetőnek vagy babonásnak, irracionálisnak vagy keresztényietlennek, ördöginek minősíti H. édesanyjának szándékát. Volt, aki ördögös mesterkedéssel vádolta. Egyesek a román papnál lefizetett imát kiátkozásnak minősítették. Elítélték, amiért betegséget, halált kért a tettesekre. Az asszony azonban csak az igazságot kívánta kideríteni.

Többen kételkedve néztek az események elébe. Az éppen soron lévő tudakozódás kimenetelétől tették függővé a bizalmuk megerősítését vagy megvonását. Az eljárást néhányan a fekete mágia, a démonológia körébe tartozónak vélték. Ezt a vélekedést maga a falu oltotta ki. Az egyik idős szomszédasszony ilyenképpen érvelt az eljárás keresztény volta mellett: *Isteni dolag. Még ez a F.-né azt mondja: – Nem valami ördögi? Mondam: – Nem, E.-ke, ez tiszta dolag, imádságga menyen*. Az eljárás vallásos jellegének elfogadtatásáért H. édesanyja is sokat tett. Transzparenssé tette a román papnál és a cigányasszonynál tett látogatását. Hangsúlyozta, hogy a templomban *imát fizetett*, a specialista rendszeres templomjáró, s a kislányoknak is az általuk ismert keresztény imákat kell imádkozniuk. A pappal való beszélgetéstől kezdve ő maga is sűrűn imádkozott a tudakozódás eredményességéért.

Ugyancsak szükséges volt annak a vélekedésnek a leépítése, amely szerint az eljárás babonás, alaptalan művelet. A hitetlenkedőket szintén a falu hallgattatta el. Megszólaltak azok az asszonyok, akik gyermekkorukban részt vettek a cseberbenézésen, valamint azok, akik az őket ért károsodás után szerveztek cseberbenézést. A hiteles beszámolók sokasága bizonyította az eljárás érvényességét. Az utóbbi 2-3 év leforgása alatt a faluban többször került sor cseberbenezésre. Az eredmény minden esetben igazolódott. Rövid időn belül, az események előrehaladtával, az egyre sűrűbbé váló diskurzussal párhuzamosan aktivizálódott a falu erkölcsi gyakorlata, az eljárást illető tudása, vélekedése.

Az asszony ösztönösen követte az alábbi stratégiát. A falu köztudatába bevitte a családját ért károsodást. Ennek megítélésére felidézette a faluban történt hasonló eseteket. Úgy érezte, a falu kimondatlanul is bátorítja a további lépésekre. Sérelmüket, károsodásukat a falu magáénak fogadta el, a közvélemény jogosultnak minősítette a szertartást. Érezte, ha segítségre nem is, a falu jóváhagyására, figyelmére számíthat a továbbiak során.

Problémásabbnak az igazságkeresés módozatának megértése és elfogadtatása bizonyult. Hasonló helyzetbe maga semmilyen formában nem került. Sem kislányként, sem kezdeményezőként nem vett részt cseberbenezésen. Az eljárásról hallott verbalizációk

alapján az eljárást nem érezte református vallása szellemével ütközőnek. Erről csütörtöktől szombatig maga is rákényszerült intenzíven vitázni. Meggyőződhetett arról, hogy a zömében református falu szemében az ortodox paphoz és specialistához fordulás nem minősül felekezeti hűtlenségnek. A falu még a nagy károsodások esetében eszközölt templomi, halálos kimenetelű kiátkozást is megengedettnek tartja. Ettől azonban maga is visszaborzadt. A károsodás mértéke nem indokolta a súlyos igazságszolgáltatást.

Az asszony számára nem volt világos a szertartás morfológiai szerkezete, tárgyi és proxemikai felépítése. Az ezzel kapcsolatos információkat a paptól, a cigányasszonytól és a témában jártas falubeliektől szerezte meg. Így állt össze tudatában az a modell, amelyet a korábbi esetekben alkalmaztak, és amelyhez maga is közelítette a vasárnap reggel beindult szertartást.

A három napi intenzív diskurzus során összeállt az a kognitív kontextus, amelyben a cseberbenezés motiváltak, keresztényinek és célravezetőnek minősült. Az asszony szándékát olyan tekintélyes intézmények hitelesítették és legitimálták, mint a falu közvéleménye, a falu narratív és szokáshagyománya, valamint az ortodox egyház.

A rítus

Vasárnap, március 26-án reggel fél kilenckor H. édesanyja személyi kocsijukkal behajtott Felsődetrehemre T. N.-ért. Az asszony 7 éves lányunkáját is magával hozta. 9 óra után megmosakodva, szépen felöltözve érkezni kezdtek a meghívott kislányok. A 8 személy a szertartás *rituális szerepeit* töltötte be.

Mindannyian együtt voltak. H. édesanyja pokrócokkal takarta el a konyha minden ablakát. Fél tízkor a leányok bementek a teljesen sötét konyhába, a cseber köré terített rongyokra térdepeltek. H. édesanyja egy pléddel letakarta őket, majd elhagyta a helyiséget. T. N. gyertyát gyújtott, az óra mutatója irányában járni kezdett a cseber körül. Imádkozni kezdtek.

A családtagok a konyha előtti teraszon várakoztak. Bentről mormogás formájában kiszűrődött a nyolc személy imája. Mindenki maga választotta meg az imát, a nyelvet, amelyen az imát mondta. T. N. a *Tatăl nostru*-t¹⁷³ és a *Născătoare*-t¹⁷⁴ imádkozta. A gyermekek románul vagy magyarul a *Miatyánkot*.

Fél órán keresztül nem mutatkozott eredmény. A családtagok egyikének eszébe jutott, hogy a kútjuk letakarva maradt. Sietve felfedték a kútat. Ekkor tíz óra volt. A házigazda megjegyzése szerint ekkor szólalt meg a falu református templomának harangja.

Bentről izgatott hangok hallatszódtak. A víz színén megjelentek a tolvajok, filmszerű folyamatossággal beindult a lopás jelenete. A leányok egymás szavába vágva, egymást kiegészítve verbalizálták. Bár a helyiségben a 7 leányon és a specialistán kívül senki nem tartózkodhat, T. N. ekkor behívta H. édesanyját, hogy a gyermekek által látott jelenet

¹⁷³ Miatyánk.

¹⁷⁴ Máriához intézett ima.

részleteire rákérdezzen. Mintegy negyed óra múlva, illetve háromnegyed órával a kezdés után a lányok kimerültek. A zárt helyiségben, a fejükre terített pokróc alatt kimelegedtek, izzadni kezdtek, figyelmük lankadni kezdett. Rendre elhallgattak.¹⁷⁵ T. N. ekkor pihenőt engedélyezett számukra. Levette a rájuk terített pokrócot. Felálltak, a díványra ültek, kifűzték cipőjüket. Öt perc múlva újra a cseber köré térdepeltek, újra imádkoztak. A jelenet onnan folytatódott, ahol abbamaradt. Fél tizenegy órakor a látomás megszűnt.

A látomás történetbe öntése

A lányok a teraszra özönlöttek. Még mindig izgatottan, a családtagoknak újra mesélni kezdték a látottakat. Az emlékezésben egymást segítették, egymást korrigálták. Válaszolnak a háziak kérdéseire. A víz megvilágosodott és a felszínén megjelent a holdsütötte udvar. Egy álarcos alak kiemelte a nyulak ketrecéből a három állatot. Sietve ment az utcán. Az országútra érve egy fehér kocsi várta, a kormánynál szintén álarcos személy ült. A kocsival Aranyosgyéres irányába hajtottak. Egy réten álltak meg. Ideérkezett még egy zöld kocsi, öt személlyel. A nyulakat leölték, megsütötték és derűs hangulatban elfogyasztották. Ezután kocsiba ültek. A fehér kocsi a falu központjában megállt, a két tolvaj kiszállt belőle, a pálinkafőzde felé indultak. A másik kocsi Alsódetrethem felé hajtott öt utasával.

A látomás a lopás eseményét reprezentáló narratívum.¹⁷⁶ Jelen esetben is, akárcsak a korábban feltárt repertórium minden szövegének esetében egyepizódos történet, amely morfológiai szempontból a gazdaságba való behatolással indul, a gazdaságtól való eltávolodást követi végig és a lopott tárgyak elrejtésével, elhasználásával vagy értékesítésével ér véget. Tartalmi relevanciáját, adekvát voltát az biztosítja, hogy azonosíthatóan szerepelnie kell benne a károsult gazdaságnak, az ellopott tárgynak, valamint a kárt okozott személynek vagy lénynak. A történetnek tehát minden nehézség nélkül ráterjeszhetőnek, rávonatkoztathatónak kell lennie a konkrét helyzetre.

A vasárnap délelőtt az egész esemény kulcsfontosságú epizódjának ideje. A tolvajt terhelő legfontosabb bizonyíték az a narratívum, amelyet a hét leány a cseber vizének felületén követ végig. Hitelét két tényező biztosítja. Az egyik maga a narratívum léte, érzékelhetősége, a másik összefüggő, koherens volta és a helyzetre való vonatkoztathatósága.

A narratívum a kislányok közös teljesítménye. A látomás beindulása után látásélményüket egymást kiegészítve értelmezik és verbalizálják. A részletek felfedését esetünkben a háziasszony is irányította. A lányok szeme előtt pergő esemény körülményeire vonatkozó kérdéseket tett fel. A narratívum végző formája a szertartás utáni közös beszélgetés során állt össze. Ebben részt vettek a családtagok is, akik további kérdéseket tettek fel a lányoknak.

A hét kislány közül négynek sikerült végigkövetnie a látomást. Hárman közülük már nem először vettek részt cseberbenézésen. A negyediknek először volt része ilyen

¹⁷⁵ A kinyilatkoztatást és a látomást kísérő extatikus állapot, az izzadás, kimerülés említése az irodalomban általánosan nevezhető (pl. Voigt V. 1997, különösen 80; Gagyí J. 1998c: 92).

¹⁷⁶ A látomás mint narratívum az archaikus elbeszélés egyik formája (O. Frejdenberg 1978/1994: 267).

élményben. Négyük látomása között tartalmi eltérés nem mutatkozott. Minőségi különbségek viszont voltak.

Valójában ugyanaz az epikus séma játszódott le mindenikük szeme előtt. Négyen azonban vagy több, vagy kevesebb részletet érzékelték belőle. Tartalmilag a legfiatalabb, hét éves kislány látomása bizonyult inadekvátnak. Ő mindössze egy pár papucsot érzékelt, amit a többiek nem erősítettek meg, és ami nem is volt hozzárendelhető az eseményhez. A szemtanúk között az esemény összerakása során különösebb vita nem volt.

A két menetben, a cseber mellett és a teraszon lezajlott beszélgetés során készült el, finalizálódott az a narratív reprezentáció, amelynek helyességében minden jelenlévő megegyezett.¹⁷⁷ Helyességét a kislányok, hitelességét, érvényességét a háziak igazolták. A narratívum használhatósága egyúttal a lányok kompetenciáját is visszaigazolta. A jelenlévők úgy találták, hogy a látomás alkalmas a népszerűsítésre. A háziak számára hihetőnek tűnt a két cigánylegény bűnössége. A nyulak eltűnése előtt néhány nappal mindketten jártak az udvaron. Kórét vásároltak, s akkor látták az udvaron ketrecbe elrekesztett nyulakat is. Egyikük korábban egy kiszáradt cseresznyefát vágott ki a kertből. Akkor szintén alkalma volt szétnézni a gazdaságban.

A szertartást a meghívottak kínálása és tánc zárta. A háziasszony töltöttkáposztával, kaláccsal és üdítővel kínálta meg a lányokat és a cigányasszonyt. Utána kocsival hazaszállította az asszonyt. T. N. szolgáltatásáért 100.000 lejt kért. A háziasszony három töltelket és kolbászt is csomagolt neki. A gyerekek a verandára gyűltek. A családhoz tartozó 17 éves lány diszkózenét tett fel. A lányok egy órán keresztül zenét hallgattak, beszélgettek és táncoltak, majd szétszéledtek.

A narratívum expanziója

A cseberbenezés idején H. barátai a kapu előtt toporogtak. Izgatottan figyelték az udvaron, a házban zajló események látható epizódjait. A szomszédasszonyok is kíváncsian kikiálltak a kapuba, szót váltottak egymással. A ház felé azonban tapintatosan senki sem közeledett, még a szertartás befejeződése után sem. A háztól való távolmaradás tulajdonképpen szintén része volt a nap forgatókönyvének. A ház megközelítése, az udvarra való bekérezkedés, a kölcsönkérés a lopásban való implikáltságot, vagy a tudakozódás kimenetele megzavarásának szándékát jelzi.

A helyzetet a háziasszony jellemezte találóan utólag: *alig várták, hogy találkozzanak velem*. Az udvarról kilépő családtagokat, a szétszéledő lányokat érdeklődők szólították meg. Néhány óra leforgása alatt a faluban szétterjedt a hír. A lányok távozása egybeesett az istentisztelet végével, így a friss hírt vivő lányok szembementek a templomból szétszóródó lakossággal. A bizonytalanság, a találgatás, a gyanúsítgatás megszűnt, visszaszorult. S bár a részletek-

¹⁷⁷ Az esemény rendhagyó mozzanata volt a gyűjtő irányította beszélgetés. A korábbiakban csupán szemlélőként kísérté végig az eseményt. Miután a kislányok, a specialista és a háziak egyeztették élményeiket, akkor került sor az alább közölt interjúk, valamint a fényképek elkészítésére.

ről még napokon keresztül is szívesen társalogtak, a család és a falu megnyugodott. Mint T. N. fogalmazott: *Megnyugszik a szív. Mert ha lopnak valamit, akkor nem nyugodt a szív.*

T. N. tanácsára H. édesanyja nevükön nem nevezte meg a két gyanúsítottat. A történet azonban mindenki számára egyértelművé tette kilétüket. A lopást a pálinkafőzdnél alkalmazott két szolga rovására írták. A hír expanziója által a falu szemében megerősödött marginális és deviáns pozíciójuk. S bár a család törvény elé nem hívta őket, kártérítést nem követelt tőlük, még csak nem is szembesítette őket a váddal, a falu nagy része megkezdte elszigetelésüket, foglalkoztatásuk, a velük való érintkezés megvonását.

Összefoglalás

Az előkészítő fázisban az asszony a friss tolvajlási esetek összegyűjtésével, felidéztetésével a falu erkölcsi tudatát aktivizálja. Egyúttal ebbe a kontextusba helyezi az őket ért kárt. A falu egyetértését érzékelve további lépést tesz. A cseberbenezésre vonatkozó narratív repertoár áttekintésével tájékozódik a technikai kivitelezés modellje felől, s összegyűjti a forgatókönyv által előírt kellékeket, előkészíti az egyes epizódokat. A tájékozódás során a faluval elfogadtatja a cseberbenezésre vonatkozó szándékát. Megépíti a szertatás kognitív kontextusát, tárgyi környezetét, kiosztja a rituális szerepeket.

Az esemény kulcsmozzanata a lopás eseményéről szóló narratívum elkészítése. Ennek rituális mozzanata a látomás formájában érzékelt történet előállítása. Ezt közvetlenül követi a látomás elemeinek tematikus, kronologikus elrendezése, a látomás és külső tényvonatkozásainak szembesítése. A jelenlévők apró kompromisszumok árán egyeznek meg abban, hogy a látomás nyomán elkészített narratívum helyes és hiteles. Egyúttal megállapodás születik arról is, hogy a történet által megcélzott személyeket nem népszerűsítik név szerint.

Az esemény zárómozganata a narratívum társadalmi térben való szétszórása, tájékoztató és szankcionáló szándékkal. A szakrális kommunikáció következtében lezajló látomás sajátos módon szociális térben kerül alkalmazásra. A szakirodalom a látomások három funkcióját regisztrálta: vallásos szerepüket (Molnár A. – Szigeti J. 1986; Voigt V. 1996; Pozsony F. 1997, 2006a; Lovász I. 1998; Küllös I. 1999; Lőrinczi K. M. 2003; Küllös I. – Sándor I. 2009; Keszeg V. – Peti L. – Pócs É. szerk. 2009: 51–351, 410–511; Peti L. 2010b), a halottakkal való kapcsolattartás (Keszeg V. – Peti L. – Pócs É. szerk. 2009: 352–409) és a szociális feszültségek levezetésének funkcióját (Gagy J. 1998, 2001).

A maga rendjén a történet alkalmas újabb tudakozódások modelljeül és ösztönzésére szolgálni. A nyár folyamán a faluban háromszor néztek cseberbe. A szertartással szembeni bizalmat nagymértékben a március 26-ai eredményes tudakozódás biztosította. Egy esetben H. édesanyja biztatta és készítette fel a károsultat¹⁷⁸ a specialistához való fordulásra.

¹⁷⁸ A károsult idős asszony külföldi vendégmunkán lévő fiának feleségével került összetűzésbe. A meny hazaköltözött szüleihez. Az igazságtalannak érzett osztozkodás miatt azonban bosszút fogadott anyósa ellen. A bosszút az apa hajtotta végre az anyós majorságjainak megmérgezésével.

Függelék

Interjú a látókkal, 2000. március 26-án.

I. lány

- Mit láttál?
- *Semmit.*
- Félteél ettől a naptól?
- *Nem.*
- Imádkoztál közben?
- *Igen.*
- Hangosan?
- *Magamban.*

II. lány

- Te?
- *Én nem láttam semmit.*
- Vajon miért?
- *Nem tudom.*

III. lány

- *Én láttam.*
- Mit láttál?
- *Láttam, hogy egy ember vette a nyulakat és futatt az autóhoz.*
- [– Felismerted az udvart?¹⁷⁹
- *Egy kicsit.*
- Hogy nézett ki az ember?
- *Nem láttam nagyon jól, de azt láttam, hogy vette a nyulakat és elszaladt velük.*
- Arcból láttad?
- *Igen.*
- Egyedül volt?
- *Igen. És egy másik várta a kocsiában.]*

IV. lány

- [– Milyen volt az út?
- *A dombon lefelé vitt az út, ott kiért az aszfaltra és akkor... A hóna alatt tartotta... Ott várta egy fehér autó, és ott még volt egy másik ember, aki vezetett. Maszk volt az arcukon.*
- Te itt laksz a faluban?
- *Igen.*
- Felismerted a házakat?
- *Felismertem. Ezen az utcán. És ott felszállt az autóba és elmentek Aranyosgyéres felé. Ott még láttam, hogy zöld rétre értek el, és ott jött még egy autó, amelyikben öten voltak. Megsütötték a nyulakat és megették. Italt is hoztak. És miután ettek, visszajöttek ketten, kiszálltak, a többiek elhajtottak Alsódetrehem felé.*
- Hányan voltak?
- *A fehér autóban ketten, a zöldben öten.*
- Hány évesek lehettek?
- *18-19 évesek.*
- Sötétség volt, éjszaka?
- *Hold volt, éjszaka.]*

¹⁷⁹ A [...] zárójelbe kerülő szövegrészek román nyelvű beszélgetés fordításai.

III–IV–V. lány

[V.: – *Volt egy magas, szőke, bajszos.*

IV.: – *Nem, a bajszosnak barna szeme volt és sötét haja.*

V.: – *Úgy.*

IV.: – *A szőke magas volt, sovány, kékszemű.*

– *A szemét is láttad?*

IV.: – *Igen, amikor a rétre megérkeztek, levetették a maszkot.*

– *A maszk milyen volt?*

IV.: – *Fekete.*

V.: – *Azt hiszem, hogy harisnya volt az arcukon.*

– *Hasonlított egy tévébeli filmhez, amit láttatok?*

IV.: – *Úgy látszik, mint a televízióban. Szinte, mint a televízióban.*

– *Látod a tájat is, vagy csak az embereket?*

IV.: – *A tájat is. Az embereket is, s ami körülöttük van. Tehát nem csak az embereket.*

– *Mennyi ideig láttatok?*

IV–V.: – *Körülbelül egy fél órát.*

– *Vidámak voltak?*

V.: – *Igen. Amikor a réten voltak és ettek és ittak, kacagtak.*

– *Megvirradt közben?*

IV.: – *Igen, reggelfelé volt.*

– *Máskor is néztetek cseberbe?*

V.: – *Igen, én most harmadszor voltam.*

– *Hol voltál eddig?*

V.: – *Valamilyen nagybátyámnál voltam, amikor ellopták a csirkekelteket.*

– *Az mikor volt?*

V.: – *A múlt évben.*

– *Az hogy volt?*

V.: – *Akkor nappal volt. És keresték és ott három ember volt a tolvaj. És szintén egy autóval, egy sárga autóval. A házigazda kiment, és otthagya a három embert, hogy nézzék a televíziót. És nem tudom, hova ment el. Az egyik kiment, a volánhoz ült az autóba, a másik kettő ellopta az asztalról a csirkekelteket. Be-tették az autóba és elmentek oda, ahol ők laktak.*

– *Felismertétek őket?*

V.: – *Két alsódetrei lányt is hoztak, és ők felismerték.*

– *Hol voltál még?*

V.: – *Egy nagybátyámnál, S. nagybátyámnál. Amikor ellopták a krumpliját. Most három-négy éve.*

– *Felismertétek?*

V.: – *Igen.*

– *A tolvajok beismerték, hogy ők loptak?*

V.: – *Amikor a csirkekelteket lopták el, visszahozták és bocsánatot kértek. S. bácsinál nem ismerték be.*

– *Milyen érzés, amikor le vagy takarva és imádkozol?*

IV.: – *Érzem, hogy fulladok meg és szédülök, de ott ülök.*

V.: – *Imádkozunk vagy egy fél órát, és utána kezd mutatkozni.*

– *Megvilágosodik a víz?*

V.: – *Igen. Hirtelen fehér lesz, megfehéredik a víz, látszik vagy a Nap, vagy a Hold. Attól függ, hogy éjszaka van vagy nappal. És akkor kezd mutatkozni, ahonnan loptak és aki lopott.*

VI: – *Én például az elsőnél vagyok. Első alkalommal. Én az elején nem láttam semmit, és kérdeztem I.-től, hogy ő lát-e. És azt mondta, hogy ő lát. És azután ezek a lányok is látták.*

III.: – *Én is most vagyok először.*

– *Hogy szűnik meg a film?*

V: – *Nem látszik semmi, semmi. Miután véget ért.*

– *Ma hogy ért véget?*

IV.: – *Jöttek az autóval.*

V.: – *És leszálltak ketten, a többiek tovább mentek, s mikor értek be Alsódetrehembe, semmi nem látszott többet.]*

Interjú T. N.-nel (70 éves), 2000. március 26-án.

[– Megszokott imádságot mond?

– *Templomi imádságot.*

– Régóta foglalkozik ezzel?

– *Hát régóta, drága. Nyolc gyermekünk van, az uram tizenhat éve meghalt [...] Elmennek a paphoz. Azt mondja: – Menjetek el a nénihez és mondjátok el neki. Nem akárki tudja csinálni. Nem akármilyen asszony tud keresni. Ahogy én tudok. Csak azért, mert nagy az imádság, erős az Isten imádsága. Öreg-asszony vagyok.*

– Hol volt az utóbbi időben?

– *Voltam, voltam ott nálunk Felsődetrén. Ott még megyek. De most már nehezebb. Isten előtt nem néhez. De beteg vagyok. De mégis megyek. A barátnőimhez megyek. Nem akárkihez megyek. Rajtam kívül más már nem keres. Ott a faluban járok. És a templomba, drága, minden vasárnap megyek és imádkozom az Istenhez. Akármit kérek tőle, ő megadja.*

– Miket loptak az utóbbi időben?

– *Akármit, akármit. Akármit loptak, jöttek, megmondták a papnak, és a pap azt mondta: – Menjetek a nénihez, a néni megmondja. Mindenfélét, mindenfélét. Nálunk is, Felsődetrén, éppen most voltam. Hetven éves vagyok, beteg vagyok, a szívemmel szenvedek, mindennel. A leányaim Tordán laknak, férjnél vannak, mindenem van, ami kell. Nyolc gyermekem van.*

– A házigazda mit kell hogy csináljon?

– *A vizet dobja egy gödörbe. S mindent, ami benne volt. Mindent. A keresztet vegye ki. A tojást is el lehet ásní a földbe. De ne az útba. Egy gödörbe.*

– A vizet nem lehet elhasználni?

– *Nem, el kell dobni. Egy gödörbe.*

– A vizet honnan gyűjtik?

– *Hét kútból vagy tízből. Szombat estétől. Tegyük egy cseberbe, legyen előkészítve vasárnapra. A kereszt is legyen előkészítve.*

– A tojás milyen kell hogy legyen?

– *Akármilyen tojás. És víz a paptól, egy negyed liter.*

– A gyűrű?

– *A családból.*

– Mikor keresnek?

– *A mise idején, fél tíztől. Amikor olvassa a pap az evangéliumot.*

– A leányok milyenek legyenek?

– *Egyformák. Egyformák legyenek a leányok. És legyenek leányok. Letakarjuk pokróccal, én járok körbe a fényel, és imádkozom az Istenhez.*

– Meddig jár körbe?

– *Amíg megjelenik, amíg látszik az ember.*

– Ez mennyi időbe szokott kerülni?

– *Úgy egy óra.*

– A leányok imádkoznak?

– *Igen, persze. Egyfolytában. A Miatyánkot, és amit tudnak. Én más imádkozom. Amilyen imádságot tudsz, mind elmondod. Én sokat tudok, mind elmondok őket. Nemcsak egyet-kettőt. Az Istennek úgy tetszik.*

– A szoba milyen legyen?

– *Legyen sötétség. Fény ne látszódjon egyáltalán. Ne egyél és ne igyál vizet. Ennyi. Hogy az Isten fogadja el. Csak mi vagyunk a szobában.*

– Az előfordult, hogy ne jelenjen meg semmi?

– *Nem. Itt is nagyon szépen mutatkozott, s mindenhol. Tudja, hogy látszik? Mint a televízióban. Az imádság után. Ha szívedből imádkozol. Azért imádkoztam, hogy derüljön ki a kár, hogy Isten köszöri meg a gyermekeket, s a családon. Úgy kell imádkozzál. És a leányok szintén. S egykettőre megmutatkozott.*

– A leányok éhesen jönnek?

– *Igen.*

– És maga?

– Én is. Víz se iszom, s nem is eszem semmit.
 – A házból lehet kölcsönadni valamit?
 – Semmit egész nap. Víz se. A tegnap se, ma sem. Holnap reggelig.
 – A pap biztatja, segíti?
 – Igen, nagyon jó ember, rendes. Mikor hozzám küldi az embereket, jönnek, én megyek s minden meglátzik. Nem kell a rendőrségre menni, drága. Megnyugszik a szív. Mert ha lopnak valamit, akkor nem nyugodt a szív. És amikor látom azt, aki lopott, és tudom, hogy mit csinált nekem... Na, ez így van. Én istenfélő vagyok. A rendőrség nem avatkozik be. Csak annyit, hogy tudja, hogy ki volt. Én azt mondom: – Istenem, mutasd meg, Istenem, köszömjél meg ezen a gyermekén, köszömjél meg ezeken az embereken, mutasd meg a tolvajt... Én fiatal koromban is kerestem. De csak miután férjhez mentem. Férjhez mentem és megvolt a két gyermekem, azután. Azután kerestem.
 – Tanította valaki az elején?
 – Nem, nem mondta senki. Csak azt mondták, hogy én istenfélő vagyok. Hallgasson ide. A fákon nem látzik meg, hogy melyik jó termő, s melyik nem? A fán is meglátzik, hogy jó termő vagy nem. Na, így van az ember is. Meglátzik az ember kendőjén, arcán, hogy imádkozik Istenhez.]

Interjú H. édesanyjával (40 éves), 2000. március 26-án.

A cigányasszony, aki keres,¹⁸⁰ azt mondta, menjek ide a faluba olyanhoz, aki tudja ezeket. Vót az a régi asszony, L. V. néni, az vót léánykorába. Ő tudja, mi kell. Eküdett a cigányasszony ehhez.

Kell egy tojás, szentelt kereszt és szentelt víz, s tāmāie.¹⁸¹ És azakat ehoztam a paptó. Ehoztam a keresztet, és adtam húszezer lejt, hogy adjan egy imát a templomba.¹⁸² Azt is mondta, hogy tíz órákko fogjunk neki, ő is akko csinálja az imát. A léánykori nevemet kellett bemondjam.

Kellett keressek hét léánykát, amelyiknek nincsen meg a menstruációja, s hét kútból vizet a vederre, de úgy, hogy ne ömöljön ki egy csepp víz se. S. Gy.-ék, F. F., P. néni, G. néni, K.-ék, mi és A. I.-éktől hoztam, s kiömlött belőlle. Szombatan három órától. Három óra tíz perctől. Belételt egy óra, amég mentem a vederre, töttem a cseberbe. Mikor ez az egész megvót, belétettem a keresztet, a tojást és a szentelt vizet. Attó az órátó nem szabad adjá a háztó semmit. Délután belétettem mind a cseberbe. S bé kell tenni az eresz alá, s le kell takarni egy pokrócca. Reggelig, vasárnap reggelig. S akko, mielőtt fe nem kel a Nap, bé kell vinni egy akármilyen szobábo, konyhábo, de legyen sötétség. S ke teríteni a cseber mellé rongyakat, hogy a léánkák térgyepeljenek rá. S letakarni a csebert. S miko jött az asszony, nekifogott dógozni, imádkozni. A Mityánkot mondta s a Násctoare-t.¹⁸³ S akko bémentek a léánkák, letérgyepeltek, s letakartam a fejeket egy pokrócca. S akko ők is mondták a Miatyánkat. Melyik tud magyarul, magyarul, melyik nem, románul. Fennhangon. Én egysze mentem bé. A vénasszony behívott. Láttom, a gyertyávo mind így csinált a feje tetejeken, körbe, s akko mind járt körbe. Behívott engemet, hogy a léánkák mondták, hogy láttok valamit. S én kérdezősködjek tőllek. Azt mondja, nem lenne szabad, de bé szokták hívni. S na, mondták: – Most látjuk, kivették a nyulakat a kalickábó, futnak, a hunyak alatt¹⁸⁴ vannak a nyulak. Van maszkájok¹⁸⁵ az arcakan. Mennek az aszfaltig, van egy fehér taxi, ülnek bé a nyulakka, a nyulakka hátul ülnek, a sofőr elől van. S mennek Gyéres felé.

S akko melegek vót a pokróc alatt, úgyé hét léánko egy kicsi szűk cseberné. Azt mondta az asszony, egy kicsit pihenjenek. Jöjjenek ki a pokróc alól, pihenjenek. Pihentek, még lehúzták a cipőjüket, s megint visszatérgyepeltek. S mondták, hogy megint egy fehér taxiba ültek bé, s felmentek a szövötkézetig, s leszállt valaki, s fementek Detrére. – Né, má le vannak vágva, má sütik őket. Sokan vannak, kacagnak, vannak fák. Hosszú haja vót az egyiknek, jól a nyakán vót a haja az egyiknek, s bajusza vót. Barnácska ember vót. Barna kabátjo vót.

¹⁸⁰ Aki a cseberben keres, aki a szertartást irányítja.

¹⁸¹ Tömjén.

¹⁸² A vasárnapi mise keretében imádkozzék a szertartás eredményességéért.

¹⁸³ Szűz Mária.

¹⁸⁴ Hónuk alatt.

¹⁸⁵ Maszkjuk.

Interjú H. édesanyjával (40 éves), 2000. augusztus 12-én.

Aztán K.-ékné is vót nézés, s A.-néná, s L. S. bácsiékná. Annak a felesége T. Z.-ékka nagyba vannak. S azelőtt szombaton, hogy ne engedjék a gyermeket, hogy nézzenek cseberbe, me nem igaz. S ők azelőtt 3-4 évve nézték a cseberbe, hogy lopták e a pityókát s milyen nagy hitte vótak e, hogy igaz s nagyon biztos. Nem akarták, hogy megsértsék, me tudták, hogy hibások.

S miko keresztanyámná nézték, hama, ahogy megkezdtek, rögtön mondta R.... T. Z. apatársa keresztanyámnak. S miko ekötözött A. [a menyé], sok tyúkat levágott. S akko ők mégis, hogy nem adott semmit. A tavaly össze ement A.. S most vagy két hónapja nekifogott és... Mondta ő azelőtt is Sz. G.-kának, hogy: – Erendezem én a tyúkjait, erendezem én. Egy vasárnap éccaka vót, s korán regge hétfőn adott a majoságoknak, korán vót, regge 5 óra, s látto, hogy valaki ment hátul a réten a ház megett s úgy ugattak a kuttyák. S ő nézett utáno, s imerte is vóna T. Z.-t, s nem is vót biztos. Kijött a ház elé s látta a garázstó is, mintha ő lenne, ment haza. Há adott a majoságnak s nem nézte, hogy van káso az udvaran. Há menyen haza dél felé, a tyúkak mind erre-arra dölöngélnek. Erre-arra, itt-ott. Nézi az udvaran, kása az udvaran. Ő nem tett kását. Vajan milyen kása? S megkóstolja, a buta, milyen a kása. Há, ő hirtelen azt hitte, nem tudam, mi. Még ő is, azt mondja, rosszul lett. Erős mérég. Akko fut hama, ott vót F. P. a réten, ott ő rendezi a vízpompát. Azt mondja: – Gyere, P., nézd meg, mi ez. – Ez kása. Ez mérges kása. Azt mondja: – E. néni, meg vannak mérgezve a tyúkjai. Senki ne tegye rá a... [kezét]. Egy veder kását szedtek fe a földrő. A disznóól mellett s az udvaran. Egy veder kása vót eszórva. S még amennyit megettek a 22 majoság. És na, aztán sírt. Talán öt pipe, és nem tudam, hány kakas és hány tyúk.

S ide jött éppen egy asszany hozzám. S mondam neki: – Mondja meg E. néninek, keressen a cseberbe. Gondolta is E., hogy keressen a cseberbe.

És aztán nagy razzia vót, me féltek T. Z.-ék, hogy mi lesz. Ejárta szegény E., a paptól szentelt vizet s keresztet. Tíz orakko kezdték meg, akko kezdte meg a pap is a templomba. S alig kezdték meg, má rögtön ki is látszott. Onnét a szomszédból keresett léánkákat. – Né – azt mondja –, Z. bácsi, né, meen, né, hogy szórja a kását, né, most átment a kerítésen, né, most meen haza. Nem tudták, hogy I., a felesége, vagy A., a léánya. Hazaért, hozták a törölkezőt, töröli a kezit.

Aztán E. feladta a milíciára. Nem azé, hogy látta a cseberbe. Hanem, má tudta, hogy ő vót. S aztán elismerte: – Igaz, én vótam. Én vótam, azé, me nem adott a léányomnak tyúkat. – Mé nem kértetek. Nem szabad megmérgezni. Mé nem kértetek? Aztán megígérte, hogy nem kötekedik velle, békét hagy E.-nek.

Interjú B. R. 13 éves lánnyal, 2002. március 10-én.

– Ma voltál, hogy nézzetek cseberbe.

– Igen.

– Hányan voltatok?

– Heten.

– Mind innen a faluból?

– Igen.

– Hogy volt? Mondd el részletesen.

– Láttuk, mikor átmászták a kertet. Elmentek előbb a pajtába, kiürítették a műtrágyát és a búzát, aztán elmentek a tyúkketrechez. A dróttal kinyitották a lakatot, a tyúkokat elvették, zsákba tették, s aztán elmentek a pincéhez, láttuk, hogy mentek le. Elvették a bort, egy üveggel elvesztettek, s láttuk, hogy egyik kimászott, s a másik meg kiadta neki a tyúkokat s a bort, s a szekérbe tette. Avva elmentek.

– Aztán mit csináltak?

– Aztán mentek felfele az aszfaltan. És ottan...

– Megérkeztek a faluba.

– Igen. Ott megálltok. Ottan annál a háznál egy vénasszony volt, aki várta. Meg volt terítve az asztal, ettek. S aztán kimentek, a fejszével a fejít levágták, főtt is a víz, megkopasztatták, felboncolták s aztán odatették levesnek.

– Végetérni hogy ért véget. A vízben hogy láttátok, hogy vége van a képnek?

– Hogy leotatták a villanyt.

– Sötét lett a víz?

– Igen.

– S hogy kezdődött, mikor kezdtétek látni? Jött a szekér?

- *Nem, má meg vót állvo a szekér és akko másztak át a kerítésen.*
- *De hogy néz ki a víz? Úgy, mint a tej?*
- *Igen, úgy, mint a tej.*
- *Egy televízióbeli filmhez képest ez mennyire volt színes?*
- *Há eléggé látszódtak, hogy milyen színűve vót ötözve.*
- *Az arcán?*
- *Az arcán vót valami.*
- *Ez éjszaka történt?*
- *Igen.*
- *S mennyire volt sötét a vízben?*
- *Szürkület volt.*
- *Elemlámpával jártak?*
- *Nem.*
- *De akkor ők ismerték a helyet, olyan magabiztosan mentek?*
- *Igen. Én azt gondolom.*
- *S láttátok a szekérnek a számát?*
- *Azt nem. A házzá mot láttuk.*
- *Az utcát megismerted? S a házat?*
- *Igen. Egészen lementek s akkor feltértek.*
- *A ló milyen színű volt? Piros vagy fehér?*
- *Volt egy piros és egy fehér.*
- *Ezt mennyi ideig láttátok?*
- *Úgy egy óra alatt.*
- *Mikor összegyűltetek s letérdepeltetek, hamar kezdődött?*
- *Igen. Rá öt percre.*
- *Mind a heten láttátok?*
- *Igen.*
- *Volt olyan, aki mást látott?*
- *Nem.*
- *Beszéltetek közben?*
- *Igen.*
- *S mikor leoltották a villanyt, aztán többet semmit nem láttatok.*
- *Nem. Azt, hogy a lovakat betették a pajtába.*
- *Voltál már nézni a cseberbe?*
- *Igen. Ez az ötödik.*
- *S te mindig láttad?*
- *Igen.*

Következtetések

1. A tolvaj kilétének megtudakolása a szakirodalom szerint a boszorkány szerepkörébe integrálódott. A boszorkány szerepkörén kívüli tudakozódási technikák a rostaforogtás és a cseberbenezés.
2. A cseberbenezés morfológiai elemei: nő résztvevők, a rituális tisztaság, a kör, a strukturált tér, a szakrális idő, imamondás, templomi kellékek.
3. A cseberbenezés szakrális kommunikáció, divináció.
4. A rítus résztvevői megváltozott tudatállapotban, látomásban részesülnek.
5. A tudakozódási szertartás célja a tolvajlásról szóló narratívum előállítása és társadalmi térben való forgalomba hozása. Az integráló narratívum megjeleníti a tolvajlás eseményét, körülményeit és elkövetőjét.

HIEDELEM ÉS TÁRSADALOM

Tematika: hiedelemhasználati habitusok (hiedelmek gyakorlása; test, testhasználat, hiedelem; terek és hiedelmek; hiedelmek és a kalendáris év, az évszakok kapcsolata; hiedelmek és az életpálya; hiedelmek és csoportkultúrák; hiedelem és nemek; tavaszi hiedelmek az Erdélyi Mezőségen (esetelemzés); a hiedelmek biografikus funkciói, a hiedelmek specialistái; egy hiedelemem (a fűzfa) biografikus funkciója; tájban élő ember: hiedelem és biográfia (esetelemzés); élettér, tradíció, biográfia, természeti környezet, férfi és nő elterjedő hiedelemgyakorlata.

Hiedelemhasználati habitusok

Terminológia: testtechnika, a hely egysége, az együttélés horizontja, lokalitás, a fordítottság elve, építőáldozat, Gender Studies.

Hiedelmek gyakorlása. A hiedelmek gyakorlása történhet (a) állandó, rendszeres jelleggel, (b) alkalmoszerűen, ha az szükségessé válik, (c) előírászerűen, egy naphoz, eseményhez kapcsolódva. Állandó jelleggel, napi rendszerességgel történik a napi életvezetési stratégia részét képező hiedelmek, a tudakozódó, a preventív, a szerencsét biztosító mágia alkalmazása. Alapvetően verbális viselkedés, gyakran illokúciós aktus, amely gesztusok és tárgyak használatával egészül ki (ima, fohász, jóslás; keresztvetés). Általában a nap megnyitásának, előkészítésének vagy lezárásának szertartásai között kerül sorra. Alkalmoszerűen a váratlanul előálló helyzetek teszik szükségessé a hiedelmek alkalmazását. Egy kár elszenvedése, az egészségi állapot károsodása, a környezet részéről tapasztalt rosszindulat vagy agresszió a gyógyító és az elhárító eljárásokat teszi szükségessé. Alkalmi jelleggel kerül sor az álomfejtésre, a gyógyító akciókra. A különböző napokon különböző speciális hiedelmek gyakorlására kerül sor. (pl. Szent György napi preventív mágia, András és Katalin napi jóslás, a keresztelés, a lakodalom, a temetés mágija).

Test, testhasználat és hiedelem. A testhasználat a nemverbális kommunikáció formája. A kineztika a kommunikációban tudatosan használt, kulturálisan értelmezett gesztusokat, a proxemika pedig a tér és az idő kommunikációban való felhasználását rendszerezi. A nemverbális kommunikáció kutatásának nyelvészeti megalapozottságú területei a szemantika (a jelek jelentése), a szintaktika (a jelek kapcsolódási szabályai) és a pragmatika (a jelekhez és a jelentésekhez való viszonyulás).¹⁸⁶

¹⁸⁶ A nemverbális kommunikáció irodalmából: M. B. Black 1973/1975: 35–38; E. T. Hall 1966/1975; M. L. Knapp 1977–1978/2003. Magyar irodalom: Hoppál M. 1972; Terestyéni T. 2006.

A test technikái a test szabályozásának gyakorlatait jelentik, amelyekkel egy adott társadalomban érvényben lévő normatív testkép alapján az ember a testét használja a testállapotok, a testi erőnlét biztosítására, fizikai, szellemi, lelki, esztétikai teljesítmények elérése, valamint a társadalmi reprezentáció és az elvárásoknak való megfelelés céljából. Testrezsím a táplálkozás (böjt), a medikalizáció, a fizikai erőlkifejtés (munka, sport, pihenés), a kozmetika. A test technikái azok a módok, „amelyek szerint az emberek az egyes társadalmakban, a hagyományok szerint, használni tudják saját testüket”, az érvényben lévő normák szerint, életkoronként, nemenként és évszakonként sajátos módon.¹⁸⁷

A test, a testhasználat és a hiedelmek kapcsolatának két alapvető formája van: (a) a test ápolásának és reprezentációjának hiedelmei; (b) a test felhasználása a környezetre irányuló hiedelemcselekvésekben. Az első esetben sorolhatók a testrészekre, a testrészek funkcióira, a test állapotaira és működésére vonatkozó hiedelmek. A hiedelemcélú testhasználati technikák a gesztusok, a testtartások, valamint a testrészek és testváladékok alkalmazása.

Olvasmány

1. Szendrey Zsigmond az állati szervezet egészségét és erőnlétét befolyásoló tavaszi cselekvéseket gyűjtötte össze. Idézzük: „Szent Györgykor varázsolják meg a lovakat, hogy jó futók legyenek, s virágvasárnap szenteltetik meg és Szent György vagy nagypéntek éjfélen fonják a lóhajtó ostort. Erre a negyedre esik a tej- és vajvarázslás is; hogy a tehen sok és jó tejet adjon, különböző Szent György előtt szedett füveket adnak ennie; neki adják aztán a búzaszenteléskor a pap lába alól kitépott búzaszálakat is, Nyitrában Szent György napja előtt fogott vakondok porrá tört szívet keverik takarmánya közé, másutt Szent György éjfélen kilenc temető egy-egy fejszeforgácsával vagy a kapufélfa szilánkjával füstölik meg; Szent György napján mossák ki kakukfűvel a sajtárt és a köcsögöket is, s ugyancsak Szent György fontos napja a szarvasmarha szaporodásnak is: az üzekegni nem akaró tehenet György előtt szedett csiga szárított porával, vagy ugyanekkor szedett csipkebogyóval etetik meg, s az ellésnél segédkező emberek is Szent György előtt fogott ürge farkát tartják zsebükben. A kanászok ilyen kígyó fejét tartják a disznó ivóvizében és moslékjában, hogy a farkasokkal szemben bátrak legyenek, nagypéntek hajnalán húshagyókor eltett savanyú káposztával etetik meg őket, hogy egészségesen fejlődjenek, húshagyókor kovászt adnak nekik, hogy hamar meggyörgöjenek és nagypéntek hajnalán hangyafészkét dobnak óljukba, hogy úgy szaporodjanak, mint a hangyák. Mint télen, tavasz-előben is szokásos a tyúkok abroncsból etetése, s hogy a tyúkok jó tojók legyenek, övök a húshagyókor kiszült első fánk, Szent Györgykor pedig mindenféle szemeszből keverik ételüket, nagypénteken a gunárnak paprikát adnak, hogy kurázsibb legyen, s hogy kotlói jó ülők legyenek, hammazókor a gazdasszony az egész ebédet végig üli és Szent György előtt nyúlánét tesz a kotlófészekbe, s hogy a csirkék szaporán keljenek, a tojást rakó jobb kezével ugyanekkor hangyabolyt keres. A méhet József napján eresztik ki, s a gazda egész nap fundusán marad; virágvasárnap szentelt barkát tesznek a kasba és húsvétkor hangyákkal futkostatják meg a kast.” (Szendrey Zs. 1941a: 106.)

¹⁸⁷ A test technikáinak tipológiáját Marcel Mauss dolgozta ki 1934-ben. „Biografikus” rendben a test-technikák következő csoportjait nevezte meg: a születés és a szülés technikái, a gyermekkor technikái (a gyermek szoptatása, hordozása, az elválasztás, az alvás, a lélegzés, a járás, a testtartás szokásai), a serdülőkor technikái, a felnőttkor technikái (alvástechnikák, pihenési technikák, a tevékenykedés, a járás technikái), a testápolás technikái, a táplálkozás technikái, a szaporodás technikái. (M. Mauss 1934/2004c; az idézet lelőhelye: 425.) A test társadalmi és kulturális használatával és értelmezésével kapcsolatos gazdag irodalomból: L. Boltanski 1971; F. Loux 1978; G. Vigarello szerk. 1993; Csabai M. – Erős F. szerk. 2002; Tóth G. P. 2003; Tóth G. P. szerk. 2005; Verebélyi K. 2005a.

2. Az Erdélyi Mezőség peremén fekvő Tordatúr hiedelemgyakorlatában a következő testállapotokat és -technikákat tartják számon. A természetfeletti erővel rendelkező lények testi jeggyel rendelkeznek: a boszorkánynak farka van (Csöggör E. 1998: 157), szemöldöke összeér (156), szőrös az arca (156). Alakváltoztató személyek a boszorkány, az emberbéka, az emberfarkas, a prikolics. A boszorkány béka, kerék, kutya, macska (156, 157, 158), az emberbéka béka (136–137), az emberfarkas farkas (112), a prikolics kutya alakot ölt (113–117). Az átok alatt lévő személy szenved, beteg, elpusztul (181–188). A test megrontásának formái a csecsemő elcserelése (111, 164), a boszkonyálás (143), a megigézés (202, 206–208), a rábőjtölés (198), megcsináltatás ördög vagy pap segítségével (85, 109, 196, 199), szőrszál égetése (226), csinálmány készítése (269), ráolvasás (169), öntés (197). Az elcsereült gyermek teste formátlan, szőrös, nem beszél, nem eszik (164–165). A megrontott személyt disznó, patkány alakú lény látogatja (143, 154), ráküldött lények bántalmazzák (85), fojtogatják vagy fojtják meg (67, 109), nyomják (86–87), összeférhetetlen a családi életben (168), megutálja élettársát (169), megszereti megrontóját (222–223), lefogy (85, 196), hőmérsékletingadozáson megy át, elájul (203), hipnózis hatása alatt siet megrontójához (225–226), testét kiütés lepi el (271), magatehetetlen beteggá válik (168), felakasztja magát (195), meghal (195, 202–203). A bőjtölés megerősíti az átok hatását (182–186). A lidérc szexuális kapcsolatra kényszeríti, megrémíti, fenyegeti, fojtogatja, kínozza, megveri, megöli áldozatát (90–102), az ördög az emberbe bújik, erőtlenné tesz, fojtogat, megijeszt (102, 107), a prikolics megfenyegeti, megtámadja az embert (114–117). A halottlító önkívületi állapotban beszélt a halottakkal (139). A terhes és kisgyermekes asszony testét megkülönböztetett figyelem övezi. Áldott állapotban az asszonynak nem szabad merőn megnéznie, megcsodálnia valamit, páros gyümölcsöt ennie (161). Az anyatej megőrzéséért a látogató nem ülhet az anya ágyára (161), az anya mellét masszírozni kellett, vizesruhával, káposztalevéllal, répa- vagy keserűlappal borogatták (162), az anya hagymát fogyasztott, hat hétig nem ment ki az utcára, patak mellett nem szoptatott (162). A menstruáló nő nem rakhatott asztagot (176), nem tehetett el kompót, nem savanyíthatott káposztát (238), nem érhetett a vetőmaghoz (240), nem gondozhatott virágot (239). A haldokló személyt nem volt szabad sírással megzavarni (172). Betegségek, a test károsulásának elkerülése végett első mennydörgéskor a fejet a falhoz ütötték (259), nem számoltak csillagot (259), a mezőn nem feküdtek le arra a helyre, ahol étkeztek (259), nem vertek le fecskefészket (259), fészüködéskor a kifésült hajat elégették, nem dobták szemébe, a menstruáló nő nem nyúlt a hajához (259), a meleg tojást nem érintették az archoz (259), nem vizeltek a Nappal szembe (259), nem léptek tojánhéjra (259), nem köptek és nem vizeltek tűzbe (259), rontás megelőzéséért a kisgyermeket háromszor átbújtatták a tehén alatt (243). A különböző betegséget a következő módon gyógyították: a testbe jutott kígyót és gyíkot tej gőzével csalogatták ki (263–264), parasztfazékra köpött éhnyállal dörzsölték be a gyermeket édessebb ellen (164), sárgaság esetén kilenc tetűt ettek meg (262), a fájó fület a sír ásásakor talált koporsószeggel kaparták meg, s a szeget visszatették a sírba (266), a csukló személyt megijesztették (259), a megijedt gyermekkel a temetőbe mentek, egy kriptából koponyát vettek ki, vizet töltöttek bele, a gyerek háromszor kortyolt a vízből (260), önt öntöttek (266), a tállyogot fenkövel és fokhagymával megkerékítették és lehúzták (264), a sebet a keresztútban paszullyal, mállisztal vagy ronggyal megkenték, s az útban eldobták (268), az árpát sarlóval learatták (266), a szemölcsöt paszulyszemmel vagy kavicsal leolvasták s azt az utcán eldobták (147), a szamárköhögésbe esett gyermeket a sírhantont meghengergették (148), az igézést szenesvízzel gyógyították (205). A bőr hamvasságáért az arcot vérrel, vizelettel, márciusi hólével, nagypénteki patakvízzel mosták (166). A hiedelmek az egyes testrészeket, testváladékokat speciálisan használják. A csecsemő körmét levágni nem szabad, csupán lerágni (164), a köldökszínort megőrzik, a lány férjhezmenéskor magával viszi (163), a hajat újhaldokor vágják (166), a menstruációs vérrel, a szőrszállal szerelmi rontást hajtottak végre (222), az anyatejet szemfájás gyógyítására (260), az éhnyálát seb (164, 260), a széket feltört sarok (261), a vizeletet ekcéma (260) és dagadt láb (260) gyógyítására használták. Az asszonynak március elsején meztelen testtel kellett körbeszaladni a házat a bolhák eltávolításáért (238), a férfiak ugyanígy kerültek meg a bevetett búzatáblát (240).

3. A hiedelemgyakorlatban több mágikus erejű és funkciójú gesztus ismétlődik. A Detrehemtelepen az 1970-es évek során elvégzett monografikus hiedelemgyűjtésben előforduló, mágikus funkciójú gesztusok a következők. Feldobás: kapáláskor egy kapa földet magasra kell dobni, hogy magasra nőjön a kukorica. Kalapemelés: a harang megszólalásakor a kalapot meg kell emelni. Keresztvetés: fejés előtt a tehénre, dagasztás után a tésztára, bevetés után a kemence szájára, kenyér megszegése előtt a kenyérre, gyógyításkor a szenesvízre és a szemölcsre kell keresztet vetni. Köpés: igézés elkerülése végett megköpdösik a csecsemőt, a zsenge állatot és a növényt; a forgószél rontásának megelőzéséért a forgószélbe kell köpni; köpni kell árpa és falat leolvasásakor; a megigézett személynek be kell köpni a mellébe; ha ketten összekoccantják fejüket, leköpnék, hogy édesanyjuk ne haljon meg. Lehúzást imitáló mozdulat: a sárgaságot a beteg homlokáról

asszonyok húzzák le. Sarlós mozdulat: az árpát a szemről sarlós mozdulattal *aratják le*. Rámutatás: a felhőszakadás megelőzése végett a vihardémonra, a sárkányra rá kell mutatni. Szökdelés: kukorica pattogtatásakor a gyerekek szökdelnek. Ütés: a tisztátalannal való találkozásakor bal kézzel kell feléje ütni, a rontás megelőzéséért. Korbácsolás: a visszajáró halott eltávolítása végett az udvart körbe kell korbácsolni. (Keszeg V. 1981a)

Terek és hiedelmek. A térről való tudás, a tértudat tartalmazza a hely-, határ- és utca-neveket, a térrészek történetét, tulajdonosaik és használóik történetét, a térrészek használati szabályait. Ez a tudás az emberek számára az együttélés fizikai horizontját képezi.¹⁸⁸ A tér közös és azonos szabályok szerinti használata, a térben élő egyének közötti interakciók hozzák létre az együttélés intézményét, a lokalitást.¹⁸⁹

A térszemlélet dualisztikus jellegű, az emberi térfél, az emberi életvilág (a lakás, a lakott tér, település) és az idegen tér (az utca, a határ, a temető, az erdő, a domb, a lakatlan ház, a romok) alapvetően ellentétes jelentésekkel társul. Az idegen tér dominált tér, a természetfeletti lények tartózkodási helye vagy akciótere. A tér birtokbavétele (település létesítése, bánya megnyitása) vallásos és mágikus szertartások végrehajtását teszi szükségessé. A két tér használatának más-más habitusai vannak. Az oppozíciókat Pócs Éva a következőképpen vázolta:

Emberi térfél

bent
közel
központ
ismert
lakott
tulajdon
védett
rendezett
emberi tevékenység
kultúra

Természetfeletti lények világa

kint
távol
periféria
ismeretlen
lakatlan
senkiföldje
veszélyes
kaotikus
emberi tevékenység hiánya/tilalma
natúra

A fordítottság elve alapján az idegen térfélben más alakú és méretű lények élnek (alakváltoztató, kevert alakú, óriás vagy törpe), a közlekedés más szabályok és technikák alapján történik (gyorsan, lassan, repülés), az idő másként múlik (gyorsan, lassan), a kommunikációban más nyelvet kell használni vagy a szavakat megfordítva használva, az emberi testhasználatban a hangsúly a bal oldal (kéz, láb) használatára tevődik. A két térfél közötti átjárás alakváltoztatással, az öltözetdarabok megfordításával, új név felöltésével jár együtt (Pócs É. 1983/2002a).

¹⁸⁸ Hermann Bausinger a hagyományos társadalom sajátosságának tartja a tértudat meglétét, amely a „helyegységet”, az együttélés horizontját teremti meg (H. Bausinger 1961/1995).

¹⁸⁹ A fogalmat meghatározó Arjun Appadurai a lokalitásban a térbeliséggel szemben a társadalmi interakciókat tartja meghatározónak (A. Appadurai 1996/2001: 3.)

A helyi narratívumok a lokális társadalomnak a környező fizikai térről szerzett élményeit és tapasztalatait, térhasználati normáit tárolják.

A hiedelmek a térben élő ember számára biztonságérzetet termelnek. A térről kapcsolatos hiedelmek egyik része a hiedelemcselekvések térben való elvégzését tartalmazza. A tér lakhatóvá tétele, birtokba vétele a tér egyszeri rituális, megismételt megtisztítását jelenti. Ilyen térfoglalási rítusok az építőáldozat, az új házban elvégzett rítusok, a tavaszi határjárás, a bejáratok (kapuk, ablakok) tövises ágakkal való ellátása Szent György napján. Ahogy a tér megtisztítható, épp úgy megrontható. További térhasználati rítusok a térhasználat bántatlanságát és eredményességét, az előrehaladást, a szerencsét garantáló rítusok, valamint a határátlépés, a térváltás (ki- és belépés) előírásai.

Olvasmány

1. Az új ház építését építőáldozat előzte meg. Európa-szerte szórványos tárgyi leletek, 20. századi feljegyzések és az élő szájhagyomány bizonyítéka szerint a középkortól ismert gyakorlat az építőáldozat. Két alapvető formája a tényleges és a szimbolikus élőáldozat, valamint más anyagok és tárgyak falba való beépítése. Az áldozatra általában az építés kezdetén és az épület felavatásakor kerül sor.

Az élőáldozat történhetett akár ember, akár állat (leggyakrabban kakas, tyúk, macska, ló) testrészeinek (csont, haj; koponya, vér, toll, tojás) felhasználásával. Csíkbán és Moldvában egy személy árnyékát szalma-szállal, kákával megmérték, s ezt az építendő ház alapjába építették. Tordán egy, hozzávetőlegesen a 17–18. században épült ház lebontásakor a falából kakas maradványai és tojásdarabok bukkantak elő. Egy másik, a 18. században épült ház falából csirkecsontot tartalmazó fazakat bontottak ki. A tordai és környékbeli kőművesek a 20. században majorság vérét csepegtették a ház alapjába. A magyarlétai templom szentelésekor a 20. század első felében a toronyból egy kakast dobtak alá a mélybe. Kedvező jelnek tartották, hogy nem dögölt meg.

Az építőáldozat egy másik formája szerint szentelmények és egyéb tárgyak (növényi magvak, pénz és oklevelek) kerültek az épület alapjába és falába. Egy kolozsvári piarista épületbe kenyeret és bort falaztak be, amit százévenként frissítettek.

Az építőáldozat szimbolikus formájára került sor az épületbe való beköltözéskor. Az első éjszakára állatot (kutya, macska, tyúk) zártak a házba, vagy először beteg, idős személy töltött benne egy éjszakát.

Az építőáldozat különböző funkciókkal rendelkezett. Elsődlegesen az épület és a benne lakók szerencsését, a lakók egészségét biztosította. Rontásformaként a háziak tudta nélkül a küszöb alá rejtett, állati csontokat és vért tartalmazó csinálmány betegséget, szerencsétlenséget váltott ki. Másodlagosan az épület falában elhelyezett oklevél és pénz az építkező lokális közösség tagjainak, az építőmesterek nevét, valamint az építkezés idejét és körülményeit örökítette meg az utókor számára. A szentelmények használata a lakásavatási szertartás ünnepélyességére is utal.

Az építőáldozat adatait Bartha Elek foglalta össze. (Téglás G. 1910, 1913; Pócs É. 1977; Beck Z. 1981; Bartha E. 1984.)

2. Az életter használatában ismétlődő hiedelemcselekvések az Erdélyi Mezőségen: rontás küszöb alá helyezése; a gyermek ablakon való kiadásának tiltott volta; az újszülött borbú körülhordozása az udvaron; az udvar körbekerítésének a visszajáró halott eltávolítása céljából; a tavaszi határkerülés a mezőgazdasági munkák eredményessége céljából; a búzatábla „beszegése” a kártevőktől való megóvás céljából; a csorda, a nyáj mágikus körrel való bekerítése a kár megelőzése céljából. (Keszeg V. 1997a.)

3. A tavaszi határkerülés adatainak összefoglalása: Barabás L. 2000: 131–167; Pozsony F. 2000.

Hiedelmek és a kalendáris év, az évszakok kapcsolata. A hiedelemcselekvések egyik része szezonális jelleggel rendelkezik. Évszakhoz kötődnek az évszakra jellemző cselekvésekhez (gazdasági munkálatok, test technikák, együttléti események) kapcsolódó hiedelemcselekvések, valamint azok, amelyek lebonyolításához az évszak által felkínált természeti körülmények, adottságok szükségesek (friss termények, növények).

Jellegzetesen tavaszi hiedelemcselekvések a földművelés és az állattartás termést és állathasznót, a növények és az állatok egészségét befolyásoló mágikus cselekvések. Jellegzetesen évszakhoz kötődő hiedelemcselekvés az arcnak hóléval való lemosása március 1-jén, a bőr finomságának biztosítása végett. Tavasszal az udvarra tilos a kakasmandikó (*Salamon pecsét*, *Polygonatum latifolium*) bevitele, mert a tyúkok nem tojnak a tavasz folyamán. A nyári harmszedés elveszi a gabona erejét, a harmatban való mosakodás pedig egészséget biztosít. A Katalin napján letört ág karácsonyra kizöldül, a házban lakó lány férjhezmenetelét jövendőli meg.

Olvasmány

Szendrey Zsigmond az „évnegyedi szokásaink és babonáink”, majd a tavaszelő, a nyár és az őszi „szokásai és hiedelmek” összefoglalását készítette el (Szendrey Zs. 1941, 1941a, 1941b). A szerző meggyőződése, hogy „őspogány képzeteken alapuló gazdasági szokások maradványai ezek, a nép ősi természetszemléletével és természeti életével függenek össze; sokkal régibbek tehát, mint a keresztény vallás, s velük szemben a vallásos néprajz feladata csak az lehet, hogy megmagyarázza, miféle egyházi befolyás révén kerültek ezek a régi agrárszokások valamely keresztény ünneppel vagy szenttel kapcsolatba” (Szendrey Zs. 1941: 11.). Az agrárszokások előbb a jeles napokkal, a kereszténység terjedése során pedig szentek napjaival kerültek kapcsolatba.¹⁹⁰ A „téli évnegyed” folyamán több hiedelemfunkció ismétlődik. A gonosz kilétének keresése, felismerése a lucaszék készítésével hosszas, kéthetes folyamat. A lucaostor, valamint a kapufélfa szöge, a keresztútton szentelt krétával rajzolt kör, a Luca és karácsony napja között gyújtott tűzifával melegített zsír szintén alkalmas a boszorkányok azonosítására. A gonosz (boszorkány, Luca, halottak, tolvajok) üzésének szimbolikus formái a karácsonyi és újévi zajkeltés, a maskurás tánc, a korbácsolás, a farsang megsemmisítése, az újév utáni legyek pusztítása, az ajtók lakatra zárása, fokhagymával történő bekenése, tövises ágak ablakba helyezése, az óvet jelképező bábu megsemmisítése. A halottak karácsonykor misére és étkezésre visszatérnek. Az újévi cselekvések bővelkednek egészségvarázsló elemekben. Az esztendő szerencséjét és bőségét az évforduló napjai során ismételtelen biztosítani lehet. Olyan formái vannak, mint a Luca-napi kotyolás, a szilveszteri tűzgyújtás, tuskóégetés, az újévi aktív élet, bőséges táplálkozás (bab, lencse, köles, káposzta, disznóhús, sütemények; alma közös elfogyasztása) és italfogyasztás, a kölcsönadás kerülése, a nők otthonülése, pénz szorongatása szilveszter éjszakáján, január elsején, a munkavégzés kerülése a téli ünnepek idején, az együttélés kerülése. A fiatalok egybekelését ebben az időszakban lehet megtudakolni és befolyásolni, a fiatal házasságok gyarapodását biztosítani. Egészségvarázslás az aranyosvízzel való tisztálkodás, a piros almáról való tisztálkodás. Több téli szokásban megtörténik a növények (búza, gyümölcsfa, kender) hasznának befolyásolása (fák megfenygetése, megrázása, füstölése, öntözése, lucabúza ültetése, termények elhelyezése a karácsonyi asztalon, az eke szentelt vízzel való meghintése vízkereszt napján). Az állathasznót biztosítja a Luca-napi kotyolás, a szilveszteri szűzgulyahajtás, a háziasszony és a pap rituális leültetése (a kotlást befolyásolandó), a tyúkok bőséges etetése, a karácsonyi morzsa szétosztása, a kakas fokhagymával való etetése karácsony estéjén, a lopott szalma széthintése, az állatok gazda általi megsimogatása. (Szendrey Zs. 1941.) A tavaszelő csoportos vonulása, a zajkeltés, a temetésimitáció a tél eltávolítását biztosítja. Tavasz idején a boszorkány mellett egyéb gonosz lények is aktívvá válnak (szépasszony, sárkány, kincsrőz). Szent György

¹⁹⁰ Ugyanezt a gondolatot ismétli meg Róheim Géza egyik, 1920-ban megjelent tanulmányában. A lucaszékkel kapcsolatos 312 hiedelemadatot 10 elemtípusba sorolja, a szokáselemek előfordulását kartográfiai módszerrel térképre vetíti. Az 1850–1915 közötti időből származó adatok összehasonlító vizsgálatával állapítja meg, hogy az akkori Magyarországra a tudás almája, a boszorkány ostora, a bűvös saru hiedelemtípusa jellemző. Elemzése áttekinti a téli népszokások teljes körét: a házból való tárgykiadás tilalma, a szakrális ételáldozat, a lakomák alkalmai, a tűzujtás szokása, a rontás és megelőzés rítusai, termékenységvarázslás és szerelmi jóslás. Luca alakja kapcsán a téli fehér ruhás női hiedelemalakokat mutatja be, a boszorkányképzetel való rokonságukat. Következtetése szerint a télközépi lucaszékkészítés és a hozzá kapcsolódó rítuscsoport a téli sötétség okozta félelem megtestesülése, a félelem legyőzésére, elhárítására tett kísérlet. (Róheim G. 1920.)

és húsvét napján újra lehetőség van a boszorkány kilétének megtudakolására (tojásfestő kanál, szentelt krétával húzott kör, boronán átnézve). A gonoszok távoltartását szolgálja a bejáratok (ajtók, ablakok), rések elzárása, eldugása, valamint (a vetés, a gazdaság, a ház, az istálló) körbekerítése, körüljárása (határjárás, vetés beszegése). A tavaszi zajkeltés (kongózás, kerepelés, harangozás, kolomp), valamint az ütogetés, a vesszőzés főként a kártevők (egerek, békák, kígyók, róka) elhárítását biztosítja. A fák, a növények megfenyegetése tavasszal újra napirendre kerül. Jellegzetesen tavaszi mágikus cselekvés az öntözés, locsolás, a tűzgyújtás. A versenyjátékok (versenyfutás, lovas játékok, küzdelem), akárcsak a tánc, továbbá a tisztálkodás, a fürdés egészséget varázsol, a bőséget a gazdag lakomák, a szomszédoktól való haszonlopás biztosítják. A téli jóslással szemben tavasszal az időjárás megtudakolása kerül előtérbe. (Szendrey Zs. 1941a.) A nyári időszakban a gonosz lényektől való védekezés helyett a vihartól, jégtől, élősködőktől való védekezés kerül előtérbe (Illés, Margit, Mária Magdolna). Iván napján kivételesen még járnak a boszorkányok, ilyenkor fellángol a kincs. A termés érésére való tekintettel többször van dologtöltő nap. Több nap ajánlatos a gyógyfűvek gyűjtésére (Iván, Anna) és megszentelésére. A fiatalok boldogságának megtudakolása helyett Iván és Anna napja a halál időpontjának megtudakolására alkalmas. (Szendrey Zs. 1941b.) Az őszi időszak a termésbegyűjtő kalákák ideje (szüret, bontás, lekvárfőzés, újborkóstolás, libavágás). Ezeket termésvarázsló szokások kísérik. Ilyenkor nyílik alkalom a halottak kívánságának teljesítésére, halotttetetésre alkalmas időszak. A jóslások az őszi hosszúságát, a tél kezdetét, valamint a fiatalok szerencséjét tudakolják meg. (Szendrey Zs. 1941b.)

Hiedelmek és az életpálya. Az életpálya különböző szakaszaiban az egyén életét más-más cselekvések, szándékok, kapcsolatok töltik ki. Ennek megfelelően a hiedelmek is több vagy kevesebb intenzitással vannak jelen az egyes életszakaszokban, illetve életszakaszonként más-más hiedelmek jellemzik az egyén hiedelemhasználatát. A gyermekkor emlékezetes eseménye a hiedelmekkel való találkozás. Ifjú korban a jóslástechnikák, a szerelmi mágia, felnőtt korban a gazdálkodás és a háztartás mágiájának alkalmazása válik intenzívebbé. Gyermekkorban az egyén elszenvedti a hiedelmek következményeit, felnőtt korban maga is aktív hiedelemgyakorlóvá válik. Idős korban speciális szerepek betöltésére válik alkalmassá, környezetének bizonyos szolgáltatásokat biztosít. Az életpálya folyamán a hiedelmeknek való kiszolgáltatottság csökkenő, a hiedelemhasználat pedig növekvő tendenciát mutat. Az életkor előrehaladtával az egyén a hiedelmek saját, személyes célra való használatáról áttér a másokért való hiedelemgyakorlásra.

A hiedelmek egyik csoportját az egyén teljes életpályája folyamán alkalmazza (gyógyítás). Más hiedelmek életkorra jellemzőek (házasság-, haláljóslás). Ismét más csoportba tartoznak azok a hiedelemcselekvések, amelyeknek élete folyamán az egyén egyetlen alkalommal szenvedő vagy aktív részese.

A néprajzi irodalomban többször készült összefoglaló munka az egyes életkorok sajátos kultúrahasználatáról (Gönczi F. 1937; S. Lackovits E. 1980, Deáky Z. 2011).

Olvasmány

1.T. 60 éves. Fiatalasszony korában gyermekei elvették anyósa tyúkjainak tojását. Az anyósa megátkozta, meghagyta, ne álljon koporsója mellé. Hat évig nem szóltak egymáshoz.

Anyósa boszorkány volt. Többször próbálkozott rontással. A csinálmányt fa tövébe, küszöb alá ásta. Tyúkfejet talált a kertben elásva, fonott kalács, sajt volt küszöbe elé téve. Juhok, majorságok pusztultak el. Ha valakinek a trágyadombjába húst ásnak el, az állatok eldöglenek. Két gyermeke is meghalt. Éjszakánként lépéseket hallott, nevéen szólították. Férje reggelenként az állatokon tapasztalta a rontást, a tehén össze volt karmolva, a ló habos volt az izzadságtól. Férjének szerszámai tűntek el, T.-nek ruhái. Haragosai feltételezhetően rontás szándékával szereztek meg.

A pajtában piros rongyból készített keresztet tartanak. Minden kedden és pénteken három cikk fokhagymát, szentelt barkaágot tesz az istálló ajtajába. Mikor az állatokon rontás jelét látja, szentelt vízzel hinti be

a helyet. A csinálmányhoz kézzel nem nyúl. Hallotta, hogy vizelettel kell meglocsolni a csinálmányt, hogy rontó hatása megszűnjék. A seprűt a házban és az istállóban fordítva állítja fel. A pajta küszöbére patkó van szegezve, három csonkaszeggel. Kihajtáskor az állatokat megszentelik, láncon terelik keresztül. Kedden és pénteken semmit nem adnak ki a házból. A küszöböt, a kilincset és az ajtót szenteltvízzel locsolja meg.

Anyósa temetésekor valóban nem tudott közel menni a koporsóhoz. A temetés után viszont megszabadult a rontástól.¹⁹¹

2. Sz. T. vámogálfalvi földműves. 1930 táján született. Hiedelemtudása az élete során szerzett élményeken alapszik. A narratívumok egyik része a lokális társadalmat értelmezi. A történetek a falu különc személyeihez kapcsolódnak, s évtizedeken keresztül emlékezetben maradnak. Több élménytörténet a falu földrajzi-természeti környezetét jeleníti meg.

Tudomása van az alakváltoztató személyekről. *Üsmertem egy asszonyt, aki éjszaka hármat bukfencezett és disznóvá változott, aztán meg úgy disznó képében elment a bácsokhoz sajtot lopni. Gyakran járt lopni. Egyszer aztán a bácsak megszárták egy villával és másnap sántított az asszony. Egy másik személy: Vót egy ember, Todar bá, ő vót a romány harangozó. Egyedüi élt és sok macskát tartott. Amikor nagyidő vót, olyanko kellett menjen harangozni. És sokszo látták, hogy nagyidőbe macskává változott. Egy csinálmányos asszonynak tizenegy uija vót, baszkanyaságakka, csinálmányas dogakka foglalkazott. Helyre is tudta hozni a dogakat. Vót egy nagy könyve és abbo megmandta, hogy ki csináltatta meg. Falujában több személy is értett a tej elvételéhez. Van a faluba több ilyen is. Nem szabad őket a pajtába beengedni, mer ha a kezét háromszo végighúzza a tehén hátán, akko vége, el van lopva a tej. Gyermekkorában sárkányt látott. Künt vótam a Kurtaréten, őriztem a teheneket. Még gyermek vótam. Nagy hirtelen nagy eső lett, felhőszakadás. A szivárvány... tudjátok, a két patakat kötötte össze, kiszívott a patakból egy nagy... Vót vagy 3–4 méter hosszú kígyófélét. Vastag vót, olyan egyfejú sárkány. Aztán lelőtték és leesett a haranglábi erdőbe. Alig dögölt meg. A második világháború előtt előjelet látott. Gyermek vótam, éjszaka nem tudtam alunni. Kimentem az udvarra. Szép, tiszta vót az ég és ahogy a Csere felé néztem, egy fényes csillagot, farka vót, olyan vót, mint egy rúd...láttam gyorsan közeledni. Egyből megérezttem, hogy valami rossz fog történni. 1972-ben az Erdélyt sújtó árvíz kezdete előtt ugyanilyen látomásban volt része. A falu Ördögös hídjáról azt tudja, hogy a határon talált kincsből építették fel házukat.¹⁹²*

3. M. E. 1942-ben született Kolozsvárt. Római katolikus vallású, rendszeres templomlátogató. Meggyőződése, hogy az ember sorsát természetfeletti erők irányítják, az életben semmi sem történik véletlenül. 12 évi házasság után férje 7 évre szóló rontás hatása alá került. 7 évig együtt élt a rontást kezdeményező cigánylánnyal. A rontás letelte után meghalt.

Élete válságos időszakában M. egy álmoskönyv segítségével megtanult kártyát vetni. Az évek során tudása tapasztalatai alapján tökéletesedett, sajátos értelmezési rácsot dolgozott ki. Azóta kivétel nélkül minden reggel kiolvassa a nap eseményeit. Jöslásra a hajnal alkalmas. A kártya előrejelzi a váratlan találkozásokat, a tervezett tennivalók kimenetelét. Kíváncsian figyeli, mit jelez előre a kártya. A megjósolt események elháríthatatlanok; M. E. azonban fel tud készülni elfogadásukra. Másnak nem jósol; barátnői nem követik, de nem is ítélik el hobbiját.¹⁹³

4. A berettyószéplaki cigányasszony, V. A. 1949-ben született. Gyermekkorá szerény körülmények között telt, az éhezést és a fázást gyakran megtapasztalta. Iskolába szeretett járni, 8 osztályt végzett. A cigányasszonyok sorsát élte. Alkalmi munkákat végzett, férjhez ment, 9 gyermeket szült. Férje jövedelméből, a maga nyugdíjából nagy erőfeszítések árán biztosította az életkörülményeket családja számára. Gyermekait becsületre tanította, felnevelte őket, útnak indította az életben. Vallásos meggyőződésű; templomban azonban mindössze a családtagok vallásos szertartásain jelent meg.

Tűzifát gyűjtve gyakran tartózkodott az erdőn. Ilyenkor volt alkalma erdei lényekkel, az elátkozott, nyugtalan *erdőemberrel* és a *menyasszonnyal* találkozni. Szintén gyermekkorában látta a *kincsörző kígyót*.

¹⁹¹ Lukács Enikő 2007-es zetelaki gyűjtéséből származó adatok. A kutatási beszámoló a KJNT archívumában található (lásd Lukács E. é. n.).

¹⁹² Hídi Piroška 2005-ben Vámogálfalván végzett gyűjtéséből származó adatok. A kutatási beszámoló a KJNT archívumában található (lásd Hídi P. é. n.).

¹⁹³ Lukács Zsuzsanna 2003-as gyűjtéséből származó adatok. A kutatási beszámoló a KJNT archívumában található (lásd Lukács Zs. é. n.).

Családja többször esett rontás áldozatává. Apját egy másik nő *elrontotta*. Első férje szintén rontás hatására hagyta el feleségét és kislát. Környezetében közismert volt a tej elvitele. Boszorkány ismerőse egy alkalommal simogatással a V. A. által gondozott malacot rontotta meg. Rontás hatására V. A. ágyba került. Nézőhöz, majd az ő tanácsára román paphoz fordult. Hat vasárnapi mise, valamint intenzív vallásgyakorlás (ima, gyertya- és tömjénégetés) után épült fel. Tisztátalan többször meglátogatta V. A.-t, szólította, csalogatta. V. A. elővigyázatosan nem válaszolt a hívásra, így elhárította a tisztátalan rontását. Egyik szomszédasszonyát halott férje látogatta. Román pap segített a bajba jutott asszonyon.

V. A.-t halottai gyakran meglátogatták. Még fiatal volt, amikor édesanyja meghalt. V. A. beteg lett, erőtlenné, ágyba került. Édesanyja eljött, magával vitte a halottak világába, megmutatta ottani életkörülményeit. Búcsúzáskor megsimogatta lányát, aki azonnal meggyógyult. A halott anya többi gyermekét is meglátogatta, lányainak segédkezett a konyhai munkákban. V. A. egyik lánya a magzatát négyhónapos korában veszítette el. A csecsemő meglátogatta anyját, ruhát kért tőle. Miután az anya egy koldusnak ruhát ajándékozott, a magzat megnyugodott. V. A. egyik lánytestvérét vonat gázolta el, két kisgyereke árván maradt. A halott anya visszajárt gyermekeit etetni és gondozni.

A mindennapok mágiája állandó jelleggel jelen van V. A. életében, az egészség és a szerencse biztosításában, kapcsolattartásában, a háztartásvezetésében. A hiedelmek jelentősen meghatározták életpályája alakulását, a természethez, a társadalmi környezetéhez való viszonyát. (Salánki-Fazekas É. 2012: 79–102.)

Hiedelmek és csoportkultúrák. A köztudat hajlamos a parasztság (továbbá a falusi társadalom) kulturális habitusába illeszteni a hiedelmeket. Valóban, a hiedelmek egyes nagy rendszerei (természettel kapcsolatos mitikus lények, a mezőgazdaság, az állattartás mágiája, időjárásjóslás) funkcionálisan illeszkedik a növénytermesztés és az állattartás gyakorlatába. A hiedelmek alkalmazása a földműves és az állattenyésztő szerepéből következő, a növények és az állatok egészségét és termékenységét biztosító, tudakoló, preventív és ráható stratégiák és cselekvések egyike. És ezért logikus cselekvésnek tekinthető. Tudomásunk szerint a haszonállat-tartás mágiája nem terjedt át a társasági állatok (városi környezetben való) tartására. Valójában azonban a parasztsághoz hasonlóan hiedelmek kapcsolódnak a különböző, más foglalkozási ágakhoz és érdeklődési körökhöz is; ezek a sajátos munka kimenetelét és eredményességét, a szabadidős tevékenységet befolyásoló hiedelmek. Kálmány Lajos a halászhiedelmeket foglalta össze (Kálmány L. 1895). A diákhiedelmekről készült néhány felmérés azt bizonyítja, hogy azok a felelős időpontjait igyekeznek megtudakolni, a felelőst igyekeznek elhárítani, valamint a tanár engedékenységére, a minősítés pozitív irányú befolyásolását biztosítani. Ugyanígy saját hiedelmeket termeltek ki a különböző szabadidős csoportkultúrák. A bulvár olvasóközönsége napi rendszerességgel követi a horoszkópot. A futballjátékosok szintén produktív mágiához fordulnak a döntő mérkőzések előtt.

Vannak azonban olyan általános hiedelmek, amelyeket az egyén társadalmi szerepétől, csoportkulturális habitusaitól függetlenül gyakorol, amelyek nem következnek szervesen szakmája hagyományaiból. Ez az úrhajós esete, aki bibliát és kabalatárgyakat vitt magával az úrbe. Egyik tárgy sem az úrhajó, a program, a processzorok, a műszerek eredményes működését hivatott garantálni. A biblia az úrhajós vallásosságával, a kabalatárgyak általános biztonságkeresésével állnak kapcsolatban. Ugyanilyen hiedelemnek tekinthetők az életpálya (a születés, a párválasztás, a halál és temetés, a betegségek) hiedelmei, amelyek minden szociokulturális környezetben előfordulnak.

Olvasmány

1. Wlislöcki Henrik (1856–1907) nevelő, tanár. Vándorcigány karavánokhoz csatlakozott. Velük beszélgetve, együtt élve figyelte meg és jegyezte le hiedelmeiket.

A cigánylányok szilveszter napján és tavasszal tudakolták meg jövődöbelijüket. Szilveszter éjszakáján cipőt vagy csizmát dobtak kilencszer a fűzfára. Ha a cipő első próbálkozásra fennakadt az ágak között, a lány a következő évben férjhez ment. Ha nem, annyi évet kellett várnia, ahányszor a feldobott cipő lehullt. A lány szilveszter éjszaka egy élő fához ment, megrázta és énekelt. Ha egy felzavart kutya ugatni kezdett, a következő évben kőrőre számíthatott. Egy kitépett hajszálára gyűrűt kötött, s azt ingaként egy edény fölé tartotta. Ahányszor az inga az edény falának ütődött, annyi évig kell várnia a férjhezmenésre.

Szent György éjszakáján egy fehér kutya szemét kendővel bekötik. Szétszóródnak, szórtlanul. A kutyát szabadon engedik. Akihez szegődik, az elsőnek fog férjet találni. A lány Szent György éjszakáján keresztútra áll, haját hátrafésüli, egy tüvel megszúrja bal keze kis ujját, három csepp vért csepegtet a földre és azt mondja: „Vérem adom szeretőmnek, akit látok, azé legyen”. A lány húsvét vagy Szent György napja előtt halat eszik, s akit álmában meglát, az lesz a férje. A két éjszaka valamelyikén keresztútra telepszik, sült halat és pálinkát tesz maga elé. Némán várja, hogy egy férfi menjen arra. Ha a férfi a pálinkához nyúl, házasetük boldogtalan lesz, ha a halat veszi, boldogan fognak élni. Ha sem ételt, sem italt nem vesz el, akkor valamelyikük a házasság első évében meghal. Húsvét hajnalán vizet forral, s a víz bugyogásából igyekszik kikövetkeztetni férje nevét. (Wlislöcki H. 1890.) A férjtudakoló szertartásokat a magyar lányok is gyakorolták. Tőlük eltérően a cigány lányok többnyire a szabadban végezték tudakozódó rítusaikat.

2. **Családi jósló hagyományok.** Egy zabolai, az 50-es életévében járó család 1996-ban a következő jósló hagyományokkal rendelkezett.

Számon tartottak több, időjárásra vonatkozó jóslási hagyományt. A Medárd (június 8.) és a Margit (július 13.) napi esőt negyven napi esőzés követi. A Vince napi (január 22.) napsütés gazdag szőlőtermést jelez. Ha ősszel ökörnyál száll a levegőben, hosszú ősze lehet számítani. Ha a kukorica csöve erősen „beburkolódik”, a tél elhúzódik.

A lányok jóslási gyakorlatához tartozott a férj kilétének megtudakolása. András napján a lány felrázza, megfordítja a párnáját, s ezt mondja: *Ágyom járom,/ Párnám rázom,/ S András, mondd meg,/ Ki lesz párom.* Álmában aztán meglátja a leendő férjét. András napján nokedlit készítenek, mindenikbe fiúnevet tartalmazó cédulát tesznek. A fővő vízben elsőnek felbukkanó nokedliben szereplő név az udvarló neve lesz. Luca napján papírszeletekre fiúneveket írtak, s minden nap egyet elhajítottak. A karácsony reggelére maradó tizenkettedik cédulán szereplő név a jövődöbéli férj neve lesz.

A faluban cigányasszonyok gyakorolták a kártyajóslást. A családfő és felesége házasságkötését is előrejelezte a kártya. Az esetet a következőképpen idézték fel. Férj: – *Dolgoztunk mind a ketten a szövetkezetnél. Te a postán dolgoztál, én a szövetkezetnél.* Feleség: – *Szembe volt a két épület.* Férj: – *Én adtam le a pénzt, tettem fel, s ő pedig fogadta el. S a cigánné pedig pont akko betoppant. S aztán akko, hogy kezdte?* Feleség: – *Hát aztán mindenképpen kártyát akart vettetni.* – *Hát, kisasszony, né, megjósolom a szerencséd, s aztán természetesen...* [Mindketten beszélnek.] Férj: – *Ő tiltakozott, de mondom... milyen a fiatal... Nem vót semmi kapcsolatunk nekünk, egymással, egyáltalán.* Feleség: – *Jópofa volt, mert hát a cigánné kirakja a kártyákat, olyan érdekes figurák vótak rajta, nem ilyen normál kártya vót, fehérnépek, férfiak, nos aztán kezdi mondani, hogy mit tudam, milyen fiatalember fog elvenni...* Férj: – *Félárva.* Feleség: – *Félárva, s így, s úgy, persze, én leégek, mer én rögtön tudom, hogy...* Férj: – *Én is félárva vótam.* Feleség: – *S akkor erre fel most már tiszta kíváncsiságból kezdtem én is követelni, hogy na, most már vessen nekie is, hogy lám, ugyanúgy visszajátszódja-e az egészet. Na, hát pontosan úgy történt. S aztán elmondta, hogy meg fog nőszni, félárva lányt vesz el, s akkor nem tudom, hogy hogy s mint, s na, szóval így összehoront.* (Keszeg V. gyűjtése, 1996.)

A családtagok számon tartják a környezetük divinációs gyakorlatát. Betegség esetén a faluban ónöntést, szénöntést (szenesvíz vetés) alkalmaztak. A háború idején Zabolán is többen igénybe vették a tudakozódási eljárásokat. A távol lévő férfiak életben léte, állapota kötötte le a figyelmet. Cigányasszonyok gyűrű, valamint csoportosan összegyűltve asztal segítségével jósoltak.

Az 1990-es években Zaboláról többen felkeresték a torjai kártyajóst. 50–60 év közötti testi fogyatékos asszony. Megmondja az eltűnt tárgy, állat vagy személy hollétét, a házaset alakulását, a halál bekövetkeztének idejét, a betegség, a peres ügy kimenetelét.

Román falusfelek gyakrabban folyamodnak jósláshoz. A falu román lakói szilveszter éjszakáján hagyományosan makalendáriumot készítettek, a következő év 12 hónapja időjárásának megtudakolása végett. Szintén ők figyelték meg az év első tizenkét napjának időjárását. Mindenik nap egy-egy hónap időjárását jelezte előre.¹⁹⁴

A zabolai család elhatárolódik a jóslásoktól. A tudakozódás nem volt jelen funkcionálisan a mindennapi életvezetési stratégiájukban. Iskolába jártak, fiatalon önállóak lettek. A házasságkötést követően családjuknak sikerült stabil életformát kialakítani. Ismerik néhány sztereotip helyzet jóslástechnikáit (időjárás és férj jóslás). A falura vonatkozó narratív tudásuk részét képezik ismerőseik jóslásesei. Életük során mindig kedélyesen emlegették, hogy kártyajós jövendőlte meg egybekelésüket.

A jós mint sarlatán. A zabolai család a következő esetről számolt be. A második világháború idején egy hadifogoly férfi felesége jósnőhöz fordult: *A cigányné elment, hogy megjósolja, hogy az ura hazajön-e. Csak kell az ura jegygyűrűje, s az övé, egy kendermagos tyúk, én nem tudom, hogy még mit kért, szalonát, ilyesmit. Kállyha, ahogy volt a házban, leverte a cigányné a falat, dehát az tiszta trükk volt, s az asszonykának a gyűrűjét, s az uráét beletette, sárt csinált, kavarta, súrolta, de egy pillanat alatt, ahogy az asszonyka ellépett onnan, vagy mi, a gyűrűket kilopta. Neki az volt a cél, az aranygyűrű. Nos, bémázolta, s azt mondta, jön három hét múlva, s akkor a gyűrű megmond mindent. Dehát a cigányné máig se jött, na. Az asszonyka nekiállt, hogy a gyűrűket vegye ki. A gyűrű, sehol semmi. A cigányné megtúrta a gyűrűt is, a kendermagos tyúkot és még valami szalonát. Na, így kitolódott.*

Konfúz élmények; érvelési stratégiák. A világháború idején a szomszédok összeültek és asztalt táncoltattak. Az adatközlő a következőképpen emlékezik vissza: *Egyszer összegyűltünk, hogy na, táncoltassuk az asztalt. Körbe [kellett] ülni. Azt hiszem, haton ültünk, rátettük a kezünket az asztalra. Egyik felére nem volt szabad ülni. Akkor egy megbillentette az asztalt: – Mondd meg, asztal, hogy hány éves az életünk. Tagadtuk, hogy senki játszott közbe, na. S annyit ütött az asztal, a lábával dobant, úgy fölbillent. Már a végén alig érintettük a kezünket az asztalhoz. Aztán máig sem tudom megmagyarázni, mert én sose hittem ennek az izének, a babonának.*

Az érvelés technikája. Az asztalnak speciálisnak kellett lennie. Vasszeg nem lehet benne, csupán faszeg tarthatja össze a bútort darabjait. Az asztal viselkedését természetellenesnek tartja, de a válasz megbízható volt. Az adatközlő meggyőződött arról, hogy az asztal által adott válasz helyesnek bizonyult. Mégis „babonának, butaságnak” minősíti az eljárást. A résztvevőket csalással nem lehet vádolni, ezért: *Beszugerálták magukat – vonja le a következtetést.*

3. Komáromi Tünde az 1990-es években egy aranyosszéki faluban végzett terepmunkát. Kutatása annak felderítésére vállalkozott, hogy a hiedelem milyen szerepet játszik a társadalmi kapcsolatok értelmezésében és alakításában. A faluban 1992-ben 3017 román, 1245 magyar, 40 cigány és 42 más nemzetiségű személy élt. 2818 személy ortodox, 65 görög katolikus, 106 római katolikus, 616 református, 506 unitárius, 192 pedig más vallást gyakorolt. A lakosság jelentős része a közeli város ipari egységeiben dolgozott, ezzel párhuzamosan pedig intenzív gazdálkodást (földművelést, állattenyésztést) folytatott.

A kutatás a 20. századból 60 rontás esetet azonosított. A vádlottak az esetek 80%-ában nők, 10%-ában férfiak, 10%-ában pedig ismeretlenek. A rontás esetek 95%-ában a vádló és a vádlott között nincs státuskülönbség. A vádlott és az áldozat etnikai hovatartozása minden lehetséges kombinációban előfordul (magyar–magyar, magyar–román, román–magyar, román–román, cigány–cigány). Az esetek 17%-a meny (vő) és anyós, 8%-a szeretők, 30%-a más rokonok, 15%-a szomszédok, 30%-a pedig egyéb kategóriák közötti viszonyt jelenít meg. (Komáromi T. 2009: 49–56.)

4. Egy család rontásesei. F. F. 1936-ban született, református vallású. Egy alkalommal a szomszédja szántani kölcsönkérte tehenüket. A tehen korábban 3–4 liter tejet adott, ezt követően félliterrel alig tudtak fejni. Más alkalommal egy éjszakára idős vándorasszonyt szállásoltak el az istállóban. Másnapra a párnapos borjú lebénult. Feltételezték, hogy az ismeretlen látogató igézte meg. A házigazda, a háziasszony és a látogató hajából egy–egy tincset vágtak, meggyújtották. Minthogy az ismeretlen asszony haja nem égett el, ő bizonyult vétkesnek. Bocsánatot kért a háziaktól, s a kisborjú meggyógyult. A rontás akaratlan volt.

¹⁹⁴ A zabolai gyűjtést Gilyén Annamária végezte 1996-ban. A kutatási beszámoló a KJNT archívumában található (lásd Gilyén A. é. n.).

Legényfiát megkötötték, csak egy lány érdekelte. Egy férfi igazolta, hogy a rontás madzaggal történt. Ezt a lábtörő alá helyezték, s ő rálépett. A tanács szerint a madzagot el kellett lopnia, s elégetnie. Bár ekkor a rontástól megszabadult, a rontásra tovább is érzékeny volt.¹⁹⁵

5. **Egy család hiedelemstratégiája.** F. Nagyszalontán született 1974-ben. Református vallású. Egészségügyi szakkollégiumot, majd egyetemi tanulmányokat végzett.

Kisgyermekük születése után felesége kezdeményezésére 3-3 szál piros cérnát font össze a család minden tagja, s csuklójukon addig hordozták, amíg lefoszlott. Az egyetem elvégzése után F. nehezen jutott álláshoz. Ekkor megismételték az eljárást.

Nem hisz abban, hogy az amulett segített volna. Feleségével nem akart szembeszegülni.¹⁹⁶

Hiedelem és nemek. A Gender Studies az 1980-as évektől a társadalmi nemekkel, a biológiai nem következtében az egyénnel szemben támasztott társadalmi elvárásokkal, sztereotípiákkal foglalkozó tudományok megnevezése. Ezek közé tartoznak a Women's Studies (nőtudomány, nő kutatás), Masculinity Studies (*férfitudomány*), Critical Studies on Men (*kritikai férfitudomány*), Male Studies (*férfitudományok*). Ezek a tudományok a testhasználat- és érzékelés nemekre jellemző sajátosságait, habitusait, a nemek közötti viszonyokat, egyenlőtlenségi állapotokat követik és értelmezik. (Irodalom: P. Bourdieu 1998.) A magyar etnológiai irodalom többször időzött el a kultúráhasználat nemi szerepek szerinti differenciálódásánál (Kiss L. 1939, 1943; Morvay J. 1956/1981).

A nők és a férfiak hiedelmei közötti különbségek a biológiai sajátosságokból, sajátos munkavégzésükből, valamint a családon és társadalmon belüli szerepükből fakadtak. A női hiedelmek elsősorban a női életpálya építését és megélését garantálják. Nők esetében ilyen biológiai sajátosság a szüzesség, a várandósság, a menopauza, a menstruációs vér, az anyatej; szerepkörük előírta számukra a táplálékkészítést, a házvezetést, a lakás és a családtagok öltözetének tisztántartását, a csecsemők, a gyermekek és az idősek gondozását, a jelesnapok számontartását és előkészítését; szintén a női szerepkörbe tartozott a betegekkel, a haldoklókval való foglalkozás, a halottak nyugalmanak biztosítása, emléküik ápolása (haldoklók ápolása, halottmosás, halott elsiratása, sírgondozás). A hiedelemcselekvések közül külön csoportba sorolhatók azok, amelyek a női testtel (testrészek, anyatej, menstrem) és testállapotokkal (szüzesség, teher, gyermekágy, menstruációs ciklus, menopauza), a nőkre jellemző kognitív képességekkel (téri eligazodás, útvonalkövetés, a tér átlátása és élményszerű feldolgozása), a hagyományos női foglalkozásokkal és munkákkal (bába, halottmosás, menyasszonykontyolás, háztartásvezetés, gyermeknevelés) kapcsolatosak (Szendrey Á. 1931; Szendrey Zs. 1937; Csonka-Takács E. 1999, 2007; Keszeg V. 1999b; Küllös I. szerk. 1999; Séra L. 1999). A férfi hiedelmek – a női hiedelmektől eltérően – nagyobb mértékben szolgálják a státusépítést és a család reprezentációját. A férfiak életében a hiedelmekkel való kapcsolat különösen az állatokkal való foglalkozás, a határjárás és a földművelés, a vásárra járás, a család érdekeinek a szociális

¹⁹⁵ A szilágysági gyűjtést Széman Rózsa végezte 2007-ben. A kutatási beszámoló a KJNT archívumában található (lásd Széman R. é. n.).

¹⁹⁶ A bihari gyűjtést Berek Elza-Hajnalka végezte 2007-ben. A kutatási beszámoló a KJNT archívumában található (lásd: Berek E. H. é. n.).

szférában való érvényesítése következtében játszik szerepet. Továbbá eltérő hiedelem-rendszert eredményezett a szocializáció is: a férfiszerepre készülő gyerek és fiatal a férfiak tudását vette át, környezetében a férfiak viselkedési mintáit figyelte meg.

A magyar népi mitológia áttekintése során nyilvánvalóvá válik, hogy vannak olyan természetfeletti lények, amelyek általában női, mások férfialakban jelennek meg. Antropomorf természetűek, s ezen belül női alakja van a tündérnek, a vadleánynak, a szépasszonynak, a szent asszonynak, a kedd asszonyának, Lucának; férfi a bolygó mérnök, a fehér ember, a lüdercserető, a halál. Több természetfeletti lény átmeneti jelleggel ölt emberi alakot, alakját nem lehet kategóriához kötni (ördög, tisztátalan, kísértet, kincsőrző). Hasonlóképpen, a nemek között differenciálódnak a mágikus képességek. Általában férfi a prikulics, a garabonciás, a táltos, a tudós pásztor, a tudós kocsis, a pap, a veszettorvos. A nők gyakrabban rontanak, gyógyítanak és jósolnak. Ám mind a boszorkánykodás, a gyógyítás, a kincslátás, mind a halottlátás, az igézés egyaránt lehet férfiak és nők hiedelem-funkciója.

A téli mágikus gyakorlatokat összegezve Szendrey Zsigmond különbséget tételez a férfiak és a nők hiedelemcselekvései között. A férfiak házról házra járva hordozzák a szerencsét, a nők az otthonüléssel, gyakorlatilag is pihenve biztosítanak termékenységet. A szerzőt idézzük: „Amíg téli jelesnapjaink szokásait a legények és a fiatal házasságok őrzik, addig a babonák és varázslatok főleg a női hagyományok közé tartoznak, mint pl. a durgálás, a Luca-napi forgácsvágás, hogy a tojások úgy pattogjanak a tyúkból, mint a fejsze alól a forgács, az abroncsból etetés, hogy együvé járjanak tojni, a gazdasszonynak a Luca-napi és karácsonyi ebéd alatti és utáni ülése, heverészése, vízkeresztkor a pap leültetése, hogy a kotlók is jól üljenek; Nagyfaluban ilyenkor a földön guggoló gazdasszony alá seprik a szemetet, másutt meg a karácsonyesti szalmára kuporodó gazdasszony nyög és kotyog, hogy kotlói jól költsenek”. (Szendrey Zs. 1941: 17.) Szendrey Zsigmond megjegyzéséhez kívánczik az a megállapítás is, hogy a férfiak csoportosan látogatják meg szomszédaikat, zajt keltve, hangoskodnak vonulnak, míg a nők egyedül és csendben végzik a mágikus szer-tartást.

Az asszonyélet specifikumait értelmező könyvében Zakariás Erzsébet a férfiak és a nők közötti különbség egyikeként nevezi meg a hiedelmekhez való viszonyulást: „Az asszony sajátja az ösztönösség, a gyakorlatiasabb gondolkodás a férfival szemben, az állandó készenléti állapot amiatt, hogy valamely családtagnak szüksége lehet a segítségére, az érzékenység, az irracionális szférával való szoros kapcsolattartás, legyen az a vallásosság vagy a hiedelemvilág éltetése, hagyományozása”. (Zakariás E. 2000: 146.)

Olvasmány

1. Gazdag irodalom született a magyar mitológia női alakjáról, a kedd asszonyáról. Mitológiai szintézisben Ipolyi Arnold a következőképpen vetette fel a kérdést: „Ki ezen kedd asszonya?”. Válasza: „talán a B. Szűz, mert ünnepei keddre esnek”. (Ipolyi A. 1854: 539.) Ezt korrigálja Kálmány Lajos *Boldogasszony, ősvallásunk istenasszonya* című értekezése: a kedd asszonya – Szent Anna (Kálmány L. 1885/1978: 325). Hogy miért, nem tudta. Katona Lajos tisztázta, hogy e napot a 15. századtól Szent Anna tiszteletére foglalták le (Katona L. 1905: 3–16). Ugyanekkor, ennek következtében vált dologtiltó nappá. Kálmány Lajos példái között szerepel az, hogy Szőregen „nem szabad erős munkát végezniök, még varrniok sem (Kálmány L.

1885/1978: 325). Pócs Éva büntető, fiktív lénynek nevezi a kedd asszonyát (Pócs É. 1990: 571). A keddi fonást, szövést, mosást tiltó tabu megszegőit a kedd asszonya kegyetlenül bünteti. A hiedelem kelet-európai eredetű, a 15. századtól kontaminálódott a katolikus egyház Szent Anna kultuszával. Bukovinában e napon a románok és a székelyek nem varrtak. Moldvai hiedelem szerint aki e napon fon, keze után minden megkukacosodik. A Gyimes vidékén a lúgfőzés, a mosás, az erdőlés esett tabu alá. Máramarosban a marjolea ellenőrző és büntető körutat tesz: ahol fonó asszonyt talál, oda üres orsókat visz, amelyeket reggel megtöltve kér számon, hogy a fonalból a maga számára készítsen ruhát. Ha az asszony nem végzi el, halál fia lesz. 19. századvégi román gyűjtemény adatai szerint a marjolea hegyekben, erdőkben lakó öregasszony (esetleg tehén). A napján tilos a fonás, a szövés, a vászon felvetése, a varrás, az utazás, az új munka elkezdése, a szántás, a boronálás, az aratás kezdete, a hajmosás, a körömvágás, a sütés, a ruha kifőzése. A büntetés formái a következők: a kedd asszonya megsüketíti, megesi, megégeti, megbetegíti, elpusztítja azt, aki nem tartja tiszteletben az ő előírásait. (Az adatok forrása: Katona L. 1905a.)

Róheim Géza feltételezte, hogy volt egy szláv eredetű péntek asszonya is (Róheim G. 1913: 93–94).

2. Szemléltetésként közöljük azt a – jelen kötetben is olvasható – kutatást, amely egy férfi és egy nő hiedelemtudásának és -gyakorlatának átfedéseit és különbségeit tárta fel.

Az 1932-ben született férfi hiedelem világképe, tudása elméleti megalapozottságú. Ismeretei kiterjednek az égitestekre, a természeti jelenségekre, a növényekre, az állatokra. Ez a tudás tulajdonképpen egy, az állattartást és a földművelést a lokális tradíció szerint folytató gazdát szolgál ki. Ezzel magyarázható, hogy L. M. közlései biográfiai, genealógiai és lokális topológiai motívumokkal kapcsolódnak össze, azaz a lokális társadalomhoz és a közvetlen természeti környezethez kötődnek. A történetek egyik része a tudatlanságból, tájékozatlanságból eredő kudarokat mondja el, másik része pedig eredményes kimenetelű ténykedéseket. A narratívumok nagy mennyiségben tartalmaznak mitikus elemet. L. M. szociális környezetének sorseseményei reálissá, érzékelhetővé tesznek olyan lényeket, mint az éjszakai bolyongót megrémítő tisztátalanok, a viharfelhőt vezető sárkány, a forgószélben járó tisztátalan, a kutya alakot felöltő prikulics, a tojásból kiköltött segítőszellem, a ház, a család szerencséjét biztosító fehér kígyó. Ez a lokális történelemként felfogható makronarratíva tartalmazza mindazt a tudást, amely segítségével az adott körülmények között a kudarok elkerülhetők, illetve a gazdálkodási és az életvezetési stratégiák eredményessége garantált. Személyesen vagy biografikus történetekből ismert olyan specialistákat, akik mágikus erejű tudás, csinálmány, ima segítségével tudtak gyógyítani, serkenteni, tudakozódni. Hasonló tudással bizonyos mértékben ő maga is rendelkezett. Ez a tudás főleg az állattartásra, a környezet tisztaságának, egészségének megőrzésére, biztosítására vonatkozik.

L. M. lánya, világképe és tudása másképpen viszonyul környezetéhez. Világra vonatkozó tudását nagyobb mértékben az iskolában és a média segítségével sajátította el. Hiedelemtudása főként gyakorlatias jellegű. Minthogy az interjú nem sokkal házasságkötése, majd első gyermekének megszülése után készült, közlései nagyrészt a háztartásra, a szülésre, a gyermekek gondozására, népi kozmetikai megoldásokra vonatkoznak. Illetve a hétköznapi élet apró eseményeire. A hagyományos narratívumok szinte teljesen hiányoznak repertóriumából, amelyben mintegy 34 álommotívum értelmezése található meg. Minthogy a családban az asszony, az anya végzi a családtagok gyógyítását, L. M. lánya is 87 gyógyítási receptet közölt. A részletes elemzés a jelen kötetben is olvasható.

3. A mezőségi jóslástechnikák elemzése azzal a következtetéssel járt, hogy a jóslás a női életvezetési stratégiának intenzívebben részét képezi, mint a férfiak esetében. Ennek magyarázata lehet a paraszttársadalomban a női kiszolgáltatottság.

4. Detrehemtelep hiedelemgyakorlatában a női szerepkörhöz tartoztak a következő cselekvések. Szilveszter éjszakáján az aranyosvizet leányok gyűjtötték. A tolvaj kilétének meg tudakolását lányok végzeték cseberbe nézéssel. A megigézett személy mellébe kilenc asszony köpött be. (Keszeg V. 1981a.)

A tavaszi hiedelmek az Erdélyi Mezőségben. Esetelemzés

A terep

Jelen elemzés az Erdélyi Mezőség településeinek a 20. század első felére jellemző, mindennapi tavaszi habitusait foglalja össze. A terepmunka az 1978–1995 közötti években folyt le, mintegy 25 településre való kiszállással (Keszeg V. 1997, 1999). A gyűjtőpontok: Almásmálmom (AM, 1994), Andrásy-telep (AT, 1988), Cegőtelke (CG, 1994), Detreheuntelep (DT, 1979–1994), Ecken (EC, 1988), Felsődetreheuntelep (FD, 1982), Gernyeszeg (GE, 1994), Magyarberéte (BE, 1994), Magyarborzás (MB, 1994), Magyardécse (MD, 1994), Magyarfráta (FR, 1985), Magyarpalatka (MP, 1994), Magyarszovát (SZO, 1994), Mezőbodon (BO, 1985), Mezőkeszű (MK, 1994), Mezőköbölközút (KÖ, 1994), Mezőszengyel (SZE, 1988), Mezőveresegyháza (VE, 1994), Nagysármás (NS, 1994), Sáromberke (SB, 1994), Szentmáté (SZM, 1994), valamint Makfalva (MF, 1994), Sinfalva (SF, 1994), Torda (TO, 1980–1985).

Az Erdélyi-medence éghajlata mérsékelt kontinentális. Az évi átlaghőmérséklet 6–10 °C. A leghidegebb hónap, január középhőmérséklete –3, –4 °C, az abszolút hőmérsékletek –31, –32 °C körül váltakoznak. A legmelegebb hónap, július abszolút hőmérséklete 36–42 °C között változik. Az évi abszolút hőmérsékleti értékek közötti különbség a 70 °C-ot is meghaladja. A 20. század első felében regisztrált értékek alapján az évi csapadékmennyiség 600–700 mm között ingadozik. (Csűrös I. 1974: 17–18.) A régió flórájában dominálnak a mérsékelt éghajlaton ismert eurázsiai elemek, továbbá az európai és a közép-európai elemek (Csűrös I. 1974: 38–39).

Az Erdélyi Mezőség természeti adottságai a honfoglalástól kezdve kedvező körülményeket biztosítottak a nagyállattartás számára. A földművelés évszázadokon keresztül szintén prioritást élvezett. Kevésbé számottevő volt a kertészkedés, a népi ipar. Mind az állattartás, mind a növénytermesztés kialakult árucserét tartott életben, mind a régió peremén elhelyezkedő városokban, mind a belső-mezőiségi vásártartó falvakban.

Az Erdélyi Mezőség vegyeslakosságú vidék. A román lakosság első okleveles említése a 13. század elején kerül sor. Az elnéptelenedett falvakba a 15. század során tömegesen érkezett a román lakosság. E migrációt felerősítette a Havasalföldet fenyegető török veszedelem, valamint a magyar lakosság megfogyatkozása, a nemesség által vérbefojtott 1437-es jobbágylázadás. A Mezőség területére költözve a román népesség jobbágyságot szerzett, eredeti foglalkozását megőrizve. A jobbágyszabadság jelentős módosulást hozott a földbirtok struktúrájában.

A protestáns és a római katolikus, valamint az ortodox egyház a tavaszi ünnepek időpontját egymástól függetlenül rögzíti le. Ennek következtében ezen a vidéken ugyanazok a funkciók más-más időpontban érvényesülnek, vagy épp meg is ismétlődnek.

A mindennapi élet

Ha vízkeresztkor megcseppent az eresz, a tavasz későn köszöntött be. Ha viszont a gólyák korán visszatértek, akkor a tavasz is hamarosan megérkezett. Az időjárás regala szerint *Sándor, József, Benedek./ Zsákkal hozzák a meleget.*

A farsang végén megszűntek a női csoportosulások, a fonók, az elvégzetlen munkát az asszony ettől kezdve „lopva”, egyéb munkák szüneteiben fejezte be. A téli időszakra felállított osztovátákat szétbontották. Figyelték, hogy ilyenkor ki jár az utcán. Ha asszony ment el a ház előtt, akkor a frissen szőtt vászon gyenge minőségűnek bizonyult, darabokra szakadt használat közben: *Szövés után miko vitték ki az osztovátát, ha asszonyt látunk, nem lett jó a vászon. Mind darabokra szakadt. Má mind néztük, nehogy asszony jöjjen.* (DT, 59 éves nő, 1980)

A hó elolvadása után a gazda trágyából melegágyat rakott, s ezzel kezdetét vette a zöldségtermesztés. A gazdasszony ide vetette a vetemény- és virágmagvakat, hogy később a zsenge palántákat szétültesse a veteményes kertbe, a virágos kertbe, a sírokra. A melegágyat éjszakára gondosan letakarta. Csupán a meleg, napsütéses órákban fedte ki. Amikor a talaj felitta a hólevet, a gazdasszony megtisztította a veteményes kertet, a talajt fel lazította, gereblyével egyenesre egyengette, ágyásokra parcellázta, s elvetette a veteményeket. Később ugyanide kerültek a melegágyban kikelt palánták. Az őszi fagyok elől a virággyökerek a pincébe, a fagytól megvédett virágszálak november 1-jén a sírokra kerültek. A tavaszi meleg beköszönté után a virággyökereket újra kiültette. Ahogy az ágyásokban kisarjadt a vetemény, ahogy a melegágyból helyükre kerültek a palánták, állandóan óvnia kellett őket az éjszakai hidegtől, és a nappali ragadozóktól, a madaraktól. Az első az egész veteményes kertet képes volt egy hideghullámmal *leforrázni*, az éhes madarak pedig egyenként csipegették ki a zsenge ínycsiklést. Amikor a fagyveszély elmúlt, és a madarak a természet által bőségesen kínált növényekben válogathattak, a gazdasszonyra újabb feladat várt. Gyomlálással, kikapával eltávolította a gyomnövényeket, tápláló és védelmező talajjal feltöltötte a növények tövét. Ha a tavasz száraz volt, naponta egy-egy csésze vizet töltött minden növény tövébe. Erre a célra a háztetőről lefutó esővizet gyűjtötte össze. Öntözni a reggeli vagy késődélutáni órákban volt ajánlatos. És sosem hideg vízzel. Ha a forró napsütésben gyűltek össze a báránnyelűk, s meleg esőcseppek kezdtek hullani, sietve letakarta a palántákat. Ilyenkor *az ördög veri a feleségét*, s a ragya elverte a zöldséget. Az uborkára, a paszulyra, a paradicsomra különösen ártóan hatott.

Az asszonyokra várt a majorság szaporítása. A karácsonyi süteményezés teljesen felkészítette a tojástartalékokat. A télközépi ünnepek után elkezdődött a tojások gyűjtése. Ilyenkor a tyúkok is többet tojtak. Február végén a gazdasszonyok kiválogatták a kotlóültetéshez szükséges tojásokat. Esetleg a tyúkudvar kakasának függvényében tojáscserét hajtottak végre. A kevésbé előnyös természetű kakastól származó tojások konyhai felhasználásra, piacra kerültek, a férfias természetű, daliás természetű, esetleg sötétvörös színű apaállat udvaráról származó tojások a kotló fészkebe jutottak. Gondosan, de kisebb számban kellett beszerezni, összeválogatni az egyéb szárnyasok (réce, liba, pulyka)

tojásait. Február végétől, március–április folyamán a gazdasszony figyelemmel követte a tyúkok viselkedését. Ha valamelyiken kiütköztek az anyai ösztönök, megültette, vagy kölcsönadta a szomszédba. Ha pedig egyszerre túl sok tyúk vállalkozott az anyaságra, hideg vízben fürösztötte meg a fölösleges példányokat. Esetleg, hogy a műveletet könnyebben megismételhesse, kosár alá rekesztette. Mielőtt a kotlót a fészekre ültette, a fülébe súgott, a kemencéhez dörzsölte, hogy *üljön a tojáson*. Ugyanebből a célból marasztalták a házhoz látogató vendéget. A tojásokat férfi fejfedőből (bundasapka, kalap) juttatta a fészekbe, hogy kakasok, kötényből, hogy jércék bújjanak ki a tojásból, szitából, rostából, hogy sok csibe legyen. A tojásokat egyszerre kellett a fészekbe borítani, hogy a kiscsibék egyszerre keljenek ki. A kotlóültetést nem volt szabad elmondani a szomszédoknak, mert akkor nem járt szerencsével. A kotló megültetése előtt sem tojást, sem kotlós tyúkot nem volt ajánlatos a szomszédoknak adni, mert ezzel az ültetés szerencséje távozott a háztól. Holdfogyatkozáskor, pénteki napon nem volt szabad kotlót ültetni, sem akkor, amikor a faluban halott volt. Az újhoid viszont erre a célra szerencsés időpont volt. Azt is kerülni kellett, hogy a csibék rózsanyíláskor bújjanak ki a tojásból. Az ültetéstől kezdve naponta 2-3 alkalommal etetni és itatni kellett a kotlót, vigyázni, nehogy kihűljenek az alája tett tojások, és arra, hogy ne feledkezzék meg a táplálkozásról. A kotlás közepénél a tojást lámpával átvilágítva már meg lehetett állapítani, hogy az új élet fejlődésnek indult benne, vagy pedig *kotlós*, s ebben az esetben szemétre lehetett dobni, hogy ne vegye igénybe az anyaállat figyelmét. A válogatást tulajdonképpen a kotlóra is rá lehetett bízni. Ki tudta válogatni, melyek a záptojások, azokat a fészek szélére távolította, vagy akár ki is rúgta maga alól, hogy ne kelljen hiába melegítenie őket. A korán kikelt csibéket melegben, a konyhában, istállóban kellett gondozni. A nappali napsütés és meleg idején a szabadban tartózkodtak, az éjszakai hideg elől biztonságba kellett helyezni őket. Naponta friss teát, megreszelt főtt tojást kellett biztosítani táplálásukra. Ahogy nőttek, a darát és – különösen a récéknek és a pulykáknak – a vágott zöldséget kellett biztosítani. A kiscsibéket védeni kellett az ártó tekintettől. Az átható tekintet ugyanúgy megigézhetette, mint a kisgyereket.

Olykor előfordult, hogy a kotló gondviselésére „árva” csibéket bíztak. Erre olyankor került sor, ha a kotlót újabb tojásokra ültették, s a kiscsibéket más anyaállat gondjára bízták. Néha a réce vagy a liba alá loptak be néhány tyúktojást, így egészítették ki a fészekalját. Amikor az újszülöttek világra jöttek, és a közöttük lévő különbségek túl nyilvánvalóak voltak, a csibéknek nevelőanyát kellett keresni. A kotló természetesen minden csibéjét jól ismerte, az idegen teremtményeket csőre kemény ütéseivel riasztotta el a maga közeléből. Ilyenkor a kegyetlen gazdasszony ollóval megcsonkította a kotló csőrét, vagy félszemét cérnával bevarrta. Ha már a csibék kinőttek a kotló szárnyai alól, a csibecs család szétszéledt, s az utcára kezdtek kijárni, a családi tulajdonjellel kellett azonosítani őket. Ez általában egy olajfesték-foltból állt. A festék színe, a folt lelőhelye alapján fel lehetett ismerni 8-10 szomszéd majorságát. Azonban az egyhónapos csibe – illetve ebben az életkorban már lassan a jérce név is megillette – könnyen hazatalált a barangolásból. Ha nem, akkor az este közeledtével fejveszetten kezdett fel-le szaladgálni az idegen térben.

Amég én nem ültetek tyukat, hiába jönnek tojásé, me nem adak. Me eviszik a szerencsém. (GE, 74 éves nő, 1994) *Se tojást nem szabad kölcsönadni, amég nem ültetsz kotlót.* (FD, 72 éves nő, 1982) *Tavassza nem szabad kölcsönadni tojást, miko ültetik a kotlót, odaadad a szerencsédet.* (FD, 21 éves nő, 1982) *Bétesszük a férfisapkába, hogy legyen mind kakas.* (BO, 45 éves nő, 1988) *A kötényünkbe tesszük, hogy sok jérce legyen.* (FD, 72 éves nő, 1982) *Rostábo ke tenni a tojásokat, annyi csirke lesz, mind a rostán a lyuk, nem lesznek kotlosak.* (DT, 50 éves nő, 1982) *Ha vasárnap ültetik meg a kotlót, mind kakas lesz a tojásokból.* (DT, 84 éves nő, 1980) *Hogyha egyszerre borítom belé a fészekbe, akko egyszerre kelnek ki. Így tanultuk. Nem rendre, egyik máma, másik holnap, hanem egyszerre.* (AT, 68 éves nő, 1988) *Az én anyám azt szokta mondani, hogy miko új a hold, akko ültetik a kotlót.* (FD, 41 éves nő, 1982) *Miko nincs halott a faluban, akkor ültetik a kotlót.* (FD, 74 éves férfi, 1982) *Pénteken nem jó ültetni kotlót.* (DT, 84 éves nő, 1980) *Bolond a tyúk, s megkukorégoлам. Hogy kukurigó, kukurigó. A fülibe. S akko aztán miko megültetem, így a fészekné, Atjának, Fiúnak, Szentléleknek nevibe. Úgy lecsendesedik a tyúk, hogy többet nem bolond.* (GE, 74 éves nő, 1994) *Hogy szelíd legyen a kotló, ke sügni valamit a fülibe.* (DT, 48 éves nő, 1980) *A tyúk amiko megkotolt, odadörzsölték a kemencéhez, hogy szelíd legyen.* (DT, 48 éves nő, 1980) *Márciusba miko vendég jön a házhoz, mondják, hogy üljen, hogy üljen a kotló.* (DT, 52 éves nő, 1980) *Mikor holdfogyatkozás van, akko nem ültetünk tyukat. S miko valaki meg van halva, megvárjuk, hogy temessék el.* (GE, 74 éves nő, 1994)

Sor került az állatok kihajtására, csordába való társítására, szaporítására. Helyenként a csordapásztornak mágikus erejű botja volt. A pásztor magára hagyta a csordát, de a bot nem engedte szétszéledni az állatokat. A legelőre kihajtott állatokat vízzel öntözték. A mezőségi falvak román fiataljai közül néhányan zöld ágat öltöttek magukra, s a vízzel őket öntözték meg.¹⁹⁷ A pásztornak vigyáznia kellett, hogy fecske ne repüljön át a tehén alatt, mert a teje véressé válik, hogy zöld búzát, repcét ne legeljenek az állatok, mert felpuffadnak. Ha ez mégis megtörtént, friss fűzfaágot kellett a szájába tenni. Ha azt rágta, *megindult a levegő*. Ha a tehén pókot evett, azonnal megdöglött. Ha egy kígyó szopni kezdett egy állatot, a kígyót nem volt szabad megölni, mert az egész nyáj elpusztult volna.

Vót egy csordapásztor Szakálba. Az leütette a botját. A csorda onnan ki nem ment, ha nem tudam, száz ember hajtsa ki. A heverőbe. (MB, 60 éves férfi, 1982) *Itt Bodonba is vót, K. bá, úgy mondták. Há úgy vót az is, csordapásztor vót, s mondták, hogy otthatta, odatámasztatta, az ügyelte az egész csordát. Onnét ki nem ment a csorda, egy se.* (MB, 39 éves nő, 1982) *Aztán akko mind dobták a vizet, mikor jöttek bé a mérésből.* (KÖ, 83 éves férfi, 1994) *[Április 24-én] a fiatalok ők feőtöztek itt is. Egyiket behúzták zöd ággol. Egészen. S aztán az jött, miko béhozták a juhakat. Aztán úgy várták a vízzel, hogy öntözték őket. Aztán akko mindenkit megöntözték.* (MK, 91 éves nő, 1994) *Tóhátan amiko*

¹⁹⁷ Az állatok kihajtására valamilyen jelesnapon került sor. A magyar nyelvterületen ezek a napok a következők: József napja, zöldcsütörtök, nagypéntek, Szent György napja, május 1-je, virágvasárnap, áldozócsütörtök, pünkösdi vasárnapja. (Szendrey Á. 1959: 314–315.)

vitték ki a bácsot, úgy dobták rá vederral a vizet. A bácsra, hogy adjan tejet a juh. (AT, 68 éves nő, 1988) Akko csináltak ott, ahol mentek ki a juhakka, csináltak ződ ágból, feőttöztettek egy illetőt szépen. Miko hozták bé a faluba a turmát, vót egy illető itt előtte. És a fiatalak lesték, hogy hol jönnek, egy-egy veder vízzel, s ráöntették. (MP, 82 éves nő, 1994) Amikor hozzák be a juhokat a fejesre, akkor egy berbécsot megfogják és felkosszorúzzák. Akkor két fú viszi a berbécsot, elől, s akkor mennek fel az úton a berbéccsel, s akkor jönnek ki az asszonyok, s akkor veder vízzel leöntik. S kiabálják, hogy sok tejet. (CT, 71 éves férfi, 1994) A pókat ha megeszi egy tehény, azonna megdöglik. (DT, 48 éves férfi, 1980) Amelyi állatot szopja a kígyó, ha megöled, megdöglik az állot. (DT, 48 éves nő, 1980)

Ezzel párhuzamosan, a földművelésben megtörtént a talaj előkészítése. A télen a szántóföldre kupacokba hordott trágyát szétszórták, lezajlott a tavaszi szántás, a boronálás. Az ekével megközelíthetetlen kis területeket, a fák tövét a fiúgyermekek ásóval lazították fel. Mikor a tavaszi meleg megtörte a talajmenti fagyokat, rendre megtörtént a kalászosok, a kukorica vetése, a februártól csíráztatott krumpli elültetése. A kukorica ültetését a kökényvirágzás idejére hagyták, az uborka ültetésének idejét a békabrekegés jelezte. A határra való kimenetelt, a vetést a templomban végzett imádkozás, vagy legalább fohász, áldáskérés előzte meg. Fohász zárta a vetés, az ültetés befejezését is. A vetés előtti éjszakát a házastársak nem töltötték együtt, vagy legalábbis önmegtartóztatást gyakoroltak. A vetni induló szekér előtt az asszonynak nem volt szabad átmennie. A menstruáló nő nem kísérhette el a határra a vetni induló férjét. Mikor a gazda befejezte a vetést, körbejárta, *beszegte* a búzatáblát, s kezéből szórta a magvakat. Ezt a madaraknak szánta eledelül, hogy ne bántsák a termést. A kukorica első megkapálása végén egy kapa földet a gazda a levegőbe dobott, hogy a növény magasra nőjön. A kenderföld tisztaságát a gazdasszony már télen biztosítani tudta. Ha csonkahéten vagy húshagyókedden szüneteltette a fonást, a kenderföldet nem lepte el a gyom.

Mikor tavasszal először mentek ki a határra, imádkoztak? – *Igen. Hogy a Jóisten megadta, megsegített, hogy megértük, hogy menjünk ki a mezőre dolgozni. S mikor aztán nekifogatt, hogy vesse ősszel a búzát, aztán levette a kalapját, s imádkozott, s úgy fogatt neki vetni. (EC, 80 éves férfi, 1988) Uram, áldd meg kezünknek munkáját,/ Te tudod megáldani egészségünket,/ Hogy megteremjen a földünk bőségesen,/ Áldd, is légy velünk erővel, hogy végig az évben keresztül hogy tudjunk munkálkodni. (EC, 66 éves nő, 1988) Akko miko kimenyünk leghamarább dógozni. Igen, akko. Hogy egész évbe őrizze meg, hogy tudja egészségesen végezni. Eztet használom most is, hogy tanított nagyapám. Eztet, nem tudnék emenni, hogy ne... Miko még szénagyűjteni is menyek, mindig, mindig mondom, hogy segítsen meg a Jóisten, hogy tudjam összegyűjteni. Ezeket használom most is. (BO, 58 éves nő, 1988) Édesapám mikor kilépett, ment dolgozni, felemelte a sakáját, s azt mondta, hogy: – Én istenem, segíj meg. Na gyere, E., menjünk. Elmentünk vetni, engemet letett: – Na, te mész ügyesen a szélín. Ő fevette a zsákat a vállára, megint felemelte a sapkáját: – Én Istenem, adj áldást. S úgy mint leányka, megnéztem, nem tudtam, mi ez. Jött egy-egy bácsi, ott elment, románul mondta:*

– *Dumnezeul să-ți alduiască, Ș., munca!*¹⁹⁸ *Mind hallgattam, mi lehet ez.* (AT, 68 éves nő, 1988) *A törőbúzáat akko ültetik, miko virágzik a kökény.* (DT, 48 éves nő, 1980) *Mikor elvégezte a kukoricát, na: – Isten áldását kérem a kukuricára. S amikor vetettük régebb a búzáat, nekifogatt, levette a kalapját: – Istenem, segíj meg. Adj áldást a munka után. Emberé a munka, Istené az áldás. Ezt mondták. Aztán mindjá vetettünk.* (SZE, 71 éves férfi, 1988) *Vót nekem egy román szomszédasszonyam. Magyarázta nekem, hogy ő miko szolgált, román emberné szógált. És odatették, hogy menjen a vetőmag széjín. Ahogy lehajolt, a gazdája meglátta, hogy asszonyi betegségbe van. Azt mondta: – Gátá, te mész haza. Neked nem szabad a vetőmag széjín járja.* (AT, 68 éves nő, 1988) *A búzavetést hogy ne bántsa a madár, körbe kellett járni? – Visszamenőleg. Például én megkezdtem innét a vetést, bévetettük, s onnét jöttünk vissza. Innét mentem a vetéssel, mefejlőró kellett megkezdeni, nem aloló. Akkor és onnat jöttem vissza, hátulró előre, s úgy mentem vissza. – Tehát ahol befejezte, onnan indult visszafele, körbe? – Igen. S imádkoztunk édesapámmo, a vót a szokás. – Mit kellett mondani? – Miatyánkot. A kalapot levettük, miko nekifogtunk vetni.”* (AT, 65 éves férfi, 1988) *Vótak napszámosak, azok miko kapáltak, vettek egy kapa földet, fedobták, hogy ilyen nagyra nőjjen a törőbúza.* (DT, 60 éves férfi, 1980) *Miko kuruttyolnak a békák, Szent György napján, lehet ültetni az ugorkát.* (DT, 49 éves nő, 1980) *Csonkahéten nem szabad fonni, szulákos lesz a kender.* (DT, 49 éves nő, 1980)

Január 22-én, Vince napján a napsütés jó, gazdag szőlőtermést jelzett előre. A Mátyás napi időjárásból szintén a termésre lehetett következtetni. A hideg gazdag termést, az eső jégverést, gyenge termést jelzett előre. Március 25-e Gyümölcsoltó napja. A férfiak megmetszették a gyümölcsfákat, megritkították a termőágakat, eltávolították a vadhajtásokat és a korhadt ágakat. Szemezéssel nemesítették a vadcesmetéket, a termőágakat. A fák törzsét megtisztították az elszáradt, felpattogzott kéregdaraboktól. A szőlősben a tavalyi hajtásokat kellett ellenőrizni. Ha nem volt rá szükség, eltávolították, ha igen, a futószőlőn vezették, a tőkén karikázták. Kötözésre vékony csíkokba rongyot hasogattak fel. Az 1960-as években rövid időre a gyári előállítású rafia szolgált erre a célra. A fák alatt felgyűlt szemetet a fiúgyermekek gyűjtötték össze. Elégetni nagypéntek napján volt ajánlatos. A nagypénteki füst termésre ösztönözte a gyümölcsfákat.

Hogyha fénylik Vince, / Megtelik borral a pince. (DT, 79 éves nő, 1980) *Nagypénteken csináltuk a füstöt kinn a gyümölcsösbe, hogy ne járjanak a hernyók. Ganét, vagy valami olyan gatz gyűtettünk össze, hogy füstje legyen, ne tüze.* (BO, 81 éves nő, 1988)

Katalin vagy Borbála napján ágakat törtek, a szobában rügyeztették. A cseresznye és a meggy, az orgona karácsonyra vagy újesztendőre levelet hajtott, esetleg virágzott is. Az eljárás a nagylányok férjjósló szokása volt. A tavaszi határjárásokról szokás volt zöld ágakat, virágokat hazahozni. Érdekes, hogy a falusi házakban nem voltak virágvázák. A virág a virágoskert, a cserepes virág az ablakok, a tornácok díszé volt. Ha mégis virágot vittek a

¹⁹⁸ Isten áldása legyen munkádon, S.!

házba, az többnyire víz nélkül hervadt el, vagy konyhai használatú pohárba, üvegkannába került. Pedig a tavasz kezdetével minden friss virágból jutott a lakótérbe a tavaszt hirdetni. A férfiak barkát hoztak magukkal határjáró útkjkról. Elsősorban a fiúk tették meg az első csoportos határjárást, hogy hóvirágot keressenek a még hófoltos erdőben és legelőn. A virágot csokorba gyűjtötték vagy gumóstól vitték haza, és a virágoskertbe ültették. Az ibolya a tavaszi melegben nyílt ki, ekkor már a kislányok verődtek csoportba, és mentek virágot szedni. A véletlenül talált négylevelű lóhere szerencsét hozott. A vadsalátát (*aranyversengőt*) mind a gyermekek, mind a felnőttek gyűjtötték, és a háziasszony levest főzött belőle, a martilapu, a *lósorgya* (*lósóska*) levelébe töltelék csavartak. A többi zöld gyomot az állatok és a majorság elé szórták. A mezősegi falvakban egyedül a *kakasmandikót* (*Polygonatum odoratum*, *orvosi salamonpecsét*) és a *tavaszi hérics* (*Adonis vernalis*, közismerten: *cigányvirág*, *cigány.csa*) nem vitték be az udvarra. Úgy tartották, a tyúkokat terméketlenné teszi, a tojáshaszon megcsappan a tyúkudvaron. Természetesen, a határ bejárása, a kizöldült és kivirágzott faágak megkeresése május 1-jére virradóra történt. A Maros völgyében a zöld ágat húsvétra, a Mezőség nyugati falvaiban pünkösdkor helyezték el a leány kapuján.¹⁹⁹ A friss zöld ágak, virágok behozatalára, kiállítására a protestáns közösségekben a tavasszal, általában a virágvasárnapon történő konfirmációs ünnepségen került sor. Ilyenkor a templom kapuját, udvarát, bejáratát, belterét a konfirmandusok és a férfiszülők díszítették fel. A nyári napforduló napján, román falubelijeiket követve a magyar lakosok is virágkoszorút készítettek minden családtagnak, amelyet a háztetőre dobáltak. Akié leesett, annak várható volt a halála. Valamelyik tavaszi ünnep keretében a férfiak a fiúgyermekek kíséretében bejárták a falu határát, felújították a határjeleket.²⁰⁰ Katolikus településen a férfiak a pappal együtt mentek ki a búzatáblákra, megszentelni a gabonát. Szent György napján a gazda vagy a gazdasszony tövises ágakkal tűzdelte tele a kerítést, az istálló ablakát. Ha legeltetés közben a fiúgyermekek Szent János bogarat találtak, keresztet vettek rá, az menten elpusztult. Ha szarvasbogarat találtak, szarvát és páncélját leszákították, izgatószeret főztek belőle, s kíváncsian várták a hatását. Csemegeként papsajtot, vadsóska levelet, akácvirágot, csicsóka gumót fogyasztottak.

Ha virágot ültetnek egyik sírról a másikra, azt jelenti, hogy veszekednek a halottak. (DT, 22 éves nő, 1980) *Öntözőágot tettek a leány kapujára, fenyőből. Tettek rá minden színű papírt, cérnával tojáshajat fűztek, pirossal. Ügyes korona volt. Tízet, tizenötöt is. Máshol a fenyőnek a hegyit, úgy, ahogy vót, aztat díszítették. Olyan formába, mind a karácsonyfát.* (SZE, 71 éves férfi, 1988) *Pünkösöd nagyszombatján este a legények hársfaágot tesznek a lányok kapujára. Szekérrel mennek a legények. Béhívják őket, étellel, itallal kínálják.* (CT, 53 éves nő, 1994) *Pünkösöd első napján szoktak állítani egy pünkösöd-fát.*

¹⁹⁹ Galgamácsán, Zemplén vidékén a legények pünkösöd estéjén állították a zöldágot (Tátrai Zs. 1990: 182). A zöldág állítás funkcióiról, változó időpontjairól szóló irodalmat a szerző foglalta össze (Keszeg V. 2007b).

²⁰⁰ A rítus irodalmának áttekintése: Keszeg V. 2007b: 159–160. A Tiszaháton virágvasárnap a leányok felpántlikázott zöld ággal mentek végig. Kalotaszegen ezen a napon a fiatalok virágot szedni mentek (Tátrai Zs. 1990: 151).

De nem a kapukra, hanem a falu közepire. A fiatal fiúk. A legfiatalabbak. Virágot kötettek rájo. (MK, 66 éves nő, 1994) Tették Szentgyörgy napko azt a csipkebokrot. Tették az ablakba s a kapuhaz, s a pajta ablakjába. (MK, 91 éves nő, 1994) Az istálló ablakábo, me ott van két ablakja, mind a kettőbe tettek, s aztán az ajtóba. Két nagy ágot. (MP, 82 éves nő, 1994) A románok szúrnak tövist vagy olyan szúrós rózsabokor ágot a kapuba, az istálló ajtóba, hogy a tisztátolan meg ne kísérje az állatakat egész évbe. (FR, 58 éves férfi, 1985) Hogy a tejet ne vigyék e, azan éjje tövist tettek a kapura. Kellett menni, amég gyermek vótam, tövisrózsa bokrat kerestünk, s aztat tűztük ki a kapura. (GE, 77 éves férfi, 1994) Körbejárták ekéve a határt tavassza. Addig nem ment ki egy eke se, amég a falu végén nem imádkoztak. [...] Valami lánc vót kötve az után keresztü, s akko kellett menjenek keresztül az ekékkel. Aztán kimentek a mezőre s ott is, amég nem mentek a láncan keresztül, addig nem ment senki se szántani. S esmént amikor jöttek haza. A mezőről. (BO, 81 éves nő, 1988) A határszentelés úgy volt, hogy a templombó indultak el, a gyülekezett. A kereszttel, s a zászlóval, ha katolikusak. És kimentek a határra. A búzatáblába. Mentek végig az után. S azakba a kicsi oltárakba búzakoszorúk vótak belétéve. S akkor ott mindegyikné megáldatta, letérdeltek, imádkoztak, s megszentelte. S vót csinálva vagy öt-hat. S addig mentek, ki a határba, s ott is vótak ilyen kicsi épületek, s a pap megállatt s imádkoztak, és benne vót a kereszt és a búzakoszorú. S megszentelte a határt. Nagyon szép vót. (EC, 66 éves nő, 1988) Akinek leesik a koszorúja, az hal meg hamarább. (MB, 64 éves nő, 1994) Sänziene²⁰¹ nap kellett fonni ahányan vótak, annyi koronát. És átdobta a pajtatetején. S amelyik leesett, az halt meg hamarább. (BO, 45 éves nő, 1988)

A hóolvadástól, a felmelegedéstől függően március folyamán lezajlott a nagytakarítás. A lemetezett ágakat, a gereblyével összegyűjtött avart, az udvaron, a gazdaságban felgyűlt hulladékot kupacokba rakták és elégették. A tavasz kezdetén kellemes füst lengte be a falvakat. Általában az apa készítette elő, a fiúgyermekek táplálták. A füstre különösen szükség volt a fagyosszentek körül, amikor újra talajmenti fagyokra lehetett számítani.

A télvégi hetek folyamán konyhában, tüzelés nélküli helyiségekben, kosárba vagy ládába rakva csírázott az ültetni való krumpli. A frissen kikelt, pár napos, pár hetes csibéket a gazdasszony a konyhában rekesztette el, a kemence közelében. A konyha jelentette a menedéket az évelő cserepesvirágok számára is. A meleg időre várva virágállványon, szekrényen a konyhában vészték át a téli periódust. A pincében, kamrában leürültek a vetemény, a gyümölcs, a *döblec* (sütőtök) tárolására szolgáló polcok. Húsvétkor felhasználásra kerültek az utolsó savanyított káposztafejek. A nagytakarítás a húsvét előtti napokban történt meg. A szemét egyik része tűzre, másik része a trágyadombra került. Ettől kezdve a tisztaságra, a rendre a gazdasszony folyamatosan vigyázott. Március elsején a ház körbesepése egész évre tisztaságot biztosított. A bolhák elküldése szintén március elsején, vagy a hónap első keddi napján történt meg.²⁰²

²⁰¹ Szent Iván

²⁰² A Vajdaság területén Ágota napján, február 5-én körülseperték a házat, az ólat az egerek elküldéséért (Tátrai Zs. 1990: 123). Az Ipoly mentén a férgek, egerek elküldése nagyszombaton történt (Manga J. 1968: 147).

Március első reggelin édesapám mindig mondta, hogy keljete fel, seperjete jó korán, hogy egész nyáron tiszták legyetek. (EC, 66 éves nő, 1988) Március elsején hajnalban három bolhát tegyen egy papírba, s dobja be a harmadik szomszédhoz. Úgy elmennek a bolhák, mind elmennek a bolhák, mind elmennek oda a harmadik szomszédba. (TO, 73 éves nő, 1983) *Mărțișor în casă/ Purice afară să iasă/ De la noi în treia casă.*²⁰³ *S a lepedőt kellett rázni.* (VE, idős nő, 1994) *Kedd nap szoktuk, mentünk egyik háztól a másikig, s mondtuk, hogy – Marți în casă,/ Purecii la altă casă.*²⁰⁴ *A harmadik házhoz küldtük, hogy mentődjek meg tőllek. Az ablakhoz álltunk, és kellett kiátsuk.* (BO, 81 éves nő, 1988)

A fiatalok, különösen a nagylányok szilveszter éjszakáján, újév hajnalán aranyosvízért mentek a forrásokhoz, a kutakhoz és a patakokhoz. Az elsőnek, az éjfélkor, az újév hajnalán merített víznek gyógyító ereje volt. A család tagjai megmosakodtak benne, ittak belőle, az állatok ivóvizébe is tettek, hogy a következő évben egészségesek legyenek. Ugyanilyen célból a gyerekek újév napján megrázták a hóval, zúzmarával tele fákat. A napkelte előtt merített vízzel történő tisztálkodást nagypénteken meg lehetett ismételni. A fiatal leányok március elsején hólével mosakodtak meg, hogy az arcuk tiszta, üde maradjon. Szintén ezen a napon csóré fenékkal mentek szembe a napfénnel, hogy a nyári napsütés ne égesse meg a bőrüket. Az első fecske megpillantásakor patakhöz szaladtak, megmosták arcukat, és ráolvasószöveg segítségével leolvasták szeplőjüket. A tavasz a bőr üdeségének megőrzésére a tél folyamán is alkalmazott eljárások mellett (bor, friss tej, vizelet) különböző szereket kínált. Ajánlatos volt a *kutyatej* nevű növény (*Euphorbia amygdaloides*) levélével, a szőlő metszése után a csapból csepegő nedvvel, később uborka levélével megmosni az arcot. A friss diólevél főztjével a hajukat mosták, hogy szép barna legyen. Húsvét napján a legények locsolni mentek a leányokhoz. A 20. század első felében pataokban, kút mellett mosdatták meg a lányokat. Később illatos vízzel öntözték meg a család nőtagjait. A locsolóversek szintén kihangsúlyozták a rítus egészségvarázsló funkcióját. Az állatok tavaszi kihajtásakor a kapukból csészéből, fazékból, vederből szórták a vizet a kivonuló csordára, hogy az állatokba ne üssön a vész.²⁰⁵

²⁰³ Március a házba,/ A bolhák menjenek el a házból/ A harmadik házba. (A szerző ford.)

²⁰⁴ Kedd a házba,/ A bolhák [menjenek] más házba. (A szerző ford.)

²⁰⁵ A tavaszi rituális tisztálkodás időpontjának változását szemléltetik a következő adatok. Szeged, Sarkadkeresztúr vidékén újév hajnalán aranyosvizet gyűjtöttek (Tátrai Zs. 1990: 110–111). Torontál megyében a terhes asszonyok Ágnes napján, január 21-én sós vízben mosakodtak meg, hogy gyermekük egészséges legyen (i. m. 118). Szlavóniában József napján, március 19-én mindenki megfürdött, tiszta fehérenműt öltött (i. m. 143). Az Ipoly vidékén a lányok nagycsüttörtökön rózsavizet hoztak a folyóról. A család ezzel a vízzel moskadott meg másnap. Nagypénteken a lovakat is megúszatták az Ipolyban (Manga J. 1968: 145; Csáky K. 1987: 115). Magyardécsében a legények pünkösdi másodnapján locsolkodtak. Jászládányban pünkösdi első napjának hajnalán a pataokban fürödtek meg, a kelések megelőzése végett. Olasztelken áldozócsüttörtökön fejfájás ellen fürödtek, május elsején a szentkutat vizében mosakodtak. Máramaros és Szilágyság vidékén május elsején és pünkösdi napján a lányok szeplő ellen, szépségvarázslás céljával harmatban mosakodtak meg. (Szendrey Zs. 1941b: 181.) A Medvesalján a márciusi, a márciusban hullott hó levélével a szeplőt előzik meg (Kotics J. 1986: 81–82.) A szigetközi leányok márciusi hóban, vagy a május első harmatában mosták meg az arcukat (Timaffy L. 1980: 153–154). Moldvában a húsvét vasárnapján mosdóvízbe piros tojást tettek (Tátrai Zs. 1990: 157).

A Szent György napján vagy a korábban talált gyíkot érdemes volt megsimogatni, mert az illető tenyere egy éven keresztül gyógyítani tudta a keléses betegségeket. Ajánlatos volt kézzel megfojtani a tavasszal talált földikutyát, ugyanilyen célból.

Március elsején hajnalba dugja ki a fenekét az ajtón, hogy oda ragadjon a szeplő, ne a képire. (TO, 73 éves nő, 1983) *Március elsején a léány csóré fenékkal ment ki, hogy ott fogja meg a nap, ne az arcát.* (EC, 66 éves nő, 1988) *Márciusi hót, szedték össze! Tették el üvegekbe, szemfájáshoz.* (TO, 73 éves nő, 1983) *Aki szeplős vagy májfoltos, a márciusi hónap a levél mosdjon meg.* (TO, 73 éves nő, 1983) *Nagypénteken reggel amég nem jön fel a nap, ki kell menni a patakra, amék gyermek nem mehet ki, annak kell vinni a vizet. És meg kell mosdani, azt mondják, hogy akkor nem lesz sebe. Soha. Hogyha avval a vízzel mosdik. Úgy kell mondani: Szent István, szent Szűz Mária,/ Én nem mosam az én kezeimet,/ Hanem mosam az én sebeimet,/ S az én bűneimet. Ezt én csináltam kicsi koramtól, még most is. A patakból. S ha nincs patak, ahonnét vót.* (VE, idős nő, 1994) *Régebben nagypénteken a patakból merítettük a vizet. Abba mosakodtunk, hogy ne fájjon a fejünk egész esztendőbe.* (VE) *Nagypénteken akko kellett menjünk a patak vízihez, hogy mosdódjunk meg. Hogy legyünk szépek, s legyünk jók.* (BO, 78 éves nő, 1985) *Húsvét másodnapján délután járnok a nagyak, a férfiak. Itt is nagy locsolás van, a férfiak. Valamiko jártak a vízze locsolásra. Most is megvan. Ha jó üdő van, olyan vízze locsolás van. Hogy há még sokszo kellemetlenség van belőle. Délájba, akko van jóidő. A férfiak másodnapján s az asszonyak harmadnapján... Sokszo má úgy belé vannak vegyülve, az én fiam is má házosember vót, s jöttek munkából, ünnep másodnapja vót vagy harmadnapja. Várták a vonatot, hogy jöjjenek haza. S ahogy a nők szállottak le, ott a vederre öntették. Tízen is vótak. Úgy jöttek haza mind szegények, azakná nem vót semmi védelem. Úgy jöttek haza, mind a macskák.* (GE, 65 éves nő, 1994) *Szentgyörgy napján öntöztünk. Csihányoztak meg a fiúk. Öntözték meg. Ha megkaptak vaj egy léányt valahol, öntözték le s csihányozódtunk.* (BO, 81 éves nő, 1988) *Megfogja a [a földi kutya] nyakát, úgy tartsa a keze, hogy fulladjon meg. Olyan erős lesz a keze, hogy kelést, daganatot gyógyít.* (DT, 48 éves férfi, 1980) *Aki megfog tavasszal egy gyíkat s megkeni a hasát, abba az évbe a keze szerencsés lesz, tud gyógyítani.* (DT, 48 éves nő, 1980)

A hőmérséklet Szent György napjától annyira magas, hogy mezítláb lehet járni, a földre lehet ülni. Ettől kezdődően a gazda korán kiment a határra, ebédelni sem tért haza. A reggelit és az ebédet a mezőn költötte el.

A szalonnát akko lehet megkezdeni, miko megszollal a kakukk. (DT, 48 éves nő, 1980)

Következtetések

1. Mikor kezdődik a tavasz? Róheim Géza szerint „Kelet- és Nyugat-Európa folklóre-jának vízvonalzó vonala, hogy a tavaszi évkezdő jellegű szokások május elsejére esnek-e vagy április 23-dikára, azaz Szent György napjára” (Róheim G. 1925: 363). Németország keleti részén, a szláv népeknél Szent György napjával kezdődött a tavasz. Ezen a napon

hordozták körbe és dobták vízbe a zöld ágakat, a pásztorok a legelőre hajtották a nyáját, biztosították a boszorkányok elleni védelmet, egészséget varázsló eljárásokat végeztek, őseik nyugalma biztosították. (Róheim G. 1925: 263–274.) A magyar pásztorok és állattartók szintén ezen a napon hajtották ki az állatokat, mérték be a tejet, biztosították az állatok egészségét, védelmét és a tejhasznát (Tátrai Zs. 1990: 145–146; Tátrai Zs. – Karácsony Molnár E. 1997: 79–81). Magyar területen a május elseje tavaszkezdő jellegét az általánosnak tekinthető zöldág állítás jelzi (Róheim G. 1925: 281–286; Tátrai Zs. 1990: 169–173; Tátrai Zs. – Karácsony Molnár E. 1997: 108–109).

Róheim Géza hivatkozott megállapítása mellett Szendrey Zsigmond 1941-ben megfogalmazott, az azóta eltelt időszakban figyelmen kívül hagyott gondolatát is irányadónak tartjuk: a tavaszi szokások, az agrárrítusok vidékenként más naphoz kötődtek. Az időpont lokális (pl. földrajzi) meghatározottságú. A csízió- és naptárkészítők kapcsolták őket a keresztény ünnepekhez. Az eredeti naptól elszakadva szórakoztató céllal épültek be az ünnepi forgatókönyvbe. (Szendrey Zs. 1941: 11–12.) Szendrey Zsigmond érvelése szerint a tavasz időszakának elhatárolásában és cselekvésekkel való feltöltésében különböző szempontok érvényesülnek. S ennek megfelelően, több alkalommal kerül sor tavaszkezdő cselekvésekre.

Természeti ciklusként a tavasz a télről a nyárra, a hidegről a nyári hőségre, a növények vegetatív állapotáról a termő állapotra való áttérést jelenti. A vegetáció elemeinek felkeresése, a faluba való behozatala és kiállítása a zöldág állítás szokásában csúcsonyosodik ki. *Asztrológiai szempontból* a tavaszi napéjegyenlőség (március 21.) és a nyári napforduló (június 21.) közé eső időszak, amikor a nappalok egyre hosszabbak. A természeti ciklusokat szorosan követő *paraszti gazdálkodásban* a tavasz érkezése fordulópontot jelent. Ekkor érnek véget a téli munkálatok, kezdődnek és zajlanak az új gazdasági ciklus előkészületei és munkálatai. A tavaszi munkálatok megkezdése a határjárásban és az állatok kihajtásában ritualizálódik. A *vallásos életben* kezdetét veszi a húsvét előtti nagybőjt, ezt követi a nagyhéti és húsvéti események megünneplése. Az ünnepkör a pünkösdi ünnepekig sugárzik ki. A vallásos életben a tavasz köszöntése virágvasárnapon és a húsvéti locsolás alkalmával történik meg. *Kulturális szempontból* a tavaszi időszakban dominálnak az emberi szervezetre (az egészség biztosítása, a test és a környezet higiéniája) és a szociális környezetre irányuló cselekvések (látogatások, felköszöntések).

A tavaszi funkciók az évszak során folyamatosan ismétlődnek, lokális jelleggel (településenként, családoként, egyénenként) más-más időponthoz kötődnek, és a jelesnapok szertartásaiban ismétlődnek meg, hangsúlyozódnak ki. Az Erdélyi Mezőségen tavaszi jelesnapként tartják számon nagypénteket, húsvétot, pünkösdot, március 1-jét, április 24-ét, május 1-jét. Emellett előírások vagy tiltások kötődnek a holdtöltéhez és a holdfogyatkozáshoz, az első fecske megjelenéséhez. Ugyanígy, a tavaszi mindennapi és rituális cselekvések helyszíne rendre a lakás, az udvar, az utca, a templom, a határ.

2. A falusi, ezen belül a parasztcsalád életformájára vonatkozó hosszas kutatások azt sugallják – és a rendelkezésünkre álló források ezt a képet talán csak árnyalni tudják, megváltoztatni azonban aligha –, hogy a tél az intenzív együttlét, a szűk kontextusú

kommunikáció időszaka volt. A felnőttek munkavégzését és beszélgetéseit a gyerekek is figyelemmel követhették. A gyermekek játékát a felnőttek szemmel tarthatták, a település és a család szájhagyományát ilyenkor idézhették fel, a genealógiai kommunikatív emlékezet ilyenkor sűrűsödött. Az osztováta körüli, a fonóbeli, a férfi-műhellyel előlépett konyhában (kosárfonás, cipőfoldozás), a szomszédok esti összeülésében lezajló beszélgetések, az együttétkezések, a figyelemmel kísért ételkészítés, a felolvasások zárt térben folytak. Ez a munkavégzés együtt az ezt kísérő kommunikáció számára is nyilvánosságot teremtett. A tavasz idején a különböző csoportok (családok, legények, leányok, nők, férfiak) különváltak, a cselekvések nemek, korosztályok, foglalkozás szerint differenciálódtak. A férfiakra hárult a természettel való intenzívebb kapcsolattartás, a vegetáció regenerálódásának biztosítása. A tavasz szimbolikus megjelenítése a fiúgyermekek, a legények feladata volt. Az ő szerepük volt a közösség tagjaira vonatkozó értékítéletek nyilvános megjelenítése. A nők tavaszi attribútumai közül a legfontosabb az egészség mágikus garantálása volt.

3. A természetben tavasszal bekövetkező változások (a felmelegedés, a nappalok időtartamának változása, a vegetáció újjászületése) sajátos testkezelési technikákat, habitusokat léptettek érvénybe. Megváltozott a táplálkozás rendje és tartalma, előtérbe kerültek a test és a környezet higiéniájára irányuló cselekvések, a természettel (növényekkel és állatokkal) való kapcsolat állandóvá és intenzívvé vált.

4. A tavaszi szezonális cselekvések között nagy számban szerepeltek mágikus funkciójú jósló, serkentő és preventív eljárások. Ezek egy-egy időpont (nagypéntek, péntek, vasárnap, újhold, holdfogyatkozás, március 1., április 24., május 1., csonkahét, osztováta lebontásának ideje, a kökényvirágzás, békabrekegés, a haláleset jelezte időpont stb.), növény (kakasmandikó, kutyatej, vadrózsa, csalán), helyszín (templom, utca, kerítés, harmadik szomszéd), gesztus (föld magasba dobása, súgás, ülés, kiborítás, odadörzsölés, imádkozás, körbejárás, mosakodás, kölcsönadás), társadalmi státusz (nő, férfi, gyermek), tárgy (férfisapka, kötény, rosta, szita, bot), állat (gyík, földi kutya), a márciusi hó és víz mágikus hatását aktivizálják.

5. Megváltozott a tavasz? A terepmunka a 20. század első felének mindennapi struktúráját rekonstruálta. Az azóta eltelt évtizedek alatt a természetben jelentős módosulás következett be. A tél és a nyár közötti időszak a minimálisra csökkent, a hó hiánya miatt a tavasznak a téltől való, a magas hőmérséklet korai beköszönte miatt a nyártól való elkülönülése szűnt meg. A kereskedelem az év során megszakítás nélkül kínál a hagyományos paraszti világban jellegzetesen tavaszinak számító termékeket. A növények jelesnapokon való felbukkanása többé nem rendelkezik szezonális és a mérsékelt kontinentális éghajlatra valló jelleggel. A majorság és a nagyállatok farmokon való tenyésztése, a zöldségek melegházban való termesztése, a gyümölcsök más éghajlati régiókból való importálása minimalizálta az évszakok jelentőségét. A földek kollektivizálása, majd fokozatos gépesítése, a gazdálkodás vállalkozók kezében való koncentrálódása megszüntette a háztáji gazdálkodást, annak évszakokhoz való kötődését, felszámolta a tavaszi cselekvések sikerét biztosító mágiait. A mobilitás, a turizmus általánossá válása

minimalizálta a természeti környezettel való kapcsolatot, ellensúlyozta az évszakhoz kötődő környezeti tényezőket (tengerparti üdülés téli időszakban). A média (tévé, internetes információátvitel) folyamatosan forgalmazza, hozzáférhetővé teszi a különböző évszakok vizuális reprezentációit. A lokális természeti környezet helyett az élményeket egy virtuális tavaszi világ kínálja fel.

6. A jellegzetesen tavaszi munkafázisok (a kotlóültetés, a talaj előkészítése, a vetés, az állatok kihajtása), a természettel való intenzív kapcsolat megszűnése következtében a szezonhoz kötődő mágia szerepe minimálisra csökkent.

A hiedelmek biografikus funkciói

Terminológia: gyógyító, halottlító, bába, népi specialista.

A magyar etnológiában az arctalan tömegetől a kultúrát használó és alakító egyénig megtett utat Mohay Tamás rekonstruálta (Mohay T. 2000). A kutatás kezdetén a kultúrát használó egyén közömbös volt a gyűjtő számára, ugyanis az egyén a kollektív jellegű tudás hordozója volt. A kutatás egy további korszakában (1880–1930) szabállyá válik az adatokat szolgáltató egyén kilétének, életkorának, foglalkozásának, vallásának megnevezése, amely jelzi az egyénnek a bemutatott kultúrával való kapcsolatát. Ez az érdeklődés teljesedik ki és ölt kutatásmódszertani formát az Ortutay Gyula által kezdeményezett egyéniségekutatásban. Egy mesemondó bemutatása által a kutató „a magyar paraszti társadalom és kultúra régibb s szigorú közösségi rendjében kifejlődhető alkotó egyéniség sorsának”, tudása mértékének, eredetének, előadásmódjának rögzítését kezdeményezte (Ortutay Gy. szerk. 1940).²⁰⁶

A magyar etnológia által bemutatott egyéniségek között szórványosan a vallásos élet, a gyógyítás és a hiedelmek szakemberei is feltűntek. A bűbájosok, boszorkányok szerepkörének bemutatásakor Fehér Gyula több rontó személyt azonosít név szerint (Fehér Gy. 1937). Zakariás Erzsébet Erdőfüle rontó személyeinek emlékét gyűjtötte össze (Zakariás E. 1993). Vajkai Aurél az ősi javasember, a jós és gyógyító Megyesi József tevékenységi körét ismertette (Vajkai A. 1938, 1947). Szűcs Sándor a 19. századi Alföld társadalmának kiemelkedő személyiségei közül 6 veszettorvost, a javasokat és a táltosokat mutatta be (Szűcs S. 1938, 1941, 1943). Bálint Sándor 1942-ben egy szentember, Orosz István élet-történetét tette közzé (Bálint S. 1942), Kiss Ferenc parasztprofétákat mutatott be (Kiss F. 1942, később Küllös I. – Sándor I. 2009). Timaffy László a mecséri „gyógyember”, Kettinger András emlékét tárta fel (Timaffy L. 1962). Több kisebb közlés után (Ébner S. 1931) Farkas József a mátészalkai parasztorvos életét és tevékenységét (Farkas J. 1968), Grynaeus Tamás egy szeged-alsótanyai gyógyító ember feljegyzéseit jelentette meg, s egyúttal számba vette a pácienseinek nyújtott szolgáltatásokat, 1901–1903 közötti „betegség-felvételeit”, valamint tanítványait (Grynaeus T. 1972, 1974; Sávai J. – Grynaeus T. 1994). Történeti források alapján Deáky Zita egy 19. századi rabbi, Berger Ábrahám „laikus gyógyító tevékenységét” mutatta be (Deáky Z. 2002: 83–95). Gagy József az 1980–1990-es évek során rekonstruálta a máréfalvi szentasszony pályáját és 1949-es évi hirdetéseit (Gagy J. 1998, 2001), a korondi Horokály Józsi jós életét és jóvondöléseit (Gagy J. 1998a), a

²⁰⁶ Ortutay Gyula könyvének megjelenését követően gyakorivá vált az egyéni folklórrepertoárok gyűjtése és megjelentetése; több tanulmány népszerűsítette az egyéniségekutatás újdonságát, céljait és perspektíváját (Banó I. 1944; Dégh L. 1960).

homoródalmási jóssasszony, Ica életútját és szerepkörét (Gagy J. 1998b), a fenyőkúti rejtő ténykedéseit (Gagy J. 1998c, 1998d).

A hiedelem biografikus funkciójával nevezzük meg a hiedelemnek egy egyén életében, genealógiai funkciójával pedig egy nemzetség, egy család generációinak életében játszott szerepét. Vagy úgy, hogy a birtokba vett hiedelemtudás, -képesség gyakorlása okoz változást az egyén életpályájában, vagy pedig úgy, hogy a hiedelem alkalmazása, hatása az ember életében minőségi változást hoz. A hiedelemmel való találkozás az életpálya szerkezetében és minőségében módosulást okoz, vagy fordulópontot, vagy sorseseeményt képez. A fordulópontot és a sorseseeményt követően a hiedelem az életvezetési stratégia jelentős részévé válik, az egyén a mindennapokban együtt él a hiedelemmel, a hiedelemeseményről való beszélés pedig beépül az egyén és környezete narratív habitusába.

Az első eset a **hiedelem specialistáinak** esete. A mágikus képességgel való rendelkezésnek, a kiválasztottságnak olykor látható jelei vannak (a fölös csontú táltos, foggal született garabonciások, összenőtt szemöldökű igézők, farokcsökevénnel született prikulics, hóna alatt mellszerű nyúlvánnyal rendelkező boszorkány). Leggyakrabban azonban a specialista élete során (gyermekként, ifjúként, felnőttként vagy idős korban) szerzi meg a speciális tudást, esetleg jut a mágikus erejű tárgy birtokába. A garabonciás iskolába jár és varázskönyvre tesz szert, a boszorkány a halálos ágyon veszi át egy haldokló előd tudását. A piritista könyvből tanulja az illúziókeltés trükkjeit. A csordapásztor varázserőre tesz szert, amellyel az állatokat hatalmában tartja, együtt tartja őket, biztosítja egészségüket, megvédi őket a vadaktól és a tolvajoktól, megfeji haragosa állatait. Segédeszköze az a varázserejű bot, amely mágikus hatással van az állatokra. A tudós kocsis tudást és varázserőt szerez, s ettől kezdve hatalma van a lovak fölött. A varázserőt leggyakrabban a segítő ördög tojásból való kiköltésével szerzi meg.

A hiedelemgyűjtés a kezdetektől rögzítette a biografikus történeteket. Több hiedelemkör esetében rendelkezünk specialisták biográfiájával, biografikus epizódjaival (*táltos, garabonciás, csordapásztor, kocsis*). Az utóbbi évtizedekben a figyelem középpontjába került specialisták a *papok*, a *gyógyítók*, a *jósok* és a *látó szentemberek*. A boszorkányperekben nevesített specialistákon kívül a lokális orális regiszterekben többszáz személy biografikus történetei őrződtek meg.

Diószegi Vilmos a **tudós, a látó, a táltos, a mondó, a felelő, az idéző** alakjában azonosította a „magyar sámán” szerepkörének survival formáit. A „sámánjelölt” felső elrendelésre születik, nem tud kibújni a szerep vállalása, teljesítése alól. Elhivatottsága testi jegyeiből és különleges viselkedéséből korán láthatóvá válik. Általában hétéves korában, máskor valamivel később rövid időre eltűnik, ekkor avatják be. Több sámánjelölt előtt megmutatkoznak a természetfeletti lények. (A táltos alakjának gazdag irodalmából: Ferenczi I. 1974, 1980–1981; Diószegi V. 1958/1998: 17–28; a néző/látó beavatódását foglalja össze Ferenczi I. 1959.) A helyi emlékezet szerint a valódi táltos három nap és három éjjel aludt, s álmában került sor a beavatásra (Diószegi V. 1958/1998: 61–62). A Baranya

megyei Rózsafa nevű településen Buszori János 1825-ben beteg lett, hosszas tetszhalott állapotba került. Álmában egy angyallal beszélgetett, és szintén álmában egy kígyó a farkával olyan ütést mért a combjára, hogy annak következtében három és fél év múlva meghalt. (Berze Nagy J. 1940 III.: 347–348, idézi Diószegi V. 1956/1998: 64.) A tardi Molnár Jóska foggal született, hétéves korában eltűnt, ekkor esett át a próbán (Istvánffy 1896: 364, idézi Diószegi V. 1958/1998: 66.). Mecsér „gyógyembere” 22 évesen mély betegségbe esett, és attól kezdve javasasszony anyjának segédkezett, amíg annak teljes tudását átvette a halálos ágyon (Timaffy L. 1962). A veszettorvosok szintén haldokló elődjüktől vették át a tudást (Szűcs S. 1938).

A „magyar néphit boszorkányának” hiedelmeit összegző Szendrey Ákos a következő panelekből állítja össze a **boszorkány** életpályáját: 1. a tudomány megszerzése (öröklés, kézfogás, tanulás, próba, istentagadás); 2. a boszorkányutazás (repülés, átváltozás, a meglovaglás); 3. a boszorkány rontásai (szemverés, gyerek-váltás, szerelmi varázslás, kötés, tehénrontás, időjárás-varázslás); 4. jóslás és gyógyítás (nézés, babvetés, öntés, rostaforogtatás); 5. a rontás elleni védekezés; 6. a boszorkány halála (Szendrey Á. 1948/1986).²⁰⁷ A monográfia történetei közül a következő – általánosan elterjedt, sztereotip – narratívumot emeljük ki. A hetei emlékezet szerint egy asszony szerette volna átvenni anyja boszorkánytudását. Az anyja sétára hívta leányát. Egy keresztútnál leültek, és az anya arra kérte leányát, hogy nézzen a fejébe. A lány szörnyülködve látta, hogy kígyók és békák hemzsegnek anyja fejében. Nyírmeggyesi történetben az anya kétszer küldte az ölbe a leányát. A lány először csúszómászókat látott, másodszor pedig gyönyörű, virágzó almafát. A két látomás kettejük lelkét jelenítette meg: a boszorkány anya tisztátalan, az ártatlan lány büntelen lelkét. A lány mindkét esetben megutálta a boszorkánykodást. (Szendrey Á. 1948/1986: 67.)

Dömötör Tekla több alkalommal tekintette át egy-egy specialista pályáját. A szalántai Dallos Ferenc **gyógyító**ként, **füvesember**ként ismert volt a Dél-Dunántúlon és Jugoszláviában. Feltételezhetően 1880 körül született. Dömötör Tekla három alkalommal magnetofon felvételt készített vele, többször fényképezte. Szerepelt a pécsi rádióban, több néprajzkutató megkereste. A kutatókat kollégaként kezelte, szívesen megosztotta velük tudását. Mindössze a ráolvasó imákat kellett előlük titokban tartania. Élete végén Dömötör Teklát kérte arra, hogy küldjön valakit, akire áttestálja tudását. Attól tartott, hogy mindaddig nem tud meghalni, amíg rendelkezik a tudással. Halk szavú, lassú beszédű, megfontolt, kiegyensúlyozott személy volt. Magyarul és horvátul mesélt. Hagyományos

²⁰⁷ Pócs Éva a boszorkányperekből és a terepmunkákból körvonalazódó boszorkányképzetet az indoeurópai, indoírani, ógermán és nordikus, valamint szláv samanizmus mediátori rendszereibe helyezte. A magyar boszorkányképzetekben egy természetfeletti (démoni, éjszakai) és egy (pozitív, illetve negatív) emberi (termékenységvarázsló, rontó és gyógyító), férfi és női boszorkány szerepköre azonosítható. Mediátorként a boszorkány keresztény szentekkel és halottakkal tartotta a kapcsolatot. (Pócs É. 1996/2002c.)

narratívumokat adott elő. Szívesebben gyógyított, mert ez megélhetési forrást jelentett családjá számára.

Tudását a vénlegénynek maradt apai nagybátyjától szerezte. Dallos Laci Ferdinánd kanász volt. A tudásába álmában avatódott be. A kondát legeltetve álom szállta meg, és egy fehér ruhás alak felszólította arra, hogy füvekkel gyógyítson. Az álomnak másnapig nem tulajdonított jelentőséget, amikor is egy beteg ember kereste meg és kérte a segítségét. Attól kezdve élete végéig gyógyító maradt. Ezt a tudást adta át rendre az unokaöccsének. Dallos Ferenc csupán rontásnak tulajdonított, többnyire idegrendszeri betegséget (impotencia, szerelmi csalódás) gyógyított. Kötni, oldani, rontani is tudott. A könnyen diagnosztizálható betegségekkel pácienseit orvoshoz irányította. A kórházból kitett, családjuk által terhesnek érzett betegeket huzamosan gondozta a házában, feleségével együtt. A gyógyításban füveket használt, párlat, füst, tea, fürdő formájában. Meggyőződése szerint kedden nem szabad füves kezelést végezni. Állatokat (tehenet, lovat) is gyógyított. A gyógyításban segítségére volt horvát anyanyelvű felesége, aki szintén füves ismeretekkel jött a szülői házból. Szülei öröklődő gyógyítói hagyományt éltek és adtak át neki. Krisztus két alkalommal jelent meg látomásban. Dallosné kártyában is megnézte az érkező betegek állapotát. Az asztalon egy pohár vizet tartott, ebbe dobta a beteg egy hajszálát. Ha az leszállt a pohár fenekére, a beteg menthetetlen volt. Dallos szívesen átengedte neki a betegekkel való foglalkozást, ő a gyógyfüveket szerezte be és gondozta. Miután megöregedett, falubeli gyermekeket küldött a határba, a mocsarakba, hogy pénz ellenében gyógyfüveket szedjenek.

Az 1960-as években a hatóságok arra kényszerítették a családot, hogy szakítson hagyományos foglalkozásával. Dallosék azonban inkább havonta, rendszeresen kifizették a pénzbírságot, a gyógyításról azonban nem mondtak le. A gyógyítás legfőbb jövedelemforrásuk volt. Nem a gyógyítást, hanem a füveket fizettették meg, eléggé magas áron.

Az 1960-as években Dallos Ferencné meghalt. A nyolcvan év fölötti Dallos újraraházasodott. Református vallású magyar felesége nem nézte jó szemmel a férj foglalatosságát, elhatárolódott a gyógyítástól.

Hosszú életet élt. Mindkét felesége rajongva szerette, betegei pedig tisztelték, megbíztak benne. (Dömötör T. 1987a.)

Az 1960–1980-as években egy Dráva menti, magyar–horvát nyelvű faluban két **varázsló** élt és tevékenykedett. Mindketten a 19. század végén születtek, tagjai voltak a 12 személyből álló, a két ország határán elterülő falvakra felvigyázó varázslószövetségnek. Vendel harmincéves korában egy Tolna megyei magyar anyanyelvű garabonciástól vette át a tudást és az erőt. Mézeskalácsos műhelyben dolgozott, Kisboldogasszony napján mézeskalácsot árult Máriagyűdön a búcsúban. Főnökével együtt ingyen megvendégelték egy garabonciást, akit a helybéli papok kiutasítottak. A garabonciás bosszúból elverte a rend érett szőlőjét. Ezt követően Vendelt magával hívta a közeli erdőbe, délután 2–3 óra között és áttestálta rá garabonciás tudását. Az erdőben előhívták a kétfejű, taréjos sárkánykígyót, annak szájából Vendel kivette az erőt, a hatalmat jelentő kulcsot, amit mindig magánál

hordott. A magyar és horvát nyelvű imádságokat, a varázsszövegeket szintén a kigyótól tanulta. Ennek segítségével tudta mozgósítani a sárkánykigyót, hogy bosszúból jégverést okozzon, vagy elhárítsa a jégverést. Átéléssel beszélt a sárkány hátán a levegőben tett, kellemes élményt nyújtó utazásáról. Valójában se garabonciásiskolába nem járt, se könyvet nem kapott mesterétől, ezért inkább táltosnak tekinthető. Beavatásától kezdve felügyelt a környék falvaira, az időjárásra és a termésre, hogy szárazság vagy jégverés miatt a határ nem szenvedjen kárt. Ő biztosította mind a gabona-, mind a gyümölcstermést. 1967-ben figyelmetlensége miatt egy fiatalabb varázsló mégis megrontotta faluja határát, a szilva-termést megsemmisítette. A határ termékenységét különösen Szent György napján lehet befolyásolni. Később már a varázslónak sincs hatalma a határ felett. Vendel rendszeresen eljár a varázslók gyűlésébe, amit általában éjjel, éjfél után tartottak. A szövetségben ő rendelkezett a legnagyobb hatalommal. Életét pásztorként élte le. Eleve kiválasztott voltának bizonyítéka volt a kettős fogsora, valamint egyik torz, nyomorék keze.

Falusfele, Simon cipész, órasmester, dudás volt. Tizennégy évesen egy drávaszentmártoni öreg dudáshoz fordult, hogy dudálni tanítsa őt. Az öreg dudás a keresztútra vitte, ahol egy ördög jelent meg, kezét fogott vele, s a beavatás jegyeként eltörte bal keze kisujját. Ezt követően nyolc tündér, vile is felruházta hatalommal. Ettől kezdve Simon keze szerencsés volt, ezermesterré vált. Tündérekkel később is találkozott. Minthogy ittas állapotban volt, nem tudta teljesíteni parancsukat, hogy táncával szórakoztassa a viléket. Ezért másnap, mikor kijózanodott, az egyik tündér a tűzhelyre lőkte, s elégette a bal karját. A seb ápolását az orvosok nem tudták vállalni, javasasszony nagyanyja segített rajta. Karján viszont jel maradt, amit egész életén át büszkén mutogatott. Ő is tagja volt a varázslószövetségnek, de hatalma nem volt akkora, mint a Vendelé. Ő azonban az ének, a tánc, a dudakészítés mestere volt. Varázslásért egyikük sem fogadott el fizetséget. Környezetük nagy tisztelettel viszonyult mindkettejükhez. (Dömötör T. 1987b.)

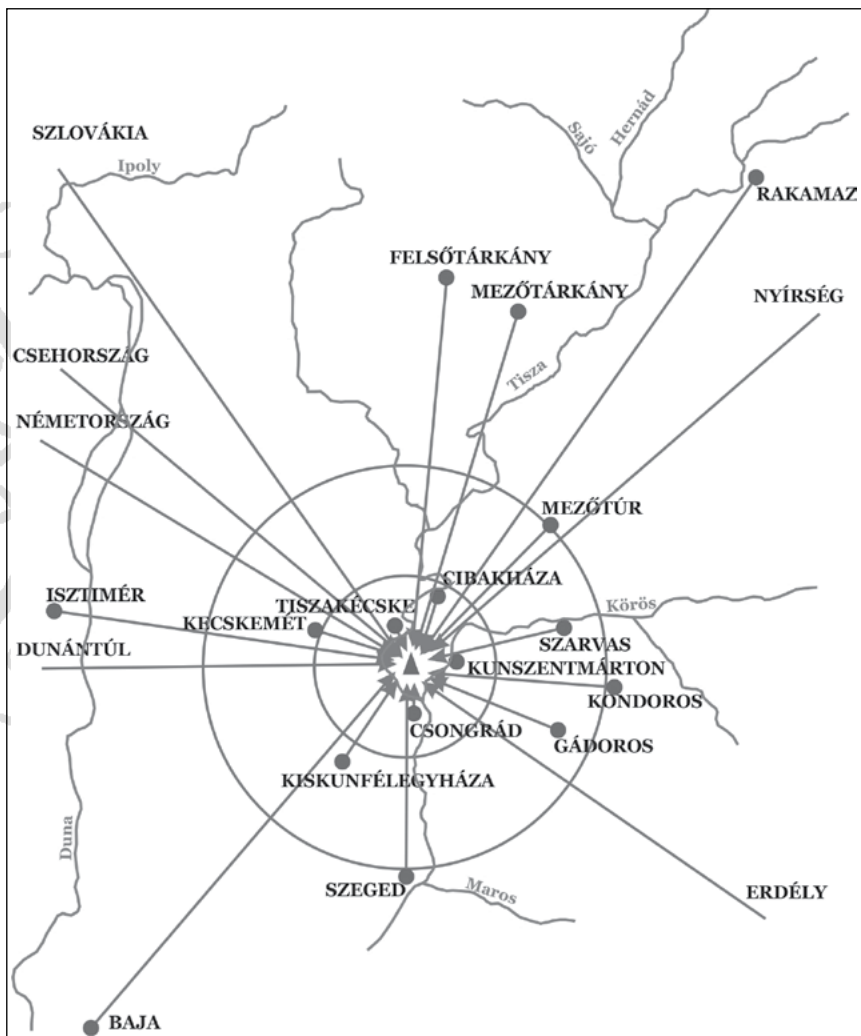
A hiedelem specialistáinak számítottak a **halottlátók**. Habár az egyház nem nézte jó szemmel ténykedésüket, népszerűségüket a 20. század közepéig megőrizték. Általában nők voltak, de férfiak is voltak közöttük. Feladatukörüket Dömötör Tekla a következőképpen írta le: „Volt, aki a biztosan elhunytakra specializálta magát, mások halottakról is, és ismeretlen helyen tartózkodó élőkről is hajlandók voltak beszélni. Különösen háborúk, erőszakos halál és más, stresszhelyzetekben volt nagy szerepük, pl. amikor a háború utáni években az itthon maradottak tudni szeretnék volna: az eltűnt katona él-e, fogságban van-e, vagy biztosan meghalt, hiszen ettől függött, hogy miként folytassák mindennapi életüket, mi történjen a házzal, a gazdasággal, és így tovább”. (Dömötör T. 1987c: 222.) Pályájuk révüléssel, rejtőzéssel kezdődik. Az öntudatlan állapotból való ocsúdás után kapcsolatba tudnak lépni a halottakkal, vagy a halottak kezdeményezésére, vagy az élők felkérésére. A családban és a közösségben élők a mindennapi életüket, végzik munkájukat, a halottakkal való kapcsolatot ezzel párhuzamosan biztosítják. Segédeszközökre nincs szükségük, szolgálataikért nem kérnek, de elfogadnak anyagi szolgáltatást. (Dömötör T. 1987c.)

A halottlátók – helyi nevükön *tudósok, látók, nézők, mondók* – „különleges tudománnyal rendelkező”, „a paraszti közösségben működő specialista” (Kunt E. 1987: 214). Diószegi Vilmos feltételezése szerint „a halottlátás a XVII. század után és a XIX. század első fele között alakult ki” (Diószegi V. 1958/1998: 320). A néprajzi irodalom a 19. század végétől ismétlődően (K. Kovács L. 1944; Diószegi V. 1953, 1956, 1958/1998; Ferenczi I. 1959; Barna G. 1973, 1982; Pócs É. 2002: 107–119.; Peti L. 2010a), a szépirodalom több esetben időzött el szerepkörénél (Tömörkény István, Gárdonyi Géza, Veres Péter) a 20. század első felében. A leírások, források összegyűjtését és áttekintését Barna Gábor és Czövek Judit végezte el (Barna G. 1982; Czövek J. 1987).

A gyakorlat két forrása a régi világkép (a halottlátó tudományszerzése, extatikus állapota, a halottakkal való kommunikáció) és a középkori keresztény túlvilágképzet, valamint az ezzel összefüggő látomásirodalom (Barna G. 1982: 204). Kunt Ernő a következőképpen foglalta össze a halottlátó ténykedését. „Tudományukat rendszerint serdülőkorukban nyelik el. A leggyakoribb beszámolók szerint a kiválasztott – aki eladdig nem különbözött társaitól – váratlanul beteg lesz, hosszú (háromnapos–egyhetes) álomba merül. Álmában a túlvilágon jár, a halottak kényszerítik őt a tudomány átvételére. Vagy a mennyországban jár, s Szűz Máriától kapja tudományát. A hosszú alvás a külső szemlélőket a tetszhalál állapotára emlékezteti. Többeket is el akartak temetni ilyen állapotukban. Maguk az alvók arról számolnak be, hogy álmuk kínzó, ijesztő, nyomasztó volt, s kimerülten ébrednek, mint egy betegségből. Mások, épp ellenkezőleg, kellemesnek ítélik, s úgy emlékeznek vissza hosszú alvásukra, mint a különös boldogság állapotára.” (Kunt E. 1987: 202.) Ritkábban közeli hozzátartozótól, vagy pedig könyvből szerzik be a tudást. A felöltött hivatást egy életen keresztül gyakorolni kell, még akkor is, ha sokan ezt terhesnek tartják, szűk környezetük ellenzi, az egyház elhatárolódik tőlük, a hatóságok pedig üldözték őket. A halottlátó szerepkörének két komponense: látja és hallja a halottat, s erről beszámol a halott hozzátartozóinak. Ezáltal enyhíti a haláleset miatt előállt helyzet feszültségét, a túlélők fájdalmát, a túlélők között az örökösödés miatti rivalizálást, bátorítja a halottak nyugalmaról való gondoskodást, tanácsokat közvetít a túlélők életvezetésével kapcsolatban. Ritkábban gyógyít, más természetfeletti lényekkel is kommunikál. A halottlátó társadalmi megítélése ambivalens volt. Annak függvényében, hogy a véleményt nyilvánító személy vette-e már igénybe a halottlátó szolgáltatását, milyen tapasztalatokkal rendelkezett, bizalommal vagy bizalmatlanul kísérte figyelemmel tevékenységét. Általában azonban nem csupán halottlátói ténykedése, hanem viselkedése is meghatározta a róla kialakult képet. (Kunt E. 1987: 200–217.) A magyar nyelvterület minden régiójában előfordultak. Barna Gábor 37 településen azonosította jelenlétüket. Szerepük a palócok, a székelyek és a moldvai magyarok körében volt a legnagyobb, „ahol a laikus vallásgyakorlat és elképzelések is nagyon sok ősi, középkori elemet őriznek”. (Barna G. 1982: 207.) Néhány halottlátó országos vonzáskörzettel rendelkezett (Csépa, Jászberény, Markaz, Novaj, Dormánd, Mezőtárány, Putnok, Szalacs). Kunt Ernő összesítése szerint Északkelet-Magyarország falvaiban (Mátra, Bükk, Mezőség, Taktaköz) a 19–20. század során 20 településen tevékenykedett halottlátó, többük emlékezete élénken megőrződött (Kunt E. 1987: 200–201). A halottlátó szerepkörét Czövek Judit

monografikus munkában összegezte. A szerepkörben – Barna Gábor nyomdokain haladva – a régi survival és keresztény elemek keveredését követte. Könyve három halottlátó túlvilágjárás, halottnéző gyakorlatát foglalta össze. (Czövek J. 1987.)

A *csépai ember*, Mészáros Mihály 1844-ben született. Korán árvaságra jutott. Egy gyerekkori baleset a testét deformálta. Kétkezi munkát végzett, napszámos munkát vállalt. Aratott, csépett, szőlőt gondozott, pásztorkodott, határcsősz volt. Szerény nádfedelel házában élt családjával. Vallásos ember volt, vasárnaponként templomba ment, rendszeresen részt vett a búcsúban. Írni-olvasni megtanult. 30 évesen, egy vasárnap délben

A csépai ember vonzáskörzete

tetszhalálba esett, 8 napig volt önkívületi állapotban. Álmában „nagyon szép” utazást tett. Élményeiről nem beszélhetett. Ezután kezdte meg halottlító tevékenységét. Látta a halottakat, beszélgetett velük, hallotta éneklésüket, kérdéseket tett fel nekik, közvetítette panaszait és üzeneteiket. *Szentembernek, léleklátónak* nevezték. Az év és a nap folyamán bármikor meg lehetett keresni. Olykor többen is összegyűltek a házában, a távolról érkezők az éjszakát is nála, vagy a faluban keresett szálláson töltötték. Látogatói Tiszazug és Szeged környékéről kerültek ki, többnyire katolikus körzetből. Híre elterjedt az egész magyar nyelvterületen. Külföldről, Németországból és Csehországból levélben kérték tanácsát. Főként asszonyok keresték fel. Általában a haláleset után hat héttel keresték meg, vagy olyankor, amikor környezetük jeleiből arra következtettek, hogy valamelyik halottjuk nem találja nyugalomát. Beszélgetés közben a csépai ember mereven a ház sarkába nézett, ahol egy Mária-szobor volt elhelyezve. A látogató 15-20 halottját nevezte meg, beszámolt túlvilági állapotukról. Imádságot, csendes misét és alamizsnaosztást ajánlott a hozzátartozóknak. Fizetséget nem kért, de adományt (előbb terményben, később pénzben) elfogadott. Szerényen élt. Környezete tisztelte, többen megszólították foglalkozása miatt. Sem a világi, sem az egyházi hatóságok nem zavarták. Feltételezések szerint halála után egy környékbeli szellemi utóda vette át szerepét (Barna G. 1982).

Oláh Andor gazdagon adatolva mutatta be a **gyógyító ember** ellentmondásos szerepkörét (Oláh A. 1986: 191–257).

A 20. század közepéig, évszázadokon keresztül a **bába** az orvostudomány és a hagyomány szülésre és csecsemőgondozásra vonatkozó előírásait ötvözte és gyakorolta. Szerepköre kiterjedt a szülés levezetésére, az újszülött és a betegágyas gondozására, az újszülött keresztelésére, a gyermekbetegségek gyógyításra, a meddőség és a nemi betegségek gyógyítására, szexuális tanácsadásra, a magzatelhajtásra és a fogamzásgátlásra, a dajkaválasztásra. A szó egyik jelentése 'vénesszony, öregasszony'. Ipolyi Arnold a babona szóból vezette le a megnevezést: a bába az ősvallás gyógyító vagy gonosz szándékú tündére volt. A 15–16. századi írott források az „öregasszony” bábát a szülés körüli teendők végzésével ruházzák fel. A 18. század közepétől hivatalos „instrukciók” kezdik szabályozni ténykedésüket, a 18. század végétől pedig fokozatosan nő az okleveles (*cédulás*) bábák száma. A szülőotthonok megjelenése és elterjedése a szerepkört teljesen kisajátította és átalakította.²⁰⁸ Deáky Zitának köszönhető egy vámosgálfalvi (Nagy-Homoród melléke) bába (sz. 1909) életpályájának bemutatása. 1933-tól Keszeg Ilona nyolc falu okleveles szülésznője volt, felvette a harcot a szülés és csecsemőgondozás körüli hiedelmekkel. Olyan évszázados hiedelmeket szüntetett meg, mint a csecsemő egészségének érintési mágiával való biztosítása, a csecsemő kicserélést megakadályozó prevenció. Ugyanakkor szakított a beavatkozással magzatelhajtással. (Deáky Z. 1992.)

²⁰⁸ A bába művelődés- és társadalomtörténeti szerepét, szerepének 18–19. századi metamorfózisát Deáky Zita monografikus munkája elemzi (Deáky Z. 1996).

Az egyéniségek kutatás szemléletét és módszerét követve egy csoportos kutatás írta le a *népi specialista* szerepkörét.²⁰⁹ A kutatás munkahipotézise szerint a specialista olyan egyén, aki sajátos, olykor kivételes képességre és tudásra tesz szert. Egy mestertől átvett, a környezetében összegyűjtött és a tapasztalatok felhalmozásával létrehozott szakmai tőke birtokában környezetében tekintélyt szerez, biografikus történetei, a tetteiről szóló narratívumok – mint narratív identitásának reprezentációi – bekerülnek a lokális és regionális diskurzusba. Életvezetése enyhén megváltozik, speciális foglalkozása megváltoztatja időbeosztását, tárgyi világát, környezetével, a hozzá fordulókkal való kapcsolattartása formalizálódik. Látogatókat fogad, felkérésre szolgáltatásokat hajt végre, amit a hozzá fordulók anyagi (pénz, termés, munka) vagy morális juttatással (pozitív híresztelés) honorálnak. Gyakran utódokat képez ki és állít a maga helyébe. Visszavonulása után utóéletet él, emléke hosszú időn át, generációkon keresztül megmarad az emlékezetben. (Keszeg V. szerk. 2005–2006.) A kutatás az egyén életpályájának vizsgálatából az egyén és a kultúra viszonyára, a hagyomány elsajátításának körülményeire és módozataira, a kultúra használatának módozataira, hatékonyságára következtetett. Az életpálya olyan objektív, funkcionális keret, amelyben a kultúra használatára kerül sor. Az egyén élettörténete az egyén kultúráhasználati habitusait, kultúrával szembeni attitűdjeit, a kultúráhasználat általi társadalmi beágyazódását, a hagyományhasználatnak az életvezetési stratégiába való beépítését jeleníti meg. Az élettörténet és a biografikus történet a népi specialista narratív identitása. A népi specialisták kutatásának harmadik forrása és célja a specialistának környezete általi láttatása, megítélése, az egyénről szóló heterosztereotípiák összessége, amely a kultúráhasználatról való gondolkozást érzékelteti.²¹⁰ A kutatás eredményeit tartalmazó kötetben Bajkó Árpád egy csíkszentdomokosi természetgyógyász életpályáját, gyógyítási módszerét, ténykedésének auto- és heteroreprezentációit összegezte (Bajkó Á. 2005–2006). Erdős Kinga Mária egy dicsőszentmártoni jósasszony életpályáját és tevékenységi körét elemezve a transzcendenssel folytatott kommunikációjának szerepét emeli ki (Erdős K. M. 2005–2006). Soós Párhonyi Tímea 20. századi, szilágysági rontó, gyógyító és jósló asszonyokról készített interjúkat publikált (Soós Párhogyi T. 2010). Ugyanebben a kötetben látott világot Bajkó Árpádnak a magyarfenesi csontkováccsal és pácienseivel készített kimerítő beszélgetése (Bajkó Á. 2010).

A hiedelmet gyakorló, a hiedelmet környezetének szolgáltatásszerűen biztosító egyén vizsgálata több fontos következménnyel járt. A kutatás láthatóvá tette a hiedelemtudás mértékét, a hiedelem elsajátításának alkalmait és módjait, a hiedelemhasználat habitusait, a hiedelem-szakértő érvényesülési stratégiáit és környezete általi megítélését. Gagyí József olyan analfabéta specialistát mutatott be, aki a kollektivizálást követő krízishelyzetben

²⁰⁹ A kutatást a BBTE néprajz szakos, valamint a Sapientia Tudományegyetem diákjai végezték. A E/CS/424/2003. 03.25. és a K/523/2003.03.25. jelzetű pályázatokat a Sapientia Alapítvány – Kutatási Programok Intézete támogatta, kutatásvezető Keszeg Vilmos.

²¹⁰ A élettörténet mitikus áthangolásának két formája a hetero- és az autoreprezentáció. A témát megnyitó irodalom: Hankiss Á. 1980; Hankiss E. 1980.

a kegyelem állapotában elhangzó „mondások és jóslások” által egy bizalmatlansági mozgalom népszerű szószólója, vezéralakja lett. A mozgalom, a társadalmi elégedetlenség elfojtása érdekében a hatalom helyi képviselői marginalizálni és kompromittálni próbálták a szentasszonyt. (Gagy J. 1998, 2001.) Egyik oldalon az analfabéta volta, a társadalom periferiáján való léte, a helyi életviteli modell többszörös megsértése, másik oldalon a hagyomány felvállalása és folytatása, a társadalmi elégedetlenségekkel adekvát jóslatai, meghurcoltatása, a kegyelmi állapotban véghezvitt csodák következtében szélsőségesen ellentétes reakciókat váltott ki. Megítélései az attitűdsáv teljes skáláját lefedik, a feltétlen elfogadástól és követéstől, a közömbösségen át a teljes elutasításig és üldözésig. A narratív reprezentációkban ugyanígy rendszerellenes színezetet öltő vallási mozgalom főhőisévé vált a trunki (Moldva) származású orvos és pappá szentelt Benedek Márton (1931–1986). A róla forgalmazott narratív reprezentációk tartalmazták az embertársaiért és a hitéért való kiállását és a vállalt mártíriumát, csodás tetteit, környezete és a szentség közötti mediatori szerepét. (Peti L. 2003: 25–29, 2012: 61–111.) Bajkó Árpád elemzése a specialistának a hagyomány revitalizálásban játszott szerepét, a hagyomány szolgáltatásként való nyújtási sikeres karrierépítését követte nyomon (Bajkó Á. 2005–2006, 2010). Mátyus Zsuzsa egy falu válsághelyezeteit megoldó, Salló Szilárd a gyimesi rontók, Komáromi Tünde egy komplex szerepkört betöltött, gyógyító, jós és rontó aranyosszéki specialista szerepkörét mutatta be (Mátyus Zs. 2004; Salló Sz. 2007; Komáromi T. 2009: 139–163). Lőrinczi Kinga-Mária és Peti Lehel egy erdélyi szentasszony látomásait elemezte (Lőrinczi K. M. 2003; Peti L. 2010b). Az utóbbi évtizedekben irányult a figyelem a mágikus-vallásos szolgáltatásokat nyújtó román pap szerepkörére (Keszeg V. 1996a; Komáromi T. 1996; Pócs É. 2001; Czégényi D. 1999, 2004; Gagyi J. 2007; összefoglalja Czégényi D. 2010, 2012). Nagy Magdolna egy szilágysági férfi által ismert hiedelemlények struktúráját állította össze (Nagy M. 2001).

Olvasmány

1. Z. 1946 táján született, megállapodott életet élő cigány családban, Dicsőszentmártonban. Apja munkás, anyja háziasszony, varrónő. A családban egyedüli gyermek. Ennek ellenére nem engedték tanulni, 7 osztályt végzett. Anyjától megtanult varrni. 17 évesen hivatalba állt, 18 évesen férjhez ment, 19 évesen szült először. A munkával párhuzamosan esti tagozaton középiskolába járt, majd levelező tagozaton egyetemet végzett, pszichológia szakon. Vegyi üzemben dolgozott laboránsként. 4 gyermeke született.

50. életéve körül élete ötödik – altatást igénylő – műtétére került sor. Istennel való kapcsolata ekkor kezdődött. A műtét előtti éjszaka hosszasan imádkozott. A műtőbe való bemenetel előtt Jézust arra kérte, hogy legyen vele az operáció idején, és hozza vissza az életbe, hogy felnevelhesse negyedik gyermekét is. Az altatást követően végrehajtott operáció idején kilenc percig volt klinikai halálban. Azt álmodta, hogy szép kertben jár, és gyermekeinek ajándékokat osztogat. Amikor a műtét után azt a kérdést tette fel, fog-e még tudni járni, dolgozni, Isten megnyugtatta: – *Ne búslakodj, minden elrendeződik.* Arra kérte Istent, hogy engedje közel jutni hozzá. Rendszeressé vált az, hogy éjfélkor 5–10 percig a bibliát olvasta.

Nyugdíjba vonulása után egy meditációs pillanatban újra megszólította őt az Isten: – *Visszahoztalak az életbe, mert neked az embereken kell segítened. – Hogyan tehetném ezt, Istenem? Szegény vagyok, elesett* – válaszolta Z. Az úr üzenete: – *Nyisd ki az én Könyvemet, s ott olvasd, ahova kinyílik.* Amikor Z. ezt megtette, Mózes könyvében a következőt olvasta: – *Vezesd ki népem Egyiptomból.* Megértette, hogy Istennek szándéka van vele, arra hívta őt el, hogy segítsen embertársai gondjain.

Vallásossága ettől kezdve intenzívebbé vált; magát Isten szolgájának tekintette. Ekkortól rendelkezésre áll minden hozzá fordulónak. Mindenkiel három alkalommal találkozik. Először kávéfőz, az érdeklődő csészejéből kiolvassa, melyik (apai vagy anyai) ágon szállt rá az átok. Ehhez a zacban az apa vagy anya

nevének kezdőbetűit kell felfedezni. Az átok öröklődés során egyre súlyosabbá, veszélyesebbé válik; minél későbbben kezd el hatni, annál súlyosabb formát ölt. Lehet betegség, anyagi kár, bármilyen természetű baj.

A jósnő a hozzá forduló kliensét segíti a rontás azonosításában. A specialistánál három látogatást kell tenni. Első alkalommal a specialista és páciense 9 generáción belül azonosítja a rontó személyt. Kezelésre börtöt, imát ír elő, ha szükséges, megtanítja imádkozni kliensét. A börtöt két, akár egymás utáni napon kell tartani. Ezekon a napokon a gyógyulni kívánó személy két templomból beszerzett, összetöltött szenteltvizet fogyaszt cseppenként, az imádkozás megkezdése előtt; az imádkozás idején gyertyát éget. A gyertya leégése alatt a kijelölt imát háromszor kell elmondani. Imádkozás közben a következő kérést kell mondani: *Uram istenem, Mindenható, jöjj az én lelkem és családom lelkének a segítségére, oldjál fel az átok alól, hogy szabadok és egészségesek maradjunk.* Ha egy személy valamely családtagjáért végzi a szertartást, akkor a szentelt vizet vele kell megitatni és az imát az ő gyógyulására kell felajánlani: *Szabadítsd meg az én férjemet (anyósomat) az átok alól.* Az első, intenzív szakasz lezárulta után a páciens másodszor látogatja meg a specialistát. A specialista keddi és szerdai börtöt, valamint rendszeres imádkozást és gyertyaégetést ír elő. A harmadik látogatáskor a specialista istennek való hála-, köszönetmondást ír elő.

Z. tehát egy (betegség, szenvedélybetegség, kár elszívása) válsághelyzetben (a) beszélgetésterápiát alkalmaz; (b) intenzív vallásos életet ír elő; (c) újramodellálja páciense szociális kapcsolatait (új kapcsolatok felvételét, a régi kapcsolatok minőségének megváltoztatását kezdeményezi); (d) páciensével új tudatállapotot fogadtat el, feloldja a megrontottság tudata alól.

Z. megítélése környezetében ambivalens. Akin segített, az tisztelettel beszél róla. Többen azonban elhatárolódnak tőle, elítélik okkult szolgáltatását.²¹¹

2. Homoródalmás egyik jósasszonya, I. 1933-ban született. Szülei pásztorok voltak, édesapja korán meghalt. Ezért a lány mindössze négy évig járhat iskolába. Szolgálni meg dél-romániai városokba (Bukarest, Brassó, Sinaia, Câmpina). 17 évesen családot alapít, férje nyomdász, I. szülészetben takarítónő és beteggondozó. Három gyermekük születik. Később hazaköltöznek, téveszben dolgoznak. A jóslás iránti érdeklődése gyermekkorában alakul ki. Nagynénje híres jós volt. Korai halála miatt azonban I. nem tanulhatja meg kávéjósolási technikáját. Megállapodott, családosságonként, 34 évesen a brassói szülészetben kolléganőivel együtt érdeklődéssel lapozza egy idős orvosnő ábrákkal illusztrált jóskönyvét. A tudást így szedte fel. Az asszonyok előbb a maguk életének eseményeit tudakolták meg, szórakozásból egymásnak jósoltak. Falura való kiköltözése után, elfoglaltsága miatt a jóslást legszűkebb környezetében alkalmazta. A jóslás időigényes volt, s felnövő gyermekei előtt is szígyelltt klienseket fogadni. Férje halála, gyermekeinek távozása után előbb szomszédainak, rokonainak kezdett jósolni. Híre ment, hogy *kijön* mindaz, amit megjövendöl, a *jó hír* elterjedt a faluban és környékén, sokan keresték fel. Különleges képességűnek tartják, tisztelik, félnek tőle, elmarasztalják a templomtól való távolmaradása miatt, ám nem tartják istentagadónak. A fiatalabb generációk megkérdőjelezik a jóslás hatékonyságát.²¹²

3. M. 1935-ben született Magyarlapádon. Férjhezmenetele után anyósa házában látott önöntést. Mikor menopauzába került, maga is gyakorolni kezdte. Anyósa suttogva román ráolvasást is mondott, a három ördögöt kiküldte a beteg testéből. A ráolvasást nem tanulta meg, öntés közben a *Hiszkegyet és a Miatyánkot* mondta. A családban és a szomszédságban vették igénybe tudását. Több gyermeket eredményesen gyógyított. Amikor rendszeresen olvasni kezdte a bibliát, az öntést nem tudta összeegyeztetni a keresztény hittel.²¹³

4. M. E. 1948-ban született a háromszéki Martonfalván, földműves, katolikus családban. Érettségizett, majd postásként dolgozott. Két lánya született. 1990-ben testvére mesélte el, hogy egy ismerőse kávéból jósol. Kipróbálta. Azóta ellenszolgáltatás nélkül végzi a jóslást, ismerősei körében. Maga is tart attól, hogy a tudás az ördögtől származik, s a jóslással bűnt követ el.²¹⁴

²¹¹ Z. esetét Lőrinczi Kinga-Mária kutatásából ismerjük. A BBTE BTK Magyar Néprajz és Antropológia Tanszékének (ma: Intézet) és a KJNT archívumában elhelyezett kutatási beszámolót lásd: Lőrinczi K. M. 2004. Közölve: Erdős K. M. 2005–2006.

²¹² Sándor Zsófia 2002-ben végzett kutatása. A kutatási beszámoló a BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Intézetének archívumában található: Sándor Zs. 2002.

²¹³ Péter Enikő 2005-ben végzett kutatása. A kutatási beszámoló a KJNT archívumában található: Péter E. é. n. Közölve: Péter E. 2004.

²¹⁴ Luka Zsuzsanna 2007-ben végzett kutatása. A kutatási beszámoló a KJNT archívumában található: Luka Zs. é. n.

Második esetben a biografikus funkciójú hiedelmek sorseseeményként épülnek be az egyén életébe, teljes életére kihatóan befolyásolják életpályáját és énképét. Sorseseeményt okozhat rontás, csodás gyógyulás, jóslat. A rontás és a gyógyulás minőségi változást idéz elő az egyén egészségi állapotában, testében, s ez kihat az életére, aktivitásaira, társadalmi kapcsolataira, teljesítményeire. A jóslat pedig az egyén jövőképét módosítja pozitív vagy negatív irányban.²¹⁵

Olvasmány

1. S. 1947-ben született Szilágyosmlyón, kőműves apa legkisebbik, negyedik gyerekeként. 7 évig járt iskolába. Élete a hiedelmek jegyében telt. Fiatal korától vesebetegség kínozza. Házukban negyed századdal korábban varázsló lakott, aki rontást gyakorolt. Holta után nyugtalan halottként járt vissza, éjfélkor a padláson zakatolt. S. 36 évesen ment férjhez. Két év múlva szült, csecsemője halva jött a világra. S. édesapja azzal vádolta meg vejét, hogy felesége örökségét akarja megkaparintani. Családi életük megromlott, férje egy év múlva elhagyta S.-t. A szomszéd falusi nő rontásának áldozata lett, aki italába vagy ételébe menstruációs vért csepegtetett és rábőjtölt. A rontás egy keddi böjtös napon teljesedett ki. Viselkedése konfúzzá és agresszívvé vált. Összecsomagolt és a rontást kezdeményezett nőhöz költözött. S. szüleivel maradt, akik rendre kihaltak mellőle. Életét magányosan élte a szülői házban.

S. jósokhoz, varázslókhoz fordult, akik azzal biztatták, hogy férje vissza fog térni hozzá. Egy alkalommal rontást rendelt a férjére, a rontás azonban visszafordult, és ő válságos állapotba jutott. Rendre felhagyott a varázslással, mert az pénzbe került volna, s nem tudta fizetni. Tudomása szerint a varázslást éjszaka végzik, mert „akkor jár az ördög.” Az egyén elhullatott hajszála alapján megrontható. Rontást az útba lehet helyezni. Aki felveszi, a rontás arra száll.

A nyugtalan halott látogatásának leírása: *Minden áldott éjjel, pont 12 órakor, valaki, mintha egy falábú mászkálna a plafonon. [...] Fix mintha az óra csengett volna, düm-düm-düm, a padlás. A megrontott férj viselkedése: Hétfő este amikor lefeküdtünk, borzasztó durva volt az ágyba. Befordult, rámordított, villanyt le, nem tudtam elképzelni, mi van. [...] Reggel [...] bent volt édesapámnál, és mondja, hogy nagyon félt. Hogy én megölöm, hogy fogom a kést és leszúrom. Olyan hülyeségeket mondott, hogy csuda. [...] És mondom, azé vót ez, nagy böjtölés, keddi Szent Antal, mert kedden reggel összeszedte magát, délbe már itt volt a szekér, és elment. Nagyon sok időre jöttem rá, hogy a keddi Szent Antalt valaki rátartotta, vagy az anyja, vagy a nő, és elment.*²¹⁶

2. L. E. szilágybagosi, 1923-ban született asszony. 1945-ben férjhez ment, férje néhány hónap után elhagyta. Hat év után újra férjhez ment. Házassága ez alkalommal sem sikerült. Sokat betegeskedett, gyermeke sokat gorombáskodott vele. Élete szerencsétlen voltát a pénteki napon való születéssel magyarázza. Családjában hallotta, hogy a péntek szerencsétlen nap. Fiatal korában a vásárban plánétát húztak, később kártyavető jóslat neki. Mindkét jóslat szerencsétlen párkapcsolatot jelzett előre. Bizonygatja, hogy hiedelmekben nem, csak az Istenben hisz. *Nekem az egész életem szerencsétlen volt. Az egész életem [...] Egyszer húztattak planétát a nagyvásáron Nagyfaluba. Akkor is azt mondta, hogy szeretetben szerencsétlen. Akkor Somlyón csak egyszer rakták ki a kártyát, a másikba nem is engedtem. A szeretetbe szerencsétlen. Ez így vót rendelve. [...] Én ilyesmiben nem hittem, de mondom, hogy hát megalósult.*²¹⁷

A biografikus funkciójú hiedelmek kiemelt szerephez jutnak az egyén narratív identitásában, élettörténetének megszerkesztésében.

Egy-egy esemény több generáció életére kiható következményekkel jár. Az elődök átka, az elődöket ért rontás az utódok életére is kihat. Egy-egy álomtörténetet generációkon keresztül emlékezetben tartanak, figyelve, mikor teljesedik be.

²¹⁵ Egy-egy személy betegségről való tudásának elemzése: Blos-Jáni M. 2002; Homonai J. 2010. A hiedelmek biografikus szerepéről: Jakab H. 2002; Simon B. 2002; Soós (Párhonyi) T. 2004; Csörgő M. 2006; Komáromi T. 2007; Miklós Z. 2008.

²¹⁶ Verbitchi Éva gyűjtése. A kutatási beszámoló a KJNT archívumában található: Verbitchi É. é. n.

²¹⁷ Nagy Réka gyűjtése. A kutatási beszámoló a KJNT archívumában található: Nagy R. é. n.

Olvasmány

Egy székely településen a 19. század közepén egy család tulajdonába került egy vízimalom. Ettől kezdve apáról fiúra szállt örökségként. Sok család ide járt gabonát őrletni. A második világháború idején nagy éhínség szakadt a vidékre. Az akkori tulajdonos visszaélt a helyzettel, magas áron értékesítette a lisztet. A környékeliek átkot mondtak rá. Azóta a név szerencsétlenséget hordoz. A megátkozott tulajdonos (a dédapa) lába megbénult, felesége magatehetetlen, ágyban fekvő beteg lett. A nagyapák olyan sokan születtek, hogy egyik gyermeket örökbe kellett adni. Az apa két testvére idegbeteg lett, egyiknek magatehetetlen gyermeke született, egyikük kétéves lányát a víz vitte el. Az édesapa két sikertelen házassági kísérlet után alkoholistává vált. Leesett a lépcsőn, így lelte halálát. A legifjabb generációt ért bajok: két unokatestvér vesebeteg, egyikük felesége meddő. Öt unokatestvér öngyilkosságot követett el.

Az átokról a falunak is tudomása van. A fiatalokat a család titkába serdülőkorban avatják be. Az átok nem sújtja a férjhezment lányokat, miután nevet változtatnak. Az adatközlő 20 éves korában hallott róla édesanyjától, amikor szerelemgyermeke született. Menekülésképpen Magyarországra költözött.²¹⁸

²¹⁸ Szabó Csilla kutatása. A kutatási beszámoló a KJNT archívumában található: Szabó Cs. 2002. Közölve: Szabó Cs. 2003.

Egy hiedelemmotívum biografikus funkciója. *Esetelemzés*²¹⁹

Tematika: a fűzfa felhasználása a népi gyógyászatban, a tárgykészítésben; a fűzfa eredettörténete; a fűzfa mágikus-rituális alkalmazásai; a fűzfa az élménytörténetekben; a fűzfa két világ határán.

Terminológia: csoda, biografikus funkció, mitogeográfia, mitikus botanika.

Korábban szó esett a hiedelemrendszer legkisebb, önálló jelentéssel rendelkező strukturális eleméről, a motívumról. A motívum narratívumokban való előfordulását vizsgálva a motívum biografikus funkcióját érjük tetten.

A fűz egyszerű, igénytelen, jelentéktelen fa. Ha kitűnik is társai közül, szerénységével teszi. Vizes talajban hamar gyökeret ereszt, nincs sudár koronája, sem hivalkodó virága, levele vagy termése. Ez általában jellemzi az Európában ismeretes mintegy 70 fajt.

A *Magyar Encyclopaediá*-ban Apáczai Csere János így foglalta össze korának (1653) tudását: „A fűzfa szörnyű hamar nő, sokáig él, mivel a megodvasodása után is sokáig nem vész éppen meg. Ez erősebb, avagy romlóbb. Az erősebb fekete, avagy fehér. A fekete a kertek mellett szeret legjobban nőni; a feje a folyóvizek mellett. A romlóbb még fejebb. A fűzfáknak szárazító és temérdekítő erejek vagyon, főképpen az ő leveleinek és héjájának, levelei, ha borban megfőzetnek és megittatnak, a hastekeréseket megennyhítik”. (Apáczai Cs. J. 1653/1977: 306–307.) A kérében, héjában és levelében található természetes hatóanyagok miatt mind a hivatalos, mind a népi gyógyászatban ismeretes. Korai (1578-as) magyar nyelvű természettudományi, a *Herbárium: az fáknak, füveknek nevekről, természetekről és hasznairól* című munkájában Melius Péter kólikát, köszvényt és fülfolyást gyógyító hatását említi. (Méliusz J. P. 1578/1978: 140.) A népi gyógyászat szakirodalmának tanúsága szerint hasonló javallatok máig ismertek. A Sóvidéken a fűz aranyeret, reumát gyógyító, valamint láz- és fájdalomcsillapító hatásáról tudnak (Gub J. 1996: 65). A mezőszéki Detrehemtelepen, akárcsak a sóvidéki falvakban, szintén a fehér fűz ágait használták a felfúvódott szarvasmarha és juh kérődzésének beindításához (Keszeg 1981: 113, Gub J. 1996: 65).

A gyermekek játékhangszereik alapanyagaként ismerik a fűzfát. Fiatal ágai doromb, síp, kürt készítésére alkalmasak. (Gazda K. 1980: 456; Péntek J. – Szabó A. 1985: 283.) A felnőttek zsenge hajtásait kosárfonásra, vastagabb ágait szerszámnyél készítésére használják (Péntek J. – Szabó A. 1985: 284; Székely F. 1994: 102).

²¹⁹ Megjelent: Keszeg V. 1998a.

A fenti adatok szerint a fűzfának általános a benefikus hatása. Ezt látszik alátámasztani az az eredetmonda is, amely arról szól, hogy a fűzfát Krisztus megáldotta, amiért elrejtette őt üldözői elől. A monda bukovinai magyar változata a következő: *Mikor Krisztus urunkat a zsidók üldözték, Krisztus urunk bujkált, hogy az ellenség kezébe ne akadjon. Hát majdnem nyomon voltak már, majdnem elfogták, amikor egy fűzfához ért. A fűzfa, hogy Krisztus urunk alája ment, lehajtotta az ágait egész a földig, és eltakarta Krisztus urunkat úgy, hogy az üldözők nem találták meg. Azóta vannak a szomorú fűzfának olyan lecsüngő ágai.* (Istensegíts. Bosnyák 1977: 48.) Ezzel van összefüggésben az a hiedelem, amit Jankó János Kalotaszegen jegyzett fel: *A fűzfát, a néphit szerint, kerüli a villám.* (Jankó J. 1892/1993: 188.)

Egy román monda szerint a rekettye az első fák egyike volt. Szent György a névnapján egy rekettyésben járt, s az egyik fa gyökerében megbotlott. – *Berúgtál – kezdte gúnyolni a rekettye.* – *Amiért ezt mondtad – felelte Szent György –, senki se tiszteljen téged, csak az én napomon.*²²⁰ (T. Brill 1994: 38–39, 45.)

A fűzfát az év során a jelesnapok szertartásaiban mágikus-rituális funkcióban ritkán találjuk meg, tavaszi, s különösen Szent György napi felhasználása azonban gyakori. A virágvasárnap megszentelt barkának mágikus erőt tulajdonítottak. Egyaránt alkalmas volt a jégeső, a villám elhárítására és a gabonaföldek jégveréstől való megőrzésére. Torokfájás ellen szintén szentelt barkát nyeltek. (Pócs É. 1990: 537–538.) Csíkszentgyörgyön nagyidő és betegség esetén a tűzbe dobták (Szabó A. – Péntek J. 1976: 121). Szendrey Zsigmond és Ákos babonagyűjtésében őrződött meg annak emléke, hogy a fűzfa segítségével Szent György napján a boszorkányok felismerhetőek. *A fűz ágai közül Szent György hajnalán kilesve bárki megláthatja a falubeli boszorkányokat: mind ott megy mezítelenül a csorda után.* (Fazakas I. – Székely Sz. M. 1990: 195.) Ilyen tekintetben tehát a hatása azonos a Luca és karácsony napja között faragott, az ünnep szombatján használt Luca-székével.

Az erdélyi román nyelvterületen, a magyar–román lakosságú Mezőség falvaiban Szent György, azaz a juhmérés napján zöld ágakba öltöztettek egy legényt, aki így vonult végig a falun s akit *papaludának*, *paparudának* neveztek. Vedrekből vizet zúdítottak rá, hogy a nyári esőt így biztosítsák. A mezőkeszűi és magyarpalatkai adatközlők a zöld ágak közül e célra a fűzfát nevezték meg. A másik ajánlott fa a bodza. (A. Fochi 1976: 222.) *A fiatalok ők feőteztek itt is. Csináltak... egyiket behúzták olyan ződ ággol. Egészen. S aztán az jött, miko béhozták a juhakat. Aztán azak jöttek elől. Aztán úgy várták a vízzel, hogy öntözték őket.* (MK, 91 éves nő, 1994) *Akkor csináltak ott, ahol mentek ki a juhakka, csináltak*

²²⁰ A fenti mondának a román folklórban több változata is ismeretes, s ezekből az derül ki, hogy a fűzfa nem áldott, hanem többszörösen átkozott. E történetek szerint a fűzfa eredetileg sudár növény, büszke fa volt. S mert épp ezért belőle készítették Krisztus kereszttjét, Isten azzal büntette, hogy alacsony maradjon. Egy másik változat szerint pedig a gonoszok fűzfavesszővel verték az elítélt Krisztust. A fűz bánatában és szegénységben lehajtotta ágait, s ezt az alakját máig megtartotta.

zód ágból feötöztettek egy illetőt szépen. Miko hozták bé a faluba a turmát,²²¹ vót egy illető itt előtte. És a fiatalak lesték, hogy hol jönnek, egy-egy veder vízzel s ráöntették. (MP, 82 éves nő, 1994) E példák arról tanúskodnak, hogy a fűz a tavaszi mágikus eljárások szükséges kelléke, akárcsak az ártó lények távoltartására szolgáló rózsaaág és lestyán.

Két adat arról szól, hogy bármikor alkalmas volt további mágikus cselekvések elvégzésére. Egy mezőbodonai adatközlő maga is kipróbálta az analógián alapuló mágikus eljárást: *Én a kicsi leányomnak, miko legelősző megnyírtam, arra tanítottak az öregek, hogy dobjam a ficfa tövibe. S mondjam, hogy: – Úgy nőjjen a haj, ahogy nő a ficfa. Legyen szép nagy haja. Meg is csináltam, miko elősző megnyírtuk, oda dobtam a ficfa tövibe.* (BO, 42 éves nő, 1985). Egy szentmátéi adatközlő pedig arról győződött meg, hogy a fűzfalevéllal le lehet olvasni az öntést: *Ma is van egy asszony, aki ma is tud olvasni. K. Ny. Ott lakik a sarkon, egy régi házban lakik. Az olvasatt, pont az én leánkámra, öntésbe. Sömöreg ütett a lábára ki. Annnyira elterjedt, hogy elterjedt neki az egész kicsi lábán s a kicsi hasán és itt fenn. Jött a kékesi orvos, adatt valami vizet. Ahogy megkentem a vízzel, az én leánkám elájult. Megijedtem, hama lemostam. Szaladtam vele: – Istennem, meghalt a leánkám! Szaladtam az asszanhaz, s az olvasatt. Fűzfalevéllal olvasatt. Olvasatt három versen, s az én leánkám meggyógyult.* (SZM, 62 éves nő, 1994) E közlések a fűzfát további növényekkel állítják paradigmikus viszonyba. Vízvetésre való alkalmassága a tövises kökénnyel valamint a galagonyával rokonítja, amelyekkel igézést lehet leolvasni. Általában pedig gyógyításra, a gonosz elhárítására, termékenységre való alkalmassága a mogyoróbokorral hozza kapcsolatba.

A fűzfa egy másik értéktartományban is elhelyezhető.

Egy veresegyházi asszony édesanyjától hallotta, hogyan cserélte őt ki a tisztátalan. *Azt mondta, hogy nem voltam megkeresztelve. Elment, me eküdték a sarlóval. Elküldték aratni. S eküdték a sarjúhaz. S azt mondja, letett egy fűzfabokorhoz. És ecce csak azt mondja, nekifogtam sírni, s amikor nekifogtam sírni, odajött s nem látott semmit. Na s hazajött, s azt mondja, hogyha hazajött, és minden nap mind gyengébb vótam, mind betegébb vótam, megcsinálták még a kicsi ingemet is, azt mondja, és má kezdtem, azt mondja, szőres lenni, szőres lenni, az egész bőrem. S vót itt né A. nén, egy vénasszan, nem tudam, ismertétek vagy nem, azt mondta édesanyámnak: – Fiam – azt mondta –, ne csinálj semmit – azt mondja –, kilenc kedden kilencsze vesd bé a kemencébe. S mit tudam én, mit csináltak, valami babanaságot csináltak. Kilenc mosolyág [!] szalmát meggyútatt kereken a kemencébe, a sütőkemencébe és ingemet bévetett kilencsze. Bévetett, kivett, bévetett, kivett. Kilenc kedden. Igen. S elhaladtam. [Nevet.] Ez igaz. Valami tisztátalanféle vót. Ez nem hazugság.* (VE, idős nő, 1994)

²²¹ Juhnyáj

A történet ismerős motívumokból építkezik. Köztudott, hogy a kisgyerek a születést követő első hat hétben fokozott veszélynek van kitéve. Nem szabad kivinni a házból, a házban nem szabad magára hagyni. Ha az anya mégis rákényszerül, akkor kést, ollót, villát vagy imádságos, énekes könyvet tesz melléje. Az adatközlőt édesanyja keresztleletlen, tehát védtelen állapotban hagyta magára, egy fűzfabokor alatt. Ekkortól kezdődött sorvadása, amit csupán a hevített kemencébe való kilencszeri bevetéssel lehetett megakadályozni. Ez közismerten a váltott gyermek visszacserélésének módja.

A felsődetreheimi, a beszélgetéskor 73 éves S. F. 1981-ben mesélte el fiatalkori kalandját, a tisztátalannal való találkozását. *Na hallgass ide, hogy megjártam én. Én jártam meg, nem senki. Má legényecske vótam, úgy tizenkilenc-húszéves vótam, jártam a léányokhoz Alsódetrére. Há, meek, Alsódetrére, a léányokhoz oda, há miko mentem le, jött, vót ott egy fűzfa, ott Alsódetrén a rét közepin, a Brána, a két falu közt. Há ott, ahogy mentünk, ecce csak megállok ott, olyan egy óra körül vót, jöttem hazafelé, jött, kijött vagy nyóc vagy kilenc kutya, de kutya vót, onnat a ficfábó kijött oda hozzám. Há, mi az öreg Isten, mi van itt, há mind ütöm a botta, erre is, arra is, mind, erre is, arra is, nem, sehogy se, nem tudak megmentődni sehogy se. Mit csináljak én itt? Há ementem úgy egy dobásnyira, s mind úgy utánnom jött a kilenc kutya. Kilenc fehér kutya. Érted, fehér kutya. S minden, megmondom, hazajöttek akkor, s má megmentődtem vóna, s elmentem, s más este mondtam ennek a sógornak, vót egy alsódetrei sógorom, F. J.-nek hitták: – Nézd meg, te sógor, hogy megjártam az este. – Hogyne. – Meg biz én. – Hogy, te? – Nézd meg te, hogy kijött kilenc kutya, te, s nem tudtam mentődni sehogyse. – Há nem hiszem. Csak úgy beszélsz te, nem hiszem. – Na – mondam –, hadd e, me hónap este jössz te velem. – Jó, meek. Menyünk, há nem a fűzfábó, me vót egy híd, ott, a híd anutt kijött ott három nagy fehérnép, feketére öltözve s kezdtek verni. Mi az öreg Isten, mi [Nevet.], há mi van itt? Há mi hogy legyen? Akármit csináltunk, nem mentődtünk meg többet sehogy. Töllek. Még bémentünk a faluba, mind utánnunk vótak a fehérnépek. S úgy ütettek, úgy vertek, hogy... Fekete gúnyábo vótak, s utánnunk jöttek úgy. S há mondam, na mondam: – Mi van te S.? – Fiatal fehérnépek vótak vagy...? – Fiatal na, fiatal, úgy ütettek, fiú, hogy nem törődtek vellünk. Hát azt mondja a sógor, hogy: – Te, jusson eszedbe – azt mondja –, hogy csinálj keresztet a nyelvedde, me akkor megmentődsz. – Hogy, hogy a nyelvével? – Megcsináltuk a nyelvünkke a keresztet s eltűntek. – De az ember a nyelvét kereszt alakba fordítsa? Igen, igen, úgy fordítottad a nyelved, hogy csináltá keresztet. S akko megmentődté. (FD, 73 éves férfi, 1981)*

A találkozásra két egymás utáni este, éjszaka került sor, a határ ugyanazon részén. Első este a tisztátalan a rét közepén álló fűzfából kilenc fehér kutya alakjában jött elő. Harmadik este a közeli híd alól bújt elő három, feketébe öltözött fehérnép alakjában. A tapasztalatlan fiút sógora tanította meg a védekezésre.

A következő történet színhelye szintén egy fűzfa környéke. Itt szokott rendszeresen megjelenni a tisztátalan, ló formájában. Áldozatát hátára ragadva meghordozta az erdők

felett, amíg bakancsa teljesen tönkrement, majd pedig a közeli faluba vitte szórakozni. A történet elmesélője szemtanúja volt az áldozat visszaérkezésének, elkínzott állapotának. *Há jó, rendbe van, hazamentünk a faluból, bevásároltunk, péntek este vót. A malam, itt vót az út, s a híd, s a malam mellett vót két méter híd vagy három lehetett, egy nagy patak, de nagy víz vót. S ami esők vannak, ki szokatt önteni a malman alol s a malman fejjül az udvarra. De ott 70-80 centis víz is szokatt lenni a közepin. A gödörbe. Azt mondja neki, fenn lakatt az emeleten a gépész, azt mondja: – Nincs ott – azt mondja –, J. – De igen. Azt mondja, itt van egy mosdótál, hozzan egy kicsi vizet, akko vót éppen egy nagy eső, a délután, hozzan egy kicsi vizet, hogy mosdjunk meg, mossuk meg a lábunkat. Na, ement ki. Ahogy kiment, kilenc, fél tíz lehetett. Ahogy ő kiment, egy nagy bokor fűcfa vót, ahonnan szoktuk merni a vizet mindég, s ott meg lehetett fogózni, meg vót csinálva az a fűcfa, hogy ne essünk be. Há akko aztán ő, ahogy vett a tálbo, ekapta a... valami, evitte. Édesanyámék várták ott fent, hogy: – Nem jött még J., nem? Fúj, akkor neki a... már a rétek mind teli vótak vízzel, mindenütt, széna, amit kapott, vitt el. Na, hama mentek, mentek oda, hogy keressék, nem-e vitte el a víz. Má sírtak, sírátták az asszonyok, édesanyám, s a másik is, a gépésznek a felesége. Héj, ne beszéljenek, gyere, menjünk haza. Hazamentünk s na mondom nekik: – Menjenek bé s üljenek nyugodtan, meg kell ő jöjjen. Mintha úgy gondoltam vóna, így a malam ódalához támoszkadtam. Deckából vót a malam, nagy emeletes. És így amint állok s gondolkozok, mind néztem fel, a csillagakat mind vizsgáltom, s eccer csak hallak egy nagy zúgást. Úgy zúg, mind mikor egy raj méh jön. Hát egyszer látom, hogy jön J. Zsupp, úgy ledobta, belé a vízbe, mert ott nem fulladt meg. Úgyhogy még a víz felspriccolt, majdnem engemet is mind leöntött. Hát elmentem hamar, mert ha nem, ott fulladt vóna meg benne. Megfogtam hamar a lábát nekie s kihúztam. Kiátok édesapámnak: – Jöjjen édesapám, vigyük bé! Me nem tudatt menni. Bevittük s letettük a földre, az körülbelül, mit mondjak, egy óra hosszáig az a szemit ki nem nyitatta, az úgy tönkre vót téve, s a bakkancsának a talpja teljesen le vót menve, csak az a mezítláb lába vót, s a fűzője, be vót fűzve a bakkancs. Aztán kérdeztük tőlle, hogy hol járt. Azt mondja, elkapta ötet egy fehér ló, s ehozta ötet ide Záhra a menyecskehez. Azt mondja, s mikor aztán beszélgetett vele, akkor visszahozta oda. Igen. Aztán e kellett bocsássák. A fák, az erdők tetején, ki tudja, hol vitte. (BO, 89 éves férfi, 1994)*

Egy újabb találkozás történetét szintén az esemény résztvevője meséli el. Faluja határában egy éjszaka éjfél körüli időben kétszer is látta az ördögöt. Először a fűzfák közül bukkan elő, majd a sánc vonalát követve tűnt el az erdőben. Másodszor a tóparti magas fűzfára mászott fel. *Jöttem a feleségemtől Botházáró. És lehetett egy óra éfél után. Hát, mit akarok mondani, hogy Botháza és Berkenyes közt a második hídnál, szép hódvilág vót, ősszel, jöttem az úton, s a vaspáca a kezemen s a kés a zsebembe. Nem féltem én senkitő, me huszonötéves fiú vótam, nem féltem én akárkitől. Hát eccer az ördög kibújik a fűcfák közül. De magos vót. Na eisz, nem is fért vóna itt, olyan magos vót. Még kakastollú vót a kalapjába. Igen. Néztem így né. Így néztem né. A vaspácát megtámosztattam a lábam*

mellett, s gondolom, lesze te nagy, de kettőt réád húzak a pácáva. Egy kicsit férehúzta a fejít és kettő lépett az útan s túl vót, olyan magos vót. És a hídtól, vót egy nagy sánc, P. csinálta aztat a sáncat, hogy ne menjen a víz az ő helyire, a tóházi erdőtől lefelé. Hát ő nem ment se innet, se túl, a sánc közepibe, a víz közepin ment: – Top, top, top. Én megálltam, mi a fene lehet, nem kerüli meg a vizet se. [Nevet.] Igen. És bement a tóháti erdőbe, ott ültem, amég bement az erdőbe, hogy lássom, merre menjen. És bément az erdőbe. Bément az erdőbe s én elindultam. Apám künn lakott a mezőn. És ahogy mentem hazafelé, ott Cs. J.-n alol vót egy kis tó, csinálták a kendereket az asszonyak. És ott vót egy nagy fűcfa. Hát szép hódvilág vót s csak látom, hogy valaki mászik fel a fűcfára. Ember. Ki lenne az most ilyenkor, mászik a fűcfára. Felmászott a fűcfára. Az olyant kurjantott egyet a fűcfán, ha nem hallszodott Kolozsvárig, aztán soha. Mondom neki az útból: – Te kolléga, még kurjants egyet! – mondam. Akkorát szólt, hogy még csengett a fülem. Né, te, gondolom, ez az, amelyiket találtam ott az útan. Igen, az is vót. (FR, 75 éves férfi, 1985)

A történetek mindenike különös eseményt mond el. Reális személyek, az esetek nagy részében ők a narrátorok is, kivételes élményben részesülnek. Saját életterük, amelybe beleszülettek és amelyet aprólékosan ismernek, váratlanul, átmeneti jelleggel, átértékelődik, megnyílik a mitikum felé. Az események lezajlását egy külső, a természeti világon túli logika irányítja. A kísértet, a visszajáró halott alakjához közel álló ördög és tisztátalan maga is kísértő lény. Feltűnik, öntörvényűen cselekszik, öntörvényűen mozog a térben (fára mászik, vízen megy, repül) és az időben (siet, időzik; megjelenik és eltűnik). Olykor közömbös az emberrel szemben (a magyarfrátai férfi esete), máskor pedig agresszív, s agresszivitása az emberre irányul (a gyermek kicserélése, a legények megfutatása). Ebben az esetben minden arra járó személy lehetséges áldozata (a felsődetreheimi férfi története), vagy pedig ismeretlen oknál fogva egyetlen áldozatot választ, akivel állandósítja kapcsolatát (a mezőbodoni férfi története). Mind feltűnése, mind az emberrel való kapcsolata, körülményeiben, jellegében, kimenetelében, következményeiben kitapasztalhatatlan, befolyásolhatatlan, előreláthatatlan, szabályozhatatlan.²²² Mindenik mitikus lény világa, akárcsak a tisztátalané, sajátosan szerveződik, sajátos paradigmára épül. Csak részlegesen, átmenetileg és sajátosan használják az emberi világot. A velük kapcsolatos élmény individuális és sajátos. Egyaránt lehet látás-, hallásélmény, tettük következménye betegség, gyulladás, küzdelem, jutalom. A közösségi memóriában felhalmozódó individuális tapasztalatok, emocionális és epikus hagyományok kötik meg, tárolják, őrzik a „másik világ” tudatát. Olyan világ ez, amely választ ad a ráció számára érthetetlen, megmagyarázhatatlan, abszurd történésekre. Az okkeresésnek e másik világba való átbillenése feszültségeket old meg, vezet le.

²²² Az öntörvényűen lejátszódó esemény a *csoda*. A csoda etimológiája és szerkezete: Voigt V. 2004; Klaniczay G. 2004.

A két világ határát ezúttal a fűzfa képezi. Egyidőben tartozik az emberi és a mitikus világhoz, s ezáltal egyiket a másik felé nyitja meg. A fűzfa és környéke olyan tér, ahol a két világ azonos paradigmába szerveződik, az eltérő tér-, idő, használati és cselekvési stratégia ideiglenesen összehangolódik. A kettős realitásban való jelenvalóságot az ember döbbenettel éli meg, ez magyarázza a különleges élmények előadásának állandósulását és emotív töltését.

Az idézett történetekben a fűzfa az emberi léttér periferiáján található, ott, ahol az ember ritkán jár, s éjszaka még kevésbé. A csecsemő kicserélésére a falu határában kerül sor. A szomszéd faluba udvarolni járó legények a két falu között találkoznak a tisztátalannal. A negyedik történetben a legény elragadása szintén a falu szélén, a malom közelében történik.

A periferián való létezés mellett a víz közelsége magyarázza a fűzfa mitikus attribútumait. S. F. történetében a fűzfa és a híd, eltérő kinézésük, funkciójuk ellenére, egyenértékű.

És nem utolsósorban a fűzfa tulajdonságaival magyarázható a mitikus-mágikus töltet. A benne levő hatóanyagok, leveleinek ezüstös színe, az öreg fűz odvas volta, a szomorú-fű lehajló ágai, a sípkészítésre való alkalmassága, korai kizöldülése indokolja a titokzassággal való kapcsolatát. Ezért válhatott már az antikvitásban a halál- és holdistennők szent fájává, s épült be később a boszorkányok és tündérek mitológiájába, amint azt Jankovics Marcell megállapítja róla. (Jankovics M. 1998: 43.)

A fűzfa, a vízzel összekapcsolódva a mitikus geográfia része,²²³ akárcsak a temető, a sírgödör, a kút, a barlang, a szikla, a keresztút. A térszíni formák mitológiája a mitikus és a reális világ korrelációját valósítja meg. Az eredetmondák (a fűz lehajló ágai) a mitikus előidőbe helyezett történetekkel tanúsítják a világ mitikus lényektől való eredetét. A fűzfa közelében történt találkozások története pedig a mitikus lények létezését, világban való jelenlétét bizonyítja.

A fűzfa ugyanakkor a mitikus botanika részét is képezi. A fának, növényeknek a mitikus világgal való kapcsolata egy másfajta klasszifikációt eredményez, mint Karl Linné rendszerezése. A magyar mitológia adatai szerint az erdő a halottak birodalma, a bodza az ördög fája, a tövises ág, a lestyán, a fokhagyma távol tartja a boszorkányokat.

Következtetések

1. A fűzfát a botanika a növényfajok között tartja számon.
2. A fűzfa ága, héja, levele mágikus-rituális cselekvések eszköze.
3. Az léttérben található fűzfához biografikus események kapcsolódnak. A fűzfa a mitikus lények akciósférája. A fűzfához kapcsolódó élmények a személyes és a kollektív emlékezetben élnek tovább.

²²³ A *mitogeográfia* terminus forrása: C. Lévi-Strauss 1990: 194–230.

Tájban élő ember: hiedelem és biográfia. *Esetelemzés*²²⁴

Terminológia: biográfiai motívum, genealógiai motívum, sorseseemény, fordulópont, adaptáció, elhallgatás stratégiája, emlékezési alakzat, az emlékezet kihelyezése.

A kutatói szándék

A következő elemzés több, egymással összekapcsolódó kérdést kíván érinteni. Egy személy életének eseményei és narratívumai alapján megkísérli rekonstruálni a tájban, a (természeti) környezetben való benneélés hagyományát, stratégiáit, gyakorlatát, a tájról és a környezetről szóló tudást. Másodszor arra kérdez rá, hogy a tájnak milyen mértékben van életpályát alakító szerepe, illetve a táj hogyan reprezentálódik a biográfiában. Harmadszor pedig, azt követi nyomon, hogy a táj, a környezet megváltozása, rendhagyó viselkedése milyen élményeket termel, illetve a tájban való közlekedés megváltozása milyen változást okoz a reprezentációk szintjén.

A kutatás

Egy több évig tartó, főleg az Erdélyi Mezőség falvaira kiterjedő gyűjtés részét képezte egy személy életvilágának, életpályájának és hiedelmeinek vizsgálata. A kutatás arra kérdezett rá, hogy világmagyarázó funkciójuk mellett milyen egyéb szereppel rendelkeznek a hiedelmek egy egyén életében; melyek azok a struktúrák, amelyek beépülnek a hiedelmek reprezentálásába; melyek azok a kódok, amelyek legitimizálni tudják a hiedelmeket.

Korábbi ismeretség után L. M.-mel 1979-ben kezdtem el beszélgetni. Előbb két éven keresztül hiedelemtudását kíséreltem meg feltérképezni. Az 1980-as évek közepe táján érdeklődésemet kiterjesztettem egyéb jellegű ismereteire (népmesék, balladák, gyermekmondókák). Élettörténetét először 1989-ben mondta el. Néhány éves szünet után 1998-ban kerestem meg, amikor újra huzamos ideig beszélgettünk.²²⁵

L. M. örömmel fogadta a kutató érdeklődését. Vele is ugyanaz történt, mint Közép-Európa sok parasztjával: kiszakadt abból a közösségből, amelybe szocializálódott. Az a világ, amelynek részese lett, szeme láttára megváltozott, elidegenedett tőle. Rövid idő után a gyűjtés megszűnt mesterséges beszédhelyzetnek lenni. Amikor munka közben ideje került, gyakran ő kereste a kapcsolatot a gyűjtővel.

²²⁴ Az esetelemzés korábban közölt változata: Keszeg V. 2003b.

²²⁵ Hagyományos, narratív repertoárjának közlése és értelmezése: Keszeg V. 2012a.

L. M. biográfiája. L. M. élettere

L. M. 1932-ben született, Mezőzáhon. A falu uradalmi birtok volt. Az Aczél és az Ugron család birtokai terültek itt el. A falut patak szeli át, amelynek elzárásával nagy kiterjedésű tó alakult. L. M. édesapja az uradalom szolgálatában álló ácsként vízimalmot épített, és fia emlékezete szerint további 39 házat. Szervezete legyengülése miatt az orvos eltiltotta a fizikai megerőltetéstől. Egyik fia ekkoriban Detrehemtelepen szolgált. A falu általa hívta meg a nagy családos, beteg férfit vincellérnek. Az akkoriban mintegy 10 hektárnyi területen fekvő szőlős Detrehemtelep, Bolduc és Nagycsány határában, a falutól 1,5 km-re feküdt. A család a második világháború éveit töltötte a szőlőben. A detrehemtelepi tanyára való költözésükkor L. M. hétéves volt. Öt év után, mikor a falu a kollektív gazdálkodásra áttért, és az apa kenyérkereset nélkül maradt, házat építettek a tanyán, Aranyosegerbegy, Detrehemtelep és Bolduc határában. Házuk a Detrehem és a Bolduc patak találkozásának közvetlen közelében, az Aranyosgyéres–Magyarfráta, valamint az Aranyosgyéres–Detrehem útvonalak elágazásánál állt. Legközelebbi szomszédaik a többszáz méterre lévő néhány tanyai ház lakói voltak.

L. M. gyermekkorától kezdve vegyes nyelvű környezetben élt. A szülőfaluból való elköltözés egy szinte kizárólagosan magyar közösségbe való bekerülést jelentett. Első életéveinek idején a falu nemzetiségi összetétele a következő volt:

Mezőzáh/Év	Lakosok összesen	Román	Magyar	Német	Egyéb	Zsidó	Cigány
1930	1774	1131	417	–	226	80	145
1941	2280	1718	392	–	170	–	–

A szülőknek földvásárlásra sosem jutott pénzük. A tanyán lakva a Németi-birtokot dolgozták haszonbérben. Különféle állatokat tartottak, ökröt, lovat, disznót, juhot, szárnyasokat. Az ezekre való felügyelés a gyermekek feladata volt. L. M.-re mint legfiatalabb családtagra hosszú ideig hárult ez a feladat. Katonaság előtt a 9 kilométerre lévő Aranyosgyéresen malomban dolgozott. Ez idő alatt, a rendszeres közlekedés hiánya miatt sokszor tette meg gyalog az utat munkahelyére. A katonaság után szintén Aranyosgyéresen helyezkedett el, a Sodronyipari Művekben, helyi szóhasználat szerint a szeggyárban. Apja halála, testvérei szétszóródása után édesanyjával maradt egy háztartásban. Az udvarlás idején 10 km-es körzetben bejárta a környező román és magyar településeket és tanyákat. Az utakat hol gyalogosan, hol lóháton tette meg. Gyakran órákba telt, amíg a sötétben, hóban, sárban megérkezett a célhelyre.

Vásárba gyermekkorától járt. Mezőzáhon hétfő volt a vásártartás napja. Ide később is visszajártak. A közeli város, Marosludas vásárában szintén többször megfordult. A környéken Aranyosegerbegyen, Aranyosgyéresen, Tordán, Mócson, Nagysármáson, Járavizén, Kolozsvárt volt vásárban, távolabbra Szolcsvára, Topánfalvára, Élesdre is eljutott. Az állatokkal való kereskedés jövedelmezőnek bizonyult. A havason vásárolt állat (borjú,

tehén, disznó) a mezősegi legelőn és a gabonán hamar felhízott. 2–4 hónapi gondozás után árának kétszeresét lehetett megkapni érte. Az állatot olykor napokig kellett terelgetni, amíg a lakása és a vásár közötti utat megtette.

Az állatok őrzése, terelése, a kaszálás, a földművelés, akárcsak a vásárba és udvarolni járás a természeti környezettel való szoros kapcsolatot jelentett. Gyermekekorában környezetét, annak térszíni formáit, élővilágát folyamatosan tapasztalta meg. Az időjárás alakulása nem befolyásolta tervei végrehajtását. Az udvarlás időszakában, majd a vásárba menetelekkor az eső, a hóhullás, a hideg ellenére tette meg az utakat. 10–15 km-es körzetben ismerte a települések, tanyák, szántóföldek, kaszálók, valamint a patakok, források, erdők helyét. Ismerte az őket összekötő, rajtuk átvezető utakat és ösvényeket, hidakat, a közöttük lévő távolságokat, a távolságok megtételéhez szükséges időt. Megtanult tájékozódni, közlekedni, megtanulta időbe illeszteni a megteendő utakat, az elvégzendő munkákat. Megtanult őrizkedni a veszélyektől.

Egyik testvérbátyja a topánfalvi vásárban tehenet vásárolt. Hazafele a több mint egy napig tartó gyalogos utat nem bírta ki pihenés nélkül. Az álom elnyomta, s az őrizetlenül maradt tehén eltűnt a szeme elől. Magának egy későre nyúlt udvarlás utáni hazatérését, éjszakai bolyongását a következőképpen mondja el: *Aztán, hogy jártom én, jaj, istenem! Ejövek onnat, ugatnak a kutyák, állók a kapuba. Annnyit kiátok: – Laji, Laji! Nem jön. Ott állók vaj egy órát, gondolom, egy órát. Mi csináljok? Nekifogak, s eindulak ott a hegy élin. Gyutattam egy-egy gyufát, bá lett vóna elemlámpám. Ott legelő vót. Evesztettem az utat is. Mind ott járkálok, te, s járkálok. Ők a csányi hegytetőn laktak, s ahogy kijössz, ott aztán a határ van. Hogy jön az új tag felé. Evesztettem ott mindent. Egyet sípolak, rikótak, me tudtam rikótazni, me a határon laktam, mint a rományok. – Hu–u, mǎi! Rikótattam egyet, sípoltam egyet, erőssen. – Fsss.²²⁶ Mindjá nekifog ugatni a kutyánk. Én akko mentem a kutyaugatás után. De nem vót bot, semmi a kezembe. A határon olyan kutyák vótak, te, ahogy letérek oda, jönnek a kutyák, táti, vagy három. [...] Még kellett vóna menjek vagy 200–250 métert arrább. S éppeg Bolduc mellé, hogy vót a szakadás. Nekimentem, szépen jöttem, egysze csak, táti, olyanokat jöttem lefelé, olyan 2-3 méteres szakadék vót, miko leérkeztem, gondoltam, hogy halak meg. Há, istenem, há hol vagyok. Még egyet-kettőt-hármat esek, valahogy leérek. Hallom, ugatnak a kutyák. Leérek oda. [...] Kiérek oda az útra, efárodva. [...] S ott vót egy kalangya kóré. Feültem a kalangya kóré tetejibe. E vótam fáradva. Eszunnyadtam. Félrecsináltam a kórét, csináltom egy lyukat s bébuttam oda. Me itt nem kap meg senki. Egy további utazási kalandját szintén részletesen eleveníti fel: *Olyan méteres sár vót. Olyan rossz utak vótak arrafelé. Ötvennyolcra. Hogy nem tudta menni gyalag, te, olyan sár vót. Akko eveszem a lovat R. nénitő, me a ló mind nálom vót inkább, nem vót mive etesse. Eveszem a lovat, miko ott vagyok, ahol S. P. lakik most, olyan sár vót, a ló leesett vélem. Én kecskebukázok a lovan, feugrak, feülek s menyek tovább. Sárosak lettünk, de ha megmondtam a léánynok, hogy**

²²⁶ A rikoltás tájékoztató, segítségkérési forma. Illik rá válaszolni.

menyek, menyek na! Átmentem a hegyen a lóval, valahogy béviszem a csűrbe, s kérdi: – Mi van evve a lóva? S mondam, né, mi a helyzet.

Természeti környezetével való közvetlen kapcsolata 1964-től lazult meg. Életének ez a szakasza tulajdonképpen a stabilizálódás, a révbe jutás kora. Felépült az a ház, amelyben életét máig éli. Megtalálta azt a munkahelyet és munkakört, amelyben nyugdíjba vonulásáig dolgozott. A faluba való beköltözéssel beilleszkedett abba a szomszédsági hálóba, amelyben máig megmaradt.

Már korábban a közeli város gyárjában dolgozott, de a tanyai élet rákényszerítette a tűzifa beszerzésére, az állatok gondozására. 1964-től viszont Detrehemtelepen felépített új, gázfűtéses, villanyvilágításos házában lakott családjával. S habár az állattartásról, a földművelésről soha nem mondott le, az ezzel járó munka elvégzésére egyre kevesebb ideje jutott. Három műszakban dolgozva nem tudott rendszeresen résztvenni a mezőgazdasági munkákban. Kezéből kiengedte a gazdaság irányítását, a gazdálkodás szervezését. Mind családja, mind a falu városra ingázó munkásemberként tartotta számon. Felcseperedő gyermekei, különösen fiai egyre több munkát végeztek el a családi vállalkozásokból, s azt a családfőtől egyre függetlenebbül végezték. Városi munkahelyének tulajdoníthatóan elvesztette kapcsolatát a természettel. Az időjárási események többé nem befolyásolták munkáját, életét. Épp ezért megélésük intenzitása nagymértékben visszaszorult.

Detrehemtelep lakosságának etnikai összetétele a következőképpen alakult:

Detrehemtelep/Év	Lakosság összesen	Román	Magyar
1910	318	9	309
1966	477	81	396
1992	519	134	385

A „népi hatalom” éveinek gazdaságpolitikája táj- és léteítérszervező tényezőnek bizonyult. Az 1962-ban befejezett kollektivizálás felszámolta a tanyarendszert. Tulajdonképpen nem L. M. volt az egyedüli, aki az 1960-as évektől kezdve elhagyta a tanyai életformát. A földtulajdon megszüntetése lehetetlenné tette a tanyai életet és gazdálkodást, a településeken belüli házhelyek szimbolikus áron való kiosztása, a városi bérlakások szétosztása pedig elérhetővé tette a falvakba, városba való beköltözést. A gazdálkodás felszámolta a falusi gazdaságok állatállományát, a magánterületek változatos növénykultúráját. A középmezőny néhány évtized alatt átállítódott a természeti környezettel való másfajta, közvetettebb kapcsolatra. A magánparcellák felszámolása, a település határának nagy léptékben való felosztása (kertészet, gabonatermesztés, állattenyésztés) leegyszerűsítette, átláthatóvá tette a falu határát. Az extenzív gazdálkodás következtében eltűntek a falu határában található földcsuszamlások, és azok sajátos növény- és állatvilága. A falu határában található patakok medrének szabályozása következtében eltűnt a vízi növényzet és a vízi populáció. Az 1960-as években a falu határában mintegy 15 ha területet teraszosítottak, s

azt gyümölcsfával ültették be. Az 1970-es években pedig Detrehemtelep, Felsődetrehem és Mezőkók határában 100 ha összefüggő területet telepítettek be szőlővel.²²⁷ A lakosság brigádokba szervezése specializálta, egyoldalúvá tette a személyeknek a gazdálkodásban való részvételét, meglazította a falu határának egészével való kapcsolatát. A felnövekvő ifjú generáció pedig teljesen hátat fordított a falu határának. A kötelező oktatásban való részvétel, a tanulási idő kinyúlása, a városi munkahely, a városra költözés következtében a falu határa elveszítette élménytermelő jellegét. A korábban a falu határához kötődő szórakozási formák (határjárás, az erdőben való madarászás, gombaszedés, vadgyümölcsök szedése, virágszedés, zöldágazáshoz való ággvűjtés, legeltetés közbeni játék, szánkózás, nyulászás) helyett kizárólagossá vált az értelmiségi által irányított, a kultúrotthonba terelt közművelődés, a diszkókultúra és a távolra irányuló szervezett turizmus.

A vegyszerek, a mezőgazdasági gépek használata miatt a falu határából eltűnt a farkas, a róka, a nyúl, a kígyó, az ürge, a vakondok, a patakokból a tarajos götte, a pióca. A nagyüzemi növénykultúra következtében eltűnt a nádas, a patakpartot kísérő füzes, a tanyákat körülvevő akácos, az utak menti vackor, vadszilva.

A nagyüzemi gazdálkodásra való áttérés miatt megváltozott a térben való közlekedés. Ösvények, utak számolódtak fel. Megszűnt a települések közötti, határon keresztül történő közlekedés. Az 1960-as évek elejétől, a férfiak gyári munkavállalása, az 1960-as évek végétől pedig a szakoktatás és középiskolai oktatás bővülése következtében szükségessé vált az utasszállítás modernizálódása. Állandósult a szervezett utasszállítás. Az 1950-es években előbb ponyvával fedett utasszállító kocsik, majd autóbuszok szállították az utasokat. A fluktuáció mértékének növekedésével párhuzamosan megsaporodtak a déli, délutáni, éjszakai járművek. Az 1990-es évektől a buszjáratokat szinte teljesen kiszorították a gyorsabb és kényelmesebb utazást biztosító kiskocsik. A hosszas, az időjárási viszonyokhoz, a természeti környezethez szorosan kötődő gyaloglást, a lóháton és a szekéren való közlekedést felváltotta a zárt utasterű járművel, meghatározott útvonalon történő, gyors közlekedés. Aranyosgyéres környékén a műutak leaszfaltozása az 1960-as években történt meg. Az út megszűnt a környezetről élményt termelő, az élmények aprólékos feldolgozását, hosszas beszélgetéseket lehetővé tevő tényezőnek lenni. A természeti környezet (állatok, növények) legjobb esetben pusztá látvánnyá alakult át. Az útmenti fa árnyékára, gyümölcsre többé nem volt szükség. Az állatok hangja, szaga, viselkedése megszűnt élményt termelni.²²⁸

²²⁷ A gyümölcsfák gondozásáról a gazdaság vezetősége már az 1980-as években lemondott. Egyrészt a gyümölcsstermesztés igényelte szaktudás és felszerelés hiánya miatt, másrészt a kertészet hatékonytalansága miatt. A termést ugyanis annyira szétlopkodta a lakossága és a vezetőség, hogy értékesítésre a termésnek csak kis része került. Ugyanez lett a szőlőstermesztés sorsa. Kiderült, hogy mind a talaj, mind az ültetvény pozíciója alkalmatlan a termesztésre. Az ültetvény elhanyagolása az 1980-as években megkezdődött. Az 1990-es terület-visszaszolgáltatás idején pedig teljesen felszámolódott. A földtulajdonosok teljes egészében megszüntették az ültetvényt.

²²⁸ A lüderc hiedelemnek a tájélménnyel való összefüggéséről: Keszeg V. 2002/2003.

L. M. és a tradíció

L. M. analfabéta maradt. Hétéves korában Mezőzáhról a detrehemtelepi szőlőbe költöztek át. Itt élte azokat az éveket, amikor korosztálya (kivétel nélkül) iskolába járt. Tudás-szerzése, mentális megnyílása és vilásképe szempontjából meghatározó intézménynek bizonyult az a tradíció, amit orális úton vett át családjában és környezetében. Úgy emlékszik vissza gyermekkorára, hogy a paraszti tudást akkor sajátította el és tette próbára. Édesapja (1953-ban hunyt el) a hagyományos tudás jegyében élte le életét. Az ács-munka révén széles földrajzi és szociális térben mozgott. Ehhez járult hozzá háromévi front és négy évi szibériai hadifogság. Mind élményei, mind a beszélgetések révén nagy tudásanyagot halmozott fel. Rákényszerült arra, hogy anyanyelve mellett románul, cigányul, héberül, majd oroszul és németül megtanuljon. A házában könyvek is voltak, feltételezhetően populáris nyomtatványok, ponyvakiadványok. Fia visszaemlékezése szerint különösen a téli estéket töltötte ki az apa mesélése. *Télen mindig ezekre foglalkozott. Mük szerettük, me az öreg gyenge vót, télen nem tudatt kimenni, beteges vót. Aztán mi mindig azt mondtuk, hogy: – Na édesapám, mondja, mit tud, mit tud. Aztán az öreg ült az ágybo s mi körülötte, mellette, s hallgattuk. S aztán én észbe tudtam tartani ezeket.* A detrehemtelepi szőlőben töltött évek alatt is látogatott volt a házuk. A telepi fiatalok bor mellett a téli estéket szívesen töltötték a jó mesélő, hegedűn, citerán játszó vincellér házában. A tanyára költözve lakásuk még forgalmasabbá vált. Az útelágazás, később utasszállító megállója melletti egyedüli ház menedéket jelentett a mostoha időjárású események elől, pihenőhely volt a szekerések számára. A család egyidőben különböző irányokból receптálta és tárolta a hasznos információkat. *Hiába laktam határon, me forgalmas hely vót, országút mellett. Mindég sok ember fordult meg. Odáig jártok az autók, addig jártok az emberek, jöttek gyalog Detrérő, Csánból, Csipojából. Ritkán járt [tk. az autóbusz], csak egy héten ecce jött, hogy vigye arrafelé. S addig jöttek gyalog, Kókból, mindenfelől. Forgalmas vót minden.* Egy alkalommal szemfényvesztő (hipnotizőr) szórakoztatta a családot. Fiatalkorában, tizenötéves korától ritkábban Detrehemtelep és Felsődetrehem irányába járt a magyar fiatalokkal szórakozni, gyakran Bolducba, ahol a román fiatalok az esti összejöveteleiken látták szívesen. Az éjszakába nyúló téli esték meséléssel, tréfálgatással, tánccal, kártyázással teltek. Nyári vasárnapokon szintén Bolducba járt táncba. A vásárbajárás L. M. számára felüdülés, ismerkedés, tájékozódás volt. *Mondjuk, árulta a tehenyet, mindjá megkérdezte: – Maga hová való? Ha megvetted, jó, ha nem, jó. Beszélgettünk, s aztán ha má találkoztunk két-három alkalomszo, akko má köszöntünk. S örvendtünk, hogy na, ismerős. S aztán ha találkozott telepivel, akko má kérdezte, hogy: – Na, mit csinálsz? Vagy, ha regge megnézted a tehenyet, s vót vagy két-háromszáz lej differencia, s nem vetted meg, délbe mikor visszamenté, má eadta, itták az áldomást. Hívatt, hogy: – Na, te vótá az első, sajnálom, na gyere, ígyál azér egy pohár pálinkát. Nem haragga járt a vásár. Az ember csiált kötetést. Első munkahelye az aranyosgyéresi malom volt, ahol ismerkedésre, beszélgetésre bőven nyílt alkalom. A katonai szolgálat letöltése után (1954-től teljesített*

katonai szolgálatot regáti és moldovai városokban, Ploiești-en, Măreșești-en, Bârlad-on, Iași-ban) az aranyosgyéresi szeggyárban dolgozott nyugdíjba vonulásáig. Éveken keresztül gyári használatú járművet vezetett, majd raktáros volt. Amikor alkalom nyílt, szívesen mesélt. Munkatársai pedig szívesen hallgatták.

A gyári munka a napi 8 órás műszak mellett is lekötötte L. M. idejét. Az ingázással további napi 3-4 óra telt el. Továbbá részt vett a munkatársak ivázzatain és szabadidős programjain. A több hektáron elterülő gyár épített környezetével, ipari világával, technológiai vonalaival mindennapjainak részévé vált. Ezzel együtt egy új szociális tekintélyhierarchiát vett át. A mamutvállalattá fejlődő Sodronyipari Művek a román nehézipar, kohászat centrumává vált az évtizedek során. Az 1980-as években mintegy 12.000 alkalmazottal rendelkezett, akiknek zöme 50 km-es körzetből ingázott. A mérnökök, mesterek, a gyár mellett működő szakiskola végzettjei a szaktudást képviselték és közvetítették ebben a környezetben. A mindennapi beszélgetéseket nagymértékben kisajátították a termelés, a technika, a bérezés kérdései.

L. M. tízgyermekes családban nevelődött. (A tíz gyerek három házasságban született. Édesanyja négy, édesapja három gyerekkel jött a házasságba. A házasságból további három gyerek született. L. M. a legkisebb volt közülük.) L. M. meglátogatta katonáskodó bátyjait. Rendre részt vett testvérei, majd azok gyermekeinek lakodalmán. Testvérei közül négyen a szomszédos Aranyosegerbegyen, egy a közeli Bágyonban, kettő Kolozsvárt, egy Medgyesen, egy Balánbányán telepedett le. Az utazások, a ritka testvéri találkozások alkalmával L. M. további érdekes szokásokat figyelt meg. A testvéreivel való beszélgetések egy tág szféra történéseit közvetítették számára.

L. M. 1958-ban kötött házasságot. Felesége felsődetreheimi magyar család lánya volt. Négy (egy leány és három fiú) gyermekük 1958-ban, 1960-ban, 1961-ben és 1967-ben született. L. M. elsőszülött lánya iskoláskorba kerülése volt a döntő érv a tanyáról a faluba való beköltözés mellett. Lánya nyolc osztályt végzett, utána helybéli varrónő mellett dolgozott. Veje traktorista volt. A kollektív gazdaság felszámolódása után (1990) külföldi vendégmunkára ment. L. M. unokája a középiskola befejezése után a kolozsvári Babeș–Bolyai Tudományegyetemen tanult tovább. L. M. két fia mindössze négy osztályt végzett. Egyikük a gazdaság irányítását vállalta magára. A nagyobbik fiú szintén külföldi vendégmunkás. L. M. legkisebb, negyedik gyermeke betegsége miatt nem járt iskolába.

A vő és a nagyobbik fiú külföldi munkavállalása a falu lakossága közép- és ifjú generációjának opciójába integrálódik. Jelenleg mintegy 70–100 személy kényszerült erre a választásra. Ennek tulajdoníthatóan a falu kognitív világa átrendeződött. A beszélgetéseket egyre inkább uralni kezdte a külföldre való utazás, a külföldi tartózkodás élményanyaga. A közvetlen szociális környezetre, a régióra vonatkozó hírek, szenzációk helyét egyre nagyobb mértékben szorította ki a távoli világra vonatkozó tudás.

L. M. élettérre. (A térképet készítette Berekméri Mária.)

L. M.-et református hitben nevelték. A tanyán töltött évek idején viszont nem szokott a templomba járáshoz. Későbbben a gyári munka sem tette lehetővé a templomba járást. Édesanyja 1953-ban (még tanyai tartózkodásuk idején) szombatos vallásra tért át, a faluban az elsők között. Lakásuk a szombatosok egyik gyülekezési helye volt. L. M.-nek is sokáig szándékában állt áttérni a szombatos vallásra. Azonban sem az italtól, sem az zsíros étkezéssel nem tudott lemondani. Munkahelye miatt sem tudta volna tiszteletben tartani a szombati szünnapot. Ezért formálisan megmaradt a református gyülekezet tagjának.

Az 1990-es változásokat követően a helybéli református egyház vallásos-szociális kapcsolatokat alakított ki egy hollandiai testvérgyülekezettel. E kapcsolatok keretében folyamatosan került sor a használt fogyasztási cikkek (öltözet, lakberendezési tárgyak) nagy mennyiségben való behozatalára, kiadására, szétszétadására. Ez az akció a lakberendezésben, öltözködésben egyaránt átalakította a falut. Ugyanakkor mindkét irányban (a faluból/a faluba) intenzívvé változott a turisztikai célzatú migráció.

Élete során L. M.-nek komolyabb betegsége nem volt. Katona korában manduláját távolították el. Akkor találkozott először a kórházi környezettel. Később fiait kellett ugyanilyen okból kórházba utaltatnia. Munkás éve alatt epebántalmi, gyomorbántalmi voltak. Mikor a gyári orvoshoz fordult, elégtétellel könyvelte el, hogy az nehezen tudja azonosítani betegségét, és nem tud eredményes kezelést előírni. Betegségével egy felvinci füves asszonyhoz fordult, aki kézzel állapította meg a veseműködés rendellenességét. Az általa készített főzet fogyasztásával egy év alatt szabadult meg a betegségtől. Édesanyját paralízissel éveken keresztül gondozták. Kisebbik fia betegségén sem tudtak segíteni az orvosok.

L. M. hiedelmeinek biografikus és genealógiai funkciója

Jelen fejezetben a hiedelemélmény és a hiedelemreprezentáció szerveződését követjük nyomon. Ezért az L. M.-mel folytatott beszélgetésnek elsősorban azokat a fragmentumait tekintjük át, amelyek a hiedelmet a kutatott személy előbb ismerttetett személyes világába emelik be. A hiedelmekről való beszélés során ugyanis tulajdonképpen saját, vagy szociális környezete valamely tagjának életét, biográfiáját konstruálta.

L. M. édesapja házat épített a falu határában. Későig elidőzött az épülő háznál. Mikor a zsidó temetőhöz ért, már besötétedett. Az ösvény a patak egy sodró szakasza, egy kidőlt farönk mellett vezetett el. Az ismerős rönk most szokatlan volt. Kifestett, cigaretázó nő ült rajta. Édesapja románul illedelmesen jó estét kívánt. A nő azonban némán bólogatott. A furcsa látomástól a férfit félelem szállta meg. Gyorsítani akarta lépéseit, de vártalanul tehetetlenné vált. Lábai nem akartak engedelmeskedni. Megőrült, mikor nagykesőre a közelben lévő malomhoz ért, ahol egyik komája volt a molnár. A malom járt. Dörömbölni kezdett az ajtón és komáját kiáltotta. A kiáltása után némaság borult a malomra. L. M. édesapja akkor pillantotta meg az ajtóra akasztott bezárt lakatot.

Másnap találkozott komájával, s akkor tudta meg, hogy a malomban éjszaka ördögök tanyáznak. Nem sokkal később ugyanazon a helyen találkozott még a tisztátalannal. Akkor ló alakja volt. L. M. apját nem engedte elmenni az ösvényen. Hasonlóan járt L. M. Bágyonban lakó sógora is. Késő este a falu központjában a hídon akart átmenni. Egy ló állt eléje, s nem engedte tovább haladni.

Szintén L. M. édesapja volt szemtanúja egyik ismerőse átalakulásának. Az újdonsült házas férfi és felesége a szomszédos réten kaszáltak. Mikor déli pihenőre megálltak, a férfi vízért küldte a feleségét. Amíg az asszony távol volt, ő a közeli kukoricatáblában kutyává alakult, és megtámadta visszatérő feleségét. Az asszony védekezett, és a küzdelemben a kutya összeszaggatta a ruháját. Mikor visszaért a pihenőhelyükre, a férj már várt rá. Kacagva hallgatta a rémült asszony beszámolóját. Fogai között a nő meglátta a ruhájából kiszakadt cérnaszálat.

L. M. édesapjának egyik barátja mesélte el, hogy ördöge volt. Hóna alatt költötte fekete jérce első tojásából, kilenc hét alatt. Nagy hasznát látta a segítségnek. Az ördög minden dolgot elvégzett, mindent a házához hordott, szófogadóvá tette a háziállatokat. Egy idő után azonban terhesnek kezdte érezni az ördög etetését. Minden étkezéskor az első falatot, az első kortyot az asztal alá kellett dobnia segítése számára. Ha nem látta el, az ördög éjjel megkínoztta, a földhöz csapdosta, hogy majd meghalt. Ezért szabadulni szeretett volna tőle, de nem tudott. Addig panaszkodt, amíg egy idős asszony tanácsot adott. Az ember egy szép zsebkendőt varratott, s az ördögöt belekötötte. Elment a vásárba, s a zsebkendőt úgy tette a zsebébe, hogy kilátsszon. Bekeveredett a lányok közé, s egyik lány kilopta a zsebéből. L. M. édesapjának barátja örömmel tért haza a vásárból. Az ellopott ördög ugyanis új gazdájánál maradt.

L. M. édesanyja egy reggel arra lett figyelmes, hogy P. nevű kománéja a harmatos zsenge búzában hajladozik. Kíváncsian ment oda hozzá. A kománé nem rejtegette szándékát. Haragba került egy családdal, s azzal állt bosszút, hogy a reggeli harmattal elvette búzájuk erejét. A megrontott búza megterem, megőrölhető, de nem kel meg, nem lehet kenyeret sütni belőle.

L. M. családja már a detrehemi útelágazásnál lakott. Bő irányából látogatójuk érkezett, egy szemfényvesztő (illuzionista) piritista. Bekérezett a házba, s amíg pihent, szórakoztatta a gyermekeket. Kalapját az asztalra tette, s mindent alája varázsolt. A szomszédban, 200 m-re lakó Ny. J.-nek az óráját is.

Igéző többször is ártott az L. család tagjainak. Egy alkalommal egy összenőtt szemöldökű román férfi megcsodálta, megdicsérte a kiskacsáikat. Másfél óra múlva a kacsák izgatottak lettek, csipogtak, szédelegtek. Néhány meg is dőglött. L. M. édesanyja szenesvizet vetett a kacsáknak. Egy másik alkalommal, egy vasárnap egyik komájuk

nézte meg a kocát és a malacokat. Másnap reggel a legszebb malac halálán volt. L. M. felesége egy alkalommal kórházban volt. Egészségi állapotának súlyosbodása miatt egyik betegtársa szenesvizet vetett neki, amitől meggyógyult. Szenesvizet L. M. is rendszeresen készített beteg családtagjai számára. Az ilyenkor elmondott imát a gyűjtéshelyzetben nem volt hajlandó elmondani, mert a szöveg elmondásával az ima ereje is átadódott volna a gyűjtőnek. Ezt az imát kétféleképpen lehet megtanulni. Vagy átvenni lehet egy olyan személytől, aki többé nem akarja használni (idős, haldokló), vagy ellopni. Ebben az esetben az „inas” ellesi, memorizálja a vízvetéskor halkan mormogott imát, s akkor mindketten eredményesen használhatják a továbbiakban is. Gyűjtés közben azonban a gyűjtő jelenlévő gyermekének rosszullétekor szívesen végezte el a vízvetést.

Fiatalkorában L. M.-nek feldagadt az arca. A szomszéd tanyán egy idős román aszszony is lakott. Hozzá vitték el a beteget. Kenyérből kilenc kis galacsint készített, minde-
nre külön ráolvasott. L. M. így szabadult meg a pokolvartól.

Gyermekkorában zápor, nagyidő gyakran érte L. M.-et legeltetés közben. Sokszor látott mélyen lelógó sárkányfarok felhőt. Benne téhénhez, borjúhoz hasonló, nehézkes sárkány száguldott, s felhőszakadást, jégverést okozott. Szülei tanították arra, hogy ilyenkor mutatni kellett rá és kiáltani, hogy: – Né, a sárkány! Évtizedekkel ezelőtt a szomszéd faluban, Alsódetrehemben egy vadász lelőtt egy sárkányt. Mire azonban el-
állt a vihar, a sárkány eltűnt. A környéken mindenki tudja, hogy halott sárkányt nem lehet megpillantani. Olyan helyre esik, ahol senki se látja. A vadász családját azóta Leu-
nak²²⁹ nevezik.

Arra is megtanították, hogy a forgószelemben ördög, tisztátalan lakik. Ha az embert alva találja, vagy az ember nem védekezik ellene, s keresztülmegy rajta, megnyomorítja. Ha az ember felé megy, balkézzel kell feléje ütni. Vagy háromszor/kilencszer köpni kell, s imádkozni: – Istenem, segíts meg, ne hagyd el! A kísértet felé szintén bal kézzel kell ütni.

Szintén L. M. édesapjának egy komája többször észrevette, hogy egyik juh állandóan nyugtalan. Nem áll a fejénél, nem ad tejet. Egy alkalommal többen is összegyűltek, meglesték a juhot. Egy fehér kígyó látogatta, az szopta ki a tejét. Ez volt a szerencsekígyó. Megölni nem szabad, mert a ház, a gazdaság szerencsését garantálja. Ha megölik, megdöglik az állat, meghal valaki, szerencsétlenség éri a házat.

Gyermekkorában, kapálás közben L. M. édesanyja földi kutyát talált. Biztatta M. nevű leányát, hogy fojtsa meg. Az ilyen kéz egy éven keresztül szerencsés, kelést, daga-
natot gyógyít.

²²⁹ Oroszlán (rom.). Itt 'sárkány'.

L. M. édesanyja az 1960-as évektől szombatosok közé állt. Ami meggyőzte a szombati munkatilalom betartása felől, az háromszor ismétlődő szombati szerencsétlenség volt. Egy alkalommal egy tyúk szaladt be a meghevített kemencébe. Egy másik alkalommal sütés idején egy kakas támadta meg a kisgyermek L. M.-et, súlyosan megsebesítve. Az anya mindezt utasításnak érezte, hogy szombaton ne süssön többé. A szombati munkatilalmat a későbbiekben L. M. felesége is betartotta, bár ő református valláson maradt.

L. M. szerint a vasárnapi munkatilalom betartásáról a falu egy 1970-es évekbeli esemény nyomán győződött meg. A falu egyik mészárosa vasárnap ment disznót vágni. Miután leszúrta az állatot s perzselni kezdte, a disznó felemelkedett és háromszor megfordult. A mészáros azóta sem vasárnap, sem ünnepnapon nem öl állatot. Felesége majorságot sem ölt többé ezen a napon.

L. M. családja több környékbeli specialistát vett igénybe az évtizedek során. Betegség esetén két füves orvoshoz fordultak. Az egyik Szolcsván, a másik Verespatakon lakott. Fejfájás, kiütéses betegségek, kelések esetén a közelben lakó olvasó asszonyhoz mentek. A beteg állatokat egy Szentkirályon (ma Aranyosgyéres peremfaluja) élő idős emberhez vitték. Ha megrontottak valakit a családból, Tóháton egy román asszony oldotta fel a beteget a rontás alól. Többször vált szükségessé román paphoz fordulni. L. M. családja a virágosvölgyi ortodox pópához fordult segítségért.

A fenti narratívumokból a hiedelmek szerveződésének és megjelenítésének két motívumát emeljük ki. A hiedelem mint *biográfiai motívum* a hiedelemnek az egyén életében betöltött szerepét, illetve az élettörténetben mint makronarratívumban, megkonstruált, textualizált identitásban elfoglalt strukturális és szemantikai funkcióját jelenti. A hiedelmek azokat az eseményeket értelmezik, amelyek előre nem látott irányba alakítják az egyén életét. A váratlan találkozások, váratlan fordulatok, váratlan élmények, a betegségek, a balesetek váratlan időpontban, megmagyarázhatatlan okból következnek be. Olyan erős emocionális hatást váltanak ki (ijedtség, félelem), hogy az élmény egy életen keresztül is emlékezetes marad. Ilyen esetben az élmény narratív megjelenítése ismételten megtörténik.²³⁰ Ezek a narratív reprezentációk a lokális történelem regiszterében maradnak meg. A narratív repertóriumba bekerülve alkalmasak lesznek a különleges helyzetek, az extrém élmények szemléltetésére, a lokális társadalom tagjainak, a közöttük lévő viszonyok megtanulására, az elmúlt idő, elhunyt személyek emlékének őrzésére. Ezek az események sokszor egész életre vagy hosszabb-rövidebb időre kihatóan új mederbe terelik az egyén életét és meghatározzák társadalmi státusát. A hosszú lejárátú, kezelést igénylő vagy akár gyógyíthatatlan betegség mind az egyén, mind környezete számára folyamatos

²³⁰ A szakirodalomban *memoratnak* nevezik a személyes jellegű élménytörténeteket.

jelleggel tartja napirenden a hiedelmekről való tudást, a hiedelmekhez való megkerülhetetlen viszonyulást. Az egyén ezeket a helyzeteket és a vele megtörtént eseményeket *sorseseeményként* éli meg és fogadja el. Azaz úgy fogadja el és úgy jeleníti meg, úgy fogadtatja el élete egy szakaszát, élete egy eseményét, mint amely előreláthatatlanul, szándéka, akaratára ellenére, elháríthatatlanul megesett vele környezete egy speciális részének hatására. Illetve, a lokális közösség narratív repertóriumának történetei a közösség tagjainak életéből tartanak számon sorseseeményeket, fordulópontokat. A fogalmat definiáló Tengelyi László szerint a sorseseemény „föld alatti értelemképződést” indít el, s ugyanakkor önmagával mint identitással szembesíti az egyént: „A sorseseemény szó [...] olyan magától meginduló, uralhatatlan módon lejátszódó, föld alatti értelemképződésre utal, amely az élet-történetben új kezdetet teremti. [...] Egy sorscsapás csak akkor válik sorseseeménnyé, ha nem egyszerűen utolér valakit, hanem épp vélt önazonosságában sújtja őt”. (Tengelyi L. 1998: 199.) Ezek az események az ember életében a fordulópont szerepét töltik be. A fordulópont az egyén életében olyan határkő, amely az egyén életét más fizikai vagy minőségű életterre, más életvitelre, más életritmusra, más kapcsolathálóra, más státusra állítja át. A fordulópontok elfogadását az egyén részéről az adaptáció, környezete részéről a szocializáció valósítja meg. Az adaptáció „beépített folyamat, mert minden személynek módosítania kell élete folyamán több megrögzött viselkedési modelljét, hogy megbirkózhasson az új feltételekkel. Minden személy azért változtatja meg az életvitelét, hogy fenntartsa a folytonosságot, vagy a csoportban való részvétel céljából, vagy a társadalmi elvárások vagy az énkép miatt, vagy egyszerűen a fennmaradás érdekében”. (D. G. Mandelbaum 1973/1982: 37.)²³¹ A váratlan élmények gyakori, ismételt előadása az identitás, az önazonosság átállításának, illetve a környezettel való kommunikálásának szerepét tölti be.

A bizonyos sorseseemények hatására bekövetkező reszocializálás hátrányos, marginális helyzetbe sodorja az egyént és közvetlen környezetét. Ilyen esetben az *elhallgatás*, a *rejtés* stratégiája lép érvénybe.²³² Ez a stratégia tartja a biográfiai funkciójú narratívumokat a nyilvánosság szintje alatt. A történetek felidézése által mind az egyén, mind szűkebb környezete (család, rokonság, szomszédság) kompromittálható, illetve az érintettek részéről a történeteket terjesztő egyén felelősségre vonható. Az együttélés, a rokonsági, szomszédsági viszonyok krízishelyzetei azok a helyzetek, amelyek ezt a rejtett, lappangó, intim tudást láthatóvá teszik. Általában a köztudatban, de a nyilvánosság szintje alatt maradnak a megszállottság, a megrontottság, a különböző betegségek az ortodox pópához való fordulás, az átok miatti pszichikai és fizikai károsodások esetei.

A sorseseemények popularizálódása okozza az egyénnek a lokális közösség figyelmébe való kerülését. Az egyén az esemény hatására „esetté” válik, beszélni kezdenek róla, speciális viszonyulást (sajnálkozás, betegként való kezelés, elkerülés) léptetnek érvénybe vele

²³¹ A *fordulópont*, *adaptáció* terminusokat David G. Mandelbaum használja az életpálya elemzésére kidolgozott módszerben. Az egyén életpályájának vannak biológiai, kulturális, szociális és pszichoszociális téren bekövetkezett fordulópontjai.

²³² Az *elhallgatás* stratégiájáról: Keszeg V. 2011: 63–64.

és családjával szemben.²³³ A sorseseemények, a sorseseeményeket integráló biográfia lehetőségét nyújt a lokális társadalom számára tagjai azonosítására, számontartására, integrálására, klasszifikálására, esetleg marginalizálására. Az egyének, akárcsak a felmenő és leszálló ági hozzátartozók biográfiájának ismerete annak a közös tudásnak a részét képezi, amely egy lokális társadalmat közösséggé alakít, az együttélés *kognitív kontextusa*. A falusi társadalom mohón érdeklődik az életterébe bekerülő idegen iránt, és mindaddig idegenkedik tőle, amíg biográfiájára szert nem tesz. Ettől eltérően, a modern társadalom lemond az egyedek biográfiájának számontartásáról – a társadalom krízisállapota ebből az okból alakul ki.²³⁴ A hiedelemszövegek mint narratívumok előadása a lokális életvilágban emiatt szabályozott, normákhoz kötődik, aktuális finalitással és következménnyel jár együtt.

L. M. biográfiájában egy gyermekkori és egy felnőttkori fordulópont szerepel. Gyermekként egy szombati napon saját kakasuk áldozatául esett. Az állat földre teperte és fejbőrét felszaggatta. Az esetnek különösebb következménye nem volt, sérülése minden bonyodalom és következmény nélkül begyógyult. Vallásossága, vallásos élete azonban a továbbiakban az esemény hatására alakult. Édesanyja három szombati incidens után fogadta el a szombatos hittérítők meggyőzését. Átállt a szombatosok közé. A házban ettől kezdve a szombat ünnepnapnak, munkaszüneti napnak számított. Ezt a rendet L. M.-nek a házhoz kerülő felesége is átvette. L. M.-nek azonban nem volt lehetősége a szombatosok közé állni.

L. M.-nek 1967-ben született meg a negyedik gyermeke. Nem sokkal születése után kiderült, hogy oligofrén. L. M. ekkor vette igénybe a tudósok, ortodox papok szolgáltatásait, a rontásra és gyógyításra vonatkozó ismereteit. Többévi kísérletezés után mondott le gyermeke rehabilitálásáról, állapotát visszafordíthatatlannak fogadta el.

L. M. fiatalon ellopta egyik gyógyító ígézésre használatos imáját. Ettől kezdve a mai napig szükség esetén családtagjai, szomszédjai számára maga is vet szenesvizet.

A szüleihez kapcsolódó narratívumokban több személy biográfiai motívumai fordulnak elő. Mindenekelőtt apjának a tisztátalannal való késő esti találkozását említjük. A találkozás maradandó élmény maradt az apa számára.²³⁵ A falu az esetben a malom megszállotságának újabb bizonyítékát látta. Az apa ugyanazon a településen szemtanúja annak, hogy egy fiatal házaspár elhatalmasodik a betegség, prikuliccsá alakul át, és

²³³ A 20. század közepének francia filozófusa, Emil Cioran veti fel filozófiai antropológiai munkájában, hogy az egyén attól kezdve kerül környezete figyelmébe, hogy „esetté” válik. Ez a fordulat emeli ki a névtelenségből, ettől kezdve az „univerzális esszencia” helyett a „saját esszenciát” képviseli. Aki nem válik esetté, akinek nincs „sorsa”, az észrevétlen marad. (E. Cioran 1991: 15–22.)

²³⁴ A gondolatot Pierre Bouvier fogalmazza meg. A modern társadalomnak túl sok különcöt kellene integrálnia, számon tartania, ami képtelenségnek bizonyul. (P. Bouvier 1995/2000: 20.) Tulajdonképpen a társadalmi hierarchia szilárdul meg az integrálás visszautasítása miatt: a társadalomnak vannak számontartott és vannak „névtelen”, ezáltal marginalizált egyedei.

²³⁵ A tér idegensége, megszállotsága érzékelésének egyik formája a visszafogott vagy felfokozott közlekedési készség (Pócs É. 1983/2002a; M. Lebarbier 1996).

ilyen alakban megküzd feleségével. Egy másik ismerőse, barátja ördögöt költ magának, s aztán több éven keresztül nincs nyugta tőle. Édesanyja egy hajnali alkalommal a búzát megrontó boszorkányt azonosít egyik ismerősében. Az L. M. szülei által popularizált, biográfiai funkciójú narratívumok jelentősen hozzájárultak a lokális közösség tagjai státusának módosításához.

L. M. hiedelemközléseinek másik retorikai jegye a *genealógiai motívum*. Ez a jelenség többféleképpen is körülírható. A genealógia olyan narratív szöveg, amely egy entitás tagolását a leszármazás rendje (életkor, rokonsági fok, függőség) szerint végzi el, az egyén helyét egy társadalmi viszonyrendszerben jelöli ki. A genealógia egyidőben az emlékezés és a társadalmi relációk alakzataként működik. A hiedelmeknek a genealógiai struktúrára (tágabban a lokális szociális struktúrára) való telepítése jelzi (a) az egyénnek a hagyományhoz való hozzájutását, a hagyománynak az egyén felé való közvetítődését, (b) a hagyománynak szociális struktúrához való hozzárendelését, (c) a hagyománynak a genealogikus időben való elhelyezését, (d) a sorsesemények (szerkezetének, következményeinek) tágabb összefüggésben való elhelyezését, számontartását. L. M. esetében ugyanis a hagyomány sokkal erősebben van összekapcsolódva a genealógiai és szociális struktúrákkal, mint ahogyan azt az etnográfia leírta. A népi tudásnak az etnográfiai szintézisek által kidolgozott rendszere mellett a gyakorlatban érvényesül egy másfajta szerveződése is. Eszerint az ismeretek a tudásszerzés alkalmai, helyzetei, az ismeretek alkalmazásának helyzetei, az információt kibocsátó egyén szerint szerveződnek és aktivizálódnak. Az információ egyénhez való hozzákapcsolása, a genealógiai, szociális hierarchiával való összekapcsolása az *emlékezés alakzata*, az *emlékezet kihelyezésének* egyik formája.²³⁶ Ennek az összefonódásnak tulajdoníthatóan mind az ismeretek stabilabbaknak bizonyulnak, mind a kortársak és az elődök társadalma könnyebben megtanulható.²³⁷ A történelemmel szemben, ahol a generációk közötti viszony anonim viszony, s a történelem nem tér ki ennek tárgyalására, a populáris (s különösen az orális) hagyomány mindig egyedek személyes kapcsolata által kommunikálódik egyik generációról a másikra.²³⁸ A genealógiai, szociális motívumnak különböző implicit jelentései, funkciói vannak. 1. Időbe (a megnevezett személy életidejébe) helyezi az eseményt. Míg a hagyománynak a régmúlt időből (pl. nagyszülők idejéből) való eredeztetése a hagyomány értékét hivatott alátámasztani, a hiedelmek esetében a jelenbe, a közelmúltba helyezés fejezi ki a hiedelemmel való azonosulást. 2. Társadalmi státushoz, tekintélyhez kapcsolja a hiedelmet, s ezáltal értékeli, minősíti. A közeli hozzátartozóhoz (édesapa, édesanya, élettárs, felnőtt gyermek), a

²³⁶ A fogalmakat Jan Assmann használja a kulturális emlékezetről írott könyvében (J. Assmann 1999: 23, 38). Bár az egyéniségközpontú folklórkutató iskola előírásai között szerepel az információk, folklórszövegek eredetére való rákérdezés, személyes repertoárnak az információforrás szerinti elemzéséről nincs tudomásunk.

²³⁷ A társadalom megtanulásának eszközeiről Kocsis Gyula beszél. Példaként a gyászjelentőket említi. (Kocsis Gy. 1991: 157.)

²³⁸ Az *anonim viszony* terminust Paul Ricoeur kölcsönözte Alfred Schütz-től. A kérdés felvetése: P. Ricoeur 1985: 161.

férfiakhoz, a felnőttekhez való hozzákapcsolás a hiedelem elfogadását jelzi és sugallja.²³⁹ A hiedelemnek a genealógiai, szociális struktúrával való összekapcsolása a kortársakkal és az elődökkel való azonosulás gesztusát jelzi. Az ismeretlen és meghatározatlan személyhez való hozzárendelése a hiedelemtől való elhatárolódást, a hiedelem relevanciájának megkérdőjelezését érzékelteti. 3. A tudást, a hiedelmet mint hagyományt narratív, epikus formában dolgozza fel és közvetíti.

L. M. narratívumai leggyakrabban az édesapát nevezik meg. Az édesapa az a személy, aki megtapasztalja a tisztátalan jelenlétét, szemtanúja egyik ismerőse prikuliccsá alakulásának. Egyik ismerőse neki mondja el, hogyan sikerült megszabadulnia a kiköltött ördögtől. Egy másik ismerősenek állatát szopja a fehér kígyó. Édesapja mellett az édesanyja a másik tekintély. Az édesanyja boszorkányt azonosít. Az édesanya az, aki rájön, hogy a sorozatos szombat napi incidensek tulajdonképpen hierophánia szerepét töltik be.

L. M. hiedelmei: topológia és természeti környezet

A hiedelmeknek és a hiedelemszövegeknek az egyén életvilágával összefüggésben való vizsgálatának fejletlensége miatt alig van tudomásunk konkrét életterek, életvilágok hiedelmeiről.²⁴⁰ A kutatások az elmúlt másfél évszázad során ilyen téren alapos rész tanulmányokat eredményeztek. Itt mindenekelőtt a térszíni formák (Herrmann A. 1893; Versényi Gy. 1890), a növények²⁴¹ és állatok²⁴² mitikus megjelenítéséről, a nekik tulajdonított mágikus erőről (Fónagy I. 1943/1999), az égitestekre (pl. legutóbb Zsigmond Gy. 1999), természeti jelenségekre, időjárásra vonatkozó tudásról szóló tanulmányokat említjük (Herrmann A. 1895; Bacsó N. 1940; Szűcs S. 1951).

L. M. gyermekkorától az Erdélyi Mezőség Maros és Aranyos közelében elterülő településein élt. A dombok magassága 300–500 méter között váltakozik. A verőfényes déli lejtőket őshonos sztyeppnövényzet borítja. A dombtetők szélesek, hullámosak, oldalai kon gyakori a suvadás. A völgyekben sekélyvizű tavak találhatók. A vidék éghajlata mérsékelt kontinentális. Az évi középhőmérséklet 9–10 C fok. Az abszolút hőmérsékleti értékek a –32,5, illetve +36–42. Az évi abszolút hőmérséklet ingadozása tehát meghaladja a 70 C fokot. Az évi csapadék átlaga 600 mm alatt van. Az erdők kiirtása több következménnyel járt. Az eróziós folyamatok a szárazságtűrő növények elterjedésének kedveztek.

²³⁹ A közelítés és távolítás technikájáról, a hiedelem/történet pozitív és negatív presztízsének megteremtéséről: Keszeg V. 1999: 142–148.

²⁴⁰ A népi műveltség ökológiai feltételeiről szóló irodalom jegyzékét Viga Gyula közli (ásd: Viga Gy. [1994]).

²⁴¹ Néhány korai előzmény (pl. Szendery Zs. 1937) után készült el a szakszerű etnobotanikai összefoglaló: Péntek J. – Szabó A. 1985. Említést érdemel a népi természetismeret irodalma is: Vajkai A. 1948, Xantus J. 1958/1981, Kós K. 1965/1985, Szabó L. 1990; a fűzfáról Keszeg V. 1998a.

²⁴² Ezen a téren hiányzik a monografikus összefoglalás. Rész tanulmányt a kakasról, tyúkról Dörfler F. 1895, az állatokról Tasnádi-Kubicska A. 1939, Keszeg V. 1995, 1998b, a táltosbikáról Diószegi V. 1952, a farkasról Ujváry Z. 1962, a kígyóról Erdész S. 1984, a víziborjúról Kicsi S. A. 1988, a békáról Keszeg V. 1998.

Ez a vidék vízháztartásának felborulását hozta magával. (A füves növényzet az erdőkkel szemben nem alkalmas a nedvesség tárolására.) A vidék növényzetében az eurázsiai elemek mellett (*Salix alba*, *Crataegus monogyna*, *Plantago lanceolata*, *Euphorbia cyparissias*, *Taraxacum officinale*, *Tussilago farfara*) mellett az Ázsiára és Kelet-Európára jellemző kontinentális fajok találhatók meg (szőrösvirágú árvalányhaj – *Stipa*, a nyúlárnyék – *Asparagus officinalis*, az ördögsekér – *Eryngium campestre*, a bábakalács – *Carlina acaulis*). A tölgyerdők kiirtása miatt a dombokon esetleg melegkedvelő cserjék húzódnak meg (som, vadkörte, vadrózsa, kökény, galagonya), valamint akácok foltok (Csűrös I. 1974).

Korábban részletesen esett szó arról, hogy L. M. gyermek- és ifjúkorát ezek között a természeti körülmények között töltötte. Sokszor volt alkalma kapcsolatba kerülni környezete növény- és állatvilágával, megtapasztalni az időjárási eseményeket, bolyongások során megismerni a vidék topológiai sajátosságait.

A nyár első felére jellemző esőzések gyakran jártak együtt pászmásan haladó felhőszakadással, jégveréssel. A hirtelen megjelenő, mélyen lelógó sötét viharfelhőt a Mezőségen *sárkányfarok felhőnek* nevezik. Hagyományos meggyőződés szerint ebben a felhőben a borjúhoz hasonló, hosszú farokkal rendelkező sárkány van, amely a felhőszakadásokat okozza. Pászmásan haladva mértani pontossággal behatárolható területeket érint. A heves esőzések, jégverések gyakran okoztak kárt a termésben. A hirtelen lezúduló nagy víztömeg hamar feláztatta és magával sodorta a termőtalajt. Legeltetés közben L. M. és társai ezért igyekeztek elhárítani az égen megjelent sárkányt. A nyári forráság velejárója volt a forgószeél. A hirtelen támadt légörvény nagy sebességgel halad végig az utcákon, a határon, felkapva és megforgatva a port, a szemetet, a nyári napon hamar megszáradt növényi leveleket. A forgószeél lekapta a férfiak fejéről a kalapot, az asszonyok bő szoknyáját meglobogtatta. Egy forgószeélbe került asszony nemrég a következőképpen számolt be élményéről: *Na hadd el, forgószeél, kipróbálom, hogy tényleg milyen a forgószeél. Van-e valami benne. [...] Hát én a biciglimet úgy irányítom, hogy pont a közepibe hajtottam. Met láttam, hogy a forgószeél jó le... a búza még nem hánta ki a fejét, s benne látszott, hogy hogy forog, forog, forog, ki az út közepire s ott is forog, de nem ment tovább. Igyenest belé hajtottam. De soha az életbe mög nem tenném, azt, amit akkor. Nem láttam boszorkánt, de legalább egy jó félmétőrrre velem együtt a kereket fölkapta, a biciglikeret, hogy odavágja. Nem estem el, de még vissza se mertem nézni. Hogy ne-hogy utánnam jöjjön.* (J. A., sz. 1929, Krizba)

L. M. is azt tartja, hogy sárkány vagy ördög, mindenképpen tisztátalan jár a forgószeélben. Ha ember áll az útjában, vagy alvó emberre talál, kezét-lábát kicsavarja, akár meg is ölheti.

A Mezőségen ritka a víz. A nagy folyók, a Szamos, az Aranyos, a Maros, a Sajó csupán megközelítik, de nem vágják át a Mezőséget. A víznek ezért is van becsülete a Mezőségen. L. M. gyermekkorában, de később családfőként is szilveszter éjszakáján, Újév reggelén aranyosvízért, aranyvízért ment családja számára. Ebből a vízből inni kellett, megmosakodni, hogy a bajok elkerüljék a családot, mindenki egészséges legyen. Az állatoknak

szintén töltött belőle. De este és éjszaka veszélyes elmenni a vizek mellett. Különösen a tavakat elzáró gát, a patakok fölött átvezető híd, palló közelében tisztátalannal lehet találkozni. Így járt édesapja, aki a mezőzáhi tó mellett haladt el késő este, s így járt L. M. sógora, akit egy ló alakú lény állított meg a híd közepén.

Barangolásai során gyakran látott és mászott meg földsuvadást, szakadékokat. A sötétben botorkáló embert mindig az a veszély fenyegeti, hogy 2–3–5 méteres szakadékba zuhan. A váratlan földcsuszamlások szakadékokat és földtüremléseket okoznak. Éveknek kell eltelnüik, amíg a kopár talajt felveri a növényzet. A hepehupás, megművelhetetlen, gyakran kopár földcsuszamlások szerves részét képezik Mezőség imázsának. Míg az átutazó idegen kuriózumot lát benne, a mezőségi ember számára egyéb veszélyt rejteget. Itt tartózkodnak azok a lüdercek, akik a szerelmi csalódott lányokat és asszonyokat, özvegyeket annyira kitarotán látogatják, hogy akár halálukat is okozhatják, ha specialistához nem viszik a bajba jutottat. A mezőségi dombokat borító kukoricás, a gyér cserjés, erdő, a szénakazal azok a helyek, amelyek mögött rövid időre meghúzódnak a betegek, akik időnként kutyává alakulnak. Évtizedekkel korábban általános volt az a meggyőződés, hogy a magányosan kószáló, gyalogosan közlekedő, tüskék karcolta, „hányódó” személyek prikulicsok. Ősszel különösen gyakran lehet találkozni velük. S félős, hogy minden előzmény nélkül rátámadnak az emberre. Hogy betegségüktől szabaduljanak, és emberré visszaváltozhassanak, küzdeniük kell valakivel, hogy vért lássanak. Az 1980-as évek elején egy terepmunka idején L. M. visszautasította, hogy a prikulicsról beszéljen. Akkor a faluban forró beszédtema volt a prikulics, és attól tartott, ha beszél róla, nem fog következmény nélkül maradni.

A sztyeppnövényzet jellegzetes fajairól L. M.-nek sajátos tudása és tapasztalata van. Az eurázsiai növényzet jellegzetes darabjai a hol megduzzadó, hol kiszáradó patakmedreket követő fűzek (fehérfűz – *Salix alba*, mandulalevelű fűz – *S. triandra*, csöregefűz – *S. fragilis*, kecskefűz – *S. caprea*) odvas törzsükkel szintén rejtekhelyet biztosítottak a tisztátalanok számára. Az éjszaka a határon kóborgó mezőségi embert a fűzfa odújából előrohanó 7 fehér kutya, 7 fekete ruhás hölgy alakjában gyakran rémítette és kínoztatta meg a tisztátalan. De a fűzfára szokott felkapaszkodni az ördög is, mielőtt láthatatlanná lett volna.²⁴³ A fűzfa ágait L. M. felpuffadt állatai gyógyítására is használta. Szájukba erőltette az ágakat, hogy héját lerágják, amitől szervezetükben megindult a levegő. A kígyóhagymát (*Muscari comusum*) fülfájás esetén használták a családban, a kiégett legegőket kedvelő tövisfajtákkal (*Dipsacus laciniatus*) szemárárköhögést gyógyítottak, az utak szélén tenyésző útilaput (*Plantago media*) furunkulusra, kelésre tapasztották, a bodza (*Sambucus nigra*) virágjából hűlés, a galagonya (*Crataegus sp.*) terméséből, a vadrózsa (*Rosa canina*) bogyójából, a csengőkóró (*Hypericum perforatum*) virágjából májbetegség esetén főztek teát. Az irtásréteken és erdőkben tenyésző pirosló hunyort (*Helleborus purpurascens*) L. M. a lázas beteg disznó fülébe húzta. A mérgező növény leszárította az

²⁴³ A fűzfának a mezőségi hiedelmekben való ismertségéről: Keszeg V. 1998a.

állat fülét, a betegségből így gyógyult ki. A mezőségi kopár területeket felferő, utak szélén, szemétdombok közelében tenyésző, átható illatú fehér üröm (*Artemisia Absinthium*) az L. családban is használatos volt a bolhák elűzésére, de seprűt is kötöttek belőle. A *vasfű* sokak – így L. M. – fantáziáját is foglalkoztatta. Aki ilyenre tette szert és tenyerébe a bőr alá fűzte, keze alatt megnyíltak a lakatok, a záruk. A vassfüvet pedig az ember maga nem találhatta meg. Egy sünkutya kölykeit kellett ellopni, bezárni. Az anyaállat a vassfűvel utánuk jött, megnyitotta a zárat, a kölykeit elvitte, s a füvet cserében hagyta.

A mezőségi kiterjedt legelőkön, az itatóvályúk, kutak állatok lábnyomát őrző környéken gyakori látvány a csellengő kutya. A mezőségi ember az átváltozott prikulicsot ismeri fel benne. Különösen a fehér kendős fekete színű, vagy a fekete kendős fehér színű kutyát tartják prikulicsnak. A kényszerű átalakulás után addig kell ebben az alakban maradnia, míg vért pillant meg. Csúpn a vér látványától változik vissza.

Bozótos helyeken, élősvény kerítések tövében L. M. környezetében kígyók éltek. Édesapjától hallotta, hogy a fehér kígyó egy állat tejét szopja, de az étel ellenében a juhok, tehenek egészségét garantálja. Szerencsekígyója minden háznak van. Ez az állatot szopja, esetleg együtt étkezik a gyerekekkel. Ha megölik, vagy állat, vagy ember hal meg a házban. A földben üregeket ásó, föld alatt élő, morgó hangot hallató földi kutya kapálás alkalmával került elő. Ha napvilágra kerül, megdöglik. Ha az ember a tavasszal fogott földi kutyát kezével megfojtja, keze egy évig gyógyító erővel rendelkezik, kelést, daganatot tud simogatással gyógyítani. L. M. számára emlékezetes maradt az a gyermekkori eset, amikor földi kutyára bukkantak, s édesanyja M. nevű lányát (L. M. nővérét) biztatta arra, hogy megfojtja.²⁴⁴ Gyógyító erőt másként is szerezni lehetett. Ha valaki a tavasszal talált gyíkot megsimogatta, keze akkor is gyógyító hatásúvá vált. A mezőségi gabonatóblák apró rácsálóját, az egeret megsütötték, s az ágybavizelő gyermekkel megetették. L. M. édesanyjának öccse így szabadult meg a betegségtől. Legeltetés közben vigyáztak arra, hogy a tehén alatt fecske ne repüljön át, mert akkor véres tejet adott. Pókot ne egyék meg, mert akkor megdöglik. Fecske, gólya fészket nem merték bántani, mert az bosszúból tüzet dob a házra. L. M. édesapjától tanulta, hogy az istállóban menyétbőrt kell tartani, hogy ne vigyék el a tehén tejét, a menyét ne harapja meg a tehén tőgyét. Ha mégis megtette, akkor a menyétbőrrel kellett megdörzsölni. A szentjánosbogarat *isten tehenének* nevezték, s ha találtak, keresztet vetettek rá, így az menten megdöglött.

L. M. vásárba menet, csoportos gyaloglások, legeltetések és a földműves munka során tapasztalta meg környezetét. Ismerte a bozótokat, az erdőket, az üregeket, a patakmedreket, az ösvényeket és utakat, a keresztutakat. Megismerte a növényeket, felhasználhatóságukat, káros voltukat, színüket, illatukat, virágzási idejüket. Ismerte az állatok hangját,

²⁴⁴ A földi kutyának Magyarorszáton szerencsét hozó hatást tulajdonítanak. M. Cs. S. (1931) is megpróbálta megérinteni a földi kutyát. *Nekem is mondta egy néni, egy öregasszony, van a földi kutya, azt amelyik meg tudja fogni s megcsókolja, annak lesz szerencséje. Hát Forrásoknak mondták az, ahol kapáltunk, hát kettő úgy játszódtak, két fehér kiskutya. Szaladtak, mire odaértem, má etűnt, má nem láttam semmit. Háha meg tudam fogni, hogy legyen nekem is szerencsém.* (Saját gyűjtés.)

rejtekhelyét, tulajdonságát. Szüleitől, ismerőseitől átvette a határrészekhez, utakhoz kötődő történeteket, megtanulta a tér és a természet használatának tabujait, sajátosságait. A természetben járva az ismerős növények, állatok, természeti jelenségek újra és újra felidéztek benne a hallott történeteket, a megélt élményeket. A tér ismeretének részét képezte a tér elemeire vonatkozó tudás, a tér különböző pontjaihoz kapcsolódó narratívumok összessége. A térre vonatkozó általános tudáshagyomány L. M. számára konkrét objektumokhoz kötődik, életvilágának tér-képén helyeződik el. A tér története és a tájban élő emberek története szorosan kapcsolódott egymáshoz. Részben a hagyományok átvétele, részben a személyes tapasztalatok révén alakult ki L. M.-ben környezetének domesztikált, lakható, valamint a vad, az idegen, a veszélyeket rejtő szférájának különválasztása.²⁴⁵

A kultúrakutatás általában változatlanul kezeli a kultúrahazsználók természeti környezetét. L. M.-mel beszélgetve derült ki, hogy L. M. is érzékelte a természetben az egy emberöltő alatt bekövetkezett mutációkat. Faluját az 1990-es években egy váratlan felfedezés hozta riadalomba. A falu határában, a falutól 1 km-re folyó Bolduc patakában a halászó gyermekek kagylót fedeztek fel. A patakban pedig emberemlékezet óta nem éltek kagylók. Ugyanilyen meglepetést váltott ki az is, hogy a kukoricaföldön kapálás közben egy család teknősrre bukkant. K. A., a faluban élő, 1930-ban született férfi arról számolt be, hogy az 1970-es években kacsacsőrű emlőshöz hasonló állat jelent meg a házukban. Az új, ismeretlen, azonosíthatatlan állatok feltűnését mindenfelé hasonló riadalom kísérte. 1994-ben Magyarorszávat lakói éltek át hasonló élményt. Erről számolt be egy helybéli lakos: *Most a nyárbo a szomszédunk kapáltak itten a dombon túl. És mi volt az, olyan hosszú vót mind az ujjam né, és a vastagsága mind a hüvelykujjam. És talpai mind a hernyónak. A láboi, olyan vót. És szürkés vót, mind a gyík és sárgo pettyek vótak benne. És két feje vót. Az egyik fején két szarv s a másik fején nem vót semmi. S a két tűt úgy nyomta ki, úgy látszódatt, a mérget úgy nyomta ki. [...] És másnap megint szintén kapatt egyet. Az má kisebb vót és tiszta sárgo vót. E. néniék, ők is látták. Hogy miféle vót az? Mostanig ezt nem látta senki. Most a nyárbo látták előssző.* (Cs. E. sz. 1941)

L. M. gyermekkorának telei hidegebbek voltak. Olyan, –40 fok körüli hidegre is emlékszik, hogy a fa megrepedt a fagy miatt. A téli havak novembertől márciusig tartottak. Gyakran olyan bőséges hó lepte be tanyai házukat, hogy csupán az ablakon tudtak kimen-ni. Útelágazásnál lakva szeme előtt történt a nagy havazások miatt leállt járműforgalom hiányában a közlekedés. 1952-ben egy kései, május középi váratlan fagy tette tönkre a termést. Az 1946. évi szárazság L. M. számára is emlékezetes maradt. Abban az évben egyáltalán nem esett eső. Családja meglévő tartalékait felhasználva vészelte át a természeti csapást. Búzakenyér helyett zab- és árpakenyeret fogyasztottak. Abban az évben a Székelyföld lakossága felkerekedett, hogy túlélési lehetőséget találjon. L. M. szemtanúja volt, hogy a vándorló családok a gyomnövényeket fogyasztották nyersen.

²⁴⁵ A magyar hiedelemnyagnak a tér emberi–nem emberi oppozícióra vonatkozó hiedelmeit Pócs Éva gyűjtötte össze (Pócs É. 1983/2002a). Utóbb a natúra–kultúra oppozíciót rekonstruálta: Pócs É. 2002d.

A férfi és a női világ: eltérő világok

Az L. M.-mel való beszélgetések legintenzívebb szakaszára 1980-ban került sor. Akkor már évek óta a faluban lakott. Az állattenyésztéssel nem hagyott fel. A gazdaság irányításában fiai még alig segítettek. Gyárban dolgozott, de még gyakran megfordult a vásárokon. A kutatás e fázisában L. M. teljes tudásáról igyekeztem képet kapni. Ezért kérdőív segítségével rendre érintettük a természeti környezetre (égitestek, természeti jelenségek, állatok, növények), az emberi környezetre (emberi test, egészség-betegség, az emberi élet fordulópontjai, az ember tárgyi környezete, mesterségek), a mitikus környezetre (emberfeletti lények, természetfeletti lények, mágikus erővel bíró állatok, növények, tárgyak), mágikus gyakorlatokra (serkentés, rontás), jóslásra vonatkozó ismereteit.²⁴⁶ Ugyanebben az időben, ugyanezt a kérdőívet használva készítettem interjút az 1958-ban született lányával. L. M. lánya 8 osztályt végzett, utána varrónőként dolgozott. Két éves házasság után született meg első gyermeke. A kutatásnak több célja is volt. Részben a hagyományozás fokára, részben a férfi és női tudás szerkezetére, szerveződésére voltam kíváncsi.

A két tudás az információk számát tekintve a következőképpen szerveződött:

	<i>Apa</i>	<i>Lánya</i>
1. természeti világra vonatkozó információk	45	9
2. emberi környezet	23	13
3. mitikus világ	34	2
4. Egyéb	16	34
5. a környékre vonatkozó tudás	2	1
6. az ismeretek megszerzése, a hagyományozás	6	1
Összesen:	126	60

Apának és lányának az akciókra, cselekvésekre vonatkozó ismeretei, „receptjei” a következőképpen oszlottak meg:

1. Serkentés	13	10
2. Rontás	2	2
3. Gyógyítás	29	87
4. Megelőzés	10	23
5. Elhárítás	5	4
6. Jóslás	2	2
Összesen:	61	128
Összesen:	187	188

²⁴⁶ A kérdőív Pócs Éva egy 1964-ben közzétett gyűjtésének szerkezetét követte (Pócs É. 1964).

Ami meglepett a felmérés befejezésekor, az a két személy tudása mennyiségi mutatóinak szinte teljes egybeesése volt. Figyelmesebb elemzés után azonban kiderül, hogy két eltérő világkép és attitűd körvonalazódik a két repertóriumban.

L. M. világképe, tudása elméleti megalapozottságú. Ismeretei kiterjednek az égitestekre, a természeti jelenségekre, a növényekre, az állatokra. Ez a tudás tulajdonképpen egy, az állattartást és a földművelést a lokális tradíció szerint folytató gazdát szolgál ki. Ezzel magyarázható, hogy L. M. közlései biográfiai, genealógiai és lokális topológiai motívumokkal kapcsolódnak össze, azaz a lokális társadalomhoz és a közvetlen természeti környezethez kötődnek. A történetek egyik része a tudatlanságból, tájékozatlanságból eredő kudarokat mondja el, másik része pedig eredményes kimenetelű ténykedéseket. A narratívumok nagy mennyiségben tartalmaznak mitikus elemet. L. M. szociális környezetének sorseseeményei reálissá, érzékelhetővé tesznek olyan lényeket, mint az éjszakai bolyongót megrémítő tisztátalanok, a viharfelhőt vezető sárkány, a forgószelelben járó tisztátalan, a kutya alakot felöltő prikulics, a tojásból kiköltött segítőszellem, a ház, a család szerencséjét biztosító fehér kígyó. Ez a lokális történelemként felfogható makronarratíva tartalmazza mindazt a tudást, amely segítségével az adott körülmények között a kudarok elkerülhetők, illetve a gazdálkodási és az életvezetési stratégiák eredményessége garantált. Személyesen vagy biografikus történetekből ismert olyan specialistákat, akik mágikus erejű tudás, csinálmány, ima segítségével tudtak gyógyítani, serkenteni, tudakozódni. Hasonló tudással bizonyos mértékben ő maga is rendelkezett. Ez a tudás főleg az állattartásra, a környezet tisztaságának, egészségének megőrzésére, biztosítására vonatkozik.

A tehén megborjazása után *gurásztát* készítettek. A harmadik napon kilenc gyermeket hívtak össze, hogy megegyék. A fejüket is megszórták tejjel. Ez biztosította azt, hogy a tehén újra sok tejet adjon. Életében két alkalommal vett részt a családi ház építésében. Mindkét alkalommal levágott szárnyast építettek a ház alapjába. Ellenkező esetben beköltözés után egy családtag halálát követelné a ház. Szülei temetésekor tanulta meg, hogy mikor a halottat kiviszik az udvarról, egy cserép- vagy üvegedényt kell eltörni. Az átkot L. M. hatásosnak tartja. Különösen a szülői átok fogan meg. A szerelmi rontásnak két formáját ismeri. Ha a lány ellopja a fiú kapcáját s azt égeti, a fiúnak nincs maradása, mennie kell a lányhoz. Ha a lány menstruációs véréből csepegtet a fiú italába, a fiú nem fogja elhagyni. Egyébként a vendégnek kitöltött italt fenéig kell üríteni. Az el nem fogyasztott itallal rontás marad a házon. L. M. családjában az új évet aranyosvíz fogyasztásával kezdték, hogy a család tagjai és az állatok egészségesen töltsék az esztendőt. Gyermekkorában a sokgyermekes családban a gyermekek száján képződött zabolát azzal gyógyították, hogy három egymás utáni estén a macska farkával dörzsölték meg. Édesanyjától tanulta meg azt, hogy az ágybavizelő gyermekkel sült egeret kell etetni. Élete során sokszor látott megigézett személyt. Ezen az állapoton többféleképpen lehetett segíteni. Vagy kilenc asszony köpött be a megigézett mellébe, vagy az a személy, aki ezt az állapotot előidézte, vagy pedig többen a jelenlévők közül. L. M. imával és szenesvíz vetésével gyógyította az igézést.

L. M. lánya, világképe és tudása másképpen viszonyul környezetéhez. Világra vonatkozó tudását nagyobb mértékben az iskolában és a média segítségével sajátította el. Hiedelemtudása főként gyakorlatias jellegű. Minthogy az interjú nem sokkal házasságkötése, majd első gyermekének megszülése után készült, közlései nagyrészt a háztartásra, a szülésre, a gyermekek gondozására, népi kozmetikai megoldásokra vonatkoznak. Illetve a hétköznapi élet apró eseményeire. A hagyományos narratívumok szinte teljesen hiányoznak repertóriumából. Repertóriumában mintegy 34 álommotívum értelmezése található meg. S minthogy a családban az asszony, az anya végzi a családtagok gyógyítását, L. M. lánya is 87 gyógyítási receptet közölt. Néhány töredék az asszonyi tudásból: a halott jelenlétében nem szabad meszelni; virágot nem szabad ültetni egyik sírról másikra; a sírra görgöngyöt kell dobni, hogy a halott ne járjon vissza; ha valakinek beleesik a kalapja a sírba, ott kell hagyni; a halottat nem szabad megfogni, mert nem lesz ereje a kéznek; temetőben nem szabad virágot megszagolni. Vásárra menet asszonnyal találkozni szerencsétlenséget jelent; ha fehér folt van a körmön, szerencse jele; a fehér hajszál a gyermek hajában szerencsés élet jele; ha tükör törik el, a lány kilenc évig nem megy férjhez; aki az asztal sarkánál ül, nem megy férjhez; ha az esküvő napján esik az eső, boldog lesz a házasság; az előntött só veszekedést jelent; akinek az arca ég, beszélnek róla a faluban; a kenyeret nem szabad felfordítva tenni az asztalra; mikor megszegik a kenyeret, három keresztet rajzolni az aljára; a gyermek elválasztásakor az anya a tűzbe feji a tejet, hogy elapadjon; hogy szép legyen az arc, március elsején hólével kell megmosni. Közösüléskor a férj tátsa el a száját, ha leánygyermeket akarnak, illetve csukja be, ha fiút. Az újszülött leánygyermek fejéhez kovászt kell akasztani, hogy szerencsés legyen a keze a sütéshez. A kisgyermek arcát az első hat hétben anyatejjel kell mosni. A szemgyulladás anyatejjel gyógyítani; fül- és fogfájást fokhagymával kell gyógyítani. Gyomorbántalmak esetén a meggyász, a fodormenta, a galagonya, a köménymag teája hatásos; hűlés esetén a csalán, a bodza. Az első hat hétben a kisgyermekes asszony sót dobjon a kútba, hogy a víz ne férgesedjék meg; két kisgyermek ne fogja meg egymás kezét, amíg nem beszélnek, mert némák maradnak. A kifésült haját el kell égetni, ha elveszi a szél, s a madár berakja a fészkébe, elhull. Ha halott van a faluban, nem szabad kotlót ültetni. Az asszony ne simogasson ki nem nyílt szemű macskát, nem fog kelní a kenyér. Este naplemente után nem kell kidobni a szemetet, az álmodt dobják ki vele.

A két tudásrepertórium több következtetés levonását is lehetővé teszi.

Mindenekelőtt jelzi azt, hogy a hiedelemhagyomány milyen nagy mértékben megosztott. A férfi és a nő a hagyomány más-más részét sajátítja el és alkalmazza. Ennek következtében ugyanaz a világ másként szerveződik a férfi és másként a nő számára.

Továbbá pedig a szocializáció és a szervezett oktatás közötti különbség a szembeszökő. L. M. a helyi hagyományból sajátítja el a közvetlen környezetére vonatkozó tudást. Ez a tudás egyúttal a lokális társadalom szinkrón és diakrón struktúráját, az adott élettér topográfiai sajátosságait is közvetíti, igénybe veszi. A tudásnak nagymértékben tapasztalati és élmény-jellege van. Szerveződésében, megőrzésében és átadásában jelentős szerepet játszanak a narratív klisék. Ezzel szemben L. M. lányának tudása a magaskultúra szerkezetét követve szerveződik.

Összefoglalás

Befejezésként összefoglaljuk az elemzés lényegesnek tartott következtetéseit.

1. A táj olyan környezet, amely az életpálya helyszíne, s egyúttal az életpályát meghatározó, befolyásoló közeg. A tájra vonatkozó tudás, a tájban való tájékozódás, élés, a táj kihasználása szocializációs gyakorlat, hagyomány eredménye. A tájnak olyan történelme van, amelyet a genealógiai emlékezet tárol, erősít meg és popularizál. Ez a tudás szabályozza a tájban való élés, közlekedés módját.

2. A táj és az ember történelme egyazon narratíva része. A táj megváltozása, viselkedése befolyásolja, alakítja a benne élők életét.

3. A civilizációs eszközök meghatározzák a tájhoz való viszonyulást. Az emberi szándék ismételten átalakítja a tájat. E változások érzékenyen érintik a tájról való tudást, a tájjal kapcsolatos élményeket.

Következtetések

1. A hiedelem kihat a testhasználati, a tér- és az időhasználati, az életpálya vezetésének habitusaira.

2. Habár a hiedelemrendszer a társadalom életének közös kognitív kontextusa, a különböző szociokulturális csoportok más-más hiedelemhasználati habitusokkal rendelkeznek.

3. A hiedelmek az emberi életpálya folyamán, a különböző életszakaszokban eltérő formában és mértékben vannak jelen. A hiedelem specialistái kulturális tőkévé alakítják hiedelemtudásukat, s környezetünknek hivatásszerűen és professzionális módon nyújtják szolgáltatásaikat. A hiedelmek biografikus funkciójának másik formája a hiedelmeknek az életpálya minőségét és fordulópontjait meghatározó szerepe.

A HIEDELEMRŐL VALÓ BESZÉLÉS: BESZÉDMŰFAJOK, KONTEXTUSOK, HELYZETEK, CÉLOK, STRATÉGIÁK

Tematika: beszédműfajok és médiumok; a beszédcselkvés értelmezésének elméletei: a kontextuselmélet, a kommunikációelmélet, a beszélés etnográfia, a beszédaktus-elmélet, a diskurzuselmélet; a hiedelemről való beszélés helyzetei: a rituális beszéd, a ritualizált beszéd, irreleváns kontextusok; a hiedelemről való beszélés stratégiái; esemény és reprezentáció; a látás mint tanult képesség, a megszállothsághoz való viszonyulás; a rontás azonosítása és kezelése (esetelemzés); a hiedelem megjelenítése a szépirodalomban: hiedelmek esztétikai univerzumban, szerzői intenciók szolgálatában (esetelemzés).

Hiedelmek, médiumok és szövegműfajok

Tematika: médiumok és hiedelmek: a vizualitás: a kép és a szín; a szagok; a tapintás; orális beszédműfajok: hiedelemmonda, eredet- és történeti monda, hiedelemtörténet, proverbiumok, népmese, átok, ráolvasás, varázsszó, varázsigé, archaikus ima, szent levelek, szerencse lánclevele, gombírat, toronygombírat, sorskönyvek, sorsvető könyvek, Szibilla könyvek, planétacédula, kincskereső kézikönyvek, királyfeliratok, álom-orákulumok, ómen, varázsirodalom, babonaellenes népkönyvek, babonaellenes prédikációk, nyomtatott és online reklámok, felhasználói oldalak, portálok. Az írás mágikus funkciói.

Terminológia: babonás történet, mitikus monda, személyes élménytörténet (memorat), igaztörténet (fabulat), helyi monda, vándormonda, hiedelemmonda, álhiedelemmonda, modern monda (urbánus legenda), eredet- és történeti monda, hiedelemtörténet, proverbium, népmese, hiedelemmese, átok, káromkodás, varázsszó, varázsigé, archaikus ima, szent levél, szerencse lánclevele, gombírat, toronygombírat, sorskönyv, sorsvető könyv, Szibilla könyv, planétacédula, kincskereső kézikönyv, királyfelirat, álom-orákulum, omen, varázsirodalom, varázskönyv, babonaellenes prédikáció, nyomtatott és online reklám, felhasználói oldal, portál.

A hiedelemgyakorlat, a hiedelmek gyakorlása és reprezentációja különböző médiumokat vesz igénybe. Az egyes médiumok a kommunikáció számára más-más eszközöket, technikákat és expresszív nyelvi elemeket biztosítanak.

A vizualitás mint médium

A vizualitás mint médium a képet (grafikai, figuratív ábra) és a színeket (kromatika) teszi funkcionálissá.

A kép. A kép az őskortól fogva mágikus funkciókat öltött fel²⁴⁷ (V. R. Kabó 1972/1982; J. M. Sansterre 1998; a „mágikus képek hermeneutikájáról”: Szőnyi Gy. E. 2004). A ter-

²⁴⁷ A művészet kezdeti szinkretizmusára kérdez rá V. R. Kabó: „Volt-e ennek a művészetnek gyakorlati rendeltetése, és eszközül szolgált-e olyan gyakorlati célok eléréséhez, mint a sikeres vadászat, a világ mágikus eszközökkel való meghódítása és teremtő erőinek megsokszorozása, vagy pedig elsősorban a társadalom esztétikai szükségletei hívták életre és azok kielégítésére szolgált, kapcsolatban volt-e az őskori vallással, vagy attól függetlenül fejlődött.” (V. R. Kabó 1982: 278.)

mészeti népek a barlangrajzok és a fejdíszek ismételt újrafestésével termékenységet varázsoltak (L. Lévy-Bruhl 1935: 135–142.) Mágikus erőt hordozhat és aktivizálhat a kép (portré, állatábrázolás), a szobor, egyéb tárgy, a fotó.²⁴⁸ Ezek egyik része artefaktum, azaz szerző munkája, másik része csodás körülmények között keletkezett, maradandó vagy efemer természetű kép.²⁴⁹ A mágikus képek hordozható, kisméretű ábrázolások, épületben (ház, templom, kórház) elhelyezett képek és szobrok, természetben található képződmények.²⁵⁰ Keletkezésük szerint datált és szerzőhöz kötött vagy apokrif eredetű munkák. Eredetiség szempontjából egyedi, több példányban készült eredeti darabok vagy másolatok.²⁵¹ A máriazelli kegyképmásolatokat elemző Varga Zsuzsa állapítja meg, hogy a „paraszti használatú” képek és szobrok alakulása nem tart lépést a művészet történetével, megmaradásukat és használatukat a funkció határozza meg. „Használatukban úgyszólván a mai napig keverednek a tridenti zsinat képtiszteleti szabályai primitív vonásokkal, mágiával és fetisizmussal” (Varga Zs. 1974: 455.) Az 1431–1438 között zajlott bázeli zsinat ajánlotta a zarándokemlékek megőrzését. A kegyképek gyakorlati funkciója lehet a gyógyulás, a kegyelem elnyerése, a vezeklés, a jóvátétel, a csodatétel. A lakosságot megtizedelő pestisjárványok idején sokan folyamodtak az óvó kegyképekhez. Erre a célra Mária, valamint az intercessziót (közbenjárást) végző szentek ábrázolása volt alkalmas (Sebestyén, Rókus, Rozália) (Bálint S. 1975, Szilárdfy Z. 1979, Hetény J. 2000). A búcsújáró helyeken a meggyógyult betegek fogadalmi képeket és szobrokat állítottak (Vajkai A. 1942: 138–139.) A lakásban elhelyezett képek a csecsemő és az anya egészségét, biztonságát óvták (Lükő G. 1975).

A szín. A színek mágikus erői hordozói.

Olvasmány

1. A füzesmikolai Könnyező Szűz képének készítője az iklódi Lukács ortodox mester. A gyermekét ölében tartó Mária képe 1681-ben készült. 1699-ben, február 15. és március 12. között a képen megjelenített Máriát többször látták könnyezni. A kép Bethlenszentmiklósról Kornis Zsigmond családjához, majd Kolozsvárra, a kolozsmonostori kápolnába, majd a jezsuiták templomába került. Több nemes család adományából értékes rájárást foglaltak. Másolatok készültek róla, sokszorosították. A kép csodás hatását az 1699–1818 között lezajlott 229 csoda bizonyítja. Az esetek szereplői 103 esetben nemesek, 14 esetben katonák, 6 esetben egyházi személyek, 5 esetben tisztviselők, 4 esetben mesteremberek, 2 esetben kereskedők, 2 esetben orvosok. (Szikszai M. 2009: 121–129.)

²⁴⁸ A bajelhárító spanyol vallásos nyomtatványok illusztrációiról: J. Márti Pérez 1988/[1990]. Az amulettként használt képek mágikus erejéről P. Brown 1996/1999. Hivatkozva Szikszai M. 2009: 93.

²⁴⁹ Az efemer természetű kép alkalmasságára vagy ismételt sajátos módon megváltozik, vérzik, könnyezik, verejtékezik, mosolyog. A kegyhelyeken a képekhez, szobrokhoz, megjelenő látomásokhoz kapcsolódó élmények gyűjteménye: Keszeg V. – Peti L. – Pócs É. 2009 I.: 51–153. A könnyező képek: Barna G. 2001.

²⁵⁰ Az őskőkori műalkotások mozgatható tárgyak és monumentális sziklaképek. Ismétlődő témák: a nemi jelleget hangsúlyozó férfi- és nőábrázolások, állatábrázolások. (Z. A. Abramova 1972/1982.) Az ábrázolás kifejezési eszközeinek fejlődéséről: A. D. Stolár [Sztoljar] 1972/1982.

²⁵¹ A magyar populáris grafika összefoglaló munkái: Szilárdfy Z. – Tüskés G. – Knapp É. 1987; Fülemile Á. 1994; Knapp É. – Tüskés G. 2004, Lengyel Á. 2006.

2. A detrethemtelepi hiedelemgyakorlatban mágikus erőt aktivizáló szín a piros. Piros színű cérnát, madzagot használtak a csecsemő és az állatok bántatlanságának biztosításáért, valamint a megrontott állatra történő ráolvasáskor. (Keszeg V. 1981.)

A szagok. A szag, az illat az élővilág minden szintjén megtalálható, a kommunikációban szerepet játszik. A szagok érzékelése, megítélése, előállítás és alkalmazása kulturális viselkedés; korhoz, társadalomhoz, térhez, természeti körülményekhez kötődik.²⁵² A szagportré, a szagtér és a szagtérkép a mentális térkép szerves részét képezi. Változatosságát olyan bináris oppozíciókkal lehet szemléltetni, mint a natúra és a kultúra, az állat és az ember, a falu és a város, a nő és a férfi, az ünnep és a hétköznapi, az évszakok jellegzetes, eltérő szagportréja. A testszagok az életkorhoz, a nemhez, az egészségi állapothoz, a táplálkozáshoz és a testápoláshoz kapcsolódnak. Az emberi szervezet testrészenként különböző szagot állít elő.²⁵³

A világ vallásai mind az öt emberi érzéket igénybe veszik. A keresztény vallásban a látás és a hallás dominál. Ezek mellett szerepe van az ízlelés, a tapintás és az érzékelés, a szaglászati érzékelésnek (Barna G. 2009; Voigt V. 2009). A keresztény vallásban szerepet játszik a tömjén (Török J. 2009), a gyertya illata (Iancu L. 2009). A transzcendens kommunikációban felhasznált jellegzetes illatok a fokhagyma, a hagyma illata, a tömjénfüst, a tehénszarv- és pata füstje.

Olvasmány

1. **A trunki rózsailatú kút.** [Benedek Márton 1931-ben született a Bákó megyei Trunkban. Ferences szerzetes és orvos volt. Környezetében a csodadoktor és a szentember szerepkörét rendelték hozzá. A román hatóságok hosszasan üldözték. 1986-ban hunyt el. Halála után a szülőfaluja kútjához kapcsolódó csoda nyomán a régióban vallásos mozgalom bontakozott ki. Leírása: Peti L. 2003.]

Illatos vót a víz. Mentek a mezőre a fehérnépek. A munkába. S egy szomszéd, melik a kútvál szembe ül [lakik], vitt vizet onnan szembe a kúttól. S a mezőn egyiknek elfogyott a víze. S adott. [A kútból merített vízből.] S ej, azt mondja, ebbe szirap vót, olyan trandafir [rózsailatú], ilyen cikláment, ilyen rózsavíz, olyan szerap vót, abba az évegbe. Dehogyan vót az szirap. A kúttól onnét van. De ők hogy minden nap ittak, nem tartatták külön. De melyikek nem szokták onnét inni, minnyát megéreztek a szagját. S akko amiko jöttek hazafalé délben, akkor csak mentek oda a kúthoz, s azt mondják, ennek a szagja... na. S aztán elment a beszéd. Harminc-negyven autó volt itt. Várták a rendet. Kimerték a vizet mind, mind. Nem maradott semmi, semmi, semmi. Úgy ment a bűze, a szagja. Eljöttek innét a községtől, hogy mondják, de la primărie. S bétették a klórt. Belém beléje, s még egysszer s még egyszer, s még egyebeket es hántak bé s aztán megválták a kútat, hogy kitakarissák. S aztán elvesztette a fármékját [varázsát]. – S akkor eltűnt az illata? – Aztán eltűnt, mikor a klórokat belétették s megválták, aztán eltűnt. – Gyógyultak meg tőle? – Igen, igen. Én mentem ki Szentgyörgyre. [...] Kellott menjek ki Csicsó felé. S mikor ott ültem, vót egy ember leülve, s valami más falusi emberekkel. Mondják, há mit csinálsz, mit, mit, mit. Azt mondja, hát mit csináljak, jól vagyok, mit, mit, mit. S azt mondják, hát a betegséggel mit csináltál? Hogy vagy most? Jobban vagy? Há jól vagyok, most jobban vagyok, vittem onnét, azt mondja, én nem tudtam, onnét Trunkból vittem vizet, s megittam s azt mondja, úgy jöttem meg, semmi bajam sincsen azóta. (Trunk, Bákó m., 55 év körüli férfi, 1992)

2. **Lüdérc távoltartása átható illattal.** *Nállunk itt Kamaráson vót egy asszony, az nagyon szerette az urát, és aztán elment, hozzá járt a tisztátalan, de nagyon rosszul nézett ki szegény asszony. Annyira, hogy aztán nem tudtuk, hogy mi csináljunk. Nekifogtunk s aztán fokhagymákat szedtünk össze, szedtek a*

²⁵² A 18–19. század szagpreferenciáiról készült összefoglaló munkák: Párizs szagportréjáról A. Corbin 1982, Grenoble szagportréjáról N. Poiret 1998. Bécs 21. század eleji szagtérképéről: M. Diaconu 2011.

²⁵³ A magyar tisztálkodási kultúra 20. századi tendenciáit Juhász Katalin foglalta össze (Juhász K. 2006).

legények, mer én gyermek vótam. És bedugtak minden lyukat, hogy ne tudjan bémenni. Mer ha fokhagymával bedugják, nem tud bémenni. Akkor aztán az első este marhaszarvval tüzeltek. Szóval a tűzbe mindig tettek egy-egy marhának a szarvából. Mer akkor a kéménybe nem tud bémenni, a kéményen keresztül. És akkor elment, mesélte az a N. Lajos, aki éppen ott vót benn, aztán ott vót nálla, az asszonná három éccaka. Azt mondja, mikor megjött a tisztátalan, úgy rázta a házat, azt mondja, azt hitte, hogy lemenyen a kontya. De ők nem féltek. Mer azt mondja, hogy állandóan kiabáltak neki, s szidták, hogy menjen dógáro. S három este így csinálták, s harmadik este akkor ledötte a kéményt az asszannak. Mérgibe. Igen. S megmentődött az asszon, s e kellett kötözzék, me ha nem kötözött vóna, megölte vóna. (Mezőbodon, 78 éves férfi, 1983)

3. Füstölés – halott szellemének távoltartása. *Kivágtak egy darabot a szemfedőből, s megfüstölték a hátramaradottakat. Hogy ne idézzék elé és ne féljenek. (65 éves nő, Gernyeszeg, Maros m., 1994) Hogyha megfüstöli magát az ember, akkor már nem álmodik, nem kísérti meg a halott. (Magyarborzás, 55 éves nő, 1994)*

4. Az Erdélyi Mezőség peremén fekvő Tordatúr hiedelemgyakorlatában a következő illatok játszottak szerepet. Az egeres lóval piszkos kapca füstjét lélegeztették be (Csögör E. 1998: 258.) Kiscsibék születésekor a tojáshejat tűzbe dobják, hogy ne váljanak ragadozók áldozatává (258). A meghűlt beteg szénnel, hagymahéjjal, köménnyel, máléliszttel ellátott vízzel gőzöli a fejét (265). Egy gyógyító asszony tormát szagoltat a ragályos betegségben lévő beteggel és közben magában énekel (147). Igézés megelőzése végett a csecsemő mellé, a felnőtt zsebébe fokhagymát tesznek (200). A tehén szarvába lyukat fúrnak, abba fokhagymát helyeznek; farkára kis rongydarabba fokhagymát kötnek, rontás ellen (209–210).

Tapintás, érintés, dörzsölés, verés. A test, a testrészek, tárgyak fizikai érintése mágiikus hatást generál, vagy része a szakrális kommunikációnak.

Olvasmány

Az Erdélyi Mezőség peremén fekvő Tordatúr hiedelemgyakorlatában az érintés következő formái töltöttek be hiedelem funkciót. Aki halottat érint, az nem főzhet (Csögör E. 1998: 174). Hogy ne térjen vissza, a halott lábujját meg kell érinteni (175). Dörzsöléssel több betegség gyógyítható. Kovással dörzsölték a fájó fog tájkát (265). A zabolás száját macskafarokkal vagy meleg mosogatóronggyal kenték meg (261). A kelést pénzérmével, zsebkendővel, máléliszttel érintették meg, majd elhajították (269, 271). A szemölcsöt kavicsal dörzsölték meg, s azt keresztútban hagyták. Ha szalonnabőrrel, azt csepegés alá ásták (147). Temetésekor a reumás, zsibbadó kezét a kiásott földdel dörzsölték meg, s azt a koporsóra dobták (265–266). Akasztott ember levágott ujjával kell megsimogatni a tehén hátát, hogy bőségesen adjon tejet (257). A tehén megsimogatásával rontható meg a tehén (243, 253). A kígyó vagy a menyét által megmart tehén tőgyét menyétbőrrel dörzsölik (254–255). A megrontott juhok tejét a bunda verésével lehetett visszahozni (152). A megrontott tehén gazdája mogoróággal egy ujjast ütöget, hogy a tej visszatérjen (248). Ha egy tudós kocsi megkötötte ellenfele lovát, a ló fejére mért ütést a rontó személy szenvedte el (156).

Az oralitás szövegműfajai

Az oralitás mint médium a hangok akusztikai hatását és ezek terjedelmesebb alakzatát, a dallamot, a paralingvisztikai sajátosságokat (hangerő, hanglejtés), a szövegmondás stratégiáit (szünet, hallgatás), a kiegészítő kódokat (gesztus, mimika, proxemika, a beszélő neve, életkora), a szövegszerkesztés szabályait (terjedelem, forma, műnem) érvényesíti.

Hiedelemmonda. Korábbi műfaji megnevezése a babonás történet, használatos a mitikus monda terminus is. Műfaji meghatározása szerint lehet *személyes élménytörténet* (*memorat*) és a terjedés során letisztult *igaztörténet* (*fabulat*), a *helyi monda* és a *vándormonda*, a *hiedelemmonda* és az *álhiedelemmonda*, újabban a *modern monda* (*urbánus*)

legenda). Tematikus csoportjai: „a végzetről szóló mondák, halászmondák, halálról és halottakról, kísértetjárásról, elátkozott helyekről, szellemek vonulásáról, túlvilágjárásról, elvarázsolt lényekről, az ördögről, sárkányról, betegségdémonokról, természetfeletti erővel és javakkal rendelkező személyekről, legfőképpen a gyógyítókról, boszorkányról, mitikus növényekről és állatokról, természetfeletti lényekről, mágikus tárgyakról szóló mondák” (Dömötör T. 1979a: 544). A személyes bevonódás formája és mértéke szerint lehet lokális hiedelemnarratívum, genealógiai (család-) történet, biografikus történet, élménytörténet, igaztörténet, vándormonda, hiedelemmellenes történet. Gyakori tartalmi csoportja a *rontáselbeszélés* (Pócs É. 1995), *gyógyításelbeszélés* (Klaniczay G. 1999) vagy *gyógyítástörténet*, *álomtörténet*. A hiedelemmonda „feltételez egy hiedelemrendszert, de a hiedelmeket a valósággal ötvözi” (Nagy I. 1988: 454). Műfajkontextusához tartozik a legenda, a mítosz és a népmese (Dömötör T. 1998: 281–284).

A *monda* szakterminus nem bizonyult időtálló terminus technicusnak. A 20. század második felétől az *elbeszélés*, *történet* és a *narratívum* váltotta fel. A *narratíva* és a *narratívum* versengő fogalmak jelentésmegoszlás révén eltérő jelentést kezdenek hordozni. A fogalomhasználati úzust figyelve a *narratívum* terminussal a konkrét – egyszerű vagy komplex, rövid vagy hosszú, orális, írott vagy képi megjelenítésű – történetet, elbeszélést nevezzük meg. A *narratíva* ezzel szemben a konkrét történetek, elbeszélések, valamint általában az emberi létezés integráló, egy korszakban, egy kultúrában, egy mentalitásban megragadható kerete, kontextusa. Általában jelenti az elbeszélést, a narratív megjelenítést. Formái az ideológia, a történelem, a művelődés- és társadalomtörténet, kimenetel szempontjából a fejlődés- és hanyatlástörténet stb. Egy narratíva számtalan narratívumban válik explicitté. (Keszeg V. 2011: 31–32.)

A *formula* a hiedelemmonda ismétlődő, sztereotip nyelvi egysége. A *mondamotívum* a hiedelemmonda legkisebb, önálló jelentésű tartalmi egysége. A *mondatípus* több mondaváltozat közös narratív sémája. A *típuscsalád*, *típuscsoport* több típus hasonlóságon alapuló egysége. A *típuskombináció* több típus tartalmi egységeiből szerveződő új narratívum. A *mondatéma* több mondatípusban előforduló szereplő akcióinak összessége (pl. a boszorkány tettei), vagy több szereplő által elvégzett azonos cselekvés (pl. rontás).²⁵⁴

Az **eredet- és a történeti monda** szintén tartalmaz hiedelemképzeteket.

Hiedelemtörténet. A német szakirodalom nyomán ezzel a terminussal Nagy Ilona a félnépi irodalom által forgalmazott népszerű, démonokról ördögűzésről, a démonokkal cimboráló személyekről (Faust), boszorkányokról szóló történeteket nevezi meg (Nagy I. 1988a).

A **proverbiumok** eredetét vizsgáló O. Nagy Gábor több esetben tárta fel a mögöttük húzódó hiedelemhátteret (O. Nagy G. 1957). A *megfeji az ágast* proverbium jelentése ‘vizet önt a tejbe, fősvény, zsugori, kapzsi.’ Arra a boszorkányhiedelemre utal, amely szerint a

²⁵⁴ A fogalmak értelmezése: Voigt V. 1965; Dobos I. 1970.

boszorkány bármiből tejet tud fejni, illetve az általa előállított tej tisztátalan. Színén a boszorkányképzettel van összefüggésben az *olyan, mint a böjti boszorkány*, a *kígyót-békát kiált rá* szólás. A *ne vigye el az álmunkat* vendégmarasztaló kifejezés alapja az érintkezési mágia. A pénz átvételekor elhangzó tréfás szólás, az *apád, anyád ide jöjjön* a mágia pars pro toto elvét idézi, valamint a szómágia eljárását követi. A *bogara van* szólást, az *agyafúrt* minősítést hajdani betegségképzet értelmezi. A *burokban született, szerencsés csillag alatt született* szólás hajdani jóslási eljárást idéz fel. A *faképnél hagy* szólásban a kapubálványtól vett búcsú szokására ismerünk. Aki *fügét mutatott*, az valójában a gonosz szellemektől óvta magát.

Népmese. Habár a hiedelemmondával szemben a népmese a mesei fantasztikumra épül, és csak ritkán kapcsolódik hozzá hit, több alműfaja, a *tündér*-, a *varázs*-, a *hősme*se, olykor a *novellamese*, a *legendamese* és az *állatmese* gyakori eljárása a hiedelemmotívumok beépítése a mesei szűzsébe. Kovács Ágnes *hiedelemmeseként* tartja számon a hiedelemmotívumokat tartalmazó varázsmeséket (Kovács Á. 1979).

Solymossy Sándor *A „vasorrú bába” és mitikus rokonai* című tanulmányában a magyar népmesék keleti hiedelemeleit gyűjtötte össze. A szerző a hajdani hitvilág elemeként mutatja be a táltospárhaj és a kancatejfürdő, az égbenyúló fa, a kiugró vánkösök motívumát. Népmeséink sárkányalakját keleti elemnek tartja. Várkastélyban, elrabolt földi nővel él, fegyvere buzogány és kard, birkózik a hőssel, 7–9–12 feje van, óriási termetű. Szintén magyar ősvallási elem a kacsalábon forgó vár. Az európai változatokban nincs meg a motívum, mindössze a magyar változatok tartalmazzák. Általában a túlvilágon van, a sárkányok vára; állati (kakas, tyúk, pulyka, lúd, kacska) lábon forog. A motívum Nyugat- és Délkelet-Európában hiányzik. Délkeleten megvan a hindu, perzsa, arab mesékben, Euráziában az orosz folklórban. Tehát az ural-altaji népek ismerik, a samanisztikus világkép eleme, az eget tartó oszloppal, a forgó éggel van összefüggésben. (Solymossy S. 1927/1991.)

Berze Nagy János *Égigérő fa* című kötete egy motívum (a népmesék égigérő fája) értelmezése. A szerző Uno Harva kutatásai nyomán indul el, aki az ural-altaji népek meséiből gyűjtötte össze a motívum előfordulásait. Berze Nagy János szerint az égigérő fa ősi vallásos képzetet őrzött meg. A fa vertikálisan tagolja a világot, a szellemek (istenek), az emberek és a gonosz alvilági lények világára. A világfa ugyanakkor lehetővé is teszi (rituális alkalmazásával) a világ rétegei közötti átjárást. (Berze Nagy J. 1958.)

Átok, káromkodás. A nyelvi agresszió szövegformulái a szó mágikus erejét idézik (Eperjessy E. 1999; Albert E. 2007). Pócs Éva 1985-ben tette közzé a magyar ráolvasások katalógusát. A mágikus funkciójú szövege rendszerezése a beszédaktus finalitása alapján történt meg. A ráolvasások csoportjai: 1. óhajtó és parancsoló formák, 2–4. kívánság, 5. feladat hiedelemlényeknek (lehetetlen feltétel), 6. kijelentő formák (beteg és betegség letagadása, elküldés), 7. számlálás, 8–10. cselekményre utaló kijelentés, 11. fohász, parancs „közbenjárókhoz”, 12. ténymegállapító felsorolás, 13. parancs, kívánság, egyházi átok/áldás, 14. vallásos fohász, ima hivatkozás, 15. epikus szövegek (Pócs É. összeáll. 1985–1986).

Varázsszó, varázsigé. Rövid terjedelmű mágikus szöveg, állhat egyetlen szóból, egy-két mondatból, rövid szövegből. Formája próza vagy vers. Ismétlődő, többnyire változatlan része a formula. Előadása sajátos előíráshoz igazodik (hangerő, hely, időpont, gesztusok). Gyakran írásban tölti be funkcióját (felirat, varázscédula, amulett). Mágikus hatását erősítik a titokzatos, ismeretlen jelentésű szavak, az isteneket és démonokat megidéző tulajdonnevek, akárcsak a hangok akusztikája. (Összefoglalás: H. Biedermann 1976/1989: 332.; Pócs É. 1982a; Voigt V. 1994.)

Archaikus ima. Az archaikus imák meglétére Erdélyi Zsuzsanna 1968-ban figyelt fel. A Néprajzi Társaságban 1970-ben mutatta be a gyűjtését. Középkori eredetű szövegtípus, a barokk korszakban újra felvirágzik. Az archaikus imában összefonódik a mágikus és a vallásos funkció. Az epikus archaikus imák szenvedéstörténeteket mondanak el. (Erdélyi Zs. 1976; Tánczos V. 1995.)

Írás

Az írást megjelenésétől kezdve tekintély övezte. A szakirodalom az *írás mitológiájának* nevezi azokat a szüzséket és narratívumokat – mítoszok, aetiologiai történetek – amelyek az írás istenek általi megalkotását, a földre, a embereknek való eljuttatását mondják el. Másrészt ennek a mitológiának a részét képezik az íráshoz, az írás erejéhez kapcsolódó képzetek és meggyőződések. Az újkortól kezdve az írás mitológiája megváltoztatta jellegét: az írás társadalmi jelentőségét és presztízsét jelenti.

Az írást abban az esetben tekintjük a hiedelem médiumának, amikor az írásra alkalmas anyag, felület, az írás anyagi hordozója (a pergamen, a bőr, a papír stb.), valamint amikor a szöveg – kizárólagosan vagy elsősorban – írott volta (az írásjelek, a betűk használata, színe, könyv formátuma, az egyént megidéző kézírásos vagy nyomtatott volta) révén mágikus funkcióhoz jut, a hiedelmekre jellemző hatásokat, élményeket, reakciókat képes betölteni.

Olvasmány

Az írás mitológiája.²⁵⁵ Minthogy az írás lehetővé tette a tudás megörökítését, megjelenése után égi eredetű, mágikus erőt tulajdonítottak neki. A világ különböző mitológiáiban az írás istenek találmányaként, embereknek nyújtott ajándékaként jelenik meg. Az egyiptomi vallás szerint a számokat és a betűket Thot isten találta fel. Egyik ábrázolás szerint a betűk testének részei, a fejéből származnak. Ő számolta és tartotta számon a napokat, a hónapokat és az éveket, feljegyezte az emberek születésének és halálának dátumát. Tudását az embereknek is átadta, ezért ő vált a levéltárak, a könyvtárak és az írnokok patrónusává. Az írnokok az írás elkezdése előtt boráldozattal köszöntötték. Az iszlám vallás szerint a betűk Allahtól erednek, Ádámot ő vonta be ebbe a titokba. Indiában Szaravasztinak tulajdonítják ezt az érdemet. A betűk az ő testrészeinek felelnek meg. Az istennő egyúttal a költészet és a dalnokok, a tudomány és a művészetek védnöke is volt. A görögök feltételezése megoszlik az írás eredetét illetően. Volt, aki úgy tudta, hogy Hermész isten

²⁵⁵ Részlet a szerző *Alfabetizáció, írásszokások, populáris írásbeliség* című egyetemi jegyzetéből (Keszeg V. 2008: 32).

hozta létre, ugyanakkor voltak, akik szerint Agénór föníciai király fia, Kadmosz hozta magával Keletről. A zsidó hagyomány a Tórát, s általában betűt, az írást szentnek tartja. Az ábécé betűinek sorra vétele a világ-mindenség bejárásával egyenértékű. (Sz. A. Tokarev szerk. 1982/1988: 108–110.) Az istenek nevének betűi (Jahvé, Allah) a világ alapját képező elemeknek felelnek meg. A zsidó kabalában és a muzulmán ezotériában a betűk számértékkel rendelkeznek. A szavak – számértékük alapján – egymás között felcserélhetők. Ezzel az eljárással a szent szövegekből titkos üzenetek, jelentések állíthatók elő. A kínai mitológia szerint a betűk nem egyszerűen szimbolizálják a fogalmakat, hanem megteremtik, létrehozzák őket. Az írás ilyen módon a teremttel egyenértékű. A kelták hite szerint az írásba foglalt tanítások örök időre szólnak, megmásíthatatlanok. (J. Chevalier – A. Gheerbrant 1991: 390–392.)

Szagrális jellege, égi eredete miatt az írást először a papok vették birtokba, s a templomokban, kolostorokban őrizték. Az írás eredeztetése miatt kialakult az írás, a könyv kultusza. Mircea Eliade szerint az irodalmat a könyv vallása előzte meg (M. Eliade 1978/1990: 142).

Mágikus funkciójú szöveg.²⁵⁶ Az írás az ókortól napjainkig megőrizte mágikus funkcióját. A szöveg a szemantikai jelentésének, eredetének, elkészítési módjának és körülményeinek, elkészítőjének vagy viselőjének tulajdoníthatóan transzcendens lényeket vagy személytelen varázserőt aktivizál.

Az írott szöveg előállítása sajátos feltételekhez kötődik. A feltételek között szerepel a kiemelkedő időpont (vízkereszt, András, Luca napja), a helyszín, az írásra használt felület (növényi levél, ajtófélfá, ház fala, kapu), az írószer (szentelt kréta, vér), a betűk színe (piros), a példányszám (hét, kilenc), az írott szöveg beszerzése (megrendelés, megvásárlás, a madár általi kiválasztás, másolás), az írást végrehajtó személy státusa (pap, szerzetes, boszorkány, garabonciás, szülő, nagylány), állapota (fedetlen fej). A mágikus szöveg alkalmazása a passzív olvasás vagy analfabéta olvasás kategóriájába tartozik. Olykor szükséges a szöveg fennhangon való felolvasása, máskor azonban pusztán birtoklása vagy viselése, lemásolása, sokszorosítása teszi hatásossá. Az olvasás sajátos formája a szöveg fordított irányban való olvasása. Akárcsak megalkotása, alkalmazása is sajátos helyzetben, sajátos körülmények között történik (gombócban való megfőzése, tűzbe vetés, betegség, háború, veszélyhelyzet, sajátos munkavégzés esetén). A különböző feliratok emblémaként kerülnek fel a bejárati kapura, a lakóház falára.

Az óvó amuletteket az ember magával hordozza. Az erőt aktivizálhatja a betűk számértéke (*abraxas-gemmák*), a szentek neve, a szent könyvből vett idézet vagy a sugalmazott szöveg. Máskor a szöveg érthetetlen volta miatt felel meg a célnak (konvencionális jelek, idegen nyelvű szöveg). Az írással való varázslás a vallásos gyakorlatban, a gyógyításban és a boszorkánykodásban egyaránt megtalálható. Az írott szöveg speciális (őrszerek, csinálmányok, szagrális, templomi tárgyak és írások), vagy személyes tárgye gyűjtemény (családi tulajdon; garabonciás, boszorkány tulajdona) része. Használata sajátos következménnyel jár (a betegség megszűnése, az ellenség távoltartása, a biztonság megteremtése, a munkavégzés eredményessége).

Az írott szövegek középkori mágikus funkcióját Szerb Antal foglalta össze: „Ebben az időben a konkrét könyv és szellemi tartalma valami mágikus egységet alkotott még, minden könyv egy kissé varázseszköz is volt. Sokszor olyan hatása volt a könyvnek, mint egy ereklyének. Írott imádságokat amulett formájában magukon hordoztak, mint ma is keleten. A mi Thewrewk-kódexünk is tartalmaz egy imádságot: aki magán hordozza, »sem szénben, sem hadban, sem vízben el nem vész«, mérges állat nem árthat neki, és nem kerül majd poklokra a lelke. Szent Bonifácus germánjai azért becsülték meg a nekik felolvasott szöveget, mert a szent díszes aranyozású könyvből olvasta fel. Kálmán király »könyves« jelzője sokat sejtet abból a hatalmi misztikumból, ami a könyvet övezte”. (Szerb A. 1934/1978: 56.) László Gyula az írás tiszteletének kialakulását az analfabetizmussal hozta összefüggésbe. „Az első, ami szembeüt, hogy a nemrég még írástudatlan népünknl az írás még ma sem vesztette el varázslat színezetét. A tanult ember számára ez már érthetetlen, mert évezredek óta él az írásbeliséggel s az írás kezdeti mágiája elkopott benne. Népünk jóideig mint érthetetlen tudományt nézte a könyvet s az írást, s mikor végül a rendszeres iskoláztatással hatalmába kerítette, elsősorban ő került igézete alá, mert helyzeténél fogva nem a városi írásbeliség fókán vette tudomásul, hanem egy jóval régebbi értelmezésben”. (László Gy. 1943. 89.) Alfabetizáció-történeti munkájában Tóth István György is hasonló következtetést vont le. A boszorkányvallomások ismétlődő motívuma a kezében könyvvel megjelenő ördög. „Az írásnak és a könyvnek varázslatos ereje volt azok számára, akik nem tudtak olvasni” – írta a szerző. Mikor a 18. században az írás általánosan elterjedt, a kéziratos és nyomtatott

²⁵⁶ Részletek a szerző *Alfabetizáció, írásszokások, populáris írásbeliség* című egyetemi jegyzetéből (Keszeg V. 2008: 117–235).

szövegek majdnem minden házba bekerültek, az írástudatlan parasztok még mindig ördögös erejűnek, ördögi eredetűnek vélték. (Tóth I. Gy. 1996: 116.)

A 17. század közepén, a török hódoltság déli részére a bosnyák papok bűvös erejű írásokat és könyveket küldtek maguk helyett. Az analfabéta hívek számára a titokzatos írás a kiszolgáltatott szentséget helyettesítette. Ekkori (1650 körüli) plébánosi feljegyzés szerint a fráterek „úgy esketnek, hogy csak egy könyvecskét küldenek [maguk helyett], bármiféle legyen is az, amelyet az éjjel a jegvespár a vánkosa alá tesz, és ez a bizonyosság arról, hogy összeeskette őket, ha erről a török vizsgálatot tartana” (idézi Tóth I. Gy. 1996: 115). A ferences szerzetesek golyótól óvó írásokat is terjesztettek (idézi uő. uo). E gyakorlat korábbi korok mágikus művészetére, varázskönyveire vezethető vissza, amelyek „égi leveleket” és mágikus karaktereket tartalmazó cédulákat ajánlottak, előbb a szűrő- és vágó fegyverek, majd a golyó ellen. (H. Biedermann 1976/1989: 292–293.) Az égi eredetű levélbe vetett hit a két világháború idején, majd Jugoszláviában az 1989–90-es évek zavargásai idején újraéledt. De hasonló, nyomtatott vagy kézzel másolt szövegeket a szülő nő testére is tettek (Jung K. 1994, 1994a). Ugyanilyen funkciójú a Törökbecsén előbukkant áldásszöveg (*Töbiás áldása*). A ponyvanyomtatvány, egy vésett betűcsoportot tartalmazó faragott fakereszt egy halott állának felkötésére szolgált kendőbe volt egybe kötve. Eredetileg az első világháborúban egy katonát védett a golyótól. Azóta, a legutóbbi évekig, törvényszéki tárgyalásokon használták az ellenfél elnémitása végett (Jung K. 1994). A 18. században Dalmáciában a mohamedánok *zapíst* tettek a kalapjukba és a tehenek szarvára. A papírdarabkára a keresztény papok szentek nevét írták, s a talizmán a viselőjét megvédte a bajoktól. (P. Burke. 1978/1991: 74.)

Gonoszelhárító szándékkal helyeztek bibliát, énekes vagy imakönyvet a csecsemő feje alá. Magyarpalatán, biblia hiányában papírra írott imádság védte a gyermeket: „Régebb nem vót annyi könyv. S azért aztán hamar elvett egy papírust, s ráírt valamit, s aztán odatette a feje alá. [...] Valami imádságot. Úgy kétféle sorba írt. [...] Miko vótak imádságos könyvek, mindig mondta édesanyám, na ezt tartsátok ott. Hogy tegyem a gyermekeknek a feje alá.” (Juhos Anna, sz. 1935. Saját gyűjtés.) Göcsejben is olvasó vagy imádságos könyv került a csecsemő feje alá. (Gönczi F. 1906. 50.) Privigye vidékén imádságos könyvet tartottak a kisgyerekek párnája alatt. (Sztancsek J. 1908: 101.) Egy mezőtótháti történetben az imádságos könyv nélkül magára hagyott csecsemőt az ördög a maga gyermekével cserélte ki (Keszeg V. 1999a: 326). A biblia a román ortodoxok körében az utóbbi időkig megőrizte tekintélyét. Az Erdélyi Mezőségen a közelmúltban a családi élet válsága, betegség, lopás esetén az ortodox paptól kértek segítséget. A baj megtudakolása fázisában a pap cirill betűs könyvet használt. (Keszeg V. 1999: 248, 249, 254, 260.) A későbbi református lelkész, Nagy Ödön 1935-ben teológus diákként szórványgondozó missziós munkát készített elő, s ő maga is kiszállt Nagycégre. A hitéletet lelkész nélkül élő magyar házigazdája felfedte előtte a többségi lakosság véleményét a református vallásról. Román sorstársai szerint a református hiten lévőek pogányok, mert papjainknak nincsenek a különböző ünnepeken felöltött különböző színű ruháik, a bibliát nemcsak a papoknak, hanem mindenkinek szabad olvasnia, a papoknak nincs nagy, aranyszélű evangéliumuk, az ígét egyszerű könyvből olvassák fel, a templomban nem használnak tömjént és nincsenek szentképek, a templomok és a házak tetején nincs az ördögtől és a rontástól megőrző kereszt, a harang nincs felszentelve jégvihar és villámcsapás ellen. (Nagy Ö. 2001: 82–83.) A Borsa-völgyi ortodox lakosság tolvajlás, állatok elhullása idején a paphoz fordult, hogy *furiszenyás (átkos) könyvet* olvasson. Egyesek meggyőződése szerint a papnak könyökölnie kellett, miközben az átkot olvasta. Ugyanakkor az átkot megrendelő személynek, vagy akár az egész családnak böjtölnie kellett. Az átkot olvasása a tettet a kár megtérítésére kényszerítette, megbetegítette, akár halálát is okozta. Egy kidei gyógyító az átkot olvasásával betegséget tudott okozni. (Vajkai A. 1943: 25–26.) Betegség esetén a Szent Antal ájtatosságát olvasták, s ezzel egyidőben böjtöt tartottak. (i. m. 42.) Minden faluban gyógyító és ráolvasó könyvek forogtak közkezen, amiket búcsúkon, vásárokon szereztek be. Az egyik román nyelvű könyv a következő betegségekre és károsodásokra ajánlott ráolvasást: magzatvíz, kelés, székrekedés, gyomorfájás, ijedtség, igézés, tolvaj, vagyon megsemmisítése, álmokeltés, hosszas betegség, a gyermek egészsége, epilepszia, hidegrázás, fejfájás, derékfájás, seb, émiyegés, megcsináltatás, farkasok, tejelvitel. (i. m. 73–79.)

Vízkereszt napján a katolikus egyház megáldja híveinek házát. Szendrey Zsigmond tudomása szerint a *GMB* feliratot szentelt krétával írták a ház bejárata fölé (Szendrey Zs. 1938: 35). A garai németek ezen a napon vizet és ételt szenteltek, a templomból hazatérve egy családtag írta az ajtóra a *G+M+B* betűket. A Marcali melletti Kéthelyen a pap a kántortanítóval és két kísérővel járta végig a települést. A feliratot – fedetlen fejfel – a mester írta az ajtóra. (Bálint S. 1989: 151, 156.) Tordán az ajtóra írt *GMB* egy éven keresztül védettséget nyújt a háznak. (Saját gyűjtés.) Bácskában az új ház falára szentelt krétával *b* betűt írtak, melléje

keresztet rajzoltak, hogy a boszorkányok elkerüljék az épületet (Szendrey Zs. – Szendrey Á. 1940: 205). Ugyancsak amulett szerepét tölti be a lakás falára akasztott házi áldás, a faragott vagy festett mottó, idézet, jelszó, akárcsak a vallásos feliratot tartalmazó falvédő (*Istennek angyalai/ Őrizzétek álmainkat; Szt. Antal szegények segítője/ Könyörögi éretünk. Mezőség*). A gerendafelirat, az emlékeztető funkció mellett, szintén Isten áldását kéri a házra. Hasonló szerepet játszanak a székely kapufeliratok:

Béke a bejövőkre, áldás a kimenőkre.

Békesség a bemenőnek.

Erős várunk nekünk az Isten.

(Szováta, Márton B. 1999.)

A betegség távoltartása céljából az ajtóra megtévesztő felirat került. Aranyosszéki gyűjtésében Jankó János örököltette meg az alábbi eljárást: „Hideglelés ellen felírják az ajtó félfájára kívülről ezt: „»Menj el, hideg, István (vagy ahogyan a beteget hívják) nincs itthon.«” (Jankó J. 1893: 252.) A szokás ismert volt a palócok körében is: „Hideglelés ellen legjobb, ha az ember ceruzával vagy szentelt krétával az ajtó belső részére e két szót írja: »nincs itthon«; akkor a hideglelés soha sem jó az illetőre” (Istvánffy Gy. 1894: 191). Az eljárást Szatmár megyében is gyakorolták: „Ha valakit kilel a hideg, az ajtóra kell írni, hogy nincs itthon pld. Kati.” (Verebélyi K. szerk. 1998: 235.) Tolna megyében a náthás ember ezt írta a falra: „Nátha van eladó, ingyen kapható!”, vagy „Nátha van eladó, vegye meg az olvasó”. A betegség az olvasóra ragadt rá. (Verebélyi K. szerk. 1998: 155, 209, 248.) A Borsa-völgyében a hideglelés beteg nyakába papírlapot kötöttek, s azt kilenc napig viselte (Vajkai A. 1943: 48). Veszprém megyéből, a 18. századból származó előírás szerint a nők és a gyümölcsfák terméketlenségén a következőképpen lehetett segíteni: „Ird olomra vagy forgácsra ezen Jéket G.B.C.B.R.E.A.E.G.O.U.E.D” (Vajkai A. 1942). A boszorkányok varázslásaiban több helyzetben szerepelt a varázscédula. Egy Vas megyei boszorkány a perirat szerint „oly írást tudott, ha dühös kutya valakit megmárt, azon írást nyakára kötötte, azon harapás nem ártott neki.” Egy 1772-es Pozsony megyei boszorkányperen pedig a boszorkány három cédulát mutatott fel, „olyan cédula, hogy sok vaja legyen, akinél vagyon”. (Idézi Tóth I. Gy. 1996: 115–116.) 2007-ben egy, a temetést követő házszentelés (*feştanie*) keretében az ortodox lelkész szentelt gyertyával betűket írt a falra, a halott szellemének a házból való eltávolítása végett. (Mezőség, saját gyűjtés.)

Mágikus ereje volt a vérrel való aláírásnak: „Ha valaki éjféli misére felvág egy eret a kezén és aláír a vérről egy bankót, az a bankó szerintük nem fogy el soha, mert ha elkölti is, visszajön hozzá”. (Veszprém m. Verebélyi K. szerk. 1998: 82.) A lányok sajátos eljárással biztosították a legény hűségét: „A leány hajszálával varrja be a nevét a legény ruhájába észrevétlenül, s a lányt szeretni fogja a legény”. (Tolna m. Verebélyi K. szerk. 1998: 40.)

A törzsi társadalmak tetoválása betegséget megelőző szereppel is bírt.

Az ördögökkel kötött szerződésnek, az alvilág lényeit megidéző szertartásoknak fontos része volt az írás. Az ördög maga is rendelkezett a fekete könyvvel, amelyet aláírásával tett személyes tulajdonává. (K. Seligmann 1948/1987: 155.) A francia kisváros, Loudun kolostorába az 1620-as években egy Urbain Grandier nevű pap érkezett. Elvetemült voltának bizonyítéka a Luciferrel kötött szerződése, amelyen saját nevén kívül Lucifer, Belzebub, Sátán, Leviathan és Asztarót aláírása szerepelt. A kolostorban való tartózkodása idején ördögök szállták meg az apácákat. Nagy erőfeszítések árán sikerült őket kiűzni a templomból. Az eltávolításukra vállalkozó atyák többször szerződést írtak alá velük, hogy eltávoznak, és az apácákat békében hagyják. A kényszer hatására a héber mitológia gonosz, gyilkos szelleme, Azmodeus a következőket nyilatkozta: „Megígérem, hogy amikor elhagyom e teremtményt, egy tú hosszúságú nyílást vágok a szíve alatt, s ez a vágás áthásítja ingét, mellényét és ruháját, melyek véresek lesznek. És megígérem, hogy holnap, május 20-án, szombaton délután öt órakor Gresil és Amand démonok ugyanilyen nyílást vágnak, csak kicsit keskenyebbet – és igazolom Leviathan, Behemót, Beherie és kíséretük ígérését, miszerint amikor távoznak, aláírják a Szent Kereszt templom anyakönyvét! Adatott 1629. május 19-én. Aláírás: Azmodeus.” Az ördögöket a kolostorba beengedő Grandier-t 1634. június 30-án megégették Az ördög által aláírt nyilatkozat a párizsi Nemzeti Könyvtár egyik ritkasága. (K. Seligmann 1948/1987: 158.)

A mágikus erővel rendelkező varázslók fekete könyvből szerezték meg tudásukat. Az ördögöket, a halottak szellemét idéző szertartásaikban az írás, az írásban megkötött szerződés is szerepet játszott. Cédulákra vagy a földre különböző eljárással varázsigét, -szavakat, neveket, kívánságokat jegyeztek. (K. Seligmann 1948/1987: 189–196.) Cornelius Agrippa a 16. század elején írta meg a *De Occulta Philosophia* című munkáját, amelyben kora titkos tudományait tekintette át és foglalta össze. A démonokkal való kapcsolattartás alapvető eszközének Agrippa is a varázskönyvet tartotta. A következőket írta róla: „Minden mágus, aki a

démon segítségéhez folyamodik, bizonyos sajátos módon idézi meg őket. Különös könyv birtokában van, mindennek előtt, melyet a szellemek könyvének hívnak; ez szentelt könyv. Ebben foglaltatnak a szellemek nevei, mindazokkal a varázsszavakkal, melyekkel a mágus engedelmességre bírhatja őket. A könyv papírosa tiszta anyagból készült, melyet előzőleg semmi másra nem használtak. A könyv baloldalán a szellemek képeit látjuk, jobb oldalán bizonyos ábrák, esküformák láthatók, melyek segítségével a szellemeket engedelmesre bírhatjuk.

Fel van jegyezve benne a szellem neve, rangja, melyet a szellemvilágban viselt, s hivatása, azaz szerepköre. Egyesek az ábrát vagy a képet elhagyják, de jobb ha megtartjuk mindegyiket, mert a hatás így lényegesen biztosabb. Az idézésnél nem szabad megfélemlíteni arról, hogy a szellemnek melyik hely, melyik időpont, melyik óra van kijelölve. A könyvet gondosan kezeljük és gondosan el is zárjuk, mert az idézőnek nem válnék előnyére, ha más is kinyitná. A könyv hatásossága is csökken minden profán alkalmazásnál, sőt ha az idézőnek szennyes a fantáziája, varázssereje tökéletesen el is vesztet. A könyvet különféle módon szentesíthetjük. Miután megidéztük azokat a szellemeket, melyeknek a neve a könyvben fel van tüntetve, magát a könyvet a varázskörön kívül egy háromszögbe helyezzük [...] Utána felolvassuk azokat az idézéseket, melyek az egyes szellemeket kényszeríthetik és arra bírják rá, hogy egyenként érintsék meg a körön kívül háromszögben fekvő könyvet, mégpedig azon a helyen, ahol a képek szerepelnek. Ezek után újból bezárjuk, és a szellemeket elbocsátjuk. [...]

Hogyha a mágus használni akarja a varázskönyvet, válasszon ki tiszta, derűs napot, álljon affelé az égtáj felé, ahol a szellem lakik. A szellem megjelenik, hogyha a könyvben lévő varázsszavakat és a nevét felolvasták. Csak igen szükséges esetben vegyük igénybe a könyv végén levő idézéseket. Miután a szellem teljesítette a mágus kívánságát, újból elbocsáthatjuk”. (Közli Fónagy I. 1943/1999: 403.)

A wittenbergi származású Johannes Faust mestere volt a tudós mágjának. Szerződést kötött az ördöggel, amelyet vérével írt alá. A szerződésben ez állt: „Én, Johannes Faust doktor, saját kezemmel írtam írással elismerem, hogy: miután feltett szándékom volt az őselemek tanulmányozása, de azokkal a szellemi adományokkal, melyek osztályrészemül estek, ilyen nagy tudomány befogadására nem képes, s minthogy az emberektől segítséget hiába várnék, így jelen szellemet, ki magát Mefisztotelesznek nevezi, a pokol urának, a keleti hercegnek a szolgáját, aki hajlandó volt a kívánságomnak eleget tenni, arra kértem meg, hogy tanítson meg engem mindezekre a tudományokra, és ő mindezt meg is ígérte, hogy mindenben alázatosan és engedelmesen szolgálatomra lesz. Ezzel szemben én viszont arra köteleztem magam és azt ígértem, hogy a keltezésről számított huszonegyedik év lejártá után átadom neki magam, testemben és lelkemben, hogy tehessen velem kénye-kedve szerint. Uralkodhasson rajtam, kormányozhasson, vezessen úgy és oda, ahová csak akar. Övé a testem, lelkem, húsom és vérem, és minden javam, melyet birtokolok az örökkévalóság jegyében. Minden élővel szembefordulok mostan, szembefordulok az égi seregekkel, mert így kell ennek lenni. Hitelesség okáért és a szerződés megerősítéséül saját kezemmel írtam ezt, saját testem vérével és saját agyammal, gondolataimmal, akaratom pecsétélem és igazolom. Johann Faustus (s. k.) az elemek ismerője, a szellemek doktora”. (Közli Fónagy I. 1943/1999: 408–409.)

Mágikus erejű írárok birtokosának, az ördögökkel való cimborálás hírében állt a debreceni professzor, Hatvani István. Rimaszombaton született 1718-ban. Kecskeméten, Losoncon, Bázelen tanult. Lelkész, orvos, csillagász volt, 1749-től a debreceni kollégium menynyésztan és bölcsélet tanára. 1786-ban hunyt el. Az alakjáról keringő híresztelések szerint fekete iskolát végzett, „örög írást” (veszélyes tudást) ismert, fekete könyv volt birtokában. Éjszaka idején, fekete köpenybe burkolva halottakat, ördögöt idézett.²⁵⁷ Dr. Herrmann Antal „egy magyar Faust”-ról tudósít. Jóléti Cházár (Császár) András a 18–19. század fordulóján élt, a váci süketnéma intézet alapítója volt. „Rozsnyó környékén még ma is beszélnek – magam hallottam többektől –, hogy volt egy könyve Cházár Andrásnak, melynek erejével módjában állt az ördögöt idézni, hogy nehéz munkájában segítségére legyen, vagy hogy azt egészen elvégezze.” (Herrmann A. 1903: 266.) A boszorkányperek vallomásai szerint a boszorkánynak a szövetségkötés után, annak jeléül nevét be kellett jegyeznie az ördög könyvébe. Ha írást nem ismert, akkor vércseppét hullatta rá, vagy pedig az újjából kiserkent vérrrel az ördög maga örökölte meg új szövetségese nevét. (Tóth I. Gy. 1996: 115.)

A mágia magyarországi alkalmazásának művelődéstörténeti forrásai a kéziratos füzetek hatására (Láng B. – Tóth G. P. szerk. 2009) és a tudós mágia intézményeire (Szőnyi Gy. E. 1978) irányították a figyelmet.

²⁵⁷ Feltételezhető, hogy az alakjához kötődő mondanévkör a felvilágosodás korában született, babonaellenes szándékkal (lásd: Bán I. – Julow V. 1964: 13, 28–47).

Dömötör Sándor 1938-ban rövid közleményben tette szóvá a bűvös könyvre vonatkozó adatok összegyűjtetlenségét (Dömötör S. 1938: 429). A Veszprém megyei Öcs községből két történetet közölt: „1902-ben történt aratáskor. Amikor már pihentek az aratók, az öcsi réten a nagy nyárfa tövében egy idegen ember üldögélt. Az öreg béresek engem küldtek oda, hogy nézzem meg. Odamentem hozzá és láttam, hogy a külseje a következő volt: 25–30 éves, sovány, barnaképű, vállig érő hosszú hajjal, szarvasagancs bottal, hóna alatt nagy könyvvel üldögélt a nagy nyárfa tövében. »Mit keres itt, bácsi?« – kérdeztem tőle, de nem volt rá semmi felelet, hanem felkelt és keresztülment torony iránt a petendi »Bors« erdőnek három vízsáncán, amely két méter széles volt, anélkül, hogy a vizet kikerülte vagy átugrotta volna, simán haladt a jelzett irányban és eltűnt az erdőben.” „1912 nyarán járt a faluban egy koldus, akinek egy nagy vastag könyv volt a hóna alatt. Aludtتهت kért egy helyen. Azt mondták neki, hogy nincsen. »Hej, hej – mondogatta –, tudtam, hogy nincs.« Kérdezték tőle, hogy honnan jön. »Messziről jövök« – mondotta, de nem mondta meg, hogy honnan. Azt mondta még, hogy »sietnem kell«, de nem mondta meg, hogy hova. A sok kérdezősködésre végre azt mondta: »Kapolcsi felső faluvégén van dolgom a gyepű mellett, oda megyek. Ott van egy láda, azt minden esztendőben be kell takarnom, mert a szekerek folyton lejárják róla a földet.« Érdeklődtem utána, hogy mit jelent ez, magyarázza meg, de nem felelt, hanem azt kérdezte P. J.-től, hogy »ismeri-e a Szent János kutat?« Amikor azt hallotta, hogy igen, akkor azt mondta: »A Szent János kút mellett van egy út, az út mellett 8 öltre van egy domb, a domb alatt kincsek vannak, de még ahhoz közel más is van.« Ezzel többet nem szólt és elment. Ezen a jelzett helyen 10 évre rá egy nagy hársfát levágtak, amelynek bennmaradt tuskóját tudatlan pásztoremberek meggyújtották és elégették. A fa hamvai között olvadt ezüst csomókat találtak. Ez a garabonciás 35–40 éves kinézésű, hosszú hajú és szakállas, fekete hosszukabátot viselő ember volt, a hóna alatt rossz állapotban levő nagy, vastag könyvvel.” (Dömötör S. 1938: 429–430.)

Csefkó Gyula egy agárdi (Fejér megyei) *tudós pástzoremberről* számolt be. Vissza tudta téríteni az ártó szándékkal küldött *veszett kutyát, küldött farkast*. Ha a nyáját küldött farkas támadta meg, a szűre ujjából elővette régi könyvét, abból olvasott, visszafele, s így visszaolvasta a gonoszok által küldött vadat. (Csefkó Gy. 1926: 36.) Szendrey Zsigmond a szalontai néphit *táltosát* mutatta be, aki 22 évesen tűnt el, 15 évet tanult, illetve „pirosbetűs könyvükből olvasva különben is tudnak: tüzet, jeget, vihart, ú.n. tátosszelet, vagy meleget támasztani” (Szendrey Zs. 1914: 316).

A *garabonciás* szintén könyvet használt. Foggal születt, 13 iskolát végzett, vándoréletet folytatott. A vízben lakó sárkányt a könyvből olvasva hívta elő. Egy alkalommal a garabonciás egy szekérre kérezt fel. Elaludt, a szekeres pedig elvette a könyvét, elkezdett olvasni belőle. A szekér a levegőbe emelkedett. A garabonciás felébredt, s a könyv segítségével a szekeret visszatérítette a földre. (Gönczi F. 1914: 174–175.) Borsodi feljegyzés szerint a garabonciásnak „van olyan könyve, hogy abból leolvassa a felhőt az égről, kiolvassa a sárkánykígyót a lyukból, a tóból vagy a kútból, a kantárt a fejibe vágja, megnyergeli, ráül és úgy mennek a levegőben, mint a madár” (Istvánffy Gy. 1911: 298).

A Hunyad megyei románok szerint titkos írásjeleket ismert, rejtélyes írásokat hordozott tarisznájában a *salamonár* is. Téglás Gábor egy Kisküküllő megyei fiatalember szerencsés kimenetelű esetét közölte. 1868-ban érettségi vizsgára készült. A kellemes időt kihasználva a szabadban lapozgatta könyveit, s mormolta a megtanult anyagot. „A pár napi ott tartózkodás vége felé ugyanis egy délután hirtelen beborult az ég, s alig fél óra alatt óriás jégverés tönkre silányította a falu legnagyobb jövedelméül tekintett szőlőket. Jőmagam a viharfelhők közeledtével eleinte tűnődve tekintettem fel az égre, majd látva a jégeső gyors közeledtét, futva menekültem házigazdámhoz, útközben sem mulasztván el a könyvnyitogatást, nem is álmodva, hogy ezzel milyen veszedelmes gyanú nyerhet tápot.” (Téglás G. 1906: 359.)

Az Erdélyi Mezőségen a 20. század első felében megszokott látvány volt a mágiát gyakorló illuzionista, a *piritista*. Tudását varázskönyvből szerezte, s varázslat közben is ebből olvasott (Keszeg V. 1999: 234).

Könyvvel járt a fekete köpenyes *halál*. Egy klézsei történet szerint „a nagymamám mesélte, hogy látta egyszer, hogy jár egy fekete köpenyes ember egy fekete könyvvel a falun. És akinek a háza előtt megáll, ott ír valamit, és reggel abból a házból meg kellett valakinek halni. Hát a nagymamám megleste, hogy nahát milyen ember, miféle. Hát meglátta, hogy annak a fekete köpenyesnek az egyik lába lóláb, a másik pedig libaláb. És elmondta többeknek a faluban, ez ki lehet ez az ember? És megállott a nagymamám kapuja előtt is, bírta őt és a könyvbe, másnap ő is meghött, így történt.” (Bosnyák S. 1980: 149.)

A *boszorkányok* varázskönyv segítségével szabályozták az időjárását. Az alábbi szöveget Dömötör Tekla rögzítette 1981-ben: „Mikor jön a jégeső, olvasta a könyvet, akkor aztán elhárította. Visszafelé olvasott. Hát volt neki egy nagy könyv, valahol kapta. De abból csak ő tudott olvasni, más nem. Kigombolt mindent rajta, nem volt egy bog se, s akkor kezdte olvasni s akkor felhők bomlottak szét, s így ment el az eső.” (Dömötör T.

1981: 116.) Egy szegedi boszorkány bemutatásában megtaláljuk könyvének leírását is. A boszorkánnyá válni akaró személyt hét éjszaka folyamán különböző próbáknak vetik alá. Ezután „egy nagy és vastag könyvet, különböző kenőcsöket és hasonlókat kap. A könyv részben nyomtatott, részben pedig kézzel írott. Nyomtatva vannak mind azok az esetek, amelyek a boszorkány gyakorlatában előfordulhatnak és mely esetekben a boszorkány segítségét igénybe vehetik. Kézzel írottak a szerek – legnagyobb részét kenőcsök –, amelyek segítségével a boszorkány segíthet.” A könyvet holtá után az öröklő, aki a kezét lefogja. Amennyiben viszont senki nem tart igényt a könyvre, akkor a koporsóba helyezik, holtteste mellé. A könyv illetéktelen használata veszélyt okozhat. (Klein V. 1933: 68–69.) Az Erdélyi Mezőségen a szájhagyománynak arról van tudomása, hogy a boszorkányok varázskönyvből készültek a vizsgára (Keszeg V. 1999: 88.)

Vajkai Aurél mutatta be egy *gyógyító* tevékenységét. Unokaöccse szerint Megyesi József (1840–1927) nehézkesen olvasott. Javassá a szentkönyvek olvasása által vált. Betegeinek imákat fogalmazott és írt (Vajkai A. 1938).

András, Luca vagy Szilveszter napján a lányok cédulára írott neveik segítségével tudakolták meg jövődöbelijük nevét. Szilveszter éjszakáján lisztből, zsemlekásából készítették gombócot, Mezőbodonban ezt káposzta levelébe göngyölték. Székelyföldváron a galuskákat szilveszter éjszakáján, 12 órakor tették a forró vízbe (Makkai E. – Nagy Ö. 1939/1993: 36), akárcsak Magyardecében (saját gyűjtés). A jóslásra Borsod megyében Luca (Istvánffy Gy. 1911: 292), Modoron András és karácsony (Machay V. 1903: 259), Privígye vidékén karácsony estéjén került sor. (Sztancsek J. 1909: 299). Magyarorszáton arra vigyáztak, hogy a gombócok egyszerre kerüljenek a vízbe. A galuskák Tordán is éjfélkor kerültek a fővő vízbe. Itt azonban a fiúk neve mellett más kívánságot is lehetett a cédulára írni. (A tordai adatok: Bornemissza Tiborné Finta Jolán, sz. 1905. Saját gyűjtés.) Csittszentiványon „Nyolc leánynevet írnak cédulákra, a 9-ikre pedig egy koporsót rajzolnak. A cédulákat lefekvés előtt a párna alá dugják. Álmából felébredve a leány kétézben megfordítja a párnát, s mindannyiszor tovább folytatja álmát. A harmadszori felébredéskor álmosan kihúzza egy cédulát. A ráírt nevű egyén lesz a férje, ha pedig a koporsót húzza ki, akkor abban az esztendőben meg fog halni.” (Makkai E. – Nagy Ö. 1939/1993: 149.) A Beszterce megyei román lányok András napján hatágú csillagot vágtak papírból, a csillag minden sarkára egy férfinévet írtak. A csillagot a párnájuk alá helyezték. Ébredés után leszakították a csillag egyik sarkát. A papírdarabkán lévő név a jövődöbeli nevét jelezte előre. (Filimon A. 1912: 346.) A Hortobágy vidéki nagylány Luca napján 13 cédulát készített elő, 12-re fiúnevet írt, egyet pedig üresen hagyott. Minden reggel, ébredés után a tűzbe dobott egy-egy összehajtogatott cédulát. Az utolsónak maradt lapot karácsony estéjén bontotta fel. Ha fiúnév szerepelt rajta, az lakodalmat jelentett, s egyúttal a vőlegény nevét is tudatta. Ha utolsónak a felirat nélküli cédula maradt, a lánynak még egy évet pártában kellett várakoznia. (Barna G. 1979: 125.) Detrehemtelepen „András napko tizenkét kicsi papírra ráírsz egy-egy fiúnevet. Béteszed a párna alá, s még teszel egy gagyát, egy kombinét és egy szelet pirított kenyeret. Aznap bötölsz. Másnaptól minden nap bédobsz egy papírt a tűzbe. Amelyik utoljára marad, ahhoz méssz férhez, akinek a neve rajta van.” (Fehér Erzsébet, sz. 1958. Saját gyűjtés.) A szokás mérai változata: „A szerető utáni kutatás egy másik módja az, hogy tizenhárom papírszeletet vesznek. Mindegyikre egy-egy nevet írnak, összehajtogatják, jól összerázzák. Összerázás után egyik kézben tartva beleeresztgetik a tűzbe. Az utolsót megnézik. A rajta levő név a szeretőnek a neve.” (Makkai E. – Nagy Ö. 1939/1993: 97.) A hegyközi Síteren a lányok ugyanígy gyakorolták a férjtudakolást (Makkai E. – Nagy Ö. 1939/1993: 47). Szokás volt a cédulákat az éjféli misére elvinni, s az úrfelmutatáskor húzni egyet közülük (Wislockiné Dörfler F. 1895: 43).

A szerencse láncclevele egy adott szöveg több példányban való reprodukálása esetén hoz szerencsét (Hoppál M. 1985).

Ismert az írásnak az építendő ház alapjában való elhelyezése, építőáldozati szereppel. A szokás szimbolikus jellegű, újabb fejlemény. (Bartha E. 1984: 17, 21.) Feltételezhető, hogy ilyen céllal került emlékirat és pénz a protestáns templomok toronygombjába (Keszeg V. 2006: 107–108).

Az írott szöveg, eredeti funkcióján túllépve is mágikus szerephez juthat. Az alábbi leírás Pusztakamarásról származik: „Apámnak van egy nyolc-tíz esztendőös receptje, amit derékfájás ellen írt fel az orvos; hát ez a recept úgy röpköd a környéken, mint egy mentőangyal. A fél falu váltott ki reá porokat, s immáron a harmadik községből ígérik, hogy nemsokára visszajuttatják, de ők is visszavárják a somkúti tanyáról, ahol is egy szőlőpásztornak fáj a dereka. Valakinek már megjárta az esztét, hogy egy ilyen csodareceptet nem lenne szabad ingyen kölcsönadni.

– Fizessék meg, ha rongyolják! Utóvégre, akinek legelőbb kezdett fájni a dereka, azt illeti meg az a kis jövedelem.” (Sütő A. 1973: 83.)

Írott szövegműfajok

Szent levelek. A ponyvairodalom termékei, nyomtatványok vagy kéziratos másolatok formájában terjednek. A *szent levél* a 19. században a német nyelvterületen terjedt el *Himmelsbrief* néven. Természetfeletti eredetűnek állítja magát, naiv, laikus megfogalmazásban vallásos ismereteket forgalmaz, vallásos előírások betartására ösztönöz, bűnbocsánatot helyez kilátásba. A magyar ponyvairodalom a 19. század végén, a 20. század elején hozta forgalomba az égi levelek különböző típusait (*Szent levél*, *Csodálatos kép*, *Szent betűk*, *A hét mennyei szent zárok imádsága*, *Tóbiás áldása*). A szakirodalom által számontartott adatokat Lengyel Ágnes összesítette (Lengyel Á. 1999: 162–163).

A szent levél használatának különböző módjai ismertek. Molnár Ambrus tudósít a levelek gyűlekezeti alkalmakon való olvasásáról. Hatását növeli a másolása, másolatban való terjesztése. Silling István imaként való használatát adatolta. Olvasása, másolása, elmondása által a levél a szakrális kommunikáció részét képezi. Inczei Géza, majd ismételtén Jung Károly a szövegtípust az „örszerek” között helyezte el. A ponyvakiadvány vagy annak kéziratos másolata olvasással vagy pusztá jelenléte által mágikus erőt aktivizál, gyógytól, betegségtől és bajtól véd (Jung K. 1994).

Szerencse lánclevele. A *szerencse lánclevelét* elsőként az amerikai antropológus, Alan Dundes írta le, a modern városi folklór új fejleményeként (A. Dundes 1966; hivatkozva Hoppál M. 1985). A magyar szakirodalom Hoppál Mihály elemző tanulmánya óta tartja számon. A szerző a következő műfaji karaktereket állapította meg. 1. A lánclevél feladó nélküli (anonim) levél. 2. Változatokban él. 3. Funkcióját tekintve „ima a szerencséhez”. 4. Alapstruktúrája a népmesék szerkezetét követi, a hiányra döbbsen rá, s annak pótlására tanít. 5. Dualisztikus szemléletre, a szerencse–szerencsétlenség, nálunk–külföldön opozíciópárookra épül. (Hoppál M. 1985.)

A levelezés egyik előírása a sokszorosításra vonatkozik. A másolásnak betűhíven kell történnie. A 7–9–21 példányban való előállítás a szöveg tartalmának elsajátítását eredményezi. Utóbb, a fénymásolási, majd az elektronikus másolási eljárás a szöveggel való felületes érintkezést hozta magával. A levelezés másik előírása a minden hagyomány továbbélését biztosító kommunikáció, az átadás. A lánclevél a továbbadás azonnaliságát írja elő. Ennek érdekében közeli jutalmat vagy kár elszenvetését helyezi kilátásba. Ezért is a lánclevél viszonylag rövid idő alatt nagy távolságot fut be, sok személy kezén megy át, azonnali és intenzív hatást fejt ki, újabb és újabb régiókban, társadalmi közegekben tűnik fel.

A kutatás főként a szerencse lánclevele szövegtípust vizsgálta. Az újabb lánclevelek változatos tematikájúak (humanitárius, természetvédő felhívás, vírusriasztás, vallásos tartalmú levelek), az azonos érdeklődésű személyek körében terjednek, a közvéleményt manipulálják.

Vendégkönyvi bejegyzések. Kegyhelyek, búcsújáróhelyek templomaiban nyitott vendégkönyvbe, vagy lapra, falra, padra készült feljegyzések. Rövid terjedelmű szöveg,

kérést, hálát vagy köszönetet fogalmaz meg. Bejegyzője bármilyen nemű és életkorú személy lehet. Elsődleges funkciója a szakrális kommunikáció. A bejegyzések másodlagosan mágikus funkciót is betöltenek. (Frauhammer K. 1999, 2012, István A. 2003.)

Gombirat, toronygombirat. Erdélyben emlékirat templom gömbjében való elhelyezéséről az első adatok az 1600-as évek elejéről származnak (Marosvásárhely, Csíksomlyó). A lokális történelem négy motívuma a településtörténet, a lakosságtörténet, a templom és az oktatás, az iskola története. Az emlékirat szerzője a helyi társadalom tagja, lelkes, tanító, írástudó személy. A toronygombban való elhelyezése ünnepélyes keretek között történik. 50–100–150 évig a templom gombjába zárva vészeli át az idő múlását. Az újabb gombirat az előző protestáns emlékezési alakzat, a lokális emlékezet megörökítésének műfaja, szakrális kommunikáció, építőáldozat, felajánlás jelleggel rendelkezik. (Dan-kó I. 2000; Keszeg V. 2006, 2007a.)

Szibilla könyvek, sorskönyvek, sorsvető könyvek. A jóskönyv, a jóslatirodalom vonatkozhat a világvégére, egy királyság jövőjére, vagy a jövőben bekövetkező kisebb eseményekre. A jóslatok egyik részét istenektől (Orpheusz), másik részét neves szerzőktől (Homérosz, Vergilius) eredeztetik. A jóskönyvek minden ókori irodalomban megtalálhatók (Asz-szir álmoskönyv, Egyiptomban *Noferti intelmei*, Bárány jóslata, Kínában a *Ji King*).²⁵⁸

A görög és a római irodalom apokrif – többnyire verses formájú – termékei a **szibillák**. A *szibülla*, latinul *szibilla*²⁵⁹ eredetileg egy jósnő neve volt, majd köznévi formában a görög és a római jósnőket nevezte meg. Az irodalomnak több, könyvbe foglalt jóslatgyűjteményről, szibülláról van tudomása (Delphoi, Phrügia, Kolophón, Cumae, Tibur, Róma). A cumaei jósnő Tarquinius Priscus királynak megvételtre felajánlotta a könyveket, s mikor az alkudozásba kezdett, közülük hatot elégetett. A maradék hármat a capitoliumi templomban papok használták, mindaddig, amíg i. e. 83-ban a templommal együtt a lángok martalékává váltak. A Szibilla könyvek a görög, a római, az etruszk, a zsidó és a keresztény eredetű, templomi és laikus apokrif jóslásirodalom.

A jóslatirodalomnak a közép- és az újkor határán kialakult új terméke a **sorskönyv, sorsvető könyv**.²⁶⁰ Németül *Losbuch*, *Punktierbuch*, olaszul *libro del sorte*. A populáris írás, a népkönyv terméke. A 14–16. század között kéziratos formában készültek, arab és perzsa közvetítéssel terjedtek el. A legkorábbi kéziratos könyv a 12. századból származik. Az olasz könyvnyomtatás a 15., a német és a francia a 16. századtól kezdte kiadni az – első csoportba tartozó – sorsvető könyveket. Majláth Béla korai, 1888-ból származó értékelése szerint „részint mulattató időtöltésül, részint a jövőndő tudásának babonás kielégítéseül [sic!] szolgált a legmagasabb főúri köröknél épen [sic!] úgy, mint az

²⁵⁸ A *Világirodalmi Lexikon* a téma összefoglalására a *jóskönyv* és a *jóslatirodalom* címszavakat használja (Szepes E. 1977; Szepes E. et al. 1977).

²⁵⁹ Összetett szó, jelentése 'isten, ihletett tanács'.

²⁶⁰ A *Világirodalmi Lexikon* *sorsvető könyv* címszó alatt ismerteti (Voigt V. 1992).

udvarházban lakó hét szilvafás nemes ember családjánál, vagy az írni és olvasni tudó társadalom bármely osztályánál.[...] A jövő titka iránti kíváncsiságnak [sic!] igen nagy közönsége volt, s a sorsvető könyvek felette gyakori használata, forgatása miatt azok elkallódtak, elrongyolódtak, ugyannyira, hogy azoknak csak hire jutott egyik nemzedékről a másikra, de maga a könyv nem, vagy csak a legritkább esetben.” (Majláth B. 1888: 1–2.) A szerző három csoportba sorolja a sorsvető könyveket. 1. A tulajdonképpeni sorsvető könyvek „meghatározott kérdésekre sorsvetés útján [sic!] bizonyos kérdés csoportokon vagy csak névleg említett személyek, tárgyak utalásain keresztül vezetnek a várt felelethez”. 2. Általános jóvendőlesek, horoszkópokat, a szerencsés és a szerencsétlen napok jegyzékét tartalmazó könyvek. 3. A harmadik csoport könyveiben „csak egy kép vagy csak névleg említett tárgycsoportnak van s mindeniknél csak egy-egy jósló mondat, s elolvassuk azt, mely a vetett koczka [sic!] számának megfelel”. (Majláth B. 1888: 6.) Majláth Béla könyvtipológiája – apró finomításokkal – megalapozottnak bizonyult. A magyar ponyvairodalom tematikai palettáját áttekintő Pogány Péter a szerencsekerékkel reprezentált, a válasz kereséséhez dobókocka használatát javasló könyv történetét a magyar könyvkiadásban a 19. század végéig (1889) követi nyomon. A szerző a második csoportba sorolja a szerencsét mutató ábécét. Ebben az esetben nem egy bizonyos kérdésre kereshető a válasz; egy betű kiválasztásával bizonyos előrejelzésekhez jut hozzá. Minden betűhöz egy-egy jóslatot tartalmazó vers van társítva. (Pogány P. 1978: 221–232.) A sorsvető könyvek harmadik csoportja a 18. században tűnik fel. Kérdéscsoportokat és a kérdésekre adott válaszlehetőségeket tartalmazza. A szórakozni kívánó csoport kinevez egy játékvezetőt. A kérdést ő teszi fel. A válaszadáshoz minden játékos egy cédulára írott számot húz, s a játékvezető ez alapján olvassa fel a kapott választ. (Pogány P. 1978: 234–237.)

A jövő és a szerencse előrejelzésében a sorsvető könyvek az írás és a kép médiumát vették igénybe. Mind a kérdések, mind a válaszok lezárt tartalmakat fogalmaztak meg, ezeket megváltoztatni nem, mindössze (a kérdést) megválasztani, (a választ) a Fortuna által irányított dobókockákkal kisorsolni lehetett. A szövegek általában kötött, verses formát követtek, és a kor populáris irodalmának poétikai horizontjába illeszkedtek. A vizuális nyelvet a barokk megoldások határozták meg. A sorsvető könyvek centrális emblémájának bizonyult a bekötött szemű Fortunához kapcsolódó szerencsekerék és Szibilla. Kiadástól kiadásig a sorsvető könyvek megújultak. Mind a szöveg-, mind a vizuális repertoárjuk stílusa módosulásokat szenvedett, a szerzők, a kiadók szabadon és bátran ihletődtek egymás munkájából.

A sorsvető könyvek a magányos és csoportos szórakozás hasznos kellékének bizonyultak. Emellett részük lehetett az egyéni sors megtervezésében, valamint mitológiai, természet- és földrajzi tájékozódásban. Öröklés tárgyaként a családban generációk világnézetének, élet- és sorsszemléletének egybehangolásához járultak hozzá.

A jóslatirodalom másik szövegtípusa a **planétacédula**. Megnevezése ellenére nem áll kapcsolatban a horoszkóppal. A 19. században jelent meg és terjedt el. Kezdetben nyomdai termék volt. Grafikai kivitelezése az emberi sorsra utaló emblémákat (temető, koldus, muzsik, szerelmespár), társadalmi státusra utaló szimbólumokat (kispolgári, iparos, paraszti

öltözet) tartalmazott. A cédula 8-10-15 soros szövegben jövendölte meg a sematikus életpályát (betegség, halál, szerencse, jövendőbeli, házasság, házaseset minősége), nemek és életkorok szerint. A különböző társadalmi kategóriáknak szánt cédulákat más-más színű papírra nyomtatták. A nyomdaipar államosítása után a cédulák szövegét írógéppel készítették el. Ezeken a cédulákon a jövendőbeli élettárs portréját elmosódott műtermi fotó jelenítette meg. (Pogány P. 1978: 233–234.) A vándor cédulaárus gyűlekezésekben tűnt fel, vásárokon, piacokon, forgalmas utcákon. A cédulát betanított állat (egér, madár) választotta ki (Györgyi E. 1971).

Olvasmány

1. A heidelbergi könyvtár 14. századból származó sorsvető könyve 22 lapból áll. Az első lapon 32 kérdés van felsorakoztatva. Ugyanezen a lapon 32 név szerepel, többnyire ótestamentumi próféták neve; mindegyik névnek egy-egy szám felel meg. Ezt követően a próféták-tudósok láthatók, kezükben papírlap, amellyel plánétákhoz és égtájakhoz irányítanak. A könyv további része a megnevezett plánétákat és égtájakat szerepelteti. Ezek ismét további képekhez irányítanak. A képek harmadik csoportja állatokat ábrázol. Minden állat alatt mind a 32 kérdésre megtalálható a válasz. A jósló személynek egyszer kell választania: az első lapon prófétát választ, aki plánétához irányítja, amely a maga során állathoz. Az ott szereplő 32 válasz közül az szól hozzá, amelynek száma megegyezik a próféta mellett szereplő számmal. (Majláth B. 1888: 8–9.)

2. Az első olasz sorsvető könyv, amelyet Lorenzo Spirito írt, 1473-ban jelent meg. Népszerűségét bizonyítja, hogy a 15. század végéig két (vagy négy) újabb olasz és egy francia kiadást ért meg. A könyv ikonográfia négy képcsoportra épül. Az első fejedelmek arcképcsarnoka, a képek alatti kérdésekkel. A jósló személyt a képek (és a hozzájuk társuló kérdések) mindenike a másik képcsoport valamelyik képéhez irányítják. A szemlélő ezúttal az égitestek és állatok rajzait szemlélheti. Innen kockavetéssel kell továbblépni a harmadik képcsoport egyik képéhez. Ez a képcsoport mitológiai lényeket és állatokat jelenít meg. Mindenik kép mellett egy-egy folyónév is található, valamint az utolsó, prófétákat ábrázoló képcsoport valamelyik képének sorszáma. Itt a jósló személy célhoz ér, mert a próféta képe alatt háromsoros versben olvashatja szerencsés-jét. (Majláth B. 1888: 18–19.)

3. 1546-ban készült el Strassburgban az a német sorsvető könyv, amely fél évszázad alatt hét kiadást ért meg egy. Szerzője Paul Pombst premontrei tanár; a könyvet I. Ferdinánd római, magyar és cseh király feleségének ajánlotta. Az udvarhölgyei körében trónoló királynő előtt térdén állva hódoló szerzőt az első lap illusztrációja is megjeleníti. A szerencsekerék közepén a kis Jézus ül, a szerencsekereket körbefogó 21 számra és a hozzájuk kapcsolódó kérdésekre mutat. A következő lapon térdeplő angyal mutat a 21 szám és a számokhoz társított párkák felé. Innen, három kockavetés segítségével, a hősökhoz, a királynőkhöz, végül a prófétákhoz lehet eljutni. A 21 kérdésre a válaszok 1197 strófaból álló szibillában vannak megadva. (Majláth B. 1888: 29–30.)

4. Hosszantartó kutatás tett kísérletet magyar nyelvű sorsvető könyvek története kezdetének megállapítására. Két hiányos példány őrződött meg a 16. század utolsó, a 17. század első éveiből (1599–1612). Az egyik Klöss Jakab bártfai, a másik Heltai Gáspár kolozsvári műhelyében jelent meg. Hasonlóságuk arra vall, hogy mindkettő egy korábbi (esetleg 1594-ben kiadott) előzményt reprodukál. Ennek eredetije lengyel nyelven, Krakóban, 1531-ben készült el. Az első magyar sorsvető könyv grafikai szempontból is kompiláció; az illusztrációk különböző sorsvető könyvek alapján készültek el. Az állatábrázolásokat egy 1497-es, a városnevek alkalmazásának ötletét egy 1526-os, a szerencsekereket egy 1546-os, a bekötött szemű Szibilla képét egy német kiadványból kölcsönözte.

A Heltai Gáspár nyomdájában 1599–1610 között kiadott könyv címlapján a bekötött szemű Fortuna látható. A lap hátoldalán két vers szól a gazdagokhoz és a szegényekhez. A következő metszet a *Szerencsének avagy szerencsétlenségnek kereke*. A könyv 21 kérdést sorol fel, a kérdések mellett található, állatok képét tartalmazó körökből dobókocka segítségével két alkalommal újabb képekhez lehet eljutni. A harmadik kép mellett négysoros versben tudható meg a választott kérdésre kapott válasz.²⁶¹

²⁶¹ A magyar sorsvető könyvek történetéről: Szabó K. összeáll. 1879; Majláth B. 1888; Gulyás P. 1931: 107–109, 230, 234–236, 267; Fitz J. 1959: 136.; Borsa G. 1964; Soltész Z.-né 1961; Molnár J. 1963: 117, 303. A Majláth Béla által bemutatott sorsvető könyv kolozsvári eredetéről: [http://www.arcanum.hu/oszk/lpext.dll?f=templates&fn=main-hit-h.htm&2.0, 916. leírás. \(2013. 02. 14.\)](http://www.arcanum.hu/oszk/lpext.dll?f=templates&fn=main-hit-h.htm&2.0, 916. leírás. (2013. 02. 14.))

5. 1670-ben a horvát bán Zrínyi Péter felesége, Frangepán Katalin grófnő tulajdonában volt a fent bemutatott sorsvető könyv horvát nyelvű kéziratosa változata. Terjedelme 47 lap, keménypapírba kötve. A kötéstáblán a tulajdonos aláírása és az évszám olvasható. Két üres lap után két színes rajz következik, egyik a szerencsekereket, mellette feltételezhetően Zrínyi Pétert és Katalint, a másik a bekötött szemű Fortuna asszonyt ábrázolja. Ezután 21 lapon koncentrikus körök következnek, mindenik közepén egy-egy madár. A külső körök 21-21 részre vannak osztva, bennük kérdések, 2-2 dobókocka más-más kombinációban, valamint mindenikben a kombinációhoz társított más-más állat- és városnév. Ezután újabb 21 kép következik, a körök középpontjában ezúttal a korábban megnevezett állatok találhatók, valamint a korábban megnevezett horvát településnevek. Innen tudható meg, hogy a jóvendölést tartalmazó versből melyik verssorok felelnek meg az illető állatnak. A vers, azaz a szibilla 12 fejezetből van megszerkesztve, mindenik fejezet 37 sorból. Minden fejezet élén Szibilla áll, kezében más-más jelvény.

A kéziratosa könyv borítóját Zrínyi Katalin 1670. április 2-án datálta. Férjét a bécsi udvar március 29-én kegyvesztetté nyilvánította, megvonta tőle a báni méltóságot, ingóságait elkobozta. Csáktornya várát katonaság szállta meg. Zrínyi Pétert április 13-án Bécsbe szállították. Mint ártalmatlan olvasmányt a sorsvető könyvet Zrínyi Katalin tulajdonában hagyták. Halála után rokonságában öröklődött tovább.

A kézirat nyelvvezete alapján feltételezhető, hogy a férj, Zrínyi Péter – maga is költő és hadvezér, akárcsak bátyja, Zrínyi Miklós – ültette át horvát nyelvre. (Az ismertetés alapja: Ivančan L. 1906.)

A kincskereső kézikönyvek az európai kéziratosa és nyomtatott varázskönyvek egy tematikus csoportja. A 14–15. században szórványosan fordultak elő, a 18–19. században népszerűsége tetten érhető.

A kincskeresés gyakorlata a középkori mágia keretében született meg. Elemei a 14–16. századi alkímiai, asztrológiai, divinációs, gyógyító és talizmán-mágia könyvekben mindössze szórványosan bukkannak fel. A kincskeresés a 17 században válik népszerűvé, mind a latin, a német és a magyar nyelvű populáris nyomtatványokban és kéziratokban. A legkorábbi magyar feljegyzés a „gyöngyösi ráolvasások” néven ismert, s egy 1528-as külföldi nyomtatványba készített, 1529–1541 táján készített bejegyzés. Ettől a határtól kezdve a 19. század végéig szaporodnak a Magyarországon is használt, valamint a magyar nyelvű nyomtatott, másolt, kiegészítésekkel ellátott munkák. Részben a kincskereséshez nyújtanak gyakorlati tanácsot, részben izgalmas olvasmányanyagot jelentenek az olvasás lázában korszakában.

A kincskeresés gyakorlata összefüggésben van a szerencsekereséssel, a meggazdagodni vágyással, a harcok miatt bekövetkező elszegényesedéssel, a nyomor által kiváltott vándorlással. A hirtelen meggazdagodás reménye fejedelmeket, a nemesi udvarházak lakóit, a vándordiákokat, a leszerelt katonákat egyaránt csábította. A kincskeresők hol a maguk, hol a megrendelőik utasításait követték. Eszközeik között volt a szenteket, a démonokat, az égitesteket (Aziel, a Nap) megidéző ima, szimbólum, a varázssvessző, a gertya, a kristály, az acéltükör. Valamint a tudás forrása, a könyv. A kincset kereső jöttmentek elszaporodásával párhuzamosan növekedett az ellenük megfogalmazott vádak, az ellenük indított perek száma. A vádak között egyaránt szerepelt az ördögidézés, a blaszfémia, valamint a tolvajlás, a csalás és az ámtás.

A magyar szakirodalom a témát egy évszázadon keresztül kizárólagosan a szájhagyományban élő narratívumok alapján írta le. Ipolyi Arnold, majd a századforduló évtizedében Wieder Gyula, Wlisslockiné Dörfler F. Anna, Jankó János, Balásy Dénes, Versényi György, Gönczi Ferenc a kincs hiedelmkörének olyan motívumait tárta fel, mint a kincs elásásának oka és körülményei, a kincsszörző szellemek, a kincs megjelenése, a kincsszás

előírásai. A motívumokat Bán Aladár állította rendszerbe, 1915-ben megjelent tanulmányában. Eszerint a kincs elásására az ellenség támadása, a zsugoriság miatt került sor, dombon, hegyen, barlangban, erdőben, fa tövében, vízparton, romok között, keresztútban, tűzhely alatt. A kincsre szellem, ördög, sárkány, bányarém vigyázott. Hollétére a kigyúló láng, álom, látnok által lehetett következtetni, hozzájutni pedig Szent Iván napján, mise idején, éjfélkor, délben, csütörtökön lehetett. A kincssásás leggyakoribb előírása a szótlanság és a kincsörzőnek való áldozatbemutatás. (A kincsszerzés irodalma: Kuun G. 1890; Wieder 1890; Bán A. 1915; Diószegi V. 1980; Keszeg V. 1993; Pócs É. 2006. A kincssásó könyvek ponyvakiadásairól: Pogány P. 1978: 237–240.)

Herner János és Szörényi Levente egy 17. századi, Tóth G. Péter és Láng Benedek négy 18–19. századi kincskereső kézikönyv szövegét (Kassa, 1770; Sásd, 1780; Szeged, 19. század eleje; hely nélkül, 1819), valamint 10 törvényszéki tárgyalás dokumentumait tette közzé (1520, 1574, 1582, 1705, 1725, 1743, 1748, 1760, 1780, 1796). A kötet jelentős fordulat a kincssel kapcsolatos történeti hagyományok értelmezésében, mentalitástörténeti keretbe illesztésében (Herner J. – Szörényi L. 1990, Láng B. – Tóth G. P. szerk. 2009).

Királyfeliratok, álom-orákulumok. Egyiptomban jelent meg az i. e. 2. évezred közepén, majd a hettita irodalomban; Mezopotámiában az i. e. 1. évezredben alakult ki. Görög változata a *chrématiszmosz*. (Komoróczy G. 1995: 51.)

Az **omen** sumér jóslásszöveg. Szerkezeti egységei a *protaszisz* (az előjel leírása); az *apodoszisz* (jövendőmondás, az előjel értelmezése). Egy babilóniai álmoskönyv töredéke az i. e. 2. évezredből maradt fenn, Szúzában készült akkád nyelvű szöveg ugyanebből a korból származik. Az asszír álmoskönyv az i. e. 7. században készült. A mezopotámiai álmok gyűjteménye az *Asszír Álmoskönyv*. Az álmok az i. e. 1. évezred közepén kerültek agyagtáblákra. (Komoróczy G. 1995a: 53–54.) A *Vénusz-tábla* a Vénusszal kapcsolatos 59 omen (előjel) gyűjteménye. A babiloni csillagtudomány és mezopotámiai irodalmi hagyomány része. (Komoróczy G. 1995: 16–17.)

Varázsirodalom. A mágikus és esztétikai funkciót ötvöző ó- és középkori szövegek összefoglaló neve. A szó mágikus erejét aktivizáló varázsszövegek a varázsigék, ráolvasások, varázsdalok, valamint a varázslótörténetek, varázsmesék. A mezopotámiai irodalom az i. e. 3–2. évezredtől tartja számon a varázsszövegeket. Első részük egy epikus történet (mítosz) előadása, második részük a történet mágikus célú felhasználási módját ismerteti. Az i. e. 1. évezredben használatos gyűjtemények a *Maglú* és a *Surpu*. Az egyiptomi varázsirodalom darabjai a *piramisszövegek*, a varázslótörténetek, a görög irodalomban az *orphikus költészet*, az indiai irodalomban a *Védák*, az iszlám irodalomban a *Korán*, a kínai irodalomban a *Ji King* (Szerdahelyi I. et al. 1994).

Varázskönyv. Gyűjtőfogalom. 1. A szakirodalom ezzel a névvel nevezi meg a mágikus célra használt, mágikus erejűnek tartott kéziratos vagy nyomtatott könyvet. Ebben a

funkcióban többnyire a biblia, a vallásos énekeskönyv, az imakönyv, a mennyből jött levél típusú ponyvairódalom használatos, valamint a vallásos énekeket, imákat tartalmazó kéziratos füzet. Párna alá tett varázskönyvet használtak a csecsemő védelmére, gyógyítás céljából, pap hiányában a fiatal pár nászának legitimálására (Tóth I. Gy. 1996: 115), háborúban golyótól óvó amulettként, szülő nő védelmére, törvényszéken az alaptalan vádak elhallgattatására (Jung K. 1994, 1994a), harapós kutyák távoltartására, valamint termékenységvarázslásra (tej-, vajhaszon). A mágikus funkciót betölthette egyszerű varázscédula is, amelyre bibliai idézetet, imát, varázsszót írtak. Az ortodox pap varázskönyvként használja a bibliát, az imádságos könyvet. Ennek segítségével azonosítja a hozzá forduló páciens bajainak okát, valamint a válsághelyzetből kivezető megoldást. 2. Varázskönyvvel rendelkezett néhány mitikus lény. A garabonciás varázskönyvet olvasott a kígyó levegőbe emelésekor, nagydíó okozása vagy elhárítása végett (Gönczi F. 1914: 174–175), a táltos az időjárás szabályozására, tűz támasztására (Szendrey Zs. 1914: 316), a tudós pásztor a küldött farkas távoltartására (Csefkó Gy. 1926: 36), a boszorkány az ördög megidőzésére (Herrmann A. 1903: 266), időjárás befolyására (Dömötör T. 1981: 116). A moldvai hiedelem szerint a halál könyvébe jegyzi a kiválasztott személy adatait (Bosnyák S. 1980: 149). 3. A varázskönyv varázstechnikákat, ráolvasásokat, imákat tartalmazó nyomtatott vagy kéziratos könyv. Leggyakoribbak az ördögűző könyvek, a gyógyító imákat és recepteket tartalmazó könyvek, a kincskereső kézikönyvek, az álmoskönyvek és a jóskönyvek. A nyomtatott varázskönyvek a 17. században tűntek fel. A kiadó a könyv tekintélyének növelése végett gyakran Európa nagy mágusainak (Albertus Magnus, Paracelsus) tulajdonította a kiadott könyvet. (Összefoglalás: Pócs É. 1982; H. Biedermann 1976/1989: 335–337; Voigt V. 1994a.)

Babonaellenes népkönyvek. A 17. század a világ értelmezésének új horizontját hoznosította meg. A kozmosz és az ember természetének és kapcsolatának értelmezésében megjelenik az empirikus, szenzualista, materialista, racionális és mechanikus világértelmezés (I. P. Culianu 1984/1994; E. Husserl 1936/1998 I.: 85). A tekintélyét veszített mágia elleni támadás jellegzetes műfaja a *babonaellenes népkönyv*. Szerzői literátus emberek, tanítók, papok, népnevelők. Műfaja szerint lehet hiedelemellenes argumentációt felsorakoztató értekező próza, olykor párbeszédes formában, valamint egyszerű cselekményszálra épülő epikus mű. Főszereplője a babonákkal mételyezett, iskolázatlan falusi ember és a felvilágosult népnevelő. A válogatás nélkül mindent elolvasó közönséget vette célba, a mindennapi életvezetés és a mentalitás megváltoztatása végett.

A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Testülete 1877-ben pályázatot hirdetett babonaellenes népkönyvek írására. A díjat Varga János *Babonák könyve* című pályamunkája érdemelte ki (Varga J. 1877). A szerző szerint „e burjánok (elfogultság, előítélet, száz fajta burján) közt legveszélyesebb gyom a babona: a tudomány és művelődésnek e legmegátalkodottabb ellensége; mely ha egy talpalatnyi talajban gyökeret ereszt, – onnét a művelődés és jó erkölcsök utolsó csíráját is kipusztítja. Azért minden szó, mely a babona ellen emelkedik, jó szolgálatot teljesít a népnevelés érdekében. [...] Tűzzel vassal kiirtani

száz okból nem lehet. [...] Annak megölő betűje csak a természettudomány teljes népszerűsítése leend.” A szerző a következő meghatározást fogalmazza meg: „a józan észnek megtévelyedése, lelki betegség, mely azonban hála istennek, nem éppen gyógyíthatatlan baj. Oktalan hit; amit se a tudomány, se a vallás tételeiből nem lehet igazolni.” (Varga J. 1877: 1–9; Láng B. – Tóth G. P. szerk. 2009: 9.) Babonaellenes könyvek: Jeney György: *Természeti Könyv. A hortobágyi pásztor és a' természet-vizsgáló. A nem-tudósok kedvéért írta* ~. Pesthenn, 1791; Fábián József: *Természeti Tudomány a Köznépnek*. Veszprém, 1803; Pucz Antal: *A babonáknak és az ő sokféle nemeiknek rövid elő adása*. Esztergomban, 1822.²⁶²

Olvasmány

Gegő Elek (1805–1844) csíktaplocai földműves székely családból származott. Tanár, nyelvész, Moldva-kutató, történész, publicista, a folklór, művelődéstörténet kutatója. A *Népoktató* című munkáját 1839-ben írta. A cenzúra nem engedélyezte megjelenését. Az Országos Széchényi Könyvtárban megőrződött kéziratot D. Máti Mária rendezte sajtó alá. (Gegő E. é. n.)

Népoktató vándorbotját kezébe fogva különböző sétákat tesz. Boldogfalván Boldog Ferenc idős bírót, Csertalakon Poklosi „éjiőrt”, Iparfalván Ipari uramat, másutt a falu előljáróit látogatja meg. Benéznek az iskolába, kísétálnak a határba, majd a házi gazdaságot tekintik meg. A séta lépten-nyomon lehetőséget nyújt a népoktató számára a hiedelmek leleplezésére. „A tehenek néha kék s vörös tejet adnak, de ezt nem boszorkányság, hanem plánták, növények okozzák, például: a vörösrépa levele, a tölgyfa gyenge növése megvöröszíti a tejet.” Halott kezével, öltözetével nem lehet lovat hizlalni. Nincsenek táltos lovak. Az egyik babonás gazdaszony a következő hiedelmeket sorolja fel: ha dög pusztítja a majorságot, a tyúkolba hangyafészket kell vinni öreg hangyákkal, a tyúkok ezt bekapkodják, hasmenést kapnak s ettől meggyógyulnak; a rejtkehelyre tojót tyúk fenekét sóval kell bedörzsölni, „mikor tojás van nála”, ekkor a fészekre szalad, s ott ejti el a tojást; a ludak hizlalását holdtűjuláskor kell kezdeni; lopott szalmára és deszkára kell ültetni őket, hogy sokat tojjanak; a beteges macskát boszorkány járja.

A szelet, a vihart nem manó, boszorkány, garabonciás diák támasztja. A szerencsét, kincset biztosító vasfű nem létezik; az eső után felbukkanó békák nem az esővel hulltak a földre, hanem az eső idején bújnak elő rejtkehelyükről; a lélek nem jár vissza, a kísértet érzéki csalódás. Amikor nyúl szalad el a sétálók előtt, a következő megjegyzést teszi: „Lesz vala csak nálam puska, majd megmutattam volna nyúlpecsenyében a szerencsét.” A pénteki nap szerencsétlen voltát a következő példázatokkal leplezi le. A tiltás ellenére Péter vásárba mer menni s így 50 forintot keres. Pál csak a határba mer kimenni, itt azonban kificamodik a keze. János otthon marad, s mégis őt éri a legnagyobb szerencsétlenség, megdöglik a lova. Tehát nem péntek az oka.

A hiedelemélményeket érzéki csalódások okozzák. Az érzéki csalódás oka a sötétség, a messzeség, az alaki hasonlóság, a szembetegség, az ijedség, a félelem, a remény. Az alakváltoztatás az „eszelsők” érzéki csalódása: „Voltak, kik magokat farkasoknak, macskáknak, kakasoknak stb. gondolák; voltak, kik testüket viaszbul, vajbul, egyes tagjaikat üvegből, szalmából stb. lenni gondolák; sőt voltak, kik önmagokat holtanak tartották.”

Népoktató higiéniai tanácsai közül a következőket soroljuk fel. A levegő egyes fajtái halált okoznak (mély vermek, kutak), máskor betegséget. Ezért a házat nem kell mélyen a földbe építeni; szellőztetni kell, különösen, ha beteg van a házban. Majorságot, nehéz szagot árasztó növényt (kender, hagyma, káposzta) nem kell a szobában tartani. Nem szabad hirtelen befűteni, a gőz egészségtelen. A ház közelében ne legyen bűzös tó, trágyadomb, szemét, döghalom. Csak szükséges mennyiségben kell ételt fogyasztani, az ételt lassan kell enni, megrágni; nem kell forró ételt fogyasztani; vidáman kell enni. Az éretlen gyümölcs egészségtelen. Az ital szabályozza a gyomor működését, a vérkeringést. A víz az italok fejedelme, a források, kutak, folyóvizek

²⁶² A babonaellenes népkönyveket bemutatja Dömötör T. 1981: 64–67. Pogány Péter az „ismeretterjesztés, népnevelés” címszó alatt foglalja össze a felvilágosító szándékú, populáris olvasmányokat. Közöttük egyaránt vannak babonaellenes és hiedelmekben bővelkedő munkák. (Pogány P. 1978: 244–255.) A témához lásd még: Bisztray Gy. 1945, legutóbb pedig Elter A. 1999.

friss vize egészséges. A zavaros, poshadt víz egészségtelen. Fáradtan, kihevülten nem szabad vizet inni. A bor orvosság, nem közial, nagy mennyiségben egészségtelen. A pihenés szükséges, ám nem szabad sokat lustálkodni. Az éjszakai álm enyhítő. Nem jó gőzben, napfényen aludni. Nem szabad tátott szájjal aludni, mert valami a szájba bújhat. Nem jó tollas ágyban aludni, mert hamar izzaszt. A ruházatnak tisztának kell lennie. A fejet, nyakat, mellet hideghez lehet szoktatni. A hasüreget, a lábat melegben kell tartani. Az *indulatok* (a harag, az ijedelem, a bosszúvágy, a szomorúság) ártalmasak. A viselős asszony érzékenyebb. A megcsodálást kerülni kell. A kívánság ki kell elégíteni, ha nem lehet, a vágyat eloszlatni, a figyelmet elvonni.

Elsősegély nyújtásra adott tanácsai: ha valaki csontot, szálkát nyel, vajat, kenyeret, olajat kell fogyasztani. Ha testét leforrázta, sárral, tejföllel, faolaj és tojássárga keverékével kell bekenni, rozsliszttel behinteni. Az ütést borogatni kell. Ájulás esetén a ruhát meg kell oldani, vízzel hinteni, borecetet szagoltatni. A nyavalyatorós fogait kifeszíteni, hogy a nyelvét ne rágja össze. Veszett állat harapása esetén az orvos érkezéséig a ruhát le kell vetni, hogy az állat nyála távol kerüljön, a sebet kimosni vizelettel, erős lúggal, langyos sós vízzel, hogy a vér folyjon, majd földet, port, tubákor tenni rá, hogy a mérget szívja. Fagyott embert nem szabad meleg szobába vinni, hóba kell takarni, jeges vízbe tenni, jégvizet pokróccal borogatni.

Babonaellenes prédikációk. Hiedelemellenes vallásos tárgyú és szemléletű irodalom. A szövegtípus a prédikáció formai, szerkesztési és retorikai alakzatait alkalmazza, célja a katekézis, a nevelés, az oktatás, a vallás, a hit megtisztítása a vele összefonódott laikus meggyőződésektől és gyakorlatoktól. Egyaránt készülhetett kiadásra és egyházi szertartás keretében történő szóbeli előadásra.²⁶³

Olvasmány

Budai Pál (1769–1854) Debrecenben, majd rövid ideig a pietista és racionalista szellemű Jénában tanult, nevelő, somogyi református lelkész. 652 kéziratos prédikáció maradt a hagyatékában. A hagyaték egyik tartalmi tömbje 41 babonaellenes prédikáció, amelyeket Budai Pál gyűjtött össze és alkotott meg. Hívei előtt adta elő, de írásban is megörökítette őket. Prédikációiban szót emelt a varázslókkal, a ráolvasással, a vallásos ünnepekkel, a betegségekkel és a halállal, a szüléssel, a táplálkozással, a földműveléssel, a baromtartással, a jóvondóléssal, az álmokkal, a visszajáró lélekkel, az égitestekkel és a csodákkal kapcsolatos hiedelmek ellen. Visszatérő jelszava szerint a babona bűn, ezért felszámolása a papok hivatása. Érvelésében a paraszti hiedelmeket és a bibliai igéket állítja szembe.²⁶⁴

A gyűjtemény első darabjából, az 1811. október 26-án írt prédikációból idézünk: „A’ babonáló emberek az Istennek akaratja ellen tselekszenek. Ők űzik, előmozdítják, terjesztik és által plántálják a’ következendő világra azt, a’ mit az Isten, a’ mi Letzkénkbenn az Izráelitáknak világos szókkal mint nagy bűnt megtiltott; hanem a’ mi józan okossággal és a’ Keresztyén Vallással-is ellenkezik, mind a’ kettőtől meg-vettetik, mert az embereknek erköltsökre és boldogságokra nézve veszedelmes. Mert, hogy tettzik néktet Kk! Ez az űzése hajtása, ez az előmozdítása, ez a’ következő maradékra való által-plántálása ezeknek az ellenkezőeknek, bolondságoknak és tsalárdságoknak; mit? mind ez; mit? a’ babonaság nem volna bűn? Mi ugyanis a’ bűn? mit hívtok bűnnek? Mit kell az Istennek bűnnek tartani? Minden bizonyly az olyan szabad tselekedetet, a’ melly az ő akaratjával ellenkezik; az ő törvényétől való minden el-távozást, és mind annak el-mulatását, a’ mi kötelesség, és a’ mit a kötelesség mi töllünk kíván. Így hát ennek az Isten’ akaratjától való el-távozásnak-is, a’ babonaságnak-is, a’ melly ellen az Isten öly világos és erős szókkal ki-kelt, bűnnek kell lenni. De nem tsak bűn a’ babonaság, hanem nagy bűn-is az. [...] A’ babonáskodó ember vét maga ellen. Gondoljátok-meg tsak ötet jól és az ő tselekedeteit, mindjárt által-látjátok, hogy úgy vagy. Mert ő meg-tagadja a’ maga tulajdon okosságát, nem hajt annak oktatására, nem hívja azt tanátsúl, és nem követi annak útmutatását. Bizonyos esetekben egészen maga ellen tseleksszik, mintha semmi okossága se volna, minden meg-fontolás és meg-gondolás nélkül. Szükség nélkül félelmissé teszi magát, magának kínokat szerez, és nem ritkán árt a’

²⁶³ A hiedelemellenes vallási irodalmat áttekinti Dömötör T. 1981: 46–55.

²⁶⁴ Budai Pál babonaellenes prédikációit Szacsvey Éva és Szalánszki Edit tette közzé (Budai P. 1811–1824/2005).

maga egészségének-is, sőt a' nem gondolás által meg-rövidíti magának a' maga életét-is. E' mellett az ő pénzét 's más jószágát a' Csalárdhoz viszi, a' ki az ő tudatlanságából tsúfot úz; el-veti házanépének gondját, és az ő gyermekeivel együtt szegénységre jut, a' midőn a' meg-gazdagodásról álmodik. [...] De nem tsak az Isten és maga ellen vét, hanem vét mások ellen, az ő felebarátjai ellen-is, még pedig gyakrann igen meg-bántó és sértő módonn. Némellyeket boszorkánysággal vádol, az által rossz nevet szerez azoknak mások előtt, és igen nagyonn meg-sérti." (Budai P. 1811/2005: 23–25.)

Nyomtatott és online reklámok, felhasználói oldalak, portálok. A média és a kommunikáció technikai tökéletesedése, decentralizációja, kereskedelmi orientációja lehetővé tette a mágikus szolgáltatások piacosítását és elérhetővé válását. Az 1990 utáni helyzetben 1. újjászületik, újjászerveződik a mágia mint tudás és technika, 2. a munkaerőpiac újraszerveződése és liberalizálódása lehetővé teszi a mágikus szolgáltatások megjelenítését, felkínálását, 3. kialakul, állandósul, növekszik a mágikus eljárások alkalmazásának igénye, 4. kialakul, az egész országra kiterjed a kínálat és kereslet között mediállo médium.

A varázslók és a jósök rendre igénybe vették a média nyújtotta lehetőségeket. A reklám első, kezdetleges formája a sokszorosított, megálló, piacok, vásárok környékén, oszlopokon, bódék falán elhelyezett falragasz. Az 1990-es évek legelején kiadói vállalkozássá vált a nyomtatott, tematikailag sokszínű reklámsajtó. A varázslók nyomtatott hír- és a reklámlapok oldalain adtak/adnak fel apróhirdetést. A nyomtatott (röplapként és sajtóban sokszorosított) reklámok szinte kizárólagosan az írást mint új lehetőségeket nyújtó médiumot aknázták ki. A varázsló individuális vállalkozóként szólította meg olvasóit, kereste potenciális klienseit.

A számítógép-hálózatok (internet) megszületését (1983) követően az 1990-es években vált az tájékozódás és kommunikáció populáris eszközévé és médiumává. A varázslók és a jósök ettől kezdődően egyéni felhasználói oldalakat nyitottak. Az online reklámban az írás, az írott szöveg kiegészül a merev és a mozgókép nyújtotta vizuális megjelenítéssel. A varázslók portálján csoportosan, szakmai, vállalkozói és érdekközösségként léptek/lépnek a közönség elé. Különböző online oldalakon települések, szolgáltatások szerint is elérhetők. Portálokon évi kb. 5 euróért nyitható használati profil.

A nyomtatott és az online reklámszövegek koherens üzenetet forgalmaznak a jóslásról és a varázslásról, a jósök és varázslók személyéről, technikáiról, kompetenciáiról. A felhasználói profil legfontosabb tartalma a reklámszöveg. A szöveg rövid, 2–10 sor terjedelmű.

a. A varázsló és a jós pszeudo-néven azonosítja magát. Általános a kereszt- vagy varázslónév, valamint a státusnév (varázsló, gyógyító, varázslók anyja, mágia hercegnője) használata. b. A varázsló akcióterének megnevezése (település). c. A végzett szertartások elhelyezése a mágia területén (fehér és/vagy fekete mágia). d. A szolgáltatások által célbavett krízishelyzetek: magánélet, szerelmi és házasság (nyugtalanág, konfúzió lelki és tudatállapot, a jövő-tudat hiánya, a családi, a társasági élet feszültsége, feloldás a nyomasztó házassági eskü alól, házasság- és élettárs megszerzése vagy visszahozása, a szerelmi kedv felkeltése, a potencia biztosítása); egészségi állapot (bőrbetegségeket, rossz közérzet, epilepszia, szenvedélybetegségek, meddőség és impotencia); anyagi helyzet, szakmai

karrier nehézségei és kudarcai (anyagi gondok enyhítése, a szegénység megszüntetése, elvesztett tárgyak visszaszerzése, szerencse, haszon biztosítása, a vállalkozások, a munkahelykeresés sikere, ismétlődő kudarcok megszüntetése). e. A szolgáltatások minőségének (ti. a szolgáltatás operatív, hatékony, elérhető és keresett, megalapozott, törvényes) garantálása. f. Kliensek és páciensek elismerő levelei. (Keszeg V. 2012.)

A varázslók és jósok a reklám segítségével elsősorban inter- és tranzaktív kommunikációt kezdeményeznek. A reklám feladása nyomán kétféle kapcsolat indul el. Az első az adó (varázsló) és a reklámszöveget csupán olvasó (újságolvasó) közötti virtuális viszony, amelyben a jós és varázsló kompetenciáit és hajlandóságát közli. A kommunikáció megmarad az írás–olvasás szintjén. Második esetben az érintettnek vélt személy személyes kapcsolatba lép a reklám feladójával. Ebben az esetben a reklámszöveg mindössze a tényleges tranzaktív kapcsolat előkészítője, elindítója. A kommunikációt a vállalkozói perspektívából értelmezve, első lépésben a varázsló ráfizetési eljárással reklámozza magát, amit a befutó jelentkezésekből törleszt és tesz jövedelmezővé. A kommunikáció ebben az esetben túllépi a tranz- és interaktív kommunikáció kereteit, a két személy mindennapjaiban kap helyet.

Következtetések

1. A hiedelemről való beszélés és a hiedelemfunkció érvényesítése szövegműfajokban történik. A szövegműfajok történeti alakzatok, időben bontakoznak ki.
2. A különböző szövegműfajok más-más hiedelemtartalmakat jelenítenek meg és más-más attitűdöket érvényesítenek a hiedelemmel szemben.
3. Az írás mint médium megjelenése és elterjedése a populáris kultúrában hiedelem-funkciókat valósított meg.

A hiedelemről való beszélés helyzetei

A hiedelmekről való beszélés a hiedelmek gyakorlásának egyik alapvető formája. Olyan mentális, kognitív és beszédtevékenységeket szervez egységbe, amelyek létrehoznak, értelmeznek, artikulálnak és lezárnak egy helyzetet. A hiedelemről való beszélés feszültséget teremt azáltal, hogy felhívja a figyelmet egy természetellenes történésre, a transzcendens vagy a mágikus erők jelenlétére, hatására. A lokális társadalomban szociális feszültséget támaszt azáltal, hogy egyénekhez hiedelemfunkciókat rendel hozzá, egy történetet, egy biografikus eseményt természetfeletti lények vagy mágikus erő hatására vezet vissza. Információkat és előítéleteket terjeszt, véleményeket polarizál, attitűdöket kényszerít ki. Megosztja a társadalmat, azáltal, hogy a személyes nézőpontok exponálására ösztönzi a jelenlévőket, a hiedelemben hívó és nem hívó személyeket, a hiedelemesemény által érintett és nem érintett, az eseménybe beavatott és be nem avatott személyeket. Ugyanakkor, a hiedelemről való beszélés megoldja egy helyzet feszültségét: megosztja az

információkat, a beszélőt feloldja a hallgatás, az élmények kimondatlanul való hordozásának kényszere alól, lehetővé teszi a véleménykülönbségek tisztázását, valamint a közös véleményplatformok létrejöttét. A hiedelemről való beszélés mint beszédtevékenység az előadhatóság és érthetőség végett összegyűjti, rendszerezi és nyelvi formába önti a helyzetre vonatkozó adatokat: deskriptív, explikatív, argumentatív és narratív aktusokat hajt végre.

A beszédcselekvés értelmezésére szolgáló elméletek

A **kontextuselmélet** tudományos szemlélet, amelyet a humán-, a társadalom-, a természet- és a műszaki tudományok területén egyaránt alkalmaznak. Alkalmazása a 20. század második felében vált általánossá. Megalapozói Ludwig Wittgenstein (1889–1951) osztrák filozófus és John Langshaw Austin (1911–1960) brit nyelvfilozófus. A kontextus a kommunikáció, a közlés környezete, amely befolyásolja az üzenet tartalmát, jelentését. A jelentés megértéséhez szükség van a megnyilatkozás nyelven kívüli szituációjának ismeretére. A beszédhelyzet nemcsak keretet biztosít a közleménynek, nemcsak előhívja a szöveget, hanem „bepofoz magába a megnyilatkozásba, és jelentésállományának nélkülözhetetlen alkotórészévé válik” (M. M. Bahtyin 1975/1985: 20).

Rudolf Carnap német származású amerikai filozófus *releváns és irreleváns kontextus*-okat különböztetett meg (R. Carnap 1937). A releváns kontextust nyelven kívüli körülmények, az irreleváns kontextust pedig a beszédeseményen belül elhangzó szövegek alkotják (idézi Y. Bar-Hillel 1970/1997: 177). Thomas A. Sebeok a *kontextustól* a *ko-textust* határolta el, amely a jelentésképzés nyelvi eszközeinek összességét jelenti (T. A. Sebeok 1986). A kontextusnak vannak látható, evidens és nem látható összetevői. Az első csoportba tartozik a tárgyi, társadalmi, proxemikai környezet, a másodikba az ideológia, a tudás, az értékrend, az előítéletek (Fehér M. – Hársing L. 1977). A történetek egy *elsődleges (primér)* kontextusban töltik be szerepüket. Ebből a környezetből kiszakadva *másodlagos (szekundér)* kontextusba illeszkedve újabb jelentést ölthetnek magukra. Az emlékezésről írott könyvében Jan Assmann a kontextusok két típusát választotta külön. A közösségi identitás szempontjából lényeges történetek előadására a kultúrában állandósult beszédhelyzeteket és -eseményeket a *ceremoniális kommunikáció* kategóriájába sorolta. A ceremoniális kommunikáció esetében a történet elmondása egyéb cselekvésekkel, gesztusokkal alkotja meg a *rituális koherenciát*. „Az identitásbiztosító formatív tudás forgalomban tartása kizárólag a ceremoniális kommunikáció szituációira tartozik: ezek tekinthetők a tudásforgalom intézményesüléseinek. [...] A rítusok arra valók, hogy elevenen tartsák a csoport identitásrendszerét, az önazonosság tekintetében releváns tudásból juttassanak a résztvevőknek. [...] A rítusok azok a csatornák, »erek«, amelyekben az identitásbiztosító értelem áramlik: ez az identitásrendszer infrastruktúrája.” Az írást használó társadalmakban a történetek egy másik rendszerhez, az írott szövegek (más szövegek, a szöveghez fűzött kommentárok, kritikák) rendszeréhez igazodnak. Ez a rendszer a *textuális koherencia*. (J. Assmann 1992/1999: 101, 141–142.)

A magyar antropológiai irodalomban Hoppál Mihály kezdeményezte a kontextusoknak a szöveg értelmezésébe való bevonását. A történet *szociális kontextusát* a történetmondás helyzetében részt vevő személyek képezik. Bizonyos történetek elhangzása esetén meghatározó a *vizuális (tárgyi) kontextus* (pl. ravatal, ünnepi terített asztal). A legendák, a hiedelem-, álom-, betegségtörténetek értelmezésében lényeges szerepet játszik a *kognitív kontextus* (hiedelmek, vallásos meggyőződések). És végül, a történet *nyelvi kontextusát* képezi a történetet megelőző és követő egyéb szövegek. (Hoppál M. 1977/1998: 100.)

A kommunikációelmélet megalapozása az 1940-es évekből származik, az információ-átvitelt ragadja meg. A kommunikációnak több értelmezése van használatban. A klasszikus meghatározás szerint a közlés ismeret átadása (tranzaktív modell, C. E. Shannon – W. Weaver 1949), interakció, konszenzus a dolgok fölött (interaktív modell, T. Newcomb 1953), a világ megkonstruálása (kultivációs modell, G. Gerbner 1969). Formái a beszéd, az írás, a nyomtatás, a távközlés, a tömegkommunikáció, az informatika. Charles R. Berger elmélete szerint a kommunikáció folyamán a felek egyre több információra tesznek szert, s a kommunikáció elejére jellemző bizonytalanság fokozatosan megszűnik (C. R. Berger – R. J. Calabrese 1975, C. R. Berger 1988). Az elmélet a művészettudományok, a nyelvészet, a filozófia, az informatika, a pszichológia, az antropológia közötti interdiszciplináris terület. Figyelme kiterjed a kommunikáció kultúrájára, a médiumok használatára, a jelentés közvetítésének kompetenciájára.

A 20. század első felében kezdődött meg a nyelv mellett a **beszéd (parole) kutatása** (F. Saussure, M. M. Bahtyin, R. O. Jakobson). A beszédaktus az elbeszélés eseményét is magába foglalja. Minden narrációnak egy helyzeten belül van szándéka, a szöveg megszerkesztése ezt a szándékot szolgálja egy narratív program által. Az elbeszélés mint aktus ennek a helyzetnek az interpretálása. A helyzetről lemondva elveszítjük az értelmezés keretét.

Az említett előzmények után a szociológiában megszületett az **etnometodológiának** nevezett, Harold Garfinkel nevéhez kötődő kutatási irány, amely a beszélgetés körülményeit kívánta megfigyelni és értelmezni. Az 1960-as években alakult ki a **beszélés etnográfia, antropológiája**. „Ez a kultúranropológiai irányzat abból indul ki, hogy a beszéd, illetve a beszélés a komplex szociokulturális kontextusba ágyazódik, középpontjában a beszédesemény fogalma áll, s fő törekvése, hogy mennél gazdagabb, összetettebb leírással szolgáljon egy adott kultúra vagy szubkultúra beszédeseményeiről. Az ilyen leírás felölelheti a beszéd típusát, a szituáció határainak kijelölését, az esemény társadalmi szerepét, a fontosabb szereplőket, a fizikai környezetet, a követendő normákat, a használt nyelvi kódot stb.” (Pléh Cs. – Síklaki I. – Terestyéni T. 1997: 394.) Az irányzat kezdeményezője Yehoshua Bar-Hillel, kifejtése Hymes Dell munkásságához kötődik.

A beszélés néprajzának szemléleti alapját az a megállapítás képezi, hogy a nyelvi megnyilatkozásnak cselekvési értéke, társadalmi esemény jellege van. A kommunikációs

helyzetben benne lévő személyek a szöveg által lépnek egymással kapcsolatba, irányítják egymás viselkedését, alakítják magát a helyzetet. A szöveg használati kontextusát be kell építeni a szöveg értelmezésébe (szemantikai pragmatika).

A beszélés néprajza szerint a *beszédmódot* egyik oldalról a beszédesemény, a beszédaktus, a beszédstílus, a másik oldalról a személyes képességek, a szerepek, a kontextusok, az intézmények, az értékek, az attitűdök szabályozzák. A *folyékony beszélő* az a személy, akinek a képességei megközelítik a közösség beszélési normáit. A különböző beszélői szerepekhez különböző beszédideálok kapcsolódnak (pl. improvizálni, pontosan idézni, hangosan beszélni stb.). A *beszélőközösség* ismeri a nyelvi mezőt, használja a beszédmezőt. A beszédhálózaton keresztül, beszédmódok alkalmazásával működik. A *beszéddaktusok* a *beszédesemények* részét képezik, a beszédesemények *beszédhelyzetek*ben kerülnek sorra.

A beszéd leírásában Dell Hymes a következő összetevőket érvényesítette: 1. az üzenet tartalma, 2. az üzenet formája, 3. az elrendezés (egy beszédaktus ideje, helye, fizikai körülményei), 4. a beszélő vagy feladó, 5. a címző, 6. a hallgató vagy közönség, 8. a címzett, 9. a szándék, 10. a kulcs (az aktus tónusa, módja, légköre), 11. a csatornák, 12. a beszédformák, 13. az interakció normái (pl. kötelező a figyelem), 14. az értelmezési normák, 15. a műfajok (D. Hymes 1962/1975, 1974/1997).

A beszédaktus-elmélet a pragmatikai vizsgálatok területén, az 1960-as évektől kibontakozott nyelvészeti és nyelvfilozófiai irányzat. Alaptétele szerint vannak olyan kijelentések, amelyek kimondása tulajdonképpen önmagában cselekvés, és módosulást eredményez az események menetében, a személyek sorsában és megítélésében. Ilyen kijelentés az eskü, a fogadalom, a parancs, az ígéret, a köszönet, a minősítés stb. A beszédaktus-elmélet az illokúciós aktusok, a performatívumok típusait, szerkezetét, kimondásuk körülményeit, feltételeit vizsgálja. Az irányzatot John Langshaw Austin indította el, tanítványai és követői az amerikai John R. Searle, H. Paul Grice.

A diskurzuselmélet a 20. század második felében megjelent, a társadalom értelmezésére és vizsgálatára vállalkozó elmélet és módszertan. Jelentős mértékben a filozófus és történész Michel Foucault nevéhez kötődik (M. Foucault 1966/2000, 1969/2001). Interdiszciplináris jellegű, a társadalomtudományok (főként a szociológia és az antropológia), a filozófia, a nyelvészet, az irodalomtudomány és a pszichológia közötti területen jött létre. A korábban említett elméletek közül magába építette a *langue* (nyelv) mellett a *parole*-t (beszéd), a *discours*-t (társalgás) vizsgáló nyelvészeti irányzatokat (Ferdinand de Saussure, Mihail M. Bahtyin, Roman O. Jakobson), a szociológia etnometodológiai iskoláját (Harold Garfinkel, Erving Goffman), az etnológia beszélés antropológiai irányzatát (Yehoshua Bar-Hillel, Dell Hymes), a kommunikáció interaktív (Theodore M. Newcomb, Victor Turner) és kultivációs (Teun A. van Dijk) modelljét. Állításai: 1. a nyelv alapvetően meghatározza a gondolkodást, 2. a beszéd, a társalgás kontextushoz kötődik, 3. a beszélő egyén a beszédre vonatkozó tudást, tapasztalatot vesz igénybe, 4. a társalgás alapvető

célja az egyéni identitás kommunikálása, 5. a beszéd, a társalgás átalakítja a társadalmi viszonyokat, 6. a diskurzus teremti meg a dolgok jelentését, a világot, 7. a hatalom a diskurzuson keresztül érvényesül, ellenőriz, integrál és marginalizál.

A diskurzuselmélet jelentős témái a feminizmus, a hatalom, a kolonializmus.

A hiedelemről való beszélés három módját különítjük el.

A beszélés mint **rituális beszéd**. A transzcendens kommunikáció része, a specialista szentekkel, halottakkal, hiedelemlényekkel speciális körülmények között folytatott beszédtevékenysége. A beszélés célja egy krízishelyzet megoldása, egy (egészségi, pszichés, anyagi, egzisztenciális) állapotnak a kommunikáció, a beszédaktus általi befolyásolása, megváltoztatása, transzcendens lények szándékának befolyásolása. A beszélés e formáját képezi továbbá az imamondás, az átok és a káromkodás. A beszélgetés forгатókönyvét a specialista ismeri és alkalmazza. A specialista általában felkérésre, megbízásra, szerepéből kifolyólag kezdeményezi a beszélgetést, mások életének befolyásolása, egy krízishelyzet megoldása végett. Ritkán a mindennapi ember is kerülhet ilyen helyzetbe; a specialistától eltérően azonban ebben a helyzetben esetlenül viselkedik. A rituális beszéd aktusai illokúciós aktusok, amelyek szövegrepertoárja többnyire zárt és állandó, forгатókönyvük minimálisra csökkenti a kreativitás vagy a rögtönzés lehetőségét. A rituális beszéd lefolyását a körülményekre (hely, időpont, tárgyak), a beszédmódra (paralingvisztikai sajátosságok), a szövegre (kötött, standard szöveg, a szöveg nyelve, műfaja, tartalma), a beszédaktus résztvevőire (beszélő, jelenlévő neve, életkora, testállapot, testtechnika) vonatkozó előírások szabályozzák. A rituális beszéd kihat az egyén életére, fordulópontot, sorseseményt képez az életében, garantálja, befolyásolja mindennapi életét, munkavégzését, állapotát, kapcsolatait.

A rituális beszéd a beszédaktusok és a transzcendens kommunikáció elmélete, a kommunikáció kultivációs modellje segítségével írható le.

A hiedelemről való **ritualizált beszéd** egy hiedelemhelyzet keretében zajlik mint primér, releváns kontextusban zajló beszélgetés. A rituális beszédtevékenységtől eltérően nem transzcendens kommunikáció; a tranzaktív és az interaktív kommunikáció modellje alapján történik. A hiedelemhelyzet lehet egy kár elszenvedése, váratlan betegség, haláleset, tragédia, csodás gyógyulás, szerencse, szokatlan élmény megtapasztalása. A beszélés leggyakoribb formája a hiedelmet életvezetési és alkalmi problémamegoldó stratégiaként használó egyénnek specialistával való kommunikációja, valamint a transzcendens kommunikáció során megszerzett információknak a szociális szféra irányába való közvetítése. A ritualizált beszéd célja egy erős hiedelemélmény kibeszélése, levezetése, feldolgozása, tanácskérés, egy krízishelyzet beszélés általi kezelése, értelmezése, társadalmi státusok és presztízsek alakítása, befolyásolása (marginalizálás, rehabilitálás, biografikus tudás forgalmazása). A ritualizált beszéd beszédkörülményekhez igazodik (gyász, ünnep, krízishelyzet). A beszélés szabályai általában morális-etikai jellegűek (híresztelés, kibeszélés,

elhallgatás), szociális kontextushoz igazodnak (beszélgetőtárs, hallgatóság, bizalmi vagy ellenséges viszony, személyes bevonódás), valamint a szöveg és szándék transzparenciájára és hírértékére (érthetőség, tömörség) vonatkoznak. A kommunikációs szándék (tartalom, aktualitás) elsődleges a szöveg formai-műfaji kvalitásaival szemben. A ritualizált beszédben dominál a helyzetértelmezés, az információfeldolgozás, az interperszonális befolyásolás, az egyén felfedezése, szociális beágyazása, társadalmi előítéletek forgalmazása vagy felszámolása, a bizonytalanság és a bizalmatlanság csökkentése.

Anélkül, hogy kimeríteni szeretnénk a ritualizált beszéd alkalmazásának helyzeteit és eseteit, néhány helyzetet mutatunk be. Az álmokról való beszélés két releváns kontextusa válik külön. Az egyik releváns kontextus az egyéni életvezetés, a személyes sors, a mindennapi élet, a másik az általános emberi életről, a kollektív sorsról való beszélés ritualizált kontextusa. Első esetben az álomról való beszélést az álomban való részesülés, az álom kiváltotta élmény indítja el. Az egyén az álmot személyes sorsával, közvetlen környezetével vagy a kollektív sorssal hozza összefüggésbe. Az álomban, a látomásban részesülő egyén kezdeményezi az álomról való beszélést, ennek célja az élmény feldolgozása és értelmezése. Az egyént az álommal való foglalkozásra az álom kiváltotta lelkiállapot ösztönzi. Az élmény által kiváltott tipikus lelkiállapotok az eufória, az elbizonytalanodás, a depresszió. Az élményt az egyén magában gondolja végig, értelmezi, vagy környezetében verbalizálja. Az álomélmények, a látomások megosztásának szociális kontextusába tartoznak a közvetlen környezetben élő családtagok, szomszédok, a közelálló személyek (rokonok, hitközösség tagjai, bizalmas személyek) vagy a specialisták. Az élmény megosztására kiválasztott személyek általában felnőttek, gyakrabban nők. Az álomértelmezésre felkért specialista a lokális közösség vagy a régió egy erre szakosodott tagja.

Az egyén életében vagy környezetében váratlanul bekövetkező esemény, sorseseemény, váratlan helyzet indítja el a személy vagy a közösség álomrepertoárjának áttekintését, értelmezését. Ebben az esetben retrospektív módon, egy előállt helyzet vagy esemény előjeleit, okait és értelmezését keresik meg az álmokban. Az álomról való beszélés második releváns kontextusa egy olyan téma- vagy helyzetorientált beszédhelyzet, amelyben az álom példázatként, a helyzetet értelmező, összefüggéseket megvilágító evidenciaként, család-, helytörténeti epizódként vagy társalgási, szórakoztató kuriózumként hangzik el. Az álom felidézését egy adott helyzet (szerencse, szerencsétlenség, halál), vagy csupán a szövegekörnyezet (a beszélgetés fonalának alakulása) indítja el. Ez utóbbi eset jellegzetes típusai a hiedelmekről, az emberi sorsokról, a különökről, a csodákról való beszélés.

Az álomról való beszélés az álom, látomás narratív formába öntése. Az álomtörténetek tipikus motívumai az álomesemény körülményei (táji környezet, napszak), meglepő élmények (fény, illat, szín, dallam, hang), a szereplők jellemzése (öltözet, meglepő alkati tulajdonságok, beszéd- és viselkedésmód), az álomban tapasztalt meglepő teljesítmények (repülni tudás, tehetetlenség, csodás megszólalás), az álombeli párbeszéd reprodukálása. Az álom narratív formába öntése az élménynek narratív sémákhoz való közelítése, narratív sémákba való illesztése. A narratív sémák a gyakran ismétlődő események forgatókönyve (R. C. Schank – R. F. Abelson 1977/1988). Az álom narratív formába öntése

során történik meg az álom irreleváns epizódjainak kiszűrése, az epizódok narratív rendben való elhelyezése, a történet koherenciájának megteremtése.²⁶⁵

A rontásról való beszélésre elsődlegesen a rontás következményeinek észlelésekor kerül sor. Célja a rontás okának, okozójának, következményeinek és gyógyítási lehetőségeinek megtudakolása. A megrontott személy legszűkebb környezetében verbalizálja állapotát. Hozzá tartozói ösztönzésére specialistát keres fel. A rontásról való beszélés másodlagos kontextusban történhet a rontó elmarasztalása végett, egy egyén életrajzi eseményeinek felsorolásakor, korábbi korok, ismeretlen életvilágok kuriózumainak felelgetésekor.

Egy tolvajlási eset után elvégzett rítus, a cseberbenezés keretében a következő ritualizált beszédeseményekre került sor. I. A rítus ritualizált beszédeseményei. 1. Tudakozódás az eltűnt javak után. A feltételezett tolvaj felőli tudakozódás. 2. A közelmúlt tolvajlási eseteinek felidéztetése a közvélemény aktivizálása érdekében, a jelen károsulás köztudatba való bevitele. 3. A cseberbenezés helyi repertoárjának aktivizálása a cseberbenezés forgatókönyvének aktivizálása végett. 4. A szertartás előkészítése: a résztvevők meghívása (specialista, lányok); a mise megrendelése. II. A rítus rituális beszédeseményei. 1. A résztvevők imádkozása. 2. A templomi mise. III. A rítus ritualizált beszédeseményei. 1. A látomások verbalizálása. 2. Az összefoglaló narratívum előállítása. 3. A tolvajlás-narratívum publikussá tétele. (Keszeg V. 2001a/2002.)

A hiedelmekről való beszélés harmadik kontextusa a hiedelmeknek **irreleváns kontextusban** való felelgetése. A kommunikáció célja a szórakoztatás, kuriózumok felelgetése, a világról, az emberekről, eseményekről való társalgás. A beszélő hiedelembe való személyes bevonódása minimális. A beszélés csupán a társalgás általános normáihoz igazodik (érdekes téma, a hallgatók reakcióinak figyelembevétele). Külső, étikus nézőpontot jelenít meg, ezért a hiedelemmel szemben előítéleteket forgalmaz.

A hiedelmek irreleváns beszédhelyzetben való megjelenítésének jellegzetes formái a szépirodalmi (általában a művészi) beszéd, a zsurnalisztikai beszéd, a hiedelemellenes diskurzus a patrimonizáló szándékú kutatói érdeklődés.

A hiedelemről való beszélés stratégiái

Beszédmódok

A hiedelemről szóló diskurzus a beszélés kontextusaihoz és finalitásaihoz igazódó, különböző beszélői attitűdöket érvényesítő beszédmódokat vesz igénybe. A hiedelmet használó közösség beszédgyakorlatában két, legitimáló, a hiedelmeket a lokális mindennapi életbe

²⁶⁵ Az emlékezet *produktív* (visszaadó), *konstruktív* (újat csináló) és *rekonstruktív* (visszaállító) jellegéről: W. Kintsch – T. A. Dijk 1978. A történet szerkezet és az emlékezeti sémák viszonyáról: Pléh Cs. 1986. A történetnyelvtan szintaktikai és szemantikai szabálykészletéről: D. A. Rumelhart 1975/1988.

integráló beszédmód azonosítható. A **biografikus beszédmód** a hiedelmeket a lokális társadalom egyedeinek élettörténetébe helyezi, a hiedelem életpályát meghatározó és módosító szerepét érzékelteti. A **lokális történelem mint beszédmód** a hiedelmet a lokális közösség viszonyait és történéseit meghatározó, közösségi élményt termelő tényezőként teszi láthatóvá. A lokális történelem az eseményeket lokális térbe, időbe, társadalmi viszonyokba helyezi, valamint az események között párhuzamos különidejűségeket, szukcesszivitást és kauzalitást állapít meg.

A hiedelemről való beszélés több esetben külső nézőpontokat érvényesít.

A **tudományos (etnológiai, antropológiai, szociológiai, művelődés- és eszmetörténeti) beszédmód** a tudós társadalom, a tudományos kutatások beszédmódja. Leíró, tipologizáló, analizáló és interpretatív, historizáló és patrimonizáló szándékokat és alakzatokat alkalmaz. A konkrét, a lokális társadalomból vett adatokat és tényeket általános összefüggésekbe helyezi, a populáris terminusokat terminus technicusokkal kapcsolja össze. Mediáló szándékot követ akkor is, amikor a hiedelmek megörökítésére vállalkozik, és akkor is, amikor egy másik kulturális regiszter számára próbálja hozzáférhetővé, érthetővé tenni a hiedelmek működését és funkcióit.

A **leleplező propagandisztikus beszéd** külső (tudományos, pedagógiai) nézőpontot követve kérdőjelezi meg a hiedelmek érvényességét, funkcióit, bélyegzi meg a hiedelmeket alkalmazó személyeket.

A **művészi beszédmód** a hiedelmet kiemeli elsődleges kontextusából, témaként, toposzként, logikai struktúraként, formateremtő eljárásként használja fel az alkotás, az értéképzés, a művészi kommunikáció területén. A hiedelem a szerzői szándéknak alárendelődve a mű világán belül különböző jelentéseket tesz érthetővé.

A **zsurnalisztikai beszédmód** a mindennapok történéseinek, hangulatának megjelenítésében, gondolatok és attitűdök kiváltása céljából használja fel a hiedelmeket.

Beszélési stratégiák

A hiedelemről való beszélésben a homo narrans változatos stratégiái fedezhetők fel. A stratégiák egyik része a szövegtípusok jellegéhez igazodik hozzá. A **történetesítés** a hiedelemtartalmakat epikus, narratív sémák segítségével jeleníti meg. A történetben a hiedelmek szereplők, helyszínek, tárgyak, idődimenziók közötti viszonyokban válnak láthatóvá. Alapszintje a valóság, az események érzékelésének a beszélést megelőző szintje. Az érzékelés szintjén megtörténik az összefüggések, az esemény időbeliségének felismerése (D. Carr 1997/1999. 70). Az **explikáció** a hiedelmek jelentését, funkcióját értelmezi, az **argumentáció** érvei pedig a jelentések és a funkciók érvényességét támasztják alá vagy vitatják el. A **deskripció** hiedelemelemeket, hiedelmek közötti összefüggéseket ír le.

A nyilvánosság szintjeihez való igazodásban további beszélési stratégiák különíthetők el. Míg az előbbi stratégiák elsősorban beszélői szándékokat valósítottak meg, ebbe a csoportba azok a verbális viselkedések tartoznak, amelyek a hiedelemtartalmak kezelésével emberi viszonyokra, státusokra vannak tekintettel, emberi viszonyokat, státusokat

változtatnak meg. Az **elmondás**, a hiedelemélmény feltárása a másik ember előtti kitárulkozás, a bizalom kinyilvánítása, az intim szférába való bevonás. A **kibeszélés** egy személyt kompromittáló, személyes identitását, társadalmi státusát vagy presztízsét érintő biografikus adatok publikussá tétele. Az **elhallgatás** stratégiája kettős irányultságú: a kibeszéléssel szemben szolidarizáló gesztus, egy személy identitásának, státusának, presztízsének megóvása; az elmondással szemben a bizalom megvonása, a titokból való kizárás. Az **elferdítés** szintén alárendelődhet mind a megdöbbentő élménytől való megóvás, mind a félrevezetés szándékának.

A **beszélgetés**ben a hiedelmekhez való viszonyulás történhet a hiedelem *védelme*, *elhallgatása*, *alkalmazása*, *explicit elutasítása* formájában.

A beszélő kognitív attitűdje valósul meg a **távolítás–közelítés** (a **lokalizálás**), a **személyesítés–személytelenítés** (**nominalizálás**) stratégiájában. A távolítás–közelítés stratégiája a hiedelemről való beszélésben a hiedelmeket közeli vagy távoli térbe, nevesített vagy nevesítetlen térbe, közeli vagy távoli időbe telepíti, az információ referenciájaként magát, közeli hozzátartozóját nevezi meg, vagy névtelen, kétes identitású személytől származtatja az adatokat. A lokalizálás és a nominalizálás által egyúttal a **hiedelemképzetek és -fogalmak konkretizálása**, konkrét adatokkal való behelyesettesítése történik meg. Akárcsak a hitelesítés, a konkretizálás is a lokális közösség közös tudását veszi igénybe; a beszélgetés során a hiedelemfogalmakhoz kapcsolt lokális esetek, a helyszínekhez és a személyekhez kapcsolt események implicit beleértési tartományként aktivizálódnak.

Olvasmány

1. Mezőkeszübe először 1994-ben jutottam el. Korábbi ismerősömet kerestem meg. Mikor szándékomról értesült, kiment az udvarra, s átkiáltott a kerítésen: – *Gyere, K., monddjál valamilyen babonásokat a tanár úrnak.* K. 1940-ban született Magyarpalatkán, onnan jött férjhez a faluba. Olyan hiedelmeket hozott magával, amelyekről a szomszédsága számontartotta őt. A közösség az ő tudása alapján tartotta számon a hiedelmeket. A tudásnak ez a formája kevésbé érdekelt. Ám kiderült, hogy a faluban nem csupán ilyen hiedelmekről lehet hallani.

A falu lelkésze kísért el F. M.-hez. 1903-ban született, a falu egyik legidősebb személye volt. A hiedelmekre a lelkész jelenlétében többször rákérdeztem, eredménytelenül. Már azt hittem, előrehaladott kora miatt M. képtelen emlékei felidézésére. Amikor a tiszteletesnek a szombat esti istentiszteletre el kellett mennie, s M. menyé kikísérte, az idős asszonyból előtört élete tragédiája.

– *Jártok s máig napig is járnok. Aztán a Jóisten tudja, hogy melyik jobb, melyik... Én tudam, me magam is azé mondom, me vót nekem is az a beteg léányom, 36 évig fél éves korátó. Én is jártom. Megmondva, jártom. Olyan nyomorúságbó vótam, hogy ki merre vezetett, arra mentem. Gondoltam, hogy hátha valahogy ki[lábalok] belőle. Aztán nem ért semmit. Olyan vót a betegség, vagy az Isten tudja, nem tudam, mi. Nem ért semmit. Nem gyógyult meg.*

– Aztán nem tanácsolták, hogy tudós asszonyhoz menjen?

– *Mondták, nekem is mondták. De nem mentem olyan heré. Papakhaz nem mondom, de tudósakhaz, oda nem mentem.*

– Tudósok voltak itt a környéken?

– *Nem vótak, nem vótak affélék itt... Jöttek, jöttek, egy cigánné jött. Mondja nekem, hogy nekem van egy nagy élményem, a háznál nagy nyomorúságom. Há te honnét tudad? Há azt mondja, úgy mutatkozik. Aztán, mondam, akko má beteg vót a léánkám. Aztán nem még ízéltem neki semmit, mondtam, hogy [...] úgyse tudtak segíteni semmit.*

Jártom, me jártom. A cigánné is akkor... Azt mondta vót akkor az a vén cigánné nekem, megmondva éppeg, hogy hánto valaki a levegőn,²⁶⁶ hogy elérte az én léánkámot. De nem a léánkánok vót hánvo, me nekem vót hánvo, csak a léánkát érte, mer előbb vót, mint én. A léánkát... le vótam ülvé így a ház elejiibe, s szoptattam a léánkát az ölembe, s ötet érte el. Aztán...

– S így lett a betegség?

– Igen.

2. G. D. rontásesete. G. D. egy marosszéki faluban született 1939-ben. Állatgondozóként dolgozott a kollektív gazdaságban. Az 1980-as években rövid idő leforgása alatt három szokatlan élményben volt része. Munkából hazatérve a kapujuk előtt paszuly volt elszórva. Szomszédasszonya figyelmeztette, hogy ne lépjen bele. Ő nevetve utasította el a feltételezést, hogy valaki öntést dobott volna házuk elé. Egy este legény fiai szórakozni mentek. Az öt fiú között a háznál található minden pénzt, mind a 25 lej szétosztották. Mikor az egyik fiú későn hazatért, az összeg egészben az asztalon volt. Anélkül, hogy kézzel érintették volna, papírba csomagolták, a kredenc alá tették. Harmadszor kávéscsészéjét üresen találta, habár nem sokkal korábban töltötte ki a gyógyszerként használt kávé. Rövid idővel ezután G. D. nem szűnő fejfájással ágyba került, feje kisebesedett. Hat hét alatt több orvos megvizsgálta. Az orvosok szerint *idegcsattanás* volt állapotának oka. Az előírt gyógyszerek (nyugtatók és fájdalomcsillapítók) hatástalanok maradtak.

Tudományosoknál. Egy falubeli asszony G. D. tudta nélkül rábeszélte G. D. nagylányát, hogy Szovátára menjenek tudós asszonyhoz. A specialista rontást állapított meg, s a következőket javasolta. G. D.-t három egymás utáni este fokhagymás vízzel mossák le, a vizet éjfélkor folyóvízbe (a Küüllőbe) öntsék. A kredenc alá rejtett pénzt keresztútban dobják el. Az ajtó mellé túlvé átszúrt fokhagymagerezdet rögzítsenek. Az eljárás hasznosnak bizonyult, G. D. megszabadult a rontástól.

G. D. egyszer tett látogatást tudós asszonynál, egy falubeli asszony kérte meg, hogy kísérje el őt. A tudós asszony kávé szolgált fel, s bár G. D. kijelentette, hogy ő nem hisz a jóslatokban, a zacc alapján megállapította, hogy G. D. rontáson esett át, s csupán azért élte túl, mert a házba bevitt pénzt nem érintette meg a kezével. Valamint azt is megjósolta, hogy fél év múlva özvegyen marad. G. D. hitetlenkedését látva kártyát is vetett. Az eredmény ugyanaz volt. G. D. férje fél év múlva hirtelen meghalt.

G. D. beszédstratégiája. A rontás eset, a csodás gyógyulás és férje hirtelen halála radikálisan megváltoztatta G. D. életét és mentalitását. A gyűjtő jelenlétében azonban hárítani próbálja azt a gyanút, hogy hisz a hiedelmekben. Verbális viselkedésében a következő stratégiák figyelhetők meg. Ismételten hangoztatja, hogy nem kötelezte el magát a hiedelmek mellett: *nem tudom, higgyem, ne higgyem, valami van*. A tudós asszonyokkal, a jósokkal szembeni bizalmatlanságát azzal kívánja érzékeltetni, hogy megkérdőjelezi az általuk mondottak hitelességét, s rendre több specialistát keres fel. Lánya és a maga tudósna tett látogatása nem saját kezdeményezéséből, hanem rábeszélésre történik. Lánya G. D. tudta és beleegyezése nélkül, G. D. munkatársa rábeszélésére fordult tudós asszonyhoz. G. D. ugyanannak a személynek az unszolására, kísérőként ment be a tudós asszony házába, s a jóslatot hitetlenkedve fogadta. Elégtétellel hangoztatja, hogy a tudós asszony maga is megérezte G. D. tekintetéből, hogy nem hisz a jóslatokban. G. D. utolsó érve a falu gyakorlatára apellál: a faluban általánosnak tekinthető a tudományosok látogatása.²⁶⁷

3. M. Marosvásárhelyhez közel elterülő faluban él. 1948-ban született. 25 éves korában férje magára hagyta, egy hároméves kisfiúval. Rábeszélésre M. egy Görgény-völgyi faluban jósasszonyt látogatott meg. A jó megállapította, hogy papok által készített rontás áldozata, a házasságuk felbomlik, s a jelentkező kérést M. rendre visszautasítja. A rontást vízre öntötték, ezért a helyzeten nem lehet segíteni. Kilenc heti börtönt javasol, amit M. nem tart be.

M. narratív identitása a hiedelmek alapján szerveződik.

M. a válását a lakodalom körülményeire vezeti vissza, a maga számára is ezzel bizonygatja a történetek elkerülhetetlenségét. Egy napon két lakodalom volt a faluban, márpedig két menyasszonynak találkoznia nem szabad. Kettejük közül egyikük boldog, másikuk boldogtalan lesz a házasságban. A sors úgy hozta, hogy neki kellett átélnie a válást. A hiedelmekben való hitét M. két stratégiával támasztja alá. Mindegyre a maga életéből hoz perdöntő bizonyítékok, saját életpályája alakulását, fordulópontjait hiedelmek hatására vezeti

²⁶⁶ A levegőben dobta a rontást.

²⁶⁷ A marosszéki adatok Mátyus Zsuzsanna egyéni kutatása alapján készült záródolgozatában szerepelnek. A D156-os jelzetű kézirat a BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Intézet könyvtárában található (lásd: Mátyus Zs. 2002).

vissza. A biografikus beszéd hallgatói számára megkérdőjelezhetetlenné teszi a hiedelmeket. Másodszor az egyes hiedelmeket M. a faluban élő személyek életéből vett példákkal támasztja alá. A lokális emlékezetből, a lokális repertoárból kiemelt esetekkel, a hiedelmeknek a lokális társadalom tagjainak életében való jelenlétével győzi meg hallgatóit kijelentéseinek helyességéről.²⁶⁸

4. V. A. hiedelemről való beszélési stratégiái. V. A. 1949-ben született cigányasszony. Berettyó-széplak cigánynegyedében lakik. Visszavonultan él.

A transzcendens kommunikációt a visszajáró halottakkal, a tisztátalannal való érintkezésében folyamatosan gyakorolta. A rituális beszédaktus kihatott élete alakulására. A nézőnél és a román papnál tett ismételt látogatása során a hiedelemről való ritualizált beszéd előírásait tartotta be. Környezetében irreleváns körülmények között gyakran esett szó a hiedelmekről. Szomszédaival való találkozáskor a halottak visszajárása, a halottak igénye, a halottak segítő gesztusa mindennapi beszédtema. A kibeszélés egyszerre helyzetértelmezés és beszédterápia. Maga is, szomszédai is gyakorolják a mindennapi mágiát. Ezt azonban illik elhallgatni, mindössze bizalmas körülmények között, családtagokkal lehet megbeszélni. És végül, a gyermekkorában elsajátított hiedelmekről, korábbi hiedelemélményeiről – minthogy azok időközben anakronisztikussá váltak – a nevetségessé válás elkerülése végett nem beszél. A kutató érdeklődését örömmel fogadta. V. A. kérésre a beszélgetések lakóhelyétől távol, az iskolában zajlottak. (Salánki-Fazekas É. 2012: 99–102.)

²⁶⁸ Vajda András egyéni kutatása, 2002. A kutatási beszámoló a KJNT archívumában található (lásd: Vajda A. é. n.).

Helyzetértelmezés: az esemény és reprezentáció.

*Esetelemzés*²⁶⁹

Az etnográfus narratívája

Egy faluban való több rendbéli tartózkodásom idején a közösség hiedelemnarratívumainak repertoárját kívántam összeállítani. A történetek rétegesen egymásra épültek. A gyűjtés első fázisában a lokális tudás, a lokális emlékezet tárolása, a mnemotechnika, a lokális történetek narratív alakzatainak bizonyultak, hiedelemhelyzeteket értelmeztek, transzparenssé tették a gyűjtő által megismert életvilágot, lokalitást. Azonban az ismételt kiszállások során tapasztalnom kellett, hogy a hiedelemről való beszélés és végterméke, a történet folyamatosan visszatért az előzményekhez és folyamatosan újraszerveződött, megváltozott. Felszámolta és újraértelmezte a korábbi történetekben megjelenített helyzeteket, új helyzeteket jelenített meg, új attitűdöket léptetett érvénybe.

Hiedelem és reprezentáció

A hiedelemkutatás hosszú időn keresztül a hiedelemtörténetet főként narratív, epikus hagyományként értelmezte, tapintatosan elkerülte a reprezentációk (hiedelemtörténetek) és az élethelyzetek viszonyának, megfeleltetésének vizsgálatát.

A hiedelmek többé-kevésbé közösen birtokolt, állandóan manifesztálódó és megkérdőjeleződő tudás részei és reprezentációi. E tudás kognitív kerete a hiedelemhagyomány, amelyet a falu társadalma hol ösztönösen, hol tudatosan tölt fel aktuális tartalommal. Amíg a hiedelemhagyomány akár elfogadott, akár cáfolt tudásként él, a falu társadalma aktualizált formában rendre mindenik generáció tér- és időhorizontján belülre emeli. A hiedelemélmény narratívumokat termel; a reprezentációk és a reprezentált szituációk kölcsönösen termelik és alakítják egymást. Ebben a helyzetben a hiedelem legalább három szinten van jelen: az események szintjén (cselekvéseket irányítanak, tabukat állítanak, relációkat szabályoznak), a reprezentációk szintjén (eseményeket interpretálnak, interpretációkat termelnek), a szituációk (események) és a reprezentációk összekapcsolásának szintjén (a reprezentációkkal szembeni attitűdöket forgalmazzák) (Terestyéni T. 1992). A hiedelem továbbélő hagyományként a világkép, -értelmezés folytonosságát biztosítja.

²⁶⁹ Az esetelemzés korábban közölt változata: Keszeg V. 2000.

A lokális társadalom

A falu az Erdélyi Mezőség belső régiója településeinek egyike. Zömében magyar lakossággú. A román ajkú lakosok 1940 után, majd nagyobb hullámban a kollektivizálás kezdetével, az 1960-as évektől telepedtek meg. Ma a népesség $\frac{1}{4}$ részét teszik ki. A lakosság a kutatás idején, az 1970–80-as évek fordulóján szinte kizárólagosan a történeti egyházak szertartásai szerint élte hitéletét. A Mezőségen erősen terjedő új vallásgyakorlatok alig voltak rá hatással.

A falu 20. századi történelme úgy alakult, mint a többi környékbeli településé. A II. világháború – a tordai csata színhelyétől való távolsága miatt – különösebb pusztítást nem tett benne. Temetőjében 25-nél több magyar katona holtteste található.

A kollektivizálás propagandája a faluban is visszhangra talált, a falu társadalmának stabil egzisztencia nélküli rétegében. Az 1950-es években előbb társulásban, majd hamarosan kollektív gazdaságban folyt a földművelés. A változás hozta magával a falu lakossága fölé és alá rétegződő társadalmi kategóriákat. Az egyik az intézmények ideológiáját képviselte és közvetítette a településen, a másik a gazdálkodásban nyújtott segítséget.

A zárt falusi életforma felbomlása ide is magával hozta a korszak minden demográfiai, kulturális, morális vívmányát és válságát: az értelmiségi és munkás pályát választók városra költözését, az üdülőtelepek látogatását, a jelszavas majálisokat, a mozit, a tévét, a diszkót, a munkaerkölcs meglazulását, a föld iránti szeretet elapadását.

Esetek, biografikus történetek

A falu temetőjébe 1976–1987 között négy új sírjelet állítottak. A gyászolók a négy esetben három különböző rokonságból kerültek ki. Így a sírok is egymástól távol helyezkednek el.

C. távolról jött férjhez a faluba. 2-3 évi betegeskedés, sűrű kórházi tartózkodás után 1976-ban, 36 évesen hunyt el.

D. a faluban született 1962-ben. Nyolcévi tanulás után félbeszakította tanulmányait. A katonai szolgálat befejezése után munkába állt. 1985-ben egy tragikus közlekedési baleset áldozata lett. Egy hétvégi éjszakai mulatozás közepette kormányhoz ült, a falu mellékutcájából a főútra kanyarodva belerohant a gyér forgalmat egyedül képviselő traktor utánfutójába.

E., D. nagyanyja, a falusi földműves asszonyokhoz hasonlóan élte le életét. 1987-ben, 88 évesen hunyt el.

S. a román ajkú beköltözőkkel együtt érkezett a faluba. Egy hosszabb ideje a faluban élő román család lányát vette feleségül. A lány családja által megszerzett telken házat építettek. Feleségével együtt állatgondozóként dolgozott a kollektív gazdaság állatfarmján. Gyarapodó családja fenntartása végett a faluban adódó minden napszámos munkát elvégzett. Később a helybéli termelőszövetkezet kötelékéből kilépve a szomszéd falu állami gazdaságában állt munkába, szintén állatgondozói minőségben. A halálát okozó tragikus

eseményre itt került sor. Az állatok etetése közben egy ló rúgta meg. 1984-ben halt meg, 34 évesen. Felesége falujában, a szóban forgó faluban temették el. Sírja a temető északi, a román lakosság által használt részében található.

Az integráló narratívum

Ezeket az életkor, foglalkozás, vallás, anyanyelv szerint eltérő kategóriákba tartozó személyeket egy sajátos történet kapcsolta össze. C. éveken keresztül E. fiának szeretője volt. A házasságtörés a két család, valamint az egész falu nyílt titka volt. Mindenki tudott a két, családos személy viszonyáról. Emberemlékezet óta az első hosszán tartó, kölcsönös vonzódáson alapuló házasságtörő kapcsolat volt. A falu korábban csupán futó, érzelemmentes kapcsolatokat ismert, amelyeket könnyen lehetett kezelni. A feleket könnyen rá lehetett venni a szakításra; a családi botrány, a néhány napig tartó szóbeszédáradat a feleket visszakényszerítette életük megszokott medrébe. C. és J. kapcsolata viszont hosszán tartott, egyre mélyült és egyre dacosabban vállalta a kényszerű nyilvánosságot. J. anyja ekkor látta szükségesnek közbelépni.

Tulajdonképpen itt kezdődik el az a történet, amely az események szálára ráfűzi a fiatal D.-t és a román nemzetiségű S.-t, akik egyébként távol álltak az eseményektől. A történet előtt vegyünk számba még néhány, látszólag esetlegesen kapcsolódó tényezőt.

E. ahhoz a generációhoz tartozott, amelyből a faluban több boszorkány került ki. Sógornőjéről, E2-ről szintén azt tartották, hogy értett a *boszorkonyáláshoz*. Unokahúgáról, E3-ról a menyé, L. állította ugyanezt. L. élete delén az anyósával való állandó hadakozás során kezdte hangoztatni, hogy minden E-vel kezdődő nevű idős asszony (Esztí, Erzi) boszorkány. E3 halála után, az 1980-as évek végén L. ugyanerre a sorsra jutott. Menyét hosszú időn keresztül nem tudta megtérni a házában. Hamarosan róla is elterjedt a hír, hogy jár *valahová* (román paphoz, tudós asszonyhoz), *csinál valamit* (böjtöl, csinál mányt készít), hogy fiát elválassza feleségétől. Egy alkalommal felkeléskor a menyé sötét talált a küszöbre szórva. Más alkalommal egy ismerőse a blúzárt kérte kölcsön, hogy a kötésmintát lemásolja. A fiatalasszony idejében észbe kapott, hogy ruhadarabja segítségével anyósa akarja őt megrontani. Só szórásával L. egyik szomszédasszonya is rontott. Az 1980-as évek közepén lányának egy falubeli fiú udvarolt, végül azonban más lányt vett feleségül. L. szomszédasszonya egyszer a néhány éve házas fiatalember után sötét szórt. Ezzel annyira megrontotta házaseletüket, hogy a fiatal pár néhány hónapig külön élt.

A falu boszorkányként tartotta számon F.-t, E. húgát is. F. a II. világháború idején, szalmaözege alatt bőrrosta segítségével szellemeket idézett, hogy a fronton lévő k sorsának alakulását megtudakolja. Mindaddig, míg egy éjszaka a szellemek fojtogatni kezdték. Félelmében többé nem használta a rostát. F. a tudását feltételezhetően lányunkájának adta át. *M. hajlamos az ilyenekre. Lebeszél, annyira meggyőző, hogy tényleg úgy is látod, ahogy ő mondja. Pedig sokszor nem úgy van, s ő mégis meggyőző* – mondta a gyűjtés idején B2 az akkor 40 év körüli asszonyról.

Korábbi rontásokról a faluban ritkán beszéltek. Egy asszonyról (szintén E betűs) viszont többen is megemlékeztek. 1951-ben hunyt el. Koporsójához eljöttek a békák, koporsójára, majd sírhantjára ülve virrasztották a halottat.

E kitérő után olvassuk el a korábban említett történet egyik verzióját. A beszélgetés 1991-ben készült, a gyűjtőn kívül három személy vett részt benne. B1 69 éves férfi, B2 30 éves nő, B3 pedig 31 éves férfi.

B1 – *Tudatt valamit az a vénasszony, E.*

B2 – *Há E. néni nem élt most.*

B1 – *Tudtam, tudam, de átvette ő, F. néni. Na, hallgass ide. Ahogy vót, úgy vót. J. bácsi, aki élt az X. feleségive. És mit csinált a vénasszony, mit nem, J. ide-oda ment C.-vel. C. meghalt. Akko ott vót az A. felesége, ment D-re. Harangoztak. C. benn vót a kórházbo. Ez az A. felesége, kérdi: – Ki halt meg. Mondam: – Nem tudam. Azt mondja: – Biztos az X. felesége, C. Ő vót a kórházbo velle, szép asszony vót, fiatal, olyan 34 éves. Na. Azt mondja nekem az A. felesége, ott vót vélle a kórházbo. Nem tudatt kimenni a vécére. A doktorak semmi hibát nem kaptak, semmi betegséget. Azt mondta, hogy nem tud menni a vécére, hogy menjünk, hogy segítsünk. A doktorak azt mondták, hogy nem beteg, küdték haza. Semmi bajat nem kaptak. S ő beteg. Na, hallgassatok ide. Megvan az a fa J. előtt. És S. nem kellett vóna lenyessen. Azt a fát nem lett vóna szabad. Ott van a kapuba. J-né. Van egy fa eszárodva. Egy akácfa. Az eszárodatt, miko temették C-t. A vénasszony, azt mondták, hogy csinált tüzet az erdőbe, miko temették. Beszélték az emberek, én nem láttam. Jött este későn D.-rő B-né. Nekem B.-né mondta. És a vénasszony ott vót fenn a temetőn, a régi temető ahol vót a hegyen. Éjjel. Há mit csinált ott fenn a temetőné? S azt mondja, ott valamit tüzelt. A vénasszony tudatt valamit. A régi asszonyak sok babonaságot tudtak.*

B2 – *F. nénirő is mondták, hogy tudatt valamit.*

B3 – *C. néni beteg vót. S mind azt kérte, hogy neki hozzanak J.-tő a kútból egy csupor vizet. Addig nem tudatt meghalni.*

B2 – *S aztán vittek neki?*

B3 – *Azt mondták, hogy vittek. Mikor a csupor vizet megitta, úgy megnyugodatt, mintha újjászületett vóna.*

A történet tehát a négy személy között a következő viszonyokat állítja fel, a négy személy társadalmi beágyazását végzi el.

E. halálosan megrontja, *megboszkonyálja* fia szeretőjét, C.-t. A rontás látható formája a tűzgyújtás, az elégetés. Egy román asszony a falutól 1,5–2 km-re lévő, erdő szélén elterülő, az 1950-es évektől elhagyott temetőben éri tetten, éjszaka idején. A faluban többen állítják, hogy E., C. temetésének idején is tüzet égetett. Nemsokára J. háza előtt kiszárad egy akácfa. A falu a meghalt asszony fájának tartja. C. betegségének az orvosok semmi jelét nem tudták kimutatni. A falu a diagnózist így állítja fel: *Összesültek a veséi. Összeszáradtak.* Az erőtlen C. nem tud megnyugodni. Ekkor kért vizet J., E. fiának udvaráról.

Néhány év múlva balesetben meghal E. unokája. E. ekkor hat éve ágyban fekszik, nem jár a faluban. A család úgy dönt, hogy elhallgatják előtte D. halálát. E. azonban megérzi a tragédiát, követeli, hogy hívják ágya mellé unokáját.

Évek múltán E. fia eltüntetni akarja szégyenének tanújelét. Maga nem mer a fához nyúlni. Az alkalmi munkákból élő S.-t fogadja meg, hogy a rontás következtében kiszáradt akácfát kidobja. S. azonban csupán a fa koronáját tudja megtisztítani, mert váratlanul meghal. Halálának körülményei máig tisztázatlanok, titokzatosak. Késő este szállították haza, nagy fájdalmak közepette. Egész éjjel hánykolódott, habzott a szája. Felesége csak reggel vitte orvoshoz, amikor már nem lehetett segíteni rajta. A falu áraműtés vagy méreggel való megítatás következményének is tekinti halálát.

A történet egyetlen mozzanatához kell még kiegészítést fűznünk. A faluban, akárcsak a többi mezősegi településen, a nyugtalan, elhúzóódó haldoklást rontás jelének tartják. Ilyenkor szükséges a rontó személyének azonosítása, és a beteg feloldása a rontás alól. Az 1980-as évek elején véletlenül szemtanúja voltam egy középkorú férfi haldoklásának. A hosszas betegség idején arra kényszerült, hogy önvizsgálatot tartson, azonosítsa azt a személyt, akit valamikor megsértett, és aki betegségét okozhatta. A feloldást úgy szeretne volna megkapni, hogy senki ne fogjon gyanút. Halála előtt néhány nappal egy asszonyt beszélgetni hívott ágya mellé. Egy másiktól pedig, akárcsak C., vizet kéretett. A vízkérés mint feloldást kérő aktus jelenik meg egy mezőbodoni asszony történetében is. Miután misét mondatott a feltételezett tolvajokra, s kiderült ártatlanságuk, az asszony megzavarodott. *Aztán ement hozzájak, csókolta őket, kért vizet, hogy bocsássanak meg neki.*

Következtetések

A hiedelmek, az események sajátos reprezentációi egy folyamatosan termelődő és terjeszkedő szöveget alkotnak. Ez a maga rendjén olyan intézmény, amely garantálja önnön érvényességét, ezáltal szociális teret alakít ki, és ural. Latens módon, az egyéb intézményekkel együtt irányítja az egyének életpályáját, viselkedését. Tabukat, kötelező viselkedési módokat, cselekvéseket ír elő, szankcionál, a viselkedést értelmezhetővé teszi. Az egyéneket viselkedésük alapján hagyományos szerepkörök szerint kategorizálja, s ezáltal állandósítja, sztereotipizálja a hozzájuk való viszonyulást. E viszonyulás mind a személyes kapcsolatokban, mind az egyénről termelődő és forgalmazott verbális szövegekben érvényesül.

Másodszor, a hiedelem értelmezési stratégiaként működik. Az eseményeket egy olyan mezőben helyezi el, amelyben egy másfajta racionalitás, kauzalitás, szukcesszivitás alapján koherenciát teremt. Feltölti az esemény epizódjai közötti űröket, eliminálja a koherenciát zavaró epizódokat, kijelöli, véglegesíti az epizódok közötti viszonyokat, és a lekerített történethez megadja az értelmezés kulcsát.

Lüdercet látni. Esetelemzés²⁷⁰

Tematika: a látás mint tanult képesség; a hiedelemélmény legitimálása: a személyes és a lokális; élmény és reprezentáció: az élmény, a tér, az idő; a lüderce látogatása mint helyzet: a lüdercről való beszélés, a megszállotról való beszélés, beszélésterápia, attitűdök.

Terminológia: mentális képzelőerő kultiválása, narratív reprezentáció, megszállottság.

Az etnográfus narratívája

Zs.-vel 1994-ben beszélgettem. Akkor 82. életévében járt. A sorsa iránt érdeklődő friss ismerősnek szükségesnek tartotta elmondani fiatalkora meghatározó eseményét. Első udvarlója egy román legény volt. Román származása miatt szülei kelletlenül fogadták közeledését. A viszonynak váratlan baleset vetett véget. A fiú meghalt, és nem sokkal utána álmomban látogatni kezdte szeretőjét. Zs.-nek nyugtalan álmai voltak. Halott kedvese kínoztta. Mikor a szomszédok elől sem lehetett már rejtegetni állapotát, a család szégyellni kezdte a helyzetet. Testvérei sürgették férjhezmenetelét, hogy véget vessenek a körülötte forgó szóbeszédnek. Édesanyja specialistához fordult segítségért. A román férfi megküzdött a lüderccel. Háromszor verte a földhöz, míg a lüderc megadta magát, és végleg távozott. Zs. nemsokára családot alapított.

A lüdercről (is) úgy kell írnom, hogy lüdercet soha nem láttam. Létezéséről úgy győződhettem meg, hogy terepútjaimon történeteket hallottam és gyűjtöttem róla. Ezekből tudom, hogy sokan találkoztak vele, sokan szenvedtek rontása miatt. Az etnológiában nem ez az egyedüli eset, hogy valami nemlétező realitássá válik. Azáltal, hogy kialakul a tőle való rettegés, a folytonos rá gondolás, a rituális elhárítás és engesztelés, közismertté válnak azok a helyek, ahol váratlanul vagy sajátos ismétlődéssel megjelenik. Emberek közötti konszenzusok születnek arról, hogy milyen, mi az oka megjelenésének, hogyan lehet védekezni tőle. Ez a pontos, hagyományozott és alkalmazott tudás az, ami annyira valóságossá teszi, hogy emberi életek siklanak ki, emberek és nemzetségek jóhíre pecsételődik meg miatta. Emóciókat vált ki, szabályozza, irányítja, meghatározza a viselkedést, átrendezi az emberek közötti viszonyokat. Az, ami nincs, egy idő után megszokottá, természetessé, létezővé válik.

Sokáig a sellőt is csábos alakjáról és énekéről tartottam számon. Mióta Richard de Haldingham 1276 és 1283 között készült térképét láttam, a sellő másfajta realitássá, a középkori ember világának részévé vált számomra is.²⁷¹ A térkép középpontjában Jeru-

²⁷⁰ Az esetelemzés korábban közölt változata: Keszeg V. 2002/2003.

²⁷¹ A térképet és értelmezését lásd Fónagy I. 1943: 204–208.

zsálem fekszik, tőle északra magaslik Bábel tornya. A toronytól az Euphrates mentén bal oldalra haladva Noé bárkáját látjuk. A térkép szerinti alsó földrészen további térképészeti realitások: Germania, Francia, Scotia, Anglia, Hispania, Italia. Parisius egy gótikus, Róma egy román stílusú épületével kerül fel a rajzra. A térkép függőleges és vízszintes középtengelyének vonalát a közepén derékszögben meghajló Mare Mediterranum jelöli be. Ebben a tengerben úszik, halfarkát bal kezével magasba emelve a sellő. Aki Haldingham mester térképén utazza be a Földet, nem tud nem találkozni vele. A kontextus, amelyben a sellő feltűnik, a bibliai és a földrajzi tények, evidenciák realitást termelő, realitássá avató intézményként hat. S ha még azt is tekintetbe vesszük, hogy Richard de Haldingham azzal a kéréssel fordul a térképet szemlélő utókorhoz, hogy imádkozzék lelki üdvösségéért, semmi kétség sem fér ahhoz, hogy a sellő létezése a szerző számára is valóság volt. Tévedett volna a térképkészítő? Ha igen, akkor sem önhibájából. Hiszen Pliniustól Kolumbusz Kristófig többen, szemtanúk számoltak be a hableányokkal való találkozásokról. A világot hódító Nagy Sándor maga is látott rabul ejtett sellőt. S ez bizonyára mindaddig így volt, amíg új térképek, új útleírások nem kezdtek másfajta realitást termelni.

S talán nem kevésbé érdekes az unikornis szarvának gyógyító hatása. Ez európai fejedelmek házi patikájában is megtalálható volt. Korábban Dániel próféta maga is említést tett róla (Dn 8,5). S találkoztak vele, beszéltek és írtak róla sokan, mindaddig, amíg Georges Cuvier be nem bizonyította, hogy az unikornis nemhogy eltűnt, de sosem is volt.²⁷²

Ezeket és a hasonló eseteket mégsem szükséges gondolkodás nélkül az emberi butaság kultúrtörténetének számlájára írunk. Hiszen épp az emberi kultúra, a kulturális viselkedés legmeggyőzőbb példái. A sellő, az unikornis és megannyi társuk az ember számára bizonyultak valóságosnak, azáltal, hogy létezőként kezelte őket. Emberek számoltak be a velük való találkozásról, emberek tapasztalták meg ártó és áldásos hatásukat. Az antropológia a mentális képzelőerő kultiválásának nevezi a hasonló kulturális folyamatokat (R. Noll 1985). Olyan szocializációs folyamat ez, amely során az egyén megtanulja kulturális közösségének realitásait. Látni kezdi, látni tudja mindazt, amit a környezetében élők a különböző helyzetekben látni, érzékelni tudnak. A szemiotika a maga műszavaival írja le a helyzetet.²⁷³ Az emberek közötti kommunikációs folyamatokban reprezentációk közvetítődnek. A reprezentációk és extenziójuk közötti kapcsolatot, szintén kommunikált hagyomány alapján, az ember teremti meg. A jelentéseket termelő és fenntartó kommunikációs cselekvés épp annyira tud forgalmazni extenzió nélküli reprezentációkat, mint elhallgatni evidenciákat.

Az alábbiakban azt a mezőiségi hagyományt tekintjük át, amely fizikai és pszichikai realitásként kezeli a lüdercet, s mint realitáshoz, viszonyulási formákat ír elő a társadalom és egyedei számára. Ezek a viszonyulási formák szervezik meg és működtetik a társadalmon belüli kapcsolatokat, írják át egyének életpályáját és élettörténet, határozzák meg

²⁷² A mondák, legendák, bestiáriumok állatairól: Farkas H. 1982.

²⁷³ A műszavak forrása: Terestyéni T. 1992.

az egyénnek a fizikai környezetében való viselkedését. E szándékkal azokat a munkákat folytatjuk és egészítjük ki, amelyek a magyar lüderc-hiedelem archetipikus (Róheim G. 1925: 93–98), szemantikai (Hoppál M. 1969) és morfológiai-tipológiai (Bihari A. 1980) elemzését kísérelték meg. Következtetéseiket két kérdés felvetésével egészítjük ki. Az első kérdés a hiedelemnek a 20. századi rekonstruálható státusát és működését érinti. A rendelkezésünkre álló, a terepmunka során összegyűlt narratív reprezentációk értelmezésében az elsődleges szempontunk a lüdercről szóló szövegeknek az egyéni életpályához, a személyes élményekhez, a genealógia és a település szociális struktúráihoz és viszonyaihoz, valamint a lokális társadalom természeti és földrajzi környezetéhez mint a beszélő életéhez és világához való hozzárendelése. Ezek az alakzatok (élettörténet, genealógiai és szociális struktúra, lokális geográfiai struktúra) ugyanis az egyes hiedelemről szóló narratívumokban hol kisebb, hol nagyobb szerepet játszanak. Ugyanakkor ezek a hiedelem realitása érzékelésének, legitimálásának alakzatai. A történetek felidézése minden esetben a lokális (családi, közösségi) történelmet, a közösség életterének evidenciáit (természeti objektumok, szociális devianciák) veszi igénybe, használja fel. E problémakörön belül olyan további kérdések merülnek fel, mint: milyen szociális és (a hiedelemmel szembeni) kognitív attitűdöket és viszonyokat tart ébren és aktivizál a lüderc hiedelme? Milyen, a fizikai környezethez (természet, tér, idő) való viszonyulási formát állandósít a hiedelem? A második kérdésünk: milyen társadalmi konszenzus és gyakorlat biztosította a 20. században, az emlékeztetés által még elérhető időben a képzet átörökítését, a mentális képzelőerő kultiválását, a hiedelem legitimálását. E kérdések megválaszolásához a mezőségi falvakban az 1975–1994 között készített felvételeket, énikus reprezentációkat vesszük alapul. Így az elemzés egyúttal a lüdercről való beszélés kognitív és modális sajátosságaira is kitér.

Legelőbb a gyűjtés helyzetét, mint a hiedelemszövegek mikrokontextusát, a szövegeket kitermelő, irányító intézményt érdemes elemzésnek alávetni. E sajátos beszédhelyzetet a kívülről jött, idegen személy kezdeményezi, szervezi meg és irányítja. A közlőnek mindvégig jogában áll visszautasítani, megszakítani az eseményben (beszélgetésben) való részvételét, illetve dönteni a beszédeseleményhez való hozzájárulásának jellege, mennyisége, minősége felől. A szöveget, a szöveg létrejöttét és a beszédeseleményben való érvényesülését irányító szabályok a gyűjtő és közlő egymáshoz való viszonyulásának eszközei. A közlőnek a beszélgetéshez való hozzájárulása olyan szöveget eredményez, amelyet a gyűjtő reprezentációként kezel. A szövegek értelmezésekor a gyűjtő a gyűjtés helyzetét, valamint a közlő életvilágát a szöveg extenziójaként kezeli.

A gyűjtés során a lüdercről való beszélgetés megnyitása vagy fenntartása, akárcsak a Zs.-vel való beszélgetés esetében, nem jelentett nehézséget. Olyan témának bizonyult, amelyet a megkérdezett személyek alkalmasnak tartottak saját életük és társadalmuk bemutatására, értelmezésére. A személyes vallomások az egyéni életpálya egy jelentős krízishelyzetéről, tragikus fordulatáról és ennek az egyéni életre és a társadalmi megítéltségre való kihatásáról számolnak be. A másokkal megesett történetek elmondása a kollektív repertoár felelevenítésére és értelmezésére vállalkozik. A szövegekből és a témáról való

beszélés módjából kikövetkeztethető az, hogy a mezőszégi kultúrában a lüdercről való beszélés az utóbbi évekig napirenden volt. A mintegy 50, a témáról nyilatkozó személy verbális viselkedése koherensnek bizonyult. A friss esetek, a lüderc váratlan feltűnése, egy-egy lüderc által megszállott beteg állapotának alakulása, akárcsak az egyéb jellegű, a közvéleményt felizgató esemény, tragédia az eseménytörténet és a korábbi események variánsait aktivizálta.

A hiedelemszövegek nagy többségének közös tulajdonsága a narratív jelleg, ezen belül közös modális motívum a személyes tartalom, a személyesen és a közvetlen hozzátartozók által megélt helyzetek textualizálásának szándéka. E motívumhoz társul a fokozott meditatív jelleg, az értelmezés lezáratlansága. A szöveg a meditáció, a töprengés, a találgatás irányába különösen két, véglegesen lezárhatatlan probléma miatt tolódik el. Az egyénnek mindig magának kell döntenie afelől, hogy lüdercnek tekintse-e azt a tünetegyüttest, amely életében vagy egy környezetében élő személy életében feltűnik. Ha igen, akkor további feladat azoknak az okoknak a feltárása, amelyek miatt a lüderc megjelent, illetve annak az attitűdnek a kialakítása, amellyel az adott helyzethez viszonyulni kell, annak a stratégiának a megkonstruálása, amellyel az egyén az azonos és az eltérő vélekedés alapján a környezetében élő személyek egy részével szolidarizál, másik részével pedig konfliktusba kerül.

Kik láttak lüdercet?

A felsődetrehemi T. J.-nek (sz. 1930) meghalt a testvére. Testvére képében járt hozzá a lüderc. A kísértő testvér eltávolítása érdekében paphoz kellett fordulniuk (27. számú szöveg).²⁷⁴ F. D. (1911) az 1990-es évek elején faluja temetőjében többször dugdosta be azt a lyukas sírt, azt a lyukat, ahol a lüderc közlekedett. A lüdercnek a sír környékén elszórt trágyája bizonyíték volt számára a lüderc létezésére (1). A detrehemtelepi S. A. (1922) gyermekkorában Gerendkeresztúron volt részese egy olyan pánikhelyzetnek, amelyet a lüderc ismételt látogatása okozott. Egy bitangot szült menyecskét szeretője képében látogatott a lüderc (2). A detrehemtelepi A. L. (1907) leánykorában dinnyeőrzés közben éjszaka egyedül maradt, amíg a férfiak inni mentek. Az égen lüderc repült át (30). Az Andrássy-telepi D. E. (1920) kora hajnalban vásárba ment az édesapjával. A lüderc akkor tért vissza útról (32). A mezőszepori A. B. (1910) leánykorában ismerősökkel a malomból ment hazafele. Az égen lüderc repült át (35). A magyarfrátai K. M. (1910) leánykorában egyszer a fogadóban töltötte az estét. Hazafelé menet látta, ahogy ismerőse házába ereszkedett a lüderc (36). A mezőbodoni J. E. (1907) fiatalasszony volt, amikor egyik falubelijét ismételten elragadta a lüderc. A férje meghalt, a lüderc a férj képében járt hozzá. Az asszony nem irtózott, sőt örült a látogatásoknak, az ezek idején kezdeményezett szexuá-

²⁷⁴ Az alábbiakban a hivatkozás utáni zárójelben a szöveg adattári száma található.

lis kapcsolatnak (3). A magyarpalatkai Cs. J. (1904) gordonosként tagja volt egy bandának. Éjszaka erdőn keresztül tért haza. Ekkor látta a lüdercet. Mindenki tudta, kit látogat (8). Mezőkeszűben K. D. (1930) vasárnap este a kapuban állt hatéves gyermekként, amikor lüderc ment át az égen. A faluban riadalom támadt. A fogadónál a fiatalok táncra voltak összegyűlve, a muzsikások is ott voltak (17). A mezőbodonai Sz. F. (1923) legénykorában késő este Mezőszakálból ment haza, az erdő mellett. Lüderc haladt át az égen. Utanasípolt (33). Nagysármáson F. R. (1918) kislányként testvéreivel és unokatestvérével este fanni ment. A lüderc a román faluból emelkedett fel, a temetőbe ereszkedett le. Egy este itatni vitte a lovat a kútra, az utca végébe. Akkor is látta, amint a román temetőből emelkedett ki, a magyar temetőbe ereszkedett le (21). Gernyeszegen G. M. (1917) gyermekkorában egy „megzavarodott” asszonyhoz járt a lüderc. Gyermekként félve mentek el a háza előtt, féltek az asszonytól (10). Ugyanez a személy ismételten látta a lüdercet fiatal korában, este, mikor szekérrel mentek valahova (11). Magyarberétében R. P. (1930) inas korában éjjel ment le a vonathoz Sajóudvarhelyre. Egyszer látta, hogy nagy fényesség haladt át az égen, feje volt, üstökös farka, szórta a szikrákat. Az erdőbe ereszkedett le (12). A felsődetreheimi S. F. (1908) legénykorában a kollégájával kiment a falu határában magányosan élő asszonyhoz, hogy megvédjék a lüderctől. Amíg ott voltak, a lüderc nem akart beereszkedni a házba, csak a kéményt rázta. Kimenekültek (23). Mezőkeszűben F. M. (1903) szomszédjában (a házukkal szemben) egy román asszony férje az 1914-es háborúban volt. Szeretője került, akit szintén elvittek a frontra. A szerető lüdercként látogatta a menyecskét. A kéményen ereszkedett be a házába (16).

A narratívumok nagyobb része találkozásként jeleníti meg a lüderccel kapcsolatos élményt.²⁷⁵ Két esetben a lüderc intenzívebben szól bele a személy életébe. T. J.-t halott testvére kísértette meg (27), Zs.-t halott udvarlója (14). A felsődetreheimi T. J. gyerekként szemtanúja volt annak, ahogyan megkötötték a lüdercet (41).

A lüdercről való beszélés

Összesen 29 személy verbalizálta személyes élményét a gyűjtés során. Közlésük a hiedelmet legitimizáló cselekvés. Az emlékező személy irányában az esemény felidézése önreflexív jellegű, autobiografikus funkcióval rendelkezik. A személyes élet és az élet elmondott története a hiedelmet legitimáló kontextus szerepét tölti be. További legitimáló aktusként történik meg az esemény felidézése, narratív struktúrában, történetben való

²⁷⁵ A találkozás a hiedelemközlések gyakori narratív paradigmája. További paradigmák az *elhárítás*, *R a hibás*, valamint *R démoni erőre tesz szert és kárt okoz R-nek*. (Keszeg V. 1999: 132.) A lüderc hiedelemkörben a találkozás és elhárítás típusú történetek gyakoriak. A találkozás típusú történetek fogadtatják el az életvilágnak a transzcendencia irányába való nyitottságát. Az emberi világba állandó jelleggel bejárnak mitikus lények, jelenlétükről a személyes találkozás élménye, ittjártuk következményeinek érzékelése (rontás, gyógyulás, szerencse) alapján lehet meggyőződni.

előterjesztése a gyűjtés helyzetében. A közlő a maga korábbi élményét alkalmasnak és relevánsnak tartja a környezete hagyományának szemléltetésére. A kronológiai és oksági viszonyok, a szociális és geográfiai alakzatok alkalmazása valószínűsíti, legitimálja és egy jól ismert világba helyezi az eseménysort. A személyes és a lokális jelleg az egyéb lények hiedelmével szemben specifikus jegye a lüderc hiedelemkörnek.

További 10 esetben (4, 5, 7, 9, 15, 18, 22, 38, 40, 42) a közlő az édesapát, édesanyát, férjet, anyóst, generációs társakat nevezi meg az információ forrásaként. E közlések szintén a közlőnek a hiedelemhez való kognitív viszonyát tartalmazzák. A közlő – a korábban említett L. M.-hez hasonlóan – arra a szociális, genealógiai kódra (felnőtt, közeli hozzátartozó) építi rá a történetet, amely az egyén szubjektív világában a tekintélyt, a szavahihetőséget indukálja. Ugyanezen szándék miatt történik meg a narratívumok világának és a közlő életvilágának egymáshoz való közelítése, hangsúlyozódik ki a történetekben a lokális geográfiai kód. A történetek tér- és időparadigmája a közlő életvilágának részét képezi. A történetek földrajzi utalásai a település térképén bejelölhetők, a történés idejére tett megjegyzések valószínűek. A legitimáló szándék egyetlen megfogalmazását idézzük: *éppen ott lakatt, a házo a miénkbe szembe vót* (16). A környezet földrajzi, természeti és építészeti objektumai mint az esemény helyszínei ily módon az emlékeztetés, az esemény felidézésének eszközeivé válnak.²⁷⁶ A lokális történelemnek a környezeti objektumokra való ráterjesztése az eseményekre való emlékezésről, valamint a tájba való szocializáláshoz történő gondoskodás. A hiedelemről szóló diskurzus mind az egyén, mind a szűk közösség számára folytonosan konstruálja, megtanítja valamiképpen látni azt a világot, amelyben él, és ebbe az életvilágba folytonosan belehelyezi a társadalom tagjait.

Településenként 2-3, a lüderc által huzamosan látogatott személyt neveznek meg. A róluk szóló narratívumok a település történetrepertoárjának alapját képezik. Az esemény megjelenítése azonban az eseményt a személyes, valamint a családi és lokális történelem részévé avatja. A történetekben jelenlévő családi kód egyúttal azt is bizonyítja, hogy a lüdercről való beszélés a családi hagyomány részét képezte.

A közlésekből kiolvasható kognitív attitűdről beszélve még egy megjegyzést kell tennünk. Az informatív funkció mellett a szövegekben az emotív funkció érvényesül. Évtizedekkel, 50-60 évvel az esemény lezajlása, sokszori felidezés után is meglepő a közlések érzelmi telítettsége. A lüderccel való találkozás olyan meghatározó élménynek bizonyul, hogy minden újabb verbalizálása érzékelteti az élmény feszültségét, nem mindennapi voltát, a félelmet. Ez az az emocionális bázis, amely a témáról való beszéléskor mindig aktivizálódik.²⁷⁷

²⁷⁶ A narratív tudás és a geográfiai kód társítása Jan Assmann szerint mnemotechnikai eljárás (J. Assmann 1992/1999: 42).

²⁷⁷ Az emotív jelleg a *román papról* és a *tisztátalanról* való beszélésre is jellemző. A *marťoleáról* inkább nevezve, a *tudós pásztorról*, *kocsisról*, a *tündérekkel*, *fehér emberrel* esett találkozásról közömbösen nyilatkoznak.

Tartalomelemzés

A tartalomelemzés módszerét felhasználva megpróbáljuk pontosabban izolálni a közlésekben szereplő, a közlő életével és életvilágával összefüggő, ismétlődő motívumokat.

Milyen *életkorban* kerül sor a lüderccel való szembesülésre? A legtöbb személy a 7–10 éves életkort említi.²⁷⁸ Erre az életkorra alakul ki a lüderc hiedelmével szembeni érzékenység. Korábbi életszakaszra egy esetben sem történik utalás. Illetve, a későbbi élmények veszítenek intenzitásukból, nincs meghatározó jellegük, sem emotív, sem kognitív értékük. Többek számára a kisgyermekkorban rögzült élménnyel együtt a felnőttek pánikhangulata, izgatottsága is emlékezetes maradt. *Ott ültünk künn az egész fiú, s eccer lássuk, hogy egy olyan, mind egy villám [...] Én nem láttam, véletlenül, de a testvéreim mind látták, lecsapott a szomszédnál [...] Egy diófán úgy leereszkedett. Fényes nappal. És akkor kiátso a testvére: – N. bácsi – azt mondja –, magának a kertjibe lecsapott a tisztátalan. Annak olyan csudájo vót, de közbe hallattuk, hogy a léányo nagyon-nagyon rosszul vót és vergődött az ágybo. És azt mondták, hogy a tisztátolan lélek kíséri* (28). *Úgy megvilágosadatt, mintha mennyi villany, mind ott lett volna. És T. P.-hez járt a tisztátalan. T. P.-nek a kertjibe vótak valami idegen fiúk a marhákkal. Azok otthatták a marháikat s elszaladtak, miko látták, hogy oda szaladt a házro. És az is ülte meg biztos P.-t* (36). A felnőttek nem szalasztják el az alkalmat, hogy a gyermek figyelmét felhívják a fényjelenségre, az észlelt jelenségnek lüdercként való értelmezésére. A vásárba utazó D. E.-t a szekéren édesapja ébreszti fel, hogy láthassa a lüdercet: *S akko édesapám kérdi: – E., aluszo? Mondam: – Én aluszak is, nem is. – Na, ülj fe hama, nézd meg, a lüderc most meen haza* (39). Egyik esetben a felnőttek a gyereket a lüdercre való hivatkozással intik erkölcsös életre (30).

A közlések szerint a szemlélők az élményt valóságosan érzékelik. Több szemtanú hangsúlyozza az érzékelés *racionalis* voltát: *Ezt én láttam, ezt én láttam a szememmel* (12). A látomás több pillanatig, egy-két percig tart. A szemlélők ezalatt egymás figyelmét ráirányítják a lüdercre, kíváncsian követik útvonalát, elhárító gesztusokat hajtanak végre. A találkozás minden esetben intenzív *emóciókat* vált ki. A kislányok elsírják magukat, a felnőttek is elborzadnak. Az udvarlásból hazatérő magányos, vagy az esténként együtt csellengő legények viszonyulására a virtuskodás jellemző.²⁷⁹ A lüderccel találkozó Sz. F. sípolni kezdett (33). Ezt elhárító gesztusként más esetben is alkalmazzák. A magyarfrátai K. M. egy ilyen esetet idéz fel: *Férhezment Botházára. Egy asszony. Hát mondták a fiúk, hogy jár a tisztátalan hozzá. S látták a fiúk. Na, a botháziak egy este a fogadóból: – Te,*

²⁷⁸ Bosnyák Sándor gyimesi gyűjtésében kevesebb a személyes élmény narratív megjelenítése. Az 1912-ben született Mihók György Főcze (Bán-pataka) szintén gyermekkori emlékként említi a lüderc-élményét. (Bosnyák S. 1982: 97.)

²⁷⁹ Legénykori emléket idézi a gyimesi Tankó Béla is (Bosnyák S. 1982: 98). Az éjszakai virtuskodás a különböző rítusok tartozéka (május elseji zöldágazás, karácsonyi, szilveszteri falujárás, éjszakai bálók).

menjünk oda vagy tizenötön, s ha megfoggjuk az ördöget,²⁸⁰ széttépjük. E is mentek. Elmentek. Na, várták, hogy jöjjen a tisztátalan. Há ecce csak a füttön az egész csöveket ledobta. [Nevet.] Mind féreálltak (5).²⁸¹ Ugyanezt a történetet a felsődetreheimi S. F. biográfiai epizódként mondta el (23). Egy nőnek a férje mesélte: Még nem is vót teljesen be-sziürkülve. Azt mondja, hogy ecce csak hallja, ahogy jünnek fe a sikátoran. Az egyik az úgy megijedt, hogy csak azt mondja, az ijedségtő nem látott. A másik azt mondja: – Há én má láttom ilyent (18).

A közlések a lüderc megtapasztalását koherens élményként jelenítik meg. Néhány szöveget idézünk: Olyan hosszú, mind egy nyomtatórúd, tüzes, szikrákot vet, ahogy menyen (2). Olyan kígyóforma, olyan vót, mind egy kígyó, de tűz. Tűz alakba ment (6). Úgy nézett ki, mintha egy csillag ment vóna (11). Egy nagy fény keletkezett. És körülbelül akkora feje vót né, olyan üstökös lehetett, szikrázva jött, és tényleg utána az a farok vót (12). Úgy dobta a szikrákot (19). Ecce egy olyan négy méteres, mind egy szarufa, fényes, ereszkedett le a földig, s onnan e az erdőfelé (30). És az erdőné, ott van a nagyerdő, ott végigment egy olyan tűz, mintha egy olyan hosszú nyomtatórúd lett vóna (32). Az úgy, tanár elvtárs drága, mint egy rúd, mint egy tüzes rúd. Van egy olyan hétméteres (34). Mint egy tüzes vas, szikrákat vetett (35). Jön egy akkora tűz, mind egy nyomtatórúd (41). Jött egy nagy tűz, de hosszú vót, olyan 3 méteres. Elöl vót vastag s aztán mind vékonyabb (20). S levágatt ide né a szomszéd házba (9).

A közlések a lüdercet fényélménnyel azonosítják. Általában este, éjszaka vagy hajnali szürkületben, szórványosan nappal halad át az égen. Alakja szerint nyomtatórúd vagy szarufa, illetve üstökös, csillag. Egyúttal elnyúló farkú kígyóhoz is hasonlít. A sötétben vakítóan fényes, haladtában szikrákat szór. A fényjelenség nagy sebessége ellenére egy-két percig követhető. A célponthoz érve mozgása felgyorsul, lecsap, levág az áldozat házára.

A hiedelem specifikus térszerkezetre, térképzetre, geográfiai világra tevődik rá.²⁸² A találkozás típusú történetek leggyakrabban az erdő közelségét nevezik meg.²⁸³ A magyarpalatkai Cs. J. zenészként Magyarvisából az erdőn keresztül jött haza, amikor a lüdercet repülni látta (8). A magyarberétei R. P. az éjjeli vonathoz sietett Sajóudvarhelyre. A lüderc az erdőbe ereszkedett le (12). A detrehemtelepi A. L. a szopori határban a dinnyét őrizte. A lüderc az erdő felé tartott (30). A mezőbodoni Sz. F. Mezőszakálból hazafele tartott, az erdő szélén (33). Szintén ennek a férfinak az apja mesélte, hogy egy számár az erdő tetején hordozta meg férfiismerőset, úgy, hogy az ágak verdesték a lábát (4). A szintén mezőbodoni

²⁸⁰ A lüderc alkalmi megnevezése.

²⁸¹ Egy moldvai esetben lakodalmas népség megy megszabadítani a megszállott személyt (Bosnyák S. 1980: 99; 706. számú adat.)

²⁸² A lüderc-narratívumok térszerkezete a tér emberi – nem emberi, település – senki földje oppozícióra épül (Pócs É. 1983: 177–178). Bosnyák Sándor gyimesi gyűjtésében a térszerveződés irreleváns. A gyimesi hiedelemszövegekben az emberi – tisztátalan paradigma érvényesül. A közlések főként a megkísértés motívumát részletezik. (Bosnyák S. 1982: 94–98.)

²⁸³ Moldvai párhuzam: Bosnyák S. 1980: 698. számú szöveg.

J. E. mesélte el, hogy egy asszonyt a házból ura képében hordozott ki a lüderc, az erdő szélére vitte. Másnap reggel az özvegy mindig csatakosan tért haza (3).

A reprezentációk a sajátos mezőiségi tájra és természeti-földrajzi világra épülnek rá. Az agyagos talajú Mezőségen a fa, az erdő hiánya jellemző. A gyakran akácospól álló erdők foltszerűek, ritkások, bozótosak. Ösvények, utak vezetnek keresztül rajtuk. Mégis titokzatosak és félelmetesek.

További megnevezett térelemként a települések *határa*, a két település közötti határ szerepel a reprezentációkban. Egyik közlés megemlíti, hogy a lüderc agyaggödörből szállt ki (2). A lakásépítéshez és a tapasztáshoz szükséges agyag kitermelése miatt keletkezett üregek hozzátartoznak a mezőiségi tájhoz. Az üreg vadak számára rejtekhelyül szolgál. Olykor tragédiák színhelye. Az aláásott, ki nem támasztott agyag mindegyre embereket temet be.

A *temető* szintén visszatérő motívuma a lüderc-narratívumoknak.²⁸⁴ F. D. többször tömte be faluja temetőjének lyukas sírját (1). Felesége lánykakorában kétszer látta a falu temetőjébe ereszkedni a lüdercet (20).

A narratívumok történéseire *éjszaka*, a településen kívüli, idegen világban kerül sor. Az ismétlődő környezeti tényezők a sötétség, a homály, valamint a szokatlan, a félelmetes, az idegen tér, természeti környezet, az erdő, a mélyedés, a temető, a határ két falu közt. A sötétben való szekerezésre, gyaloglásra a legényeknek az udvarlás, gyermekeknek és felnőtteknek a vásárba, malomba menés adott alkalmat.

A lüdercről való beszélés egy egészségi, mentális és szociális állapot diagnosztizálására, illetve egy egyén és szűk szociális környezete átmeneti marginalizására és reszocializálására irányul. Az esemény, ennek regisztrálása, népszerűsítése, a diszkurzusban való intenzív jelenléte fordulópont az egyén életében: kiemeli megszokott státusából, „esetté”, problémává avatja.²⁸⁵ A rövid idő alatt köréje épülő információtömeg átvilágítja és értelmezi előéletét, jelenlegi helyzetét, állapotát, kapcsolatait. Viselkedését, tetteit egy, a hagyomány által közvetített modellbe illeszti.

Tekintsük át a narratívumok által leírt eseteket. Gerendkeresztúron egy menyecske törvénytelen kapcsolatot tartott fenn egy legénnyel. Kapcsolatukból szerelemgyermek született. A férfi nem volt hajlandó feleségül venni a megesett nőt. A nőt látogatni kezdte a lüderc. Környezete nem tudott segíteni rajta. A nő belehalt bánatába (2). A bodoni J. J.-né megözvegyülése után éjszakánként a lüderc férje alakjában látogatta. Kiragadta az ablakon, a levegőben a szakállú erdő szélére vitte, ahol szexuális kapcsolatot kezdeményezett vele. Az asszony a falu szeme láttára reggelenként csatakosan tért vissza a faluba. Szomszédai kérdésére örömmel válaszolta, hogy a férje most is szereti őt (3). Egy szentmátéi leány teherbe esett. Szeretője a frontra került, ahol meg is halt. A lány az apaságot egy falubeli legényre bizonyította rá. A legény szülei kifizették az apasági keresetet.

²⁸⁴ Bukovinai párhuzamok: Bosnyák S. 1977: 1009., 1014. számú szöveg.

²⁸⁵ Az „esetté” válás az individuum elhatárolása környezetétől, kiemelése a névtelenségből, az emlékezetbe való beemelése. A korábban is idézett gondolat: E. Cioran 1991: 17–20.

Ekkor a lányt tényleges, már meghalt szeretője látogatni kezdte. A nő esténként ünnepelőbe öltözött, megfésülködött. Az éjszakát együtt töltötték. A lüderc a megesett lányt és gyermekét is elpusztította (7). Egy gerneszegi asszony lánykorában valamitől megijedt, megzavarodott. Ekkor kezdte látogatni a lüderc (10). Mezőköbölküton egy idős férfit ragadott ki az ablakon a lüderc, és egy vackorfára eresztette le (13). Egy magyarpalatkai lány tiltott szeretője korán elhunyt. A falubeli legények táncolni vitték. Mikor a táncból hazatért, álmában meglátogatta halott kedvese. Szülei specialistához fordultak, aki eltávolította a kísértetet (14). Egy pusztakamarási lányt elhagyott a szeretője. A lüderc látogatni kezdte. Paphoz fordultak segítségért. Mikor vitték, haton fogták le a szekérben (15). Egy mezőkeszüi közlő gyermekkorai szomszédja kétgyermekes asszony volt. Amíg férje a fronton volt, szeretőt tartott. Mikor őt is behívták katonának, az asszonyt kísértetni kezdte éjszakánként. Családja kénytelen volt más faluba költöztetni férje hazatéréséig (16). Egy mezőzáhi asszony korán elveszítette fiát. A lüderc fia képében, kerékpáron követte. Az asszony belehalt betegségébe (21). Magyarfrátán egy férfi éjszakánként kijárt a házból a lüderccel *diskurálni*. Szomszédai összegyűltek, közösen imádkoztak érette. Ez idő alatt a pap a templomban misét tartott a férfi nyugalmaért, amíg megszabadult a kísértettől (22). Egy pusztakamarási asszonyt férje alakjában látogatott a lüderc. Szomszédai három egymás utáni éjszakán összegyűltek, a kulcslyukat fokhagymával dugták be, a tűzben marhaszarvat égettek. Mikor a lüderc jött, kiabáltak rá, szidták. Haragjában a lüderc ledöntötte a ház kéményét. Az asszony elköltözött a házból (24). Egy mezőtóháti kislány árván maradt. Éjszakánként halott édesanyja látogatta. Mikor a falubeliek magukkal vitték a fonóba, a lüderc haragjában a házat össze akarta dönteni. Egy idős férfi megkötötte és elpusztította a lüdercet (38).

A környezet egyidőben két oldalról érzékeli és dolgozza fel a krízisállapotot: a lüderc (a látogatott személytől függetlenül érzékelt) látogatásából és a beteg állapotából. A narratívumok szerint a csalódás, a hirtelen elválás depresszív állapotba juttatja az egyént. A narratívumok nyelvén: *Egy férfit búsulta meg magát, gyermeke is lett tőle* (2). *Megijedt valamitől, nem tudam, miko léány vót, vaj fiatalasszony vót s megzavaradatt* (10), *megcsalatkazatt az a léány* (15). A rendíthetetlen, makacs ragaszkodás az elhunyt vagy eltávozott személyhez, az állandó és hosszas rágondolás, az érzelmi és értelmi tevékenységek fixálódása, mechanikussá válása a falu szemében a megszállottsággal egyenértékű.²⁸⁶ A narratívumok nyelvén: *sátány, ördög, tisztátalan látogatja, hozzá közeledett, kínozza; beszélgetett vele és ott kínozza* (14a).

²⁸⁶ A megszállottságot a pszichológia, az etnopszichiátra, az antropológia megváltozott vagy módosult tudatállapotként értelmezi, idegen szellem jelenléteként, testbe való behatolásaként. Az etnológia a megszállottságot és transzt hagyományosan részben ellentétes, részben érintkező fogalmakként határozta meg. G. Rouget szerint a transz a sámán utazása a szellemekhez, a sámán ura a szellemeknek, a megszállottság a szellem utazása az emberbe és ura is az embernek. I. M. Lewis bizonyította, hogy a két jelenség olykor együttesen fordul elő. A samanizmus például egyszerre megszállottság és a szellemek irányítása. N. G. Holm szerint a megszállottság bármely megváltozott tudatállapot, amelyet helyileg egy jelenlévő idegen szellem befolyásol. (Ismereteti: Pócs É. 1998: 21.)

Hogyan érzékelik, diagnosztizálják a történetek a megszállottságot?²⁸⁷ A beteg depresszív állapotba kerül:²⁸⁸ *ő olyan sokat búsul* (42), izgatott, rémült *kiáltásokat* hallat (2), zavart tudatállapotban van, figyelme diszperz (*ábrándozott*, 22), álmában kedvesével beszél (14), ünnepélyesen készülődik a találkozásra²⁸⁹ (*minden este rendbetette magát, megfésülködött s várta a szeretőjét*, 7, 24), látomásai vannak²⁹⁰ (*miket lát a falan, miket látatt és mind valakit látatt örökéig*, 28), utazásélményben van része (3, 4), fizikai ereje megnő²⁹¹ (*aztán alig tudták vinni, lefogták haton a szekérbe. S alig-alig bírtak vele. Annak van ereje. A léánnok. Vaj ha fiú, ha léán*. 15). A leggyakoribb és hangsúlyozottabb a szexuális élményre²⁹² való hivatkozás: *feküdt le velle az ágybo, s tudam is én, kínazta, kínazta egész éjje a léányt, a léány miko ment ki, nem engedték ki a házbó, miko ment ki, csak mind ment. Az nem állott vóna meg, hogy üljen le valahol, vagy valamit csináljon, vagy valamit dógozzék. Csak mind gondolkozatt* (29). *Megdümösölte* (5). *Addig győrtözte, amíg belehalt* (6). *Jól elkínazza* (35). *Úgy megkínazta, hogy másnap nem is tudatt dógozni, olyan fáradt vót* (37).

A lüderc incubus tulajdonságát az erdélyi hiedelmek őrizték meg legépebben. A hiedelem visszaszorulását, átalakulását Róheim Géza is szóvá tette: „Feltűnő, hogy a lüderc erotikus szerepe nem mindenütt maradt fenn egyformán, bár kétségtelen, hogy az egész komplexumnak eredeti, lényeges alkotórésze. Magyar területen igen gyakori.” (Róheim G. 1925: 16.) Oláh Andor hasonlóképpen írja körül az állapotot: a lüdercnyomás elfojtott szexualitásból származó, testi tünetekkel is járó idegbetegség, neurózis. Éjszakai mellkasi nyomásérzéssel, fulladással, depresszióval, szorongással, fogyással jár. (Oláh A. 1986: 140.)

A megszállottsághoz való viszonyulást kemény társadalmi szabályok irányítják. A megszállott és szűk környezete titkolni igyekszik a tisztátalan látogatásait. Az értesülések nem a családtagoktól, hanem a beteg krízisállapotának idején tett megfigyelésekből származnak. A lüderc ismételt látogatásai a környezet szemében a megszállott nő korábbi titkolt viszonyának, az emléktől való megválás beteges képtelenségének, akárcsak a személy megszállott állapotának terhelő bizonyítékai. Első fázisban a környezet *beszéli, hírbe hozza* az egyént és családját. Ez az a kollektív cselekvés, amely az egyént élettörténete átírása révén megszállottnak minősíti és fogadtatja el. Az egyénnek és a családnak a figyelem középpontjába kerülésével egyidőben történik meg marginalizálása, a vele fenntartott kapcsolatok formális, terapeutikus, merev kapcsolatokká válása. A morális értékrend láthatóvá válásának lehetünk tanúi a mezőbodoni esetről szóló szövegben. A lüderccel való fajtalanzkodásról reggel hazatérő özvegyasszony férje halálon túli szeretetének tanújeleként beszél a démon látogatásáról, mutogatja a együttlétük tanújelét. A falu megbotránkozva

²⁸⁷ Itt jegyezzük meg, hogy a lüderc hiedelemkör jellegzetes motívuma, a melltájéki nyomásérzet teljesen hiányzik a mezőbódi közlésekből. Erdélyi anyagban: Bosnyák 1977: 1006., 1980: 701. számú szöveg.

²⁸⁸ Erdélyi párhuzamai: Bosnyák 1980: 702., 705., 1982: 211., 218., 223. számú szöveg.

²⁸⁹ Párhuzama: Bosnyák 1977: 1000. számú szöveg.

²⁹⁰ Párhuzama: Bosnyák S. 1982: 205. számú szöveg.

²⁹¹ Párhuzama: Bosnyák 1977: 1006. számú szöveg.

²⁹² Párhuzamai: Bosnyák 1977: 990., 994., 1980: 697. számú szöveg.

figyeli az özvegyi állapothoz méltatlan bűnös kapcsolatot.²⁹³ Ezek az esetek a falutörténet emlékezetben őrzött epizódjai, amelyek a családi és szomszédsági beszélgetésekben az elborzasztás, a megbotránkoztatás szándékával mindegyre elhangzanak, és a friss esetek kategorizálásában nagy szerepet játszanak. A szociális viszonyokat (kapcsolattartás, párválasztás) szabályozó előítéletek egyik része ebből a narratív hagyományból származik.

A megszállottságot az ortodox egyház is a maga hivatali hatókörébe tartozó esetként fogja fel, és terápiás szolgáltatást biztosít a megszállottnak. A pápa meghallgatja a beteg vagy hozzátartozója beszámolóját, bűnt, imát, keresztényi viselkedést ír elő a betegnek és környezetének, misét tart érte. A hozzátartozók próbálkoznak a beteg környezetének megváltoztatásával. Más épületbe, más településre költöztetik át, vagy pedig erős illattal (fokhagyma), füsttel (szaru) teszik felismerhetetlenné, megközelíthetetlenné, elviselhetetlenné a megszállott környezetét. Terapeutikus eljárás a beteg szociális leépítése. Egyik tanács szerint a megszállott nőnek a haj, a tetű evését kell imitálnia, hogy elborzassza a lüdercet.²⁹⁴

Ideiglenes jelleggel a megszállott személy teljes szociális világa átrendeződik, a hozzá való viszonyulás merevvé, formálissá válik. A környezet részéről a betegre való figyelés intenzívvé alakul. Megsűrűsödik a róla, előéletéről, családi környezetéről való beszélés. Ez a figyelem a családtagokra is kiterjed. Esete kapcsán egyre gyakrabban aktivizálódnak a hasonló esetekről szóló narratívumok. A közösségben egy időre napirendre kerül és intenzívvé válik a morális értékek kinyilvánítása. Miközben nő a betegről való viszolygás (a gyermekek félnek elmenni a ház előtt, a felnőttek részéről megnő a kíváncsiság), fokozódik az egyén és családja marginalizálódása, a környezet elkezd betegként, degradált (árva, özvegy, megcsalt) státusú egyénként kezelni. Látogatják, kérdezik, beszélgetik, tanácsot adnak, példázatokot mondanak neki. Megpróbálják elterelni a figyelmét állapotáról, vagy épp ellenkezőleg, állapotára felhívják a figyelmét, megpróbálják átjuttatni ezen az állapoton. Keresztényi gesztussal sietnek a megszállott segítségére. Az egyik történetben *összegyűltek oda az emberek és imádkoztak ott benn a házbo* (22).

Az eseménynek ez a diskurzus szintjén tetten érhető fázisa az, amikor a narratív hagyomány interpretációs modellként lép működésbe. A narratív repertoár felidézése megteremti a folytonosságot, a hasonlóságot a közelmúlt hasonló eseményei és a jelen esemény között. A korábbi helyzetek felidézése indítja el az aktuális eseményt egy hagyományos interpretáció irányába. Ebben a folyamatban az aktuális eseményből kiszelektálódnak a modell szempontjából irreleváns komponensek, illetve a reprezentáció feltöltődik a hiányzó komponensekkel. A történetek egyúttal viselkedési, viszonyulási modellt kínálnak fel a közösség, az egyén hozzátartozói számára.

²⁹³ A női szexuális telhetetlenség jeleként értelmezik a lüderc látogatását Bukovinában is (Bosnyák S. 1977: 990., 993., 1000., 1005. számú szöveg).

²⁹⁴ Gyimesben és Moldvában a megszállott személy helyére vagy környezetébe emberi vagy állati ürüléket tesznek a lüderc elijesztéséért (Bosnyák S. 1980: 704., 1982: 211. számú szöveg).

Az egyénnel való foglalkozás során véglegesített narratív feldolgozás a krízisállapot megszűnte után is elkíséri az egyént, sőt emléket holta után is fenntartja. Olyan, a lokális társadalomban számontartott narratívum, amely folytonosan fenntartja az egyén, bizonyos mértékben környezete marginalizáltságát, és egyúttal a közösség morális értékrendjét nyilatkoztatja ki.

Mikor tűntek el a lüdercek?

Befejezésül a kutató egy vallomással tartozik. Az előbbi elemzés ugyanis szándékosan megkerülte a rendelkezésre álló narratívumok múlt idejű beszédmódját. A gyűjtés során, a gyermekkori, korábbi élmények felidézése után több személy is megjegyezte: *Mostanába nem látak ilyent [...] De mostanába nem látom.* A lüdercről szóló narratív hagyomány a mai idős generációval megszakadni látszik. Az esetek időben kizárólagosan századunk közepéig lokalizálhatók. A változás okai változatosak és összetettek. A települések és a lokális közösségek zártsága oldódott. Többek között arról sem szabad megfeledkezni, hogy azóta többé-kevésbé kivilágítottak a települések, az utcák, az emberek ritkán indulnak gyalog, egyedül hosszú, éjszakai útra. Az okok másik csoportja a mezőségi falvak társadalmában bekövetkezett változásokban keresendők. A 20. század közepétől a fiatalok más típusú kultúrába való szocializálódása, életvitelük megváltozása megszüntette azokat az alkalmakat és eseményeket, amelyek bizonyos környezeti tényezők, emberi állapotok hagyományos minták szerinti értelmezéséről, a hozzájuk való sajátos viszonyulás kialakításáról gondoskodtak.

A lüdercek, akárcsak a sellők és az unikornisok eltűntek. Ami napjainkig túlélte őket: az élményt, az emléket tároló történet. A történet azonban megszűnt valóságot termelni, átengedte magát az értelmezésnek. Ennek lett áldozta, akárcsak hajdan Zs. a lüdercnek, jelen esetben a szerző, s immár az Olvasó is.

Adattár

(1) *Ezt veszem észre, nincs több három hetiné, hogy bédugtam a lyukat, s ki van dugva megint. Ilyen ganéja van, né, lássa... Aztán a lyukja olyan vastag, mint a karam, né. De a bémén egész a koporsóig.* (NS, 76 éves férfi, 1994)

(2) *Keresztúran vótam, a nénémné, ott láttam a lüdercet. Olyan hosszú, mind egy nyomtatórúd, tözes, szikrákot vet, ahogy menyen. Egy agyaggödörbő jött ki, s egyenesen arra ment. Egy férfié búsulta magát, gyermeke is lett tőle. Mentek hozzá az emberek, hogy felejtse e, ne vegye észre a lüdercet. De mindig meglátta. – Né, itt van! Né, megjött! A többiek nem látták. Nem tudták megállítani a lüdercet, az asszony belé is halt aztán.* (DT, 58 éves nő, 1980)

(3) *Megint ez a J. J.-né. Az is kint lakott a mezőn. Aztán az is hozzá közeledett a... Aztán jött, vitte. Vitte fenn. – Milyen formába? Mind az ura. Me az ura meghalt. S akkor aztán unta magát, egyedül vót, és aztán jött hozzája, mind az ura. S na vitte felfelé, s ecce kihúzta az ablakan az asszonyt, s felvitte oda a szakállí erdőhez. Me ott lakott, ahol lakott F. bátyátok. Ahol lakik I., ott lakott. És felvitte oda azt is minden keresztl, és na, aztán mondták neki, hogy mér ment. Há mér ment: – Hogyha ejött – azt mondja –, s kihúzott az ablakan. Én hogy szerettem őtet – azt mondja, eccer – J. bát. S kivitt. S még meg akart buljálni – azt mondja. Aztán fevitte oda a szakállí erdőig, aztán onnét jött vissza. De csak nappa jött vissza.*

Teli... Kérdezték, hogy hol járt esmént. – Hol, hol, ejött az az ember. Ejött az az ember utánam, látjátok, hogy szeret – azt mondja –, oda a szakállí hegyhez, s ott megbuljál, s jövek vissza. (BO, 78 éves nő, 1985)

(4) Há egy férfi vót. Ekapta egy számár. Úgy magyarázta apám. Ekapta egy számár lóhátra, aztán vitte a számár, mind az erdő tetején vitte, azt mondta, érezte, hogy ütik az ágak a lábait. A lüderc abba a képhe vitte. Az erdő felett vitte. (BO, 62 éves férfi, 1985)

(5) Minek hitták azt a frátait né, férhezment Botházára. Egy asszony. Hát mondták a fiúk, hogy jár a tisztátalan hozzá. S látták a fiúk. Na, a botháziak egy este a fogadóból: – Te, menjünk oda vagy tizenötön, s ha megfogjuk az ördöget, szétépjük. E is mentek. Elmentek. Na, várták, hogy jöjjen a tisztátalan. Há ecce csak a fiúttón az egész csöveket ledobta. [Kacag.] Mind féreálltak. S ement az asszanyhaz, s jól megdümösölte, s nem láttak semmit. Semmit nem láttak. (FR, 75 éves férfi, 1985)

(6) Éppen beszéltek is, hogy lakatt egy léán, egy kicsit olyan vót né. És mondták, hogy minden este ment egy olyan kígyóforma, olyan vót, mind egy kígyó, de tűz. Tűz alakba ment. És ment oda bé a léánhaz, s ült ott egy darabig, s esment jött ki onnét, s esmént ment, ment a levegőbe fenn. Ment. Ahhaz a L. A.-haz mind mondták, hogy járt. Amiko ott lakatt a mezőn. Aztán nem még szabadította meg senki, nem vót senkije se, aztán addig gyötörte, amíg belehalt. Anyja, apja nem vót, testvérei nem vótak. (BO, 78 éves nő, 1985)

(7) Ezt is édesanyámtól hallottam, hogy a 14-es háborúba vót egy léány, vót neki egy drága szeretője. És terhesen maradatt tőlle, azt elvitték katanának, nem jött haza, ottmaradt a háborúba. Közbe kapatt más szeretőt magának. Amikor aztán vége lett a háborúnak, született egy léánkája. S aztán perelte ezt a fiút, hogy az övé a léánka. S megnyerte. S kellett fizessen. Sokat kellett hogy letegyen. Az édesanyja odaadta a pénzt, leszámolta a pénzt, s azt mondta neki: – S., itt van a pénz – azt mondja –, adja a Jóisten, ha L.-tő van, a fiántó a léányka, annyit adjan a Jóisten, szerencsét nekie. De ha nem tőlle van, az ördög vegye hasznát neked is, a pénznek is, a léánkának is... Minden este rendbetette magát, megfésülködött, s várta a szeretőjét. S jött a szeretője. Aki a háborúba vót. S ültek ketten az asztalhoz, s ketten ettek, s ketten mulattak. A léánka a böcsőbe vót. Má annyira vót, hogy kezdték látni a faluba este. Jött mind egy henger, tüzesen, s ott elveszett az ajtóba. S addig ment, ameddig elejtette a villáját. Lehajolt, hogy vegye fel. Miko lehajolt, meglátta, hogy lólábai vannak. S akko megijedett. S addig kínazta, amég megölte. S megölte a léánkát is. (SZM, 62 éves nő, 1994)

(8) Aztán én jártam, me muzsikáltom, vagy három faluba vótam. Vót gordanam. Aztán mentem Vísába. S ott ahogy jöttem haza, ott láttam egy erdőn keresztü. Látom, amint az a zmeu,²⁹⁵ úgy mondták románul, a tisztátalan. (MP, 90 éves férfi, 1994)

(9) Úgy, mint egy nyomtatórúd, úgy megy. Ugye, én az anyámma sokat vitatkoztam. – Nekem ne beszélj – azt mondja –, mer igaz. Mer én emlékszek, mikor apád nekem udvaralt, s hazakisért, meg vótunk állvo a kapuba – azt mondja –, s jött ecce mind egy nyomtatórúd. Az, amíve kötik le a szekeret. Jött, s levágatt ide né, a szomszéd házba. Mer az vót egy boszorkány, s ahhoz járt. Ahhoz az asszanyhaz. (GE, 70 éves férfi, 1994)

(10) Vót egy félkegyelmű asszony. Megzavaradatt. Megijedt valamitő, nem tudam, miko léány vót, vaj fiatalasszony vót s megzavaradatt. S aztán azt mondták, hogy ahhoz jár a tisztátalan. Kicsi gyermekek vótunk, s úgy féltünk elmenni a háza előtt. Me az asszon mindig ott állott az ajtó közt. Mindig lestük. S azt mondták, hogy menyen Zs.-haz a tisztátalan. (GE, 77 éves férfi, 1994)

(11) Én is láttam. Mostanába nemigen látak ilyent. Úgy nézett ki, mintha egy csillag ment vóna. Lehullatt egy csillag, ment... De mostanába nem látom. Miko fiatalabb vótam, sokszo mentem valahová, este mentünk valahová a szekérre, s láttam, mind egy csillag. (GE, 77 éves férfi, 1994)

(12) Mentem én, inas vótam, Désen dolgoztam. És éjjel kellett menni le a vonathoz Sajóudvarhelyre. Hát mikor lent vótam, ha tetszett látni, itt van egy legelő, itten a... Na, abba az irányba vótam. Egy nagy fény keletkezett. És körülbelül akkora feje vót né, olyan üstökös lehetett, szikrázva jött, és tényleg utána az a farok vót. És jött, és az erdőbe ereszkedett le. Ezt én láttam, az én szememmel láttam. Aztán, hogy mi vót? Me valahonnét jött, és egyből kivilágosadatt, és aztán leereszkedett az erdőbe. Ezt én láttam. (BE, 64 éves férfi, 1994)

(13) Itt a szomszédba, a harmadik házba vót egy öregember. S kihúzta az ablakan s elvitte, elvitte, s a Kistóba a vackarfára eresztette le. Mind úgy mondta, hogy: – Hátul két liter liszt, cukar – azt mondta,

²⁹⁵ Sárkány.

hogy – ezt mind neked adam, csak így csinálj, s úgy csinálj. Akkor mondatt csúfat neki. S akkor ott leeresztette. (KÖ, 83 éves férfi, 1994)

(14) Víttek a fiúk táncolni ingemet. Szekérrel. Miko hazajöttem...én elbúsultam magamat. A fiút szerettem. Én nem láttam, csak mondták a fiatalak, hogy olyan hosszú rúd, hánta a csillagakat. Amég bémentem a házba, elaludt. Bémentem a házba, elaludtam. Úgy beszéltem vele, mintha élt volna. Igaz vót. Akko vót egy román ember, édesanyám elment, emagyarázta, hogy hogy vagyak, hogy a fiatalak látták, de én nem láttam. Csak miko elaludtam, beszéltem vele, mintha élt volna. Elment, úgy a földhez verte az embert, háromszor a földhez, hogy mér jár, hogy rontsan ingemet el. Tisztátalan vót. Úgy jártom. Aztán többet... Azé jártak a testvéreim, hogy menjek férhez, hogy felejtsem e. De hiába, én máma is szeretem. Hogy nincs a földbe, erothadva. Olyan tisztességes fiú vót, hogy le a kalappa. (MP, 82 éves nő, 1994)

(14a) Mi szomszédak vótunk ott, ahol laktunk, mi szomszédak voltunk úgy keresztül. Ahol van az a keresztút ott szembe. Van egy kicsi sikátor, ami úgy kijön a dombra. Ott a sarkon van Olga néni, s mi a másodikban, úgy középen. Ott befelé van egy tulipántos kapu, na az a mi szülői telkünk. S édesanyám látto, úgy, ahogy kérdi a tanár úr. Azt mondta, te én kimentem és azt mondja, jött szikrázva és /leszállt/ R. nénihez. Én nem láttam, de édesanyám mondta, hogy látta...Vótak ilyen esetek, akikhez járt a lüderc régebb, emlékszek én is. De én csak azt tudam, hogy otthon kínazta, ott, otthan. Beszélgetett vele és ott kínazta. (MP, 59 éves nő, 1994)

(15) Me vótak, Kamarást is vótak. Emléksze, hogy megcsalatkazzott az a léány, alig vették ki, nem tudták...

– Paphoz vitték?

– Igen. Aztán nem tudták vinni, lefogták haton a szekérbe. S alig-alig bírtak vele. Annak van ereje. A léánok. Vaj ha fiú, ha léán. (SZO, 53 éves nő, 1994)

(16) Hanem az úgy vót, ha meghalt valakije, akko hozzájo járt a sátány. Hozzá. Én csak arra emlékszem, ottan, ahol mi laktunk, ott nem hótt meg a férje, hanem a 14-es háborúba vót a férje. S vót két léánkája az asszannak. Éppen ott lakatt, a házo a miénkbe szembe vót. Aztán mind fiatal menyecske, belésszeretett egy másikba. A faluba. Egy férfibe. Elvitték azt is katonának. Aztán az asszonhaz, az éppeg olyan igaz, mind a mai nap, hogy hozzá járt a tisztátalan. Annak a férfinak a képibe. Járt hozzá a sátány képibe a lidérc. Román asszony vót, azt mondta, hogy a kéményen menyen bé. Tiszta igaz vót. Mondam, hogy ott lakatt, csak éppen a szomszédba, mind ide a kert né, vót az. Aztán szegény asszony rosszul lett, nagyon rosszul lett. Aztán elvitték egy másik faluba. Aztán élt, megkerült a férje utána. Aztán nem járt többé hozzá [a lüderc], ha elvitték. Ez igaz vót, mert mondam, ott lakatt éppen az ablakunk alatt...

– Segíteni az ilyenek lehet-e?

– Lehet, ha elmenyen onnan, abból a helységből.

– Nem tudja követni.

– Nem tudja, nem. (MK, 91 éves nő, 1994)

(17) Hatéves gyermek voltam. Itt vótam a kapuba. Vasárnap este, mikor kezdett szürkülni, itt ment keresztül a hegyen valami olyanforma, hogy mondjam... szikrázott. Arra emlékszem, hogy legények vótak itt a községi fogadónál és a muzsikusak. És aztán mondta a nép, hogy az a lüderc vót, ment keresztü. Szikrázott. Én emlékszem. Nem láttam a szikrákat, de arra emlékszem, hogy a cigányok nekifogtak kiabálni. Ez körülbelül 1928–29–30-ba lehetett. Én erre emlékszem. (MK, 64 éves férfi, 1994)

(18) A férjem pont látta. Jött a két sógorommal. De nem hogy akarta hogy lássa. Még nem is vót teljesen beszürkülve. Azt mondja, hogy ecce csak hallja, ahogy jönnek fe a sikátoran. Az egyik az úgy megijedt, hogy csak azt mondja, az ijedségtő nem látott. A másik azt mondja: – Há, én má láttom ilyent. Azt mondja I., akko ecce látta ő. Azt mondja, akkora vót, mind egy hosszú rúd, nyomtatórúd, de még elnyúlott. S mind a tűz. Azt mondja, még néztek utána. De úgy egyszerre suhant el.

Úgy szokták mondani, hogy valakihez jár. (MB, 55 éves nő, 1994)

(19) Azt én is láttam. Akkora vót, mint egy nyomtatórúd. Éppen a vásárbó jöttem, s itt ecce csak úgy szikrázott, úgy dobta a szikrákat. Azt mondták, hogy a lüderc. (KÖ, 83 éves férfi, 1994)

(20) F. R. – Én olyan kicsi léánka vótam. S aztán akkorjába termelték a kendert. Olyan kicsik vótunk, de édesanyám odatett fonni. S akko ketten-hárman testvérek, s még az unokatestvérek, jöttünk ide az Alsó utcábo, úgy mondják. Szomszédos utca. Jöttünk oda egy unokatstvérhez fonni. Miko mentiünk haza ott a román iskolábo, me mi ott túl a Patika utcábo...

F. D. – A temploman, a nagy temploman túl...

F. R. – Na, édesapámék ott laktak. És miko fenn az iskolán vótunk, akko a román... úgy mondják, Román falu, mer itt lakott több része a románoknak. A Román falubó fel, jött egy nagy tűz, de hosszú vót,

olyan 3 méteres. Elöl vót vastag s aztán mind vékonyabb. Mi akko megálltunk, hárman, és néztük. Ide ereszkedett le a temetőre. [...] Vót egy lovunk, édesapám ement Mócsra. A vásárba volt. Ilyenkor jött haza, ennél későbbben jött haza. S a ló éhes vót, szomjas is, de jóllakott, de a lovat 2 órán belül nem lehet itatni. Csak ha etelik a két óra. S akko itt van vagy fél kilométer, úgy mondják, Bikaistálló, van egy nagy kút, s oda szoktunk jární itatni. S akko azt mondja, hogy: – Fiam, meg kéne itatni a lovat. De én azt mondtam, hogy én félek, me most sötét van. Azt mondja: – Így, ahogy vagyok, betegen, elmenyek az utca végéig. Itt a román temető mindjár. Emenyek az utca végéig, s onnét te elmész, s ott foglak várni. Na, úgy is vót. Miko ide visszaértem, akkor megint onnét a román temetőtől megint egy olyan jött, de akko má nem ebbe az temetőbe, hanem ide jött s itten egy háznak a kertjibe, oda csapott le. (NS, 76 éves nő, 82 éves férfi, 1994)

(21) Anyósom is erről mesélt. Ők mentek Mezőzáhra a szekérrel. És egy asszony megkérte a bátyámat, az uram bátyját, az anyósom testvérít, hogy vegye fel a szekérre. De azt mondta, hogy ügyeljen, legyen figyelmes. Me ötet kíséri egy úrfi. Így fejezte ki magát az asszony. És, azt mondja anyósom, hogy a szekér mellett hol baloldalt, hol jobboldalt mind sss [sípól], csak suhant előre. És az ökrök álltak meg. Ment az ökrök eleibe, hogy álljan meg. Egy táskával vót a kezibe az úrfi. Látták, szemlátomást látták. S az asszonynak meg vót mondvá, hogy ne mondja el senkinek. De az asszony annyira e vót má gyötörve, hogy má utolsó napjaiba vót. És azt mondja anyósom, hogy hazamentek, hazakisérték az asszonyt szépen, hazament, s réá két hétre az asszony meghalt. A fia vót meghalva. És a fia képébe az úrfi, táskás úrfi, az annyira kísérté, hogy megölte. Mondta, hogy elhaladt a szekér mellett, mind körbevette a szekeret. Hogy az ökrök is ijedtek meg és álltak meg. Bátyánk ment előtte, az ökrök előtt, s az asszony a szekeren vót, s az asszony azt mondta, hogy: – Ne álljunk meg. Menjél. Menjél, me ha megállasz, akko az engemet megöl. De meg is ölte. Rá két hétre meg is ölte... Hallották, hogy aztán meghalt. (VE, 65 éves nő, 1994)

(22) S nem csak nálojak, hanem rajtunk is vót egy férfi, amelyik úgy ábrándozott. És minden éccaka ki kellett engedjék a házból, hogy nekije van valakije diskurálni. S akkor nem engedték, összegyűltek oda az emberek, és imádkoztak ott benn a házbo, és a papná is vótak, a pap is csinált könyörgést, s akkor az ember semmi orvosság nélkül megjavult. És hol van, mai nap is él, de aztat magyarázza a felesége, s magyarázta ő is, hogy csak imádságon keresztü tudatt megmenekülni. (MF, 58 éves férfi, 1985)

(23) Megint itt vót. Miko vót itt egy Á. nevezetű, ez a Cs.-é. Az is, mi csiált, járt hozzá.

– Most vénségére?

– Most vénségére. Az ura nem vót itthon, nem tudam, hol vót. S ő lakott egy domban, a Groza kertjibe. Há minden este láttuk, úgy, mind egy nyomtatórúd ereszkedett le oda hozzá. L.-va jó barátok vótunk, E. L.-va. Te – azt mondja –, gyere, menjünk este, hogy lássuk, ki, mi van ott Á.-ná, hogy... Menjünk este korábban oda, s – Jó estét, Ágnis, há mi csinálsz? – Há most csinálom a vacsorát, né. Há jöttetek diskurálni? – Igen. – Na álljatok fére, mindjá, má mindjá jön ide hozzám. – Há ki jön, te? – Én nem tudam, ki jön, azt mondja, s nem tudam kikergetni a házbó sehogyse. Na, mind ülünk ott, s diskurálunk, ott a kicsi hurubábo lakatt, s csinálto a tüzet úgy fávol. S ültünk ott L.-val, s má kíváncsi vótunk, de egyedü nem ültünk vóna le. Félttem egyedü. S L. is félt, má. – Te, félek, te. Há csak ecce halljuk, hogy jön, úgy szól a kémény, künn vót egy kicsi kémény négy deckából akko úgy a hurubából ki, s szólatt a kémény, úgy szólatt ottan. Feköttem: – Gyere, menjünk, te, me itt baj van. – Ne menjünk, te, lássuk, hogy mi van. [Nevet.] Há hogyne félné ott. – Ne menjetek, ne menjetek, me mindjá itt van. – Ki te? – Én nem tudam, ki az, aki jön ide hozzám.

– Igen, de az megjelent, ha maguk bent voltak?

– Meg.

– S látták?

– Nem, nem láttuk, csak a kéményhez, ott verte a kéményt. S nem jött bé, amég benn vótunk mük. [Nevet.] Nem, nem jött. Csak kopogtatatt, de nem jött. Há mi kimentünk: – Gyere, menjünk ki, me itt baj van, itt még meg is öl. – Ne félj semmit. Kimenyünk, s miko kimentünk a hurubából, bé a kéményen. Úgy, mind egy nyomtatórúd tűzzel, bé oda... Úgy jöttünk hazafelé, hogy... Aztán magyarázto, hogy kínoztá, annyit kínozták minden este szegény asszonyt, miko ment. Látszodatt, miko ment.

– S mivel lehet gyógyítani az ilyent?

– Azt mondják, csak szógálotakka. (FD, 74 éves férfi, 1982)

(24) Nállunk itt Kamaráson vót egy asszony, az nagyon szerette az urát, és aztán elment, hozzá járt a tisztátalan, de nagyon rosszul nézett ki szegény asszony. Annyira, hogy aztán nem tudtuk, hogy mi csináljunk. Nekifogtunk s aztán fokhagymákat szedtünk össze, szedtek a legények, mer én gyermek vótam. És bedugtak minden tyukat, hogy ne tudjan bémenni. Mer ha fokhagymával beduggják, nem tud bémenni. Akkor aztán az első este marhaszarvval tüzeltek. Szóval a tűzbe mindég tettek egy-egy marhának a szarvából. Mer akkor a kéménybe nem tud bémenni, a kéményen keresztül. És akkor elment, mesélte az a N.

L., aki éppen ott vót benn, aztán ott vót nálla, az asszonná három éccaka. Azt mondja, mikor megjött a tisztátalan, úgy rázta a házat, azt mondja, azt hitte, hogy lemenyen a kontya. De ők nem féltek. Mer azt mondja, hogy állandóan kiabáltak nekie, s szidták, hogy menjen dógáro. S három este így csinálták, s harmadik este akkor ledötette a kéményt az asszannak. Mérgibe. Igen. S megmentődött az asszon, s e kellett kötözzék, me ha nem kötözett volna, megölte volna. (BO, 80 éves férfi, 1985)

(25) Egy léánynak meghalt a szeretője, s ő mind rágondolt, mind bánkodott. S azt mondja, hogy éccaka mind ment bé a tisztátalan a kéményen. Ment bé hozzájo. S azt mondja, a vénasszony lefektette, má úgy e vót a léány, mit tudam én, boldogtalanadva, hogy azt mondja a vénasszony, hogy mindig fészülködjen, miko má mindig szokatt jönni hozzája a tisztátalan, hogy fészülködjen. S miko jön, fészülködjen, s mondja, hogy né, eszik haját. S úgy ement, hogy többet soha, soha nem jött hozzá a tisztátalan.

– Ez mikor volt?

– Nem tudam, má I.-ka mondta, hogy nem tudam, kitő hallatta ő is. Hogy is mondta, hogy eszik haját, s még a tábla tett hangyát vagy mit tudam én, mit, s eszik azt is. Tetűt, te. Igen, most jut eszembe. (FD, 21 éves nő, 1980)

(26) Örökké valakit elfoglalt. Például meghalt nekem egy testvérem. Én annyira búsultam érte, hogy az engem megkísértett. S akko jött a lüderc... Megkísértett a tisztátalan. Ez valóság. S ha a tisztátalan kísértett meg, én attó nem tudtam megmenekülni, addig az ideig, vagy a pap szolgálatokat csinált, katolikus pap vagy a román pap, mer a református pap nem csinál, vagy egy ilyen embernek kerültek a kezibe, aki aztán elűzte. (FD, 52 éves férfi, 1980)

(27) Van olyan család, hogy éppen nálunk van a szomszédba, ott ültünk künn az egész fiú. S eccer lászuk, hogy egy olyan, mind egy villám... én nem láttam, véletlenül, de a testvéreim mind látták, lecsapott a szomszédnál a... egy diófán leereszkedett. Fényes nappal. És akkor kiáto a tesvérem: – N. bácsi – azt mondja, magának a kertjibe lecsapott a tisztátalan. Annak olyan csudájo vót, de közbe hallattuk, hogy a léányo nagyon-nagyon rosszul vót és vergődött az ágybo. És azt mondták, hogy a tisztátalan lélek kíséri. S a léánya közbe ki tudja, miket látott és ábrándozott, hogy miket lát a falan, miket látott és mind valakit látott öröklitig. Addig, amég e nem mentek, inget nem vittek neki, evitték az ingit a papná, s a pap olvasott nekie az ingér, s amég nem imádkoztak, könyörögtek, addig nem tudtak megszabadulni attól. (MF, 58 éves férfi, 1985)

(28) Hallottam, hogy mondta valaki, hogy Kókba vót egy léány. Itt hogy... nem tudam, hogy járt hozzá egy fiú, s nem még ment többet hozzájo. S akko nem tudam, ő úgy megszerette azt a fiút, hogy nem tudta elfelejteni sehogyse. S akko járt haza, a kürtön ment bé a tűz, úgy mondták, a tűz ment bé a kürtön, s miko béért a házbo, ember lett. A fiú lett. A fiú képe vót. S akko azt mondják, hogy fekiüdt le velle az ágybo, s tudam is én, kínazta, kínazta egész éjje a léányt, a léány miko ment ki, nem engedték ki a házbo, miko ment ki, csak mind ment. Az nem állott volna meg, hogy üljen le valahol, vagy valamit csináljon, vagy valamit dógózzék. Csak mind gondolkozott. S azt mondják, hogy úgy ement a léány, hogy soha nem kapták meg, soha-soha nem kapták meg, nem tudják, hogy hol van. Etünt a léány. (FD, 21 éves nő, 1980)

(29) A szopori határon vótunk, ügyeltük a dinnyét. Egyedü maradtam, az emberek ementek inni. Ecce olyan négy méteres, mind egy szarufa, fényes, ereszkedett le a földig, s onnan e az erdő felé. Megijedtem, még sírtam is. Miko visszajöttek, mondtam, mit láttam. A gazda mondta, hogy: – Vigyázz, nehogy csinálj rosszat, evisz a lüderc. Akko hallattam elősszó a lüdercrő. (DT, 73 éves nő, 1980)

(30) Ny. K.-ca még élt, s ment hazafelé egy vasárnap este az iskolánál. Olyan szép idő volt, mink is kint ültünk, egyszer csak ott P. J. előtt hirtelen megállott. A hegy élén, alant a ménasági földön, valami fényes úgy repült, úgy ment, azt mondták, az volt a lüderc. (DT, 81 éves nő, 1980)

(31) Há hallottam, hogy mondták, hogy jár s mejen. Ecce valami világosságot még én is láttam. Még az Albisba laktunk, fenn laktunk a hegyen. Készültünk, hogy jöjjünk a piacra. És gyalag jöttünk, há az Albis messze van ide. És az erdőné, ott van a nagyerdő, ott végigment egy olyan tűz, mintha egy olyan hosszú nyomtatórúd lett volna. És még P. szegény, nyugudjék csendesen, az uramnak az öccse, mondta: – Né, az a lüderc. (AT, 72 éves nő, 1985)

(32) Gyüttem Szakállbó. S mentem keresztü, hogy menjek haza ott az erdőné. Ahogy kijöttem az erdőbő, láttam, hogy ment, mind egy nagy rúd. És tüzes vót. Ekezdtem neki sípolni. Mind sípoltam utána. Úgy mondták, hogy ke sípolni nekie. Nem nagyon ijedtem meg. Sípoltam neki, s úgy ment, mind úgy dobta a szikrákot né. Fenn megy. Én ecce látom, olyan, mint egy rúd, egy hatméteres rúd. (BO, 62 éves férfi, 1923)

(33) Láttam én is olyant, mint egy villám, egy csillag, de nem tudam, hogyha az lett volna. Miko egyedül vagyok, azé félek. (EC, 59 éves nő, 1985)

(34) Láttam, hogy úgy ment ecce, mentünk a malamból egy este. Csak megvillant s mintha ment volna aztán messze a távolságba. Mint egy tüzes vas, szikrákat vetett.

Jön valakihez. Híjja ki, ha kijön, jól elkínozza ott künn. De aztán hogy mér, miből van, miből keletkezik, én nem tudam. (SZO, 70 éves férfi, 1980)

(35) A lüderc az olyan, mint egy nyomtatórúd. Az ég. Arról tudom, me ementem bátyámhoz, P.-hoz. Ő árult pálinkát. Gondoltam, menyek P.-hoz, hogy igyak egy pohár pélinkát. Este vót, késő, sötét vót. Miko visszatérek, hogy jöjnek hazafelé, úgy megvilágosadatt előttem, pedig nem láttam még a kezemet se. Úgy megvilágosadatt, mintha mennyi villany, mind ott lett volna. És T. P.-hoz járt a tisztátalan. T. P.-nak a kertjibe vótak valami idegen fiúk a marhákkal. Azok otthatták a marháikat s elszaladtak, miko látták, hogy oda szaladt a házro. És az is ölte meg biztos P.-t. A tisztátalan. Addig meen az emberhez, amíg megöli. (FR, 75 éves férfi, 1985)

(36) Egy szomszéd falusi fiú udvarolt egy léánynak. De a fiú szülei nem engedték, hogy elvegye, kerítették egy gazdag léányt, azt el is vette, megnősült. Ez a léány úgy vágyto, hogy aztán minden este mind egy rúd, járt hozzá a fiú képibe kísérteni egy ördög. Ahogy odaért, átváltozott, olyan lett, mind a fiú. Úgy megkínazta, hogy másnap nem is tudatt dógozni, olyan fáradt vót. (SZO, 37 éves nő, 1994)

(37) A lüdercrő édesapám magyarázott. Árva gyermek vót, mostohaanyja vót, s így került szógának ide a Telepre.

Egy léánygyermeknek meghalt az édesanyja, s járt haza lüderc képibe. A léány örvendett, hogy tudatt vele beszélgetni. Minden éjjel jött. S mondták neki, hogy ne álljon vele szóba, mer az a tisztátalan. De a léány nem hallgatott senkire. Ecce öregebb emberek meglesték, amiko jött a lüderc. Másnap evették a léánt, s evítették a fonóba, ahol össze vótak gyülekezve a fiatalak. Oda is ement utána a lüderc, s úgy megrázta a házat, hogy majdnem összedőlt. Megijedt mindenki, s mondták a léánnak, hogy: – Na, most menj haza, hogy ne dőljen le a ház. (Mezőtőhát, 50 éves nő, 1980)

(38) Én éppen láttam. Egy olyan tizenhárom-tizennégy éves vótam. És ementünk Egerbegyre a vásárba. Szokatt lenni november 15-én a nagyvásár. Azt mondja édesapám, azt mondja: – Asszany, készítsd – azt mondja –, a léánkat is viszem magammal, s viszem az ökröket is, hogy adjam el. Vót két ökre édesapámnak, két testvér. Összeegyezkedtünk Tóhátan, még két család, romának, azak is jöttek, feültünk a szekérbe, s azak jöttek a tehenekkel, hogy adják el, s kötötték a szekér után. S ahogy mentünk, s kiértünk a detrehemi legelőre, az örkei hegyen, hát hajnalodott már, a hajnalcsillag jó magassan vót már, má nem vót sok reggelig, má úgy hajnalodott már, a hajnalcsillag jó magassan vót már, má nem vót sok reggelig, má úgy mentünk, estétő, indultunk. Ugyé, a marhák csendesen mentek, szép holdvilágos idő vót, s nem vót hideg, olyan őszi idő, nyáriás levegő vót. S ecce csak, én szundikáltam a szekérbe, le vótam oda bújva a sarjúra, mi vót az, s hallam, hogy mondják, hogy: – Né hol van, né hol van, né hol megy! S akko édesapám kérdi: – E., aluszok? Mondam: – Én aluszok is, nem is. – Na, ülj fe hama, nézd meg, a lüderc most meen haza.

– Milyen volt?

– Olyan hosszú vót, mind egy jó nyomtatórúd, de úgy szórta a szikrákat, úgy szórta. Jó magassan ment. Na, aztán magyarázták az emberek, egyik is, másik is, hogy aztat milyen jó vóna leállítani. Hogy kéne leállítani. (AT, 65 éves nő, 1985)

(39) Az édesapám gyermekkorába hallatta, hogy magyarázták az öregek, hogy Egerbegyen járt egy léányhaz a lüderc. És vót egy jó beszédű ember, amelyik leállította. Tudta az órát és az utat, hogy melyik irányból jön, kiállott elejibe a vasvillával, és húzott egy nagy kört, mind a gyeremekek, amiko labdázno, és ő béállt a kör közepibe, és leszúrta a villát a földbe, és megállott ott s miko látta, hogy jön, akkor kivette a villát s feemelte: – Stop, állj meg. S akko le kellett szálljon a lüderc, leszállott, oda hozzája a körbe. Éppég a karikába.

– Emberformában?

– Emberformába szállott le. S aztán beszélt a bácsi, egészen, amég kivirradatt. Tartatta szóval. Állandóan vallatta és kérdezte, amég reggel lett.

– Magyarul kellett vele beszélni?

– Aztán csak magyarul, ha magyar vagyok, én nem beszélhetek másképp, egy egész éjjel beszélni idegen nyelven nem tudok. Az ember tartatta szóval, reggelig vallatta, amiko má világosadatt, má olyan kínos vót, és úgy kérelte, hogy engedje el. Na, még mondjak valamit, még kérdezzek valamit, addig kérdezett, amíg kivilágosadatt, s akko kinyábo földhöz vágto magát, mind hamué vált. És meghalt. Na, így hallattam ezt a beszédet, mondta édesapám és mesélte ott az embereknek. Hogyha kerül egy jó beszédes, bátor ember, le tudja állítani. Me az most menyen, me e van késve, de este jön ahhoz az asszonyhoz, akkor ke megállítani... (AT, 65 éves nő, 1985)

(40) Gyermek vótam, lehettem olyan tízesztendőös gyermek. Ementem mámihoz Ludasra, azt mondja nekem a nagybátyám, az a nagybátyám, aki kihúzta a másíknak a fogát. Azt mondja: – Gyűssz velem lóherét gyűtíni? Este. Menyek, hogyne. Lószekérre, menyek. Vót egy akkora ember, mind a... Kicsi ember. Azt mondták neki, Kicsi A. Nagy, sárga bajusza vót, kipödörve, s ügyes kicsi ember vót, de kicsi vót. Emenyünk lóherét gyűtíeni, sokan vótunk a faluból, a fiatalak az úrnak ejűttek lóherét gyűtíeni. Na, gyűtítik a lóherét, gyűtítik a lóherét, s így egy erdőhajlat van ott. Egyszer jön egy akkora tűz, mind egy nyomtatórúd. Elég az hozzá, azt mondja A. bácsi: – Te, adtak egy liter szeszet, hogy állítsam meg? No, há a fiatalak milyenek: – A. bácsi, kettőt adunk. – Te, csak egyet adjatok. Ement A. bácsi, vótak azak a régi magyar krajcárak, belészúrta a villát a földbe, s a villa nyelire reátette így né a krajcárt. Leszállatt egy fekete ruhás úr elejibe. A villa mellé. Ez valóság vót, nem gyermekjáték. Erre a másíkak, miko látták, ehatták az úrnak a lóheréjit, s drumul, Ioane, cătă casă.²⁹⁶ Mindenki ement, mindenki eszökött. Ecce jött bátyám, ne felejtsem szavam: – Gyere, ülj fe a szekérre – azt mondja –, menjünk. [Nevet.] De ez csak úgy szállott le, s evve csak úgy lehetett barátkozni, szóva szóbaállni, ha tudatt vele beszélni. Ha nem tudatt vele visszásan beszélni, szóva visszafelé, nem hogy azt mondja, hogy villa, ellenkezőleg...

– A betűket visszafelé?

– Igen, visszafelé. Csak úgy lehetett vele beszélni. Elég az hozzá, hogy a másik tért, fordult, facsaradatt, A. nem hatta, hogy menjen. Sehogyse. Mük ementiünk onnét, de azt mondta A. bácsi, miko má pitymalladatt, akko má kérelte A. bácsit, hogy eressze el. A. bácsi olyan feltétellel engedte el, hogy többet, ahova indul, nem menyen. (FD, 52 éves férfi, 1980)

(41) Nekem ezt... mind az én édesanyám, nyugudjék, magyarázta nekem. Má én aztán nem láttam. Hogy az én nagyanyáék valamiko bírók vótak. Régen-régen, ez má sok évve ezelőtt. Me má én is 62 esztendőös vagyok, akko hány éve történhetett. Hogy ott lakatt... H.-nak a nagyapja ott lakatt. És onnét el vót menve a háborúba. A 14-es háborúba. És a felesége itthon vót. És ő olyan sokat búszult, a felesége, hogy úgy vót, hogy éjszaka jött hozzája. Kísértet vót, ez nem vót semmi. És mondja a... akkor jártak a csendőrök. Azt mondja az én nagyanyámnak a csendőr, azt mondja: – Mondja meg, azt mondja, bíró néni, ki lakik ott? – Hát – azt mondja –, egy öreg asszony. – Hát – azt mondja –, avval nincs jól, oda jár a tisztátalan. Na, aztán kérdezték. Hát, ő nem lát semmit. Nem akarta mondani senkinek. De már ettől kezdve napról napra mind gyengébb vót, mind gyengébb vót. És, azt mondja a csendőr, azt mondja: – Bíró néni, én holnap este kiállok én is, többet soha nem jön el hozzája. S azt mondja, hogy egy fekete kutya hozott magával, és amikor jött, azt mondja, hogy ereszkedjék bé, a kéményen ment, mind egy olyan nyomtatórúd féle, egy olyan lángféle, mit tudam én, én nem láttam, csak hogy magyarázták. Úgy ment bé a kéményen. S akko a csendőr a szuronyával a kutyaóba tette belé. Két hét alatt a kutya megdöglett. És ha nem lett vóna a csendőr, azt mondták, hogy meghalt vóna. (VE, 62 éves nő, 1994)

Következtetések

1. A lüderc látása olyan kulturális képesség, amelyre az egyén gyermekkorában tett szert. A látni tanítást a felnőttek kezdeményezték. A tanítást megkönnyítette a természet-közelség és a felnőttek közelsége. A lüderc látása intenzív emóciókat idéz elő.

2. A lüderc általi megszállottság az elmagányosodást követő depresszív állapot tünetegyüttesét jeleníti meg. A környezet hírbe hozza a megszállott személy, imádkoznak érte, beszélgetésterápiával terelik el a figyelmét.

3. A lüderc általi megszállottal szembeni attitűd ambivalens: környezete elítéli, sajnálja, betegként viszonyul hozzá.

²⁹⁶ Irány, János, hazafelé.

Rontás és gyógyítás: interpretációk. *Esetelemzés*²⁹⁷

Tematika: rontásetet, átok és következményei, émikus és étikus helyzetértelmezés, a rontás azonosítása, a papnál tett látogatás, az átok mint hátrányos helyzet, az életvezetés átorientálása, genealógiai kapcsolatok a hiedelmekben.

Terminológia: csinálmány, átok, testtechnika, a jelentések egybehangolása, idioszinkratikus zavarok, emlékezési alakzat, személyes bevonódás.

Az etnográfus narratívája

Az alábbi elemzés egy család rontásetének bemutatására és értelmezésére tesz kísérletet. Tulajdonképpen azokat a mechanizmusokat kívánja feltárni, amelyek az értelmezési hagyományt az időben és a társadalomban közvetítik, azokat a teljesítményeket, amelyek a helyzet értelmezésében, a helyzet megélésében és a rontástól való szabadulásban csúcsosodnak ki. Az etnográfiai irodalom főként a rontó szerepkörét és a rontás eseményét vonta be az elemzések körébe. Jelen dolgozat a rontás értelmezése, megélése és túllépése mint teljesítmény fölött kíván elidőzni.

A történet szereplői

AA1 – férfi; született 1952-ben; vallása ortodox; iskolai végzettség: 10 osztály; foglalkozása: földműves-hegesztő.

AA2 – nő; AA1 felesége; született 1951-ben; vallása református, tanulmányai: érettségi; foglalkozása: nyugdíjas hivatalnok.

AB1 – AA1 és AA2 leánya; született 1978-ban; vallása református; iskolai végzettség: érettségi; foglalkozása: üzleti alkalmazott.

AB2 – AA1 és AA2 leánya; született 1981-ben; vallása református; iskolai végzettség: érettségi; foglalkozása: üzleti alkalmazott.

AB3 – AA1 és AA2 leánya; született 1982-ben; vallása református, iskolai végzettség: 12 osztály; foglalkozása: üzleti alkalmazott.

B – ismerős; fiatalember; sofőr.

Az 1980-as évek elején, az Erdélyi Mezőségen végzett terepmunka alkalmával ismerkedtem meg az akkor gyermektelen családdal. Kapcsolatunk két évtizeden keresztül alkalmi találkozásokból állt. Időközben három gyermekük született. A nő készségesnek

²⁹⁷ Az esetelemzés korábban közölt változata: Keszeg V. 2005.

mutatkozott beszámolni a terhessége, a csecsemőgondozás, a gyermeknevelés, a betegeskedések idején hallott és alkalmazott elhárító és benefikus cselekvésekről. 2003 februárjában egy újabb gyűjtőút alkalmával került sor részletes beszélgetésre. A családról érdeklődve derült fény a család életét felforgató eseményekre. Akkor AA1, AA2 és AB2 közreműködésével mintegy kétórás hangfelvétel készült. A beszélgetésen rövid ideig jelen volt AA2 édesanyja és sógornője. A fejlemények felől 2003 szeptemberében érdeklődtem újra a családtól. Ekkor AA2 és AB2 vett részt a beszélgetésben.

Eseménytörténet

AA2 gyermekkorától mozgáskorlátozott. Középiskolai tanulmányainak befejezése után kereskedelmi alkalmazottként, majd adminisztratív munkakörben dolgozott. Nyugdíjba vonulása óta csupán háziasszonyi teendőit látja el.

Férje, AA1 gyári munkás, majd nyugdíjas, magángazda.

2001 nyarán déli órában egy cigányasszony látogatta meg az A. családot. A tornácra az egyik lány próbálta feltartóztatni. A barátságtalan fogadtatásra a látogató szerencsétlenségek, kudarcok sorával fenyegette meg. A házban a mozgáskorlátozott, a ház körüli munkában kimerült háziasszonyt találta. Rövid beszélgetés után a G. néven bemutatkozott jósasszony készségesen megmasszírozta a hátát és derekát. A háziasszony néhány perc alatt megszabadult a fáradságtól és fájdalmaitól. A gyermekkorától szinte állandóan érzett, állapotával összefüggő fájdalom megszűnt.

Az időközben előkerült lányoktól a látogató házi termékeket kért, paradicsomlevet, háziszappant, szalonnát, majorságot, valamint pénzt.

A háziak számára meglepő mutatóvannal bebizonyította, hogy rontás van a házon. Befűjt a behozott tyúk szájába, amitől az színt váltott, taraja megfeketedett, teste megkékölt és pillanatok alatt kimúlt. A háziasszony egy ruhadarabjába egy tojást tett, néhányszor meglóbálta, majd rálépett. Az eltört tojásból egy szőrösomó került elő. Ezután ügyességjátékokkal kápráztatta el a családot. Egy pohár vizet kért. Az asztalra egy zsebkendőt terített, a pohár vizet ráfordította, anélkül, hogy egy csepp is kilötyt volna. Egy cérnaszálra bogokat kötött, majd a cérna két végét meghúzza, az egészet kibontotta.²⁹⁸

Mindezért a háziaktól 99 ezer lejt kért, ami abban az időben mintegy 10 kenyér árát jelentette. Utasítására a pénzt a háziak megköpdösték, hogy szabaduljanak a rontástól, s a tűzbe készült bedobni. A háziak kérésére azonban a pénzt mégsem égette el.

Együtt imákat mondtak el.

Az időközben hazakerült családfő maga is a látogató hatása alá került, készségesen beszélgetett vele. Mikor azonban a cigányasszony követelőzni kezdett, a család szabadulni

²⁹⁸ A szájhagyományból több helyen rekonstruálható a magányosan vagy karaván tagjaként vándorló, illuzionista és ügyességpróbákat produkáló, szórakoztató mágus alakja. A kutatás a jelenséget alig regisztrálta (Keszeg V. 1994).

akart tőle. Csak nehezen sikerült. Végül a látogató elvette a zacskóba összegyűjtött adományokat (köztük a háziasszony egy ruháját is), s kiabálva, a családot átkozva távozott.

A háziasszony aznap végig jól érezte magát.

A család állapota 2002 tavaszán váratlanul rosszra fordult.

A háziasszony rosszabbodást érzékelt egészségi állapotában. Súlyos betegségek során esett át. 2003 februárjában súlyos vírusos hűlés viselte meg. A hűlés szövődménnyel járt együtt. A fájdalom a bordák közé sugárzott ki. A sorozatos betegségek, fájdalmak legyengítették szervezetét.

A gazdasági udvar rendje hónapokon keresztül felborult. A majorságok közel utolsó darabig elpusztultak. A nyár során mintegy száz kiscsibe döglött el. Télen a tyúkok kezdtek elhullani. Minden előzmény nélkül, pillanatok alatt pusztultak el. Sok eltűnt csirkének nem tudtak nyomára bukkanni. Egyszer véletlenül pillantották meg, hogy az egyik némaréce egymás után nyeli el a csibéket. A 35 réce nagy részének szintén nyoma veszett. Később vették észre, hogy a disznók falták fel őket. Az udvaron nyúlketrec áll. Egy szaporítási fiókat patkányok pusztítottak el. A következő fiadásból származó állatok a téli fagy miatt pusztultak el, a következő rend kiesett a ketrecből, a földön pusztult el a hideg és az étlenség miatt. A kocának egyetlen malaca született, s nem sokkal malacozás után az is megdöglött. Előbb egy bárány, majd egy juh lett annyira beteg, hogy le kellett vágni.

A harmadik jel a kisebbik lány anyagi helyzetében vált láthatóvá. A szomszéd ország nagyvárosában, vendégmunkában nem tudott eredményt elérni. Sűrűn kellett munkahelyet változtatnia, semmilyen tartalékot nem tudott összegyűjteni. Mindhárom, a családalapítás korában lévő gyermek kapcsolatai, párkeresési kísérletei elbizonytalanodtak.

2002 őszén a család állapota tűrhetetlenné vált.

Az első helyzetértelmezés: a rontás

A család tagjainak egzisztenciáját érintő események sorozatát nem lehetett értelmezés nélkül hagyni. Az újabb és újabb kudarcok a család tagjainak figyelmét ráterelték mindennapi életük rutincselekvéseire, a mindennapi események lezajlására. Ez a befeléfigyelés, a magukra való intenzív reflektálás tovább rontotta környezetükkel való kapcsolatukat. Miután a családjukat ért csapások miatt amúgyis elesetteknek, magukra hagyottaknak érezték magukat, ehhez az érzésükhöz a környezetükkel szembeni gyanakvás, a találgatás, a meggyanúsítás társult. A betegségek, anyagi veszteségek, a kapcsolatalakítás kudarcai elesettség-, üldözöttség érzést állandósítottak a család tagjaiban, akik erőfeszítést tettek ennek leplezésére. Folyamatosan figyeltek arra, hogy környezetük mit észlel állapotukból, illetve találgatták, ki milyen okból és mértékben járulhatott hozzá a helyzet kialakulásához.

Egy bizalmas ismerős tudomást szerzett a család állapotáról, és ő ajánlotta egy, 30 km-re lévő falu görög katolikus lelkészét. Ők nem sokkal korábban beteg édesanyjával fordultak hozzá, s a pap által ajánlott terápia eredményesnek bizonyult.

A papnál tett látogatás

Az A. család két leánya a közvetítő kocsián látogatta meg a papot, 2002 decemberében, a karácsonyi ünnepek előtti szombaton. A két lány és kísérőjük végigülte a délelőtti misét, majd, a többi panaszossal, a templomban maradtak. A pap egyenként állt szóba a páciensekkel. Mikor sorra kerültek, a lányok beszámoltak a cigányasszony látogatásáról és a család életében beállt változásról. A pap maga is rontást állapított meg. Feltételezése szerint a cigányasszony a rontást tolluba kötötte bele. Kérdéseivel egyéb jelekre is felhívta a figyelmet. Az egyik lányban ekkor tudatosodott, hogy az udvaron látott békák, a másikon pedig, hogy a szobákban gyakran hallható bútorreccsenések szintén a rontás, az átok tapasztalható jelei. A pap a családtagok éjszakai nyugtalanságára is ráirányította figyelmüket. Ekkor tudatosodott bennük, hogy a kellemetlen álmok, az álmatlanság, a nyugtalan alvás szintén a rontás jele. Rákérdezett a családfő italozási kilengéseire is.

A pap két téren adott utasítást. Egyik irányban a rontás igazolását kellett elvégezni. A másik irányban a rontástól való megszabadulást beindítani.

A pap füzetbe jegyezte a család nevét és problémáját, hogy utólagosan imádkozzék érettük.

A beszélgetés félórát tartott. Távozáskor a lányok 300.000 lejt tettek a perselybe. Anélkül, hogy a pap erre figyelmeztette, felszólította volna őket.

Az utasítások végrehajtása

A család karácsony előtt két nappal látott neki a párnák felbontásának. A pap azt hagyta meg, hogy elsősorban a háziasszony párnáját ellenőrizték. Minthogy azonban a párnákat tiszta huzat felhúzásakor meg-megcserélték, minden párnát kénytelenek voltak felbontani. Döbbenettel tapasztalták, hogy a rontás mindenik párnában benne van. A csinálmányok 5–10 tollúból álló, csodálatosan szép, legyező-, koszorúszerű könnyed tárgyak voltak, szín és mintázat szerint megszerkesztve, színes cérnával, rongyfoslányokkal egybeszőve. Általában tenyérnyi nagyságúak, az alapjuk háromszög alakú rongy, szőtt mintázattal, a peremén színek szerint elhelyezett, az anyagba szúrt tollakkal. Voltak kisebb darabok is, 3-4 tollúból egybeszerkesztve. A közepük kemény volt. Olykor egy-egy majorság csigolyacsontjának lyukaiba voltak körbe beillesztve a színes tollak. A csinálmányok szilárdak voltak, kézzel nem lehetett szétszórni a tollakat. S amint a pap jelezte, a háziasszony párnájából forgácsdarabkák, feltételezésük szerint koporsóból származó, 10 cm hosszú, ujjnyi vastagságú forgácsok kerültek elő.

A család minden tagja irtózattal, kétségbeesetten és némán végezte dolgát. Rettegés, mindenkivel szembeni bizalmatlanság szállta meg őket. A csinálmányokat összegyűjtötték, olykor egész párnákat találtak eldobásra érdemesnek. Este a család két férfitagja egy-egy zsák tollúval elindult a 10 km-re lévő Marosra. Az úton kiskocsit intettek le, azzal tették meg a távolságot. A Maroshoz érkezve a zsákokat a vízbe dobták. Amint másnap, napfényben láthatták, a zsákok fennakadtak a jégen, s csak néhány nap múlva sodródtak el a vízben.

A család egyik tagja évek óta a szomszéd ország fővárosában lakik. Költözköztetésekor egy kispárnát vitt magával. A család unszolására ő is a Dunába hajította a párnát.

A karácsony utáni első péntektől a család elkezdte a böjtöt. A pap könnyű böjtöt rendelt el. Csupán a pénteki napokon, és kizárólag a zsíros ételektől kellett megtartóztatniuk magukat.

Ezután újra vissza kellett menniük a templomba.

Újabb látogatás a templomban

Ezúttal a lányok egyike, egyedül tette meg az utat. A kedd, a péntek és a vasárnap közül kellett választania.

A lelkész emlékezett esetükre, a fejlemények felől érdeklődött. Az állatok, a szülők egészségi állapota, a lányok barátságkötése felől. A látványos javulás elmaradását azzal magyarázta, hogy túl későn léptek akcióba. Ebben az esetben szükséges újra kibontani a párnákat, és további csinálmányokat távolítani el. Egy agyagszerű, sárga színű, könnyen porladó kődarabot adott a lánynak, hogy porlasszák szét, és a port a párnákban osszák szét.

A lány a pap előírása szerint minden családtag részéről egy-egy ruhadarabot (ing, kendő, hajsza) vitt magával. A lelkész ezeket szenteltvízzel és tömjénnel szórta be. A lány fejére fémkoronát tett, és körbejárva őt, beleéléssel imádkozott.

A helyzet újraértelmezése

2003-ban, mikor a csapások sorozata nem akart szűnni, AA2 újabb értelmezést adott helyzetükre. Pár évvel korábban AA1 egyedülálló nagynénje elgondozásra kérte fel őket. Minthogy AA2 egészségi állapota ezt nem tette lehetővé, a nagynéni magára maradt, a rokonság felváltva viselte gondját. Halála után a rokonok széttörték az örökséget. AA1 a nagynéni ágyneműit, a párnahuzatokat, lepedőket is magukhoz vette. Ezeket használatba fogták. AA2-ben évek múltán tudatosodott, hogy a beteg, haldokló, állandó gondviselés nélkül maradt nagynéni az ágyneműre, annak használóira mondott átkot.

Az átok mint hátrányos helyzet

Az átkozódás mint viselkedési forma leírása hosszú ideje foglalkoztatta a kutatást. Az értelmezésekben leírt kontextusokat tekintve a megközelítés három típusát lehet elkülöníteni.

1. Egyik értelmezés szerint a *káromkodás* gyűjtőfogalomba vont átkozódás sajátos viselkedési stratégia, *nyelvi viselkedés*. Saját kontextusában különböző jelentésekkel bír. Tárkány Szücs Ernő az elégtétel szolgáltatás, a „társadalmi kényszer (közvélemény)” egyik formájaként határozza meg: „Az átok (elkárkoztatás, kiközösítés) súlyosabb volt, mert a nép hite szerint nem lehetett visszavonni, és azt tartották róla, hogy előbb-utóbb beteljesül.” (Tárkány Szücs E. 1981: 789.) Michael Stewart fogalmazza meg a romák körében folyó átokmondás több funkcióját: a roma lakosság mindennapjaiban az átok (ezen

belül a gyakori önátok) egyszerűen igazolja és megerősíti egy kijelentés hitelességét (M. Stewart 1994: 110). Egy hasonló értelmezési vonalon haladó terepmunka az átkozódást beszédstílusként, az együvé tartozás eszközeként jeleníti meg. Miközben a cigányok közötti mindennapi átokmondás az együvé tartozást, az egyenlőségi viszonyokat termeli újra, a magyarokkal szemben a helyzet uralását, az előnyök, előállítását tudja biztosítani (Kovai C. 2002). „A középkor vége felé az istenkáromlás még merész szórakozás, és a nemesek előjoga” – állapítja meg művelődéstörténeti könyvében Johan Huizinga. A káromkodás, az átok vaskos társasjáték, amelynek örömeitől olykor a papság képviselői sem tartóztatják meg magukat. A francia földön e bűnös szórakozásnak volt Gascogne-i, breton és burgundi formája. Egy korabeli szerző szerint az átokmondás terén Franciaország a legelvetemültebb. (J. Huizinga 1919/1979: 161–162.) Tanulmányában Eperjessy Ernő a *káromkodás* gyűjtőfogalmába sorolt viselkedési formák releváns kontextusaként a férfitársaságban (munkaközösségek, laktanyák) zajló szópárbajt nevezi meg (Eperjessy E. 1999).²⁹⁹

Az újkortól sokasodó tiltásokból Paládi-Kovács Attila arra a következtetésre jut, hogy az intézmények szemében a káromkodás a részegeskedéssel, a verekedéssel, a tolvajkodással, a paráznasággal egyazon kategóriába sorolódik, és a hatóságokat aggasztó méreteket ölt (Paládi-Kovács A. 1994: 173–174).³⁰⁰ Egy évszázadon át viták, kutatások és feltételezések folytak azzal kapcsolatban, hogy a magyar nyelvterület milyen régióiban, milyen társadalmi rétegeiben harapózott el legerősebben e normasértő viselkedés (Paládi-Kovács A. 1994: 178–180). A 16–17. század során a nyelvi agresszió büntetésére három módoszat volt használatban: a vesszőzés, súlyosabb és ismétlődő esetben a botozás, a pellingér, a tömlöc, legsúlyosabb esetben a pallos általi fővesztés, amit a nyelv kitépése, az ajkak megcsonkítása előzhetett meg. A 18. században a pallos még mindig használatban volt, és az elevenen megkövezést is alkalmazták. A visszaeső káromkodókat azonban gyakrabban kitiltották a városból, vagy pénzbírságot vetettek rájuk. A 19. században a káromkodókat megvesszőzték, megbotozták vagy áristomba zárták, amit éheztetéssel súlyosbítottak, vagy közmunkával helyettesítettek. (Paládi-Kovács A. 1994: 180–181.)

2. Ebből az értelmezésből eredően ismert az átok ritualizált *beszéd*formulaként vagy *nyelvi improvizáció*ként való meghatározása. A Magyar Néprajzi Lexikon *átok* szócikke az ószövegségi időktől való folyamatos jelenlétét említi. Itt találjuk meg azokat a kontextusokat, amelyekben gyakran fordul elő (gyógyítás, rontás elhárítása, rontás, szerelmi varázslás). (Pócs É. 1977: 166–167.) E kutatási irány az átok poétikai-szerkezeti kvalitásaira és tipológiájára figyel.³⁰¹ A népballadákban és a népmesékben a sztereotip átokformulák poétikai (epikus és nyelvi) alakzatok.

²⁹⁹ Tanulmányában a szerző áttekinti azokat a feltételezéseket, amelyek a nyelvi agresszió terjedését a török, a szerb és a román hatásra vezetik vissza.

³⁰⁰ A tanulmány olyan szerzőket idéz, akik a káromkodást a magyar nemzeti jellem jegyének tartják.

³⁰¹ Az átkok, a szitkok, a becsmérlő kifejezések és a káromlások együtt alkotják a káromkodások csoportját. A közlemény 18–19. századi káromkodások szövegeit kulcsszavak szerint csoportosítja és teszi közzé (Czigány L. 1992). Átokformulák: Bosnyák 1982: 115; Fejős Z. 1985 II.: 7–8.

3. A recens források szerint az átok malefikus cselekvés során előálló *egzisztenciális állapot*, amely az életpálya és az életkörülmények minőségének megváltozásában mutatkozik meg. Megnyilatkozhat az egészségi állapot megromlásában (pszichikai instabilitás, szervi elváltozások, örökölt vagy előálló fogyatékoság, testi agresszió), az életpálya minőségének megromlásában (erőtlenség, munkaképtelenség, munkahelyi gondok), a társadalmi viszonyok megromlásában (harag, viszály, szakítás a rokonsági és szomszédsági kapcsolatokban), az anyagi helyzet megingásában (kártétel, tolvajlás elszenvéde), a gazdálkodás kudarcaiban (a termés, az állatok elpusztulása).³⁰² 1854-ben Ipolyi Arnold is ilyen jelentésben mutatja be a rontást: „természetes boldog állapotábóli, más természetlen, méltatlan s boldogtalan állapot s helyzetbe jutását jeleli” (Ipolyi A. 1854: 338). Vallásantropológiai tanulmányában Szigeti Jenő az átok öszövétségi jelenlétéről értekezik. Az áldás, akárcsak az átok a kimondott szó alakító erején alapszik. Az emberi átok csak akkor hatásos, „ha isten felhatalmazása alapján történik.” (Szigeti J. 2004: 27.)³⁰³

Az átokmondás körülményei

Az átokkapcsolatok leggyakrabban a generációs, a családi, a rokonsági, a szomszédsági, etnikai, ritkán az egyházi intézményen belül alakulnak ki. Az átoknarratívumok leggyakoribb formája szerint a szülők átkot mondanak engedetlen gyermekükre, akit meg is fog az átok; valaki átokkal és rábőjtöléssel rontja meg haragosát; az emberek szívtelensége miatt koldus átkot mond a határra, s az terméketlenné lesz.³⁰⁴ Szatmár megyében a rontó rábőjtöléssel megtoldott átokkal betegítette meg a haragos személyt (Luby M. 1936/1983: 20). Örökség miatti nézeteltérés során a rokonok kilenc pénteken tartott böjttel kísért átokkal rontottak meg egy matolcsi gazdát. A gazda megőrült, egy év alatt meghalt. (Luby M. 1936/1983: 22.) Havad lakói szerint az igazságos átok helyet keres.³⁰⁵ Az Erdélyi Mezőség peremén fekvő Tordatúrban máig élő gyakorlat a megátkozás. A napfelkeltekor, a nappal szembefordulva mondott, valamint a kilenc keddi böjttel kísért átok hatásos. Egy kárt szenvedett asszony reggel korán égre emelt kézzel mondott átkot első férje gyermekeire. Az átok a hetedik hónapban teljesedett be, a fiú meghalt. (Csőgör E. 1998: 181, 759. számú szöveg.) A háború idején egy anya meggondolatlanul átkot mondott helytelen fiára. A fiú nemsokára bombarobbanás áldozatává vált. (i. m. 181, 761. számú szöveg.) Egy asszony tolvajlás miatt mondott átkot egy falubelijére. A karácsony előtti pénteken egész napos böjtot tartott, imádkozott és átkot mondott. A megátkozott személy nemsokára

³⁰² Érdekes esetként említjük meg az egyik román nemzeti tv-adón elhangzott nyilatkozatot. Az egyik román futballcsapat tagja szerint egy ellensége átkot mondott a játékára, amiért ismételtelen tehetsége és képessége alatt teljesített a mérkőzéseken. Elégtétellel konstata, hogy a 2004-es évadtól kezdődően azonban játéka felszabadult az átok alól, teljesítménye szemmel láthatóan feljavult, viszont több anyagi kárt szenvedett el.

³⁰³ „Az áld és átkoz: ugyanazon szócsalád két tagja közül az egyik jót, a másik rosszat jelent.” Az összefüggésről: Pais D. 1975: 36.

³⁰⁴ Bihari A. 1980: 19–20. A II.1/A, 1/C, 2, 3/A típusú történetek.

³⁰⁵ Nagy Olga közli Nagy Ödön havadi adatait (Nagy O. 1989: 315).

gyilkosság áldozata lett, felesége megnyomorodott. (i. m. 183–184, 768. számú szöveg.) Egy menyasszony a lakodalom éjszakáján megszökött. Megcsalt vőlegénye átkot mondott rá. A nő házassága, családi élete szerencsétlenül alakult. (i. m. 187, 778. számú szöveg.) A gombosi szájhagyomány ismeretében Jung Károly ugyanezt a következtetést vonja le: „Az átokmondás a gombosiak hiedelemvilágában olyan rontó célzattal bír, amelynek megvalósulásában nem kételkednek. Szövegeink mondai tanúsága szerint az átok tényleg fog, s általában családi tragédiába torkollik.” (Jung K. 1990: 49.) Egyik esetben két leány egy leány fölött különbözött össze. A dulakodásban egyikük halálát lelte. Édesanyja átkot mondott a gyilkosra. A fiatal házas ember végtagjai nemsokára sorvadni kezdtek. Másik esetben egy károsult mond hatásos átkot a tolvajra. Mikor a tolvaj megtéríti a kárt, az átok megszűnik. (Jung K. 1990: 49.) Az etnikus kapcsolatok közül az átokmondás a cigány–magyar, cigány–román viszonyokban releváns. Nincs tudomásunk e kérdés összefoglaló áttekintéséről, a néprajzi közlésekben azonban gyakori motívum a cigány látogatók agresszív fellépése (a kiválasztott személy akarata, beleegyezése ellenére jósol, diagnosztizál, elutasítás esetén átkot mond). Ténykedésük és szolgáltatásaik által tekintélyt, félelmet, irtózatot váltanak ki.³⁰⁶ A gyűjtés hiányosságának tulajdoníthatóan szintén kevés adat utal az (ortodox) pap általi megátkozásról, kiátkozásról (Keszeg V. 1996a: 341; Peti L. 2003a: 163). A gyakorlatot Pócs Éva a „boszorkányság a vallás és a mágia határán” intézményeként foglalta össze (Pócs É. 2001).

Több esetben történik meg az átokmondás mint testtechnika leírása. Korábban említettük már, hogy Tordatúrban égre emelt kézzel hangzott el az átok (Csögör E. 1998: 181, 758–759. számú szöveg). Havadon egy anya összekulcsolt kézzel mondta fiára az átkot (Nagy O. 1989: 327). Az átok mondásának napján/e naptól kezdődően az átkot mondó személy böjtöt tart (Fazakas I. – Székely Sz. M. [1990]: 11; Csögör E. 1998: 182, 765. számú szöveg). Karancskesziben az átkozódó személy letérdepel, kezét összefogja (Fejős Z. 1985 II.: 7, 693. számú szöveg). Szendrey Zsigmond és Ákos babonaszótára szintén térdeplő pozíciót ír elő az átokmondó számára (Fazakas I. – Székely Sz. M. [1990]: 11.). Rendelkezésünkre áll egy cigány epikus énekben megőrződött, törvénykezési esemény keretében lezajló önátkozódási szertartás leírása: „A szertartás ünnepélyes külsőségek között folyt le. Sötét kendőt terítettek a földre, szentképet tettek rá, feszületet, a négy sarkára gyertyát helyeztek el [...] A nő a haját leengedi, bal kezének mutató és középső ujját szívére teszi, és letérdepelve nagy átkot szórt magára, hozzátartozóira (anyjára, gyermekeire stb.). Általában azokra, akiket nagyon szeret. [...] A férfi levette kalapját, letérdelt, a kalapját a kendő közepére helyezte, és arra esküdött, hogy kalapjából öntsék ki az eszét, nyelve ragadjon le, az anyja vezesse vakon, az Isten görbítse meg a száját, ha nem mond igazat. [...] Az eskü nagyon komoly volt, és mindenki úgy is vette. Az eskü után asztalhoz ültek, és mindenki elmondta a véleményét...” (Rostás-Farkas Gy. – Karsai E. 1992: 58–59.)

³⁰⁶ A mágiát gyakorló cigányasszonyokról: Bosnyák 1977: 95–97; Keszeg V. 1999: 284–285.

Tordatúrban a napfelkeltekor mondott átkot tartják hatásosnak (Csőgör E. 1998: 181, 758–759. számú szöveg). Kilenc egymás utáni kedden kellett ismételni (Csőgör E. 1998: 182, 765. számú szöveg). Egy 1914-es feljegyzés szerint a kérés, az áldás, az átok bizonyos órában elmondva hatásos (Verebélyi K. 1998: 126, 26. számú szöveg). Udvarhelyszéken száz évvel ezelőtt három egymás utáni pénteki napon végezték az átkot (Fazakas I. – Székely Sz. M. [1990]: 11).

A genealógia

A család olyan társadalmi keret, amelyen belül a múlt, az emlékezet közvetítése megtörténik, ahol a generációk közötti biológiai, gazdasági és kulturális jellegű kapcsolatok lezajlanak. Egyik irányban, felszálló ágon, időben visszafele haladva, a családban történik meg az ősök emlékezetének és hagyatékának őrzése, esetleg lelki nyugalmuk biztosítása, másik irányban pedig, leszálló ágon, az utódok szellemi és anyagi biztonságának garantálása.³⁰⁷ Az eddigi adatokkal ellentétben az egymás utáni generációk más értelemben is sorsközösséget alkotnak: ugyanazon negatív életminőséget kell elviselniük. A helyzet kiváltója valamelyik ős, aki viselkedése miatt magára vonja mások átkát. Vagy, az utódokkal szembeni agresszió formájában ő maga lépteti érvénybe az átkot.

A hivatkozott néprajzi munkák mindenike kitér arra, hogy a szülői átok minden esetben megfogán. „A legnagyobb súly az anyai átok, ha az édesanya átkozza meg a gyermeket.” (Havad, Nagy O. 1990: 326.) „Különösen a szülői átok nagyon fog”, „az anyja, ha átkozza a gyermeket, megfogja. [...] Mert ő hozza a világra.” (Tordatúr, Csőgör E. 1998: 187, 188)³⁰⁸ Tordatúron egyik esetben apa mond átkot lányára, egy másik családban a halálra készülő apa minden gyermekét megátkozza, egyszer az anya hirtelen haragjában fiát átkozza meg. Havadon egy felnőtt férfi megbántotta édesanyját, aki emiatt elrészegesedett (Nagy O. 1990: 328). A gombosi átoknarratívumokról olvashatjuk: „Ilyen eseteket beszélnek el történeteink is, általában olyan helyzeteket vázolván föl, amelyekben a gyermek engedetlensége vagy a szülő iránti embertelen viszonyulása ragadtatja átkozódásra a szülőt.” (Jung, K. 1990: 49.)³⁰⁹ Egy esetben a szülői átok hatására a szülők kibírhatatlanul érzik saját gyermeküket, egy másik esetben az anyai átok miatt a halott fiú koporsóját a föld nem fogadja be, egy esetben pedig az anya meggondolatlanul átkozza halálra kisfiát. Doroszlón a szülői átok mellett a megcsalt szerető átkát tekintik végzetesnek (Kovács E. 1982: 190, 1519., 1521. számú szöveg).

³⁰⁷ Korábbi elemzésben tekintettük át a genealógiai kapcsolatokat ápoló szertartásokat és reprezentációkat (Keszeg V. 2002b).

³⁰⁸ Rétközberencsről származó feljegyzés az anyai átok hatásos voltáról: Verebélyi K. 1998: 126, 24. számú szöveg.

³⁰⁹ A szövegtárban több történetben olvasható a szülői átok következménye: 1., 3., 4. sz.

Elemzésében Lőrinczi Kinga-Mária egy erdélyi kisvárosban ténykedő javasasszony gyakorlatát mutatja be.³¹⁰ A betegség, családi, munkahelyi nehézségek esetén hozzá fordul páciensei kávéit isznak. A specialista ennek zaccából következteti ki, hogy a páciens nehézségei apai vagy anyagi ágon elhangzott átok folytán álltak-e elő. Értelmezése szerint minden baj oka egy előd által kimondott átok.

„Az átok eredete az ősök életében keresendő, illetve éppen a mindennapi kommunikáció részeként kimondott sztereotipizált átokfogalmat fedi. A generációs átok eredője a kilencedik leszármazottig hathat, tehát gyökere visszamenőleg a kilencedik ősig mehet vissza. Pontosan nem lehet tudni, hogy melyik leszármazási ágon levő ős mondta ki az átkot, de legtöbbször vagy a nagyszülőktől, vagy a szülőktől száll át minden egyes egyénre. Generációról generációra haladva hatása egyre inkább növekedik.

A jelenben meglevő problémák bármilyen téren az átok kihatásának az eredményei. Az átok a kilencedik rokonsági fokozatig halad, a kilencedik generációnál a családot, személyt nagymértékű szerencsétlenség, baj, betegség éri. [...]

A kilencedik generáció felé történő közelségében az átok hangsúlyossá válik, megerősödik, arányaiban megnő, ezért a baj, a betegség, a szerencsétlenség egyre súlyosabb lesz. Hatása akkor ölti a legnagyobb méreteket, ha a szülő, a nagyszülő vagy a soron következő közvetlen átokhordozó meghal. Ekkor a meghalt egyén után a következő generációs fokozaton levő személyre még inkább kihatással van. Az átok feloldása fordított sorrendben a gyerektől, vagy annak szüleitől (jósoltató) kezdődik és így halad az ősök, nagyszülők, dédszülők fele.” (Lőrinczi K. 2004: 27.)

Az embert érő nehézségek tehát minden esetben emberi eredetűek, az ősöktől a múltból származnak. Ezért megoldásukat is embernek kell végeznie. Minthogy azonban a bajban lévő nem tudja azonosítani az átok elkövetőjét, specialistához kell fordulnia. Ez utóbbi egyúttal terápiát is előír az átok hatása alóli feloldódás végett.³¹¹

Genealógiai vonalon közvetítődő átokról további tudomással is rendelkezünk. A 19. század közepén egy sóvidéki család birtokába került egy vízimalom. Minthogy a környékről sokan látogatták, biztos megélhetést jelentett a család számára. Ezért is becses, apáról fiúra szálló családi tulajdonként kezelték. A második világháború idején egy éhínség idején a tulajdonos magas áron árusította az akkor hiánynak számító lisztet. Ezért a családot átok érte, amely a névvel együtt közvetítődik. A férjhez menő, a névtől megszabaduló nők az átoktól is szabadulnak. Ma a negyedik generáció él az átok alatt. Az átok meglete közismert a közösségben. A családi hagyományba a családtagokat serdülőkorban avatják be.

³¹⁰ A polgárosult cigánycsaládból származó, görög katolikus vallást követő, egyetemi tanulmányokkal rendelkező asszony egy, a klinikai halállal együttjáró műtétet követően Isten megbízásából kezdett segíteni embertársain. A praxist minden tájékozódás, beavatás nélkül, csupán isteni sugallatra kezdte el, tökéletesítette (Lőrinczi K. M. 2004).

³¹¹ A bajbajutottnak háromszor kell ellátogatnia a javasasszonyhoz. A javasasszony imát és böjtöt ír elő számára. A terápia a következő. Két különböző templomból beszerzett szenteltvizet kell egybe tölteni. Két egymás utáni napon böjtöt kell tartani. A böjt idején a specialista által kijelölt imát egymás után el kell ismételni, ezalatt gyertyát kell leégetni. A szentelt vizet az imamondások előtt részleteiben kell elfogyasztani. (uo.)

Az átokról beszámoló (férfi) családtagnak 20 éves korában szerelemgyermeke született. Édesanyja ekkor fedte fel előtte családjuk tragédiáját.

Az átkot elszenvedő első molnár megbénult, felesége magatehetetlenné vált. (Első generáció.) Egyik fiának olyan népes családja lett, hogy kénytelen volt közülük örökbe adni. Két másik fián idegbetegség ütött ki. Egyiküknek mozgásképtelen gyermeke született, másikuk leánya kétévesen vízbe fullt. (Második generáció.) Az adatközlő édesapja két sikertelen házassági kísérlet után az alkohol rabja lett, gyermekét csak hétvégeken láthatja. Végül mámoros állapotban lépcsőn zuhant le, s ez halálát okozta. (Harmadik generáció.) Az adatközlő az őt ért első csapásként szerelemgyermeke születését nevezte meg. Két unokatestvére krónikus szervi betegséggel él. Egyikük felesége meddő. A rokonságban őt unokatestvér vált öngyilkossá. Több esetben unokatestvérek közötti házasságot kötöttek. Egyébként a család anyagilag jól szituált. (Szabó Cs. 2002/2003.)

Havadon emlékeznek arra, hogy egy férfit két unokaöccse a vagyon fölötti osztozkodás során harminchét késszúrással megölt. Az áldozat felesége „megátkozta a gyilkosokat, hogy ne legyen örömük gyermekeikben, negyedíziglen fogja meg őket az átok.” A börtönből szabadult gyilkosok kínos halállal haltak el, leszármazottaik pedig sánták, bénák, betegek lettek. (Nagy O. 1989: 315.)

Az átok a leszármazás vonalán közvetítődik. Jelenvalósága, érvényesülése révén a nemzetségen belül kohéziós erőként működik: a családi sorsszerűséget tudatosítja és teljesíti be. Az átok általában tudati állapot, amely a genealógiai és nemzetségi együvé tartozást termeli, olykor pedig fizikai-biológiai jegyekben nyilvánul meg. A sóvidéki esetben az átok megnyilatkozása nemzetségi karakterisztikum, a nemzetséghez való tartozás bizonyítéka. Tágabb közösségben az átok meglepte távolságtartást vált ki: a nemzetség környezetében élők számon tartják, figyelik és kommentálják az átok megnyilvánulását.

A fenti egyik eset szerint a nemzetség nevétől való szabadulással az átok is elhárítható.

Értelmezés

Az A. család sosem hitt, ma sem hisz a hiedelmekben. A beszélgetés során, ha a kutató ebbe a mederbe szeretne volna terelni a beszélgetést, elhatárolódtak tőlük. A család minden tagja kiegyensúlyozott, rendszeres, következetes vallásos életet él. Mindenikük középfokú tanulmányokat végzett, közülük többen érettségi oklevelet szereztek. Környezetükben nem volt hagyománya az egyetemre járásnak, ezért sem a szülők, sem a gyerekek nem gondoltak továbbtanulásra, bár megtehették volna. Amíg a gyermekek kisebbek voltak, a család rendszeresen eljárt a tengerpartra, fürdőhelyekre. Utóbb a gyerekek baráti körökkel szervezik meg a nyaralást. A tévézés, az olvasás, a diszkózás, a koncertre, kiállításra járás a fiatalok mindennapjaihoz tartozik. Munkát keresve több országban megfordultak.

2002-ben a család az élete megváltozását érzékelte. A helyzetük figyelésével, állapotuk értelmezésével és a helyzet okának kikövetkeztetésével fél év telt el. Ennek során hol

individuálisan, hol közösen tettek kísérletet az események, munkájuk eredményeinek és kapcsolataik alakulásának értelmezésére. Először is rájöttek arra, hogy alkalmazott életstratégiájuk nem garantálja korábbi életvitelüket. Korábbi tapasztalataik, életvezetési sztereotípiáik nem biztosították a megszokott teljesítményeket, eredményeket. Életük tőlük függetlenül, ellenőrizhetetlenül, szabályozhatatlanul haladt előre. Másodszor, kapcsolataik ugyan nem szakadtak meg környezetükkel, de e kapcsolatok lehűltek. Minden ismerős és ismeretlen személy közeledését, gesztusát intenzív ráfigyeléssel követték és értelmezték. Reakcióikat hosszas megfontolás előzte meg. Ugyanakkor sűrűbbé, intenzívebbé, huzamosabbá vált a családon belüli együttlét és kommunikáció. A helyzet elemzése, értelmezése nagymértékben feltöltötte kommunikációjukat. Életük mélypontja arra a karácsony előtti napra esett, amikor a párnák kibontásakor igazolódott a rontás. Erre a napra úgy emlékeznek vissza, hogy egymást is nehezen viselték el. Fizikai erőfeszítésre volt szükségük, hogy a szűk családi körben megtűrjék egymást. A lakásba zárkózott családtagok némán végezték tennivalójukat, nem tekintettek egymásra, bizalmatlanok voltak egymással szemben, nem volt mondanivalójuk egymás számára. Harmadszor, érthetetlenül megváltozott közvetlen környezetükkel, a gazdaságukkal szembeni attitűdjük. A gonddal nevelt állatokat irtózáttal tele félelemmel szemlélték.

A történések koherenciájának hiánya, az események előzménytelensége, a családtagok szervezetének és érzelmeinek diszfunkcionális működése, habitusuk felszámolódása döbbsentette rá őket arra, hogy az általuk teremtet és fenntartott életvilág átmenetileg elveszítette érvényességét. Erőfeszítéseik során konstruálódott meg az első narratíva, amely logikai, oksági konstrukcióba fogta az idegen személy (cigányasszony) látogatását és a család állapotát. Ebben a fázisban több irányból érkezett a segítség. Egyrészt a lokális szájhagyományból, másrészt a médiából folyamatosan értesültek rontásesetekről. A rontás tényének, motívumainak azonosítása e narratív bázis alapján történt meg. A specialistaként felkeresett pap szintén segített a diagnózis felállításában és kiterjesztésében. A nála tett látogatás, a vele való beszélgetés győzte meg a család tagjait arról, hogy tulajdonképpen az általuk normálisként kezelt funkcióik (alvás, italfogyasztás), valamint a csapások által érintetlenül hagyott személyek (a családfő, a külföldi vendégmunkán lévő leánygyermek) is érintettek.

A szájhagyomány ilyen célú felhasználását más esetben is alkalmunk volt tetten érni. A hagyomány az A. család számára narratív sémát szolgáltatott helyzete megjelenítésére és értelmezésére. Ebben a sémában eleve adva voltak olyan fordulatok, epizódok, motívációk és nyelvi formulák, amelyek a magukról való beszélést megkönnyítették, lehetővé tették, a történet koherenciáját biztosították. Habár a narratív forma általában már a történet előtti fázisban, az események, az idő megtapasztalásában és strukturálásában jelen van,³¹² az A. család interpretációját későbbben, a veszteségek egy részének elszívódása

³¹² A narratív forma már a történet előtti fázisban, az idő megtapasztalásában és strukturálásában jelen van (D. Carr 1997/1999: 70).

után alakítja ki. Ettől kezdve viszont ez az interpretáció a folyó események recepcióját is meghatározza. Ettől kezdve a hiedelem két különböző szinten van jelen életükben: az események receptálásának és az események értelmezésének, reprezentálásának szintjén.

A hagyománnyal való találkozásban szűk környezetük és a média volt segítségükre. Az 1989-es változásokat követően a romániai média értelmezés nélkül népszerűsíteni kezdte az ortodox egyház által gyakorolt exorcizmust, javasasszonyok, halottlátók praktikáit, mágusok ténykedését. AA2 tulajdonképpen abban a meggyőződésben volt, hogy a G. néven bemutatkozó cigányasszony a tv-ben és a román és magyar nyelvű írott sajtóban nagy reklámmal rendelkező javasasszony. Ismerőseik, majd az általuk elért ortodox lelkész segítették az A. család tagjait helyzetük értelmezésében. A második értelmezés a család történetének egy korábbi eseménye, a nagynéni halála és a család helyzete között állapított meg összefüggést.

Az interpretáció, és az ennek nyomán létrejövő reprezentáció nem következmények nélküli. Ez tulajdonképpen meghatározza az A. család tagjainak egymáshoz, szociális és társadalmi környezetükhöz való viszonyát. Azaz: átalakítja, kialakítja világukat. A *jelen-tések egybehangolt szabályozásaként* ismert, W. Barnett Pearce és Vernon Cronen által az 1970–1990-es évek között kidolgozott teória szerint a társalgás nem egyszerű kommunikációs esemény. Jelentőségét adja meg, hogy létrehozza azt a környezetet, amelyben az ember leéli életét. (W. B. Pearce 1989; V. E. Cronen 1991. Bemutatja Griffin E. 1991/2001: 65–79.) A pragmatikus George Herbert Mead fogalmait használva, az A. család megrontottsága akkor válik valóságossá, amikor a család tagjai megrontottként viszonyulnak magukhoz és helyzetükhöz, amiből értelemszerűen következik további viselkedésük (G. H. Mead 1934/1973). A helyzetről kialakított, és a családtagok között forgalmazott narratívum egyúttal a rontáshelyzetben való viselkedés szabályait, forgatókönyvét lépteti életbe. Ugyanakkor képesekké válnak a helyzet érzelmi-fizikai átélésére.

A pszichiátria szerint az érzelmi normalitás általános kritériumai az érzelmi érettség, a kiegyensúlyozottság, a realitásérzék, a racionalitás, a beilleszkedés képessége. Ezzel szemben, az etnopszichiátria, etnográfiai adatbázisa alapján amellett érvel, hogy az érzelmi normalitás és anormalitás közötti határ kultúránként eltérően húzódik meg. Etnopszichiátriai értekezésében Georges Devereux a személyiségzavarok négy olyan csoportját állapítja meg, amelyek megítélése (elfogadása, gyógyítása vagy marginalizálása) az illető társadalmi közegen belül történik meg: a társadalmi struktúrának megfelelő személyiségzavarok (a társadalmi berendezkedés kiváltotta betegségek), az etnikus (csoport) zavarok (pl. a fanatikus lelkesedés vagy gyűlölet), a vallásos zavarok (pl. a sámán extázisa) és az idioszinkratikus zavarok (ismétlődő, atipikus érzések és állapotok) csoportját (G. Devereux 1970). Az A. család esetét az utolsó csoportba soroljuk. Huzamosan, egymástól függetlenül, egymással párhuzamosan olyan (fizikai, pszichikai szociális, kognitív) élményeket élnek meg, amelyekre korábban nem voltak képesek, nem volt alkalmuk.

Itt érezzük szükségesnek felidézni Marcel Mauss testtechnikákkal kapcsolatos általános megfigyeléseit: „az etnológus szembe találja magát egy-egy adott fajta, egy-egy adott nép ilyen és ilyen biológiájának nagy kérdésével. Azt gondolom, hogy bárminek látszódjék

is, itt is biológiai-szociális jelenségekkel van dolgunk. Úgy vélem, hogy mindezen technikák alapvető oktatása abban áll, hogy a testet a használatukhoz idomítsuk.” (M. Mauss 1934/2004c: 445.) Amint említettük, az A. család tagjai még nem voltak hasonló helyzetben. Ennek ellenére szervezetük a helyzethez adekvát módon receptál és reagál. Az esemény kezdetén az asszonynak, AA2-nek van nem várt élményben része. A fogyatékoságával évtizedek óta együtt járó fájdalomérzet a cigányasszony masszírozásának hatására felfüggesztődik. Könnyűnek, lebegőnek, fájdalom nélkülinek érzékeli testét, szervezetét. Lánya a templomban térdelve, a fejére tett koronával, a pappal együtt imádkozva érzi felmelegedni, megtisztulni testét. A terápia kétszeres testkezelést ír elő. Egyrészt a család minden tagja aláveti magát a rendszeresnek bójtnak. Másrészt, a pap által a templomban megáldott, szentelt vízzel, tömjénnel meghintett ruhadarabot öltenek magukra.

Adattár

Részletek az interjúkból

A rontás

A beszélgetés időpontja: 2003. február 17.

AA2: – *Úgy emlékszem, hogy most a nyáron lesz két éve.³¹³ Kapáltam a kertben, vagy mit csináltam. S olyan fáradtan bejöttem s ledőltem ott hátul a konyhában az ágyra. A derekam, a lábaim [fájtak], hogy nem tudtam járni. És közbe beállított egy cigányasszony. S kérdi, hogy beteg vagyok. S mondom, hogy né, kapáltam, s hogy kifáradtam. S odajött, s neki kezdett masszírozni. De olyan jól masszírozott. S közbe mondta nekem, hogy ő G., a jósasszony. Ő gyógyítani tud. S mikor láttam, hogy milyen jól keni a hátamat... olyan jól éreztem magamat... És azelőtt nem sok idővel láttam a televízióban is, mutattak ilyen cigányasszonyokat és... s hát minden, s én arra gondoltam, hogy ez is egy közülük. És olyan jól megmaszszírozta a hátamat, a derekamat... és vagy öt perc múlva azt mondja, hogy keljek fel és járjak. Én nem is éreztem semmi fájdalmat. Mintha repültem volna. Olyan jól éreztem magam. És kezdtem hinni neki. S azután [...] kezdett kéregetni. De először azt mondta, hogy hozzatok be egy tyúkot. És behozták a tyúkot és belefűjt a szájába, és egy pár másodperc múlva a tyúk kikékölt... a feje, megfeketedett a taréja s megdőglött a tyúk. Akkor kért egy ruhámat, és egy tojást. És a tojást beletette a ruhába. És megforgatta egy párszor, s azután letette a földre, és rátaposott. Szétment a tojásnak a héja, s a közepe mint[ha] egy fekete szörgombolyég lenne... mi olyannak láttuk. S még csodálkozott. [...] Azt jelenti, hogy meg vagyunk átkozva. Azután még mit kért? Kért egy pohár vizet. Felfordította a poharat az asztalon, és nem folyt ki a víz. A pohár alatt maradt. [...] Felfordította, rátette az asztalra. Ráfordította az asztalra, s a víz nem folyt ki. [...] Biztos az asztalra tette a zsebkendőt, s arra fordította rá. Igen. S nem folyt víz. Semmi vízcsepegés, ott semmi körülötte nem volt. [...]*

AB2: – *Azután kérte a pénzt. 99 ezer lejt. S hogy ne sajnáljuk a pénzt. És bé akarta dobni a tűzbe. [...]*

AA2: – *S akko kellett köpdössük a pénzt, hogy múljon el a betegség. Akkor a pénzt kellett köpdössük. Valami efféle volt. [...] Akkor már észrevettük, hogy ez itt már valami család, és ki akartuk tenni a házból.*

AB2: – *Ordítani kezdett.*

AA2: – *De nem lehetett. Olyan ereje volt, nyomott vissza minket a házba. És el akartuk tőle venni... me egy pungába belerakta a ruhámat, a tyúkot, a szappant is... S nem akart kimenni. Sehogyse akart kimenni. Kergettük, nem akart. Aztán mégis csak elkapta a plászát,³¹⁴ s nagy átkozólóva kiment az udvarból. [...] Hát a tavaly annyi szerencsétlenség ért. Legelőször is tavasszal kezdődött, hogy egész tavasszal*

³¹³ 2001 nyarán.

³¹⁴ Zacskót.

beteg voltam. Egyik betegség a másik után. Ki se gyógyultam az egyikből, s belementem a másikba, a harmadikba. [...] Itt egy hónapig fekéüdtem az ágyban. Először kezdődött a hűléssel. S azután a hűlés után beléállt a bordáimba. A tavaly olyan február lehetett. S akkor nagy köhögéssel maradtam a hűlés után. És közbe megfájultak jobb felől a bordáim. És én mind azt tartottam, hogy biztosan a tüdőimmel van valami baj. És elmentem az orvoshoz, és azt mondta, hogy nem a tüdő, hanem a külső csontfájás. De hát olyan rettenetesen fájtak a bordáim. Aztán átjött a jobb oldalamra is. Hogy már irtóztam az estétől, lefeküdni. Úgy fájtak. Olyan erős fájdalom, hogy olyant még addig még nem éreztem. Amikor elhelyezkedtem az ágyba, befészkeltem magam, egész reggelig úgyhogy meg se mozdulok. Ez volt a második. Jaj, s akkor azok az erős fejfájások. Akkor azt hittem, hogy abba is belepusztulok. Beszéltem a telefonon [AB1] /-ékkal és így erőltettem egy kicsit, a fejemet le[hajtottam], hogy beszéljek. S akkor beleállt egy nyílalás így nekem a homlokomba. Nekem a homlokom soha nem fájt. Hanem féloldalt a migrénem. De így féloldalt. És olyan erős lüktető fájás jött ide előre a homlokomra. Azt hittem, hogy kiszöknek a szemeim, olyan nagy fájás. És a telefon még le se volt zárva, csak eköszöntünk egymástól és akkor: – Jaj! Megint: – Jaj, jaj! S B. meghallotta, hogy velem mi van. S ez tartott egy hétig. De úgy kezdődött, hogy egyik nap egy negyedórát tartott, másnap má többet, még többet és egy hét múlva már oda jutottam, hogy kétszer is egy éjél, s még mind nem mentem orvoshoz. S akkor egy hétfői nap, mikor már harmadszor előállt, akkor már be kellett vigyenek a sürgősségre. [...] S az idén megint. Megint kezdődtek. Megint három hétig akkor. Megint azok az izom-, s megint azok a bordafájdalmak. Ezek a nagy bordafájdalmak. S aztán az epétől... És azután a majorságok, a csirkék... mindenünk eldöglött. A koca egyet malacozott, az is megdöglött. A bárányunk... le kellett vágni, me az is felpuffadt. Utána le kellett vágjuk a nagy juhot. Malacokka, mindenne...semmive, semmive nem vót szerencsénk a tavaly. [...] A majorság egész nyáron [döglött el]. A csirkék. Száz is. És aztán most télen az összes tyúk. Nem maradt meg csak négy tyúkunk. S aztán a rucák. Volt néma rucánk. És azt vettük észre, hogy a csirkék, a kicsi csirkék mind tűntek el. Hol lehetnek, hol lehetnek? Mi lett velük, mert döglöve nem kaptuk meg. Hát egy nap csak lássuk, hogy a ruca nyeli le a csirkét. Annyi csirkét megevett az a ruca... Úgy féltem aztán attól a rucától is. Mintha ördög lett volna, úgy néztem azt a rucát. Nagy fehér ruca. De nyelte le egésze a kicsi csirkéket. Én láttam, mikor lenyelte, a torkába ment le a csirke. Azután volt harmincöt rucánk. Azok is mind tűntek el. Nem tudtuk, hogy hol vannak, mi lett velük. És aztán [AA1] észrevette, hogy azokat meg megette a disznó. Úgyhogy egyik a másikat megette, megölte, hogy nem maradt utoljára... Úgy féltem az udvarba is járni... Mintha valami ördög lett volna az udvarba, úgy féltem. Mindentől. A bárányunk felpuffadt, azt le kellett vágni. És a kocával is... csak egy kicsi malacot maladzott, s aztán az is megdöglött. Nem a tavaly, hanem azelőtt. A tavalyelőtt kezdődött. A nyulainkat megették a nagyegerek. Azután a másik tura³¹⁵ megfagyott, a másik tura kiesett a dróthálón. Semmihez nem volt szerencsénk. [...] Ez is rettenetes dolog volt, mikor beállt ez a vész itt nálunk az udvaron. Te, látad, hogy az az egészséges ruca megy itt az udvaron, félredőlt, és meg volt döglöve. Nem volt az, hogy látad egy-két napig, hogy betegeskedik és félrehúzódik és nem eszik, hanem ment az udvaron és félredőlt és meg volt döglöve. Vagy megdöglött a ládában a tojás közbe. Tojt, leült tojni és ott döglött meg.

A papnál

A beszélgetés időpontja: 2003. február 17.

AB2: – A mise végén, többen, akik ilyen problémákkal mentek, bennmaradtak a templomban, s rendre a pap hívott be.

– Hányan voltak ilyenek?

AB2: – Hát akkor is voltak vagy tízen–húszan. Nagyon sokan vannak minden nap. És amikor ránk került a sor, mi [AB3]-mal bementünk, s akkor a pap, hogy na, meséljük el, hogy mi a problémánk. S akkor mi elmondtuk mind ezeket a cigánnéval. Miket csinált, és hogy azóta milyen rosszra változott az életünk. És hogy nincs szerencsénk semmihez. És akkor megmondta a pap, hogy ez egy varázs. És azt mondta, hogy a cigánné ilyenkor tollukka, a párnákba dolgozik. A varázsokat tollukba köti és hogy mindent, ami tolluból áll, a lakásban, bontsunk szét és fogunk találni ilyen kicsi... tolluk így megkeményedve, kicsi koszorúkat vagy cérnát... Azt mondta, hogy anyukának a párnáját nézzük, mert ott fogunk kapni

³¹⁵ Rend.

koporsószállánkokat. És csontdarabokat fogunk találni. Ilyen rongyba... tehát a tollu és a rongy összefonódva... s hogy ezeket mind szedjük ki, de figyelmesen nézzünk meg mindent, mert ezeket mind ki kell szedni és egy zacskóba bele kell tenni, s egy folyóvízbe dobjuk be. Hogy azt a víz elvigye. [...] Azt mondta, hogy a pénteki nap bőjtöljünk. [...] Azt mondta, hogy ezek után vissza kell menjünk. S addig, amíg visszamegyünk hozzá, bőjtöljünk. [...] Azt mondta a pap, hogy miután mindezeket eldobjuk, és a víz elviszi, akkor egy olyan megkönnyebbülést fogunk érezni. Összesen egy pár napig. És na, azután bőjtöljünk, és... akkor megígérte nekünk, hogy jobb életünk lesz. Jobb sorsunk lesz. És hogy majd visszamenjünk, imádkozni... [...] Kedden, pénteken és vasárnap. És én most pénteken voltam. Bementem és annyit mondtam a papnak, hogy karácsony előtt voltam a lánytestvéremmel, és mondtam a falut, hogy honnan jöttem. Mondta, hogy igen, emlékszek rád. És tudott mindent, hogy mit meséltünk neki. S akkor kérdezte, hogy láttunk valami változást az életünkben. És mondtam, hogy nagy változást nem láttunk, mert anyuka azután is beteg volt, nem javult, és így pénzügyileg se nem mondhattam, hogy nagyon jól állunk, mert ugyanúgy folyt a helyzetünk. Akkor azt mondta, hogy igen sokat vártunk, és ez idő alatt a cigánné új varázsokat kötött. S akkor azt mondta, hogy ha nem változik semmit, semmiképpen az életünk, akkor a párnabontást újból kell kezdeni. És én akkor [nevetés] nagyot néztem, hogy ez nagyon nagy munka. És azt mondta... adott közbe egy kódarabot [...], hogy azt törjem össze, és egy-egy kicsit minden párnába tegyek belé. [...] És hogyha nem változik, akkor menjek újra vissza. [...] Igen, és akkor megszentelte a ruhadarabokat... [...] S engem akkor letérgyeltetett. S valami fémkoronát tett a fejemre. S akkor így mind körüljárt engem. S imádkozott. Megemléstett mindenkit, a családtagokat. És így külön, hogy az állatokhoz legyen szerencsénk, s mindenkinek egészség... [...] És imádkozott, hogy legyen szerencsénk a házassághoz. [...]. Soha nem voltam egy papnál, hogy ilyen problémákat magyarázzak el. S [B] nyugtatott, hogy: – Ne féljete, me nagyon kedves a pap. És egyből úgy belejősztok a beszédbe. S tényleg, amikor bementünk, én kezdtem mondani mindent. És a pap kedvesen, nagyon kedvesen beszélt velünk. Hogy hova valósiak vagyunk, hogy utaztunk, és így ahogy ránk is nézett, meg voltunk nyugodva.

A párnák kibontása

A beszélgetés időpontja: 2003. február 17.

AB2: – Nagyon sok párnánk volt. Kicsipárna.

AA2: – A székpárnákat. Rettenetes munka volt. Olyan munka volt... S aznap olyan légkör volt itt nálunk. Hogy nem is beszéltünk... olyan... mintha féltünk volna egymástól... mintha valami tényleg ilyen boszorkányság... ilyen... rettenetes volt az a nap. [...] De aztán miket kaptak a párnákba. [...] Koszorúk. Milyen szép koszorúk. Úgy össze voltak fonódva azok a tolluk. Mind egy ruhaanyag, mind egy szőtt anyag. Úgy néztek ki.

AB2: – Először még arra gondoltunk, hogy minden párnába a tolluk úgy összegyűlnék. De nem lehetett szétbontani. Olyan erősen össze voltak fogva, nem lehetett szétbontani őket.

AA2: – Mind a stoppolás. Olyan fonások, szövések. Azután kaptak meg deszkadarabot a párnában. [...] Ilyen tízcentis és ilyen ujjnyi vastagságú deszkadarabot. [...] Azonkívül kaptak meg csontokat. Még a tyúknak a lábsontja is benne vót. És a tyúknak a nyakcsigolyái. És a nyakcsigolyába milyen szépen el voltak rendezve azok a tolluk, te. [...]

AB2: – Volt vagy három-négy darab, ilyen háromszögű... rongyból... mintha egy zsebkendő össze lett volna fogva... s körbe a tolluk, szín szerint is voltak. A széle sötétbarna, azután a sárgás, fehéres, szín szerint össze voltak [válogatva] és nagyság szerint is.

– Mekkoraak voltak a koszorúk?

AB2: – Így egy tenyér nagyságú. A tolluk az anyaggal együtt. A pap mondta, hogy miután eldobjuk ezeket a tollus formákat, egy pár napig nagyon rosszul fogjuk érezni magunkat. Mindenki. S azután egy olyan lelki nyugalom... Az, hogy nem éreztük jól magunkat, az a fáradtság, az az ijedtség, amiket láttunk. Úgy belénk szállt, olyan irtózat volt. Karácsony előtt is egyáltalán nem éreztük jól magunkat. [...] Mikor az első két párnát bontottuk, már akkor kaptunk ilyesmiket. Olyan irtóztatós volt, úgy féltünk. S azután mikor én is látok tollut, úgy irtózok, hogy nehogy megfogjam. Hogy nehogy olyant kapjak. Azt hiszem, az a fáradtság is, s az az ijedtség is, a végén egyik se beszélt senkivel. Azt vártuk, hogy végezzük el minél hamarabb. Nem beszélünk egymással.

AA2: – Sarokra is jött ki ez a [...]. Így jött a szóttas, így sarokra. Háromszög formájában volt ez a szóttas, s akkor jöttek innen a tolluk szépen így behelyezve. [...] De ez a fonott dolog is, ez is tolluból volt.

– Minden párnából került elő?

AB2: – Igen. A legtöbb ilyen nagyobb volt, de voltak olyanok, hogy három-négy tollból összeállítva. De azok is, a közepe nagyon-nagyon kemény volt.

A nagynéni átka

A beszélgetés időpontja: 2003. szeptember 10.

A múlt héten az jutott eszembe, hogy [AA1]-nek a nénye, Z. néni... Amikor beteg volt, és akarta, hogy mi gondozzuk el. Eljött ide, hogy egyezzünk meg, hogy majd a házat adja, hogy gondozzuk el. Én akkor azt mondtam, hogy nem mondom, hogy nem gondoznánk el. Nem vagyok ép-egészséges, és én nem tudom őtet rendezni. Nem tudok oda hozzá feljárni. Hogyha ő beegyezik, hogy [AA1] rendezi. De mint férfi, nem tudja rendezni egy asszonyt. És akkor én azt vettem a fejembe, hogy ő megátkozott minket. [...] És azt mondtam [AA1]-nek, hogy: – Te [...], te hiszed, hogy mi átkozott párnahuzaton alszunk. [...] Hát esetleg megátkozta, hogy akihez kerül. Nem rendezték, nem gondozták. [...]

Következtetések

Befejezésül a fenti elemzés következtetéseit nevezzük, illetve ismételjük meg.

1. Az A. család esetében az életvilág, valamint az ebben szerveződő életpálya olyan *funkcionális rendszerek*, amelyek a hiedelmek legitimálását teszik lehetővé. A funkcionális rendszer fogalmát Raymond Boudon alkalmazza a logikus és a nem logikus közti határ meghúzhatósága végett. A funkcionális rendszerben a kapcsolatok az egyének által betöltött szerepek között jönnek létre. A kapcsolatokat maga a rendszer írja elő, lépteti érvénybe, működteti. (R. Boudon 1990.) Az A. család egymás után két ilyen rendszert dolgoz ki. Mindkét esetben magukra vállalják és megélik a megrontott család szerepét, ebbe a szerepbe helyezkedve viszonyulnak a látogatójukhoz és a paphoz, illetve a halott nagynénéhez. Ebből következően fontosnak tartjuk a hiedelmek funkcionális rendszerükben való vizsgálatát.

2. Másodszor, a hiedelmek narratív természetét hangsúlyozzuk újra. Egyik írásában Jurij M. Lotman a szövegek kultúráját elhatárolja a szabályok kultúrájától. A szöveg az információk olyan szervezési, tárolási és működési formája, amely gondoskodik a jelentés létrejöttéről, akárcsak a kulturális információk használati szabályainak átörökítéséről. (I. Lotman 1969/1974: 54–55.) Jan Assmann az *emlékezés alakzatainak* nevezi a fogalmak és tapasztalatok felidézhető egységét. Az emlékezés alakzatai között vannak narratív alakok is. (J. Assmann 1992/1999: 38–39.) Pléh Csaba a narratív formát emlékezeti sémaként határozza meg, s megállapítja azokat a szabályszerűségeket, amelyek a narratív szöveg terjedelmét és tartalmát érintik (Pléh Cs. 1986). Roger C. Schank és Robert P. Abelson pedig a forgatókönyvek normatív, pragmatikus funkcióját emeli ki: egy adott kontextusban az események helyes sorát írják le, stilizált mindennapi helyzeteket kezelnek (R. Schank – R. Abelson 1977/1989: 368).

3. Talán a fenti megállapítások még mindig a kulturális rendszer (életvitel, hiedelmek, intézmények, társadalmi kapcsolatok) felől értelmezik az A. család viselkedését, és nem

fordítva. Az esetet azért is tartottuk bemutatásra érdemesnek, mert a hiedelemmel élő ember viselkedése követhető végig általa. Egyrészt, értelmezésük csapongása, átszerveződése szembetűnő. Látszólagos következetlenségük egyrészt a saját helyzetükkel, másrészt a hiedelemmel szemben mutatható ki. A helyzetükre való összpontosítás, reflektálás hol intenzíven, hol felszínesen történik, hol pedig megszűnik problémának lenni. Illetve, hol individuálisan, hol összehangoltan, a család szintjén történik. E fluktuációt a hiedelemtudat sajátosságának tartjuk. A hiedelemhez mint hagyományhoz való viszonyulásuk a *személyes bevonódás* függvénye. Muzafer és Carolyn Sherif az attitűd három zónáját különbözteti meg: az elfogadás, az elutasítás és az elnemkötelezettség sávját (M. Sherif – C. Sherif 1948/1969, idézi E. Griffin 1991/2001: 185–195). Az A. család történetében egymást váltogatják azok a szakaszok, amelyekben a hiedelemhagyományt integrálják életükbe, és azok, amelyekben tőle függetlenül élnek. Olykor minden környezeti eseményben a rontás, az átok jelenlétét érzékelik, állapotuk újabb és újabb mozzanataira terjesztik ki azt. Máskor pedig maguk is elhatárolódnak a körülöttük élők hiedelem-interpretációitól.

4. A rontáshelyzet mindaddig tart, amíg benne lévőnek érzik magukat. A két évig húzódó időszak alatt az A. család fokozott figyelemmel követi és értelmezi a körülötte bekövetkező eseményeket, kauzális viszonyokat állapít meg. A két év során az állapotukról való beszélés domináns módon jelen van a családon belüli és a specialistával (pap) folytatott kommunikációban. Az előállt új helyzet szokatlansága és ismeretlensége pánikhangulatba, létbizonytalanságba sodorja a családtagokat (C. Berger 1988). A kommunikáció, a tények, a hipotézisek és a diagnózis folyamatos tematizálása transzparenssé teszi a helyzetet, tudatosítja a család állapotát, hozzájárul a cselekvési alternatívák megválasztásához.

A hiedelem megjelenítése a szépirodalomban. *Esetelemzés*³¹⁶

Tematika: a hiedelmek poétikai univerzumba való átemelése; szerzői intenciók, szépirodalmi eszközök, műfajok; esztétikai funkció; a hiedelmeket használó társadalom hiedelemértelmezésének figyelmen kívül hagyása; hiedelemellenes attitűd.

Terminológia: esztétikai tárgy, irodalmi esemény, narrátor, reprezentációk epidemiológiája, elsődleges és másodlagos beszédműfajok, transzilvánizmus.

Rontás és boszorkányság a szépirodalmi univerzumban

A szerző hosszú időn keresztül figyelte azt, hogy a rontásra, gyógyításra, a boszorkányságra vonatkozó szövegahagyomány, beszélési gyakorlat hogyan épül rá a genealógiai struktúrákra, a biográfiai motívumokra, a lokális szociális és geográfiai struktúrákra, az ökoszisztémára, mint a hiedelmet legitimizáló, hitelesítő evidenciákra (Keszeg V. 1999, 2002/2003, 2002a). Jelen esetben arra kérdez rá, hogy mi történik ezzel a hagyománnyal, amennyiben

- a hagyomány áttevődik egy számára idegen környezetbe,
- az orális, tehát variálható hagyomány leíródik, azaz kimerevül,
- ha olyan személyek textualizálják és öntik narratív formába, akik nem álltak személyes kapcsolatban ezzel a hagyománnyal, értesüléseiket idegen forrásból merítik, és fiktív narratívumba szerkesztik,
- a hagyományról való beszélést valamilyen speciális (ezen esetben esztétikai) szándéknak rendelik alá,
- feldolgozása, átírása egy tőle idegen stílus eszközeivel történik meg,
- a hagyománytól szintén független személyek ezzel a hagyománnyal mint a fenti reprezentációs folyamat termékeivel találkoznak.

Jelen elemzés arra tesz kísérletet, hogy a boszorkányság, a mágia, a látnokság, a mediálás, a rontás–gyógyítás gyűjtőfogalmába vonható motívumoknak az irodalmi beszédmódban való feltűnését és jelenlétét tekintse át. Az irodalmat olyan nyelvi viselkedésnek tekintjük, amely az esztétikai értékteremtés szándékával zárt, definit jellegű szövegeket (*esztétikai tárgyak*) szerkeszt, és ezeket nagy példányszámban sokszorosítva terjeszti, ezáltal két esztétikai alany (az alkotó és a befogadó) között esztétikai viszonyt létesít (Szerdahelyi I. – Zoltai D. 1979). E viszony alapját (eszközét) esetünkben olyan szövegek képezik, amelyek az esztétikai tárgy megalkotásában etnográfiai tényeket (a boszorkánysággal kapcsolatos motívumokat és narratívumokat, epikus sztereotípiákat) használnak fel. Azaz,

³¹⁶ Az esetelemzés korábban közölt változata: Keszeg V. 2004a.

ebben a sajátos helyzetben az etnográfiai tények a maguk mikrokontextusából (kognitív környezetéből, textuális/rituális koherenciájából) kiemelve eszközértéket töltenek be az esztétikai öröm kiváltásának folyamatában. Ebben a folyamatban az etnográfiai tények az alkotó akarata szerint/ellenére reprezentálnak egy olyan világot, amelyben e tények világ-építő, konstitutív, továbbá biografikus funkciót töltenek be. A műalkotások mint nyilvános, kommunikált reprezentációk a befogadás során mentális reprezentációvá alakulnak át. Dan Sperber járványtani metaforáját, a „reprezentációk epidemiológiáját” használva (D. Sperber 1996/2001: 42–44),³¹⁷ a műalkotás popularizálódása napirendre tűzi és állandósítja az etnográfiai tényekkel való szembesülést egy olyan világban, amelynek nincs közvetlen tapasztalata e tényekről, s amely e tények tárgyalását és kezelését más paradigmába utalja át. A paranormális rontás, a gyógyítás, a boszorkányság a művészi szövegbe emelkedve megszűnik külső referenciára, ténszerűségre igényt tartani, kiemelődik abból a kollektív életvilágból, amelyen belül realitást (életvilágot) termel, viszonyokat, életpályákat szabályoz. Narratív megjelenítése partikuláris szöveggé, művészi szöveggé alakul át.

A mítosz, a történelem és a művészi szöveg elhatárolását Jurij Lotman végezte el. Tipológiájában a mítosz a ciklikus mozgásnak alávetett, aktualitását ismételten, rituális módon felújító, az elvet, a normát, a törvényt hordozó és szabályozó szöveget jelenti. A történelem a ciklikusság helyett a lineáris időt, a törvényszerűség helyett az anomáliát, az egyszeri eseményt reprezentálja. E szövegek már nem szerveznek világot, hanem róla beszélnek. A művészi szöveg a szövegtipológia háromszögének harmadik sarka: a nem-valóságosat ábrázolja, az öntörvényűt, a fikciót (J. Lotman 1978/1994). Amiről más összefüggésben Jürgen Habermas is szóvá teszi: a „metafizika után” megnő az eljárási racionalitás (a megfigyelői perspektíva kihangsúlyozása, a módszer) szerepe, szemmel láthatóvá válik az ész szituálizálása (historizmus, életfilozófia, az emberi egzisztencia), a figyelem nagyobb intenzitással fordul a beszélés kontextusa, aktusa felé. Illetve, mindaz, ami ezen a határon kívül szorul, a művészetben kontextualizálódik, szerveződik újra. (J. Habermas 1988/1993: 181–212.)

E folyamatban leglátványosabban a szűzsé narratív megjelenítésének státusa és kontextusa változik meg. Primér társadalmi kontextusában a narratívum valójában mindig aktuális kulturális igényeknek, funkcióknak felel meg: konfliktusokat kezel, előítéletet termel, hagyományt örökít át, (genealógiai, tér-, jelen-, szociális, kulturális stb.) identitástudatot erősít, attitűdöt tanít és vált ki, képzeteket tanít és erősít meg stb. Azaz, egy életvilág része és ugyanakkor az életvilág megépítője. A referenciális funkció (előbb említett) radikális megváltozása mellett a szűzsé az irodalmi diskurzus kontextusába tevődik át. Elveszíti az életvilággal való kapcsolatát. A szöveg által szerző kezdeményez irodalmi kommunikációt olvasóval, amely lebonyolításában egy közvetítő közeg (szerkesztő, kiadó, terjesztő) vesz részt. Valamint, a narratívum az *irodalomkritika* és *irodalomtörténet* tárgyává válik. A róla

³¹⁷ A szerző maga zárja ki fogalom 'kóros' értelemben való használatát. A metafora mindössze a reprezentációk terjedésére és hatására utal.

való beszélés *irodalmi esemény*. Ennek következtében, ebben a folyamatban a boszorkány, a gyógyító, a mágus, a narratívum primér feldolgozója, hallgatója, akárcsak a narratívum mikrokontextusa, a poétikai univerzum részévé válik.³¹⁸ A jelenség az irodalmi/művészi folklorizmus fogalmával azonosítható. A fogalom a folklórtól a nem-folklor felé, számára idegen környezetbe való elmozdulást nevezi meg.³¹⁹ Hermann Bausinger szerint ebben a folyamatban a populáris kultúra elemei egy heterogén, egyensúlyozó identitású társadalom kezelése stratégiájának része (H. Bausinger 1983, különösen 439).

A szüzsé irodalmiasítása, irodalom általi lefoglalása egyéb következménnyel is jár: a szüzsé megjelenítésének morfológiai és formai (műfaj, beszédstílus) specifikumai felszámolódnak, átszerkesztődnek, szerzői világképnek rendelődnek alá. Vlagyimir J. Propp strukturalista meseelemzésének nyomán néhány kísérlet történt annak bizonyítására, hogy a mitikus és mágikus szerepkörök narratív feldolgozásában egy véges számú, szerepkörök szerint eltérő narratív paradigma érvényesül.³²⁰ E kutatások egyik megállapítása, hogy a hiedelem narratívumoknak néhány elkülöníthető nagy típusa van. Ezek: *a találkozás, az elhárítás, R a hibás, R szert tesz démoni erőre és megtámadja R-t*. (Keszeg V. 1999: 132). Az erdélyi mezőszéki boszorkány narratívumok elemzése pedig azt a következtetést eredményezte, hogy e narratívumok leggyakrabban az alábbi narratív sémát követik: *valaki boszorkánnyá válik; a boszorkány megkárosít valakit/valamit; a boszorkány támad, áldozata tanács alapján védekezik és megszabadul a rontástól; a boszorkány bűnhődik* (Keszeg V. 1999: 40–49, különösen: 49). Ugyanígy, általában a hiedelemről való beszélés módja sajátos terminológiai, retorikai és műfaji lehetőségekkel rendelkezik, amely az irodalmi szövegben vagy elszakad a szüzsétől, vagy az utánzás, a szimuláció eljárása révén kerül be a szövegbe.³²¹ „A nyelvhasználat minden szférájában léteznek bizonyos megszilárdult megnyilatkozástípusok” – mondja Mihail M. Bahtyin. A nyelvi érintkezés feltételei között közvetlenül kialakult beszédformák a *primér, elsődleges műfajok*. A kulturális érintkezésformák más hagyománnyal, bonyolultabb formákkal rendelkeznek. Ezek a *másodlagos (összetett) műfajok*. (M. M. Bahtyin 1978/1986: 357–418.) Esetünkben a hiedelemnarratívum a szépirodalmi beszédmód formáihoz, a regényhez, a színdarabhoz, a novellához, a költeményhez stb. igazodik hozzá. A műfajiság a beszélés etnográfijának irányzata szerint is a kulturális regiszterre jellemző sajátosság (D. Hymes 1974/1997).

³¹⁸ A gondolat kifejtése: W. Kayser 1958/1977, különösen 71–72; J. Lintvelt 1981. Ez utóbbi szerző mondja, hogy az absztrakt szerző és olvasó maga a mű jelentése, e szerepeket a mű hozza létre (J. Lintvelt 1981: 18.)

³¹⁹ A folklorizmus alaptípusait (tudományos, reprezentációs, mindennapi és művészi) Bíró Zoltán különíti el (Bíró Z. 1987: 33–44).

³²⁰ A hiedelem narratívumok morfológiai elemzését V. J. Propp nyomán Bohuslav Beneš kezdeményezte. Tanulmányának magyar fordítása: B. Beneš 1978. A magyar narratívumokat Fejős Zoltán és Keszeg Vilmos értelmezte (Fejős Z. 1981; Keszeg V. 1999).

³²¹ A szimuláció a reálisnak a reális jeleivel való helyettesítése, a realitásnak modelljével való helyettesítése. A reprezentálástól, reprezentációtól eltérően megkérdőjelezi az igaz–hamis, valódi–képzeltbeli közötti különbséget. (J. Baudrillard 1981/1996: 161.)

A korszak és kisebbségi ideológiája

A kutatást az 1918 utáni, két világháború közötti romániai magyar irodalom alkotásaira terjesztettük ki. Bár az alsó határ meghúzása mindenképpen önkényes, mégis azzal indokolható, hogy Erdélynek romániai felségterületté alakulása következtében szükségessé vált az irodalmi élet újraszervezése, az irodalom státusának megteremtése, funkcióinak újradefiniálása. A történelmi változás az emigrációnak, a magyarság jogvesztésének olyan látványos és traumatikus formáját eredményezte, amely az egész térségben egy új „korszaktudatot” eredményezett. A korszaktudat nagymértékben megnyilatkozik az érvényben lévő szövegekben, a szövegek termelésében és használatában, valamint a szövegek retorikájában.³²² A *transzilvanizmus*nak nevezett ideológiai konstrukcióban valójában ellentmondásos tendenciák simultak egybe: a történelmi múlthoz való ragaszkodás és a történelmi előítéletek mellőzése, a hagyomány őrzése, ápolása, popularizálása és a korszerűségekre való törekvés, a nemzeti hagyományoknak a kisebbségi létben való átörökítése és a román nemzeti állam etnikumai felé nyitás, az irodalmiságnak a kisebbségi lét szolgálatába való állítása és az irodalmiságnak a partikularitástól való eloldása stb.

A politikai-társadalmi forradalmak és átrendeződések általában érintik meg az irodalom státusát, a műértelmezés, a kritika és a recepció kánonjait. Ez a gyakorlat a kortársak hallgatólagos konszenzusa, amely a társadalmi kapcsolatok, a kommunikációs tevékenységben használt beszédmódok és szövegek kognitív keretét képezi. A két világháború közötti korszak irodalmának társadalmi hivatásáról állandó diskurzus zajlott. Itt mindössze a *Pásztortűz* cikkírójának szavait idézzük, aki szerint „az erdélyi magyarság mai helyzetéből természetszerűen következik” az irodalom iránti érdeklődés. „Az erdélyi olvasóközönség ösztönszerűen keresi a tiszta irodalmi szellemmel való belső összeforradást. Irodalmi felolvasásoknak, szavaltatoknak Erdélyszerte nagy a közönsége”. (Interim 1923). Ugyanebben a korban megfogalmazódott az erdélyiség kergetéséből származható provincializmustól való félelem is: „Az egyik, a nem kívánatos változás az, ha a közönség és írók zöme az általános kulturális törvény kivételszerű megcáfolásával vissza és alá esnék újra az irodalmi tudatnak rég elhagyott alacsonyabb fokára s nem a művészt a magyarban és a magyart a művészetben keresné és követelné, hanem csak az erdélyi vagy romániai magyart a művészi mozzanatnak elhanyagolása, a tudat középpontjából kiesése árán.” (Krisztof Gy. 1925).

³²² A gondolatot, más összefüggésben Kulcsár-Szabó Zoltán is felveti. Az általa idézett Odo Marquard szerint a korszakhatárok felállítása, az idő „behatárolása”, a „határszükséglet” antropológiai igény. (Kulcsár-Szabó Z. 2000: 90–91.) A korszaktudatba tartoznak az egy korszakon belül a múlt, a múlthoz való viszonyra, a társadalmi viszonyokra, a szövegek érvényességére stb. vonatkozó, érvényben lévő konszenzusok. A korszak és a korszak retorikájának összefüggéséről még: Füzi I. –Török E. 2000; B. Steenwachs 2000.

Szerzők és művek

Kik ezek az inkvizítorok, akik újra kinyitják a boszorkányperek már-már elfeledett dosz-sziéját?

Qui raconte le roman? – teszi fel a kérdést egy 1977-ben francia nyelven megjelent tanulmányában Wolfgang Kayser. Válasza: a 19–20. századi epika felszámolta az olümposzi, mindentudó narrátor szerepét. A konkrét narrátor (a szerző) és a konkrét olvasó történeti és biografikus személyiség, a múltól független világban élnek, s a mű által kommunikálnak egymással. (J. Lintvelt 1981: 16–30.)

Makkai Sándor (1890–1951) *Ördögszekér* című története 1601-ban kezdődik és 1636-ban zárul. A csíksomlyói Báthory István korán árvaságra jutott gyermekei 1601-ben kerülnek nagybátyjuk, ecsedi Báthory István udvarába. Itt nevelődnek éveken keresztül, a rendek Báthory Gábort Bethlen Gábor sugallatára innen emelik Erdély trónjára 1608-ban. Az ifjú fejedelem öt év múlva máris gyilkosság áldozata, helyét Bethlen Gábor foglalja el. A másik árva, Báthory Anna, előbb Bánffy Dienes, majd Jósika Zsigmond felesége, özvegye, 1636-ban tűnik el az olvasó elől.

A szerző Báthory Anna boszorkánysorsának két korszakát szerkeszti meg. A lengyel, pápista vallású mostohaanya szeretetének védelme alól a lápok övezte várba érkező lány a szerető, de immár megfáradt Macskássy Sára, a főudvarbíró felesége közelében vadóccá alakult. Örömet lelte a vadászatokban, a vad vágtságban, a magányos bolyongásokban. Élvezettel követte a leölt állatok szenvedését, álruhában részt vett a cselédek duhajkodásában, helytállt az ifjú nemesek tivornyaín. Prométheusz történetét hallva fogalmazódik meg benne az élete értelme: az emberek kínzása, a szadizmus. Makkai Sándor Báthory Anna jellemének alakulását a paraszti mitológiával való találkozásból vezeti le. A várba érkezve a gyermekek azonnal felfigyelhetnek Ecsedi Báthory István puritánságot, komorságot, vallásosságot árasztó, és a feleség, a homonnai Drugeth Fruzsina „*messze bűzlő kotyvalékkal tele fazekkal*”, füstölőszerszámokkal sürgő javasasszonyokkal benépesített lakosztálya közötti különbségre. Bár a vár ura fogadja be a maga világába az ifjú vendégeket, Fruzsina asszony lakosztályába pedig nincs bejárásuk, a lány mégis ez utóbbihoz vonzódik jobban. Kis szolgálja, az ártatlan és naiv Sári avatja be a környék mendemondáiba. Igazi tanítómestere a félelmetes kinézésű, mindent és mindenkit szemmel tartó, szeszélyes banya, Rebi néne. A szerző nem tud elvonatkoztatni a boszorkánnyal szembeni előítéletektől. Az öregasszony eszelős, csúnya és kegyetlen. Folytonosan magában motyog, a legváratlanabb helyeken tűnik fel. Teste szőrös, arca barázdált, ujjai hüllőkarmokban végződnek. Az első találkozást a regény így prezentálja: „*Hirtelen egy vén, hajlott hátú, boszorkányképű banya csoszogott eléje, vigyorogva, magában motyogva.*” Anna a boszorkánytól tudja meg, hogy a várban kísértetek járnak. Luca napján Rebi is beszélt a vérfertőzést elkövetett, s ezért apjuk által kivégzett Báthory-testvérekkel. Tőlük hallotta azt, hogy Anna a várba fog költözni. Találkozásukkor felajánlja szolgálatait a fiatal leánynak: „*Ne feledd, hogy jóakaród, szolgálád vagyok, s miben akarod, segítlek. Titkos sok*

tudomásom es parancsodra léssen!...” Anna sosem veszi igénybe szolgálatait. Ellenben az ismételten elborzasztja, hogy az öregasszony legitimosabb gondolatait is olvasni tudja.

Makkai Sándor nem tudja hitelessé tenni Rebi néne alakját. Ritkán szerepelteti, s még ritkábban motiválja ténykedését, jellemén elégtétellel hagyja eluralkodni a negatív vonásokat. Asszonyát meggyőzi arról, hogy férje megrontotta, s ezzel kiterjeszti föléje a hatalmát. A lakosztályába zárkózott asszony számára ő szállítja a kémkedéssel megszerzett híreket. A fonóban, a cselédek körében hátborzongató történetekkel szórakoztatja hallgatóságát. Míg a tudatlan, idős cselédek hisznek szavának, a fiatalok elhallgattatják általában vádaskodásai, locsogásai miatt. Idő előtti halálát is fecsegései miatt leli. A testvérek szerelmét kileső, s erről asszonyának árulkodó öregasszonyt Báthory Gábor az erkélyről a mélybe hajítja. A szerző nem tudja elfojtani kárörömét. *„Végre hát csakugyan repül Rebi nénő, még károgozott is a levegőben”* – jegyzi meg ironikusan.

Az alighanem elkerülte Makkai Sándor figyelmét, hogy saját történetében az öreg Rebinek Annára jóval nagyobb hatása van, mint ahogyan a szerző szeretné. A lánynak álruhába öltözve van alkalmja kihallgatni Rebi néne Báthoryakról készített fátumát: *„A Báthoryak fia mind ördög, leánya mind boszorkány! – mondta Rebi nénő, s halk borzongás futott végig az ostoba leányok hátán. – A legrégibb ősök egy hétfejű sárkán s egy gonosz tündér gyermeke volt, e lápban pározották, s az építé e várat. A címerökben azért es vannak sárkánfogak. Fia, leánya egymással szeretkező, egymást öldöklő vótt örökké a Báthoryaknak. Teméntelen kincseiket lüdercek vetik fel a föld alól. Valamennyi eladta lökít az ördögnek. A mostani úrnak is vagyon egy szörnyű bűnyye, mer megölt egy főurat, hogy leányát elrabolja s kincseit Ecsedbe hozza. De a lány megátkozta, s az átok megfogant rajta: nagy nyavalya szaggatja örökké, s mindig éhes-szomjas, és a szíve ég, mint a pokol. Azér is imádkozik örökké, hogy az Isten megbocsásson nékie, de késő, mert láttam a vörös varjat ülni éjfélkor az ablakjában, aki az ördög, és a lelket várja.”* Tulajdonképpen ezzel a mozzanattal indul el Anna a kikerülhetetlen fátum felé. Annát legelőször, egy gyermekes játék hevében, fivére nevezi boszorkánynak. Nem sokkal később, a cselédek összejövetelén Rebi néne mondja el, hogyan készül a szerepét betölteni. *„Egykettőre megnől a kis boszorkán, s akit hajszállival megfoghat, a lápban léssen annak fekvőhelye! [...] A kis boszorkán [...] már es tanujja a tündérséget. Tudjátok, hogy örökkön a lápokban szeret búkálni. Vadászik, mondjátok. Igen a! A kis kerek tóhoz jár titkon, ahol a tündérek laknak, s tőlük tanujja a legén-szív-hasgatás, elhervasztás mesterségjit!”* A titkon kihallgatott beszélgetés hatására a körülötte történő szokatlan eseményeket már Anna is saját boszorkány voltának tulajdonítja. A várban meglepetedő ötvösmesternek ő mondja: *„Hiszen boszorkány vagyok! [...] Boszorkány, boszorkány! Láttam a tündéreket a kerek tóban. Szólottak, beszéltek. Szeretem a vért látni s kacagni azt, ki szeret! S egy legény felakasztotta magát érettem, akivel reggelig táncoltam.”* Az ötvösmester képet is metsz *„Anna boszorkányról”*, a tizenhárom éves, megejtően szép lányról. Nevelőanyjának, az idős Sára néninek halálos ágyán szintén megvallja boszorkánnyá válását. S nemsokára a parasztok is annak tartják őt. Titokzatos, érzéki, vadóc *„nádiboszorkánynak”*. *„Maga se vette észre, hogy lassan-lassan kezdi elhanyagolni*

magát; hogy viselkedésébenm, öltözködésében, szavaiban paraszti sorába süllyed a lép lakóinak, s amint térdig felgyűrt szoknyában, mezítláb tapos a lépben, s evez vagy hálót von, tüzet rak, üstöt kever, nádat tör, hever, beszél vagy hallgat: egészen olyaná kezd lenni, mint ők, s kócos tündéri szépségében a Leonárd mester ezüstplakettjén kacagó nádiboszorkány zilált hajú, vad bűbája kezd valóra válni. Pásztorlegények tüzes szeme s méla furulyája a tisztásokon, halászegények búsongó dalolása s keserves füttyei a nádasok rejtekein, szótlán félelemmel s epedő szerelemmel feléje hajló vad parasztfiúk szagos bokrétaí, miket a délutáni árnyékban felébredve maga mellett, s néha egészen beborítva általuk, keblén talál: ezt a vad boszorkányi bűbájt hirdették; az egész lép tele lett iránta való forró, füledt, tikkadt szenvedéllyel: s ő maga álmodozva, lan kadva, hanyagon s lefelé süllyedve járt ebben a légkörben, kócosan, virágkoszorúval, lép szennyezte s tépte ruhában s kietlen messzeségbe meredt szemekkel.”

A tizenöt éves fejedelmi sarjnak a cselédek világában és a lépben való eltévelyedését a Gyulafehérvárról hazatérő fivér, később a várba érkező Nádasdnyé tesz szavá. S innen már új korszak indul Anna életében. Annának a Bethlen Gáborral való beszélgetése, a férfi iránt fellobbanó rajongás megtisztítja az önvádtól, kiemeli a szennyes gondolatok fertőjéből. Rebi néne halott, Báthory Gábor Erdély fejedelme. Annát fivére szeretői másfajta boszorkányságra, a szerelem művészetére, a férfiindulatokkal való játékra tanítják meg. Új tanítója Báthory Erzsébet (ő az, akiről mint vámpírról készült film Nyugaton), s méginkább Imrefiné, az erdélyi kancellár kacér felesége, akinek hatására a nádiboszorkány „úri boszorkánnyá” alakul át. Báthory Erzsébet mondja: „Megtanulod a szerelem művészetét!... Ez a mi szép testünk arra született, hogy fejedelmek s főurak eszenek kétségbe érte! Én is boszorkány volnék a te gondolatod szerint. De nem parasztle gények, hanem urak boszorkánya! Az léssz te is, leánykám! Országok sorsa fordul meg s függ a hajszálainkon!” Majd pedig Imrefiné: „Nem hitván kendőben s egyébben van az én boszorkányságom... Hanem, látod-é, forró karjaim, puha keblem, égő szemem s csókos szám vonja hozzám a drágát!... Igen, kell lennie bennem valamely bűbájnak, de belül. Nem mesterséggel cselekszem, hanem belőlem csak úgy kigyün... asszonyi csáb, Anna.” S Anna azonnal átállítódik az új boszorkányszerepre: „Igen...én is boszorkány vagyok...ilyenformán” – feleli töprengve. Ettől kezdve az öltözködés, a csábítás, a paráznaság, a terhesség megelőzése és megszakítása, az élvezetek nyújtása és követelése köti le figyelmét. Hálójába rendre belekerül két férj, a fejedelem fivér, megszámlálhatatlanul sok úr és szolga. Áldozatai között néha ártatlan lányok is vergődnek. A házaselet négy évétől halálra kínzott első férjtől örökölt kereké vár „boszorkányvárrá”, a bűnök, élvezetek, tivornyák, a szodomizmus helyszínévé alakul át. Ám Báthory Annának ez alkalommal sem sikerült valódi boszorkánnyá válnia. Az egyetlen erdélyi férfin, akit tisztelni és szeretni tud, Bethlen Gáboron Báthory Anna minden varázsa megtörik. És akkor is, amikor 1618. december 14-én a kolozsvári börtönbe zárják. Sem a nádi-, sem az úri boszorkánynak nincs hatalma sem élők, sem halottak fölött. Még maga fölött sem – sem a bűnöknek, sem az indulatoknak nem tud ellenállni. Látszólag Erdélyország és Erdély fejedelmének sorsát igyekszik befolyásolni. Amire tehetségéből telik, az csupán az erkölcsi

fertőben való megmártózás. A narrátor ezért is félti hatásától Erdély és az erdélyi arisztokrácia sorsát.

A szerző gyakran él a *leleplezés* gesztusával.

Egy alkalommal, nem sokkal az ecsedi várba költözés után, Sári, a kis szolgálólány elfecsegi a konyhai öreg cselédektől hallott mendemondákat. Holdvilágos éjszakákon a halott Báthoryk kísértet formájában sétálgatnak az ecsedi vár kertjében, zivatarok idején pedig a pincébe és a padlásra húzódnak dorbézolni. Rebi néne, a vár titokzatos öregasszonya, lépten-nyomon bizonygatja, hogy éjszakánként egy, fejét a hóna alatt hordozó ifjú kergetőzik egy Báthory kisasszonnyal. Incesztust elkövető testvérek voltak ők, akiket apjauruk büntetett fővesztéssel, a lányt pedig a kútba vettetéssel. Anna hatása alá kerül a frissen hallott fura történeteknek. A késő esti órában lakosztályát egy szál gyertya világítja meg. Annak a lángja is hirtelen lobogni kezd, majd kialszik. Anna a kísértetnek tulajdonítja a fény kialvását, s rémülten menekül fivére ágyába. Az író azonban siet felvilágosítani az olvasót, hogy a gyertya fényét a nyitott ablakon becsapó szélfúvás lobogtatta meg, s egy berepülő nagy, sebes denevér keltette szélörvény oltotta ki.

Ugyancsak a hallottak, valamint az első, szabadban töltött éjszaka szokatlansága vált ki érzéki csalódást Annában. A várban tartózkodó fiatal nemesek szórakoztatására három napra tervezett vadászat első éjszakáján Anna elkószál az ecsedi lápban. De innen idézzük a regényíró által vezetett történetet. *„Egyszerre csak a nádasok felett, a füzesek lombja-in át kibukkant az ezüst hold, kísérteties fénnel öntve el a világot. Anna nem tudott tovább a sátorban maradni. [...] Hirtelen kis kék láng lobbant fel előtte. Ott libegett, anélkül hogy világítana, szeszélyesen táncolva előtte, mintha a füvek hegyén ugrálna. Aztán még egy, még egy... Csakhamar egész kis lidércsereg libegett, táncolt előtte. Anna követte őket. A kis lángok átszökelltek a zombékokon, be a nád közé. Végig egy ösvényen. Egyszerre csak eltűntek, de ugyanakkor, mint valami csillaghullás, fénybogarak egész felhője rajzott fel körülötte nesztelenül hullva, hullva a sötétbe. S túl a fényfelhőn, valami édes, bűgös susogás hangzott, mintha hívta volna. S Anna szinte álomban ment, ment előre. S kitárult előtte egy holdsütötte kis kerek tó. Szinte felsikoltott. Öt-hat fehér test ringatózott a habokban, s karcsú, fehér karok nyúltak a hold felé. A víztündérek fűrödtek a holdfényben, s egymással sugdosódtak szívet fájdtató szirénhangokon. [...] Már látta sötéten kígyózó hajukat, vakító keblüket, fényes szemüket, piros ajkukat, villogó, nevető gyöngyfogukat, s feléje tárt habfehér karjaik cikáztak a szeme előtt. S ekkor halotta a hangjukat is:*

– Jöjj, jöjj! Mink is Báthory kisasszonyok voltunk, s most tündérek vagyunk! Jöjj, fűrödj velünk a holdfényen, jöjj vízi palotánkba a hínár alá! Száz szép legény van ott lehurkolva s alusznak. Szépek, szépek, s mi csókolgatjuk, ölelgetjük őket a víz alatt!”

A víztündérek csábítják, csalogatják az elbűvölt kislányt. S hogy mégsem lép közéjük, a felhőben elrepülő boszorkánynak, Rebi néninek köszönhető, aki a víz alá riasztja a lányokat. A narrátor újra siet előhozakodni a magyarázattal. *„A hold kisütött, s egy nagy, fekete halászsas lebbent el a sás között. Hat szép fehér hattyú rebbent szét a tavacska vizén. S Anna mélyet sóhajtván úgy érezte, mintha nehéz álomból ébredne.”*

Az ecsedi várba érkezett árvákat már első nap reggelén váratlan meglepetés éri. A fürdőszoba egyik csapján hideg, a másikon pedig forró víz ömlik a padlóba eresztett márványmedencébe. A meglepődött Anna boszorkányságnak nevezi a fürdőszoba ilyen működését. Nem tudja azt, amit a narrátor elárul olvasóinak az újszerű technikai megoldásról: a fürdőszobába körbejáró ló hajtotta gépezet pumpálja fel a vizet az emeletre. A megoldás, akárcsak a kertben és a termekben található egyéb elmés megoldások, egy csavargó olasz mestertől származik.

A leleplezés a távolságteremtés olyan eljárása, amely a narrátor és az olvasó között szolidáris viszonyt alakít ki, azáltal, hogy a szereplő háta mögött cinkosan egymásra mosolyognak, s ily módon különválasztja egyik oldalon a szereplő világát, a *történetet* (*histoire*), másik oldalon a narrátor és az olvasó, tehát az értékítélettel telített világot, az *elbeszélést* (*récit*).³²³ Az eljárás retorikai alakzata a helyzet kétszeres, párhuzamos (pontosabban ellentétes) narratív megjelenítése. Miközben az első narratív reprezentáció szimulálja az optikai csalódáson áteső hőssel való együttérzést, megpróbálja átélni emócióit, a második narratív reprezentáció a történetet átírja a racionalitás dimenziójába. Ezzel az eljárással gazdagon élt a felvilágosodás szépirodalma (pl. Bessenyei György: *Tarimenes utazásai*), a 19. századtól kezdődő népművelő, felvilágosító irodalom (Gegő Elek).

A szerző egy pillanatig sem engedélyezi magának, hogy beleveessen ebbe a világba. Nem tesz engedményt, nem marad következetlen. Bár egy alkalommal több lapon keresztül jeleníti meg a cselédasszonyok fonóját, maga nem tudja belefeledkezéssel, személyes idegenkedése és előítéletei nélkül hallgatni az ott elhangzó történeteket. Nem rejtegeti azt, hogy személy szerint számára is ellenszenves ez a világ. Amint a regényhez írott előszóban nevezi: „alacsony és durva környezet”. (Makkai S. 1979: 352.) Valójában a folytonos, állandó és hangsúlyozott jelenléte alkotja meg a világot, jelenti a világ biztonságát. A történet morfológiai szerkezete ezért is tér el a boszorkánynarratívumokétól, s hasonlít ahhoz a hatalmi beszédmódhoz, ami csupán egy ítélet motivációja kíván lenni. A szerző nem hallgatja el azt, hogy Anna törvény általi halálra ítélese saját találmánya: a szerző erkölcsi érzéke nem volt hajlandó szemtől hunyni egy gátlástalan lélek tévelygéseit fölött. Idézzük a meglepően indulatos célzást rejtő szerzői magyarázkodást: „Báthory Anna sorsa különben ékesen szóló bizonyóságtétel az erkölcsi világrend sérthetetlen fensége mellett. Akik ezt a világrendet igazán tisztelik, azok mély szánnal fogják kísérni Anna sorsát, s megerősödnek az örök törvény iránti hódolatukban. Akik nem? Azokról nem érdemes beszélni”. (Makkai S. 1979: 353.)

Szintén e hatalmi beszédmód retorikai alakzataként nevezhető meg a boszorkánnyal, a boszorkánysággal kapcsolatos etnográfiai tények hiánya és eklektikus volta. A forrásairól beszélve a szerző teszi szavá, hogy Komáromy Andrásnak a *Századok* 1894-es évfolyamában közzétett, *A „bűbájos” Báthory Anna* című életrajza indította meg érdeklődését. Ez a forrás azonban „egyetlen adatot sem tud róla adni gyermekkorának abból a sorsdöntő hét

³²³ Az elbeszélés (*récit*) a szereplők diskurzusából és a narrátor diskurzusából felépülő narratív világ. A történet (*histoire*) ennek egyik része, a szereplők által megjelenített, elbeszélte világ. (J. Lintvelt 1981: 31–35.)

esztendejéből, amelyet tizennégy éves koráig Ecsed várában töltött az árva”. (Makkai S. 1979: 351–352.) Amire a szerző ebben a helyzetben rákényszerül: „Mindezeket az alakokat és az egész környezetet ki kellett színezni.” (Makkai S. 1979: 352.) Így válik érthetővé, miért annyira vérszegény e poétikai világ boszorkány-alakja, s miért annyira ingatag az az életvilág, az a kognitív világ, amelyben Anna benne él. Mindössze elvétve találunk a történelem folyamán olyan hiedelemközhelyeket, mint: a táncot az ördög találta ki, Luca napja gonoszjáró nap, az új helyiségben látott álom beteljesedik, a boszorkány hajából vágott tincs szerencsét hoz.

Makkai Sándor 1890-ben született Nagyenyeden, papi családban. Kolozsváron református teológiai, majd bölcsészdoktori oklevelet szerez. 1915-től lelkész, 1917-től teológiai magántanár, 1926-tól, 36 éves korától püspök, 1936-ig, amikor távozik Erdélyből. Élete 1951-ben zárult. *Ördögszeker* című regénye Kolozsvárt jelent meg 1925-ben, egy évvel a püspökké választás előtt. Könyvében azonban elsősorban nem a puritán érzelmű lelkész, a püspökhelyettes, a majdani püspök szólal meg. A lelkész Makkai egyébként is „a vallásos jelenségek realista, kritikus, történelmi értelmezésében oly messzire elment a racionalizmus irányába, amennyire gyakorló egyházi ember egyáltalán elmehet” – írja róla egyik életrajzírója (Szócs I. 1979: 26). Inkább azt a nemzetét féltő értelmiségit kell látnunk, aki a realitásokkal való szembenézést sürgette (*Magyar fa sorsa*, 1927; *Magunk revíziója*, 1931; *Magyar nevelés, magyar műveltség*, 1937), s a nemzeti történelem, a múlt és a jövő, a történelemalkotó energiák elherdálását féltette. A nagy munkára hivatott, az átlagembert meghaladó kapacitásokkal született Báthory testvérpár részben megbízásból, részben jószántából egy ideig saját elképzelése, saját indulatai szerint alakítani kezdi Erdély történelmét. Amit Makkai Sándor furcsáll, az a két testvér által erre kiválasztott stratégia. A regény rövid idő alatt nagy feltűnést keltett. „Megjelenése idején a romániai magyar irodalom első igazán zajos könyvsikere volt; híres és hírhedt regény, botrányhangulat alakult ki körülötte; illet, hogy mindenki véleményt mondjon róla, akár olvasta, akár nem [...] Mert noha az utolsó Báthoryak testvérszerelme, vérfertőző rémhistóriája nem lényege ennek a regénynek, mégis az olvasók aszerint emlegették és tartották számon: »az a regény, amelyikben azok a testvérek...« És ugyancsak ilyen izgató, felszínességében is ható témája e regénynek: Báthori Anna »általános elzüllése«.” (Szócs I. 1979: 6.) És idézzük Németh Lászlónak az olvasás izgalmáról árulkodó, 1927-ban írott szavait: „Első kiadása körül valóságos mondanakört támasztott a megjelenését követő botrány s a hozzáférhetetlenség Siegfried-csuklyája. Voltak, akik a legnagyobb magyar regények közt emlegették, s voltak, akik az erdélyi kálvinistákat féltették püspöküktől. Dühös röpiratok és dühös püspökfiak támadták a fiatal főpapot, aki Biblia-fogó kezével a testvérszerelme leírására vetemedett.” (Németh L. 1927/1989: 153.) Ezekről az indulatos támadásoktól igyekeztek megmenteni a szerzőt és a művet a romániai irodalomkritika leg-tisztábbban gondolkodó ítései: Laczkó Géza, Németh László, Kuncz Aladár, Jancsó Béla, Szerb Antal, Szenczei László. A téma az ő hatásukra kanonizálódott morálfilozófiai kérdéssé. Amint a fenti elemzés is bizonyította: a boszorkányság az önpusztító hajlamokat tápláló és az együttélés normáit kikezdő morális beállítottság foglalatja.

Szabó Dezső (1879–1945) számtalan indulatot meglobogtatva mondja el a 20. századi erdélyi falu „elsodródását”.³²⁴

Lelkésze, Farcády Jenő megállíthatatlanul süllyed el családjá gondjaiban, az adósságokban, az alkoholmámorban. Amiből erőt merít az élethez, az a különböző alkalmakkor rögtönzött dagályos eszmefuttatás. Kuncz Ilona, a falu tanítónője úgy éli életét, mintha ő lenne megbízva a földi igazságszolgáltatás végrehajtásával. Schönbergernek, a faluba tévedt zsidónak csak pénze van, majd mindent megvesz hozzá.

A falu fiataljai hirtelen nagyra nőve helyet keresnek maguknak az életben. Bőjthe János egyetemi tanulmányait befejezve tér haza Európából, s szülei meglepetésére úgy dönt, hogy földet fog művelni. Farkas Miklós a budapesti modern irodalmi élet hangadója, vezéralakja lesz. Kilenc könyvét ki lelkesedéssel, ki értetlenkedve, ki felháborodva olvassa. Farcády Judit, a szépséges paplány színészi pályáról álmodik a falusi parókia sötét szobájában. Sarkadi Géza, a falu Schönberger nevű zsidójának akarnok fia előbb Farkas Miklós árnyékában írja meg kritikáit, majd apja kitűnő érzékét örököelve miniszteri széket foglal magának.

Az első világháború mindannyiuk számára sorsforduló. A férfiakat, a fiatalokat frontra viszik. Itt hal meg rendre Kuncz Ilona mindkét fia. Míg az idősebbik halálhírén a hamis hazafiság pátosza segíti át, kisebbik fia halálának hírére már nem tudja túlélni. Farcády Jenő nagyobbik lánya Budapest hírhedt szépasszonya lesz. A pompából rendre aláereszkedik az örömlányok megvetett világába. Kisebbik testvére betegségnek lesz áldozata. A lelkész egészségét az ital, tisztességét a nincstelenség emészti meg. Mikor a botrány elől egyháza korai nyugdíjba menekíti, családjá eltartásáért írnofi munkát vállal. A falu zsidója mindenkor feltalálja magát. Egyetlen riválisa Bőjthe János. Az Európát, majd a frontot megjárt fiatalember a román betörés elől szétszóródott faluját összegyűjti. Újraéleszti a gazdálkodást, családot alapít, jövőt teremt.

A sodró lendületű történetet, a sűrűn benépesített regényvilágot Szabó Dezső 1919-ben alkotta meg. Azt bizonyítja benne, hogy a világot mindenestől újra kell teremteni. A múltjába hulló dzsentrif, akárcsak a hozzáigazított, korrupttá vált közigazgatás, a nyomasztóvá vált oktatás, az egyház nem tudja sem a történelmet, sem az életet vállalni. Ezért mintegy varázsütésre válnak láthatatlanná, omlanak össze a háború kitörésekor. Ezt a halálra ítélt látszatvilágot jeleníti meg Szabó Dezső az európai mitológia segítségével.³²⁵ A mitológiát, akárcsak a vallást olyan metaforikus nyelvként használja, amely egyszerre tud referenciális és szimbolikus funkciót betölteni. A halódó világ realitását ellen-súlyozza a rávetülő mitikus világ: a mitológia az étellel a látszatélethez, az emberrel a gyilkos és alattomos indulatokkal eltöltött, a múltja, az őstörőnei által üldözött nem-embert, a jelennel a múltat, az alkotással az örömtelen munkát, az étellel a halált állítja szembe. A

³²⁴ Szabó Dezső meghatározó szerepét Jancsó Elemér jelöli meg: „A magyar falu és paraszt sorsa Erdély íróit Szabó Dezsőn át figyelmezteti feldolgozásra.” (Jancsó E. 1935/1976: 102.)

³²⁵ Egyik értelmezője szerint Szabó Dezső e regényében az eltűnt falu, az elveszített Erdély mítoszáat rekonstruálja. Jelen esetben azonban az értelmezés e vonalát nem kívánjuk követni (lásd: Pomogáts B. 1989: 9).

regény mitológiájának domináns alakjai a *lidérc*, a *kísértet*, a *visszajáró halott*, a *vámpír*. Farcádynak az ital savanyú szaga által betöltött lakásában a kis lámpa fénye súlyos *lidércként* fekszi meg a gyermekek álmát. A papucs alatt élő Kuntz Imre számára izgága felesége folytonos *lidércnyomás*. A háború előrevetülő réme felvert *lidércként* indul neki a világnak. Farkas Miklósnak nyugtalan lelkiismerete *lidércként* szegődik nyomába. Később már menekülni próbál *lidérceitől*, „*ön maga feljáró kísértete lesz*”. A papság és az erdélyi magyarság megváltó ígéreteként induló Farcády tiszteletes egészségét és erkölcsét kikezdi a sok dorbézolás. A folytonos alkohelmámorból ritkán ébredő férfiba *hazajáró lélekként* tér vissza a szerető apa. Később, mikor püspöki rendelkezésre új lelkész foglalja el a szószéket, s Farcády egy faluszéli házikóba költözik családjával, a falu megelégedzik róla, s ritka sétái során úgy csodálkoznak rá volt hívei, mint *felállt hullára*. A gyermekei halálát elviselni nem tudó tanítónő felakasztja magát. Férjének hagyott levelében fogadkozik, hogy *visszajár* majd megrontani boldog özvegyi életét. A *vámpírok* a háború kitörésétől kezdve pusztítják a férfiakat. A háttérországban, a beteggondozókban „*a vér fertelmes vámpírhajai*” támadnak rájuk, a férfira éhes lányok, ápolónők, „*hogy a halni indulókból még kimaszturbálják az utolsó ölelést, az utolsó garast*”. E kísértő lények világába illeszkednek be a *manók*, a *vilik*. Együttesen egy olyan mitológiát alkotnak, amely szubjektivizálja, individualizálja, megélhetővé és megítélhetővé teszi a történelmet, a társadalmat, a háborút. Világuk csak akkor szűnik meg, amikor a gyilkos indulatú ellenségek lassan kihalnak, amikor a háború véget ér, amikor Bőjtke János maggal veti be a termőföldeket, s amikor a bölcsőben felsír az első csecsemő.

A múlttal, a dzsentrivel, a háborúval, egy ellenséges világ részeivel számol le Szabó Dezső regénye. Ezért nem tudja intencióit pusztán a regényírás narratív eljárásaira bízni. Helyenként a gondolatok, az írói intenciók, helyenként az indulatok maradnak pőrén. Ezért is követte lezárhatatlan, összebékíthetetlen vita a regény megjelenését.³²⁶ A regény mitológiája azonban kifogástalan. És észrevétlen. A mitológia mint retorikai eljárás a történelmi narratíva megjelenítésének eszköze, alkalmas megidézni és elítélni egy antivilágot, amely a jelennel szemben a múlt, a humánussal szemben az antihumánus, a haladás-szal szemben a megtorpanás.

A két világháború közötti romániai falu sorsát megszállottan vállaló és irányító **Balázs Ferenc** (1901–1937) a nagyvilág bejárása után az aranyosszéki Mészkőn állapodott meg, unitárius lelkési hivatást teljesítve. Az unitárius teológia elvégzése után előbb Oxfordba, majd az Amerikai Egyesült Államokba utazott. Haza Ázsián keresztül, Japán, Kína, India, Palesztina érintésével tért. Személyesen kereste fel Rabindranath Tagore-t, Gandhit-t. Amerre járt, mindenütt szülőföldje felemelése számára keresett gazdasági, szociális, kulturális modelleket. Hazatérve tanító szándékkal tette közzé világ körüli útjának tapasztalatait

³²⁶ Balogh Edgár szerint a regény megjelenése után alakult ki egy Szabó Dezső-imádat és egy dogmatikus Szabó Dezső-elátkozás (Balogh E. 1968/1974: 211).

(*Bejárom a kerek világot*). Falusi lelkészként népfőiskolát, vidékfejlesztő szövetkezetet kezdeményezett, négyéves falufejlesztési tervet dolgozott ki. Eredményeiről és kudarcairól megírta a kor legviszhangosabb szociográfiai munkáját (*A rög alatt*). Mindezen idő alatt kitartó munkatársa volt a *Korunk* című folyóiratnak, munkatársa, vezéregyénisége a radikális szemléletű *Erdélyi Fiatalok* csoportosulásnak. A „magyar falu problémáiról”, az „erdélyi magyar faluról”, „a szövetkezeti kérdés jelentőségéről”, „a falu gazdasági problémáiról”, „a falu gazdasági megszervezéséről” folyamatosan tartott előadásokat. Nőszövetséget, dalárdát, ifjúsági egyesületet, sportéletet alapított. Templomot, papilakot, iskolát épített és bővített. Vetőgépet vásárolt, gyümölcsfákat telepített, vízvezetékét kezdeményezett, vegyszerek használatát javasolta.

Súlyos betegen regényt írt mészköi élményeiből, a falutörténetnek az emlékezet alapján is azonosítható epizódjaiból, *Zöld árvíz* címmel.³²⁷ A kritika kezdetektől a hanyatlás, a betegség „bélyegét” látja a művön. A Balázs Ferencről szóló monográfiát befejező Horváth Sz. István így foglalja össze a regény recepcióját: „Nem is egyértelmű a regény fogadtatása. Már akkor többen meglátják és fel is vetik hiányosságait, szerkezetének széteső voltát [...] A regény besorolódott a kortárs népies regények közé.” (Mikó I. – Kicsi A. – Horváth Sz. I 1983: 232.) A szerző ez utóbbi mondata Kováts József bírálatából ihletődik. Szerinte ugyanis „Mint irodalom a közepes népies regények közé sorozható, mint egyéni dokumentum oly papregényekkel tart fenn közösséget, melyek *Az elnémult harangok*, *Fáklya* és *Elsodort falu* vonalán túl a szerző életének szűrőjén áttört tapasztalatok.” (*Napkelet* XV/8. 1937: 534, idézi Mikó I. – Kicsi A. – Horváth Sz. I. 1983: 232.)

A *Zöld árvíz* két világot szembesít egymással. Az egyik a biztonságot nyújtó, a múlt-hoz és a tájhoz tapadó helyi hagyomány: a mentalitás, az életvitel, a szomszédokhoz, a román lakossághoz, az élethez és a halálhoz való viszonyulás, a lokális történelem. A másik a templom és az iskola, Balázs Ferenc világa: a könyvek, az általuk beszívargó gondolatok, a nagyvilág.

A regényben a falunak egyénisége van, nem képlékeny, az értelmiségi szándéka, kénye-kedve szerint alakuló, alakítható szocium. Ellenállása, bizalmatlansága szándékai felülvizsgálására kényszeríti a népnevelőt. A nép segítségére falkában siető megváltókról a lekenyési Kelemen Lőrinc, azaz a mészköi Nyitrai András gazda mondja el véleményét Adorján Dénesnek: „A falusi embernek éppen ezért lett olyan nyomorúságos a sorsa, mert igen sok úriember akar rajta segíteni, s ezt a rengeteg embert mind nekünk kell el-tartani. [...] A háború előtt egy ember ült a jegyzői irodában, most négy. A fináncok el-fértek Terebesen hat vagy hét szobában, most egy palota kell nekik. Ügyvéd volt nyolc, most negyven. Orvos is vagy öt, most ötannyi. Aztán van mezőgazdasági kamara, ki-bővített tanfelügyeség, három annyi csendőr, a hivatalokban minden asztalra két hi-vatalnok s ez a rengeteg ember mind azt mondja, hogy segíteni akar rajtunk. Az Isten

³²⁷ A regény első kiadása 1936-ban jelent meg, az Erdélyi Szépművés Céh kiadásában, a második Budapesten, 1937-ben.

megvert bennünket ezzel a sok segítővel. Mindenütt utunkat állják, reguláznak, igazítanak, kirendelnek, közmunkára hajtanak, az ember még egy sütőkemencét sem építhet az engedélyük nélkül. S ez mind a mi javunkra történik. De meg is kívánja mindegyik az árát.” A regényben népművelő „kalandor” jelenik meg. A faluban élő, a faluban tartózkodó értelmiségiek mindenike megtorpan választott hivatása útján. Verebes Péter, a tanításban megfáradt tanító a felesége elől menekülve hagyja el a falut. Fekete Vince, az ifjú pap híveivel a kepe kifizetésének visszautasítása miatt különbözik össze. Bár önzetlenül gondozza a kertek ifjú facsémétéit, s házasságot ígér a tanító lányának, a kepe miatt elmérgesedő helyzetben ellene fordul a fiatal tanító kultúrházépítő szándékának is. Ugyanúgy kiszorul a falu életéből, mint a szomszédos Sóvárra „költöztetett”, az állandó lágolásban korán kiégett, halálos ágyon fekvő Létai Balázs lelkész, aki kultúrotthont épített, tejszővetkezetet, gépszint alapított, saját pénzén bővítette ki az iskolát, a papilakot azonban a maga számára elhanyagolja kényelmessé tenni. Alakjában Balázs Ferenc felismerhetően magát mintázta meg. Adorján Dénes, a balavári teológiai tanár nyaralni érkezik a faluba. A néhány hét alatt olyan népszerűvé válik, hogy problémáikkal hozzá fordulnak a falu lakói. Ő maga azonban nem szándékszik e világ megváltójává lenni.

Miközben a szerző kulturális reformot sürget, elkeseredve nézi azok magatehetetlenkedését, akiknek ezt vállalniuk kellene. S miközben maga programot dolgozott ki a falu felemelésére, modernizálására, s korábban a falusi embert és annak tudását már-már mitikus, mindenképpen romantikus színekben látta és láttatta, közvetlen tapasztalatai alapján nem tud elnézőnek lenni a falu, a falusi ember mentalitásának másságával szemben. Az 1923-ban megjelent, egy ifjú írógeneráció csoportos jelentkezését képező *Tizenegyek* antológia programadó bevezető írásában Balázs Ferenc alábbi lendületes mondatai olvashatók a „székely mitológiáról”, a „faji kultúráról”. „Most nézzük ezzel a szemnyitással az új erdélyi irodalom egyik feltűnő jelenségét. Fogjuk kezünkbe azokat a lélekdarabokat, amelyek pennájuk csákányával zengő szavú székelyek fejtettek ki lelkük sziklájából. Azokat az ősi, székely földből fejet emelt, földszagú, csillagokba néző, szikrázó, zengő elbeszéléseket, amelyeknek mámorosa ma minden földből nőtt székely [...] Mik ezek? Elbeszélések, regény darabok? S főképpen: mesék, vagy valóságírók? [...] Ez nem valóság, nem mese: hanem mitológia. Ki állítja, hogy a mitológiákat eltemette az idő? Hős korban élő fajok, amelyek akkor bontják ki életerejüket, mitológiákba szárnyalnak. Megnyílt utakon elszárguldani látni hatalmassá, tökéletes erőssé nőtt önmagukat: ez a mitológia. Egy faj életakarata, amely akkor dobban legelőször. Bomlott látás, amely teljessé képzelt óriásainkat beleállítja minden kapcsolatba. Földhöz kötözgeti, bogarakhoz hajlítja, fák közé emeli. S ez a mindent-egybeölelés szükségképpen vallásos színezetű, valláson értvén az ember lelkének kozmikus dolgokba való belenövését.” Balázs Ferenc programot kezdeményezett a „faji” (valójában nemzetiségi és népi) hagyományok átmentésére. Ennek részét képezte a helyi népművészeti hagyományok (alabástrom faragás, szövés) újraélesztése, a kézműves termékek (tordai) boltban való értékesítése, a népmesék, népdalok, a helyi narratív emlékezet népfőiskolai összejövetele való előadása.

Már *A rög alatt* című kötet is az Aranyosszék, az aranyosszéki ember „felfedezésének” örömről, élményeiről tudósít. A mészki egyházközség 1744-ből fennmaradt jegyzőkönyvében lelkesedéssel fedezi fel a 20. század elején is működő, az egyházi birtokon a hitközség, a hívek érdekeit demokratikusan érvényesítő gazdálkodás előzményeit. Népművelő szándéka ettől kezdve folyamatosan a helyi közösség érdekeihez, érdeklődéséhez, sajátosságaihoz igyekezett igazodni. A falufejlesztési akció jelentős részét képező népfőiskola és vallásos estélyek összejövetelein ő maga is belefeledkezve hallgatja hívei élménytörténeteit, meséit, dalait. Erről az élményről *A rög alatt*ban külön fejezet számol be *Megszólal a falu* címmel. Nyitrai Mózes, idős Gálfi Miklós, Nyitrai András az első világháború frontélményeit részletezte a feszülten figyelő faluszeledek. Gálfi Zsigmond a közeli Torda munkásságának sztrájk tapasztalatát idézte fel. Hosszú Miklós a hajdani iskolabjárásra emlékezett. Borbély Gyuri az unitárius Mészki és a katolikus Sinfalva ellenségeskedését idézte fel. A mesélő kedvű Jobbágy Sándor pedig egy hazugságmesével szórakoztatta hallgatóságát. De a könyv majd minden lapjának más-más mészki szereplője van: gyermekek, férfiak, asszonyok, akiket egy-egy szavuk, vélekedésük, tettük miatt nem lehetett nem megemlíteni ebben a mészki krónikában.

A szerzőnek a faluban tett megfigyeléseiből a *Zöld árvíz*ben sajátos etnográfiai realitás áll össze.

A Mészkon élő Balázs Ferenc a parókia udvaráról naponta szemtanúja a templom közelében lévő falu kútjánál zajló esti itatásnak. A zajos, majd hirtelen elnéptelenedő, elcsendesedő falu életképszerű motívuma a regényben ismételtten visszatér. Ugyanilyen életkép készül a tavaszi sürgés-forgásról, a tavaszi szántásra igyekvő férfiakra, az ebéd utáni, árnyékban megejtett pihenésről. Kelemen Lőrincet a regény első napjának estéjén a faluban mindennapos vacsorával, puliszkával és kecsketejjel várja felesége, mint ahogy korábban a kurátor a faluban tartózkodó püspököt is ilyen vacsorával vendégelte meg. A falu sziklás határában máig népes kecskenyáj szedegeti össze a füvet. Hosszasan elidőz a templom előtt gyülekező, az istentisztelet előtt a falu ügyeit megvitató férfiaknál, a húsvéti előkészületeknél. A közérdekű eseményeknek, rendelkezéseknek dobolás kíséretében való közzététele az aranyosszéki falvakban egészen az utóbbi időkig szokásban volt. A mészki lelkész figyelmét nem kerüli el az sem, hogy hívei igyekezzenek új ruhadarabot magukra ölteni az úrvacsora vételére, a megszólaló harangszót kalapot levéve hallgatják. S amit maga is sokszor gyakorolhatott: „*A pap kitette a kalapját a tornác fájára, a harangozó a toronyablakból észrevette a jelt, a két harangkötelet a két markába fogta. A kicsi az asszonyoknak szólott, a nagyobbik a férfiaknak zengett. A kapuk megnyíltak az egész faluban szerte, ünnepélyes, lassú léptekkel indult el a hívők serege a közös találkozásra.*”

A helyi történelem, a helyi topográfia, a helyi életvilág olyan alakzatok, amelyek a *Zöld árvíz*ben a helybéliek számára múltjukat, világukat, társadalmukat idézik meg. A kívülálló számára azonban ez a minőségük nem létezik. Balázs Ferenc a regényesítésben a helyi toponímiát, olykor pedig a toponímia dekódolható kicserélését, a falu életéből szelektált események epikus keretbe szerkesztését, fiktív eseményeknek a falu életterébe telepítését

alkalmazza. A regénybe épített események és személyek a falu emlékezete alapján máig azonosíthatók. A regény ily módon a közösségi emlékezet externalizációjává vált, akár csak a falu temetőjében található epigráfiai irodalom, a családi irattárakban felgyűlt oklevelek, levelezések, nekrológok, különböző feljegyzések.³²⁸ S ami számukra még kedvesebbé tette e történelmet, az az, hogy az általuk ismert, a nagyvilág által elismert papjuktól származik. Kelemen Lőrinc a Kövespadon keresztül gyalogol be Terebesre orvost hozni beteg unokaöccse számára. Sógora a Ciglából hoz tüzelőt családja számára. Fekete Vince a Szőkemál szőlősei között enyeleg Verebes tanító lányával. A mészköiek ma is ugyanazon a kövek szaggatta úton járnak a falu központjától a temető irányába, amelyen a három fiatal, Vince, Klárika és András a szőlős felé indul. A regényben Mészkö Lekenyes, a közeli város, Torda Terebes, Kolozsvár Balavár, Aranyosgyéres Berkenyes, Sinfalva Berkes, Aranyosszentmihály Sásd, a falu határában elfolyó Aranyos pedig Hevenyő néven szerepel. Máli néni, a lázas kisgyereket eredményesen gyógyító „*öreg boszorkány*” Jobbágy Máli néven közsismert, kedves figurája volt Mészkönek. Pataki Domokos Bíró András, Gagyari Sándor Halmágyi Tamás, Kerekes József Kereki József névre hallgatott. Bálint Samu valódi neve Gálffy Balázs, a falu harangozója volt. A frissen a faluba került Gergely Dezső tanítót a helybeliek Zsigmond Ferencel, Balázs Ferenc tanító kollegájával, Mikó Imre Szabó Dezsővel azonosítja.³²⁹ A gyermekét villámütés folytán elvesztő Sebesi Dénesné tragédiáját a szájhagyomány is megőrizte fél évszázadon keresztül. Az asszony egyébként serénységéről kapta nevét Balázs Ferenctől.³³⁰

Hasonlóan emlékezetes a regényt lezáró két tragédia, a veszett farkas garázdálkodása és a hirtelen hóolvadást követő áradás.³³¹

A regényben a falusi mentalitás érzékeltetésére Balázs Ferenc döntőnek érzi a súlyos beteg gyermekhez, a betegséghez, a gyógyításhoz való hozzáállás bemutatását. Egyik asszony forróvizet kendőt javasol a gyerek nyakára, a másik rántott hagymát a mellére, a harmadik Máli néni sűrűt, hogy szenes vizet vessen, más pedig lemondóan a papot javasolja, hogy imádkozzék a betegért. Kelemen Lőrinc, a gyermektelen nagybácsi undorral fogadja a boszorkány érkezését és sürgölődését, felelősségre vonja a papot, amiért pénz

³²⁸ Az emlékezet mind a napi élettevékenységek, mind pedig a kommunikáció, a társadalmi viszonyok szempontjából alapvető szükséglet. Az emlékezés alapvető identitástermelő cselekvés. Minthogy a múlt anynyiban létezik, amennyiben feleleveníthető, szemiotizálható, valójában nem ösztönszerű, hanem kulturális cselekvés. Az orális emlékezés technikája az emlékezet térhez (topográfiához) és időhöz (kronológiához) való kötése. A felejtés elleni védekezés az emlékezet externalizációja, írásban való kihelyezése, a későbbi értelmezés számára hozzáférhetővé tétele. (J. Assmann 1992/1999.) Egy mészköi személy „írott környezetének” bemutatása: Keszeg V. 1998c.

³²⁹ A szereplők azonosítását Jobbágy Miklóssal (sz. 1894) és Gálffy Eszterrel (sz. 1921) végeztem el. A regény topográfiáját Mikó Imre is megfigyeli. Balázs Ferenc: *Bejáróm a kerek világot*. Bukarest. 1975: 24–25.

³³⁰ A névadás mint poétikai-stilisztikai alakzat vizsgálata a mesekutatás figyelmében álló kérdés volt. Irodalmából: Balázs G. – Barati A. – R. Wolosz 1989.

³³¹ Ezen eseményeket a falu szülötte, a lelkész Nyitrai Mózes is megőrkíti emlékiratában (Nyitrai M. 2001: 235–237).

helyett imával siet a beteg gyógyítására, s orvosért indul a közeli városba. Azt azonban az árvízveszély miatt semmi pénzért sem tudja kimozdítani otthonából.

Más alkalommal a faluba érkezett fiatal tanító irányítja olyanképpen a beszélgetést, hogy a hiedelmekben hívők nevetségessé váljanak. „Azt már ők [a dalárda tagjai] is régen tudták, hogy halott embert föltámasztani nem lehet, angyalok, ördögök, prikulicsok nincsenek, csak a szeme káprázik annak, aki a temetőben effélével találkozik.”

Az udvarhelyszéki Farkaslakán született és nevelődött **Tamási Áron** (1897–1966) közelről és részleteiben ismerte a boszorkányhit elemeit. A motívum egész életművét végigkíséri. Valahányszor részletezőbbé válik a székely világ ábrázolása, mindannyiszor, titokzatossgba burkolva, megjelenik az éjszaka nyugtalan asszonya, a boszorkány.³³²

Egyik ilyen történet az *Énekes madár* című mesejáték. A történet olyan erősen ki-munkált, hogy a benne megjelenő boszorkány magatehetetlenül rabja lesz az írói szándéknak.

Egy, „akármelyik” székely falu egy házában három lánytestvér lakik: két vénlány, Gondos Eszter és Gondos Regina, és Gondos Magdolna, az ifjú, virágzó fiatal lány. Ebbe a házba járnak be az udvarlók, a két vénlegény, Bakk Lukács, Eszter vőlegénye, Préda Máté, Regina vőlegénye és a fiatal Kömény Móka, Magdolna ifjú jegyese. Az egymást szerető ifjú pár itt lesz az öreg, irigy és rosszindulatú párok ismételt támadásának célpontja. A tér, akárcsak a mítoszokban, inhomogén, strukturált. Az első felvonásban a szoba balra nyitott, jobbra, öltözőkamrában folytatódva, zárt. Ez a sötét helyiség tölti be a boszorkánykonyha szerepét. A lányok ide vonulnak vissza átöltözni, megszépülni, vak gyűlölettel feltöltődni, a második felvonásban pedig ez a kamra lesz Magdó börtöne. A második felvonás az udvart veszi használatba. A *bal–jobb* oppozíció itt a *fent–lent* oppozícióval egészül ki. A bal oldalt található fa, amelyre az üldözött Móka menekül, növekedni kezd, elérhetetlen magasba emelve ellenségei elől a fiatal legényt. Az udvar jobb oldalán van a kút, amelynek mélyébe a csellel elejtett Mókát belevetik. Itt, ekkor jelenik meg a díszlet-tárgy szerepét betöltő kecske alakú boszorkány, aki a legény elvesztét a kút körüli táncával ünnepli.

Tamási Áron mesévé alakította át a boszorkányhitet.³³³ Motívumait egy olyan narratív struktúrába építette bele, amelyben az elveszti valóságosságát, leválik a szociumról, s egy morális üzenet (a gonosz és a jó örök küzdelme, a jó győzelme) szolgálatába állította. A boszorkányság motívumai (csoda, metamorfózis, állatalak, sötétség, ördög) ebben az elrendezésben elveszítik konstitutív és normatív funkciójukat, s az élettel együttjáró rosszal, a gonosszal, a halállal kénytelenül szembesülő ember örökös harcáról szóló optimista kicsengésű narratívum elemei.

³³² Pl. *Kivirágzott kecskeszarvak*.

³³³ A mesét V. J. Propp olyan, unilineáris sémára épülő történetként határozza meg, amelynek kezdete egy hiányra való rádőbbenés, befejezése pedig a hiány pótlása, a hős akcióit tekintve pedig a mese kezdete a hős károsulása, befejezése a hős győzelme. A mese az erkölcsi világrend epikus foglalat.

A mítoszok (és mesék) retorikájának a poétikai világképbe való beépítését a korabeli kritika értetlenkedve követte. A *Magyar Csillag* 1942-es évfolyamában Németh László igyekezett megvédeni a szerzőt, a következő érveléssel: „minden prózai műfaj közül a dráma tűri a legnehezebben az élet »hű másolását«. Az élet az lassú, körülményes valami. A drámának pedig kevés ideje van, hogy mindent elmondjon róla. Az óramutatójuk nem járhat egyformán. A drámának a valóság összevonásával, gyorsabb villanásokkal, nagyobb mozgási szabadsággal, az ünnep sűrítettségével kell perceibe a napokat, ládácskájába a tereket s szavaiba a gondolatsorokat beszorítani.” (Németh L. 1942: 403–404.) Az íróról készült monográfia szükségesnek tartott különválasztani két korszakot az írói pályában: az első korszakban a mitológia része az ábrázolt világnak. A második korszakban azonban az ábrázolás retorikáját képezi. (Taxner-Tóth E. 1973: 32.)

A *Jégtörő Mátyás* című regényét Tamási Áron 1935-ben tette közzé.³³⁴ A történet narratív szála három, egymástól távoli regiszterbe van belehelyezve: az egyik egy fiatal székely házaspár családi életének első kilenc hónapja, a második a megszületendő gyermekük szellemének világa, a harmadik pedig a bennünket közelebről érdeklő boszorkánytörténet.

A történet egy zárt falusi világban történik. A narrátor – az olvasónak mindössze az első lapok után van alkalma tisztázni – a történet végén megszülető csecsemő szelleme. Miközben rendre bolhába, pókba, méhbe, szarkába, gólyába, bagolyba, sasba, rókába, majd kutyába költözik, innen pedig a regény egyik szereplője által kiköltött lidércbe, alkalma van különböző perspektívákból láttatni az eseményeket szövő Tamási Áront.

Márta és Mátyás szerény lakodalmi külsőséget követően, szerény házikóban kezdi meg közös életét. Mindketten serényen munkálkodnak a családi hajlék átalakításán. Márta kívül-belül tisztára meszeli a házat. Mátyás az udvaron található műhelyben ezermesterkedéssel tölti a napokat. Kamarájuk egyelőre üres, kedves, segítőkész idős rokonaik segítik ki őket élelemmel. Az egyetértés, a boldogság azonban nem hiányzik ebből a házból. S ez teljeseedik be a történet végén az újszülött Mátyás világrajötteével. A gyerek szelleme a történet legelejétől főszereplőként vesz részt az eseményekben. Még maga sem tudja, hogy szülei azok, akik közelében megtelepszik. Bolhaként és pókként csak közelükben tartózkodik, kihallgatja beszédjüket, elkíséri őket útjaikra. Méhként azonban már segít rajtuk. A Mátyás által eszkábált kaptárokba tizenkét méhcsaládot csábít. Gólyaként, bagolyként és sasként pedig állatokkal, madarakkal hordja tele a szülei által előkészített hordókat.

Papjának virágvasárnapi tanácsát követve Mátyás lyukas, pirosra festett fakanalat készít. A nagypénteki vecsernyén ezen keresztülnézve tudja azonosítani a falu boszorkányait. A likon keresztülnézve torz fejek jelennek meg: orruk piros, arcuk szögletes, szemükből parázna, lenyűgöző fény sugárzik, arcuk pedig hátrafele néz: „Nagy piros orral, arasznyi állal és kikovácsolt lator szemmel. Ezt a fejet látta, amint arccal nem előre nézett, hanem hátrafelé. Mert úgy állott az a borzongató nagykendős fej, a két váll felett

³³⁴ Itt jegyezzük meg, hogy a regény folytatása az 1937-ben közzétett *Ragyog egy csillag*.

megfordítva, arccal a sarka felé.” Innen kezdve nyílik meg a boszorkányhiedelem regisztere. Mátyás ugyanis döbbenettel ismeri fel édesanyját, Sári nénit is a boszorkányok között. „*Aki az igazságot akarja, a legnagyobb terhet akarja.*” S ettől kezdve többé már nincs nyugta: küzdenie kell a gonoszság ellen.

Tamási ettől kezdve az etnográfus precizitásával alakítja narratív formájúvá a boszorkányhiedelmeket. A templomból elborzadva hazasiető Mátyás elégeti a fakanalat, amint azt szükséges tenni. Anyja azonban ennek ellenére tudomást szerez fia merényletéről, s az éjféle percekben megjelenik az ifjú pár házában, a mély álomba sülyedt fiát talpra kényszeríti s beszélgetni kezd vele. „*Hallgass ide, és ne felejtsd el, amit mondok. Te többet akartál tudni, mint amit más közönséges ember tud. Titkok után leskelődtél a nagypén-teki vecsernye alatt. Az igazságot akartad tudni, és megtudtad az igazságot. Igen, de vigyázz, és soha ki ne ejtsd a szádon azt a szót, hogy boszorkány, mert akit úgy nevezel, az nem rosszabb ember a többinél! Csak igazibb ember, mert erősebb az esze, és nagyobb az akarata, mint a többi halandóé. És inkább tudja e világnak igazságait, mint más. Aki pedig az igazság szolgálatában forgolódik, annak a hatalmak külön fegyvereket adnak.*” S hogy emlékeztetéssé tegye fia számára ezt a tanítást, meztelenül a padra fekteti. „*Igy fogsz feküdni reggelig. S ez a fekvés két dologra emlékeztessen tégedet, amíg csak élsz. Az egyik az, hogy a titokkeresőnek és az igazságkutatónak viszontagságot kell látni. A másik az, hogy a titok és az igazság csak az erős akaratú és bátor ember előtt fekszik meztelenül. Ha megértetted, amire most tanítottalak, akkor mondd, hogy csak az Isten az egyedül tökéletes, mert őelőtte meztelenül fekszik mind az egész világ.*”

Az etnográfiai narratíva következő epizódja az állatokkal való szövetségkötés. A szerencsés véletlen úgy hozta, hogy nagypénteken kígyó került Sári néni útjába. S nem is akármelyik, hanem a faluban megölt kereken ezredik kígyó. Ennek fejét levágta, s ebbe egy cikk fokhagymát tett, s azt titokzatosan a ház elé ásta el a földbe. A belőle kisarjadó gumókat azonban már nincs módjában megenni. A gólya kiássa és Mártának ajándékozza. S ettől kezdve, előbb csak ő, majd férje és édesapja is, ért az állatok nyelvén. A fokhagyma ereje sokkal nagyobb: tudást és hatalmat jelent, s ezért nem közömbös az, hogy ki részesül belőle. Márta édesapja másként is szerez segítséget magának. A fokhagyma tövében talált lidérctojást, valójában kakukktojást hóna alá kötve kilenc napig melengeti, amikor kis lidérc kel ki belőle. „*A lába fekete volt, és olyan vékony, mint a fekete hajszál. A teste is fekete volt, de nem nagyobb, mint egy szem besztercei szilva, s csak azon az oldalán olvadt arany-ezüst keverékes színbe, ahol rásütött a mécses. Farka nem volt, de annak a helyén egy kicsi odú állott, s az odúnak a közepén fekete szem fénylett, mint valami száraz forrásban egy mákszem fekete csillag. Szárnya nem volt, csupán végigfutó peremet viselt a két oldalán, s azoknak a segítségével szokott száguldani, akár egy tünneményes kis mozdony. A feje nagyon kicsi volt, de veresben izzott, a csőre pedig vékony és aranyszínű, s a végén felfelé görbült.*” A kis lénynek gazdája éjszakára munkát ad, s nappal a padláson kuporog.

A jók és a rosszak küzdelmére a fokhagyma miatt kerül sor. Egyik oldalon a szellem, a fiatal házaspár, Mózsi bácsi és kutyája szövethoznak a fokhagyma, azaz a tudás, az erő

megvédése végett. *„Nekünk, akik jóra akarjuk használni ezt a kincset, az életünk árán is meg kell védenünk. Ha pedig nem tudjuk vagy nem akarjuk megvédeni, akkor a fegyver a gonosz szellem kezébe kerül, minek folytán a világ romlása és a mi pusztulásunk biztos.”* A másik oldalon a boszorkány Sári néni és a megszerzett, a maga pártjára kényszerített lidérc áll. A küzdelemben sikerül megmenteni a fokhagymát. Ugyanitt Sári néni halálosan megsebesül. Ekkor dönt úgy, hogy erejét és tudását a hét éve vele szerelmi viszonyban élő Elek bácsira ruházza. *„Amióta a testemből is örömet merítettél, nem rejtegettem előled, hogy többet tudtam más közönséges embereknél, s titkos dolgokban a hatalmam is nagyobb volt, mint amazoknak. Úgy neveztek ezért, hogy boszorkány vagyok, pedig csak egy királynak voltam a szolgálója. Egy olyan királynak, aki Isten is az ő személyében, csak hogy a papok istenével nem tud egyezni. Ennek az én istenemnek sok szolgálója és szolgálója van még rajtam kívül, külön világunk és törvényeink vannak nekünk. Most is egy ilyen törvénynek akarok engedelmeskedni, vagyis azért hívattalak ide, hogy ebben a hatalmas percben, ez előtt a fekete tyúk előtt, aki úgyszintén az én istenemnek a szolgálója az állatok közül, ebben az elkövetkezőt órában és a kezem szorításával átadom neked a hatalmat.”* Elek bácsi régi vágyát látja beteljesíthetőnek: éjszaka látogatni kezdi a falu fiatalasszonyait.

Az új boszorkány garázdálkodásainak a szellem vet véget. Hogy Elek bácsit megfékezze, maga száll bele a lidércbe, aki ettől kezdve a gazdájával bolondját járatja. Hónapokon keresztül, éjszakánként a fokhagyma kiadására vezényli az idős férfit, s mikor paráználkodni támad kedve, a lidérc olyan hévvel gyötri meg, hogy nemsokára csontra szárad. Fejét pedig felismerhetetlenre torzítja: *„A feje oldalához ragasztottam a két fülét, hogy a jó szót és a jó hírt soha meg ne hallja; az állát is, egy kicsit lefelé és egy kicsit kifelé, úgy négy centivel megnyújtottam, s még utána vagy kettővel az orrát is.”* Elek bácsi szükségét látja Durumóhoz fordulni, aki Elek bácsi megtérési szándékát hallva rágyújtja házát. A tűzvészről a lázadó lidérc menti meg a falut: beleveti magát, magára tekeri s elszáll vele. Csillaggá válva tüzeit szétszórja a faluban.

A Tamási által megkonstruált boszorkánynarratívum tartalmazza mindazokat a motívumokat és elemeket, amelyeket a népi narratívumok. Ezek a következők: a boszorkányerő átvétele, a boszorkány azonosításának módja (templomban, likas fakanál segítségével), a kígyó szájába ültetett fokhagyma csodás ereje (az állatok nyelvének értése), a tavasszal talált kígyó csodás ereje, a lidérctoítás, a lidérc kiköltése, a lidérc kincsszerző és succubus képessége, a lidérc haragjának kifejezési módja (leköpi ellenfelét), a lidérc eltorzítja az ember fejét, a boszorkány és a lidérc éjfélkor ront. Ami a történetet mégis eltávolítja a hiedelemtörténetektől, az egyrészt a szembetűnő kereksege, a hiedelemfunkciók összességének felhasználása.³³⁵ Másrészt, a történet világa: Tamási Áron vérszegény vilá-

³³⁵ A hiedelemmondák morfológiai elemzésének egyik következtetése, hogy amennyiben egy hiedelemkör narratív megjelenítése magába olvasztja az illető hiedelemkör valamennyi funkcióját, ez a hiedelemkör improduktív jellegének bizonyítéka. A világmagyarázatra még alkalmas hiedelmek folytonosan variálódó narratív struktúrákat termelnek. (Keszeg V. 1999: 128–134, különösen 132.)

got stilizál a történet számára. Szereplői csupán annyiban élnek, amennyiben arra a történetnek szüksége van. A hiedelemtörténet fölé rendelődő szerzői metanarratíva esztétikai és morális szándékokat követ, s ehhez eszközként használja az etnográfiai (ez esetben a hiedelem) tényeket. A történet megalkotásának tudatos voltáról maga a szerző győz meg, alábbi kijelentésével: „Az értékeket mindenekelőtt a művészi forma adja meg, a szellemi magatartást a nemes mondanivaló. De nem ismerem el a forma művészi értékét nemes mondanivaló nélkül, és a mondanivalót sem ismerem el nemesnek a forma művészi értéke nélkül. Együtt állnak, vagy együtt buknak.”³³⁶ Tamási a nemes mondanivaló és a művészi értékű forma végett a boszorkányhiedelmet kivonja a szociális világból, s egy aktualitásától megfosztott világba helyezi a narratíva által.

Wass Albert (1908–1998) *A funtineli boszorkány* című regényének metatörténete a romlatlan ősállapotról, az archaikus, patriarchális világról, a natúra állapotáról a civilizáció, a kapitalista piacgazdálkodás, a pénz, a gépek, a technika áldatlan, elrontott világára, a kultúrára való áttérés konfliktusos állapotát jeleníti meg.³³⁷ A Marosvécsen lakó Éltető bárónak a Maros mentén elterülő csendes erdeiben vadállatok és a természethez visszatért, csalódott, az emberi világnak hátat fordított, kevésszavú, megfontolt, különc, marcona alakok élnek. A Gyergyóalfaluból származó, Ratosnyán élt, púpos, székely condraharisnyás Garabonciás Gyerkót felesége hűtlenül elhagyta. Estevány nevű fiával Éltető uraság plájászában állt be. Iván Boskurov szintén felesége csalfasága miatt Besszarábiából bujdosott a disznajói udvarházhoz. Amikor tavasz jött, az italtól eszét elveszejtve kereste régi asszonyát. Miután újra és újra megfetrengett az alkohol mámorában, a ratosnyai pópánál tett fogadalmat, hogy egy évig szeszes italt nem fogyaszt.³³⁸ A Hargitáról vetődött a cibai szállásra Birtalan, a halember. Ferenc családotul lakott a Kétágban. Vénség a Dószul Fulgerujban volt plájász, Árszintya pedig bács a Belcsujban. Farkas–Dumitrunak szállás sem kellett. Szabad ég alatt húzta meg magát, nagy fájdalmával. A Dorna vidékén, a Kelemen-havasok közelében 200 juha, szép felesége és kislánya volt. Egy télen mindegyik a farkasok martaléka lett. Az Istenszéke alá, az Urszuba menekül unokájával, Nucával Tóderik is. És a hegyben élnek, s rablásból tengetik életüket az elvadult, számkivetett „prepegyitek”.³³⁹

³³⁶ Tamási Áron 1938-ban elhangzott nyilatkozata. Újraközlése a regény 1981-es kolozsvári újrakiadásában. 243.

³³⁷ *A natúra–kultúra* bináris oppozíciót a szakirodalom több megközelítésben tárgyalja. Hermann Bausinger mutat rá a tér, az idő, a hagyományok jelentésének és megélésének a technika térhódítása miatti átértékelődésére (H. Bausinger 1961/1995). Ugyanebben a vonatkozásban emlithető Szíjártó Zsolt tanulmánya a civilizációs vívmányok prosperitást biztosító és kockázati faktorokat szállító hatásáról (Szíjártó Zs. 2002). Pócs Éva több tanulmányában határolja el a természet és a civilizáció világát: a zooantropomorf lények (Pócs É. 2002d), a tér és idő paradigmatisztikus eltérései (Pócs É. 1983/2002a), valamint a „nyers és főtt” kategóriái alapján (Pócs É. 2002b).

³³⁸ Az alkoholbetegek paphoz fordulásának egyedüli jelzése: Keszeg V. 1996a: 33, 359. A z alkoholisták az ortodox pap előtt fogadalmat tesznek, hogy egy meghatározott ideig nem fogyasztanak italt.

³³⁹ Román köznyelvi szó, jelentése 'hitvány, szerencsétlen'.

A kerettörténetben a román származású lány, Nuca biografikus története dominál. E történet kétféleképpen oszlik szukcesszív életszakaszokra. Asszonyi sorsként olvasva, elhatárolódik a nővé érés szakasza, a boldog szerető és anyaság szakasza, és végül (a szereplő huszonéves kora ellenére) az öregedés, a nemiségtől való távolódás szakasza. Esetünkben azonban ígéretesebb a történet másik olvasatára figyelni. Ez ugyanis egy, három fókusz felé irányuló, egészében eklektikus narratív egységbe foglalja a főszereplő életpályáját. Rendre nyomon követhetjük ártatlan, vadóc, az erdő lánya szerepének kiépülését, majd boszorkánnyá válását és boszorkányként való ténykedését, s végül szent asszonnyá való átmínősülését.

Az előbb nagyapjával élő, majd az erdőben magára maradó kislány ráhangolódik a természet életére. Táplálékát az évszaknak megfelelően környezetéből gyűjti össze (gomba, baraboly, szeder, hal, apró állatok). Ismeri az állatokat, jelenléte nem kelt riadalmat környezetében. Sőt, egy őz lakni is állatai közé szegődik. Megtanul kézzel halat fogni, a jég alatt is megkeresni a halakat. Csapdákat állítani, állatot nyúzni, bőrt szárítani, nyulat sütni, nyárson halat sütni, kosarat fonni, villát faragni. Mindvégig megmarad a vadság, a civilizátlanság állapotában. Istenről nincs tudomása, imádkozni nem tud. Nincs tudomása a napokról, az ünnepnapokról, a hetek ismétlődéséről. Egy ideig apró pálcikák segítségével követi az idő múlását. Indrei-jel beszélgetve a legény a „lenti” időszámítás szerint három évet emleget. Nuca számára egyszerűen „régén” történt minden. Írást nem ismer. A Párizsból érkező képeslap számára az egyedüli találkozási alkalom az írással. Hosszasan fürdözik a patak vizében, anélkül, hogy tudatában lenne meztelenségének.

Ördög általi kiválasztottságáról a vásárban egy jósasszonytól értesül. Kezét játékosan a cigányasszony elé tartja, az azonban rettegve menekül el előle. Tenyere és homloka egyaránt boszorkányságra vall. *„Halál van az ágyadban”* – mondja döbbsen. Ettől kezdve Nucának újra és újra alkalma van meggyőződni a képtelennek tűnő jóslat valódiságáról. Aki szemet vet rá, ágyát és szerelmét kéri, nemsokára halál fia lesz. Rendre áldozata lesz Nátu, Józsup, Márton, a két családos, falusi férfi. A harmadik bizonyág után öntudatlanul tér vissza a cigányasszonyhoz, aki megerősíti korábbi jóslatát. *„Szeretni akarsz és halált osztogatsz. Nem érzed a gyűlöletet, aminek eszközéül jöttél erre a földre. Terméketlen maradsz, mint a tűzliliom, aminek illata megöli a legyeket. Ha életet hoznál mégis a világra, magad ölnéd meg azt is, és nem tehetnél róla. Borzalmas írás van a tenyereden, leány, és az írások ellen nem tehetünk semmit. Te vagy a bosszú anyyala, akinek boszorkány a neve, szép és borzalmas a sorsod, félelmetes és gyönyörűséges, kívánságod parancs a pokol hatalmasai előtt, vágyad beteljesül, mielőtt kimondanád, gyűlöleted vért és tüzet terem, a csókod nyomán kinyílik a halál, megcsúfolt szüzek bosszúját hordozza a véred, megcsalt lányok átkát váltod valóra. Eredj, megérzed a szemek mögött a gondolatot, és meghallod a szavakat, amiket nem mondanak el. Meglátod, ami láthatatlan, meghallod, ami hang nélkül való, s megérzed, aminek illata nincs, mert meg sem született az időben. Eredj! Kérdezni jöttél, és én feleltem.”* Áldozatai közé kerül még egy suhanc, sőt egy madár is. Előérzete működni kezd. Előrelátja a bekövetkező eseményeket, s olvasni kezd az emberek szeméből, régen lezajlott eseményeket. S ezzel kiteljesedik

az a szerepkör, amelyet Nuca akaratától függetlenül vállal és végez. Boszorkánynak tudja, sőt maga mondja magát annak. A figyelmes szemlélő az azonosító vonásokat is felismeri a homlokán. Tekintete elapasztja a tejet.

A szerző itt zárja le a boszorkánnyá válás történetét. A fázis végét több szimbolikus írói megoldás is jelzi. A világgal újra és újra konfliktusba kerülő nagyapa (Tóderik) felgyújtja az Ursu-beli házat, s nagyapa és unoka elbúcsúznak egymástól. Nem sokkal korábban pedig egyébként is fordulóponthoz érkezett Nuca élete: az uraság fiának, Éltető Gáspár-nak lett asszonya. Erdei házat épített számára, gondoskodik róla. Nuca ekkor találkozik a civilizációval. Szeretője szokatlan élelemmel, italokkal, illatos szappanokkal, petróleum-mal, nagy lámpákkal érkezik az erdei házba. Távolléte alatt ekkor küld Nucának Párizs-ból „írást”. Nuca azonban kívül reked ezen a világon. Szomorúan tapasztalja meg, hogy az úrfi szerelme nem élte túl a a külföldi utat. Élete mégis asszonyi élet: várja szeretőjét, gondoskodik róla, osztovátát állít, megszüli és gondozza gyermekét, meleg ételt tálal a házába térő plázászoknak.

A megtisztulás, a magánnyal való megbékélés ideje ez. Ezt az állapotot két tragédia zárja le. Gáspár gyilkos szándéknak esik áldozatul. Az örökös nélkül maradt uraság magához ragadja Nuca fiát.

Ekkor újra lobogni kezdenek a korábbi indulatok. A boszorkány tovább szedi áldozatait. Majd apja mellé szegődik, a prepegyitek társaságába.

S itt, váratlanul és motiválatlanul következik be az újabb változás: Nuca szent asszonnyá változik. Megállapodott életet kezd élni. A férfiakhöz való viszonyulása anyássá válik, levetkőzi fiatalságát, nőiségét. A környezetében élő férfiak megszűnnek a nőt látni benne. Látnoki, gyógyító képességei miatt távolról keresik megkeseredett, beteg, károsult emberek.³⁴⁰ És ekkor erőszakosan tör rá a civilizáció. A két intézmény, az egyház és a törvény nem tűri meg a látnok tekintélyének kiépülését, ellenőrzés alá vonja a lakosok életét, az erdőt. A pap a templomban ellene ingerli híveit. A megmérettetésre, a küzdelemre a templomban kerül sor.

„– Emberek! – ordította a pap. – *Eltűritek ezt a gyalázatot?! Üssétek agyon a boszorkányt, kövezzétek meg, perzseljétek meg máglyatűzőn, mint a keresztény őseitek tették!*

[...] És abban a pillanatban rettenetesen nagyot dördült az ég. A templom falai megremegtek, egyik ablak csörömpölve beszakadt, és a villámszagú szél végigszáguldott az emberek feje fölött. A pap ökle megállt a levegőben. Arca hamuszürke lett, szeme ijedten keresett egy láthatatlan ellenfelet. Fojtó sötétség borult a templomra. Villám hasított vakító fénnel át a sötéten, és vele egy időben mintha a sziklák hasadtak volna ketté a templom alatt, fülsiketítően csattant, mintha megrázkódott volna a levegő, a falak, a padsorok, a megrendült mennyezetről por hullott alá az emberek fejére, és a nagy,

³⁴⁰ A nemiségtől való megszabadulás, vagy legalább a kiegyensúlyozott, megállapodott családi élet feltétele a látnoki, szent asszonyi szerepkörnek. Részletesebben: Keszeg V. 1999b.

súlyos tölgyfakereszt ott az oltár előtt megmozdult, és tompa robajjal ledőlt, és maga alá sújtotta a papot.

[... Nuca] a küszöbön megállt, és föl nézett a fekete fellegekre. És abban a pillanatban, mintha csak a nézésétől váltak volna ketté a felhők, meghasadt a sötétség a templom fölött, és egy éles, vakító fénysáv hullt alá az égből, éppen a küszöb elé.

Az emberek, akik ezt látták onnan bentről, keresztet vetettek, valahányszor eszükkbe jutott, életük végéig, és esküdtek reá, hogy a zápor kettévált a templom küszöbe előtt, és az asszony úgy ment, napsütésben a tisztáson át, míg tőle jobbra és balra szakadt az eső. Így ment el a templomból abban az ítéletidőben, aranyösvényen, kibontott hajjal, virágkoszorúval a fején és mosolyogva, és fölötté szivárvány ragyogott. És ahogy az erdőt elérte, összezárult mögötte a zápor ólomfüggönye, eltűnt a napfény és a szivárvány, és dühöngött tovább a vihar még hosszú-hosszú órákon át.

Így mondták el az emberek, és keresztet vetettek hozzá, ahogy illik, amikor szent dologról van szó.”

Látnokszerpe e nyilvános küzdelem után, a kiválasztottság látható jeleiről való meggyőződés után teljeseedik ki. Az erdőben rejtőző, magányos tudós asszony alakja hitelesen van átemelve a népi narratívumokból. Ellenségei égi ítélet alá esnek: a házuk rendre kigyullad.

Ám nem sokkal a küzdelem után csendőrök jönnek megbüntetni, felelősségre vonni. Ettől kezdve az asszony láthatatlanná válik, átköltözik a szóbeszéd, a híresztelések ellenőrizhetetlen világába. Elméje bomlott, viselkedése kiszámíthatatlan. Hol vadlányhoz, hol tündérhez hasonlóan éneke adja tudtul létét, hollétét. A hozzá való viszony kiszorul a szocium szférájából. A vele való találkozás kiszámíthatatlan, irreális, az élmény feldolgozhatatlan, konfúz.

Ez már azonban a modern világ. A Maros völgyében megépül a vasút. Gáterek jelennek meg, idegenből favágó munkások lepik el a tájat. Megfogyatkoznak az erdők. Megszűnik az erdők csendje. Megszaporodnak a bűnözések.

Nuca történetében Wass Albert többféle értelmezéssel kísérletezik. A cigányasszony jóslata nyomán az ördögi megszállottság, az elvetemült gonoszság, a paráznaság szabadul fel a lányból. Úgy tűnik, a női megaláztatást kell megbosszulnia, a férfivágyat megcsúfoló, romlást, halált hozó asszonyi elvetemültség hordozója. Amikor a patriarchális világ összeomlik, az író váratlanul a veszendő hagyományok reprezentánsává, a természetben élő, örök titkokat ismerő, morális értékeket követő látnokká nemesíti hősét. Amikor a korrupt intézmények a havasok világában is uralkodni kezdenek, Nuca alakja kompromittálódik, láthatatlanná válik, köréje irreális, irracionális híresztelések épülnek. Bármennyire egy megszűnt világ hiteles képviselőjének szeretné tekinteni, a szerző az eróziótól megóvni nem tudja.

Érdemes szót tenni azokat a retorikai alakzatokat is, amelyekkel Wass Albert egy archaikus világszemlélet elemeit, töredékeit összefüggő kompozícióba igyekszik szerkeszteni. A regény gyakran aknázza ki azokat a beszédhelyzeteket, amelyek autobiografikus narratívumokba sűrítene etnográfiai tényeket. Szereplői rendre vallomást tesznek életük

fordulásáról. Így ismerjük meg a plájásszá lett férfiak, a prepegyitté lett Bandilla élettörténetét. Az első gőzös feltűnése, a ratosnyai vasútállomásra való befutása riadalmat kelt és hosszasan nyomasztja a környékeliek hangulatát. A szóbeszéd szerint egy asszony ikreket szült.

„Valahol túl, a jódi kaszálók szélén elkurjantotta magát egy pásztorlegény:

– Hujjhahuuu! Jön az ördög, huuj! Emberek, huuj! Nézzétek, huu! Jön az ördög szekere, huuj! Hujj, de rusnya, huuj! Mint az ördög, huuj! Fekete, mint az urak a vásárban, huuj! Hujjhahuuu! Hujj, ördög, huuj! Füstöl a feje és hosszú a farka, huuj! Hujjhahuuj! Nyáhuuu!

A kurjantás végigvonított a völgy fölött, és az emberek lefele fordították mind a fejüket Dédának. És látták, ahogy a töltés végében megjelent egy fekete valami, és jött egyre közelebb. Aztán már hallani is lehetett, és látni is tisztán. Füstölve jött és egy nagy csúnya szerkezet, egy istentelen masina, köpte a fekete füstöt, és zakatolása lassan megtöltötte a völgyet, megtöltötte a levegőt, megtöltötte a világot, az emberek fülét, agyát, és olyan volt igazán, mintha maga az ördög jött volna kerekre szerelve fölfele a Maroson.

Mind látták, és senkinek sem volt egy szava sem. Rettenetes csönd volt az emberek között. Csak a csúnya fekete szekér nőtt egyre nagyobbra, csak az dübörgött és zakatolt és pöfögött, és okádta az irgalmatlan szennyest, fekete füstöt a tisztára sikált nyári ég felé.”

A vonat mint civilizatorikus eszköz fogadtatása a 19. századi irodalom toposza lett. Jelen regényben a természet–technika, a műveletlenség–technika oppozíciót aktivizálja. Mikszáth Kálmán *Új Zrínyiász* című regényében a múlt–jelen ellentétet telepíti rá a toposzra.

Wass Albert is, akárcsak a többi szerző, minden alkalmat megragad, hogy hiedelem-közhelyekkel hitelesítse a havasok világát. Nuca az ajtóba állított seprővel jelzi távolétét. A hegyi emberek Sándru Indrei keresztje alá minden útjukkor követ hajítanak. Amikor nyúl szalad át az ember előtt az úton, rossz előjel. Az újszülött megtekintésére érkezett vendégek leköpi a gyereket ígérés ellen, keveset ülnek, hogy ne vigyék el a gyerek álmát. A vadászatra induló férfiak idegenkednek attól, hogy szerencsét kívánjanak nekik.

A mutatványossá átvedlett, illuzionista, szórakoztató célú mágiát űző vándor mutatványos alakja a 20. század narratívumainak népszerű alakja volt. A regényben egy örömeny mutatványos az, aki órát morzsol össze, majd újra egészé varázsolja.³⁴¹ Mikor Éltető Gáspár eldönti, hogy vadászházat építsenek számára a havason, megnevezetlen hagyományhoz igazodva választja ki a ház helyét: őz vezeti el az alkalmas területre.³⁴² A jó és rossz, a tiszta és tisztátalan tér különbségéről írja a regény:³⁴³ „Vannak házak, melyek

³⁴¹ Mezőségi változatai: Keszeg V. 1999: 196–197.

³⁴² A hely kiválasztásának/kijelölésének narratívumát elemzi: Berze Nagy J. 1927.

³⁴³ A megszállt, uralt tér veszélyes az ember számára. Ilyen esetben a házat el kell hagyni, a föld művelhetetlen. Mezőségi hiedelmek: Keszeg V. 1999: 138.

olyanok, hogy csak baj és nyomorúság lakhatik bennük. Az ember megpillant egy ilyen házat, és valami furcsa szorongás fogja el. Pedig lehet szép és rendes maga a ház. Hiba nélkül való. Mégis van benne valami, benne vagy körülötte, valami megmagyarázhatatlan. Valami baljóslatú. Valami, ami elszomorítja, és gondolkodóvá teszi az embert, ha elmegy előtte.

Az ilyen ház mellett a legjámborabb kutya is rosszkedvűvé és harapóssá válik. Madár soha nem rak fészket az eresz alá. Pele nem költözik a padlásra. Mókus elkerüli. Csak patkányok surrannak alatta. Csak a harkály jár egy idő múlva, és kopogtatja, firkészi benne a hibát. És éjszaka baglyok ülnek a tetején.

Az ilyen ház bajjal és vesződéssel épül, és ha kivénül és ledől, csalán nő a helyén. Isten tudja, hol van benne a hiba. Talán a fájában rejtőzik valami fojtogató, szagtalan és láthatatlan penész. Valami keserűség, ami megmérgezi a levegőt. A fában talán, amiből építették. De az is lehet, hogy a helyben van a hiba. Gonoszság van eltemetve alatta a földben, és az sugárzik ki folyamatosan, és izzad elő újabb és újabb gonoszságokat. Vagy az erdő olyan ott. [...] Az is meglehet, hogy az emberekben volt a hiba, akik kigondolták, és megépítették az ilyen házat. Belőlük surrant át valami sötét és gonosz kísértet a ház falaiba.”

És végül Wass Albert esetében is tudatos írói eljárásként említeni kell a hiedelmeknek a frazeológia, a nyelv szintjén való beemelését. Tóderik boszorkányos gyorsasággal fejt le a medve bőrére. A farkas úgy néz, *mint az ördög*. A felnőtt férfi igazmondásra kényszeríti a leánykát: *be ne csapj, mert elvisz ördög* – mondja neki. Mikor a havasra vihar tör, *ördög jár a tájon*. Ha hiúz hangja hallszik, *kacag a sátán*. Mikor a pásztorok női hajszaát találják a szálláson, az *olyan, mint a tündéréké*.

Az említett korszak irodalmának szembetűnő sajátossága az autobiografikus szövegek, az emlékirat látványos felduzzadása (Kemény János, Kacsó Sándor, Wass Albert). Az autobiográfia a szerzői életvilághoz való kapcsolódás révén lehetővé teszi a legkülönbözőbb szűzség, események, hagyományok, a kor meghatározó személyiségeivel, tájakkal kapcsolatos élmények regénybe való szerkesztését. Biografikus narratívumba illeszti a vizsgált toposzt a balos ideológiát vállaló kolozsvári munkásíró, **Nagy István** is (1904–1977).³⁴⁴

Az első világháborúba besorozott édesapának rövid idő múlva nyoma vész a fronton. A nyomorral, kilátástalansággal küszködő édesanya sorstársaihoz hasonlóan javasaszonyhoz fordul férje előkerítéséért. Az előírásnak megfelelően utolsó pénzén vidékről piros szemű fekete kakast szerez. A szárnyast az elsőszülött fiúnak kell elvinnie a Kétvízköze nevű városrészben lakó asszonyhoz, anélkül, hogy útján visszanézne. Az ügy érdekében a fiúnak több napon keresztül kell ház körüli munkákat végeznie. Második látogatása végén egy hősi halált halt katona csukaszürke köpenyének tenyérszíni darabkáját kapja, hogy az

³⁴⁴ A hivatkozott *Sáncalja* című regény a szerző életrajzi sorozatának első darabja. Az elemzett epizódot elbeszélésben is feldogozta, A *piros szemű kiskakas* címmel.

apa használta zsebkendőbe csavarva a tűzbe dobják. Munkája végeztével a szentképekkel zsúfolt szobában egy selyempapírba csavart drótszeget kap. Ezt az asztalra kellene beverni, az apának naponta erre kellene tálalni, ebéd végeztével a számára kitett levest a családtagoknak közösen kellene elfogyasztaniuk. S ezután kilenc hét elteltével az apának haza kellene érkeznie. A legény azonban elveszíti a szeget.

Az anya parancsát ímmel-ámmal, hitetlenül végző legényt a kudarc láttán az anya apagyilkosnak nevezi. A történet a vád alóli önfelmentés szándékával íródik, magán hordozza a póruljárt fiú kreálta értelmezési keretet. A javasasszony szándékosan ad fel lehetetlen feladatokat (az apa zsebkendőjének használata), a kakas húsból vasárnapi ebédet készít a maga számára. Utolsó látogatáskor, a szeg átadása után tulajdonképpen vissza is lopja a megváltó szeget a gyerek zsebéből. Ennek bizonyítására a főhős hasonló csalás áldozatává vált sorstársat talál.

A személyesen megélt események feldolgozása többszörös befolyás hatása alatt történik meg. Miközben a proletárcsaládok folyamatosan éheznek, a javasasszony szolgáltatásai ellenében élelmiszerhez jut. A gazdasági válság idején kevés pénzért megerőltető munkát végző fiatalembert a javasasszony vasárnap dolgoztatja. A regény megírásakor pedig már egyértelmű, hogy a család kétségbeesett áldozata fölösleges és hiábavaló volt. A javasasszony ilymódon egyike lesz azoknak, akik részéről a narrátort (s osztályos társait) bántás, csalódás, igazságtalanság éri (a rokonságot megtagadó, vagy a rokonságot kihasználó családtagok, a jómódúakkal rokonszenvező tanítónő, a nyomorban elembertelenedett munkatársak, a fizetést önkényesen megszabó, a munkásokat elutasító munkaadók, később a sztrájktrörők, a biztonsági szervek). A javasasszonyban való hiszékenységgel pedig olyan megítélés alá esik, mint a vallásos hit, a megaláztatások vállalása, a sztrájktrörés, az elvtelenség, a gerinctelenség.

Következtetések

Amit elemzésünk során érzékeltetni kívántunk: miközben az irodalom, mint sajátos beszédmód (mint ártatlan toposz, mint retorikai alakzat) alapvetően felszámolta a rontás és a boszorkányság kulturális és szociális kontextusát, új horizontba (szépirodalmi szövegek, regényolvasó társadalom) illeszti bele, szándéka ellenére (az irodalmiság leple alatt) konceptuális *ügygyé, esetté* avatja a boszorkányságot, ezáltal *távolságot termelt* vele szemben.³⁴⁵

E folyamat több állomásának elemzése áll rendelkezésünkre.

A reformációtól kezdődően az egyház elhatárolódott a népi/parashti/falusi kultúrától, kialakítva a „kétféle hit”, a vallás és a babona, az isten és ördög imádatának dichotómiáját.

³⁴⁵ A szerző hasonló szándékot követő elemzése azt vizsgálta, hogy a szépirodalom recepciója, hatása hogyan történik meg a populáris közegben: Keszeg V. 2002a.

A vallás és a vallási élet reformja, a tiltások és törvénykezések sokasága elítélően nyilatkozott a boszorkányságról, a bűbájról, a mágikus praktikákról (különösen az 1420–1430-as években).³⁴⁶ A démonológia vádjával a középkor végén, a 16–17. század folyamán újabb diskurzus kezdődik a boszorkányságról, amelynek fenntartói a helyi és megyei világi hatóságok, az egyház, a tudományok képviselői. A konfrontáció, a boszorkányságról való hatalmi beszédmód fóruma a boszorkányper, amely egzisztenciálisan és ideologikusan érintette a populáris kultúrát.³⁴⁷ A tudományosság rituális kiterjesztésére, a tudományos narratíva eluralkodására a felvilágosodás kora kerít alkalmat. Az oktatás, a népművelés, a könyvkiadás, az alkalmazott tudomány (orvostudomány, botanika) minden alkalmat megragad a babonáról való nyilatkozásra.³⁴⁸

E folyamat organikus részének tekintjük a szépirodalomnak a boszorkányság és a hozzá szorosan kapcsolódó motívumok irányába való tájékozódását. A vizsgálatra kiválasztott korszak szerzői szemléletmódját eltérő szándékokkal sajátították ki ezt a hagyományt. Makkai Sándor nemzetféltő gesztussal a történelem regiszterébe helyezi. A boszorkányságot a döntéshelyzetben az irracionális, az eltévelyedés felé mozdító uralhatatlan, sorsszerű erőként jeleníti meg.³⁴⁹ Wass Albert regényének kerettörténetében a természet pozitív, a technika negatív mítosza szerveződik oppozícióba. E történetben a boszorkányság borzongatóan exotikus hagyománya a pozitív mítoszba simul bele, erősen feloldva a regényírói életmű paradigmatisztikus témáját, a nemzeti, kisebbségi sorsot. A népi, a szociográfiai érzékenységgű írók (Balázs Ferenc, Szabó Dezső) a nemzeti–nemzetiségi specifikumot őrző világot látnak a paraszti-falusi hagyományban. Ám, miközben e kultúra bizonyos elemeit feltétlen tiszteletben részesítik, a hagyomány másik része fölött elítélő véleményt mondanak. A regény az ő esetükben olyan propagandisztikus szándékoknak rendelődik alá, amelyek türelmetlenül kívánták megreformálni a társadalmat. E propaganda hatékonysága érdekében e szerzők megpróbálták a lokális regiszterekben előforduló hagyományt (beszédhelyzet, történet, eset, személy, toponímia) felismerhetően idézni fel. Nagy István önéletrajzi regénye az osztályszemlélet, szűkebben egy családtörténet megmásíthatatlan fordulata perspektívájából láttatja a toposzt. A boszorkányság irodalmiasításában Tamási Áron ment el legmesszebb: a jó és a gonosz küzdelmének, az összezapások, az átváltozások sorozatának szerepeltetésével mesévé alakította át. A külső referenciától való elszakítással öntörvényű, expresszív szimbolikus nyelvű, szimbolizáló transzformálta.

³⁴⁶ A korabeli zsinati döntéseket és prédikációirodalmat Dömötör Tekla tekinti át (Dömötör T. 1981: 46–55). Korábban: Bitskey I. 1978.

³⁴⁷ E folyamatról, a hatalom újkori újraelosztásáról: R. Muchembled 1994/1997, különösen: 49–244. A boszorkányper irodalmából egyetlen tételre utalunk: Kristóf I. 1998.

³⁴⁸ A kor irodalmának összefoglalása: Bisztray Gy. 1945; Pogány P. 1978; Oláh A. 1986.

³⁴⁹ Egy évszázaddal korábban Petőfi Sándor *János vitéze* optimista nemzeti-plebejus eposz epizódjaként szerepelteti a sötétség birodalma fölötti győzelmet.

Primér irodalom

BALÁZS Ferenc

1936 *Zöld árvíz*. Erdélyi Szépmíves Céh, Kolozsvár.

MAKKAI Sándor

1979 *Ördögszekér*. Erdélyi regény. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest. (Első kiadás: 1926.)

NAGY István

1971 *Sáncalja*. I–II. Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár.

SZABÓ Dezső

1989 *Az elsodort falu*. Csokonai Könyvkiadó, Debrecen. (Első kiadás: 1919.)

TAMÁSI Áron

1975 Énekes madár. Székely népi játék. In. Uő: *Akaratos népség*. I. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest. (Első kiadás: 1933.)

1981 *Jégtörő Mátyás*. Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár-Napoca. (Első kiadás: 1935.)

1982 *Ragyog egy csillag*. Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár-Napoca. (Első kiadás: 1937.)

WASS Albert

1999 *A fúntineli boszorkány*. I–III. Mentor Kiadó, Marosvásárhely. (Első kiadás: 1959.)

A HIEDELMEK STÁTUSA

Tematika: a hiedelmek funkciói, a hiedelmek változása.

A hiedelmek funkciói

Tematika: hiedelem mint életvezetési stratégia, a társadalmi együttélés szabályozásának stratégiája, lehetséges világok reprezentálása, társadalomra vonatkozó tudás, narratív identitás, az egyén társadalomba ágyazása, lokális múlt, közösségszervező habitus, időkezelés, érvelési racionalitás, performatív cselekedet, szórakoztatás.

Terminológia: életvezetési stratégia, kapcsolati dialektika, narratív valóság, narratív identitás, társadalomba való beágyazás, lokális történelem, imaginárius közösség, interpretív közösség, beszélőközség, emlékezőközség, performatívum, beleértési tartomány, társalgási implikátúra.

A hiedelmek a tudásnak és a cselekvéseknek olyan együttese, amelyet az ember a mindennapi cselekvések megtervezésére, sikerének biztosítására, lezárására használ fel. Azaz, az **életvezetési stratégia** egyik része egyénenként eltérő mértékben, koronként, vidékenként eltérő hiedelmekből tevődik össze. Összességük egy olyan döntési szférát képez, amelyből mind a kudarcok, mind az eredmények előreláthatóak, bizonyos mértékben szabályozhatóak. Az emlékezetben felhalmozott tudás a helyes és a téves cselekvésstratégiákat példázza. Az életvezetési stratégia részét képezik a múltra és a jövőre rákérdező jósló, tudakozódási rítusok, az álmok értelmezése, a horoszkóp, az időjárás alakulását előrejelző természetes jelek értelmezése, a mindennapi szerencsét biztosító, a kudarcokat megelőző preventív gesztusok, az egészség, a szerencse, a kapcsolattartás, a munkavégzés hiedelemrutinjai, a szerencsét biztosító amulettek használata, a verbális, orális performatívumok alkalmazása, a hiedelem alapú tér- és időhasználati habitusok, a transzcendens kommunikáció. Az életvezetési stratégiát képező hiedelem egyik része tudatosan betartott *szabályok* (dite), másik része az egyén és közössége emlékezetében élő *élmények*, *tapasztalatok* (élménytörténetek), *igaztörténetek* (fabulatok), és ismét másik része verbalizálatlan *automatizmusok*, *gesztusok*, *testtechnikák* (rituális étkezés, térhasználat, keresztvetés stb.) formájában találhatók meg. Az átmeneti rítusok idején, válságos (betegség, haláleset), egy év-, életszakaszt lezáró helyzetben (újév, tavaszkezdés, új ruha felöltése, új munka elkezdése) a hiedelmek használata, a hiedelem specialistáinak igénybevétele intenzívebb, a stratégikus hiedelmek különösek, a hosszú időtartamra érvényesek, ritkán alkalmazottak; a mindennapi élet hiedelemhasználati habitusa megszokott, kevésbé tudatos, rövid időtartamra kiható cselekvésekből áll. A mindennapi élet hiedelemcselekvései nem szakadnak el a munkavégzés, a kapcsolattartás, a testgondozás

egyéb cselekvéseitől, velük alkotnak rituális koherenciát. A jelesnapok hiedelemcselekvései a többi – nem hiedelem jellegű – jelesnapi cselekvéssel együtt zajlanak le. Ez utóbbiak, akárcsak az átmeneti rítusok hiedelmei, a rítus forgatókönyvébe illeszkednek, végrehajtásukra a nyilvánosság előtt, látványosan, fesztív módon, a szertartás rituális szerepeibe illeszkedve kerül sor. Az egyéni, a családi élet válsághelyzeteiben a hiedelemcselekvések elvégzése, a helyzet értelmezése kerüli a nyilvánosságot, vagy individuális cselekvésként, vagy a hiedelem specialistáinak igénybevételével valósul meg.

A különböző napokon (kedd, szombat, vasárnap, Illés napja), napszakokban (éjszaka, éjfélkor) ténykedő lények az időbeosztást, a munkavégzés és a pihenés ritmusát, a különböző terekben, térszíni formákban (keresztút, híd, temető, erdő, határ, mezsgye) megjelenő lények a térhasználatot, a mágikus képességek feltételezése a társadalmi kapcsolatokat szabályozzák.

Olvasmány

1. Csíkszentdomokoson a legények 20–25 éves életkorban házasodtak, a lányok 15–20 éves korban mentek férjhez. A párjólás a legények esetében a 18–20., lányok esetében a 14–18. életév között része az életvezetési stratégiának (Balázs L. 1994: 169).

2. Tordatúrbán a mindennapi életvezetés mágikus cselekvései a következők voltak. A háziasszony a kenyér bevetésekor egy marék lisztet dobott a kemencébe, a kenyér megvágásakor a földre, hogy az ördög rontását megelőzze. (Csőgör E. 1998: 237.) A kenyérből egy falatot akkor is kivágtak az ördög számára, amikor a kenyeret valakinek elajándékozták (237). Ha vendég van a háznál, tálalás előtt egy falat ételt a földre ejtettek, az ördögnek, hogy ne háborgassa a ház lakóit (237). A tejbe kézzel aprították a kenyeret, hogy a késsel ne sértsék meg a tehén tőgyét (238). A nyári jégeső elhárítása végett a fejszét vagy a sarlót az utvar földjébe vágják (239). A szalmazsákból egy szál szalmát elégettek, s a nagyidő elvonult (239.). A frissen borjúzott tehén jászla alá tojást tettek, hogy ne lehessen megrontani (241). Tűzbe nem köptek, nem vizeltek, mert az a test felsebződését okozta volna (259).

3. A kalotaszegi lakodalom forgatókönyvében a 20. században a következő rituális hiedelemcselekvések szerepeltek. Darócon a menyasszonyt a kontyolás előtt az asszonyok hideg vízzel és szappannal megmosdatták, hogy lemossa róla a rossz leánykori szokásait. A gyermekáldás biztosítása végett kontyoláskor Türebén és Mákóban a menyasszonyt a vőlegény gatyájára, Inaktelkén a lájbijára ültették. Ketesden és Sárváron fiúgyermeket ültettek az ölébe. Darócon kontyolás előtt a násznagyasszony kivette a menyasszony hajából a pántlikát, a vőlegény kezébe adta. Ha a vőlegény könnyen elszakította, rövid, ha nehezen, tartós házaselet előjele volt. Inaktelkén a menyasszony és a vőlegény együtt szakították el a szalagot, szintén a házaselet tartamának megtudakolása végett. Mákóban a menyasszony kontyába egy kenderszálat is belefotak, hogy a házimunkákhoz való kedvét biztosítsák. A párta levételekor a magyarvistai menyasszony elsírta magát, hogy biztosítsa a szilvatermést. (Vasas S. – Salamon A. 1986: 219.)

4. A jelesnapok forgatókönyvében több mágikus cselekvés rituális szokáselemmé változott. Ilyen a rózsaaág kapura, istálló ablakba helyezése Szent György éjszakáján (Csőgör E. 1998: 241), a ház meztelelenül való megkerülése március elsején (238), a patakon való mosakodás nagypénteken (166). Áldozócsütröttökön, Illés napján nem dolgoztak a határon (191), nagypénteken, pünkösdkor nem fogták be az állatokat (190), nagyhéten nem közösültek (191), ünnepnapon nem sütöttek kenyeret (190).

A hiedelem a **társadalmi együttélés szabályozásának stratégiája**. A rontásesetek, a rontásnarratívumok egyének, családok közötti viszonyokat tesznek láthatóvá. A mágia alkalmazása, akárcsak a hiedelemről való beszélés társadalmi feszültségeket, egyenlőtlenségi viszonyokat állít elő, old meg és őriz meg az emlékezetben. A hiedelem mint viselkedési és viszonyulási stratégia a társadalom dinamikáját szabályozza. Érzékelhetővé teszi a strukturális ellentétek (férfi–nő, idős–fiatal, mi–ők, összetartozás–függetlenedési

igény) jelenlétét, stratégiákat kínál ezek kezelésére.³⁵⁰ A társadalmi viszonyok közül a nemek közötti érzelmi és szexuális kapcsolatban jelentkezik a legtöbb feszültség. A férfiak és nők közötti viszony hiedelem általi szabályozására leggyakrabban ifjú-, és felnőttkorban kerül sor. A családon belüli további, a hiedelmek által gyakran szabályozott viszony a haldokló és a hozzátartozók kapcsolattartása. A generációs viszonyok közül az anyós és a meny, ritkábban a szülő és a gyermek kapcsolata veszi igénybe a hiedelemcselekvéseket. Az azonos életteret használó, a szomszédsági viszonyban lévő személyek és családok között gyakran előfordul a rontás általi károkozás. Az átmeneti rítusokban főszerepet játszó személyekhez (csecsemő, kisgyermekes anya, menyasszony, vőlegény, halott) való viszonyulás, a velük való kapcsolattartás fokozottan ritualizált és hiedelmekkel telített.

Olvasmány

A korábban bemutatott detrehemtelepi hiedelemkorpusz szerint az együttélés szabályozására a következő esetekben vettek igénybe hiedelemcselekvést. Vendég érkezésekor a háziasszony félbeszakítja a sepregetést; a sepregetéssel az érkezőt távozásra figyelmezteti. Ha itallal kínálják a vendéget, fenéig kell ürítenie a poharat; a pohárban maradó ital a háziaknak bajt okoz. A csecsemő fürdetésekor nem szabad látogatót fogadni, mert a gyerek ilyenkor megigézhető. A látogatónak nem szabad a szoptatós asszony ágyára ülnie, mert elveszi a tejét. A menstruáló asszony nem nyúlt kisgyermekhez. A kisgyermekes asszony kitörli az edényt, amiben látogatója ételt vitt, hogy biztosítsa a kisgyerek álmát. A látogató a ruhájából néhány cérnaszálát hagy a csecsemő ágyán, hogy ne vigye el az álmát. A szülői átok megfogon. A lány mosogatórongyot lop a fiú zsebébe, ha nem akarja fogadni az udvarlást. Az anya fekete tyúkból készít ételt, hogy lánya udvarlóját megkösse. A lány az udvarlója kapcáját égette, s az udvarlónak nem volt maradása. A jegygyűrűt másnak nem szabad felpróbálnia, mert elveszi a házasság szerencsáját. A haldokló mellett nem szabad sírni, mert megnyújtják az agóniát. A vőlegényt és a menyasszonyt gyakran megigézték. A látogatóknak nem mutatták meg a zsenge állatot (csibe, malac), hogy ne igézzé meg. A hajnali harmat összegyűjtésével a haragosok elvehették a búzatermés erejét. A tehén megsimogatásával elvehető a teje. A román pap segítségével a károkozó megtudakolható, megrontható. Vásáros napok reggelén az asszonnak nem szabad az utcára mennie, nem szabad üres edénnyel az utcára mennie, hogy ne rontsa el a vásárba igyekvők szerencsáját. Az asszonnak Újév napján nem szabad látogatóba mennie. Az utcán eldobott, megátkozott gyöngy, zsebkendő segítségével rontani lehet. Kölcsönként ruhadarabbal a szomszéd megrontható. (Keszeg V. 1981.)

A hiedelemtörténetek **létezővé, jelenvalóvá tesznek, artikulálnak és értelmeznek egy lehetséges (elmúlt, elképzelt, sajátos körülmények között megtapasztalt) világot**. Ez a világ a *narratív valóság*, amely a diskurzusban tárul fel, és amelyet a beszélők a beszédtevékenység által hoznak létre.³⁵¹ A hiedelemről való beszélés által válnak érzékelhetővé az egyén meggyőződése, kognitív elkötelezettsége, a tereknek, helyeknek, tárgyakkal, állatoknak és növényeknek, időpontoknak tulajdonított mitikus és mágikus jelentések és funkciók. A szociális szférában a hiedelemtörténetek képességeket, traumákat, élményeket, biografikus epizódokat rendelnek hozzá az egyénekhez, mitikus lények és emberek, személyek, családok közötti viszonyokat állapítanak meg, tesznek emlékezetessé.

³⁵⁰ A kapcsolati dialektika feszültségeit, eseteit és stratégiáit L. Baxter – B. Montgomery 1996 foglalja össze. Ismerteti E. Griffin 2001: 168–180.

³⁵¹ A történetben feltáruló világot Gérard Genette *narratív valóságnak* nevezte (G. Genette 1972/1996: 63).

A narratívumokban feltáruló narratív valóság az empirikus megtapasztalhatatlan transzcendens világ; a lokális életvilágról a helyi társadalom emlékezetében tárolt hiedelem-élmények, -események; a térben távoli társadalmak világa. A mitikus világot reprezentáló narratívumok narratív élményt nyújtanak a transzcendens világ lényeiről, azok alakjáról, természetéről, akciószférájáról. A lokális múlt hiedelemnarratívumai a lokális társadalomnak a hiedelemlényekről szerzett sajátos tapasztalatait, élményeit közvetítik. A távoli, idegen világról szóló narratívumok a mentalításban, az életvitelben megnyilatkozó kulturális másságot jelenítik meg. Első esetben a hiedelmek reális és a mitikus világ, második esetben a múlt és a jelen, harmadik esetben pedig az émikus és az étikus nézőpontok közötti különbségeket tudatosítják. Mindhárom stratégia az identitástermelést szolgálja, s egyidőben hangsúlyozza a reális világ, a jelenbeli és a helyi életvilág rendjét, logikus berendezését és a másik világ sajátos logikához való igazódását.

Olvasmány

1. A másik világ, a mitikus lények világa. A természetfeletti lényekről szóló narratívumok sajátos, különleges helyzetekben, csupán kevesek által megélhető természet- és kozmikus élményt jelenítenek meg. A Erdélyi Mezőség magyar hiedelemrendszerében a lüderc, a tisztátalan, a forgószerű, a tündér olykor elragadja áldozatát, aki megtapasztalhatja a mitikus világ és lény természetét. A sárkány (vihardémon) esőfelhőben, a lüderc tüzes rúd formájában, az ördög, a tisztátalan, a kísértet és a visszajáró halott elhunyt hozzátartozó, állat (macska, bika, szárnyas, ló), tárgy (kerék), forgószerű formájában jelenik meg. A másik világ lényei alakot változtatnak. A prikulics olyan személy, aki kutyává alakul, áldozatához érve a lüderc a szeretett férfi alakját ölti magára. A lüderc, a visszajáró halott, a kedd asszonya a lakásban, az ördög, a kísértet, a tisztátalan a lakásban, a keresztútban, a temetőben, a hídon, a tündérlány patak közelében, erdőben, tisztáson jelenik meg. A lüderc fény-, a visszajáró halott, a tisztátalan hanghatásban adja tudtul jelenlétét. A sárkány felhőszakadást okoz, a lüderc, a tisztátalan, a visszajáró halott megbetegíti áldozatát, a tündér megajándékozza, az ősz öreg szerencsével, áldással, kincssel halmozza el az őt tiszteltetően köszöntő személyt.

2. A letűnt világ, a múlt. A 20. század közepén, majd az ezredfordulón az életmódban bekövetkezett változás (a földművelés és az állattenyésztés kollektivizálása, a közlekedés és a kommunikáció modernizálódása, a lakás- és életkörülmények módosulása, a technika térhódítása) a környezet érzékelését jelentősen átalakította. A hiedelem mint szájhagyomány a változások előtti világ sajátos képét alkotja meg és reprezentálja. A korábban bemutatott detrethemtelepi, 1932-ben született L. M. történeteinek legtöbb szereplője szülei és saját generációjából származik. Édesapja a falu zsidó temetője közelében tisztátalannal találkozott. Édesapjának egy barátja prikulics volt, fiatal házasként kutyává változva támadt feleségére. Egy másik barátja a hóna alatt ördögöt költött ki, amely a munkavégzésben segítette. L. M. egyik sógora szemtanúja volt az öngyilkosságra ösztönző ördög akciójának. Egy másik sógora a falu központjában a hídon ló alakú tisztátalant látott. L. M. gyermekkorában a felhőben sárkányt látott. Édesapja egy komája nyájának egy állatát a fehér kígyó látogatta, tejével táplálkozott. Édesanyja egyik kománéja reggelként összegyűjtötte a harmatot haragosa búzátlábljáról. Édesapja komája a szemével megrontotta a nyolc kismalacukat. L. M. gyermekkorában a tanyán lévő házukba piritista tért be. *Régebb vót idejek, hogy keltsék ki az ördögöt, hogy foglalkozzanak vele. Most má gyárbo ke menni, kinek van ideje?* – mondta L. M. Egy másik beszélgetésben a mitikus lények jelenlétét a régi világ rendjével, erkölcsös voltával indokolta, s elmarasztalta a megváltozott körülményeket. (Keszeg V. 2003b.)

3. A másik, a távoli és az ismeretlen világ. L.M. utazásairól, a vásárból mindig a friss értesülések és tapasztalatok élményével tért haza. Számon tartotta a saját életterében ismeretlen rítusokat, a beszélgetések során hallott történeteket a környezetében, munkahelyén nyílt beszédhelyzetekben hasznosította. Gyermekkorának korán elhagyott helyszínét a szüleitől átvett történetekkel jelenítette meg. Narratívumai segítségével húzta meg a határt a magyar és a román etnikus univerzum között. (Keszeg V. 2003b.) A mezőségi Detrethemtelepre a betelepedés második évében, 1904-ben három család érkezett a Komárom megyei Marcelházáról. A betelepédést gyermekként megélt vagy a betelepedés első éveiben született személyek egy életen át ápolták a szülei által hozott, az Erdélyi Mezőségen ismeretlen hiedelemhagyományt. Ennek meghatározó része volt a sárkánykígyót az erdőből, a mocsárból előhívó és gyógyítás céljából elvezető garabonciás. (Keszeg V. 1994b.)

A másik világok narratív reprezentációi egy olyan legitimációs gyakorlat bázisát képezik, amely emberekhez, lényekhez és tárgyakhoz, eseményekhez folyamatosan hiedelemfunkciókat kapcsol hozzá, esetleg megkérdőjelezi ezeket a hiedelemfunkciókat. A legitimáció hol a személyes tapasztalat, hol a helyi közvélemény alapján történik. A hiedelemtörténetek lokalizálása (itt/máshol) és időben való elhelyezése (most/régen), valamint eredetük megnevezése (hozzátartozó/idegen személy) ugyanennek a legitimációs gyakorlatnak a stratégiája.

A hiedelmek narratív repertoárja a **lokális társadalom történelmét, múltját, közelmúltját** teszi láthatóvá. Az emlékeztetéssé vált események a mitikus lényekkel való találkozások, a találkozások kimenetele, a hiedelem specialistáihoz való fordulás esetei, ezek kimenetele, a mágia mindennapi alkalmazásának esetei és ezek kimenetele, a nemzetségek sorsát meghatározó rontások, jóslatok története. A hiedelmek repertoárjában enyhén elhatárolódik a különböző generációk, a nagyszülők, a szülők életideje, az egyes generációkat foglalkoztató kérdésekkel, megoldásokkal, az egyes generációk közismert személyeivel, emlékeztetes eseményeivel. A lokális történelem „rólunk szóló”, *házasított történelem*, amely a hiedelemképzeteket a lokális életvilág terébe, a belátható múltba telepíti, egyéni sorsokhoz köti.³⁵² Számontartása, felidézése pragmatikus célokat szolgál: az egyéneket és a nemzetségeket a társadalomba ágyazza, egyéneket és nemzetségeket marginalizál és heroizál, cselekvési alternatívákat, cselekvésmódokat népszerűsít, múlttal szembeni sztereotípiákat tart életben, forgalmaz.

A lokális és a regionális történelem sajátos eseményeit képezik azok a mozgalmak, amelyek egy-egy specialista (szentember, látó) körül bontakoznak ki, több év leforgása alatt, s amelyek nagyszámú résztvevőt, érdeklődőt mozgósítanak.

Olvasmány

1. A második világháborút követő sztálini korszak jelentős változásokat kényszerített rá a társadalomra (a vallásgyakorlás megszorítása, a magántulajdon felszámolása). Székelyföld falvaiban a „krízis évében”, 1949-ben a csodavárás hangulata uralkodott el, s megváltozott tudatállapotban, a *kegyelem* állapotában több személy (szentasszony, mondó, rejtező) kezdett *hirdetni*. A máréfalvi harmincéves A. 1949. február 6-án szólalt meg először, s egy fél éven át hirdette isten ígését. A falu, majd a környék lakói tömegesen ösztönöztek a hirdetésekre. A lakásból A. a falu határába, a Rengőköhöz helyezte át az eseményt. A hatalmi szervek elszigetelték, elmeógyógyintézetbe zárták. Angyali és isteni sugallatra megszökött, bujdosott, majd szintén isteni utasításra engedte magát elfogatni. Újra elmeógyógyintézetbe kényszerítették, majd hazatoloncolták és felügyelet alatt tartották. A falu és a régió lakossága A. köré tömörült. A körülötte kibontakozott mozgalom az átmeneti időszak jelentős, emlékeztetes eseménye volt. (Gagyi J. 1998.)

2. A kommunizmus kibontakozása Romániában létbizonytalanságot termelt ki, ami krízisállapotot és –hangulatot eredményezett. A Bákó megyei Trunkon 1931-ben született Benedek Márton orvos és ferences pap alakja köré az évtizedek során a *csodadoktor* és a *szentember* mítosza szerveződött. Az isteni kegyelmet, a vallásos és humanus értékeket képviselő személy mítosza a kommunizmussal szembeni passzív ellenállást propagálta. A meghurcoltatások következtében 1986-ban bekövetkezett halálát, holttestének szülőfalujában való eltemetését követően csodára került sor. A falu egyik kútja rózsasálatúvá és gyógyító erejűvé változott. A

³⁵² A történelem házasítása, a *domestiquer l'histoire* az országtörténelemnek a lokális társadalomba, a lokális élettérbe való telepítését nevezi meg: az országtörténelem részét képező helyi eseményeket, vagy a nemzeti történelem eseményeiben a lokális társadalom tagjai közül részt vevő személyeket (D. Fabre 2000).

csoda hírére naponta tömegek látogatták meg a falu temetőjét, merítették a kút vizéből. Halála után Benedek Márton egy vallásos mezben jelentkező társadalmi mozgalom főszereplőjévé vált. A hatalom szükségesnek látta az elfojtó intézkedések megtételét. (Peti L. 2008: 11–48, 2012: 61–86.)

3. A Dicsőszentmárton melletti Szőkefalván a vak cigányasszony, Marián Rózsika 1998-ban látomásban részesült. Ettől kezdve Szűz Mária rendszeresen, előrejelzett időpontokban jelent meg, s így előbb a család és a szomszédság, majd a falu és a környék lakossága jelen lehetett a jelenéseken. Rendre 10–15 ezerre nőtt a Szőkefalvára zárandokló személyek száma. Az utolsó jelenésre 2005-ben került sor. Ezt követően a jelenések évfordulóin zárandoklatokra kerül sor. (Lőrinczi K. M. 2003; Peti L. 2008: 129–146, 2012: 113–134.)

A hiedelemről való beszélés **a társadalomra, az egyénekre vonatkozó sajátos tudás** megszerkesztése, forgalmazása és tárolása. A hiedelemnarratívumok emlékezési alakzatok szerepét töltik be, láthatóvá teszik az egyének szinkrón és diakrón kapcsolatait és viszonyait, a viszonyok és kapcsolatok pillanatnyi és hosszútávú következményeit, valamint biografikus és genealogikus narratívumokba telepítik a hiedelmeket. A közösség szempontjából fontosnak ítélt tudás szövegek formájában öröklődik.³⁵³ A hiedelemtörténetek lokális repertoárja, a rontás-, a gyógyulás-, az álom-, a találkozástörténetek a lokális társadalom egyedeivel megesett hiedelemeseményeket, az elődök életének fordulópontjait, sorseseményeit, kivételes képességeit, a közösség krízishelyzeteit tartalmazzák. A repertoár felidézése kettős célt követ: érvel a hiedelemképzetek érvényessége mellett, ugyanakkor szemlélteti a hiedelmeknek az életpályát, a lokális társadalom életét módosító hatását. Az igaztörténetek és az élménytörténetek kortárs személyek biografikus epizódjait és hiedelemélményeit hozzák forgalomba. A lokális emlékezet, a genealogiai emlékezet a generációk közötti kapcsolatok által gondoskodik a hiedelmek áthagyományozásáról, érvényességük szemléltetéséről. Az emlékezetben őrzött történetek a lokális társadalom történetébe integrálódnak.³⁵⁴

A hiedelemtörténet **narratív identitásokat** konstruál meg, tárol és közvetít. A narratív identitás az élettörténet (D. P. McAdams 2001: 165), az énről szóló narratívum (K. J. Gergen – M. M. Gergen 2001: 78–83), a történettel való azonosulás (P. Ricoeur 1990/2001: 15). A biografikus és autobiografikus hiedelemnarratívumok az egyénnek a transzcendens világról szerzett élményeit, életének hiedelemmel kapcsolatos fordulópontjait, sorseseményeit tartalmazzák, a hiedelmeket az ember életpályájába integrálják. Pragmatikai szempontból a biografikus történeteket a következő csoportokba soroltuk. Az egy-egy regionális társadalomban tiszteletben álló specialisták (gyógyítók, álomfejtők) élettörténete *representatív biográfiaként* van forgalomban. A *státustörténetek* legitimálják az álomfejtő, a gyógyító, a román pap stb. elhivatottságát, hozzáértését, kifejezik pácienseik elismerését. A *presztízstörténet* az egyén képét negatívan vagy pozitívan befolyásoló biografikus epizód. A *sztereotíp történet* egy sztereotíp epizódnak egy egyénhez való hozzárendelése. A hiedelemtörténetek gyakran ugyanazt az eseményt (találkozás, rontás, álom beteljesedése)

³⁵³ A tudás szövegekbe való szervezéséről és a szövegben mint emlékezési alakzatban való tárolásáról: I. Lotman 1969/1974: 54–55, magyarul Hoppál M. 1978.

³⁵⁴ A hiedelmeknek a lokális társadalomban betöltött szerepét vizsgálta az a két kutatás, amelyet Pócs Éva irányított erdélyi közösségekben (Pócs É. szerk. 2001a, 2008a).

különböző személyekhez kapcsolják hozzá. A *pszeudo-történetek* társadalmi konszenzus alapján állnak kapcsolatban egy egyénnel, egy életpályával. Igazságértékük megkérdőjelezhető. Nem egy egyén életét, inkább egy tény, helyzetet kívánnak szemléltetni. (Keszeg V. 2007c.)

Olvasmány

1. A mezőszégi hiedelemnarratívumokban a másság megjelenítésére szolgáló negatív sztereotípiák a következők: alakváltoztató lény (prikulics), alakot változtatva agresszíven, ellenőrizhetetlen módon viselkedik; átokkal, csinálmánnyal, öntéssel megrontja, megkárosítja szomszédait; nézése, szava, készítménye rontó hatású; mágikus eljárásokkal haszonra tesz szert (tej- és terméshaszon; nyáját őriz, lovakat megszállva tart); szövetséget köt természetfeletti lényekkel (ördöggel, kincsőrző lénnel; halottat idéz); házáat mitikus lény (lödérc, visszajáró halott, kísértet, tisztátalan) látogatja, tartja megszállva; a mitikus lénnel való váratlan találkozás megváltoztatja életpályáját; a mágia specialistaival áll kapcsolatban (román pappal, boszorkánnyal), igénybe veszi szolgáltatásaikat; megváltozott tudatállapotba való kerülés miatt viselkedése, érzelmi és értelmi döntései kiszámíthatatlanok. (Keszeg V. 1999.)

2. Sz. román nemzetiségű asszony, 1900-1920 között született, Aranyosrákosra ment férjhez, idős korban hunyt el. Családtagaival együtt a helyi tsz-ben dolgozott. A munkavégzésben serény volt, ismerőseinek szívesen nyújtott segítséget, vallásos életet élt. Környezete neheztelt rá, amiért élvezettel horda szét a faluban a híreszteléseket. Rontó képességekre tett szert, idős korában felkérésre is szívesen megkárosította a falubeli személyeket és családokat. A falu mintegy húsz kuruzslás, rontás- és gyógyításelet alapján tartja számon ténykedését. Éjszaka tüzes láng ereszkedett a házába, halálakor a háza megrázkódott. Haldoklaskor bocsánatot kért azoktól, akiknek életében ártott. Holta után nem talált nyugalmat, az ördög különböző alakban látogatta sírját. (Fodor A. 2012.)

A hiedelmek egy lokális-regionális társadalom szerkezetét, az egyedei közötti viszonyokat teszi láthatóvá. A hiedelemtörténetek lokális repertoárja a lokális közösség **társadalomba való beágyazását** végzi el. A gazdaságszociológiai fogalom a gazdasági tevékenységek azon következményét nevezi meg, hogy az egyént gazdasági kapcsolatokba integrálják, egy kapcsolatrendszer szerves részévé teszik. (M. Granovetter 1985/1994.) A hiedelemtörténetek hiedelmekre vezetnek vissza a családok és az egyének közötti konfliktusok okát, szemléltetik az egyének közötti viszonyokat. A hiedelemről való beszélés kétszeresen biztosítja az egyének társadalomba való beágyazását: a történetek mint narratív produktumok emberek közötti helyzeteket és viszonyokat tesznek explicitté; a beszélés mint cselekvés láthatóvá teszi, megerősíti, elfogadtatja vagy átszervezi, hosszú időn át állandósítja az emberek közötti viszonyokat. Olyan viszonyok válnak láthatóvá a narratívumok és a narráció keretei között, mint a rontók és a megrontottak, a gyógyítók és a meggyógyítottak, a bajbajutottak és a tanácsadók, a hiedelem specialistái, a kibeszélők, a hallgatók és az elhallgatók közötti viszonyok. A hiedelmek társadalmi diskurzusban való használata az egyének társadalmi presztízsét, státusát, pozícióját hivatott legitimálni vagy deligitimálni, a biografikus természetű hiedelemnarratívumok forgalmazása vagy elhallgatása által.

A társadalomba való beágyazás gyakori sztereotípiája a bűnbak kinevezése, valamint a másságnak a mágia gyakorlásával, átváltozással, mitikus lénnel való kapcsolattartással történő megjelenítése.

Olvasmány

1. A hiedelmek sajátos élményt tárolnak a lokális társadalom tagjairól. Egyesek feltűnő testi jeggyel rendelkeztek. Az igéző szemöldöke összenőtt, a garabonciás foggal született, a prikulicsnak arasznyi hosszú faroknyúlánya volt, a boszorkánynak a hónaljában is volt melle. Kivételes képességgel rendelkeztek, kivételes teljesítményekre voltak alkalmasak. A garabonciás parancsolni tud a sárkánykígyónak, meglovagolja, a kígyó hátán a levegőbe emelkedik, a meleg égőre szállítja, ahol húsát gyógyszerként használják. A boszorkány megrontja az ember egészségét, az állatok egészségét és hasznát, a föld termékenységét, befolyásolja az időjárást. Az említett, az 1980–1995 között az Erdélyi Mezőség falvaiban végzett gyűjtés mintegy 125 boszorkány narratívumot eredményezett. A helyi közösségben ténykedő boszorkányt említettek a következő településekről: Pagocsa, Ploscoș, Mezőzáh, Koronka, Gyalu, Nagysármás, Görgényes, Gerebenes, Magyarfráta, Magyarborzás, Magyardéce, Magyarpalatka, Szentjakab, Lekence, Apanagyfalu, Magyarberéte, Cegőtelke. A piritisták látóként, jósként is tevékenykednek, gyakrabban azonban szemfényvesztő mutatványokkal szórakoztatják környezetüket. A 20. század közepén Aranyosegerbegyen élt piritista lopott könyvből szerezte tudását. Vízbehalt személyek holttestét kereste meg, Meghipnotizálta áldozatait, magatehetetlenné tette őket, vizuális illúziókkal szórakoztatta a jelenlévőket. A csordapásztor botja segítségével megvédi a nyáját a szétszéledéstől, a vadaktól és a tolvajoktól, megrontja haragosai állatait. Mezőbodonban egy helybéli és egy mezőszakáli pásztor tetteit tartották számon. Nagysármáson a 20. elején élt román pásztorról élménytörténeteket idéztek fel. A tudós kocsis mágikus erővel vagy tojásból kiköltött ördöggel rendelkezett, hatalma volt a lovai felett. A mezőszégi arisztokrácia felszámolását követően az uraság szolgálatában álló kocsis is eltűnt a helyi társadalomból. A mezőbodoni I. J. nagyapjától hallott egyik kocsistársa mágikus ténykedéséről. A mágikus szolgáltatásokat nyújtó, gyógyító misét biztosító román papokról minden településen beszélnek. Településenként általában 2–3 papot látogatnak. Az igézőnek gyakran nincs tudomása tekintete ártalmas voltáról, s így akaratlanul rontja meg a szomszédok állatait. Az igézés narratívumok a gyakoriságuk miatt nem is emelkednek a faluközösség repertoárjának szintjére. Minden család, minden személy rendelkezik a maga reprezentatív igézéstörténetével, amely egy-egy családtagot, szomszédot, rokont, komát nevez meg igézőként. (Keszeg V. 1999.)

2. Korábban említettük már Komáromi Tündének egy aranyosszéki településen végzett gyűjtését, amely mintegy 60. századi, emlékeztetéssé vált rontásetet azonosított (Komáromi T. 2009: 49–56.)

3. A felsődetreheimi T.J. 1930-ban született, szolga volt, majd állatgondozó a tsz-ben. Hiedelemtudását 52 éves korában mondta magnóba. Prikulicsot Marosugráról tartott számon. Sz. Pistának hívták, Buzásbesenyőből hozott feleséget. Betegsége az udvari erdő mellett szállta meg, kutyává változott és feleségére támadt. T. J. élménytörténetet őriz legénykorából, amikor a harmadik szomszédban élő férfi kutyává változva felébresztette őt álmából. Mikor családot és gazdaságot alapított, a teheneit a boszorkányként ténykedő szomszédasszonyától kellett megvédenie. 9–10 éves gyermekként meglátogatta a Marosvásárhelyen uradalmi szolgálatban lévő kocsis nagybátyját. Maga is résztvevője volt annak a helyzetnek, amikor a lovakat egy kőműves megkötötte. A kocsis nagybácsi a ló patkószegét kirántotta, s ezzel a lovat megállító kőműves fogát húzta ki. T. J. édesapja is parancsolni tudott a lovaknak.

T. J.-nek többször volt alkalma természetfölötti lények jelenlétét megtapasztalnia. Gyermekkorában hallott testvére látogatta, szülei pap segítségét kérték. Tízéves korában Marosludason látogatóban volt nagybátyjánál. A férfiak éjszaka lóherét mentek gyűjteni az uraság kaszálójára. Az égen lüderc haladt át. Fogadásból az egyik férfi megkötötte a lüdercet, hajnalig szóval tartotta, s rákényszerítette, hogy hagyjon fel áldozata kínzásával. (Keszeg V. 1999.)

A hiedelemről való beszélés elvont (imaginárius) és valós, primér **közösséget hoz létre**. Egyazon elvont (imaginárius) közösségbe tartoznak mindazok, akiket egy hiedelemese-mény, -értelmezés ugyanazokkal a kérdésekkel szembesít. Annak ellenére, hogy egymással nincsenek személyes, direkt kapcsolatban, a helyzetre vonatkozó tényekkel különböző mértékben rendelkeznek, a helyzetet eltérő módon ítélik meg. Azaz, a különböző generációk egyedei ugyanabba az elvont közösségbe tartoznak, amelynek tagjai ugyanazoknak a hiedelemnek a jegyében szocializálódnak és élik le életüket, valamint azok a különböző nyelvet beszélő újságolvasók, akik egy adott napon ugyanarról a hiedelemese-ményről

értésülnek.³⁵⁵ Az *interpretív közösség* egyedei azonos háttértudás és tapasztalatok, meggyőződések mint interpretív tőke alapján azonos interpretációkat alkotnak meg (S. Fish 1980; Sz. Kristóf I. 1998). Az interpretív tőke a vallásos és a tudományos meggyőződések, a hiedelemképzetekből, -élményekből, a lokális közösség narratívumaiból szerveződik. Az interpretáció mindannyiszor lezajlik, valahányszor újabb hiedelemesetre sor kerül, valahányszor a korábbi esetek tematizálódnak. A *beszélőközösség* (D. Hymes 1974/1997: 475–480) az azonos hiedelemtémákat megvitató, feldolgozó, a hiedelemről való beszélés helyzeteinek szabályait betartó, a hiedelemről való beszélés terminológiáját és fordulatait használó személyek közössége. Az azonos történeteket emlékezetben őrző és a kommunikatív emlékezet formájában felidéző közösség *emlékezetközösség*. Egy csoport mindaddig emlékezetközösségként nyilatkozik meg, amíg nem akarja elfelejteni, őrzi és verbalizálja a hiedelemesemények emlékét. Az emlékezési gyakorlatban a történetek emlékezési alakzatok („modellek, példák és tanesetek”) szerepét töltik be, 1. konkrét időhöz és helyhez, 2. meghatározott csoporthoz kötődnek, 3. rekonstruktív jellegűek. (J. Assmann 1992/1999: 35–43.)

A hiedelmek által szervezett közösségek egyik csoportja alkalmilag szerveződik, átmeneti jelleggel lép érvénybe és észrevétlenül számolódik fel. A váratlan esemény (rontás, találkozás, megváltozott tudatállapotban megélt élmény) intenzíven leköti a figyelmet, intenzíven igénybe veszi a kommunikációs kapcsolatokat. Régi és alkalmi ismerősök, családtagok, szomszédok, ismeretlen személyek között konszenzusokat és véleménykülönbségeket hív életre, szimpátiát, szolidaritást, feszültséget állandósít. A másik két esetben, a rituális és a ritualizált beszédhelyzetekben a részvétel szerepekhez kötötten történik. A hiedelem által létrehozott közösség kommunikál, információkat oszt meg, interpretál, értékítéletet fogalmaz meg, attitűdöket érvényesít, az eseményeket narratív és emlékezési alakzatokba rendezi.

Olvasmány

A család mint hiedelmközösség. A székelyhodosi T. család a középgazdák közé tartozik. A falu központjában lakik. Az 1945 táján született apa traktort vezetett a tsz-ben. Feleséget Nyárádremetéről hozott. Labilis idegállapota miatt az 1990-es évek elején öngyilkossággal vetett véget életének. Hat fiúgyermekük született, 1967–1975 között. Közülük négyen apjuk mesterségét tanulták ki. Egyikük legénykorban szívbetegségben meghalt. Ketten kötöttek házasságot. Egyikük Nyárádszentmártonba költözött, a másik a szülői házban maradt. Római katolikus vallást gyakorolnak, rendszeresen olvasnak könyvet és újságot, tévét néznek, zenés üzenetet küldenek egymásnak. Többször estek a lopás gyanújába.

A családban, a rokonságban és a szomszédságban többen szenvedtek el rontást. Házukra a nagypapa óta rontás nehezedik. A családnak az állattenyésztéshez nincs szerencséje. Egy rosszakaró a család fő apjának öntést helyezett az istálló ajtajába, a rontás a tehenet érte. A nagyapát elhagyott szeretője évek múltán is megrontotta, tehenei kisebesedtek. Más alkalommal ugyanannak a személynek a tehenét megrontották, a nagypapa a tehen vizeletébe villát szúrt, ezzel az eljárással átszúrta a rontó kezét. Boszorkányok tüzes fénycsóvát küldtek házukra, a tűz azonban senkiben nem tett kárt. A család fő halott édesapja öngyilkosságra

³⁵⁵ Benedict Anderson *imaginárius közösség*nek nevezte a világ különböző pontjain napilapot olvasók közösségét (B. Anderson 1983). Nyíri Kristóf az azonos érzelmeket megélő, egymást nem ismerő egyedekből álló nemzetet *elvont közösség*ként értelmezte (Nyíri K. 1998).

ösztonőzte. Az apa fehér lepedőben repülő boszorkánnyal találkozott. A család teheneinek tejét többször elvették. Az egyik rontó a szülők komája, aki a tudást anyjától vette át, annak halálos ágyán. Egyszer az apa tehenet vásárolt, ám az tejet nem adott. Villát szúrt a tehén farába, s a rontó kezét szúrta át. Egyik szomszédjukat a pirossipkás ördögök kísértették meg, öngyilkosságra csábították. Az egyik fiú rontás miatt nem tud házasságot kötni. Egy másik testvért egy lány színes pálinkával rontott meg. Házuk tövében mandragóra él, amit nem szabad kivágni, lekaszálni, mert veszélybe sodorja a ház lakóit. Egyik fiú emiatt szenvedett balesetet. Egyik szomszédjukat egy látogató uborkamaggal rontotta meg. A szülők egyik komája boszorkány hírében állt. Egyik, Budapestre költözött nagynéni szellemeket idézett. A családba költözött meny igézni szokott.

A családnak a következő mágikus eljárásokról van tudomása. A rontók elvehetik a tehén tejét. A család egészségét, a beteg személy gyógyulását mise fizetésével lehet biztosítani. A párnába tett rontás megbetegíti, öngyilkosságra ösztönzi a családtagokat. A rontás eszközei a lakat, a fekete tyúk, a guzsaly. A fiatalokat italba tett vérrel vagy szőrszál hamujával, a lányokat szarvasbogár porával lehet megrontani. A halott szellemének visszajárását a holttest megérintésével lehet megelőzni. A boszorkányok kiletét a templomban, a szentség felmutatásakor lehet megtudakolni, félrehajtott fejük alapján. A jóslás eszközei a paszuly, a kávé. A papnál könyvet lehet nyitni a családot ért bajok okának megtudakolása végett. Asztaltáncoltatás, szellemidézés segítségével a halottaktól tanácsot lehet kérni. A mágikus eljárások a termésre, az állatszaporulatra és -haszonra, az egészségre, a házasságkötésre vannak hatással, a jósló eljárások a házasságkötés, az elhalálozás idejét tárják fel. Tudomásuk van arról, hogy a misét szolgáltató papok, valamint a jósok maguk károsulnak, ha igazságtalan ügyek megoldását vállalják fel. Egyik lelkész fiának fogyatékos voltát igazságtalan miseszolgáltatásra vezetik vissza.

A T. család tagjai szívesen kapcsolódnak be a hiedelmekről szóló beszélgetésbe. Ismerik a hiedelemről való beszélgetés alkalmait és módjait. Számon tartják, és a családban sokszor felelegetik az elődöket ért rontások történetét, ugyanakkor az aktualitásokkal is tisztában vannak. Saját egészségi állapotukra is beszélgetés során keresnek magyarázatot. A faluban szintén részt vesznek a beszélgetésekben. Az anya túlságosan is implikálódik a falu kommunikációs életébe. Úgy ismerik a faluban, hogy könnyelműen terjeszti a híreszteléseket. Emellett utazásai alkalmával idegen személyekkel is megosztják élményeiket, kíváncsian hallgatják mások történeteit. Többször kérték specialista segítségét vagy tanácsát, folytattak vele témaorientált beszélgetést. Az évek során igénybe vették több jósasszony és román pap segítségét. Egy remetei asszony ijedséget gyógyított. Romanban véletlenül találkoztak össze egy jósasszonnyal, aki a család életében radikális változásokat látott előre. Szászrégenben szintén jósasszonyt látogattak meg. Több román papot kerestek fel, Abafáján, Nyárádszeredában, Slobozján. A templomban könyvet nyitottak, misét rendeltek.

A specialistákkal való beszélgetés során tényeket, feltételezéseket terjesztettek elő, válaszoltak a specialista kérdéseire. Ismeretlen személyekkel beszélgetve szívesen hallgattak memoratokat és fabulatokat, ők maguk is szívesen adtak elő igaztörténeteket. Előnyben részesítették a családi és a személyes élményeket, tapasztalatokat. A gyűjtéshelyzetben felidézett szövegek kis része egyszerű hiedelemközlés, nagy része pedig epikus narratívum. A narratívumok között a személyes élményeket előadó igaztörténetek, memoratok dominálnak. A hiedelemről való beszélgetés által folyamatosan feldolgozzák és kommunikálják élményeiket. A család, a lokális társadalom és az utazáskor megismert személyek történetei olyan narratív tőkét képeznek, amely segítségével embereket és helyzeteket ítélnek meg, és amelyet az életvezetési stratégiájukban folyamatosan hasznosítanak. Tudásukat és tapasztalataikat felhasználják az érvelésben, perdöntő bizonyítékként alkalmazzák a környezetükkel kapcsolatos véleményalkotásban. Az elődök és a családtagok történetei részét képezik narratív identitásuknak: elpanaszolják a családot ért rontásokat, a család anyagi állapotát korábbi károkra vezetik vissza, felmentik magukat környezetük elmarasztalása alól, megszólítanak személyeket és családokat. A hiedelemtudásuk sajátos perspektívából jeleníti meg a lokális társadalmat. Összefüggéseket látnak a különböző személyek között, ismerik egyének és családok egészségi, pszichikai, anyagi állapotának okait, egyének életpályájának fordulópontjait. Egyetlen, a gyűjtő által előkészített beszédhelyzetben mintegy 70 személy biografikus epizódjait elevenítették fel. A hiedelmek sajátos viszonyulást írnak elő számukra környezetük növényeivel, állataival, tárgyaival szemben (mandragóra, lakat), sajátos viselkedésmódot, óvatosságot bizonyos helyzetekben (halott közelsége). A T. család repertoárja szelektív módon három generáció életidejének eseményeit tartja számon.

A gyűjtő érdeklődése is megerősítette hiedelemtudatukat. A gyűjtés alkalmat nyújtott számukra, hogy a hiedelmek érvényességét argumentálják és példázzák.³⁵⁶

³⁵⁶ A T. család hiedelmeit Balássy Enikő rögzítette 1996. január 3-án, egy négyórás beszélgetés során (Balássy E. 2001).

A hiedelemcselekvések egyik funkciója **az időkezelés, az idő manipulálása**. A hiedelemről való beszélés egyik célja az időre, az idő egy szegmensére vonatkozó tudás felidézése. Ez történhet díté (egy napok hiedelemcselekvéseinek megnevezése), deskripció, argumentáció, valamint narratív szöveg formájában. A narratív szövegek emlékezési alakzatok, az időre (napszak, nap, időszak, évszak, év, korszak) vonatkozó kulturális tudást (legendák, mondák, történelmek), lokális tudást és személyes élményeket és tapasztalatokat történetek (szereplők között elosztott cselekvések) formájában jelenítik meg. Műfaji formájuk a fabulat és a memorat. A hiedelmek által láthatóvá vált idő lehet mind a múlt, mind a jövő. Felidézése, feltárása részben emlékezési szertartás, részben időkezelési stratégia kidolgozása érdekében történik. Az egyén a múltra és a jövőre vonatkozó tudásához igazítja hozzá napi teendőit (kötelező cselekvések elvégzése, előrejelzett, negatív kimenetelű cselekvések elkerülése, az előidők történéseinek érzelmi átélése). Az időpontokhoz és az időszakokhoz kapcsolódó narratív repertoárok az emlékezési alakzatok regiszterei, az időre való emlékezés személyes és közösségi bázisai. A hiedelem által ember a folyó időben időegységeket különít el, az időt tagolja, speciális cselekvéseket rendel hozzá az idő szegmenseihez, számon tartja az időre vonatkozó tudást és tapasztalatot, kísérletet tesz az idő eredményes szervezésére és átélésére.

A hiedelem sajátos **érvelési racionalitás projektálása és érvényesítése** a kognitív és a fizikai cselekvésekben. Az érvelési racionalitás sajátossága a hiedelemhagyományok, a másoktól átvett, a sajátos módon ellenőrzött, legitimizált tudás, a különleges módon, a transzcendens kommunikáció által és a megváltozott tudatállapotban (álom, látomás, előérzet) szerzett élmények és tapasztalatok, a transzcendens lények természetének, a mágia specialistái tanácsának feltétlen tisztelete és követése, a másság hiedelemkategóriákba besorolása (megszállottság, mágikus képességek birtoklása). A hiedelemnarratívumok az egyedi lefolyású események narratív reprezentációi. Az egyszer megtörtént és ezért máskor is megtörténhet események perdöntő – a jogrendszerben érvényesített precedenshez hasonló – bizonyítékai.³⁵⁷ A történetbe foglalt esemény hitelesítése sajátos módon történik meg. Az esemény hitelességét támasztja alá a történetben megnevezett szereplő, a forrásként megnevezett személy társadalmi státusa, a történet proxemikai elhelyezése. A hitelesítésre használt szociális kód közeli rokonokat (szülők, házastársak, köztisztviselőben álló személyek) nevez meg, a hiteltelenítés stratégiája pedig névtelen vagy státus nélküli személyeket szerepeltet. A hitelesítés proxemikai kódja a térben és időben való közelítést, a térben és időben való pontos elhelyezést alkalmazza. A hiteltelenítés stratégiája az esemény régmúlt időbe, távoli térbe, fiktív világba való helyezése. A hitelesítés és hiteltelenítés stratégiája megnehezíti a kutatást és az értelmezést, minthogy a stratégia által használt kód az egyén és a lokális közösség beleértési tartományát veszi igénybe. A helyekhez, a helynevekhez, a nevekkal jelzett személyekhez, a megnevezett eseményekhez kapcsolódó tudás a beszélő és közössége számára olyan evidencia, amihez a kutató – idegen volta miatt – nehezen

³⁵⁷ Jürgen Habermas a metafizikai gondolkodás egyik sajátosságának tekinti a mítoszok tekintélyét (J. Habermas 1988/1993).

fér hozzá. A beleértési tartomány a szövegek és a cselekvések jelentésmezejének konvencionális, implicit része, amelyet az egyén a szocializáció során sajátít el vagy az együttélés folytán alakít ki. A lokális társadalmat (történetét és eseményeit, életterét, tagjait, a tagjai közötti viszonyokat, a beszédhelyzeteket, narratív repertoárját) ismerő bennszülött émikus nézőpontjának ismerete nélkül a kutató számára a beleértett tartalmak vagy elvesztődnek, vagy félreértelmeződnek. A kutató által feltételezett tartalmak olyan implikált jelentések (társalgási implikatúrák), amelyek vagy helytelenek, vagy amelyekkel a lokális társadalom tagjai nem számolnak. (A beleértési és az implikációs tartomány értelmezése: M. M. Bahtyin 1985: 21-22, H. P. Grice 1997: 227., Keszeg V. 2011. 50.)

Az érvelési racionalitás eszköze az epikus sémák alkalmazása a hiedelemélmények és -tartalmak megjelenítésében. Ezeket az epikus sémákat minden korosztály felújítja, aktualizálja. Behelyettesíti, aktualizálja az eseményekben résztvevők nevét, a helyszíneket és az időpontokat.

Olvasmány

Bartha-Balogh Emese 1995-ben Kökényesden a tehénrontásról való beszélés legitimáló stratégiáit figyelte meg. A legitimáció formái a tekintéllyel rendelkező legitimációs közeg (személyek, közvélemény) igénybevétele, a perszonális verifikáció, az interperszonális verifikáció. A hiedelmek állandóságát további hiedelemvédő stratégiák biztosítják. Cs. László 1915-ben született, intenzív vallásossága megővta attól, hogy hiedelmek gyakorlásának gyanújába essék. Hiedelemtudása gazdag, kiterjed mind a földművelés, mind az állattenyésztés mágijára. Ezeket az ismereteket maga ellenőrizte vagy megbízható személyektől vette át. Számára a régi dolgok tekintéllyel bírnak, kipróbált voltak miatt. Történeteinek szereplői és forrásai a falu ismert, köztisztelőben álló személyei. Kihangsúlyozza a mágiát alkalmazó falusfelei vallásos elkötelezettségét. Szívesen alkalmazza a hiedelemcselekvés elfogadottságát sugalló többes számú igealakot (*csinálták*). A gyűjtő idegen voltára való tekintettel olykor az elhallgatás stratégiáját alkalmazza. (Pl. a rontók kilétének elhallgatása.) Minthogy a gyűjtéshelyzetben felesége és szomszédasszonya is jelen van, a tehénrontásról való beszélés során Cs. László kifejezetlenül hagyja az általuk ismert epizódokat. Történetei a tehén megronthatósága, valamint a rontás megelőzhetősége és gyógyíthatósága mellett érvelnek. A preventív és gyógyító aktusok kelléktárát, körülményeit pontosan ismeri. (Bartha-Balogh E. 2001: 53–60.)

A hiedelmekről való beszélés **performatív cselekedet**, amelynek célja társadalmi konszenzusok létrehozása, emberi viszonyok átrendezése, megerősítése, az egyén tekintélyének, státusának megváltoztatása és megerősítése. A beszélési stratégiák a kibeszélés, az elhallgatás és az eltorzítás. A beszélés által előállított társadalmi viszonyok a bizalom és a bizalmatlanság, a társadalmi státusok a tekintély és a marginalizáltság, a közösségi állapotok a harmónia, a pánikhangulat, a feszültség.

A kutatás a narratívumoknak hagyományosan esztétikai funkciót tulajdonított. A hiedelemről való beszélés, egyes cselekvések elvégzésének célja lehet a **szórakoztatás** is. Társalgási helyzetben leggyakrabban a hiedelemellenes, a megkérdőjelezett hitelességű, személyes élményt és meggyőződést nélkülöző történetek előadása tölti be ezt a szerepet. Idősek a fiataloknak, különböző kulturális miliőből származók egymásnak mondanak ilyen történeteket. A szórakoztató funkciójú történetmondás előítéleteket termel, a hiedelmet a múltba, távoli életvilágba, a civilizátlanság szférájába lokalizálja. A jövő megtudakolásának rítusai a 20. század közepén a lányok összefüveteleinek szórakoztató funkciójú cselekvései voltak.

A változó hiedelmek

Az életforma, a mentalitás megváltozása a tudati elemek, az érvelési logika formáinak, az ökonomikus és racionális viselkedés elemeinek változását, a hagyományok eltűnését hozza magával. Az orvostudomány kiterjesztése jelentős mértékben felszámolta a gyógyító mágiát. A társadalmi kapcsolatok professzionalizálódása és jogi alapra helyeződése érvénytelenítette a rontás különböző formáit. A hagyományos földművelés és állattenyésztés megszűnése következtében az agrármágia elveszítette relevanciáját. A tudásnak intézményesített keretek, szakintézmények körében történő átadása-átvétele jelentősen felszámolta a szájhagyományozás helyzetét. Az óvodában, az iskolában, a médiából, az elektronikus adatbázisokból történő tudásszerzés megváltoztatta a tudás jellegét.

A hiedelmek állandóságát biztosítja azoknak a helyzeteknek az állandó ismétlődése, amelyek kimenetele jelentős és bizonytalan. A házasságkötés, a betegeskedés, az utazás, az új évben való elindulás olyan helyzetek, amelyek a hiedelemfunkciót új formában léptetik érvénybe (telefon, internet alkalmazása az ünnepköszöntésben, jósló és horoszkóp műsorok a tévében, mágusok online reklámjainak követése, onlinevilágítás halottak nyugalmanak biztosításáért, a vizsga eredményességének mágiával való biztosítása az egyetemi életben).

A hiedelemtudat folyamatosan újratermelődik a szocializációs és az emlékezési hagyományok révén. Tekintve, hogy az egyén felnőttek, idősök közelében szocializálódik a mindennapi életbe, felnőttekkel, idősekkel együtt éli meg mindennapjait, újra és újra alkalma van korábbi korok mentalitását megtapasztalni és elsajátítani. A genealógiai és a lokális emlékezet újratermeli a nemzetség és a helyi közösség életének hiedelemmel kapcsolatos fordulópontjait. A múlt (tárgyi, írott, vizuális) bizonyítékai (pl. síremlék, gyászjelentő, fénykép) folyamatosan emlékeztetnek a múltban lezajlott eseményekre.

A hiedelem specialistái tudásukat és gyakorlatukat elődeiktől, a hagyományból veszik át, egy életen keresztül alkalmazzák, majd utódaikra szolgáltatják át.

Az Európában az 1980-as évektől indult patrimonizációs mozgalom rítusokat, termelési technológiákat revitalizált. Ebben a keretben a letűnt életforma kuriózumaként gyakran hiedelemelemek is visszakérültek a köztudatba (a kenyérre való keresztvetés a kenyér sütésekor vagy megszegésekor). A múzeumokban elhelyezett hagyományos tárgyak hiedelemcselekvésben való felhasználhatósága is tovább él az emlékezetben. Az archívumokban elhelyezett, gyűjteményekben közzétett hiedelemtörténet-repertoárok elhunyt személyek hiedelemtudását teszik hozzáférhetővé.

A survival jellegű hiedelmek új szerepet öltve új kulturális kontextusba ágyazódnak. A dobbal való gyógyítás emlékét őrző mondóka mágikus funkcióját elveszítve a gyermek-folklor részévé változott.

A hiedelemszöveg műfaji sajátosságát megváltoztatva új funkciót ölt magára (az élménytörténet fabulattá, anekdotává alakulása, a hiedelemcselekvés emlékének népmesében, proverbiumban való megőrződése). A leleplező narratívum, az álhiedelemmonda tovább hordozza a hiedelemtartalmat, ám az új műfaj funkciójának megfelelően más attitűdöt állandósít a hiedelemmel szemben.

A hiedelemnek más, új regiszterben való feltűnése (médiában, művészetben, tudományos rendezvényen, hagyományápoló akcióban) a hiedelemmel szemben új attitűdöket, előítéleteket termel.

A hiedelmek egyik része egyéni, családi, lokális regiszterbe, repertoárba szorul vissza, másik része a globális kultúrában zajlik le, egy virtuális, imaginárius közösségnek nyújt élményt (pl. a 2012-es év decemberére prognosztizált apokalipszis).

Az interkulturális kommunikáció a különböző kulturális csoportok hiedelmeinek ki-cserélését, kölcsönhatását eredményezi.

Új élethelyzetek hagyományos hiedelemfunkciók alkalmazását integrálják magukba (pl. az autópályák avatása, a gépkocsik évenkénti megszentelése).

Következtetések

1. A hiedelmek változatos funkciókat töltenek be. A hiedelmek kihatnak az életvezetésre, a cselekvésekre, a cselekvések megítélésére, az egyéni identitásra, a társadalmi együttélésre, az időkezelésre.

2. A hiedelem dinamikus természetű. Koronként, társadalmanként eltérő formában és funkcióban van jelen.

3. A tudás legitimálása és deligitimálása folyamatosan történik. A tudomány bizonyos hiedelmeket igazolt, a maga rendszerébe illesztett, másokat kivetett a boltozata alól. A vallás bizonyos képzetektől elhatárolódott, másokat vallásos mezbe öltöztetett. Több hivatalos intézmény a maga logikája szerint realitásként kezdte kezelni a hiedelmeket (adózás, vállalkozói kompetenciák). A populáris művészet szívesen időzött el a mágia és a mítoszok toposzainál. A média rovatokat nyitott több okkult szolgáltatás számára. Az online felületek megnyitották az utat a hiedelem specialistái felé. Az online média teret nyitott a specialisták és kliensek kapcsolatának. A patrimonizáció, a hagyományok revitalizálása hiedelmeket is visszahelyezett a lokális-regionális ünnepi rendezvények programjába.

A mágia restabilizációja a román online médiában.

Esetelemzés³⁵⁸

Tematika: médiafogyasztási szokások és opciók; a mágia restabilizációja; a mágikus szolgáltatások professzionalizálódása; a varázslók imázsépítése: tartalmak, érvelési stratégiák; a varázslók stratégiája, szolgáltatói gyakorlata; a hatóságok figyelmében: az adóhivatal, a törvényhozás, az ortodox egyház és a média álláspontja; az adócsalásra és a varázslat intézményesítésére vonatkozó törvénytervezet.

Bevezetés

Romániában a mentalitás radikális fordulópontját az ateista, a materialista és a szocialista szemlélet kötelezővé és kizárólagossá tétele jelentette. Erre az 1948-as tanügyi reform, a 175/1948-as rendelet nyomán került sor. A reform következménye az oktatásban, majd a könyvkiadásban és a médiában fokozatosan érett be. A tiltás, a cenzúra láthatatlanná tette, a nyilvánosság szintje alá szorította mindazokat a mentalitásokat és praktikákat, amelyek szemben álltak a tudományos materialista világgéppel. Ugyanebben az időszakban, az 1948–1958-as években a Román Munkáspárt felügyelet alá vonta az egyházak működését. Éveken keresztül zajlott a szólás- és sajtószabadság intézmények és előírások általi ellenőrzésének és korlátozásának, az ideológiai propaganda szolgálatába állításának kiépítése, megalapozása (Direcția Generală a Presei și Tipăriturilor, 1965-től Consiliul de Stat al Presei și Tipăriturilor; az alkotmány 1965/29-es cikkelye, az 1974. évi 3. számú sajtótörvény).³⁵⁹

Az 1990 utáni etnológiai kutatások rekonstruálták a paraszti mágiának a mindennapi életben való jelenlétét. A terepmunkák azt bizonyították, hogy – bár a nyilvános szférából kiszorult – a mágikus szemlélet és gyakorlat a 20. század második felében survivalként őrződött meg a gazdálkodási, az életvezetési stratégiákban, a gyógyászatban, a társadalmi viszonyokban, a természethez való viszonyulásban.³⁶⁰ Több kutatás a kollektivizálás és a kommunizmus idején a látók körül kibontakozott vallási mozgalmakat tárta fel és írta le

³⁵⁸ A tanulmány első változata: Keszeg V. 2012.

³⁵⁹ A romániai kommunizmus korszakának sajtó- és cenzúratörténetéről lásd: B. Ficeac 1999; M. Petcu 1999; T. Troncotă 2006; I. Rad 2008; Györfly G. 2009.

³⁶⁰ A román etnológia 1990 utáni összefoglaló eredményei: A. Olteanu 1998; Gh. Pavelescu 1998; N. Coatu 2004; A. Oişteanu 2004; E. Sava 2007. A romániai magyar hiedelemkutatás eredményei közül: Keszeg V. 1997, 1999, 2005; Keszeg V. szerk. 2012; Csőgör E. 1998; Balássy E. 2001; Gagy J. 2008; Salló Sz. 2008; Komáromi T. 2009. Összefoglalás: Keszeg V. 2010, valamint a Czégényi Dóra által összeállított irodalomjegyzék, Czégényi D. 2012.

(Gagyi J. 1998; Peti L. 2012). A kutatások egy másik vonulata a mágának az ortodox papi gyakorlattal való összefonódását és megszakítatlan funkcionalitását mutatta ki.³⁶¹

Romániában a szabad, a hírszerzést és a véleménymondást favorizáló média az 1989-es politikai változások legnagyobb vívmányának bizonyult.³⁶² Ám ezzel egy időben, a média alig néhány év leforgása alatt a korábban lefojtott igények kielégítésére is berendezkedett.³⁶³

A médiaszociológia történetében megkülönböztetett figyelem irányult az újságírói professzionalizációra és a médiafogyasztás következményeire.³⁶⁴ A médiaszociológiai felmérések a média polarizálódását, egyik oldalon hangsúlyozottan az elit-, másik oldalon szerényen a populáris kultúrához való kötődését mutatták ki. A 1990–2000-es évek fordulóján a médiakutatók a romániai magyar sajtó kisebbségi hagyomány- és jogvédelemre való koncentrálását emelték ki (Horváth I. – Magyar T. 1996; Magyar T. 2000). A „romániai magyar sajtónyilvánosság modellezésének” kísérletében szereplő, felmérésen alapuló adatok szerint a bel- és külpolitika, a kultúra, a gazdaság, a sport, a tudomány és a bűnügy mellett az újságírók mindössze 18%-a szól a szórakozni vágyó közönséghez, illetve az újságírók 14 %-a a szórakoztató rovatokat kedveli.³⁶⁵ Az 1989 utáni médiafogyasztási felmérések szintén a média informáló és szórakoztató szerepét emelik ki.³⁶⁶

A médiaszociológiai vizsgálatokban említetlenül maradt a médiában visszatért mágia. Jelen esetben az 1989 utáni romániai – nyomtatott és online – médiának egy mindeddig említetlenül maradt szolgáltatását, a mágia restabilizációjához való hozzájárulását mutatjuk be és elemezzük. Azt, hogy milyen formában hozta vissza a köztudatba a nyilvánosság szférájából két évszázadra kiszorított mágiát, jelenítette meg a mágia specialistáit, hogyan teremtett kapcsolatot a mágia szakemberei és a mágiát igénybe vevő vásárlók között, milyen előítéleteket és attitűdöket forgalmazott az okkult cselekvések gyakorlásáról.

³⁶¹ A román pap szolgáltatásainak és narratív alakzatainak összefoglalása: Keszeg V. 1996a; Komáromi T. 1996; Czégényi D. 1999; Pócs É. 2001. Összefoglalás: Czégényi D. 2010.

³⁶² Alina Mungiu-Pippidi román szerzőt (2002) idézi Pásztor Gy. – Péter L. 2002.

³⁶³ A szórakozást nyújtó, a nézőket-hallgatókat-olvasókat a nyeremények özönével elárasztó média által teremtette, emblematikus, „boldog tévénéző állapotot” leírja V. Dancu 2000, idézi Pásztor Gy. – Péter L. 2002.

³⁶⁴ A témáról: P. Champagne 1992. Pierre Bourdieu értelmezésében a média piacorientáltsága visszaszorítja a szókimondást és a professzionalizmust. A médiaintézmények konkurenciája a média homogenizációját eredményezi (P. Bourdieu 1996). Robert-Vincent Joule és Jean-Léon Beauvois a média hatását azért tartja veszélyesnek, mert az ember ellenőrzés nélkül hajlandó interiorizálni a média által felkínált mintákat (R. V. Joule – J. L. Beauvois 2002). Továbbá: J. N. Kapferer 1978; A. Mucchielli 2000. 1922-ben Walter Lippmann kritikai álláspontot fogalmazott meg a tömegmédiával szemben. Egy olyan helyzetben, amikor az embernek nincs közvetlen tapasztalata a világgal, csupán a sajtóból értesül a világ eseményeiről, a sajtó mintákat és sztereotípiákat kínál a világról, amelyek meghatározzák az ember mindennapi cselekvéseit (W. Lippmann 1922). A tömegmédiá másik következménye, hogy felbomlasztja a primér közösségeket, a média általi kapcsolatokat részesíti előnybe, amely kapcsolatok megnehezítik, lehetetlenné teszik az információk ellenőrzését (Bognár B. 2010: 814).

³⁶⁵ Papp Z. Attila 2000–2001 között végzett felmérésének adatai és következtetései: Papp Z. A. 2002.

³⁶⁶ Pásztor Gyöngyi és Péter László 2001-ban a kolozsvári BBTE magyar diákjainak médiahasználati habitusait mérte fel (Pásztor Gy. – Péter L. 2002).

A varázslók imázsépítése

Az 1990 utáni liberális (írott és hangzó) sajtóban legelőbb a horoszkóp tűnt fel.³⁶⁷ A napi, heti, havi és éves horoszkóp az asztrológiai hagyományokat követve a közvetlen jövőt írta elő. Az előrejelzések tartalmi motívumai az egészségi állapotot, a szerelmi, a szakmai, a társasági életet, a pénzügyi helyzetet tematizálták. Sematikus tartalmi és nyelvi fordulatokkal az egyéni sorsot és a jövőt tárgyiasították. A rovat az írott és a hangzó média híroldalán, illetve a szabadidős, szórakoztató olvasmány- vagy adástípusai között kapott helyet. A hangzó médiában megjelent a horoszkóp interaktív, személyes kapcsolaton alapuló formája. Több román és magyar tévéadó éjszakai programjában szerepel asztrológiai tanácsadás. A sorsára, jövőjére kíváncsi médiafogyasztó szembesülhet az egész év, a hónap, a hét vagy a nap rá váró eseményeivel. Az egyes médiatermékek rendszeresen kielégítik olvasóik ilyen jellegű igényét. Aki nem csupán a napisajtója által felkínált prognózisra kíváncsi, és több időt is hajlandó fordítani a közeli és távoli jövőjének megismerésére, gazdag kínálatból válogathat. A horoszkópok többnyire az egészségi, a szerelmi, a társasági és az üzleti élet, a várható utazás eseményeit jelzik előre.³⁶⁸

Az 1990-es évek közepén a romániai médiában állandósult a mágikus szolgáltatások hirdetése. Megjelenésében és előretörésében szerepet játszott a szakmai orientációk diverzifikálódása. Az egyik online reklámügynökség³⁶⁹ 150 romániai, további 32 ország 168 napilapjában és folyóiratában vállalta a reklámszövegek elhelyezését. A romániai médiumok között szerepelt 14 országos lap, a többi helyi és regionális igényeket elégített ki.³⁷⁰

A mágus, a jós, a varázsló szerepköre professzionizálódott, a varázsló mint specialista szaktudást és technikákat halmozott fel, társadalmi igények kielégítésére rendezkedett be. A mágia, a jóslás és a varázslás a magánélet és a szakmai-társadalmi karrier tervezésének és alakításának egyik, a szakembert bevonó stratégiájává vált. Az új életpályák építése, a magánélet, a szociális kapcsolattartás és az anyagi-pénzügyi állapot olyan új

³⁶⁷ A kolozsvári *Szabadság* 1999. október 18-án, hétfőn közölte az első horoszkópot, a 8 lap közül a 7. lapon. A rovat a lap megszokott rovatai közé illeszkedett be.

³⁶⁸ 2012. november 14-én – többek között – a következő online fórumok kínáltak napi prognózist a román(iai) olvasónak: astrolog.ro, flu.ro, horoscopROL.ro, acvaria.com, eva.ro, zodiac24.ro, horoscopdragoste.ro, lecturiastrologie.ro, divahair.ro, bascalie.ro, evz.ro, cosmopolitan.ro, horoscop.ele.ro, realitatea.net, clubmistic.ro, horoscop.apropo.ro, unica.ro, roportal.ro, horoscop.w5.ro, horoscop.kudika.ro, dslex.ro, horoscoptv.ro, horoscop.garbo.ro, horoscopulmeu.ru, horoscop123.ro, rtv.net, horoscop.kappa.ro, presaonline.ro, astrodex.ro, superhoroscop.ro, click.ro, astrospot.ro, amelie.ro, hotnewa.ro, perfecte.ro, stirileprotv.ro, ziare.com, femeia.com, libertatea.ro, horoscop24.ro, feminis.ro, <http://www.enational.ro/category/horoscop/>. Aki magyar nyelven kereste a jövőt feltáró rovatot, szintén több napilapot kereshetett meg: heti előrejelzést talált a *Szatmári Hírlap*, napi horoszkópot a *Szatmári Friss Újság*, a temesvári *Nyugati Jelen*, a *Szabadság*, az *Udvarhelyi Híradó*, a *Krónika* oldalain. Reggeli műsorában horoszkópot mondott a TVR1, a ProTV, a PrimaTV, az Acasă, az Antena1 nemzeti tévéadó.

³⁶⁹ La Maxim (SC Maxim Servcomex Intermed SRL). Lásd: <http://www.lamaxim.ro> (2013. 02. 15.)

³⁷⁰ Az országos lapok között varázslók szócsövévé vált a *România Liberă*, a *Curierul Național*, az *Evenimentul Zilei*, a *Gândul*, a *Jurnal Național*. A *Piața de la A la Z* országos reklámlap okkult szolgáltatások népszerűsítésére is lehetőséget nyújtott.

(válság)helyzeteket termelt, amelyekben az egyén a varázslók segítségéhez folyamodott. A média és a kommunikáció technikai tökéletesedése, decentralizációja, kereskedelmi orientációja lehetővé tette a mágikus szolgáltatások piacosítását és elérhetővé válását. Az 1990 utáni helyzetben 1. újjászületik, újjászerveződik a mágia mint tudás és technika, 2. a munkaerőpiac újraszerveződése és liberalizálódása lehetővé teszi a mágikus szolgáltatások megjelenítését, felkínálását, 3. kialakul, állandósul, növekszik a mágikus eljárások alkalmazásának igénye, 4. kialakul, az egész országra kiterjed a kínálat és kereslet között mediáló médium, 5. kialakul, szakosodik a mágiáról való beszélés nyelve. A mágia népszerűvé válásának kedvezett a témának a bulvársajtóban való napirenden tartása.

A varázslók rendre igénybe vették a média nyújtotta lehetőségeket. A nyomtatott és az online hír- és a reklámlapok oldalain adtak/adnak fel apróhirdetést, egyéni felhasználói oldalakat tartanak fenn, a varázslók portálján csoportosan lépnek a közönség elé. Különböző online oldalakon települések, szolgáltatások szerint is elérhetők. Portálokon évi kb. 5 euróért nyitható, tartható fenn használói profil.

Alább egyetlen, a <http://www.olx.ro/q/vrajitoarea/c-206> portál reklámszövegeit tekintjük át.³⁷¹

A reklámszövegek formai leírása

A portál 41 felhasználói profilt tartalmaz. 2 apróhirdetés általános formában reklámozza a mágikus szolgáltatásokat, 5 esetben pedig ugyanaz a varázsló két profilt tart fenn a maga számára. Ezért az adattárba 34 oldalt illesztettünk be. (Lásd: a <http://www.olx.ro/q/vrajitoarea/c-206> portál reklámjai.)

A varázslók reklámdala három tartalomból áll. Az egyik szegmens a varázsló adatait tartalmazza, nevét, telefonszámát, posta- és mail-címét. Esetenként változik, hogy a varázsló melyik elérhetőségét adja meg. A postacím általában nem tartalmazza a lakosztály számát, ezért a kapcsolatfelvétel alapvető eszköze a telefon. Többen Bukarest térképén bejelölik rendelőjük lelőhelyét, hogy a hozzájuk forduló személyek könnyebben célba érhessenek.

A második szegmens vizuális jellegű, fénykép. Ez legtöbb esetben a varázsló portréja, esetleg munka közben ábrázolja a varázslót. Egy esetben a varázsló Románia volt államelnökével exponálja magát. A fénykép több esetben a varázsló eszközeit (kristálygömb, kártya, gyertya) teszi láthatóvá.

A felhasználói profil legfontosabb tartalma a reklámszöveg. A szöveg rövid, 2–10 sor terjedelmű. Egyetlen szöveg olasz, a többi román nyelvű.

³⁷¹ A forrás felhasználása: 2012. 04. 27.

A reklámszövegek tartalmi leírása

A 34 varázsló mindenike nő. (Más portálokon elvétve férfi varázslók is kínálják szolgáltatásaikat.³⁷²) A fényképek alapján életkoruk 25–40 év közé tehető, etnikai hovatartozásuk szerint romák. Arcuk nyugodt, öltözetük ápolat, testük ékszerekkel díszített, környezetük rendezett és túlszűfolt.

A varázsló családneve egyetlen reklámszövegben tűnik fel. Általános a kereszt- vagy varázslónév, valamint a státusnév használata. A *varázsló* státusnév 29 esetben szerepel, s ez 2 esetben kiegészül a *gyógyító* státusnévvel. Az egyik varázsló *Igazi Ioana varázsló* névvel illeti magát, Vanessa a *fehér mágia hercegnője*, Sabina a *fehér mágia romániai királynője*, Rodica a *varázslók anyja*, Mihaela a *legerősebb varázsló* epitetont használja. Két varázsló a puszta személynévvel azonosítja kilétét. Két varázsló oroszországi voltát használja az önmegnevezésben.

A 34 varázsló akciótere kiterjed Románia mindhárom régiójára. A legrepresentatívabb régió Dél-Románia, Bukarestben 16 varázsló, Slobozián 1, Predealon 1, Ploiești-en 1, Szlatinán 1, Tulceában 4 varázsló rendel. A moldvai régióban Bákóban 2, Jászvásáron 1 varázsló dolgozik. Az erdélyi és a partiumi területről hirdetésekben a következő települések fordulnak elő: Brassó (2 varázsló), Gyulafehérvár (2), Nagyenyed (1), Abrudbánya (1), Arad (1), Temesvár (1), Máramarossziget (1), Szatmárnémeti (1). A 34 varázsló 37 településen fejti ki tevékenységét.³⁷³ Egyaránt jelen vannak a túlszűfolt, a politikusok, sztárok életterét képező nagyvárosokban (Bukarest, Temesvár), akárcsak az ország szerény életkörülményeket nyújtó régióiban (Abrudbánya, Bákó). Mindkét környezet kitermeli azt a társadalmi réteget, amely segítségért fordul hozzájuk.

A 34 varázsló közül 17-en helyezik el az általuk végzett szertartásokat a mágia valamelyik területén: 9-en bevallottan fekete, 4-en fehér, 3-an mind fekete, mind fehér mágiát művelnek, egyikük pedig a fekete mágiát az afrikai-amerikai voodoo vallással és gyakorlattal társítja.

Egy másik, a <http://www.vrajitoare-farmece.ro> portál azzal a szándékkal indult, hogy elsőként felzárkóztatja az ország területén dolgozó varázslókat. A portálról 38 romániai megye és város számára nyílnak könyvtárak, ahova az egyes varázslók felhasználói oldala kerülhet. A portál feltöltésére, a varázslók felvonultatására azonban nem került sor. Így a portálon mindössze 21 bukaresti varázsló mutatkozik be. Közülük kettő férfi. A portálon könyvtárakban elhelyezett dokumentumok értekeznek a mágjáról, a fehér mágjáról, jóslástechnikákról, gyógyfüvekről, az apokalipsziszról, a Wicca szektáról. Részletek

³⁷² A férfi és női varázslói habitusok kis mértékben, feltételezhetően, különböznek egymástól. A reklámstratégiában alapvető különbségnek látszik nők esetében a tudás matrilineáris eredetének és közvetítésének hangsúlyozása. Visszatérő motívum a Dochia-, és az Omida-örökség folytatására, a gyakorlat ősiségére, eredetére, öröklésére való hivatkozás. A férfi varázslók ezzel szemben elhallgatják tudásuk eredetét, hagyománnyal való kapcsolatát.

³⁷³ A <http://www.vrajitoare.eu/index.php/lista-vrajitoarelor> portál települések szerint gazdagabb és árnyaltabb kínálatot biztosít.

olvashatók Nostradamus és Baba Vanga próféciaiból. Egyik fájl román kolindák szövegét közli. Megtekintésre ajánlják a *Digitális angyal* című filmet és vitát kezdeményeznek róla. A portál folyamatos bővítése nem történt meg, így az ábécé betűrendjét követő álomszótár mindössze a C betűig jutott el. A jóslástechnikák közül a kártyajóslás, a numerológia, a horoszkóp, a feng shui került bemutatásra. A portál három más, kereskedelmi portálhoz kapcsolódik, az egyik a nemzetközi funerális szállítói szolgáltatásokat mutatja be.³⁷⁴

Sok varázsló személyes portált épített.

Cireșica varázsló saját blogot nyitott. Az oldalra két személyes tartalom van kitéve. A rövid bemutatkozásból kiderül, hogy iskolaalapító egyéniség. Mama Omida leszámoltja (unokája), sikeres jóslatai és gyógyításai miatt világhírűvé vált, sokan megkeresik. Buftenában fogadja klienseit. Három népszerű könyvet írt a mágiáról, *Destine adevărate [Igaz sors történetek]* címmel online lapot vezet, több tévéadó sugárzott róla adást. Tudásába beavatta a menyecskéit is. 2012 őszétől külön fájlokba csomagolja a hozzá fordulókkal folytatott levelezését. Az exponált esetek között van egy anyós által megrontott, egy megcsalt, egy házasságtörést elkövetett nő és egy alkoholista férfi feleségének panasza. 2012. november 14-én egy francia nyelvű apokrif elismerő cikket tesz közzé. 7 román, 1 moldáv, 1 francia és 1 spanyol látogatójának bejegyzését szintén külön fájlokba csomagolta. Az imázsépítés stratégiáját szolgálják a blogon feltüntetett linkek. A varázsló 74 kedvenc blogjára hívja fel látogatói figyelmét. Ezek tartalma változatos, kiterjed a mágia és az okkultizmus, a női divat, a zene (rock, country), a sport (futball), a tudományszerűsítés (agyműködés), a titkos szervezetek (szabadkőművesség, templomos rend), a horror, a szimbólumok, az őslények (dinoszauruszok), az archeológia (piramisok), az állatvilág (papagájok), a sztárok, a bulvár, a vallás (II. János Pál), a művészet (Rubens), az OZN, a történelem (fáraók, fejedelem dinasztiák, római birodalom, kelták, Maria román királynő), a kínai gasztronómia, a turizmus (Görögország, Franciaország, Mexikó, Itália, Bulgária, Törökország, Izrael), a törzsi társadalmak, a kalózok, az orosz titkos fegyverek, a zsidó holokauszt, a korondi kerámia területére. Látogatottsági grafikonja 309 látogatást tart nyilván, 18 országból (csökkenő értékek rendjében: Románia, Németország, Amerika, Franciaország, Itália, Belgium, Oroszország, Spanyolország, Moldova, Magyarország, Lengyelország, Arab Emírátság, más ország). A rekordlátogatást 2012. szeptember 14-én könyvelte, 54 lájkolással.³⁷⁵

A varázslók nyújtotta szolgáltatások három területre irányulnak: 1. a magánélet, a szerelmi és a házasság, 2. az egészségi állapot, 3. az anyagi helyzet, a szakmai karrier nehézségeire és kudarcaira.

A szolgáltatások egyik része a nyugtalanító feszültségeket hárítja el. Nyugtalantságot, konfúzt lelki- és tudatállapotot okozhat a bezárult alagút érzés, a múlttal való kapcsolat elvesztése, a távlatok, a jövő-tudat hiánya, a családi, a társasági élet feszültsége. A

³⁷⁴ Forrás: <http://www.vrajitoare-farmece.ro/vrajitoare-bucuresti-prezicatoare-ghicitoare.html> (2012. 11. 14.)

³⁷⁵ Forrás: <http://vrajitoareaciresica.blogspot.ro> (2012. 11. 15.)

szolgáltatások másik csoportja a magánéletre irányuló oldás-típusú mágikus cselekvés: az egyént felszabadítja a nyomasztó házassági eskü, az elkövetett bűnök terhelő hatása, továbbá az átok és a rontás, a ráolvasás különböző formái alól. Egy esetben a varázsló a rontó szellemeket megszelídíti. A szolgáltatások kiterjednek a szerelmi élet minden problémájára: a varázsló segít társat találni, előállítja a megközelíthetetlennek, elérhetetlennek tűnő személyt, az egymástól elválasztott személyeket segíti visszatalálni egymáshoz, a hűtlenül eltávozott szeretőt, élet- és házastársat visszahozza, helyreállítja az elromlott kapcsolatot, szerelmet támaszt a kiégett kapcsolatokban, talizmánt és ráolvasást kínál a szerelem állandósításáért. A varázslók szolgáltatásai az orvosok, pszichiáterek, jogászok, papok szolgáltatásaival alternatív viszonyban állnak.

A legtöbbet emlegetett rontásforma az *argint viu* ('élő ezüst', higany) küldése. A leírásokból a következő jelentése körvonalazható. Az *argint viu* csinálmány, amelyet a megrontandó személy útjába tesznek, vagy küldött rontás, átok. Ez utóbbi esetben maga találja meg a megcélzott személyt, behatol a házba, szétterül a lakásban, a ruhákban, az edényekben, az ágyban, az egyén szervezetében. Csupán a megcélzott személyt károsítja. A rontás következtében az egyén görcsös fájdalmat érez, lába elviselhetetlenül fáj, viszketegség kínozza, testén kiütések jelennek meg, gyűlöletet érez családtagjai iránt. A gyógyítás egyetlen formája a mágia segítségével történő feloldás. A húsvétkor küldött rontás visszafordíthatatlan.³⁷⁶ A hagyományos román népi gyógyászat ismeri a rontás ezen formáját. Alapja a higanyra való ráolvasás. A 19. századi meggyőződés szerint a küldött higany megkeresi a megrontandó személy lakását, behatol a lakásba, hozzátapad a személyhez, halálra sorvasztja.³⁷⁷

Az egészségi állapot kezelése, biztosítása a mágia következő nagy területe. A varázslók különböző bőrbetegségeket (pl. pikkelysömör), rossz közérzetet (pl. depresszió, félelemérzet, hányinger), epilepsziát, szenvedélybetegségeket (pl. alkoholizmus), meddőséget és impotenciát gyógyítanak.

A szolgáltatások harmadik nagy csoportja az anyagi és a szakmai életet szabályozza: enyhíti vagy megszünteti az anyagi gondokat, a szegénységet, az elveszett tárgyakat visszaszerzi, a szerencsét, a hasznót, a vállalkozások, a munkahelykeresés sikerét biztosítja, megszünteti a kudarcok ismétlődését, szerencsét biztosító és óvó amuletteket állít elő.

A reklámszövegek az ügyfelek megnyerése érdekében sajátos érvelési stratégiát követnek. A hirdetés szerint a szolgáltatás: 1. operatív, 2. hatékony, 3. elérhető és keresett, 4. megalapozott, 5. törvényes.

Nobila és Maria varázsló 48 órán belül ígér eredményt, Frontiera és Sabina varázsló a legnehezebb esetek megoldását 24 órán belül ígéri. A legoperatívabb Anastasia varázsló, aki 5 óra alatt ér el eredményt. Sokan 100%-os eredményt garantálnak. Igazi Ioana

³⁷⁶ A rontás anonim bemutatása: <http://globalpc.piczo.com/?g=47180635&cr=7> (2012. 05. 01.)

³⁷⁷ B. P. Haşdeu 19. századi adatait Ion-Aurel Candrea ismerteti (I.-A. Candrea 1944/1999: 202–203).

varázsló Európa-szerte a legtöbb válságos helyzetet oldotta meg. Laura varázsló ugyan csak sok esetet oldott meg az országban és külföldön.

Francisca és Florica varázsló varázslatait senki sem tudja feloldani. Ioana varázsló olyan eseteket is vállal, amelyek megoldása a papok és a fehér mágusok erejét meghaladta. Anita varázsló és orosz kolléganője, Maila, valamint Melissa szintén vállal bonyolult eseteket. Az orosz Rebeca képes gyökeresen megváltoztatni az ember sorsát. Rodica varázsló 20 év alatt 1001 férfi baján segített. A varázsló bármikor, bárhol is elérhető. Többen az országban is, külföldön is rendelkeznek, s szintén többen telefonon is teljes ügyintézés tudnak lebonyolítani. Cristina olasz nyelven adja közre reklámszövegét. Maria varázsló a tarotból való jövőndőlést ingyen végzi el.

Tudásuk és munkájuk megalapozottságát, hatékonyságát változatos érvekkel támasztják alá. Frontiera varázsló istentől kapott kegyelemmel dolgozik. Igazi Ioana varázsló a legnagyobb brazil varázsló megerősítésével rendelkezik. Ioana varázsló hozzáértését a volt román államelnök is elismerte. Többen médiaszereplésükkel bizonyítják munkájuk szakszerűségét. Melissa és Aurora varázsló több tv-adóban, Mihaela varázsló a BBC-ben lépett fel. És végül, többen a rendelkezésükre álló tudással, erővel, segítőtársakkal és szerekkel indokolják a varázslás terén való ügyködésüket. Ioana hercegnőt kilenc szellem segíti munkájában, Samara varázsló a legnagyobb csodaerőket birtokolja, Melissa varázsló a fekete mágia három szellemével dolgozik. Primavera Irina varázsló a Dochia család³⁷⁸ tudásának egyedüli örököse, Aurora varázsló szintén a legősibb hagyományokat folytatja. Rodica varázsló 30 éves tapasztalattal bír. Igazi Ioana varázsló nagy gyógyító erővel, Anita varázsló határtalan erővel rendelkezik. Samara varázslónak sok gyógyítószer áll rendelkezésére. Frontiera varázsló gyógynövényekkel, az orosz Rebeca gyógynövényekkel és olajokkal dolgozik. Mihaela varázsló vízkereszt éjjelén készíti az erős csodaszereit. Primavera Irina Jeruzsálemből származó szentelt vizet alkalmaz. Anastasia varázsló 45 perc alatt 99 szent könyvet nyit.

Többen jelzik azt, hogy a törvényesség előírásait betartva fejtik ki tevékenységüket. Vanessa hercegnő jogosítvánnyal dolgozik, nyugtát állít ki. Aurora varázsló ugyancsak jogosítvánnyal rendelkezik.

És végül, többen klienseik és pácienseik elismerő és köszönő levelét, a varázsló eredményes beavatkozását igazoló személyek narratívumát idézik a reklámszövegben.

Igazi Ioana varázslónak egy brassói férfi köszöni, hogy feleségét visszahozta hozzá. Ioana varázslónak Olaszországból Alina köszöni, hogy kedvesét visszahozta, Maria pedig Bukarestből, hogy meggyógyította őt. Mirela Bukarestből hálásan emlékezik Florica varázslóra, aki átsegítette őt a nehézségeken. Mihaela varázsló szintén több elismerő levelet idéz. Florica Franciaországból a BBC adása után fordult a varázslóhoz, aki a hűtlen férjét 24 óra alatt visszahozta. Ioana Afrikából szintén a BBC adása után kereste meg. John

³⁷⁸ Dochia egy román mítosz szerint a dák fejedelem, Decebal leánya, akit a Daciát meghódító római fejedelem, Traianus üldözött szerelmével. A lány juhaival a hegyekbe menekült, ahol megfagyott, sziklává változott.

Angliából köszöni, hogy kigyógyította abból a betegségből, amit a kórházakban sem tudtak kezelni. Michael Amerikából, Martinez pedig Spanyolországból hálás, amiért segített rajta a nehézségek idején.

Egy varázsló vallomásai

A sajtó több esetben megszólaltatta a varázslókat. A velük készült interjúk a varázsló életpályáját és mindennapjait teszik láthatóvá.

Akiben nincs kegyelem, hiába végzi a rítusokat, a ráolvasása és az imája olyan, mint a versmondás. Vanessa, polgári nevén R. L. varázsló hétéves korában ismerte fel magában a kegyelmet. Abban az életkorban tarot kártyát nyitott és olvasott. A ráolvasást 14-15 éves kortól kezdte, házassági esküt bontott fel, szerelmi talizmánt készített, megrémült gyermekeket gyógyított, higanyra olvasott. Tudását édesanyjától, a bukaresti Luminița bo-szorkánytól, a fehér mágia anyjától szerezte, aki ma is a legeredményesebben dolgozó varázsló. Kolléganőivel cigány nyelven társalog, a rítusokat román nyelven folytatja le. A ráolvasásokban olyan szavakat használ, amelyeket csupán ő és a „ráolvasás szelleme” ért. A mágia mindkét formáját alkalmazza. A higanyt ráolvasással küldi áldozatára. Ráolvasáskor a megrontandó személy nevét kell említeni, s a higany tudja, hova kell mennie, ezért nevezik „élő ezüstnek”. A célba vett személy vagy belelép vagy lenyeli, a higany behatol a testébe, ott szétterjed. Orvosi műszerek és laboratóriumi analízisek nem mutatják ki a jelenlétét. A megrontott személynek egy birsalma fának háttal állva kilenc marék földet kell markolnia, a varázsló erre ráolvas. A higany hányás vagy köpés formájában távozik a szervezetből. Ha ügyfelét fekete mágiával megrontották, fényképét egy cserépedényben elégették éjfélkor egy vízparton, nem tud segíteni rajta. Ügyfelei, közöttük a sztárok is leggyakrabban szerelmi mágiát igényelnek. A politikusok ellenfeleik leváltásához, a maguk hatalomra jutásához kérik a segítségét.

16 évesen ment férjhez, három gyermeket szült. A legkisebb lánygyermekének fogja átadni a tudását.

Az interjúban Vanessával együtt nyilatkozó Mihaela varázsló szerint évente részt vesznek a varázslók kongresszusán, amit más-más országban (Oroszország, Spanyolország, Franciaország, Németország, Csehország, Románia) szerveznek meg. Ilyenkor tudást és erőt, valamint varázstárgyakat vesznek-adnak át, trófeákat osztanak szét. A román varázslók virágvasárnapján háromnapos találkozással kezdik a tavaszi szezont. Ilyenkor kezdik gyűjteni a gyógyító erejű füveket. Meggyőződése szerint a román varázslók elismertek a nagy erejük miatt. Minthogy nagy erővel rendelkeznek, az emberek gondolatait távolról is olvasni tudják. A keresztnév és a születés időpontja alapján távollévő személy állapotát is meg tudják állapítani. Ha kliensük a fényképét küldi el, ezt a kártyák közé keverik, s a kártya kimutatja állapotát. Részt vettek a koszovói háború megállításában. A mágikus gyakorlatban használt egyik eszközük a varázsgömb, amellyel azonosítani tudják a hozzájuk forduló személy problémáját, s amellyel a ráolvasást végzik. A kagylónak (rom. *ghioc*) nevezett

tengeri csigaházat a tarot kártya (1990 utáni) elterjedése előtt használták jóslásra. A jövőt havonta egyszer és szilveszter éjszaka látják. Évek óta előrelátják a III. világháború kitörését. Az Európán kívüli színesbőrűek indítják el, de a két, az orosz és az amerikai nagyhatalom összecsapása fogja a végzetes lépést jelenteni. A varázslók preventív rítusokat végeznek az újabb világháború elhárításáért. Az 1990-es években szerepet vállaltak a délszláv háborúk megállításában. „Összegyűltünk az összes varázsló az országból, fehér és fekete mágiát alkalmaztunk, ráolvasást végeztünk: hogy botoljanak meg a katonák, zavarodjék össze az eszük, homályosodjék el a látásuk, álljanak meg, szűnjék meg bennük a gyűlölet, az irigység, az ellenségeskedés, hogy ne ragadjanak fegyvert, ne rohanjanak egymásnak, ne háborúskodjanak, mert halomra haltak az emberek” – nyilatkozta a varázsló.³⁷⁹

A felhasználói oldalak szintén lehetőséget nyújtanak a bemutatkozásra. Larisa varázsló 2009-ben *A fehér mágia leghatásosabb szereit* elnevezésű fórumon első díjat kapott, amely a hatékony problémamegoldását ismerte el. Meghívásra indiai és brazil turnén vett részt, ahol a nagyvilágból összehívott varázslókkal végzett közös szertartásokat. Részt vettek minden idők legnagyobb spiráljában, amelyet az emberiség biztonságaért szerveztek. Házigazdájá neki ajándékozta kristálygömbjét és 99 évnél idősebb tarot kártyáját.³⁸⁰

A varázslat igénybevétele

A média bizonyossága szerint a varázslók szolgáltatását a román társadalom a legkülönbözőbb területeken igénybe vette.

S. A., Kolozsvár polgármestere ellen 2011 őszén vádat emeltek csúszópénz elfogadása miatt, a pályázatok kedvező kimenetelének befolyásolása miatt, kereskedelmi szabáldalmak (pl. Dăbuleni-i dinnye Kolozsváron történő árusítása) kiosztásáért. Négy román varázsló (egyikük Cireșica) könyvet nyitott, ami azt mutatta, hogy a november 10-én le tartóztatott A. ártatlan. Ezt követően kilencnapos szertartást kezdeményeztek a közeli bácsi erdőben, az igazság győzelemre jutásáért.³⁸¹ Egy, erre az alkalomra írott varázsimát alkalmaztak: „Cum se potolește vântul cu pământul, soarele din cer, focul din cuptor, porcii prin strat, caii de nechezat, oamenii prin pat, așa să se potolească răul din primăria Clujului, din casa lui S. A. și din tot neamul lui”.³⁸² A városlatya azonban a varázslók ügyködése ellenére is börtönben maradt.

³⁷⁹ A két varázslóval készített interjút lásd: Mihalache-Fiastru, Mihnea: Apocalipsa după vrăjitoarele din Chitila. Vice. <http://www.vice.com/ro/read/apocalipsa-dupa-vrajitoarele-din-chitila> (2012. 05. 06.) A Vanessával készült interjú: Bucur, Ada: Interviu cu o vrăjitoare. Reader's Digest <http://www.erd.ro/interviu-cu-o-vrajitoare> (2012. 05. 06.)

³⁸⁰ Lásd: <http://www.vrajitoarea-larisa.ro> (2012. 11. 14.)

³⁸¹ A Kolozsvár melletti erdő paranormális jelenségek helyszínévé vált közismertté.

³⁸² „Ahogy elcsendesednek a szél és a föld, a nap az égen, a tűz a kemencében, a disznók az ólban, a nyerítő lovak, az emberek az ágyban, úgy szűnjék meg a rossz a kolozsvári városházán, S. A. házában és atyafiságában.” (A szerző ford.)

G. F. 1992–2004 között Kolozsvár polgármestere volt. Politikai pályáján a szélsőjobboldali irányzatot képviselte. 2002. március 10-én a városi tanács megszavazta a magyar lakosságot képviselő Romániai Magyar Demokrata Szövetség javaslatát a háromnyelvű helynévtáblák készítésére és elhelyezésére. A polgármester „úgy döntött, feketemisést rendel azon szociáldemokrata és parasztpárti önkormányzati képviselők ellen”, akik hozzájárultak a javaslat elfogadásához. M. T. szociáldemokrata tanácsos azt kívánta, hogy a feketemise arra szálljon, aki megrendelte (Kiss O. 2002).

Az országos és a nemzetközi médiában is hullámokat vetett M. G. szociáldemokrata politikus feltételezése. 2009-ben államelnök választás zajlott Romániában. A kampány zárómozzanataként a két jelölt nyilvános vitában ismertette kormányzási programját. A vitában a szociáldemokrata jelölt maradt alul. Ezt követően ellenfelét azzal gyanúsította meg, hogy mágikus praktikával (pl. ibolyaszín pulóver, párttársai ibolyaszín nyakkendője) befolyásolta teljesítményét. A vita során több alkalommal gyengének érezte magát, nem tudott úgy viselkedni és válaszolni, amint szeretne volna, egyes válaszait ismeretlen erők hatása alatt mondta ki. Ellenfele az „ibolyaszín láng” titkos rítust alkalmazta ellene. A politikus és a felesége nyilatkozatát a hazai és a külföldi sajtó (*New York Times*, *Washington Post*, *Associated Press*) ismételten kommentálta. Több román politikus, G. pártja is elítélően nyilatkozott a bukott államelnök jelölt mentegőzésén.³⁸³ Több forrás középkori mentalitást emlegetett a politikus házaspár nyilatkozatával kapcsolatban.³⁸⁴

2010 elején megszólalt a győztes államelnök kampányszervezője, V. H., a demokrata liberális parlamenti képviselő. Elismerte, hogy a kampány idején, 2009. november 29-én és december 3-án, miközben a parlament épületében az államelnök jelöltek vitája folyt, mágiához folyamodtak, a jelöltek lelkiállapotának, egészségének és szellemi képességeinek befolyásolására. Pentagon (az Élet Csillaga, a Varázslók Csillaga, a Varázslók Keresztje) formájában elhelyezkedő személyek meditációs technikát gyakoroltak, csoportonként 5-20 fő. Közöttük izraeli és amerikai specialisták is voltak, fejenként 1-2 millió euró honoráriumért.³⁸⁵ A kampány idején a győztes (demokrata liberális) államelnök kíséretében állandóan jelen volt egy parapszichológus, aki szolgálatait a szociáldemokrata pártnak is felajánlotta.

A Szociáldemokrata Párt 2010. február 20-án tartotta kongresszusát. Reggel a kongresszusi terem bejáratánál megnevezetlen személy kérésére három varázsló jelent meg. Gyertyát égettek, Jeruzsálemből származó szentelt vizet hintettek, keresztet lóbáltak.

³⁸³ Badea, Camelia: Mircea Geoana, ironizat de CNN. *Ziare.com* (03-02-2010) <http://www.ziare.com/geoana/stiri-mircea-geoana/mircea-geoana-ironizat-de-cnn-poate-ar-fi-trebuia-sa-manance-mai-mult-usturoi-992564> (2012. 04. 23.); Zidărescu, Ana: Mihaela Geoană și „flacăra violetă”. *evz.ro* (17-01-2010) <http://www.evz.ro/detalii/stiri/mihaela-geoana-si-flacara-violeta-883068.html> (2012. 04. 23.); N. N.: Mircea Toma, despre flacăra violet. *Ziare.com* (20-01-2010) <http://www.ziare.com/geoana/stiri-mircea-geoana/mircea-toma-despre-flacara-violet-e-grav-ca-un-demnitar-sa-gandeasca-asemene-tampeni-988912> (2012. 04. 23.)

³⁸⁴ L. S.: (...) episodul cu flacăra violet. *Ziare.com* (19-01-2010) <http://www.ziare.com/vasile-dancu/psd/dancu-geoana-are-putine-sanse-sa-pastreze-sefia-psd-dupa-episodul-cu-flacara-violet-988651> (2012. 04. 23.)

³⁸⁵ N. N.: (...) cu «Steaua Vrajitoarelor». *Libertatea* (08-01-2010) <http://www.libertatea.ro/detalii/articol/base-l-a-batut-pe-geoana-cu-steaua-vrajitoarelor-271169.html> (2012. 04. 28.)

A kongresszus békés lezajlását, a párt egységét, M. G. pártelnökjelölt győzelmét voltak hivatottak biztosítani. A terembe érkező politikusok közül többen ibolyaszínű ruhadarabot viseltek, ellenfeleik malefikus befolyásolása végett. Megállapításuk szerint a fekete mágiához tartozó violaszínű láng veszélyeztette az esemény békés lefolyását. A varázslók este újra visszatértek a kongresszus épületéhez.³⁸⁶

M. G. ügye két év múlva újabb fordulatot vett. A szociáldemokrata párt 2011 novemberében kizárta soraiból a párt egykori vezetőjét. A politikus a Facebookon búcsúzott kollégáitól. A nagyszámú válasz közé egy ajánlat is befutott. A bukaresti varázsló, Melissa azzal biztatta a státuszt vesztett politikust, hogy segíteni tud rajta, mert tudja, hova ásták el a vesztét okozó rontást. A fekete mágiát korábban ő alkalmazta az államelnök jelölt ellen.³⁸⁷

A bukaresti Parlamenti Palota (más néven Köztársasági Palota, a Nép Háza) a Képviselőház, a Szenátus és az Alkotmánybíróság székháza, a Pentagon után a világ második legnagyobb épülete, 330.000 m² alapterületen fekszik. 2010. február 14-én, Valentin napján az épületben *Nyílt Napok* rendezvényre került sor. Több ezer érdeklődő látogatta meg a palota helyiségeit. A várakozók között volt négy fiatal varázslónő, a bufteai Roventa és Isaura, a bukaresti Geanina és Samira. A fehér mágia nagyasszonya, Cireșica megbízásából a parlamenti palotára fel nem fedett személyek által küldött rontást jöttek feloldani. Az utasítás szerint a palota öt sarkát kellett volna a nagyasszony által előkészített vízzel meghinteni, s estig ráolvasásokat végezni. A várakozók nagy számára való tekintettel a rendtartók nem engedélyezték a szertartás elvégzését, ezért csupán a parlament kapujának meghintésére került sor. „Maradjon a parlament tiszta, fényes, amilyenek a Jóisten teremtette” – így szólt az aktualizált ráolvasás.³⁸⁸ Méltatlankodásuknak pedig így adtak hangot: „Lehet, attól féltek, hogy gonosz szándékkal jöttünk, pedig mi gyógyítunk, a fehér mágiát alkalmazzuk. Nem rosszat akarunk, hanem azt, hogy a parlamentben testvéri egyetértés legyen, hogy a mi állampolgáraink ne szenvedjenek a politikusaink marakodása következtében. [...] Bizonyára a parlament vezető emberei adták az utasítást. Lehet, az ibolyaszínű láng szállta meg őket, s nincs joguk minket beengedni.”

A négy fiatal varázsló kiszállása huzamosabb gyógyító akció zárómozganata lett volna. A parlamentet megszállt rontást látva a Valentin napot megelőző héten az ország öt nagyerejű varázslója találkozott Kolozsvárt, hogy egy kilenc napon és éjszakán át végzett szertartással az ibolyaszínű láng rontását megtörjék. A helyszín kiválasztását Cireșica a Szamos és a bácsi erdő környékének a mágikus rítusokra való alkalmasságával magyarázta.³⁸⁹

³⁸⁶ A szavazás végül kedvezőtlennek bizonyult M. G. jelölt számára. Forrás: <http://www.ziare.com/psd/mircea-geoana/votul-la-congresul-psd-a-fost-descantat-de-vrajitoare-pana-tarziu-in-noapte-996907> 2010. február 20. Felhasználva: 2012. 04. 29.

³⁸⁷ Pantazi, Raluca: Vrajitorie pe Facebook. *Hot.News.ro* (23-11-2011) <http://www.hotnews.ro/stiri-esential-10770495-vrajitorie-facebook-dupa-excluderea-lui-geoana-din-psd-persoana-care-sustine-face-magie-neagra-scris-wall-poate-ajuta-scape-farmecele-dujmanilor.htm?nomobile=> (2012. 04. 28.)

³⁸⁸ Az eredeti román nyelvű szöveg: „Să rămână Parlamentul curat, luminat, de la Dumnezeu lăsat!” A ráolvasás az igézésre való román nyelvű ráolvasás egyik kulcsformuláját használja. (*A szerző ford.*)

³⁸⁹ Forrás: http://www.realitatea.net/patru-vrajitoare-au-stropit-portile-parlamentului-cu-apa-pleznita_700105.htm 2010. február 14. Felhasználva: 2012. 04. 29.

Több könnyűzene- és sportsztár szintén igénybe vette a varázslók segítségét.

M. M. 1967-ben született, az 1988-as évektől a román könnyűzene népszerű sztárja volt. Első férje nála 15 évvel idősebb zeneszerző volt. Viharos házasetük válással zárult. Ezt megelőzően a férj bukaresti cigány varázslókhoz fordult. A rontás hatása később vált láthatóvá. A művész nő minden szerdán és csütörtökön rosszul érezte magát. Miután második férjével új lakásba költözött, a vidékről érkező édesanyja szótlanul lépett az udvarra, a házat fekete porral szórta körül. Utolsó éveiben a művész nő hangulata ingadozó volt. 2010-ben öngyilkosságot követett el. A férje és a barátja rontás következményének tekintette konfúz állapotát, korai halálát.³⁹⁰

O. Z. énekes és tv-műsorvezető családi örökség miatt édesanyjával tűzött össze. Az anya Melissához fordult, hogy lánya egyetlen pert se nyerhessen meg. A varázslót az eredményes beavatkozását követően arra kérte, hogy rontsa meg lánya házasságát. A házasság 2011-ben bomlott fel.³⁹¹

G. B., a juhászgazdából lett politikus és sportmágnás 2002-től a bukaresti Steaua futballklub vezetője és tulajdonosa vallásos természetéről és meglepő, excentrikus döntéseiről, véleményeiről vált közismertté. Csapata sikerét állandó jelleggel mágikus ráhatással is garantálni igyekszik. 2004 júliusának utolsó napjaiban mérkőzésre készülve misét fizetett a játék sikeréért. A szertartást a tv közvetítette. 2004. augusztus 10-én az athéni világbajnokságra érkező román sportolókat a városban működő egyetlen ortodox templom papja megáldotta. 2006. augusztus 23-án a Steaua a Standard Liège belga csapattal játszott 50 ezer néző előtt. A tét az Európai Bajnokok Ligájába való bekerülés volt. A csapat patrónusa győnni ment Komárnikba. A pap a szakállából két szálát kitepett, a sportvezető ezt egy tasakban magával vitte, a mérkőzés alatt a kezében tartotta. A csapat 2–1-re nyert.

A. M. román futballsztár 2011-ben a Cesena olasz klubcsapathoz szerződött. Évek során kábítószeres fogyasztása, vendéglői incidensek miatt többször részesült a sportszövetség büntetésében. Ismeretlen okok miatt felkereste a bukaresti varázslókat. Egy nyilvánosságra hozott SMS-váltásból az derül ki, hogy M. a varázsló segítségét kérte a további négy év sikereinek biztosításáért.³⁹²

A román oktatásügy radikális reformja helyett 1989 után gyakran ellentmondó rendelkezések követték egymást. 2010 táján az érettségi vizsga országos méretű katasztrofális eredményei az oktatás csődjét jelezték. A helyzethez sokféle ok vezetett el (az oktatási tartalmak elavult volta és nagy mennyisége, az ingadozó színvonalú alternatív tankönyvek használata, az oktatók alulfizetettsége és társadalmi megítélése miatti káderhiány, a tanulók tanulásban való motivátlansága, „a számítógép korában nem szükséges

³⁹⁰ Forrás: <http://www.ziare.com/madalina-manole/murit/madalina-manole-povesti-incredibile-cu-blesteme-si-vrajitoare-1031039> 2010. július 23. Felhasználva: 2012. 04. 24.

³⁹¹ Forrás: http://www.click.ro/vedete/romanesti/EXCLUSIV-Marioara-Zavoranu-barbat-italian_o_1195080573.html 2011. június 16. Felhasználva: 2012. 04. 28.

³⁹² Forrás: <http://www.ziare.com/adrian-mutu/stiri-adrian-mutu/si-adrian-mutu-a-apelat-la-vrajitoare-1139956> 2011. december 16. Felhasználva: 2012. 04. 26.

memorizálni” hamis szlogenje). 2012-ben több megyében a vizsgára jelentkezettek több mint fele elbukott. Ebben az időszakban jutott el a varázslók üzenete az érettségi diplomára áhítózó ifjúsághoz. Omida mama egyik unokája, Larisa a realitatea.net hírportálnak adott nyilatkozata szerint több mint 400 diáknak nyújtott eredményesnek bizonyult mágikus segítséget (többször szerencsét hozó talizmánt). Egy talizmán előállításáért 350 lej fogadott el, ílymódon az érettségi előtti időszakban 140 ezer lej bevételhez jutott.³⁹³ A sikeren felbuzdult ügyfelei segítségét kérték az egyetemre való bejutás céljából is.³⁹⁴

A 2000-es évek elején Romániában az egyetemi oktatás eltömegesedett. Az egyetemek helykínálata miatt a sikeresen érettségizett fiatalok zöme egyetemen folytatta tanulmányait. Ezekben az években, vizsgaidőszak idején a varázslók az egyetemi hallgatók körében is keresetté váltak. A Ploiești-i Valentina Codreanca 2011 márciusában a hagyományos szolgáltatásai mellett a vizsga sikerét és a vizsgastressztől való szabadulást is teljes mértékben garantálta.³⁹⁵ A szintén Ploiești-i Lavinia a vizsgák kimenetelének megővendőjét kínálta egyetemista klienseinek, 50 lej ellenében.³⁹⁶ Egy évvel később 1 euróra módosította egy jóvendő árát.³⁹⁷

A hatóságok figyelmében

A román államigazgatási és pénzügyi hatóságok több alkalommal támadást indítottak a varázslók ellen. Kifogások merültek fel a varázslók által folytatott, engedély nélküli tevékenység és jövedelemszerzés, a szolgáltatások jellege, az önkényesen alkalmazott árfolyam, a jövedelem számlázatlansága és be nem vallása miatt. Becslések szerint egy varázsló évente 15.000 euró jövedelemre tesz szert. Egy hozzávetőleges számítás szerint Romániában 4 ezer varázsló tevékenykedik.³⁹⁸

³⁹³ Romániában ebben az időben a minimálbér havi minimálbér 700 lej.

³⁹⁴ Forrás: http://www.realitatea.net/rezultate-bac-2012-sute-de-elevi-au-apelat-la-vrajitoare-pentru-a-trece-examenul_968320.html. Felhasználva: 2012. 09. 29. <http://www.kronika.ro/index.php?action=open&res=65445> 2012. július 16. Felhasználva: 2012. szeptember 29.

³⁹⁵ <http://www.micapublicitate.net/purificarea-trupului-si-sufletului-400961.html>. Felhasználva: 2012. 11. 10.

³⁹⁶ Forrás: <http://www.micapublicitate.net/prezicatoarea-lavinia-ploiest-0730-275-606-385639.html>. Felhasználva: 2012. 11. 10.

³⁹⁷ Forrás: www.micapublicitate.net/clarvazatoarea-lavinia-go-ro-prezicere-tarot-viitor-soarta-dragoste-vindecare-cancer-si-alte-boli-570662.html. Felhasználva: 2012. 11. 10.

³⁹⁸ Forrás: <http://www.dcn.ro/2011/01/regulile-impozitarii-ce-au-intrat-in-vigoare-la-inceputul-anului-au-adus-si-impozitarea-unor-noi-activitati-nerecunoscute-pana-acum-ca-si-profesii-paznici-de-parcari-instructori-de-soferie-servit>. 2011. január 3. Felhasználva: 2012. 04. 24. A mágia iránti érdeklődés a 20. század végétől Európa-szerte növekvő tendenciát mutat. Hozzávetőleges adatok szerint Franciaországban az 1990-es évek elején 30-40.000 látó és ugyanennyi javas tevékenykedett. 1987-ben Nagy-Britanniában egy Wicca-ban nyilvántartott sátánista szekta 30.000 társult varázslót tartott számon. Egy 1990-ben végzett felmérés szerint az olasz lakosság 46%-a elfogadta az ördög létezését. Egy, a ZDF tv-hálózat által elvégzett felmérés szerint kétmillió német hajlandó ráolvasó specialistához fordulni. (A. Julliard 1994/1997: 278–279.)

2006. február 13-án 10 millió régi lejjel büntették a bukaresti varázslókat, a médiában való önreklámozás miatt. Minthogy a varázslás az országos foglalkozás-jegyzékben nem szerepel, gyakorlása büntethető. A pénzügyi ellenőrök szerint a varázslók lakása, anyagi helyzete nagy bevételről árulkodik.

2011. december 13-án a bukaresti rendőrség főfelügyelőségén két varázsló ellen indult eljárás. A korábban említett Vanessa a mágia királynőjének nevezi magát, tarotot használ, látnok, fehér mágiát alkalmaz. Hirdetése szerint telefonbeszélgetés alapján, a név és a csillagkép szerint megállapítja a baj okát. Elvált szerelmeseket újra összetársít, hasznót, szerencsét, nyugalmat hoz a házakba, gyógynövényeket ajánl, epilepsiát, pikkelysömört, alkoholizmust gyógyít. A másik vádlott Melissa varázsló, a fekete mágiát alkalmazza, kilenc szellemmel dolgozik. A fehér mágusok, a varázslók és a papok által megoldatlan helyzetekben eredményesen lép fel. 3 óra alatt előállítja a vágyott (férfi vagy nő) személyt, eltűnt személyeket előkeres, széthullt családokat újraegyesít. Növényekkel és csinálmánnyal bőrbetegségeket, szenvedélybetegségeket, impotenciát gyógyít, eltávolítja a higanyt a szervezetből. Bevételt és sikeres vállalkozást garantál.

Az ellenük megfogalmazott vád szerint több sztárt károsítottak meg. Az egyiküktől kicsalt pénz mintegy 450.000 euróra rúgott.³⁹⁹ A művésznő azzal a kéréssel fordult hozzájuk, hogy vegyék le róla az édesanyja és az elvált férjének szülei által rá küldött rontást. A varázslók a szolgáltatásért 3000 lejt igényeltek, szárnyasokat és hullóket áldoztak fel, temetőben, folyóvíz mellett, elhagyott házakban. Kapcsolatba léptek a gonosz erőkkel, s minthogy azok az ő egészségüket fenyegették, ügyfelüktől további pénzt igényeltek. Áldozatuk négy – a varázsló által megnevezett – uzsorástól pénzt kölcsönzött. Minthogy határidőre nem tudott fizetni, a házáat elveszítette. A varázsló azt állapította meg, hogy ügyfele Porsche Cayenne luxuskocsiját azonosíthatatlan gonosz erők szállták meg, ezért saját kocsiján vitte haza, s az ügyfele kocsijának iratait is elkérte, hogy azokat a rontás megsemmisítése végett elégesse. A művésznő ekkor tett feljelentést a rendőrségen. A varázslók egy éjszakát letartóztatásban töltöttek, másnap szabadon engedték őket.⁴⁰⁰ Több más közéleti személyiségtől összesen mintegy egymillió euró bevételt vettek át.⁴⁰¹ Általában ugyanazt az eljárást alkalmazták. A hozzájuk forduló személy helyzetét és állapotát vészesnek minősítették, tárgyakat és apró összegeket kértek a mágikus szertartások elvégzéséért. Újabb és újabb mágikus beavatkozást tartottak szükségesnek, s ezzel további összegeket, ékszereket és értéktárgyakat igényeltek, adósságba kergetve az ügyfelet.⁴⁰²

³⁹⁹ Forrás: <http://www.romanialibera.ro/actualitate/eveniment/oana-zavoranu-a-fost-pacalita-cu-450-000-de-euro-de-vrajitoarele-melisa-si-vanessa-vedeti-lista-vedetelor-care-au-mai-apelat-la-farmecele-lor-247553.html>. 2011. december 13. Felhasználva: 2011. 04. 26.

⁴⁰⁰ Forrás: <http://www.evz.ro/detalii/stiri/vrajitoarele-spun-ca-oana-zavoranu-le-a-platit-sa-i-omoare-mama-957642.html>. 2011. december 14. Felhasználva: 2011. 04. 26.

⁴⁰¹ Forrás: <http://www.ziare.com/stiri/inselaciune/vrajitoarele-Melissa-si-Vanessa-eliberate-1139514>. 2011. december 14. Felhasználva: 2011. 04. 26.

⁴⁰² Forrás: <http://www.ziare.com/stiri/inselaciune/ce-vraji-au-mai-facut-Melissa-si-Vanessa-vezi-cum-operau-vrajitoarele-1140080>. 2011. december 16. Felhasználva: 2011. 04. 26.

Kapcsolatuk kezdetén a varázsló több kliensét arra biztatta, hogy írásban adja át panaszait, magánéletének zavaros helyzetait, kudarcait. Mikor az ügyfelük bizalmatlanná vált, azzal zsarolták, hogy nyilvánosságra hozzák magánéleti titkait.

A két varázslót 2011. december 21-én 29 napos előzetes letartóztatásra ítélték, csalás és zsarolás vádjával. Vanessát 2012. január 18-án szabadon engedték, kolléganője továbbra is fogva maradt.

Az ügyben az ortodox egyház többször nyilatkozott.

Több esetet (pl. a tanacui apácagyilkosságot⁴⁰³) követően az ortodox egyház mágikus gyakorlata a fiatal román médiaíró elit figyelmének középpontjába került. Az 1989 után színre lépett, neveltetése során az egyháztól eltávolított vagy távol tartott román értelmiségi réteg tüntetően felzárkózott a keresztény egyházhoz, a kereszténydemokrata hagyományokhoz. A kolostorokban és a templomokban gyakorolt exorcizmus és mágia láttán azonban vehemensen kérte a vallásnak a mágiától való megtisztítását, a varázslatoktól való elhatárolódást.⁴⁰⁴ Ebben a helyzetben a közvélemény rokonszenvének visszanyerése végett a varázslók elleni médiakampányhoz az ortodox egyház szívesen zárkózott fel.

Egy egyházi portál a rend- és házfőnök Cleopa Atya (1912–1998) varázslásról szóló tanításait idézte. A lelkész szerint a jóslás és a varázslás minden formája ördögi segítséggel zajlik, mind a végzése, mind az igénylése bűn, az igaz kereszténységtől, Istentől való elfordulás.⁴⁰⁵ A. T. szatmári lelkész, volt esperes szerint az egyház mindig ellenezte a varázslást, a varázslókat sarlatánoknak tartotta. „Minden hívőnek tudnia kell, hogy a lelki gondokat egyedül az egyház oldhatja meg, minden megoldás a Szentírásban van.”⁴⁰⁶ A. V. beszercei esperes elítélte a varázslást, de azt is hangoztatta, hogy az egyház nem válalkozhat új boszorkányüldözésre.⁴⁰⁷

A varázslóknak a 2010 februárjában Románia parlamentjének megmentéséért kezdeményezett akciója láttán az ortodox és a görög katolikus egyház képviselői közös állásfoglalást készítettek elő és tettek közzé. Az egyházak szószólójának a MEDIAFAX hírügynökséghez eljuttatott állásfoglalásban ez áll: „Az ortodox egyház elítéli az ilyen jellelű gyakorlatokat, s arra ösztönzi a hívőket, hogy ne vegyenek igénybe ilyen segítséget,

⁴⁰³ Az eset leírása: Peti L. 2007.

⁴⁰⁴ Forrás: <http://www.razbointrucuvant.ro/recomandari/2011/06/08/preotii-vrajitori-care-deschid-carteasi-ghicesc-viitorul-ancheta-romania-te-iubesc-protv>. 2011. június 8. Felhasználva: 2012. 05. 02. <http://stirileprotv.ro/emisiuni/romania-te-iubesc/prima-biserica-privatizata-din-romania-si-limuzinele-preotilor-vrajitori.html>. Dátátlan. Felhasználva: 2012. 05. 02.

⁴⁰⁵ Forrás: <http://www.sfaturiortodoxe.ro/vrajitorie.htm>. Felhasználva: 2012. 11. 14.

⁴⁰⁶ Forrás: <http://www.gazetanord-vest.ro/2011/03/07/vrajitoria-castiga-teren>. 2011. március 7. Felhasználva: 2012. 04. 29.

⁴⁰⁷ Forrás: <http://www.citynews.ro/bistrita-nasaud/din-oras-10/scoaterea-argintului-viu-intre-vrajitoare-si-biserica-44854>. 2009. május 6. Felhasználva: 2012. 05. 02.

mert eltávolodnak a keresztény szellemiségtől. Kerülni kell az olyan akciókat, amelyeknek semmi közünk sincs az egyházhoz és a keresztény elvekhez. Olyan megnyilvánulások, amelyek nem az Istennel, hanem az Ördöggel kapcsolatosak.”⁴⁰⁸

Habár a média folyamatosan követte az eseteket, figyelemre méltó médiakommentárok a témában nem születtek. Az ateizmuson és a tudományos materializmuson nevelődött román médiaszemélyek értetlenkedve álltak a jelenség előtt. Részletesen filmezték a varázslók kellékeit, primitívnek, szemfényvesztésnek nevezték a gesztusokat, ironikusan használták a varázslók nevét és funkcióját, felháborodtak a hozzájuk fordulók naivitásán. Szerintük egy olyan országban, amely lakóinak 98%-a vallásosnak nevezi magát, 86%-a ortodox valláson van, ahol a templom száma túlszárnyalja az iskolákét és a kórházakét, ennek nem lenne szabad megtörténnie. Pedig egy, a közleműltban készült felmérés szerint a lakosság 47%-a hisz a természetfeletti képességekben, 60%-a az igézésben. Megdöbbenve figyelték az átlagemberek, a sztárok, a politikusok mágusokhoz irányulását, a politikai, a kulturális és az egyházi tétlenkedését.⁴⁰⁹ Naivnak, hiszékenynek minősítették a varázslóhoz forduló személyeket, elítélték az értelmetlen pénzázdozatot. Ugyanakkor újra és újra pálcát törtek a műveletlen és csaló varázslók fölött, akik visszaélnak a bajba jutottak kétségbeesett segélykérésével.

A népszerű olvasói portálokon a vélemények általában megoszlanak.⁴¹⁰ Volt, aki a varázslók ellen foglalt állást, volt, aki köszönetet mondott nekik.

A 2010. évi törvénytervezet

2005-ben készült el az adócsalásra vonatkozó aktualizált, 241-es számú törvényjavaslat. Kezdeményezője A. P. liberális demokrata párti képviselő.⁴¹¹ A törvény pénzbüntetéssel és szabadságvesztéssel készült büntetni a különböző szolgáltatásokból eredő jövedelmek elhallgatását, a jövedelemre vonatkozó dokumentumok megsemmisítését és meghamisítását. A törvény (az akkori pénznemben) 50.000.000 és 300.000.000 lej közötti pénzbírságot, 2–15 év közötti szabadságvesztést helyez kilátásba. A törvényt 2010 végén aktualizálták, 2010. december 23-án szavazták meg, 2011. január 1-jétől lépett érvénybe. „A más személyi szolgáltatások” kategóriában az asztrológusok, a varázslók is szerepelnek.

⁴⁰⁸ Forrás: <http://www.ziarulring.ro/stiri/11921/bisericile-ortodoxa-si-greco-catolica-impotriva-vrajitoarelor>. 2010. február 10. Felhasználva: 2012. 05. 02.; http://www.realitatea.net/biserica-ortodoxa-critica-vrajitoarele-violet-de-la-cluj_699544.html. 2010. február 10. Felhasználva: 2012. 05. 02.; <http://www.ftr.ro/biserica-ortodoxa-critica-ritualul-mistic-de-la-cluj-36244.php>. 2010. február 10. Felhasználva: 2012. 05. 02.

⁴⁰⁹ Forrás: <http://www.ziare.com/social/biserica/prostia-la-romani-vrajitorie-si-habotnicie-opinii-1139409>. 2011. december 17. Felhasználva: 2012. 04. 20.

⁴¹⁰ Forrás: <http://www.informatia-zilei.ro/sm/politic/deputa%C8%9Bii-au-respins-proiectul-care-reglementa-vrajitoria>; http://www.realitatea.net/proiectul-care-reglementa-vrajitoria-respins-de-catre-deputa-i_809252.html. Felhasználva: 2012. 04. 20.

⁴¹¹ Forrás: <http://www.antena3.ro/romania/un-deputat-propune-interzicerea-magiei-vrajitoarele-ar-putea-fi-pedepsite-cu-inchisoarea-video-94058.html>. 2010. március 8. Felhasználva: 2012. 04. 20.

A varázslók adófizetésre kényszerítését egy varázsló maga is támogatta. Gabriela C. 2006-ban a hatóságtól a varázslás foglalkozásként való elismertetését kérte, hogy az adó-kötelezettség amortizálható legyen, munkanélküliség esetén pedig szociális segélyben részesülhessen. Az asztrológusok ekkor elhatárolódtak a varázslóktól. Jósló tevékenységüket hobbinak minősítették.⁴¹²

2010 tavaszán újabb három politikus, egy liberális demokrata párti képviselő, D. L., C. C. független képviselő, és S. B., az ukrán szövetség képviselője fogalmazta meg javaslatait. Ezek nyomán 2010-ben 25 országgyűlési képviselő törvényjavaslatot készített elő. „A jóslások és más okkult eszközök és gyakorlatok által megcsalt személyek védelmére” fogalmazott törvény öt alfejezetbe sorolt 12 törvénycikkből állt. A törvény szabályozni kívánta az okkult cselekvések gyakorlását, valamint – elsődlegesen – a pénzszerzési céllal valótlanúságot forgalmazó jósoktól és varázslóktól megvédeni a lakosságot. Az okkult cselekvések közé sorolta a jóslást (a jövő előrejelzését) és a varázslást (a démoni szellemeket megidéző, a betegségek gyógyítását és az emberek közötti viszonyokat helyreállító vagy rontó mágikus rítusokat) (4. §).⁴¹³ Az okkult, mágikus tevékenységeket az engedélyezett foglalkozások országos jegyzékébe számította integrálni,⁴¹⁴ gyakorlásukat szakmai szervezet által kiállított működési engedélyhez kötni. Az okkult vagy jós-szervezetek a törvényes előírásoknak megfelelően jönnek létre (5. §), a varázslók szakmai szervezetekhez tartoznak (6. §), a szervezet nyilvántartja tagjait (9. §), ezek szolgáltatásaikról tájékoztatják a nagyközönséget, szolgáltatásaikat szerződés alapján hajtják végre, a szolgáltatás árát pénzügyi számlán tüntetik fel, tiszteletben tartják a közérköls, az alapvető emberi jogok normáit (8. §). Hiba vagy csalás esetén a varázsló az érvényben lévő fegyelmi, civil, büntető eljárások alá vethető (10. §). Bármely személy haszonszerzés céljából történő félrevezetése vagy ámtítása a büntető törvénykönyv 244. paragrafusa értelmében 6 hónaptól 3 évig terjedő börtönbüntetésre vagy pénzbüntetésre ítéltető (11. §). Tilos okkult szolgáltatások végrehajtására szolgáló kabinetet nyitni templomok, közintézmények és iskolák közelében (12. §).⁴¹⁵

A törvényjavaslatot 25 képviselő írta alá, 21-en a liberális demokrata, ketten a szociáldemokrata, egy a nemzeti liberális pártból, valamint egy, az etnikai kisebbségeket reprezentáló képviselő. A törvényjavaslat előterjesztését az indokolta, hogy a büntetőtörvénykönyv nem szögezi le egyértelműen az okkult eszközökkel elkövetett csalás kategóriáját,

⁴¹² Forrás: <http://www.dcnews.ro/2011/01/regulile-impozitarii-ce-au-intrat-in-vigoare-la-inceputul-anului-au-adus-si-impozitarea-unor-noi-activitati-nerecunoscute-pana-acum-ca-si-profesii-paznici-de-parcari-instructori-de-soferie-servit>. 2011. január 3. Felhasználva: 2012. 04. 24.

⁴¹³ A varázslás megnevezésére használt terminusok a *vrăjitorie* és a *farmec*. A *vrăjitorie* 'varázslat', a mágikus rítusokat nevezi meg, a *farmec* 'bűbáj' a mágikus alapú kötéseket.

⁴¹⁴ A COR 2012 (Clasificarea ocupațiilor din România 2012), a foglalkozásjegyzék a *măgus* (magician) névvel a 2659 kód alá sorolja az egyéb alkotó- és előadóművészeti foglalkozásokat. Közöttük szerepel a *măgus* (265903) és a *hipnotizor* (265904), mindkettő négyéves felsőfokú képzéshez kötve. Forrás: http://www.rubinian.com/cor_5_ocupatia.php?subsect=26&diviz=265&id=2659.

⁴¹⁵ A törvénytervezet: *Legea privind protecția persoanelor înșelate prin ghicit sau alte mijloace și practici oculte*. Internetes forrás: <http://www.cdep.ro/proiecte/2010/600/60/4/se664.pdf>. Felhasználva: 2012. április 20.

továbbá, hogy a varázslás tömeges méreteket öltött, sok személy életére romboló hatással van. A varázslók aranyozott palotáiban naponta sokan fordulnak meg, s áldoznak jelentős összegeket szerelmi életük, egészségi állapotuk javítása, munkahelyük megőrzése vagy visszaszerzése végett. Ugyanakkor, a törvény értelmében a varázslók adófizető pénzkeresővé válnak, az állambevételeket jelentősen növelik.⁴¹⁶ A szenátus által egyhangúan jóváhagyott tervezetet a szenátus elnöke írta alá, s terjesztette a parlament elé 2010. április 9-én.⁴¹⁷ A javaslatot a parlament elutasította. 2011 decemberében a roma etnikumú parlamenti képviselő, a szociáldemokrata romák pártjának képviselője, N. P. újabb javaslatot fogalmazott meg, amelyben a pénzkeresést a törvényesség keretei közé próbálta terelni, s a varázslókat adófizetésre kényszeríteni.⁴¹⁸

A varázslás intézményesítésének sorsa

A varázslóellenes hangulatban a *Ziare.com* nevű román számítógépes portál 2011. február 2–9. között közvéleménykutatást kezdeményezett 2873 személy részvételével. 1.831 személy (a megkérdezettek 63,90%-a) egyetértett a törvénytervezettel. Szerintük a be nem teljesülő jóslatok, az eredménytelen mágikus cselekvések esetén a varázslóknak felelősségre vonhatónak kellene lenniük. 714 személy (a megkérdezettek 24,68%-a) közömbös volt a témával szemben, 328-an (11,42%) pedig védelmükbe vették a varázslókat.⁴¹⁹

A média és a vele összefonódó közvélemény álláspontja kétféle ágazott.

Egyik oldalon a baloldali politikai ellenzék, s az ennek hangot adó média nyilatkozott meg. A környező országokat is érzékenyen érintő gazdasági válság 2008 után az országban egyre erősebben érezte hatását. Szakmai karrierek futottak zátonyra, kül- és belöldi vállalkozók ismerték be a gazdasági csődöt, a kormány csökkentette az állami alkalmazottak jövedelmét, csökkentette a segélyezett betegek és szociális támogatásban részesítettek számát. Az alulfizetettség miatt jelentős számú orvos távozott az országból. Az egészségügyi minisztérium a legnagyobb áldozatok, többszöri átszervezés árán sem tudta biztosítani a szükséges orvosi ellátottságot. A varázslókhoz való fordulás ilyen körülmények között lendült fel. Ugyanakkor a pénzügyminisztérium olyan helyzettel szembesült, amely megoldására nem volt felkészülve. Folyamatosan, s a bürokrácia bonyolultsága miatt eredmények nélkül küszködött az adócsalók tömegével. Ilyen körülmények között a közhangulat az adózás nélkül jövedelemhez jutó varázslók ellen irányult. A felháborodást

⁴¹⁶ Ezzel egyidőben merült fel a prostitúciót gyakorlók bevételeinek megadóztatása is.

⁴¹⁷ Forrás: <http://www.ziare.com/politica/legislatie/proiect-de-lege-pentru-protectia-persoanelor-inselate-prin-vrajitorie-1009922>. 2010. április 17. Felhasználva: 2012. 04. 20.

⁴¹⁸ A parlamenti képviselővel készített interjút 2011. december 14-én Carmen Vintilă tette közzé. Forrás: <http://www.evz.ro/detalii/stiri/deputatul-nicolae-paun-viagra-combate-orice-vraja-957851.html>. Felhasználva: 2012. 04. 20.

⁴¹⁹ Forrás: <http://www.ziare.com/stiri/inchisoare/vrajitoarele-si-ghicitoarele-care-nu-prezic-corect-ar-trebui-sa-faca-inchisoare-sondaj-1074256>. 2011. február 9. Felhasználva: 2012. 04. 21.

fokozta az, hogy a média több alkalommal riportot közölt a varázslók életkörülményeiről, az aranyozott és márványburkolattal ellátott palotákról, a lakásokban felhalmozott aranyról és ékszerekről.

Ugyanakkor, a másik oldalon a törvényjavaslat a média méltatlankodását váltotta ki. A kormányt azzal vádolta meg, hogy szemet vetett a cigány családok vagyonára. A helyzet felkeltette a nemzetközi média érdeklődését is. A *Washington Post* kuriózumként ismertette a kormány és a varázslók huzavonáját, a varázslóknak a kormány tagjaira mondott átkait. Értesülése szerint Romániában a varázslók, az asztrológusok, a balzsamozók, a közlekedési oktatók követnek el adócsalást.⁴²⁰ A BBC interjút közölt a 63 éves, írástudatlan Brăţara ('Karkötő') Anyával, a Varázslók Királynőjével. Gyakoribb szolgáltatásai az alkoholizmussal és az impotenciával kapcsolatosak, rontást, fekete mágiát szintén vállal. A politikai életre szintén megpróbál hatni, hogy a képviselők „ne marakodjanak úgy, mint a kutyák”. Helyteleníti a törvénytervezetet. A Ceauşescu diktatúra idején szintén mostoha körülmények között dolgoztak. Reményei szerint a mágia a világ végeztéig megmarad.⁴²¹ Ugyancsak iróniával kommentálta a helyzetet a dél-amerikai csatorna, a MSNBC. Értelmezése szerint az államelnök a döntéssel az országban eluralkodott gazdasági válságot kívánja enyhíteni.⁴²²

Habár a varázslás intézményesítésének ötlete tőlük indult el, a varázslók élénk tiltakozásba kezdtek, „Az Isten által kiosztott hivatás nem adóztatható meg” jelszóval. Azt hangoztatták, hogy ők a maguk tudásával és képességével olyan bajbajutottakon segítenek, akik másutt nem találtak megoldást.⁴²³ A magát a varázslók királynőjének nevező Maria C. szerint a sátoros ünnepek előtt titkos rítusokat végeznek, a világnak a természeti katasztrófáktól való megóvása végett.⁴²⁴ A kormány első megfenyegetésére 2011. január 1-jén került sor. A Realitatea TV adón Brăţara varázsló lépett fel. A törvény életbe lépéséért rontó mágiát helyezett kilátásba. A csinálmányban kutyahúst, borst, élesztőt és földet számított alkalmazni, s ezt a parlament közelében elásni. A rontás nem halálos kimenetelű, mindössze a politikai koalíció megbontását tartja céljának.⁴²⁵

⁴²⁰ Forrás: <http://www.ziare.com/international/stiri-internationale/presa-internationala-despre-vrajitoarele-platitoare-de-taxe-din-romania-1065930>. 2011. január 2. Felhasználva: 2012. 04. 21.

⁴²¹ Forrás: <http://www.ziare.com/social/romani/reportaj-bbc-vrajitoarele-din-romania-in-lupta-cu-guvernul-1071403>. 2011. január 27. Felhasználva: 2012. 04. 21.

⁴²² Forrás: <http://www.ziare.com/basescu/presedinte/basescu-ironizat-de-presa-americana-pentru-impozitarea-vrajitoarelor-1067949>. 2011. január 11. Felhasználva: 2012. 04. 23.

⁴²³ Rodica Gheorghe 13 éves korától végez mágikus szertartásokat. A híres Omidá Mama lánya, aki Nicolae Ceauşescu államfő és pártfőtitkár tanácsadója volt. A nyilatkozat forrása: <http://www.antena3.ro/romania/un-deputat-propune-interzicerea-magiei-vrajitoarele-ar-putea-fi-pedepsite-cu-inchisoarea-video-94058.html>. 2010. március 8. Felhasználva: 2012. 04. 20.

⁴²⁴ Forrás: <http://www.dcnews.ro/2011/01/regulile-impozitarii-ce-au-intrat-in-vigoare-la-inceputul-anului-au-adus-si-impozitarea-unor-noi-activitati-nerecunoscute-pana-acum-ca-si-profesii-paznici-de-parcari-instructori-de-soferie-servit>. 2011. január 3. Felhasználva: 2012. 04. 24.

⁴²⁵ Forrás: <http://www.dcnews.ro/2011/01/regulile-impozitarii-ce-au-intrat-in-vigoare-la-inceputul-anului-au-adus-si-impozitarea-unor-noi-activitati-nerecunoscute-pana-acum-ca-si-profesii-paznici-de-parcari-instructori-de-soferie-servit>. 2011. január 3. Felhasználva: 2012. 04. 24.

2011. decemberében 9 napon keresztül Vanessa varázsló lakásán csoportosan végeztek ráolvasást, 11-én éjfélről hajnali négy óráig, első kakasszóig ismét. Reggel csoportosan, szám szerint 15-en – mindenikük más-más városból jött, közöttük Cleopatra királynő és lánya, Lisabona, Maria, Suedia, Sidonia, Lisabona, Margareta, Anita – vonultak a parlament bejáratához, erőszakosan próbáltak behatolni a parlament épületébe. Ellenálltak a megfélemezésükre kiszálló rendőröknek. Az újságírók megjelenése bátorságot öntött beléjük. Végül öt, személyi igazolvánnyal rendelkező varázslónő léphetett be a parlament udvarára, ahol fenyegetőzésbe kezdtek. A cigány etnikumú, a törvénycikket kezdeményező N. P. parlamenti képviselőt életfogytig tartó impotenciával fenyegették meg.⁴²⁶ „Megkötjük az előmenetelét, a szerencséjét és a száját” – fenyegették meg.⁴²⁷ Kellékeik között volt 99 forrásból merített víz, szentelt víz, bazsalikom, tarot kártya, motolla. Higanyra olvastak, ráolvasott vizet hintettek szét bazsalikom ágakkal. Miután a képviselőt nem találták a parlament épületében, fenyegetőzve távoztak.⁴²⁸

2011. január 6-án, vízkereszt napján a környék varázslói Bukarest Chitila nevű negyedében egy tó partján gyűltek össze. Ráolvasást végeztek, ezzel a jelmonddal: „Ha meg akarnak adóztatni, rosszat akarnak nekünk tenni, Isten küldjön bajokat rájuk! Ha jót akarnak, Isten jót adjon nekik!” Meggyőződésük szerint ezzel befolyásolták a törvénytervezet sorsát.⁴²⁹

A szenátus javaslata 2011. március 1-jén került a döntési joggal rendelkező képviselőház elé. A parlament munkaügyi bizottsága a javaslat elutasítását javasolta. A javaslat 249 támogató (azaz a törvénytervezetet elutasító), 10 elutasító és 6 tartózkodó szavazatot kapott, azaz megbukott. A tervezet ellen szakmai kifogások is elhangzottak, ugyanis a varázslók munkája nehezen kvantifikálható, nehezen állapítható meg az egyes szolgáltatások ellenértéke, hatékony–hatékonytalan, eredményes–eredménytelen volta.

Az esemény a nap egyik legnépszerűbb hírének bizonyult. A törvényt korábban kezdeményező A. P. egy tv-adónak adott nyilatkozatában a meglepő döntés más okát tárta fel: a politikusok maguk is hisznek a mágiában, félnek a varázslók bosszújától. Többen is bevallották, hogy a problémáikkal fordultak már mágushoz.⁴³⁰

⁴²⁶ A fenyegetésük a következőképpen hangzott: „Némuljon el a szájuk, bémuljon meg a nyelvük! A kéneső járja át őket, térdén csúszva jönnek majd hozzánk, hogy üzzük ki belőlük a gonoszt. Félretesszük a fehér mágiát, a malefikus erőkhöz fordulunk, hogy a gonosz megszállja P.-t. Mi 3000 éve létezzünk, erősebbek vagyunk nála. Megsemmisítjük.” Forrás: http://www.click.ro/news/national/vrajitoarele-parlamentarului-Nicolae-Paun-Broastele_o_1302469885.html. 2011. december 12. Felhasználva: 2012. 04. 20.

⁴²⁷ Forrás: http://www.rtv.net/parlamentarii-la-mana-vrajitoarelor-popoviciu-multi-parlamentari-au-apelata-serviciile-lor_24558.html. 2012. április 13. Felhasználva: 2012. 04. 20. <http://www.gandul.info/reportaj/regina-cleopatra-si-lisabona-fiica-magiei-au-venit-la-parlament-sa-l-blesteme-pe-deputatul-paun-aici-am-apa-sfintita-daca-il-stropesc-il-las-fara-potentia-pe-toata-viata-video-9052804>. 2012. április 21. Felhasználva: 2012. 04. 20.

⁴²⁸ Forrás: <http://www.mediafax.ro/main-story/vrajitoarele-au-fortat-intrarea-in-parlament-pentru-a-i-imputa-lui-paun-o-lege-impotriva-lor-9052654>. 2011. december 20. Felhasználva: 2012. 04. 20.

⁴²⁹ A ráolvasásról Mihaela varázsló számol be: <http://www.vice.com/ro/read/apocalipsa-dupa-vrajitoarele-din-chitila>. Felhasználva: 2012. 05. 05.

⁴³⁰ Forrás: http://www.rtv.net/parlamentarii-la-mana-vrajitoarelor-popoviciu-multi-parlamentari-au-apelata-serviciile-lor_24558.html. 2012. április 13. Felhasználva: 2012. 04. 20.

Következtetések

1. A szocializmus korabeli médiafogyasztás – a kötelező, előírt jellege, ideológiaközpontúsága – fenntartásokat termelt, a médiától való távolmaradást, a médiával való szembefordulást eredményezte. Az 1989 után újrászerveződött médiában megszűnt a központi irányítás, változatossá vált a tartalom, s a médiavállalkozások változatos stratégiákat vettek igénybe a fogyasztók megszólításaért és megtartásáért. A korábbi fogyasztói habitusok mellett megjelent és kihangsúlyozódott az olvasói, személyes igényeket kielégítő pragmatikus, „hasznos” olvasás.⁴³¹

2. Romániában a kommunizmus bukását követően mélypontra süllyedt a szociális biztonság. Az egzisztenciális elbizonytalanodás a „megrontott vagyok” metaforában fogalmazódott meg. Ebben az összetett helyzetben léptek színre a varázslók, akik az elbizonytalanodott és hivatalos-társadalmi kapcsolati tőke nélkül maradt egyéneket vették célba.⁴³² Felkínált szolgáltatásaik népszerűnek bizonyultak. Tevékenységükben újrászerveződött a szintetikus, okkult világkép, amelyen belül lehetségesnek bizonyult a lélek, a test és az egészség ápolása, a családi és szociális kapcsolatok szabályozása, az életvezetés és a karrierépítés hullámvölgyeinek kiküszöbölése.

3. A varázslók az ismeretlenből léptek elő, iskolázatlanok voltak, ismeretlen világban nevelődtek és tanultak. A média által felkínált reklámlehetőségek és a szintén a média által különböző céllal forgalmazott beavatkozás-esetek népszerűvé tették őket. A médiában történő önreprezentáció artikulálódott, koherenssé változott,⁴³³ az ügyfelekkel való kommunikáció, a nyilvánosság előtti ismételt jelenlétük során magatartásuk koherenssé lett, üzenetük szociális és humanitárius tartalmat épített magába. Szolgáltatásaik exotikusak voltak, életterük és -körülményeik lenyűgözőek. Rövid idő alatt, mindössze egy-másfél évtized alatt megosztották a társadalmat. A róluk szóló diskurzus szélsőséges, pozitív és negatív sztereotípiákat hangoztatott. Olyan intézmények léptek fel ellenük, mint a média, az egyház, az adóhivatal, a törvényhozás. Mindenik arra tett kísérletet, hogy a boszorkányüldözés idején az egyház, a törvénykezés, az orvostudomány számára megtisztított területről újra visszaszorítsa az illetéktelenül és jogtalanul visszaköltözött varázslást és mágiát.⁴³⁴ A varázslat elleni média-hadjárat a varázslókat az üldözött, meghurcolt, de az üldözésnek eredményesen ellenálló specialisták szerepébe merevítette. A varázslók és a varázslókhöz fordulók közötti kapcsolat a média- és a kommunikációs viszonyoknak, a kommunikációs technológia birtokba vételének tulajdoníthatóan az 1989 óta eltelt két évtized alatt újra, látványosan kiépült, az új körülmények között működőképesé vált.

4. A varázslók ellen intézett közel egy évtizedes támadás erőtlennek bizonyult.

⁴³¹ A „hasznos” olvasás a „művelt” és a „vad” olvasást váltotta fel, általa az olvasás beépült a mindennapi életbe, szerepet kapott az életvezetésben. Elsősorban nem a tudás- és élményszerzést, nem a kikapcsolódást, az egyéni életvezetésben felhasználható információk keresését jelentette. A fogalmat Reinhard Wittmann alkalmazza. (R. Wittmann 1997/2000: 326.) A médiának a hasznos olvasást kiszolgáló rovatai: horoszkóp, társskereső, elhalálozás, gólyahír, álláskereső és -ajánlás, kereskedelmi és szolgáltatási reklámok.

⁴³² A mágia újrafelfedezésének metaforikus értelmezését André Julliard alkalmazza (A. Julliard 1997: 304–314).
⁴³³ Újságírók feltételezése szerint a felhasználói oldalakat egyetemisták szerkesztik meg és kezelik.

⁴³⁴ André Julliard ebben az értelemben beszélt a varázslatról szóló diskurzusnak a varázslást realitássá avató hatásáról (A. Julliard 1997: 279–280).

Melléklet

A <http://www.olx.ro/q/vrajitoarea/c-206> portál reklámjai

	Varázsló neve	Település	Mágia formája	Szolgáltatás	Érvek	Tanúsítvány
1.	Igazi Ioana varázsló	Temesvár	–	1. visszahozza a szeretett személyt 2. alkoholizmust gyógyít 3. impotenciát gyógyít 4. a higanyt kitisztítja a szervet- zetből	1. a legtöbb megoldott eset Európa-szerte 2. a legnagyobb brazil varázsló megerősítésével rendelkezik 3. nagy gyógyító erővel ren- delkezik	brassói férfi köszöni, hogy feleségét visszahozta hozza
2.	Samara varázsló	Bukarest	–	megold bármilyen, varázslással kapcsolatos helyzetet	sok gyógyítószerezrel rendel- kezik	
3.	Laura varázsló	Bákó	–	1. házassági esküt felold 2. szerelmet támaszt 3. összehozza a párokat 4. szerencsét és hasznosít 5. a higanyt kitisztítja a szerve- zetből	1. telefonon keresztül is dol- gozik 2. számtalan megoldott eset az országban és külföldön	
4.	Frontiera varázsló	Gyulafehérvár	–	1. házassági esküt felold 2. szerelmet támaszt 3. összehozza a párokat 4. szerencsét és hasznosít 5. a higanyt kitisztítja a szerve- zetből	1. a legnehezebb eseteket is megoldja 24 órán belül 2. telefonon keresztül is dol- gozik 3. gyógyíróerővel rendel- kezik 4. kegyelemmel rendelkezik	
5.	Florica varázsló	Arad	fekete mágia	bármilyen helyzetet megold	1. senki nem tudja visszafordí- tani az elvégzett szertartást 2. az országban is, külföldön is rendel 3. 100%-os garancia	
6.	Francisca varázsló	Abrudbánya, Gyulafehérvár	fekete mágia	bármilyen helyzetet megold	senki nem tudja visszafordíta- ni az elvégzett szertartást	

Varázsló neve	Település	Mágia formája	Szolgáltatás	Érvek	Tanúsítvány
7. Ioana varázsló	Nagyenyed	fekete mágia	1. előállítja a szeretett személyt 3 órán belül 2. visszahozza az élettársat 3. szétszakadt családokat egyesít 4. bőrbetegséget gyógyít 5. a higányt kitisztítja a szervezetről 6. alkoholizmust gyógyít 7. impotenciát gyógyít 8. a fiatalokat megszabadítja bármilyen szexuálisbetegségtől	1. rendelkezik a 9 segítőszellemmel 2. nagyon nagy erővel rendelkezik 3. megoldja a fehér mágiával és a papi beavatkozással megoldatlan helyzeteket	
8. Ana Maria varázsló	Bukarest	–	1. bármilyen rontást és „küldeményt” felold 2. házassági esküt felold 3. szeretőket összehoz 4. alkoholizmust gyógyít 5. impotenciát gyógyít 6. szerencsét és hasznos biztosít 7. békét és lelki nyugalmat teremt	1. rövid időn belül megoldja a helyzetet 2. 100%-os garancia	
9. Florica varázsló	Predeal, Brassó	fekete mágia	bármilyen helyzetet megold	1. senki nem tudja visszafordítani az elvégzett szertartást 2. az országban is, külföldön is rendel 3. 100%-os garancia	
10. Igazi Cristina varázsló	Brassó, Szatmár	–	1. jövendöl 2. szerelmeseket összehoz 3. megszelídíti a rontó szellemeket 4. szerencsét és hasznos biztosít a házban és a vállalkozásban 5. feloldja a rontást, a bűnök, az átkot	1. az egyedüli román látó és gyógyító 2. tarotot nyit	
11. Anita varázsló és Maila varázsló (Oroszország)	Bukarest	fekete mágia, voodoo	bármilyen helyzetet megold	1. határtalan erővel rendelkezik 2. bonyolult helyzeteket is megoldanak 3. az országban is, külföldön is rendel 4. 100%-os garancia	

	Varázsló neve	Település	Mágia formája	Szolgáltatás	Érvek	Tanúsítvány
12.	Nobila varázsló	Bukarest	fehér mágia	1. alkoholizmust gyógyít 2. impotenciát gyógyít 3. szeretőket összehoz 4. szerencsét és hasznosít a házban és a vállalkozásban	48 óra alatt megoldja a helyzetet	
13.	Orosz Rebeca (Oroszország)	Slobozia	fehér és fekete mágia	1. nyugalmat és békét teremt 2. visszahozza az életét	1. gyógynövényeket és olajakat használ 2. megváltoztatja az ember sorsát	
14.	Samara varázsló	Bukarest	–	1. varázslatot gyógyít 2. szeretőket összehoz 3. házassági esküt felold 4. szerencsét és hasznosít a házban és a vállalkozásban 5. nyugalmat és békét teremt 6. bármilyen betegséget gyógyít 7. alkoholizmust gyógyít 8. impotenciát gyógyít	a legnagyobb csodaerőket birtokolja	
15.	Cristina	Ploiești	fehér mágia	1. ráolvasást gyógyít 2. betegséget gyógyít	1. telepáciát alkalmaz 2. tarotot alkalmaz 3. imát alkalmaz	
16.	Victoria varázsló	Bukarest	fehér mágia	1. bármilyen helyzetet megold 2. szeretőket összehoz 3. szétszakadt családokat egyesít 4. szerencsét és hasznosít a házban és a vállalkozásban 5. a higanyt kitisztítja a szervetből	1. telefonon keresztül is dolgozik 2. külföldi esetet is vállal	
17.	Vanessa , a fehér mágia hercegnő-je	Bukarest	fehér mágia	1. szeretőket összehoz 2. szerencsét és hasznosít a házban és a vállalkozásban 3. epilepsziát gyógyít 4. pikkelysömört gyógyít 5. alkoholizmust gyógyít 6. anyagi gondokon segít	1. telefonon keresztül is dolgozik, a név és az égvő alapján 2. jogosítvánnyal dolgozik, nyugtát állít ki	

	Varázsló neve	Település	Mágia formája	Szolgáltatás	Érvek	Tanúsítvány
18.	Melissa varázsló	Bukarest	fekete mágia	1. bárhol elhozta, néhány órán belül a szeretett személyt, férfit vagy nőt, bárki is 2. bármilyen anyagi gondot megold 3. alkoholizmust gyógyít 4. impotenciát gyógyít 5. a higanyt kitisztítja a szerve- zetből 6. bőrbetegségeket gyógyít, pik- kelysömört	1. tévedésekben lépett fel 2. erejét elismerték 3. a legnagyobb varázslatokat hajta végre 4. a fekete mágia három szel- lemével dolgozik 5. 100%-os garancia	
19.	Ioana varázsló	Bukarest	–	1. bármilyen rontást és átkot felold 2. szétszakadt családokat egyesít 3. szeretőket összehoz 4. alkoholizmust gyógyít 5. impotenciát gyógyít 6. a higanyt kitisztítja a szerve- zetből 7. bőrbetegségeket gyógyít 8. szerencsét és hasznos biztosit a házban és a vállalkozásban		1. Iliescu volt államelnök is elismerte tehetségét 2. Alina Olaszországból köszöni, hogy kedvesét visszahozta 3. Maria Bukarestből köszöni, hogy meggyó- gyította
20.	Florica varázsló (azonos az 5. pozíció alatti személlyel)	Slatina	fekete mágia	bármilyen helyzetet megold	1. senki nem tudja visszafordí- tani az elvégzett szertartást 2. az országban is, külföldön is rendel 3. 100%-os garancia	Mirela Bukarestből kö- szöni, hogy átszolgáltatta a nehézségen
21.	Francisca varázsló (azonos a 6. pozíció alatti személlyel)	Bukarest	fekete mágia	bármilyen helyzetet megold	1. senki nem tudja visszafordí- tani az elvégzett szertartást 2. gyógyítást vállal az ország- ban és külföldön	
22.	Ramona varázsló	Bukarest	–	bármilyen helyzetet megold	1. senki nem tudja visszafordí- tani az elvégzett szertartást 2. gyógyítást vállal az ország- ban és külföldön 3. 100%-os garancia	

	Varázsló neve	Település	Mágia formája	Szolgáltatás	Érvek	Tanúsítvány
23.	Mihaela varázsló	Bukarest	–	1. bármilyen rontást és átkot felold 2. bármilyen helyzetet megold	1. a BBC adón szerepelt 2. vizkereszt éjjelén erős csodaszereket készített	1. Florica Franciaországból a BBC adása után fordult a varázslóhoz, aki a hitlen férjét 24 óra alatt visszahozta 2. Ioana Afrikából a BBC adása után fordult a varázslóhoz, aki talizmánt készített, hogy munkájának anyagi látszata legyen 3. John Angliából köszöni, hogy kigyógyította abból a betegségből, amit a kórházakban sem tudtak megoldani 4. Michael Amerikából köszöni, hogy segített a nehézségén 5. Martinez Spanyolországból köszöni, hogy segített a nehézségén
24.	Sabina varázsló, a fehér mágia romániai királynője	Tulcea	fehér mágia	1. bármilyen rontást és átkot felold 2. házassági esküt felold 3. szeretőket összehoz 4. a szerelmi élet problémáira talizmánt és gyógyszert készít 5. szerencsét és hasznosít a házban 6. alkoholistát gyógyít 7. impotenciát gyógyít 8. a higanyt kitisztítja a szervezetből 9. meddőséget gyógyít 10. depressziót gyógyít 11. segít az állás elvesztése, szakmai kudarc, szegénység, elengedhetetlen szándék, ismétlődő problémák esetén	1. tarotot használ 2. telefonon jövendöl, a név és az állatöv alapján 3. 24 órán belül megoldja a helyzetet	

	Varázsló neve	Település	Mágia formája	Szolgáltatás	Érvek	Tanúsítvány
25.	Gratiela Costache varázsló, gyógyító	Máramaros-sziget	–	1. a szeretett személyt visszahozza 2. szerelmi ráolvasás végez 3. megoldja a családi élet feszültségeit 4. megszünteti a sikertelenségek és szerencsétlenségek sorozatát 5. megszerez valamilyen értéket 6. elveszett értéket visszaszerez		
26.	Primavera Irina varázsló	Bukarest	–	1. megmagyarázhatatlan helyzeteket megold 2. az elpártolt szerencsét visszahozza 3. a szeretett személyt visszahozza 4. szétszakadt családokat egyesít 5. a vállalkozások sikertelenségét megszünteti 6. a jövődőt megtudakolja 7. rontást gyógyít 8. betegségeket gyógyít: epilepszia, alkoholizmus, impotencia, depresszió, félelem, hányinger, konfúz tudatállapot, 9. szerencsét hozó és óvó amulettek készítés	1. Jeruzsálemből származó szentelt víz alkalmazása 2. a Dochia család kegyelmének egyedüli örököse	
27.	Rodica varázsló, a varázslók anyja	Bukarest	–	hölgyeket és kisasszonyokat ingyen beavat a szerelmi fekete mágia gyakorlatába	1. 30 éves tapasztalat 2. 20 év alatt 1001 férfi sorsának megváltoztatása	
28.	Aurora varázsló, gyógyító	Iasi	–	1. feltárja a múltat és a jövőt 2. a legerősebb varázslatokat, átkokat feloldja 3. szétszakadt családokat egyesít 4. segít társat találni 5. szerelmet, szerencsét és hasznosít 6. biztosítja a vállalkozások sikerét 7. impotenciát, alkoholizmust, félelmet gyógyít	1. tv-ben, lapokban és folyóiratokban való mediatisáltság 2. jogositvánnyal rendelkezik 3. a legősibb rítusokat alkalmazza 4. telefonon is rendel, a keresztnév alapján 5. 100%-os garancia	

	Varázsló neve	Település	Mágia formája	Szolgáltatás	Érvek	Tanúsítvány
29.	Maria varázsló	Bákó	fehér és fekete mágia	bármilyen helyzetet megold	1. az általa lezárt ügyeket senki nem tudja felbontani 2. az országból és külföldről fogad ügyfeleket 3. a tarot jóslás ingyenes	
30.	Danusia	Tulcea	–	1. bármilyen helyzetet megold 2. varázslást, átkot, esküt felold 3. visszatért a hűtlen szeretőt 4. szétszakadt családokat egyesít 5. biztosítja a vállalkozások sikerét 6. talizmánt készít		
31.	Mariela varázsló	Tulcea	–	1. bármilyen helyzetet megold 2. varázslást, átkot felold 3. visszatért a hűtlen szeretőt 4. házassági esküt felold 5. alkoholizmust, betegségeket gyógyít		
32.	Mihaela , a legerősebb varázsló	Tulcea	–	1. varázslást, átkot felold 2. szerelmeket összehoz 3. a szerelmi és a családi élet nehézségeit megoldja 4. talizmánt készít		
33.	Maria varázsló	Bukarest	–	az egészségi állapot, a családi és a munkahely nehézségeit megoldja	1. 48 órán belül eredményt ígér 2. 100%-os garancia	
34.	Anasztasia varázsló	Bukarest	fehér és fekete mágia	1. epilepsziát gyógyít 2. szerelmeket összehoz 3. varázslást, átkot, esküt felold 4. biztosítja a vállalkozások sikerét	1. 45 perc alatt 99 szent könyvet nyit 2. bármilyen helyzetet 5 óra alatt megold	

Helynévmutató

Az alábbi helynévmutató a kötetben hivatkozott kutatások helyszíneit tartalmazza. A jegyzékben nem szerepelnek sem a kutatástörténeti fejezetben, sem a szakirodalmi jegyzékben szereplő településnevek.

- Abafája – Apalina (Maros m.)
 Abrudbánya – Abrud (Fehér m.)
 Agárdi – Fejér megye
 Algyógy – Geoagiu (Hunyad m.)
 Almásmálom – Mălin
 (Beszterce-Naszód m.)
 Alsódetrehem – Trittenii de Jos
 (Kolozs m.)
 Andrásy-telep – Roșiori (Maros m.)
 Apanagyfalu – Nușeni
 (Beszterce-Naszód m.)
 Arad – Arad (Arad m.)
 Aranyosegerbég – Vișoara (Kolozs m.)
 Aranyosgyéres – Câmpia Turzii
 (Kolozs m.)
 Aranyosrákos – Vălenii de Arieș
 (Kolozs m.)
 Bács – *lásd* Kisbács
 Bágyon – Bădeni (Kolozs m.)
 Bákó – Bacău (Bákó m.)
 Balánbánya – Bălan (Hargita m.)
 Bánpataka – *lásd* Gyimesközéplek
 Bârlad – Bârlad (Vaslui m.)
 Berettyószéplak – Suplacu de Barcău
 (Bihar m.)
 Berkenyes – Bercheș (Kolozs m.)
 Beszterce – Bistrița (Beszterce-Naszód m.)
 Bethlenszentmiklós – Beclean (Beszterce-Naszód m.)
 Bodon – *lásd* Mezőbodon
 Bolduc – Bolduț (Kolozs m.)
 Botháza – Boteni (Kolozs m.)
 Brána – határrész, Alsódetrehem
 Brassó – Brașov (Brassó m.)
- Bufta – Bufta (Ilfov m.)
 Bukarest – București
 Buzásbesenyő – Valea Izvoarelor
 (Maros m.)
 Câmpina – Câmpina (Prahova m.)
 Cegőtelke – Țigău (Beszterce-Naszód m.)
 Csán – *lásd* Mezőcsán (Kolozs m.)
 Csépa – Jász-Nagykun-Szolnok m.
 Csíkszentdomokos – Sîndominic
 (Hargita m.)
 Csíkszentgyörgy – Ciucsîngeorgiu
 (Hargita m.)
 Csíktaploca – Toplița-Ciuc (Hargita m.)
 Csipoján – határrész Bolduc és Mezőcsán
 falvak között
 Csittszentivány – Sîntioana de Mureș
 (Maros m.)
 Dăbuleni – Dăbuleni (Dolj m.)
 Daróc – *lásd* Nádasdaróc
 Dés – Dej (Kolozs m.)
 Detre – *lásd* Alsó- vagy Felsődetrehem
 Detrehemtelep – Colonia (Kolozs m.)
 Dicsőszentmárton – Târnăveni (Maros m.)
 Dormánd – Heves m.
 Doroszló – Nyugat-bácskai körzet
 Drávaszentmárton – *lásd*
 Felsőszentmárton
 Ecken – Andrásy-telepbe beolvadt
 település
 Egerbég – *lásd* Aranyosegerbég
 Élesd – Aleșd (Bihar m.)
 Erdőfüle – Filia (Kovácsna m.)
 Felsődetrehem – Trittenii de Sus
 (Kolozs m.)

- Felsőszentmárton – Baranya m.
 Fenyőkút – Fântâna Brazilor (Hargita m.)
 Füzesmikola – Nicula (Kolozs m.)
 Galgamácsa – Pest m.
 Gerebenes – *lásd* Mezőgerebenes
 Gerendkeresztúr – Grindeni (Maros m.)
 Gernyeszeg – Gornești (Maros m.)
 Gombos – Nyugat-bácskai körzet
 Görgényes – feltételezhetően
 Görgényüvegcsűr
 Görgényüvegcsűr – Glăjărie (Maros m.)
 Gyalu – Gilău (Kolozs m.)
 Gyéres – *lásd* Aranyosgyéres
 Gyimesközéplak – Lunca de Jos
 (Hargita m.)
 Gyulafehérvár – Alba Iulia (Fehér m.)
 Havad – Neaua (Fehér m.)
 Hete – Hetea (Kovácsna m.)
 Homoródalmás – Merești (Hargita m.)
 Iași – Jászvásár (Iași m.)
 Iklód – *lásd* Nagykiklód
 Inakelke – Inucu (Kolozs m.)
 Istensegits – Țibeni (Suceava m.)
 Járavize – Iara (Kolozs m.)
 Jászberény – Jász-Nagykun-Szolnok
 megye
 Jászvásár – Iași (Iași m.)
 Kamarás – *lásd* Pusztakamarás
 Karancskeszi – Nógrád m.
 Kecskemét – Bács-Kiskun megye
 Kettesd – Tetișu (Kolozs m.)
 Kéthely – Somogy m.
 Kisbács – Baci (Kolozs m.)
 Kók – *lásd* Mezőkók
 Kolozsmonostor – Kolozsvár negyede
 Kolozsvár – Cluj-Napoca (Kolozs m.)
 Korond – Corund (Hargita m.)
 Koronka – Corunca (Maros m.)
 Kökényesd – Porumbesti (Szatmár m.)
 Kövend – Plăiești (Kolozs m.)
 Lekence – *lásd* Szászlekeny
 Losonc – Besztercebányai kerület
 Ludas – *lásd* Marosludas
 Magyarberéte – Bretea
 (Beszterce-Naszód m.)
 Magyarborzas – Bozieș
 (Beszterce-Naszód m.)
 Magyardécse – Decea
 (Beszterce-Naszód m.)
 Magyarfenes – Vlaha (Kolozs m.)
 Magyarfráta – Frata (Kolozs m.)
 Magyarlapád – Lopadea Nouă (Fehér m.)
 Magyarpalatka – Pălatca (Kolozs m.)
 Magyarszovát – Suatu (Kolozs m.)
 Magyarvisa – Vișea (Kolozs m.)
 Makfalva – Ghindari (Maros m.)
 Mákó – *lásd* Mákófalva
 Mákófalva – Macău (Kolozs m.)
 Máramarossziget – Sighetu Marmăției
 (Máramaros m.)
 Măreșești – Măreșești (Vrancea m.)
 Marcali – Somogy m.
 Méréfalva – Satu Mare (Hargita m.)
 Máriagyűd – Siklós városrésze,
 Somogy m.
 Máriazell – Steiermark m.
 Markaz – Heves m.
 Marosludas – Luduș (Maros m.)
 Marosugra – Ogra (Maros m.)
 Marosvásárhely – Târgu Mureș
 (Maros m.)
 Martonfalva – Metiș (Szeben m.)
 Mátészalka – Szabolcs-Szatmár-Bereg
 megye
 Mecsér – Győr-Moson-Sopron megye
 Medgyes – Mediaș (Szeben m.)
 Méra – Mera (Kolozs m.)
 Mészkö – Cheia (Kolozs m.)
 Mezőbodon – Papiu Ilarian (Maros m.)
 Mezőcsán – Ceanu Mare (Kolozs m.)
 Mezőgerebenes – Grebenișu de Câmpie
 (Maros m.)
 Mezőkeszű – Chesău (Kolozs m.)
 Mezőkók – Pădureni (Kolozs m.)
 Mezőköbölkút – Fântânița (Beszterce-
 Naszód m.)

- Mezőpagocsa – Pogăceua (Maros m.)
 Mezőszakál – Bărboși (Maros m.)
 Mezőszengyel – Sânger (Maros m.)
 Mezőszentjakab – Iacobenii (Kolozs m.)
 Mezőtárkány – Heves m.
 Mezőtőhát – Tăureni (Maros m.)
 Mezőverese gyháza – Strugureni
 (Beszterce-Naszód m.)
 Mezőzáh – Zau de Câmpie (Maros m.)
 Miklósvár – Micloșoara (Brassó m.)
 Mócs – Mociu (Kolozs m.)
 Modor – Pozsonyi kerület
 Nádasdarác – Dorolțu (Kolozs m.)
 Nagycég – Țagu (Beszterce-Naszód m.)
 Nagyenyed – Aiud (Fehér m.)
 Nagyiklód – Iclodul Mare (Kolozs m.)
 Nagysármás – Sărmașu (Maros m.)
 Nagyszalonta – Salonta (Bihar m.)
 Novaj – Heves m.
 Nyárárdremete – Eremitu (Maros m.)
 Nyárádszentmárton – Mitrești (Maros m.)
 Nyárádszereda – Miercurea Nirajului
 (Maros m.)
 Olasztelek – Tălișoara (Kovácsna m.)
 Öcs – Veszprém m.
 Pagocsa – lásd Mezőpagocsa
 Pécs – Branya m.
 Ploiești – Ploiești (Prahova m.)
 Ploscoș – Palackos (Kolozs m.)
 Predeal – Predeal (Brassó m.)
 Pusztamarás – Cărnărești (Kolozs m.)
 Putnok – Borsod-Abaúj-Zemplén megye
 Remete – Râmneț (Fehér m.)
 Rimaszombat – Besztercebányai kerület
 Roman – Roman (Neamț m.)
 Rózsafa – Baranya m.
 Rozsnyó – Kassai kerület
 Sajóúdvárhely – Șieu-Ōdorhei
 (Beszterce-Naszód m.)
 Sarkadkeresztúr – Békés m.
 Sáro mberke – Dumbrăvioara (Maros m.)
 Sárvár – Vas m.
 Sinaia – Szinaja (Brassó m.)
 Sinfalva – Cornești (Kolozs m.)
 Siter – Șisterea (Bihar m.)
 Slatina – Szlatina (Olt m.)
 Slobozia – Slobozia (Ialomița m.)
 Szakál – lásd Mezőszakál
 Szalacs – Sălăcea (Bihar m.)
 Szalánta – Baranya m.
 Szászlekenye – Lechința
 (Beszterce-Naszód m.)
 Szászrégen – Reghin (Maros m.)
 Szeged – Csongrád m.
 Szeged-Alsótanya – Szeged városrésze
 Székelyhódos – Hodoșă (Maros m.)
 Szentjakab – lásd Mezőszentjakab
 Szentkirályon – Aranyosgyéres
 peremfaluja
 Szentmáté – Matei (Beszterce-Naszód m.)
 Szilágybagos – Boghiș (Szilágy m.)
 Szilágyosmlyó – Șimleul Silvaniei
 (Szilágy m.)
 Szolcsva – Sălciua (Fehér m.)
 Szőkefalva – lásd Vámosgálfava
 Tard – Borsod-Abaúj-Zemplén m.
 Telep – lásd Detrehe mtelep
 Temesvár – Timișoara (Temes m.)
 Tőhát – lásd Mezőtőhát
 Topánfalva – Câmpeni (Fehér m.)
 Torda – Turda (Kolozs m.)
 Tordatúr – Tureni (Kolozs m.)
 Trunk – Bogdana (Bákó m.)
 Tulcea – Tulcea (Tulcea m.)
 Türe – Turea (Kolozs m.)
 Vámosgálfalva – Gănești (Maros m.)
 Verespatak – Roșia Montana (Fehér m.)
 Virágosvölgy – Valea Florilor (Kolozs m.)
 Visa – lásd Magyarvisa
 Zabola – Zăbala (Kovácsna m.)
 Záh – lásd Mezőzáh
 Zetelaka – Zetea (Hargita m.)

SZAKIRODALOM

ABRAMOVA, Zoâ Aleksandrovna

1982 A képzőművészet legősibb formái. In: [Nyekljudov, Sz. J. (szerk.)]: *A művészet ősi formái*. Gondolat Kiadó, Budapest, 7–29. (Eredeti kiadás: 1972.)

ACKERKNECHT, Erwin Heinz

1971 *Medicine and Ethnology. Selected Essays*. Johns Hopkins Press, Baltimore.

AGRIPPA von NETTESHEIM, Heinrich Cornelius

2010 *Magia naturală. Filosofia ocultă sau magia*. (Cartea I.) *Magia cerească. Filosofia ocultă sau magia*. (Cartea II.) *Magia ceremonială. Filosofia ocultă sau magia*. (Cartea III.) (Traducere, note, comentarii și anexe: Maria Genescu.) Editura Herald, București. (Eredeti kiadás: I. 1531. I–III. 1533.)

ALBERT Ernő

1995 *Boszorkányos dógok. Gyimesi csángó hiedelemmondák, hiedelmek*. Bon Ami Kiadó, Sepsiszentgyörgy.

2007 Káromkodás. Csíki és háromszéki adatok. In: Lackovits Emőke, S. – Szócsné Gazda Enikő: *Népi vallásosság a Kárpát-medencében 7*. (Konferencia Sepsiszentgyörgyön, 2005 szeptembere.) Székely Nemzeti Múzeum – Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság, Sepsiszentgyörgy–Veszprém, II. 43–60.

ALEXANDRIAN

1994 *Istoria filozofiei oculte*. (Traducere: Claudia Dumitriu.) Editura Humanitas, București. (Eredeti kiadás: 1983.)

ANDRÁS Erzs Erdi

2008 *Kedvemre való, hogy meséljek*. A szövegeket válogatta, gondozta, az utószót írta Ambrus Judit. (Emberek és kontextusok, 1.) Mentor Kiadó, Marosvásárhely.

ANDERSON, Benedict

1983 *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Verso, London.

ANTALL József – BUZINKAY Géza (szerk.)

1975 Népi gyógyítás Magyarországon – Ethnomedicine in Hungary. *Orvostörténeti Közlemények – Communicationes de Historia Artis Medicinae*. Supplementum, 7–8. Medicina Kiadó, Budapest.

1979 Népi gyógyítás Magyarországon – Ethnomedicine in Hungary. *Orvostörténeti Közlemények – Communicationes de Historia Artis Medicinae*. Supplementum, 11–12. Medicina Kiadó, Budapest.

APÁCZAI CSERE János

1977 *Magyar Encyclopaedia*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest. (Eredeti kiadás: 1653.)

APPADURAI, Arjun

2001 A lokális teremtése. (Fordították: Szeljak György és Árendás Zsuzsa.) *Regio* 12. (3) 3–31. (Eredeti kiadás: 1996.)

ARISZTOTELÉSZ

1988 *Lélekfilozófiai írások*. (Fordította, az utószót és a jegyzeteket írta: Steiger Kornél.) Európa Könyvkiadó, Budapest.

ASSMANN, Jan

1999 *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrában*. (Fordította: Hidas Zoltán.) Atlantisz Kiadó, Budapest. (Eredeti kiadás: 1992.)

BAAL, Jan van

1981 *Man's Quest for Partnership. The Anthropological Foundations of Ethics and Religion*. Van Gorcum, Assen.

BACSÓ Nándor

1940 *A népies időjárési szabályok és a valóság*. (A Kis Akadémia Könyvtára, 40.) Kis Akadémia, Budapest.

BAHTYIN, Mihail Mihajlovics

1982 *François Rabelais művészete, a középkor és a reneszánsz népi kultúrája*. (Fordította: Könczöl Csaba.) Európa Könyvkiadó, Budapest. (Eredeti kiadás: 1965.)

1985 A szó az életben és a költészetben (A szociológiai poétika alapkérdései). In: Uő: *A szó az életben és a költészetben*. Fordította: Könczöl Csaba. (Mérleg sorozat.) Európa Könyvkiadó, Budapest, 5–54. (Eredeti kiadás: 1975.)

1986 A beszéd műfajai. In: Uő: *A beszéd és a valóság. Filozófiai és beszédelméleti írások*. [A kötetet vál. és a jegyzeteket írta Könczöl Csaba. Fordították: Orosz István és Könczöl Csaba. (Társadalomtudományi Könyvtár sorozat.)] Gondolat Kiadó, Budapest, 357–418. (A megírás ideje: 1952. Első teljes megjelenése: 1978.)

BAJKÓ Árpád

2005–2006 Reprezentációk és önreprezentációk: egy természetgyógyász tevékenysége. In: Keszeg Vilmos (szerk.): *Specialisták. Életpályák és élettörténetek* I. Scientia Kiadó, Kolozsvár, 119–150.

2010 Táltos-tanítványság és kontextusai. In: Czégényi Dóra – Keszeg Vilmos (sajtó alá rend.): *A beteg ember. Betegségek, betegek és gyógyítók*. (Emberek és kontextusok, 4.) Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 335–422.

BAKOS Noémi

1982 A pióca felhasználása a népi gyógyászatban Kenderesen és környékén. *Múzeumi Levelek* XXXIX–XL. 121–147.

BALASSA Iván (gyűjt. és közread.)

1963 *Karcsai mondák*. (Új Magyar Népköltési Gyűjtemény, XI.) Akadémiai Kiadó, Budapest.

BALASSA Iván – ORTUTAY Gyula

1979 *Magyar néprajz*. Corvina Könyvkiadó, Budapest.

BALÁSSY [SZABÓ] Enikő

2001 Egy székelyhodosi család hiedelemvilága. In: Czégényi Dóra – Keszeg Vilmos (szerk.): *Emberek, szövegek, hiedelmek. Tanulmányok.* (Kriza Könyvek, 7.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 77–111.

BALÁSY Dénes

1905 Udvarhely vármegyei babonák. *Ethnographia* XVI. 40–42.

BALÁZS Géza – BARATI Antónia – WOLOSZ, Robert

1989 *Tulajdonnevek a magyar népmesékben* IV. (Magyar Névtani Dolgozatok, 80.) ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névkuató Munkaközössége, Budapest.

BALÁZS Lajos

1994 *Az én első tisztességes napom. Párvalasztás és lakodalom Csíkszentdomokoson.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.

1995 *Menj ki én lelkem a testből... Elmúlás és temetkezés Csíkszentdomokoson. Monográfia.* Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda.

1999 *Szeretet fogott el a gyermek iránt. A születés szokásvilága Csíkszentdomokoson. Monográfia.* Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda.

BÁLINT Dezső – KOVÁCS Piroska – BALÁZSI Dénes

2009 *Lámpások voltunk. Udvarhelyszéki pedagógusok élettörténete.* Sajtó alá rendezte és a kísérő tanulmányt írta Ozsváth Imola. (Emberek és kontextusok, 3.) Mentor Kiadó, Marosvásárhely.

BÁLINT Sándor

1938 *Népünk ünnepei. Az egyházi év néprajza.* Szent István Társulat, Budapest.

1942 *Egy magyar szentember. Orosz István önéletrajza.* Budapesti Egyetem Magyar-ságtudományi Intézete – Franklin Társulat – Magyar Irodalmi Intézet, Budapest.

1975 Adalékok a hajdani pestisjárványok magyarországi hiedelemvilágához. In: Antall József – Buzinkay Géza (szerk.): *Népi gyógyítás Magyarországon – Ethnomedicine in Hungary. Orvostörténeti Közlemények – Communicationes de Historia Artis Medicinae.* Supplementum, 7–8. Medicina Kiadó, Budapest, 226–257.

1977 *Ünnepi kalendárium. A Mária-ünnepek és jelesebb napok hazai és közép-európai hagyományvilágából.* I–II. Szent István Társulat, Budapest.

BALOGH Edgár

1974 Apokalipszis. In: *Uő: Mesterek és kortársak. Tanulmányok, jegyzetek, emlékezések.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 211–215. (Első közlés: 1968.)

BÁN Aladár

1915 A kincskeresés a néphitben. *Ethnographia* XXVI. 28–40.

BÁN Imre – JULOW Viktor

1964 *Debreceni diákirodalom a felvilágosodás korában.* Akadémiai Kiadó, Budapest.

BANÓ István

1944 Egyéniség és közösség szerepe a népmese életében. *Ethnographia* LV. 26–33.

BAR-HILLEL, Yehoshua

1997 Indexikus kifejezések. In: Pléh Csaba – Síklaki István – Terestyéni Tamás (vál. és szerk.): *Nyelv – kommunikáció – cselekvés*. Osiris Kiadó, Budapest, 171–187. (Eredeti kiadás: 1970.)

BARABÁS Jenő

1957 A Magyar Néprajzi Atlasz elvi és gyakorlati kérdései. *Ethnographia* LXVIII. 609–626.

BARABÁS Jenő et al. (szerk.)

1992 *Magyar Néprajzi Atlasz* IX. (568–634. térkép) Akadémiai Kiadó, Budapest.

BARABÁS László

2000 *Aranycsitkók, maszkurák, királynék. Erdélyi magyar dramatikus népszokások*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely.

BARNA Gábor

1973 Halottlátók Borsodban. *Herman Ottó Múzeum Évkönyve* XII. 109–113.

1979 *Néphit és népszokások a Hortobágy vidékén*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

1981 A nora. Egy szláv eredetű hiedelemről a magyar néphitben. *Ethnographia* XCII. 413–435.

1982 Mészáros Mihály, a csépai halottlátó. In: Uő (szerk.): *Csépa. Tanulmányok egy alföldi palóc kirajzás népéletéből* II. (k. n.), Eger, 335–362.

1982a Halottlátók a magyar néphitben. In: Hoppál Mihály – Novák László (szerk.): *Halottkultusz*. (Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához, 10.) MTA Néprajzi Kutató Csoport, Budapest, 199–212.

2001 *Búcsújárók. Kölcsönhatások a magyar és más európai vallási kultúrákban*. (Kisebbségkutatás Könyvek.) Lucidus Kiadó, Budapest.

2009 Az értekek és a vallás. In: Uő (szerk.), Bodosi Kocsis Nóra – Gyöngyössi Orsolya (közrem.): *Értekek és vallás*. (Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár – Bibliotheca Religionis Popularis Szegediensis, 22.) Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tan-szék, Szeged, 9–12.

BARSI Hajna

1984 Jósások a bükkalji Sályból. In: Balázs Géza – Hála József (szerk.): *Folklór, életrend, tudománytörténet. Tanulmányok Dömötör Tekla 70. születésnapjára*. MTA Néprajzi Kutató Csoportja, Budapest, 38–41.

BÁRTH János – BARTHA Elek – KÓSA László – SZIGETI Jenő

1990 Népi vallásosság. In: Dömötör Tekla (főszerk.), Hoppál Mihály (szerk.): *Magyar Néprajz VII. Folklór 3. Népszokás, néphit, népi vallásosság*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 329–498.

BARTHA-BALOGH Emese

1999 *Hiedelemélmények reprezentációs lehetőségei*. (Mesteri szakdolgozat. Irányító: dr. Keszeg Vilmos.) BBTE BTK Magyar Nyelv és Kultúra Tanszék, Kolozsvár. Jelzet: D127. (Kézirat.)

2001 Hit és kétely a hiedelemszövegekben. In: Czégényi Dóra – Keszeg Vilmos (szerk.): *Ember, szöveg, hiedelmek. Tanulmányok.* (Kriza Könyvek, 7.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 47–76.

BARTHA Elek

1984 *Házkultusz. A ház a magyar folklórban.* (Studia Folcloristica et Ethnographica, 14.) KLTE Néprajzi Tanszéke, Debrecen.

1998 Néphit, népi vallásosság. In: Voigt Vilmos (szerk.): *A magyar folklór.* (Osiris Tankönyvek.) Osiris Kiadó, Budapest, 470–504.

BATESON, Gregory

1936 *Naven.* University Press, Cambridge.

1966 Information, Codification and Metacommunication. In: Smith, Alfred G. (ed.): *Communication and Culture. Readings in the Codes of Human Interaction.* Holt, Rinehart and Winston, New York, 412–426. (Eredeti kiadás: 1951.)

BAUDRILLARD, Jean

1996 A szimulákrum elsőbbsége. (Fordította Gángó Gábor.) In: Kiss Attila A. – Kovács Sándor – Odorics Ferenc (szerk.): *Testes könyv I.* (Dekon-könyvek.) Ictus – JATE, Szeged, 161–194. (Eredeti kiadás: 1981.)

BAUSINGER, Hermann

1983 A folklorizmus fogalmához. *Ethnographia* XCIV. 434–440.

1995 *Népi kultúra a technika korszakában.* (Osiris – Századvég Könyvtár.) Osiris – Századvég Kiadó, Budapest. (Eredeti kiadás: 1961.)

BECK Zoltán

1981 *Építőáldozat. Tanulmányok.* (Új Auróra Füzetek.) Kner ny. Gyoma, Békéscsaba.

BEDNAY Dezső, dr.

2009 *A modern állam és jogtörténet alapjai (Bevezetés a jogtörténetbe).* ATALANTA Üzleti Szakközépiskola, Budapest. http://www.nemokap.hu/jogi/cd/01_a_modern_allam_es_jogtortenet_alapjai.pdf (2013. 02. 10.)

BENEDICT, Ruth F.

1928 *Psychological Types in the Cultures of the Southwest.* Proceedings of the 23d International Congress of Americanists. New York, 572–581.

1960 *Patterns of Culture.* Mentor Books, New York. (Eredeti kiadás: 1934.)

BENEŠ, Bohuslav

1978 Fehér-Kárpátok vidékén gyűjtött hiedelemmondák morfológiai elemzése. *Folcloristica* 2–3. 221–249. (Eredeti kiadás: 1966–67.)

BEREK Elza-Hajnalka

é. n. *Egy hiedelem 21. századi újrafelfedezése és felhasználása.* (Nagyszalonta, Bihar m.) Kriza János Néprajzi Társaság Archívuma, Kolozsvár. Jelzet: 1997. (Kézirat.)

BEREKMÉRI István Andrásé

2008 *Minden poklokon keresztül.* Sajtó alá rendezte és a kísérő tanulmányt írta Vajda András. (Ember és kontextusok, 2.) Mentor Kiadó, Marosvásárhely.

- BEREND Mihály (főszerk.), JÁNOSKA Antal (társszerk.)
1993 *Kártyalexikon A–Z*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- BERGER, Charles R.
1988 Uncertainty and Information Exchange in Developing Relationship. In: Duck, Steve (ed.): *Handbook of Personal Relationships. Theory, Research, and Interventions*. John Wiley, New York, 239–255.
- BERGER, Charles R. – CALABRESE, Richard J.
1975 Some Explorations in Initial Interaction and Beyond: Toward a Developmental Theory of Interpersonal Communication. *Human Communication Research* I. (2) 99–112.
- BERZE NAGY János
1925 A Szent László pénzéről szóló monda népmesei kapcsolatai. *Ethnographia* XXXVI. 97–105.
1927 A csodaszarvas mondája. *Ethnographia* XXXVI. 65–80., 145–164.
1940 *Baranyai magyar néphagyományok* I–III. Baranya Vármegye közönsége, Pécs.
1958 *Égigérő fa. Magyar mitológiai tanulmányok*. Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Baranya megyei szervezete, Pécs.
- BEZOLD, Friedrich von
1918 *Aus Mittelalter und Renaissance. Kulturgeschichtliche Studien*. Oldenbourg Verlag, München. (Első kiadás: 1892.)
- BIEDERMANN, Hans
1989 *A mágikus művészetek zseblexikona. Az ókortól a 19. századig*. (Kentaur Könyvek.) Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest. (Eredeti kiadás: 1976.)
- BIHARI Anna (összeáll.)
1980 *Magyar hiedelemmonda katalógus*. (Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához, 6.) MTA Néprajzi Kutatócsoport, Budapest.
- BÍRÓ Dániel – RÉTI Péter (vál. és ford.)
1990 *Zóhár. A Ragyogás könyve*. (Vízöntő Könyvek.) Holnap Kiadó, Budapest.
- BÍRÓ Zoltán
1987 Egy új szempont esélyei. In: Bíró Zoltán – Gagyí József – Péntek János (szerk.): *Néphagyományok új környezetben. Tanulmányok a folklorizmus köréből*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 26–48.
- BISZTRAY Gyula
1945 *Népnevelő íróink a XIX. században*. (Demokrácia és köznevelés.) Budapest.
- BITSKEY István
1978 *Hitviták tüzeiben*. (Magyar História.) Gondolat Kiadó, Budapest.
- BLACK, Mary B.
1975 *Hiedelemrendszerek*. (Olvasmányok „A hiedelmek természete, szerveződése és szerepe a mindennapi tudatban” című munkaértekezlethez.) Tömegkommunikációs Kutatóközpont – MTA Néprajzi Kutatócsoport, Visegrád.

BLOCH, Marc

1996 *A történész mestersége. Történelemelméleti írások.* (Osiris könyvtár.) Osiris Kiadó, Budapest (Eredeti kiadás: 1949.)

BLOS-JÁNI Melinda

2002 Egy eresztevényi asszony tudása betegségről és gyógyításról. In: Szikszai Mária (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve* 10. (A Kriza János Néprajzi Társaság 2000. évi, népi gyógyászati tematikájú vándorgyűlésének előadásai.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 326–342.

BODDY, Janice

1992 Comment on the Proposed DSM-IV. Criteria for Trance and Possession Disorder. *Transcultural Psychiatric Research Review* 29. (4) 323–330.

BOGNÁR Bulcsu

2010 Tömegmédiá, manipuláció, közösség. *Vigilia* LXXV. (11) 814–822.

BOLL, Franz Johannes – BEZOLD, Carl

1987 *Csillaghit és csillagfejtés.* (Curiositas, 1.) Helikon Kiadó, Budapest. (Eredeti kiadás: 1918.)

BOLTANSKI, Luc

1971 Les usages sociaux du corps. *Annales. Économies, Sociétés, Civilisations* XXVI. (1) 205–233.

BORSA Gedeon

1964 Hol és mikor nyomták az eddig ismert két legrégebbi magyar sorsvető könyvet? *Magyar Könyvszemle* 4. 348–354.

BORSOS Balázs

2003 A magyar nyelvterület kulturális régióinak számítógépes meghatározása a Magyar Néprajzi Atlasz térképei alapján. Előzetes eredmények. *Népi Kultúra – Népi Társadalom* XXI. 31–60.

BOSNYÁK Sándor

1977 *A bukovinai magyarok hitvilága. I. Világkép, mitikus alakok, jeles napok, álmfejtés.* (Folklór Archívum, 6.) MTA Néprajzi Kutatócsoportja, Budapest.

1980 *A moldvai magyarok hitvilága.* (Folklór Archívum, 12.) MTA Néprajzi Kutatócsoportja, Budapest.

1982 *A gyimesvölgyi magyarok hitvilága.* (Folklór Archívum, 14.) MTA Néprajzi Kutatócsoportja, Budapest, 68–157.

1984 *A bukovinai magyarok hitvilága. II. Orvoslás, a születéstől a halálig, történelmi emlékek.* (Folklór Archívum, 16.) MTA Néprajzi Kutatócsoportja, Budapest.

BOUDON, Raymond

1990 *La logique du social. Introduction à l'analyse sociologique.* Hachette, Paris. (Eredeti kiadás: 1972.)

BOURDIEU, Pierre

1980 Le capital social. *Actes de la Recherche en Sciences Sociales* 31. 2–3.

1996 *Sur la télévision, suivi de l'emprise du journalisme.* Liber-Raisons d'agir, Paris.

1998 *La Domination masculine.* (Liber.) Éditions de Seuil, Paris.

BOURGUIGNON, Erika

2004 Possession and Trance. In: Ember, Carol R. – Ember, Melvin (eds.): *Encyclopedia of Medical Anthropology. Health and Illness in the World's Cultures*. Volume I. Topics. Kluwer Academic/Plenum Publishers, New York, 137–145.

BOUVIER, Pierre

2000 Lectura „socio-antropologica” a epocii contemporane. In: Segré, Monique (coord.): *Mituri, rituri, simboluri în societatea contemporană*. (Traducere de Beatrice Stanciu.) Editura Amarcord, Timișoara, 20–29. (Első közlés: 1995.)

BRACKERTZ, Karl (trans.)

1979 *Artemidor von Daldis, Das Traumbuch*. Artemis Verlag, Zürich & München.

BRAUDEL, Fernand

2004 *Anyagi kultúra, gazdaság és kapitalizmus. XV–XVIII. század. Első kötet. A mindennapi élet struktúrái: a lehetséges és a lehetetlen*. Gutta Könyvkiadó, Budapest. (Eredeti kiadás: 1979.)

BRILL, Tony

1994 *Legendele cosmosului*. (Colecția Miorița. Vol. 1. Legendele românilor.) Ed. Grai și suflet – Cultura națională, București.

BROWN, Peter

1999 *Az európai kereszténység kialakulása. 200–1000*. (Európa születése.) Atlantisz Könyvkiadó, Budapest. (Eredeti kiadás: 1996.)

BUDAI Pál

2005 *A' Köznép babonái és Balvélekedései ellen való Prédikátziók (Nagybajom 1811–1824)*. Sajtó alá rendezte Szacsvey Éva és Szalánszki Edit. L'Harmattan Kiadó – PTE Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék, Budapest

BUNYITAY Vincze

1883 *A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig*. I. *A váradi püspökség alapításától 1566. évéig*. Nagyvárad. Kat. Egyházmegye, Nagyvárad.

BURKE, Peter

1991 *Népi kultúra a kora újkori Európában*. (Metamorphosis historiae.) Századvég Kiadó – Hajnal István Kör, Budapest. (Eredeti kiadás: 1978.)

CANDREA, Ion-Aurel

1999 *Folclorul medical român comparat. Privire generală. Medicina magică*. (Colecția Plural M. Studiu introductiv de Lucia Berdan.) Editura Polirom, Iași. (Első kiadás: 1944.)

CARNAP, Rudolf

1937 *The Logical Syntax of Language*. Kegan Paul, London.

CARR, David

1999 A történelem realitása. In: Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák 3. A kultúra narratívái*. Kijárat Kiadó, Budapest, 69–84. (Eredeti kiadás: 1997.)

CAVALLO, Guglielmo – CHARTIER, Roger (dir.)

1997 *Histoire de la lecture dans le monde occidental*. Éd. du Seuil, Paris.

- CERTEAU, Michel de
1990 *L'Invention du quotidien*. I. *Arts de faire*. (Folio. Essais, 146.) Galimard, Paris. (Eredeti kiadás: 1980.)
- CHAMPAGNE, Patrick
1993 La vision médiatique. In: Bourdieu, Pierre (dir.): *La Misère du monde*. Edition du Seuil, Paris, 5–123.
- CHEVALIER, Jean – GHEERBRANT, Alain
1991 *Dictionnaire des symboles. Mythes, rêves, coutumes, gestes, formes, figures, couleurs, nombres*. (12e édition.) Robert Laffont – Jupiter, Paris. (Eredeti kiadás: 1973–1974, 1982.)
- CICERO, Marcus Tullius
1998 *Despre divinație. De Divinatione*. (Erdője bilingvă. Traducere de Gabriela Haja și Mihaela Paraschiv. Studiu introductiv și note de Mihaela Paraschiv.) Editura Polirom, Iași.
- CIORAN, Emil
1991 Omul fără destin. In: Uő: *Antropologia filosofică*. (Erdője și prefață: Constantin Barbu.) Pentagon Dionysos, Craiova, 15–22.
- CIRLOT, Juan Eduardo
1962 *Dictionary of Symbols*. Routledge & Kegan Paul, London.
- COATU, Nicoleta
2004 *Eros, magie, speranță*. Editura Rosetti Educațional, București.
- COLBY, Benjamin N.
1966 Ethnographic Semantics. A Preliminary Survey. *Current Anthropology* 7. (1) 3–32.
- CORBIN, Alain
1982 *Le miasme et la jonquille. L'odorat et l'imaginaire social XVIIIe–XIXe siècles*. Aubier Montaigne, Paris.
- CORNO, Dario del
1969 *Graecorum de re onirocritica scriptorum reliquiae*. (Testi e documenti per lo studio dell'antichità, 26.) Istituto Editoriale Cisalpino, Milano–Varese.
- CORPUS JURIS HUNGARICI / MAGYAR TÖRVÉNYTÁR (1000–1526)
2001 Szent István első magyar király Dekrétoimainak Első Könyve. In: *Corpus Juris Hungarici. Válogatás. Magyar Törvénytár (1000–1526)*. <http://mek.oszk.hu/01300/01396/html/01.htm> (2013. 02. 12.) Első kiadás: 1896.
- CULIANU, Ioan Petru
1994 *Eros și magie în Renașterea. 1484*. Editura Polirom, București. (Eredeti kiadás: 1984.)
- CZÉGÉNYI Dóra [Andrea]
1999 Magyar–román interetnikus kapcsolatok vallási vetülete. In: Borbély Éva – Czégényi Dóra (szerk.): *Változó társadalom*. (Kriza Könyvek, 1.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 29–47.

- 2001 A hiedelem és a hiedelemszöveg mint reprezentáció. In: Czégényi Dóra – Keszeg Vilmos (szerk.): *Emberek, szövegek, hiedelmek. Tanulmányok.* (Kriza Könyvek, 7.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 141–206.
- 2003 Hiedelmek az emlékezés rostájában. *Korunk* XIV. (3) 22–29.
- 2004 A román pap alakja egy szilágysági közösség hiedelemrendszerében. (Gyógyítás és rontás.) In: Pócs Éva (szerk.): *Áldás és átok, csoda és boszorkányság. Vallásetnológiai fogalmak tudományközi megközelítésben.* (Tanulmányok a transzcendensről, IV.) Balassi Kiadó, Budapest, 382–394.
- 2008 Kollektív hagyományok az egyén hiedelemtudásában. In: Pócs Éva (szerk.): *„Vannak csodák, csak észre kell venni.” Helyi vallás, néphit és vallásos folklór Gyimesben 1.* (Studia Ethnologica Hungarica, VIII.) L'Harmattan – PTE Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék, Budapest, 77–92.
- 2010 Román pap (tematikus szócikk). In: Bárdi Nándor (koord.): *Romániai Magyar Lexikon. Művelődéstörténet.* Transindex – Jakabffy Elemér Alapítvány. 2010-11-29. <http://lexikon.adatbank.ro/tematikus/szocikk.php?id=145> (2012. 11. 25.)
- 2011 Szakrális textusok – profán kontextusok. A 21. századi szerelmi mágia szöveg- és cselekvéskörnyezetének egy példája. *Erdélyi Múzeum* LXXIII. (1) 85–108.
- 2012 *A hiedelemtudat újratermelődése és továbbélése. Szilágysági hiedelmek és hiedelemszövegek az ezredfordulón.* (Doktori disszertáció. Irányító: dr. Keszeg Vilmos.) BBTE BTK, Hungarológiai Doktori Iskola, Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, Kolozsvár. (Kézirat.)
- 2012a Az „árnyék nélküli” hiedelem. Fogalomtörténeti áttekintés. *Erdélyi Múzeum* LXXIV. (4) 1–45.
- CZÉGÉNYI Dóra (összeáll.)
- 2012 A romániai magyar hiedelmek kutatása. Válogatott bibliográfia. In: Keszeg Vilmos (sajtó alá rend.): *Rontók, gyógyítók, áldozatok: történetek és élettörténetek.* (Emberek és kontextusok, 8.) Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 301–372.
- CZÉGÉNYI Dóra – KESZEG Vilmos (szerk.)
- 2001 *Emberek, szövegek, hiedelmek. Tanulmányok.* (Kriza Könyvek, 7.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár.
- CZÉGÉNYI Dóra – KESZEG Vilmos (sajtó alá rendezte)
- 2010 *A beteg ember. Betegségek, betegek és gyógyítók.* (Emberek és kontextusok, 4.) Mentor Kiadó, Marosvásárhely.
- CZIGÁNY László
- 1992 *Káromkodások a XVIII–XIX. századi Zala megyében.* (Magyar Csoportnyelvi Dolgozatok, 54.) MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest.
- CZÖVEK Judit
- 1987 *Halottlátók a magyar néphagyományban.* (Studia Folkloristica et Ethnographica, 21.) KLTE Néprajzi Tanszéke, Debrecen.
- CSABAI Márta – ERŐS Ferenc (szerk.)
- 2002 *Test-beszédek. Köznapi és tudományos diskurzusok a testről.* (Szöveg és lélek, 1.) Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest.

CSÁKY KÁROLY

1987 *Hallottátok-e már hírét?* Madách – Szépirodalmi Könyvkiadó, Bratislava–Budapest.

CSEFKÓ Gyula

1926 Küldött farkas, küldött kutya, küldött ördög. *Ethnographia* XXXVII. 36–37.

CSENGERY Antal

1857 *Az altaji népek ősvallása, tekintettel a magyar ősvallásra.* (Magyar Akadémia Évkönyvek, IX/4.) A Cs. K. Egyetemi Nyomda, Budán.

CSÉP Attila

1982 mágius realizmus. In: Király István (főszerk.): *Világirodalmi Lexikon* VII. (Lanf–Marg) Akadémiai Kiadó, Budapest, 559.

CSENGŐ Melinda

2006 Hiedelmi vizsgálódás élettörténeti kontextusban. Esetelemzés. In: Jakab Albert Zsolt – Szabó Á. Töhötöm (szerk.): *Lenyomatok 5. Fiatal kutatók a népi kultúráról.* (Kriza Könyvek, 27.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 37–60.

CSOMA Gergely

1992 A moldvai magyarok varázslásairól. *Néprajzi Látóhatár* I. (1–2) 139–142.

2000 *Varázslások és gyógyítások a moldvai csángómagyaroknál.* Kráter Műhely Egyesület, Pomáz.

CSONGOR Barnabás

1977 Ji King. In: Király István (főszerk.): *Világirodalmi Lexikon* V. (Im–Kamb) Akadémiai Kiadó, Budapest, 701.

CSONKA-TAKÁCS Eszter

1999 Női tisztátalansági tabuk a magyar néphitben. In: Küllös Imola (szerk.): *Hagyományos női szerepek. Nők a populáris kultúrában és a folklórban.* (Az 1997 áprilisában tartott konferencia válogatott anyaga.) Magyar Néprajzi Társaság – Szociális és Családügyi Minisztérium Nőképviseleti Titkárság, Budapest, 266–272.

2007 Gyermekegy és asszonyavatás Gyimesközéplekon. In: Pócs Éva (szerk.): *Maszk, átváltozás, beavatás. Vallásetnológiai fogalmak tudományos megközelítésben.* (Tanulmányok a transzcendensről, V.) Balassi Kiadó, Budapest, 97–135.

CSŐGÖR Enikő

1998 *Tordatúr hiedelmvilága.* (A bevezetőt írta: Pócs Éva.) Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.

CSŰRÖS István

1974 *Az Erdélyi-medence növényvilágáról.* (Antenna.) Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár.

DÁM László

1968 A kővé vált kenyér hiedelme a Nagysárréten. *Ethnographia* LXXIX. 429–430.

DANKÓ Imre

2000 A református toronygombok elhelyezésének szokásai és a toronygombiratok műfaji sajátosságai. In: Balázs Géza et al. (szerk.): *Folklorisztika 2000-ben. Folklor – Irodalom – Szemiotika. Tanulmányok Voigt Vilmos 60. születésnapjára.* I. ELTE BTK, Budapest, 284–308.

DEÁKY Zita

1992 A bába szerepe egy székely faluközösségben. In: Keszeg Vilmos (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve* 1. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 77–85.

1996 *A bába a magyarországi népi társadalomban (18. század vége – 20. század közepe)*. (Centrál-Európa alapítványi könyvek, 4) Centrál Európa Közhasznú Alapítvány, Budapest.

2002 Példa egy laikus gyógyító tevékenységére – Berger Ábrahám rabbi. In: Uő: *A hivatalos és a hagyományos gyógyítás a magyar történeti forrásokban*. (Doktori mester munkák.) Osiris Kiadó, Budapest, 83–95.

2011 „Jó kis fiúk és leánykák” A kisgyermekkor történeti néprajza Magyarországon. Századvég, Budapest.

DÉGH Linda

1960 Az egyéniségvizsgálat perspektívái. *Ethnographia* LXXI. 28–44.

DERJANECZ Anita

2001 Jóslások és előjelek. In: Pócs Éva (szerk.): *Két csíki falu néphite a századvégen*. Európai Folklór Intézet – Osiris Kiadó, Budapest, 288–372.

2001a A sors és megismerésének lehetőségei két csíki falu hiedelmeiben. In: Pócs Éva (szerk.): *Sors, áldozat, divináció*. (Janus/Osiris Könyvtár. *Studia Ethnologica Hungarica*, II.) Janus/Osiris Kiadó, Budapest–Pécs, 308–330.

DEVEREUX, Georges

1970 *Essais d'ethnopsychiatrie générale*. (Bibliothèque des Sciences Humaines.) Gallimard, Paris.

DIACONU, Mădălina

2011 Városi szagtérképek. *Korunk* III/XXII. (12) 5–15.

DIENES István

1978 A honfoglaló magyarság lélekhiedelmeinek régészeti bizonyosságai. In: Hoppál Mihály – Istvánovits Márton (szerk.): *Mítosz és történelem*. (Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához, 3.) Magyar Néprajzi Kutatócsoport, Budapest. 28–39.

DIÓSZEGI Vilmos

1952 A viaskodó táltosbika és a sámán állatalakú életlelke. *Ethnographia* LXIII. 308–357.

1953 Adatok a táltos révüléséhez. *Ethnographia* LXIV. 303–311.

1956 A novaji tudósasszony. *Néprajzi Közlemények* I. 58–77.

1968 A palóc etnokulturális csoport határa és kirajzása. (Az égitestet evő mitikus lény, a markoláb elterjedésének tanulságai.) *Népi Kultúra – Népi Társadalom* I. 217–251.

1978 *A pogány magyarok hitvilága*. (Kőrösi Csoma Sándor Kiskönyvtár, 4.) Akadémiai Kiadó, Budapest.

1980 kincs. In: Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* III. (K–Né) Akadémiai Kiadó, Budapest, 197–198.

1981 öntés. In: Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* IV. (Né–Sz) Akadémiai Kiadó, Budapest, 124–125.

1982 tolvajlás. In: Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* V. (Szé–Zs) Akadémiai Kiadó, Budapest, 312.

- 1998 *A sámánhit emlékei a magyar népi műveltségben.* (Reprint kiadás.) Akadémiai Kiadó, Budapest. (Eredeti kiadás: 1958.)
- DIÓSZEGI Vilmos (vál. és szerk.)
- 1978 *Az ősi magyar hitvilág. Válogatás a magyar mitológiával foglalkozó XVIII–XIX. századi művekből.* (2. kiadás.) Gondolat Kiadó, Budapest. (Első kiadás: 1971.)
- DIÓSZEGI Vilmos – TÁRKÁNY SZÜCS Ernő
- 1981 rostaforogtatás. In: Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* IV. (Né–Sz) Akadémiai Kiadó, Budapest, 373.
- DOBOS Ilona
- 1970 A történeti mondák rendszerezéséről. *Ethnographia* LXXXI. 97–111.
- DOMANOVSKY Sándor (főszerk.)
- 1939–1942 *Magyar művelődéstörténet.* I–V. Magyar Történelmi Társulat, Budapest.
- DÖMÖTÖR Sándor
- 1929 Rostaforogtatás és rostaforogtatás. *Ethnographia* XL. 191–192.
- 1966 A jáki „Ördögkövek” mondájának képzettörténetéhez. *Vasi Szemle* XX. (2) 266–295.
- DÖMÖTÖR Tekla
- 1964 A magyar néphit és népszokások – Kelet és Nyugat között. *Ethnographia* LXXV. 189–197.
- 1979 *Naptári ünnepek – népi színjátszás.* Akadémiai Kiadó, Budapest. (Eredeti kiadás: 1964.)
- 1979a hiedelemmonda. In: Ortutay Gyula (főszerk.): *Néprajzi Lexikon* II. (F–Ka) Akadémiai Kiadó, Budapest, 544–545.
- 1981 *A magyar nép hiedelemvilága.* Corvina Kiadó, Budapest.
- 1987 *Táltosok Pest-Budán és környékén.* Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.
- 1987a A füvesember. In: Uő: *Táltosok Pest-Budán és környékén.* Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 193–201.
- 1987b Két varázsló a Dráva mentén. In: Uő: *Táltosok Pest-Budán és környékén.* Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 202–216.
- 1987c A révülők. In: Uő: *Táltosok Pest-Budán és környékén.* Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 217–229.
- 1989 Hiedelemmondák. In: Ortutay Gyula (szerk.): *A magyar folklór.* Egyetemi tankönyv. (2. jav. kiadás.) Tankönyvkiadó, Budapest, 274–279. (Első kiadás: 1979.)
- 1989a Hitvilág. In: Ortutay Gyula (szerk.): *A magyar folklór.* Egyetemi tankönyv. (2. jav. kiadás.) Tankönyvkiadó, Budapest, 413–442. (Első kiadás: 1979.)
- 1998 Hiedelemmondák. In: Voigt Vilmos (szerk.): *A magyar folklór.* (Osiris Tankönyvek.) Osiris Kiadó, Budapest, 293–297.
- 1990 A magyar néphitkutatás története és főbb kérdései. In: Uő (főszerk.), Hoppál Mihály (szerk.): *Magyar Néprajz VII. Folklór 3. Népszokás, néphit, népi vallásosság.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 501–526.
- DU BOIS, Cora A.
- 1955 The Dominant Value Profile of American Culture. *American Anthropologist* 57. (6) 1232–1239.

DUGAN, Frank M.

2011 *Conspectus of World Ethnomycology. Fungi in Ceremonies, Crafts, Diets, Medicines, and Myths*. Amer Phytopathological Society Press, St. Paul.

DUKKON Ágnes

1988 A kalendáriumok művelődéstörténeti jelentőségéről a XVII–XVIII. század fordulójáig. In: Hopp Lajos – Küllös Imola – Voigt Vilmos (szerk.): *A megváltozott hagyomány. Folklór, irodalom, művelődés a XVIII. században*. MTA Irodalomtudományi Intézet – ELTE Folklóre Tanszék, Budapest, 295–312.

DUNDES, Alan

1966 Chain Letter. A Folk Geometric Progression. *Northwest Folklore* 1. 14–19.

DURKHEIM, Emil

2003 *A vallási élet elemi formái. A totemisztikus rendszer Ausztráliában*. (Kultúrák keresztútján, 4.) L'Harmattan Kiadó, Budapest. (Eredeti kiadás: 1912.)

ÉBNER Sándor

1931 A zselici „csontrakók” és „öntőasszonyok”. *Ethnographia* XLII. 146–148.

ELEKES Lajos

1970 Robert Mandrou: Magas kultúra és népi műveltség a XVII–XVIII. századi Franciaországban. A ponyvairódalom. (Ismertetés.) *Századok* CIV. (1) 118–125.

ELIADE, Mircea

1952 *Images et Symboles. Essais sur le symbolisme magico-religieux*. Gallimard, Paris.

1987 *A szent és a profán. A vallási lényegről*. (Mérleg.) Európa Könyvkiadó, Budapest. (Eredeti kiadás: 1957.)

1990 *Încercarea labirintului. Convorbiri cu Cl. H. Rocquet*. Editura Dacia, Cluj-Napoca. (Eredeti kiadás: 1978.)

ELIZARENKOVA, Tatiana I. – TOPOROV, Vladimir N.

1976 Les représentations mythologiques touchants aux champignons dans leurs rapports avec l'hypothèse de l'origin du Soma. In: Lotman, Jurij M. – Ouspenski [Uspenskij], Boris A. (eds.): *Travaux sur les systèmes de signes. Ecole de Tartu*. Trad. Anne Zouboff. (Collection Creusets.) Editions Complexes, Bruxelles, 62–68.

ELTER András

1999 Babonaellenes könyvek Magyarországon a 18–20. században. In: Ambrus Vilmos et al (szerk.): *Hálók. Egyetemi dolgozatok Szilágyi Miklós 60. születésnapja alkalmából*. ELTE BTK Tárgyi Néprajzi Tanszék, Budapest, 157–178.

ENYEDI Emese

1992 A gyergyói csebrezés. *Honismeret* XX. (6) 72.

1992a Jövendőlés Gyergyóban. *Néprajzi Látóhatár* I. (3–4) 90–95.

EPERJESSY Ernő

1999 Szitkok – átkok – káromlások. (Adatok a káromlások néprajzához.) *Ethnographia* CX. 399–414.

ERDÉLYI Zsuzsanna

1976 *Hegyet hágék, lőtőt lépék. Archaikus népi imádságok*. Magvető Könyvkiadó, Budapest.

ERDÉSZ Sándor

1958 Állattá változások a nyírségi népi hiedelmekben. *A Nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve* I. 215–227.

1984 *Kigyókultusz a magyar néphagyományban*. (Studia Folkloristica et Ethnographica, 12.) KLTE Néprajzi Tanszéke, Debrecen.

ERDŐS Kinga Mária

2005–2006 Kísérlet egy élettörténet értelmezésére. Identitás és önreprezentáció. In: Keszeg Vilmos (szerk.): *Specialisták. Életpályák és élettörténetek* I. Scientia Kiadó, Kolozsvár, 151–207.

ERIKSON, Erik H.

1991 Az életciklus: az identitás epigenezise. In: Uő: *A fiatal Luther és más írások*. (Társadalomtudományi Könyvtár.) Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 437–496. (Eredeti kiadás: 1958.)

EVANS-PRITCHARD, Edward Evan

1937 *Witchcraft, Oracles and Magic Among the Azande*. University Press, Oxford.

1965 *Theories of Primitive Religion*. University Press, Oxford.

FABRE, Daniel (dir.)

2000 *Domestiquer l'histoire. Ethnologie des monuments historiques*. Éditions de la Maison des Sciences de l'Homme, Paris

FARKAS Henrik

1982 *Legendák állatvilága*. Natura Kiadó, Budapest.

FARKAS József

1968 Bakos Ferenc, a mátészalkai parasztorvos. *Jósa András Múzeum Évkönyvei* X. 145–180.

FAZAKAS István – SZÉKELY Sz. Magdolna

[1990] *Igézet ne fogja...* Szendrey Zsigmond és Szendrey Ákos „Babonaszótára” nyomán írta ~. Magvető Könyvkiadó, Budapest.

FEBVRE, Lucien – MARTIN, Henri-Jean

2005 *A könyv születése. A nyomtatott könyv és története a XV–XVIII. században*. (Osiris Kézikönyvek.) Osiris Kiadó, Budapest. (Eredeti kiadás: 1958.)

FEHÉR Gyula

1937 Bibájosok, boszorkányok Recsken és környékén. *Ethnographia* XLVIII. 220–224.

FEHÉR Jenő

1943 *Időjós állatok és növények*. Athenaeum, Budapest.

FEHÉR Márta – HÁRSING László

1977 *A tudományos problémától az elméletig*. Kossuth Könyvkiadó, [Budapest].

FEJŐS Zoltán

1981 Mitikus lények Karancskeszi hiedelemrendszerében. In: Hoppál Mihály (szerk.): *Folklór tanulmányok*. (Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához, 9.) MTA Néprajzi Kutatóintézet, Budapest, 88–118.

1985 *Hiedelemrendszer, szöveg, közösség. Esettanulmány Karancskeszi példáján*. I–II. (Néprajzi Közlemények, XXVII–XXVIII.) Múzsák Közművelődési, Budapest.

FERENCZI Imre

1959 Adatok a látó (néző) alakjához. *Ethnographia* LXX. 435–438.

1960 Az animizmus világa és a magyar erdőkultusz. *Műveltség és Hagyomány* I–II. 5–33.

1974 A táltos és a garabonciás képze a jugoszláviai magyaroknál. *Ethnographia* LXXXV. 262–275.

1980–1981 Táltosok, javasok, tudósok a tiszaháti és a felsőtiszai néphitben. (Néprajzi Dolgozatok, 37.) JATE, Szeged.

FICEAC, Bogdan

1999 *Cenzura comunistă și formarea „omului nou”*. (Colecția Politică.) Editura Nemira, București.

FILIMON Aurél

1912 Beszterczevidéki oláh babonák. *Ethnographia* XXIII. 343–348.

FISH, Stanley E.

1980 *Is There a Text in This Class? The Authority of Interpretive Communities*. Harvard University Press, Cambridge.

FITZ József

1959 *A magyar könyv története 1711-ig*. Magyar Helikon, Budapest.

FOCHI, Adrian

1976 *Datini și eresuri populare de la sfârșitul secolului al XIX-lea. Răspunsurile la chestionarele lui Nicolae Densușianu*. Editura Minerva, București.

FODOR Attila

2008 *Hiedelemképzetek egy aranyosrákosi asszony élettörténetében*. (Mesteri szakdolgozat. Irányító: dr. Keszeg Vilmos.) BBTE BTK Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, Kolozsvár. Jelzet: D296. (Kézirat.)

2009 Egy aranyosrákosi asszonyhoz kapcsolódó hiedelemképzetek. In: Kinda István (főszerk.): *Acta Siculica 2009. A Székely Nemzet Múzeum Évkönyve*. Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, 719–734.

2012 Hiedelmek egy aranyosrákosi asszony élettörténetében. In: Keszeg Vilmos (sajtó alá rend.): *Rontók, gyógyítók, áldozatok: történetek és élettörténetek*. (Emberek és kontextusok, 8.) Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 11–70.

FÓNAGY Iván

1999 *A mágia és a titkos tudományok története*. (Harmadik kiadás.) Pallas Antikvárium Kiadó, Budapest. (Eredeti kiadás: 1943.)

FOUCAULT, Michel

2000 *A szavak és a dolgok. A társadalomtudományok archeológiája*. (Osiris Könyvtár.) Osiris Kiadó, Budapest. (Eredeti kiadás: 1966.)

2001 *A tudás archeológiája*. (Kísértések.) Atlantisz Könyvkiadó, Budapest. (Eredeti kiadás: 1969.)

FRANK Tibor – HOPPÁL Mihály (szerk.)

1980 *Hiedelemrendszer és társadalmi tudat*. I–II. (Membrán Könyvek, 5–6.) Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Budapest.

FRAZER, James George

2005 *Az Aranyág*. (Osiris Könyvtár.) Fordította Bodrogi Tibor és Bonis György. Osiris Kiadó, Budapest. (Eredeti kiadás: 1890.)

FRAUHAMMER Krisztina

1999 *Levelek Máriához. A máriakálnoki kegyhely vendégekönyve. / Briefe an Maria. Das Gästebuch des Gnadentortes Máriakálnok*. (Devotio Hungarorum, 6.) JATE Néprajz Tanszék, Szeged.

2012 *Írásba foglalt vágyak és imák. Magyar kegyhelyek vendégekönyveinek összehasonlító elemzése*. Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Szeged.

FREJDENBERG, Olga Mihajlovna

1994 A narráció eredete. In: Kovács Ágnes – Gilbert Edit, V. (szerk.): *Kultúra, szöveg, narráció. Orosz elméletírók tanulmányai*. In Honorem Jurij Lotman. JPTE – ELTE, Pécs, 250–283. (Eredeti közlés: 1978.)

FREUD, Sigmund

1977 Az álomtan revíziója. In: *Uő: Pszichoanalízis*. (Válogatta, a bevezető tanulmányt írta és a jegyzeteket összeállította Simó Sándor.) Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 103–135. (Eredeti kiadás: 1932.)

2003 *Álomfejtés*. Helikon Kiadó, Budapest. (Eredeti kiadás: 1900.)

FRIEDEL, Egon

1993 *Az újkori kultúra története*. V. Holnap Kiadó, Budapest. (Eredeti kiadás: 1928.)

FRIEDRICH, Johann dr.

1864 *Astrologie und Reformation; oder, Die Astrologen als Prediger der Reformation und Urheber des Bauernkrieges ein Beitrag zur Reformationsgeschichte*. M. Rieger, München.

FÜLEMILE Ágnes

1994 Populáris grafika Magyarországon a 19. század második felében: emléklapok és emblematikájuk. In: Kisbán Eszter (szerk.): *Parasztkultúra, populáris kultúra és a központi irányítás*. MTA Néprajzi Kutatóintézet, Budapest. 213–231.

FÜVESSY Anikó

1997 Nézéssel való rontás (igézés) és gyógyítása a Fekete-Körös vidékén. *Néprajzi Látóhatár* VI. (1–4) 560–567.

FÜZI Izabella – TÖRÖK Ervin

2000 Korszak és retorika. *Helikon* XLVI. (3) 293–302.

GAAL György

1995 *Magyarok utcája. A kolozsvári egykori Bel- és Külmagyar utcák telkei, házai, lakói*. (Erdélyi Tudományos Füzetek, 221.) Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.

GAGYI József

1998 A máréfalvi szentasszony. Evilági és túlvilági kapcsolatának egy formája: a kegyelem In: *Uő: Jelek égen és földön. Hiedelem és helyi társadalom a Székelyföldön*. (Helyzet könyvek.) KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja – Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 21–38.

- 1998a „Megmondta mi volt, mi van, mi lesz”. Az „ezer teléik, ezer nem” típusú hiedelmekről, mai paraszti közösségek történelem- és világképéről. In: Uő: *Jelek égen és földön. Hiedelem és helyi társadalom a Székelyföldön*. (Helyzet könyvek.) KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja – Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 39–60.
- 1998b Ica. Egy humoródalmási jósasszony és egy székelyföldi helyi divinációs hagyomány. In: Uő: *Jelek égen és földön. Hiedelem és helyi társadalom a Székelyföldön*. (Helyzet könyvek.) KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja – Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 61–82.
- 1998c Rejtezés Fenyőkúton. Esetbemutató és értelmezések. In: Uő: *Jelek égen és földön. Hiedelem és helyi társadalom a Székelyföldön*. (Helyzet könyvek.) KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja – Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 83–100.
- 1998d Rejtezők, jósök a Sóvidéken. In: Pócs Éva (szerk.): *Eksztázis, álom, látomás. Vallásetnológiai fogalmak tudományközi megközelítésben*. (Tanulmányok a transzcendensről, I.) Balassi Kiadó – University Press, Budapest–Pécs, 81–89.
- 2001 A szentasszony. In: Pócs Éva (szerk.): *Lélek, halál, túlvilág. Vallásetnológiai fogalmak tudományközi megközelítésben*. (Tanulmányok a transzcendensről, II.) Balassi Kiadó, Budapest, 171–192.
- 2007 „Az egy szent testület...” A kalugerekhez (ortodox szerzetesekhez) járás, a „próba kultúrája” társadalmi szerepéről. *Erdélyi Társadalom* V. 1. 9–22.
- 2008 „Az egy szent testület...” A kalugerek társadalmi szerepe egy székelyföldi faluban. In: Pócs Éva (szerk.): *Démonok, látók, szentek. Vallásetnológiai fogalmak tudományközi megközelítésben*. (Tanulmányok a transzcendensről, VI.) Balassi Kiadó, Budapest, 380–394.
- GAIGNEBET, Claude
- 1990 La folle journée de Figaro: entre poils et jardinets. In: MESNILS, Marianne (ed.). *Les Plantes et les Saisons. Calendriers et représentations*. (Collection Ethnologies d'Europe: les Correspondances de civilisations, 1.) Université Libre de Bruxelles – Institut de Sociologie, Bruxelles, 41–47.
- GARDINER, Alan H. (ed.)
- 1935 *Hieratic Papyri in the British Museum*. Third Series: Chester Beatty Gift. I–II. British Museum, London. http://oilib.uchicago.edu/books/gardiner_hieratic_papyri.pdf (2013. 02. 12.)
- GEGŐ Elek
- é. n. *Népoktató. Új esztendei ajándék a köznép számára. 1840*. (A szöveget kiadásra előkészítette, a tanulmányt és a jegyzeteket írta D. Máta Márta.) Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest.
- GELLÉRINÉ LÁZÁR Márta
- 1974 A magyarországi kalendárium-irodalom a kapitalizmus korában. 1850–1945. Előzmények, hipotézisek és módszerek a tömegkultúra egy jellegzetes termékének vizsgálatához. (1. rész.) *Századok* CVIII. (5–6) 1226–1254.

GENETTE, Gérard

1996 Az elbeszélő diskurzus. In: Thomka Beáta (szerk.): *Az irodalom elméletei*. I. Jelenkor Kiadó, Pécs, 61–98. (Eredeti kiadás: 1972.)

GERBNER, George

1969 Toward “Cultural Indicators”: The Analysis of Mass Mediated Public Message Systems. *AV Communication Review* XVII. (2) 137–148.

GEREBEN Ferenc

1999 *Identitás, kultúra, kisebbség. Felmérés a közép-európai magyar népesség körében*. Osiris Kiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest.

GERGEN, Kenneth J. – GERGEN, Mary M.

2001 A narratívumok és az én mint viszonyrendszer. In: László János – Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák 5. Narratív pszichológia*. Kijárat Kiadó, Budapest, 77–119. (Eredeti kiadás: é. n. [1988])

GILYÉN Annamária

é. n. *Jóslás Zabolán*. (Zabola, Kovászna m.) Kriza János Néprajzi Társaság Archívuma, Kolozsvár. Jelzet: 2119. (Kézirat.)

GLASENAPP, Helmuth von

1981 *Az öt világvallás. Bráhmaizmus, buddhizmus, kínai univerzizmus, kereszténység, iszlám*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest. (Eredeti kiadás: 1972.)

GOFFMAN, Erving

1999 *Az én bemutatása a mindennapi életben*. (Fordította Berényi Gábor.) Thalassa Alapítvány – Pólya Kiadó, Budapest. (Eredeti kiadás: 1956. Második, bővített kiadás: 1959.)

GOODENOUGH, Ward H.

1951 *Property, Kin and Community on Trunk*. Yale University Publications in Anthropology 46.

1970 *Description and Comparison in Cultural Anthropology*. Aldine, Chicago.

GRANOVETTER, Mark

1994 A gazdasági intézmények társadalmi megformálása: a beágyazottság problémája. In: Lengyel György – Szántó Zoltán (szerk.): *A gazdasági élet szociológiája*. BKE Aula, Budapest, 61–78. (Eredeti kiadás: 1985.)

GRICE, H. Paul

1997 A társalgás logikája. In: Pléh Csaba – Síklaki István – Terestyéni Tamás (szerk.): *Nyelv – Kommunikáció – Cselekvés*. Osiris Kiadó, Budapest, 213–227. (Eredeti kiadás: 1975)

GRIFFIN, Em

2001 *Bevezetés a kommunikációelméletbe*. (Fordította: Szigeti L. László.) Harmat Kiadó, Budapest (Eredeti kiadás: 1991.)

GRYNAEUS Tamás

1972 Engi Tüdő Vince: a legenda és a valóság. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1972–1973*. Szeged, 155–183.

- 1974 Bács-megyei gyógyító szokások és hiedelmek. *Cumania II. Ethnographia Separatum*. (Bács-Kiskun Megyei Múzeumok Közleményei – Acta Museum ex Comitatu Bács-Kiskun) Bács-Kiskun Megyei Múzeumok, Kecskemét, 229–236.
- 1991 Nagy Pálné Balog Emerencia hadikfalvi (garai) gyógyítóasszony. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1991/92*. 1. 95–144.
- 1998 A megváltozott tudatállapotok pszichiátriai értékeléséről. In: Pócs Éva (szerk.): *Eksztázis, álom, látomás. Vallásetnológiai fogalmak tudományközi megközelítésben*. (Tanulmányok a transzcendensről, I.) Balassi–University Press, Budapest–Pécs, 213–228.
- 2000 Az etnopsychiatria egyes kérdései. In: Uő: *Előadások az etnopsychiatria területéről. Kézirat gyanánt*. (Folklorisztikai Olvasmányok, II.) SZTE BTK Néprajzi Tanszék, Szeged, 9–74.
- 2012 Táltosok, látók, gyógyítók és szentemberek. A spirituális orvoslás népi specialistái. In: Lázár Imre – Pikó Bettina (szerk.): *Orvosi antropológia*. Medicina Könyvkiadó, Budapest, 249–264.
- GOETSCHER, Roland
- 1992 *A kabala*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- GÖNCZI Ferencz
- 1914 *Göcsej s kapcsolatosan Hetés vidékének és népének összevontabb ismertetése*. Szabó Lipót Könyvnyomdája, Kaposvár.
- [1937] *Somogyi gyermek. A Somogymegyei földművesnép gyermeknevelési módjának s a gyermekek különböző szokásainak leírása*. (Csurgói Könyvtár, VI.) Csurgói Ref. Csokonai Vitéz Mihály Gimnázium (Új-Somogy ny.), Kaposvár.
- GUB Jenő
- 1992 Időjárás-jóslás Gegesen. In: Keszeg Vilmos (szerk.): *A Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 1*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 86–90.
- 1996 *Erdő-mező növényei a Sóvidéken. Fűben-fában orvosság*. (Hazanéző Könyvek, 8.) Firtos Művelődési Egylet, Korond.
- GULYÁS Pál
- 1931 *A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században*. M. N. Múzeum Barátainak Egyesülete – OSZK, Budapest.
- GUNDA Béla
- 1939 A Magyar Néprajzi Atlasz kérdése. *Néprajzi Értesítő XXXI*. 294–300.
- 1989 *A rostaforogató asszony*. Múzsák Közművelődési Kiadó, Budapest.
- GUREVICS, Aron J.
- 1974 *A középkori ember világképe*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest. (Eredeti kiadás: 1972.)
- GYÁNI Gábor
- 1997 A mindennapi élet mint kutatási probléma. *Aetas XII*. (1) 151–161.
- GYÖRFFY Gábor
- 2009 *Cenzúra és propaganda a kommunista Romániában. A romániai magyar nyilvannosság korlátozása a kommunista diktatúra időszakában*. Korunk – Komp-Press, Kolozsvár.

GYÖRGYI Erzsébet

1971 Planétacédulák. *Néprajzi Értesítő* LIII. 129–140.

HABERMAS, Jürgen

1993 A metafizika utáni gondolkodás motívumai. In: Habermas, Jürgen – Lyotard, Jean-François – Rorty, Richard: *A posztmodern állapot*. Összeállította Bujalos István. Fordítás Angyalosi Gergely et al. (Horror metaphysicae.) Századvég Kiadó, Budapest, 179–212. (Eredeti kiadás: 1988.)

HAHN István

1985 *Álomfejtés és társadalmi valóság. Artemidorus Daldianus mint társadalomtörténeti forrás*. [Akadémiai székfoglaló 1982. december 22. (Értekezések – Emlékezősek.)] Akadémiai Kiadó, Budapest.

HÁLA József

1995 *Ásványok, közetek, hagyományok. Történeti és néprajzi dolgozatok*. (Életmód és Tradíció, 7.) MTA Néprajzi Kutatóintézete, Budapest.

HALBWACHS, Maurice

1925 *Les cadres sociaux de la mémoire*. Librairie Félix Alcan, Paris.

HALL, Edward Twitchell

1975 *Rejtett dimenziók*. (Ford.: Falvay Mihály. Bev. Szalay Sándor.) Gondolat Kiadó, Budapest. (Eredeti kiadás: 1966.)

HAMVAS Béla – SZEPESE Erika

1982 mágikus irodalom. In: Király István (főszerk.): *Világirodalmi Lexikon* VII. (Lanf–Marg) Akadémiai Kiadó, Budapest, 555–556.

HANKISS Ágnes

1980 „Én-ontológiák”. Az élettörténet mitologikus áthangolása. In: Frank Tibor – Hoppál Mihály (szerk.): *Hiedelemrendszer és társadalmi tudat*. II. (Membrán Könyvek, 6.) Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Budapest, 30–38.

HANKISS Elemér

1977 *Érték és társadalom. Tanulmányok az értékszociológia köréből*. (Elvek és utak.) Magvető Könyvkiadó, Budapest.

1980 Szentgyörgyök és sárkányok. Adalékok a mindennapi tudatban létrejövő agresszív mítoszok természetrajzához. In: Frank Tibor – Hoppál Mihály (szerk.): *Hiedelemrendszer és társadalmi tudat*. I. (Membrán Könyvek, 5.) Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Budapest. 128–140.

HARRIS, Marvin

1968 *The Rise of Anthropological Theory. A History of Theories of Culture*. Thomas Y. Crowell Company, New York.

HAUBER, Anton

1916 *Planetenkinderbilder und Sternbilder. Zur Geschichte des menschlichen Glaubens und Irrsins*. (Studien zur deutschen Kunstgeschichte, 194.) Heitz, Strassburg.

HEIM, Roger

1963 *Les champignons toxique et hallucinogènes*. N. Boubée et Cie, Paris.

HELLMANN, Gustav

1914–1922 *Beiträge zur Geschichte der Meteorologie*. 1–5. (Veröffentlichungen des Königlich Preussischen Meteorologischen Instituts, 273., 296., 315.) Behrend, Berlin.

HERNER János – SZÖRÉNYI László

1990 A Tudás Könyve. Hasznos útmutató kincésóknak. In: Galavics Géza – Herner János – Keserű Bálint (szerk.): *Collectanea Tiburtiana. Tanulmányok Klaniczay Tibor tiszteletére*. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 10.) JATE, Szeged, 9–33.

HERRMANN Antal

1893 A hegyek kultusza Erdély népeinél. I–V. *Erdély* II. 1–2., 24–30., 100–109., 137–141., 180–183., 238–242., 346–355., 368–394.

1895 Az idővarázslás a magyar s egyéb hazai népek hitében. *Ethnographia* VI. 198–205.

1903 Egy magyar Faust. *Ethnographia* XIV. 266–267.

HERNÁDI Gyula – VINKÓ József

[1992] *Jóslások könyve*. Filmex Média Service, [Budapest].

HESZ Ágnes

2005 Álom halottakkal mint élők és holtak közti kommunikáció. *Ethnographia* CXVI. 349–363.

HETÉNY János

2000 *A győri vérrel könnyező Szűzanya kultusztörténete*. (Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár, 5.) JATE Néprajzi Tanszék, Szeged.

HÍDI Piroska

é. n. *Hiedelem. Jóslás*. (Vámosgálfalva, Maros m.) Kriza János Néprajzi Társaság Archivuma, Kolozsvár. Jelzet: 1518. (Kézirat.)

HOMÉROSZ

1993 *Odüsszeia*. (Populart füzetek, 8.) Fordította Devecseri Gábor. Interpopulart Könyvkiadó, Szentendre.

1994 *Iliász*. (Populart füzetek, 5.) Fordította Devecseri Gábor. Interpopulart Könyvkiadó, Szentendre.

HOMONAI Judit

2010 *Betegség, rontás és kommunikatív emlékezet*. (Mesteri szakdolgozat. Irányító: dr. Keszeg Vilmos.) BBTE BTK Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, Kolozsvár. Jelzet: D364. (Kézirat.)

HONTI János

1962 Megjegyzések a népmondáról. In: Uő: *Válogatott tanulmányok*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 256–264.

HOPPÁL Mihály

1969 A magyar lidérc-hiedelemkör szemantikai modellje. *Ethnographia* LXXX. 402–414.

1970 Az „igézés”-hiedelemkör alkotóelemei. *Népi Kultúra – Népi Társadalom* IV. 259–286.

1972 Gesztus-kommunikáció. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* VIII. 71–85.

1976 *Széki hiedelemtörténetek*. (Folklor Archívum, 5.) MTA Néprajzi Kutatócsoport, Budapest, 63–91.

- 1978 A deviáns magatartás a hiedelemrendszer tükrében. *Alkohológia* IX. (4) 207–211.
- 1985 A mai folklór mint társadalmi kommunikáció (A szerencse lánclevele). In: Niedermüller Péter (szerk.): *Folklór és tradíció* II. (Az I. Magyar–Jugoszláv folklórkonferencia előadásai. Budapest, 1983. november 1–3.) MTA Néprajzi Kutatócsoport, Budapest, 13–31.
- 1990 Népi gyógyítás. In: Dömötör Tekla (főszerk.), Hoppál Mihály (szerk.): *Magyar Néprajz VII. Folklór 3. Népszokás, néphit, népi vallásosság*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 693–725.
- 1998 Komikum a folklórban. Szöveg – környezet – megértés. In: Uő: *Folklór és közösség*. Széphalom Könyvműhely, Budapest, 99–110. (Eredeti kiadás: 1977.)
- 1998a A honfoglalók hitvilága és a magyar samanizmus. In: Uő: *Folklór és közösség*. Széphalom Könyvműhely, Budapest, 40–45. (Eredeti kiadás: 1996.)
- 2005 Média folklór, sámáni technikák és a virtuális hírek. In: Bárh Dániel (szerk.): *Ünnepelő. Írások Verebélyi Kincső születésnapjára*. ELTE Folklore Tanszék, Budapest, 291–299.
- 2006 *Hiedelem és hagyomány*. L'Harmattan Kiadó, Budapest.
- HOPPÁL Mihály – JANKOVICS Marcell – NAGY András – SZEMADÁM György [1990] *Jelképtár*. Helikon Kiadó, Budapest.
- HORVÁTH István
- 1971 Hiedelmek, varázslások, tilalmak [Magyarózdón]. In: Uő: *Magyarózdó toronyaljja. Írói falurajz*. Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár, 43–62.
- HORVÁTH István – MAGYARI Tivadar
- 1996 A romániai magyar sajtónyilvánosság és korlátai. *Korunk* VII. (1) 39–47.
- HUIZINGA, Johan
- 1979 *A középkor alkonya. Az élet, a gondolkodás és a művészet formái Franciaországban és Németalföldön a XIV. és XV. században*. (Pro Memoria.) Európa Könyvkiadó, Budapest. (Eredeti kiadás: 1919.)
- HUNT, Harry T.
- 1989 *The Multiplicity of Dreams: Memory, Imagination and Consciousness*. Yale University Press, New Haven & London.
- HUSSERL, Edmund
- 1998 *Az európai tudományok válsága*. I–II. (Mesteriskola.) Atlantisz Könyvkiadó, Budapest. (Eredeti kiadás: 1936.)
- HUSZTI József
- 1928 Magyar királyok horoszkopjai egy vatikáni kódexben. *Magyar Könyvszemle* XXXV. 1. (Melléklet.) 1–10. <http://epa.oszk.hu/00000/00021/00181/pdf/001-010.pdf> (2013. 02. 10.)
- HYMES, Dell Hathaway
- 1964 Directions in (Ethno-) Linguistic Theory. *American Anthropology* 66. (3) 6–56.
- 1975 A beszélés néprajza. In: Pap Mária – Szépe György (vál., szerk.): *Társadalom és nyelv. Szociolingvisztikai írások*. Gondolat Kiadó, Budapest, 91–146. (Eredeti kiadás: 1962.)

1997 A nyelv és a társadalmi élet kölcsönhatásának vizsgálata. Alapvető fogalmak. In: Pléh Csaba – Síklaki István – Terestyéni Tamás (vál. és szerk.): *Nyelv – kommunikáció – cselekvés*: Osiris Kiadó, Budapest, 458–495. (Eredeti kiadás: 1974.)

IANCU Laura

2009 „Édesanyám nem használ gyertyát! Ő nem lát!” A gyertya mint a világosságtól a Fényig tartó peregrináció szentelménye. In: Barna Gábor (szerk.), Bodosi Kocsis Nóra – Gyöngyössy Orsolya (közrem.): *Érzékek és vallás*. (Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár – Bibliotheca Religionis Popularis Szegediensis, 22.) Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Szeged, 197–210.

INGLEHART, Ronald

2000 Globalization and Postmodern Values. *Washington Quarterly* 23. (1) 215–228.

INTERIM

1923 Az erdélyi irodalom hivatása. *Pásztortűz* XI. (38) 129–131.

IPOLYI Arnold

1854 *Magyar Mythologia*. Heckenast Gusztáv, Pest.

ISTVÁN Anikó

2003 „Most segíts meg, Mária...” A futásfalvi Sarlós Boldogasszony-napi búcsú szövegrepertóriuma. (Kriza Könyvek, 20.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár.

ISTVÁNNFFY Gyula

1894 Újabb adalékok a palócok néprajzához. *Ethnographia* V. 181–199.

1896 A borsodi matyó nép élete. VI. Néphit és babonák. *Ethnographia* VII. 364–373.

1911 A borsodmegyei palócok. *Ethnographia* XXII. 292–305.

IVANČAN Lajos

1906 Zrínyi Katalin grófnő sorsvető-könyve. (Négy szöveggéppel.) *Magyar Könyvszemle* XIV. 3. 232–240.

JÁDI Ferrenc – TÜSKÉS Gábor

1986 A népi vallásosság pszichopatológiája. (Egy hasznosi paraszttasszony látomásai.) In: Tüskés Gábor (szerk.): „Mert ezt Isten hagyta...” *Tanulmányok a népi vallásosság köréből*. Magvető Kiadó, Budapest, 516–556.

JAHODA, Gustav

1975 *A babona lélektana*. (Fordította H. Erdős Ágnes.) Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest. (Eredeti kiadás: 1969.)

JAKAB Hajnal

2002 Életutak szerveződése a hiedelmek hátterében. *Művelődés* LV. (10) 29–30.

JANCSÓ Elemér

1976 Erdély magyar irodalmi élete 1918-tól napjainkig. In: Uő: *Kortársaim. Tanulmányok, cikkek, portrék, bírálatok. 1928–1971*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 98–112. (Első közlés: 1935.)

JANKÓ János

1892 *Kalotaszeg magyar népe. Néprajzi tanulmány*. Athenaeum kiadása, Budapest. (Újraközlése: 1993.)

- 1893 Torda, *Aranyosszék, Torockó magyar (székely) népe. Néprajzi tanulmány*. Magyar Földrajzi Társaság, Budapest.
- JANKOVICS Marcell
- 1998 *A fa mitológiája*. Csokonai Kiadó, Debrecen.
- JÁNOSKA Antal
- 1999 A magyar kártya története, ikonográfiája, készítői. *Aetas XIV.* (1–2) 147–165.
- JI KING
- 1992 *Ji King I–III. A változások könyve*. I–II. (Kelet Szent Könyvei.) A Richard Wilhelm változat. Pressing Lajos magyar fordításában. Orient Press, Budapest. (Richard Wilhelm & Cary F. Baynes angol nyelvű fordítása: 1950.)
- JOULE, Robert-Vincent – BEAUVOIS, Jean-Léon
- 2002 *Petit traité de manipulation à l'usage des honnêtes gens*. (Collection „Vies sociales”.) Presses Universitaires de Grenoble, Grenoble.
- JUHÁSZ Katalin
- 2006 *Meg is mosakodjál. Magyar népi tisztálkodás a 20. században*. Timp Kiadó, Budapest.
- JULLIARD, André
- 1997 Urgia sorților. Vrăjitoria zilelor noastre în Franța. In: Muchembled, Robert (red.): *Magia și vrăjitoria în Europa din Evul Mediu pînă astăzi*. Editura Humanitas, București. 274–326. (Eredeti kiadás: 1994.)
- JUNG, Carl Gustav
- 1996 Az álomelemzés gyakorlati alkalmazhatósága. In: Uő: *Álom és lelkiismeret*. (Mérleg sorozat.) Európa Könyvkiadó, Budapest, 5–46. (Eredeti kiadás: 1934.)
- JUNG Károly
- 1978 *Az emberélet fordulói. Gombosi népszokások*. Forum Könyvkiadó, Újvidék.
- 1985 *Táltosok, ördögök, garabonciások. Bevezetés népi hiedelmeink – babonáink világába*. (Forum Kiskönyvtár.) Forum Könyvkiadó, Újvidék.
- 1990 *Hiedelemmondák és hiedelmek. Adatok Gombos népi hiedelemvilágához*. Forum Könyvkiadó, Újvidék.
- 1992 Haláljósítás és a halál előjelei a jugoszláviai magyarság hagyományvilágában. In: Uő: *Köznapiak és legendák. Tanulmányok a népi kultúra köréből*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 70–80.
- 1994 További adatok a szent levelek használatához. In: Uő: *Őrszerek könyve. Szent levelek, golyó ellen védő imádságok, amulettek a magyar néphagyományban*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 18–34.
- 1994a A törökbecsei komplex amulett. In: Uő: *Őrszerek könyve. Szent levelek, golyó ellen védő imádságok, amulettek a magyar néphagyományban*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 35–67.
- KABO, Vladimir Rafailovich
- 1982 Az őskori művészet szinkretizmusa. In: [Nyekljudov, Sz. J. (szerk.)]: *A művészet ősi formái*. Gondolat Kiadó, Budapest, 278–305. (Eredeti kiadás: 1972.)

KAKAS Zoltán

2000 *Beszélő kövek*. CD-ROM. Független Ökológiai Központ – Nemere TK, Sepsiszentgyörgy.

KÁLMÁN C. György

2001 Mi a baj az értelmező közösségekkel? In: Uő (szerk.): *Az értelmező közösségek elmélete*. (Opus. Irodalomelméleti tanulmányok.) Balassi Kiadó, Budapest, 36–62.

KÁLMÁNY Lajos

1893 *A csillagok nyelvahagyományainkban*. s. k. (Bába Sándor Ny.), Szeged.

1895 A magyar halászok vízi ellenségei. *Ethnographia* VI. 102–105.

1917 Összeférhetetlen Táltosainkról. *Ethnographia* XXVIII. 260–266.

1978 Boldogasszony, ősvallásunk istenasszonya. In: Diószegi Vilmos (szerk.): *Az ősi magyar hitvilág. Válogatás a magyar mitológiával foglalkozó XVIII–XIX. századi művekből*. (2. kiadás.) Gondolat Kiadó, Budapest, 319–338. (Első kiadás: 1971. Első közlés: 1885.)

KANDRA Kabos

1897 *Magyar Mythologia*. (Kiad. Pásztor Bertalan.) Beznák Gyula, Eger.

KAPFERER, Jean-Noël

1978 *Les chemins de la persuasion, le mode d'influence des médias et de la publicité sur les comportements*. Gauthier-Villars, Paris.

KASCHUBA, Wolfgang

2004 *Bevezetés az európai etnológiába*. (Antropos.) Csokonai Kiadó, Debrecen. (Eredeti kiadás: 1999. Átdolg. kiadás: 2003.)

KATONA Imre

1998 A folklór és a folklorisztika általános problémái. In: Voigt Vilmos (szerk.): *A magyar folklór*. (Osiris Tankönyvek.) Osiris Kiadó, Budapest, 15–37.

KATONA Lajos

1896 Mythológiai irányok és módszerek. *Ethnographia* VII. 121–132., 272–279.

1905 A kedd asszonya. *Ethnographia* XVI. (1) 1–16.

1905a A kedd asszonya az oláhoknál. *Ethnographia* XVI. 120–121.

KAYSER, Wolfgang

[1977] Qui raconte le roman? (Trad. Anne-Marie Buguet.) In: Genette, Gérard – Todorov, Tzvetan (éds.): *Poétique du récit*. (Points-Essais.) Éditions du Seuil, Paris, 59–84. (Eredeti kiadás: 1958.)

KELLER Tamás

2008 Értéktrend és társadalmi pozíció. In: Füstös László – Guba László – Szalma Ivett (szerk.): *Társadalmi regiszter. I. A politikai klíma változásai, értékek, gazdasági erkölcs*. (Európai társadalomtudományi elemzések, 6.) MTA Politikai Tudományok Intézete – MTA Szociológiai Kutatóintézet, Budapest, 47–77.

KESZEG Vilmos

1981 A mezőségi Detrehemtelep népi gyógyászata. In: Kós Károly – Faragó József (szerk.): *Népismereti Dolgozatok 1981*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 97–117.

1981a *Népi világkép és nyelve Detrehemtelepen*. (Szakdolgozat. Irányító: dr. Péntek János.) BBTE BTK, Kolozsvár. (Kézirat.)

- 1991 A hiedelemtudás szerkezete. *Erdélyi Múzeum* LIII. (1–4) 122–144.
- 1992 A cseberbenezés. Egy mezőiségi hiedelemelem eredete és szemantikája. *Néprajzi Látóhatár* I. (1–2) 70–80.
- 1993 A kincs hiedelmköre a Mezőségen. In: Uő (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve* 1. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 199–218.
- 1994 A piritisták. A hiedelmek fejlődésének egy esete. In: Zakariás Erzsébet – KESZEG Vilmos (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve* 2. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 155–167.
- 1994a A mitikus lényekkel kapcsolatos terminológia klasszifikációs elvei. *Művelődés* XLVI. [XLVII.!] (1) 28–30. [Újra közlése: A mitikus lényekkel kapcsolatos terminológia klasszifikációs elvei az erdélyi Mezőségen. In: Krupa András – Eperjessy Ernő – Barna Gábor (szerk.): *Kultúrák találkozása – kultúrák konfliktusai*. (Az V. Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségkutató Konferencia előadásai. Békéscsaba, 1993. október 7–9.) Magyar Néprajzi Társaság, Békéscsaba–Budapest, 1995, 386–389.]
- 1994b Egy hiedelmkör sorsa: a garabonciás egy mezőiségi falu hiedelmkészletében. In: Liszka József (szerk.): *Néprajzi tanulmányok* 14. Szlovákiai Magyar Néprajzi Társaság, Komárno, 173–201.
- 1994c Jóslások a Mezőségen. *Néprajzi Látóhatár* III. (3–4) 46–64.
- 1995 *A mezőiségi magyar hiedelemrendszer szerkezete*. (Doktori disszertáció. Irányító: dr. Péntek János.) Magyar Nyelv és Kultúra Tanszék, Kolozsvár. Lelőhely: BCU Lucian Blaga, Cluj-Napoca. Jelzet: TEZE540. (Kézirat.)
- 1995a Állat alakú lények a mezőiségi hiedelemrendszerben. In: Füvessy Anikó – Bereczki Ibolya, T. (szerk.): *Állatábrázolás a magyar néphagyományban*. Tiszafüred–Abádszalók, 1995. március 30–31. Az előadások összefoglalói. (A Jász-Nagykun-Szolnok megyei múzeumok tudományos tanácskozásai.) Damjanich János Múzeum, Szolnok, 11.
- 1996 A román mitológia hatása a mezőiségi magyar hiedelemrendszerre. In: Katona Judit – VIGA Gyula (szerk.): *Az interetnikus kapcsolatok kutatásának újabb eredményei*. (Az 1995-ben megrendezett konferencia anyaga.) Hermann Ottó Múzeum, Miskolc, 145–153.
- 1996a A román pap és hiedelmköre a mezőiségi folklórban. *Ethnographia* CVII. 335–369.
- 1997 *Jóslások a Mezőségen. Etnomantikai elemzés*. Bon Ami Könyvkiadó, Sepsiszentgyörgy.
- 1997a A kör szemantikája és szerkezete. *Művelődés* L. (4) 34–37.
- 1998 A béka a hiedelmekben. In: Pozsony Ferenc (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve* 6. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 97–116.
- 1998a Két világ határán: a fűzfa. *Székelőföld* II. (2) 150–159.
- 1998b Állatok a mezőiségi hiedelemrendszerben. In: Füvessy Anikó (szerk.): *Állatábrázolás a magyar néphagyományban*. Ethnica, Debrecen, 267–279.
- 1998c Írott szövegek egy személy életterében. *Ethnographia* CIX. 589–628.
- 1999 *Mezőiségi hiedelmek*. Mentor, Marosvásárhely. (2. kiadás: 2005.)

- 1999a A hiedelemmondák morfológiai elemzésének néhány tanulsága. In: Benedek Katalin – Csonka-Takács Eszter (szerk.): *Démonikus és szakrális világok határán. Mentalitástörténeti tanulmányok Pócs Éva 60. születésnapjára*. MTA Néprajzi Kutatóintézet, Budapest, 295–310.
- 1999b Nők a nemiségen innen és túl. In: Küllös Imola (szerk.): *Hagyományos női szerepek. Nők a populáris kultúrában és a folklórban*. (Az 1997 áprilisában tartott konferencia válogatott anyaga.) Magyar Néprajzi Társaság – Szociális és Családügyi Minisztérium Nőképviseleti Titkárság, Budapest, 259–265.
- 1999a Mitológia, vallás vagy hiedelemrendszer. *Ethnographia* CX. 128–140.
- 2000 A hiedelem. Esemény és szöveg. In: Balázs Géza et al (szerk.): *Folklorisztika 2000-ben. Folklór – irodalom – szemiotika. Tanulmányok Voigt Vilmos 60. születésnapjára*. I. ELTE BTK, Budapest, 203–209.
- 2001a Egy látomás. Az esemény, a reprezentáció és az ítélezés. *Kalligram* X. (1–2) 132–148. (Újra közlése: In: Uő: *Homo narrans. Emberek, történetek és kontextusok*. Komp-Press, Kolozsvár, 2002, 28–59.)
- 2001b Elhárítható-e a megjósolt jövő? In: Pócs Éva (szerk.): *Sors, áldozat, divináció*. (Janus/Osiris Könyvtár. Studia Ethnologica Hungarica, II.) Janus/Osiris Kiadó, Budapest–Pécs, 294–307.
- 2002 Történetek a lüdercről. In: Uő: *Homo narrans. Emberek, történetek és kontextusok*. KOMP-PRESS, Kolozsvár, 60–104. [Elhangzott 2000. január 15-én, az MTA Néprajzi Kutatóintézete által Budapesten szervezett *Vallásos népköltészet* című konferencián. Újra közlése: In: Czövek Judit (szerk.): *Imádságos asszony. Tanulmányok Erdélyi Zsuzsanna tiszteletére*. Gondolat Kiadói Kör – Európai Folklór Intézet, Budapest, 2003, 146–167.]
- 2002a Irodalom a regionális kultúrában (Balázs Ferenc: Zöld árvíz). In: Uő: *Homo narrans. Emberek, történetek és kontextusok*. Komp-Press, Kolozsvár, 179–204.
- 2002b A genealógiai emlékezet szervezése. In: Árva Judit – Gyarmati János (szerk.): *Közelítések az időhöz. Tanulmányok*. (Tabula könyvek, 3.) Néprajzi Múzeum, Budapest, 172–212.
- 2003a Hiedelmek kora – korunk hiedelmei. *Korunk* XIV. (3) 3–6.
- 2003b Tájban élő ember: hiedelem és biográfia. In: Viga Gyula et alii. (szerk.): *Vándorutak – Múzeumi örökség. Tanulmányok Bodó Sándor tiszteletére, 60. születésnapja alkalmából*. Archaeolingua Alapítvány, Budapest, 133–150.
- 2003c L'intégration des superstitions dans les structures cognitives. *Acta Ethnographica Hungarica* XLVIII. (3–4) 397–420.
- 2004 Vallásos és mágikus szövegek. In: Uő: *Aranyosszék népköltészete II. Népi szövegek, kontextusok*. Monográfia. (A Kriza János Néprajzi Társaság Könyvtára sorozat.) Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 5–31.
- 2004a A gyógyítás és rontás mint irodalmi trópus. In: Pócs Éva (szerk.): *Áldás és átok, csoda és boszorkányság. Vallásethnológiai fogalmak tudományközi megközelítésben*. (Tanulmányok a transzcendensről, IV.) Balassi Kiadó, Budapest, 436–467.

- 2005 Egy rontás eset. Esemény és interpretációk. In: Bárh Dániel (szerk.): *Ünnep. Írá-
sok Verebéli Kincső születésnapjára*. ELTE Folklore Tanszék, Budapest, 165–188.
- 2006 *Egy Hir adás a' Késő Maradékhoz. 17–20. századi erdélyi toronygombiratok*.
Mentor Kiadó, Marosvásárhely.
- 2007 Magyar szovát népi gyógyászata. *Művelődés* LX. (6–9) 53–60.
- 2007a 17–20. századi erdélyi toronygombiratok: a lokális történelmek szerkezete és funk-
ciója. In: Balázs Mihály – Gábor Csilla (szerk.): *Emlékezet és devóció a régi magyar
irodalomban*. (Egyetemi füzetek, 3.) Egyetemi Műhely Kiadó, Kolozsvár, 71–108.
- 2007b A zöldág-állítás egy funkciója: belépni az emlékezetbe. In: Pócs Éva (szerk.):
*Maszk, átváltozás, beavatás. Vallásetnológiai fogalmak tudományközi megköze-
lítésben*. (Tanulmányok a transzcendensről, V.) Balassi Kiadó, Budapest, 153–187.
- 2007c Élettörténetek populáris regiszterekben. In: Jakab Albert Zsolt – Keszeg Anna –
Keszeg Vilmos (szerk.): *Emberek, életpályák, élettörténetek*. (Kriza Könyvek, 30.)
BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék – Kriza János Néprajzi Társaság,
Kolozsvár, 151–197.
- 2008 *Alfabetizáció, írásszokások, populáris írásbeliség. Egyetemi jegyzet*. (Néprajzi
Egyetemi Jegyzetek, 3.) KJNT – BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék,
Kolozsvár.
- 2008a A hiedelmek. In: Uő (szerk.): *Magyar népi kultúra. Alapfogalmak. Folklór. Anyagi
kultúra*. Tankönyv. (2., javított kiadás.) Ábel, Kolozsvár, 138–158. (Első kiadás: 1999.)
- 2010 Cseberbenzés (tematikus szócikk). In: Bárdi Nándor (koord.): *Romániai Magyar
Lexikon. Művelődéstörténet*. Transindex – Jakabffy Elemér Alapítvány. 2010-10-
06. <http://lexikon.adatbank.ro/tematikus/szocikk.php?id=24> (2013. 02. 12.)
- 2011 *A történetmondás antropológiája. Egyetemi jegyzet*. (Néprajzi Egyetemi jegyzetek,
7.) Kriza János Néprajzi Társaság – BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tan-
szék, Kolozsvár.
- 2012 Hiedelemmondák. In: Uő: *Történetek és történetmondás Detrehegytelepen*. (Em-
berek és kontextusok, 6.) Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 57–61.
- KESZEG Vilmos (szerk.)
2005–2006 *Specialisták. Életpályák és élettörténetek*. I–II. Scientia Kiadó, Kolozsvár.
- KESZEG Vilmos (sajtó alá rend.)
2012 *Rontók, gyógyítók, áldozatok: történetek és élettörténetek*. (Emberek és kontextu-
sok, 8.) Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.
- KESZEG Vilmos – CZÉGÉNYI Dóra
2010 Korok, kórok, kontextusok. In: Czégényi Dóra – Keszeg Vilmos (szerk.): *A beteg
ember. Betegségek, betegek és gyógyítók*. (Emberek és kontextusok, 4.) Mentor
Kiadó, Marosvásárhely, 423–434.
- KESZEG Vilmos – PETI Lehel – PÓCS Éva (szerk.)
2009 *Álmok és látomások a 20–21. században. Szöveggyűjtemény 1*. (Fontes Ethnologiae
Hungaricae, VI.) L'Harmattan Kiadó – PTE Néprajz – Kulturális Antropológia
Tanszék, Budapest.

KESZEG Vilmos – SZABÓ Zsolt (szerk.)

2010 *Mezőség. Történelem, örökség, társadalom*. Művelődés, Kolozsvár.

KICSI Sándor András

1988 A vízborjú természete. *Orvostörténeti Közlemények* XXXIV. (3–4) 71–89.

KIECKHEFER, Richard

1976 *European Witch Trials. Their Foundation in Popular and Learned Culture, 1300–1500*.

University of California Press, Berkeley–Los Angeles.

KINDA István

2005 A társadalmi kontroll és intézményei a moldvai falvakban. Normák, normaszegők és szankciók a csángó társadalomban. In: Kinda István – Pozsony Ferenc (szerk.): *Adaptáció és modernizáció a moldvai csángó falvakban*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 21–56.

2008 Archaikus büntető szokások a moldvai csángóknál. In: Ilyés Sándor – Peti Lehel – Pozsony Ferenc (szerk.): *Lokális és transznacionális csángó életvilágok*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 357–383.

2009 Álom, látomás vagy realitás? A halál és a visszajáró halott hiedelemköre egy moldvai csángó család narratíváiban. In: Boér Hunor et alii (szerk.): *Acta Siculica 2009*. Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, 711–718.

2010 *Ellenőrzött közösségek. Szabályok, vétkek és büntetések a moldvai csángó falvakban*. Erdélyi Múzeum-Egyesület – Mentor Kiadó, Marosvásárhely.

KINTSCH, Walter – van DIJK, Teun A.

1978 Toward a Model of Text Comprehension and Production. *Psychological Review* 85. (5) 363–394.

KISS András

2004 A tetemrehívás továbbélése a 16–17. századi Kolozsváron. In: Pócs Éva (szerk.): *Áldás és átok, csoda és boszorkányság. Vallásetnológiai fogalmak tudományközi megközelítésben*. (Tanulmányok a transzcendensről, IV.) Balassi Kiadó, Budapest, 119–136.

KISS Dániel

2010 *Minden gyümölcse életemnek...* Sajtó alá rendezte és a kísérő tanulmányt írta Bajkó Árpád. (Emberek és kontextusok, 5.) Mentor Kiadó, Marosvásárhely

KISS Ferenc

1942 *Magyar parasztpróféták*. Keresztyén Könyvesház, Budapest.

KISS Lajos

1939 *A szegény ember élete*. Athenaeum, Budapest.

1943 *A szegény asszony élete*. Athenaeum, Budapest.

KISS Olivér

2002 A polgármester feketemisét rendel a tanácsosok ellen. *Szabadság* XIV. 57. (márc. 11.) 1.

KLANICZAY Gábor

1986 Boszorkányhit, boszorkányvád, boszorkányüldözés a XVI–XVIII. században. *Ethnographia* XCVII. 257–295.

- 1999 A rontás- és gyógyításselbeszélése struktúrája: malefícium és csoda. In: Benedek Katalin – Csonka-Takács Eszter (szerk.): *Démonikus és szakrális világok határán. Mentalitástörténeti tanulmányok Pócs Éva 60. születésnapjára*. MTA Néprajzi Kutatóintézet, Budapest, 103–120.
- 2004 A csoda struktúrája. In: Pócs Éva (szerk.): *Áldás és átok, csoda és boszorkányság. Vallásethnológiai fogalmak tudományközi megközelítésben*. (Tanulmányok a transzcendensről, 4.) Balassi Kiadó, Budapest, 67–79.
- KLEIN Valesca
- 1933 Egy szegedi boszorkány. *Ethnographia* XLIV. 68–70.
- KLIBANSKY, Raymond – PANOFISKY, Erwin – SAXL, Fritz
- 2002 *Saturn și melancolia. Studii de filosofie a naturii, religie și artă*. (Traducere de Miruna Tătaru-Cazaban, Bogdan Tătaru-Cazaban și Adela Văetiș.) Editura Polirom, Iași. (Eredeti kiadás: 1964.)
- KLUCKHOHN, Clyde
- 1952 Values and Value-Orientations in the Theory of Action. In: Parsons, Talcott – Shils, Edward A. (eds.): *Toward a General Theory of Action*. Harvard University Press, Cambridge, 388–433.
- KNAPP Éva – TÜSKÉS Gábor
- 2004 *Populáris grafika a 17–18. században*. Balassi Kiadó, Budapest.
- KNAPP, Mark L.
- 2003 A nem verbális kommunikáció. In: Horányi Özséb (szerk.): *Kommunikáció I. A kommunikatív jelenség*. General Press, Budapest, 48–64. (Első közlés: 1977–1978.)
- KNAUER, Mauritius [Mauritio, Moritz]
- 1702 *Calendarium oeconomicum practicum perpetuum, Das ist: Vollständiger Hauß-Calender, welcher auf das itzige Seculum nach Christi Geburt von 1701 bis 1801 nach dem verbesserten Calender dißmaln eingerichtet: Darinnen zu finden wie ein jeder Hauß-Vatter hohes und nidriges Standes sein Haußwesen künfftig mit Nutzen einrichten, die Miß-Jahre erkennen, der bevorstehenden Noth weißlich vorkommen und solche gantze Zeit über nach der 7. Planeten Influentz judiciren möge*. Nathanael Lumscher, Culmbach. (Eredeti munka: 1654.)
- KOCSIS Gyula
- 1991 A gyászjelentés szerepe egy mezővárosi társadalom kapcsolatrendszerében (Cegléd). *Ethnographia* CII. 147–159.
- KOCSIS Mónika
- 2005 Népi gyógyászat Szitáson. In: Kinda István – Pozsony Ferenc (szerk.): *Adaptáció és modernizáció a moldvai csángó falvakban*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 235–270.
- 2010 Népi gyógyászat Szitáson. In: Czégényi Dóra – Keszeg Vilmos (sajtó alá rend.): *A beteg ember. Betegségek, betegek és gyógyítók*. (Ember és kontextusok, 4.) Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 15–108.
- KOMÁROMI Tünde
- 1996 Rontásformák Aranyosszéken. A gyógyító román pap. *Néprajzi Látóhatár* V. (1–2) 87–98.

- 1997 Igézés az aranyosszéki Szentmihályon. In: Boér Hunor (szerk.): *ACTA – 1997. II. A Csíki Székely Múzeum és a Székely Nemzeti Múzeum Évkönyve*. T3 Kiadó, Csíkszereda–Sepsiszentgyörgy, 217–228.
- 2001 Az ijedtség. In: Czégényi Dóra – Keszeg Vilmos (szerk.): *Emberek, szövegek, hiedelmek. Tanulmányok*. (Kriza Könyvek, 7.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 112–140.
- 2007 Cipő és talizmán. Egy megszállott fiatalember története. In: Pócs Éva (szerk.): *Maszk, átváltozás, beavatás. Vallásetnológiai fogalmak tudományközi megközelítésben*. (Tanulmányok a transzcendensről, V.) Balassi Kiadó, Budapest, 448–468.
- 2009 Rontás és társadalom Aranyosszéken. (Kriza Könyvek, 34.) BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék – KJNT, Kolozsvár.
- KOMORÓCZY Géza
- 1995 A tudományos világnézet csapdájában. In: Uő: *Bezárkózás a nemzeti hagyományba. Az értelmiség felelőssége az ókori Keleten. Tanulmányok ókori keleti szövegek értelmezése köréből*. (Osiris Könyvtár. 2. kiadás) Osiris Kiadó, Budapest, 9–46. (Első kiadás: 1992.)
- 1995a Rangjavesztett tudomány. Álomfejtés az ókori Mezopotámiában. In: Uő: *Bezárkózás a nemzeti hagyományba. Az értelmiség felelőssége az ókori Keleten. Tanulmányok ókori keleti szövegek értelmezése köréből*. (Osiris Könyvtár. 2. kiadás) Osiris Kiadó, Budapest, 47–82. (Első kiadás: 1992.)
- 1995b Csillagok rendje, rend az emberi világban. In: Uő: *Bezárkózás a nemzeti hagyományba. Az értelmiség felelőssége az ókori Keleten. Tanulmányok ókori keleti szövegek értelmezése köréből*. (Osiris Könyvtár. 2. kiadás) Osiris Kiadó, Budapest, 367–371. (Első kiadás: 1992.)
- KÓS Károly
- 1968 *Mihez kezdjünk a természetben?* Ifjúsági Könyvkiadó, Bukarest.
- 1985 *Mihez kezdjünk a természetben?* (Mindennapi hagyomány.) Mezőgazdasági Könyvkiadó, Budapest.
- KOSÁRY Domokos
- 1980 *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- KOSUTÁNY István, dr.
- 1988 *Kézvonalak – embersorsok. Tudományos gyakorlati kéz-tan orvosok, tanítók, szülők, ábrázoló művészek és műveét laikusok számára*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest. (Eredeti kiadás: 1942.)
- KOTICS JÓZSEF
- 1986 *Kalendáris szokások a Medvesalján*. (Gömör néprajza, III.) KLTE Néprajzi Tanszéke, Debrecen.
- 2001 *Mások tekintetében*. (A Kulturális és Vizuális Antropológia Tanszék Könyvei, 4.) Miskolci Egyetem, Miskolc.
- KOVÁCS Ágnes
- 1979 hiedelemese. In: Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon II.* (F–Ka) Akadémiai Kiadó, Budapest, 544.

KOVÁCS András

1994 A kolozsvári Zodiákus terem. *Művelődés* XLVI. (10) 39–42.

KOVÁCS Endre

1982 *Doroszló hiedelemvilága*. Forum Könyvkiadó, Újvidék.

KOVÁCS László, K.

1944 *A kolozsvári hóstátiak temetkezése*. Erdélyi Tudományos Intézet, Kolozsvár.

KOVAI Cecília

2002 Az átokról. „Cigány beszéd” a gömbaljaiak között. *Tabula* 5. (2) 272–289.

KÖRNER Tamás

1967 A magyar hiedelemmondák rendszerezéséhez. *Ethnographia* LXXVIII. 280–285.

1970 Mutatvány a készülő Hiedelemmonda-Katalógusból. *Ethnographia* LXXXI. 55–96.

KŐVÁRI [KŐVÁRY] László

1853 *Erdély földje ritkaságai*. Tilsch János, Kolozsvártt.

KRISTÓF György, dr.

1925 Az erdélyiség irodalmi vonatkozásai. *Páosztortűz* XI. (25–26) 529–533.

KRISTÓF Ildikó

1995 „Istenes könyvek – ördögös könyvek” (Az olvasási kultúra nyomai kora újkori falvainkban és mezővárosainkban a boszorkányperek alapján). *Népi Kultúra – Népi Társadalom* XVIII. 67–104.

1998 „Ördögi mesterséget nem cselekedtem.” A boszorkányüldözés társadalmi és kulturális háttere a kora újkori Debrecenben és Bihar vármegyében. *Ethnica* Kiadó, Debrecen.

KRISTÓF Ildikó, Sz.

1998 Jákob rózsafája vagy frusztrált antropológusok? Az értelmezés hatalmáról és korlátairól. *Tabula* I. (1–2) 60–83.

KRISTON VÍZI József (szerk.)

1991 *Az ördög bibliája. Játékkátya történeti kiállítás*. [1990. október 20. – 1991. június 2. In memoriam: Rodolfo / Gács Rezső (1911–1987). Szórákaténusz Kiállításvezetői, 7.] Szórákaténusz Játékmúzeum, Kecskemét.

KRÚDY Gyula

2000 *Álomképek. Mit mutatnak álmaink írásban és képben*. (Szindbád könyvei.) Palatinus Kiadó, Budapest. (Eredeti kiadás: 1925.)

KUHN, Thomas S.

2000 *A tudományos forradalmak szerkezete*. Osiris Kiadó, Budapest. (Eredeti kiadás: 1962. Átdolg. kiadás: 1970.)

KULCSÁR-SZABÓ Zoltán

2000 A „korszak” retorikája. A korszak- és századforduló mint értelmezési stratégia. In: Bednánics Gábor – Bengi László – Kulcsár Szabó Ernő – Szegedy-Maszák Mihály (szerk.): *Az irodalmi szöveg antropológiai horizontjai*. Osiris Kiadó, Budapest, 90–105.

KULCSÁR Zsuzsanna

1978 *Rejtélyek és botrányok a közpkorban*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest.

KUNT Ernő

1987 *Az utolsó átváltozás. A magyar parasztság halálképe.* Gondolat Könyvkiadó, Budapest.

KUUN Géza

1890 Kincásók és bányászok. *Ethnographia* I. 179–183.

KÜLLŐS Imola

1999 Egy református parasztpróféta Mária-látomásai. In: Benedek Katalin – Csonka-Takács Eszter (szerk.): *Démonikus és szakrális világok határán. Mentalitástörténeti tanulmányok Pócs Éva 60. születésnapjára.* MTA Néprajzi Kutatóintézet, Budapest, 441–454.

KÜLLŐS Imola (szerk.)

1999 *Hagyományos női szerepek. Nők a populáris kultúrában és a folklórban.* (Az 1997 áprilisában tartott konferencia válogatott anyaga.) Magyar Néprajzi Társaság – Szociális és Családügyi Minisztérium Nőképviseleti Titkárság, Budapest.

KÜLLŐS Imola – SÁNDOR Ildikó (közread)

2009 *Két kárpátaljai parasztpróféta szent iratai.* (Fontes Ethnologiae Hungaricae, V.) L'Harmattan Kiadó – PTE Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék, Budapest.

LACKOVITS Emőke, S.

1980 Adalékok a falusi gyermekek életéhez Veszprém megyében 1868–1945. *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* XV. 237–272.

LAMMEL Annamária

1999 Látni ami nem létezik: néphit és percepció. In: Benedek Katalin – Csonka-Takács Eszter (szerk.): *Démonikus és szakrális világok határán. Mentalitástörténeti tanulmányok Pócs Éva 60. születésnapjára.* MTA Néprajzi Kutatóintézet, Budapest, 311–320.

LÁNG Benedek – TÓTH G. Péter (szerk.)

2009 *A kincskeresés 400 éve Magyarországon. Kézikönyvek és olvasóik.* (Fontes Ethnologiae Hungaricae, VIII.) L'Harmattan Kiadó, Budapest.

LÁNG János

1979 *A mitológia kezdetei. Az ősi népek elbeszélései.* (Társadalomtudományi Könyvtár.) Gondolat Könyvkiadó, Budapest.

LÁSZLÓ Gyula

1943 Verses népi szerelmeslevelek. *Termés* (Ősz). 89–93.

1944 *A honfoglaló magyar nép élete.* (Népkönyvtár, 4.) Magyar Élet Kiadása, Budapest.

1946 *A népvándorlás lovasnépeinek ősvallása.* Minerva, Budapest. (Első kiadás: 1943.)

LÁZÁR Imre – PIKÓ Bettina (szerk.)

2012 *Orvosi antropológia.* Medicina Könyvkiadó, Budapest.

LEBARBIER, Micheline

1996 *Seductions et dangers de l'autre monde. (Récits roumains.) Cahiers de Littérature Orale* 39–40. (Autres mondes.) 97–115.

LEE, Dorothy D.

1959 *Freedom and Culture.* (A Spectrum Book.) Prentice-Hall, Englewood Cliffs, New Jersey.

LEHMANN, Alfréd

1900 *Babona és varázslat a legrégibb időktől a jelen korig*. I. Természettudományi Társulat, Budapest. (Eredeti kiadás: 1898.)

LEJEUNE, Philippe

1980 *Je est un autre: l'autobiographie de la littérature aux médias*. Seuil, Paris.

LELLEY, Jan

1999 *A gombok gyógyító ereje. Mikoterápia az egészség szolgálatában*. Ford. Lelley János. Mezőgazda Kiadó, Budapest. (Eredeti kiadás: 1997.)

LENGYEL Ágnes

1999 A szakrális nyomtatványok kutatásáról és jellemző jegyeiről. In: Keszeg Vilmos (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 7. Írás, írott kultúra, folklór*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 160–182.

2006 A 19. század második felében megjelent ponyvanyomtatványok illusztrációi. In: Barna Gábor (szerk.): *Kép, képmás, kultusz*. (Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár, 16.) Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Szeged, 211–218.

LEVI, Giovanni

2000 Az életrajz használatáról. (Fordította Czoch Gábor.) *Korall* 2. (Tél) 81–91. (Eredeti kiadás: 1989.)

LÉVI-STRAUSS, Claude

1958 *Anthropologie structurale*. Plon, Paris.

1964–1971 *Mythologiques*. I. *Le Cu et le Cuit* (1964). II. *Du miel aux cendres* (1966). III. *L'Origine des manières de table* (1968). IV. *L'Homme nu* (1971). Plon, Paris.

1970 Les champignons dans la culture. A propos du livre de M. R. G.-Wasson. *L'Homme* X. 1. 5–16. (Újraközlése: 1973. II: 262–280.)

1973 *Anthropologie structurale deux*. Plon, Paris.

1987 *Race et histoire*. (Collection folio/essais.) Edition Denoël, Paris. (Első kiadás: 1952.)

LÉVY-BRUHL, Lucien

1922 *La mentalité primitive*. Librairie Félix Alcan, Paris.

1927 *L'âme primitive*. Librairie Félix Alcan, Paris.

1931 *Le surnaturel et la nature dans la mentalité primitive*. Librairie Félix Alcan, Paris.

1935 *La mythologie primitive. Le monde mythique des Australiens et des Papous*. Librairie Félix Alcan, Paris.

1938 *L'expérience mythique et les symboles chez les primitifs*. Librairie Félix Alcan, Paris.

LEWIS-FERNÁNDEZ, Roberto

1992 The Proposed DSM-IV. Trance and Possession Category: Potential Benefits and Risks. *Transcultural Psychiatric Research Review* 29. (4) 301–317.

LIMBACHER Gábor

1994 Egy nógrádi javasasszony életútja és gyógyítóná válása. Összehasonlító néprajzi elemzés. *A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve* XIX. Salgótarján, 139–156.

1995 Gyógyítóasszony Nógrádban a XX. század végén. *Ethnographia* CVI. 787–827.

LINTON, Ralph

2006 Státus és szerep. In: Bohannon, Paul – Glazer, Mark (szerk. és bev.): *Mérföldkövek a kulturális antropológiában*. Panem Kiadó, Budapest, 268–284. (Eredeti kiadás: 1936.)

LINTVELT, Jaap

1981 *Essai de Typologie narrative. Le „point de vue”. Théorie et analyse*. Édition José Corti, Paris.

LIPPMANN, Walter

1922 *Public opinion*. Macmillan, New York.

LOMBROSO, Cesare

1992 *Omul delincvent*. (Traducere de Nicolae Frigioiu.) Editura Maiastra, București. (Eredeti kiadás: 1896.)

LOSONCZY Annamária

2012 Rituális rögzítettség és rögtönzés. A kolumbiai Chocó-vidék emberá sámánizmusa. In: Landgraf Ildikó – Nagy Zoltán (szerk.): *Az elkerülhetetlen. Vallásantropológiai tanulmányok Vargyas Gábor tiszteletére*. (Kultúrák keresztútján.) PTE Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék – MTA BTK Néprajztudományi Intézet – L'Harmattan Kiadó – Könyvpont Kiadó, [h. n.], 93–108.

LOTMAN, Iuri [Jurij M.]

1974 *Studii de tipologie a culturii*. Editura Univers, București. (Eredeti kiadás: 1969.)

1994 A szűzsé eredete tipológiai aspektusból. In: Kovács Árpád – Gilbert Edit, V. (szerk.): *Kultúra, szöveg, narráció. Orosz elméletirók tanulmányai*. JATE, Pécs, 82–118. (Eredeti kiadás: 1978.)

LOUX, Françoise

1978 *L'homme et son corps dans la société traditionnelle*. Editions de la Réunion des musées nationaux, Paris.

LOVÁSZ Irén

1998 „Az elme hallja, nem a fül.” Egy asszony látomásainak antropológiai megközelítése. In: Pócs Éva (szerk.): *Eksztázis, álom, látomás. Vallásantropológiai fogalmak tudományközi megközelítésben*. (Tanulmányok a transzcendensről, I.) Balassi Kiadó, Budapest–Pécs, 156–173.

2002 *Szagrális kommunikáció*. (Örökség.) L'Harmattan Kiadó – Európai Folklór Intézet, Budapest.

2005 A kéz imagesztusai. In: Bárh Dániel (szerk.): *Ünneplő. Írások Verebelyi Kincső születésnapjára*. (Folcloristica, 9.) ELTE BTK Folklore Tanszék, Budapest, 231–254.

LŐRINCZI [ERDŐS] Kinga-Mária

2003 *Egy transzcendenssel való kommunikáció nyilvánossá válása: a szőkefalvi Mária-jelenés az interetnikus kapcsolatok hálójában*. (Szakdolgozat. Irányító: dr. Keszeg Vilmos.) BBTE BTK Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, Kolozsvár. (Kézirat.)

2004 *Az átok mint sorseseemény. Egy jóasszony élettörténete és technikái*. (Mesteri szakdolgozat. Irányító: dr. Keszeg Vilmos.) BBTE BTK Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, Kolozsvár. Jelzet: D187., ill. Kriza János Néprajzi Társaság Archívuma, Kolozsvár. Jelzet: 1655. (Kézirat.)

LUBY Margit

[1983] *Bábelelte babona*. Helikon Kiadó, Budapest. (Első kiadás: 1936.)

LUCKMANN, Thomas

1983 *Life- World and Social Realities*. Heinemann Press, London.

LUKA Zsuzsánna

é. n. *A kávézacc-jóslás technikája és funkciói egy specialista gyakorlatában*. (Kézdivásárhely, Kovászna m.) Kriza János Néprajzi Társaság Archívuma, Kolozsvár. Jelzet: 1998. (Kézirat.)

LUKÁCS Enikő

é. n. *Egy zetelaki asszony hiedelmei*. (Zetelaka, Hargita m.) Kriza János Néprajzi Társaság Archívuma, Kolozsvár. Jelzet: 2003. (Kézirat.)

LUKÁCS Zsuzsanna

é. n. *Az idő kezelhetősége és ennek szerepe egy egyén életében (a kártyajóslás)*. (Kolozsvár, Kolozs m.) Kriza János Néprajzi Társaság Archívuma, Kolozsvár. Jelzet: 1077. (Kézirat.)

LÜKŐ Gábor

1993 Az Ég sátora. *Gyökereink* 5–6. 4–21. (Első közlése: 1985.)

MACHAY Vendel

1903 Házasságra vonatkozó babonák Modoron és vidékén. *Ethnographia* XIV. 259–260.

MAGYARI Tivadar

2000 A romániai magyar média. *Médiakutató* 1. 95–107. http://www.mediakutato.hu/cikk/2000_01_osz/09_a_romaniai_magyar_media/07.html (2012. 11. 10.)

MAJLÁTH Béla

1888 A sorsvető könyvek és egy ismeretlen XVI. sz. magyar Fortuna. *Magyar Könyvszemle* 1887. 1–46.

MAKKAI Endre – NAGY Ödön

1939 *Adatok téli néphagyományaink ismeretéhez*. Hetven néprajzi gyűjtő munkája alapján összeállította: ~. (Erdélyi Tudományos Füzetek, 103.) E. M. E. kiadása, Kolozsvár. (2. bőv. kiad.: In: Barna Gábor (szerk.): *Magyar Népköltési Gyűjtemény* XX. MTA Néprajzi Kutatóintézet, Budapest, 1993.)

MAKÓ LUPESCU Mária

1999 Between the Sacred and Profane: The Trial by Hot Iron Ceremony Based on the “Regestrum Varadinense”. *Mediaevalia Transylvanica* III. (1–2) 5–26.

MALINOWSKI, Bronislaw

1926 *Myth in Primitive Psychology*. (New science series, 1. Human relations area files, 12: Trobriands.) Norton, London.

1948 Magic, Science and Religion. In: *Magic, Science and Religion and Other Essays*. (Selected, and with an Introduction by Robert Redfield.) The Free Press, Glencoe, Illinois, 17–92. (Orig. pub. 1925.)

1993 *Magie, știință și religie*. Editura Moldova, Iași. (Eredeti kiadás: 1948.)

MANDELBAUM, David G.

1982 Egy életrajzi tanulmány: Gandhi. In: Küllös Imola (szerk.): *Az életrajzi módszer alkalmazása és eredményei a néprajzban és az antropológiában. Tanulmánygyűjtemény.* (Documentatio Ethnographica, 9.) MTA Néprajzi Kutatócsoport, Budapest, 29–46. (Eredeti közlés: 1973.)

MANDROU, Robert

1964 *De la culture populaire aux XVIIe et XVIIIe siècles.* (La Bibliothèque bleue de Troyes.) Stock, Paris.

MANGA János

1968 *Ünnepek, szokások az Ipoly mentén.* (Néprajzi Tanulmányok.) Akadémiai Kiadó, Budapest.

MARTÍ PÉREZ, Josep

[1990] Das apotropäische Blatt in Spanien. In: Kunt Ernő (hrsg.): *Bild-Kunde – Volks-Kunde.* (Die III. Internationale Tagung des Volkskundlichen Bildforschung Komitee bei SIEF/Unesco: Miskolc, 5–10. April 1988.) Herman Ottó Múzeum (HOM), Miskolc, 155–164.

MÁRTON Béla

1999 A sóvidéki faragottkapu-feliratok. In: Keszeg Vilmos (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 7. Írás, írott kultúra, folklór.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 72–88.

MASLOW, Abraham H.

1954 *Motivation and Personality.* Harper and Row, New York.

MÁTYUS Zsuzsanna

2002 „Vallásos” szolgáltatások, mágikus eljárások a kibédi gyakorlatban. (Szakdolgozat. Irányító: dr. Keszeg Vilmos.) BBTE BTK Magyar Nyelv és Kultúra Tanszék, Kolozsvár. Jelzet: D156. (Kézirat.)

2004 A magánélet válsághelyzetei és a kríziseket kezelő specialisták egy erdélyi faluban. In: Pócs Éva (szerk.): *Áldás és átok, csoda és boszorkányság. Vallásetnológiai fogalmak tudományközi megközelítésben.* (Tanulmányok a transzcendensről, 4.) Balassi Kiadó, Budapest, 369–381.

MAUSS, Marcel

2004 *Szociológia és antropológia.* (Osiris könyvtár. Antropológia.) Osiris Kiadó, Budapest. (Eredeti kiadás: 1950.)

2004a A mágia általános elméletének vázlata. In: Uő: *Szociológia és antropológia.* (Osiris könyvtár. Antropológia.) Osiris Kiadó, Budapest, 51–194. (Első közlés: 1902–1903.)

2004b A közösség sugallta halálgondolat fizikai hatása az egyénre (Ausztrália, Új-Zéland). In: Uő: *Szociológia és antropológia.* (Osiris könyvtár. Antropológia.) Osiris Kiadó, Budapest, 372–392. (Első közlés: 1926.)

2004c A test technikái. In: Uő: *Szociológia és antropológia.* (Osiris könyvtár. Antropológia.) Osiris Kiadó, Budapest, 425–448. (Első közlés: 1934.)

McADAMS, Dan P.

2001 A történet jelentése az irodalomban és az életben. In: László János – Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák 5. Narratív pszichológia*. Kijárat Kiadó, Budapest, 157–174. (Eredeti kiadás: 1988.)

MEAD, George Herbert

1973 *A pszichikum, az én és a társadalom szociálbehaviorista szempontból*. (Társadalomtudományi Könyvtár.) Gondolat Kiadó, Budapest. (Eredeti kiadás: 1934.)

MELETYINSZKIJ, Jeleazar M.

1985 *A mítosz poétikája*. (Fordította Kovács Zoltán.) Gondolat Kiadó, Budapest. (Eredeti kiadás: 1976.)

MELIUS [JUHÁSZ] Péter

1978 *Herbárium: az fáknak, füveknek nevekről, természetekről és hasznairól*. (Bev., magyarázó jegyz. és sajtó alá rend. Szabó Attila.) Kriterion Könyvkiadó, Bukarest. (Eredeti kiadás: 1578.)

MEYER, Jan-Waalke

1987 *Untersuchungen zu den Tonlebermodellen aus dem Alten Orient*. Neukirchener Verlag, Neukirchen-Vluyn.

MIKLÓS Zoltán István

2008 A hiedelmek funkciója egy személy életében. Egy klézsei adatközlő hiedelemreperatóriájának értelmezési lehetőségei. In: Kinda István (főszerk.): *Acta Siculica 2008*. Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, 627–638.

MIKÓ Imre – KICSII Antal – HORVÁTH Sz. István

1983 *Balázs Ferenc. Monográfia*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.

MOHAY Tamás

2000 Egyének és életutak. In: Paládi-Kovács Attila (főszerk.), Sárkány Mihály – Szilágyi Miklós (szerk.): *Magyar Néprajz VIII. Társadalom*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 760–790.

MOLNÁR Ambrus – SZIGETI Jenő

1984 *Református népi látomásirodalom a XVIII. században*. (Theológiai tanulmányok, 19.) Magyarországi Református Egyház Zsinati Iroda, Budapest.

MOLNÁR József

1963 *A könyvnyomtatás hatása a magyar irodalmi nyelv kialakulására 1527–1576 között*. (Nyelvészeti tanulmányok, 5.) Akadémiai Kiadó, Budapest.

MOLNÁR Zsolt

2012 *A Hortobágy pásztorszemmel. A puszta növényvilága. / Traditional ecological knowledge of herders on the flora and vegetation of the Hortobágy*. (Adatgyűjtés / Collection of data: Molnár Zsolt és Hoffmann Károly.) Hortobágy Természetvédelmi Közalapítvány, Debrecen.

MOLNÁR Zsolt – BARTHA Sándor – BABAI Dániel

2009 A népi növényzetismeret és az etnogeobotanikai, ökológiai antropológiai megközelítés napjaink vegetáció- és táj kutatásában. *Botanikai Közlemények* 96. (1–2) 95–116.

MORISSE, Gérard

2004 Kísérő tanulmány. In: *Michel Nostradamus Mester Próféciai. Melyek közül háromszázat eddig még sohasem nyomtattak ki.* II. (Az 1557-ben Lyonban kiadott könyv reprint kiadása. Fordította Vajda Gábor.) Országos Széchényi Könyvtár – Kossuth Kiadó, Budapest, 167–211.

MORVAY Judit

1981 *Asszonyok a nagycsaládban. A mátraaljai palóc asszonyok élete a múlt század második felében.* Akadémiai Kiadó, Budapest. (Első kiadás: 1956.)

MUCCHIELLI, Alex

2000 *L'art d'influencer. Analyse des techniques de manipulation.* Armand Colin, Paris.

MUCHEMBLED, Robert (coord.)

1997 *Magia și vrăjitoria în Europa din Evul Mediu pînă astăzi.* Editura Humanitas, București. (Eredeti kiadás: 1994.)

MURÁDIN László

1998 *A hely, ahol élünk. Barangolások Erdély helynevei között.* Erdélyi Gondolat Kiadó, Székelyudvarhely.

2010 *Erdélyi magyar nyelvű földrajz. Nyelvészeti tanulmányok.* Europrint Könyvkiadó, Nagyvárád.

NAGY Gábor, O.

1957 *Mi fán terem? Magyar szólásmondások eredete.* Gondolat Kiadó, Budapest.

NAGY Ilona

1988 hiedelemmonda. In: Király István (főszerk.): *Világirodalmi Lexikon* IV. (Grog–Ilv) Akadémiai Kiadó, Budapest, 454.

1988a hiedelemtörténet. In: Király István (főszerk.): *Világirodalmi Lexikon* IV. (Grog–Ilv) Akadémiai Kiadó, Budapest, 454.

1988b Hiedelemmonda. In: Vargyas Lajos (főszerk.), Istvánovits Márton (szerk.): *Magyar néprajz* V. *Folklór 1. Magyar népköltészet.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 138–147.

NAGY József

1892 Hegyhát vidéki hangutánzóok, mondák és babonák. *Ethnographia* III. 64–73.

NAGY Julianna

2012 *Miért nem lehettem költő? Egy mezőszéki parasztasszony narratívumai.* Sajtó alá rendezte és a kísérő tanulmányt írta Ozsváth Imola. (Emberek és kontextusok, 7.) Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.

NAGY Magdolna

2001 A hiedelemalakok rendszerbe szerveződése Kása Ferenc hiedelmeiben. In: Czégényi Dóra – Keszeg Vilmos (szerk.): *Emberek, szövegek, hiedelmek. Tanulmányok.* (Krizsa Könyvek, 7.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 8–46.

NAGY Olga

1989 *A törvény szorításában. Paraszti értékrend és magatartásforma.* Gondolat Könyvkiadó, Budapest.

[1990] *Világgá futó szavak. Havadi beszélgetések.* Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.

NAGY Réka

(é. n.) Szerencsés és szerencsétlen napok a hiedelmekben. (Szilágybagos, Szilágy m.) Kri-
za János Néprajzi Társaság Archívuma, Kolozsvár. Jelzet: 1561. (Kézirat.)

NEISSER, Ulric

1992 Az önmagunkról való tudás öt válfaja. In: László János (szerk.): *Válogatás a szociá-
lis megismerés szakirodalmából*. II. *Érzelmek és én-tudat*. Tankönyvkiadó, Buda-
pest, 173–203. (Eredeti kiadás: 1988.)

NÉMETH László

1942 Tamási „játékai”. *Magyar Csillag* II. 403–407.

1989 Makkai Sándor regénye. In: Uő: *Életmű szilánkokban*. I. Magvető Könyvkiadó, Bu-
dapest, 153–156. (Első közlés: 1927.)

NEWCOMB, Theodore M.

1953 An Approach to the Study of Communicative Acts. *Psychological Review* LX. (6)
393–404.

NIEDERMÜLLER Péter

1981 A mindennapok folklórja avagy a folklór mindennapjai. In: Uő (szerk.): *Folklór és
mindennapi élet. Válogatott tanulmányok*. (Folklór – Társadalom – Művészet, 7.)
Népművelési Intézet, Budapest, 192–219.

1988 Élettörténet és életrajzi elbeszélés. *Ethnographia* XC. 376–389.

NOLL, Richard

1985 Mental Imagery Cultivation as a Cultural Phenomenon. The Role of Visions in
Shamanism. *Current Anthropology* 26. (4) 443–461.

NORA, Pierre (dir.)

1986 *Les lieux de mémoire*. II. *La Nation*. 1. *Héritage, historiographie, paysages*. (Biblio-
thèque illustrée des histoires.) Gallimard, Paris.

[NYEKLJUDOV, Sz. Ju. (szerk.)]

1982 *A művészet ősi formái*. Gondolat Kiadó, Budapest. (Eredeti kiadás: 1972.)

NYERGES Ágnes

1961 *Jóslatok, álmok, csodák*. (Élet és Tudomány Kiskönyvtár, 20.) Gondolat Kiadó, Bu-
dapest.

NYÍRI Kristóf

1998 Globális társadalom és lokális kultúra a hálózottság korában. *Magyar Tudomány*
XLIII. 11. 1286–1297.

NYITRAI Mózes

2001 Nyolcvan év. In: Nagy Ödön – Hermán János – Nyitrai Mózes: *Palástban. Lelké-
szek szórványban*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 189–476.

OBERHELMAN, Steven Michael

1981 *The Oneirocritic Literature of the Late Roman and Byzantine Eras of Greece:*
Manuscript Studies. I–II. (Unpublished PhD thesis.) University of Minnesota.

OLÁH Andor

1986 „Újhold, új király!” *A magyar népi orvoslás életrajza*. Gondolat Kiadó, Budapest.

OLTEANU, Antoaneta

1998 *Ipostaze ale maleficului în medicina magică*. (Colecția Paideia Științe. Seria de antropologie culturală și etnografie.) Editura Paideia, București.

OIȘTEANU, Andrei

2004 *Ordine și Haos. Mit și magie în cultura tradițională românească*. (Colecția Plural M.) Editura Polirom, Iași.

OPPENHEIM, Leo A.

1956 *The Interpretation of Dreams in the Ancient Near East*. (Transactions of the American Philosophical Society NS 46/3.) American Philosophical Society, Philadelphia.

ORTUTAY Gyula (szerk.)

1940 *Fedics Mihály mesél*. (UMNGy, I.) Egyetemi Magyarságtudományi Intézet, Budapest. (Reprint: 1978.)

PACK, Roger Ambrose (ed.)

1963 *Artemidori Daldiani Oniroticon Libri V*. Teubner, Lipsiae.

PÁCZKÁN Éva

2002 *Kopasz föld. Mentalitás- és szövegvizsgálat egy élettörténet elemzésének alapján*. (Kriza Könyvek, 13.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár.

PAIS Dezső

1975 *A magyar ősvallás nyelvi emlékeiből*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

PALÁDI-KOVÁCS Attila

1994 Régi hatóságok harca a káromkodás ellen. In: Kisbán Eszter (szerk.): *Parasztkultúra, populáris kultúra és a központi irányítás. Tanulmányok*. MTA Néprajzi Kutatóintézet, Budapest, 173–184.

PAPP Z. Attila

2002 A kisebbségi nyilvánosság sajátosságai. Kísérlet a romániai magyar sajtónyilvánosság modellezésére. In: Fedinec Csilla (szerk.): *Társadalmi önismeret és nemzeti önazonosság Közép-Európában*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 189–206. <http://adatbank.transindex.ro/vendeg/htmlk/pdf3664.pdf> (2012. 11. 10.)

PÁSZKA Imre

2007 *Narratív történetformák. A megértő szociológia nézőpontjából*. Belvedere Meridionale, Szeged.

PÁSZTOR Gyöngyi – PÉTER László

2002 A kolozsvári BBTE magyar diákjainak médiafogyasztási szokásai. *Médiakutató* 9. 53–62. http://www.mediakutato.hu/cikk/2002_04_tel/05_kolozsvari_bbte/01.html (2012. 11.10.)

PATAKI Ferenc

1982 *Az én és a társadalmi azonosságtudat*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.

PAVELESCU, Gheorghe

1998 *Magia la români. Studii și cercetări despre magie, descântece și mană*. Editura Minerva, București.

PELTO, Pertti J.

1970 *Anthropological Research. The Structure of Inquiry*. Harper and Row, New York.

PÉNTEK János – SZABÓ Attila

1985 *Ember és növényvilág. Kalotaszeg növényzete és népi növényismerete*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.

PETCU, Marian

1999 *Puterea și cultura, o istorie a cenzurii*. (Collegium. Media.) Editura Polirom, Iași.

PETE-KOMÁROMY Sára

2006 *A gyermekijesztés szerepe és használata a Szatmár megyei Kaplonyban*. (Mesteri szakdolgozat. Irányító: dr. Keszeg Vilmos.) BBTE BTK Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, Kolozsvár. Jelzet: D215. (Kézirat.)

PÉTER Enikő

é. n. *Őnöntés Magyarlapádon*. (Magyarlapád, Fehér m.) Kriza János Néprajzi Társaság Archívuma, Kolozsvár. Jelzet: 1560. (Kézirat.)

2005 *Őnöntés Magyarlapádon*. *Művelődés* LVIII. 4. 17–19.

PETI Lehel

2003 Mítosz és mágia. A trunki orvos rózsailatú kútjának mítosza. A lopás fekete mágiával való kezelése. *Korunk* XIV. (9) 25–33.

2003a A fekete mágia szociális egyensúlyellenőrző szerepe a moldvai csángó falvakban. A lopás hiedelmei. In: Szabó Árpád Tőhötöm (szerk.): *Lenyomatok 2. Fiatal kutatók a népi kultúráról*. (Kriza Könyvek, 12.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 159–174.

2005 The Role of Black Magic in Controlling Social Balance in Moldavian Csángó Villages. In: Szeghyová, Blanka (ed.): *The Role of Magic in the Past. Learned and Popular Magic, Popular Beliefs and Diversity of Attitudes*. Pro Historia, Bratislava, 174–185.

2007 Egyházi rítus és bűncselekmény. A tanacui apácagyilkosság. In: Jakab Albert Zsolt – Keszeg Vilmos (szerk.): *Csoportok és kultúrák. Tanulmányok szubkultúrákról*. (Kriza Könyvek, 29.) BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék – Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 321–335. (Első közlése: 2005.)

2007a Offenzív mágikus rítusok a moldvai csángó falvakban. In: Lackovits Emőke, S. – Szőcsné Gazda Enikő: *Népi vallásosság a Kárpát-medencében 7*. (Konferencia Seprsiszentgyörgyön, 2005. szeptember) Székely Nemzeti Múzeum – Veszprém Megyei Múzeum Igazgatóság, Seprsiszentgyörgy–Veszprém, II: 285–309.

2008 *A moldvai csángók vallásossága. Hagyományos világkép és modernizáció*. (Kisebbségkutatás Könyvek.) Lucidus Kiadó, Budapest.

2010 *A transzcendens kommunikáció látomásos formái a moldvai csángó falvakban*. (Doktori disszertáció. Irányító: dr. Keszeg Vilmos.) Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, Kolozsvár. Lelőhely: BCU Lucian Blaga, Cluj-Napoca. Jelzet: TEZE596. (Kézirat.)

2010a Moldvai halottlátók, ellátók (tematikus szócikk). In Bárdi Nándor (koord.): *Romániai Magyar Lexikon. Művelődéstörténet*. Transindex – Jakabffy Elemér Alapítvány. 2010-10-13. <http://lexikon.adatbank.ro/tematikus/szocikk.php?id=59> (2012. 11. 25.)

- 2010b Marián Rózsika látó, szentasszony (tematikus szócikk). In Bárdi Nándor (koord.): *Romániai Magyar Lexikon. Művelődéstörténet*. Transindex – Jakabffy Elemér Alapítvány. 2010-11-23. <http://lexikon.adatbank.ro/tematikus/szocikk.php?id=103> (2012. 11. 25.)
- 2012 *A moldvai csángók népi vallásosságának imagisztikus rítusai*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár.
- PIKE, Kenneth Lee
- 1954 *Language in Relation to a Unified Theory of the Structure of Human Behavior*. I. Summer Institute of Linguistics, Glendale.
- PLATVOET, Jan G.
- 1990 The Definers Defined: Traditions in the Definition of Religion. *Method & Theory in the Study of Religion* II. 2. 180–212.
- PLÉH Csaba
- 1986 *A történet szerkezet és az emlékezeti sémák*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- PLUTARKHOSZ
- 1978 *Párhuzamos életrajzok*. I–II. (Fordította Máthé Elek.) Magyar Helikon – Európa Könyvkiadó, Budapest.
- PÓCS Éva
- 1964 Zagyvarékas néphite. (Kézirat gyanánt.) *Néprajzi Közlemények* IX. (3–4) Néprajzi Múzeum – MTA Néprajzi Kutatócsoport, Budapest.
- 1977 átok. In: Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* I. (A–E) Akadémiai Kiadó, Budapest, 166–167.
- 1977a építőáldozat. In: Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* I. (A–E) Akadémiai Kiadó, Budapest, 697–698.
- 1979 A magyar néphit ún. természetfeletti lényei. *Ethnographia* XC. 331–341.
- 1982 varázskönyv. In: Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* V. (Szé–Zs) Akadémiai Kiadó, Budapest, 485–486.
- 1982a varázsszó. In: Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* V. (Szé–Zs) Akadémiai Kiadó, Budapest, 487.
- 1985–1986 *Magyar ráolvasások*. I–II. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- 1989 *Tündérek, démonok, boszorkányok*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- 1990 Néphit. In: Dömötör Tekla (főszerk.), Hoppál Mihály (szerk.): *Magyar Néprajz* VII. *Folklor* 3. *Népszokás, néphit, népi vallásosság*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 527–692.
- 1993 A magyar ősvallás. In: Bellingier, Gerhard J. (szerk.): *Nagy valláskalauz*. (Fordította Viola József.) Akadémiai Kiadó, Budapest, 285–290.
- 1995 Maleficium-narratívumok – konfliktusok – boszorkánytípusok (Sopron vármegye, 1529–1768). *Népi Kultúra – Népi Társadalom* XVIII. 9–66.
- 1998 Transz és látomás Európa népi kultúráiban. In: Uő (szerk.): *Eksztázis, álom, látomás. Vallásetnológiai fogalmak tudományközi megközelítésben*. (Tanulmányok a transzcendensről, I.) Balassi Kiadó, Budapest–Pécs, 15–55.
- 2001 Átok, rontás, divináció: boszorkányság a vallás és mágia határán. In: Uő (szerk.): *Két csíki falu néphite a századvégen*. Európai Folklor Intézet – Osiris Kiadó, Budapest, 419–459.

- 2002 *Magyar néphit Közép- és Kelet-Európa határán. Válogatott tanulmányok I.* (Szó-hagyomány.) L'Harmattan Kiadó, Budapest.
- 2002a Tér és idő a néphitben. In: Uő: *Magyar néphit Közép- és Kelet-Európa határán. Válogatott tanulmányok I.* (Szó-hagyomány.) L'Harmattan Kiadó, Budapest, 9–40. (Első közlés: 1983.)
- 2002b „Nyers és főtt”: halál és élet. A kulturális vívmányok helye az európai parasztság archaikus világképében. In: Uő: *Magyar néphit Közép- és Kelet-Európa határán. Válogatott tanulmányok I.* (Szó-hagyomány.) L'Harmattan Kiadó, Budapest, 41–49. (Első közlés: 1992.)
- 2002c Magyar samanizmus a kora újkori forrásokban. In: Uő: *Magyar néphit Közép- és Kelet-Európa határán. Válogatott tanulmányok I.* (Szó-hagyomány.) L'Harmattan Kiadó, Budapest, 136–172. (Első közlés: 1996.)
- 2002d Natura és kultúra – halál vagy élet? Kettős lények és „emberré avatás”. In: Uő (szerk.): *Mikrokozmosz – makrokozmosz. Vallásetnológiai fogalmak tudományközi megközelítésben.* (Tanulmányok a transzcendensről, III.) Balassi Kiadó, Budapest, 165–220.
- 2004 Curse, maleficium, divination: witchcraft on the borderline of religion and magic. In: Blécourt, Willem de – Davies, Owen (eds.): *Witchcraft continued. Popular Magic in Modern Europe.* Manchester University Press, Manchester–New York, 174–190.
- 2005 Boszorkányság és boszorkányok Közép-Kelet-Európában. *Korunk* XVI. 5. 4–10.
- 2006 Kincsszerzés. In: Kőszeghy Péter (főszerk.): *Magyar Művelődéstudományi Lexikon. Középkor és kora újkor.* V. Balassi Kiadó, Budapest, 393–395.
- 2009 Hiedelmek, vallási képzetek 1–2, Hiedelemvilág, Hitvilág. In: Paládi-Kovács Attila (főszerk.), Flórián Mária (szerk.): *Magyar Néprajz I./2. Táj, nép, történelem. A magyar nép műveltségi korszakai.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 133–136., 262–266., 485–494., 632–635.
- PÓCS Éva (szerk.)
- 1998 *Eksztázis, álom, látomás. Vallásetnológiai fogalmak tudományközi megközelítésben.* (Tanulmányok a transzcendensről, I.) Balassi Kiadó, Budapest–Pécs.
- 2001 *Lélek, halál, túlvilág. Vallásetnológiai fogalmak tudományközi megközelítésben.* (Tanulmányok a transzcendensről, II.) Balassi Kiadó, Budapest.
- 2001a *Két csiki falu néphite a századvégen.* Európai Folklór Intézet – Osiris Kiadó, Budapest.
- 2001b *Demonológia és boszorkányság Európában.* (Studia Ethnologia Hungarica, I.) L'Harmattan Kiadó – PTE Néprajz Tanszék, Budapest–Pécs.
- 2002 *Mikrokozmosz – makrokozmosz. Vallásetnológiai fogalmak tudományközi megközelítésben.* (Tanulmányok a transzcendensről, III.) Balassi Kiadó, Budapest.
- 2004 *Áldás és átok, csoda és boszorkányság. Vallásetnológiai fogalmak tudományközi megközelítésben.* (Tanulmányok a transzcendensről, IV.) Balassi Kiadó, Budapest.
- 2007 *Maszk, átváltozás, beavatás. Vallásetnológiai fogalmak tudományközi megközelítésben.* (Tanulmányok a transzcendensről, V.) Balassi Kiadó, Budapest.

- 2008 *Démonok, látók, szentek. Vallásethnológiai fogalmak tudományközi megközelítésben.* (Tanulmányok a transzcendensről, VI.) Balassi Kiadó, Budapest.
- 2008a „Vannak csodák, csak észre kell venni.” *Helyi vallás, néphit és vallásos folklór Gyimesben* 1. (Studia Ethnologica Hungarica, VIII.) L'Harmattan Kiadó – PTE Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék, Budapest.
- 2010 *Mágikus és szakrális medicina. Vallásethnológiai fogalmak tudományközi megközelítésben.* (Tanulmányok a transzcendensről, VII.) Balassi Kiadó, Budapest.
- 2012 *Hiedelemszövegek.* (A magyar folklór szövegvilága, 1.) Balassi Kiadó, Budapest.
- POIRET, Nathalie
- 1998 *Odeurs impures. Du corps humaine à la cité* (Grenoble, XVIIIe–XIXe siècle). *Terrain* 31. <http://terrain.revues.org/index3141.html> (2013. 02. 20.)
- POGÁNY Péter
- 1978 *A magyar ponyva tüköre.* (Magyar tipográfia.) Magyar Helikon, [Budapest].
- POMOGÁTS Béla
- 1989 Elsodort eposz. In: Szabó Dezső: *Az elsodort falu.* Csokonai Kiadó, Debrecen, 5–15.
- PÓSÁN László
- 1997 Álomértelmezés a középkorban. *Klió* VI. (2) 80–82.
- POZSONY Ferenc
- 1994 Hiedelemszövegek. In: Uő: *Szeret vize martján. Moldvai csángómagyar népköltészet.* A klézsei Lőrinc Györgyné Hodorog Lucától gyűjtötte, bevezetővel és jegyzetekkel ellátta Pozsony Ferenc. A dallamokat hangszalagról lejegyezte és sajtó alá rendezte Török Csorja Viola. (Kriza János Társaság Könyvtára, 2.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 216–230.
- 1997 Látomások a moldvai csángó falvakban. In: Uő (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 5. Dolgozatok a moldvai csángók népi kultúrájáról.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 248–258.
- 2000 Húsvéti hartárkerülés Felső-Háromszéken és történeti előzményei Erdélyben. In: Uő: *Adok nektek aranyvesszőt. Dolgozatok erdélyi és moldvai népszokásokról.* Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 38–47.
- 2006 *Erdélyi népszokások. Egyetemi jegyzet.* (Néprajzi Egyetemi Jegyzetek, 1.) KJNT – BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, Kolozsvár.
- 2006a Jánó Ilona látomásairól. In: KÓKA Rozália: „*Bételem Isten akaratját...*” *A lészpedi Szent leány látomásai.* (Közreadja: Kóka Rozália Pozsony Ferenc és Pócs Éva tanulmányával.) L'Harmattan – PTE Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék, Budapest, 223–229.
- PROPP, Vlagyimir Jakovlevics
- 1975 *A mese morfológiája.* (Fordította Soproni András.) Gondolat Kiadó, Budapest. (Eredeti kiadás: 1928.)
- PYE, Michael
- 1972 *Comparative Religion: An Introduction through Source Materials.* David and Charles – Harper and Row, Newton Abbot and New York.

RABELAIS, Francois

1711 *Oeuvres de Maître François Rabelais, publiées sous le titre de Faits et Dits du Géant Gargantua et de son fils Pantagruel...* Tome Troisieme. Henri Bordesius, Amsterdam. (Eredeti kiadás: 1546.)

RAD, Ilie

2008 *Incursiuni în istoria presei românești*. Editura Accent, Cluj-Napoca.

RIESMAN, David

1968 *A magányos tömeg. / The Lonely Crowd*. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest. (Eredeti kiadás: 1950.)

RICOEUR, Paul

1983–1985 *Temps et récit*. I–III. Seuil, Paris.

1990 *Soi-même comme un autre*. Seuil, Paris.

1998 A szöveg világa és az olvasó világa. In: Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák 2. Történet és fikció*. Kijárat Kiadó, Budapest, 9–42.

2001 A narratív azonosság. In: László János – Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák 5. Narratív pszichológia*. Kijárat Kiadó, Budapest, 15–27. (Eredeti kiadás: 1990.)

RÓHEIM Géza

1913 Kedd asszonya. *Ethographia* XXIV. 90–95.

1920 Lucaszék. In: Uő: *Adalékok a magyar néphithez* II. *Lucaszék*. Hornyánszky Viktor, Budapest, 29–277.

1925 *Magyar néphit és népszokások*. (Élet és Tudomány, 18.) Athenaeum, Budapest.

1984 Teiresziász és más jósök. In: Uő: *A bűvös tükör. Válogatás Róheim Géza tanulmányaiból*. (Válogatta, sajtó alá rendezte, az utószót és a jegyzeteket készítette Verebélyi Kincső.) Magvető Könyvkiadó, Budapest, 424–464. (Eredeti kiadás: 1946.)

ROKEACH, Milton

1969 The Role of Values in Public Opinion Research. *Public Opinion Quarterly* 32. (4) 547–559.

ROSKA Márton (összeáll.)

1930 *Néprajzi feladatok Erdélyben*. (A „Magyar Nép” Könyvtára, 42.) Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet R. T., Kolozsvár. (Első kiadás: 1923.)

ROSTÁS-FARKAS György – KARSAI Ervin

1992 *A cigányok hiedelemvilága. / Le romenge tradiciji*. (2. kiadás) Cigány Tudományos és Művészeti Társaság, Budapest. (Első kiadás: 1990.)

RUMELHART, David. A.

1988 Megjegyzések egy történetisméről. In: Kanyó Zoltán – Síklaki István (szerk.): *Tanulmányok az irodalomtudomány köréből*. Tankönyvkiadó, Budapest, 330–340. (Eredeti kiadás: 1975.)

SABEAN, Warren David

1988 Az egység szent köteléke. A közösség egy tizenhárom éves boszorkány szemével (1683). In: Vári András (szerk.): *Misszionáriusok a csónakban: Antropológiai módszerek a társadalomtörténetben*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 156–191. (Eredeti kiadás: 1984.)

SALAMON Anikó

1987 *Gyimesi csángó mondák, ráolvasások, imák.* (Sajtó alá rendezte és jegyzetekkel ellátta: Mohay Tamás. A bevezető tanulmány Dömötör Tekla munkája. Illusztrálta: Nagy András.) Helikon Kiadó, Budapest.

SALÁNKI-FAZEKAS Éva

2012 Egy berettyószéplaki cigányasszony hielemei. In: Keszeg Vilmos (sajtó alá rend.): *Rontók, gyógyítók, áldozatok: történetek és élettörténetek.* (Emberek és kontextusok, 8.) Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 71–178.

SALLÓ Szilárd

2007 Rontáshiedelmek, hiedelemszerepek a gyimesi közösségben. In: Murányi János (szerk.): *A Csíki Székely Múzeum Évkönyve 2006. Humán- és Természettudományok.* Csíki Székely Múzeum, Csíkszereda, 181–210.

2008 Az urszita rontáshiedelem a Gyimesekben. *Erdélyi Múzeum* LXX. (1–2) 17–28.

2012 *Rontók, jószok és gyógyítók a Gyimesekben.* In: Keszeg Vilmos (sajtó alá rend.): *Rontók, gyógyítók, áldozatok: történetek és élettörténetek.* (Emberek és kontextusok, 8.) Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 179–264.

SÁNDOR Zsófia

2002 *Egy homoródalmási jószasszony és tevékenysége.* (Szakdolgozat. Irányító: dr. Keszeg Vilmos.) BBTE BTK Magyar Nyelv és Kultúra Tanszék, Kolozsvár. Jelzet: D150. (Kézirat.)

SANSTERRE, Jean-Marie

1998 Attitudes occidentales à l'égard des miracles d'images dans le haut Moyen Âge. *Annales, Histoire, Science Sociales* 53. (6) 1219–1241.

SAVA, Eleonora

2007 *Explorând un ritual.* (Colecția Paradigme.) Editura Limes, Cluj-Napoca.

SÁVAI János – GRYNÆUS Tamás

1994 *Tüdő Vince betegei. Egy szeged-alsótanyai gyógyító ember feljegyzései.* (Devotio Hungarorum, 1.) JATE Néprajzi Tanszék, Szeged.

SCHANK, Roger C. – ABELSON, Robert P.

1988 Forгатókönyvek, tervek, ismeretek. In: Kanyó Zoltán – Síklaki István (szerk.): *Tanulmányok az irodalomtudomány köréből.* Tankönyvkiadó, Budapest, 367–377. (Eredeti kiadás: 1977.)

SCHEIBER Sándor

1996 Egy talányos jóslásmód megfejtése. In: Uő: *Folklór és tárgytörténet.* (Teljes kiadás.) Makkabi Kiadó, Budapest, 239–248. (Első kiadás: 1974.)

1996a A tolvaj kiderítése. In: Uő: *Folklór és tárgytörténet.* (Teljes kiadás.) Makkabi Kiadó, Budapest, 1305–1307. (Első kiadás: 1974.)

SCHÜTZ, Alfred – LUCKMANN, Thomas

1974 *The Structure of the Life World.* Heinemann Press, London.

SEBEOK, Thomas Albert

1986 *I Think I Am a Verb. More Contributions to the Doctrine of Signs.* Plenum Press, New York.

SEBESTYÉN Gyula

1900 A magyar varázsdob. *Ethnographia* XI. 433–446.

1902 *Regös-énekek*. (Magyar Népköltési Gyűjtemény 4.) Athenaeum, Budapest.

1902a *A regösök*. (Magyar Népköltési Gyűjtemény, 5.) Athenaeum, Budapest.

SELIGMANN, Kurt

1987 *Mágia és okkultizmus az európai gondolkodásban*. Gondolat Kiadó, Budapest.
(Eredeti kiadás: 1948.)

SÉRA László

1999 Diana és Szent Hubertus. Vannak-e nemek közötti különbségek a kognitív képességekben? In: Küllös Imola (szerk.): *Hagyományos női szerepek. Nők a populáris kultúrában és a folklórban*. (Az 1997 áprilisában tartott konferencia válogatott anyaga.) Magyar Néprajzi Társaság – Szociális és Családügyi Minisztérium Nőképviseleti Titkárság, Budapest, 229–244.

SERES András

1981 Erdők, vizek csodás lényei Háromszéken és a környező vidékeken. In: Kós Károly – Faragó József (szerk.): *Népismereti Dolgozatok 1981*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 185–196.

1984 Hiedelemmondák. In: Uő: *Barcasági magyar népköltészet és népszokások*. (Sajtó alá rendezte Keszeg Vilmos.) Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 63–66.

1994 Moldvai csángó garabonciások. In: Kós Károly – Faragó József (szerk.): *Népismereti Dolgozatok 1994*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 319–332.

SHANNON, Claude Elwood – WEAVER, Warren

1949 *The Mathematical Theory of Communication*. University of Illinois Press, Urbana, Illinois.

SHERIF, Carolyn W. – SHERIF, Muzafer – NEBERGALL, Roger E.

1965 *Attitude and Attitude Change: The Social Judgement – Involvement Approach*. W. B. Saunders, Philadelphia.

SHERIF, Muzafer – SHERIF, Carolyn

1969 *Social Psychology*. (3rd, reprint.) Harper & Row, New York. (1st ed. 1948.)

SIMON Boglárka

2002 A természetfeletti való kapcsolatteremtés technikái egy székelőföldvári parasztférfy életében. (Esettanulmány.) In: Szabó Á. Tőhötöm (szerk.): *Lenyomatok. Fiatal kutatók a népi kultúráról*. (Kriza Könyvek, 12.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 111–129.

SMEETS, René

1975 *Signs, Symbols and Ornaments*. Van Nostrand Reinhold, New York.

SOLTÉSZ Zoltánné

1961 *A magyarországi könyvdíszítés a XVI. században*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

SOLYMOSI László – SZOVÁK Kornél (szerk.)

2009 *Regestrum Varadiense (1208–1235)*. Karácsonyi János és Borovszky Samu [1903-as] munkájának digitális kiadása kiegészítésekkel, valamint a Váradi Jegyzőkönyv új szövegkiadásával együtt. Arcanum CD. (Első kiadás: 1550.)

SOLYMOSSY Sándor

1922 Keleti elemek népmeséinkben (A népmesekutatás 100 éves jubileumára). *Ethnographia* XXXIII. 30–44.

1927 A vasorrú bába és mithikus rokonai. *Ethnographia* XXXVIII. 217–235.

1931 Népmeséink sárkányalakja. *Ethnographia* XLII. 113–132.

1937 Hitvilág. (Babonás hiedelmek és eljárások. A magyar ősi hitvilág.) In: Czákó Elemér (főszerk.): *A magyarság szellemi néprajza. Zene – Tánc – Szokások – Hitvilág – Játék.* (A magyarság néprajza, IV.) Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 342–450. [2. kiadás: Viski Károly (szerk.): *A magyarság néprajza* IV. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1943, 286–382.]

1991 *A „vasorrú bába” és mitikus rokonai. Válogatott tanulmányok.* (Hermész Könyvek.) Vál. és sajtó alá rend.: Horváth Ildikó. Az előszót írta: Verebélyi Kincső. Akadémiai Kiadó, Budapest.

SOÓS (PÁRHONYI) Tímea

2002 A rontáshiedelmek működtetése válsághelyzetekben. In: Szikszai Mária (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 10.* (A Kriza János Néprajzi Társaság 2000. évi, népi gyógyászati tematikájú vándorgyűlésének előadásai.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 106–150.

2004 Egy javasasszony szerepei. In: Pócs Éva (szerk.): *Áldás és átok, csoda és boszorkányság. Vallásetnológiai fogalmak tudományközi megközelítésben.* (Tanulmányok a transzcendensről, IV.) Balassi Kiadó, Budapest, 246–283.

2010 Javasasszony és páciens a Szilágyságban. In: Czégényi Dóra – Keszeg Vilmos (sajtó alá rend.): *A beteg ember. Betegségek, betegek és gyógyítók.* (Emberek és kontextusok, 4.) Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 179–334.

SÓS Tibor

2008 Részadatok Miklósvár (Kovászna megye) és környékének kétéltű- és hullófaunájához; a hozzájuk fűződő hiedelemvilág elemzése. *Csíki Székely Múzeum Évkönyve 2007–2008. Humán- és természettudományok.* Csíki Székely Múzeum – Pro-Print Kiadó, Csíkszereda, 297–310.

SPERBER, Dan

2001 *A kultúra magyarázata. Naturalista megközelítés.* Fordította Pléh Csaba. (Osiris Zsebkönyvtár.) Osiris Kiadó, Budapest. (Eredeti kiadás: 1996.)

SPIRO, Melford E.

1966 Religion: Problems of Definition and Explanation. In: Banton, M. (ed.): *Anthropological Approaches to the Study of Religion.* Tavistock Press, London, 85–126.

STACHEL, Peter

2007 Identitás. A kortárs társadalom- és kultúratudományok egy központi fogalmának genezise, inflálódása és problémái. *Regio* XVIII. (4) 3–33. (Eredeti kiadás: 2005.)

STEEINWACHS, Burkhart

2000 Mit nyújthatnak az (irodalmi) korszakfogalmak? Követelmények és következmények. *Helikon* XLVI. (3) 324–333.

STEWART, Michael Sinclair

1994 *Daltestvérek. Az oláh cigány identitás és közösség továbbélése a szocialista Magyarországon*. T–Twins Kiadó – MTA Szociológiai Intézete – Max Weber Alapítvány, Budapest.

SZABÓ Csilla

2002 *Egy több mint fél évszázados átok története*. (Parajd, Hargita m.) Kriza János Néprajzi Társaság Archívuma, Kolozsvár. Jelzet: 837. (Kézirat.)

2003 „Megbüntetem az atyák vétkeit a fiakban” (2Mózes 20:5). Egy több mint fél évszázados átok története. *Művelődés* LVI. (3) 22–23.

SZABÓ Károly (összeáll.)

1879 Régi magyar könyvtár. Könyvészeti kézikönyv. Az 1531–1711 megjelent magyar nyomtatványok könyvészeti kézikönyve. (Régi Magyar Könyvtár, I.) MTA, Budapest.

SZABÓ László

1990 Népi természetismeret. In: Dömötör Tekla (főszerk.), Hoppál Mihály (szerk.): *Magyar Néprajz* VII. *Folklor 3. Népszokás, néphit, népi vallásosság*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 725–742.

SZABÓ T. Attila

1980 Miről beszélnek a helynevek. In: Uő: *Nép és nyelv. Válogatott tanulmányok, cikkek* IV. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 21–23. (Első kiadás: 1968.)

2002 *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár* XI. (R–Száj) Akadémiai Kiadó – Erdélyi Múzeum-Egyesület, Budapest–Kolozsvár.

SZACSVAY Éva

2000 A látomások természetéről – megváltozott tudat, kiesett idő. In: Fejős Zoltán (főszerk.): *A megfoghatatlan idő. Tanulmányok*. (Tabula könyvek, 2.) Néprajzi Múzeum, Budapest 197–217.

SZELESTEI NAGY László

1988 Kalendáriumok a XVIII. századi Magyarországon. In: Hopp Lajos – Küllös Imola – Voigt Vilmos (szerk.): *A megváltozott hagyomány. Folklor, irodalom, művelődés a XVIII. században*. [MTA Irodalomtudományi Intézet – ELTE Folklore Tanszék], Budapest, 313–361.

SZÉMAN Rózsa

é. n. *Hiedelemtudás Szilágynagyfaluban*. (Szilágynagyfalu, Szilágy m.) Kriza János Néprajzi Társaság Archívuma, Kolozsvár. Jelzet: 1996. (Kézirat.)

SZENDREY Ákos

1928 Az ősmagyar temetkezés. *Ethnographia* XXIX. 12–26.

1931 Menyasszony-kontyolás. *Magyar Nyelv* III. 211–217., 263–274.

1941 A halott lakodalma. *Ethnographia* LII. 44–53.

1956 Babvetés. *Néprajzi Értesítő* XXXVIII. 119–128.

1959 A napforduló és a mágikus állatvédelem összekapcsolásának kérdése. Az állatok első kihajtása. *Ethnographia* LXX. 313–343.

1986 *A magyar néphit boszorkánya*. Magvető Könyvkiadó, Budapest. (Eredeti kiadás: 1948.)

SZENDREY Zsigmond

- 1914 Ember- és természetfeletti lények a szalontai néphitben. *Ethnographia* XXV. 315–326.
 1933 A magyar népszokások osztályozása. *Ethnographia* XLV. 21–30.
 1937 A varázslócsalekvések személye, ideje és helye. *Ethnographia* XLVIII. 13–24.
 1937a A varázslatok eszközei. *Ethnographia* XLVIII. 386–405.
 1937b A növény-, állat- és ásványvilág a varázslatokban. *Ethnographia* XLVIII. 154–166.
 1941 Évnegyedi szokásaink és babonáink. *Ethnographia* LII. 10–23.
 1941a A tavaszelő ünnepkörének szokásai és hiedelmei. *Ethnographia* LII. 101–110.
 1941b A tavaszelő, nyár és őszi ünnepkörének szokásai és hiedelmei. *Ethnographia* LII. 180–188.

SZENDREY Zsigmond – SZENDREY Ákos

- 1940 Részletek a készülő magyar babonaszótárból. *Ethnographia* LI. 195–210., 321–336.

SZEPES Erika

- 1977 jóskönyv. In: Király István (főszerk.): *Világirodalmi Lexikon* V. (Im–Kamb) Akadémiai Kiadó, Budapest, 766.
 SZEPES Erika – KOMORÓCZY Géza – KÁKOSY László – CSONGOR Barnabás – LÁZÁR György – RAJ Tamás – TASNÁDI Edit – BERNÁTH István – KOVÁCS Endre – HIDEKGUTI József – BELIA György – MARTINKÓ András
 1977 jóslatirodalom. In: Király István (főszerk.): *Világirodalmi Lexikon* V. (Im–Kamb) Akadémiai Kiadó, Budapest, 766–774.

SZERB Antal

- 1978 *Magyar irodalomtörténet*. (Hatodik kiadás.) Magvető Könyvkiadó, Budapest. (Eredeti kiadás: 1934.)

SZERDAHELYI István

- 1982 mágikus realizmus. In: Király István (főszerk.): *Világirodalmi Lexikon* VII. (Lanf–Marg) Akadémiai Kiadó, Budapest, 559–560.
 SZERDAHELYI István – KOMORÓCZY Géza – HAMVAS Béla – LÁZÁR György – RITOÓK Zsigmond – IVÁNYI Tamás – KOVÁCS Endre
 1994 varázsirodalom. In: Szerdahelyi István (szerk.): *Világirodalmi Lexikon* XVI. (U–Vidz) Akadémiai Kiadó, Budapest, 422–424.

SZERDAHELYI István – ZOLTAI Dénes

- 1979 Esztétikai alany, esztétikai tárgy, esztétikai tevékenység, esztétikai viszonyok. In: *Esztétikai Kislexikon*. (3. kiadás.) Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1181–1182., 1191–1198.

SZIGETI Jenő

- 2004 Áldás és átok az Ószövetségben. In: Pócs Éva (szerk.): *Áldás és átok, csoda és boszorkányság. Vallásethnológiai fogalmak tudományközi megközelítésben*. (Tanulmányok a transzcendensről, IV.) Balassi Kiadó, Budapest, 24–29.

SZIKSZAI Mária

- 2009 A kolozsvári könnyező Szűz képének mirákulumai – a hitelesség problematikája. In: Uő: *A művészet antropológiája. Egyetemi jegyzet*. (Néprajzi Egyetemi Jegyzetek, 5.) KJNT – BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék. 121–129.

SZILÁRDFY Zoltán

- 1979 Kegyeképtípusok a pestisjárványok történetében. In: Antall József – Buzinkay Géza (szerk.): Népi gyógyítás Magyarországon – Ethnomedicine in Hungary. *Orvostörténeti Közlemények – Communicationes de Historia Artis Medicinae. Supplementum*, 11–12. Medicina Kiadó, Budapest, 207–236.

SZILÁRDFY Zoltán – TÜSKÉS Gábor – KNAPP Éva

- 1987 *Barokk kori kisgrafikai ábrázolások magyarországi búcsújáróhelyekről.* (Bibliotheca Universitatis Budapestinensis. Fontes et Studia, 5.) Egyetemi Könyvtár, Budapest.

SZŐCS István

- 1979 Az Ördögszekér és Makkai Sándor. In: Makkai Sándor: *Ördögszekér. Erdélyi regény.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 5–35.

SZŐNYI György Endre

- 1978 *Titkos tudományok és babonák a 15–17. sz. művelődéstörténetének kérdéseire.* (Gyorsuló idő.) Magvető Könyvkiadó, Budapest.

- 2004 A „nagyerejű” kép: az ezoterikus és az okkult szimbolizmus tipológiájához. In: Pócs Éva (szerk.): *Áldás és átok, csoda és boszorkányság. Vallásetnológiai fogalmak tudományközi megközelítésben.* (Tanulmányok a transzcendensről, IV.) Balassi Kiadó, Budapest, 350–368.

SzT

- 1975–2009 *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár / Dicționar istoric al lexicului maghiar din Transilvania / Historisches Wörterbuch des siebenbürgisch-ungarischen Wortschatzes.* I–XIII. Szabó T. Attila (szerk.): I–VII., Vámszer Márta (szerk.): VIII–XI., Kósa Ferenc (szerk.): XII., Fazakas Emese (szerk.): XIII. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest (I–IV.); Kriterion Könyvkiadó – Akadémiai Kiadó, Bukarest–Budapest (V–VIII.); Erdélyi Múzeum-Egyesület – Akadémiai Kiadó, Kolozsvár–Budapest (IX–XII.); Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár (XIII.).

SZTANCSEK József

- 1908 Privigye vidékén gyűjtött babonák. *Ethnographia* XIX. 99–105.
1909 Privigye vidékén gyűjtött babonák. *Ethnographia* XX. 294–300.

STOLÂR [SZTOLJAR], A. D.

- 1982 A képzőművészeti tevékenység genezise és szerepe a tudat kialakulásában. (Javaslatok egy probléma megoldásához.) In: [Nyekljudov, Sz. J. (szerk.): *A művészet ősi formái.* Gondolat Kiadó, Budapest, 30–82. (Eredeti kiadás: 1972.)

SZUHAY Péter

- 1976 Kártajajlás. *Ethnographia* LXXXVII. 402–410.

SZÚCS Sándor

- 1938 Veszettorvosok a Nagysárréten. *Ethnographia* XLIX. 394–399.
1941 Javasok a Nagysárréten. *Ethnographia* LII. 265–273.
1943 Adatok az alföldi táltosok ismeretéhez. *Ethnographia* LIV. 84–85.
1951 Időért viaskodó táltosok. *Ethnographia* LXII. 403–409.

TÁNCZOS Vilmos

1995 *Gyöngyökkel gyökerezteél. Gyimesi és moldvai archaikus imádások*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.

1995a Kis magyar vademecum vallási néprajzi kutatásokhoz. In: Zakariás Erzsébet (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve* 3. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár. 249–262.

2006 *Folklórszimbólok. Egyetemi jegyzetek*. (Néprajzi Egyetemi Jegyzetek, 2.) KJNT – BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, Kolozsvár.

2010 Magyar vallási néprajzi kutatások Erdélyben (tudománytörténeti összefoglaló és könyvészet). In: Czégényi Dóra – Keszeg Vilmos – Pozsony Ferenc (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve* 18. Oktatás, kutatás, intézmények Kolozsvárt. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 13–116.

TANKÓ Gyula

1996 Hiedelmek. In: Uő: *Gyimesi szokásvilág*. Erdélyi Gondolat Kiadó, Székelyudvarhely, 84–94.

TÁRKÁNY SZÜCS Ernő

1979 istenítélet. In: Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* II. (F–Ka) Akadémiai Kiadó, Budapest, 651.

1981 *Magyar jogi népszokások*. (Társadalomtudományi Könyvtár.) Gondolat Kiadó, Budapest.

1982 tolvajkiáltás. In: Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* V. (Szé–Zs) Akadémiai Kiadó, Budapest, 312.

TASNÁDI-KUBACSKA András

1939 *A mondák állatvilága*. Királyi Magyar Természettudományi Társulat, Budapest.

TATÁR Erzsébet-Tímea

2007 Egy mezősegi népi specialista biografikus reprezentációi és élettörténeti stratégiái (Mesteri szakdolgozat. Irányító: dr. Keszeg Vilmos.) BBTE BTK Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, Kolozsvár. (Kézirat.)

2010 Szabóné Tatár Erzsébet álom- és látomástörténeteiből. In: Keszeg Vilmos – Szabó Zsolt (szerk.): *Mezőség. Történelem, örökség, társadalom*. Művelődés, Kolozsvár, 159–181.

TÁTRAI Zsuzsanna

1990 *Jeles napok – ünnepi szokások*. In: Dömötör Tekla (főszerk.), Hoppál Mihály (szerk.): *Magyar Néprajz VII. Folklór 3. Népszokás, néphit, népi vallásosság*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 102–264.

TÁTRAI Zsuzsanna – KARÁCSONY MOLNÁR Erika

1997 *Jeles napok, ünnepi szokások*. (Jelenlévő Múlt.) Planétás Kiadó, Budapest.

TAXNER-TÓTH Ernő

1973 *Tamási Áron*. Gondolat Kiadó, Budapest.

TÉGLÁS Gábor

1905 Gonosz szellemek barlang lakásai az erdélyi Érczhegységben. *Ethnographia* XVI. 220–222.

1906 Egy hunyadmegyei tengerszemhez fűződő néphiedelmek. *Ethnographia* XVII. 356–360.

- 1910 Építő-áldozat emléke Tordán. *Néprajzi Értesítő* XI. 60–61.
- 1913 Építő-áldozat Tordán. (Második közlemény.) *Néprajzi Értesítő* XIV. 99–101.
- TERESTYÉNI Tamás
- 1992 Szövegelméleti tézisek. In: Petőfi S. János – Békési Imre (szerk.): *Szemiotikai szövegtan 4. A verbális szövegek szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz* (I). (Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis Series Linguistica, Litteraria et Aesthetica.) JGYTF Kiadó, Szeged, 7–33.
- 2006 *Kommunikációelmélet. A testbeszédtől az internetig*. AKTI – Typotex Kiadó, Budapest.
- TIMAFFY LÁSZLÓ
- 1962 Orvostörténeti emlékek a mecséri „tudós gyógyember” hagyományaiban. *Arrabona* 4. 207–215.
- 1980 *Szigetköz*. (Magyar Néprajz.) Gondolat Könyvkiadó, Budapest.
- TOKAREV, Sz. A. (főszerk.)
- 1988 *Mitológiai Enciklopédia*. I–II. (A magyar kiadás szerkesztője: Hoppál Mihály.) Gondolat Könyvkiadó, Budapest. (Eredeti kiadás: 1982.)
- TOLMAN, Edward D.
- 1948 Cognitive Maps in Rats and Men. *Psychological Review* 55. (4) 189–208.
- TOROCZKAI-WIGAND Ede
- 1916 *Öreg csillagok*. Táltos Kiadó, Budapest.
- TÓTH G. Péter
- 2001 „Folyampróba – liturgikus vízpróba – boszorkányfüröszítés.” Istenítéleti eljárások a boszorkányperekben. In: Pócs Éva (szerk.): *Demonológia és boszorkányság Európában*. (Studia Ethnologica Hungarica, I.) L'Harmattan Kiadó – PTE Néprajz Tanszék, Budapest–Pécs, 249–291.
- 2002 A gonosz megalkotása. A boszorkányság és a mágia kultúrájának társadalmi felfedezése. In: Rákai Orsolya – Kovács Zoltán, Z. (szerk.): *A narratív identitás kérdései a társadalomtudományokban*. (deKON-könyvek, 27.) Gondolat Kiadói Kör – Pompeji, Budapest–Szeged, 209–250.
- 2003 Corpus – Body. Testes hiedelemtörténetek. *Korunk* XIV. (3) 46–57.
- 2008 Boszorkányok, kísértetek, ördögi megszállottak. Politikai látomások és boszorkányüldözés Erdélyben az 1580-as években. In: Pócs Éva (szerk.): *Démonok, látók, szentek. Vallásethnológiai fogalmak tudományközi megközelítésben*. (Tanulmányok a transzcendensről, VI.) Balassi Kiadó, Budapest, 69–100.
- 2011 Boszorkányos hagyaték. A magyarországi boszorkányperek feltárásának kutatástörténete a kezdetektől napjainkig. In: Vargyas Gábor (szerk.): *Párbeszéd a hagyománnyal. A néprajzi kutatás múltja és jelene*. Tudományos konferencia a PTE Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék Jubiláló professzorai: Andrásfalvy Bertalan, Filep Antal, Kisbán Eszter és Pócs Éva tiszteletére. (Studia Ethnologica Hungarica, XIII.) L'Harmattan – PTE Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék, Budapest–Pécs, 637–694.
- TÓTH G. Péter (szerk.)
- 2000 *A magyarországi boszorkányság forrásainak katasztere (1408–1848)*. MTA Néprajzi Kutató Intézete – Laczkó Dezső Múzeum, Budapest–Veszprém.

- 2005 *Női testek.* (Corpus-body. A test teátruma I. felvonás.) Agenda Natura Kiadó, Veszprém.
- TÓTH István György
- 1996 *Mivelhogy magad írást nem tudsz... Az írás térhódítása a művelődésben a kora újkori Magyarországon.* (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok, 17.) MTA Történettudományi Intézet, Budapest.
- TÖRÖK József
- 2009 A tömjén szerepe a liturgiában. In: Barna Gábor (szerk.), Bodosi Kocsis Nóra – Gyöngyössi Orsolya (közrem.): *Érzékek és vallás.* (Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár – Bibliotheca Religionis Popularis Szegediensis, 22.) Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Szeged, 84–91.
- TRONCOTĂ, Tiberiu
- 2006 *România comunistă. Propaganda și cenzura.* Editura Tritonic, București.
- TYLOR, Edward B.
- 1871 *Primitive Culture: Researches into the Development of Mythology, Philosophy, Religion, Art and Custom.* I–II. John Murray, London.
- UJVÁRY Zoltán
- 1962 A szakállas farkas mondájához. *Ethnographia* LXXII. 458–461.
- 1964 A magyar agrárritusok zoomorf démonaihoz. *Műveltség és Hagyomány* 6. 129–152.
- 1969 *Az agrárkultusz kutatása a magyar és az európai folklórban.* (Műveltség és Hagyomány, 11.) KLTE, Debrecen.
- 1983–1988 *Játék és maszk* I–IV. *Dramatikus népszokások.* Bihari Múzeum, Debrecen.
- 1989 *Állatmaszkok.* (Studia Folkloristica et Ethnographica, 24.) KLTE Néprajzi Tanszéke, Debrecen.
- VAJDA András
- é. n. *Hit és közösség (egy egyén viszonyulása a hiedelemhez).* (Sáromberke, Maros m.) Kriza János Néprajzi Társaság Archívuma, Kolozsvár. Jelzet: 835. (Kézirat.)
- VAJKAI Aurél
- 1938 Az ősi-i javas ember. *Ethnographia* XLIX. 346–373.
- 1942 Népi orvoslás a dunántúli búcsújáróhelyeken. *Magyarságtudomány* I. (1) 116–139.
- 1943 *Népi orvoslás a Borsavölgyében.* Erdélyi Tudományos Intézet, Kolozsvár.
- 1947 Az ősi-i ember imádságai. *Ethnographia* LVIII. 237–238.
- 1948 *Népünk természetismerete.* (A magyar népkutatás kézikönyve, II.) Néptudományi Intézet, Budapest.
- VARGA János
- 1877 *A babonák könyve.* (A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók által 300 forint díjjal jutalmazott pályamű.) Gyulai István Nyomdája, Arad.
- VARGA Zsuzsa
- 1974 Népi funkciójú képek és szobrok kutatásáról. *Ethnographia* LXXXV. 454–465.
- VERBITŢI Éva
- é. n. *Nusi néni hiedelmei a jóslásról.* (Szilágysomlyó, Szilágy m.) Kriza János Néprajzi Társaság Archívuma, Kolozsvár. Jelzet: 2000/07. (Kézirat.)

VEREBÉLYI Kincső

2005 *Minden napok, jeles napok. Hétköznapi és ünnepek a népszokások tükrében.* Timp Kiadó, Budapest.

2005a Az emberi test és a testkép. In: Uő: *Minden napok, jeles napok. Hétköznapi és ünnepek a népszokások tükrében.* Timp Kiadó, Budapest, 73–94.

VEREBÉLYI Kincső (szerk.)

1998 *Néphit szövegek.* (Magyar Népköltési Gyűjtemény, XIX.) Magyar Néprajzi Társaság, Budapest.

VERSÉNYI György

1890 A bányarémről. *Ethnographia* I. 335–345.

VIGA Gyula

[1994] A Felföld népi műveltségének ökológiai feltételeiről. Különnyomat. In: NOVÁK László (szerk.): *Néprajzi tanulmányok Ikvai Nándor emlékére.* I. (Studia Comitatus, 23.) Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága, Szentendre, 53–63.

VIGARELLO, Georges (dir.)

1993 *Le gouvernement du corps.* (Communications, 56.) Éditions de Seuil, Paris.

VIRÁG Magdolna

1994 *Temetés a Tövisháton. Haldoklóhoz, halotthoz és temetőhöz fűződő szokások és hiedelmek három szilágysági faluban.* (A Néprajzi Látóhatár Kiskönyvtára, 4.) Györffy István Néprajzi Egyesület, Debrecen.

VOIGT Vilmos

1965 A mondák műfaji osztályozásának kérdéséhez. *Ethnographia* LXXVI. 200–220.

1978 epikus törvények. In: Király István (főszerk.): *Világirodalmi Lexikon* II. (Cam–E) Akadémiai Kiadó, Budapest, 1165–1166.

1980 motívum. In: Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* III. (K–Né) Akadémiai Kiadó, Budapest, 648.

1982 mágikus irodalom. In: Király István (főszerk.): *Világirodalmi Lexikon* VII. (Lanf–Marg) Akadémiai Kiadó, Budapest, 556–558.

1992 *sorsvető könyv.* In: Király István (főszerk.): *Világirodalmi Lexikon* XIII. (S – Suzuki). Akadémiai Kiadó, Budapest, 384.

1994 *varázsige.* In: Szerdahelyi István (főszerk.): *Világirodalmi Lexikon* XVI. (U–Vidz) Akadémiai Kiadó, Budapest, 421–422.

1994a *varázskönyv.* In: Szerdahelyi István (főszerk.): *Világirodalmi Lexikon* XVI. (U–Vidz) Akadémiai Kiadó, Budapest, 424.

1996 Középkori látomásaink és a látomások megjelenése a XV–XVII. századi magyar irodalomban. In: Küllös Imola (szerk.): *Vallási néprajz 8. Ökumenikus tanulmányok.* KLTE Néprajzi Tanszéke – Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsa – Református Teológiai Doktorok Kollégiuma Egyházi Néprajzi Szekciója, Debrecen, 11–31.

1997 Egy „ámító”, Órás András Ugocsában. In: Küllös Imola – Molnár Ambrus (szerk.): *Vallási néprajz 9. Kárpátaljai tanulmányok.* Református Egyház Teológiai Doktorok Kollégiumának Egyházi Néprajzi Szekciója, Budapest, 73–92.

- 2000 A magyar ősvallás. In: Uő: *Világnak kezdetétől fogva. Történeti folklorisztikai tanulmányok*. Universitas Könyvkiadó, Budapest. 7–15. (Eredeti megjelenés: 1996.)
- 2004 A csoda = jel. In: Pócs Éva (szerk.): *Áldás és átok, csoda és boszorkányság. Vallás-ethnológiai fogalmak tudományközi megközelítésben*. (Tanulmányok a transzcendensről, IV.) Balassi Kiadó, Budapest, 59–66.
- 2005 A szférák zenéje a világ harmóniája. *Ponticulus Hungaricus* IX. 1. http://members.iif.hu/visontay/ponticulus/rovatok/hidverok/voigt_szferak.html (2013. 01. 26.) Első közlése: 1997.
- 2009 Az érzékek antropológiája. In: Barna Gábor (szerk.), Bodosi Kocsis Nóra – Gyöngyössi Orsolya (közrem.): *Érzékek és vallás*. (Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár – Bibliotheca Religionis Popularis Szegediensis, 22.) Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Szeged, 13–19.
- VOIGT Vilmos (szerk.)
- 1998 *A magyar folklór*. (Osiris Tankönyvek.) Osiris Kiadó, Budapest.
- VOIGT Vilmos – ORTUTAY Gyula – KATONA imre
- 1998 A folklorisztika és a folklorisztikai kutatás története. In: Voigt Vilmos (szerk.): *A magyar folklór*. (Osiris Tankönyvek.) Osiris Kiadó, Budapest, 38–67.
- VOLTEN, Aksel
- 1942 *Demotische Traumdeutung*. Munksgaard, Copenhagen.
- VÖÖ Gabriella
- 1992 Természet – mitológia – kulturális szimbólum. A Tordai-hasadék mitológiája. *Ethnographia* CIII. 177–205.
- WALLACE, Anthony F. C.
- 1970 *Culture and Personality*. (2nd edition.) Random House, New York. (Első kiadás: 1961.)
- WARBURG, Aby
- 1986 *Pogány-antik jóslás Luther korából*. (Fordította Adamik Lajos.) Helikon Kiadó, Budapest. (Eredeti kiadás: 1920.)
- WASSON, Robert Gordon
- 1968 *Soma. Divine Mushroom of Immortality*. (Ethno-mycological Studies, 1.) Harcourt Brace, New York.
- WASSON, Valentina Pavlovna – WASSON, Robert Gordon
- 1957 *Mushrooms, Rusia and History*. I–II. Pantheon Books, New York.
- WEBER, Max
- 1982 *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme. Vallásszociológiai írások*. (Társadalomtudományi Könyvtár.) Gondolat Kiadó, Budapest. (Eredeti kiadás: 1904–1905.)
- WIEDER Gyula
- 1890 Kincsásó babonák és ráolvasások. *Ethnographia* I. 247–252.
- WITTMANN, Reinhard
- 2000 Az olvasás forradalma a 18. század végén? In: Cavallo, Guglielmo – Chartier, Roger (szerk.): *Az olvasás kultúrtörténete a nyugati világban*. Balassi Kiadó, Budapest, 320–347. (Eredeti kiadás: 1997.)

WLISLOCKI, Henrik [Heinrich]

1890 Szerelmi jóslás és varázslás az erdélyi sátoros czigányoknál. *Ethnographia* I. 273–277.

1892 Jósló állatok a kalotaszegi néphitben. *Ethnographia* III. 47–55.

WLISLOCKINÉ DÖRFLER Fanni

1895 Templom és templomszerek a magyar néphitben. *Ethnographia* VI. 40–49.

1895a Kakas, tyúk és tojás a magyar néphitben. *Ethnographia* VI. 205–213.

ZAKARIÁS Erzsébet

1993 Boszorkányok Erdőfülében. In: Keszeg Vilmos (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 1*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 182–198.

2000 *Asszonyélet Erdővidéken*. (A KJNT Könyvtára.) Mentor Kiadó, Marosvásárhely.

ZEMON DAVIS, Natalie

2001 *Társadalom és kultúra a kora újkori Franciaországban*. (Fordította Csaba István et al.) Balassi Kiadó, Budapest. (Eredeti kiadás: 1975.)

ZEMPLÉNI András

1968 *L'interprétation et la thérapie traditionnelle du désordre mental chez les Wolof et les Lebou (Sénégal)*. Thèse de 3e cycle, Fac. Lettres et Sciences Hum., Paris.

1985 La maladie et ses causes. Introduction. In Zempléni András (dir.): *Causes, origines et agents de la maladie chez les peuples sans écriture*. (L'Ethnographie 81. 96–97/2–3.) Société d'Ethnographie, Paris, 13–44.

ZENTAI Tünde

1975–1976 A hiedelemmonda tartalmi és formai szerveződése. *Janus Pannonius Múzeum Évkönyve* XX–XXI. 145–154.

ZSIDÓ Ferenc

2000 *Történetiség, sorsok, hiedelmek a Felső-Nyikó mentén*. Erdélyi Gondolat Könyvkiadó, Székelyudvarhely.

ZSIGMOND Győző

1999 *Égítést és néphagyomány. Égítéstmagyarázás a romániai magyaroknál*. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda.

2009 *Gomba és hagyomány. Etnomikológiai tanulmányok*. LKG – Pont Kiadó, Sepsiszentgyörgy–Budapest.

2011 *Népi gombászat a Székelyföldön*. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda.

ZSIGMOND József – PALKÓ Attila

1996 *Magyaró néphagyományaiából. Szemelvények*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely.

XÁNTUS János

1981 *A természet kalendáriuma*. (Harmadik kiadás.) Albatrosz Könyvkiadó, Bukarest. (Első kiadás: 1958.)

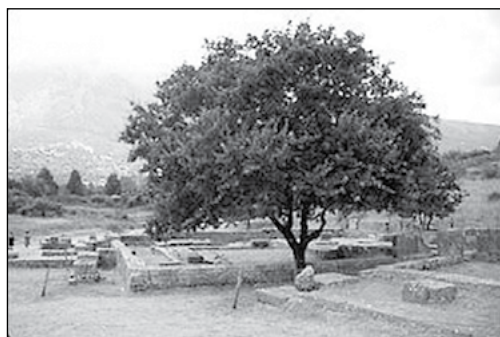
KÉPMELLÉKLET

1. kép. Sámuel megjelenik Saul előtt.
Salvator Rosa festménye, 1668.

2. kép. Pythia jósol Delphiben.
Heinrich Leutemann festménye, 19. század vége

3. kép. A dodonai tölgy

4. kép. Teiresziász jósol Odüsszeusznak.
Illusztráció, Olaszország, i. e. 4. sz.

5. kép. József a börtönben álmot fejt.
Római freskó, Friedrich Wilhelm Schadow
festménye, 1816–1817.

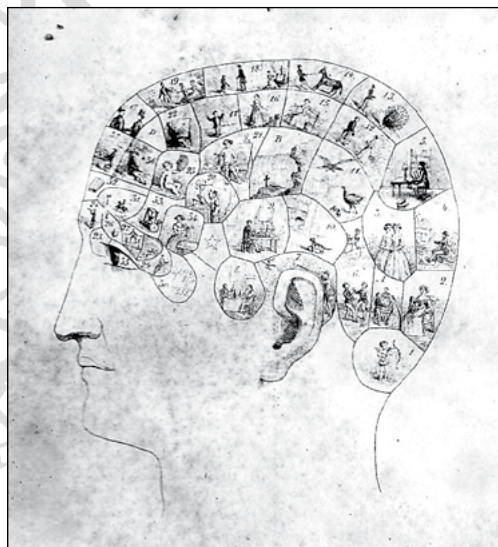
6. kép. Dirk Bouts: Tűzpróba, 1470/1475.

7. kép. Feszty Árpád: Tűzpróba.
Táblakép, 1891.

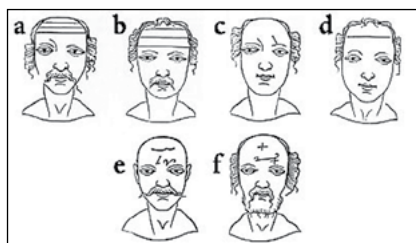
8. kép. Skorpió-jövendőmondó.
Spanyol kézirat

9. kép. Franz Gall frenológiai táblája

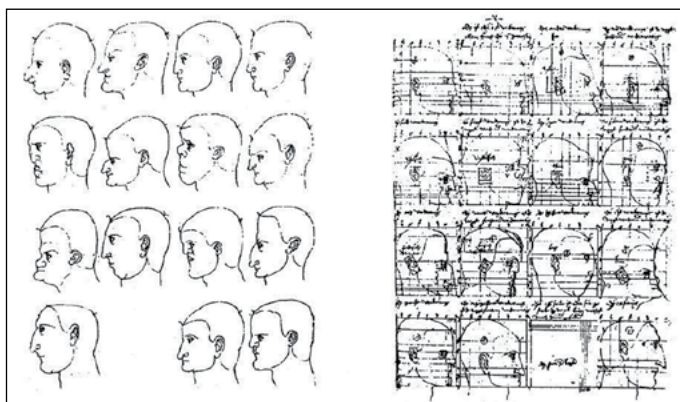
10. kép. Franz Gall koponyákat tanulmányoz.
Karikatúra

11. kép. Girolamo Cardano ábrái a jellemrajzokhoz

12. kép. Fiziognómiai ábra

13. kép. Albrecht Dürer arcvázslatai

14. kép. A középkor mágusa, Albertus Magnus tekintélyt sugárzó képe, 1352.

15. kép. Agrippa von Nettesheim tekintélyt sugárzó képe. Korabeli metszet

16. kép. Nostradamus tekintélyt sugárzó képe. Korabeli metszet

17. kép. Alkimisták és környezetük, 1537.

18. kép. Időjárást varázsló boszorkányok, 1533.

19. kép. Boszorkányok vallatása, 1486.

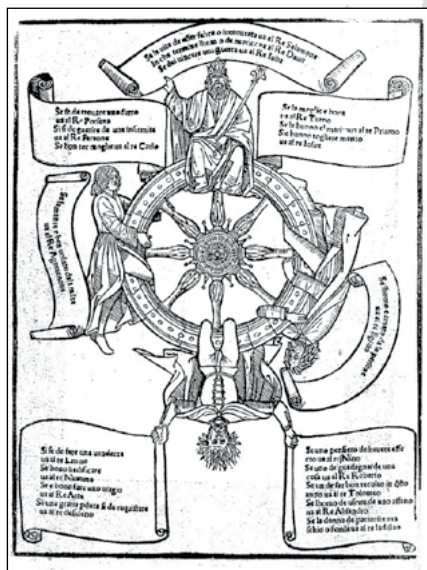
20. kép. Luther, vállán az ördöggel.
15. századi metszet

21. kép. Albrecht Dürer:
Melankolia I., 1514.

22. kép. Olasz sorsvető könyv, 16. század

23. kép. Olasz sorsvető könyv, 1501.

24. kép. Német sorsvető könyv, 1472.

25. kép. A kolozsvári sorsvető könyv, 1599–1610.

26. kép. A szerencse kereke Zrínyi Katalin kéziratossorsvető könyvében, 1670.
Jobbra Zrínyi Péter és Katalin.

27. kép. Solyom Zrínyi Katalin sorsvető könyvében, 1670.

28. kép. Szibilla Zrínyi Katalin sorsvető könyvében, 1670.

	Név	Tulajdonság	Alapképzet	Család
☰	Csien a Teremtő	erős	ég	atyja
☷	Kun a Befogadó	önátadó	föld	anya
☵	Csen a Gerjesztő	mozgató	mennydörgés	1. fiú
☶	Kan a Mélység	veszélyes	víz	2. fiú
☴	Ken a Nyugvás	nyugvó	hegy	3. fiú
☴	Szun a Szélid	átható	szél, fa	1. leány
☲	Li a Kapaszkodó	világító	tűz	2. leány
☱	Tuj a Derűs	vidám	tó	3. leány

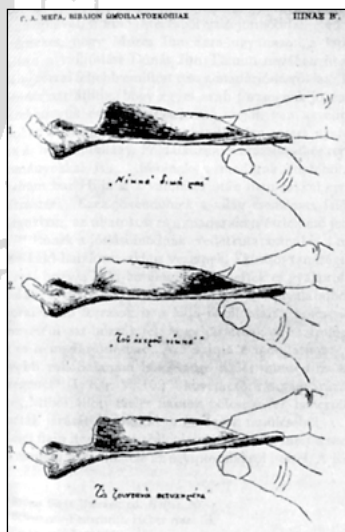
29. kép. A nyolc kua

Föld ↙ o. jet ↘ Alas ↙ o. jet ↘	Csien 	Csen 	Kan 	Ken 	Kun 	Szun 	Li 	Tuj 	
Csien 		1	34	5	26	11	9	14	43
Csen 	25		51	3	27	24	42	21	17
Kan 	6	40		29	4	7	59	64	47
Ken 	33	62	39		52	15	53	56	31
Kun 	12	16	8	23		2	20	35	45
Szun 	44	32	48	18	46		57	50	28
Li 	13	55	63	22	36	37		30	49
Tuj 	10	54	60	41	19	61	38		58

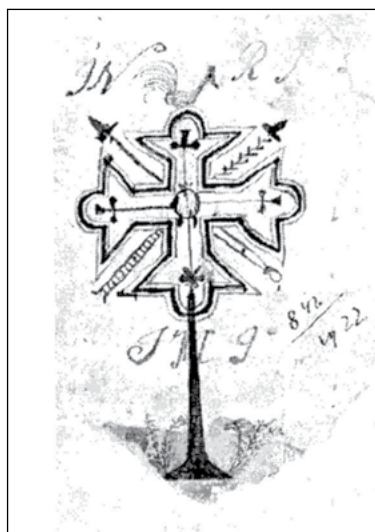
30. kép. A hatvannégy tuan

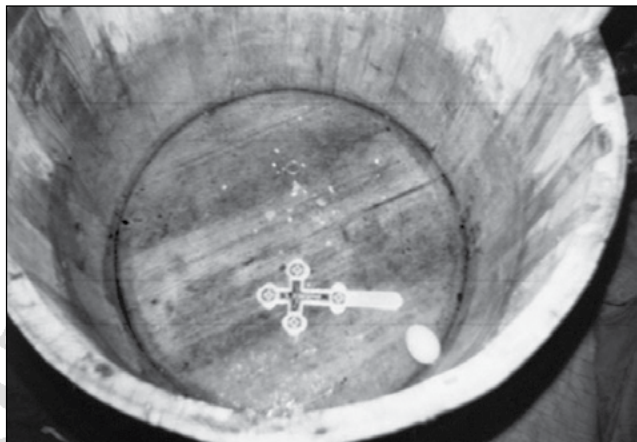
31. kép. Rostaforgatás

32. kép. Jóslásra használt lapocka

33. kép. 19. század eleji kincskereső
kézikönyv címlapja

36. kép. A cseber, 2002.

37. kép. A kellékek, 2002.

38. kép. Gyülekezés a cseber körül, 2002.

39. kép. Térdepelve a cseber körül, 2002.

40. kép. Kezdésre készen, 2002.

41. kép. A cseber körbejárása, 2002.

42. kép. Az ebéd, 2002.

43. kép. A látomás megbeszélése, 2002.

44. kép. T. N., 70 éves, 2002.

45. kép. A cseberbenézést lezáró tánc, 2002.

46. kép. Tojások előkészítése, 1981.

47. kép. Nagyra nőjön a kukorica, 1981.

48. kép. Vanessa és Mihaela

49. kép. Omida Mama, Nicolae Ceaușescu
államfő tanácsadója

50. kép. Varázslók a parlament előtt

51. kép. Melissa

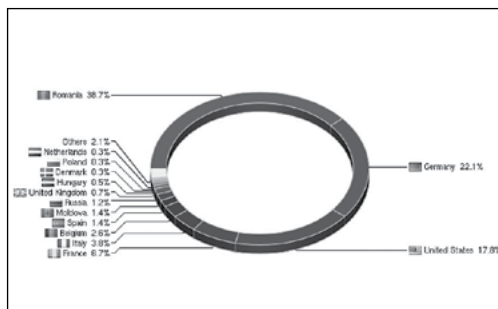
52. kép. Vanessa és a palotája

53. kép. Ioana és a volt államfő

54. kép. Cireșica varázsló

55. kép. Cireșica blogjának látogatottsági grafikonja

56. kép. Farczádi Dénes, Nagysármás.
A lüdércről beszélünk, 1994.

57. kép. Kecskés Mari,
Nagysármás, 1994.

58. kép. Beszélgetés Mezőtúháton, 1994.

59. kép. Szász Dezső,
Nagysármás, 1994.

60. kép. Rigó Rebeka,
Mezőköbölkút, 1994.

61. kép. L. M., Detrehemtelep, 1981.

62. kép. L. M. nyugdíjba vonulása napján, családjával

63–65. kép. Mezőségi táj, L. M. élettere

66-67. kép. *Festanie*, a halott eltávolítása a temetés napján. Mezőség, 2007.

68. kép. Gyűjtés közben. Magyarszovát, 1978.

69. kép. Rontás miatt kiszáradt fa

A képek forrásai

1. kép. Sámuel megjelenik Saul előtt. Salvator Rosa festménye, 1668.
2. kép. Pythia jósol Delphiben. Heinrich Leutemann festménye, 19. század vége
3. kép. A dodonai tölgy.
4. kép. Teiresziász jósol Odüsszeusznak. Illusztráció, Olaszország, i. e. 4. sz.
5. kép. József a börtönben álmot fejt. Római freskó, Friedrich Wilhelm Schadow festménye, 1816–1817.
6. kép. Dirk Bouts: Tűzpróba, 1470/1475.
7. kép. Feszty Árpád: Tűzpróba. Táblakép, 1891.
8. kép. Skorpió-jövendőmondó. Spanyol kézirat. (Forrás: A. Warburg 1986: XI. tábla)
9. kép. Franz Gall frenológiai táblája. (Forrás: <http://theboxmove.weebly.com/1/post/2011/06/perspectives-on-feyerabend-and-popper.html>)
10. kép. Franz Gall koponyákat tanulmányoz. Karikatúra. (Forrás: <http://braintalk.weebly.com/1/post/2011>)
11. kép. Girolamo Cardano ábrái a jellemrajzokhoz. (Forrás: <http://ragbag.tumblr.com/post/73501657/metoposcopy-the-pseudoscientific-study-of>)
12. kép. Fiziognómiai ábra. (Forrás: <http://www.tumblr.com/tagged/physiognomy>)
13. kép. Albrecht Dürer arcvázatai. (Forrás: <http://fr.academic.ru/dic.nsf/frwiki/1328336>)
14. kép. A középkor mágusa, Albertus Magnus tekintélyt sugárzó képe, 1352.
15. kép. Agrippa von Nettesheim tekintélyt sugárzó képe. Korabeli metszet.
16. kép. Nostradamus tekintélyt sugárzó képe. Korabeli metszet.
17. kép. Alkimisták és környezetük, 1537.
18. kép. Időjárást varázsló boszorkányok, 1533.
19. kép. Boszorkányok vallatása, 1486.
20. kép. Luther, vállán az ördöggel. 15. századi metszet.
21. kép. Albrecht Dürer: Melankólia I., 1514.
22. kép. Olasz sorsvető könyv, 16. század. (Forrás: <http://www.art-prints-on-demand.com/a/italian-pictural-school>)
23. kép. Olasz sorsvető könyv, 1501. (Forrás: <http://www.fulltable.com/vts/f/for/im/65.jpg>)
24. kép. Német sorsvető könyv, 1472. (Forrás: <http://forum.tarothistory.com>)
25. kép. A kolozsvári sorsvető könyv, 1599–1610. (Forrás: <http://www.arcanum.hu/oszk/lpext.dll/eRMK/3f6f?f=templates&fn=main-h.htm&2.0>)

26. kép. A szerencse kereke Zrínyi Katalin kéziratos sorsvető könyvében, 1670. Jobbra Zrínyi Péter és Katalin. (Forrás: Ivančan L. 1906: 235.)
27. kép. Sólyom Zrínyi Katalin sorsvető könyvében, 1670. (Forrás: Ivančan L. 1906: 237.)
28. kép. Szibilla Zrínyi Katalin sorsvető könyvében, 1670. (Forrás: Ivančan L. 1906: 239.)
29. kép. A nyolc kua.
30. kép. A hatvannégy tuán.
31. kép. Rostaforгатás. (Forrás: Dömötör T. 1987: 228.)
32. kép. Jóslásra használt lapocka. (Forrás: Scheiber S. 1974/1996.)
33. kép. 19. század eleji kincskereső kézikönyv címlapja. (Forrás: Láng B. – Tóth G. Péter 2009: 71.)
34. kép. Mágikus kör 18. század végi kincskereső kézikönyvben. (Forrás: Láng B. – Tóth G. Péter 2009: 71.)
35. kép. A kincset őrző Azriel démon pecsétje. (Forrás: A. Lehmann 1900: 363.)
36. kép. A cseber, 2002. (Keszeg Vilmos felvétele)
37. kép. A kellékek, 2002. (Keszeg Vilmos felvétele)
38. kép. Gyülekezés a cseber körül, 2002. (Keszeg Vilmos felvétele)
39. kép. Térdepelve a cseber körül, 2002. (Keszeg Vilmos felvétele)
40. kép. Kezdésre készen, 2002. (Keszeg Vilmos felvétele)
41. kép. A cseber körbejárása, 2002. (Keszeg Vilmos felvétele)
42. kép. Az ebéd, 2002. (Keszeg Vilmos felvétele)
43. kép. A látomás megbeszélése, 2002. (Keszeg Vilmos felvétele)
44. kép. T. N., 70 éves, 2002. (Keszeg Vilmos felvétele)
45. kép. A cseberbenézést lezáró tánc, 2002. (Keszeg Vilmos felvétele)
46. kép. Tojások előkészítése, 1981. (Tuka Gábor felvétele)
47. kép. Nagyra nőjön a kukorica, 1981. (Tuka Gábor felvétele)
48. kép. Vanessa és Mihaela. (Fotó: Turbo Tudor)
49. kép. Omida Mama, Nicolae Ceaușescu államfő tanácsadója. (Forrás: <http://sacssiv.wordpress.com/2010/09/13/>.)
50. kép. Varázslók a parlament előtt. (Forrás: <http://sacssiv.wordpress.com/2010/09/13/>.)
51. kép. Melissa. (Fotó: Click!)
52. kép. Vanessa és a palotája. (Fotó: Dan Bistrițeanu)
53. kép. Ioana és a volt államfő. (Forrás: <http://bucharestcity.olx.ro/vrajitoarea-ioana-iid-155482035>.)
54. kép. Cireșica varázsló. (Forrás: <http://vrajitoareaciresica.blogspot.ro/>.)
55. kép. Cireșica blogjának látogatottsági grafikonja. (Forrás: <http://vrajitoareaciresica.blogspot.ro/>.)
56. kép. Farczádi Dénes, Nagysármás. A lüdercről beszélünk, 1994. (Keszeg Vilmos felvétele)

57. kép. Kecskés Mari, Nagysármás, 1994. (Keszeg Vilmos felvétele)
58. kép. Beszélgetés Mezőtőháton, 1994. (Keszeg Vilmos felvétele)
59. kép. Szász Dezső, Nagysármás, 1994. (Keszeg Vilmos felvétele)
60. kép. Rigó Rebeka, Mezőköbölktűt, 1994. (Keszeg Vilmos felvétele)
61. kép. L. M., Detrehemtelep, 1981. (Tuka Gábor felvétele)
62. kép. L. M. nyugdíjba vonulása napján, családjával. (Családi felvétel)
- 63–65. kép. Mezőségi táj, L. M. élettere. (Keszeg Vilmos felvételei)
- 66–67. kép. *Feştanie*, a halott eltávolítása a temetés napján. Mezőség, 2007. (Keszeg Vilmos felvételei)
68. kép. Gyűjtés közben. Magyarorszáat, 1978. (Pozsony Ferenc felvétele)
69. kép. Rontás miatt kiszáradt fa. (Keszeg Vilmos felvétele)

Superstiții, strategii narative și de interpretare

După volumele *Alfabetizare, obiceiurile scrisului, cultura populară scrisă* (2008) și *Antropologia povestitului* (2011) prezentul curs universitar este o sinteză a mitologiei populare contemporane, cât și a metodelor de analiză a ei. Autorul parcurge terminologia de bază a acestui domeniu al antropologiei (superstiție, valoare, identitate, statut, biografie, discurs biografic, reprezentare, individul contextualizat, comunitate, viața cotidiană, comunicație transcendentă, Mental Imagery Cultivation), canoanele de cercetare a mitologiei din secolele 19–20. (reconstituirea mitologiei arhaice, etnogeneza, analizele tipologice, textuale și estetice ale narațiunilor). Metoda de interpretare propusă de autor este cea pragmatică, din care rezultă și aria tematica a volumului: rolurile divinației, superstiție și societate, rolul biografic al superstițiilor, specialiști ai mitologiei, superstiție și discurs (medii, contexte, situații, strategii), statutul și rolul superstițiilor. Continuând tradiția cursurilor anterioare, autorul oferă cititorilor metode și strategii de analize prin studii de caz. Acestea sunt următoarele: Analiza morfologică a narațiunilor mitice, Mitologia preotului ortodox, Formele și rolul divinației în Câmpia Transilvaniei, Datul în ciubăr, Analiza unei metode de divinație, Utilizarea magiei în riturile de primăvară, Răchita în narațiunile biografice, Peisaj și individ: superstiție și biografie, Eveniment și reprezentare, Cine poate vedea strigoii, Blestem și vindecare, Reprezentarea mitologiei în beletristică, Revitalizarea magiei în media online din România. Studiile de caz se bazează pe cercetările de teren ale autorului din ultimele trei decenii. Totodată, autorul utilizează o vastă bază de date culese de studenții Departamentului de Etnografie și Antropologie Maghiară din Cluj-Napoca, în diferite regiuni culturale din Transilvania.

Keszeg Vilmos s-a născut în 1957. Și-a terminat studiile la Universitatea Babeș–Bolyai, specializarea limbă și literatură maghiară și franceză. În prezent este profesor universitar, directorul Școlii Doctorale Studii de Hungarologie. Domenii de cercetare: mitologia populară contemporană, cultura populară scrisă, structuri narative cotidiene. Este autorul volumelor: *A folklór határán. A népi írásbeliség verses műfajai Aranyosszéken*. Kriterion, București, 1991; *Kelt levelem. Egy mezőségi paraszttasszony levelezése*. Debrecen, 1996; *Jóslások a Mezőségen. Etnomantikai elemzés*. Bon Ami, Sfântu Gheorghe, 1997; *Mezőségi hiedelmek*. Mentor, Târgu Mureș, 1999; *Homo narrans. Emberek, történetek és kontextusok*. KOMP-PRESS, Cluj-Napoca, 2002; *Aranyosszék népköltészete. Népi szövegek és kontextusok. I–II*. Mentor, Târgu Mureș, 2004; *Egy Hir Adás a' Késő Maradékhoz. 17–20. századi erdélyi toronygombiratok*. Mentor, Târgu Mureș, 2006; *Alfabetizáció, írásszokások, populáris írásbeliség*. BBTE–KJNT, Cluj-Napoca, 2008; *A történetmondás antropológiája*. BBTE–KJNT, Cluj-Napoca, 2011; *Történetek és történetmondás Detrethemtelepen*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Cluj-Napoca, 2012.

Folk Beliefs, Narrative and Interpretative Strategies

After the volumes *Alfabetisation, Habits of Writing, Written Popular Culture* (2008) and *The Anthropology of Storytelling* (2011), the present university course is a synthesis of contemporary popular mythology as well as of its methods of analysis. The author lines up and discusses the terminology of this domain of anthropology (folk belief, value, identity, status, biography, biographic discourse, representation, contextualized individual, community, everyday life, transcendental communication, mental imagery cultivation), canons of the research of mythologies in the 19th–20th centuries (reconstruction of archaic mythology, ethnogenesis, typological, textual, aesthetic analysis of narrative texts). The interpretative method proposed by the author is the pragmatic one, which also determines the thematic concept of the volume: the roles of divination, beliefs and society, biographic role of beliefs, specialists of mythology, belief and discourse (medias, contexts, situations, strategies), the status and role of beliefs. Continuing the tradition of his anterior courses, the author offers the reader methods and strategies of analysis through case studies. These are the following: Morphological analysis of mythological narratives, The mythology of the Orthodox priest, Forms and roles of divination in the Transylvanian Plain, Looking into the tub, The analysis of a method of divination, The use of magic in spring rituals, The village of Răchita in biographic narratives, Landscape and individual: belief and biography, Event and representation, Who can see the hobgoblin, Curse and vindication, The representation of mythology in literature, The revitalisation of magic in the online media from Romania. All the case studies are based on the three-decade research and fieldwork experience of the author. In the meantime he uses a vast data base collected by the students from the Department of Hungarian Ethnography and Anthropology Cluj-Napoca in different cultural regions of Transylvania.

Vilmos Keszeg was born in 1957. He studied Hungarian and French language literature at the University of Cluj. His is now professor and head of department of the College for Hungarian Ethnology and Anthropology at the same University. His main field of research is in the redefinition of the role of biographical texts, written popular culture, contemporary mythologies and story-telling. He published the following books: *A folklór határán. A népi írásbeliség verses műfajai Aranyosszéken*. Kriterion, București, 1991; *Kelt levelem. Egy mezőiségi parasztasszony levelezése*. Debrecen, 1996; *Jóslások a Mezőségen. Etnomantikai elemzés*. Bon Ami, Sfântu Gheorghe, 1997; *Mezőiségi hiedelmek*. Mentor, Târgu Mureș, 1999; *Homo narrans. Emberek, történetek és kontextusok*. KOMP-PRESS, Cluj-Napoca, 2002; *Aranyosszék népköltészete. Népi szövegek és kontextusok. I–II*. Mentor, Târgu Mureș, 2004; *Egy Hír Adás a' Késő Maradékhoz. 17–20. századi erdélyi toronygombiratok*. Mentor, Târgu Mureș, 2006; *Alfabetizáció, írásszokások, populáris írásbeliség*. BBTE–KJNT, Cluj-Napoca, 2008; *A történetmondás antropológiája*. BBTE–KJNT, Cluj-Napoca, 2011; *Történetek és történetmondás Detreheuntelepen*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Cluj-Napoca, 2012.

KRIZA JÁNOS

SUPERSTIȚII, STRATEGII NARATIVE ȘI DE INTERPRETARE

Editat de ASOCIAȚIA ETNOGRAFICĂ „KRIZA JÁNOS”

400162 Cluj • str. Croitorilor nr. 15 • tel: 0264 432 593

ISBN 978-973-8439-69-6

PRAJZI • TÁRSAS

9 789738 439696